38.288

Ob tridesetletnici osvoboditve
Ob štiridesetletnici stavke jeseniških kovinarjev
Ob petindvajsetletnici delavskega samoupravljanja

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

III.

AVGUST 1975

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

III.

AVGUST 1975

K

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

38.288

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Tone Čufar

PIONIRJI NOVEGA SVETA

V naš težki čas
le malokdaj posije sonce sreče,
prečestokrat razjeda nas
obup grenak,
in davi strup sodobnosti moreče.

Krivica je po zemlji posejana,
pravica pa globoko zakopana,
pravica izkoriščanih miljonov,
zatiranih že dolga tisočletja,
zdaj sitih tiranij in lačnih kruha,
in žejnih svobode, nje doživetja.

Težak je čas,
najtežja pa je pot k pravici.
Ni vsak za nas,
ki množicam prinašamo spoznanja;
skozi temo neznanja
ne zmore vsak nositi plamenice
enakosti, svobode in resnice.

Mi nove dobe smo kovači;
kdor je voljan kovati z nami,
naj sam bo prekovan, dovolj močan
za gradnjo velikih mostov
iz starega sveta v nov.
Mi smo stavbeni inženirji,
v bodočnost so pogledi nam uprti,
za našo stvar
se ne bojimo... niti smrti,
ker novega sveta smo pionirji.

I

»Žive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepené,
da koder sonce hodi
ne bo pod njim sužnjé glavé,
da rojak,
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak.«

dr. France Prešeren, 1845

France Klopčič

O JESENIŠKIH KOMUNISTIH V DVAJSETIH LETIH

Ko je v Sloveniji leta 1919—1920 nastajalo komunistično gibanje, je največjo oporo našlo med ljubljanskimi železničarji, zasavskimi rudarji in jeseniškimi kovinarji. S tem ni rečeno, da drugod ni bilo komunističnih organizacij, nikakor. Hočem le poudariti, da so najbolj čvrsto na vso deželo držali prapor komunizma in takrat pričakovane socialistične revolucije omenjeni trije odredi slovenskega delavskega razreda. To so bili odredi, ki so v gospodarstvu zasedali ključne panoge, pa je stavka železničarjev ali rudarjev ali kovinarjev majala temelje tedanje izpodkopane meščanske oblasti.

Štefan Weiss

Ciril Košir

Tako na primer je bil sivolasi železar in dolgoletni socialnodemokratski aktivist Štefan Weiss z Jesenic izvoljen za podpredsednika ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji dne 11. aprila 1920 v Ljubljani. Za predsednika so delegati izvolili Jožeta Petriča, ljubljanskega železaničarja, za tajnico kongresa pa Tončko Čečevo iz Trbovelj, pozneje proglašeno za narodnega heroja.

Štefana Weissa so slovenske oblasti prisilile, da se je izselil v Avstrijo.

Že leta 1920 se je kot vodilni jeseniški komunist izkazal Ciril Košir. Rojen je bil leta 1895 v Naklem. Bil je izredno sposoben organizator, odličen govornik, samorastniško izobražen. Zato je bil oblastem trn v peti. Ne enkrat so ga zaprli. Julija 1920 ga je občni zbor krajevne organizacije komunistične stranke na Jesenicah izvolil za tajnika. Septembra istega leta je bil delegat na seji pokrajinskega sveta (plenuma CK) za Slovenijo v Ljubljani. O tem najdemo podatke v časopisju. Leta 1921, ko je bila komunistična stranka že prepovedana, je ustanavljal prve ilegalne skupine. Hkrati je organiziral nelegalne prehode čez mejo v Avstrijo, po katerih so komunistični aktivisti odhajali in prihajali ter prenašali strankino literaturo. Uprava železarne ga je odpustila leta 1924, ko so odpovedali službo okoli 200 delavcem. Odšel je v Sovjetsko zvezo, skupno z mladim kovinarjem Francem Regitnikom in zakoncema Šitikovima. Zaposlil se je v kovinsko-predelovalni tovarni v Kolčúgino blizu mesta Vladímir.

Janez Mlakar, šenčurski rojak, jeseniški železar, najmarljivejši in najsposobnejši kronist delavskega gibanja v zgornjesavski dolini pred drugo svetovno vojno, je vedel povedati o Koširju, da se je leta 1940 ali 1941 pojavil v Jugoslaviji in obiskal celo Jesenice, se pogovarjal s kovačem Trojarjem. Dnevnik »Jutro« je baje pisal o Koširevu kot atašeju za tisk sovjetske ambasade v Beogradu.

Vrnitev Cirila Koširja v Jugoslavijo tik pred napadom fašističnih držav na Jugoslavijo potrjujejo tudi podatki, ki jih je CK ZK Jugoslavije prejel l. 1964 od partijskih organov Sovjetske zveze. Kakšna je bila njegova usoda, ni znano.

Franca Regitnika so domači ovadili žandarmeriji, da so se pri njem doma sestajali mladi komunisti. Zato je bila l. 1924 proti njemu sprožena kazenska zadeva, hkrati pa zoper Franca Ravnika, Janka Grosserja, Josipa Logarja, Josipa Kašiča, Franca Farčnika (ki je našel zaposlitev na Jesenicah, ko so ga oblasti l. 1922 izgnale iz Zagorja) in zakonca Šitikova. O usodi Franca Regitnika v Sovjetski zvezi ni podatkov.

Aleksander Šitikov je bil Rus, vojni ujetnik, kovinar po poklicu, zaposlen v železarni. Majhne postave, kozav v obraz, je lomil še dokaj dobro slovenščino. Kot ujetnika so ga najprej prignali na graščino v Smledniku, kjer se je seznanil s kuharico, Urško po imenu. Ko je bilo vojne konec, ni hotel domov. Poročil se je z Urško in oba sta se nastanila na Jesenicah. Aleksander je pripovedoval, da je bil član

France Ravnik

Ivan Mulej

socialnodemokratske stranke Rusije, in sicer boljševiške frakcije. Zato se je pri nas pridružil komunistom. Aktivnejša od njega je bila žena, Urška Šitikova. Kolportirala je naše liste in brošure, s podpisno polo je zbirala prispevke za tiskovni sklad, za volilni fond. Hodila je od hiše do hiše, vabila ljudi na shode in kulturne prireditve. Urška Šitikova je bila povsod, neumorna, skrbna, požrtvovalna.

Oblasti so Šitikova izgnali iz države, češ da je tuj državljan. Z njim je odšla tudi Urška. Potem o njiju ni bilo glasu.

* * *

Leta 1923 je komunistična stranka ustanovila legalno Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, da je lahko izrabljala njene javne možnosti. Tajnik te stranke, beograjski odvetnik Triša Kaclerović, eden vodij srbske socialnodemokratske stranke pred vojno, njen poslanec v narodni skupščini, ki je pogumno glasoval proti vojni in vojnim kreditom, je pripotoval v Slovenijo, da spozna položaj in prispeva k utrditvi stranke. Nekaj dni je bil v Ljubljani, nato je sklenil obiskati še Jesenice. Mene so odredili za spremljevalca.

Triša Kaclerović, rojen l. 1879, že ni bil več mlad mož. Postave je bil močne; veliko glavo na širokih ramenih je pokrival klobuk z izredno širokimi kraji, tako da je med potniki zbujal pozornost. Na Jesenicah so naju pričakali Ivan Mulej, Franc Ravnik in drugi ter takoj zvečer

odvedli na sestanek krajevne organizacije neodvisne delavske stranke. Kolikor se spomnim, je bilo to v isti stavbi, kjer so tudi zdaj zborovanja. Triša Kaclerović je govoril zbranim skoraj uro, seveda v srbščini, in naši tovariši, večidel nevešči tega jezika, so se resno trudili, da razumejo čim več. Vsekakor jim je imponiral prihod srbskega tovariša. Do zastopnikov srbskega ali hrvaškega ali bosanskega delavstva so slovenski proletarci takrat kazali velike simpatije. Saj so mnoge revolucionarne zamisli prihajale od njih k nam v Slovenijo.

O tem sestanku je Janez Mlakar ohranil zapisnik, ki ga je pisal tedaj. Bilo je na dan 29. novembra 1923. Dnevni red je bil: 1. Politična situacija in naša stranka. 2. Razno. Sodrug Kaclerović je poročal k prvi točki. V kratkih besedah je nato sodrug Mulej spodbudil navzoče k vztrajnemu delu. V istem smislu sta govorila sodruga Klopčič in Vister.

Osebno se tega dogodka spominjam zato, ker sva se s Trišo vračala v Ljubljano drugi dan, pa sva morala skupno z drugimi potniki nekje pri Podnartu prestopiti z vlaka na vlak, kajti zaradi močnega deževja je narasla Sava izpodkopala železniško progo. Umrl je Triša Kaclerović l. 1965 v Beogradu.

Ivan Mulej je bil takrat zelo aktiven kot komunist in kot izvoljeni delavski zaupnik. Predstavljal je tipičnega zastopnika starejšega pokolenja slovenskega proletariata. V nastopih je bil miren, preudaren,

Tomaž Volf

Tine Vister

negostobeseden. Kar je povedal, je držalo. Visok, strojen, živahnih in veselih oči, z nekaj sive barve v temnih laseh in ravnih brkih, je deloval tovariško in hkrati avtoritetno.

* * *

K starejši generaciji jeseniških železarjev je spadal tudi Tomaž Volf. V njegovo podstrešno stanovanje na Koroški Beli si se moral povzpeti po strmih lesenih stopnicah. K njemu so prihajali kurirji s partijsko pošto in Tomaž jo je nesel čez mejo v Avstrijo do našega zaupnika ali pa je kurirja s pošto vred pospremil do prve železniške postaje onkraj Karavank, od tam pa prinašal polne nahrbtnike komunistične literature. Seveda ni samo Tomaž opravljal težavno delo poštarja, vodnika in težaka za našo partijo. To so delali tudi Valentin Vister in drugi, pozneje Jože Repinc, Janez Robič in vrsta tovarišev. Če se ne motim, je Volf vodil čez mejo pobeglo črnogorsko komunistko Markovićevo, sestro znamenitega revolucionarja dr. Vukašina Markovića, ki se je osebno poznal z Leninom leta 1916 in 1917.

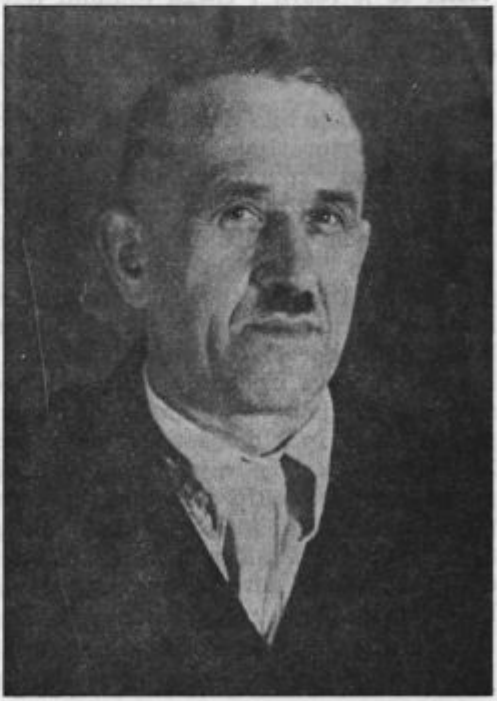
Leta in leta so jeseniški komunisti uspešno opravljali posle, zvezane z nelegalnimi prehodi čez mejo, po tako imenovanih kanalih. S tem so izpolnjevali naloge za vso partijo in ne samo za njen slovenski del. Bili so časi, ko so sprejeli nase enake naloge za bolgarske komuniste, zlasti leta 1923, ko so pripravljali in septembra izvedli oboroženo vstajo

zoper fašistično vlado Cankova. Vstaja ni uspela. Tudi Balkanska komunistična federacija, ki je v dvajsetih letih imela sedež na Dunaju, je uporabljala kanale jeseniških sodrugov.

K omenjenemu Tomažu Volfu sem novembra, morda decembra 1926 prišel iz Ljubljane, ko sem bil prisiljen preiti v ilegalo. V Delavskem domu na Marxovem (zdaj Novem!) trgu je policija pri hišni preiskavi našla aktovko z mojimi rokopisi komunistične vsebine, zaradi česar me je hotela aretirati, pa tega nisem čakal; izdala je za menoj tiralico. Jaka Žorga, član pokrajinskega vodstva partije, človek velikih organizacijskih sposobnosti, ki je poznal mnoge pristaše in simpatizerje po vsej Sloveniji, sam prav tako v ilegali, me je napotil k Tomažu:

— Na vasi ima sestro poročeno, tja te bo spravil.

Res me je Tomaž pospremil na kmetijo nad Poljanami, na vzhodnem pobočju Mežakle. Hiši se je reklo pri Godcu, a pisali so se Žvan. Poslopja so stala samotno na strmini in izpred hiše se je odkrival pogled po zasneženih hribih in dolih tja do Podhoma, odkoder je veter včasih prinašal pisk lokomotive na železniški progi v Bohinj. Domačini so me lepo sprejeli. Dobil sem posteljo, mesto pri mizi in žlico, pa smo skupaj pospravljali kosilo ali večerjo. Zelo so bili prijazni in prav nič niso povpraševali po mojih osebnih zadevah. V topli hiši sem študiral našo literaturo. S seboj sem namreč vzel cel kup Internationale Presse-Korrespondenz, skrajšano Inprekor. To je bil list srednje velikosti,

Janez Mlakar

tiskan na izredno tankem in finem papirju, obsega 20, 30 in več strani. Namenjen je bil partijskim aktivistom in delavskemu časopisju, ki je iz njega jemalo informacije, prevajalo cele članke ali posamezne odlomke. V tem Inprekoru si našel gradivo o vseh komunističnih partijah sveta, o sejah njihovih vodstev, o kongresih Komunistične internacionale, o diskusijah v Centralnem komiteju boljševiške stranke itd. Javno, odkrito, brez skrivanja ali odlašanja so tiskali v njem najrazličnejša stališča. Zvedel si lahko, v čem se razlikuje Klara Zetkin od Avgusta Thalheimerja ali Ernst Thälmann od Ruth Fischerjeve. Že so vzplamtevale ostre diskusije v komunistični stranki Sovjetske zveze med Stalinom in Trockim, med Zinovjevom in Buharinom itd. Madžarski ekonomist Evgen Varga je vsake četrt leta dajal na 20—30 straneh obzor gospodarskih gibanj po svetu, za pomembne dežele posamezno in nato za vse skupno; napovedoval je prihodnjo konjunkturo. Skratka, snovi je bilo obilo, a različna mnenja so te silila, da se znajdeš med njimi, kar je bilo mogoče, če si pridno študiral, če si vmes segel po Marxu, Engelsu in Leninu ter si tako ustvaril določeno mnenje. Na tem gradivu se je dalo učiti marksizma in leninizma, saj so se teorije in različna stališča križala na perečih vprašanjih neposredne prakse, na konkretnih razrednih spopadih, kar ni dopuščalo, da bi odlašal s svojim mnenjem.

Včasih sem se spuščal v dolino in korakal po Poljanah, kjer tedaj ni bilo hiš. Enkrat ali dvakrat sem jo mahnil čez hrib še nižje na Dobravo, kjer je stanoval Valentin Vister, zraven tovarne elektrod. Vister se je razvil v enega vodilnih jeseniških komunistov.

Domači sinovi so odhajali v gozdove, sekali drevesa in odvažali debla v dolino. Gospodar je bolehal, ležal na postelji; s svinčnikom sem narisal njegov portret.

Verjetno je bilo proti koncu decembra, ko sem odtod šel na »izlet« v Bohinj. Pripravljale so se volitve v oblastne skupščine in bohinjski komunisti so v sporazumu z jeseniškimi sklicali volilni shod, v Ribčevem lazu ali Stari Fužini, natančno ne vem, kje. Tja sem moral kot govornik.

Odšel sem že popoldan, peš skozi Gorje in Bled do Bohinjske Bele, kjer sem se vsedel v vlak do Nomnja. Tam sem že prej nekajkrat bil pri Jožetu Ažmanu, sposobnemu, znanemu in uglednemu voditelju bohinjskih komunistov, pa sem tudi tokrat potrkal na vrata njegove hiše. Pomenila sva se glede shoda drugi dan, na nedeljo, in prespal noč pri njem. Kako sva naslednje jutro prišla do jezera, z vlakom ali vozom, se ne spominjam več. Vem le, da mi je Jože pokazal, kje je stala vila princa Pavla in v dvajsetih minutah od nje smo v gostilni zborovali. Zbralo se je kakih dvajset mož, med njimi znani komunisti Janez Zupanc, Janez Iskra, Jože Repinc, Vojvoda, Polajnar idr. To so bili mali posestniki, gozdni in progovni delavci ali delavci jeseniške železarne; zadnji so skrbeli za čvrste in trajne vezi z jeseniško strankino organizacijo. Po mojem govoru in debati smo se razšli in jaz sem se vrnil h Godčevim.

Tako je preteklo morda mesec dni. Preiskovalni sodnik v Ljubljani je zadevo zaključil in ker ni našel snovi za obtožbo, najmanj pa kakšnih

dokazov o kršitvi zakona o zaščiti države — držali smo se pravil konspiracije! — je ustavil postopek zoper Jakoba Žorgo in mene. Tiralica je bila preklicana, lahko sem se vrnil v Ljubljano. Poslovil sem se od Godčevih za dolga leta.

Šele leta 1960, po vrnitvi iz Sovjetske zveze, sem obiskal kmetijo Žvanovih. Valentin Vister mi je kazal pot. Našla nisva več ne gospodarja, ne njegove žene, oba sta umrla, pa sem se zahvalil za nekdanjo gostoljubnost sinu Francetu.

* * *

Valentin Vister je bil bister in okreten aktivist. Pripadal je mlajšemu rodu jeseniških komunistov. Vzgajal se ni več v socialnodemokratskem gibanju kot Štefan Weiss ali Ivan Mulej, temveč v mnogo bolj razgibanem političnem življenju po prvi svetovni vojni in na naukih in dejanjih komunističnega gibanja. Znal je združiti nelegalno, podtalno dejavnost z nastopi v legalnih, dovoljenih organizacijah ali na javnih zborovanjih. Tudi zunanje je izgledal drugače: bil je živahnih kretenj, v postavi in pogledu je bilo čutiti samozavest, brk ni pustil rasti.

Valentina smo opazili v pokrajinskem vodstvu partije. Zato smo mu zaupali vedno nove, večje naloge. Od hoje čez mejo smo ga osvobodili. Pač pa je, poleg Toneta Verglja, pogosto hodil v Bohinj, k tamkajšnjim tovarišem. Poleti so namreč Jeseničani organizirali izlete k jezeru in hkrati izrabili priložnost za pogovore, za pridobivanje novih pristašev, za prodajo našega lista, za zbiranje strankinega fonda, seveda skupno z Bohinjci.

Vister je bil delegat pokrajinske konference KPJ za Slovenijo o božiču leta 1928, ki je bila v Ljubljani, v hišici Ivana Nakrsta, delavca tovarne kleja. Za udeležbo na tej konferenci so Vistra čez poldrugo leto aretirali.

Tone Vergelj, ki sem ga omenil, je po partijskem sklepu prišel z Jesenic v Ljubljano, da vodi administrativne posle pri tajništvu Zveze neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije in pri uredništvu njenega glasila »Strokovna borba«. To je bilo l. 1923—1924. Živahen, dobre volje, marljiv — takšen je bil Tone. Dasi je šepal in torej bil invalid, je bil poln veselja do življenja. Leta 1925 ga je strankino tajništvo poslalo nazaj na Jesenice, da opravlja politično delo. Umrl je Tone še pred drugo svetovno vojno.

* * *

Pozneje se je v komunistični stranki na Jesenicah uveljavil nov odred, ki je zrasel v železarni, v Delavskem domu, v bojih za delavske pravice in svoboščine. Ta rod je nato srečal fašistično okupacijo in sprejel nase poglavitno breme političnih bojev in oborožene vstaje ter narodnoosvobodilne vojne v letih 1941—1945. Dostojno in častno so ti borci končali boj za socializem.

Ne gre pri tem pozabljati prejšnjih rodov. Tisti, ki so prvi šli v stavke zoper kapitalista, ki so prvi žrtvovali svoje sile in zdravje v delavskih organizacijah, šli v zapore, trpeli brezposelnost, še posebno občutljivo,

če je bila doma družina, ki so podnevi delali v železarni, ponoči pa vodili ilegalce čez mejo ali prinašali strastno zaželeni revolucionarni tisk iz nekoliko svobodnejšega sveta ali iz Sovjetske zveze, ki so združevali delavske množice in jih vodili skozi uspehe in poraze, pa pri tem razrednem boju ali včasih v pravcati razredni vojni omagali ali padli — tisti rodovi in aktivisti, tisti predniki in bojevniki zaslužijo priznanje in čast.

Naj bodo zgornje vrstice moj skromen prispevek spominu na sodruge z Jesenic, ki sem jih poznal, s katerimi sem skupaj delil hude težave in strastna pričakovanja, na Štefana Weissa, Cirila Koširja, Ivana Muleja, Urško Šitikovo, Tomaža Volfa, Valentina Vistra, Janeza Mlakarja in druge. Upam, da bodo delavske Jesenice odkrile pomnike bojem in dogodkom iz dobe med vojnama in da vsaj kakšna ulica prejme ime borca iz vrst starih komunistov, tako iskrenih, čistih in skromnih, tako zvestih in požrtvovalnih za delavsko stvar, tako priznanih med sotrpini v železarni, da jim tudi takšni pomniki ne bodo odtehtali storjenega za narod, za napredek.

Vencelj Perko

USTANOVNI KONGRES KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE NA ČEBINOVEM

Ustanovitev KPS v okviru KP Jugoslavije pomeni začetek novega obdobja ne samo v zgodovini našega delavskega gibanja, ampak v zgodovini slovenskega naroda. Delavski razred Slovenije je napravil tisti veliki odločilni korak, ki mu je omogočil prevzem odgovornosti za usodo vsega naroda in za njegov nadaljnji razvoj.

Sklep o ustanovitvi KPS je bil sprejet na IV. pokrajinski partijski konferenci KPJ decembra 1934 v Ljubljani. Konferenca je bila v času, ko je bila partija močno oslabljena zaradi notranjih frakcionaških bojev, pogostih aretacij in vase zaprtosti partijskih organizacij, pa tudi v času, ko je partija v Sloveniji s pomladitvijo vodstvenih kadrov in z vključevanjem novih sil že začela svoj preporod. Za novo orientacijo partije pa so bili pomembni tudi ostali sklepi te konference glede sredstev razrednega boja v tem obdobju s pomočjo stavk in množičnih gibanj (zborovanja, demonstracije in shodi) za uresničevanje neposrednih zahtev in z razvijanjem dnevnih ekonomskih bojev v velika politična gibanja in stavke ter razširjanje le-teh iz posameznih podjetij, vasi in krajev na celotne industrijske panoge in področja.

Za pripravljanje odločilnih bojev za oblast delavskega razreda pa je konferenca podčrtala predvsem potrebo, da se komunisti in komunistična organizacija postavijo v ospredje boja delovnega ljudstva, in sicer:

pri borbi za izplačevanje, proti znižanju in za povišanje mezd;

pri skupnih akcijah vsega proletariata proti poslabšanju socialnega zavarovanja delavcev in za takojšnjo pomoč brezposelnim na račun države in podjetnikov;

pri borbi celih vasi proti rubežem in prisilnemu izterjevanju davkov in dolgov ter proti kuluku;

pri borbi proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja;

pri borbi za pravice političnih obsojencev in njih amnestije;

pri borbi za ukinitev zakona o zaščiti države, za svobodo tiska in organizacije;

pri borbi za ostvaritev akcijske skupnosti delavskega razreda in enotnosti delavskih sindikalnih organizacij na osnovi razrednega boja.

Pri pripravah na ustanovni kongres KPS, je bilo pomembno tudi pismo, ki ga je Kominterna naslovila na pokrajinski komite za Slovenijo in v katerem je med drugim rečeno, da ni nobenih razlogov za odlaganje kongresa:

»PB meni, da mora PK izdelati dokument kot projekt sklepa ustanovnega kongresa KP Slovenije. Ni nobenih razlogov za to, da bi kongres odlagali. PB smatra, da mora biti kongres najkasneje do časa, ki vam ga bo Anton ustno sporočil.«

Pismo je obširno govorilo tudi o uresničevanju sklepov VII. kongresa Kominterne, ki naj bi pomenil prelomnico v delu komunističnih partij na svetu. Na tem kongresu je bila pred komunistično partijo postavljena kot osnovna naloga ustanovitev široke ljudske fronte v boju proti fašizmu. O tem je imel referat Dimitrov, referat »Naloge Kominterne v zvezi s pripravami imperialistov na novo svetovno vojno« pa je pripravil Palmiro Togliatti-Ercoli.

Pismo Kominterne je naročalo pokrajinskemu komiteju, da mora vsaj eno sejo posvetiti obravnavanju sklepov VII. kongresa KI in sklepov PB o nalogah partije po kongresu. Sklepe naj bi konkretizirali in prilagodili razmeram in stanju gibanja v Sloveniji.

Poleg navodil o tem, kako je treba v Sloveniji krepiti slovensko fronto antifašističnih sil in enotnost delavskega gibanja, so bili v pismu tudi konkretni napotki o oblikah in metodah partijskega dela:

»**Kombinacija legalnega in nelegalnega dela.** Komunisti morajo priti na površino in vse bolj delovati javno — legalno in pollegalno. Dober partijec ni samo tisti, ki uspešno dela v zakonspirirani organizaciji ali komiteju, temveč predvsem oni, ki v legalni organizaciji vodi množice, vpliva nanje in ki v tej organizaciji uresničuje politiko partije.

Krepitev partijskih organizacij. Predvsem je treba konsolidirati ljubljansko partijsko organizacijo. V najkrajšem času je potrebno ustanoviti celice v naslednjih krajih: Litiji (tekstilna tovarna), Kamniku (tovarna smodnika), Domžalah (tovarna klobukov), Kranju (tekstilne tovarne), Štorah (železarna in rudnik) itd.

Stari in novi aktiv. Starejši tovariši imajo, četudi so bili leta in leta odtrgani od aktivnega partijskega dela, ogromne politične izkušnje, ki jih ne smemo odvreči in prezreti. Mladi aktiv ima polno poleta in energije, s katero mora »okužiti« starejše tovariše. Eni druge morajo dopolnjevati, namesto da se prepirajo. Stapljanje starega in novega aktiva mora biti temeljni kamen naše politike kadrov.«

Na koncu pisma je tudi napotek, kakšen naj bo dokument ustanovnega kongresa KPS.

»Dokument mora biti napisan v enostavnem, jedrnatem in jasnem slovenskem jeziku. Pri tem uporabite ljudske pregovore, izreke in dokaze, ki so delavskemu razredu in drugim delovnim ljudem dostopni in razumljivi . . .«

Sklepi IV. partijske konference in VII. kongresa Kominterne so imeli močan vpliv tudi na naše delo, saj so bili odraz teženj širokih delavskih množic, posebno pa odraz borbenega razpoloženja naprednih delavcev v industrijskih središčih.

Za lažje razumevanje, v kakšnem političnem vzdušju in kakšnih razmerah se je ustanovni kongres vršil, je potrebno, da na kratko omenim nekatera bistvena dogajanja na Jesenicah v času priprav na kongres.

To je potrebno tudi zato, ker je naše poročilo na kongresu izzvalo živahno razpravo in dileme.

Po zakonu o zaščiti države, posebej za komuniste, in po šestojanuarski diktaturi 1929. leta pa je bilo nasplošno prepovedano politično združevanje delavcev v njihovih organizacijah. Omejena je bila svoboda govora in zborovanja, oblast pa je brezobzirno preganjala vse napredne delavce.

Delavske strokovne (sindikalne) organizacije, ki so bile takrat edina legalna oblika organizirane borbe delavskega razreda, je notranje razjedala ideološka razdvojenost, njihovo udarno moč pa je slabil skrajni oportunizem nekaterih vodstev teh organizacij. Podjetja so brezobzirno izkoriščala delavce in kršila njihove že pridobljene pravice, samovoljno diktirala pogoje delovnih odnosov in ignorirala zakonite predstavnike delavcev.

Tako stanje je vladalo tudi na Jesenicah. Spori za kolektivno pogodbo, neurejena razmerja, samovoljno tolmačenje kolektivne pogodbe in diktirane akordne tarife, zniževanje mezd kljub porastu življenjskih stroškov, so bili predmet naših stalnih spopadov s podjetjem. Nove delavce je podjetje sprejemalo pretežno iz vrst režimskih strank, dočim se predlogi zaupnikov o sprejemu delavcev niso upoštevali. Posebno oster odnos pa je podjetje imelo do pristašev marksističnih delavskih organizacij, ki so bili vsa leta nosilci borbenih akcij jeseniških kovinarjev. Ti so bili prvi na listi kaznovanj, premeščanj na slabša delovna mesta, pa tudi prvi pri odpustih iz tovarne. Posledice delovanja očetov pa so občutili tudi njihovi sinovi in hčere, ki jih je KID le težko in skrajno nerada zaposlila v svojih tovarnah na Jesenicah, na Javorniku in na Blejski Dobravi.

Take so bile razmere, na katere je ilegalna partijska organizacija na Jesenicah naslonila svoj boj in tako uresničevala tudi sklepe IV. partijske konference CK KPJ, ki je bila 25. decembra 1934 na domu matere slovenskega revolucionarja in marksističnega publicista Borisa Ziherla, ki se je takrat nahajal v zaporu. Prav tako so se jeseniški komunisti naslanjali na izkušnje, ki so jih deloma omenjala že poročila na konferenci Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo septembra 1934 v Goričanah pri Medvodah, na kateri je bil prisoten tudi tovariš Tito. Te konference sta se udeležila kot delegata jeseniške krajevne in okrožne partijske organizacije Albin Pibernik in Jože Ažman iz Nomenja, po vsej verjetnosti pa je bil prisoten tudi učitelj Stanko Žagar z Dobrave pri Kropi, ki je podobno kakor še nekateri drugi člani jeseniškega okrožja (Tone Čufar, Albin Pibernik in šenčurski rojak Janez Mlakar) deloval tudi v kranjskem partijskem okrožju.

Kaj in o čem so poročali na tej konferenci jeseniški delegati, ni mogoče dobesedno obnoviti, ker je zapisnik s te konference odkrila in zaplenila ljubljanska policija. Ohranjeni pa sta obe poročili Borisa Kidriča »O organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji« in »O delu pokrajinske organizacije komunistične stranke po sindikalni liniji v Sloveniji« ter poročilo Edvarda Kardelja »Naloge pokrajinske organizacije Komuni-

stične stranke Jugoslavije v Sloveniji glede kmečkega in nacionalnega vprašanja«. Ohranjeno gradivo s te konference je leta 1974 izšlo kot Teoretična priloga »Komunista«. Zato bi se omejil samo na nekatera pojasnila tistih stavkov, v katerih so poročila referentov omenjala Jesenice in jeseniško partijsko organizacijo. Že prvo Kidričevo poročilo omenja v odstavku »NASTOPILE SO MNOŽIČNE PROVALE« Jesenice:

»Pričele so se s 'provalo' primorskih emigrantov, ki so bili nekaj časa jedro ljubljanske mestne organizacije, nato je sledil veliko težji udarec, notranjska 'provala', ki je popolnoma odtrgala notranjsko organizacijo od stranke vse do danes. Sledila je celjska in z njo v zvezi ljubljanska 'provala', že prej mariborska in nato še JESENIŠKA (podčrtal pisec). Najboljši in najbolj zgrajeni kadri so morali v zapore. Prizadeti so bili namreč povsod predvsem funkcionarski kadri . . .«

Vse to bi morda lahko na goričanski konferenci pojasnil Jože Ažman, komunist od leta 1920, ki je poznal vse dotedanje osipe partijske organizacije na Jesenicah in v jeseniškem partijskem okrožju, pod katerega je spadal tudi Bohinj. Do takrat so bili trije večji osipi: prvi po Obznani ob prehodu v ilegalo, drugi ob razpustu Neodvisne delavske partije ob tako imenovani 'mali obznani', še bolj pa ob odpustu več kakor 300 delavcev s strani Kranjske industrijske družbe v obdobju Neodvisne prav iz vrst te partije, ki so podobno kakor trboveljski rudarji v tem času morali s trebuhom za kruhom v inozemstvo — v Belgijo, Francijo in Nemčijo, tretji osip pa je bil plod buržoaznega terorja pred in v času monarhofašistične diktature, ko se je po 'provalah' skrčila partijska organizacija samo na en odstotek članstva ob ustanovitvi 6. in 7. marca 1920, ko je bilo v njenih vrstah sedem osmin vsega delavstva, zaposlenega pri KID. Ostala je samo še neznatna peščica komunistov brez vpliva na delavstvo v tovarnah KID, pa tudi v strokovni organizaciji SMRJ.

Prve žrtve monarhofašističnega terorja so bili telovadci jeseniške Svobode zaradi najdbe lista z napisanimi gibi simboličnih vaj na besedilo »Internacionale«, na katerem so bili zabeleženi tudi člani, ki so te vaje vadili: Jože Gregorčič, Andrej Pleš, Franc Hlade, Polde Stražišar, Alfonz Oblak, Andrej Prešeren, Franc Krašovec, Pavel Štravs, Franc Franc, Stanko Demšar, Fr. Papler, Jaka Vodnov, J. Mavec, Fr. Pavlič, in Jernej Bergant, Ignac Kralj, Jože Stražišar in Franc Žumer pa so aretirani, ker so začeli v tovarni zbirati denarno pomoč za družine aretiranih. Delavski pesnik Tone Čufar pa je ob tej priložnosti spesnil v protest pesem »Janurja zaprtim sodrugom«, ki je bila potem objavljena v mesečniku »Svoboda«. Vsi aretirani mladinci niso bili organizirani komunisti, bili pa so levičarsko usmerjeni in zato rezervoar za ilegalno partijsko organizacijo na Jesenicah. Ko so bili čez nekaj tednov izpuščeni, so prišli pod orožniško nadzorstvo. Mimo tega je žandarmerija izvajala nenehne hišne preiskave pri delavcih, ki jih je sumila kot komuniste. Sledili sta aretaciji Tineta Vistra in Toneta Verglja. Čeprav sta bila izpuščena, ju je kmalu nato vnovič aretirala. Verglja je konfinirala v Brežice, Tineta Vistra pa je odpeljala v Beograd, kjer je bil obsojen pred sodiščem za zaščito države na leto in pol težke ječe. Javorniški žandarji so zaradi najdbe

ilegalne literature pri hišni preiskavi aretirali Ivana Muleja in njegovo ženo, sodišče pa ju je obsodilo na šestmesečni zapor. Največ zgražanja med prebivalstvom, zlasti v Gorjah, pa je povzročila aretacija komunista Andreja Prešerna iz Grabna pri Gorjah in delavca v jeseniški železarni, ki so ga ob aretaciji leta 1930 žandarji strahovito pretepli. Mimo tega je oblast omejila nekaterim mladincem, osumljenim komunizma, pravico gibanja. Taka omejitev je na pr. doletela Alberta Verglja in Albina Smolnikarja. Žandarji so takrat nenehno razsajali, kakor je dejal pokojni Janez Mlakar, na Jesenicah, pa tudi po vaseh, posebno še v Gorjah, Bohinju, kjer je bila že od leta 1920 partijska organizacija, in v Kranjski gori. Z jugoslovansko policijo pa je sodelovala tudi nemška, ki je prijela komunističnega emigranta Hlebca in pri njem našla imena nekaterih tovarišev, ki so vzdrževali javke ali opravljali kurirsko službo. Med temi sta bila tudi jeseniška komunista Lojze Vilman (ki je — mimogrede povedano pripravljal Toneta Čufarja za sprejem v KP) in frizer Gorenjc.

Do druge 'provale' pa je prišlo ob aretaciji mladinca Marklja leta 1932 v času izprtja delavstva, oziroma v času špekulantskega manevra Kranjske industrijske družbe (o katerem bo treba v eni izmed prihodnjih knjig zbornika »Jeklo in ljudje« podrobneje spregovoriti). Markelj je šel po ilegalno literaturo v Gozd h kurirju Janezu Robiču, žandarmerija pa je potem zaprla Franca Krašovca, Markljevega sorodnika, ta pa ni vzdržal mučenja, tako je prišlo do aretacij Janeza Robiča iz Gozda, Vojvode in Janeza Repinca iz Bohinja, medtem ko je Janezov brat Jože Repinc, ki je opravljal dolžnost kurirja CK KPJ in KI, še pravočasno pobegnil in se nato napotil v Sovjetsko zvezo, kjer je bil vse do izbruha državljanske vojne v Španiji. Največ začudenja je na Jesenicah izzvala aretacija učitelja Janeza Peraniča, ki je deloval kot komunist v krščanskih vrstah in ki so ga imeli na Jesenicah za 'klerikalca'. V tem času se je namreč partijska organizacija po zaslugi Toneta Verglja, ki se je leta 1931 vrnil iz konfinacije in našel stik z Borisom Kidričem ter na njegovo pobudo začel obnavljati in pomlajati partijsko organizacijo na Jesenicah. Po spominu pokojnega Janeza Mlakarja so bili leta 1931 sprejeti v partijo Tone Čufar, Albin Pibernik, Stane Bokal, Franc Guzelj, Jože Gregorčič, Albin Sušnik, Lojze Tišov in Jože Gregorčič in Franc Krašovec, učitelj Peranič pa je prišel kot partijec že na Jesenice. Partija ga je poslala na delo v krščanske vrste, prav tako kakor je Albina Sušnika poslala v sokolske vrste.

Toliko samo v pojasnilo k 'provalam', o katerih je bilo govorjeno v poročilu Borisa Kidriča na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah, deloma pa tudi pojasnilo k obnovi partijskih organizacij v Sloveniji v letu 1931 in 1932.

Na tej konferenci je bila seveda izrečena tudi kritika Okrožnega komiteja na Jesenicah prav tako kakor tudi samokritika pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo pri obnavljanju partijskih organizacij. Ta kritika je veljala za obdobje 1931—1934. To obdobje terja od zgodovinarja še temeljite obdelave. Leta 1931 in v obdobju izprtja jeseniškega delavstva marca 1932 je bila obnovljena, oziroma pomlajena partijska

organizacija res še vedno brez potrebnega in odločilnega vpliva na jeseniško delavstvo. Opozicijo v sindikatu je preglušil Jurij Jeram s svojo demagogijo in pobijal predvidevanja komunistov in 'opozicije' v SMRJ, da gre v boju Kranjske industrijske družbe za izposlovanje državnih kreditov za navaden špekulacijski manever, s katerim bi KID rada ubila dve muhi na mah: dobila ugodne državne kredite, v prvi vrsti pa ustrahovala delavstvo in ga pritisnila ob tla, da bi bilo potem voljno sprejeti sleherni diktat podjetja glede mezd in vsega drugega, proti delavstvu naperjenega hotenja KID. Delavstvo pod vplivom Jerama in voditeljev drugih strokovnih organizacij ni prisluhnilo komunistom, mnogo bolj revolucionarne so bile delavske žene, vendar tudi te niso mogle doseči ničesar v dobro svojih mož in sinov, ker so se voditelji strokovnih organizacij vdali zahtevam novih lastnikov KID. Delavstvo se je ovedelo šele, ko se je zgodilo, kar so predvidevali komunisti. Po izprtju in ponovnem obratovanju KID je Westen s sodelničarji vsilil delavstvu za delavstvo nemogočo in nevzdržno kolektivno pogodbo, več sto delavcev pa je postavil na cesto. Šele tedaj je delavstvo organizirano v SMRJ udarilo po Juriju Jeramu in na njegovo mesto postavilo Ivana Čelesnika, ki pa je — žal — kmalu sam začel ubirati podobna pota, kakršna smo poznali iz Jeramovih časov. Delavstvo je sicer že jeseni leta 1932 odpovedalo kolektivno pogodbo in terjalo novo, pogajanja za novo pa so se vlekla skozi vse leto 1933 tja v pomlad 1934, ko je tem pogajanjem brez konca napravilo konec delavstvo samo na pobudo komunistov in njihovih simpatizerjev med delavskimi zaupniki. Ustavilo je obratovanje in poslalo delegacijo pred glavno pisarno z zahtevo za takojšen podpis kolektivne pogodbe.

To je bil uspeh 'opozicije' v strokovni organizaciji SMRJ, pa tudi uspeh ilegalne partijske organizacije, ki je bila pobudnik te akcije, zato pa je postala takoj tarča napadov desničarskega vodstva. Francetu Ravniku, takratnemu delavskemu zaupniku, je potekel mandat. Na to mesto so izvolili mene, jaz pa sem nadaljeval Ravnikovo delo in se prav tako kakor glavni zaupnik delavstva pri KID boril za dobro delavstva, s tem pa tudi za linijo partije, začrtano na obeh partijskih konferencah — pokrajinske v Goričanah in vsedržavne IV. konference KPJ.

Ta uspeh ilegalne partijske organizacije na Jesenicah je bil podoben njenemu uspehu v jeseniški »Svobodi«, ki je bila bolj kakor strokovna organizacija rezervoar mladega komunističnega kadra in je bila zaradi tega tudi s strani desničarske centrale »Svobod« v Ljubljani razpuščena, namesto nje pa smo bili primorani organizirati novo delavsko kulturno društvo »Enakost«, ki ga je centrala, pa tudi njeno glasilo »Svoboda« začela stalno napadati, mi pa smo se branili v »Vestniku enakosti«, ki ga je objavljala revija »Književnost« pod uredništvom Bratka Krefta. Ne bom pisal o napadih na nas, saj je o tem pisal že Franc Škrlj v prvi knjigi zbornika »Jeklo in ljudje«, pač pa bi navedel samo kritiko, izrečeno na račun trboveljske »Svobode«, oziroma tamkajšnje partijske organizacije, kakor jo je izrekel Boris Kidrič v svojem prvem poročilu na pokrajinski partijski konferenci v Goričanah:

»...naša trboveljska organizacija je dopustila, da je prišel na kongres »Svobode« kompleten socialfašist (ta izraz so v mednarodnem komunističnem gibanju uporabljali za socialne demokrate vse do leta 1935, ko so ga na VII. kongresu Kominterne opustili — op. p.), ki je udarjal najbolj besno po poštenih revolucionarnih delavcih pa tudi po jeseniški podružnici »Svobode«, ki so jo razpustili.«

Pokrajinska konferenca v Goričanah septembra 1934 je omenila tudi našo akcijo pomladi 1934, ko smo z akcijo dosegli podpis kolektivne pogodbe in pri tem dosegli podporo večine delavstva:

»Odločna obramba borbenega aparata s strani jeseniškega delavstva kljub nasprotnim mahinacijam socialfašističnega generala Kopača.«

Desničarji v strokovni organizaciji so namreč vztrajno povpraševali po organizatorjih naše akcije. Naj navedem še dva odstavka iz prvega Kidričevega poročila:

»Najznačilnejši kapitalistični napadi na delavski razred v Sloveniji leta 1934: 1. nameravana ustavitev dela v strojnih tovarnah v Ljubljani; 2. **napad na jeseniški proletariat** (podčrtal pisec); 3. steklarska 'fajranja', poslabšanje tarif na izvozne izdelke steklarjev, zahteve, da steklarji plačujejo skvarjene izdelke (sami), neizplačevanje mezd in dopusta steklarjem; 4. neizplačevanje mezd dupliškim mizarjem; 5. redukcije plač poročenim banovinskim uslužbenkam in delavkam; 6. znižanje mezd mestnim delavcem v Ptuju; 7. odvzem režijskih kart železničarjem; 8. revirska 'fajranja' (skrajšani delovni čas, prisilni neplačani dopusti) rudarjev itd.«

In odstavek o najznačilnejših bojih delavskega razreda v Sloveniji leta 1934:

»1. demonstracija delavcev Strojnih tovarn in livarn v Ljubljani pred banovinsko palačo; 2. **boj jeseniških kovinarjev** (podčrtal pisec); 3. akcija enotne fronte v Vevčah; 4. demonstracija brezposelnih v Radečah in Zagorju; 5. stavka delavcev v Duplici pri firmi Remec et co; 7. gladovna stavka v revirjih Trboveljske premogokopne družbe; 6. stavka mariborskih tekstilcev pri Doctor et co...«

Te akcije — tako je bilo na obeh konferencah rečeno — naj bi bile osnova za naš boj za množice:

»Koliko bi se dalo storiti, nam priča letošnja **možnost pravega stavkovnega vala v Sloveniji** (podčrtal pisec).«

In stavkovni val, ki se je začel januarja 1934 s stavko kovinarjev v Ravnah (takrat: Guštanju), maja s stavko tekstilcev v Mariboru, junija z gladovno stavko v Trbovljah, septembra s stavko grafičnih delavcev v Ljubljani, v Kranju pa s stavko 300 pletilj, se je nadaljeval tudi v letu 1935: februarja so stavkali stavbinci v Celju, aprila rudarji v Libojah, 22. maja (do 6. junija) tekstilci v Kočevju, sredi maja pa je izbruhnila **stavka v tovarni verig v Lescah.**

Leščanski kovinarji so stopili v stavko 15. maja, trajala pa je do 5. junija 1935. Stavka je bila skrbno pripravljena. Pripravil in vodil jo je stavkovni odbor, v katerem so bili člani KP Lenart Petrač, Pavel Magdič, Kati Triplat in Janez Zupan. Tovarno so ponoči stražili moški, podnevi pa ženske.

Stavko leščanskih kovinarjev omenjam zaradi tega, ker je bila podružnica SMRJ na Jesenicah s strani centralne uprave SMRJ zadolžena, da pomaga leščanskim kovinarjem pri pogajanjih za ureditev spornih zadev in vprašanj. Toda zadržanje predstavnikov podružnice SMRJ na Jesenicah je bilo pri stavki leščanskih kovinarjev popolnoma pasivno. Medtem ko je med stavkajoče prihajal oblastni tajnik SMRJ Franc Leskošek, se z njimi posvetoval in jim pomagal, pa predsednik SMRJ jeseniške podružnice ni navezal neposrednega stika z leščanskimi kovinarji, niti se ni hotel udeležiti nobenega sestanka s stavkajočimi in njihovim stavkovnim odborom, čeprav je bil le-ta legalen in čeprav bi predsednik SMRJ jeseniške podružnice kot pooblaščenec centralne uprave SMRJ v Beogradu moral sodelovati pri razpravah med stavkajočimi in lastniki tovarne verig v Lescah. Ko so ga vprašali, zakaj ni mogel priti na pogajanja v Lesce, je svojo odsotnost pojasnil s tem, češ da se mora kot član kovinarske godbe udeležiti koncerta na Bledu. Zato sta šla oblastni tajnik SMRJ Franc Leskošek in predsednik leščanskega stavkovnega odbora Petrač sama k njemu na Bled in mu pojasnila nujnost in potrebo, da se sestanka z leščanskimi kovinarji udeleži. On pa je odgovoril, da kratkomalo ne gre v Lesce. Po drugi strani pa tako zadržanje predsednika SMRJ na Jesenicah Ivana Čelesnika ni odvrnila množice jeseniških delavcev in drugega prebivalstva, ki so nudili stavkajočim moralno pomoč. Opozicija, ki so jo tvorili v jeseniški podružnici komunisti in drugi revolucionarno zavedni delavci, so na sestankih in sejah kritizirali odnos predsednika podružnice do leščanskih kovinarjev in terjali, da se za stavkajoče organizira vsestranska pomoč. Navezali smo stalni stik z leščanskimi kovinarji in njegovim stavkovnim odborom, s katerim je bil v stalnem stiku tudi učitelj Stane Žagar.

Sicer pa smo bili s strani takratnega predsednika podružnice SMRJ na Jesenicah takih odnosov že vajeni in je v nas že zdavnaj izgubil tisti obraz, kakršnega smo videli v njem po padcu Jurija Jerama. Podobno kakor do leščanskih kovinarjev se je 'izkazal' tudi do trboveljskih rudarjev, ko so slabo leto poprej stopili v gladovno stavko. Člani leve opozicije smo takrat zahtevali, da se trboveljska stavka podpre s solidarnostno akcijo, desničarska uprava pa je raje poslala poprej v Trbovlje svojega oglednika z naročilom, naj razišče in se prepriča, pod kakšnimi 'političnimi' vplivi poteka trboveljska stavka.

To so bile grenke izkušnje, obenem pa potrebne, da smo spoznali, da naše stavke, ki smo jo pripravljali, ne bo mogoče organizirati pod vodstvom take uprave in da jo bomo morali organizirati mimo nje in mimo strokovnih voditeljev SMRJ in drugih strokovnih organizacij, če hočemo, da bo sploh do nje prišlo. Do nje pa je moralo priti, saj so se stare krivice s strani podjetja ponavljale, kolektivno pogodbo iz leta 1934 so podjetniki nenehno kršili in izigravali v škodo večine delavstva, zaposlenega pri Kranjski industrijski družbi. Edina sila, ki je bila tedaj v boju za delavske koristi in pravice nepopustljiva, je bila maloštevilna partijska organizacija, ki se je naslanjala na širok krog njenih simpatizerjev in je zato lahko usmerjala delavski boj in ga tudi usmerila.

O sami stavki v tem članku ne bom pisal, ker sem jo obdelal v posebnem sestavku. Stavka je zgodovinsko pomembna predvsem zaradi tega, ker je kljub boju za vsakdanje delavske zahteve postala tudi manifestacija delavske enotnosti ne glede na politično ali strankarsko pripadnost posameznih delavcev. To pa je bila že vzpodbuda, da se ta akcijska enotnost obdrži tudi v bodoče in da se skuje tudi v posebno organizacijsko telo. Kako pomembno je bilo to naše prizadevanje, se takrat v celoti nismo niti zavedali, saj je to naše prizadevanje postalo že čez pet let — pomladi 1941 — osnova za združevanje jeseniškega delavstva in prebivalstva v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. A naj ne zahajam vstran izven zaporedja zgodovinskih dogodkov in naj vsaj bežno orišem takratno dogajanje (nekaj o tem boste našli tudi v nekaterih drugih prispevkih v tej knjigi zbornika, celotni kompleks takratnega boja pa bo treba obdelati v prihodnje v spopadu med silami (KID, JRZ, ZZD), ki so terjale fašizacijo družbenega življenja, in med silami (KP, levica v NSZ, JSZ, mladina), ki so terjale demokracijo in ki so se v usodnem času znašle enotne na pozicijah narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. Vse to razen članom KP ni moglo biti vsem še povsem jasno in razumljivo, toda čas sam jim je pokazal tisto mejo razredne družbe, da se jim potem ni bilo več težko odločiti za smer družbenega progresa in boja za osvoboditev delavstva in delovnega ljudstva izpod kapitalističnega zasužnjevanja in izžemanja.

Akcijska enotnost delavstva, v katero smo uspeli pritegniti tudi širšo javnost, sicer še ni zajela vodstev strokovnih organizacij, ki so stala bolj ali manj ob strani in bila zaprta v svoje politične strankarske okvire. Toda naš vpliv med delavstvom je med stavko tako porastel, da ni bilo mogoče več po starem. Pri januarskih volitvah delavskih zaupnikov leta 1936 nam sicer ni uspelo ustvariti enotnega nastopa, še več, zaradi oportunističnega in ozko separatističnega vodstva naše strokovne (sindikalne) organizacije SMRJ, ki nas je hotela izločiti iz volitev, smo morali mi iti na volitve celo s svojo kandidatno listo.

Volitve so pokazale, za kom stoji delavstvo, saj je naša lista dobila največ glasov. S tem je moralo računati tudi vodstvo naše sindikalne organizacije, kateremu je postalo jasno, da bo tudi tu moralo priti do sprememb.

Ker smo želeli tudi v sami organizaciji ustvariti potrebno enotnost, smo predlagali, naj ima tak odraz tudi bodoči upravni odbor naše podružnice. V ta namen smo imeli pod vodstvom predstavnikov centralne uprave SMRJ v Ljubljani, 9. 2. 1936, sestanek, na katerem smo se dogovorili, da naj bodo v bodočem upravnem odboru podružnice trije predstavniki grupe desnih socialistov in trije predstavniki grupe levičarjev in štirje nevtralci.

Grupa socialistov je ta dogovor ignorirala in se občnega zbora, ki je bil 16. 3. 1936, ni udeležila. Ne glede na to je občni zbor rezerviral v novem upravnem odboru za to grupo tri mesta, katerih pa ni hotela zasesti. Tako je tudi formalno prišla naša organizacija pod popoln vpliv partije, saj smo imeli sedaj glavna vodilna mesta v svojih rokah.

Čeprav je to pomenilo na znotraj cepljenje sil, smo imeli tedaj večjo možnost borbe za akcijsko enotnost delavstva navzven. Tako smo dosegli sporazum z ostalima dvema sindikalnima organizacijama (Jugoslovansko strokovno zvezo in Narodno strokovno zvezo), da skupno proslavimo praznik dela — prvi maj 1936. To nam je sresko načelstvu v Radovljici prepovedalo. Takoj zatem nam je uspelo organizirati skupno akcijo vseh organizacij za zgraditev nove ljubljanske bolnišnice.

Na velikem zborovanju, ki smo ga imeli v ta namen 14. 6. 1936 pred kolodvorom na Jesenicah, so nastopili predstavniki vseh treh strokovnih organizacij in drugih delavskih organizacij, zastopniki inteligence in kmetov.

18. 6. 1936 smo dosegli z ostalima dvema strokovnima organizacijama sporazum o formiranju skupnega medstrokovnega akcijskega odbora (MAO). V programu tega odbora so bile poleg zahtev po ekonomskem in socialnem izboljšanju položaja delavstva tudi politične zahteve, kot npr.: boj proti fašizaciji strokovnih organizacij, za svobodo tiska, govora in štrajka. To nam je omogočilo široke sindikalne akcije. Imeli smo številna skupna zborovanja vsega zaposlenega delavstva, na katerih so se oblikovale zahteve proti podjetju in oblasti ter se krepila borbena zavest enotne akcije vseh delavcev. Ker so neka sporna vprašanja ob zaključku stavke ostale nerešene, podjetje pa jih ni hotelo rešiti, med tem pa so se odpirala nova vprašanja, je MAO formiral v 20 točkah novo zahtevo, naslovljeno na podjetje (KID). MAO je začel izdajati tudi skupno glasilo »Jeseniški kovinar«, da bi bilo delavstvo sproti obveščeno o vsem dogajanju in da bi v njem tudi sami iznašali svoja stališča.

14. avgusta 1936 smo proslavljali 30-letnico obstoja naše sindikalne organizacije, na katero so prišli kovinarski delavci skoro iz vseh kovinarskih in drugih delavskih središč Slovenije. Po veličastni povorki skozi Jesenice smo imeli veliko zborovanje, na katerem je bilo okoli šest tisoč zborovalcev. Kljub izrecni prepovedi policijskih oblasti so zborovalci vzklikali gesla za politične svoboščine, svobodo govora in štrajka, gesla proti fašizmu in vojni nevarnosti in za priznanje Sovjetske zveze in drugo.

Ob koncu leta 1936 so bile razpisane občinske volitve, pri katerih smo si prizadevali ustvariti enotne kandidatne liste z enotnimi programi. Na Jesenicah smo kandidirail skupno z naprednim krilom krščanskih socialistov z nosilcem dr. Alešem Stanovnikom, na Koroški Beli pa sem bil nosilec jaz. Naši listi sta imeli naziv »Lista slovenskega delovnega ljudstva«. Dočim nam je na Jesenicah manjkalo samo nekaj glasov do zmage, smo na Koroški Beli zmagali. V občinski odbor je prišlo z naše liste 16 kandidatov, kot prvi kandidat pa sem bil izvoljen jaz za bodočega župana.

Naša zmaga je imela v tistih razmerah še poseben pomen, saj je bila dokaz, da delavski razred tudi pod takim razrednim pritiskom lahko zmaguje. Zato so se naše zmage veselili tudi naši tovariši drugod po

Sloveniji. Ta zmaga je bila nova potrditev pravilnosti naše takratne partijske linije. V tem obdobju je narasla tudi številčna in organizacijska moč ter vpliv partije. Ta je podpirala vse progresivne akcije in vsestransko skušala ustvariti široko ljudsko fronto za priznanje političnih svoboščin in demokratizacijo družbenih odnosov.

Poleg teh glavnih akcij smo izvedli nešteto izletov in se povezali s širšim jeseniškim okoljem, posebno s prebivalci Bohinjske doline, kjer sta nam bila v oporo kmet Jože Ažman in Tomaž Godec z Bohinjske Bistrice ter drugi. Prav tako smo imeli povezavo s podeželjem do Krope. Na tem področju je odigral pomembno vlogo v revolucionarnem delu padli narodni heroj Stane Žagar. Ta nam je bil v veliko oporo pri vsem našem političnem delu.

Te naše akcije, ki so zajele tako širok krog ljudi, so vzbujale strah pri KID, pri oblasti in pri tistih funkcionarjih v sindikalnih organizacijah, ki so odklanjali sodelovanje s komunisti in bili proti taki enotnosti. Zato so se tudi oni pripravljali na protiudarec. Uprava podjetja KID in politična oblast banske uprave, ki sta si bili prej politično, ne pa razredno nasprotni, sta se sporazumeli, da se na Jesenicah ustanovi policijski komisariat. Njegova glavna naloga je bila borba proti revolucionarnim in drugim naprednim delavcem. Kot protiuslugo je dala KID policiji na razpolago prostore, stanovanja in honorarje za policijsko osebje; nekaterim pripadnikom vladajoče režimske stranke JRZ pa vodilna delovna mesta.

Policijski teror se je začel stopnjevati. Dne 5. septembra 1936 je KID izdala pismo, naslovljeno delavstvu, z napovedjo, da je prisiljena, da nekatere delovne in mezdne pogoje spremeni, seveda na slabše. V pismu opozarja na nekatere elemente (komuniste, op. p.), ki zlonamerno ustvarjajo nerazpoloženje med delavstvom. Pri oblasti je izposlovalo podjetje, da sta bila 17. septembra aretirana glavna delavska zaupnika Jože Čelesnik in Franc Ravnik z navedbo, da sta sodelovala pri takratni stavki gradbinskih delavcev na Jesenicah. Dne 30. novembra 1936 je KID odpovedala kolektivno pogodbo in objavila v svojem listu »Tovarniški vestnik« nov osnutek pogodbe, po katerem bi se zmanjšali prejemki delavstva za 1,400.000 takratnih dinarjev mesečno. Pogajanja za novo pogodbo so bila v Ljubljani, da ne bi bila pod neposrednim pritiskom delavstva.

Dne 28. decembra 1936 smo dobili Jože Čelesnik, Ignac Kralj in jaz od podjetja KID grozilno pismo, da bomo odpuščeni iz službe, če ne bomo prenehali s svojim delovanjem proti KID. Dne 23. januarja 1973 so bili odpuščeni iz podjetja zaupniki in funkcionarji: Ignac Kralj, Jože Čelesnik in Viktor Stražišar. Pred tem jim je banska uprava na predlog KID odvzela mandat delavskih zaupnikov. Banska uprava je odvzela mandat delavskega zaupnika tudi Francu Ravniku in meni. KID pa naju je 23. marca 1937 vrgla iz službe. Odpuščenih je bilo še pet drugih, našemu gibanju predanih delavcev.

Pogajanja za novo kolektivno pogodbo so se vlekla, ker KID ob pomoči oblasti in nekaterih reakcionarnih sil v samih sindikalnih orga-

nizacijah (o tem bom še navedel nekaj dejstev), ni hotela popustiti ob bistvenih vprašanjih, mi pa na tako pogodbo nismo pristali. 21. februarja 1937 je policijski komisariat prepovedal vsa javna zborovanja delavstva, KID pa je stavila ultimat, da pristanemo na pogodbo, kajti drugače jo bo s silo uveljavila. Kolektivno pogodbo so ostale organizacije podpisale, naša pa je ni priznala.

Kot sem že omenil, so nasprotne sile delovale tudi v samih sindikalnih organizacijah in s tem pomagale podjetju in oblasti, da zlomijo naš odpor. Že septembra 1936 je Narodna strokovna organizacija po nasvetu svoje uprave iz Ljubljane izdala letak delavstvu, da izstopa iz medstrokovnega akcijskega odbora z razlogom, da ga vodijo trojke (komunisti, op. p.). Ker v vrhu Jugoslovanske strokovne zveze reakcionarni elementi niso imeli dovolj močnih pozicij, so ti v toku pogajanj za novo pogodbo formirali podružnico profašistične sindikalne organizacije JUGORAS, v Sloveniji imenovane Zveza združenih delavcev, z Albinom Gasarjem na čelu.

Bistveni pomen za oslabitev naših moči pa je imela vloga nekaterih zagrizenih nasprotnikov komunistov v Centralni upravi naše organizacije SMRJ v Beogradu. Glavno besedo pri tem je imel tajnik zveze Vinko Vrankar. Centralna uprava SMRJ nam je s svojim dopisom 28. septembra sporočila naslednji nalog in obvestilo:

1. podružnica mora takoj z dopisom na podjetje KID s svoje strani preklicati potom MAO vložene zahteve,
2. podružnica mora takoj izstopiti iz MAO in o tem obvestiti članstvo potom našega časopisja,
3. v kolikor podružnica ne bi tako postopala, bo o nadaljnjih merah sklepal plenum centralnega odbora.

Take zahteve so pomenile nož v hrbet naši borbi za boljše ekonomske in socialne pogoje, posebno pa našim naporom za ustvaritev široke akcijske enotnosti. Zato smo te zahteve z dopisom 7. oktobra 1937 zavrnili.

Centralna uprava je svojo grožnjo izvršila in nas z dopisom z dne 9. novembra 1937 obvestila, da sta razrešena oba podružnična odbora tako na Jesenicah in na Javorniku in v tem istočasno obvestila tudi KID. Dne 22. novembra je bil občni zbor. Temu sta prisostvovala delegata centralne uprave Vrankar in Čurković. Slednji je obsojal desno grupo in v mnogočem odobraval naša stališča. Izvoljen je bil nov odbor iz drugih, sicer tudi naših tovarišev.

Na pogajanjih za novo kolektivno pogodbo v Ljubljani je prisostvoval kot zastopnik centralne uprave Vrankar le kot opazovalec. Ni brez pomena, da sta bila Vrankar in predsednik upravnega odbora KID Avgust Praprotnik sošolca in da sta oba glede na problem izgradnje Zenice predlagala — seveda vsak ob posebni priliki — da bi nekateri od nas šli v Zenico in tam delali zdraho. Praprotnik je Kralju obljubil 50.000 din, če gre tja.

Dne 12. marca je centralna uprava ponovno razpustila oba podružnična odbora in imenovala iz vrst desnih socialistov 5-članski komisariat. Istega dne, ko je KID odpustila iz službe Ravnika in mene, tj. 23. marca

1937, nas je centralna uprava izključila iz članstva. V tem času je centralna uprava izključila iz članstva tudi takratnega tajnika zveze kovinarjev za Slovenijo Franca Leskoška. Poleg govora, ki ga je imel v Celju 7. 7. 1935, mu je centrala očitala tudi sodelovanje pri brošuri »Jesenice«, ki smo jo izdali ob 30-letnici naše strokovne organizacije ter njegovo vlogo pri naših mezdnih pogajanjih.

Če pogledamo, kako so se akcije KID, oblasti in reakcionarnih faktorjev v sindikalnih organizaicjah skladale, se postavlja vprašanje ali je bilo to res le slučajno.

Ta frontalni napad, pritisk in teror so izzvali tako ogorčenje med delavci, da so se javljale celo grožnje za medsebojen fizičen obračun.

Kljub prejšnjim našim uspehom v razvijanju borbene zavesti, akcijske in politične enotnosti so bili dnevi tik pred ustanovnim kongresom KPS zelo težki. Kljub terorju pa je delavstvo stalo na naši strani, kar najbolje ilustrirajo volitve delavskih zaupnikov za leto 1937. Od 2602 volivnih upravičencev in 2381 oddanih glasov, je dobila naša lista SMRJ 1333 glasov ali 56 %, dočim je dobila lista desnih socialistov le 184 glasov ali 7,7 %.

Komunistična partija je takrat štela na Jesenicah okoli 28 članov, večinoma mlajših tovarišev s kratkim partijskim stažem. Jaz sam sem bil član partije dobro leto in sem bil sprejet brez kandidatske dobe.

Priprave na kongres so trajale dve leti. Toda aretacije in druge težave so ovirale njegovo izvedbo. V večini okrajev so delegate za kongres izvolili že prej. Zato je bilo sklenjeno, da se kongres izvede brez neposrednih pripravljavnih ukrepov. Pred Pokrajinskim komitejem sta bili dve neposredni nalogi, ki brez njihove predhodne rešitve ne bi bilo mogoče izvesti kongresa. Prva je bila rešitev spora med CK KPJ in slovensko pokrajinsko organizacijo. Ta spor je nastal zaradi separatističnih tendenc v ljubljanski partijski organizaciji in med intelektualci, ki so bili partiji blizu.

Druga naloga je bila vzpostavitev boljših organizacijskih vez med CK in med pokrajinskimi organizacijami.

Tehnične priprave na kongres so bile slabe. Zato so se trije delegati na poti izgubili in trije se na kongresu sploh niso pojavili. V pogledu konspiracije pa je bil kongres dobro izveden in noben delegat ni bil aretiran pred kongresom niti po njem.

O pripravah na kongres nam ni bilo dosti znano, te so bile zaradi policijskega terorja v največji tajnosti. Dva dni pred kongresom, to je 15. aprila, je prišel k meni Franjo Federl in me obvestil, da moram kot delegat jeseniške partijske organizacije v soboto, 17. aprila, na važen partijski sestanek. Pot in kraj, kjer naj se javim, ter spoznavni znaki so mi bili točno določeni.

Ker me je imela policija pod stalno kontrolo, kam zahajam in s kom se družim, sem moral biti pri tem zelo previden. Po vozno karto sem poslal nečakinjo Fani Pšenico. Na Javorniku, kjer sem vstopil na vlak 17. aprila ob 14.30, so bili vedno policaji. Zato sem vstopil v enega

izmed zadnjih vagonov izven postaje. Peljal sem se do Ljubljane, tam prestopil in se peljal do Trbovelj. Med potjo sem ugibal, kakšen sestanek bo to, in razmišljal, kaj bo potrebno povedati o našem delu in položaju pri nas, torej o stvareh, o katerih smo razpravljali na takih sestankih.

Z železniške postaje sem se odpeljal z avtobusom v Trbovlje. Tu naj bi me čakal tovariš, ki je neprestano brisal nos z robcem, kot da ima nahod. Tako se je tudi zgodilo. Zagledal sem »nahodnika«. Ko sem pristopil k njemu, sem povedal geslo, ki se ga danes ne spominjam več. Tudi tovariš mi je odgovoril z geslom.

Tako sem brez vsakih težav prišel do prvega cilja. Od tu sva se napotila na drugo mesto, kjer sta naju čakala dva druga tovariša. Potem smo se odpravili skupaj proti Čebinam.

Poti same se ne spominjam več, vem pa, da je bila že tema, ko smo šli na pot in da je bil mrzel, vlažen večer.

Med potjo smo bolj malo govorili. Na Čebine smo prišli okoli enajste ure ponoči. Nekaterih delegatov, med njimi tudi tov. Kardelja, še ni bilo. Ker se nam je čakanje nanje zdelo že predolgo, nas je začelo skrbeti, če se jim morda med potjo ni kaj zgodilo. Šele okrog polnoči so prišli. Povedali so, da so zgrešili pot in da so zato tako pozni.

Med čakanjem na te tovariše smo se že zbrani delegati pogovarjali o našem delu in o političnem položaju; vsi smo nestrpno čakali na začetek kongresa. Tu sem namreč izvedel, da smo prišli na ustanovni kongres KPS. Prostor v hiši, kjer smo se zbrali, je bila srednje velika kmečka izba. Gospodar Barlič je zastrl okna z odejami, da se ne bi videla luč in da nas ne bi kak naključni prišlec opazil v hiši.

Za kongres so volile delegate naslednje organizacije: Ljubljana, Trbovlje, Jesenice, Kranj, Maribor, Savinjska dolina, Ptuj, Kočevje, Bela krajina in Notranjska dolina.

Zaradi organizacijskih napak niso prišli na zbirno mesto delegati iz Kočevja, Maribora in Ptuja. Delegata iz Notranjske je PK odklonil zaradi njegovega slabega zadržanja pred sodiščem. Za izvolitev novega delegata ni bilo več časa. Zato so bile zastopane na kongresu naslednje partijske organiazcije: Ljubljana, Trbovlje, Jesenice, Kranj, Savinjska dolina in Bela krajina z 11 delegati. Med delegati je bila ena ženska — delavka. Glede na socialni sestav je bilo osem delavcev, en obrtnik in dva intelektualca. V Beli krajini je bil za delegata izvoljen kmet, ker pa je obolel, ga je nadomeščal neki agronom. Od osmih delavcev je bilo šest zelo kompromitiranih. Večina delegatov je bila že večkrat aretiranih in vsi so se pred policijo in oblastmi zelo dobro zadržali.

Nekaj po polnoči 18. aprila se je kongres začel z naslednjim dnevnim redom:

1. otvoritev kogresa,
2. pozdrav CK KPJ,
3. poročilo o stanju partijskih organizacij v Sloveniji,
4. zakaj ustanavljamo centralni komite Slovenije,
5. diskusija o manifestu,
6. pozdrav španskemu ljudstvu,
7. izvolitev CK KPS in kandidatov iz Slovenije za CK KPJ.

Osnovni referat je imel tov. E. Kardelj. V njem je poudaril vrsto dejstev, od katerih je odvisno nadaljnje delo komunistov, akcijska enotnost delavskega razreda in nevarnost, ki grozi slovenskemu narodu od strani fašizma. Nujno je bilo, kot je poudaril tov. Kardelj, da se slovenski komunisti obrnejo k problemom vsega slovenskega naroda. Ustanovitev KPS pa bo sovražniku onemogočila ali otežkočala, da bi trdil, da komunisti nismo resnični branilci svojega naroda in da je naša politika v pogledu nacionalnega vprašanja le manever.

Ustanovitev KPS, je poudaril tov. Kardelj, bo pospešila rast našega kadra in ga bo tesneje povezala s slovenskim narodom. Komunisti morajo biti ravno zato, ker so dobri internacionalisti tudi dobri Slovenci; poznati morajo svoj narod, njegovo preteklost in narodnostne posebnosti, ker bodo le na tak način mogli biti povezani z ljudskimi množicami, istočasno pa morajo vedeti, da je bratsko sodelovanje s komunisti in vsemi antifašisti drugih jugoslovanskih narodov nepogrešljivo jamstvo za zmago. Ustvaritev in krepitev KPS bo okrepila tudi KPJ. Potrebno se je namreč boriti proti nacionalističnim tendencam, saj te ne le slabijo skupni boj jugoslovanskih narodov, ampak v prvi vrsti boj slovenskega naroda in slovenskega delavskega razreda.

Referat tovariša Kardelja smo pozorno poslušali, saj je govoril iz naših src. Povedal je tisto, kar smo mi sami dnevno doživljali. Njegov referat je bil dejansko odraz stanja na terenu, predlagal in razložil pa je tudi manifest, ki naj bi ga kongres sprejel.

O referatu, manifestu in o drugem se je razvila živahna razprava. Delegati so kritizirali tudi dotedanji pokrajinski komite zaradi slabih zvez s podeželskimi organizacijami in zaradi separatističnih teženj. V zvezi z manifestom pa se je diskusija osredotočila predvsem na vprašanje ocenitve tedanje vlade. Razprava je bila živa, ostra in začrtana, tako da smo se naposled strinjali in enoglasno soglašali z linijo manifesta in še posebej opozorili na nevarnost, ki grozi v Sloveniji s strani posebne fašistične organizacije »Zbor«.

Na kongresu smo temeljito razpravljali tudi o vprašanjih in nalogah fronte enotnosti. Poročali smo o delu in stanju partijskih organizacij in o političnem razpoloženju množic.

Sam sem poročal o težkem stanju, kakršno je bilo v tem času v naših vrstah na Jesenicah. Poročal sem tudi o našem začetem delu na občini. Podjetje kakor tudi oblast sta v samem začetku začela ukrepati, da bi onemogočila vsako naše delo na občini in da bi nam vzeli mandate občinskih odbornikov, saj nam je banska uprava prepovedala celo roditeljske sestanke na šoli, potem ko so na prvem takem sestanku bili navzoči policijski komisar in dva stražnika.

Posebno živo razpravo je izzvalo moje poročilo, da so na Jesenicah nekateri tovariši, ki se nagibajo k fizičnemu obračunavanju z desnimi socialisti in z drugimi ekstremnimi nasprotniki. Bes takih tovarišev je bil v tedanjem času postopanja z zavednimi delavci popolnoma razumljiv in je prihajal do izraza tudi v sami razpravi ob moji diskusiji na kongresu celo med nekaterimi udeleženci kongresa, vendar smo kmalu

to stvar presodili kot komunisti in kot taki obsodili zatekanje k osebnemu nasilju pri obrambi pred nasiljem, ki smo mu bili izpostavljeni. Vrnili smo se zopet k mislim in smernicam Manifesta ustanovnega kongresa KPS, ki je bil napotilo za našo akcijo in ki ga zaradi zgodovinske pomembnosti navajam v celoti:

Manifest ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije

Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!

»Žive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepene,
da, koder sonce hodi,
ne bo pod njim sužnjé glavé:
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak.«

Prešeren, 1845. leta

Nad usodo našega, stoletja mučenega in zatiranega slovenskega naroda, ki je pretrpel v svoji zgodovini vse, kar more pretrpeti majhen, nikoli svoboden narod, se grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini.

Na kocko je postavljen njegov narodni obstoj v trenutku, ko je on sam — neoborožen in nesposoben za obrambo.

Mednarodni dogodki in položaj znotraj Jugoslavije se razvijajo v taki smeri, da brez vsakega pretiravanja lahko rečemo: slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes.

Združeni fašistični vojni hujskači s Hitlerjevo Nemčijo na čelu, ki jih veže skupen pohlep po tuji zemlji in skupna mržnja proti demokraciji, to je proti svobodi in ljudskim pravicam, pripravljajo človeštvu bolj strašno usodo od tiste, ki jo je preživelo v »letih strahote« 1914 do 1918, da bi uresničili svoje osvojevalne cilje. Ti fašistični vojni hujskači hite, kajti oni vedo, da vsak dan, ki ga zamude, krepi pristaše miru in povzroča nov dotok sil v protifašistično gibanje.

Slovenski narod je med tistimi narodi, ki jih ta osvajalna in vojna politika združenih vojnih hujskačev najbolj ogroža. Slovenija leži na križišču, kjer se sekajo poti na Balkan in od tod dalje na Bagdad, pot iz Srednje Evrope prek Trsta na Sredozemsko morje ter pot iz Italije v Podonavje. To jasno dokazuje njeno veliko važnost tako za Hitlerja kot za Mussolinija in nobenega dvoma ni, da je Slovenija ena tistih dežel, po kateri nameravajo fašistični roparji najprej stegniti svoje roke.

Svojih namenov fašizem ne more skriti. Ne le odkrite Hitlerjeve izjave v njegovi knjigi »Mein Kampf«, ne le sam duh fašizma, ki ne

trpi obstoja majhnih narodov, temveč vsa notranja in zunanja politika Hitlerjeve Nemčije je dokaz, da se Hitler znova oprijemlje stare nemške imperialistične politike »Drang nach Osten«, katere ost se po eni strani obrača proti Sovjetski zvezi, ki jim je trn v peti, ker je na eni šestini zemeljske oble ustvarila svojim narodom srečno življenje, po drugi strani pa proti podonavskim in balkanskim narodom, ki naj bi postali »nemški most« za prodiranje nemških fašističnih osvajalcev na Bližnji vzhod in v Azijo. Tako osvajalno politiko Hitlerjeve Nemčije dokazuje tudi vse pisanje nemškega tiska, ki razglaša Slovenijo za »sfero nemške kulture«, za »nemško kulturno ozemlje«, za deželo, »kjer žive Nemci«, a Slovence smatra ta tisk za »slovensko govoreče Nemce«. Propagandna karta »bodočega nemškega tretjega rajha«, ki jo izdaja nemško propagandno ministrstvo, obsega Slovenijo kot sestavni del tega »tretjega rajha«.

Nevarnost, ki preti slovenskemu narodu, se je posebno povečala z nemško-italijansko pogodbo. Zveze med obema fašističnima priganjačema postajajo vedno tesnejše. Italijanski fašizem pa je stari zakleti sovražnik slovenskega naroda, ki si prizadeva popolnoma iztrebiti slovensko narodno manjšino v Italiji. Ista usoda čaka tudi ostale Slovence, ki bi pripadli pri poravnavanju medsebojnih računov med fašistično bratovščino nenasitnemu italijanskemu fašizmu. Italijanski fašizem se Sloveniji ne more odpovedati. Slovenija je za Italijo zveza s Srednjo Evropo in Podonavjem ter pot na Balkan, ona je zanj zaloga premoga in lesa, ki ju Italija nima v zadostni meri.

Zato pomeni nemško-italijanska zveza za slovenski narod strašno nevarnost, da ga bodo fašistični roparji vnovič razkosali.

Jugoslovanski del, četudi sam zatiran, pa je danes matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil tudi Slovenci v Italiji in Avstriji. Ako bi se fašističnim osvajalcem posrečilo razkosati tudi ta del, tedaj bi bil to za ves narod udarec v srce. Razkosan, razbit bi tem laže podlegel nasilnim fašističnim raznarodovalnim metodam, ki po svoji brezobzirnosti in po svojem cinizmu nimajo primere v zgodovini.

Pred to nevarnostjo je danes slovenski narod popolnoma nezavarovan

Vlada Stojadinović-Korošec, ki stoji na krmilu Jugoslavije in ki ščiti velesrbsko nadvlado pred ljudskim nezadovoljstvom, ne le da ne more biti porok za zaščito slovenskega naroda, marveč je z vso svojo dosedanjo notranjo in zunanjo politiko podpirala največje sovražnike slovenskega naroda v njihovih pripravah za bodoča osvajanja. Jugoslovanski fašizem ni razbit. V tesni zvezi s Hitlerjevim fašizmom kuje nove naklepe proti ljudstvu in se pripravlja na ponovno osvojitev oblasti. Stojadinović-Koroščeva vlada pušča svobodne roke fašizmu, najhujšemu sovražniku vseh narodov Jugoslavije.

Vlada dovoljuje JNS, da lahko mirno nadaljuje svoje razdiralno delo, ta vlada ščiti Ljotićeve bande, ki izzivajo delovno ljudstvo s svojimi

demagoškimi shodi, na katerih vežbajo za teroristične napade na mirno prebivalstvo po zgledu Hitlerjevih nacionalsocialistov. Ta vlada ne pozna cenzure za brošure Hodžerovih borbašev, ki skrivajo svoj fašizem pod demokratskimi gesli, medtem ko preganja bojevnike za demokracijo in narodno svobodo ter zatira njihov tisk, prepoveduje njihove shode, razganja njihova društva, najsi so samo športna ali kulturna.

Prav tako je v zunanji politiki. Ta vlada ne samo da ne utrjuje zveze z narodi, ki hočejo miru, temveč prav obratno slabi zveze, ki so bile opora miru v Srednji Evropi, kot je to Mala Antanta, in na Balkanu, kot je to Balkanska Zveza. Z najnovejšim paktom z Italijo se je Jugoslavija popolnoma priključila bloku fašističnih vojnih hujskačev in je še bolj podčrtala svoje sovraštvo do najsilnejše trdnjave miru, do Sovjetske zveze, s katro noče navezati diplomatskih odnošajev. 650.000 Slovencev in Hrvatov v Primorju in Istri je s tem paktom popolnoma prepuščenih Mussoliniju in poitalijančevanju.

Politika dr. Korošca kot predstavnika najmočnejše slovenske stranke v Stojadinećevi vladi je nasprotna interesom slovenskega naroda. Dr. Korošec in vodstvo bivše SLS kljub ogromni nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, nadaljuje staro politiko slovenskih meščanskih strank, politiko izkoriščanja nasprotja med srbskimi in hrvatskimi strankami, politiko »jezička na tehtnici«, »politiko drobtinic«, ki ne slabi samo boja hrvatskega naroda za osvobojenje, temveč ovira tudi boj slovenskega ljudstva proti narodnemu zatiranju. Vodstvo SLS z dr. Korošcem na čelu izpodkopuje s tem enotnost zatiranih narodov Jugoslavije v boju proti velesrbski nadvladi, proti režimu centralizma in velesrbskega terorja ter spravlja slovenski narod v nevarnost, da bo ostal popolnoma osamljen v svojem boju za narodni obstoj. S tem, da so voditelji uvlekli SLS v protiljudsko in protislovensko JRZ, so napravili velik greh pred slovenskim narodom. Ne v velesrbski JRZ, temveč v slovenskem protifašističnem in osvobodilnem ljudskem gibanju in v njegovih prvih vrstah je mesto SLS. Vodstvo SLS z dr. Korošcem na čelu je zato odgovorno pred vsem slovenskim ljudstvom, da v najtežjih časih izpostavlja slovenski narod popolnemu uničenju.

Slovenski narod se ne more razvijati brez svobode združevanja in zborovanja, brez svobode tiska in govora. Volja ljudskih množic ne more priti do izraza brez svobodne, splošne, neposredne, enake in tajne volilne pravice. Treba je dokončno odpraviti sramotne zakone šestojanuarskega vojaško-fašističnega režima in postaviti pred sodišče njihove očete. Nemudoma je treba odstraniti zakon o zaščiti države in osvoboditi iz zaporov vse žrtve tega zakona do današnjega dne. Delavski razred se ne more boriti za izboljšanje svojega položaja brez svobode strokovnega delovanja in strokovnega organiziranja. Slovenski kmetje ne morejo izraziti svojih zahtev, če ne morejo svobodno odločevati v svojih demokratično izvoljenih Kmečkih zbornicah in drugih kmečkih ustanovah.

Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituanto, ki naj odloči o obliki

bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugod za svoje narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: ZDRUŽENE IN SVOBODNE SLOVENIJE.

Jamstvo mednarodnega miru in zaščita malih narodov, zlasti pa interesov slovenskega naroda, je v kolektivni obrambi vseh ogroženih narodov proti fašističnim vojnim hujskačem. Zato slovensko ljudstvo zahteva okrepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami. V prvi vrsti s Francijo, Malo Zvezo in Balkansko zvezo. Ta zid miru pa ne bi bil popoln, če se mu ne pridruži še Sovjetska zveza, ki je najmočnejši steber miru in svobode narodov. Zato je skrajni čas, da uredi Jugoslavija s Sovjetsko zvezo diplomatske odnošaje. Tem idealom miru, demokracije in narodne svobode prinašajo v sedanjem trenutku na otlar ogromne žrtve narodi Španije, ki jih je v mirnem ustvarjalnem delu zahrbtno napadla sodrga fašističnih generalov, podprta od mednarodnih fašističnih vojnih hujskačev in sovražnikov svobode narodov, to je Nemčije in Italije. Zato je dolžnost slehernega miroljubnega in svobodoljubnega človeka, vsake v resnici miroljubne države, da podpre osvobodilni boj španskega ljudstva. Zato zahtevamo tako podporo tudi od Jugoslavije namesto klevetniške kampanje režimskih listov in režimske stranke proti junaškim narodom Španije.

Pod režimom velesrbske vlade, zlasti v njeni šestojanuarski in današnji obliki je bil slovenski narod gospodarsko strašno izmozgan. Produkti slovenskih delovnih sil so šli in še gredo v nenasitna žrela beograjskih bank, medtem ko je slovenski delavec, slovenski kmet in sploh slovenski delovni človek zapadel v neizrekljivo bedo in pomanjkanje. Zato zahteva slovensko ljudstvo tako gospodarsko politiko, ki mu bo povrnila škodo, ki jo je pretrpelo, tako gospodarsko politiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila ter zagotovila slovenskemu delovnemu ljudstvu človeka vredno življenje. Treba je prenehati s centralizacijo raznih fondov, izjemnimi davki za Slovenijo in demontažo slovenske industrije; treba je zmanjšati davke, treba je dati Sloveniji finančnih sredstev v sorazmerju s plačanimi davki; treba je zvišati plače in skrajšati delovni čas, izboljšati delovne pogoje in socialno zakonodajo. Izdati se mora nova uredba o minimalnih mezdah namesto današnje, ki strašno poslabšuje položaj delavstva; treba je urediti odplačevanje kmečkih dolgov z državno pomočjo na račun bogatih izkoriščevalcev; treba je priskrbeti kmetu poceni kredite, sanirati zadružništvo in ga dati v roke delovnim kmetom ter podpreti kmeta v njegovih vsakdanjih težavah. Prav tako se mora izboljšati položaj vseh ostalih ljudskih slojev, zlasti je treba zaščititi male trgovce in obrtnike pred brezobzirnim upropaščanjem s strani tujih in domačih velekapitalistov in kartelov. Slovenija je bila posebno zapostavljena pri izvrševanju javnih del, zato propadajo naše ceste, železnice in vse druge javne naprave. Slovensko ljudsvo zahteva obnovo starih in graditev novih javnih naprav.

Najnaprednejši in najzavednejši duhovi v slovenskem ljudstvu spoznavajo, da je v teh težkih dnevih za slovenski narod samo ena pot:

TREBA JE PRENEHATI S POLITIKANTSTVOM IN MEDSEBOJNIMI PREPIRI V DEMOKRATIČNIH VRSTAH, ZDRUŽITI SE MORAJO VSE SILE, KI JIM JE RES PRI SRCU USODA SLOVENSKEGA NARODA.

In slovensko ljudstvo je na tej poti že doseglo nekaj uspehov. Slovenski proletariat je dal prvi zgled. V velikih stavkovnih bojih se je borilo združeno delavstvo ne glede na politične razlike in je tej enotnosti dalo trajne oblike s sporazumom treh strokovnih organizacij. Stavkovna gibanja so povezala proletariat z demokratičnimi množicami delovnih kmetov, malih trgovcev in obrtnikov. Poleg tega so se združile tudi razne demokratične skupine in skupno s proletariatom dosegle znatne uspehe.

Toda slovensko ljudstvo se zaveda, da je pri tako nevarnem nasprotniku vse to premalo in nezadostno. V prvi vrsti je slabost obrambe slovenskih narodnih interesov v tem, da gibanje proti fašizmu in vojni, za ljudske svoboščine in mir, še ni zajelo onih katoliških množic, ki so danes v okviru slovenskega dela JRZ in v njenih gospodarskih, zadružnih, prosvetnih in športnih organizacijah. Te množice so demokratične in gredo za svojimi voditelji zaradi njihovih nekdanjih narodno osvobodilnih, demokratičnih in socialnih gesel, ki jih ti voditelji še do danes niso preklicali. Te množice čedalje bolj odločno zahtevajo demokracijo, narodno svobodo, boj proti fašizmu in vojni. Te množice vedo, da so njihovi glavni sovražniki velesrbski fašizem, velesrbska nadvlada in oni tujčevi fašistični hlapci v Sloveniji — Kramar, Pucelj itd. — ki se zbirajo pod okriljem skrahiranih šestojanuarskih diktatorjev in se pripravljajo na nove zločine proti ljudstvu.

Zato med temi množicami in med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju.

Sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, a v prvi vrsti vsak komunist, spoštuje versko prepričanje svojega sobojevnika; kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstanek slovenskega naroda, seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljudstvom, izdaja interese slovenskega naroda.

Slovenski delavski razred predstavlja tretjino slovenskega naroda, predstavlja njegov najbolj zavedni, najbolj napredni in najbolj organizirani del. Zato nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda, kot mu je naš veliki pisatelj in voditelj I. Cankar zapustil kot oporoko:

Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarcev.

Nalogo, združiti vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma, imajo predvsem slovenski delavci. Zato se slovenski delavci ne bore enotno samo v boju za svoje vsakdanje zahteve prek akcijske in polne strokovne enotnosti, temveč hočejo nastopati enotno tudi na političnem področju. Iz njihovih vrst samih se je dvignila zahteva, da je delavskemu razredu potrebna delavska stranka, ki bi združevala res vse delavstvo.

V svesti si velike nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in zavedajoč se velike odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so smatrali slovenski komunisti za potrebno, da svoje organizacije preosnujejo v Komunistično partijo Slovenije, da bi s tem najjasneje podčrtali svojo pripravljenost boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal. Prvi, ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije manifestira trdno voljo slovenskih komunistov, dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu. S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi še bolj okrepile.

Komunistična partija Slovenije, ki v svoji zgodovini pokaže lahko tako lepo število največjih junakov v boju za svobodo vsega ljudstva, se bo ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda še z večjo odločnostjo borila, da se odbije nevarnost, ki mu preti s strani fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva.

Zato v boj za rešitev slovenskega naroda!
Zato v boj za pobratenje slovenskega ljudstva!
Naj živi sloga slovenskega ljudstva!
Naj živi sloga in enotnost slovenskega delavstva!
Naj živi bratstvo narodov Jugoslavije v boju za svobodo!

PRVI USTANOVNI KONGRES
KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE
CENTRALNI KOMITE
KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE.«

Kongres je izvolil v CK KP Slovenije devet članov in tri kandidate. Med temi je bilo pet delavcev, en obrtnik, en kmet, dva intelektualca in en nameščenec. V sekretariat CK je bilo izvoljenih pet tovarišev. Razen tega je kongres izvolil dva delegata za CK KPJ, oba delavca.

Ko smo zaključili razpravo, sprejeli sklepe in manifest ter zaključili kongres, se je začelo že svitati. Gospodar je bil že nekoliko nestrpen, ker je imel v hiši ljudi, ki ne bi smeli vedeti, kaj se je v tej noči dogajalo pod njegovo streho. Ob slovesu smo se prisrčno pozdravili in si s stiskom rok zaželeli srečno pot in uspešno delo, predvsem pa, da bi sprejeti manifest resnično postal kažipot naše nadaljnje borbe za osvoboditev našega delovnega ljudstva in za naš narodni obstoj. Razšli smo se. Jaz sem šel z dvema tovarišema proti Hrastniku, kjer smo sedli na vlak in se odpeljali. Popoldne ob drugi uri sem srečno prispel domov na Javornik.

Policija je kmalu izvedela za ustanovni kongres in za sprejeti manifest. Zato je oddelek za zaščito države kraljevske banske uprave kmalu

po ustanovnem kongresu KPS opozoril vse sreske načelnike, predstojnike mestne in komisarje obmejne policije ter komando žandarskega polka, da je bila ustanovljena Komunistična partija Slovenije.

»Nasproti tej akciji«, je ukazovala okrožnica, »je potrebno, da organi državne oblasti strogo in stalno nadzorujejo te načrtne in resne komunistične akcije . . .«

Okrožnica povzema članek iz »Proletera« št. 8, v katerem je med drugim rečeno, da se z ustanovitvijo posebne Komunistične partije Slovenije začenja proces pomembne reorganizacije Komunistične partije Jugoslavije, ki se s tem prilagaja posebnostim posameznih pokrajin v sklopu Jugoslavije.

Ministrstvo notranjih zadev je sporočilo upravi policije in sreskim načelnikom naslednje:

»Aprila letos je bil ustanovni kongres komunistične stranke Slovenije, na katerem je bila ustanovljena slovenska komunistična partija in izvoljen njen centralni komite.

Na kongresu so izdelali manifest, ki obsega poglavitne točke strankinega programa in smernice za prihodnje partijsko delo. O vsem tem so obveščene oblasti z razpisom Ministrstva notranjih zadev Pov. I. št. 28200 z dne 24. julija tega leta.«

Če bi na kratko ocenil pomen kongresa, naj omenim, da je ta predstavljal pomemben korak za učvrstitev vrst komunistične partije in za nadaljnji razvoj delavskega in vseljudskega gibanja v Sloveniji. Ko smo sprejemali manifest, si še nismo mogli predstavljati, da bo ta čez osem let postal kri in meso naše narodnoosvobodilne borbe.

Nekako deset dni po kongresu smo imeli na Jesenicah sestanek, na katerem sem poročal o kongresu. Tovariše sem posebej opozoril na razpravo in stališče o metodi borbe z nasprotniki. Sklepe kongresa so člani z navdušenjem sprejeli, saj so ti sklepi v veliki meri potrjevali tudi naše dotedanje delo.

Čeprav smo zaradi že opisanih razmer tik pred kongresom bili izpostavljeni vsesplošnemu terorju smo z delom v delavskokulturnem društvu »Enakost«z delom in akcijami na občini in pa s pomočjo skupnega lokalnega delavskega glasila »Jeseniški kovinar« razvijali naše delo pri uresničevanju širokega ljudskega gibanja na Jesenicah in bližnji okolici. Vplivali smo na delavce, ki so zaradi znanih razmer zapuščali sindikalno organizacijo, da ostanejo v njej in se tam borijo za delavsko enotnost. Organizirali smo skupne akcije proti pojavom fašizma in proti draginji. V sklopu naših prizadevanj za formiranje »Slovenske ljudske fronte« smo pri parlamentarnih volitvah leta 1938 postavili kandidatno listo skupno s krščanskimi socialisti.

Jaz osebno sem v tem obdobju posvetil velik del časa delu na občini. Z delom na občini smo uspevali in nas je velika večina občanov podpirala pri naših prizadevanjih. Kljub vsem poizkusom uprave podjetja in policije, da nas vržejo iz občine, jim to več kot tri leta ni uspelo. Vedeli so, da so nekateri člani občinskega odbora komunisti, pa le niso mogli dobiti podlage za razpust.

V tem obdobju se je policijski teror še stopnjeval. Bili smo pod stalno policijsko kontrolo, hišne preiskave in policijske kazni pa so se kar vrstile. Jaz sam sem bil po kongresu trikrat aretiran in zaprt. Prvič julija 1937, ko so mi hoteli s pomočjo nekega provokatorja dokazati, da sem prevzel in nesel ilegalno literaturo v Ljubljano. Drugič leta 1939, ker sem podpisal manifest pod naslovom »Kaj hočemo« in poziv za ustanovitev delavsko-kmečke stranke. Tretjič februarja 1940, ko sem bil odpeljan z drugimi tovariši v konfinacijo v Bileću, kjer sem bil devet mesecev. To aretacijo in pa akcijo občinskega odbora za našo izpustitev je oblast vzela za povod za razpust občinskega odbora. Jeseniški komunisti so organizirali široke akcije za izpustitev iz Bileće in za razpust taborišča.

V začetku leta 1941 je bilo sedeminštirideset naših tovarišev, med njimi večina komunistov, odvedenih v vojaško koncentracijsko taborišče Ivanjica v Medžurečju. Tik pred napadom Nemčije na našo državo smo organizirali prostovoljce za odhod v vojsko. Odšlo nas je nekaj čez štirideset. Po okupaciji smo začeli zbirati orožje in se pripravljati za organiziran odpor proti okupatorju. Medtem sem padel v roke gestapu in bil skupno z drugimi zaprt v Begunjah. Nekatere od teh so nas poslali v taborišče Kraut na Koroškem, od koder nas je pet pobegnilo 1. avgusta 1941 in se priključilo partizanom.

Ugotovitve kongresa, izražene v manifestu o nevarnosti fašizma, so okupatorji hitro potrdili s svojimi dejanji in pokazali, kakšno usodo so namenili našemu narodu. Množični upor slovenskih ljudskih množic proti sovražniku pa je potrdil pravilnost poti vseljudske enotnosti in neizbežnost brezkompromisnega boja za narodno in socialno svobodo. V tem se odraža zgodovinski pomen sklepov ustanovnega kongresa KPS. Ti sklepi so bili izhodišče naše nadaljnje borbe. Izvajanje teh je rodilo tako enotnost ljudskih množic, da smo se — sicer majhen narod — lahko uprli takrat najmočnejši vojni sili.

V tem boju pa so skupno z drugimi borci tudi jeseniški komunisti dali pomemben delež in plačevali težak krvni davek za našo svobodo. Saj so skoro vsi predvojni jeseniški komunisti padli v NOB, ali pa izgubili življenje kot žrtve fašističnega terorja.

Kardeljeva zgodovinska ocena pomembnosti ustanovnega kongresa KPS

Kakor Bevčevo-Kardeljevo poročilo na ustanovnem kongresu 17. aprila 1937 »Zakaj ustanavljamo KPS« in sprejeti manifest, tako je tudi njegova zgodovinska ocena pomembnosti ustanovnega kongresa, ki jo je podal v svojem poročilu na slavnostni seji CK ZKS 15. aprila 1969, tako pomembno zgodovinsko gradivo, da del tega poročila navajam kot nepogrešljiv del tega sestavka. Kardelj v tem poročilu v zelo izostreni in poglobljeni analizi razčlenjuje, v čem je pomembnost ustanovnega kongresa KPS 17. aprila 1937.

Kardelj pravi:

»Kongres je bil v trenutku, ko je naraščajoči val imperialističnega fašizma začel neposredno ogrožati mir v svetu, zlasti pa neodvisnost mnogih evropskih narodov, med njimi tudi slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov.

Kongres je zrelo in realistično ocenil to situacijo in z dramatičnim poudarkom opozoril slovenski narod na smrtno nevarnost, ki mu grozi pred naraščajočim fašističnim pritiskom. Obenem je z vso jasnostjo in odkritostjo pokazal na edina možna pota in sredstva boja proti tej nevarnosti.

Še posebej pa je kongres naglasil veliko zgodovinsko odgovornost slovenskega delavskega razreda za usodo lastnega naroda in s tem tudi za usodo njegovih razrednih interesov ter revolucionarnih socialističnih smotrov. Klerikalno liberalni vrhovi slovenske reakcionarne buržoazije in z njo povezanega malomeščanstva so bili nesposobni in zaradi strahu pred ljudskimi množicami tudi niso hoteli organizirati resničnega nacionalnega odpora proti naraščajočemu pritisku fašističnega imperializma. To nalogo je lahko uresničil samo delavski razred na čelu s svojo revolucionarno avantgardo. Zato jo je Komunistična partija Slovenije s svojimi kongresnimi sklepi tudi prevzela.

Kongres je jasno formuliral ustrezno politično osnovo za akcijo komunistov v takih razmerah in s takimi smotri boja. Spričo velike nevarnosti, ki je pretila, je pozval slovensko ljudstvo, naj se pobrati med seboj. Opozoril je delavski razred, da mora biti posihmal še bolj ne le faktor boja za vsakdanje zahteve delovnih množic, marveč tudi vodilni faktor nacionalne politike. Poudaril je, da je v takih razmerah potrebno bolj kot kdaj poprej negovati duh revolucionarne solidarnosti in bratske enotnosti s celotnim delavskim razredom in z vsemi jugoslovanskimi narodi v boju proti skupni nevarnosti, ki grozi njihovi neodvisnosti, kakor tudi v boju za njihove skupne socialne, demokratične, ekonomske ter narodnoosvobodilne interese in zahteve. Prav tako je kongres formuliral konkreten program boja za vsakdanje socialne, ekonomske, demokratične, narodnoosvobodilne, kulturne in druge zahteve slovenskih delovnih množic v mestu in na vasi, program, ki je v naslednjih letih usmerjal prizadevanje komunistov pri aktiviziranju borbenih energij delovnih množic. Boj za take zahteve je postal najvažnejša oblika povezovanja komunistične partije z množicami in hkrati tudi najuspešnejše sredstvo v prebijanju obroča ilegalnosti, s katerim je sovražnik hotel spremeniti komunistično partijo v brezpomembno sekto.

EDINO KPS JE BILA SPOSOBNA ORGANIZIRATI OSVOBODILNI ODPOR NA SLOVENSKEM

O čem govore vsa ta dejstva? Izpričujejo zgodovinsko resnico, da je Komunistična partija Jugoslavije sploh in Komunistična partija Slovenije posebej pravočasno signalizirala slovenskemu narodu in delavskemu razredu smrtno nevarnost, ki mu preti od fašističnega imperializma, in da je pravočasno organizirala in usposobila sebe in slovensko ljudstvo za obrambo pred to nevarnostjo. Ta dejstva govore, da je bila Komunistična partija Slovenije edina organizirana politična sila na Slovenskem, ki je bila sposobna organizirati osvobodilni odpor slovenskega ljudstva. Govore o tem, da je prav ta odpor privedel do zmage narodnoosvobodilne vstaje, ki je bila plod lastnih sil slovenskega ljudstva, njegove tesne bojevne povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, zavestne in hkrati neodvisne naslonitve te jugoslovanske borbene zveze na antihitlerjevsko koalicijo, na prvo deželo socializma, Sovjetsko zvezo, in na vse progresivne, antifašistične sile Evrope in sveta. Živo pričajo o tem, da je taka politika Komunistične partije Slovenije ne le rešila in zagotovila obstoj slovenskega naroda, ampak mu tudi vrnila njegovo državno samostojnost, delovnemu ljudstvu pa njegovo revolucionarno oblast in ga osvobodila izkoriščanja človeka po človeku.

Dogodki naslednjih let po kongresu so vseskozi potrdili, da so bile njegove ocene ter njegova politika in zastavljene naloge pravilne. Agresivni akti fašističnega imperializma so se v letih po kongresu vrstili drug za drugim. Zvesti tradicionalni ideologiji slovenske buržoazije, ki je pobiranje drobtin z gospo-

darjeve mize razglašala za magnocarto slovenske politike, so se klerikalno-liberalni buržoazni in malomeščanski politični vrhovi pričeli pripravljati za službo novemu gospodarju, še preden jim je ta drobtinice v resnici obljubil. Fašistična ideologija »Straže v viharju«, slovenskih fantov ter podobnih fašističnih in na pol fašističnih institucij je postajala vse bolj agresivna. Veliki mojstri tradicionalne hlapčevske miselnosti reakcionarnega klerikalizma so pripravljali svoje »mladeniče« za službo bodočemu gospodarju. Tako se je pripravljala bela garda.

Druga postava se je seveda pripravljala za emigracijo, ker je hotela okupacijo preživeti v zatišju in se potem vrniti v domovino kot zmagovalec na belem konju za angleškimi in ameriškimi vojskami. Obenem pa se je zaostroval teror ne le proti komunistični partiji, ampak tudi proti sleherni akciji, ki ji je bil namen organizirati obrambo slovenskega naroda pred naraščajočim fašističnim pritiskom. Tako so si hoteli reakcionarni vrhovi slovenske buržoazije že vnaprej prislužiti okupatorjevo tolerantnost do njenih razrednih in lastniških interesov.

In vendar je slovensko ljudstvo prekrižalo vse njihove račune. Komunisti v svojem boju niso bili osamljeni. Povečala se je tudi aktivnost drugih socialnorevolucionarnih, demokratičnih, naprednih in patriotičnih skupin, ki so se vse bolj zavedale, kam vodi tok dogodkov slovenski narod. Diferenciacija je že pred kongresom, zlasti pa v letih po njem, globoko segala tako v klerikalni kakor liberalni politični tabor, pa tudi v slovensko socialno demokracijo. V različnih oblikah so nastajala in se vse bolj krepila množična gibanja in organizacije frontovnega značaja, ki so se zavestno in organizirano ali pa spontano našle bolj ali manj na politični platformi ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije in ki so sprejemale njene politične iniciative. Ta proces v slovenskih ljudskih množicah se je vse bolj širil in že štiri leta po kongresu, ko je zajel ogromno večino slovenskega ljudstva v enoten odpor proti okupatorju in njegovim domačim zaveznikom, je dosegel svoj vrhunec z ustanovitvijo Osvobodilne fronte.

USTANOVNI KONGRES JE V SVOJIH SKLEPIH UPOŠTEVAL PORAJAJOČE SE DRUŽBENE PROCESE

Osvobodilna fronta ni bila samo narodnoosvobodilno gibanje proti okupatorju, postala je tudi podoba spremenjene politične strukture slovenske družbe. V tej družbi so izgubili vodilno vlogo ne samo politizirani vrhovi cerkve, temveč tudi celotna slovenska buržoazija. Rojstvo Osvobodilne fronte je pomenilo, da sta zgodovinsko vodstvo in odgovornost za usodo slovenskega naroda prešli na delavski razred, zakaj jedro Osvobodilne fronte je bil prav delavski razred, tesno povezan s kmečkim ljudstvom in z najnaprednejšim delom inteligence. Prav zato je narodnoosvobodilna vstaja slovenskega naroda postala mogoča in zato je bila tudi zmagovita. In ravno zato končna zmaga Osvobodilne fnote ni mogla pomeniti obnavljanja politične strukture stare slovenske družbe, ampak samo vzpostavljanje nove družbe, ki ji bo dal pečat slovenski delovni človek.

Največji pomen ustanovnega kongresa je potemtakem prav v tem, da je v svojih sklepih upošteval porajajoče se družbene procese in z njimi za dolgo časa uskladil celotno politiko in akcijo partije, ki si je tako pridobivala vse večje zaupanje množic. To zaupanje ji je omogočilo, da je kljub svoji formalni nelegalnosti postala vse močnejša in naposled vodilni faktor v političnem življenju slovenske družbe.

Izredno pomembno vlogo je odigral kongres tudi s svojim idejnim in vzgojnim vplivom v delavskih množicah sploh in še posebej med komunisti. Ne samo s politično kritiko, marveč z značajem vse svoje proklamirane politike je udaril tako po socialnodemokratičnem oportunizmu, ki je težil k zapiranju delavskega gibanja v ozek krog ekonomsko-sindikalističnih in podobnih vprašanj, kakor tudi po sektaštvu, ki je s svojimi ultraradikalističnimi frazami in dogmatskim »čistunstvom« slabil povezovanje partije z delovnimi množicami. Že sama reorganizacija in sprememba imena partije je poudarila, da komunistična partija prevzema tako revolucionarno razredno odgovornost pred delavskim razredom za svojo politiko v boju za zgodovinske interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi kakor tudi odgovornost svojemu narodu za politiko njegovih resničnih nacionalnih interesov.

ZA JUGOSLAVIJO, ZVEZO ENAKOPRAVNIH NARODOV

V zvezi z vsem tem bi rad posebej poudaril še eno pomembno karakteristiko ustanovnega kongresa. Dejal sem, da je Komunistična partija Jugoslavije že zdavnaj pred kongresom načelno pravilno formulirala svoj odnos do nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, se pravi v skladu s stvarnimi interesi narodov Jugoslavije, da pa je bila v vsakdanji praksi ta politika marsikdaj pod vplivom različnih pritiskov, ki so jo večkrat deformirali. Zato je kongres Komunistične partije zelo določno oblikoval tudi praktični nacionalni program Slovenije.

Komunistična partija je bila zmeraj nosilka ideje humanističnega in revolucionarnega proletarskega internacionalizma kakor tudi ideje prijateljstva ter zbliževanja med narodi in potemtakem tudi nosilka ideje o revolucionarnem bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov in delavskega razreda Jugoslavije v boju za družbeni napredek, socializem, demokracijo in svobodo ter enakopravnost narodov Jugoslavije.

Prav to je bil duh ustanovnega kongresa, ki ga je posebej poudaril tudi s tem, da je kot moto svojega manifesta zapisal Prešernove stihe v predcenzurni varianti:

Žive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepené,
da koder sonce hodi
ne bo pod njim sužnjé glavé.

Toda istočasno niso komunisti takega svojega internacionalizma nikoli postavljali nasproti zvestobi socialno revolucionarnim, nacionalnim, demokratičnim in humanističnim smotrom svojega delavskega razreda in slovenskega naroda. In prav povezanost ter spajanje teh dveh idej in akcij sta slovenskim komunistom omogočili, da so delavskemu razredu in slovenskemu narodu znali najti zaveznike pri drugih jugoslovanskih narodih in da so bili skupaj z jugoslovanskimi komunisti sposobni povezati boj delavskega razreda in narodov Jugoslavije z najnaprednejšimi tokovi sodobnega sveta. In prav v tem dejstvu je iskati prave in najglobje razloge za zmago narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda.

Jasno sta bila formulirana tudi načelo ter zahteva, da je formiranje lastne nacionalne države neogibno izhodišče za reševanje kakršnekoli problematike s področja mednacionalnih odnosov Jugoslavije, zakaj samo tako je mogoče v praksi zagotoviti uporabo načela o pravici slehernega naroda do samoodločbe.

Toda hkrati se je kongres izrekel zoper tezo o razbijanju Jugoslavije, ki je bila precej časa uradna teza Komunistične partije Jugoslavije. Menil je, da je ta teza zgodovinsko nerealna, škodljiva in nevarna za usodo jugoslovanskih ter zlasti slovenskega naroda, ki je bil najneposredneje izpostavljen imperialističnemu pritisku iz Nemčije in Italije. Izjasnil se je za Jugoslavijo, vendar za tako Jugoslavijo, ki bo zveza enakopravnih narodov in bo zagotovila slehernemu jugoslovanskemu narodu ekonomsko, politično in kulturno samostojnost, toda tudi njihovo enotnost in vzajemno odgovornost ter solidarnost pri urejanju vseh vprašanj, ki so njihov skupni interes ali pa skupna osnova svobode vsakterega izmed njih.

S takimi svojimi sklepi je kongres nacionalno politiko komunistične partije prenesel na teren stvarnosti in praktičnega reševanja. Nedvoumno stališče Komunistične partije Slovenije, ki je v imenu slovenskega naroda formulirala zahteve glede bodočega položaja tega naroda v Jugoslaviji, je poleg njene narodno obrambne akcije pred rastočo nevarnostjo fašistične agresije največ prispevalo, da si je v naslednjih letih tako hitro pridobivala zaupanje vse širših ljudskih množic na Slovenskem.

Nadaljna, izredno pomembna karakteristika kongresa je bila tudi v tem, da se je Komunistična partija Slovenije s tako svojo politiko aktivno in ustvarjalno vključila v nov politični kurz, ki se je leta 1937 začel uveljavljati v Komunistični partiji Jugoslavije. Tega leta je prišel na čelo Komunistične partije Jugoslavije tovariš Tito in začel postopoma formirati novo vodstvo na podlagi enotne podpore politiki, za katero se je že dalj časa odločno in z izredno spo-

sobnostjo zavzemal sam, pa tudi velika večina našega partijskega članstva. Najkrajše bi lahko opisal bistvo tega političnega kurza s štirimi njegovimi značilnostmi, ki jih je zelo jasno formuliral tovariš Tito, ko je prevzel odgovornost na čelu naše partije.

ŠTIRI ZNACILNOSTI NOVEGA POLITICNEGA KURZA

Prvič, partija ne sme biti revolucionarna sekta, ki bi čakala v ilegalnosti, da pride njen čas, ampak mora postati politična gibalna sila progresivne, socialne, demokratične, kulturne in druge akcije množic na vseh področjih družbenega življenja. Biti mora ravno toliko realistična kolikor revolucionarna, se pravi: zavedati se mora, da vodi pot do zmage socializma samo prek mnogoterih vsakdanjih zmag in vsakdanjih progresivnih korakov, ki mobilizirajo množice in jih z njo povezujejo in ki neprestano spreminjajo razmerje družbenih sil v korist demokracije in socializma. Partija bo postala odločilen politični faktor v jugoslovanskem družbenem življenju samo, če ji bo s tako svojo aktivnostjo uspelo prebiti obroč ilegalnosti in potlej v resnici voditi vsakdanje boje ljudskih množic.

Drugič, partija se mora znebiti vseh ostankov frakcijskih skupin in bojev ne zato, ker naj bi nasprotovala idejnemu razčiščevanju bistvenih vprašanj svoje politike v danih razmerah, marveč zato, da bi se z vso svojo aktivnostjo obrnila k množicam in njihovim vsakdanjim problemom ter dolgoročnim progresivnim težnjam. Če bo partija na takih tleh pognala globoke korenine, potem bo tudi laže in hitreje razčiščevala idejna in politična vprašanja v lastnih vrstah.

Tretjič, vodstvo Komunistične partije Jugoslavije mora biti obrnjeno predvsem k socialnim, političnim, nacionalnim in drugim problemom narodov Jugoslavije, ne pa predvsem h Kominterni. Ta lahko uspešno koordinira določene mednarodne akcije delavskega gibanja in organizira pomoč temu gibanju, ne sme pa imeti take vloge, da bi s svojim vmešavanjem lahko revolucionarno avantgardo v posameznih deželah odtrgala od njenih množic. V tem času se je namreč vse bolj razodevalo, da je prav mešanje Kominterne v notranje odnose Komunistične partije Jugoslavije eden tistih faktorjev, ki vzdržuje frakcijske boje in onemogoča konsolidacijo njenega vodstva, kajti njene shematske direktive in postopki so bili marsikdaj v nasprotju z razmerami, v katerih se je boril delavski razred v Jugoslaviji.

Četrtič, da bi se partija otresla takega negativnega bremena — kar seveda v takratnih razmerah ni bilo lahko, saj nas niso vezale na Kominterno samo formalne obveznosti, marveč tudi revolucionarna tradicija — je tovariš Tito postavil zahtevo, ki je dobila soglasno podporo vsega članstva: da mora biti vodstvo v Jugoslaviji, partija pa naj zagotovi v njej samostojne verige financiranja. Leta 1937 je bila partija že sposobna uresničiti tako prvo kot drugo zahtevo.

Danes se morda utegneta zdeti ti dve zahtevi marsikomu nebistveni. Toda v takratnih razmerah sta bili ne le skoraj simbol novega duha v Komunistični partiji Jugoslavije, ampak tudi odločilnega pomena za to, da se je celotna Komunistična partija Jugoslavije postavila na lastne noge in usmerila vsa svoja prizadevanja k aktualnim problemom delovnih množic.

Lahko rečemo, da so bili ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije in njene kasnejše politične akcije aktiven in ustvarjalni prispevek in podpora, da se je utrdila politika novega vodstva Komunistične partije Jugoslavije s tovarišem Titom na čelu.«

VIRI:

— osebni spomini
— Delo 16. aprila 1967 referat E. Kardelja na slavnostni seji
— Delo 8. aprila 1967 Franc Šetinc: Noč na Čebinovem
— Poročilo Edvarda Kardelja CK KPJ z dne 3. maja 1937
— Borec št. 4 1957
— Ob 30-letnici pokrajinske konference KPJ za Slovenijo v Goričanah, teoretična priloga »Komunista«

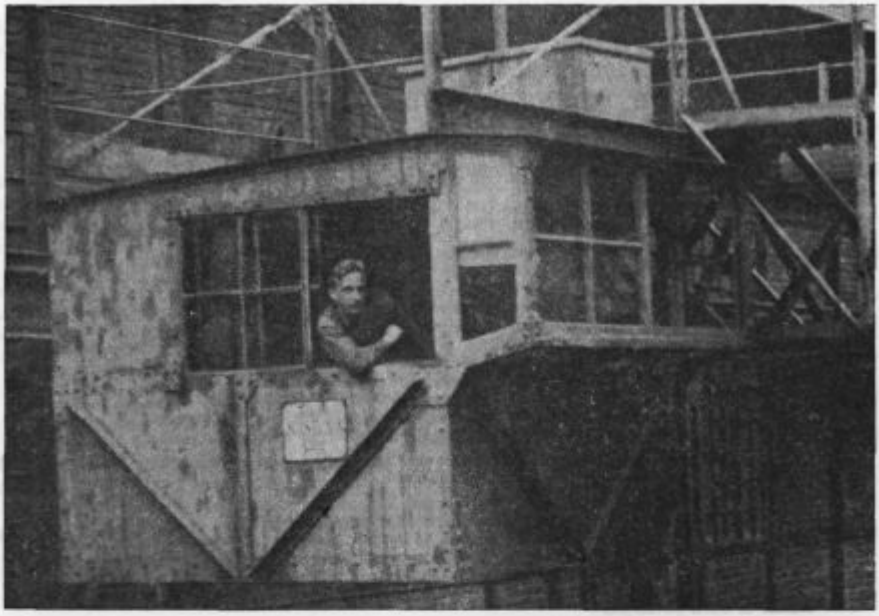

Tone Vergelj, prenovitelj in pomladitelj krajevne partijske organizacije na Jesenicah v letu 1931 in 1932 (levo)

Albin Pibernik, udeleženec Pokrajinske konference KPJ za Slovenijo v Goričanah leta 1934 (desno)

Tone Čufar, jeseniški delavski pisatelj in revolucionar, pobornik za akcijsko enotnost delavstva in delovnega ljudstva (spodaj)

Vencelj Perko kot žerjavovodja v žični valjarni KID, glani zaupnik delastva in vodilni organizator julijske stavke delavstva KID na Jesenicah 1935 in pobudnik ustanovitve Medstrokovnega akcijskega odbora in eden glavnih organizatorjev ljudskofrontovskega gibanja v železarskem revirju, župan na Koroški Beli, izvoljen na listi slovenskega delovnega ljudstva, revolucionar in ustanovni član KPS ter član predvojnega CK KP Slovenije

1./ Akcijski odbor tvorijo predsedniki vseh treh delavskih strokovnih organizacij, podružnice na Jesenicah in Javorniku. Kot eksperta sodelujeta oba glavna zaupnika.

2./ Po funkcijah se odbor sestoji iz predsednika, podpredsednika in tajnika, blagajnik se določi šele po sporazumu v centralnem odboru.

3./ Pripadnost funkcij gre po vrstnem redu in številu članstva /: [redacted] :/.

4./ Poleg paritetnega zastopstva v tem odboru je vsako majoriziranje izključeno in veljajo vsakokratni sklepi, tudi xx v slučaju enega protivnega glasu, za soglasno sprejete.

5./ Delokrog delovanja je strogo strokovnega značaja. Odklanja se vsako politično vprašanje.

6./ Idejne smernice podpisanih organizacij so nedotakljive. Tozadevne spore je dolžna vsaka stran čimbolj ublažiti.

7./ Priznavajo se pravice posameznih organizacij. Privilegij v tem oziru je izključen.

8./ Seje se vodijo parlamentarno. Sklepi istih se unašajo v vsakokratni zapisnik, ki ima polno veljavo, ako je podpisan, ne izvzemši več kot enega člana, od celega odbora. Ustmeni sklepi niso obvezni.

Namen tega Medstrokovnega odbora /:MO:/ je, da se skupno bori za sledeče zahteve:

1./ Proti vsaki fašizaciji strokovnih organizacij in njih razpustu.

2./ Za svobodo koalicije, svobodo tiska in govora, svobodo prepričanja in štrajka.

Odlomek iz Platforme MAO, organizacije, ki je kljub poudarkom na 'samo strokovno delovanje' pomenila pomembno politično dejanje v boju proti fašizaciji družbenega življenja na Jesenicah in v Jugoslaviji

Obvestilo in poziv vsemu delavstvu pri Kr Industrijski Družbi.

Zastopniki vseh treh strokovnih organizaciji: SMRJ, JSZ in NSZ, podružnice Jese so na svojem skupnem razgovoru dne 23. VI. 1936 razpravljali o splošnem položaju delav vopče v zvezi s tem o splošnem položaju delavstva v Sloveniji. Ta položaj je iz dneva v dan neaktivnost, razdvojenost in ponižno prenašanje udarca za udarcem daje podjetju korajžo akordne postavke brez sporazumnega sodelovanja organizacij, potom delovnega reda. Ne pr. najskromnejših želj, zahtev in upravičenih intervencij, vsled česar so vse razprave in interven pravega rezultata. Delavce privatnih firm se zaposluje pri delih, ki so vezana na kolektivno pog. ni samo kršitev naših zakonitih pravic, temveč gre tudi v škodo naši Bratovski Skladnici, ki je s krajšana za prispevke teh delavcev. Kaznovanje delavstva kljub določilom delovnega reda, za naj prestopek takojšen odpust nam ne daje nobene garancije da jutri tudi mi ne bomo na cesti, če ne dali skupnega odpora proti temu. Kršitve pogodbenih pravic se nepresstano množe.

Proti temu organiziranemu navalu na naše pravice in proti popolnemu zasužnjenju kapitalu moramo braniti le skupno, s koncentracijo vseh naših sil.

Kakor nam grozi organizirani napad doma, tako nam grozi tudi že drugi, zunanji, z 210 mil" državno dotacijo železarni v Zenici. Po izjavah odgovornih ministrov, da to ne bo šlo na rač in drugih železarn, moramo ugotoviti samo, da bo znašala kapaciteta železarne v Zenici 180.000 pa po izjavah istih ministrov, predvidenih profilov porabi pri nas samo 11 do 13.000 ton letno. ostala produkcija šla na račun Jesenic in ostalih, kar nam dokazuje to, da je Zenica že naroči izdelavo žice in žebljev. S tem dejstvom bodo Jesenice postavljene na pot drugih Trbovelj. Ke menda ni treba povdarjati.

Okrnitev pravic po § 219 o. z. je za nas nov udarec na polju socijalne zakon uredba o minimalnih mezdah in obveznih kol. pogodbah, katera jemlje vse pravice so strokovnim organizacijam pri sklepanju kol. pogodb, kakor nam tudi jemlje zadnje orožj

Radi teh dejstev in radi enotnih interesov na teh vprašanjih smo prišli do sk radi tega postavili skupni medstrokovni akcijski odbor, da tako skupno postanemo vojska, katera naj odločno odbija od sebe vsak napad in da si izvojujemo novih naravnih zakonih pripadajo.

1. Proti vsaki fašizaciji del. strok. organizacij in njih razpustu.
2. Za svobodo koalicije, svobodo tiska in govora, svobodo prepričanja i
3. Proti demontaži slovenske industrije.
4. Za popolno izvajanje socijalne zakonodaje in proti demontaži iste.
5. Za uvedbo 40-urnega tedna, ob nezmanjšani obstoječi mezdi.
6. Za mezde, ki naj osigurajo obstoj delavski družini.
7. Za popolno izvajanje kol. pogodbe.
8. Za pravičen delovni red.
9. Za splošno uvedbo plačanih dopustov, družinskih in stanovanj
10. Za graditev delavskih stanovanj in za izvedbo zaščitnih in hi
11. Za takojšno rešitev vseh spornih točk in novih akordnih pos
12. Proti krivičnemu kaznovanju delavstva in za zahtevo, da se zaposlijo ponovno pri svojem prejšnem delu.

Podpisane organizacije, ki tvorijo ta MAO, se zavezujejo, da se borile z vsemi razpoložljivimi silami.

Pozivamo, — da ustvarimo res pravo skupnost, — pa še ti ka pravice se ravno tako borimo, da se organizirate! Kajti, če l zakaj ne bi sebi, skupno z vsemi, gradili boljše življenje. Zato ki nas čakajo, so velike.

Le v vstrajnem, skupnem in požrtvovalnem delu je

Jesenice-Javornik, dne 27. junija 1936.

Za Medstrok. Akcij

za J. S. Z.: Pukšič Alojzij l. r. za SMRJ: Perko
Smolej Valentin l. r. Stražiš

Obvestilo in poziv vsemu delavstvu pri KID, edini, žal poškodovani primerek za Jesenice, pa tudi za slovensko ljudskofrontovsko gibanje pomembnega zgodovinskega letaka

Seje Medstrokovnega Akcijskega Odbora , ki se je vršila dne13. 7. 1936. v prostorih Delavskega doma na Savi od 20 - 21 ure.

Navzoči :Perko Vencelj,Stržišar Viktor,Pukšič Alojz,Kralj Franc, Zupan Tine , Celešnik Jože.

Perko Vencelj otvori sejo , ter konstatira sklepčnost v smislu točke 8. pravilnika MAO, zastopana i samo podružnica JSZ Javornik .

Zapisnik zadnje seje se po pročitanju soglasno odobri.

Sklene se poslati vsem trem centralam enoten dopis o našem skupnem delovanj z priložitvijo pravilnika obenem se pozove, naj glavni odbor v Ljubljani vodi v tem smislu nadaljno propagando. Obenem naprosimo naj se izdajo navodila tudi o denarnih akcijah.

Z ozirom na okrnitev §219 o.z. , ki po mnenju KID izgubi tudi veljavnost v kolektivni pogodbi .Enotno mnenje je , da se vloži skupno tožba pri sodišču .Perko prevzame nalogo dobiti informacije , katere advokatu se izroči zastopstvo. Stroške nosijo vse tri organizacije v kaki razdelitvi se bo razgovarjalo pozneje na eni prihodnjih sej.

V debati o varnostnih zaščitnih sredstvih se sklene prepustiti

Medstrokovni akcijski odbor delavstva KID je sklenil obvestiti o svoji ustanovitvi centrale JSZ, SMRJ in NSZ o skupnem delovanju njihovih jeseniških podružnic v okviru MAO in pozival k posnemanju tudi po drugih industrijskih krajih v Sloveniji (zgoraj)

Proslava tridesetletnice SMRJ na Jesenicah je izzvenela v zahtevi po akcijski enotnosti delavskega razreda ne glede na svetovnonazorsko pripadnost (spodaj)

Naša lista za jeseniške občinske volitve.

Nosilec liste:

dr. Aleš Stanovnik.

Kandidati:

1. DR. STANOVNIK ALEŠ, odvetnik, Jesenice.
2. AŽMAN KARL, livar, Sava.
3. RAVNIK FRANC, tov. delavec, Sava.
4. NOVAK CIRIL, tov. del., Sava.
5. DR. ŠTEMPIHAR IVO, odvetnik, Jesenice.
6. BERNARD JOŽE, tov. mojster in posestnik, Sava.
7. ČELESNIK IVAN, vodja žerj., Podmožaklja.
8. KLINAR CIRIL, tov. del. in posestnik, Hrušica.
9. STOJAN IVAN, krojaški mojster, Sava.
10. ROŽIČ FRANC, žel. v pok. in posestnik, Planina-Sv. Križ.
11. VISTER AVGUST, ponvičar, Jesenice.
12. RAVNIK ŠTEFAN, tov. delavec, Sava.
13. KRIVC IVAN, železničar, Hrušica.
14. RAVNIK JOŽE, tov. del., Sava.
15. ROZMAN ANTON, topilec, Sava.
16. POLJKA TOMAŽ, tov. preddelavec in pos., Jesenice.
17. VERGEL ALBERT, tov. delavec, Sava.
18. FRELIH MATEVŽ, železničar, Hrušica.
19. BARTELJ ANTON, predkurjač, Podmožaklja.
20. JEKLER MATEVŽ, žični valjar in pos., Podmožaklja.
21. KLINAR CIRIL, tov. delavec in posestnik, Jesenice.
22. BERTONCELJ JOŽE, tov. delavec in posestnik, Sava.
23. PAAR FRANC, hotelir in posestnik, Jesenice.
24. HAFNER JERNEJ, tov. delavec in posestnik, Jesenice.
25. ČRNOLOGAR VLADISLAV, mizarski mojster, Hrušica.
26. VIDMAR MAKS, tov. del. in posestnik, Sava.
27. ČOP AVGUST, tov. delavec, Sava.
28. BRAJC FILIP, mrzlovaljar, Jesenice.
29. KOLAR ANTON, tov. delavec, Planina-Sv. Križ.
30. NOČ ALBIN, tov. delavec, Sava.

Namestniki:

1. ČELESNIK JOŽE, tov. delavec, Podmožaklja.
2. BREGANT MATEVŽ, tov. delavec, Sava.
3. MULEJ IVAN st., mrzlovaljar, Sava.
4. NIKOLIČ IVAN, železničar in pos., Hrušica.
5. RAZINGER IVAN, topilec in pos., Podmožaklja.
6. KLINAR FRANC, posestnik, Pl. Rovt.
7. ŽNIDAR ANTON, tov. delavec, Sava.
8. HAFNER IVAN, železničar in pos., Jesenice.
9. GRADIŠNIK JOŽE, žel. sprevodnik, Hrušica.
10. KLINAR FRANC, tov. delavec in posestnik, Planina-Sv. Križ.
11. VISTER ALBIN, elektrostrojnik, Jesenice.
12. LAZAR ANTON, tov. delavec, Jesenice.
13. MALENŠEK JANEZ, tov. delavec, Sava.
14. TRUHLER RUDOLF, železničar, Hrušica.
15. ROZMAN FRANC, zidar, Podmožaklja.
16. TRESOGLAV JOŽE, tov. delavec, Jesenice.
17. KOREN IVAN, tov. delavec, Sava.
18. BREGANT ALOJZIJ, tov. delavec, Sava.
19. DEMŠAR IVAN, mrzlovaljar in posestnik, Zg. Plavž.
20. JERAŠA ALOJZIJ, tov. delavec, Sava.
21. STRAŽIŠAR VIKTOR, tov. delavec, Sava.
22. KLAVŽAR PETER, tesar, Sava.
23. GASAR MARTIN, topilec, Jesenice.
24. REŠEK SIMON, tov. del. in posestnik, Sava.
25. KAVČIČ ALOJZIJ, mrzlovaljar in posest., Sava.
26. ČOP METOD, tov. delavec, Planina-Sv. Križ.
27. RINALDO MIHAEL, strojevodja, Sava.
28. RIHTARŠIČ FRANC, tov. delavec, Hrušica.
29. TREBUŠAK JOŽE, elektrostrojnik, Sava.
30. KAVČIČ IVAN, tov. delavec, Jesenice.

Glasujte vsi za to listo in izjavite na volišču:

„Glasujem za listo dr. Aleša Stanovnika!“

Volilci!

Napravili smo tale sporazum

socialistov in krščanskih socialistov na Jesenicah za skupen nastop pri občinskih volitvah 25. oktobra 1936.

1. Smo zavedni, svobodoljubni in demokratični Slovenci. Vsi kandidati in namestniki te liste izjavljamo, da smo po svojem prepričanju in hočemo biti pri svojem delu načelni nasprotniki jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih strank, kakor tudi katerihkoli fašističnih ali fašiziranih organizacij in diktatorskih stremljenj, ker obsojamo sistem in delovanje teh strank in organizacij ter njih podpornikov.

2. Sporazum sklepamo v svrho skupnega gospodarskega dela v občini. Izjavljamo, da obrani vsaka skupina popolno samostojnost glede načelnega svetovno nazornega zrelišča.

3. Sporazum nam narekuje in vsiljuje sedanji volilni zakon, ki določa, da dobi najmočnejša izmed tekmujočih skupin dve tretjini občinskih odbornikov. Samostojni nastopi so potemtakem samo potrata ljudske moči v prid nasprotnikom, ki nas ločene vladajo, združenih pa se boje.

4. Sporazum zahtevajo koristi jeseniškega prebivalstva. Občinske, gospodarske in vse javne stvari bo mogoče voditi le, če bomo vsi složno in pogumno skupno nastopili za zboljšanje položaja najbolj potrebnih prebivalcev in za nujne potrebe posameznih delov občine. To mi hočemo.

5. Glasujte vsi za od sodišča potrjeno listo dr. Stanovnika Aleša.

6. Trdno smo odločeni, da se bomo dosledno, vztrajno in pogumno borili za samoupravo naše slovenske občine.

7. Prepričani smo, da so javne volitve za Slovence neprimerne. Vkljub temu pa nas pred njimi ni strah! Zavedamo se naše moči v slogi, ki jo bomo javno pokazali.

8. Svoboda prepričanja, govora, združevanja in zborovanja ter tajna in proporčna volilna pravica v vse javne zastope za vse svobodne moške in ženske državljane so naša načela, ki nam ne smejo nikoli biti ovita s kakorkoli prikritim nasiljem.

9. Za delo v občini smo napravili skupen gospodarski načrt, ki obsega za prihodnjo poslovno dobo predvsem:

a) ureditev občinskih potov, zlasti takojšnja poprava doslej zanemarjenih,

b) gradnjo prepotrebnih delavskih stanovanj,

c) gradnjo občinske ubožnice oz. hiralnice,

č) gradnjo jeseniške okrajne bolnice,

d) vsestransko podpiranje revnih šolarjev z nabavo brezplačnih učil in knjig, skrb za higijeno in zboljšanje zdravstvenih razmer šolarjev,

e) skrb za vajence vseh strok in pažnja nad izvajanjem soc. zaščitne zakonodaje,

f) podpiranje prosvetnih, strokovnih, dobrodelnih, športnih in vzgojnih društev in organizacij,

g) načrtna ureditev preskrbe ubožcev in soc. higijene.

10. V osebni politiki nam je glavno vodilo sposobnost nameščenca in ne pripadnost katerikoli skupini. Ocena naj bo javna, plače primerne za preskrbo nameščenstva in njih družin.

11. V svrho izvedbe gospodarskega načrta je potrebna ustanovitev občinske (mestne) hranilnice. Tam bodo jeseniški prebivalci lahko dobili pomoč, predvsem posojila po nizki obrestni meri v stanovanjske in obrtne svrhe. S tem se hočemo Jeseničani tudi gospodarsko osvoboditi tujega varuštva.

12. V davčni politiki nam bo glavno načelo, da se davkoplačevalci sorazmerno obremenjujejo po gospodarski moči. Posredne davščine, predvsem trošarine naj ne obremenjujejo gospodarsko šibkih, temveč gospodarsko močne, t. j. predvsem kapital in luksus.

13. Hočemo voditi gospodarstvo brez posojil. Gospodarski načrt hočemo izvajati postopno in premišljeno.

14. Hočemo dati pobudo in si prizadevati, da se popravijo drž. nameščencem storjene krivice in da dobe državni nameščenci take službene prejemke, da bodo lahko dostojno skrbeli za svoje družine.

15. Strnjeno se bomo borili za ohranitev in prospeh industrije v Sloveniji. Pravtako strnjeno hočemo braniti priborjene delavske pravice in si prizadevati za njih zboljšanje.

16. Jesenice morajo voditi pri borbi in delu za slovensko narodno čast, za njegovo svobodo in posebej za potrebe slovenskega delovnega ljudstva. Pokažejo naj pri občinskih volitvah slovenskemu narodu pot, ki vede do sloge in po njej do zmage vseh narodnih stremljenj in zahtev po pravici. Odločitev Jesenic naj bo zato vsem Slovencem zgled in znamenje pogumnega koraka iz dosedanjih razmer k svojepravnemu ozemlju jugoslovanske državne zveze — k svobodni Združeni Sloveniji, ki jo vsi hočemo in zanjo delamo.

17. Vse naloge, ki nas dohitijo pri upravi občine preko okvira tega sporazuma, hočemo sporazumno reševati tako, da bo rešitev v korist jeseniškemu delovnemu ljudstvu.

18. Z vsemi močmi hočemo čimpreje uresničiti v tem sporazumu določene naloge.

Jesenice, 12. oktobra 1936.

Glasujte vsi za našo listo

katere nosilec je dr. Aleš Stanovnik.

Tiskali J. Blasnika nasl., Univerzitetna tiskarna in litografija, d. d. v Ljubljani.
Odgovoren L. Mikuž

Jesenice ,dne 7. X.1936.

Centralni upravi

S.M:R.J.

Beograd

Dragi sodrugi !

Potrjujemo prejem Vašega dopisa,z dne 28 p.m. v katerem zahtevate:

1./Podružnica ima tako z dopisom na podjetje KID s svoje strani preklicati potom MAO vložene zahteve.

2./Podružnica ima takoj istopiti iz MAO in o tem obvesti - ti članstvo potom našega časopisja.

3./V naspritnem slučaju bo v nadalnih merah sklepal plenum Centralnega odbora.

Na to Vam po soglasnem in polnomočnim sklepom navzočih od - bornikov,na seji z dne 6.t.m. odgovarjamo sledeče :

1./ prvo točko Vaše zahteve odklanjamo in sicer iz razloga, ker so se zahteve vložile istim potom ,kakor vse vložene zahteve zadnjih let;ker je upravičenost in potrebo teh zahtev izneslo članstvo ter ce - lotno delavstvo in zato,ker se na posamezne točke vršijo že pogajanja oziroma so že zaključene.

2./drugo točko Vaše zahteve odklanjamo in sicer iz razloga, MAO oziroma skupno delovanje strokovnih organizacij obstoja že iz časa Jerama,kar je dokaz podpisi vseh teh na kolektivnih pogodbah,katerih niti sami ne moremo odpovedati niti spreminjati.To,kar je bilo preje neoficielno je sedaj samo oficielno in ničesar drugega.Pri 3600 delavcih 800 na - ših članov nemore delati čudežov in kar je tudi v nasprotvu z MAI - sovo izrekom " proletarci vseh dežel združite se ".O medsebojnem odnosu v M samo pa že poročali članstvu vzamskzhnjxmxxdxxxx,kar bomo storili tudi na javnem zborovanju.Misel MAO je zdrava in nad vse koristna za delov predvse v današnjih razmerah,zato jo bomo tudi nanaprej podpirali.Ti šlani MAO,ki ne bodo za iskreno sodelovanje,jih bomo pa že znali spočit.

3./k tretji točki pripominjamo,da Vam predloge in p - ljuge prilagamo k temu dopisu.

Ponovno izjavljamo, da smo Vam že obvestili o postavitvi MAO in njegovem programu z dopisom z dne 1 julija t.l. ,kakor tudi smo Vam poslali prepis vloženih zahtev z dne 29 julija t.l. Da pa odpadejo vsaka izgovarjanja vam pošiljamo dopis z dne 29 julija v prepisu, v katerem so tudi vložene zahteve, kakor tudi Vam pošiljamo pojasnila k tem zahtevam in pravilnik /osnutek/ higijenski in tehnično varnostnih in drugih zaščitnih sredstev.

Dalje Vam poročamo ,da KID namerava poslati ekskurzijo v svrho študija po inozemskih obratih, gotovo število delavcev. Pozvala je tudi razne organizacije, da naj predlagajo potni iz svoje srede. Mi smo o tem razpravljali in prišli do zaključka, da je skoraj boljše, da se udeležimo, ker drugače smo popolnoma onemogočeni proti njihovim poročilom. Zato želimo, da nam do ponedeljka sporočite kakšnega mnenja ste Vi, ter beležimo

s sodružnim pozdravom

za :

Savez Metalskih Radnika Jugoslavije

Akcijska enotnost delavstva ni bila samo trn v peti režimu JRZ, voditeljem meščanskih strank in KID, marveč tudi socialdemokratski centrali SMRJ v Beogradu in njenim trabantom. Zahtevi centrale SMRJ se pobudniki MAO niso hoteli ukloniti, zato je beograjska centrala razpustila odbor jeseniške podružnice, za novega predsednika pa postavila Rudolfa Kunšiča, ki se je ob okupaciji 1941 razkril kot pripadnik Hitlerjeve pete kolone

Jesenice, dne 26. marca 1937.

Perko Vencelj

Javornik.

Obveščamo Te, da te je Centralna uprava S.M.R.J. v Beogradu na svoji seji dne 22. marca t.l. na temelju Saveznih pravil §.6. točka d in e izključila iz članstva S.M.R.J.

Izvoli gornje sprejeti na znanje.

Za:
Savez Metalskih Radnika Jugoslavije
podružnica Jesenice.

Faksimile o izključitvi Venclja Perka iz SMRJ

Podatki	Funkcija
Delavec v žični valjarni, žerjavovodja Ekstremen komunist, vodja vsega pokreta proti podjetju, zakulisni organizator lanske stavke pri "Slogradu", propagator za stavko. Izjava na shodu 14.1.37. Redukcija plač za 32%, mesečno 1,4oo.ooo.-Omenja dopis KID na Perka, Kralja, Čelesnika: KID svojih obdolžitev ne more dokazati, ker so prosta laž. On bo izdržal pa čeprav se ga odpusti. I/2b, 2a/	Zaupnik 1937
Izjava na shodu 17.I.37. Kar piše KID v svojem časopisu je vse laž, s katero hoče KID delavstvo peljati v pogubo, časopisa ne sprejemati. I/3	
Poziva trgovce in obrtnike, da pomagajo pri borbi, izjava o redukciji plač 2o-5o%. I/3a.	
Izjava na shodu 21.I.37. Ponovna izjava, da je njegov račun pravilen, preje premajhen. Nobena delavske hiša ne sme prejamati tega "sleparskega lista" I/4, 4a.	
Izjava na shodu 31.I. 37. Govorim kot župan. I/5, 5a.	
Izjava na sestanku žičnih valjavcev, njegov račun glede plač je pravilen. I/6a.	
Izjava na sestanku Saveznega sveta 7.2.37. Ni bilo vzrok za obustavitev obrata žičn. valj. voda, temveč je to trik podjetja, da se napravi delavstvo mehko. Delavstvo pa se ne bo pustilo, če tudi gre podjetje z bičem nad nje. I/7a	
Izjava na sestanku 24.II.37. KID mu grozi z odpustom ker je rekel, da so "krvosesi", tega pa ni dejel, če se mu to dokaže, bo sam vzel obračun. I/9 Ta kolektivna pogodba je sramota za delavstvo. I/9a.	
Perko in tovariši so za stavko 15.2.37 IV/1.	
Perko in tov. delajo na stavko, vse je bilo pripravljeno. 3.II. 1937 IV/2.	

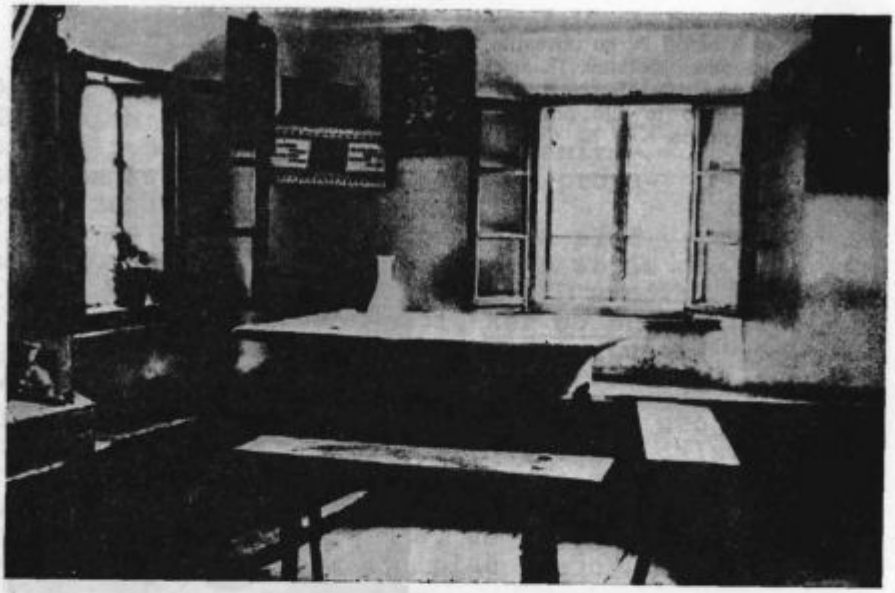
Odločitev centrale SMRJ je opogumila tudi KID, da je protiupravno udarila po revolucionarnih delavskih zaupnikih. Njeni vohuni so pripravili podatke. Take podatke so zbrali o revolucionarju Venclju Perku

Franjo Slavko Federl, jeseniški komunist, ki je prinesel Venclju Perku obvestilo, da mora na pomemben sestanek 17. aprila v Trbovlje, kjer ga bo čakala zveza z nadaljnjimi pojasnili. To je bilo povabilo na ustanovni kongres KPS na Čebinovem

Hiša na Čebinovem, kjer je bil v noči na 18. april 1937 ustanovni kongres KPS

Izba, v kateri je bil ustanovni kongres KPS

18. aprila 1937

Gojmir Anton KOS: Prvi kongres KPS na Čebinovem

Delavci!
Delovno ljudstvo! Slovenci!

« Žive naj vsi narodi,
ki dan dočakat hrepene,
da koder sonce hodi,
ne bo pod njim sužnje glave:
da rojak,
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak. »

PREŠEREN, 1845. l.

Nad usodo našega stoletja mučenega in zatiranega slovenskega naroda, ki je pretrpel v svoji zgodovini vse, kar more pretrpeti majhen, nikoli svoboden narod, se grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini.

Na kocko je postavljen njegov narodni obstoj v trenutku, ko je on sam — radi razcepljenosti in neenotnosti — neoborožen in nesposoben za obrambo.

Mednarodni dogodki in položaj znotraj Jugoslavije se razvijajo v taki smeri, da brez vsakega pretiravanje lahko rečemo: **slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes.**

Združeni fašistični vojni hujskači s Hitlerjevo Nem-

Faksimile Manifesta, ki ga je sprejel ustanovni kongres KPS

Narodni heroj Stane Žagar, član ustanovnega kongresa KPS in CK KPS, ideološki vodja gorenjskih komunistov, organizator delavsko-kmečkega gibanja, leta 1941 član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in instruktor CK KPS na Gorenjskem, padel marca 1942

Jože Gregorčič, jeseniški revolucionar, španski borec, poveljnik gorenjskih partizanov, narodni heroj, padel septembra 1942 na Jelovici

Ivan Jan

NEKAJ POSEBNOSTI NOB NA GORENJSKEM V LETU 1941—1942

Večkratni poskusi za širjenje vstaje, vprašanja okoli ofenzivnosti ali defenzivnosti gorenjskih partizanskih enot, možnosti osvobajanja kakega koščka ozemlja v tej pokrajini kot baze za širjenje vstaje ter pomen dražgoške bitke, to so še vedno zanimiva vprašanja.

Gorenjska sega v alpsko področje — tedaj med Italijo in Nemčijo (Avstrijo) — in prek nje potekajo in so potekale pomembne komunikacije, na katere je okupator računal že pred zasedbo.

V začetku in pri pripravah na vstajo pa je tudi slovensko vodstvo upora računalo nekako takole: Gorenjska je najbolj razvita, ima precejšnjo industrijo in veliko delavstva ter razmeroma močno KP, ki bo povedla ljudi v vstajo. Prav tako je na Gorenjskem zadosti gozdov in njen relief je primeren za gverilsko bojevanje ter za hitro manevriranje, kjer vstaja mora uspeti najprej in najbolje.

Zaradi »sosedstva« z Avstrijo je bilo poleg drugega že od vsega začetka dosti težje na levem bregu kot na desnem bregu Save. S severne strani Karavank je lahko prišel samo sovražnik. Umik partizanov proti Avstriji je lahko samo povečal nevarnost, kar so pokazali poznejši dogodki.

Vstaja na Gorenjskem se je na pobudo in pod osebnim vodstvom revolucionarjev-komunistov julija 1941 res uspešno začela, a takoj se je pokazalo, da napotki zanjo niso vsebovali stvarne ocene okupatorja in pa pomembnosti gorenjskega prometnega vozlišča v sklopu okupatorjevih načrtov in njegove moči.

Tudi ko analiziramo poznejše poskuse za širjenje vstaje na Gorenjskem, ta element — geostrateški, geopolitični — pri ocenjevanju razmer ni bil zadosti upoštevan.

Spregledana, zapostavljena je bila geografska, geopolitična pomembnost pokrajine, njen sestav in okupatorjeva vojaška moč. Razmeroma majhno, močno komunikativno ozemlje, strmine Karavank in Julijcev, razsekanost in razčlenjenost pokrajine, ki jo poleg tega po dolgem seka reka Sava (le-ta je bila vseskozi huda ovira za partizane) in še kaj, je šlo v prid okupatorju in v škodo partizanskim enotam.

Nemci niso ne mogli, ne smeli dovoliti, da se v tej pokrajini razrašča vstaja brez močnih posegov proti njej.

Važno je tudi dejstvo, da je bila Gorenjska vsa leta okupacije, tako kot Štajerska, pod Nemci in da se je vse odvijalo pod znanim Hitlerjevim naročilom, da »mi to deželo napravite spet nemško!« To je že takoj po zasedbi pomenilo nepopisno nasilje in naglo germanizacijo z namenom, da bo pokrajina čimprej godna za priključitev k rajhu.[1]

Tako se je sicer dobro pripravljena vstaja na Gorenjskem začela odvijati v pogojih neugodnega odnosa sil in elementov. V prvih mesecih vstaje je bilo moč naleteti tudi na dve skrajnosti glede načina boja: na eni strani je bilo preveč optimizma, ki je mejil že na podcenjevanje nemškega okupatorja, na drugi strani pa preveč defitizma, češ da na najožjem predelu Gorenjske ni pravih pogojev za nastanek, rast in obstoj partizanskih enot in za oborožen boj proti tako močnemu okupatorju. Dejansko pa je šlo za iskanje primerne borbene poti, za prve oblike boja proti močnemu, izkušenemu in premetenemu sovražniku, ki je takoj začel s svojo socialno demagogijo, hkrati pa je uvedel najbolj črn nasilniški režim, ki so ga simbolizirali razpredena gestapovska mreža, begunjska kaznilnica, izseljevanje ter streljanje talcev.

Vloga delavskih središč: Jesenic, Kranja, Tržiča, Škofje Loke in kamniške okolice je prišla do izraza takoj v začetku vstaje, saj so vstajo organizirali in vodili revolucionarji prav iz teh centrov. Vendar je bilo treba precej prelite krvi in izkušenj, da je tako kot drugod prišlo do spoznanja, da boj ne bo ne lahek ne kratkotrajen.

V političnih referatih in tudi v ocenah nekaterih zgodovinarjev najdemo hudo kritiko Gorenjcev, ki da niso ubogali vodstva NOB iz Ljubljane in da zaradi »oportunizma« niso preprečili izseljevanja in niso pregnali Nemcev, pač pa so se skrivali pred njimi in so zato morali dolenjski in notranjski partizani dokazati, da je mogoče ustvariti osvobojeno ozemlje tudi na Gorenjskem.

Sodim, da je mogoče odgovoriti na vprašanje, zakaj je nastalo prvo večje osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, ne pa na Gorenjskem, šele po podrobni analizi ne le subjektivnih, marveč tudi objektivnih faktorjev. Ti so na Gorenjskem onemogočali, na Dolenjskem in Notranjskem pa omogočili delno in začasno osvoboditev.

Toda o tem nekaj besed še kasneje.

Začetek vstaje na Gorenjskem moramo torej gledati skozi prizmo silovite okupatorjeve moči, njegovega oblastnega aparata in njegove nepreklicne pripravljenosti, da za vsako ceno »pomiri« pokrajino. Začetno fazo vstaje na Gorenjskem in trdovratnost upora najbolje ilustrirajo sami okupatorjevi voditelji. Takratni višji vodja SS in policije za XVIII. vojno okrožje SS-Brigadenführer dr. Schell je 4. avgusta 1941 polkovniku Mascusu, poveljniku redarstvene policije za alpske dežele, telefoniral:

»Namestnik komandanta korpusa mi je povedal, da je šef civilne uprave za Koroško prosil za enote, ki naj bi takoj odšle v akcijo ter na tem območju vzpostavile red in varnost. Danes me je ponovno prosil za natančne informacije in za podatke o moči enot. Vojska kako enoto odstopa le v zelo nujnih primerih. Prosim, da mi še danes zvečer brzojavno sporočite, ALI POLICIJA RESNIČNO NI VEČ GOSPODAR POLOŽAJA,

ALI PA NI VEČ ZMOŽNA ZAGOTOVITI VARNOSTI. TAKŠNE RAZMERE BI BILE V TRETJEM RAJHU EDINSTVENE«.[2]

To pomeni, da so Nemci pokrajino imeli za sestavni del rajha, in pa da so bile razmere zaradi vstaje na Gorenjskem v primerjavi z drugimi zasedenimi pokrajinami res izjemne.

Kaj je torej pokazal začetek oborožene julijske vstaje in dogodki na Gorenjskem v začetku avgusta 1941?

Vstaja je dosegla svoj namen: okupator je bil občutno prizadet, kar je nehote priznal sicer z naglimi, močnimi, brezobzirnimi in nasilniškimi posegi tako proti prvim partizanom kot tudi proti njihovim sodelavcem in prebivalstvu na terenu. Hkrati s tem je priznal in pokazal tudi politično slabost, kar je izražala tudi začasno izsiljena ustavitev množičnega izseljevanja gorenjskega prebivalstva.

Zaradi oboroženega upora je bilo na Gorenjsko — zlasti na levi breg Save — pripeljanih znatno število predvsem policijskih enot, ki jih je Nemcem potem primanjkovalo drugod.

Prav tako se okupatorju ni posrečilo od prebivalstva izolirati komunistov — organizatorjev vstaje, kar je bil njihov očitni namen. Zgodilo se je nasprotno: okupator je bil prisiljen razkriti svoj pravi nasilniški obraz, komunisti-organizatorji vstaje pa so v očeh prebivalstva rasli kot pravi borci za svobodo.

Na strani upornikov pa se je tudi pokazala vrsta slabosti. Te so izvirale iz neizkušenosti in vsega, kar je spremljalo te začetke: Nemci so bili vojaško neprimerno močnejši in nagli, uporabljali pa so tudi različne oglednike in vodiče. Partizani se v nekaj dneh niso mogli vojaško utrditi.

Moštvo je bilo sicer prežeto z visoko zavestjo in moralo, a pripravljeno je bilo le na krajše bojevanje. Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo so preveč podcenjevali nemško moč in zvijačnost. Primanjkovalo je osposobljenih, z revolucionarnimi idejami prežetih poveljnikov.

Oborožitev je bila še zelo pomanjkljiva. Poleg tega pa moštvo tudi še ni znalo dobro ravnati s tistim, kar so imeli. Zato po eni strani ni bilo samozavestno, po drugi pa občasno preveč zaneseno, čemur je treba dodati še neizkušenost.

Pomembno vlogo je igrala tudi lega in konfiguracija terena. Okupator je storil vse, da bi na ozemlju, ki je bilo politično, vojaško in gospodarsko zanj tako važno, strl upor že v začetku. Zavedal se je pomembnosti komunikacij in industrije, ki je bila razmeščena v tej pokrajini. Prav ta razvitost pa mu je hkrati pri napadanju omogočala naglo manevriranje.

Kljub pomanjkanju orožja in organizacijskim slabostim ter omahovanju posameznikov, so bili uporniški začetki zelo ofenzivni. Nekaj ljudi je po prvih udarcih res odpadlo, nekaj se jih je pred nasiljem prestrašilo in izgubilo perspektivo, vendar to ni bilo poglavitno.

Oglejmo si še nekaj značilnih poskusov gorenjske vstaje, ki jo poznamo kot zimsko ali decembrsko vstajo, katere zaključek je bila dražgoška bitka.

Po začetnih spopadih in žrtvah od avgusta do konca novembra 1941, v času hude preizkušnje mladih gorenjskih partizanskih enot, je na novo nastajala množična politična osnova oboroženega boja. Nemški pritisk proti gorenjskim partizanom ni popuščal. Nasprotno: iz dneva v dan je bil hujši. To zlasti na levem bregu Save: v Kamniških planinah in v Karavankah. Tako se je že v prvem letu vstaje pokazalo, da Gorenjske ne smemo enačiti, vsaj glede pogojev in razmer za bojevanje ne. Na levem bregu Save so bili pogoji boja mnogo neugodnejši kot na desnem. To ne le zaradi meje proti Avstriji in rajhu, temveč tudi zaradi konfiguracije zemljišča.

Prav zaradi tega in zaradi bližajoče se zime je pokrajinsko vodstvo vstaje (Žagar, Kebe, Brejc) sredi oktobra 1941 na Mohorju sklenilo, da bodo na desni breg Save poklicali tudi redke preživele partizane s kamniškega predela, oziroma s Karavank. Po mnenju voditeljev (gorenjske) vstaje bi bili v škofjeloškem hribovju, na območju Selške in Poljanske doline laže kos silovitemu okupatorjevemu zasledovanju in napadom.[3] Škofjeloška okolica (hribovito zemljišče) je omogočalo več manevriranja in širše zaledje v vojaškem, političnem (teren zelo pripravljen) in tudi v materialnem smislu, v kritičnem momentu pa bi se mogle partizanske enote umakniti na italijansko okupirano ozemlje v Dolomite. Taka ugotovitev je bila pravilna, realna. Tako so se v pozni jeseni v škofjeloškem hribovju poleg Cankarjevega bataljona že zadrževali skoraj vsi gorenjski partizani, katerih število je po poletni vstaji s 356 borcev do konca novembra padlo za 139 (in to ob 79 novincih). Kakšne razmere so na zimo 1941 vladale na Gorenjskem, pove tudi podatek, da je okupator do konca decembra 1941 pobil že 146 talcev, med njimi tudi več organizatorjev vstaje.[4]

Konec novembra in v začetku decembra je na Gorenjskem — gibanju v tej pokrajini je osrednje vodstvo v Ljubljani posvečalo veliko pozornosti — prišlo do priprav na znano zimsko vstajo. Njeno središče je bilo v škofjeloškem hribovju, druga žarišča pa okoli Bleda, v Bohinju, v okolici Jesenic in v Zgornjesavski dolini.

Po znamenitem uspehu Cankarjevega bataljona 12. decembra 1941 v Rovtu se je vstaja, v kateri se je pridružilo partizanom več kot 650 ljudi, k sodelovanju pa jih je bilo pritegnjenih dosti več, naglo razširila.[5] V tem je bil zajet predvsem desni breg Save, kar je v zvezi s prej povedanim povsem logično. Zdaj nas zanima, ali naj ostanemo pri dosedanjih ocenah te vstaje ali pa bo o tem treba pretehtati še kaj? Vsiljuje se vprašanje, ali je bila zimska vstaja na Gorenjskem zadosti široka, zadosti pripravljena, začeta v primernem času? Okupator je ugotovil, da se je v »zadnjem tednu na tukajšnjem ozemlju začelo dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje« (Handl, orožniški komandant za Gorenjsko, 22. decembra 1941),[6] ki je imelo za posledico, da so Nemci zaradi nemoči kar iz 18 orožniških postaj umaknili svoje posadke in je s tem nastalo prvo in sicer manjše in kratkotrajno svobojeno ozemlje na Slovenskem.

Ko je nekaj mesecev pozneje to vstajo ocenjeval tov. Kardelj, je med drugim ugotovil, da sta dva momenta vplivala negativno, in pravi:

»Naši so dejansko dvignili v borbo celo Gorenjsko južno od Save... a ker se partijsko vodstvo in gorenjski štab nista znašla, uporni kmetje niso bili pravočasno vključeni v odrede in oboroženi, pa so jih Nemci neoborožene razbili in postrelili, na stotine pa poslali v Nemčijo na prisilno delo. Prav tako niso znali izkoristiti upora Luksemburžanov...«[7]

Zaradi do nedavnega pomanjkanja tako nemških dokumentov kot tudi podrobnejših raziskav te vstaje — če izvzamemo Križnarjeve in zlasti Ferenčeve razprave — moramo zdaj reči naslednje: gorenjski partizanski štab skupno s partijskim pokrajinskim komitejem spočetka prav gotovo ni računal na tako obsežno vstajo. Iz nekaterih podatkov lahko sklepamo, da sredi zime kljub nepravilnim ocenam trenutka in moči okupatorja niso nameravali dvigniti v upor takih množic, kot jih je potem zajel uporniški vihar. Žagar, Gregorčič, Bernard, ki so bili vojaško že izobraženi, so realno računali, koliko ljudi lahko obvlada en, četudi star in preizkušen partizan. Tako je bilo mišljenje, da bi v okolici Bohinja, Bleda in Jesenic dvignili v upor kvečjemu okoli 100 ljudi. Toliko bi jih tudi zmogla obvladati skupina dvanajstih ljudi, ki je bila v te kraje poslana prve dni decembra.[8]

Seveda za Škofjeloško ozemlje to ne more veljati, saj je bil tam že prisoten Cankarjev bataljon ter po 12. decembru še drugi partizani (kamniški), ki so bili močna opora vstaji v okolici Škofje Loke.

Čeravno so partizani čutili nemško moč, vendar pri ocenjevanju razmer niso vedeli da je ta moč na Gorenjskem vse večja in je svoj vrh dosegla prav sredi decembrske vstaje. Dne 17. decembra 1941 je namreč sam Heinrich Himmler pismeno (prej že ustno) imenoval policijskega generallajtnanta Schreyerja, Daluegovega pomočnika, za poveljnika celotne »policijsko-vojaške akcije v nemirnih območjih v Južni Koroški (Gorenjski) in Južni Štajerski...«[9]

Na Gorenjsko so začele prihajati nemške okrepitve — o nemških enotah je zlasti veliko, vsestransko in prepričljivo pisal že dr. Tone Ferenc —, Schreyerjev štab pa se je naselil na Bledu pod imenom »Polizei-Einsatzstab Südost« — Policijski akcijski štab Jugovzhod. Ta posebej ustanovljeni visoki štab je skupno z Rösenerjem in v povezavi z Berlinom vse do 10. februarja 1942 vodil napade proti gorenjskim partizanom. Tako tudi v Dražgošah.[10]

Ob vsem tem tudi vsi številni uporniki kljub morebitni oborožitvi ne bi mogli doseči zamišljenega namena, tj. osvoboditi predele in doline južno od Save, Bohinja itd. Poleg tega so bili uporniki orientirani na kratkotrajno bojevanje, kar je bilo sicer propagandno geslo organizatorjev, vendar se je to po prvih močnih nemških napadih maščevalo. Ljudje so začeli odhajati domov. To tudi zato, ker ni bilo orožja, ker sredi zime in sredi Gorenjske ni bilo mogoče dolgo držati osvobojenih predelov in zato, ker Nemci — ob prej rečenem — tega tudi niso mogli in smeli dovoliti. Tedaj so bili še vse premočni.

Ali res tudi upirajočih se Luksemburžanov — to je poglavje zase — — niso znali pritegniti v svoje vrste? Če gledamo realno, to tudi ni bilo mogoče, in sicer iz preprostega razloga, ker je gverilsko bojevanje in

uspeh možen le, če gverilec zna vsaj jezik ljudi, kjer se bojuje, če pozna kraje in razmere, kjer se zadržuje. Upiranje Luksemburžanov je bilo pomembno, toda čas in okoliščine za njihovo angažiranje v decembrskem uporu niso bile ugodne. Njihovemu upiranju je osrednje vodstvo pripisovalo prevelik pomen.

Kaj pa lahko še rečemo o množičnosti tega zimskega upora?

Vse kaže, da so bile dotlej o tem poskusu vstaje ocenjevane le njene posledice, manj pa vzroki.

V začetku decembra 1941 na Gorenjskem res ni bilo veliko nemških sil in ljudje so bili vznemirjeni zaradi selitev. Tudi ustavitev Hitlerjevega prodiranja v Rusijo je bila pomemben činitelj in tudi uspehi Cankarjevega bataljona dotlej so bili izredni in odločujoči. Se pravi, da odločitev na vstajo v tem času temelji na tehtnih vzrokih.

Splošno-vojaški trenutek v resnici ni bil ugoden: bila je zima, okupator se je hitro okrepil, njegovo zadrževanje na Gorenjskem je bila nujnost, vojna se je zavlekla, orožja ni bilo zadosti — in vstaja se je nujno zožila. Številna udeležba v njej je po svoje izražala veliko željo po svobodi in osvoboditvi, kar pa tedaj še ni bilo mogoče doseči. Že tedaj se je pokazalo, da vstaja na Gorenjskem mora rasti samo postopoma.

V bistvu pa — seveda ob žrtvah — je vstaja okupatorja tedaj zelo prizadela, in to je poglavitno.

Prav vstaja je preprečila izseljevanje prebivalstva iz Poljanske in Selške doline pa tudi iz drugih krajev Gorenjske ter preprečila začasno priključitev Gorenjske in Štajerske k rajhu.[11]

Ne glede na osip večjega dela sodelujočih upornikov je ta vstaja tudi vojaško okrepila gorenjske partizane, zlasti Cankarjev bataljon, saj je v njem tedaj ostalo čez 100 novincev, ki so bili pripravljeni na nove boje in žrtve.

Ti dogodki niso razburkali le Gorenjske, temveč tudi druge slovenske pokrajine in tako krepili uporniški in narodno zavedni duh ter vlivali vero v nadaljnji boj proti okupatorju.

Komaj nastale, vojaško neutrjene in slabo oborožene uporniške enote so okupatorju sicer zadale skrbi in dokazovale, da se Gorenjska z okupacijo ne bo pomirila, vendar kljub pripravljenosti niso bile kos izurjenim in nasilniškim policijskim oddelkom.

Tako so nemške enote pod Alpami in Karavankami zlahka in že v začetku uničevale uporniška žarišča. Le dvanajst partizanov Cankarjevega bataljona in nekaj drugih borcev je bilo prešibko vojaško jedro, da bi moglo združevati in voditi sicer za boj pripravljene množice. Tako je nemškim okupacijskim silam konec decembra 1941 po zadušitvi množične vstaje v zgornjem kotu Gorenjske uspelo območje gorenjske vstaje zožiti na škofjeloško hribovje.

Dosti večje uspehe oziroma večjo trdnost in trajnost pa bi decembrska vstaja na Gorenjskem dosegla, če bi se tudi drugod po vsej Sloveniji odvijale akcije skladno in istočasno. »Ko je bila po vsej Gorenjski vstaja, je bila ljubljanska pokrajina pasivna«, pravi Edvard Kardelj v pismu Titu 29. marca 1942, ko mu poroča o razmerah v Sloveniji.[12]

Zato se vsiljujejo nova vprašanja: zakaj tudi v drugih slovenskih pokrajinah — npr. v ljubljanski — partizanska vodstva niso istočasno dvignila ljudi v upor? So ali niso vodstva imela smernice za kaj takega, kar se je decembra 1941 godilo na Gorenjskem? Različnost v času in izvajanju upora je že tedaj porajala nove različnosti za razvoj v naslednjem letu.

Tako zožena zimska vstaja in priprave okupatorja na odločilen spopad z gorenjskimi partizani, vse to je po ostrih bojih v zadnjih decembrskih dneh 1941 v Poljanski dolini porajalo znamenito bitko v Dražgošah. O njenih vzrokih, poteku, o vseh silnicah tega časa in dejanj bo treba še govoriti in pisati, kajti, če se vživimo v takratne razmere, le stežka dojemamo, da se je nekaj takega in tedaj res moglo zgoditi. Tu vsega ne moremo navajati, izogniti pa se ne moremo vsaj naslednjemu:

Spopad, ki se je v Dražgošah razrasel v veliko tridnevno bitko, je bilo nekaj, kar se je prvič zgodilo v zgodovini slovenskega partizanstva. Nemci kljub velikanski premoči — saj je najmanj 25 napadalcev prišlo na enega dražgoškega branilca — in občutnim žrtvam (zaradi pomanjkanja nemških dokumentov, to še ni dognano), niso dosegli svojega namena. Cankarjev bataljon je ob relativno majhnih izgubah (9 mrtvih in 11 ranjenih) po organiziranem umiku in sredi zime ostal celovit.

Četudi so nemški napadalci po umiku partiaznov žal zločinsko pobili 41 Dražgošanov, vas pa požgali in porušili, čeravno so potem del Cankarjevega bataljona presenetili na Mošenjski planini, kjer je v hudem boju in mrazu padlo dvanajst partizanov, to ne more spremeniti ocene dražgoške bitke. Zlasti še, če upoštevamo tudi udarec v Rovtu in boje v Poljanski dolini konec decembra. V decembru 1941 pa do 12. januarja 1942 so Nemci v bojih s Cankarjevim bataljonom izgubili nekaj sto policistov, orožnikov in vojakov. Natančnih podatkov o tem še ni, kajti svoje izgube zlasti v tem času so prikrivali vse doslej. Ne glede na večje ali manjše število žrtev je tak izhod boja za okupatorja na ozemlju, ki ga je štel za svojega, pomenil neuspeh brez primere.

Dasiravno se je Cankarjev bataljon v Dražgošah branil frontalno, je bila odločitev za tak boj realna. Dražgoško zemljišče, ki je omogočalo ustrezne položaje, številnost in oborožitev bataljona, z visokim bojnim duhom prepojeno moštvo, ki so ga podpirali vaščani, visok sneg v dražgoških strminah ter poveljstvo, ki je vedelo, kaj hoče vse, vse to je pripomoglo, da je bila obrambna bitka cankarjevcev v Dražgošah za Nemce neuspešna in da so branilci kljub zimi zdržali na položajih cele tri dni.

V teh dneh je Cankarjev bataljon, prežet s fanatično vero v pravičen boj za lepšo prihodnost, pokazal množično junaštvo in požrtvovalnost, njegovo poveljstvo pa veliko iznajdljivost, odločnost in sposobnost stvarne presoje položaja in bojnih možnosti ter spretnost v poveljevanju.

Lahko tudi mirno ugotovimo, da je bil tridnevni spopad Cankarjevega bataljona v Dražgošah dotlej največja partizanska bitka, če ne tudi največja na Slovenskem, hkrati in zanesljivo pa tudi najpomembnejši boj partizanskih enot na Gorenjskem.

Ko je gorenjsko partizansko poveljstvo ugotovilo, da za množično vstajo po decembrskih spopadih ni več stvarnih možnosti, se je odločilo

po tej poti doseči podoben ali še večji učinek. V tem je popolnoma uspelo, saj je bila z dražgoško bitko razbita propaganda o nemški nepremagljivosti ter izničeni njihovi načrti o mirnem priključevanju Gorenjske k rajhu.

Tega ne zmanjša niti dejstvo, da je bila dražgoška bitka v tem času osamljen utrinek na Slovenskem. Umik iz Dražgoš in poznejša razdelitev bataljona na manjše skupine sta bila samo logična nujnost v teh razmerah in pravilno uporabljena partizanska taktika. Vsako vsiljevanje frontalne taktike bojevanja je že tedaj in tudi pozneje doživelo poraz.

Dražgoška bitka je bila za Nemce tudi moralen, ne le vojaški neuspeh. Elitne okupatorjeve enote so se kljub velikanski premoči tudi tu zatekle k običajnemu nasilju nad neoboroženim prebivalstvom.

Zimska vstaja, ki se v teh pogojih in času sicer ni mogla utrditi in razrasti, je doživela svojstven zaključek v obrambni dražgoški bitki, je kljub vsemu rodila velike vojaške in politične rezultate. Dežela tudi poslej ni bila pomirjena in partizani ne uničeni.

Zaradi tega je okupator še vso zimo zadržal na Gorenjskem več policijskih bataljonov in drugih enot, skupaj najmanj 4000 mož. Te enote so neprestano zasledovale partizane po vsej Gorenjski.[13]

Čeravno o dražgoški bitki še ni mogoče izreči zadnje ocene, pa z gotovostjo lahko ugotovimo naslednje:

Da je bila dražgoška bitka v zimi 1941-1942 edinstven vojaški spopad proti nacističnim zavojevalcem v okviru Hitlerjevega rajha in v zasedeni Evropi. Česa podobnega — kar tri dni neprestanega in uspešnega boja — v tem času drugod ni bilo.

Pomembnost in veličina dražgoške bitke sta še večji glede na čas, v katerem se je odigrala. Tedaj je ves svet zaskrbljen opazoval vojno. To predvsem med Nemčijo in Sovjetsko zvezo in na njen izid.

Po dražgoški bitki so se vojaškemu in policijskemu preganjanju partizanskih skupin pridružili še gestapovski vdori v organizacije OF in KP. Zato je postalo delo na terenu izredno težavno, vendar ni zamrlo. Skupine in odbori Osvobodilne fronte ter posamezni aktivisti, ki jih gestapo ni dosegel ter spravil v zapore, pred puške ali v taborišče, so delovali naprej, na mesta padlih, ustreljenih in zaprtih pa so stopali novi. Navedimo le, da je bilo od decembra 1941 do marca 1942 na Gorenjskem aretiranih 236 komunistov in aktivistov OF, izmed katerih so jih čez 100 ustrelili med talci. Padli so številni organizatorji vstaje, v gestapovske roke je padel tudi sekretar PK KPS za Gorenjsko Tone Dolinšek-Metod.[14]

Prav pozimi na pomlad, ko Nemci niso nehali zasledovati in napadi gorenjskih partizanov, je padlo veliko prvoborcev in trenutno nezamenljivih voditeljev. Padel je Stane Bokal, pa talentirani poveljnik Jaka Bernard, padel komandir in španski borec Matija Udvanc-Vajs, pa Tomaž Godec, padli so še številni drugi in 27. marca 1942 tudi vodilni človek gorenjske vstaje in član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stane Žagar.[15]

V prvih pomladnih dneh leta 1942 so razredčene partizanske skupine, ki so bolj ali manj uspešno prezimile, postopoma preraščale v nove čete in bataljone.

Iz te osnove je bila na Gorenjskem, skladno z razvojem narodnoosvobodilnega boja v drugih slovenskih pokrajinah, v aprilu 1942 ustanovljena I. grupa odredov. Preživeli, zdaj še bolj utrjeni in v izkušnjah bogatejši borci Cankarjevega bataljona, nekdanji dražgoški borci, so bili kvas novih partizanskih enot. Gorenjske partizanske čete in bataljoni so šle z novim poletom v tretje obdobje narodnoosvobodilnega boja.

Za velike ofenzive, pomladne in poletne naloge v letu 1942 pa kljub razraščanju tedaj ni bilo dovolj primernega kadra. Izkrvavel je v zimskih in pomladnih dneh, nemška moč pa tu še ni nič slabila. Nasprotno: prihajale so nove, za boj proti partizanom izurjene enote.

Zato ni bilo čudno, da je tov. Kardelj 18. maja 1942 med drugim ugotavljal, da »gibanje na Štajerskem in Gorenjskem sedaj zaostaja za ljubljansko pokrajino in celo za Primorsko...«, in nekaj dni kasneje (22. maja) spet, da se »naš načrt (ofenziva) prilično uresničuje z izjemo Gorenjske, kjer gre mnogo počasneje, kakor smo pričakovali, a v ljubljanski pokrajini — hitreje, kot smo mislili...«.[16]

Osrednje vodstvo je v težnji po poživljenem uporu in širjenju svobodnega ozemlja spet nerealno ocenjevalo sovražnika — podcenjevalo ga je, precenjevalo pa takratne moči in sposobnosti NOG in partizanstva na Gorenjskem. To so utemeljevali z močnim in številnim delavskim razredom.

Take ocene so bile med drugim posledica slabih zvez med Gorenjsko in med vodstvom v Ljubljani ter rezultat nepreverjenih poročil iz te pokrajine. Vendar pa so enote I. grupe odredov na Gorenjskem v juniju in juliju 1942 razvile široko aktivnost. Te enote so bile okrepljene s partizani, ki jih je glavno poveljstvo poslalo iz ljubljanske pokrajine.

V želji, da bi na Gorenjskem na poletje 1942 spet dvignili množično vstajo in osvobodili del pokrajine, je glavno poveljstvo izdelalo preoptimistične načrte o osvoboditvi Gorenjske. Pri tem se ni zadosti opiralo na stvarne in v resnici neugodne razmere. V takem vzdušju je bila na Gorenjsko poslana tudi močna II. grupa odredov, o čemer pa so bili Nemci očitno že poučeni. Kako pretirano ugodno je razmere in partizanske uspehe na Gorenjskem v tem času ocenjevalo osrednje vodstvo, je moč razbrati iz treh poročil v juliju in avgustu 1942.[17]

Tu se ne moremo dlje zadržati pri dogodkih v tako usodnem obdobju kot je bilo poletje 1942, našteti pa moramo naslednje dopolnitve in ugotovitve:

Partizanska in nemška ofenziva — tudi kot posledica odkritih partizanskih načrtov — v tej pokrajini je bila planirana na isti čas. To je že v začetku spremenilo razmere, ki so služile kot osnova pri ocenjevanju stanja na Gorenjskem. Kako ugodno in optimistično je okoliščine v tej pokrajini ocenjevalo osrednje vodstvo, je videti iz namenov, da bi se v to pokrajino preselilo tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Zaradi tedaj vse večje nemške moči in aktivnosti so načrti Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet naleteli na drugačne okoliščine, kot so računali:

Ofenzivni načrti partizanov so zato časovno soupadali z obsežno in najsilovitejšo nemško očiščevalno ofenzivo na Gorenjskem sploh, ki v vo-

jaškem pogledu ne zaostaja za italijansko ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem. Okupatorjeva ofenziva je bila vsestransko dobro pripravljena, podprta z elitnimi policijskimi enotami in zato za partizanske enote skrajno nevarna. Poleg tega so se Nemci začeli okoriščati tudi s partizansko taktiko bojevanja in ves teren prepregli z zasedami. Tudi ponoči niso odhajali iz gozdov;

Neugodnemu trenutku se je spet pridružila premalo pretehtana ocena goratega, razsekanega in poleg tega s komunikacijami na gosto prepreženega ozemlja, tako nepogrešljivega v okupatorjevih načrtih;

Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem se je v tem času po hudih zimskih mesecih šele obnavljal in ob takih ocenitvah trenutka, sovražnika in ozemlja tudi partizanska taktika ni povsem ustrezala razmeram. Lahko bi govorili tudi o pravilnosti in nepravilnosti namenov in načrtov, na katerih osnovi bi osvobodili del Gorenjske. Ko naj bi do tega prišlo, je prišla II. grupa odredov, ki se je spočetka gibala kot združena, regularna, resnično elitna partizanska enota, vendar je bila neprestano opazovana in zasledovana od okupatorjevih sil, izkušenj iz bojev z Nemci pa ni imela dovolj. Dejansko je tak, združen način prihoda ustrezal sovražnikovim načrtom in njegovi taktiki.

Kompaktna, ofenzivna in borbena II. grupa odredov, ki je prišla v pomoč gorenjskim partizanom, in njena taktika, to je bil rezultat njenih dotakratnih bojev, ki so jih vodili predvsem z Italijani v ljubljanski pokrajini. To pa je bilo v ostrem nasprotju s taktiko in močjo I. grupe odredov. Tu se ne moremo strinjati s trditvijo nekaterih zgodovinarjev, da ne I. ne II. grupa odredov nista imeli pravih predstav o nemški moči, ko pa je vendar poveljstvo I. grupe odredov (in drugi) opozarjalo novodošlo II. grupo odredov na vse, kar je pretilo od Nemcev, in tudi na taktiko na Gorenjskem.[18] Toda — II. grupa odredov, vajena na zmage v ljubljanski pokrajini ter z napotili glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet glede širjenja in vzpodbujanja ofenzivnosti na Gorenjskem, opisovanja in prenašanja izkušenj boja gorenjskih partizanov ni mogla takoj osvojiti.

Taktika I. grupe odredov je bila že posledica premoči in nasilja, ki ga je okupator zganjal v tej pokrajini. Tako so že spomladi 1942 močne nemške sile in hajke zelo razredčile gorenjske partizane. Rezultat tega so bile majhne, razdrobljene in po vsej Gorenjski raztrosene čete, ki so nujno uporabljale gverilsko taktiko in vse kar sodi k njej. Zato kljub istim skupnim ciljem spričo takih razmer delovanja I. in II. grupe odredov ni moglo roditi dobrih posledic;

Kako važno je bilo gorenjsko — in tudi štajersko — ozemlje za okupatorja, govori tudi dejstvo, da je za pripravo in vodenje te ofenzive vrhovno vodstvo v Berlinu poslalo na Gorenjsko tako visokega policijskega generala, kot je bil Kurt Daluege, šef redarstvene policije rajha;

Zato je julija in avgusta ter potem še v septembru prišlo do spopadov, kjer so imeli pobudo, premoč in vse druge prednosti Nemci. V teh spopadih je padlo mnogo borcev, poleg tega pa so bili v vse te boje in pohode vloženi nepopisni napori. Za pot prek kake doline na drugo hribovje, npr. pod Storžičem, so pratizani potrebovali dolge ure, noči in

dneve. Nasprotno pa je sovražnik lahko naglo prevažal svoje sile po gostih gorenjskih cestah in železnicah ter jih premeščal iz kraja v kraj. Zato ni čudno, da je bila ob teh sovražnikovih prednostih vsaka partizanska slabost in napaka kaznovana takoj in z občutnimi žrtvami;

V času pohoda II. grupe odredov ne smemo prezreti dejstva, da so Nemci tedaj prvič občutno uporabili tudi domače plačance — raztrgance, ki so skupno s policijskimi enotami veliko pripomogli k sovražnikovim uspehom;

Ne gre tudi pozabiti, da so bili na delu tudi prvi belogardistični organizatorji, kot npr. dr. Vinko Bedenk, Ivan Brodar, Janez Umnik, Vid Mejač in podobni, ki so delovali zlasti med partizanskimi novinci;

Zaradi okupatorjevega pritiska pod Storžičem in Krvavcem ter v Karavankah sploh se je moral začasno umakniti na Koroško tudi večji del kokrškega bataljona. Zato tudi ni bilo več skladišč hrane na Begunjščici in drugod, na kar so računali borci II. grupe odredov ob prihodu tja.

Če gledamo — kar je tudi potrebno — vse te težave skozi moč in načrte okupatorjeve policije in vojske ter skozi čas, ko je Hitlerjeva armada tudi na vzhodu imela največje uspehe, so nam tudi razumljivejša takratna poročila štabov I. in II. grupe odredov. Ta so namreč precej različna, celo drug drugega obtožujoča in dostikrat niso pokazala pravih vzrokov, ki so botrovali preštevilnim žrtvam.[19] Kljub oslabljenosti, žrtvam, naporom in strahoviti premoči, ko je šlo za gol fizični obstanek, pa so na Gorenjskem kot tudi na Koroškem partizani opravili vrsto akcij in ostali na svojih ozemljih.

O širjenju vstaje, bojih in izpolnjevanju nalog poleti 1942 na Gorenjskem torej poveljstvi I. in II. grupe odredov poročata večkrat zelo različno, čeravno so ju vodili sposobni poveljniki.

Toda vse to kaže na razmere, miselnost in taktiko obeh v različnih krajih in razmerah nastajajočih enot. Če poročilo poveljstva II. grupe odredov v septembru 1942 očitajoče govori o obnašanju in delu enot I. grupe odredov (gorenjske), kar s svojimi poročili demantirajo poročila štaba I. grupe odredov z naštevanjem dejstev in izražanjem pripravljenosti, poročila in ugotovitve štaba II. grupe odredov z dne 14. novembra 1942 — torej že z določene časovne oddaljenosti in z novimi spoznanji — govore drugače.

Med drugim pravijo: »Zavlačevanje našega odhoda (misli: iz ljubljanske pokrajine), predvsem pa pohod na Gorenjsko, se je pokazal kot velika zmota . . .«.[20]

Toda dolga leta nazaj so veljale dosti drugačne ocene (in v precejšnji meri še zdaj), ki niso bile objektivne in v iskanju grešnega kozla ne v prid gorenjskim partizanom. Predvsem pa so bile in so izraz nepoglabljanja v takratne razmere sil itd.

Šele spomini Mihe Marinka (izšli 1971) so dokončno potrdili domnevo, da je bil načrt za področje Gorenjske tedaj »čista iluzija«. Potem našteva in opisuje objektivni pomen Gorenjske za Nemce z dodatkom, da je bilo tedaj — osrednje slovensko vodstvo — »pač pod vtisom razmaha splošne vstaje v vsem zahodnem delu Srbije« itd., da pa so bile »v Sloveniji drugačne razmere, drugi pogoji . . .« in kot je bilo rečeno

prej: taka različnost je lastna tudi vsaki pokrajini Slovenije.[21] Pri razglabljanju in ocenjevanju gorenjskih razmer in krajev je botrovala še ena pomanjkljivost. Ne v letu 1941, ne v 1942 v pripravah na vstajo in v njenem izvajanju na Gorenjskem neposredno ni sodeloval niti en član iz osrednjega slovenskega vodstva, če izvzamemo Staneta Žagarja, člana glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Toda tudi on je tu deloval bolj kot gorenjski človek kot pa predstavnik osrednjega vodilnega telesa. Tudi ta pomanjkljivost je bila eden izmed vzrokov spredaj opisanih ocen.

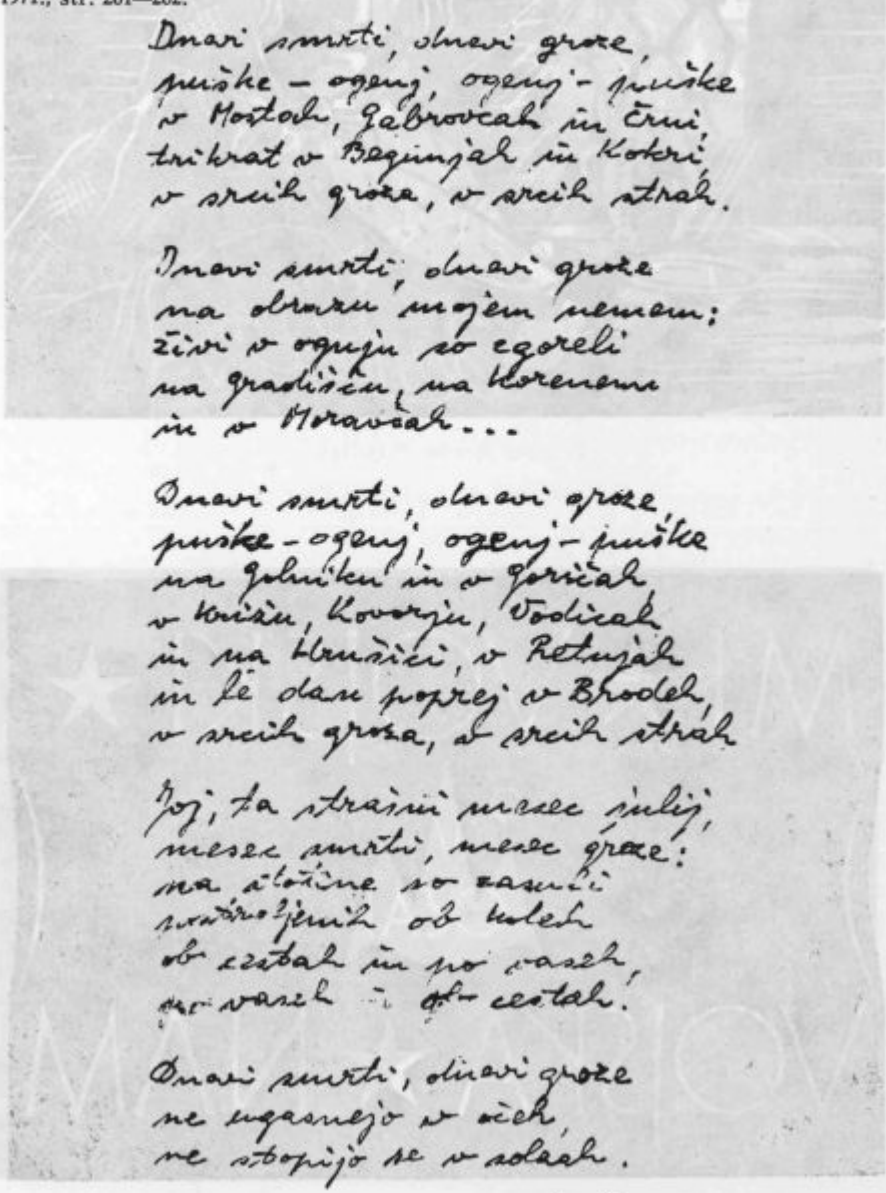
Vsi ti ofenzivni poizkusi, opravljanje nalog za vsako ceno, pa so seveda terjali občutne žrtve, saj so v letu 1942 na Gorenjskem padli skoraj vsi pomembnejši organizatorji in voditelji vstaje. Z glavami skozi zidove pri najboljši volji ni bilo mogoče, zato so glave tudi padale. Tu je tudi vzrok za že tolikokrat ponovljene fraze o »defenzivnosti« gorenjskih partizanov. Te kadrovske vrzeli je čutiti vse do danes.

Toda — tako in podobno se dogaja v vsaki vojni, v taki, kot je bila pri nas, pa še posebno rado. Kljub drago plačanim napakam so bile osnovne naloge boja opravljene in kljub občasni maloštevilnosti, defenzivnosti ali demoralizacijam, gorenjski partizani niso nikoli zapustili pokrajine, tudi v najhujših časih ne. Premagali so vse težave in ostali na Gorenjskem.

Naštevanje vsega tega pa nič ne zmanjšuje veličine bojev na Gorenjskem in drugod, temveč nasprotno: samo poveličuje ga, kajti sovražnik je bil močan in nepopustljiv. Hitlerjevi vojaki in policisti niso radi tekli in če partizanov na tem področju niso mogli uničiti, so s tem nehote priznali trdoživost gorenjskega partizanstva in NOB sploh. Pri vsem tem gre le za prikazovanje dejstev, za dopolnjevanje praznin, za nova, globja spoznanja in v pouk prihodnjim rodovom.

1. Dr. Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—45, str. 140, 142 in 171. — *2.* Dr. Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, januarja 1942, »TV—15«, št. 20 od 12. 5. 1968. — *3.* Ivan Križnar: Kranjske partizanske enote v 1941. letu, Kranjski zbornik 1970, str. 19. — *4.* Janez Gerčar: Begunje, izšlo 1969, str. 186—190. — *5.* Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev, Prispevki IZDG 1966, str. 325. — *6.* Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/6, dok. št. 213. — 7. Pismo Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 tov. Titu o položaju v Sloveniji, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/2 dok. št. 34, str. 73. — *8.* Franc Konobelj-Slovenko: Pod Mežaklja in Karavankami so se uprli: Decembrska vstaja, str. 169—171, ter osebne pripovedi udeležencev avtorju. — *9.* Dr. Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boji na Gorenjskem januarja 1942, »TV—15«, št. 24—26, letnik 1968. — *10.* Prav tako. — *11.* Dr. Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boji na Gorenjskem januarja 1942, »TV—15«, št. 39, letnik 1968. — *12.* Edvard Kardelj tov. Titu 29. marca 1942, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/2. dok. št. 34, str. 76, 78. — *13.* Dr. Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942, »TV—15«, št. 24—26, letnik 1968. — *14.* Udor gestapa v organizacije Partije, OF in SKOJ v kranjskem okrožju, arhiv CK ZKS, mapa kranjskega okrožja. — *15.* Niko Kavčič: Ustanovitev, razvoj in akcije loške čete v letu 1942, Loški razgledi 1955, str. 10; — Ivan Bertoncelj, pisani spomini jeseni 1959, arhiv pokrajinskega muzeja Kranj, fasc. 12—13; — Stane Kersnik, ustna izjava januarja 1960, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/2, dok. št. 153, opomba 2. — *16.* Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/2, dok. št. 89, str. 238 in isti zbornik, dok. št. 102 str. 270. — *17.* Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/2, dok. št. 57, str. 135—143; dokum. št. 99, str. 261 dokum. št. 107, str. 286. — *18.* Poročilo štaba I. grupe odre-

dov z dne 14. julija 1942 glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet o položaju na Gorenjskem, poročilo iste grupe istemu štabu dne 3. avgusta 1942 in poročilo 26. avgusta 1942, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/3, dokum. št. 59, 95 in 128. — *19.* Prav tako kot pod 18 ter poročilo štaba II. grupe o pohodu na Štajersko čez Gorenjsko, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/4, dok. št. 26. — *20.* Poročilo politkomisarja II. grupe odredov centralnemu komiteju KPS z dne 14. novembra 1942 o položaju na Štajerskem, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/4, dok. št. 86, str. 255. — *21.* Miha Marinko: Moji spomini, MK 1971., str. 261—262.

Dnevi smrti, dnevi groze,
puške – ogenj, ogenj – puške
v Hostah, Zabrovcah in Črni,
trikrat v Begunjah in Kokri
v srcih groze, v srcih strah.

Dnevi smrti, dnevi groze
na obrazu mojem nemem:
živi v ognju so zgoreli
na gradišču, na Koreninu
in v Moravcah...

Dnevi smrti, dnevi groze,
puške – ogenj, ogenj – puške
na Goliču in v Goričah
v Kočni, Kovorju, Podlicah
in na Hrušici, v Retnjah
in le dan poprej v Brodeh,
v srcih groza, v srcih strah.

Joj, ta strašni mesec julij,
mesec smrti, mesec groze:
na slačine so zasuti
nadeloženih ob kolih
ob cestah in po vseh,
po vseh ... ob cestah.

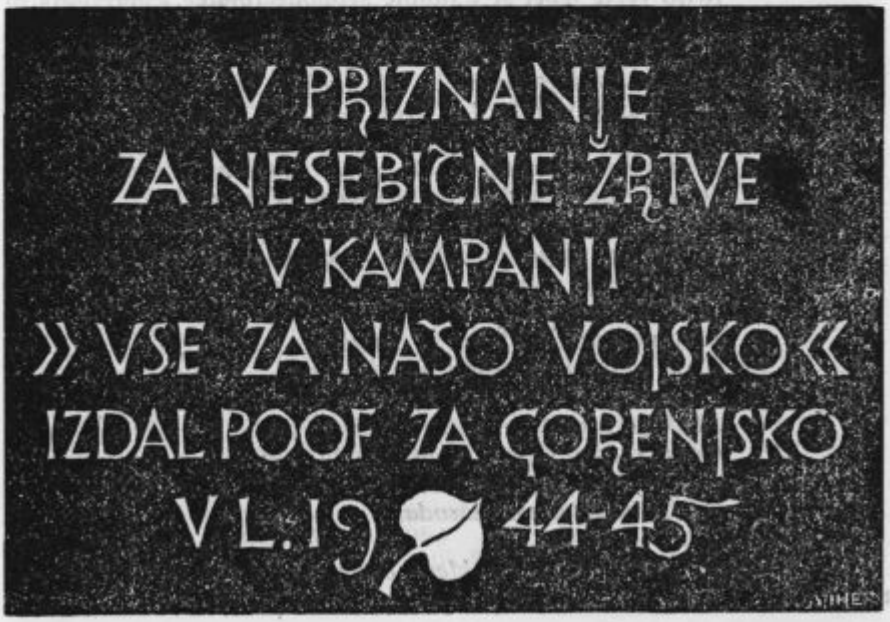
Dnevi smrti, dnevi groze
ne ugasnejo v očeh,
ne stopijo se v solzah.

30. VII. 1942. Mi Blinar

MI ★ VOJSKI ★
O F
VOJSKA ★ NAM

V PRIZNANJE
ZA NESEBIČNE ŽRTVE
V KAMPANJI
»VSE ZA NAŠO VOJSKO«
IZDAL POOF ZA ČORENISKO
V L. 1944-45

France Klinar-Kladivar

DORICI ...

Dan je umrl ... Umrla je zarja ...
Okno živi ... Zvon polnoč udarja ...
Rožencvet od solz dekleta rjavi.
Iskra preko vasi, v njej se svetlo obeli
Cesta v blisku, po njej pa oko upajoče
Išče in išče, srce pa trepetajoče
V noči naročaj hiti ...

»Saj boš prišel, oznanja te kres,
Plamen njegov gori do nebes!«
Okno živi ... in ... dekle drhti ...
Mesec žari pošastno nad gorami
In ptice nočne krik tam za mejami:
Nagelj na oknu orosila je kri.

April 1944.

Dekletu v spomin na fanta, ki je padel zaradi izdaje prodancev.

France Klinar-Kladivar

TOVARIŠU ALEŠU JELENCU

Arijo verig izpel si v himne svobode finale,
Leščerbe temnic vzblestele so v zlate lestence dvoran,
Eden iz pekla — cvetje bohotno kali krvi so pognale.
Šumam sanjajočim se lik uresničil je sanj:
Uro dvanajsto udaril je bron. —
Svoboden slovenski si dom!
Trnjev venec so ti vtisnili v čelo znoječe,
Ogenj v očeh podplutih je vzgorel krvavo,
Vkovi so rezali globoko v meso te boleče,
Ali ti si se vzpel in dvignil ponosno glavo,
Roke stisnil v pest
In zavest
Še v najhujši muki ni se zlomila:
Up v vstajenje naroda bila je sila:
Smrti naroda izkopan je grob!
Blisk je presekal temno noč zla,
Ognji kresov so oznanjali naroda vstajo,
Rdeča zvezda na praporu je zvala na vstajo
Cvetje krvavečega naroda:
Udar — sonca žar:
Jeklene okove zdrobil slovenski je rob.

maj 1945.

Aleš Jelenc

PREVZEM OBLASTI NA JESENICAH

Priprave za prevzem oblasti segajo več kot leto pred osvoboditev. Začele so se z II. zasedanjem AVNOJ in kočevskega zbora odposlancev, ki sta sprejela zgodovinske sklepe za povojno ureditev naše širše in ožje domovine.

13. in 14. maja 1944 je bila na Mosteh na Jelovici pokrajinska konferenca OF za Gorenjsko. Konference so se udeležili delegati Kočevskega zbora in AVNOJ tov. Lidija Šentjurc, Boris Kraigher, Hribar in Avbelj, celotno pokrajinsko vodstvo OF in KP za Gorenjsko, člani okrožnih odborov OF in komitejev KP, vojaško vodstvo enot, ki so delovale na področju Gorenjske (Gorenjski odred) in predstavniki vojske državne varnosti.

Po temeljiti oceni dela na področju Gorenjske in analizi političnega stanja ter v zvezi s tem izvajanja sklepov AVNOJ in Kočevskega zbora, je konferenca sklenila:

1. Krepitev partizanske vojske. Pokazala se je potreba po aktivnejših vojaških akcijah, ki naj bi sovražnika čimbolj ovirale in ga vezale. Sam Gorenjski odred ni zadostoval za zadostno operativno aktivnost na tem področju. Zato je bilo sklenjeno, da je potrebno z vso silo pospeševati mobilizacijo v našo vojsko. (Temu je sledila konec avgusta 1944 reorganizacija Gorenjskega odreda v Škofjeloški in Kokrški odred ter formiranje Jeseniško-bohinjskega odreda. Septembra 1944 je bila ustanovljena tudi Komanda gorenjskega vojnega področja s komandami mest. Osnovna zadolžitev te vojaške organizacije je bila mobilizacija prebivalstva v sodelovanju z odbori OF in gospodarskimi komisijami, zbiranje materialnih sredstev za potrebe vojske, organizacija rednih kurirskih zvez, organiziranje obveščevalne službe, sodelovanje z vsemi vojaškimi enotami, ki so prihajale na njen teritorij kot tudi razbremenjevanje vojske z manjšimi, a učinkovitimi partizanskimi akcijami.)

2. Utrditev oblasti. Porast narodnoosvobodilnega gibanja je zahteval močnejšo povezanost med terenskimi političnimi delavci in vojsko ter razširitev delovanja na gospodarsko področje. Zato je bilo sklenjeno, da se na terenu ustanavljajo narodnoosobodilni odbori tako, da to funkcijo v prvi fazi prevzamejo okrožni, okrajni, mestni in vaški odbori OF; v tovarnah pa je izvesti pojačane politične akcije za hitrejše ustanavljanje odborov Delavske enotnosti (DE).

(Po tej konferenci je bila prva pokrajinska konfrenca Delavske enotnosti, ki je izvolila Pokrajinski odbor DE.)

3. Borba proti prodirajoči reakciji. Poživiti delo za agitacijo in propagando z ustanavljanjem novih tehnik, mobilizacijo kadrov za tehnike ter razširiti kolportažno mrežo.

Na osnovi sklepov in nalog Pokrajinske konference o graditvi in utrjevanju ljudske oblasti je bilo junija 1944 v Radovni posvetovanje vseh okrožnih in okrajnih aktivistov OF in KP, poverjeništva OZNA in okrožne tehnike. Konference so se udeležili še sekretar ObK KPS za Gorenjsko Bogdan Osolnik, instruktor CK France Perovšek in član POOF odgovoren za prosveto in šolstvo Ivan Bertoncelj-Janoš.

Konferenca je kritično ocenila dotedanje delo na svojem področju in analizirala politično stanje. Ugodno je ocenila delo na področju okrajev Radovljica, Bohinj in Gorje-Bled. Istočasno je ugotovila, da je kljub mnogo aktivnejšemu delu v prvi polovici leta 1944 v okraju Jesenice in Kranjska gora to delo potrebno še okrepiti in organizacijsko utrditi, zlasti na področju Jesenic. Delo jeseniških aktivistov je bilo izredno težavno, ne le zaradi geografske lege Jesenic, stisnjenih med Karavanke in Mežaklјo ter predeljenih s Savo, cesto in dvojno progo, temveč tudi zaradi močnih okupatorjevih vojaških postojank ter gestapa z domačimi izdajalci-raztrganci, ki jih je vodil Andrej Noč-Glažar. Okupator je pravilno ocenil pomembnost Jesenic, tako z gospodarskega stališča, kot strateško važnega križišča in vpadnice na Balkan. Jeseniška tovarna je predstavljala s 4000 zaposlenimi delavci iz vseh krajev in vasi gornjega dela Gorenjske srce in pljuča tega področja. Zato je konferenca poleg osvojitve sklepov za izvedbo nalog pokrajinske konference, sprejela še posebno zadolžitev aktivistov okrožja in okraja Jesenice za organizacijo prenosa vseh političnih, mobilizacijskih, sabotažnih in propagandnih akcij potom odborov DE neposredno v tovarno. S tem bi bili ustvarjeni pogoji za direktno povezovanje delavcev v tovarni sami. Vsi prisotni na konferenci so bili zadolženi za konkretne naloge.

Ves politični aktiv jeseniškega okrožja brez izjeme se je z vso resnostjo in odgovornostjo lotil zastavljenih nalog. Pojačano delovanje mladinske in ženske organizacije, mestnih in vaških narodnoosvobodilnih odborov, obratnih odborov DE v tovarnah, okrepitev terenske in vojaške obveščevalne službe, organizacija minersko-diverzantskih skupin na neposrednem področju Jesenic in zlasti v tovarni kot tudi izvajanje propagandne akcije s tednikom »Jeseniški kovinar«, ki je obravnaval vso politično problematiko in delovanje jeseniškega železarja, je imelo za posledico pospešeno aktivizacijo prebivalstva, masovno pridobivanje novih pripadnikov in aktivnih sodelavcev Osvobodilne fronte, posebno še med delavstvom v tovarni. Rezultati tega so bile pogostejše sabotažne akcije in organizirano odhajanje delavstva in napredne delovne inteligence v NOV, kot tudi pad blagovne proizvodnje v železarni. (V letu 1939 je znašala blagovna proizvodnja 84.453 tone, v letu 1944 pa le še 34.092 tone.)

Tako nastalo pomanjkanje delovne sile v tovarni je hotel okupator nadomestiti s formiranjem delovnega taborišča, kamor je dovažal delovno silo s Primorske, iz okupirane Ljubljane in celo iz Francije. S tem pa je za OF nastal nov problem, kako onesposobiti tovarno, ki je bila važen činitelj za okupatorjevo oboroževanje. Po nasvetu okrajnih in okrožnih aktivistov s pokrajinskim vodstvom je bilo sklenjeno, da se

organizira miniranje vseh generatorjev in tako ohromi delovanje tovarne. Sabotažna akcija, ki jo je izpeljala DE, je le delno uspela, ker so razen enega zatajili vsi tempirni svinčniki, ki smo jih dobili od zaveznikov. Kljub temu je akcija dosegla izredno močan moralni uspeh pri delavstvu v tovarni in prebivalcih. (Akcijo je izpeljal Franc Koren, ki je sam znosil v tovarno 120 kg eksploziva in organiziral miniranje.)

Vsesplošno razpoloženje prebivalstva in delavstva in sprejete obveznosti so zahtevale od političnega aktiva takojšnjo novo akcijo, to je mobilizacijo delovne sile na Jesenicah samih, ki so bile ne le strateško težko dostopne, temveč tudi od vseh gorenjskih mest najmočneje oborožene. Sam aktiv tako obsežne akcije ne bi zmogel. S prihodom Prešernove brigade, ki se je pred tem borila v Baški grapi, na Pokljuko, je bila izvedba mobilizacije mogoča. V noči med 19. in 20. julijem je Prešernova brigada mobilizirala vse za vojsko sposobne zapornike v taborišču pod Mežaklju. Mobilizirala je tudi v bližnji Kurji vasi. Na osnovi načrta taborišča pod Mežaklju, ki so ga naredili terenski obveščevalci, je vojaško vodstvo skupaj s terenskimi političnimi aktivisti izdelalo točen program odvijanja akcije. Sama mobilizacija je trajala manj kot eno uro in bi bila do konca izpeljana brez vsakih težav, da ni nekdo od vodičev vodil skupine novih mobilizirancev po poti, ki ni bila v programu. To je imelo za posledico spopad med sovražnikovo vojsko in borci Prešernove brigade, ki so varovali prehod mobilizirancev na zbirno mesto. Padli so štirje borci Prešernove brigade. Okoli 30 mobilizirancev ni preneslo ognjenega krsta, razbežali so se po Mežaklji. Kljub napakam v izvajanju akcije, je bila le-ta zelo uspešna, saj je brigada mobilizirala nad 500 novih borcev, dvignila moralo pri ljudeh in tako olajšala delo terenskim aktivistom. Po tem dogodku so delavci in prebivalci vedno bolj sami odhajali v partizane, tako da je bil komaj mesec dni po tej akciji izpopolnjen novo formirani Jeseniško-bohinjski odred, ki so ga sestavljali borci s področja Jesenic in Bohinja in ki je do konca vojne opravljal uspešne vojaške akcije. Okupator je po tej akciji še bolj okrepil vojaško obrambo Jesenic z enotami, ki so mu še kako manjkale na fronti proti našim zaveznikom. Tudi ti ukrepi mu niso pomagali in ni mogel zavreti vedno večje aktivnosti med prebivalstvom in preprečiti odhajanja v NOV.

Vzporedno z organiziranim utrjevanjem mestnih in vaških NOO, z razširjenim organiziranim delovanjem tudi na gospodarskem področju, so potekale v tem času v tovarni po obratnih odborih DE priprave za izvolitev delegatov za okrožni posvet DE, ki se je nato vršil sredi avgusta 1944 na Obranci na Mežaklji. Posveta se je udeležilo 25 delegatov DE iz tovarne. Izvoljen je bil Tovarniški odbor DE s predsednikom tov. Francem Žurmanom in dvema namestnikoma, tov. Lojzetom Ulčarjem in tov. Borisom Kuharičem, odgovornimi za tehnično problematiko v tovarni.

Posvet je analiizral uspehe in napake dosedanjega delovanja DE v tovarni in sprejel naslednje sklepe:

1. do skrajnih možnosti hromiti delo za sovražnika;

— nadaljevati s politično in propagandno akcijo; slehernega delavca, ki še omahuje, prepričati, da se aktivno vključi v DE;

— vršiti neprestano mobilizacijsko akcijo za odhod za vojsko sposobnega delavstva v partizane;
— v sodelovanju s terensko organizacijo izvesti organiziran odhod strokovnih delavcev in inženirjev v NOV;
— organizirati čimveč sabotaž pri delu, posebno še pri izdelkih, ki so namenjeni okupatorjevi vojski.

2. še povečati širjenje naše literature med delavci in delovno inteligenco ter organizirati večjo materialno pomoč naši vojski in partizanskim bolnišnicam.

3. pripraviti ukrepe za zavarovanje in prevzem tovarne ob kapitulaciji sovražnika;
— zbrati točne tehnične podatke vseh obratov in materialnega stanja;
— formirati odbore tovarniške zaščite, kateri naj pripravijo tako organizirano zaščito, da bo zagotovljeno preprečevanje uničenja tovarne ob umiku sovražnika.

Organizacija DE je vse sprejete naloge vzlic terorju okupatorja dosledno izvajala. Ob stalni mobilizaciji delavcev so organizirali za odhod v NOV tudi del strokovnega kadra in inženirjev in s tem povzročili okupatorju hud udarec, saj zanje ni imel nadomestila. Povečalo se je število sabotažnih akcij. Delavci so prostovoljno odstopali težke karte za NOV.

V tem času so bile formirane tudi Gospodarske komisije (mestne in vaške) pri vseh NOO, ki so jih sestavljali legalci. Njihova glavna naloga je bila organizirano zbiranje materiala in hrane za preskrbo NOV in prebivalstva gospodarsko pasivnih predelov na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. Zbirali so vse podatke s področja gospodarstva, ki bi služili za pospešeno normalizacijo življenjskih pogojev prebivalstva ob osvoboditvi.

V delo prav vseh organizacij so bile zlasti v legali kot eden glavnih nosilcev vseh akcij vključene naše žene. Organizacija AFŽ je uspešno zapolnjevala vse praznine, ki so nastale z odhodom moških v NOV.

Z enako zavzetostjo se je vključevala v narodnoosvobodilno borbo mladina. V začetku septembra je bila mladinska okrožna konferenca v Bohinju (na Fužinah). Pod geslom: Vse za vojsko, vsi v vojsko! se je mladina obvezala za pospešeno mobilizacijo starejših mladincev iz lastnih vrst, povečanje propagandne dejavnosti, trosilnih in napisnih akcij; zbiranja sanitetnega in ostalega materiala v pomoč vojski, sabotažnih akcij in še več pomagati ostalim organizacijam na terenu.

Vse te številne akcije, tako v tovarni, kot na terenu, so sovražnika stalno vznemirjale. Odločil se je, da uniči okrožni politični aktiv, ki je imel svoj sedež v Radovni. Okrožja ni odkril. Poleg tega pa so člani OOOF in OK KPS stalno delali na terenu in so se na sedežu okrožja zbirali le občasno, da so analizirali izvršeno delo, nato pa se z novimi zadolžitvami vračali na teren. Zaradi neuspeha svojega namena se je okupator v onemoglem besu znesel nad starci, ženami in otroci Radovne, prepričan, da bo morija in požig Radovne demoralizirala in prestrašila prebivalstvo ter tako zavrla aktivno dejavnost OF.

Tudi v tem se je okupator zmotil. Prebivalstvo je na ta zločin odgovorilo z novimi akcijami, ki so dokazale njegovo privrženost OF in

hotenje pomagati NOV. Komaj ustanovljeni NO odbori so uspeli samo pod goro od Žirovnice do Begunj zbrati pri kmetih prostovoljno oddajo 86 ton žita za potrebe naše vojske in prebivalstva na Primorskem. To je bilo za kmetijsko pasiven predel Gorenjske ogromno. Kmetje sami so z vozmi prepeljali žito mimo Radovljice in Bleda do Gorij. Od tam so ga Gorjanci spravili do Koprivnika in Gorjuš, Bohinjci pa na Jelovico, kjer ga je prevzela vojska Gorenjskega vojnega področja. Kjer ni šlo drugače, so vaščani vreče z žitom znosili na hrbtih. To je bila le ena od akcij množičnega sodelovanja prebivalstva za preskrbo vojske.

Naši kurirji, ki so pod izredno težkimi pogoji redno vzdrževali stike med terenom, političnimi in vojaškimi edinicami, so prevzemali in vodili nove prostovoljce in mobilizirance. (Prehodi čez Savo, Bistrico in železniške proge so bili stalno močno zavarovani s sovražnimi zasedami. Kurirska pošta pa je bila znatno hitrejša od današnje.)

Vsesplošna politična aktivnost in vsakodnevne akcije naše vojske, to je Kokrškega odreda, ki je deloval pod Karavankami, in Jeseniško-bohinjskega odreda tostran Save, so izzvale pojačan pritisk gestapa in njegovih domačih pomagačev, ki so skupno z okupatorjevo vojsko dnevno zasledovali naše aktiviste, zlasti na področju Jesenic. Na ta način so hoteli onemogočiti naše gibanje in delovanje. Istočasno je okupator začel izvajati gestapovsko-belogardistično akcijo vrinjanja svojih ljudi v naše vrste. Pod pretvezo kazenskega zaposlovanja v jeseniški železarni so belogardisti in gestapo pošiljali svoje ljudi v taborišče na Jesenicah, odkoder naj bi prišli v NOV, tam pa naj bi delovali predvsem z umori in zastrupljanjem vojaškega komandnega kadra, pa tudi celih vojaških enot. Samo naši dobro organizirani službi Komande mest, Odredov in predvsem OZNA gre zasluga, da so bili v glavnem vsi ti poizkusi že vnaprej onemogočeni in sovražni agentje pravočasno odkriti.

Tudi v jeseniškem okrožju je okupator ustanovil belogardistično postojanko v Lescah. V našem kotu pa se belogardizem ni mogel razviti, ker so ljudje že prepričano sodelovali z OF.

Vsi napori in delo tako terenskih političnih organizacij, kakor tudi vojske, so veljali izpolnjevanju nalog AVNOJ in KZ. Uspešno napredovanje naše NOV, osvoboditev Beograda kot tudi vojaška in politična situacija v svetu, so narekovali temeljito organizacijo dokončnih priprav za prevzem oblasti. V ta namen je bila za 13. in 14. november 1944 sklicana okrožna partijska konferenca in okrožna konferenca OF v hotelu Zlatorog ob Bohinjskem jezeru. Konference se je udeležilo okoli 180 legalcev (večina žena), izvoljenih delegatov OF, ki so obenem bili tudi delegati vaških NO odborov in MNOO Jesenic, Bleda in Radovljice, delegati OZNE, politično vodstvo vojaških formacij s področja Jeseniškega okrožja kot tudi okrajni in okrožni aktivisti OF in KP. Vseh udeležencev je bilo okoli 250. Prisotnost tov. Mihe Marinka, člana CK KPS, tov. Bogdana Osolnika, sekretarja ObK KPS za Gorenjsko, tov. Antona Peternelja-Igorja, člana ObK KPS za Gorenjsko, je potrdila pomembnost konference in nalog, ki jih bo sprejela. Konferenco sta vodila tovariša Marinko in Osolnik.

Na podlagi kritične ocene in analize opravljenega dela je konferenca sprejela naslednje sklepe:

1. vse politične organizacije nadaljevati z delom na vseh področjih v smislu sklepov AVNOJ in KZ s posebnim poudarkom na:
— organizirano pripravljen prevzem oblasti;
— priprava kadrov s konkretnimi zadolžitvami za prevzem oblasti na vseh področjih;
— utrditev organizacije dela Narodne zaščite pri NO odborih z nalogo čuvanja javnih ustanov, materialnih dobrin in javnega reda;
— posebno pozornost posvetiti organiziranosti delovanja tovarniških zaščit DE v tovarnah;
2. izvršiti dokončno mobilizacijo vseh ljudskih sil, predvsem strokovnega kadra iz industrije in gospodarstva;
— zagotoviti NOV redno materialno oskrbo;
3. ob osvoboditvi se okrožje reorganizira v dva okraja, in sicer okraj Jesenice s sedežem na Jesenicah (takratni okraj Kranjska gora in Jesenice) in okraj Radovljica s sedežem v Radovljici (takrat okraji Gorje-Bled, Bohinj in Radovljica).

Na tej konferenci je bil izvoljen prvi voljeni Okrožni odbor OF za Jeseniško okrožje, ki je imel istočasno funkcijo okrožnega narodno-osvobodilnega odbora.

Vse organizacije, NO odbori — vaški in mestni — in odbori NZ so intenzivno delali na pripravah za prevzem oblasti in ukrepih, kako sovražniku pri umiku preprečiti uničevanje, zavarovati materialne zaloge, predvsem zaloge živil. Prebivalstvo so pripravljali na disciplino, da ne bi prišlo do ropa in neredov, in na to, da pomagajo čuvati narodno imetje in vse, kar bi nam služilo za obnovo. OF je v tem smislu izdala tiskan poziv na prebivalstvo. Najodgovornejšo nalogo pa je dobila DE in TZ DE v tovarni — za vsako ceno očuvati tovarno pred uničenjem.

Dogodki so se vrstili z bliskovito naglico. V začetku decembra se je izvršila mobilizacija mlajših ilegalnih terenskih aktivistov v vojsko (okoli 200 v našem okrožju). Nadomestile so jih žene in mladinke, ki so tako postale skoraj edine terenske delavke. Vzporedno so se nenehno vršile mobilizacijske akcije Komand mest Jesenice, Radovljice, Bohinj-Bled ter Jeseniško-bohinjskega in Kokrškega odreda. Terenski odbori OF in DE pa so organizirali mobilizacijo strokovnega kadra. Poleg izvrševanja drugih nalog, so terenci tudi mobilizirali.

Konec marca in v začetku aprila 1945 je sovražnik skušal z organizirano veliko ofenzivo razbiti IX. korpus, ki se je zadrževal na Primorskem. Istočasno je hotel uničti čimveč vojaških partizanskih enot na Gorenjskem, da bi na ta način zagotovil nemoten umik svojih vojaških formacij z Balkana, odkoder ga je potiskala zmagovita jugoslovanska NOV, ter iz Italije, po kateri so z juga prodirali zavezniki. Tako je 4. aprila organiziral iz Bohinjske Bistrice napad na Bohinj z namenom, da bi uničil Jeseniško-bohinjski odred in požgal vasi v osvobojeni zgornji Bohinjski dolini. Glavna borba je bila pri Sv. Janezu in na Ribčevem lazu. Po osemurni borbi je Jeseniško-bohinjski odred pognal sovražnika v paničen beg, tako da sovražnik nikoli več ni poizkušal vdreti na osvo-

bojeno ozemlje. Jeseniško-bohinjski odred pa je tolkel nato sovražnika v Selški dolini. Po nalogu IX. korpusa se je vrnil na področje jeseniškega okrožja v Mojstrano z nalogo, da prepreči umik švabov čez Podkoren in nato odide na Koroško. Na tej poti je spotoma očistil še Bohinjsko Bistrico 6. maja 1945.

Konec aprila se je zadnjikrat pred svobodo sestal okrožni komite KP in okrožni odbor OF na Podjelah. Še enkrat je bilo preverjeno stanje na terenu, nakar so se vsi člani vrnili na določena področja, da bodo v pomoč terenskim delavcem. Glavna skrb je bila še vedno posvečena železarni na Jesenicah in tovarni v Lescah. Določili so tudi, da bo do razformiranja okrožja ob osvoboditvi sedež okrožja na Bledu.

Okrožni odbor OF in Okrajni odbor OF sta smatrala kot najvažnejšo nalogo čim hitreje doseči predajo tovarne v upravo delavcev, da bi se tako zagotovil obstoj tovarne in materialnih zalog s čim manj žrtvami. Zato je bilo sodelovanje s Tovarniškim odborom DE zelo tesno. Okrožni odbor je potem prek TODE ponovno zahteval sestanek z dr. Klinarjem, glavnim direktorjem tovarne. Klinar se je vabilu odzval in prišel 5. maja na Poljane. Na skupnem sestanku s TODE je bila postavljena zahteva, da takoj preda upravo tovarne TODE. Klinar se je izgovoril, da tega sam ne more, da pa bo prišel ponovno na razgovor naslednji dan s svojimi sodelavci. (Stike z dr. Klinarjem je Okrožni odbor OF navezal jeseni 1944 na pobudo ObK KPS. Sekretar ObK KPS Bogdan Osolnik je predlagal, da naj od Klinarja kot najvažnejšega vodilnega uslužbenca tovarne, po narodnosti Slovenca, zahtevamo, da z ostalim strokovnim kadrom in inženirji pride v partizane. Dr. Herman Klinar je na sestanek prišel, toda sam. Prvi sestanek je bil jeseni 1944 v Jeseniškem rovtu, drugi pozno jeseni v Kropi, prav tako tretji marca 1945 v Kropi ter četrti v začetku aprila 1945 v Jeseniškem rovtu. Ni se hotel vključiti v aktivno delo, niti ni materialno pomagal. Vse, kar smo dosegli, je bilo to, da je z njegovo vednostjo šlo več materiala z Jesenic v Kropo, ki je delala razna orodja, žeblje in drugo za NOV in potrebe osvobojenega ozemlja. To pa ne odtehta osebno vzeto ene same težke karte, ki si jo je jeseniški delavec odtrgal od ust in jo dal za našo vojsko.)

6. maja dopoldan je res prišel dr. Klinar s štirimi sodelavci na Poljane. Kot prejšnji dan, se je sestanek med predstavniki KID in TODE vršil v restavracijski sobi gostilne na Poljanah. Prisotna sta bila še član OOOF, odgovoren za DE, Ciril Škofic-Sandi in sekretar OOOF. Klinar se je najprej opiral na to, da so oni samo uprava tovarne, lastniki pa so Westen, Praprotnik in drugi delničarji. Na ugotovitev, da so to sodelavci okupatorja in da bo tovarna po osvoboditvi v vsakem primeru zasežena, je bil podpisan primopredajni akt, s katerim je Uprava KID tovarno izročila delavcem. Dejanska primopredaja pa je bila TODE izvršena v tovarni sami. Tudi generalni direktor Noot je predal ključe TODE.

S tem je bila izvršena ena najvažnejših akcij prevzema oblasti. Vse druge akcije okrog prevzema oblasti na Jesenicah in ostalih področjih okrožja so bile ob dolgoročni organizirani predpripravi zagotovljene.

4. maj. Dan, ki je razveselil srce vsakega Gorenjca. Kokrški odred je zasedel Begunje in odprl vrata begunjske mučilnice. Da je zagotovil varen umik zapornikov, se je tolkel s kvislinško vojsko, ki je napadla Begunje. Vsa Gorenjska je bila preplavljena z umikajočo se vojsko sovražnika in njegovih pomagačev.

5., 6. in 7. maja so Jeseničani v skupinah prihajali v partizane na Poljane. Komanda mesta je nove mobilizirance oboroževala in takoj pošiljala na položaje proti Gorjam in Bledu, kjer se je vodila borba z Nemci in Vlasovci.

Tovarniški odbor DE in tovarniška zaščita sta takoj ob prevzemu 6. maja zavarovala tovarno. Stražili so noč in dan do osvoboditve. Odlično delo tovarniške zaščite je bilo v tem, da je že pred prevzemom tovarne očistila tovarno min. Nemci so namreč minirali tovarniški železniški most, plavže in martinove peči.

8. maja je vkorakala na Jesenice Komanda mesta Jesenic. Jesenice so bile svobodne. Prav tako tudi druga področja jeseniškega okrožja. Samo v Gornjesavski dolini je imel Jeseniško-bohinjski odred še ogorčene borbe z umikajočim se sovražnikom.

V zgodnjih jutranjih urah 8. maja se je Jeseniško-bohinjski odred pri Mojstrani spopadel s kolono SS in jo po večurnih borbah prisilil k predaji. Pozno popoldan istega dne se je skozi osvobojene, z zastavami okrašene Jesenice, peljala nemška kolona stotih kamionov s težkimi flak topovi in nad 1300 posadke v smeri Kranjske gore. (Na Jesenicah je bila samo Komanda mesta od vojaških formacij.) S sovražno kolono se je spopadel del Jeseniško-bohinjskega odreda, ker je drugi del šel že na položaje proti Kranjski gori, kjer pa je naletel na sovražnika, ki je čakal na prodirajočo kolono. Vnel se je hud neenak boj z močnejšim sovražnikom. Takrat pa je prek Vršiča udarila motorizirana brigada IV. armije in skupaj z odredom prisilila sovražnika k vdaji. Tako je bila osvobojena tudi Gornjesavska dolina.

MNO odbori so prevzeli dotedanje občinske uprave neokrnjene z vso dokumentacijo. Na Jesenicah so predajo izvršili uslužbenci občine — naši legalni aktivisti. Predsednik MNOO Jesenice je bil tov. Ivan Brišar, tajnik pa tov. Genussi. Na Bledu je predajo izvršil okupatorjev župan Paar. Občinsko upravo so prevzeli tov. dr. Degleria, Vinko Beguš in Franc Rozman-Planinc, predsednik MNOO Bled. Enako je v Radovljici prevzel občinsko upravo MNOO Radovljica pod vodstvom tovarišev Staneta Perca in Martina Prešerna.

Okrožje se je razdelilo, kot je bilo določeno že novembra 1944 v okraj Jesenice in okraj Radovljica. Teritorialna razdelitev je bila skoraj enaka današnjima občinama. Predsednik Okrajnega odbora je bil tov. Anton Ambrožič-Božo. Oba okraja sta še naprej tesno sodelovala in si pomagala, kjer sta mogla.

Pred NOO sta bila dva težka problema — prehrana pretežno delavskega prebivalstva in obnova.

Kljub temu, da je bilo prebivalstvo ob osvoboditvi izredno disciplinirano, da so bile takoj popisane vse zasežene prehrambene in materialne

dobrine, je bilo vsega, zlasti pa hrane, mnogo premalo, do nove letine pa je bilo še daleč. Posebno težko je bilo na Jesenicah, ki so brez kmetijskega zaledja. Tudi bližnji radovljiški okraj ni mogel dosti pomagati, saj je prenekateri kmet dal zadnjo glavo živine za prehrano vojske v času borbe. Približno enaka je bila situacija v vsej Jugoslaviji. Tako je bila uvedena do skrajnosti racionalna delitev hrane na karte. Prebivalstvo pa ni godrnjalo, temveč se je skupaj z NO odbori z vso zagnanostjo lotilo dela na vseh področjih. Vsak je hotel po svojih močeh doprinesti svoj delež za čimhitrejšo obnovo izčrpane, izropane in porušene domovine. (Pri tem ni manjkalo samoiniciative. Naša železnica je ostala praktično brez lokomotiv in vagonov, katere je okupator odpeljal čez mejo. Tov. Franc Pesjak st. se je z nekaterimi železničarji odpeljal na Koroško in pri zavezniški vojski zahteval, da dovoli, da odpeljejo nazaj v Jugoslavijo svoje lokomotive in vagone. Pripeljali so cele kompozicije. To akcijo so dvakrat ali trikrat (ne spominjam se natančno) ponovili.

Tudi tovarna je takoj pričela z delom, vendar v omejenem obsegu. Polno so delali v predelovalnih obratih, ki so imeli dovolj surovin. Ostali obrati so se postopno vključevali v proizvodnjo. Vključevanje je bilo odvisno od pomanjkanja surovin in premoga, remonta in postopne demobilizacije delovne sile. Do prihoda delegata ministrstva za industrijo in rudarstvo dr. Miha Potočnika, dne 21. 5. 1945, je upravljal tovarno tovarniški odbor DE. Organizacija DE je bila reorganizirana v enotne sindikate. Poleg vseh akcij, ki jih je izvedla organizacija DE v času okupacije, je izvršila pomembno politično akcijo tudi s tem, da je v enotni delavski organizaciji združevala pripadnike vseh frakcij nekdanjih delavskih gibanj in jih usmerjala v enotno socialistično delavsko gibanje.

Po vrnitvi s Koroške okoli 20. maja je bil Jeseniško-bohinjski odred razformiran in dodeljen KNOJ. Prav tako so se v enote KNOJ vključile komande mest in kurirji. Naloga KNOJ je bila zaščita naših meja.

S formiranjem Ljudske milice je prevzela le-ta naloge NZ.

NO odbori so s svojim upravno-administrativnim aparatom (referati za industrijo, trgovino, prehrano, šolstvo, finance, kmetijstvo itd.) od prvega dne po osvoboditvi delovali normalno, zaradi pomanjkanja materialnih in finančnih sredstev pa pod izredno težkimi pogoji.

NO odbori so pripravili prve regularne volitve. Do izvedbe prvih, v svobodi izvršenih volitev ljudske oblasti, so izvrševali vse oblastne funkcije NO odbori, ki so bili izvoljeni še v času borbe.

Z izvedbo volitev v krajevne ljudske odbore in okrajni ljudski odbor je bila izvršena naloga II. zasedanja AVNOJ in Kočevskega zbora odposlancev.

1869

Naša železarna leta 1890

Zbor delavskih zaupnikov SMRJ

Središče Jesenic leta 1940

Martinarji leta 1891

Izlet Svobode Jesenice

Nemci so okupirali Gorenjsko aprila 1941

Na Jesenicah stavkajo (1935)

Tako so morili svobodoljubne Gorenjce

Plavž na Javorniku (1897)

OD DELAVCA – PROLETARCA

Delavske žene v stavki leta 1935

Partizani so uničili sovražno patruljo

Javorniški plavžarji okoli leta 1900

Stavka na Javorniku leta 1904

Žandarji na Javorniku (l. 1936)

Po štiriletnih bojih — osvobojeni

1959

Pričela je obnova porušene domovine

Slovesno smo prižgali plavže (1946)

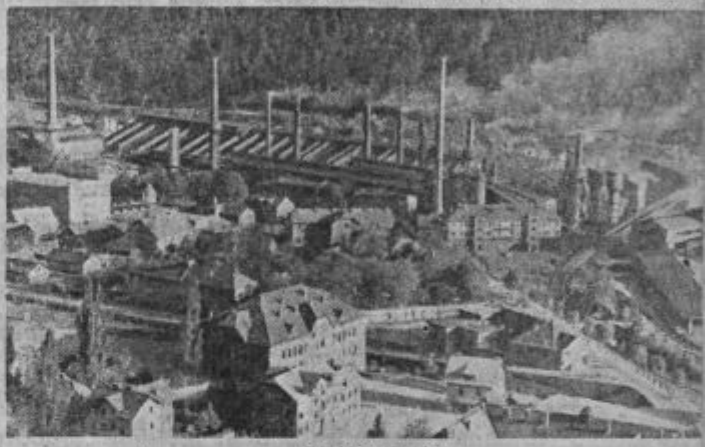
Prvi šarži... za socializem

20. 8. 1950 smo začeli sami upravljati

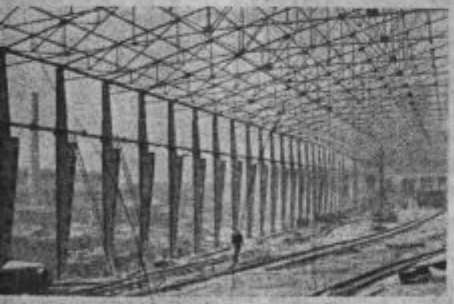

Modernizirali smo plavžarske obrate

Naša železarna danes

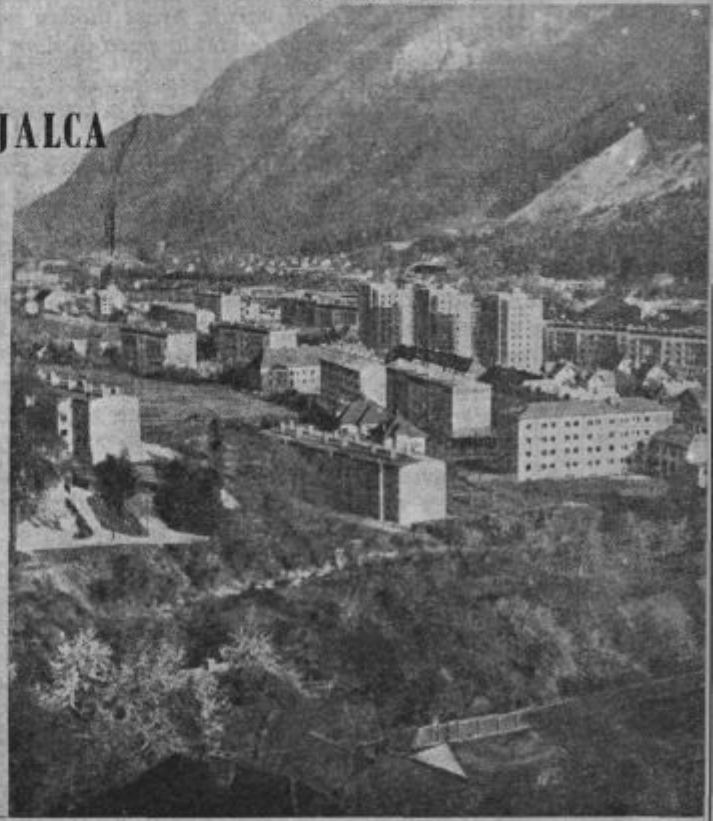
DO DELAVCA – UPRAVLJALCA

Začeli smo načrtno graditi (Javornik)

Hrenovica se je umaknila novim obratom

Jesenice so spremenile svojo podobo

S. Smolej

France Klinar-Kladivar

JOŽETU ČELESNIKU

Jek gora — pošta nevesti prežalostna...
»O kresu«, si dejal,
»Ženin bo nevesti roko podal.
Eni sem bil in ostanem ji zvest,
Temelj nerazrušljiv ji le še postavim.«
Usode demon te je strl zločest...

Bor si bil in kljuboval si vetrom burje.
Orel si bil in ni te ustrašilo viharno neurje,
Razširil peruti in poletel tja pod nebo,
Celini varuh, hrast močan na dobravi...
Uri se je steklo pero in nam je hudo, hudo...

Solza krvi je orosila krilo nevesti,
Venec bel je oškrlatel od nje.
Ožarjene od zarje krvave gore,
Brda so se odela v megleno tenčico bolesti.
O kresu, si sanjal, da bo poroka,
Dom trdno bo stal... Okovje že poka:
Epoha žrtve tvoje prihaja.

Junij 1944.

Milan Polak

ZAPIS O DELAVSKEM SAMOUPRAVLJANJU V ŽELEZARNI JESENICE

UVOD

Ko smo se pred leti sestali na svečani seji delavskega sveta železarne, da bi proslavili stoletnico obstoja naše železarne, stoletnico organizirane in industrijske proizvodnje jekla v dvatisočletni jeklarski tradiciji v našem kraju, smo se spomnili vseh pomembnih obdobij te dolge dobe. Ugotovili smo, da je obdobje delavskega samoupravljanja, katerega 25-letnico slavimo letos, bilo najpomembnejše obdobje te dolgoletne tradicije dela in življenja jeseniških železarjev, saj je bilo to obdobje obdobje najhitrejšega razvoja proizvodnje, največje rasti družbenega standarda in popolne preusmeritve proizvodno ekonomskih odnosov v naši tovarni. Jeseniški železarji smo bili takrat med prvimi v Jugoslaviji, ki smo prevzeli pobudo o delavskem samoupravljanju in na podlagi navodil o delu delavskih svetov v gospodarskih podjetjih izvolili prvi delavski svet v naši tovarni že 29. januarja 1950, to je še pred izidom temeljnega zakona o gospodarjenju z gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, ki ga je skupščina SFRJ sprejela na zasedanju dne 27. junija 1950. leta. Skupaj z delavci drugih gospodarskih organizacij širom naše domovine smo začeli pionirsko utirati pot v novi etapi razvoja socialističnih sil in družbeno ekonomskih odnosov. Naša pot se je začela v težkih pogojih še nezadostno razvitih proizvodnih sil, v času komaj uresničenega osnovnega programa industrializacije, ko so v gospodarstvu prevladovale še administrativne metode upravljanja. Kljub temu smo v relativno kratkem času demantirali prognoze tistih naših nasprotnikov, ki so trdili, da naša zgradba delavskega samoupravljanja stoji na trhlih nogah, da so to le gradovi v oblakih, ki se bodo razrušili pri prvem manjšem potresu, pri prvih večjih težavah. Ne da smo demantirali te trditve, temveč smo dokazali, da smo v tem času zgradili tako močno zgradbo delavskega samoupravljanja, da je ni mogoče več podreti, lahko jo samo še dogradimo in utrdimo.

V ta namen smo vsa ta leta usmerjali napore, iskali najprimernejše načine in najprikladnejše oblike delovanja. Posebno skrb smo posvečali težnji, da samoupravljanje kar najbolj približamo neposrednemu proizvajalcu in da čim večje število neposrednih samoupravljavcev direktno

in aktivno vključimo v samoupravljanje. Prehojena pot ni bila lahka, bila pa je uspešna in pravilna, zato je prav, da se v kratkih obrisih ozremo nanjo.

Prvi delavski svet smo v naši tovarni izvolili 29. januarja 1950, torej skoraj pol leta pred izidom temeljnega zakona o upravljanju gospodarskih organizacij po delovnih kolektivih. Tega dne se je zbralo v Titovem domu na Jesenicah 274 delegatov iz železarne, ki so po otvoritvenem govoru Janka Verdnika, tajnika upravnega odbora sindikalne podružnice izvolili 87 predstavnikov železarne v prvi organ samoupravljanja.

Prvi delavski svet je v delavskem samoupravljanju videl takrat utrditev oblasti delavskega razreda, obenem pa organ, ki bo imel možnosti in pristojnosti za zboljšanje življenjske ravni delavcev in ki bo v oporo upravi podjetja pri reševanju zapletenih vprašanj notranje organizacije pri izboljšanju notranjega reda in discipline, pri čemer pa so odločno zavračali trditve sovražne propagande, da bo delavski svet priganjaški aparat. Delovno disciplino in red naj bi gradili na samozavesti delavcev, delavski svet sam pa je pomenil nov korak k demokratizaciji upravljanja socialističnega gospodarstva. Bil je važna politična pridobitev delavskega razreda zlasti z vidika splošne gospodarske in politične situacije v naši deželi.

Tajnik upravnega odbora sindikalne podružnice je ob ustanovitvi nakazal novoizvoljenemu in novoustanovljenemu delavskemu svetu tele naloge:

> Delavski svet naj bi pomagal vodstvu podjetja pri reševanju gospodarsko mobilizatorskih nalog. Delavski svet bi proučeval plan, dajal svoja mnenja pri razdrobitvi plana na obrate, oddelke, brigade in celo na posamezna delovna mesta. Skrbel bi za osnovni plan za dvig življenjske ravni zaposlenih, prevzel naj bi skrb o tem, kako delavci živijo in kakšna imajo stanovanja. Proučeval bi pravila delovnega reda, sodeloval pri vseh tehničnih in ostalih vprašanjih izboljšanja in povišanja produktivnosti dela, kvalitete, racionalizacije, znižanja polne lastne cene. Reševal naj bi vprašanja tarifnega sistema, norm in čimboljšega razporejanja delovne sile. Njegova važna naloga naj bi bila tudi splošno vprašanje notranje organizacije podjetja. Vzgoja strokovnega kadra in njihovo razmeščanje. Delavski svet naj bi pomagal v borbi proti fluktuaciji delovne sile in pri zmanjšanju izostankov na minimum. Skrbel bi za novo sprejete delavce in razpravljal o tehnični ter higienski zaščiti delavca. Moral bi voditi borbo proti razsipništvu ter drugim škodljivim pojavom in tako varovati ljudsko premoženje. Kot posebno važno nalogo delavskega sveta so poudarjali, da bi moral s svojim revolucionarnim odnosom organizirati borbo proti vsem subjektivnim težavam, ki jih predvsem povzročajo oportunisti, podcenjevalci naprednih sil in malodušneži.

S temi nalogami so se lotili dela v takratnih zelo težkih razmerah socialistične graditve. Bili smo sredi uresničevanja petletnega načrta, v katerem je železarna imela odgovorno in zahtevno nalogo, saj je morala razrušeni jugoslovanski industriji nuditi kar 55 % vseh proizvodov črne metalurgije, predvsem pa valjanega materiala. To je bilo obdobje najhujše informbirojevske gonje proti Jugoslaviji. To je bilo obdobje zagarantirane preskrbe, polno težav pri oskrbovanju delavstva z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, pa so se samoupravni organi skupaj s sindikatom morali ukvarjati tudi s tem. Toda kljub temu se je prvi delavski svet lotil dela in začel krčiti pot samoupravljanju.

Od 87 članov prvega delavskega sveta pod predsedstvom Franca Arha, za tajništvom inž. Iva Arzenška, sedaj pomočnika glavnega direktorja, je le še peščica zaposlenih v tovarni. Večina je že invalidsko ali starostno upokojenih, nekaj članov je odšlo v druga podjetja, skoro četrtina pa je že pokojnih. Prvi delavski svet pod predsedstvom Franca Arha je na šestih sejah predvsem razpravljal o socialističnem tekmovanju, o razbitju in izpolnjevanju plana po mesecih, dninah, brigadah in posameznikih, o vprašanjih proizvodnje in gospodarjenja v podjetju, o iskanju in izrabi notranjih delovnih rezerv, o zajamčeni preskrbi delavstva z osnovnimi življenjskimi potrebščinami. To so bili še vedno skromni začetki.

20. avgust 1950

Po izidu temeljnega zakona o delavskem samoupravljanju v podjetjih, ki ga je sprejela skupščina FLRJ dne 27. junija 1950, je predsednik delavskega sveta naše tovarne Franc Arh sklical sejo dne 14. avgusta 1950. Na tej seji so izvolili deset članski upravni odbor, direktor pa je bil po službeni dolžnosti enajsti član upravnega odbora. Izvolili so za namestnika predsednika Srečka Jagodica in za predsednika upravnega odbora Viktorja Ropreta.

Novoizvoljeni upravni odbor se je sestal takoj naslednjega dne in sklenil, da bo svečani prevzem tovarne 20. avgusta 1950. Sklenili so tudi, da mora upravni odbor do tega datuma prevzeti podjetje v upravljanje od takratnih upravnih organov.

To je bil pomemben zgodovinski dan. Bila je lepa sončna nedelja 20. avgusta 1950, ko je upravni odbor svečano prevzel tovarno. Svečanost je bila ob pol desetih dopoldan pred glavno upravno stavbo na Jesenicah v prisotnosti člana politbiroja CK KPJ, ministra vlade FLRJ in predsednika sveta za strojegradnjo tov. Franca Leskoška-Luke, predsednika vlade SRS tov. Miha Marinka, predsednika glavnega odbora zveze sindikatov Jugoslavije tov. Djura Salaja in predsednika glavnega odbora zveze sindikatov Slovenije tov. Janka Rudolfa. Številno množico kolektiva železarne in občanov Jesenic je pozdravil tov. Leskošek, nato pa je namestniku predsednika delavskega sveta Srečku Jagodicu simbolično predal ključe železarne z naslednjimi besedami:

»Vas so delavci izvolili v delavski svet. Vam je izkazalo delavstvo železarne veliko zaupanje in s tem ste sprejeli veliko nalogo. Izročam vam ključe tega velikega podjetja v imenu državne oblasti. Vi ste sedaj odgovorni za vse delo v železarni. Vodite železarno po zakonitih predpisih v okviru petletnega gospodarskega plana, po navodilih in smernicah, kakor jih narekujejo interesi naše socialistične skupnosti. Skrbite o delavcih, o njihovem delu, njihovem življenju, o njihovih družinah. Dvigajte njihovo kulturno in politično zavest, vodite pravilno gospodarsko politiko, učite se in učite druge. Partija in oblast vam bosta pomagali. Čuvajte tovarno, ki je skupna last. Zavedajte se, da sovražnik bdi in išče prilike, da bi vam škodoval. Čestitam vam k prazniku in želim mnogo uspehov.«

Te besede na pot delavskemu samoupravljanju v naši tovarni je tov. Franc Leskošek-Luka vpisal v spominsko knjigo, mi pa smo vlili v bron

besede ustvarjenega gesla proletarske revolucije: POD TITOVIM VODSTVOM SMO 20. 8. 1950 URESNICILI GESLO — »TOVARNE DELAVCEM« in ploščo vzidali na upravno stavbo železarne v spomin na ta veliki dan nam in rodovom, ki bodo prišli za nami.

Besede, s katerimi nas je tov. Luka napotil na delo, smo vseh teh petindvajset let nosili v srcu, se po njih ravnali in jih tudi v celoti izpolnili kljub velikim težavam, na katere smo naleteli pri našem delu in kljub temu, da smo včasih bili na naši poti popolnoma osamljeni. Tovarno smo modernizirali, kolikor smo mogli, z lastnimi močmi, veliko smo se naučili, veliko pa smo naučili tudi druge. Skrbeli smo za dvig družbenega standarda, saj smo z gradnjo stanovanj za naše delavce popolnoma spremenili videz Jesenic in okolice v razmeroma kratki dobi.

Prva mandatna doba

V svoji prvi mandatni dobi se je delavski svet sestal 20 krat, upravni odbor pa 63 krat. V delu smo si že nabrali določene izkušnje, proučevali pa smo tudi izkušnje drugih, saj so v tem obdobju (v času od avgusta do oktobra 1950) izvolili v Jugoslaviji delavske svete že v 6310 podjetjih, 31. decembra 1958 leta pa je imelo delavske svete že 11.631 podjetij in je v njih sodelovalo skupaj 294.892 članov.

V tem obdobju je delavski svet deloval kot centralni organ samoupravljanja v železarni. Pridobival je vedno več pristojnosti, menjavalo pa se je kdaj pa kdaj tudi število članov. Upravni odbor sam vsa ta leta ni menjal oblike in funkcije, spreminjale pa so se oblika, funkcije in vsebina dela organov samoupravljanja v obratih, delovnih enotah in v grupah obratov. Čeprav organi delavskega samoupravljanja niso našli vselej stoodstotno prave poti, so vseeno stremeli za tem, da bi delavsko samoupravljanje čimbolj približali neposrednemu proizvajalcu in v delavsko samoupravljanje vključili širši krog neposrednih proizvajalcev. To je že v prvih treh letih pripeljalo do misli o ustanovitvi obratnih delavskih svetov.

Obratni delavski sveti

Obratne delavske svete smo ustanovili leta 1953 na podlagi sklepa delavskega sveta železarne na seji z dne 24. februarja 1953 v vseh takratnih 22 obratih železarne, šteli pa so od 9 do 25 članov. Čeprav smo pri ustanavljanju obratnih delavskih svetov pripravili tudi poslovnik za njihovo delo, smo kasneje ugotovili, da pristojnosti, ki so bile določene, niso bile dovolj konkretne, predvsem pa niso bile razmejene. Tudi prave povezave med obratnimi delavskimi sveti ter med upravnim odborom in delavskim svetom železarne ni bilo. Pokazalo pa se je tudi, da delavski svet železarne in upravni odbor nista nudila dovolj pomoči novoustanovljenim obratnim delavskim svetom. Obratni delavski sveti so bili preveč osamljeni. Zato niso prihajali do pravega izraza. Njihovo delo se je največkrat prepletalo z delom sindikalnih odborov. To pa je bil signal, da je treba delavsko samoupravljanje po obratih reorganizirati.

Grupni delavski sveti niso zaživeli

Leta 1956 je delavski svet železarne na predlog sindikalne organizacije skrčil število obratnih delavskih svetov na 9 grupnih in 2 obratna delavska sveta. Toda tudi ta zamisel, da bi se tako izboljšala kvaliteta dela, ni bila realizirana, pač pa je bila izvedena le organizacijska sprememba samoupravnega sistema in zmanjšano število članov obratnih delavskih svetov od 251 na 182.

Tej organizacijski spremembi ni sledila sprememba organizacije dela v železarni ali nasprotno, organizacijska sprememba samoupravnega sistema ni imela za osnovo sprememb organizacije dela.

Grupni delavski sveti so bili izvoljeni za posamezne grupe sorodnih obratov, kot na primer za jeklarno, ki je združevala martinarno in elektrojeklarno, za valjarne profilov, ki so združevale lahko, srednjo in težko progo, valjarno žice ter jeklovlek ali za pločevinsko valjarno, ki je združevala valjarno 1300, valjarno 2400 in odpravo na Javorniku.

Na tak način formiranih grup brez operativnega vodstva, formiranih samo zaradi grupnih delavskih svetov je bilo v železarni devet. Pristojnosti, ki jih je tem grupnim delavskim svetom določil delavski svet železarne, so bile podobne pristojnostim, ki so jih dotlej imeli obratni delavski sveti.

Na žalost so tudi tokrat pristojnosti od prve do zadnje bile le posvetovalnega značaja, brez kakršnekoli materialne osnove. Vsa vprašanja in predloge, za katere so bili grupni delavski sveti pristojni, da jih obravnavajo, so morali posredovati upravnemu odboru v odločanje.

Takšni obratni in grupni delavski sveti seveda niso mogli zaživeti, zato je leta 1958 sindikalna organizacija predlagala, naj bi grupne in obratne delavske svete ukinili.

Vsi smo se zavedali, da nekaj ni prav, vendar nismo znali najti poti, čutili pa smo potrebo decentralizacije samoupravljanja. Prav zaradi teh razlogov se delavski svet železarne ni odločil za predlog sindikalne organizacije, temveč je obratnim delavskim svetom podaljšal mandat za pol leta z namenom, da se v tem času pripravijo konkretni predlogi za novo organizacijsko strukturo, za nove metode in vsebino dela, predvsem pa predlog novih pristojnosti, da jih bodo ti organi res lahko tudi samostojno izvajali.

Razprave o tem so se zavlekle, ker smo želeli tudi mnenje družbenopolitičnih organizacij v občini in republiki, toliko časa, da predlogi niso bili izdelani do izteka podaljšanega mandata. Delo obratnih in grupnih delavskih svetov je tako samo po sebi prenehalo brez kakršnega koli sklepa delavskega sveta železarne.

Samouprava ekonomskih enot

Neuspeli poizkus grupnih delavskih svetov nas ni pustil prekrižanih rok. Decentralizacija samoupravljanja je bila v interesu delavstva nujna. Delavski svet železarne je zato imenoval posebno komisijo, ki naj bi pri-

pravila analizo in nov predlog organizacijske strukture samoupravljanja v sodelovanju z upravo, ki bi morala posodobiti tudi organizacijo dela. To je bilo razumljivo glede na številčno močan kolektiv in na dislocirane obrate od Hrenovice do Javornika. V zamisli pa je že bila tudi nova valjarna na Beli. Čutili smo, da tako številnemu kolektivu ne zadošča pri samoupravljanju samo centralni delavski svet in da se mora samoupravljanje nujno decentralizirati s ciljem, da se vanj vključi čimvečje število neposrednih proizvajalcev.

V podjetju smo takrat ustanovili pet ekonomskih enot, in sicer: talilnice, valjarne, predelovalne obrate, strojno energetske obrate in upravno službe. Vsaka ekonomska enota (razen upravnih služb) je dobila svoje operativno vodstvo, oblikovane pa so bile tako, da so imele možnost lastnega obračuna in bi sčasoma lahko postale ekonomsko in finančno samostojne. Predvidevali smo, da bomo neposrednega proizvajalca najuspešnejše pridobili in ga aktivno vključili v samoupravljanje le, če bo lahko samostojno odločal o delitvi ustvarjenih dobrin svojega ožjega delovnega okolja.

Novoustanovljene ekonomske enote so te možnosti imele, zato tudi delavskim svetom teh enot ni bilo težko določiti pristojnosti. Te naj bi ne bile več samo posvetovalne, marveč naj bi imele tudi pravico samostojnega odločanja o vrednosti ustvarjenega dela. Ekonomske enote so začele tako samostojno oblikovati in deliti osebne dohodke na osnovi enote proizvoda. S tem so dobili tudi delavski sveti ekonomskih enot svoj pomen in materialno osnovo, postali so materialno zainteresirani. Žal pa takrat še ni bilo pogojev, da bi pri oblikovanju novoustanovljenih ekonomskih enot lahko prešli že na dohodkovni sistem po ugotavljanju, oblikovanju in delitvi dohodka po vrednosti ustvarjenega dela. Možnosti za to so bile, ni pa še bilo drugih realnih pogojev za takšen prehod.

Tudi ustanovitev obratnih delavskih svetov, tako smo te delavske svete imenovali, smo pripravili drugače kot doslej. Še pred izvolitvijo in konstituiranjem obratnih delavskih svetov je delavski svet na podlagi široke razprave v kolektivu sprejel poslovnik za njihovo delo. Spremenili smo člen 9 pravil železarne in določili nove pristojnosti. V poslovniku za delo obratnih delavskih svetov pristojnosti sedaj niso bile le naštete temveč tudi točno razmejene med obratnimi delavskimi sveti ter delavskim svetom železarne in upravnim odborom. Tako je bila ustvarjena organska zveza med obratnimi delavskimi sveti, upravnim odborom in delavskim svetom železarne.

Z ustanovitvijo obratnih delavskih svetov v ekonomskih enotah se je število dotedanjih samoupravnih organov (grupni in obratni delavski sveti) skrčilo od 11 na 4, ekonomska enota upravnih služb namreč ni imela delavskega sveta, tudi število članov se je zmanjšalo od 182 na 100 in bi navidezno izgledalo, da je decentralizacija zmanjšana, vendar se je bistveno izboljšala kvaliteta in vsebina dela samoupravnih organov v ekonomskih enotah. Prvič smo poizkušali decentralizirati pristojnosti centralnih organov in tako dosegli dejansko še širšo decentralizacijo.

Nova spoznanja

Enoletne izkušnje dela obratnih delavskih svetov so pokazale, da smo z našo decentralizacijo na pravi poti, spoznali smo, da ni bistvo decentralizacije le v velikem številu organov samoupravljanja, temveč v decentralizaciji pristojnosti centralnih organov. Poizkušali smo napraviti še korak naprej. Decentralizirane pristojnosti centralnih organov upravljanja smo skušali prenesti na širši krog samoupravljavcev. Po izidu ustave pa je to bilo tudi potrebno, saj smo morali ustanoviti manjše organizacijske enote, če smo hoteli zadostiti določilom ustave, da delovne skupnosti upravljajo s podjetji kar najbolj neposredno.

Številčno velike ekonomske enote za to niso bile primerne. Obrate smo preimenovali v delovne enote, v delovnih enotah pa ustanovili delavske svete in zbore. Pristojnosti prejšnjih obratnih delavskih svetov smo razmejili med delavske svete delovnih enot in med zbore in tako dosegli do tedaj najširšo decentralizacijo samoupravljanja v kateri je preko zborov delovnih enot sodelovala tudi celotna delovna skupnost železarne.

V tem obdobju je delavski svet železarne sprejel prvi statut železarne. Delavsko samoupravljanje je s tem statutom dobilo vidno mesto v posebnem poglavju, v katerem so določene pristojnosti posameznih organov samoupravljanja in pristojnosti zborov delovnih enot. S takšno organizacijo samoupravljanja se je zopet povečalo število članov v samoupravljanju od dotedanjih 100 na 589 poleg tistih, ki so že sodelovali v delavskem svetu železarne in v upravnem odboru, ker sta ta dva organa ostala po številu nespremenjena.

S takšno organizacijo samoupravljanja dobimo novo kvaliteto neposrednega samoupravljanja. Izkušenj nismo imeli, proizvodni proces v železarni zahteva skoraj v vseh delovnih enotah kontinuirano delo, veliko delovnih enot je po številu zaposlenih zelo velikih (tudi do 500 in več delavcev) in skoraj polovica kolektiva je iz bližnje ali daljne okolice tovarne, pa je zato vezana na prevoz na delo in z dela. To so bili činitelji za uspešno delovanje zborov, mi pa jih pri določanju zborov samoupravnih delovnih enot nismo dovolj upoštevali, pa zato tudi zbori nikoli niso zaživeli tako, kot smo želeli in v statutu predpisali. Delno smo skušali to popraviti s poizkusi ustanavljanja obračunskih enot, ki bi bile po številu delavcev manjše od delovnih enot in bolj prikladne za delo, vendar je tudi to ostalo bolj predpis kot pa dejstvo in je le nekaj delovnih enot ustanovilo obračunske enote, zaživele pa tudi te nikdar niso tako kot bi morale. Le v redkih delovnih enotah, predvsem v tistih, v katerih so se pri pripravljanju in sklicevanju zborov angažirali odgovorni delavci, so zbori delovali, drugod pa so njihove funkcije prevzeli delavski sveti delovnih enot. Glede na določila temeljnega zakona o podjetjih in zakona o volitvah v delavske svete in druge organe upravljanja, kake boljše organizacije niti nismo mogli ustvariti. Čutili pa smo, da je nujno, zlasti v neposrednem samoupravljanju, dokaj spremeniti naš način dela, ki je sicer obstajal, vendar premalo učinkovit.

V luči nove ustave

XV. amandma zvezne in XIII. amandma republiške ustave sta nam omogočila, da smo se resno začeli ukvarjati z realizacijo idej in zamisli o resnični, elastični ter učinkoviti decentralizaciji samoupravljanja, da smo se začeli ukvarjati z realizacijo idej o ustanovitvi oblik neposrednega samoupravljanja, ki bodo dovolj učinkovite in o katerih smo razpravljali skoro na vseh sestankih, posvetovanjih ali konferencah družbenopolitičnih organizacij železarne. Izkušnje, ki smo si jih nabrali malo manj kot v dvajsetih letih, so nam nakazale nadaljnjo pot razvoja samoupravnega sistema, v katerem smo želeli uresničiti zlasti naslednje principe:

— ustanoviti tolikšno število in takšne organe samoupravljanja, da bo možno odpraviti dvotirnost in zagotoviti učinkovitost odločanja,
— vsak organ samoupravljanja mora imeti pravice samostojnega odločanja, odpraviti odločanje oziroma obravnavanje istih vprašanj na več nivojih,
— v delo samoupravnih organov vključiti odgovorne in strokovne delavce in tako zagotoviti strokovno in odgovorno odločanje,
— uvesti učinkovit nadzor nad izvajanjem sklepov posameznih organov samoupravljanja,
— decentralizirati funkcije delavskega sveta železarne in mu dati osnovno funkcijo kreatorja poslovne politike in gospodarjenja in
— zagotoviti učinkovite oblike neposrednega samoupravljanja.

Na podlagi teh načel smo potem temeljito reorganizirali delavsko samoupravljanje in ga nato uzakonili v statutu. Organizacijska struktura v kateri imamo organ upravljanja v tovarni in organe upravljanja v delovnih enotah, ki so na novo organizirane in so zametki bodočih delovnih enot s pravicami ugotavljanja in delitev dohodka, v kateri imamo kolektivne izvršilne organe v tovarni, v delovnih enotah in v obratih specializirane za posamezna področja delovanja ter individualne izvršilne organe, je najpopolnejša organizacijska shema oziroma struktura, kar smo jih doslej imeli. Takšna organizacijska struktura in delitev funkcij na organe upravljanja, kolektivne in individualne izvršilne organe omogoča hitro reševanje posameznih vprašanj, učinkovito ukrepanje in strokovno ter odgovorno odločanje in sklepanje. Hitro reševanje posameznih vprašanj zagotavlja to, da so vsi kolektivni izvršilni organi po številu majhni in prikladni, da se jih takoj skliče, če je potrebno. Če pa se kakšno vprašanje včasih hitro reši, je dobra rešitev toliko bolj učinkovita. Strokovno in odgovorno sklepanje pa je zagotovljeno s tem, da so pristojnosti in funkcije posameznih kolektivnih izvršilnih organov razdeljene na ozka področja, v teh organih sodelujejo tudi strokovnjaki iz tistega področja, ostali člani pa sčasoma sami postanejo do neke mere strokovnjaki. Če k temu dodamo, da ima vsak kolektivni izvršilni organ pravico, da samostojno sklepa o vprašanjih, ki jih je pristojen obravnavati, razen nekaterih važnih, za katera je pri sprejemanju samoupravnih odločitev predpisan drug postopek, potem je učinkovitost dela samoupravnih organov po novi strukturi še toliko prej dosežena.

Posebno pomemben korak smo z novo organizacijo delavskega samoupravljanja napravili s tem, ko smo delovne skupine, ki so že bile orga-

nizirane v proizvodnem procesu in so že imele formalnega vodjo, vključili v sistem neposrednega samoupravljanja. To je pomembno tudi zaradi tega, ker v minulih letih z vključevanjem članov delovne skupnosti neposredno v samoupravljanje nismo dosegli zaželjenega uspeha. Zavedamo se, da je osnovna moč samoupravnega sistema v neposrednem samoupravljanju, zato smo temu vprašanju posvetili tudi največ pozornosti. Smatramo, da smo s tem, ko smo določili delovne skupine kot oblike neposrednega samoupravljanja, začeli graditi nove oblike, ki bodo zamisel o neposrednem samoupravljanju tudi dejansko, ne pa samo formalno realizirale. Spričo XV. amandmaja in pa zato, ker glede pomembnih vprašanj lahko v vsakem času skličemo skupaj več delovnih skupin, delovne skupine celotnega obrata ali celotne izmene, in tako zadovoljimo tudi oblike zbora delovnih ljudi, seveda, če je potrebno in če pričakujemo, da bomo s tem dosegli boljše rezultate kot pa, če bi ta pomembna vprašanja obravnavali bolj temeljito na posameznih delovnih skupinah, smo bili prepričani, da ne odstopamo od ustavnih določil.

Dobro smo se zavedali, da se delovna skupnost lahko učinkovito in neposredno vključi v samoupravljanje le, če bo pravočasno in pravilno informarina o vseh dogajanjih v obratu, delovni enoti ali v tovarni in ne nazadnje tudi v združenem podjetju. Delovna skupina je za sprejemanje informacij vsekakor najbolj primerna oblika. Hitra, pravilna in razumljiva informacija je lahko izredno učinkovita.

Težko smo takrat ocenili, koliko so bile v tistem kratkem času delovne skupine uspešne, ker je leto dni delovanja prekratka doba za realno oceno. Smatram pa, da na podlagi rezultatov referenduma o združitvi slovenskih železarn lahko zaključimo, da so delovne skupine v celoti opravičile svoj obstoj in delovanje in bo naša bodoča naloga morala biti usmerjena v to, da jih še bolj razvijamo, gojimo in jim pomagamo, da bodo zaživele tako, kot so v statutu zamišljene. Pri referendumu, s katerim se je delovna skupnost odločila o združitvi slovenskih železarn je namreč h glasovanju pristopilo 93,42 % vseh članov delovne skupnosti, od teh je za združitev glasovalo kar 80,89 %, proti 9,47 %, vzdržalo pa se jih je komaj 3,06 %. Vsekakor smo takšen uspeh dosegli zaradi dobrih priprav in razprav pripravljenega gradiva po delovnih skupinah, ki so se vse od prve do zadnje sestale v času pred referendumom in obravnavale pripravljeno gradivo. Tudi v postopku sprejemanja statuta leta 1970 so delovne skupine opravičile svoj obstoj. Takrat smo sprejemali že tretji statut, pa javna razprava o njem še nikdar ni tako uspela kot tedaj, ko so o tem razpravljali na sestankih delovnih skupin. Lahko trdimo, da je pri takratnem sprejemanju statuta sodelovala celotna delovna skupnost tovarne.

Nova organizacijska struktura samoupravljanja v železarni

Nova organizacijska struktura samoupravljanja v naši tovarni vključuje skupaj z vodji delovnih skupin v samoupravljanje kar 1000 članov delovne skupnosti. Spričo tega je bil opravičen strah, da bo zaradi raz-

ličnih sestankov trpela proizvodnja. Analiza enoletnega delovanja samoupravnih organov tovarne pa je pokazala prav nasprotno sliko. Za seje samoupravnih organov smo v enem letu porabili mnogo manj časa kot leto dni prej. To pomeni, da nismo samo izboljšali kvalitete in vsebine dela samoupravnih organov, temveč smo njihovo delo tudi racionalizirali. Zato smo si prizadevali, da bi delo samoupravnih organov še izpopolnili, še bolj racionalizirali in kot so pobudniki XV. amandmaja pričakovali, vsebinsko poglobili.

Nadaljna ustavna dopolnila so potrdila to tezo. Nova ustavna dopolnila, tako imenovana delavska dopolnila ustave, so samoupravni organi, družbenopolitične organizacije in delavci nasploh sprejeli z zadovoljstvom. Takoj smo se lotili dela, čeprav smo razpolagali le z določili dopolnil brez pravnega in zakonskega tolmačenja teh določil, saj smo že imeli utrjeno osnovo in dveletne izkušnje. Edina dilema, na katero nismo našli pravega odgovora, je bila, koliko in kakšne temeljne organizacije združenega dela naj bi v tovarni ustanovili. Odločilna pri tem je bila definicija temeljne organizacije združenega dela glede na ustavna dopolnila. Čeprav smo se nagibali k ustanavljanju TOZD po obratih, nismo ustanovili temeljnih organizacij združenega dela, ki bi odgovarjale obratom, tako glede velikosti, tehnološko-organizacijske povezanosti in celovitosti, kot glede ekonomsko finančnih zmožnosti, niti ne v okviru delovnih enot, temveč smo združili tudi te štiri temeljne organizacije združenega dela in sicer: talilnice, valjarne, hladno predelavo ter vzdrževanje, energijo in transport. Organizacije skupnih služb nismo ustanovili kot temeljno organizacijo združenega dela, čeprav so bile prisotne tudi takšne tendence in je tudi glede na ustavna dopolnila takšna možnost obstajala.

Odločitev za štiri temeljne organizacije združenega dela

Z ustanovitvijo le štirih temeljnih organizacij združenega dela smo se odrekli dolgoletni težnji, da osnovo samoupravljanja organizacijsko decentraliziramo do poslednjega neposrednega proizvajalca. K temu nas je vodila možnost neposrednega odločanja delavcev prek sestankov delovnih skupin. Velikost temeljnih organizacij združenega dela nas ni toliko motila, kakor nas je motilo določilo ustavnega dopolnila, da mora imeti temeljna organizacija združenega dela lastnost pravne osebe z lastnim obračunom in lastnim žiro računom. Enostavno rečeno, prestrašili smo se velikega števila takšnih temeljnih organizacij združenega dela. Po drugi strani pa nas je priganjal tudi čas, kajti rok za registracijo temeljnih organizacij združenega dela je bil dokaj kratek.

V javni razpravi so se na sestankih delovnih skupin delavci odločili, da se v železarni ustanovijo štiri temeljne organizacije združenega dela in organizacija skupnih služb. Na podlagi te odločitve je delavski svet železarne sprejel na seji, dne 30. decembra 1972, ugotovitveni sklep, da se v železarni ustanovijo TOZD talilnice, TOZD hladna predelava, TOZD vzdrževanje, energija in transport ter organizacija skupnih služb. S tem

sklepom je tudi določen poslovni predmet vsake posamezne temeljne organizacije združenega dela, začasno so imenovani vršilci direktorjev TOZD, določeno je, da se novi samoupravni organi izvolijo najkasneje do 31. maja 1973, do takrat pa je treba pripraviti temeljni sporazum o združitvi temeljnih organizacij združenega dela v delovno organizacijo železarne Jesenice, upravi pa je naročeno, da najkasneje do 31. januarja 1973 priglasi pri okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani sklep o ustanovitvi temeljnih organizacij združenega dela.

Vse to je bilo opravljeno v prvi polovici 1973. leta. Samoupravna organizacija, za katero smo se dogovorili s temeljnim samoupravnim sporazumom o združevanju TOZD v delovno organizacijo železarno Jesenice in ki smo si jo določili v statutih TOZD, se ni mnogo razlikovala od prejšnje po obliki. Znatno pa so se v tej organizaciji spremenili odnosi in vsebina dela posameznih samoupravnih organov.

V temeljnih organizacijah združenega dela smo neposredno izvolili delavske svete, odbore za kadre in medsebojna razmerja, komisije za kršitev delovnih dolžnosti in odbore samoupravne delavske kontrole. Delavski sveti temeljnih organizacij združenega dela pa so izvolili naslednje svoje kolektivne izvršilne organe: odbor za gospodarstvo, odbor za dohodek in nagrajevanje, odbor za delovno varnost in komisijo za racionalizacije in novatorstvo.

Za upravljanje skupnih poslov so delavci temeljnih organizacij združenega dela neposredno izvolili delegacije v delavski svet železarne, ki so bile po številu enake ne glede na pomen in velikost temeljne organizacije združenega dela, oziroma delovne skupnosti skupnih služb, ki je prav tako izvolila v delavski svet železarne svojo delegacijo. Za nadzor izvajanja skupnih poslov in dogovorjenih medsebojnih odnosov pa so delavci temeljnih organizacij združenega dela in delovne skupnosti skupnih služb izvolili po 2 delegata v odbor samoupravne delavske kontrole železarne. Delavski svet železarne je skladno s temeljnim samoupravnim sporazumom o združevanju izvolil tele kolektivne izvršilne organe: Odbor za gospodarstvo, odbor za dohodek in nagrajevanje, odbor za delovne in življenjske pogoje, odbor za kadre, odbor za splošne zadeve in informiranje, odbor za raziskave, izume in racionalizacije ter komisijo za stanovanjska vprašanja.

Kvalitetne spremembe v vsebini dela samoupravnih organov temeljnih organizacij združenega dela in skupnih samoupravnih organov, ko so nastale z ustanovitvijo temeljnih organizacij združenega dela, so bile zlasti v tem, da organi upravljanja, delavski sveti TOZD in delavski svet železarne niso mogli več samostojno odločati o ključnih vprašanjih gospodarjenja kot so dolgoročni, srednjeročni in letni načrti, periodični in zaključni računi, investicije in kreditiranje, združevanje sredstev in poslovna politika. Delavski sveti TOZD so po teh vprašanjih lahko sklepali le po predhodni razpravi v samoupravnih delovnih skupinah, delavski svet železarne pa le s soglasjem vseh delegacij TOZD. Samostojnih in avtonomnih pristojnosti, o katerih so delavski sveti TOZD in delavski svet železarne lahko sklepali z večino glasov vseh članov (ne glede na delegacije TOZD v delavskem svetu železarne) je ostalo bore malo. Nova

kvaliteta teh organov je bil delegatski način dela, organi upravljanja zgubljajo vlogo kreatorja poslovne politike in vlogo organa oblasti v tovarni, zlasti delavski svet železarne postaja vse bolj koordinator odločitev delavcev TOZD, ki jih v delavskem svetu železarne zastopajo delegacije TOZD in tako se oblast neminljivo seli v temeljne organizacije združenega dela.

Druga velika sprememba v vsebini dela samoupravnih organov in samoupravnih odnosih v temeljnih organizacijah združenega dela je nastala z ustanavljanjem zborov delavcev TOZD, kot nove ustavne kategorije neposrednega odločanja delavcev TOZD. Zbori delavcev TOZD delujejo s pomočjo sestankov samoupravnih delovnih skupin, njihova moč pa je v tem, da na tak način zadeve in probleme s temeljito razpravo veliko bolj obdelajo, da odločitve niso zgolj formalne, temveč so plod stališč in razmišljanja in da vsaka samoupravna delovna skupina izvoli svojega delegata, kateremu zaupajo in ga pooblastijo, da na zboru delegatov samoupravnih delovnih skupin TOZD usklajajo stališča z delegati drugih samoupravnih delovnih skupin.

Delovna skupina, ki smo jo s XIII. ustavnim dopolnilom vključili v neposredno samoupravljanje, je dobila s tem, ko smo ustanovili temeljne organizacije združenega dela in zbore delavcev TOZD, novo še bolj pomembno vlogo. Delovna skupina postaja del zbora delavcev TOZD in s tem pravice, da odloča:

— o statusnih spremembah temeljne organzacije združenega dela,
— o vseh oblikah združevanja v organizacije združenega dela,
— o združevanju dela in sredstev,
— o dolgoročnih in srednjeročnih programih ter o letnih načrtih temeljne organizacije združenega dela, železarne in združenega podjetja,
— o delitvi celotnega dohodka,
— o statutu in samoupravnih sporazumih, njihovih spremembah in dopolnitvah,
— o kandidatih za člane samoupravnih organov temeljne organizacije združenega dela, o kandidatih za delegate za skupne samoupravne organe, za delegate za organe družbeno političnih skupnosti in druge delegate,
— o drugih zadevah, ki jih predvidevajo ustava, zakoni, samoupravni sporazumi, statut in so neodtujljiva pravica delavcev.

Delovna skupina zaradi tega pridobi tudi novo ime, ki že samo po sebi odraža njeno novo vlogo. Delovna skupina sedaj postaja »samoupravna delovna skupina«.

Poleg pravic odločanja, ki jih ima samoupravna delovna skupina kot del zbora delavcev TOZD, pa obdrži še vse svoje dosedanje pravice in pristojnosti. Samoupravna delovna skupina v svojem ožjem delovnem okolju, kjer deluje in organizira delo, s katerim ustvarja nove dobrine, na svojih sestankih:

— oblikuje stališča do določenih vprašanj,
— izraža predloge in mnenja ter postavlja zahteve za reševanje zadev v zvezi z delom in samoupravljanjem,
— izmenjuje obojestranske informacije,

— postavlja vprašanja iz celotnega področja delovanja in poslovanja obrata, temeljne organizacije združenega dela, železarne in združenega podjetja,
— obravnava druge zadeve, ki jih delavski svet TOZD daje v javno razpravo,
— nadzoruje učinkovitost izvajanja samoupravnih odločitev,
— obvezno obravnava vprašanja, o katerih delavci odločajo na referendumu,
— obravnava predloge splošnih aktov, njihove spremembe in dopolnitve,
— obravnava zadeve iz neposrednega delovnega okolja, zlasti s področja varstva pri delu.

Izkušnje so pokazale, da je v tej organizacijski strukturi samoupravljanja bil prevelik razmak med samoupravnimi delovnimi skupinami in samoupravnimi organi v temeljnih organizacijah združenega dela, ki so izvajalci stališč, pobud in odločitev samoupravnih delovnih skupin. Zvesti nagnjenjem, da samoupravljanje približamo neposrednemu proizvajalcu, podkrepljeni z določili ustave že razmišljamo, kako ta razmak zmanjšati in kako ter na kakšen način še bolj prenesti oblast v temeljne organizacije združenega dela. Začeli smo razmišljati o novi organizaciji samoupravnega sistema, začeli smo razmišljati o ustanavljanju manjših temeljnih organizacij združenega dela, po možnosti na ravni obratov. Dela smo se lotili z vso vnemo, ker se zavedamo, da bomo tako bliže uresničevanju ustave in zgodovinskim besedam tovariša Tita, ki jih je izrekel pred skupščino FLRJ 27. junija 1950, ko so sprejemali temeljni zakon o delavskem samoupravljanju. Takrat je dejal, da geslo proletarske revolucije »Tovarne delavcem« ni nikakršno abstraktno geslo, temveč ima v sebi globok vsebinski smisel in vsebuje ves program socialističnih odnosov v proizvodnji.

Z uresničevanjem ustave smo zaorali ledino še na enem področju. Delegacije, ki smo jih izvolili v temeljnih organizacijah združenega dela v zbor združenega dela skupščine občine in v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na področju vzgoje in izobraževanje, kulturo, otroško varstvo, socialno skrbstvo, zaposlovanje, telesno kulturo, zdravstvo, invalidsko pokojninsko zavarovanje ter znanost in raziskovanje že delujejo, vendar še zelo skromno in še niso zveza med delavci TOZD in skupščino občine oziroma skupščinami samoupravnih interesnih skupnosti. Kolikor je še nedorečenega v temeljnih organizacijah združenega dela po teh vprašanjih, toliko več je nerazumevanja v samoupravnih interesnih skupnostih za pravo dogovarjanje.

Zaključek po doslej prehojeni poti samoupravljanja

O poti, ki smo jo prehodili, o napakah in napredku, ki smo ga dosegli, bi za konec lahko napravili takle zaključek.

Delavsko samoupravljanje v teh petindvajsetih letih ni bilo namenjeno samo sebi, zato bi bilo prav, da bi spregovorili tudi o uspehih, ki smo jih v tem času dosegli v proizvodnji, v organiziranosti dela, v medsebojnih odnosih in v dvigu standarda. Kot dokaz napredka na vseh teh področjih bi lahko navedli celo vrsto primerjalnih podatkov. Naj navedemo le podatek, da smo pri nekaj manjšem številu delavcev

od leta 1950 pa do konca leta 1974 (po podatkih zaključnih računov povečali proizvodnjo za prodajo od 120.880 ton na 370.834 ton, kar je več kot trikratno povečanje, in storilnost v istem obdobju povečali z 39,2 kg/h/moža na 140,4 kg/h/moža skupne proizvodnje, kar pa je skoraj 4 krat več. Vrednostno je premik še večji, vendar je zaradi inflacije in devalvacije dinarja težko primerljiv. Povečanje ne gre samo na račun povečanih kapacitet proizvodnje, ampak tudi na račun boljše organizacije dela in proizvodnje, boljše izrabe delovnega časa in obstoječih kapacitet.

Samoupravni organi so vedno trezno cenili situacijo na določeni etapi razvoja, vedno so znali najti pravo mero, pa naj je šlo za osebne dohodke, ali za sredstva, namenjena za sklad skupne porabe in rast družbenega standarda, oziroma za poslovni sklad podjetja, namenjenega za razširjeno reprodukcijo. V tem pogledu smo napravili največ kar smo mogli, čeprav smo želeli še več. V tovarni smo zgradili nove objekte, nove naprave in modernizirali nekatere zelo zastarele obrate. Z vlaganjem v družbeno raven smo spremenili podobo Jesenic z novimi naselji na Plavžu, Podmežakljo, za progo, na Javorniku, Koroški Beli in drugod. Naš delavec je danes pomemben oblikovalec družbenega življenja v tovarni in izven tovarne. Srečamo ga kot delegata v organih skupščine občine, pri oblikovanju kulturnega, športnega in drugega rekreativnega življenja v občini, srečamo ga v samoupravnih interesnih skupnostih družbenega pomena in v samoupravnih interesnih skupnostih s področja gospodarstva. Naš delavec je v pravem smislu postal oblikovalec dela in življenja tako znotraj tovarne kot v širšem družbenem prostoru.

Samoupravnim organom so ves čas delovanja stale ob strani družbenopolitične organizacije železarne in delo samoupravnih organov dopolnjevale s svojimi predlogi, pobudami in idejami. Iskreno so nam pomagale v naših prizadevanjih družbenopolitične organizacije, posebno sindikalna organizacija je bila največkrat pobudnik in vztrajen borec za rast delavskega samoupravljanja.

II

Miha Klinar

Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki

1. Prolog
2. Setveni spev
3. Prometejeva pesem
4. Podtalni tokovi
5. Spev o dekli ubogi
6. Splavarji na ognjeni reki
7. Žrtveni spev
8. Rdeči torzo
9. Himna

PROLOG

Svoje srce
rudarsko svetilko
sem plaho prižgal
na temnih brezcestjih noči,
izgubljenih v minulost.
Prisluhnil sem pesmi krvi,
ki iz mrtvih daljav
skozi moje srce se
v prihodnosti zarjo pretaka
za razbeljeno kapljo
razbeljena kaplja.
Vaša sem pesem postal,
pozabljeni predniki,
vi, ki na železnih poljanah
iskali ste
srečo zlatih ozar,
deželo obljubljeno,
pa vas življenje
do smrti gonilo je
v rove in k plavžem
od dnine na dnino
in ko vas zdrobilo je
v zadnjo drobtino,
v zemljo ste legli
kakor po šihtu
večni sirotniki
k večnem počitku.
Vaša sem pesem postal
in pesnik sirotnik
med vami, sirotniki —
vi, ki se v moji krvi pretakate
iz dedov, očeta in matere
iz sive davnine
kot kri praspočetja
moje ognjene železne doline.

Vaša sem pesem postal,
pozabljeni delavci —
vi, ki prišli ste
od plavžev ugaslih,
fužin opuščenih,
topilci, livarji,
valjavci, žičarji,
kovači, žebljarji —
rokodelski popotniki
iz krajev slovenskih
in iz tujine —
vi, ki prišli ste
za kruhom, sirotniki,
vi, ki garali ste
za borne drobtine
vi, ki ob delu
vso kri iztočili ste,
a v plačilo
za delo dobili ste
črno razpelo,
iz železa kovano,
že zdavnaj brezimno,
že zdavnaj zrjavelo
nad gomilami vašimi,
s ščavjem preraslimi
na pokopališčih zravnanih
moje doline.
Vaša sem pesem postal,
izmučeni delavci,
vi, ki se v moji krvi pretakate
iz dedov, očeta in matere
v pesem
iz sive davnine.

SETVENI SPEV

Moli in delaj in bodi ponižen,
moli in delaj in bodi ponižen,
moli in delaj in bodi ponižen,
moli in delaj in bodi ponižen,
ponižen
ponižen
ponižen
ponižen!
Kot očeta in mater spoštuj gospodarja,
za vsako drobtino mu bodi hvaležen!
Kdor ni hvaležen, kdor ni ponižen,
ga po božji pravici pravica posvetna
kaznuje
preganja
z nesrečo
udarja.
Moli in delaj in bodi ponižen,
ponižen
ponižen
ponižen
ponižen!

Molil si, delal si,
bil si ponižen,
garal kot živina
v petek in svetek
v petek
in svetek,
v svetek
in petek
bogatil gospodarje,
sam pa si stradal,
stradal in hiral,
prenašal krivice,
a v duši,
joj, v duši
te žgalo je,
žgalo je.
Leto za letom
bič črne pravice
se ti zajedal je
v razbičano dušo
vse globlje,
vse globlje.

Leto za letom
kakor ledina
se ti je duša
v grudo drobila
pod plugi krivice —
drobila
se v rovih,
ob plavžih
drobila se
leto za letom —
ali nenadoma
RDEČA BESEDA
zrno za zrnom
v dušo trpečo
kakor v prst plodno
ti pala je, pala je
RDEČA BESEDA
zrno ob zrnu
ti v duši trpeči
vzkalila je
in rdečo pšenico
v rovih pod zemljo,
ob plavžih in strojih
na železnih ozarah
rodila je
in ČRNI SIROTNIK
kot zmajal bi s pleči
si hlapčevsko breme
z duše trpeče
odvrgel, odvrgel
in z rdečim ponosom
gospodi in bogu
se prvič, se prvič
postavil po robu,
se prvič
se prvič
postavil
po robu
RDEČI UPORNIK
Oj!
zaprl si rove,
pogasil si plavže,
jeklo iz martinovk
se je izteklo,
kačam ognjenim,
razigranim od plesa
črni fakir
si nehal igrati.

Popustile so žice
razglášene strune,
činele valjarn
so nehale peti,
bobni v žebljarnah
postali so gluhi.
Veter nad dimniki
sive vrvi je porezal,
dolino zajela
je mrakobna tišina,
TI, PUNTAR SIROTNIK,
pa rdečo svetlobo
si v krvi začutil
VEČNI UPORNIK.

PROMETEJEVA PESEM

Evropa-roparska ptica
seje smrt.
Evropa-roparska ptica
neti požar.
Kdor seje veter,
žanje vihar.
Kdor ljudstvo zatira,
nekoč bo strt.

To so samo besede besed,
ti pa si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.

Zlatnike kovali
bodo iz tvoje krvi.
Roparska ptica
že nate preži.
Za roparsko ptico
kletke ni.
Proti roparski ptici
si brez moči.

Pravica in mir... vse dim je besed:
ti si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan:

Izdali so mir
in rdečo zastavo
zvodniki.
Ti pa korakal si v smrt
pred generali-krvniki:
krvavel si na Ceru,
krvavel si na Drini,
v gorah karpatskih
in v Soški dolini
v strelskih si jarkih umiral.
Tvoji koraki
kot bobni mrtvaški
so bobneli ob Soči
in bobneli na Krasu,
bobneli doma so
in v daljni tujini.

Kje vse si korakal?
Kje vse si umiral?
Kamenje kraško
je v tvoji krvi cvetelo
in sneg
v zimah ruskih.
Čemu si korakal?
Za kaj si umiral?
Za kaj in za koga?
ujetnik na Ruskem
si z gnevom razmišljal
v Vjeckem močvirju,
v gozdovih sibirskih
in v srcu preklinjal
večni sirotnik brez domovine
vse domovine na svetu.
Doma pa so žene,
otroci in starci
ob delu in gladu
morali mreti.
Za koga?
Za koga?
te gnev je sežigal
in v žgočem sovraštvu
najraje
ves svet bi zadavil.
Pa se tema je nad stepo ledeno
z rdečimi bliski v požaru razklala,
svet kot da v dvoje se je planetov razlomil
v rdečem Oktobru
in zarja svobode se je v tebi prižgala
SIROTNIK — UPORNIK.
In že si korakal
vojak delavske vojske
z rdečo pesmijo v duši
svetlobi naproti —
svetlobi, ki mora prižgati na svetu
novo življenje delavcu, kmetu,
vsem, ki skele jih krivice okovi,
vsem, ki nasilje jih biča še z biči,
naj bi se zvezda rdeča prižgala,
ZVEZDA — VODNICA.

V RDEČEM VIHARJU
Evropa-roparska ptica
v strahu predsmrtnem
je vztrepetala.
OKTOBRSKA BAKLA
je rdeče plamene upora
v srca vsem bednim, trpečim,
nesrečnim na svetu prižgala.
UPORI IN STAVKE
in spet si korakal
PUNTAR SIROTNIK
s pestjo stisnjeno v duši
SLOVENSKI UPORNIK:
ustavil si stroje v jeseniški dolini,
zahrumele so ulice po miru in kruhu,
v Ljubljani, v Zasavju si se potisočeril
in v Miljah
in v Trstu.
V mornarski obleki si v Boki
prapor upora razvil.
Pred ženami
z rdečo zastavo
si korakal v Ljubljani.
Vojak v Judenburgu
s svinčenkami križan si bil.
In v Muravu, v Radgoni
krvavel si pod streli.
VRELCI KRVI
pa kot bakle krvave
so nove plamene prižgali:
v Trbovljah si stavkal,
v Mežici in Črni.
V Idriji si živemu srebru
cinobraste žile zaprl.
V Mariboru na črte si tračnic
note koračnice rdeče zapisal
in zakorakal
po ulicah mesta ob Dravi.
Množic krvaveči protest
povsod si korakal:
republiki kmečki si v Vinici
puntar slovenski zvestobo prisegel.
V Šmihelu in Stopičah
sam si postal si vladar.

V ravnem Prekmurju
si zvezdo sovjetsko prižgal:
ČAST DELU
IN DELU OBLAST!
Povsod plamenel si
v rdečem uporu.
Gospodi po robu
si se v Mariboru
postavil vojak...

K rdeči svobodi bi narod hlapcev korakal,
k rdeči svobodi korakal bi proletariat,
pa so ga izdali vodniki-zvodniki
in pri ministrskih jaslih postali
lakaji pijavk.
PUNTAR SIROTNIK pa krvavel si pod streli:
na Zaloški cesti
vrtnica rdeča
med trni svinčenk
ti zacvetela je
na prsih uporniških.
V Trbovljah razklali svobodo
so bajoneti.
V jeseniški dolini
ob ploščah oklopnega vlaka
se v kri je razbil
uporniški rdeči vihar:
Jočite, žene,
jočite, matere,
bratje in sestre,
očetje, otroci,
starci in starke
za vlakom krst črnih
z Zaloške ceste.
Vse lokomotive, zatulite žalost,
žalost zatulite, mrtve sirene,
nad črnimi krstami rdeče svobode
zatulite žalost!

S kopiti, SIROTNIK, so na tla te pobili,
v jeklene okove so te vkovali,
prebili so noge ti z rapallskimi žeblji,
desnico so zvili ti ob Dravi in Zili
in jo pribili
na rob Karavank,
levico zlomili ti v prekmurski ravnini:
žeblji, o žeblji
so kamni meja.

Z žico bodečo so nago telo ti prepredli.
Z biči kot v bajki Prometeju ptice
s kljuni jeklenimi
so ti hoteli
Prometejev ogenj
iz prsi izkljuvati.
V ječe si romal med bajoneti,
v prisilna izgnanstva
pregnanec med brati.
Umiral pod streli si
in v rabljevih zankah,
pod noži Orjune
in v mukah Glavnjače,
umiral si z ognjem prometejskim v duši
pa kakor Prometej
nisi mogel umreti.

PODTALNI TOKOVI

Ugasli plameni, a pod pepelom
žerjavka upora ni nehala tleti.
Podtalni tokovi v nedrjih zemlje
pod črnim nasiljem ne smejo umreti.
Še gnala bo kri src rdeče turbine
za luči revolucije, ki nikoli ne mine.
Zato, puntar SIROTNIK,
naprej skoz temine!

ČAS PA JE MORJE, VIHARNO IN SIVO,
OBZORJE MEGLENO JE SIVO KOT JEČE,
KI VANJE JE ČAS ČLOVEKA ZAPRL,
DA BI OBZORJA K RDEČI OBALI,
OBZORJA K ČLOVEŠKI SVOBODI IN SREČI
POD TEŽO ŽIVLJENJA NIKDAR NE UZRL.

Tam pred tovarno
ob mreži je stal
fant
star osemnajst let
Dela zaman je
v tovarni iskal
fant
star osemnajst let
Gledal sem gledal
bledi obraz
gledal sem gledal
vsak dan
Vsak dan je bil drug
in vendar enak
Vsak rad bi delo
in kruh
Tam pred tovarno
ob mreži je stal
fant
star osemnajst let
Vsak dan bolj suh
vsak dan bolj bled
vsak dan bolj daleč
kruh.

Kdo na križpotjih, v temo izgubljenih,
nam, razdvojenim pred lučmi varljivimi,
prižgal brez laži bo na poti k prihodnosti
pravi signal?

Črni rudarji med skladi premoga
nemočni preklinjajo bedo in glad.
Otroci v barakah kot oljne svetilke
slabotno brlijo, medlijo, ugašajo.
In žene kot sence nemočne in tihe
se spreminjajo v vzdihe,
v solzé se drobijo,
da človek najraje, pijan od brezupa,
nad sabo z dinamitom obok bi porušil
in v smrt se pokopal
pod črnimi skladi premoga
v prah črni
peščica prahu.
Joj, o prejoj!

PROČ Z MISLIMI ČRNIMI!
PUNTAR SIROTNIK
rudar med rudarji
sam beden, sam gladen
pa poje o zarji:
o zarji, ki vabi
vse bedne, trpeče
na breg rdečega jutra
k rdeči pomladi.

ČAS PA JE MORJE, VIHARNO IN SIVO,
OBZORJE MEGLENO JE SIVO KOT JEČE,
KI VANJE JE ČAS ČLOVEKA ZAPRL,
DA BI OBZORJA K RDEČI OBALI,
OBZORJA K ČLOVEŠKI SVOBODI IN SREČI
POD TEŽO ŽIVLJENJA NIKDAR NE UZRL.

O bratje rudarji, pokopljite strah,
zvrhajte srca z rdečim pogumom,

VI ČRNI KURJAČI V NEDRJIH ZEMLJE
VI ČRNI KURJAČI V NEDRJIH LADJE
VI RDEČI MORNARJI V MORJU VESOLJA
napolnite kotle z rdečim gorivom,
s svojimi srci poženite turbine,
da se rdeči vijaki zavrtajo smelo
skozi vihar v razbesnelost vodovja.

O bratje rudarji, pokopljite strah
pred črno temino in pred viharji:
zvezda vodnica v srcih nam sveti,
s svetlobo nas kliče, vabi nas k zarji
na breg rdečega jutra k rdeči pomladi.

PUNTAR SIROTNIK
rudar med rudarji
večni Prometej
večni upornik
z rudarsko svetilko
v črnih Trbovljah
je rdeči svetilnik
prižgal
in bratom po srcu
in bratom po delu
dal
rdeči signal
za pot
k rdeči prihodnosti.

V Lescah so kovinarji
kladiva rdeča pognali
in sebe skovali
v plug, ki ledino
gladnim pravice
oral je za setev
rdeče pšenice.

Stavka za stavko trka na vrata
za bedne od vekov na veke zaprta
in zapečatena s tisoč pečati
SIROTNIK V SIROTNIKU ZAČUTIL JE BRATA
IN Z BRATI SIROTNIKI ZDRUŽIL SE V PLAMEN
v plamen varilni, ki jeklo prevrta
in s tisoč pečati zapečatena vrata
za bedne od vekov na veke zaprta.

ČAS PA JE MORJE, VIHARNO IN SIVO,
OBZORJE MEGLENO JE SIVO KOT JEČE,
KI VANJE JE ČAS ČLOVEKA ZAPRL,
DA BI OBZORJA K RDEČI OBALI,
OBZORJA K ČLOVEŠKI SVOBODI IN SREČI
POD TEŽO ŽIVLJENJA NIKDAR NE UZRL.

Teža je v duši, pa je srce izihteti ne more.
Ti jo razumeš. Ti, ki si leta
taval v brezupu za delom in kruhom,
pa so povsod ti, PUNTAR SIROTNIK,
gospodarji-pijavke zapirali duri.

ZATO SI BIL, SI IN BOŠ VEČNI UPORNIK
dokler na svetu, na tej žalostni ladji,
človeška svoboda ptica bo v kletki,
dokler pravica bo romala v ječe
vsa nebogljena med bajoneti,
dokler nasilje kapitan bo na ladji,
dokler nasilje krmar bo ob krmilu,
dokler nasilje bo krojilo resnico,
dokler nasilje-sejalec nesloge
z neslogo drobilo bo sužnje uboge,
črne galeote, k pečem prikovane,
črne galeote, vprežene k strojem,
črne galeote, pripete na žice
k razbeljenim veslom na reki ognjeni
in hranjene s sajami, prahom in znojem,
DOKLER BOŠ VOLJNO PRENAŠAL KRIVICE,
NE BO NE SVOBODE IN NE PRAVICE.
Dokler boš žrtev črne nesloge,
bile te bodo z bičem nadloge,
dokler le kaplja boš med kapljami znoja,
dokler boš voljno prenašal krivice,
prenašal krivice voljno brez boja,
ne bo ne svobode in ne pravice.
DROBNO DREVESCE SI, VIHAR TE IZRUJE,
LE V MNOŽICO ZDRUŽEN LAHKO ČLOVEK KLJUBUJE
kot gozd se postavi viharjem po robu,
nasilju kljubuje, kljubuje krivici
in z bojem pravico si izbojuje.
STAVKA ZA STAVKO TRKA NA VRATA
ZA BEDNE OD VEKOV NA VEKE ZAPRTA
IN ZAPEČATENA S TISOČ PEČATI.
SIROTNIK V SIROTNIKU ZAČUTIL JE BRATA
IN Z BRATI SIROTNIKI ZDRUŽIL SE V PLAMEN:
V PLAMEN VARILNI, KI JEKLO PREVRTA
IN S TISOČ PEČATI ZAPEČATENA VRATA,
ZA BEDNE OD VEKOV NA VEKE ZAPRTA.
Rdeči splavarji
na rekah ognjenih,
železarji-sirotniki
iz moje doline
so nagnali zvodnike
sejalce razdora
sejalce razdora
sejalce nesloge
in se pretalili
in se prekalili
v jeklo in gong
ZA OZNANILO UPORA.

Količevski delavci
so kriknili v bedo
in z ognjenimi črkami
svojo besedo
so zapisali
na rdeči lepak.
Rudarji v Poljčanah
so rove zaprli
in naravnali,
da bedo bi strli,
na rdečo koračnico
rudarski korak.
Na gradbiščih
težaki so krampe odvrgli,
samokolnice vse
so v trenutku obstale
škripčevje v hipu
je onemelo,
roke, ki v kvadre
granit so klesale,
odložile so kladiva
izpustile so dleta,
iz rok zidarskih
kela za kelo
je pala
PESTI SO SE DVIGNILE
nemi mešalci
so rdeči cement
zavrteli;
misli kot bliski
so švignile
k rdeči prihodnosti:
Vsi so zaslutili jo,
vsi začutili so,
da v sebi jo nosijo.
Revščina kmečka
se v zvezo združuje,
s hrano podpira
sirotnike — brate
po rudnikih črnih
po sivih tovarnah,
kot da punt rdeči
z delavci snuje
punt zoper pogoltno
nenasitno gospodo,
gospodo, ki jemlje
ljudstvu svobodo

LJUDSTVO SE ZBIRA;
TREPETAJTE, TIRANI
Na tehtnico časa
študentje v Ljubljani
so položili
rdečo utež
sinovi sirotnikov
sirotniki sami
so zakorakali
z ramo ob rami
za rdečo zastavo
sami proletariat.
Kranjski tekstilci
napeli nove so statve
in njihov votek
je nove votke pognal
v Loki, Tržiču in Tacnu
preko Ljubljane
do Maribora
kot da Slovenija vsa
rdeče so statve,
ki nanje je NAROD SIROTNIK napel
nit rdečo upora.
Stavka za stavko... Srce mi v zanosu
delavske kronike liste odpira
in ko jih prebira, komaj da sluti
v rdeči svetlobi
kapljo grenkobe
sirotnikove bridke
in grenke povesti.

SPEV O DEKLI UBOGI

I

O domovina, v deklo ubogo
so te ponižali večni sleparji —
tvoji vladarji in oblastniki
fraki gosposki in črni talarji.
Leto za letom so kri ti sesali
in te pehali v zlo in nesrečo.
Za vrečo zlatnikov bi vso te prodali
s sklepnikom zlatim, z nevestino pečo.
Za tvoje otroke — sirotne trpine
le bič so imeli in črne drobtine.
Kdor pa je kriknil in terjal pravico,
je romal v okovih iz temnice v temnico:

IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
SINOVI DEKLE MUČENICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO

O domovina — dekla uboga,
tvoje otroke psovali so s ščavi
ob morju in Soči in ob Nadiži,
na Krasu in v Brdih in ob Vipavi,
ob Teru in v Reziji in v Benečiji,
s čuši in psi ob Zili in Dravi.
Tuji oblastniki so se jih lastili
in tvojo besedo teptali, drobili.
Narod sirotni brez domovine
zdrobili kot kruh bi do zadnje drobtine.
Kdor pa boril se je za ljudske pravice,
je moral v okove, je moral v temnice:

IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
SINOVI DEKLE MUČENICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO

Črni mešetarji, večni sleparji
fraki gosposki in črni talarji —
črni čuvarji gosposke pravice
v strahu pred žarom rdeče resnice
raje postali so grobokopi
za črno sekiro med črnimi snopi,
in se priklanjali raje zločinu,
zlu, ustoličenem v rjavem Berlinu,
zločinu, ki pisal usodo je dekli,
dekli, ki so jo do golega slekli
in jo pehali v zlo črne nesreče,
a njene otroke pošiljali v ječe:

IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
SINOVI DEKLE MUČENICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO

Kot da mi v žilah kri že suši se,
stihi drobijo se v letopise,
pa bi mi morala bruhati krike
na večne sleparje, na oblastnike,
na vse te pohlepne bogate barabe
na pragu prihodnosti pred vrati pozabe.

Oblast kot prekletstvo od veka do veka
slepari in biča, zasužnjuje človeka
v imenu boga in zlaganih idolov
v lestvici durov za lestvico molov,
z zvoki koračnic med vižami viž
ga s trdimi duri pribija na križ.
Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na večne sleparje, na oblastnike.
Ti veš, ki oznanjal si rdečo resnico
in iz temnice romal v temnico:
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
SINOVI DEKLE MUČENICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
Nad križem iz vislic je roparska ptica
bila že na preži na žrtve v Evropi,
a tebe SIROTNIK na obtoženski klopi
sodila je zločinska gosposka pravica
kot brate na Dunaju, v Rimu, v Berlinu,
odkar kapital je dal prestol zločinu,
odkar na visokonapetostne žice
komponirala smrt je črne vrstice
s črnimi notami iz porcelana,
odkar je pravica bila poteptana,
odkar so nataknili ji na roke lisice
in jo gonili v črne temnice:
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
SINOVI DEKLE MUČENICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO
IZ GLAVNJAČE V MITROVICO
V MARIBOR IZ MITROVICE
V BILEČO IN LEPOGLAVO
SINOVI DEKLE MUČENICE
KER LJUBILI SO PRAVICO

II

Z RAZBOJNIKOM SO PSOVALI TE FRAKI IN POPI,
ljudske svobode in sanj grobokopi.
Cerkve so v hiše laži spremenili
farizeji, ki Kristus razgnal bi jih z biči,
farizeji, ki Kristusu bi danes sodili
in gnali na Golgoto ga med biriči,
psovali vso pot ga kot antikrista
in križali vnovič ga kot — komunista.
Z razbojnikom so psovali te večni sleparji,
FRAKI GOSPOSKI IN ČRNI TALARJI.
Ne Kristusu, križu iz vešal so služili
in nemškemu orlu — tej roparski ptici,
ki nosila je smrt pod meseršmitskimi krili
španskemu ljudstvu in njegovi pravici
za oblast in pravico brezdelne gospode,
gospode, ki strah jo je ljudske svobode.
TI PA IZ JEČ si se prebijal čez meje,
da bi pretihotapil se čez Pireneje,
in bežal pred psi, ki so povsod ti sledili,
doma in na tujem te z žandarji lovili,
z žandarji iz Avstrije, Češke in Švice,
z žandarji — čuvarji gosposke pravice,
s čuvarji oblasti brezdelne gospode,
gospode, ki strah jo je ljudske svobode.
ČEZ EVROPO prebijal si se sam skozi ječe,
kot da brez boja ni ceste do sreče,
kot v duši bi nosil besedo prisege
proti oblasti brezdelne zalege,
brezdelne zalege — pohlepne gospode,
ki ljudstvu odreka pravico svobode.
Zato si prebijal se od meje do meje
za pot, ki te vodila je čez Pireneje.
PREBIJAL SI SE v pirenejske strmine,
za tabo že zdavnaj bile so daljine:
Gordun in Nancy, Pariz, Perpignan,
nov svet se odpiral ti je kakor dlan:
Figueras z mogočno srednjeveško trdnjavo,
Barcelona, Valencia, obris Albacete...
ODSEL SI NA FRONTO V BLIŽINI MADRIDA
in že si pognal se v naskok na Brunete.
Pri Villi nueva de la Cañada
okusil si težke izgube napada
in prvo slast:
zmago brigade Dimitrov.

Ciudad Universitaria pred fašisti ni pala:
rdeča svoboda še je vihrala.
Ob reki Manzanares nezaceljene rane:
naselja v pepelu, vasi razdejane
z bombniki črnih in rjavih fašistov
do zadnjega branjene s krvjo komunistov.
Rane, o rane... a pljuča in usta
sežigalo žgoče je sonce avgusta.
Noč. Postaja brez luči. Kompozicije vlakov.
V zvezdah nebo — nebo brez oblakov
z vzdihom globokim s tabo zatone
naglo v temo v zaprte vagone.
Tiri. Neznosna soparna vročina.
Pot in prihodnost: vse je temina.
Udi premrli. Prepotena telesa.
Gneča. Enoličnost, ki pojo jo kolesa.
Pesem koles ne zaziba te v spanje.
Brez sna vse do jutra, ki skozi špranje
kot noži Marokancev se zasvetlika.
Kam pelje ta vlak, skrivnost je velika,
in koga prikrivajo zaprti vagoni,
prikriti je treba peti koloni,
najčešče oblečeni v svečeniške talarje,
ki skrunijo ljudstvo in božje oltarje.
Dan je razbeljen. V vagonih tišina.
Postaja v Valenciji. Morja bližina.
V nosnicah je vonj po pelinu in smilju.
Vlak se premakne: »Še nismo na cilju?«
CILJ JE PRIHODNOST, KI PRIDE ZA BOJEM,
S KRVJO TLAKOVANA IN DELAVSKIM ZNOJEM.
TO NI PRIHODNOST BREZDELNE GOSPODE,
GOSPODE, KI STRAH JO JE LJUDSKE SVOBODE.
Pozdravi. Zastave na izstopni postaji:
Caspe terasaste z oljčnimi gaji,
prijazni ljudje, razgreta dekleta:
želja po ljubezni se v srcih razcveta
v vrtnico rdečo — rožo poletja
ob pesmi in vinu sredi živega cvetja.
Kruh dobre besede. Ob Internacionali
ljudje vseh dežel bomo bratje postali.
Slovo. Tovornjaki. Prah. Žgoča vročina
kot da zažgala bo zrak, poln bencina.
Prah lepi ti ustnice. Cementira te z znojem,
ti pa v daljavo drdraš novim bojem
naproti med borci brigade Dimitrov.
Spomin na dekleta ugaša prehitro
in misli že slutijo smrti bližino:
LE KAJ TE, SIROTNIK, JE GNALO V TUJINO?

Tujina? razmišljaš... Ne! Domovina
svobodnega ljudstva ni zate tujina,
saj braniš kot lastno jo kri in lastnino,
braniš jo, braniš pred domovino
bogatih pijavk in črnih sleparjev,
sleparjev, ki napravili so iz oltarjev
prestol Molohu brezdelne gospode,
gospode, ki strah jo je ljudske svobode.
ŽE ZDAVNAJ SI VEDEL: DVE DOMOVINI
POZNAJO NA SVETU SIROTNI TRPINI.
Vse, skoro vse so dekle uboge,
žrtve bogatih in naše nesloge:
DOMOVINA BOGATIH NAM VLADA S PRESTOLOV
V IMENU BOGA IN ZLAGANIH IDOLOV
domovina bogatih, ki v prah bi zdrobila
špansko svobodo in jo ubila.
DOMOVINA GOSPODE DOMOVINA NI TVOJA,
TVOJA BO PLOD LE TVOJEGA BOJA.
SVOBODA GOSPODE NI TVOJA SVOBODA,
TVOJO SVOBODO ZASUŽNJUJE GOSPODA.
DOMOVINA GOSPODE ZATO NAJ POGINE,
DA ČLOVEK — SIROTNIK BREZ DOMOVINE
DOMOVINO BO NAŠEL DELAVCU, KMETU
IN VSEM, KI ŽIVLJENJE OHRANJAJO SVETU.
Ob reki Martin pod brezoblačno sinjino
seme za tako si bil domovino.
Bil si kot zarja, ki v rdeče zastave
na zahodu oblekla je sinje daljave.
Gledal si sonce v rdečem zatonu
in tonil v daljavo sam v bataljonu,
proti gričem korakal v neznano daljino
v boj za svobodo in domovino...
Jutro izvija iz naročja noči se,
kot da poraja iz same krvi se,
v boju prelite za mesto Belchite:
smrt besna kot gadi iz line zvonika
v zatišje po bitki nič več ne sika.
Zemlja ne bruha več ognjenih gejzirov,
v noč lije tišina kot iz praizvirov.
Zvoki kitare. Nekdo tiho zapoje.
Noč zemljo povija v svoje povoje.
Smer Zaragoza in Sillero krvavi
se na umiku izgublja v daljavi.
Nad tabo letala iz gnezd roparske ptice
na preži morilske gosposke pravice.
Za tabo so griči in krvavi Sillero...

Kako brez streliva bi branil Zuero:
porezali niso kril roparski ptici,
saj je služila gosposki pravici.
Čas se utaplja v krvavi jeseni:
v smrt se osipajo dnevi megleni.
Še gledaš Zaragozo in stolpe v daljavi,
čas pa je reka v strugi krvavi.
Leto prelomi se v Tamariti,
a slutnje že črne te zapredajo v niti.
Pri Teruelu že čutiš moč črne gospode,
gospode, ki polašča se ljudske svobode...

III

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na črne sleparje, na oblastnike:
črni mešetarji — večni sleparji
fraki gosposki in črni talarji,
črni čuvarji gosposke pravice
v strahu pred žarom rdeče resnice
raje postali so grobokopi
za črno sekiro med črnimi snopi,
v roko so segli raje zločinu,
zlu, ustoličenem v rjavem Berlinu,
in ljudstvom Evrope grob izkopali,
ko špansko svobodo so žrtvovali,
ko roparski ptici brez boja pustili,
da se Karavank je dotaknila s krili,
da kremplje zasadila je v češke Sudete,
da Prago ujela je v mreže razpete:
Praga je pala na dan, ko v Madridu
evropsko svobodo so postavili k zidu.

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na črne zločince, na črne krvnike
za grozo ugaslo umirajočih
z zlomljenimi tilniki v srednjeveških obročih,
za vse postreljene in umorjene
otroke in starce, moške in žene,
za žrtve nesrečne ČRNE PRAVICE,
PRAVICE, KI PRAVICI JE PLJUNILA V LICE:
Evropska gospoda pred gospodo v Madridu,
evropsko svobodo je postavila k zidu.
Kdor pa boril se je za špansko pravico,
v Franciji moral je v taborišče za žico.

Ti v Gursu in taboriščih blizu Marseilla
si se počutil kakor odsekana veja
in gledal nemočen roparsko ptico,
kako zmage gotova razpela je krila
in Varšavi kremplje v srce zasadila...
O črna jesen pred črno pomladjo,
ko z naslado morilsko, morilsko in gadjo,
zasikala smrt je nad Kopenhagnom in Oslom,
potem pa planila za morilskim je poslom
v Bruselj in Haag neustavljiva,
zmage gotova, nepremagljiva...
O črna pomlad in še bolj črno poletje,
ko setev zločina šla v bujno je cvetje
s padcem Pariza... O črno poletje:
kljukasti križ bil nad Parizom razpet je...
Ti pa si bil kot odsekana veja
za žicami v taboriščih blizu Marseilla.
Pa si pobegnil PUNTAR SIROTNIK,
se vkrcal na ladjo vtihotapljeni potnik,
na ladjo, ki te nosila je v srcu do Splita
lačnega, žejnega med kupi premoga
k domači obali, kjer s solzami oblita
te DOMOVINA — DEKLA UBOGA
čakala je sina upornika.

IV.

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na večne sleparje, na oblastnike:
oblast kot prekletstvo od veka do veka
slepari in biča, zasužnjuje človeka
v imenu boga in zlaganih idolov
v lestvici durov za lestvico molov,
z zvoki koračnic med vižami viž
ga s trdimi duri pribija na križ.
Ti veš, ki boril si se za pravico,
pa so obdali te z bodljikavo žico:
TJA ČEZ HRIB IZ IVANJICE
SINA DEKLE MUČENICE
SO TE GNALI V MEĐUREČE
V MEĐUREČE ZA BODEČE
ZA BODEČE ČRNE ŽICE
SINA DEKLE MUČENICE
OBLASTNIKI GROBOKOPI
KI V PODJARMLJENI EVROPI
SO SLUŽILI RJAVI PTICI
RJAVI PTICI — ROPARICI

Če ogenj prometejski te v prsih skeli,
da bi bogove ponižal v ljudi,
boš zgorel v pepel na dnu črnih temnic
ali med črtami bodljikavih žic.
Povest je stara, kot star je svet:
na verigo oblasti si suženj pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.
Kot lutka na nitkah si oblasti.
Roparska ptica nate preži.
Za roparsko ptico kletke ni.
Proti roparski ptici si brez moči.
Povest je stara, kot star je svet:
na verigo oblasti si suženj pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na črne pijavke, na oblastnike:
črni mešetarji — večni sleparji,
fraki gosposki in črni talarji,
črni čuvarji gosposke pravice,
pravice, ki pravici je pljunila v lice,
raje postali so grobokopi
za črno sekiro med črnimi snopi,
raje so segli v roko zločinu,
zlu, ustoličenem v rjavem Berlinu,
zlu, ki namenil pogibel je dekli,
dekli, ki so te do golega slekli.
O domovina, kakor šakali
so oblastniki s tabo ravnali
in te pehali v zlo in nesrečo:
za mrvico oblasti so te prodali
s sklepnikom zlatim, z nevestino pečo.

SPLAVARJI NA OGNJENI REKI

ČAS
Z BREZCUTNIM OBRAZOM
ČAS
Z MRTVAŠKO LOBANJO
ČAS
KI NAS DROBI
KAKO NAJ POSTANEM
KAMEN
ČE SEM LE GRUDA
DROBLJIVE PRSTI

Mesec je strune razpel
na črno harfo host.
Z nevidnimi prsti
je pesem turobno ubral
veter — virtuoz.
Zazvenel je prvi akord
bolj kot jeklo trd
in se zarezal
nam je v srce,
kot da bi kdo
udaril trdó
ob bajonet.
In že
je pod nevidno taktirko
zaigral
orkester
stoletnih gozdov,
In veter — harfist
je na strune ubral
žalostinko z grobov.
In glej:
visoko v skalah je stal
koščeni dirigent.
Pod njegovo taktirko
je orkester igral
divje
divje
divje igral
koračnico
v smrt.

DNEVI SO NAŠI
SOLZNE OČI
KAKOR DA SMRT
NAD NAMI VISI
SKORO BO ROKE
KOŠČENE SPUSTILA
IN NAS MORILA
VSE POMORILA

NE! PUNTAR SIROTNIK
se je vzravnal
kakor včlovečen protest
nad vijoličaste zublje gozdov
nad okamenele plamene gora
do neba
in v svoje srce
je skril
vso slovensko zemljó.
PUNTAR SIROTNIK
koračnice svoje igra:
Slišite podtalnih vod tok?
Skoro za slapom slap
zabobni iz gora.
Skoro turbine nevidne
se zavrte
in skoro
sredi pošastne teme
krikne
za lučjo luč
iz vseh src
sikne
za bliskom blisk
v črni vihar
in za kresom kres
zaneti upor
v požar.
PUNTAR SIROTNIK
puntarsko pesem igra:
DROBNO DREVESCE SI
VIHAR TE IZRUJE
LE V MNOŽICO ZDRUŽEN
ČLOVEK KLJUBUJE
KOT GOZD SE POSTAVI
VIHARJU PO ROBU
ROBSTVU KLJUBUJE
KLJUBUJE NASILJU
ZA LJUDSKO IN SVOJO
SE SVOBODO BOJUJE

PUNTAR SIROTNIK
UPORNIŠKE PESMI IGRA:
BORBA ZA BORBO
TRKA NA VRATA
ZA BEDNE OD VEKOV
NA VEKE ZAPRTA
SIROTNIK V SIROTNIKU
ZAČUTIL JE BRATA
IN Z BRATI SIROTNIKI
ZDRUŽIL SE V PLAMEN
V PLAMEN VARILNI
KI JEKLO PREVRTA
IN S TISOČ PEČATI
ZAPEČATENA VRATA
ZA BEDNE OD VEKOV
NA VEKE ZAPRTA.
GOSPODA POKLEKA
PRED NAŠE KRVNIKE
ZA DROBTINO OBLASTI
ZA SVOJE ZLATNIKE
DOMOVINA GOSPODE
DOMOVINA NI TVOJA
TVOJA BO PLOD
LE TVOJEGA BOJA
SVOBODA GOSPODE
NI TVOJA SVOBODA
TVOJO SVOBODO
ZASUŽNJUJE GOSPODA
DOMOVINA GOSPODE
ZATO NAJ POGINE
DA ČLOVEK — SIROTNIK
BREZ DOMOVINE
DOMOVINO BO NAŠEL
DELAVCU, KMETU
IN VSEM, KI ŽIVLJENJE
OHRANJAJO SVETU.

Ne, dekla uboga
se gospodi ni vdala,
pred roparsko ptico
na kolena ni pala,
ni zbala se rabljev
in ne viharja
ne kolov in vislic
in ne požara —

VSTALA
Z OBRAZOM JE MUČENICE
KLJUBOVALNO
PRED GNEZDOM
ROPARSKE PTICE
BOLJ LEPA
BOLJ ČISTA
KOT JUTRANJA ZARJA
IN NAROD — SIROTNIK
SE JE VZRAVNAL
IN NAROD — SIROTNIK
SE JE POGNAL
KOT V REKO OGNJENO
RDEČI SPLAVAR
suženj, ki ruši
svet s pesmijo v duši:

Zaman, gospodje, spletkarite,
zaman, gospodje, sleparite!
Dekla uboga se vam ne vda,
zločinski oblasti se majejo tla.
Zaman, gospodje, sleparite,
zaman, gospodje, spletkarite:
V imenu Kristusovih ran
se z razbojniki družite,
v imenu Kristusovih ran
križu iz vislic služite.
V imenu Kristusovih ran
nas pobijate,
v imenu Kristusovih ran
k nebu oči zavijate.
V imenu Kristusovih ran
domove nam požigate.
V imenu Kristusovih ran
k bratomoru pridigate.
»V imenu Kristovih ran
naj pogine partizan!«
s prižnic ščuvate.
V imenu Kristusovih ran
ljudstvu v dušo pljuvate.
Zaman, gospodje, spletkarite,
zaman ljudstvo nesrečno sleparite,
ljudstvo teptano se vam ne vda:
zločinski oblasti se majejo tla!

Razpoke dobivajo
ječ sivi zidovi,
rešetke prešibke so
prešibki okovi
za rdeče izvire
rdeče resnice
za žejne svobode
za žejne pravice
Gospoda pokleka
pred naše krvnike
v strahu za svojo oblast
in zlatnike,
krdelo pijavk
in črnih sleparjev,
sleparjev, ki napravili
so iz oltarjev
prestol MOLOHU
brezdelne gospode,
gospode, ki strah
jo je ljudske svobode
Ljudstvo teptano se vam ne vda:
zločinski oblasti se majejo tla!
NAROD — SIROTNIK
VAM KORAČNICO ČRNO IGRA:

Podli računarji,
listi prepereli
ste se obleteli
z ljudskega drevesa
v smrtnem strahu
prebledeli:
v deželi poraženi
v deželi pregaženi
pesem svobode
oznanjajo streli —
v deželi zasužnjeni,
v deželi izmučeni
bratje teptani
zedinjeni
v prisego so dvignili
pest,
bratje sirotniki.
Zaman sikate,
gadje!

Skozi pekel
vaših ječ,
skozi pepel
vaših taborišč,
pod vešali
mimo kolov
V BOJU
VODI NAS K SVOBODI
TISOČ RDEČIH CEST.
Ubijajte! Požigajte!
Naj zgorijo domovi!
Lepši bodo novi...
Ne pomaga vam nič
ne bog
ne hudič
ne zaščitnik vaš
križ iz vešal.
MI SMO VIHAR!
Trgamo
gnile liste.
Mi smo vihar,
ki ruši,
vse trhlo ruši!
NA VAS
MERI NAS UDAR
PO VAS
BIJE NAŠA PEST
TRDA PEST
Dolgo
nas je grizla bolest.
Zdaj grize vas.
Naj vas grize!
Zgrize!
Mi vam napravimo
čaše iz vaših lobanj,
vam jih postavimo
na mize,
vanje
natočimo strupa
iz črnih jagod
vašega obupa
in iz našega
rdečega cvetja
svetlih sanj
rdeče prihodnosti.

V pohode
so se zgrnile
naše brigade
ohoj, ohoj!
zvihrale v napade
ohoj, ohoj!
Pod prameni zastave
rdeče kot zarje,
na okopih svobode
se narod — sirotnik
bori:
SMRT ZAVOJEVALCEM!
SMRT ZATIRALCEM!
SMRT IZDAJALCEM!

Med venci pšenice
pod zvezdo pravice
šest bakel plamti
iz naše krvi.

BORBA ZA BORBO TRKA NA VRATA,
ZA BEDNE OD VEKOV NA VEKE ZAPRTA.
SIROTNIK V SIROTNIKU ZAČUTIL JE BRATA
IN Z BRATI SIROTNIKI ZDRUŽIL SE V PLAMEN
V PLAMEN VARILNI, KI JEKLO PREVRTA
IN S TISOČ PEČATI ZAPEČATENA VRATA
ZA BEDNE OD VEKOV NA VEKE ZAPRTA.
NA REKI OGNJENI RDEČIH SPLAVARJEV
OGNJA NAS STRAH NI IN NE VIHARJEV.
SKOZI OGENJ IN KRI IN ČRNE VIHARJE
PREBIJEMO SAMI SE NA BREG RDEČE ZARJE
K RDEČEMU JUTRU K RDEČI POMLADI.
A ČE POGINEMO V OGNJENEM VIHARJU,
RAJE UGASNEMO V PEPEL PO POŽARU,
RAJE IZGINEMO V BREZLIČJE PRAGMOTE,
KOT DA POGINEMO V GNILOBI SRAMOTE.

ŽRTVENI SPEV

PESEM JE SVETLOBA
RABLJEVA SEKIRA JE NE PRESEKA
RABLJEVE VISLICE JE NE MOREJO ZADUŠITI
RABLJEVI PSI JE NE MOREJO UJETI
RABLJEVE PUŠKE JE NE MOREJO UBITI
DOKLER SI SVETLOBA
NE MOREŠ UMRETI

* * *

Zdaj bo kmalu pomlad.
Zemlja dehti pomlad.
Zemlja dehti pomlad.
Zdaj bo kmalu pomlad.

Zdaj bo kmalu pomlad.
Zemlja dehti pomlad.
Zakaj v vihro in glad?
Zakaj v zimo in v mraz?

Zemlja dehti pomlad.
Zdaj bo kmalu pomlad.
Ne sanjaj, ne sanjaj, brat.
Še je zima in mraz.

Še je zima in mraz.
Le v sanjah pomlad se budi.
Le v sanjah pomlad se budi.
A smrt še vedno kosi.
Še vedno gre pot skozi kri.

* * *

Navzdol in navzgor
in zopet navzdol
iz odtajane prve pomladne prsti
v beli planinski sneg
kolone
gredo molče.
Mesec razbija temo.
Kot žaromet liže goré,
a trudne kolone z brega v breg
gredo molčé.

* * *

Starec se vzpenja v breg.
Osmi križ na ramah.
Osmi križ ga skeli.
Osmi križ je težak.

Starec se vzpenja v breg.
Osmi križ ga teži.
Osmi križ ni lahak
na strmih partizanskih stezah.
Dete, dete drobnó,
staro štirinajst dni.
Dete, dete sladkó
na prsih borke spi.
Dete, dete drobnó
o življenju prav nič ne ve,
o smrti prav nič ne ve
in vendar ga smrt že lovi.

* * *

Bele krpe snega.
Mesec sveti z neba.
Mesec, za oblak se skrij!
Dobra, dobra tema,
v svoj pajčolan nas ovij —
mesec lahko nas izda,
mesec nas vse pogubi.
Strme, strme poti...
Nad njimi mesec vesla,
nad nami mesec vesla,
kot ribič
nas v mreže lovi.

* * *

V dolinah ognji gore
in gorijo v gorskih vaseh.
Po strmini sence drse
v vijugah po gorskih poteh.
Vedno več plamenčkastih črt
riše se v marčevo noč
in liže črno temo
kot kače sikajoč.
Pod nami ognji goré,
ob ognjih se greje smrt,
obsojena sama na smrt,
obsojena zdavnaj že
in vendar rada nocoj
z nami zaplesala bi svoj
zadnji predsmrtni ples.

* * *

Zakaj te misli na smrt?
Saj bo kmalu naš čas,
saj bomo kmalu doma:

Spet bom železo talil.
Spet bom polja oral.
Zakaj te misli na smrt?
Saj bo pravkar pomlad
in svet bo lep, prelep,
in skoro, skoro, poet,
izpel boš grozo teh let.
A ko bi pal, joj, pal?
Pognal bi v rdeči cvet.

* * *

PESEM JE SVETLOBA
RABLJEVA SEKIRA JE NE PRESEKA
RABLJEVE VISLICE JE NE MOREJO ZADUŠITI
RABLJEVI PSI JE NE MOREJO UJETI
RABLJEVE PUŠKE JE NE MOREJO UBITI
DOKLER SI SVETLOBA
NE MOREŠ UMRETI

* * *

Gora kot mršav konj,
bel sestradan konj,
velik mršav konj,
z ostrogami žičnih ovir.
Gora kot mršav konj,
votel Odisejev konj.
Tu bo počitek
in mir.

* * *

V kaverni nas objema tema,
črna mrzla tema,
črna vlažna tema.
Voda z obokov kaplja,
kakor do meri nam čas
črna klepsidra:
kip-kap-kip
črnih kapelj utrip
kap-kip-kap
črnih kapelj tiktak
na črno gmoto ljudi,
utrujenih od strmih poti:
kip-kap-kip
na nizek, ozek hodnik...

Spi, spi, zaspi
kleče, stoje, čepe
kot drugi spe
v tej črni klepsidri:
kap-kip-kap
črnih kapelj tiktak
kip-kap-kip
črnih kapelj utrip
v klepsidri srca.

* * *

Bleda, bleda megla,
jutranji prvi svit,
prvi strel in rafal,
prvi, prvi krik.
Daleč je v boju pomlad,
v boju je bliže smrt.
Čutim, čutim njen hlad
in sikajoči srd.
Sonce, sonce z neba.
Na snegu sledovi krvi.
Nekdo je zaprl oči.
Nekdo bo zajokal doma.

* * *

Vi ste prebili obroč.
mi smo ostali tu.
Vi boste kmalu šli
k zmagi pojoč.
Mi smo ostali tu
in vendar smo z vami šli,
čeprav smo ugasnili v smrt
na pragu miru.
Mrtvi svobode smo prag.
Vsakdo bo čezenj šel.
O da bi vsak korak
bil naše krvi odmev.

* * *

PESEM JE SVETLOBA
RABLJEVA SEKIRA JE NE PRESEKA
RABLJEVE VISLICE JE NE MOREJO ZADUŠITI
RABLJEVI PSI JE NE MOREJO UJETI
RABLJEVE PUŠKE JE NE MOREJO UBITI
DOKLER SI SVETLOBA
NE MORES UMRETI

* * *

Le redki smo se prebili
po zaledenelem kaminu,
čez skale kot plaz zdrseli
po žlebu ledenem v dolino.
Odskakovali smo kakor brzice
in padali kakor slapovi
čez skalovite
prepadne stopnice:
na njih se je smrt polomila,
a mi — ostali smo živi.

* * *

Živi? ... Kdor bi ta hip zagledal
blede upadle obraze,
blede upadle obraze
in okostenele postave,
bi mislil, da je srečal mrtvake,
oživele iz stare balade.
Gledal bi in se pokrižal
in želel mir dušam nesrečnim,
sencam bednim na begu
skozi zasnežene gozdove
kot jezdeci v noč jahajoči
v daljne neznane dežele
v odprte grobove.
A mi — od sreče opiti,
od sreče in vročične radosti,
blagrujemo gorske prepade —
prepade, ki čeznje kot ptice
z zanesljivimi razpetimi krili
smo se rešili
v neizmerno naročje prostosti.
Šele, ko smo se v hosti prešteli,
smo se zgrozili:
bilo nas je
kot prstov na roki.

* * *

Ponoči smo poslali patruljo
na bojišče okrog pogorišča.
In ko se je ob svitu vrnila,
smo v grozi onemeli
bledi kot bele hoste,
bledi kot belo jutro,
drameče se s streli.

* * *

Up se bori z brezupom:
smrt ne naveliča se lova,
nad Rutami in Kopajno
preiskala je gmajno za gmajno
in nas s psi izsledila.
Up se bori z brezupom:
Kdaj se bo smrt utrudila?

* * *

Smrt ne naveliča se lova:
bose in gladne nas goni
sita in neutrudljiva.
Smrt ne naveliča se lova
na človeško divjad sred zametov,
poti do vasi nam zapira,
do samotnih koč dobrih kmetov.
Smrt ne naveliča se lova
sita in neutrudljiva

* * *

Gozdovi v mrtvaških haljah,
grozljivi pošastni strahovi,
srhljivi nas s srežem steklijo,
iz žil nam sesajo toploto
in se z našim gladom gostijo.
Spimo na smrekovih vejah
z eno samo odejo pokriti
in z mislijo eno samo:
kako do vasi se prebiti?
Noge, zavite v cunje, že žre ozeblina
in mraz vanje seka razpoke
in v kosti se zajeda skrnina.
Čakamo na komisarjev povratek,
če sploh je prispel do Odreda...
V srcih nas gloda slutnja,
kot da vse je pokosila zaseda —
vse, ki s komisarjem odšli so,
pa se še niso vrnili.
Jalova je tolažba,
da so se morda prebili
in da kje kakor mi ležijo
in žvečijo smrekove igle
in si lubje drobe za kosilo.
Jalova je tolažba, da so sneg razkopali
do zmrzlega maha in trave:
saj bi pred velim biljem
kakor mi povesili glave.

* * *

Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki

Poti do vasi so zaprte
in kot ure so dolge minute:
davi v naši bližini
je urila smrt rekrute.
Zaman sta Rudi in Stojan
*strmela v cev svojega brena**
in vendar ni nihče med nami
odmaknil prsta s petelina:
pa nihče ni meril na smrt, ki
krog nas je plesala
in slepo v gozdove pod Kepo
s topovi streljala.
Nikamor se nismo ganili,
nismo se iskali s pogledi,
čeprav smo slovo jemali,
na trenutek samo še čakali,
kdaj treba se bo posloviti
in se z zadnjim nabojem ubiti:
Ne, ni lahko umreti,
a če drugega ni izhoda,
v strelu samomorilskem
kot roža razcveti se svoboda.

* * *

PESEM JE SVETLOBA
RABLJEVA SEKIRA JE NE PRESEKA
RABLJEVE VISLICE JE NE MOREJO ZADUSITI
RABLJEVI PSI JE NE MOREJO UJETI
RABLJEVE PUŠKE JE NE MOREJO UBITI
DOKLER SI SVETLOBA
NE MORES UMRETI

* * *

Povsod, povsod je sneg
in s smrtjo breg
že mesec dni
od vseh strani
grozi.
Skozi temno noč
prodirajoč
kolonica molči.
Le pet ljudi,
pet črnih senc
drsi skoz mraz.

---

* bren, angleška strojnica

A v slehernem
šest plamenic
gori
in njihov žar
jih vodi v čas
kot rdeči klic:
Naprej! Naprej!
Kaj mar nam sneg!
Kaj mar grozeči breg!
Kaj mar prežeča smrt!
Naprej! Naprej!
Samo prezir
zariše mir
v obraz,
trd kot granit.
Samo prezir
premaga čas,
čas, ki ga meri smrt.
Naprej! Naprej!
Na dnu srca
pa sanje spe.
Naprej! Naprej!
In ko se sanje prebude,
je daleč smrt
in blizu cilj.
»Naprej! Naprej!
Saj nam že leto dni
šest plamenic gori
in sveti nam v temi
na pot k prihodnosti.
Zato naprej!«
Povsod, povsod je sneg
in s smrtjo breg
že mesec dni
od vseh strani
grozi.
Skozi temno noč
prodirajoč
kolonica molči —
le pet ljudi
pet čudnih senc
drsi skoz mraz.

A v slehernem
šest plamenic
gori
in nihov žar
kot rdeči klic
jih vodi v čas
mimo grobov
in pogorišč
in z brega v breg
skoz mraz in sneg
v srce gozdov.
Na dnu srca
pa sanje spe
in v rdečo pesem
se bude:
Tovariši, lepo, lepo
bo v tistih daljnih dneh,
ko znoj izmije kri
in ko se prebudi
ljubezen v vseh ljudeh,
bregove premosti,
ki ločijo ljudi.
Lepo bo v tistih dneh!
Zato ne obupuj
in se žrtvuj
za večno lepi sen
pariških barikad,
ko prvi komunard
za rdeči sen je pal.
Zato ne obupuj
in se žrtvuj
za misel, ki jo svet
z Oktobrom je spoznal,
za misel delavsko,
sijočo nam s kokard
peterokrakih zvezd,
za misel, ki prižgal
jo Lenin je za nas
in z delavsko krvjo
prebudil v nas zavest,
da naša pot je boj.

Po poti tej smo šli,
po poti tej gremo,
dokler človeška kri
sveta ne prerodi,
da konec bo krivic,
ki jih ljudje trpe,
da vsako bo srce,
čutilo za ljudi:
ŽAR RDEČIH PLAMENIC
RAZBIJE NAJ TEMO!

RDEČI TORZO

O praznik svobode
praznik pomladi!
Na bregu življenja
smo odložili
breme trpljenja,
z nog si sezuli
vse boje, pohode
skozi ogenj in kri
do miru in svobode.
O praznik pomladi
praznik svobode!
Polni vriskov in petja
sredi majskega cvetja
z jutranjo roso
smo se umili
in pozabili,
na smrt pozabili
na praznik svobode
na praznik pomladi.
Ob prazničnem kresu
ob pesmi in plesu
dekliške oči so
v nas zagorele
in v tisoč ljubezni
se razcvetele
na praznik pomladi
na praznik svobode...
O deklica moja,
zakaj nisi živa,
da bi poljubljal
usteca tvoja
na praznik svobode
na praznik pomladi.
Obriši si solzo,
saj ko bi kanila,
bi me še v grobu,
dragi, ranila
na praznik pomladi
na praznik svobode...
Ob prazničnem kresu
dekle plavolaso
z vabečim pogledom
vabi me k plesu
na praznik svobode
na praznik pomladi.

Lasje kakor tvoji,
oči kakor tvoje,
dlani kakor tvoje,
poljubi kot tvoji
na praznik pomladi
na praznik svobode.
Kakor da ti si se
vanjo prelila,
ti, ki te v gozdu
pokriva gomila
na praznik svobode
na praznik pomladi.
Lasje kakor tvoji,
oči kakor tvoje,
dlani kakor tvoje,
poljubi kot tvoji...
Me je vzljubila?
Me kot ti bo ljubila?
O praznik svobode,
praznik pomladi
praznik ljubezni
praznik pozabe!
Daleč so boji,
krvavi spopadi.
daleč grobovi,
smrt, ruševine:
cvetje preraslo
celo je spomine
na praznik pomladi
na praznik svobode.

TI, KI BORIL SI SE,
TI SI ORAL.
TI, KI TRPEL SI,
TI BOŠ SEJAL.
A KAJ BOŠ SEJAL
IN KAJ BOŠ POŽEL?
POVSOD RUŠEVINE
POVSOD LE PEPEL

Zdaj je praznik za nami
in sonce sveti vsakdanje,
obstali smo
med ruševinami
sami.

Razbita je moja dolina,
razorožene so misli bojne
in iz srca
se mi trga
bolečina
in nemo strmi
v sledi vojne.
Ničesar vam ni ostalo
(premagani sovrag
se reži)
O že čez mesec dni
kot lačni berači
boste šli
prosjačit
na roparski Wallstreet...
Ničesar nam ni ostalo?
Bojazljive lažil
Kdor ima čiste oči,
veruje v rdeče sanje
na ruševinah
starih dni.
Sanje? Ha, sanje, sanje...
(premagani sovrag
se reži)
O že čez teden dni
kot lačni berači
boste šli
prosjačit
na roparski Wallstreet.
Sanje! Da, sanje, sanje
bile so vir naše moči:
z njimi prižgemo peči
za rudo naših dni,
za železo naših dni,
za jeklo naših dni,
za novi svetli plug,
za naš vsakdanji kruh.

TI, KI BORIL SI SE,
TI SI ORAL.
TI, KI GRADIL SI,
TI SI SEJAL.
TI SI ZNOJIL SE
IN TI SI TRPEL.
IN KAR BOŠ SEJAL,
BOŠ TUDI POŽEL.

Le plani, misel,
smelo pod oboke,
kjer v ritmu se
prevažajo žerjavi.
In vsaj za hip
se pri ljudeh ustavi,
da te vzemo
kakor opeko v roke.
Samo tako
v bodočnost te vgradijo,
samo tako
spoznala boš resnico,
samo tako
imela boš pravico
postati stih
za rdečo rapsodijo.
K ljudem se nagni
pod zemljó v kanalih,
na kable zaigraj
kakor na strune,
spremeni v spev
načrte in račune
in vžgi se iskra svetla
v vseh stikalih.
Zagori sinje
kot varilni plamen,
odvari s sebe
vso navlako staro,
izžgi s sveta
laž temno in prevaro
in snemi vsa bremena
s trudnih rámen.
— Luč bodi! dahni
in nov svet ustvari,
svet, kjer ljudje
ne bomo več na tlaki
kjer bratje bomo si
in vsi enaki,
zato z ljubeznijo
nas vse prežari.
Z ljubeznijo,
da v trdih dneh graditve
pod težo
naša volja ne omaga,
da kakor v boju
tudi v delu zmaga
življenja vredna
in krvi prelite.

TI, KI BORIL SI SE,
TI SI ORAL.
TI, KI GRADIL SI,
TI SI SEJAL.
TI SI ZNOJIL SE
IN TI SI TRPEL.
IN KAR BOŠ SEJAL,
BOŠ TUDI POŽEL.
A PAZI, DA SETVE
NE ZADUSI TI PLEVEL.

Sam veš, da to niso prazne besede,
sebičnost napada nas iz zasede:
sebičnost je zlo,
ki od veka do veka
človeku za tujca
dela človeka.

ŠE OGENJ PROMETEJSKI
ME V PRSIH SKELI,
ŠE RADI BOGOVI
BI PILI NAM KRI,
ŠE RADI POLASTILI
BI SE OBLASTI
IN NAS PRIKOVALI
NA SKALNE ĆERI.

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na vse, ki pozabili so na črne krvnike
na grozo ugaslo umirajočih
z zlomljenimi tilniki v srednjeveških obročih
na vse postreljene in umorjene
otroke in starce, moške in žene,
na domove požgane, ljudi izgorele
za seme svobode v pepel siv iztlele,
na njive svobode — krvava bojišča,
na pogorišča in taborišča,
na žrtve in mrtve, na strahotne pohode,
ko s smrtjo orali smo njivo svobode,
ko s smrtjo orali smo trdo ledino
in s krvjo posejali vso domovino.

Stihi drobijo se v letopise,
kot da mi v žilah kri že suši se,
pa bi mi morala bruhati krike
na vse, ki pozabili so na čase velike,
na vse, ki v naši rdeči pomladi
seme pohlepa zasejali bi radi,
na vse te poganjke brezdelne gospode,
gospode, ki noče ljudske svobode.

ŠE OGENJ PROMETEJSKI
ME V PRSIH SKELI,
ŠE RADI BOGOVI
BI PILI NAM KRI,
ŠE RADI POLASTILI
BI SE OBLASTI
IN NAS PRIKOVALI
NA SKALNE ČERI.

Ti veš, da to niso prazne besede,
koristolovci vseh vrst preže iz zasede:
sebičnost je zlo,
ki od veka do veka
človeku za sovraga
dela človeka.
Drobno drevesce si, vihar te izruje,
le v množico združen človek kljubuje,
dela, ustvarja sen proletariata,
da človek v človeku našel bo brata.

TI, KI BORIL SI SE,
TI SI ORAL.
TI, KI GRADIL SI,
TI SI SEJAL.
TI SI ZNOJIL SE
IN TI SI TRPEL.
IN KAR BOŠ SEJAL,
BOŠ TUDI POŽEL.

Pršeči snopi isker
so prižgali zvezde.
O dolina moja
kakor v ognju boja
v ognju dela.
Dimnikov mogoče piščali...
Kdo udarja svojo pesem
na klaviaturo strojev?

Kdo ustvarja
iz disharmonije
razbitega železa
svetlobe harmonijo.
Kdo raztaplja zarjaveli čas
v slapove železnih ognjev.
Od kod ta glasba?
Fanfare v srcu čujem!
Kje zlate so pozavne?
Kje so bobni?
Kdo po načrtih in računih
na tolkala strojev
bodočnost
ljudstvu snuje
v kovinski simfoniji?
Kdo po svoji meri
in preudarku
piše času note?
Kdo daje času
nov svobodni ritem?
Kdo drami v meni svoj zanos
in me spreminja v pesem?
Rogovi,
v rdečo zarjo jutra
odprite zlata usta
in razglasite svetu,
kdo iz mene poje
LJUDJE
LJUDJE
LJUDJE
odeti
v ognjeno meglo sopar
SPLAVARJI
NA GOREČI
ŽELEZNI REKI
v rdečem jutru
s pesmijo ognjeno v duši
NA RAZBELJENA SO VESLA
SE OPRLI
IN ZAPLULI V ČAS,
V NAŠ ČAS!
V SVOJEM SRCU
SLIŠIM RDEČO HIMNO:
SVOBODI LJUDSTVA
POJEM.

HIMNA

Pesem o slavi pojo nam gozdovi,
spev, ki nikoli ne izzveni.
Pesem o slavi pojo nam grobovi,
pesem za nas žrtvovane krvi.
Pesem o slavi pojo nam ravnine,
pesem o slavi nam morje šumi,
pesem stoletnega hrepenenja,
o domovina svobodnih ljudi.

Rodovi naj novi bodo obala,
skalna obala, ki valove drobi,
valove viharne krivic in nasilja,
podtikanj nizkotnih in podlih laži.
O domovina, naj se nikoli
nad tabo noč temna več ne spusti.

V boju pomlad se je razcvetela,
v boju iz žrtev in iz krvi,
v znoju ob plavžih iz našega dela
v zarji železni naš čas se budi.
Dan se nad sinjimi polji razpenja,
sreče kruh zlati iz rok nam zori,
vse, kar očetje so hrepeneli,
nam domovina kot mati deli.

Rodovi naj novi bodo obala,
skalna obala, ki valove drobi,
valove viharne krivic in nasilja,
podtikanj nizkotnih in podlih laži.
O domovina, naj se nikoli
nad tabo noč temna več ne spusti.

Bratstvo na svetu naj narode združi
v zvezo svobodnih in srečnih ljudi,
da bo naš svet vsem ljudem domovina,
vsem, ki sovražijo sužnje vezi,
bratom iz Afrike, azijskim bratom,
bratom teptanim na zvezdi sveta,
da bo človeštvo ena družina,
da bo svet zvezda brez ječ in meja.

Rodovi naj novi bodo obala,
skalna obala, ki valove drobi,
valove viharne krivic in nasilja,
podtikanj nizkotnih in podlih laži.
O domovina, naj se nikoli
nad tabo noč temna več ne spusti.

III

V spomin na julijsko stavko 1935, kovačnico akcijske enotnosti jeseniškega delavstva

Vencelj Perko

STAVKA JESENIŠKIH KOVINARJEV LETA 1935

Po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929 so bile odvzete še že tako okrnjene politične svoboščine. Prepovedano je bilo politično združevanje delavcev v njihovih organizacijah, do skrajnosti je bila omejena svoboda tiska, govora in zborovanja. Podjetja in državna oblast so brezobzirno preganjala napredne delavce, zlasti pa tiste, ki so kljub terorju upali povedati resnico in se upirali storjenim krivicam. Delavske strokovne organizacije (sindikalne) — takrat skoro edina legalna oblika organizirane borbe delavskega razreda — je notranje slabila ideološka razdvojenost, njihovo udarno moč pa je slabil tudi skrajni oportunizem nekaterih vodstev teh organizacij. Zaradi takih političnih razmer in notranjih slabosti delavskega razreda so podjetniki brezobzirno izkoriščali delavce, kršili že priborjene pravice, samovoljno in nezakonito diktirali pogoje delovnih odnosov, ignorirali zakonite predstavnike delavstva in breme takratne svetovne gospodarske krize prevalili na delavska ramena.

V tem času so Nemca Avgust Westen in Pfeiffer, slovenski bankir Avgust Praprotnik in drugi odkupili od Italijanov delnice Kranjske industrijske družbe (KID) na Jesenicah. Westen kot glavni lastnik delnic je prišel na Jesenice že z izdelanim konceptom rekonstrukcije železarne. Modernizacija tovarne in njena razširitev je sicer pomenila gospodarski napredek kraja, toda Westnov namen, da se zaradi rekonstrukcije ne odpove profitom, da le-to izvede na račun delavcev itd., vse to je pomenilo novo poglavje v borbi jeseniškega delavstva. Z rekonstrukcijo tovarne je namreč Westen začel sistematično uvajati nove metode v odnosih med delavci in tovarno. KID je postopoma, korak za korakom delavstvo izigravala in mu odvzemala že pridobljene pravice. Delavcem je vsiljevala nove slabše akorde, jim zniževala plače, ukinila je stanovanjsko in otroško doklado ter cenejšo nabavo kuriva, kršila kolektivno pogodbo, leta 1932 pa je zaradi pritiska na narodno banko zaradi državnih kreditov odpovedala vsemu delavstvu.

To začetno obdobje KID pod novimi lastniki je bilo za jeseniške železarje najtežje v njihovi zgodovini in ga bo treba podrobno obdelati. Jaz bi se omejil tu samo na bežen oris, potreben za razumevanje dogodkov v letu 1935.

Leta 1930 je vsililo podjetje nove akorde, s katerimi je bilo delavstvo zelo nezadovoljno. Hotelo je ta problem, obenem pa tudi druge probleme

svojih odnosov s podjetjem urediti s kolektivno pogodbo. Ta je bila sklenjena oktobra 1931. leta. Podjetje pa jo je že čez dober mesec odpovedalo. Začela so se dolgotrajna pogajanja. Podjetje je zahtevalo znižanje plač, stalež delavstva pa je znižalo od 2.400 na 2.100. Posledice splošne gospodarske krize je podjetje hotelo prevaliti na ramena delavstva. S 15. marcem 1932 je Westen odpovedal službo vsem delavcem in ustavil obratovanje tovarne. Delavci martinarne so bili zaradi grobe izjave šefa tega obrata — češ, da je za delavce dovolj, če je čebulo in nosi coklje — tako ogorčeni, da so ga odnesli iz tovarne na cesto. Žene pa so demonstrirale pred njegovim stanovanjem in mu prinesle jerbas čebule in coklje. Vseeno pa je podjetje ustvarilo tako psihozo strahu, da delavstvo ni hotelo poslušati najbolj revolucionarnih delavcev, ki so hoteli razkrinkati špekulantski manever KID.

Po 14 dneh je začelo podjetje s postopnim obratovanjem. 600 delavcev je ostalo na cesti. Odpovedali so tudi nekaterim delavskim zaupnikom, kar pa je podjetje na pritisk strokovne organizacije SMRJ kasneje preklicalo. Podjetje je znižalo tudi mezde (plače) za 10 %, ukinilo cenejšo nabavo kuriva delavcem ter stanovanjsko in družinsko doklado. Pod takim pritiskom je bila podpisana nova, za delavce skrajno neugodna kolektivna pogodba. Zgodilo se je, kar so napovedovali komunisti: Westen je dosegel svoj namen. Delavstvu pa so se vendarle začele odpirati oči.

Proizvodnja je rasla, draginja življenjskih potrebščin pa se je dvignila za 19 %. Zato je delavstvo oktobra 1932. leta odpovedalo kolektivno pogodbo in zahtevalo nazaj, kar je izgubilo. KID pa je vnovič zahtevala novo znižanje plač od 10 do 20 % in novo redukcijo delavstva, misleč, da bo kljub naraščajočemu nezadovoljstvu in razburjanju med zaposlenimi obdržala delavstvo na uzdi. Sprejela je sicer odpoved kolektivne pogodbe, nove pa ni bila pripravljena sprejeti takoj, ker se je čutila suvereno. Pogajanja so se vlekla v nedogled. Preteklo je leto in pol, a nove pogodbe še ni bilo. Ker se stvar ni premaknila z mrtve točke, je delavstvo mimo svojih strokovnih (sindikalnih) organizacij 27. aprila 1934. leta prekinilo delo. Najprej na Savi, nato pa še na Javorniku in šlo protestirat pred pisarno direkcije. H generalnemu direktorju je odšla posebna delegacija in mu povedala, zakaj delavstvo protestira. To pa je bilo znamenje, da komunisti in drugi neuklonljivi delavci niso več »glas vpijočega v puščavi«.

Naslednji dan, dne 28. 4. 1934. je bila kolektivna pogodba podpisana. Z njo so se le delno izboljšali plačilni pogoji. Toda kmalu po njenem podpisu je prišlo do ponovnih sporov. Podjetje je kršilo kolektivno pogodbo s samovoljnim postavljanjem akordov in samovoljnim tolmačenjem njenih določil. Intervencije delavskih zaupnikov so bile brezuspešne. Odnosi pa so se zlasti zaostrili v obratih na Javorniku — spor Vister — Lautenschläger.

Nemški državljan Lautenschläger je bil tehnični vodja novega obrata fine pločevine. V spor se je vmešal celo nemški konzul iz Zagreba, obenem pa sta ga reševala tudi delavska zbornica in banovinski inšpektor dela. Vistra je obratovodstvo prestavilo iz obrata na slabše delovno

mesto — na prosto. Kaznovalo in premestilo pa je na slabše delovno mestu tudi delavca Cirila Grintova in Glaviča.

V decembru 1934 so se odnosi v obratu fine pločevine ponovno zaostrili. Vodilni Nemci v obratu so delavce priganjali do skrajnosti. Bili so primeri, da je delavec zaradi vročine in izčrpanosti padel v nezavest. Proizvodnjo so dvignili za 1/3, pri tem pa je mezda ostala ista. 21. decembra je obratovodja tega obrata sporočil delavcem, da bodo zaradi pomanjkanja dela šli na brezplačni dopust, in to od 22. decembra 1934 do 3. januarja 1935. Delavci so takoj ustavili delo, stavkali 4 ure in zahtevali drugo delo. Zato je podjetje, ne da bi vedelo, kdo je organizator štiriurne stavke, odpustilo 5 delavcev. Ker podjetje ni hotelo sprejeti odpuščenih nazaj, so na sestanku strokovnih organizacij na Javorniku dne 6. januarja 1935. predlagali, naj bi javorniški delavci stopili v stavko, če bi KID do 10. januarja zopet ne sprejela odpuščenih delavcev. Strokovni organizaciji SMRJ in NSZ z Javornika sta predlog podprli, JSZ pa ga je odklonila z izgovorom, da je čas za stavko neprimeren. Tako je ostalo samo pri protestnem shodu delavstva in pri mnogih brezplodnih intervencijah zaupnikov.

Posebno sporne zadeve v javorniških obratih so še bile: plačevanje akordnih tarif za nedoločene caglje (unbestimmt), na katere so delavci zahtevali 20 % pribitka, podjetje pa je to zahtevo vztrajno odklanjalo. Predelava posebno trdnih materialov — označenih pod 6 A, ki jih niso plačevali po pogodbi, spornost nadomestnih mezd, ureditev plač v lužilnici itd. Vsi poizkusi delavskih zaupnikov in neodločne intervencije strokovnih organizacij niso rodili uspeha. Po pogajanjih na direkciji, 2. aprila, so ostala glavna vprašanja še vedno nerešena in odprta.

Neposredni kršitelji določil pogodbe so bili šefi posameznih obratov, med katerimi so bili skoraj vsi Nemci. Tudi druga vodilna mesta so zasedli večinoma tujci. Izjema sta bila generalni sekretar dr. Obersnel in pa šef martinarne ing. Rekar. Tako je bilo v tem času kar 45 vodilnih oseb podjetja — tujcev. Ti ljudje so bili svet zase, ki se je menil ne glede na izbiro sredstev, samo za položaj. Zato jim ni bilo do rešitve spornih vprašanj, izigravali so na vsakem koraku kolektivno pogodbo, niso se menili za intervencije in predloge delavskih in organizacijskih zaupnikov.

Tudi v obratu na Savi so se ta vprašanja množila (zamudne dnine v žičarni in pocinkovalnici, nadomestne mezde za zidarska dela v martinarni, higiensko-tehnična zaščita delavcev — njeno ureditev so zahtevali delavski zaupniki v posebni resoluciji), se zaostrovala in terjala rešitev.

Nove delavce so v KID sprejemali brez upoštevanja predlogov delavskih zaupnikov. Lovro Humer, ki je urejal sprejem delavcev, je odkrito izjavljal, da bo sprejel le tiste, ki so volili na volitvah v parlament 5. 5. 1935. Na Jesenicah pa so na teh volitvah kandidirali le kandidati obeh meščanskih strank.

Lovro Humer in seveda tudi drugi hlapci delničarjev so kazali zlasti oster odnos do pristašev marksističnih delavskih organizacij, ki so bili vsa leta nosilci borbe jeseniških kovinarjev. Ti so bili prvi na listi kaznovanj, premeščanj na slabša delovna mesta, ali pa so bili odpuščeni. Njihovi sinovi in hčere so zaradi tega zelo težko dobili zaposlitev v tovarni.

Zadeve, ki so jih zaupniki ponovno predložili v rešitev 18. aprila 1935 pri tehničnem direktorju Dostalu, je ta vse odklonil, obenem pa še tiste, ki jih je prej že odobril. Pri intervenciji zaupnikov pri obratnih šefih so se ti izgovarjali, da bodo že vse uredili, da sedaj nimajo časa, mnogokrat pa, da zato niso pristojni, ker je to stvar direkcije.

Tehnični direktor Dostal in drugi iz direkcije pa so se izgovarjali, da je to stvar obratovodij, ali da se morajo še s tem ali onim pogovoriti.

Stvari so lebdele v zraku in se niso premaknile nikamor. Zato je strokovna organizacija SMRJ na zahtevo glavnih delavskih zaupnikov Ignaca Kralja in mene sklicala velik protestni shod 31. 5. 1935 v nabito polni dvorani Delavskega doma pri Jelenu. Na shodu so bili tudi tovariši iz »Tovarne verig« v Lescah, ki so prav v tem času stavkali in vodili borbo za obrambo svojih pravic.

Ignac Kralj in jaz sva poročala o spornih zadevah, o tem, kako je KID ignorirala vsa naša prizadevanja, mimo tega pa sva pojasnila težko stanje, ki bi peljalo še v večjo negotovost, če spornih zadev v tovarnah KID ne bi uredili. Kralj je omenil tudi to, kar je izjavil že Dostalu, da bodo v primeru, če se stvari ne bi uredile, zaupniki odklonili vsako odgovornost za posledice, ki bodo zaradi brezbrižnega odnosa do delavskih pritožb in zahtev sledile. Dostal pa mu je na to odgovoril, da bi v takem primeru zahteval samo razrešitev Ignaca Kralja kot delavskega zaupnika.

Ko smo na shodu govorili o naši solidarnosti s stavkajočimi v Lescah, so zborovalci manifestirali svojo neomajno odločitev, da bomo, če bo treba, tudi mi na Jesenicah šli v stavko. Brez dvoma je stavka leščanskih kovinarjev dajala zgled tudi tistemu delu jeseniškega delavstva, ki je na to sredstvo delavskega boja gledal s strahom in nezaupanjem. Bila je vzpodbuda naših namenov, da bi poleg boja za rešitev spornih vprašanj naša stavka manifestirala tudi široko akcijsko enotnost delavstva in bila obenem tudi izraz protesta proti obstoječim družbenim razmeram. Tako bi naša stavka dobila še prav poseben pomen za delavstvo v vsej državi, prvič že zaradi borbene tradicije jeseniških kovinarjev in njihove potencialne moči takrat največje železarne v Jugoslaviji. Prav to pa bi vplivalo na borbeno razpoloženje delavstva v drugih industrijskih središčih in krajih Slovenije in Jugoslavije.

Tak je bil naš namen, ko smo stavko pripravljali. Zaradi lažjega razumevanja same stavke pa je potrebno pred tem povedati nekaj tudi o silah, ki so vplivale na njen nastanek in potek — na njeno realizacijo.

Vloga delavskih strokovnih organizacij in vloga delavskih — po zakonu izvoljenih — zaupnikov

V času stavke leta 1935 je bilo zaposlenih v vseh obratih KID na Savi, Javorniku in Dobravi, približno 2.470 delavcev. V delavskih strokovnih organizacijah je bilo organiziranih ca. 1870 ali 76 % delavcev, neorganiziranih pa je bilo okrog 600 delavcev. Po številu je bila najmočnejša marksistično usmerjena strokovna organizacija, imenovana »Sa-

vez metalskih radnika Jugoslavije (SMRJ), ki je imela takrat 1.070 članov ali 43 % zaposlenih delavcev oziroma 57 % vseh organiziranih. Druga je bila »Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) s približno 19 %, tretja pa »Narodna strokovna zveza« (NSZ) s ca. 14 % zaposlenih organiziranih delavcev.

Ob času volitev delavskih zaupnikov januarja 1935 je bilo zaposlenih le nekaj nad 2.200 delavcev. Kakšen vpliv so imele posamezne organizacije na delavstvo, nam pove izid teh volitev, ki so bile 25. januarja 1935. SMRJ je dobila 1314 ali 59,18 % glasov in 21 delavskih zaupnikov, JSZ 495 ali 22,27 % glasov in 7 zaupnikov, NSZ pa je dobila 351 ali 15,79 % glasov in 6 zaupnikov.

Skupno smo imeli 34 delavskih zaupnikov in to za obrate na Savi 16, na Javorniku 12 in elektrodna tovarna na Dobravi 6. Za starešino delavskih zaupnikov celotnega podjetja in obrata na Savi sem bil izvoljen jaz, za obrate na Javorniku Ignac Kralj in za elektrodno tovarno na Dobravi Jože Bucek — vsi izvoljeni na listi SMRJ.

Nameščenci KID so imeli svojo strokovno organizacijo, ki pa z nami ni imela nobene zveze in je javno sploh ni bilo čutiti.

Odnosi med strokovnimi organizacijami niso bili dobri, čeprav je šlo za enotno ekonomsko-socialne interese vseh zaposlenih delavcev in je stalni pritisk podjetja na že priborjene pravice delavcev zahteval odločnejših akcij.

Vzrok takih odnosov je bil tudi v tem, da sta bili JSZ in NSZ pod močnim vplivom političnih faktorjev iz vrst državnih političnih strank, JNS in JRZ, oziroma pod vplivom duhovščine in nekaterih vodilnih ljudi pri KID, ki so bili pripadniki teh strank. S tem pa ne trdim, da v teh organizacijah ni bilo delavcev z razredno zavestjo, ki so zahtevali skupne akcije in so bili pripravljeni tudi na ostrejše spopade s podjetjem, kar je pozneje pokazala tudi stavka.

Marksistično sindikalno gibanje v železarni na Jesenicah je imelo od prve svetovne vojne naprej vodilno vlogo. Vpliv te vloge je bil v različnih obdobjih različen, odvisno od ljudi, ki so stali v vodstvu organizacije in njene notranje trdnosti. Tako stanje v sindikalnem gibanju se je manifestiralo tudi v taktiki podjetja proti delavstvu.

Institucija delavskih in nameščenskih delavskih zaupnikov je bila na zahtevo delavskih organizacij uzakonjena v zakonu o zaščiti delavcev v decembru leta 1927. Delavske zaupnike so volili delavci na splošnih tajnih volitvah po proporcionalnem sistemu vsako leto v mesecu januarju.

Delavski zaupniki so imeli nalogo, da:

1. delujejo na zaščito gospodarskih, socialnih in kulturnih koristi delavcev, zaposlenih v podjetju,

2. vplivajo na vzdrževanje dobrih odnosov med delavci in njihovimi delodajalci,

3. sodelujejo pri pripravljanju in izdelovanju kolektivnih pogodb med delavci in delodajalci,

4. skrbe, da se delodajalci in delavci strogo drže vseh kolektivnih in individualnih delovnih pogodb,

5. posredujejo med delavci in delodajalci v sporih, ki izvirajo iz delovnega razmerja,

6. posredujejo pri določanju akordnih tarif,

7. stremijo za tem, da se strogo uporabljajo vse odredbe, ki jih predpisujejo zakonodajna in administrativna oblastva za zaščito delavcev,

8. stremijo za tem, da se vzdržuje v podjetjih red in disciplina,

9. podpirajo delavce in delodajalce z nasveti ob izstopu z dela ali odpustu delavcev,

10. vračajo delodajalcem vloge za izboljšavo organizacije dela v podjetjih,

Delovanje delavskih zaupnikov je bilo posredniškega — pomirjevalnega značaja. O sprejemanju in odpuščanju delavcev, o določanju mezd in akordov so imeli zaupniki samo posredovalno funkcijo. Zbor delavskih zaupnikov je na prvi seji po volitvah izvolil predsednika, imenovanega »starešina zaupnikov«, ki smo ga nazvali glavni delavski zaupnik. Starešina je bil zakoniti predstavnik delavcev v podjetju. Delavskim zaupnikom je zakon predvideval zaščito, da zaradi opravljanja svoje funkcije ne morejo biti odpuščeni ali drugače preganjani.

Prošnje in pritožbe so sprejemali delavski zaupniki za tisti oddelek, v katerega so bili izvoljeni in jih posredovali starešini zaupnikov, da bi jih rešil na pristojnem mestu. Če starešina ni uspel v svojih intervencijah in če je grozila zaradi tega stavka, je moral o tem nujno obvestiti pristojno inšpekcijo dela ter zahtevati, da bi ta posredovala in bi se tako nevarnost odvrnila. Med stavko ali izporom ni smel starešina zaupnikov, dokler stavke ali izpora ni bilo konec, nastopati — niti kot govornik, če bi namereval s svojimi govori zavleči nastali spor, niti kot vodja stavke v dotičnem podjetju.

Tudi v naši (SMRJ) strokovni organizaciji sta obstajali dve struji. Eno smo sestavljali mlajši tovariši, ki smo gradili svojo razredno zavest v delavsko prosvetnem društvu »Svoboda«, oziroma »Enakost«, in delovali pod vplivom KPJ. Desno strujo pa so sestavljali v glavnem takratni vodilni tovariši v podružnici SMRJ. Ti so se izogibali ostrejši borbi in hujšim spopadom tako s podjetjem kot z oblastmi. Ta struja je bila pod političnim vplivom desnih socialistov. Eden ostrejših spopadov med obema strujama je bil ob sklepanju kolektivne pogodbe aprila 1934, ko smo mlajši nasprotovali čl. 16 kolektivne pogodbe, po katerem bi podjetje lahko avtomatično znižalo mezde, če bi na trgu padle cene izdelkom železarne, in zato, ker je vodstvo podružnice grozilo in kritiziralo mlajše zaradi ustavitve dela in demonstracij pred direkcijo 27. aprila 1934, čeprav je ta akcija omogočila takojšen podpis kolektivne pogodbe. Ideološka razdvojenost in različna gledanja na metode borbe so močno slabili našo borbeno sposobnost.

Tiste, ki se niso strinjali s taktiko vodstva, so nazivali »opozicija«. Ta je zahtevala od sindikalnega vodstva, da organizira odločne akcije proti podjetju in da se odnosi v organizaciji normalizirajo. Vodstvo orga-

nizacije je odklanjalo predloge »opozicije« in se izmikalo borbi. Predlogi »opozicije«, da bi se sporazumno izoblikovala platforma za nadaljnje akcije borbe, so naleteli na gluha ušesa. Stanje je bilo tako, da je večina članov, ki je podpirala »opozicijo«, zahtevala akcije, vodstvo pa se je izogibalo borbi. Podobno stanje je bilo tudi v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) in v Narodni strokovni zvezi (NSZ). Zaradi tega je podjetje še lažje kratilo pravice delavstva. Delavski zaupniki so hodili na intervencije, toda brez uspeha.

Posebno mesto v gibanju jeseniških kovinarjev je pripadalo delavsko-kulturno-prosvetnemu društvu »Svoboda« oziroma »Enakost« in podružnici »Zveza delavskih žena in deklet«. Jedro najbolj borbenega dela jeseniških delavcev so poleg članov KP sestavljali člani »Enakosti«. Zato so bili njeni člani tudi pod posebnim nadzorstvom oblasti in so bili pregajnani. V »Enakosti« je imel v tem času pomembno vlogo naš delavski pesnik in pisatelj Tone Čufar. Njegove pesmi, zlasti pa njegova drama »Polom«, so takrat izredno močno vplivale na zavest jeseniških delavcev. To, kar smo pred letom dni igrali z njegovo dramo »Polom«, smo v nekem smislu doživljali v veliki stavki leta 1935.

Naše žene, organizirane v Zvezi delavskih žena in deklet, prekaljene v preteklih borbah — saj so že leta 1932. pri izprtju (odpoved delovnega razmerja) vsega delavstva manifestirale svojo visoko borbeno zavest, so bile pripravljene tudi na to borbo, ki nas je čakala.

Vpliv KPJ na borbeno razpoloženje jeseniških kovinarjev

Meseca decembra je bila v Ljubljani IV. konferenca KPJ. Sklepi te konference so bili objavljeni v brošuri, ki je imela prikrit naslov »Turizem v Sloveniji«. Ta brošura je krožila med jeseniškimi komunisti in simpatizerji, saj so bili v njej objavljeni sklepi izrednega pomena za delo med delavci.

Sklepi te konference so predvidevali naslednja sredstva razrednega boja v tem obdobju:

1. stavke in množična gibanja (zborovanja, demonstracije in shodi) za uresničevanje neposrednih zahtev,

2. razvijanje dnevnih ekonomskih bojev v velika politična gibanja in stavke; razširjanje stavke in gibanj iz posameznih podjetij, vasi in krajev na celotne industrijske panoge in področja, itd.

Za pripravljanje odločilnih bojev za oblast pa je konferenca postavila naslednje neposredne naloge borbe:

1. borba za izplačevanje, proti znižanju in za povišanje mezd,

2. skupne akcije vsega proletariata proti poslabšanju socialnega zavarovanja delavcev in za takojšnjo pomoč brezposelnim na račun države in podjetnikov,

3. borba celih vasi proti rubežem in prisilnemu izterjevanju davkov in dolgov ter proti kuluku,

4. borba proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja,
5. borba za pravice političnih obsojencev in njih amnestije; borba za ukinitev zakona o zaščiti države, za svobodo tiska in organizacije,
6. borba za ostvaritev akcijske skupnosti delavskega razreda in enotnosti socialnih organizacij na temelju razrednega boja.

Sklepi IV. partijske konference so imeli močan vpliv tudi na naše delo, saj so bili odraz teženj širokih delavskih množic, posebno pa odraz borbenega razpoloženja naprednih delavcev v industrijskih centrih.

V tem času je Slovenijo zajel širok stavkovni val. Januarja 1934 je bila stavka kovinarjev v Guštanju (Ravne), v maju so stavkali tekstilci v Mariboru, 5. junija so zasedli trboveljski rudarji rudnike in šli v hudo gladovno stavko. V Hrastniku so rudnik zasedli žandarji. Septembra so stavkali grafični delavci v Ljubljani in tekstilci v »Ika« v Kranju. Februarja 1935 so začeli s stavko gradbinci v Celju, aprila rudarji v Libojah, maja, kakor sem že omenil, kovinarji v Lescah in od 2. maja do 6. junija so stavkali tekstilci v Kočevju zaradi odpuščanja delavcev.

Tudi jeseniški kovinar je moral seči po zadnjem orožju — stavki, čeprav so ga bremenile stvari, ki so slabile njegovo moč.

Nerešena vprašanja, polno drobnih spopadov in pa psihološka pripravljenost delavcev na borbo so bili močnejši faktorji kot pa neaktivna vodstva strokovnih organizacij. Edina organizirana politična sila, ki je stala za borbeno razpoloženimi delavci, je bila mlada, sorazmerno maloštevilna partijska organizacija, ki je naslanjala svoje delo na širok krog simpatizerjev in borbene akcije v tovarni in kraju.

Priprava na stavko, njen začetek in njena legalizacija

Dne 3. julija sva šla s predsednikom podružnice SMRJ Ivanom Čelesnikom k tehničnemu direktorju KID ing. Dostalu, da bi še enkrat poizkusila reševati sporne zadeve. Toda Dostal naju ni sprejel. Proti takemu postopanju sva protestirala pri generalnemu tajniku KID dr. Obersnelu, ki je zadevo sporočil generalnemu direktorju Nootu. Le-ta je za dan razprave določil 5. julij. Tega dne pa je Noot le obljubil, da bomo obveščeni, kdaj se bodo naše zahteve reševale.

To je bila pred stavko naša zadnja intervencija na direkciji. Vsak nadaljnji poizkus, da bi rešili obstoječa nesoglasja s posredovanji, se nam je zdel zaradi vedno hujšega izigravanja uprave KID nesmiseln. Intervencij zaupnikov je bilo dovolj, saj sem samo jaz kot glavni zaupnik od izvolitve konec januarja 1935 pa do 17. julija 1935 napravil 71 raznih intervencij, da ne omenim intervencij glavnih zaupnikov Kralja in Bucka ter drugih zaupnikov.

Kaj sedaj? Delavski zaupniki so svojo posredovalno nalogo, ki jim jo je določal zakon, opravili. Vodstva delavskih organizacij niso bila pripravljena na ostrejše intervencije. Ostalo nam je le, da mimo strokovnih organizacij stopimo v akcijo in da odločno povemo, da tako ne moremo in nočemo več.

Odločili smo se za stavko!

Stavkati bi začeli že prej, pa smo se pripravljali na zlet Svobod v nedeljo 7. julija v Celju. Na zlet smo se peljali s posebnim vlakom. Velike manifestacije delavske solidarnosti in izrazi borbenega razpoloženja v Celju so izredno močno vplivali na naše tovariše. Ta faktor nam je zelo olajšal odločitev za stavko, ki smo jo večkrat omenjali po zadnjih razpravah pri generalnem direktorju Nootu 5. julija.

Zadnji sestanek, na katerem smo se dogovorili, kdaj in kako bomo začeli stavkati, smo imeli v četrtek pozno popoldne pri Koniču na Javorniku.

Navzoči so bili le nekateri delavski in organizacijski zaupniki SMRJ. Računali smo, da bo na njih ležalo glavno breme stavke. Na sestanku so bili: Ignac Kralj, Franc Sirc, Alojz Žnidar, Janko Noč, Janez Šmid, Viktor Stražišar, Karel Preželj, Edi Giorgioni, Franjo Federl, jaz in morda še kdo. Dogovorili smo se, da bodo začeli delavci obratov KID na Javorniku stavkati v petek, 12. julija ob 6. uri zjutraj, tako da ostaneta v tovarni nočna in dopoldanska izmena. Ob 14. uri naj bi se jim pridružila še popoldanska izmena. Za vsak obrat je bil zadolžen po eden od prisotnih, da bo poskrbel, da bo delo ustavljeno in da bodo pazili, da ne bi v obratih nastala kaka škoda. Dogovorili smo se tudi, kako bi zavarovali izhode, da bi onemogočili poizkus odhoda morebitnim stavkokazom iz tovarne, oziroma prihod kakšnega provokatorja v tovarno. Federl in Giorgioni sta prevzela nalogo, da bosta obvestila naše žene in dekleta, da bodo zjutraj ob 6. uri že ob tovarni in tako z zunanje strani zavarovale tovarno med drugim tudi pred žandarji, če bi le-ti poizkušali s silo izgnati delavce iz tovarne.

Zvečer sva se z Ignacem Kraljem pogovorila, kako bova v stavki nastopala kot delavska zaupnika, da ne bi dala videza, da sva med organizatorji stavke. Dogovorila sva se tudi, kako bomo legalizirali stavko. V tem tednu sva oba delala v dopoldanski izmeni, Kralj v obratu grobe proge na Javorniku, jaz pa v obratu žične valjarne na Savi. Domenila sva se, da mi bo Kralj takoj, ko bo »izvedel« za stavko, sporočil po telefonu kot staršini vseh zaupnikov KID, jaz pa bom poskrbel, da se stavka legalizira.

Tisto noč nisem mogel zaspati, ker sem razmišljal samo o tem, kako bo stavka uspela. Računali smo, da bo ta borba huda, da nam bodo nasprotovali ne le podjetje, marveč tudi državna oblast z žandarji in da stavke morda ne bodo podprla niti oficialna vodstva strokovnih organizacij na Jesenicah. Zato smo morali izbrati previdno taktiko, s katero smo iznenadili vodstvo KID, ki je bilo v prvem trenutku stavke popolnoma dezorientirano.

Dne 12. julija sem bil že kot običajno približno 10 minut pred 6. uro na svojem delovnem mestu v obratu na Savi. Ko sem z žerjavom prekladal caglje, me je okrog 6.30 prišel nekdo poklicat, naj grem takoj k telefonu v pisarno, ker me nujno zahteva glavni zaupnik na Javorniku Ignac Kralj. Ta mi je z »zaskrbljenim« glasom sporočil, da so delavci javorniških obratov začeli stavkati in da so zasedli tovarno. O tem sem

hotel obvestiti generalnega tajnika KID dr. Obersnela, a je bil ta dan odsoten, zato sem poklical po telefonu ing. Cirila Rekarja, šefa martinarne, in mu povedal o stavki na Javorniku. Prosil sem ga, da o tem nemudoma obvesti generalnega direktorja Noota. Sam nisem mogel Noota neposredno obvestiti, ker nisem znal nemškega jezika, Noot pa kljub desetletjem, ki jih je preživel v naši dolini, slovenščine ni razumel.

Po razgovoru z ing. Rekarjem sem se z motorno železnico odpeljal na Javornik. S Kraljem sva našla direktorja javorniških obratov ing. Fischerja in mu očitala, da je stavka posledica njihovega izigravanja pravic delavcev in da ti sedaj nočejo poslušati niti svojih zaupnikov. Imel sem vtis, da je bil zelo prizadet. Njegovo reagiranje je bilo zelo umirjeno-defenzivno.

Kako se je stavka začela, naj povedo delavci, ki so takrat v stavki na Javorniku sodelovali. Delavec Jože Stražišar se tega spominja takole:

»Drugi dan ob tričetrt na šest grem mimo vratarja javorniške tovarne na delo. Pri vratarju ni nihče posumil na stavko; delavci so hodili na delo kot ob drugih dnevih. Grem skozi dvorišče v obrate, ne opazim nobenega izrednega gibanja. Vse je bilo videti normalno, nikjer nobenega znamenja za stavko. Pet minut pred 6. uro je nenadoma zaživelo v tovarni. V vseh obratih so se pojavili ljudje, ki so poročali, da je izbruhnila stavka, da nihče ne sme domov, da so ženske pred vratarnico in ne pustijo nobenega delavca iz tovarne. Nekaj minut pred šesto uro, ko je bilo treba zamenjati nočno dnino, ki nas je že klicala na izmeno, smo »zankarji« dnevne dnine imeli posvet o ustavitvi male proge. Vendar, preden smo do sklepa prišli, da ne gremo zamenjat nočne dnine, je od adjustaže prišlo 15 delavcev. Postavili so se tako blizu proge, da predprogarji niso mogli valjati cagljev, iz peči pa ne dovažati. Tako je mala proga obstala.

Tej grupi 15 ljudi, smo se pridružili tudi mi ter odšli proti grobi progi in naprej na progo grobe pločevine. Tudi ta je ob našem prihodu takoj obstala.

Zadnja proga, ki smo jo ustavili, je bila proga fine pločevine; tu se je natlačilo toliko ljudi, da je bil prostor med pečmi in progami popolnoma napolnjen in ni bilo več mogoče valjati. V dobrih petih minutah so obstale vse proge na Javorniku. Zanimalo me je, kaj je delal ta čas Kralj, glavni zaupnik delavstva na Javorniku. Prepričan sem bil, da je za stavkovnim gibanjem v ozadju Kralj sam, Perko Vencelj in nekaj njunih najožjih prijateljev. Kot zaupnik ni mogel z drugimi delavci ustavljati obrate, navduševati z govori, zagovarjati stavko pred delavci, njegova naloga je bila posredovalna. Zato je bilo videti, kot da delavci vodijo stavko brez vodstva. Ko smo šli skozi obrat grobe proge mimo globoke peči, sem videl Kralja, ko je zapisoval kvalitete ingotov v svojo beležko. Globoko zaverovan v svoje delo »ni videl« množice delavcev, ki so ustavljale delo v obratih. Šele ko je bilo delo ustavljeno, je šel za množico v adjustažo grobe pločevine. Ko je Kralj prišel med delavce, je opravil prvo formalno dolžnost, ko jih je vprašal, zakaj so ustavili delo, zakaj ne delajo. Delavci so drug za drugim začeli stavljati pritožbe in zahteve.«

Delavec **Žumer** pa se spominja začetka stavke takole:

»Da se pripravlja stavka, se je že dalj časa govorilo. O stavki je bilo govora tudi na izletu v Celju. Lojze Žnidar je dobil nalogo, naj zjutraj ustavi obrat. Zjutraj ob pol šestih sem stopil k Tomažu in dejal, naj konča. Rekel je, da ima še nekaj cagljev v peči, ko bo to podelal, bo končal. Delavci so vedeli, zakaj gre in niso odhajali domov, temveč so čakali. Medtem je prišla že jutranja skupina. Ob 6. uri je prišel mojster Kučina in zahteval, da začnemo delati. Ko so vprašali, zakaj stojimo, je bil odgovor: »Štrajkamo.«

Potem smo ustavili delo še v adjustaži in na težki progi. Nato smo vsi odšli v obrat fine pločevine. V tem je pritekel k meni obratovodja ing. Semlak in

zakričal, da sem jaz tisti, ki ustavlja delo. Rekel sem: »Da«. Delavci so ga napadli. Pozneje se je govorilo, da je Semlaku en delavec grozil z nožem. Res je imel žepni nož, ki ga je kazal Semlaku. Nato smo šli pred pisarno. Po obratih smo potem organizirali red. Postavili smo stavkovni odbor.«

Tako kot delavci v obratih, so tudi žene izpolnile svojo nalogo in to bolje, kot smo pričakovali. Blokirale so vse dohode v tovarno in manifestirale svojo borbeno solidarnost z možmi, brati in sinovi. Začetek stavke je bil spodbuden in prva skrb je bila premagana.

S Kraljem sva o nastali situaciji telegrafsko obvestila glavnega inšpektorja za delo pri banski upravi ing. Evgena Barago, Delavsko zbornico in oblastnega tajnika SMRJ za Slovenijo v Ljubljani Franca Leskoška. Nato me je delavec Čemažar peljal z motornim kolesom na srezko načelstvo v Radovljico. Tam sem obvestil srezkega načelnika dr. Vrečarja o stavki in o vzrokih, ki so jo povzročili.

Ko smo pripravljali stavko, smo na nekaj pozabili. Nismo vnaprej pripravili zahtev stavkajočih. Zato je bilo potrebno, da povemo in napišemo, zakaj so delavci ustavili delo. To sem omenil Kralju in predlagal, da bi to napravila skupina, ki naj bi jo sestavljali pripadniki vseh treh strokovnih organizacij. Skupino so sestavljali: iz SMRJ Ignac Kralj in jaz, iz JSZ Valentin Smolej in Anton Smolej, iz NSZ pa Matevž Kalan in Cena Praprotnik. **Ta skupina se ni imela za uradnega predstavnika teh organizacij, temveč le za predstavnika vsega delavstva.**

V adjustaži grobe pločevine, kjer je skupina imela sestanek, smo na hitro napisali zahteve stavkajočih delavcev v 18 točkah, ki jih navajam v originalu tako, kot so bile predložene direkciji:

Delavci obrata Javornik vlagajo naslednje zahteve:

1. priznanje obratnih zaupnikov in organizacijskih zaupnikov
2. nedoločeni caglji fine proge
3. fina proga — računano moštvo 32 mesto 36 mož, kakor je v pogodbi
4. 6 A material naj se plačuje po pogodbi
5. akord adjustaže fine proge
6. rezervarjem adjustaže fine proge 55 din dnevno
7. mehanična delavnica — zvišanje plač
8. akord težke proge, odprava nadomestne mezde med obratovanjem
9. takojšnja rešitev vloženih predlogov pri direkciji KID
10. ureditev plač v lužilnici in cinkarni kot dodatek kolektivne pogodbe
11. da se izda nov delovni red
12. reducirani in kaznovani naj se vrnejo na svoja mesta v obrate
13. sprejem delavcev na Javorniku v sporazumu z obstoječimi organizacijami
14. še enega tekača na fino progo
15. nobenih konsekvenc nasproti posameznikom zaradi ustavitve dela in spornosti, kakor tudi za plačilo zamujenega dela

16. škarjevcev in ravnalcev fine proge še enega rezervarja
17. priznanje lažjega dela rekonvalescentom
18. delavstvo vztraja pri tem, da se o tem razpravlja na Javorniku

Delavska deputacija: Vencelj Perko,
Matevž Kalan, Valentin Smolej

Podpisniki in glavni zaupnik Ignac Kralj so bili zadolženi, da te zahteve posredujejo direkciji.

Iz formulacije zahtev je razvidno, da so bile na hitro sestavljene in da niso vsebovale podrobnejših utemeljitev. Točke so imele tako bolj obliko tez ali gesel. Sicer so pa na direkciji dobro vedeli, za kaj gre. Podrobno obrazložitev smo potem dali na razpravi. Tam se je pokazalo, da tako formulirane zahteve niso predstavljale take nejasnosti, da se ne bi vedelo, kaj se s tem hoče. Bile so zadostna osnova za pogajanja.

Z vložitvijo zahtev je bila stavka legalizirana.

Okrog 11. ure dopoldne je prišel na Javornik podnačelnik, komisar Andrej Bizjak. Zbrane žene pred tovarno ga niso pustile v tovarno. Ob tem mi je neka žena zaklicala: »Vencelj, glej, da boš tak kot Jurman v Čufarjevi drami Polom!« Jurman je namreč predstavljal delavskega voditelja in nepopustljivega borca za delavske pravice.

Bizjaku je uspelo priti v tovarno šele z našo intervencijo skozi stranska vrata.

Sestali smo se v obratni pisarni, pred njo pa so se zbrali stavkajoči delavci. Bizjak jih je skozi odprto okno pozival, naj se vrnejo na delo in jim dopovedoval, da niso upravičeni stavkati. Da bi lažje vplival na delavce se je skliceval na mene, češ, da sem tudi jaz njegovega mišljenja. Ker je videl, da drugače ne bo šlo, je še poizkusil s to provokacijo, misleč, da ne bom upal povedati drugačnega stališča. Zato sem se oglasil in povedal delavcem, da ne mislim tako, kot pravi podnačelnik, in poudaril, da je za stavko odgovorno podjetje, ki jo je izzvalo s svojim brezobzirnim ravnanjem.

Po daljšem razgovoru z nami nam je komisar Bizjak naročil, da skličemo vse stavkajoče delavce in jih pozovemo, da se vrnejo na delo.

Ker smo bili delavski zaupniki po zakonu dolžni v takih primerih pomirjevalno vplivati na delavce, smo sklicali vse delavce v obrat fine pločevine in jim povedali to, kar je »želel« Bizjak. Tak poziv smo že predvidevali, zato smo že pred sklicem zbora naročili našim zanesljivim delavcem, naj naš poziv za prenehanje stavke z ostrim reagiranjem odločno odklonijo. Delavci so res ogorčeno odgovorili na naš poziv in odločno povedali, da ne bodo nehali stavkati, dokler KID ne bo zagotovila, da bo uredila sporne zadeve. Padali so vzkliki — seveda po našem naročilu — na račun zaupnikov: »Tudi vi držite s podjetjem!« Tako reagiranje nam je bilo potrebno, da smo lahko potem kot zaupniki ostreje nastopili proti podjetju.

Očitno je bilo, da je srezki načelnik poslal Bizjaka z nalogo, da likvidira stavko. Ta pa je naletel na odločen odpor delavcev. Niti za to pri-

liko izbrani orožniki, ki so prišli takoj za Bizjakom na Javornik, niti Bizjakove besede: **»Pazite, če bomo morali to noč tu prespati, jo boste drago plačali!«** niso omajale borbenega razpoloženja stavkajočih.

Takratni komandir orožniške postaje na Javorniku Jarc je povedal, kako je bilo takrat, takole:

»Takoj po izbruhu stavke je prišel iz Radovljice Bizjak in mi naročil, da moramo izprazniti tovarno. Odgovoril sem mu, da mora za tak ukrep prevzeti tudi vso odgovornost za vse posledice, ki bi iz tega sledile.

Povedal sem mu, da tak nalog lahko da samo za to pristojni politični uradnik in da zato ne morem dati povelja za izpraznitev tovarne.

V družbi z Bizjakom so bili še štirje pomembnejši faktorji, med njimi neki major, komandir žandarmerijske čete iz Kranja, in Joco Jovanovič, šef javne varnosti, ki je bil takrat na Bledu za zaščito kralja Petra in njegove matere Marije.

Tovarna je zahtevala, da se poveča žandarmerijska postaja na Javorniku za 100 orožnikov, prišlo pa jih je le 40. Hrano, prenočišča in druge stroške je plačala KID. Na hrani in stanovanju so bili orožniki pri Dežmanu in Kosmaču ter drugod. Vsak dan opoldne so dobili poleg kosila tudi pol litra vina na osebo, ki ga je plačala KID za dobre odnose z oblastjo. Kapetan Trbojević, ki je tudi prišel na Javornik, je zahteval poleg hrane tudi dnevnico. Ko sem to sporočil Karlu Luckmanu (KID), je ta obljubil in dal meni denar, da ga izplačam. V razgovoru, ki sem ga imel z Luckmanom, je ta določil sledečo višino dnevnic: major 150 din, kapetan 120 din, meni 50 din, podnarednikom 40 din po 30 dinarjev na kaplarje.«

Orožniki so zastražili tovarno od zunaj. Najmočnejša straža je bila pri glavnem vhodu, kjer je stražilo stalno od 8 do 12 orožnikov. Vsi orožniki so bili s čini, navadnega orožnika ni bilo. S silo si niso upali izprazniti tovarne, ker je bila vsa javnost z redkimi izjemami na strani stavkajočih in ker so se bali, da se bodo delavci uprli zlasti, ker so se širile govorice, da imajo nekateri delavci orožje in eksploziv.

Nekoč po stavki me je Bizjak ob neki priložnosti vprašal, kaj bi storili, ko bi dal nalog, da nas s silo izženejo iz tovarne. Odgovoril sem mu, da bi se v tem primeru uprli tudi taki sili. Orožja pa nismo imeli in so bile take govorice brez vsake osnove. To, kar je banu Natlačenu uspelo s silo izgnati stavkajoče tekstilce v Kranju leto pozneje, si oblastniki ob naši stavki še niso upali storiti.

To jutro sta se zgodila dva incidenta. Kot že rečeno, so stavkajoči izgnali iz tovarne asistenta Ramovža, za katerega so sumili, da zapisuje delavce, ki so najbolj izstopali v stavki.

Ramovža so se delavci lotili tudi fizično, toda le bolj v opozorilo kot pa z namenom, da bi mu storili kaj hujšega. Le pri vratarju, ko ga je nekdo porinil, da naj gre ven, je padel.

Drug primer se je pripetil mojstru Kučini, ki so ga nagnali iz tovarne zato, ker je delavce priganjal, naj začnejo z delom. Žene, ki so stražile pri vratarju, so mu metale pesek v oči. Zaradi teh incidentov smo imeli pozneje pri pogajanjih precej težav. Štirje delavci, za katere so menili, da so pri tem sodelovali, so bili po stavki aretirani in zaprti, podjetje pa jih je odpustilo iz službe.

Žene in delavci niso pustili v tovarno niti vojaške komisije, ki je prišla iz Beograda za prevzem materiala in je material že nekaj dni prevzemala.

Ob dveh popoldne je prišel oblastni tajnik SMRJ za Slovenijo **Franc Leskošek.** Prišli so tudi predstavniki delavske zbornice, inšpektor za delo banske uprave ing. Evgen Baraga, pozneje pa še predstavnik centrale JSZ iz Ljubljane Jožko Rozman.

Vsi poklicani in zainteresirani faktorji so pohiteli, le predstavnikov delavskih strokovnih organizacij z Jesenic ni bilo. Nekateri od teh so se ta dan umaknili z Jesenic, eden pa je celo izjavil: »Kar ste skuhali, to sedaj pojejte!« Prepričani so bili, da stavka ne bo uspela, ker niso verjeli v zmago, nekateri pa tudi niso želeli zmage te stavke.

Inšpektor dela Baraga in zastopnik delavske zbornice so na direkciji poskušali, da bi se pogajanja čimprej začela. Mi smo vztrajali, da bi bila le-ta na Javorniku, tam, kjer so nastajali spori, posebej pa še zato, ker smo sodili, da bodo pogajanja bolje potekala, če bodo pod neposrednim psihološkim pritiskom stavkajočih.

KID je vedela, kam meri ta naša zahteva, zato se je temu upirala in vztrajala pri tem, naj bodo pogajanja na direkciji. Srezki načelnik je predlagali kompromis, naj bi bila razprava v občinskem uradu na Jesenicah. Tudi na to nismo pristali. Končno smo le dosegli sporazum, da bodo pogajanja na nevtralnem mestu in to v osnovni šoli na Koroški Beli. Prvi dan stavke so se pogajanja nanašala le na vprašanje, kje naj bi le-ta potekala.

Ponoči tega dne smo šli z Leskoškom med stavkajoče v tovarno. Čeprav močno utrujeni od napornega dne, polnega negotovosti in razburljivih dogodkov, smo bili dobro razpoloženi. Razpoloženje delavcev v tovarni je bilo tudi odlično in njihov borbeni duh je bil na višini. Razen redkih izjem je vladala popolna akcijska enotnost in volja vztrajati do zmage. Pogovarjali smo se dolgo v noč in določili nadaljnjo taktiko borbe.

V soboto, 13. julija ob dveh popoldne so se pod vodstvom inšpektorja Barage začela pogajanja v šoli na Koroški Beli. Začeti bi se morala že dopoldne ob 9.30 pa so se zaradi spora o kraju pogajanj zavlekla do popoldneva.

Delavci so bili zastopani z enainštiridesetimi delegati, s strani podjetja pa so bili generalni direktor Noot, tehnični direktor ing. Dostal, generalni tajnik dr. Obersnel, podpredsednik upravnega sveta KID Avgust Praprotnik, Ike Panič iz Beograda in srezki načelnik dr. Vrečar, ki je prišel v policijski uniformi.

Med razgovori se je podpredsednik KID Avgust Praprotnik obregnil ob dejstvo, da v naši borbi sodelujejo tudi žene. Cinično je izjavil: »Baba je za k šparhetu (štedilniku) in za v španpet (posteljo),« Ta žalitev nas je prizadela in smo nanjo tudi reagirali. Praprotnikova izjava pa je že tako napeto vzdušje samo še poslabšala.

Podjetje je trdovratno odklanjalo vsak sporazum in zavračalo zahteve delavstva. Tako stališče je KID opirala na dejstvo, da vodstva strokovnih organizacij na Jesenicah ne podpirajo stavke, da so neaktivna in da se bo zato podjetju posrečilo stavko zlomiti. Stališče KID ni omajalo

naše odločnosti, ker smo računali na pomoč delavcev savskih obratov. Naši tovariši na Jesenicah so medtem že začeli pripravljati teren za razširitev stavke v obrate na Savi.

Na razpravi v ponedeljek, 15. julija je bil dosežen sporazum o nekaterih nebistvenih vprašanjih: podjetje pa je vztrajalo, naj se najprej začne z delom in naj se sporna vprašanja na Javorniku najprej obravnavajo s šefom javorniških obratov ing. Fischerjem.

Temu nismo nasedli, ker smo v tem čutili samo nov poizkus KID, da po ovinku zlomi stavko. Prav zaradi tega in pa ker so popoldne tega dne stopili v stavko tudi delavci obratov na Savi, je delavska delegacija zapustila pogajanja.

V stavko stopijo tudi delavci savskih obratov

Že pri dopoldanski razpravi v šoli, so zastopniki podjetja izjavili, da so obveščeni, da bo tudi delavstvo na Savi ob 14. uri ustavilo obratovanje Odgovorili smo, da bomo vplivali, da do tega ne bo prišlo, če bodo razprave zadovoljivo potekale, da pa ne moremo jamčiti za to, če se hoče delavstvo Save solidarizirati z delavci na Javorniku.

Obvestilo, da se delavci na Savi pripravljajo na stavko, je Dostal ob 11. uri poslal Nootu in to tako:

»Štev. 21 15. 7. 1935.

Zelo spoštovani gospod generalni direktor!

1. Gospod Praprotnik je ob 10.45 telefoniral, da bo ob 2. uri prispel na Jesenice.

2. Gospod Luckman pravkar sporoča, da je bilo pri Jelenu sklenjeno, danes ob drugi uri začeti stavkati. Jutranja posada naj ob dveh ne odide, pač pa naj prideta popoldanska in nočna posada v obrat. Prosim, izposlujte pri g. okrajnemu načelniku, **da bo orožništvu izdan nalog, naj že ob četrt na dve zasede (na Jesenicah) vrata, dohode in obratne ograje, da popoldanska posada ne bo mogla v obrat.** (podčrtal pisec).

Za interno obratno varnost skrbim jaz! Šarže, plin itd.

Ob 11. uri odpravljeno!

Dostal«

Kako dramatičen učinek je imelo to obvestilo nam pove odgovor, ki ga je generalni direktor Noot poslal Dostalu. Odgovor se je glasil:

»Odločitev je strašno težka. Zastopnik okrajnega načelstva in ing. Baraga menita, da če je bilo sporočilo le strašilni strel in ne bodo stavkali, mi sami napravljamo položaj nevzdržen.

Gospod Baraga bi se o vprašanju negotove situacije rad pogovoril z gospodom ... in z vami. Povedal sem mu, da pride g. Praprotnik ob pol treh in se bo z vami o vsem pogovoril. Zaupniki trdijo, da stavka še ni sklenjena, da pa ljudje z Javornika silijo k odločitvi.«

Odločitev je padla. Albin Pibernik, Nande Pogačnik, Anton Thaler, Franc Rozman, Janez Mlakar, Franjo Federle, Filip Brajc, Albert Vergelj, Franc Ravnik in mnogi drugi so znotraj tovarne, Tone Čufar, Ivan Sedej, Angela Saračević, Julka Pibernik, Lovro Albreht in drugi pa zunaj tovarne pripravili vse, da so stopili v stavko tudi delavci na Savi. Orož-

niki so že pred poldrugo uro zasedli glavne vhode v tovarno, pred glavno pisarno, pred delavskim domom, kinom Radio, mojstrsko hišo in drugod. Imeli so nalog, da ne pustijo delavcev v tovarno. Šele na protest delavcev in privolitev orožniškega kapetana so pustili delavce popoldanske izmene v tovarno. Tude žene so se že zbrale pred vhodom v tovarno in pri Jelenu ter vzpodbujale delavce, naj stopijo v stavko. Orožniki so jih začeli surovo odganjati, suvali s puškinimi kopiti, itd. Celo noseči ženi niso prizanesli. Odganjali so žene in otroke, ki so prinesli kosilo možem, ker le-ti niso prišli domov. Neka žena je vrgla kosilo orožniku v obraz, ker je ni pustil, da ga odnese možu.

Kako so začeli stavkati na Savi, pa naj povedo nekateri tovariši, ki so pri tem sodelovali:

Nande Pogačnik je o tem povedal:

»Pibernik me je poklical na razgovor in me obvestil o tem, da greva na Javornik in se pomenimo s stavkovnim odborom, ki so mu načelovali Nace Kralj, Viktor Stražišar, Viktor Kejžar in drugi. Dogovorili smo se, da je nujno potrebno, da tudi obrati na Savi stopijo v stavko in s tem pokažejo enotnost in solidarnost. Stavko je bilo treba izvesti strogo zaupno. Ko sva bila s Pibernikom na Javorniku, je stavkovni odbor zahteval od naju, da takoj obvestiva zaupniški delavski zbor, naj stopi v stavko Sava in naj nihče ne zapusti delovnega mesta, oziroma tovarne. Takoj nato sva s Pibernikom odšla na njegov dom; tu je bila tudi njegova žena Julka. Tu smo dokončno izdelali načrt. Tedaj je prišel k Piberniku tudi Albreht z Javornika. Bil je zelo razburjen in ni vedel, da imava s Pibernikom že vse naloge in sklepe za stavko. Predlagal je, da bi tudi žene podprle može s svojo revolucionarnostjo. Zato naj bi obvestili Angelo Saračevič, naj organizira žene, ki bodo stražile pred tovarno, da ne bo stavkokazov.

Po najkrajši poti smo obvestili bolj zanesljive delavske zaupnike in ustavili obrate. Najprej smo ustavili predelovalne obrate, potem pa še druge.

Vedeli smo, da bi najteže ustavili delo v mehanični delavnici, zato sva se odločila s Pibernikom, da gredo vsi iz predelovalnih obratov pred mehanično in tako vplivajo na prekinitev dela.«

Franc Rozman pa je pripovedoval:

»Takoj smo postavili zvezo z Javornikom. O vsem smo bili sproti obveščeni — kako poteka stavka, kakšno je razpoloženje med stavkajočimi in — kako potekajo razprave. Zastopniki KID pa niso imeli razumevanja, da bi takoj popravili krivice, ki so bile storjene delavcem na Javorniku. Storili so ravno obratno. Prenehali so se pogajati. 15. julija dopoldne smo dobili obvestilo, da naj tudi jeseniški delavci takoj stopijo v stavko.

Ker smo bili na to že pripravljeni, naloge pa že imeli razdeljene, smo takoj začeli ukrepati. Bil sem povezan z Alojzem Kavčičem v hladni valjarni in tov. Matevžem Jeklerjem v žični valjarni. Ta dan sem bil zaposlen na popravilu martinove peči št. 4. Ko sem dobil obvestilo za akcijo, sem se napotil skozi žično valjarno, kjer mi je Jekler povedal, da imajo v peči še nekaj ingotov in ko bodo te predelali, bodo ustavili delo. Šel sem naprej v obrat valjarne, kjer so mi Kavčič in še nekateri tovariši rekli: »Začeti je težko.« Povedal sem jim, da je treba ustaviti delo in da je to naloga. Začeli so stroje ustavljati. Šel sem naprej skozi obrat žičarne in gledal, kako delavci ustavljajo stroje, pa je prišel za menoj šef obrata Schiller in me vprašal, kaj delam tu. Odgovoril sem mu, da pomagam ustavljati delo, kot vidi. Opozoril me je na škodo, ki bo nastala na materialu, pa sem mu odgovoril, da oni vedno vso škodo prevalijo na ramena delavcev.

Nato sem odšel nazaj na svoje delovno mesto. Spravil sem orodje in šel pomagat delavcem iz predelovalnih obratov in žične valjarne, ki so imeli nalogo, da gredo ustavljat druge obrate. Zidarji so šli z menoj. Ko sem prišel pred mehanično delavnico, je bilo tam polno delavcev iz navedenih obratov.

Zahtevali so, da se ustavi delo tudi v mehanični delavnici. Albin Pibernik in Jože Čelesnik sta mi rekla, naj grem z njima h glavnemu vratarju, češ da so tam delavci, ki silijo domov.

Pojasnili smo jim, zakaj moramo stavkati. Večina navzočih je to tudi razumela in so se vrnili v svoje obrate.

Naše žene so preprečile slabičem, da bi odšli domov, pa čeprav so se za njihovimi hrbti zbirali orožniki.

Kmalu za tem so prišli martinarji in postavili stražo na glavnem vhodu v tovarno. Med njimi so bili Janez Žlebir, Jože Trebušak in Albin Vister, drugih pa nisem poznal po imenu. Delavci so straže postavili tudi na drugih mestih. Ko je bilo pred glavnim vratarjem vse v redu, smo se vrnili v obrate. Videli smo, da vsi obrati stojijo, stavkajoči pa se zbirajo po skupinah in se pogovarjajo o stavki. Začetek je bil težak, ampak uspešen.

Na sestanku, ki je bil ob 16. uri v žični valjarni, je bilo stavkajočim pojasnjeno, zakaj je moralo priti do stavke. Dobili so tudi navodila, kako morajo ravnati v tovarni, da morajo paziti na stroje, se pokoravati vodjem straž, vzdrževati red in čistočo po obratih itd. Poleg vsega tega pa je bila naša glavna naloga, da gremo po dva in dva po tovarni in obratih in pazimo na omahljivce in nasprotnike stavke. Na teh obhodih sva bila vedno skupaj s Čelesnikom. Temeljito sva pregledala vse obrate, skrita mesta, kjer bi se lahko sestala kaka nezaželjena skupina. Ko sva videla, da stavkajoči že počivajo, da vladata red in mir in da so straže na svojih mestih, sva si tudi midva poiskala prostor za počitek. Šla sva v žarilnico, vzela vsak svoje poleno za vzglavje, se vlegla vsak na eno talno peč in zaspala.«

Janez Žlebir pa je povedal:

»Spominjam se, kako je bilo za časa stavke v martinarni. Dneva se ne spominjam, pač pa se spominjam, da smo na ta dan prvo saržo izpustili okrog 10. ure dopoldne, potem pa nismo več nakladali. Zadnja sarža je stekla okrog 16. ure. Tako je tudi martinarna prenehala delati. Še poprej, ko je obstala zadnja peč, me je določilo vodstvo stavkovnih straž, da grem na stražo pred glavni vhod. V tem času, ko smo bili na straži, smo bili obveščeni, da nameščenci martinarne razkladajo premog. Ustavili smo tudi to delo.«

Ciril Bukovnik pa se spominja takole:

»Okrog 13.30 smo zvedeli, da nekateri obrati še stojijo, kako bo z našim obratom, pa nismo ničesar vedeli. Kar naenkrat so se odprla vrata, med njimi pa so se pojavili delavci iz hladne valjarne, žičarne in žične valjarne, zahtevali so, da tudi mi ustavimo delo. Pri vratih sta stala šefa obratov ing. Vagner in ing. Sauer. Ko sta videla, kaj se dogaja, sta se umaknila na drug konec delavnice, stavkajoči pa so vedno bolj pritiskali v mehanično delavnico in zahtevali, da se mora delo ustaviti. Na kraju, kjer sta bila Vagner in Sauer, sem bil tudi jaz pri svojem stroju. Ko je Vagner videl, da je zahteva po ustavitvi obrata vedno večja, je stopil k meni in mi rekel: »Bukovnik, ustavite obrat, ker preko sile ne možemo da idemo!« Tako se je ustavil tudi obrat mehanične delavnice.«

Ker orožniki na Savi niso mogli preprečiti stavke, je Luckman poizkusil z gasilci, ki naj bi pregnali stavkajoče z vodnimi curki. Zaradi velike ogorčenosti delavcev, ki jih je vodil Albin Pibernik, so se gasilci umaknili.

Uprava podjetja je uvidela, da tako ne bo zlomila delavcev, zato je v torek, 16. julija izdala poziv stavkajočim. V tem pozivu pravi med drugim:

»Kdor izmed stavkajočih bo v sredo, 17. julija, ob 12. uri opoldne še na tovarniških tleh, naj sebi pripiše posledice svojega protipravnega postopanja.«

Hkrati s tem pozivom pa je podjetje izdalo apel z naslovom »Vsej javnosti«, v katerem je pojasnilo položaj in svoje postopanje. Ta apel se je glasil:

»Delavstvo naših železarskih obratov na Jesenicah in na Javorniku je pristopilo v stavko. Stavka je izbruhnila dne 12. t. m. na Javorniku, ob 6. uri zjutraj, brez vsakršne napovedi. — Zahteve stavkajočih, ki so bile sporočene ravnateljstvu šele popoldne, se opirajo deloma na nesoglasja v tolmačenju kolektivne pogodbe, deloma terjajo povišanje sedanjih pogodbenih mezd. Pogajanja s stavkajočimi niso imela uspeha, čeprav je bilo podjetje pripravljeno urediti vsa sporna vprašanja iz kolektivne pogodbe s kompromisom, pri razsodišču ali rednem sodišču in proučiti predlog povišanja posameznih zaslužkov, toda šele po tem, ko bi se obnovilo redno obratovanje. Ko so pogajanja še trajala, so se priključili stavki dne 15. t. m. tudi jeseniški obrati.

Širijo se glasovi, da je stavkovno gibanje nastalo zaradi tega, ker je podjetje hotelo znižati pogodbene mezde. — Te vesti so neresnične. Podjetje mezd ni znižalo in tudi ni imelo tega namena. Mezde, ki se pri nas plačujejo, so razmeroma visoke, morda najvišje v vsej Jugoslaviji. Višina zaslužka se v zadnjih letih ni zmanjšala, ampak povečala. Povprečni delavski zaslužek na 8 ur dela je znašal v naših železarskih obratih npr. v juniju 1932. leta 53 din, meseca junija 1935 pa 61 din; pri čemer so vštete tudi ženske in pa mladoletni delavci. Strokovni delavci v posameznih oddelkih podjetja zaslužijo tudi po 60 do 100 din na delovni dan. Kdor pozna sedanje gospodarske in socialne razmere, bo moral priznati, da te mezde niso slabe in da ne morejo biti pravi vzrok za stavko, ki onemogoča delo prav podjetju, ki je v vsej državi največ storilo proti brezposelnosti in proti znižanju zaslužkov, ki je v zadnjih petih letih investiralo nad 100 milijonov dinarjev, da bi omogočilo nadaljevanje dela in proizvodnje novih izdelkov, in ki je — poleg rudarskih — menda edino industrijsko podjetje v državi, pri katerem je delavstvo deležno tudi starostnega zavarovanja.

Podjetje ve, da je večina njegovega delavstva voljna delati in da je **razmeroma manjša skupina dobro organiziranih hujskačev po znanih metodah dovedla večino v sedanji položaj, ki postane za podjetje in za delavstvo prav lahko usodno.** (podčrtal pisec).

Podjetje apelira na vso objektivno javnost, naj se ne da varati po lažnih vesteh in naj ohrani tako podjetju kakor delavstvu, ki je voljno delati, vse svoje simpatije in mu nudi s tem moralno pomoč.«

Podjetje je obenem proglasilo, **»da je stavka delo manjše skupine hujskačev, ki so dobro povezani med seboj in imajo šolo za svoje metode hujskanja** (podčrtal pisec).

Toda javnost, na katero se je tovarna obračala, je bolje razumela bistvo borbe delavstva, kot je to mislila KID.

Pod vplivom članov KP in njenih simpatizerjev, krojačev Ivana Sedeja, Franca Benedičiča in Ivana Stojana, brivcev Pavla Demaka in Slavka Saračevića, trgovca Franca Kraševca, peka Jože Čopa in drugih so trgovci, gostilničarji in obrtniki imeli v sredo, 17. julija ob 10. uri v gostilni

Tancar na Jesenicah protestno zborovanje ter v znak solidarnosti z delavci izvedli šesturno stavko. Ti so se dobro zavedali, da je s takim stanjem ogrožen tudi njihov obstoj in da jim ga ne morejo zagotoviti delničarji družbe, marveč le zaslužek pridnih rok delavcev.

Vodstva delavskih strokovnih organizacij na Savi se združijo v medstrokovni odbor in aktivno posežejo v stavko

Stavka je trajala že četrti dan, a vodstev delavskih strokovnih organizacij na Jesenicah ni bilo čutiti, vsaj kar se tiče pomoči stavkajočim. Razlike v metodi borbe, ideološki predsodki, oportunizem in osebna užaljenost so bili močnejši faktorji kot enotnost borbe za skupne pravice delavcev. Ta vodstva so se že prvi večer stavke na Javorniku sestala, a niso sprejela sklepa, da bodo to borbo podprla. Šele ko so v stavko stopili tudi delavci na Savi, so se ponovno sestali in formirali »Vrhovni medstrokovni odbor« (VMO), ki se je postavil na čelo stavke. Sedaj se ni bilo mogoče več izmikati in je tudi zanje prišel čas, ko je bilo treba odkrito povedati, kakšen je njihov odnos do stavke in do zahtev delavcev. Čeprav so vodstva pozno priznala stavko kot dejstvo in ne glede na to, koliko so posamezni člani VMO iskreno sprejeli zahtevo delavstva za svoje, je pomenilo to dejstvo pomembno zmago stavkajočih. KID sedaj ni zmogla več računati z odkritim razdorom med delavci in vodstvi strokovnih organizacij, pa četudi je stavka z nastopom VMO izgubila svojo udarnost.

VMO so sestavljali po dva zastopnika vsake strokovne organizacije. Na Savi so bili za SMRJ Ivan Čelesnik in Franc Škrlj, za JSZ Albin Gasar in Peter Arnež, za NSZ pa Tine Zupan in Janko Avsenek, oziroma Ivan Markovič in Rado Lavsegar. Na Javorniku so tvorili medstrokovni odbor Anton Gerdej in Jože Praprotnik za SMRJ, Vinko Praprotnik in Matevž Kalan za NSZ in Valentin Smolej in Anton Smolej za JSZ. Na seje VMO sem bil vabljen tudi jaz kot glavni zaupnik KID, toda brez pravice glasovanja in odločanja. Predstavnik SMRJ me je opozoril, da nastopam preveč revolucionarno. VMO je na prvem sestanku sklenil, da bo izdajal dvakrat dnevno obvestila o poteku pogajanj in drugih dogajanj med stavko, da bi bili delavci in ostala javnost pravočasno in pravilno informirani. Obvestila so bila podpisana od VMO. V drugi številki svojega obvestila z dne 16. julija je VMO pojasnil svoje stališče do stavke, o zahtevah delavcev in o vzrokih stavke. Obvestilo se je glasilo:

»1. Ugotovi se, da je bilo delavstvo na Javorniku prisiljeno stopiti v stavko, ker kršitev kolektivne pogodbe od strani podejtja ni hotelo biti ne konca ne kraja in so bile vse intervencije od strani tako delavskih zaupnikov kakor tudi organizacijskih zaupnikov popolnoma brezuspešne.

2. Na razgovorih in razpravah, ki so se vršile med delavskimi in podjetniškimi zastopniki v petek, soboto in ponedeljek, so se zastopniki podjetja izmikali rešitvi jedra spora in niso hoteli ustreči zahtevam delavskih zastopnikov, da se tudi odgovorni obratni, kakor tudi tehnični ravnatelji udeležijo

razprav. Ker so tako delavski zastopniki uvideli, da podjetniški zastopniki nimajo volje spor čimprej rešiti, in da skušajo stvar zavleči, so zapustili včeraj zvečer razpravo.

3. Delavstvo na Savi je vseskozi spremljalo borbo javorniškega delavstva z vsemi simpatijami, ker je bilo prav tako prizadeto po kršitvah kolektivne pogodbe, kakor tudi z zavračanjem in šikanami KID nad del. zaupniki, kakor javorniško delavstvo. Ustavitev dela na Savi so pospešila še tale dejstva: a) v ponedeljek ob 6. uri zjutraj vratar na Savi po nalogu direkcije ni dovolil na delo trem delavcem, ki so bili prejšnji teden na Javorniku; b) brezuspešno razpravljanje na Javorniku v ponedeljek; c) zaradi dogodkov pod a) in b) so prišle okrog 2. ure popoldne tudi delavske žene pred vhod v tovarno na Savi, kjer jih je pa sprejelo orožništvo in jih hotelo s silo razgnati. Že pred 2. uro popoldne je orožništvo zasedlo vse dohode k tovarni (pred mojstrsko hišo, pred glavno pisarno, pri kinu Radio, pri delavskem domu itd.) ter je zavračalo in ustavljalo delavce, ki so bili na poti, da začnejo ob 2. uri delati. Po teh dogodkih se je delavstvo prve izmene odločilo, da tovarne ne zapusti, ker ni imelo nobenega jamstva, da bo prihodnjega dne spet pripuščeno v tovarno. Njihovo odločitev je še posebno utrdilo ravnanje orožnikov z delavskimi ženami, ki so po 2. uri, ko mož in svojcev ni bilo domov, prinesle tem kosilo. Orožniki so zavračali delavske žene z brutalno silo in nekatere celo poškodovali. To je prisililo zvečer tudi še tretjo izmeno, da se je pridružila prvi in drugi.

4. Odbor izjavlja, da ima javorniške zahteve, ki so bile predložene vodstvu KID, za popolnoma upravičene ter izjavlja, da bodo podjetju predložene tudi za tovarno na Savi zahteve delavstva, kakor tudi zahteve, ki se tičejo vsega delavstva KID. O teh zahtevah bomo delavstvo in javnost obvestili.

5. Vsa jeseniška in javorniška javnost je na strani delavstva. Pridobitni sloji so v javen dokaz svoje solidarnosti celo proglasili za danes popoldne 6-urno manifestacijsko stavko.«

Šestnajstega julija je VMO poslal obširno »pojasnilo delavstvu in javnosti« o vzrokih in o stanju stavke naslednjim časopisom: Slovencu, Jutru, Slovenskemu narodu, Glasu naroda, Delavski politiki, Delu, Ljudski pravici in Pohodu. Glasilo vladajoče stranke — Slovenec pojasnila ni objavil, medtem ko pa je pred tem objavil pojasnilo KID.

Življenje delavcev med stavko

Zaradi slabih okoliščin, v katerih so delavci bivali podnevi in ponoči v tovarni, spali na deskah, železnih ploščah in drugih trdih predmetih, je bil sprejet sklep, da gredo žene, mladoletniki in bolni delavci domov. Donašanje hrane je bilo določeno za zajtrk od 7. do 9. ure, kosilo od 12. do 14. ure in za večerjo od 18. do 20. ure. Od stavkajočih delavcev je lahko šel iz tovarne le tisti, ki je potreboval zdravniško pomoč ali v podobnih nujnih primerih.

Prva in zadnja misel delavca je bila vsak dan, kaj bo prinesel naslednji dan, ker so se ves čas tako napeto prepletale stvari. Zaupniki v obratih so sproti tolmačili položaj, pojasnjevali potek dogodkov, bodrili omahljivce in budno pazili na provokatorje, da ne bi le-ti dobili prilike za razdiralna dela. Zasluga teh zaupnikov, katerih jedro so tvorili komunisti in njih simpatizerji, je bila v tem, da je bila morala stavkajočih na višini. Od časa do časa smo zbranim delavcem na skupnih zborovanjih poročali tudi zastopniki na pogajanjih in iskali pri delavcih oporo za stališča, ki naj jih uveljavljamo na pogajanjih.

K dobremu razpoloženju stavkajočih so pripomogle tudi razne družabne igre in zabave, ki so jih pretežno organizirali člani delavsko kulturnih društev »Enakost« z Jesenic in »Svoboda« z Javornika. Pevski zbori so peli borbene, delavske in narodne pesmi. Zbor na Savi je pel take pesmi nasproti Kazine, takrat ko so bila tam pogajanja. Sekstet Korenovih je zabaval delavce in pel na nasipu tovarne ob cesti. Mimoidoči so se ustavljali in poslušali lepo petje. Stavkajoči so prirejali razprave o političnih in drugih problemih, igrali šah in karte ter balinali. Ob pesmih so se slišali zvoki harmonik, kitar ter drugih instrumentov. Pokojnemu Tomazinu, ki je medtem umrl v bolnišnici Bratovske skladnice zaradi poškodb pri delu, so priredili na nasipu pred bolnico in pri glavnem vhodu v tovarno na Javorniku komemoracijo. Združeni pevski zbori so mu zapeli v slovo žalostinke. Kako lepo je bilo videti to v borbi in sedaj v žalovanju složno družino, ko so se očetje, bratje in sinovi na notranji strani, matere, sestre in žene ter hčere pa na zunanji strani tovarne poslavljali od dragega pokojnika.

Pogajanja in konec stavke

Z objavo stališč vodstva delavskih strokovnih organizacij do stavke in do zahtev delavcev na Savi, ni mogla tovarna več izigravati pogajanj. VMO mi je naročil, da kot zakoniti predstavnik delavstva posredujem na direkciji sestanek med predstavniki podjetja in VMO ter to, da se prekinjena pogajanja obnovijo.

Prvi sestanek med predstavniki podjetja in VMO je bil v sredo, 17. julija 1935 dopoldne. Navzoča sva bila tudi Ignac Kralj in jaz. Najprej smo zahtevali od KID, naj prekliče in umakne ultimat delavcev, da morajo do 12. ure v sredo zapustiti tovarno. Po daljšem razpravljanju so zastopniki podjetja rok za izpraznitev tovarne podaljšali za 24 ur in privolili v obnovo pogajanj. Začela so se še istega dne ob 2. uri popoldne v prostorih Kazine na Savi. V začetku smo se sporazumeli za vrstni red točk za razpravo, ki je bil tak:

1. Sporne točke iz kolektivne pogodbe
2. Spremembe in dodatki h kolektivni pogodbi
3. Načelne stvari:

a) zaupniki in organizacije
b) delovni red
c) postavitev reduciranih na stara mesta
č) sprejemanje v delo
d) amnestija
e) pričetek obratovanja
f) podpis sporazuma.

Za prvi dve točki je bila določena posebna komisija, ki je dobila nalogo, da v obratih na Javorniku na kraju samem ugotovi pomanjkljivosti, kršitve in sporne zadeve ter izdela konkretne predloge za njihovo

rešitev. Komisijo je vodil inšpektor Baraga. Sestavljali pa so jo še oba glavna zaupnika, člani javorniškega medstrokovnega odbora, okrajni načelnik, zastopnika delavske zbornice, zastopnika SMRJ in zastopnika podjetja. Komisija je šla takoj na delo in je delala od 5. ure popoldne do 3. ure zjutraj.

Komisija je raziskala ter analizirala nekatera vprašanja ter izdelala predlog v 4. točkah. Odprti sta ostali dve točki.

V četrtek ob 9. uri je bila zopet glavna razprava, na kateri so potrdili predlog komisije. Razprava je trajala do 7. ure zvečer. Obravnavali smo ostale sporne točke, najdlje pa tretjo, pri kateri je podjetje v načelu ugodilo našim zahtevam. Določen je bil čas intervencij delavskih obratnih in glavnih zaupnikov. KID se je obvezala, da bo predložila v razpravo predlog novega delovnega reda in revidirala namestitev kaznovanih delavcev, da bodo prišli nazaj v obrate. Rešeno je bilo vprašanje rekonvalescentov.

Tudi v petek so trajala pogajanja ves dan. Dopoldne je zasedala še komisija za Javornik, ki je rešila še od prejšnjega dne preostale sporne točke. Popoldanska glavna razprava je najprej potrdila predlog komisije. Za vse ostale točke, ki niso bile definitivno rešene, se je KID obvezala, da se začnejo pogajanja o tem 23. julija. Tudi ta pogajanja je vodil inšpektor Baraga. Pri točki o likvidiranju stavke in obnovitvi obratovanja v začetku ni prišlo do sporazuma, ker je podjetje vztrajalo, da bo kaznovalo tiste, ki so fizično nastopili proti njihovim uslužbencem. Zato so bila pogajanja o tem vprašanju prejšnji dan odložena. 19. julija je KID le privolila, da ne bo izvajala nobenih posledic, razen proti tistim, ki bi bili zaradi tega sodno kaznovani.

Dogovorili smo se, da bo delavstvo v treh urah po podpisu izpraznilo tovarno. Podjetje pa se je obvezalo, da bo začelo 23. julija obratovati tako, da bo najkasneje v štirih tednih tovarna v polnem obratovanju.

V petek, 19. julija ob 9. uri zvečer so bila pogajanja končana. Za kar smo se sporazumeli na pogajanjih, smo morali dobiti še soglasje od delavcev. V obratih na Savi in Javorniku smo delegati poročali delavcem o pogojih sporazuma. Poročila so bila po daljšem obravnavanju sprejeta. delavci so dali soglasje, da se sporazum podpiše.

V soboto, 20. julija ob 1.30 ponoči je bil zapisnik o koncu stavke podpisan. S tem je bila stavka končana. Na Javorniku je trajala 7 dni in 19,30 ur, na Savi 4 dni in 14. ur. Pred izpraznitvijo tovarne so delavci pospravili obrate, delavski zaupniki pa so predali obrate v popolnem redu zastopnikom podjetja. V soboto dopoldne sva predsednik VMO Ivan Čelesnik in jaz kot glavni zaupnik tudi formalno predala obrate obratovodjem, kar se je tudi zapisniško potrdilo.

Po podpisu sporazuma o koncu stavke je tovarna za delegate, ki so sodelovali na pogajanjih in bili navzoči pri podpisu zapisnika ob koncu stavke, priredila zakusko. Leskošku in meni je bilo ob tem zelo neprijetno. Z izgovorom, da se ne počutiva dobro, sva zato zapustila zbrane in odšla spat. Zaradi storjenih krivic, groženj in nasilja ter zaradi razo-

čaranj, ki so jih povzročili nekateri predstavniki delavskih organizacij, je bila premočno prizadeta razredna zavest jeseniškega kovinarja. Zato sva imela za neprimerno, da tako končamo ta hudi spopad. Tudi ob tej priliki sem se spomnil Čufarjeve drame »Polom« in njegovega mešetarja Rojnika. Če bi imel razlog, da se veselimo konca stavke, potem bi to lahko storili le v družbi tistih, ki so se v tem času utrujeni od ostre borbe vračali na svoje domove.

Odmevi na stavko in njen pomen

Stavka je imela dva cilja. Urediti medsebojne, zlasti ekonomske odnose med tovarno in delavci. Drugi cilj pa je bil političen, dvigniti borbenega duha jeseniškega delavca in ne glede na njegovo politično pripadnost ustvariti akcijsko enotnost vsega delavstva. Najpomembnejši uspeh stavke je bil prav v dosegi tega cilja. Na Javorniku sta vladala borbeni duh in enotnost vsega delavstva že od vsega začetka. To je priznal celo »Slovenec«, ko je zapisal, da je delavstvo kompaktno in da bo odklonilo ultimat KID. Med stavko so morali kloniti tudi tisti v delavskih vrstah, ki niso verjeli borbenemu razpoloženju in enotnosti akcije delavcev. Še več, akcijska enotnost je s solidarnostno stavko obrtnikov in drugih zajela zelo široke množice občanov.

Stavko jeseniških kovinarjev so spremljali izrazi solidarnosti delavcev širom po Sloveniji in drugod.

Izid te stavke ni imel posledic samo za jeseniške kovinarje in prebivalce v kraju. Stavka je imela velik pomen in vpliv tudi na nadaljnjo stavkovno gibanje Slovenije, zlasti je imela močan vpliv na metodo in obliko stavke tekstilcev v Kranju 1936. leta.

Borbo jeseniških delavcev je spremljala vsa slovenska javnost kot dogodek izrednega pomena. Vsi pomembnejši časniki Jutro, Slovenec, Slovenski narod, Ljudska pravica, Delavska politika, Delo, Delavska pravica, Delavec in drugi so obširno poročali o stavki in obveščali javnost o njenem poteku.

Meščanski časopisi niso nudili opore stavkajočim. Pri svojem poročanja so poizkušali držati nevtralno stališče, čeprav ni bilo vedno mogoče povsem prikriti njihovih simpatij do podjetja. Slovenec je 14. 7. še poročal, da je delavstvo z majhnimi izjemami kompaktno in da pričakuje ultimat z zahtevami, ki jih delavstvo ne bo sprejelo. Dne 17. julija pa ta list že odklonil objavo »pojasnilo vsej javnosti«, ki jo je poslal VMO,

S tem, da je »Slovenec« odklonil to objavo, priobčil pa Apel KID, s tem se je ta list odkrito postavil na stran podjetja.

Tudi »Jutro« daje v svojem poročilu z dne 17. 7 več poudarka prizadetim interesom podjetja, češ da ima s stavko ogromno škodo, da delavstvo ni pustilo odpreme 58 vagonov gradiva za železnice in da stavkajoči niso pustili v tovarno komisije za prevzem materialov.

Še najbolj nepristransko je od meščanskega tiska pisal »Slovenski narod«. Ta je poročal tudi o družabnem življenju stavkajočih med stavko.

Delavski tisk, poprej imenovani listi, pa je prinašal obširnejša poročila o vzrokih in o stanju stavke in s svojimi stališči podpiral borbo kovinarjev. Ljudska pravica, legalno glasilo partije, je obširno in slikovito opisala vzroke in nastanek stavke (kolikor je takrat mogla zaradi cenzure), in poudarila, da so vsi pošteni ljudje na strani borbenega delavstva.

Zahteve delavcev niso bile v celoti izbojevane, vendar pa so bile pomembnejše sporne točke, ki so bile neposreden vzrok stavke, v glavnem rešene.

Zaradi tega in ker so razdiralni elementi, predvsem pa nekateri desni elementi iz vrst NSZ in JSZ zaradi utrujenosti delavcev začeli dobivati godna tla za akcijo proti stavki, smo se odločili, da stavko končamo, da se bodo razprave za rešitev nekaterih še odprtih vprašanj nadaljevale po stavki. Vedeli smo, da to ne bo lahko in da bo borba še ostra. Toda pridobiti smo morali na času, da utrdimo svoje vrste in se pripravimo na nove spopade. Tako je računala tudi KID, tako je računala tudi oblast in dogodki leta 1936 in 1937 so to jasno potrdili.

Razmere, ki so bile v sindikalnih organizacijah na Jesenicah, posebno v SMRJ so nujno zahtevale, da se to stanje popravi in duh enotnosti kot je bil med stavko dobi konkretne organizacijske in akcijske oblike. Le tako smo lahko računali na uspeh naše nadaljnje borbe.

V naši organizaciji SMRJ se je stanje po stavki poslabšalo. Vodstvo podružnice je bilo pasivno in ni organiziralo nobenih sestankov, sej in drugih aktivnosti. Le po delavskih zaupnikih je ta aktivnost napram podjetju še potekala. Septembra 1935 je stari odbor podružnice sklical občni zbor, ki pa je bil slabo pripravljen. Tudi mi — tako zvana »opozicija« v podružnici nismo bili dovolj organizacijsko pripravljeni. Na občnem zboru nam vodstvo ni dalo besede, le glavna zaupnika Ignac Kralj in jaz sva lahko govorila. Nad 900 takrat organiziranih članov se je občnega zbora udeležilo komaj nekaj čez 300. Izvoljen je bil nov odbor večinoma iz starih članov, le predsednika Ivana Čelesnika je zamenjal Franc Škrlj. Ker je stari odbor odklonil sodelovanje »opozicije« v novi upravi, smo nastopili s svojo listo. Odborova lista je dobila okrog 200 glasov, »opozicija« pa nekaj preko 100. Mnogi, ki se niso strinjali s starim odborom, a so po svojih stremljenjih pripadali »opoziciji«, so ostali doma.

Tudi pod »novim vodstvom« se razmere v organizaciji niso spremenile. Odbor je šel po starih poteh.

Borba med naprednimi silami opozicije in starim vodstvom SMRJ je stopila v novo fazo z volitvami obratnih zaupnikov za leto 1936. Priprave za te volitve so potekale povsod pod parolo partije: »Enotnost delavskega razreda proti skupnemu sovražniku«. Levičarji smo se trudili, da bi prišlo do enotne liste vseh treh strokovnih organizacij. Vodstvo naše organizacije je bilo proti. Smatralo je, da je prišel čas, da obračuna z »opozicijo«. Tako je iz sestavljene liste in potrjene od plenuma organizacije črtalo nekatere vidne predstavnike opozicije, med njimi starega borca tovariša Franca Ravnika in mene. Delavci po obratih so protestirali in zagrozili, da ne gredo na volitve. Do sporazuma ni prišlo. Tako je bila »opozicija« prisiljena postaviti svojo listo za jeseniške obrate. Name-

sto enotne liste so bile kar štiri: »Opozicija«, SMRJ, JSZ in NSZ. Kakšna ironija! Lista »opozicije« je dobila relativno največ glasov. Od osmih zaupnikov SMRJ je bilo izvoljenih pet na listi »opozicije«. Pokazalo se je, komu delavstvo zaupa. Tudi naslednji občni zbor SMRJ marca 1936 je potrdil isto, saj je »opozicija« dobila vse glasove in tako prevzela vodstvo sindikalne organizacije. Občni zbor je soglasno glasoval proti razrešnici starega odbora. Tega občnega zbora se članstvo iz sekcije martinarjev ni udeležila. Bila je pod močnim vplivom Ivana Čelesnika in njegovih ožjih privržencev. Pozneje smo na posebnih sestankih poizkušali urediti odnose z njimi, a nam to žal ni uspelo.

Progresivne sile so dobile ono mesto, ki jim je pripadalo. Sindikalno življenje je začelo dobivati novo vsebino in obliko dela kljub vsem težavam. K aktivnemu delu je bila pritegnjena mladina, sestavljen je bil program dela in delavski tisk je postal bolj množičen.

To leto je bila 30-letnica ustanovitve marksistične sindikalne organizacije na Jesenicah. Zato je novi odbor v avgustu organiziral veliko proslavo in izdal brošuro »Jesenice«. Proslave so se udeležili kovinarji iz vse Slovenije. Povabili smo tudi kovinarje iz Čehoslovaške in Francije. Francoski tovariši so nam poslali čestitke s pozdravi in se opravičili, da se proslave ne morejo udeležiti, ker so pod vplivom ljudske fronte imeli v tem času veliko dela z organiziranjem članov.

Proslava je razgibala vso jeseniško javnost. V sami povorki je sodelovalo več tisoč ljudi.

Spremembe v SMRJ so imele določen vpliv tudi v ostalih sindikalnih organizacijah. Tudi pri njih so dobile progresivne sile več moči. Na našo pobudo se je ustanovil enotni »medstrokovni akcijski odbor« vseh treh organizacij tako imenovani »MAO«. Ta je sprejel svoj program dela in ga v tiskanem letaku posredoval delavstvu. Program je obsegal naslednje:

— boj proti vsaki fašizaciji strokovnih (sindikalnih) organizacij in njih razpustu,

— za svobodo združevanja, svobodo tiska, govora, prepričanja in štrajka,

— za dosledno izvajanje delavske socialne zakonodaje,

— za mezde, ki naj zagotovijo obstoj delavski družini,

— za dosledno izvajanje delavske zakonodaje,

— za takojšnjo rešitev vseh spornih vprašanj itd.

Organizacije MAO so se obvezale, da se bodo borile za uresničitev teh nalog z vsemi razpoložljivimi silami. Odbor je izdal enoten proglas in poziv javnosti. Vse tri strokovne organizacije (SMRJ, JSZ in NSZ) so poslale enoten poziv na vodstvo svojih organizacij v Ljubljano. V tem pozivu so zahtevale, naj se na enak način ustanovijo akcijski odbori tudi po drugih industrijskih središčih.

MAO je izdelal program skupne proslave prvega maja. Oblast jo je prepovedala. MAO je sprejel zahteve za ureditev odprtih vprašanj in jih v 20. točkah posredoval podjetju v reševanje.

Organizirana so bila velika skupna zborovanja vsega delavstva, kjer so enotno nastopili predstavniki vseh treh organizacij. Vloge na teh zborovanjih so bile razdeljene. Eden je govoril o krivicah, ki jih dela podjetje delavcem, drugi o zahtevah, tretji pa o potrebi enotnosti vseh delavcev. Preko konzorcija je MAO začel izdajati enotno glasilo »Jeseniški kovinar«. Kakšna bistvena sprememba! Nasprotna stran se je zavedala nevarnosti procesa, ki se je začel med delavstvom. Zato je tudi ta stran pripravljala protiudarce. Vprašanje je bilo, kdo bo hitrejši in močnejši. Nadaljnji razvoj je pokazal, da je bil nov organizem delavske enotnosti organizacijsko še prešibak, da bi bil kos vsem napadom.

Akcije podjetja: KID je organizirala poseben oddelek za delovne odnose. V svojem sklopu je imel tudi obveščevalno službo. Obveščevalci so bili označeni s svojimi številkami in so bili za svoje informacije posebno honorirani. Njihovih podatkov se je posluževala tudi policija.

— Po sporazumu med KID in banovino, oziroma JRZ oblast organizira na Jesenicah policijski komisariat s posebno nalogo za preganjanje komunistov in drugih naprednih delavcev.

— Komisariatu je podjetje preskrbelo opremljene prostore in stanovanja za njihove uslužbence.

— KID je organizirala ekskurzijo z nekaterimi njej naklonjenimi delavci v Hitlerjevo Nemčijo, da jih pridobi za sistem sožitja kot ga je imel nacional-socializem v Nemčiji. V ta namen je začela izdajati posebno glasilo »Tovarniški vestnik« in prirejati »družinske« izlete za tovarniške delavce.

— Ker so bili v tem času najvidnejši nosilci borbe za delavske pravice delavski obratni zaupniki, je KID predlagala ministrstvu socialne politike naj se zmanjša število zaupnikov od 31 na 16 in banski upravi, da razreši mandate nekaterih zaupnikov, kateri so odločno zastopali in branili interese delavcev. Ministrstvo socialne politike in Banska uprava sta te predloge odobrila, podjetje pa je odpustilo iz službe razrešene delavske zaupnike in nekaj drugih borbenih delavcev.

KID je zagotovila vodstvu režimske stranke JRZ, da bo pri nastavitvah na nekatera vidnejša in vodilna delovna mesta nastavljala njihove pristaše, kar je pozneje tudi storila.

Po ustanovitvi policijskega komisariata so se začele množične aretacije, preiskave, zasliševanja, politične pravne kazni, zapiranja in celo pretepanje.

Konec leta 1936 je tovarna odpovedala kolektivno pogodbo in predložila novo pogodbo, v kateri so bile znatno znižane plače in bile okrnjene druge pravice. Pogajanja za novo pogodbo je prenesla z Jesenic v Ljubljano, da bi se tako izognila neposrednemu pritisku delavcev.

Centralna uprava SMRJ v Beogradu je zahtevala od podružnice, da izstopi iz MAO in umakne vložene zahteve na KID. V tej upravi je bilo tudi nekaj ljudi, ki so bili proti delavski enotnosti.

Ker se tej zahtevi nismo mogli niti hoteli ukloniti, je centralna uprava odbor podružnice razrešila, nekatere od nas pa izbrisala iz članstva.

Narodna strokovna zveza je izstopila iz MAO na poziv iz Ljubljane in z obrazložitvijo, da je MAO delo trojk (komunistov). Tudi v JSZ je prišlo do razcepa.

Med pogajanji za novo kolektivno pogodbo so ustanovili desni elementi te organizacije fašistično sindikalno organizacijo »Zveza združenih delavcev za Jesenice« z Gaserjem na čelu.

Oblast je prepovedala skupno zborovanje delavcev med pogajanji. Pri takem stanju strokovnih organizacij in zaradi takega položaja delavstva podjetje ni bilo pripravljeno popuščati, nasprotno — postavljalo je vse hujše pogoje. Naši predstavniki niso hoteli podpisati take pogodbe.

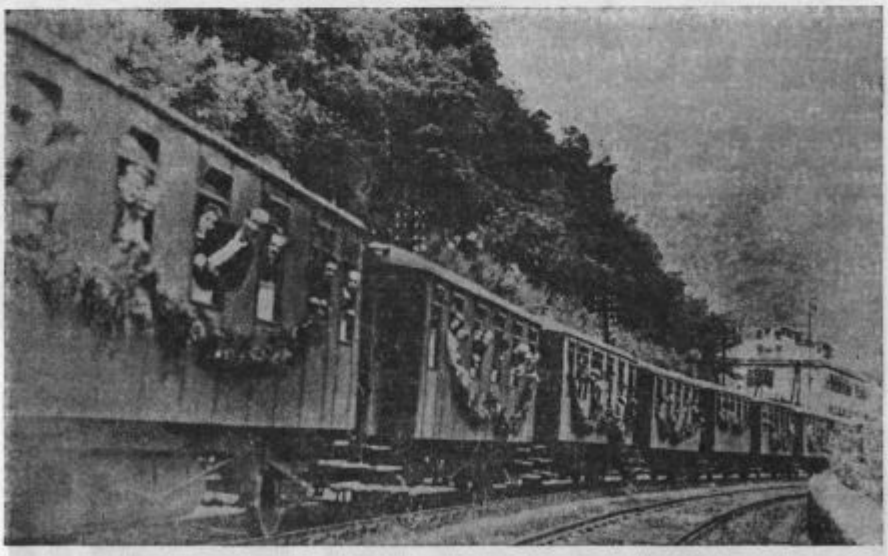
Takemu pritisku MAO ni bil kos, kakor tudi delastvo še ni bilo pripravljeno v tem času na ostrejšo borbo. Formalno so se organizacije zaprle vsaka v svoj krog, toda duh enotnosti je med delavstvom ostal.

Franc Leskošek-Luka, veliki revolucionar in borec, ki se je v vseh zgodovinskih trenutkih vpisal v zgodovino jeseniškega delavstva, govori na zletu Svobod v Celju leta 1935

Zbor delavskih zaupnikov SMRJ leta 1932, ko so bili komunisti v tej strokovni organizaciji še »glas vpijočega v puščavi«. Šele po izprtju delavstva marca 1932 in posledicah, ki so jih že pred izprtjem napovedovali komunisti, je ugled članov ilegalne KPJ med jeseniškim delavstvom začel ponovno naraščati in jih spremenil v vodilno silo v boju jeseniškega delavstva za delavsko stvar

Posebni vlak članov jeseniške Enakosti, kjer se je kalil jeseniški revolucionarni kader, na zlet Svobod v Celje. Pri tretjem oknu z leve Tone Čufar

Vencelj Perko, starešina delavskih zaupnikov pri KID in vodilni organizator julijske stavke javorniško-jeseniškega proletariata v letu 1935

Ignac Kralj, glavni delavski zaupnik v valjarnah na Javorniku in začetnik julijske stavke 1935 v javorniških valjarnah

Predvojne valjarne KID na Javorniku, kjer se je julijska stavka 1935 začela

Delavci javorniških valjarn

Njihove žene so zastražile glavni vhod in vse druge vhode in izhode iz javorniške tovarne

Delavci so ostali v tovarni

ŠKA POLITIKA • Štev. 56

2000 kovinarjev stopilo v stavko!

Stavka javorniških in jeseniških kovinarjev

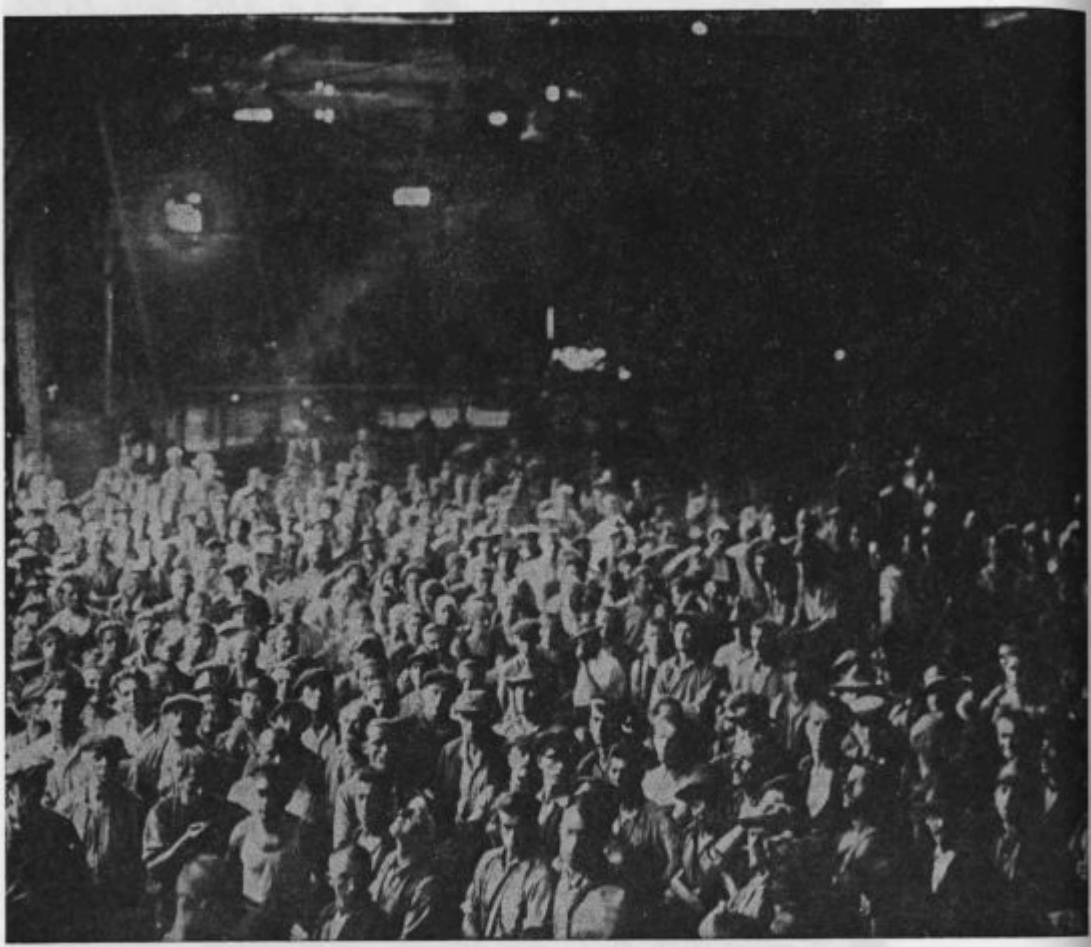
Dne 12. t. m. je izbruhnila stavka kovinarjev na Javorniku. Povod za stavko je dalo podjetje KID, ki je kršilo delovno pogodbo v nič manj kot 18 točkah. Ob razglasitvi stavke delavstvo ni zapustilo podjetja, ampak je ostalo v tovarni, v namenu, da tamkaj počaka zaključek pogajanj, ki so se kmalu pričela. Delavske žene so med tem prihitele stavkujočim možem na pomoč. Zasedle so vse vhode v tovarni in prinašajo svojim možem in sinovom okrepčila. Delavstvo v tovarnah na Jesenicah in Savi je izreklo svojo solidarnost s stavkujočimi.

Pogajanja počasi napredujejo. Udeležujejo se jih za KID inž. Dostal in dr. Obersnel, za organizacijo SMRJ s. Leskošek ter 16 zaupnikov vseh v obratu zastopanih organizacij. Oblast zastopata sreski načelnik g. dr. Vrečar in pa inspektor dela g. inž. Baraga.

Ako podjetje ne bo po nepotrebnem ostrilo situacije, bo spor vsekakor kmalu končan. Krivda na sporu zadene vodstvo podjetja in na njem je tudi, da to krivdo popravi.

Iz stavke na Javorniku se je razvila splošna stavka kovinarjev pri KID. Včeraj, v ponedeljek dne 15. julija je stopilo v stavko 2000 kovinarjev iz protesta, ker je podjetje KID kršilo kolektivno pogodbo in ni maralo razgovarjati z zaupniki, ki so hoteli posredovati. Stavka je izbruhnila ob 2. uri popoldan. Vse prebivalstvo je na strani stavkujočih. Oblast pa je koncentrirala v območju obrata KID veliko število orožništva.

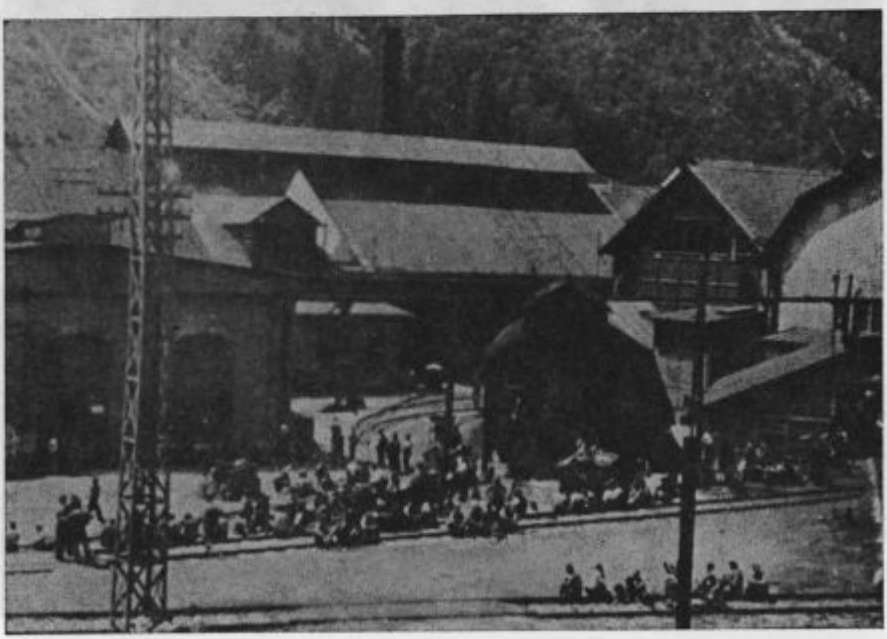
Z javorniškimi valjavci so solidarizirali delavci železarne in jeklarne KID na Jesenicah

Množica stavkajočih v žični valjarni na Jesenicah

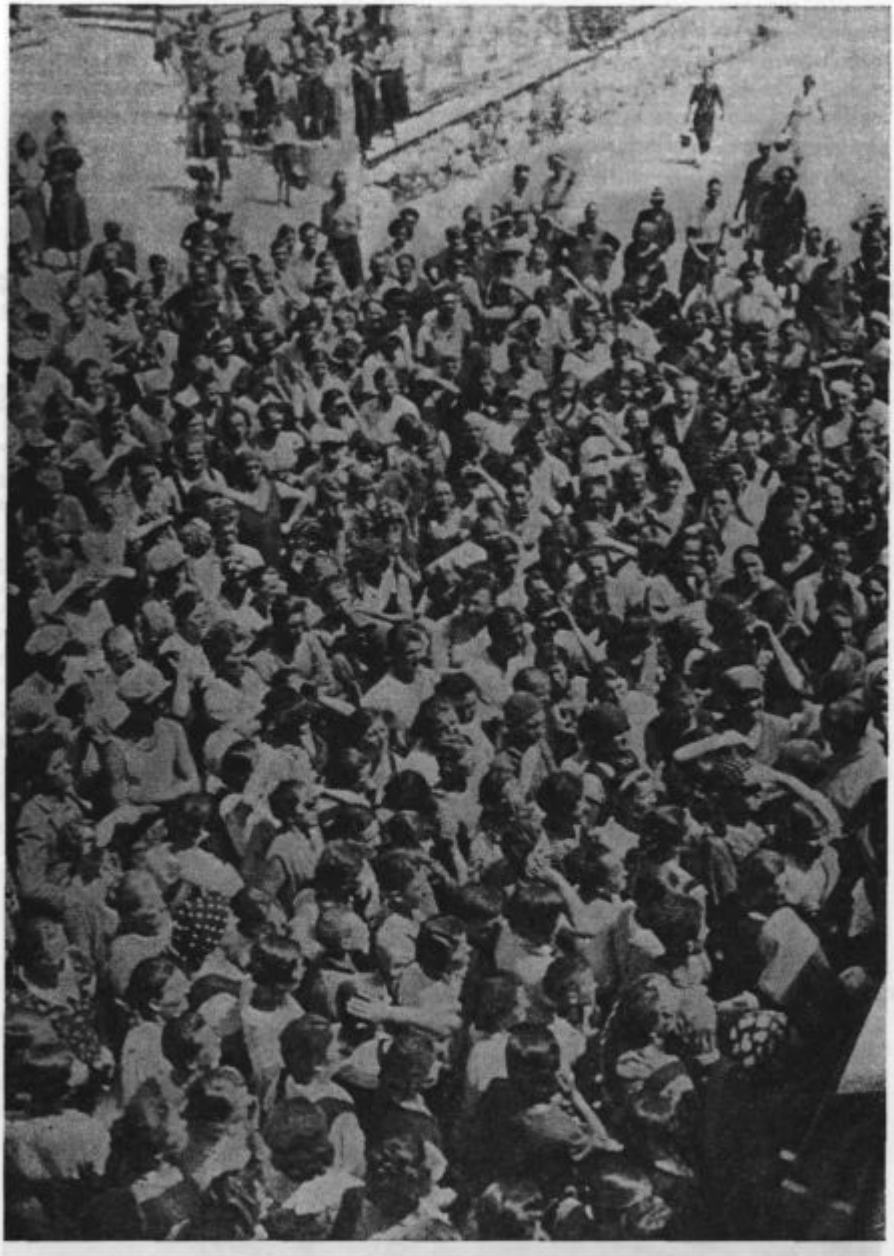
Delavci žične valjarne na Jesenicah

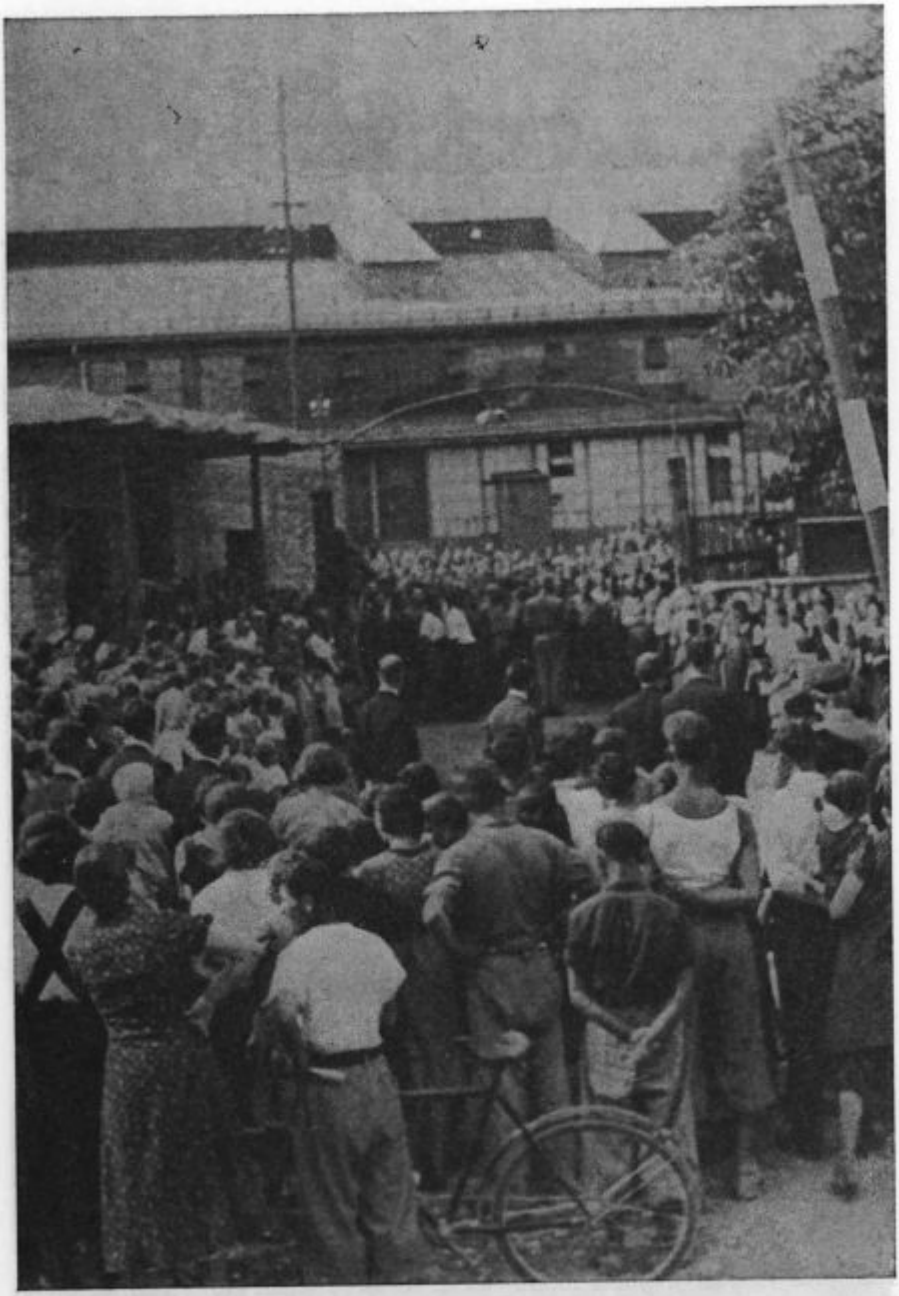
Delavci so zasedli tovarniške obrate in prometne naprave

Po ulicah ob tovarni so neprestano krožile okrepljene orožniške patrulje

Žene pred vhodom jeseniške tovarne so se borile ob strani svojih mož, očetov in sinov

Množica se je poslovila od umrlega kurjača Tomazina, ki se je tik pred stavko ponesrečil v tovarni (prizor pred glavnim vhodom v javorniške valjarne KID)

zaradi stavke xxx same ali zaradi zasedbe tovarn,toda na one,ki bi v zvezi s stavko bili sodno obsojeni zaradi nasilstev proti uslužbencom podjetja,pa ta amnestija ne nanaša.

Med razpravo o tej izjavi se seja prekine ob 19.uri.

Nadaljevanje dne 19/7.1935 ob 16.uri.

Ad 1./ Sporne točke iz veljavne kolektivne pogodbe.

Komisija,določena dne 17.t.m.,predloži zapisnik o nadaljnih ugotovitvah in predlogih o spornih točkah,ki se tičejo obrata na Javorniku.Te sporne točke so sledeče:

5. Sporne točke,ki se tičejo težke proge:
   a/ Nadomestne mezde med vročinskim odmorom.
   b/ Opredelitev med reparaturnimi in nadomestnimi mezdami.
   c/ Poskusno valjanje.
   č/ Spor v pogledu razlike pri 13 vagonih izdelka.
   d/ Spor zaradi dveh mož pri škarjah.
6. Spor zaradi prebitka tesarjev.

Svoje ugotovitve in predloge je komisija zabeležila v zapisniku z dne 19.7.1935,ki je napisan v 3 enakih izvirnikih,katere so za komisijo podpisali gospodje:ing.E.Baraga,dr.M.Obersnel in Perko Venceslav.

V imenu komisije poda poročilo o ugotovitvah in predlogih g.dr. Obersnel.

Vsi predlogi komisije se soglasno odobrijo.

Ad 3./ d/ Amnestija.

K.izjavi podjetja,zabeležni dne 18.t.m.,poda gospod dr. Obersnel v imenu K.I.D.ta komentar,da se amnestija ne sme razumeti v takem smislu,da se je K.I.D.odrekla za vse čase pravici odpovedi po določbah obrtnega zakona,izjava se mora tako razumeti,da se zaradi stavke same ali

Faksimile s pogajanj — Podnaslov: KID je morala naposled popustiti in izpolniti večino delavskih zahtev

Tone Čufar

MLADI JETNICI

V naš mrtvi dom so tudi Tebe zaklenili,
Ti vzeli vse, kar nudi svet mladosti;
kako Ti je v puščobnem enoličju,
kako potekajo Ti dnevi brez prostosti?

Okrog jetnišnice svobodno krožijo golobi;
morda kdaj prilete na okno Tvoje,
Te zvabljajo izza rešetk in grulijo
ko ptič v cvetočem gaju, ki brezskrbno poje.

Kadar si zaželi srce prešerne pesmi
in se zazdi Ti celica ko črna jama,
tedaj ne obupuj, nikar ne kloni,
zavedaj se, da kljub samoti nisi sama.

Vencelj Perko

PRAVDA ODPUŠČENIH DELAVSKIH ZAUPNIKOV PRI KID PRED MEDNARODNIM URADOM DELA V ŽENEVI

1

Institucija delavskih zaupnikov je bila ena od naprednih pridobitev delavske zakonodaje. Tako so delavci imeli poleg sindikalnih organizacij katere so se borile za pravice zaposlenih, oziroma skrbele, da se že priborjene pravice varujejo. Uspehi borbe, ki so jo vodili sindikati, pa so bili odvisni od moči sindikatov, od pripravljenosti in sposobnosti vodstev, da se dosledno in vztrajno borijo, končno pa tudi od enotnosti delavstva.

Poleg sindikatov je delavstvo imelo svojega zakonitega zastopnika tudi v instituciji delavskih zaupnikov.

Delavski zaupniki so bili predstavniki vseh zaposlenih ne glede na to ali so bili organizirani v sindikatu ali ne. Toda tam, kjer ni bilo sindikalnih organizacij, ali so bile le-te prešibke, niso volili delavskih zaupnikov, če pa so že bili, se njihov glas ni upošteval.

Delavske zaupnike so volili delavci vsako leto v januarju. Volitve so bile tajne in proporcionalne. Volili so vsi zaposleni, stari nad 18 let. Kandidatno listo za volitve so postavljale sindikalne organizacije v podjetju, lahko pa tudi določeno število delavcev — predlagateljev. Tak primer smo imeli v železarni leta 1936, ko nas je vodstvo sindikata SMRJ črtalo s svoje liste in smo morali zato iti na volitve z lastno listo.

Jeseniški kovinarji so bili med prvimi, ki so vpeljali in utrdili delovanje delavskih zaupnikov že leta 1921. Izbojevali so si pravico, da je bil glavni zaupnik oproščen dela na delovnem mestu. Tako se je lahko posvetil delu in nalogam, ki jih je imel, zlasti pa urejanju onih vprašanj, ki so spadala v pristojnost direkcije podjetja, ali pa reševanju vprašanj preko delavske zbornice in oblasti. Glavna zaupnika za obrate na Javorniku in na Blejski Dobravi pa sta imela dnevno dve uri prosto za opravljanje zaupniških dolžnosti.

2

Z napadom na zaupniško ustanovo pa se KID ni zadovoljila samo z znižanjem števila zaupnikov in z razrešitvijo in odpustom onih, ki se ji niso uklonili, temveč je onemogočila normalno delo tudi ostalim.

Glavnemu zaupniku je bila odvzeta pravica plačanega prostega časa za opravljanje zaupniških nalog.

Ker se pod okoliščinami, ki sem jih bežno pojasnil že v sestavku o julijski stavki 1935, ni moglo računati na ponovno stavko in ker so bile akcije podjetja in oblasti tako skladne v borbi proti delavstvu, nismo mogli pričakovati na nikakršen uspeh za zaščito zakonitosti. Zato smo se odločili na pobudo našega pravnega zastopnika dr. Iva Štempiharja, da se pritožimo proti postopanju državnih oblasti in podjetja pri Mednarodnem uradu za delo v Ženevi. Kot pritožitelji smo bili razrešeni in odpušečni zaupniki: Ignac Kralj, Jože Čelesnik, Franc Ravnik, Viktor Stražišar in jaz. Pritožbo je zastopal dr. Ivo Štempihar.

Žal se kopija originalne pritožbe ni ohranila. Ohranjen je le drugi osnutek pritožbe, ki pa, kolikor se spominjam, bistveno ne razlikuje od originala. Pritožbo je pisal dr. Ivo Štempihar po obširnih konzultacijah z nami. Pisana je v pravniškem jeziku, zato je včasih nekoliko težje razumljiva. Odkriva nam pa neposreden tok dogajanj in razkriva težki boj, kateremu smo bili izpostavljeni v vsklajeni akciji podjetja in oblasti proti delavstvu in njenim predstavnikom. Zato tudi pritožbo naslovljeno na Mednarodni urad dela v Ženevi, v celoti navajam:

PRITOŽBA

»Jesenice na Gorenjskem, Slovenija, so obmejno mesto z okrog osemtisoč prebivalci in sedež železarske industrije, ki je lastnina Kranjske industrijske družbe (KID) na Jesenicah. Imetnik največjega dela delnic te delniške družbe je Nemec Avgust Westen iz Celja. On je tudi predsednik upravnega sveta KID. Podjetje ima obrate tako na Jesenicah kot v sosednji občini Koroška Bela na Javorniku in zaposluje sedaj okrog 3.600 delavcev in delavk kovinarske stroke ter okrog 300 uradnikov, med katerimi je veliko inozemcev iz Nemčije, Avstrije in Čehoslovaške.

Leta 1936 je podjetje zaposlovalo okrog 2.400 delavcev in delavk. Na ozemlju tovarniških obratov je ponavadi zaposlenih tudi večje ali manjše število stavbincev tvrdke »Slograd«, slovenske gradbene in industrijske družbe v Ljubljani, ker izvršuje ta tvrdka ponavadi stavbna dela, zvezana s pozidavanjem, povečanjem starih obratov ali z gradbo novih tovarniških stavb. Glavni delničar te stavbne delniške družbe je Avgust Praprotnik, ki pa je hkrati član in podpredsednik upravnega sveta KID ter velja z ozirom na to, da je Westen Nemec, za tisto osebnost, ki naj na zunaj predstavlja »nacionalni« ali »jugoslovanski« značaj podjetja in ki ima tudi pooblastila upravnega sveta za obravnavanje kočljivejših in pomembnejših osebnih vprašanj zaposlencev podjetja.

Delavstvo v tovarni ima za seboj polstoletno strokovno organizacijsko tradicijo. Vpisuje se v glavnem v sledeče strokovne organizacije: v »Zvezo kovinarjev Jugoslavije v Beogradu«; ta zveza je naslednik prej samo na področju Slovenije poslujočega »Osrednjega društva kovinarjev« in je prevzela tudi njegovi podružnici na Jesenicah in na Javorniku; zveza je od URSSJ-a in po le-tem včlanjena v II. medn. zvezi, potem

v »Jugoslovansko strokovno zvezo« v Ljubljani, ki je ud krščansko-socialne strokovne mednarodne zveze, in v »Narodno-strokovno zvezo« v Ljubljani, ki nima mednarodnih stikov.

Do leta 1936 te tri organizacije med seboj niso držale posebno lepega razmerja, temveč so vzdrževale delavstvo v needinosti, svoje delo pa so v glavnem omejevale le na to, da z izrabo trenutnega političnega položaja ali osebnih zvez v tovarni spravijo kar največ svojih pripadnikov do zaposlitve. Tak način »strokovnega« delovanja je kajpada kvaril moralo delavstva, slabil njegovo vlogo v razmerju obeh partnerjev v produkcijskem procesu in vzgajal tudi slabe instinkte v posameznikih. Na drugi strani je bilo delovanje v tem smislu le vzajemno izpodrivanje delavskih organizacij. Kljub temu je bilo delavstvo KID tisto, ki je znalo kot prvo v državi doseči praktično uveljavljanje ustanove »Delavskih zaupnikov«, prvotno »obratnih zaupnikov« imenovanih in njih redne vsakoletne volitve po delavstvu. To se je zgodilo oktobra 1921, ko so takratni lastniki podjetja ugodili delavstvu tudi v zahtevi, naj ima glavni zaupnik obratov na Jesenicah za čas izvrševanja te lastnosti plačan dopust, glavna zaupnika obratov na Javorniku in na Blejski Dobravi (te obrate je podjetje leta 1936 podrlo in prestavilo na Javornik) pa dve plačani prosti uri dnevno za opravo zaupniškega dela.

V razmerju med delavstvom in med lastniki podjetja, odkar je prešlo podjetje v last Avgusta Westna, se da razdeliti v dve etapi, ki se med seboj značilno razlikujeta po sredstvih, ki so bila podjetju na razpolago za uveljavljanje svoje volje nasproti delavstvu. Prva etapa sega nekako do avgusta 1936, druga pa se takrat prične in traja še sedaj.

V prvi etapi je uporabljalo podjetje v prvi vrsti svoje lastne prednosti, podane že z gospodarskim redom v državi, kakor tudi neslogo med delavskimi strokovnimi organizacijami. Uporabljanje teh sredstev je podjetju zadoščalo tembolj, ker je prva leta po 6. 1. 1929 diktatura kazala neke vrste oziranja na delavske zahteve in je celo izdala formalno prav moderen obrtni zakon, ki je hkrati kodifikacija delovnega prava glede mezdnih in uslužbenskih razmerij. Zato je bila politična smer podjetja obsežena v kolikor moč prijaznem razmerju do takratnih režimov, s pomočjo katerega je bilo mogoče dosegati olajšave. Kljub temu, da je podjetje vzdrževalo najboljše stike z organi upravnih oblasti in s funkcionarnji takrat vsemogočne JNS ter njenimi društvenimi izrastki, je moralo vendar tudi večkrat na pritisk oblasti dovoliti delavstvu manjše koncesije. Delavstvo v tej etapi ni sicer dostikrat občutilo, da ga organi upravnih oblasti v zagovoru zahtevkov nasproti podjetju podpirajo, vendar je treba priznati, da ni moralo imeti vedno ravno nasprotnega občutka.

Kolikor pa je imelo podjetje pod takratnimi režimi svobodne roke, in to je bilo prav mnogokrat, posebno pa v materialnih vprašanjih mezdnega razmerja, so novi lastniki okrog Avgusta Westna takoj pokazali, da nimajo namena biti nasproti delavstvu tako uvidevni kot prejšnji lastniki. Med značilne črte taktike podjetja je spadalo že takrat prizadevanje podjetja držati delavstvo zastran podrobnosti glede mezde, delovnih pogojev ali delovnega reda, priboljškov, sploh pravic trajno

v negotovosti, v sapi, in ne pripustiti nastopa normalnih, s kolektivnim dogovorom vnaprej abstraktno določenih razmerij; imeti torej trajno nekakšno prehodno stanje. Vendar je bil največji udarec, ki ga je podjetje v tej etapi izvršilo proti delavstvu, odločitev vodstva, da glavni delavski zaupniki nimajo več niti dveh ur plačanega dopusta dnevno za izvrševanje zaupniških nalog, temveč da morajo zaupniki od prvega do zadnjega vršiti svoj posel v tovarni, zaupniške naloge pa da smejo izvrševati le, kolikor imajo prostega časa. Proti pomenu te odločitve in takšne izgube že doseženih ugodnosti ne morejo tudi sicer mučna stanja pravne negotovosti delavstva v drugih podrobnostih prevladati, čeprav so si v tem času odpovedi kolektivnih dogovorov z delavstvom in dolgovezna pogajanja za nova kar vrstile. Kajti postavitev teh ugodnosti je pokazala, da novi lastniki nikakor niso voljni dovoliti delavstvu takih ugodnosti, ki jih zakon podjetnikom izrecno in prisilno ne nalaga, in da bodo poskušali še tiste pravice, ki pritičejo delavstvu prisilno, kar najbolj omiliti in zmanjšati. Od leta 1932 dalje torej delavski zaupniki zgoraj omenjene ugodnosti niso več uživali.

Druga etapa razvoja razmer med delavstvom in med podjetjem se pričenja z avgustom 1936, oziroma bolj v splošnem oziru z aprilom 1936. Način borbe podjetja z delavstvom se bistveno spremeni, podjetje dobi druga sredstva na razpolago, pa tudi delavstvo nastopi drugače. Med delavstvom je po zaslugi novih vodilnih osebnosti v najmočnejši strokovni organizaciji »Zvezi kovinarjev Jugoslavije v Beogradu«, oziroma v podružnicah le-te na Jesenicah in na Javorniku zmagalo spoznanje potrebe sloge in skupnega nastopanja strokovnih organizacij, podjetje pa se vedno bolj poslužuje in okorišča s prednostmi, ki potekajo iz spretnega povezanja interesov podjetja z interesi krajevnih in pokrajinskih politikov režima, ki je bil inavguriran z nastopom vlade dr. Stojadinovića in ki se je v zameno za prej vsemogočno JNS začel opirati na drugače postavljeno novo stranko JRZ, v katero so pa le na področju Slovenije vstopili antagonisti pripadnikov JNS, dočim so povsod drugje v državi preprosto prestopili pripadniki JNS v JRZ in obstaja v tem oziru edina sprememba v nekaterih vodilnih osebnostih.

Ta značaj novih sredstev in možnosti podjetja za uveljavljanje svoje volje v razmerju nasproti delavstvu in njegovih, sicer z zakonom zavarovanih pravic. ki se je pojavil z letom 1936 po približno enoletni negotovosti in nejasnosti razmerja podjetja in lastnikov nasproti novo nastalim političnim razmeram v Sloveniji ter izkušnje, do kakšnih pojavov vodijo ta sredstva in na tak način pridobljene prednosti podjetja, so vodilni razlog, zaradi katerega so na prvi strani našteti bivši delavski zaupniki in odpuščeni delavci KID obračajo po svojem odvetniku in tolmaču na

visoki urad direkcije mednarodnega urada dela

s predmetno vlogo, katere prošnjo bodo oblikovali ob sklepu in h kateri so se odločili šele sedaj po dveh letih mučnega in neenakega boja ne samo s podjetjem, temveč tudi s činitelji, katerih zakonita vloga bi bila

objektivnost, obzirnost do ekonomsko šibkejšega ter pravičnost oziroma prizadevanje dognanja resnice, katerih dejanska vloga pa je bila podpiranje podjetja in njegovih interesov, obzirnost do ekonomsko zavarovanega podjetja ter krivičnost in prizadevanje ustvarjanja formalnega videza resnice v zameno za dejansko neresnico; h kateri pa so se odločili tudi zaradi tega, ker ne vidijo — po izčrpanju vseh zakonitih, v državnih zakonih predvidenih sredstev — nobenega drugega sredstva več, kot avtoriteto in intervencijo visoke direkcije pri kraljevi vladi kraljevine Jugoslavije, pri gospodu ministru za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu.

Prizadetim bivšim zaupnikom in delavcem KID, ki odgovarjajo za resničnost in dokumentaričnost svojega poročila s polnim imenom, bo zelo ljubo, če bo gospod minister za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu, ko prejme od visoke direkcije mednarodnega urada to vlogo v preučitev, blagovolil primerjati podatke tega poročila z zatrjevanji svojih govorov na konferenci mednarodnega urada dela v Ženevi, govorov, v katerih je izrazil prepričanje o izrednem napredku socialne zakonodaje in skrbi v Jugoslaviji, ki da se je v zadnjih letih izvršil.

Ko je nastopila vlada dr. Stojadinovića in se je začel režim JRZ, so se zveze industrijalcev ravno borile s peticijami za odpravo številnih določb obrtnega zakona, s katerimi so se naložile podjetništvu baje preliberalne dajatve v korist delavstva in zaposlenih. Med take pravice delavstva spada v § 219 o. z. določena pravica delavstva na plačilo vsaj enotedenskega plačila za čas nezakrivljenega počivanja dela, na primer zlasti za primer bolezni, zadobljene v izvrševanju dela. Ta predpis je prisilni zakon, nasprotni dogovori so nični. Podjetniške zveze so uspele z omejitvijo, da je bil s finančnim zakonom odpravljen § 219 o. z. za vsa podjetja rudarskega, fužinarskega in topilniškega značaja od 1. 4. 1936 dalje. Ta uspeh morajo podjetniške zveze pripisati predvsem dejstvu, da je eden največjih rudarskih, topilniških in fužinarsikh podjetnikov v Jugoslaviji d r ž a v a s a m a, ki se je torej v prvi vrsti s a m a okoristila z odpravo te delavske pravice. Z ustrežbo tej zahtevi podjetnikov v povedani meri je novi režim klasično izpovedal svoj družbeni nazor in ga izenačil z družbenim nazorom zasebnih podjetnikov. Res je, da je v tem načelnem zrelišču sledil novi režim samo že dejanjem prejšnjih režimov, tudi režimov izpred 6. 1. 1929, ki so vsi po vrsti oprostili državo kot podjetnika vseh socialnih bremen, kar so jih sicer zakoni nalagali podjetnikom ali pa izvajanje teh bremen v znatno olajšani obliki in izmeri prepustili državi kot podjetniku samemu.

Odprava veljavnosti § 219 o. z. obrtnega zakona za zgoraj navedeno vrsto podjetij je bila prvo razločno p o s l a b š a n j e obrtnega zakona iz leta 1931. Tem odpravam bodo pozneje sledile še mnoge druge, ki pa ne bodo več uveljavljene v obliki zakona, temveč v obliki uredbe kljub temu, da ne sedi v parlamentu ali v senatu niti en delavski poslanec ali senator ...

Član upravnega sveta podjetja KID je med drugim tudi dr. Dinko Puc, odvetnik v Ljubljani, ki je bil ob nastopu vlade dr. Stojadinovića

in potem še tri mesece in pol kot ban dravske banovine šef politične uprave v Sloveniji. Zaradi tega, ker ni odšel takoj ob spremembi vlade, je nekaj časa prevladoval vtis, da prevzem oblasti po politični struji dr. Korošca in njegova udeležba v vladi ne bo dolgotrajna, temveč bo — čeprav bi ostal dr. Stojadinović gospodar političnega položaja — kmalu vsaj na področju Slovenije zamenjan s politiki bolj »avtentičnega jugoslovanstva« iz vrst JNS. Z ozirom na to se vodilni organi podjetja KID proti novim pokrajinskim oblastnikom niso zelo prijazno obnašali niti potem, ko je septembra 1935 nasledil dr. Puca dr. Koroščev prijatelj dr. Natlačen, sedanji ban dravske banovine. Ker je imelo leto 1936 biti leto splošnih občinskih volitev v državi in v Sloveniji, je skušal novi ban pri več priložnostih prelomiti neprijaznost vodilnih krogov KID zlepa, vendar ni mogel. Naklonjenost podjetja do režima pa je bila za politične interese prijateljev dr. Korošca odločilnega pomena zaradi javnega glasovanja pri občinskih volitvah in s tem zvezane izvedljivosti vplivanja podjetja na glasovanje delavstva.

Po neuspelih mirnih poskusih za dosego prijateljstva s podjetjem je upravna oblast posegla po represivnih sredstvih. V ta namen je zlasti naenkrat opazila, da zaposluje podjetje med uradništvom previsoko in tudi res nepotrebno število inozemcev, češ da so nepogrešljivi »strokovnjaki« (knjigovodje, ravnatelji pisarn, blagajniki, obratovodje, mojstri itd.). Ker ima upravna oblast pravico po prostem preudarku odločati o tem, ali sme določeni inozemec prebivati na področju države ali biti zaposlen kot »nepogrešljivi strokovnjak«, je banska uprava v Ljubljani izdala nenadoma odredbo, da mora veliko število uradnikov KID, prav gori do najvišjih, v 14 dneh zapustiti državno območje, ker se jim odvzema pravica do nadaljnjega bivanja v državi.

Odredba je bila — sodeč po uspehu — mojstrska. Podjetje KID je temu udarcu na mah podleglo, pokleknilo pred upravno oblastjo na tla in se na celi črti zadržanja proti političnim osebnostim režima poboljšalo. Poravnava je bila po tem tudi brez posebnega odlašanja sklenjena tako, da je banska uprava preklicala večino izgonov, privolila v nadaljnjo zaposlitev teh »strokovnjakov« proti edini javno vidni kapitulaciji podjetja s tem, da so morali mnogi izmed prizadetih državljanov prositi za jugoslovansko državljanstvo. Dr. Korošec in drugi ministri so oficialno obiskali podjetje in si ogledali naprave, podjetje pa je dne 30. avgusta 1936 podprlo tovarno in moralno veliko proslavo režimskega društva, ki se je po aranžmaju spremenila v proslavo in osebno čaščenje ministrov dr. Korošca in dr. Kreka. Tega dne je postala sprava med režimom in podjetjem KID posebno manifestantna z udeležbo generalnega ravnatelja Carla Noota (Nemca iz Reicha) ter tehničnega ravnatelja inženirja Leo Dostala sudeskega Nemca) na častni tribuni poleg obeh ministrov, pri maši in nato še pri banketu.

Kako se bo pokora podjetja in njega sprava z režimom odrazila v javnem življenju in kako bo odsevala v razmerju med delavstvom in podjetjem, se pričenja od 30. 8. 1936 dalje odražati vsak dan jasneje, toda tudi stališča upravnih oblasti nasproti sporom med delavstvom in podjetjem se od tega dne odraža v popolnoma različni luči.

Takrat je — sledijo naj tudi opisi dejstev na podstavi uradnih spisov in objektivno dokazanih okolnosti — že od 12. avgusta 1936 najprej stavkalo več sto stavbinskih delavcev, zaposlenih pri industrijski sestrični podjetja KID, pri tvrdki »Slograd«, in sicer zaradi tega, ker tvrdka »Slograd« ni hotela priznati stavbincem poviška mezde po din 0,25 na uro, čeprav so stavbinci v Ljubljani in drugod, kjer je življenje cenejše kot na Jesenicah, ta povišek že dosegli. Tudi mala stavbna podjetja na Jesenicah so ta povišek priznala. Stavka je bila stoodstotna, tvrdka »Slograd« je morala ustaviti vsa gradbena dela, ki so bila na ozemlju obratov KID v delu. Podjetje KID je poskusilo nadaljevati ta dela z lastnimi profesionalisti, kar pa je njeno delavstvo odklonilo.

Po daljšem oklevanju je bila stavka najprej proglašena za politično mahinacijo komunistov — v Jugoslaviji vsako učinkovito delavsko gibanje skuša izpodbiti najprej s tem očitkom, ki naj sankcionira vse iz očitka izhajajoče nasilnosti proti delavstvu. Ta plašč je bil potreben predvsem zato, da so pričeli prijatelji režima, ki je notorično in še po osebni zaslugi notranjega ministra dr. Korošca fanatično protikomunističen, s podporo različnih faktorjev, zlasti nekaterih kaplanov, sestavljati novo delavsko organizacijo, ki spada med režimske konstrukcije. V to strokovno organizacijo so vpisovali iz vseh krajev in med brezposelnimi kmečkimi mladeniči nabrane priložnostne delavce, ki so bili pripravljeni postati »stavbinci« in nadomestiti stavkajoče, strokovno izvežbane in resnične stavbince po poklicu. Ko so nabrali — na zunaj brez slehernega sodelovanja podjetja KID ali tvrdke »Slograd« — primerno in zadostno število takih »stavbincev«, so činitelji te »strokovne« organizacije v imenu odprave brezposelnosti zahtevali, da se »stavbinci« zaposlijo. Tvrdka »Slograd« ni mogla kaj, da ne bi se tako upravičeni zahtevi uklonila in je sporazumno z vodstvom KID dne 15. 9. 1936 zjutraj pričela sprejemati novo najete delavce v delo, ki se je imelo izvrševati na ozemlju KID. Stavkajoči poklicni stavbinci so — ker so se tako vsak dan zbirali v bližini vhodov tovarniških obratov, kjer so imeli tudi svoje zasilne kuhinje in aprovizacijo — to spremembo opazili. Hitro se je nabrala pred tovarniškimi vhodi velika množica stavbincev in njihovih žena, ki je mirno in s šalo agitirala med prihajajočimi stavkokazi, naj se pridružijo stavkajočim, ker njih ravnanje sicer z delavskega vidika ne bi bilo lepo. Na kraju samem je bila močna orožniška patrulja, ki ni nikjer imela povoda intervenirati. Večina došlih stavkokazov — tudi takih, ki so prej pod pretvezo, da stavkajo — prosili za brezplačno kosilo v improvizirani kuhinji stavkajočih in ga tudi dobili — je odšla v tovarno na delo k stavbam, množica pa se je po tem neuspehu razšla.

Drugo jutro, dne 16. 9. 1936, so se ponovili podobni prizori z razliko, da je tokrat več stavkokazov prestopilo med stavkajoče. Kakor hitro je podjetje KID, oziroma tvrdka »Slograd« ugotovila, da se agitacija stavkajočih prijema novo najetega delavstva, je spoznala v tem znamenje, da se ji že po navidezno doseženem uspehu utegne ponesrečiti zlom stavke prejšnjih, poklicnih stavbinskih delavcev. In v tem trenutku, ko je bilo videti, da je začel prevladovati vpliv voditeljev stavke, ne pa več volja podjetnikov, se je pojavil na terenu predstavnik upravne oblasti, pozvan

telefonično in nujno od tvrdke »Slograd« na pomoč. Dne 16. 9. 1936 popoldne — ko sploh ni bilo več nikakih zbiranj ljudi — se je pripeljal iz Radovljice okrajni glavar, najbližja in pristojna uradna osebnost I. stopnje, in se sestal v prostorih tovarniške restavracije nasproti glavnega vhoda v obrate KID na Jesenicah z uradniki tvrdke KID in tvrdke »Slograd« na konferenco, h kateri je pritegnil tudi narednika — komandirja orožniške postaje na Javorniku, ki je tisti čas vodil stražno službo pred tovarno. Sad te konference z organi ene izmed dveh sprtih strank in njene industrijske sestrične podjetja KID brez vsakršne navzočnosti zastopnikov stavkajočih delavcev je bila odredba okrajnega glavarja, naj orožništvo ponoči polovi na domu one, ki so po navedbah organov teh podjetnikov baje zakrivili nasilno odvračanje stavkokazov od dela, jih aretira in odda sodišču, hkrati pa tudi ovadi okrajnemu glavarstvu v svrho kaznovanja. Izza uvedbe diktature v Jugoslaviji namreč ne velja več načelo »ne bis in idem«, temveč zlasti pri političnih deliktih načelo »semper bis in idem«. Osumljence izroča eksekutive (orožništvo ali policija) sodišču v svrho sodnega kaznovanja, prepis takih ovadb pa dobijo tudi okrajni glavarji in policijski organi, ki kaznujejo iste krivce — ne glede na to, kako bo razsodilo sodišče — že kar naprej po »sumarnem poslovanju«, v katerem je edini dokaz ovadba sama in podatki anonimnega denuncianta — z denarno kaznijo ali zaporom.

Zaradi stavk tekstilnega delavstva v isti dobi leta 1936 je izdal povrh tega ban dr. Natlačen dne 5. 9. 1936 posebno novo naredbo o »očuvanju javnega reda in miru ob stavkah in mezdnih gibanjih«, v kateri je ustanovil še nove vrste kazni in policijskih deliktov, ki jih morejo zagrešiti samo delavci in njih podporniki, nikar pa podjetniki, na katere se je isti ban obrnil — ne z uveljavljanjem kaznovalne uredbe, temveč z zasebnim pismom, ki ne more ustanoviti nobene sankcije za neupoštevanje. Samo zaradi okusa, kakšne delikte je ustanovil ban s to naredbo, bodi navedeno, da je po tej naredbi kaznivo tudi donašanje hrane stavkajočim, ali organiziranje zasilnih kuhinj.

Gornjega dne je bila ta naredba že v veljavi in okrajni glavar se je očitno že pripravljal, da izvrši nekaj praktičnih primerov uporabe. Komandir orožniške postaje na Javorniku, ki mu je okrajni glavar odredbo ustno sporočil, pa jo je izvršil tako, da je polovil ponoči med 16. in 17. 9. 1936 na stanovanjih žene tistih tovarniških delavcev (ne stavbincev!), ki so mu bile znane kot agilne in požrtvovalne socialne, kulturne delavke v delavskih društvih in so mu veljale zaradi tega kot »komunistinje«. Zjutraj dne 17. 9. 1937 jih je dal odgnati z ekshorto v Ljubljano, kjer jih je izročil preiskovalnemu sodniku z obširno ovadbo, ki se naslanja na politične prognoze komandirja in na podatke organov podjetij. O takem načinu izvršitve naredbe je vedel okrajni glavar že s tem, ker je prejel prepis enakoglasne ovadbe, toda pri tem je moral spoznati iz imen aretiranih žena (in enega brezposelnega delavca — nestavbinca), da komandir v svoji protikomunistični vnemi to pot ni položil roke na tiste osebe, katerih aretacija se je zahtevala od interesirane strani, da je tedaj izvršitev razočarala. Zato je takoj naročil poveljniku orožniške postaje na Jesenicah, naj aretira takoj starešino zaupniškega zbora Jožo Čelesnika

in tajnika zastopniškega zbora Franca Ravnika in ju izroči sodišču, ker sta po navedbi organov podjetja KID sumljiva, da sta s silo odvračala stavkokaze od dela. Za ta sum je organom podjetja KID zadoščalo dejstvo, da sta imela oba dne 16. 9. 1936 pota, pri katerih sta prišla med zbrane stavbince pred tovarno in z nekaterimi od njih govorila, upravni oblasti pa je zadoščala le navedba takih splošnih trditev za uvedbo upravno-kazenskega postopanja in za predlog uvedbe sodno-kazenskega postopanja po zakonu za varstvo reda in javne varnosti v državi (vulgarno: zakona o zaščiti države).

Poveljnik orožniške postaje na Jesenicah je bil dolžan to odredbo izvršiti. Ker pa je bil navzočen dne 15. in 16. 9. 1936 pred glavnim vhodom v obrate KID in ni imel zaradi tamošnjih dogodkov nobenega povoda intervenirati, ni pri izvršitvi aretacije Jože Čelesnika in Franca Ravnika niti prikrival, da ne ve, zaradi kakšnega dejanja je dobil nalogo za izvršitev aretacije, temveč vrši to aretacijo le zaradi izrecnega naloga okrajnega glavarja. Tudi v ovadbi, ki jo je predložil sodišču in okrajnemu glavarju, je napisal, da nima nobenih dokazov za krivde aretirancev, da pa prosi sodišče po nalogu okrajnega glavarja, naj izroči zadevo okrajnemu glavarju, ker ju želi okrajno glavarstvo kaznovati zaradi prekrška proti naredbi bana z dne 5. 9. 1936, če bi bila aretiranca zaradi pomanjkanja dokazov oproščena.

Preiskovalni sodnik okrožnega sodišča v Ljubljani je vse aretirane žene in oba zaupnika izpustil na svobodo — bili so tri dni v sodnih zaporih — obtožbo pa je prepustil državnemu pravdniku. Okrajni glavar pa je vse arentirance na podstavi trditev v ovadbi eksekutive kaznoval z denarnimi kaznimi, bodisi zaradi prekrška »zoper javni red in mir«, bodisi zaradi prekrška proti naredbi z dne 5. 9. 1936.

Podjetje KID se je med temi prvimi dejanji oblastev pripravljalo na bodoče ravnanje z zaupniki in delavci. V svojem evidenčnem uradu ali v oddelku za sprejemanje in odslavljanje delavcev ter za nadzorstvo nad delavstvom je izvršilo osebne spremembe, po katerih je bil odstranjen od vplivnega mesta pripadnik JNS, na njegovo mesto pa postavljen uradnik, ki je agilen sodelavec s strani novega režima ustanovljene umetne politične formacije JRZ. Na vodilno mesto je bil postavljen inženir, ki ga je podjetje takrat prevzelo od tvrdke »Slograd«. Tega inženirja in dotičnega uradnika je poslalo podjetje na svoje stroške v Nemčijo na »študijsko potovanje«. Ko sta se vrnila z obilnim gradivom o načinu reševanja mezdnih in socialnih vprašanj v sodobni Nemčiji, je poslalo podjetje še deset delavcev, ki jih je skrbno izbralo, na ogled razmer v obratih sodobne Nemčije zato, da bi še ti delavci postali — hoté ali nehoté — propagandisti za podobne razmere, kakor so v industrijskih obratih Nemčije med podjetjem kot »Treuhänderjem« in delavstvom kot »Gefolgschaft«.

Na podstavi v Nemčiji zadobljenih izkustev je začelo podjetje izdajati propagandni list »Tovarniški vestnik«, ki je širil in še razširja pod uredništvom prej omenjenega, režimu služečega uradnika evidenčnega urada misli »sožitja in tovarniške družine«.

Podjetju v danem razvoju razmer ni bilo všeč dejstvo, da je sedež najbližnjega državnega uradnika, politične uprave, namreč okrajnega glavarstva v Radovljici, po železnici 16 km od Jesenic stran. Zato se je z vsem vplivom zavzelo za to, da se ustanovi na Jesenicah policijski komisariat. Zagotovilo je brezplačno svoja poslopja za uradne prostore, policijske zapore in stanovanje šefa komisariata, kakor tudi za stanovanje stražnikov. V ta namen je na Javorniku celo odkupilo zasebno hišo. Napori so uspeli, konec leta 1936 je začel na Jesenicah poslovati policijski komisariat za celo nižinsko področje občin Jesenice in Koroška Bela, to je za celotni neposredni industrijski revir. Podjetje dobavlja policijskemu komisariatu tudi brezplačno kurjavo.

Delavstvo je zaradi dislokacije in tehnične samostojnosti obratov KID volilo doslej svoje zaupnike na podstavi ločitve obratov na Jesenicah in na Javorniku. Tako je volilo vsako leto do 31 zaupnikov. Podjetju je bila mnogoštevilnost zaupnikov nadležna. Obrnilo se je naravnost na ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu z zahtevo, da z nekakšno »legalno interpretacijo« načeloma izreče, da je podjetje ne glede na lego obratov en sam obrat, vsled česar sme celokupno delavstvo izvoliti vsako leto največ 16 zaupnikov. Z znižanjem števila zaupnikov bi se povečalo število na vsakega posameznega zaupnika odpadajočega, zaupniku posebej v varstvo zaupanega delavstva, s tem pa vsem zaupnikom znatno otežkočilo praktično izvrševanje funkcij. Ministrstvo je — brez zaslišanja Delavske zbornice v Ljubljani in brez zaslišanja delavskih zaupnikov — ugodilo zahtevi podjetja z odlokom z dne 17. 10. 1936, St. št. 75.344.

Dne 12. 9. so imeli stavkajoči stavbinci tvrdke »Slograd« sestanek članov svoje strokovne organizacije. Na sestanek so povabili tudi Ignaca Kralja, ki je sicer tov. delavec in je bil takrat tudi zaupnik. Sestanek je — seveda pod nadzorom policijskih agentov — obravnaval pravno stanje stavbincev, kakršno je nastalo z naredbo bana z dne 5. 9. 1936. Izmed govorov, ki so bili izrečeni, so policijski agentje zabeležili iz govora Ignaca Kralja besede »da uredba o stavkah ščiti kapitaliste, jemlje pa delavstvu vso možnost, da si pribori svoje pravice, da pa naj se delavstvo te uredbe ne plaši«. Po shranjenem konceptu govora pa je Kralj v resnici govoril, da je ta naredba namenjena le zoper delavstvo, ki je zasedlo obrate in kjer je kalilo red in mir, stavbincem se je pa ni treba plašiti (ker niso niti zasedli obratov, niti kalili miru in reda); res bodo pa po izdaji te naredbe imeli podjetniki še manj volje za pogajanja s stavbinci«. Policijski agenti so svojo verzijo Kraljevega govora naznanili okrajnemu glavarstvu in sodišču. Politična oblast ga je zaradi gornjih izjav kaznovala z odlokom z dne 15. 9. 1936 (že čez tri dni!) na din 500.— ali 10 dni zapora zaradi »kršitve javnega reda in miru«, sodišče pa ga je obsodilo, zadovoljujoč se kljub ponudbi razbremenilnih prič z izpovedbo policijskih agentov, po členu 4 zakona o varstvu reda in javne varnosti v državi na din 600.— denarne kazni ali 10 dni zapora, vendar pogojno za dobo 1 leta, zaradi »namernega povzročanja nerazpoloženja zoper odredbe oblasti«. (In politicis semper bis in idem) Gl. spise

okrajnega glavarstva v Radovljici Pov. št. 799/1 in okrožnega sodišča v Ljubljani VI, Kzp 1402/36 — Kt 640/36.

V tem času je podjetje, poznavajoč miselnost javnih oblasti, zlasti pa njih nagnjenost pripisovati delavskim voditeljem tem rajši komunistično mišljenje, kolikor bolj so bili pošteni in sposobni, in sklicujoč se na prve »dokaze« političnih oblasti predlagalo banski upravi v Ljubljani, da razreši nekatere delavske zaupnike od zaupniške funkcije po §u 112, točka d) zakona o varstvu delavcev. Banska uprava je pohitela z ugoditvijo tako zelo, da ni poslala niti pristojnega nadzorniškega dela na kraj sam v svrho izvedbe preiskave, kaj šele, da bi zaslišala osumljene zaupnike in slišala njih zagovor, temveč je brez teh pogojev objektivnega postopanja izdala odločbo z dne 28. 10 1936, VI. št. 28.183/8, s katero je zavoljo težke prekršitve zaupniške dolžnosti razrešila od zaupniške funkcije Jožo Čelesnika, Ignaca Kralja in Viktorja Stražišarja, navajajoč v zelo ohlapnih razlogih, da so nahujskali stavbince k stavki, preprečili delavoljnim nastop službe in povzročili s tem podjetju KID škodo. Kakšno ali kolikšno škodo, tega banska uprava ni več precizirala, prav tako pa ni upoštevala samo po sebi umevnega dejstva, da značaja in višine škode ni ugotovilo tudi tisto oblastvo, ki je poklicano ugotavljati in razsojati o tem, namreč — sodišče. Omenjena odločba je bila dostavljena Jožetu Čelesniku in Ignacu Kralju dne 4. 11. 1936, Viktorju Stražišarju pa zaradi pomote v dostavni odredbi šele 28. 11. 1936.

Razrešeni zaupniki so oddali zadevo pravnemu zastopniku z naročilom, da vloži za njih skupno pritožbo na ministrstvo soc. politike in ljudskega zdravja v Beogradu v 15 dneh po vročitvi pritožbe, torej vsaj do 19. 11. 1936. Ker niso bili v preiskavi nič zaslišani in ker iz ohlapnih razlogov niti ni bilo mogoče spoznati, katerih konkretnih dejanj so obdolženi (v razlogih navedene oblike krivde niso dejstva, temveč sklepi iz napovedanih dejstev), zahteval pravni zastopnik razrešenih od banske uprave v smislu zakona, da se mu dovoli vpogled v spise, in sicer tako pravočasno, da bo lahko tudi pritožbo napravil pravočasno. Banska uprava je dovolitev vpogleda v spise odklonila brez navedbe zakonitega razloga in šele potem, ko je bil rok za pritožbo že pretekel. Zastopnik razrešenih je moral pritožbo napraviti brez poznavanja spisov, samo na podstavi odločbe, kar je seveda tudi grajal.

V odločbi z dne 28. 10. 1936, VI. št. 28.183/8 je banska uprava izrecno navedla, da je zoper odločbo dopustna pritožba. Po vloženi pritožbi pa je izdala dne 16. 12. 1936, VI. št. 32.598/13 odločbo, da se pritožba, kolikor je vložena v imenu Viktorja Stražišarja, zavrne kot nedopustna, ker jo je vložil prej, nego mu je bila odločba z dne 28. 10. 1936 dostavljena. Ta odlok je seveda izšel šele potem, ko je že potekel Stražišarju rok za pritožbo, če bi po zakonu res tekel šele od dneva dostavitve, to je dne 28. 11. 1936 dalje. V resnici bi pa morala banska uprava po zakonu Stražišarja pravočasno obvestiti, da mora vložiti svojo pritožbo proti enakoglasnemu odloku posebej, ne pa skupaj z drugima dvema razrešenima zaupnikoma. Viktor Stražišar je moral napraviti proti novemu odloku spet posebno pritožbo na ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu.

Ali najznačilnejša podrobnost v poslovanju banske uprave je pa sledeča. V odločbi z dne 16. 12. 1936, VI. št. 32.598/13, se nahaja tudi omemba, da je »taksa po tar. post. 5 zakona o taksah na pritožbi (to je na oni vlogi, ki so jo vložili skupaj Čelesnik, Kralj in Stražišar) plačana in tamkaj uničena«. Ker pa je zaupniška funkcija funkcija javnega prava, le-ti pritožitelji svoje skupne pritožbe sploh niso kolkovali. Zaradi tega je omemba o plačani in uničeni taksi bila ali neresnica ali pa je plačal za pritožitelja pri banski upravi nekdo koleke brez volje in vednosti prizadetih strank (pritožiteljev ali zastopnika), samo zato, da bi pospešil kar najbolj hitro rešitev druge stopnje, ministrstva za soc.politiko. Zadnja in to verjetnejša možnost pa bi pomenila, da je dala ista banska uprava, ki prizadetim strankam in njihovemu zastopniku ni dovolila vpogleda v spise, iste spise na vpogled, najmanj pa v vednost tretji osebi, ki ni niti oblast, niti se ni pritožila. In ta oseba je mogla biti povrhu vsega samo še zaupnik podjetja KID.

Tako se je po vložitvi pritožbe zoper razrešitev treh delavskih zaupnikov izkazalo:

a) da si banska uprava prizadeva otežiti vsaj enemu izmed treh zaupnikov zakonito pot pritožbe proti razrešitvi;

b) da imajo pri njej dostop do spisov ali do dejanj v spisih osebe, ki po formalni vsebini spisov upravne oblasti, najmanj pa po izreku izdane odločbe niso interesenti in niso neposredno prizadeti.

Skupno pritožbo treh zaupnikov proti odloku banske uprave z dne 28. 10. 1936, VI. št. 28.183/8, je rešilo ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu v rekordnem času dveh mesecev po vložitvi z razpisom z dne 16. 1. 1937, St. št. 94.880/36 tako, da je pritožbo kot »neosnovano in nedokazano« zavrnilo. Ta razpis je bil dostavljen podjetju KID po neuradni poti v še bolj rekordnem času šest dni, dne 22. 1. 1937, dočim ga je prejel zastopnik razrešenih zaupnikov po uradni poti dne 25. 1. 1937. Podjetje KID je — spričo formalne pravne moči razrešitve zaupnikov — že dne 23. 1. 1937, ko so prizadeti trije zaupniki še vedno izvrševali zaupniško funkcijo s priporočenim in ekspresnim pismom odpovedalo vsem trem zaupnikom službeno razmerje na 14 dni, to je brez navedbe razlogov s tem, da lahko pridejo še po zaslužek, ki jim pritika za čas odpovednega roka, to je do 6. 2. 1937, na delo pa jim ni treba več priti.

Ministrstvo je odločilo glede vseh treh zaupnikov, tudi glede Stražišarja in merito. S tem se je spričo odločbe banske uprave, da je njegova pritožba sploh nedopustna, spravilo v zagato, ko je moralo rešiti njegovo posebno pritožbo proti drugemu odloku banske uprave. Izmotalo se je tako, da je proglasilo drugo pritožbo za brezpredmetno zaradi že izrečene odločitve in merito! O tem je obvestila banska uprava zastopnika Viktorja Stražišarja z odločbo z dne 1. 4. 1937, VI, št. 5182/25, ne da bi navedla, kakšno številko ali datum ima zadevna odločitev ministrstva.

Po §u 119 zakona o varstvu delavcev ne smejo delodajalci preganjati delavskih zaupnikov, niti jih odpuščati iz službe zaradi pravilnega izvrševanja zaupniške dolžnosti. Po dotakratni praksi rednih sodišč se delo-

dajalci temu predpisu ne smejo izogniti na ta način, da osebi, ki izvršuje zaupniško funkcijo, odpovedo službo na 14 dni brez navedbe razlogov ali pa z navedbo takih razlogov, ki koreninijo — četudi le posredno — v pravilnem izvrševanju zaupniške funkcije. Tako je bilo mišljenje vrhovnega sodišča za področje Slovenije, to je Sedeža sedmerice, oddelka B v Zagrebu, še leta 1934. Stvarno stanje razrešenih zaupnikov v zvezi z neobrazloženo odpovedjo službe na 14 dni je bilo torej pred zakonom in pred sodno prakso tako, da so imeli upanje na uspešno pravdo proti odpovedi, ker so v tem trenutku odpovedi še izvrševali zaupniško funkcijo (bili so takrat celo tudi potrjeni kandidati za predstoječe zaupniške volitve, določene za 30. 1. 1937) in ker si je podjetje KID po uslužnosti in po ovinku upravnih oblasti samo prihranilo potrebe, pred sodiščem kot pravdna stranka dokazovati, koliko je materialne resnice na tem, da so razrešeni zaupniki težko prekršili zaupniško dolžnost. Po formalnem videzu je bilo seveda podjetje popolnoma nedolžno nad tem, kar je izrekla politična oblast.

Ker pa je Sedež sedmerice v Zagrebu leta 1934 izrekel tudi to, da se s fikcijami ne da izigrati varstveno določilo §a 119 zakona o varstvu delavcev, so vložili razrešeni zaupniki skupno tožbo proti KID zaradi ugotovitve neveljavnosti odpovedi. Tožbo so dobili na prvi sodni stopnji, na priziv tožene KID pa tudi na prizivni stopnji. KID je vložila še revizijo na najvišje sodišče in Sedež sedmerice, oddelek B v Zagrebu je z razsodbo z dne 24. 8. 1937, P 62/37-16 (Rv 683/37-1) ugodil reviziji, spremenil razsodbo prizivnega sodišča in zavrnil tožbeni zahtevek, tožečim zaupnikom pa naložil plačilo stroškov po din 3.164.— iz razloga, ker so bili zaupniki v času odpovedi že pravomočno razrešeni, ker je zaradi tega gotovo, da jim KID ni odpovedala službe zaradi pravilnega izvrševanja zaupniške dolžnosti, in ker je imela torej proste roke za odpoved službe. S to razsodbo je najvišje sodišče idejno povsem spremenilo dosedanjo sodno prakso in navezalo pravne sklepe na zunanje formalnosti in na klasično zaobrnjeno uporabo načela ločitve sodne in upravne oblasti. Po tej razsodbi je v §u 119 zakona o varstvu delavcev normirana imuniteta delavskega zaupnika iluzorna ter na milost in nemilost prepuščena vprašanju, v kakšnem razmerju je interesirano podjetje nasproti vsakokratnemu političnemu režimu, po tej razsodbi so taksativno našteti pogoji §a 112, točka d) zakona o varstvu delavca za razrešitev delavskega zaupnika dejansko podrejeni tako glede načina postopanja, kot glede presoje prostemu poudarku upravne oblasti.

Ta razsodba najvišjega sodišča razkriva nujno potrebo, da se v jugoslovanskem zakonu o varstvu delavcev pri določbi §a 112, točka d) vnese omejitev, da sme upravna oblast izreči predčasno razrešitev zaupnika šele po najnatančnejši preiskavi na kraju samem in šele potem, ko je bila kazenska ali civilna krivda prizadetega zaupnika ugotovljena s pravomočno dokončno sodbo pristojnega sodišča, omejitev, ki v letu 1922, ko je zakon stopil v veljavo, ni bila potrebna, ker je bila po splošnem sestavu javne in sodne uprave in vzajemnih razmejitev pristojnosti sama po sebi umevna, pod splošnim sestavom diktature pa ni več sama po sebi umevna.

Proti odločbi ali razpisu ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu z dne 16. 1. 1937, St. št. 94.880/36, so vložili prizadeti delavski zaupniki tožbo na Državni svet v Beogradu in so predlagali, da Državni svet razveljavi razpis ministrstva z vsem predhodnim postopanjem upravnih oblasti ali pa vsaj razpis ministrstva kot tak.

Pri volitvah delavskih zaupnikov za leto 1937 dne 30. 1. 1937 so bili poleg drugih kandidatov na isti listi vsi trije razrešeni zaupniki ponovno izvoljeni za zaupnike, in to z večino, kakršne še ni dosegla nobena lista kandidatov za delavske zaupnike pri podjetju KID. Izmed 16 zaupniških mest je zasedla ta lista devet mest, absolutno večino. Res je, da so zaupniške volitve v Jugoslaviji tajne in proporcionalne, toda prav ta značaj in pa avtonomnost volitev prerokujeta, da je delavstvo s takim glasovanjem prav razločno izpovedalo, da vidi v »težkih kršilcih zaupniške dolžnosti« vendarle samo zaupnike, ki svojo funkcijo prav in nesebično izvršujejo.

Temu nasprotno so se vršile občinske volitve v občini Jesenice dne 25. 10. 1936 in v občini Koroška Bela dne 6. 12. 1936 z javnim glasovanjem. Na Jesenicah je pritisnilo podjetje KID z vsem vplivom v korist kandidata liste JRZ, katere nosilec — avtomatično kandidat za župana — je poduradnik podjetja KID, in je po svojih neodgovornih nameščencih vrglo med delavstvo razločno parolo, da morajo voliti za listo JRZ, nikakor pa ne smejo glasovati za opozicijsko slovensko listo. Ker pa odloča na Jesenicah pri občinskih volitvah vedno številni kader državnih železniških uradnikov in delavcev in je na te volilce režim lahko neposredno pritisnil, se podjetje za te volitve še ni poslužilo bolj krepkih sredstev pritiska. In res je bila z malo večine 12 glasov izvoljena na Jesenicah lista JRZ, ki je dobila za 630 veljavnih glasov 20 mandatov in župana, dočim sta opozicijski listi (meščansko nacionalna s 479 glasovi in delavsko-slovenska s 618 glasovi) pridobili le 4, oziroma 6 mandatov.

Za boljšo zastrašitev delavstva pri občinskih volitvah v občini Koroška Bela, kjer je kandidiral na slovenski opozicijski listi za župana glavni zaupnik Vencelj Perko, je podjetje KID konec novembra 1936 nenadoma odpovedalo leta 1934 sklenjeno kolektivno pogodbo z delavstvom in postavilo s to odpovedjo celokupno delavstvo pred gotovost poslabšanja bodočih delovnih pogojev, kar je moralo vplivati na zmaterializirani gros delavstva porazno. Kljub temu je zmagala pri teh volitvah slovenska opozicijska kandidatna lista proti listi JRZ in proti meščansko-nacionalni listi. To razočaranje podjetja je še bolj poostril sijajni nastop delavstva pri zaupniških volitvah dne 30. 1. 1937, ki je izpričal polno zaupanje delavstva prav v tiste zaupnike, ki so bili podjetju najbolj neprijetni.

Podjetje je zaradi tega obnovilo svoje napore proti tem zaupnikom in da ni uspelo pri delavstvu, je uspelo pri upravni oblasti, ki je bila takisto ogorčena zaradi slabotne zmage na Jesenicah in hudega poraza na Koroški Beli pri občinskih volitvah. Vedeti je namreč treba, da se v Jugoslaviji upravne oblasti oficielno vmešavajo v volilne boje in da oficielno nadzirajo potek volitev od glasu do glasu, agitacijo pred volitvami pa skoro same neposredno vodijo. Banska uprava je tedaj na predlog

podjetja KID izdala odločbo z dne 6. 3. 1937, VI. št. 5182/21 (pozor na številko, ki je ista, kot pri zgoraj omenjenem obvestilu, da šteje ministrstvo Stražišarjevo pritožbo za brezpredmetno). Ta odločba se pa razlikuje od one z dne 28. 10. 1936, VI. št. 28.183/8 tako po obliki kot vsebinsko. Odločba izreka namreč, da ne vzame izvolitve peterice novoizvoljenih delavskih zaupnikov na znanje, dasi sicer volitve kot pravilne potrdi. Peterica »na znanje nevzetih zaupnikov« pa so: Jože Čelesnik, Ignac Kralj. Vencelj Perko, Franc Ravnik in Viktor Stražišar, torej trije oni, ki so bili že razrešeni od funkcije za leto 1936, in dva na novo omenjena. Vsi ti zaupniki so kvalificirani kovinarji, oziroma profesionalisti, prvi je imel takrat 10 let službe v tovarni, Ignac Kralj 14 let, Vencelj Perko — glavni zaupnik in dne 6. 12. 1936 izvoljeni župan občine Koroška Bela — 16 let, Viktor Stražišar 10 let službe, Franc Ravnik, ta je pa imel ob razrešitvi 33 let službe v tovarni in je v službi v tovarni osivel in oglušel (žebljar!). Odločba banske uprave pa to pot ni bila izdana samo brez slehernega zaslišanja prizadetih delavskih zaupnikov, temveč tudi brez slehernih razlogov. Samo v glavi omenja prejšnjo — lastno odločbo in dejstvo, da je ministrstvo to prejšnjo, le treh zaupnikov in njih razrešitve tičočo se odločbo potrdilo. Končno vsebuje ta odločba še pristavek, da morebitno pravno sredstvo proti odločbi nima odložljive moči, da je torej odločba — ne glede na vložitev pravnega sredstva — takoj izvršljiva. Pri tem odločba ne navaja niti enega izmed zakonitih pogojev za izrek takojšnje izvršljivosti, namreč niti tega, da je tako treba iz javno pravnih ozirov, niti tega, da je nasprotna prizadeta stranka — predlagajoča tvrdka KID — založila na sodišču primerno kavcijo za morebitno škodo »na znanje ne vzetih zaupnikov«.

Sočasno je uvedlo podjetje pogajanja za novo kolektivno pogodbo, za katero je sestavilo načrt po vzorcu kolektivnih pogodb v Nemčiji. Tej pogodbi so se delavski delegati postavili po robu. Podpredsednik KID A. Praprotnik pa je ultimativno zahteval, da se delavstvo ukloni zahtevam KID. Delavski delegati so mobilizirali vse občine industrijskega revirja KID in pošiljali deputacije k banu dr. Natlačenu, naj jih zavaruje pred pritiskom podjetja, vendar brezuspešno: pasivnost večine (režimskih) občin in vidna dezinteresiranost politične uprave na škodo delavstva je zlomila končno odpor delavskih delegatov tako, da so vse organizacije, razen SMRJ, podpisale novo kolektivno pogodbo z dne 15. 2. 1937, s katero so delavske mezde padle — kljub nespremenjeni ali celo naraščajoči draginji — za povprečno 30 do 40 %, najsi je zaradi izigranega sestava kolektivne pogodbe izražen oblično kvečjemu padec mezd za 11 %. Korupcijskih ponudb Avgusta Praprotnika nasproti nekaterim delavskim delegatom in po njih neuspehu njegovih pretenj na naslov istih, naj ne omenjamo, ker so se pretnje tako uresničile — z odločbo banske uprave z dne 6. 3. 1937, VI. št. 5182/21. Tej odločbi je sledila dne 1. 4. 1937 odpoved službe zaupnikoma Venclju Perku in Francu Ravniku ter vnovična odpoved službe zaupnikom Joži Čelesniku, Ignacu Kralju in Viktorju Stražišarju, ki jo je KID sporočila vsem pismeno, brez navedbe razlogov in s 14 dnevnim rokom, zadnjim trem s pristavkom, da je njena druga

odpoved le pogojna, to je za primer, da bi sodišče — kakor je takrat v prvi stopnji že izreklo — izreklo da prva odpoved ni veljavna.

Odločba banske uprave z dne 6. 3. 1937, VI. št. 5182/21, ne omenja nobenih razlogov, čeprav ustvarja dejansko stanje razrešitev od zaupniške funkcije in določa § 112, točka d) taksativno naštete pogoje, zaradi katerih edino je dovoljena upostavitev takega stanja. Iz ustnih izjav uradnikov banske uprave v Ljubljani nasproti organom Delavske zbornice se da, kolikor je bilo mogoče dodatno dognati, sklepati, da si prisvaja banska uprava v vprašanjih razreševanja delavskih zaupnikov od funkcije izrecno p r o s t i p r e u d a r e k in to contra legem cogentem, in da se sklicuje na nek tajen in interni razpis ministrstva, glasom katerega se ne smejo vzeti na znanje izvolitve takih delavskih zaupnikov, o katerih vodi policija tajne zaznamke, da so komunisti.

Ker ni zakona, ki bi dal policiji pravico razporejati državljane po političnem mišljenju, je seveda tak razpis ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje povsem nezakonit, česar tudi nihče ne taji, vendar se uradniki banske uprave tega razpisa držijo še danes, čeprav je Državni svet v Beogradu z razsodbo p l e n a r n e seje načeloma in za vse podobne primere o b v e z n o izrekel, da politična oblast sploh nima pravice za izrek, da posameznih izvoljenih delavskih zaupnikov ne vzame na znanje, kakor hitro je dotične volitve kot pravilno izvršene odobrila. Ta razsodba plenarne seje Državnega sveta v Beogradu je izšla dne 26. 5. 1937 pod št. 32.742/36 in je bila — ker so razsodbe plenarnih sej Državnega sveta obvezne tudi za vse bodoče podobne primere — objavljena v Službenih novinah okrog 17. 7. 1937. Ta razsodba je torej izšla pozneje kot odločba banske uprave z dne 6. 3. 1937, VI. št. 5182/21, vendar bi bilo verjetno, po izjavah uradnikov banske uprave v Ljubljani, čisto vseeno, če bi tudi izšla že prej, ker bi se upravna oblast, banska uprava v Ljubljani, preprosto razsodbe ne držala — sklicujoč se na nezakoniti razpis »nadrejenega ji ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje.«

Tako je bilo s pomočjo sodelovanja med bansko upravo v Ljubljani in med podjetjem KID — ob kršitvi najprimitivnejših predpisov upravnega postopanja s strani banske uprave — postavljenih na cesto pet najboljših delavskih zaupnikov v obratih podjetja, kjer so bile sploh v vsej državi prve volitve delavskih zaupnikov (l. 1922). Kakor je na Jesenicah pričela kot prva v državi praktično delovati ustanova delavskih zaupnikov, tako se je na Jesenicah začela — proti nespremenjeni formalni veljavi zakona o varstvu delavcev — praktična demontaža ustanove delavskih zaupnikov. Zato trdi dandanes podjetje, kako lep mir ima sedaj, toda zato se je pripetilo tudi v podjetju od 1. 4. 1937 dalje mnogo več nesreč, tudi smrtnih, kakor prej v petih letih skupaj, in vendar ni bilo klicano podjetje od upravne oblasti zaradi teh nesreč nikoli na odgovornost, nasprotno: cenzurna oblast skrbi celo za to, da se o takih razmerah v podjetju ne sme preveč pisati, kakor da bi bilo poznavanje razmer v podjetju nasprotno državnim interesom.

Banska uprava v Ljubljani je izdala odločbo z dne 6. 3. 1937, VI. št. 5182/21 v mandatnem postopanju, najsi je čisto gotovo res, da na to

vrsto postopanja niti mislila ni. Njena odločba pa vsebuje dejansko pogoje odloka o mandatnem postopanju: zaslišanj ni bilo, razlogov nima, ima pa pristavek takojšnje izvršljivosti. Proti temu nasledku ne igra nobene vloge dejstvo, da banska uprava odločbe, ki se tiče delavskih zaupnikov ali njihove izvolitve ali funkcije, po zakonu sploh ne sme izdati v mandatnem postopanju. Zato je že oblika odločbe same dokaz nezakonitosti njene, ne pa dokaz, da odločba ni izšla v mandatnem postopanju. Na znanje ne vzeti delavski zaupniki so glede na to izrabili zakon in po §u 111 z. u. p. niso vložili proti odločbi samo pritožbe na ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu, temveč v prvi vrsti ugovore s predlogom, da se — tako kot veli zakon — v 15 dneh uvede poizvedovalno postopanje, ker izgubi odločba sicer samodejno pravno moč, in da se v primeru opustitve uvedbe poizvedovalnega postopanja v odprtem roku izroči ugovornikom v roke njih zastopnika uradno potrdilo o tem, da je odločba izgubila pravno moč. Le za primer pravomočne zavrnitve ugovorov so izjavili, naj se potem smatra njihova vloga za pritožbo.

Tega pravnega leka banska uprava ni pričakovala in je prišla spričo ugovorov po krivdi lastnega postopanja v zagato. Iz te se je izmotala — kakor da ne bi bilo zanjo nobenih zakonov — tako, da je samolastno proglasila — brez odloka o tem sicer — ugovore za preprosto pritožbo in je vlogo brez sleherne lastne rešitve (ugovore mora po zakonu rešiti sama) odstopila ministrstvu za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu, ki je rešilo »pritožbo« šele z razpisom dne 13. 12. 1937, St. št. 49.783, le glede enega zaupnika, Venclja Perka — češ da so plačane takse le za enega — tako, da je »pritožbo« zavrnilo kot »neosnovano in nedokazano«, ne da bi se v najmanjši meri pečalo z razlogi ugovorov. Pri tem je pa značilno dejstvo, da je ministrstvo navedlo v razlogih svojega razpisa skoro dobesedno tiste okolnosti, s katerimi je pretil podpredsednik KID Avgust Praprotnik Venclju Perku v teku pogajanj za kolektivno pogodbo.

Proti tej odločbi ministrstva je Vencelj Perko vložil tožbo na Državni svet v Beogradu z zahtevo, da Državni svet razveljavi odločbo ministrstva in ugotovi pri tem, da ministrstvo sploh ni bilo poklicano pritožbe rešiti, ker vloga ni bila pritožba, temveč ugovori, izpodbijana odločba banske uprave pa je izgubila pravno moč, ker banska uprava ni v odprtem roku uvedla poizvedovalnega postopanja.

Zaradi vedno pogostejših nesreč v tovarni je plenum zaupniškega zbora pri KID naslovil dne 25. 9. 1937 na bansko upravo prošnjo, naj glede na dokazano pomanjkljivost varnostnih naprav v podjetju in glede na številne težke prekršitve določb §a 6 zakona o varstvu delavcev s strani organov podjetja posreduje pri direkciji podjetja in s pomočjo nadzorstva dela doseže odpravo nedostatkov. Takrat je tudi sklenil zaupniški zbor, da priredi za delavstvo dne 17. 10. 1937 javno zborovanje v svrho poročanja o stanju peterice nepriznanih delavskih zaupnikov, o delovanju, oziroma težavah delovanja zaupniškega zbora in o drugih aktualnih vprašanjih strokovnega in delavsko varstvenega značaja. Najsi je zaup-

niški zbor javno pravna ustanova, je bil prisiljen, to zborovanje prijaviti po društvenem zakonu policijskemu komisariatu na Jesenicah in mu sporočiti tudi govornike k posameznim točkam dnevnega reda. Policijski komisariat pa je zborovanje prepovedal. Banska uprava je prošnjo zaupniškega zbora rešila tako, da je svetovala podjetju KID naj vloge le-tega sploh ne upošteva.

Proti ženam tovarniških delavcev z Javornika, aretiranih ponoči med 16. in 17. 9. 1936 ter proti zaupnikoma Joži Čelesniku in Francu Ravniku, aretiranima dne 17. 9. 1936 na posebno zahtevo okrajnega glavarja v Radovljici, je vložil državni pravdnik v Ljubljani pod opr. št. VI. Kzp 1061/36 — Kt 24/37 obtožnico pri okrožnem sodišču v Ljubljani zaradi prestopka nasilja po §u 242 k. z. in čl. 18 zakona o varstvu javnega reda in varnosti v državi, češ da so dne 15. in 16. 9. 1936 s silo preprečile delavoljnim delavcem — stavbincem nastop dela. Dne 11. 3. 1937 se je vršila glavna razprava. Vsi obdolženci so bili oproščeni vsake krivde in kazni. Državni pravdnik pa se je pritožil na apelacijsko sodišče in v izvedbi priziva zahteval zaslišanje novih prič, ki mu jih je kratkomalo naznanilo podjetje KID, potem ko jih je po svojih organih zaslišalo na zapisnike, po ugodni izpovedi pa sprejelo v službo. Apelacijsko sodišče je prizivu državnega pravdnika ugodilo, nakar je okrožno sodišče dne 8. 11. 1937 po dolgotrajni glavni razpravi obsodilo dve izmed žena, vse ostale obdolžence pa vnovič oprostilo vsakršne krivde in kazni z izrečno navedbo, da zlasti glede Jože Čelesnika in Franca Ravnika ne samo ni dokazov, temveč da se je izkazalo, da proti njima sploh ni dokazov, oziroma da tisto, kar sta podjetje in banska uprava, oziroma kar so policijske oblasti (okrajno glavarstvo v Radovljici je upravno-kazenskemu postopanju vse te osebe zaradi »dokazane krivde« vendar obsodilo na denarne kazni) štele za dokazano, niso dokazi, temveč pavšalne obdolžitve in domneve organov podjetja. Ta sodba je postala tudi dokončna, ker državni pravnik sedaj ni imel več poguma vložiti priziva na apelacijsko sodišče.

Za ta proces je značilna okolnost, da je bil to prvi proces, pri katerem je bil pritegnjen čl. 18 zakona o varstvu javnega reda in varnosti v državi proti osumljencem zaradi varstva zasebnih podjetij. Doslej se je čl. 18 uporabljal edino le takrat, kadar je kdo s silo preprečeval državne uslužbence od nastopa dela.

Po pravnomočnosti oprostilne sodbe sta predlagala Joža Čelesnik in Franc Ravnik s posebno vlogo pri banski upravi v Ljubljani na podstavi §a 128 z. u. p., da se uvede obnova upravnega postopanja, v teku katerega so bili razrešeni ali ne vzeti na znanje zaupniki: Jože Čelesnik, Ignac Kralj, Vencelj Perko, Franc Ravnik in Viktor Stražišar. Kajti ona dva sta bila od vseh najtežje obremenjena in postavljena pred sodišče, le-to pa je ugotovilo, da ne samo ni dokazov za njuno krivdo, temveč da jih sploh ni, dočim je ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v potrdilni odločbi z dne 16. 1. 1937, St. št. 94.880 utemeljevalo trditev odločbe banske uprave z dne 28. 10. 1936, VI. št. 28.183/8, med drugim s tem, da je »krivda neizpodbitno dokazana«.

Dne 16. 12. 1937 je bil poklican na policijski komisariat na Jesenicah zastopnik obeh obnovnih prosilcev. Tam mu je bil prebran — ne izročen

— dopis banske uprave na policijski komisariat z opr. znamenjem VI. št. 15.044, ki sporoča in naroča policijskemu komisariatu, naj zastopniku Čelesnika in Ravnika naznani, da banska uprava ne svetuje umik in preklic obnovnega predloga, češ da ga bo zavrnila. Zastopnik obeh je nato s pismeno vlogo naznanil, da prizadeta svoj predlog v polni meri vzdržujeta in da o umiku predloga ne more biti govora. Od tedaj se banska uprava za obnovni predlog sploh ni več zmenila ter je dne 26. 3. 1938 odložila spise ad acta, ne da bi obnovni predlog kljub plačanim taksam rešila z odločbo.

Ko so prizadeti zaupniki in tudi zaupniški zbor pri KID doznali, kako namerava upravna oblast izigrati obnovni predlog, se je dne 29. 12. 1937 sestal plenum zaupniškega zbora in z ozirom na viseča vprašanja peterice najboljših zaupnikov soglasno sklenil v smislu zakonito danih mu pravic, da se v letu 1938 zaupniške volitve ne vršijo prej, dokler ne bo njih vprašanje odločeno v Državnem svetu. Zaupniški zbor ima namreč po zakonu pravico, da sam odloča o tem, ali se volitve vršijo ali ne, vendar jih sme odložiti najdalj za eno koledarsko leto. Zaupniški zbor je nadalje spet po zakonu volilni odbor za sledeče volitve, ker volitve delavskih zaupnikov niso samo tajne in sorazmerne, temveč tudi avtonomne. Ker zaupniški zbor o tem svojem soglasnem sklepu — v zaupniškem zboru so bili takrat štirje različni klubi, štiri različne delavske smeri — ni mogel obvestiti volilcev na shodu (ki bi bil prepovedan), je sklenil sporočiti delavstvu odločitev pismeno in jo utemeljiti z razlogi. Pet zaupnikov je prevzelo nalogo sestave primernega letaka in jo izvršilo. Letak je moral biti na previden način dobavljen iz Ljubljane, kjer se je natiskal dne 12. 1. 1938. Tiskarna, ki je tiskala, je hkrati z izročitvijo letaka določeni osebi, morala izročiti dolžnostne izvode letaka državnemu pravdništvu v cenzuro. Še istega dne opoldne je izšla prepoved letakov, češ da se v letaku klevetajo oblasti in da je bil napravljen z namero delati nerazpoloženje proti odredbam oblastev (čl. 4 zakona o varstvu javnega reda in varnosti v državi).

Orožniki in policija so tega dne preiskali — pod pretvezo, da je bila nekomu ukradena vsota stotisoč dinarjev — vse potnike v vseh vlakih med Ljubljano in Jesenicami, od najmanjšega šolarja navzgor do potnikov v I. razredu. Letakov takrat niso dobili, pač pa dne 13. 1. 1938 pri posameznih načelnikih klubov v zaupniškem zboru, ki pa jih še niso pričeli deliti med delavstvo. Policijski komisariat je zaplenil načelniku zaupniškega plenuma izvirni sklep z vsemi podpisi in najsi ni bilo nobenega dokaza, da bi bil le eden od zaunpikov razširjal letak po prepovedi, najsi je bilo celo to dokazano, da je sestavljalo letak le pet pooblaščenih zaupnikov — vse zaupnike od prvega do zadnjega, tudi tistega, ki na seji niti ni bil navzoč, z denarnimi kaznimi od 100 din do 500 din ali z zaporom od 2 do 10 dni zaradi »iznašanja vesti, s katerimi se maje v narodu državna in nacionalna zavest«. Sočasno je policijski komisariat na Jesenicah poročal o tem banski upravi z ovadbo z dne 26. 2. 1938, št. 56/3 s pristavkom, da ni mogel ugotoviti, so li zaupniki širili letak tudi po prepovedi državnega pravdništva v Ljubljani z dne 12. 1. 1938, Kk 88/1/38 »dasi je to verjetno«, Banska uprava v Ljubljani je z vlogo dne 12. 3. 1938,

Pov. II/2 št. 561/6 predlagala državnemu pravdništvu v Ljubljani, da uvede kazensko postopanje proti zaupnikom zaradi prestopka po členu 4 zakona o varstvu javnega reda in varnosti v državi, čemur je državno pravdništvo seveda ugodilo z odredbo z dne 16. 3. 1938, Kk 720/38. Ker pa je policijski komisariat na Jesenicah svoje poročilo z dne 16. 3. 1938, Kk 720/38, št. 5675 dostavil tudi naravnost državnemu pravdništvu in tam tudi omenil, da je vse zaupnike že sam kaznoval, se je zazdela zadeva celo državnemu pravdništvu predebela in je zato vprašalo dne 17. 3. 1938 pod št. Kk 720/38 bansko upravo, ali naj tudi državno pravdništvo preganja zaupnike ali ne. Banska uprava je vztrajala pri zahtevi, nakar je državno pravdništvo v Ljubljani po predhodnem zaslišanju zaupnikov kot obdolžencev vložilo pri okrožnem sodišču v Ljubljani dne 19. 4. 1938 pod št.Kzp VI 506/38 — Kt 283/38 obtožnico proti vsem zaupnikom zaradi prestopka po členu 4 gori omenjenega zakona, češ da so imeli z letakom namero z lažnimi trditvami delati nerazpoloženje zoper odredbe oblasti in izpostavljati oblasti preziru. Prva razprava pred sodiščem se je vršila dne 14. 7. 1938, bila pa je preložena za nedoločen čas.

Toda banska uprava v Ljubljani se ni zadovoljila samo s tem, da je dala dvakrat preganjati zaupnike, ker so »napravili sklep, ki naj bi prekrižal njene načrte«. Že 22. 1. 1938, torej preden je policijski komisariat kaznoval zaupnike z denarnimi kaznimi, je izdala svoj odlok VI. št. 63/4, s katerim je izrekla, da se mandat delavskih zaupnikov kakor tudi njih namestnikov pri KID na Jesenicah, ki so bili izvoljeni za leto 1937, ne podaljša. Med razlogi omenja, da je šteti te mandate kot končane z 31. 12. 1937 — s čimer bi bilo 3600 delavcev in delavk podjetja KID do izvršitve novih volitev brez zakonitega zaupniškega zbora. To pot pa ni bil namen izreči razrešitev delavskih zaupnikov zato, da bi jih tovarna lahko odslovila iz službe, temveč onemogočiti, da bi zaupniški odbor predstavljal volilni odbor in vodil volitve. To nalogo si je dala naložiti režimska, medtem ustanovljena, prvotno samo iz stavbincev sestavljena, pozneje na kovinarje razširjena strokovna organiazcija ZZD, ki je — po navodilu od zgoraj — prijavila v imenu 1.500 na novo sprejetih delavcev v tovarni, da se odredijo volitve delavskih zaupnikov. Tej zahtevi je banska uprava — proti zakonu — ugodila, ne da bi čakala, da postane njena odločba z dne 22. 1. 1938, VI. št. 63/4 dokončna in pravomočna, in določila izmed najstarejših delavcev — članov organizacije ZZD — volilni odbor. Tako so se vršile volitve ilegalnega zaupniškega zbora pod varstvom policijskih oblasti in podjetja v znamenju silovite agitacije ZZD z letaki, ki jih je izdajala ta organizacija brez vsake ovire, in v tisku. ZZD je računala, da bo glasovalo zanjo vse delavstvo, ki je bilo na novo sprejeto in da bo dobila večino mandatov v zaupniškem zboru, ker bo dobila najmanj 1.500 glasov. Volitve z dne 4. 3. 1938 pa so izpadle tako, da je prejela od 3.709 volilnih upravičencev ZZD 275 glasov in 1 zaupnika, vse ostale glasove (3.145 po številu) pa so dobili kandidati onih skupin, ki so dne 29. 12. 1937 glasovali za to, da se volitve odložijo. Spet je delavstvo pri zaupniških volitvah pokazalo, na kateri strani vidi pravico, od katere strani pa pričakuje krivico.

Proti odločbi banske uprave z dne 22. 1. 1938, VI. št. 63/4 so vložili zaupniki in njih starešinstvo v odprtem pismu pritožbo na ministrstvo za socialno politiko in ljudsko zdravje v Beogradu. To pritožbo je ministrstvo zavrnilo kot »neosnovano in nedokazano« z razpisom z dne 24. 6. 1938, St. št. 29.543, le glede dveh pritožnikov, dočim glede drugih pritožnikov razpisa ministrva še ni. O tej odločitvi je banska uprava obvestila prizadeta pritožnika šele zadnje dni. Proti razpisu ministrstva je sedaj odprta tožba na Državni svet v Beogradu.

Tudi proti kaznovanju zaupnikov s strani policijskega komisariata zaradi izdaje letaka z dne 29. 12. 1937 o odložitvi volitev so se prizadeti pritožili na bansko upravo. Banska uprava je z odločbo z dne 21. 6. 1938, II/2. št. 501/ pritožbo tudi zavrnila in potrdila kaznovalne odloke policijskega komisariata. Proti odločbi banske uprave je bila v dveh primerih vložena tožba na upravno sodišče v Celju dne 27. 7. 1938.

V zvezi s stališčem banske uprave o vprašanju, ali imajo zaupniki pravico odložiti volitve ali ne, je značilen tudi dopis banske uprave v Ljubljani na naslov Delavske zbornice v Ljubljani z dne 2. 12. 1937, VI. št. 31.012/11, v katerem banska uprava ne taji, da se zakon tako glasi, kakor ga razumejo zaupniki, toda dostavlja, da po njenem mnenju to ne more biti namera zakona, oziroma celo »skoro gotovo« ne more biti njegova namera.

Dne 14. 7. 1938 so pa delavski krogi — po tolikšnih porazih v boju z oblastmi in podjetjem — vendarle doživeli pomemben uspeh, ki bi ob normalnih razmerah in v resnični pravni družbi zamogel postati odločilen. Zastopniku bivših zaupnikov Jože Čelesnika, Ignaca Kralja in Viktorja Stražišarja je dostavil tega dne — na obletnico zavzetja Bastilje — policijski komisariat na Jesenicah razsodbo Državnega sveta v Beogradu z dne 17. 6. 1938, št. 28/734, s katero je to najvišje upravno sodišče v državi odločilo o tožbi, ki so jo imenovali vložili dne 22. 2. 1937 proti razpisu ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje z dne 16. 1. 1937, St. št. 94/880/36, ko je to ministrstvo potrdilo odločbo banske uprave v Ljubljani z dne 28. 10. 1936, VI. št. 28.183/8 o razrešitvi teh treh tožnikov od zaupniške funkcije zaradi težke prekršitve zaupniške dolžnosti. Državni svet v Beogradu je s svojo razsodbo u n i č i l odločbo ministrstva v celostnem obsegu in v razlogih ugotovil o č i t n o protizakonitost postopanja banske uprave in ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje.

Dočim je bil pa zastopnik tožnikov o tem obveščen šele 14. 7. 1938, je morala banska uprava v Ljubljani o tem svojem grozotnem neuspehu zvedeti vsaj že 9. 7. 1938, ker se je tega dne nahajal za zastopnika tožnikov namenjeni izvirnik razsodbe pri okrajnem glavarstvu v Radovljici z nalogom, da ga dostavi zastopniku tožnikov, in ni nobenega dvoma, da je okrajno glavarstvo o tem poročalo banski upravi kot svoji nadrejeni in v razsodbi v tisto luč postavljeni oblasti, v kakršni so jo videli od 30. 8. 1936 dalje jeseniški kovinarji, tembolj, ker je okrajno glavarstvo potrebovalo celih pet dni, preden je dostavilo razsodbo policijskemu komisariatu, ta pa en dan, da ga je dostavil zastopniku v istem kraju.

Od delavske strani, pa tudi od strani Delavske zbornice, ki je bila o tem tudi takoj obveščena, je bil napravljen podjetju KID predlog za mirno poravnavo vseh sporov zaradi teh zaupnikov in še drugih delavcev, ki so bili odslovljeni samo zaradi tega, ker je slutilo podjetje, da simpatizirajo z razrešenimi in na znanje nevzetimi zaupniki. Podjetje se sicer razgovorom ni izognilo, toda samo v ta namen, da pove, da vztraja pri svojih ukrepih, kajti če je upravna oblast napravila pogreške, se to podjetja ne tiče. Sočasno so pa organi Delavske zbornice, ki so se zanimali za to, kakšno mnenje ima banska uprava po razsodbi Državnega sveta, o nastalem pravnem stanju, zadobili občutek, da bo banska uprava to razsodbo prezirala in skušala kvečjemu z vnovičnim postopanjem, v katerem bi formalno zadostila graji Državnega sveta, opravičiti stvarno isti izid kot prej. Organi banske uprave so namigovali celo na to, da bi banska uprava v primeru obnovitvenih pravd gornjih treh zaupnikov pred rednimi sodišči podjetju KID pomagala na ta način, da bi morale biti pravde pretrgane, oziroma z izdajo novih odlokov.

Nadvse značilna za namero upravne oblasti je pa okolnost, da uredništva listov v Ljubljani, katerim je bila poslana razsodba Državnega sveta v objavo, razsodbe niso smela objaviti zaradi ugovora cenzure oblasti! Tako se vedno bolj zgoščuje upravičeni občutek, da je bila zmaga zaupnikov pred Državnim svetom v Beogradu prav tako, kot oprostilna sodba z dne 8. 11. 1937 pred okrožnim sodiščem v Ljubljani — samo moralna zmaga, samo dokaz, da so zaupniki v svoji borbi s podjetjem in upravnimi oblastmi branili zakon, da pa ni sredstvo neposrednega učinka v dosego restitucije in integrum in povračila škode, ki so jo oni sami in ki jo je utrpelo celokupno delavstvo podjetja KID, Slovenije, Jugoslavije in njihova ustanova »delavskih zaupnikov«.

Zato predlagajo prizadeti, tukaj imensko navedeni bivši delavski zaupniki in odslovljeni delavci podjetja KID po svojem odvetniku in tolmaču, da izvoli visoka direkcija BIT kraljevsko vlado Jugoslavije v Beogradu ter prizadete resorne ministre, predvsem gg. ministra za notranje zadeve, ministra za socialno politiko in ljudsko zdravje ter ministrskega predsednika opozoriti na potrebo varovanja legalnosti in pravnega reda in jih prositi, da pri svojih organih, zlasti pa pri banski upravi v Ljubljani povzročijo poslovanje, ki se ujema po obliki in po vsebini z v zakonih predvidenimi določbami o objektivnosti, nepristranosti, pravičnosti in z v istih zakonih porokovanimi jamstvi takega poslovanja. Isti prizadeti seveda prepuščajo visoki direkciji BIT popolnoma prosti preudarek o načinu, kako bo ugodila tej prošnji. V roke njihovega zastopnika pa naj izvoli visoka direkcija potrditi prejem tega sporočila in te prošnje, kakor tudi, da mu da v vednost morebitna obvestila ali zagotovila kraljevske vlade oziroma prizadetih gg. ministrov.«

Na našo pritožbo je dr. Štempihar prejel naslednji odgovor, ki ga navajam v dr. Štempiharjevem prevodu:

Došlo 20. 9. 1938.

JM/MH — Mednarodni Urad Dela — Društvo narodov — Ženeva.
Št. 312/6/33-3 17. septembra 1938

Gospod dr. Ivo Štempihar, odvetnik, Jesenice na Gorenjskem, Slovenija, Jugoslavija.

Gospod,

čast imam potrditi prejem Vašega pisma z dne 16. Avgusta 1938 in poročila, s katerim prosijo Vaši klienti naš Urad, da posreduje pri jugoslovanski vladi glede uporabe socialno-zavarovalne zakonodaje v Jugoslaviji.

Pristojni oddelki urada so proučili poročilo, v katerem je popisano na zelo jasen način stanje kovinarjev jeseniškega revirja. Ta preučitev pa žal ni dovolila ugotoviti z določnostjo podstave za intervencijo Urada pri jugoslovanski vladi. Doslej namreč ne obstaja v resnici nobena mednarodna konvencija, ki bi se tikala strokovne svobode ali svobodnega izvrševanja dolžnosti delavskih zaupnikov. Zaradi pomanjkanja take konvencije ne veže nobena pravna zveza vlad. Pri takih pogojih bi bila intervencija Urada izpostavljena nevarnosti neuspeha, vsled česar sem dal prednost opustitvi.

Izražam Vam odkrito obžalovanje in Vas prosim da sprejmete zagotovila mojega odličnega spoštovanja.

Harold Butler, l. r.

Zaradi pomanjkanja ustrezne mednarodne konvencije mednarodni urad za delo ni ukrepal, ugotavlja pa, da je zelo jasno popisano stanje kovinarjev jeseniškega revirja. Mi tudi nismo pričakovali kake formalne rešitve naše zadeve preko tega urada, pač pa je bilo to predvsem politična demonstracija proti stanju, ki se dogaja pri nas, in z namenom, da bi o kršenju delavske zakonodaje in krnjenju pravic ustanove delavskih zaupnikov po podjetjih v Jugoslaviji zvedela tudi mednarodna javnost.

Tako je prišla borba jeseniškega kovinarja tudi v anale mednarodnega urada dela v Ženevi.

Stavka stavbincev avgusta 1936

Orožniki pred vhodom v javorniške valjarne

Jože Čelesnik, leta 1936 glavni delavski zaupnik, ki so ga skupaj s Francetom Ravnikom na zahtevo KID odpustili

Viktor Stražišar

Dr. Ivo Štempihar, odvetnik in borec za pravice slovenskega delavstva in delovnega ljudstva

Miha Klinar

PRVA FAZA BOJA DR. IVA ŠTEMPIHARJA ZA OSVOBODITEV INTERNIRANCEV IZ BILEČE

(Dokumentarna rekonstrukcija)

1

Aretacija, prva sporočila o Bileći in prvi pravni ukrepi dr. Štempiharja

Tisto jutro, v sredo dne 7. februarja 1940, je jeseniškega odvetnika dr. Iva Štempiharja prebudila žena tovarniškega delavca Francka Trtnikova in povedala, da sta javorniška policaja Jesih in Alegro že navsezgodaj zjutraj aretirala njenega brata, znanega borca z delavske pravice in koroškobelskega župana Venclja Perka. Napovedala sta mu samo ukaz o aretaciji in konfinaciji v neki Bileći na podlagi nekakšnega člena 12 a. Nista mu dovolila, da bi stopil v stik s svojim stalnim pravnim zastopnikom, pa tudi na policiji pri Kovaču mu komisar Wohinz ni dovolil tega,

prav tako ne kakor krojaču Francu Benedičiču, ki sta ga kmalu potem, ko so pripeljali tja Venclja, pripeljala dva druga jeseniška policista. Na policijskem komisariatu so še čakali na tretjega aretiranca, na Ignaca Kralja, pa ga policisti še niso našli. Zato so Venclja in Franca Benedičiča odpeljali kar sama na obmejni policijski komisariat in ju zaprli v tamkajšnjo stražarnico.

Tako je bilo tisto jutro, ko je dr. Ivo Štempihar takoj potem, ko je zvedel, hotel priti v stik z aretiranimi, pa mu policijski komisar ni dovolil. Ni se niti zmenil, ko ga je spomnil, da je tako ravnanje protizakonito in da se bo zaradi tega pritožil pri višji oblasti. Brez razprave pred sodiščem in sodbe vendar ne smejo nikogar zapreti ali mu omejiti pravico gibanja. Policijski komisar pa mu je citiral samo člen 12 a, sprejet 15. decembra 1939 in ki je stopil v veljavo z objavo v uradnem listu 16. decembra 1939. Po tem členu imajo policijske oblasti prve stopnje pravico aretirati slehernega, ki 'kali in ogroža javni red in mir', in mu omejiti pravico gibanja.

Policijski komisar je prišel sicer malce v zadrego, ko mu je odvetnik dr. Ivo Štempihar omenil, da to res piše v tem nekoliko ohlapnem členu, ki daje policijskim in žandarmerijskim oblastem prve stopnje tako 'pravico', vendar pa najbrž velja to samo za območje te oblasti, za lokalno območje, na katerem bi morda lahko policija po tem členu omejila gibanje prizadetih, ne pa to omejitev prenesla v neko Bilećo, v kateri jeseniške policijske oblasti prve stopnje nimajo nobene pravice odločanja. V še večjo zadrego pa ga je spravil, ko je vprašal komisarja za vzroke njegove odločitve, za prekrške aretiranih po 16. decembru 1939, ki v komisarjevem ukazu o aretaciji niso bili navedeni.

Po tem bolj zasebnem kakor uradnem pogovoru s policijskim komisarjem je dr. Ivo Štempihar menil, da mu neutemeljene aretacije ne bo težko izpodbiti in osvoboditi aretiranih. Vlak je namreč tedaj že odpeljal Perka in Benedičiča, na Javorniku pa — to so mu povedali še istega dne javorniški sodrugi — so na vlak pripeljali še Ignaca Kralja, ki so ga naposled le našli pri Koniču, v gostilni, ki je javorniškim delavcem služila tudi kot Delavski dom. Sinoči je bila pustna veselica, nekateri, med njimi tudi Nace Kralj, pa so jo potegnili do jutra. Policaja sta našla Kralja še v pustnem razpoloženju in s turškim fesom na glavi. Ko sta mu napovedala aretacijo, je Kralj menil, da se šalita. Šele potem, ko sta policaja odpeljali Kralja, so pri Koniču zvedeli, da so aretirali tudi župana Perka in Franca Benedičiča. Občinski tajnik Adolf Jakhel, Edo Giorgioni in gospodinjska učiteljica Mara Rupena so potem pri železniških zapornicah nasproti Koničeve gostilne naglo organizirali protestno slovo od aretiranih in jim mahali v pozdrav s šopkom rdečih nageljev. Tako so se poslovili od Perka, Kralja in Benedičiča, ki so jih jeseniški policisti v Ljubljani izročili ljubljanskim. Ti pa so jih zaprli v 'šempertsko kasarno', v policijske zapore nasproti šempetrske cerkve.

To so bile prve novice, ki jih je zvedel dr. Ivo Štempihar. Jakhel in Giorgioni sta mu mimo tega pripovedovala, da je imel Vencelj Perko na dan pred aretacijo prepir z gradbenikom Borcem, solastnikom gradbene-

ga konzorcija Vižintin-Kalc-Borc, zaradi slabega gradbenega materiala in zaradi zahteve, vse prej kakor upravičene, po povečanju predračuna za 90.000 din in drugih gradbenih goljufij, ki jih je ugotovil inž. Stane Osvald. Gradbeni podjetnik Borc pa je župana Venclja Perka zavrnil, naj se ne narašča in naj bo raje pohlevnejši, potem mu pa celo zagrozil s 'sredstvi, ki ga bodo prav kmalu popolnoma utišala in spravila tja, kamor spadajo taki kakor on'. Morda je Borc kot banov prijatelj že vedel za Bileće?

Tako se je vpraševal Edo Giorgioni, pa tudi dr. Štempiharju Borčeva grožnja Perku ni dala miru. Morda je ban dr. Marko Natlačen res pripovedoval o skorajšnji aretaciji koroškobelskega župana Venclja Perka svojemu prijatelju Borcu? Morda bi povprašal bana v zasebnem pismu, kako je mogoče, da se je o takih tajnostih pogovarjal z Borcem, da se je ta 'zeleni' veljak drznil potem Perku groziti že vnaprej. Dr. Štempiharju je šlo pri tem predvsem zato, da bi odkril, odkod izvirajo ukazi za aretacijo, ker je že po pogovoru s policijskim komisarjem dvomil, da bi jih izdala jeseniška policija, ki za konfinacijo omenjenih ni imela nobenega povoda, vsaj po 16. decembru ne, ko je člen 12 a stopil v veljavo. Mimo tega je jeseniška policija, vsaj kar se tiče Venclja Perka, vselej potegnila kratko, oziroma ostala vselej, kadar se ga je lotila, z dolgim nosom. Brez dvoma bo tudi sedaj!

Tako je morda mislil dr. Štempihar še prvi dan po aretaciji, ko so bili aretiranci še v šempetrskih policijskih zaporih v Ljubljani. Vseeno pa je že dan poprej pisal v Beograd dr. Ivanu Ribarju, znanemu javnemu delavcu in odvetniku, nekdanjemu predsedniku ustavodajne skupščine, ki pa se je v minulih dveh desetletjih prav tako kakor vsi pošteni izobraženci in resnični humanisti razočaral nad to policijsko državo, kakršna je postala kraljevina Jugoslavija. Prepričan je bil, da bo dr. Ivan Ribar še najlaže odkril, kaj se skriva za členom 12 a, in ga informiral tudi o vsem drugem, kar bo potreboval za morebitno obrambo Venclja Perka in tovarišev.

Na to svoje pismo je dr. Štempihar mislil še mnogo bolj v petek, 9. februarja, ko so po Javorniku in Jesenicah Perkovi prijatelji navsezgodaj zjutraj raztrosili protestne letake in ko ga je Edi Giorgioni obvestil, da so ljubljanski policisti sinoči proti večeru odpeljali prvo skupino aretiranih na železniško postajo v Zalog uklenjene po dva in dva skupaj in da so bile te dni aretacije po vsej Sloveniji. Zdaj ni bilo nobenega dvoma več, da je bil **člen 12 a** naperjen v prvi vrsti proti komunistom in organizatorjem protirežimskega in protifašističnega gibanja, ki je bilo tudi sedanjemu Cvetković-Mačkovemu režimu napoti pri uresničevanju njegovih notranje in zunanjepolitičnih naklepov in nakan. Videti je bilo, da se je ta režim zaklel izpeljati fašizacijo države do kraja in da je najprej nameraval obračunati s komunisti, potem pa bi prišli na vrsto še vsi drugi, ki Cvetković-Mačkovemu režimu niso po volji. 'Kraji prisilnega bivanja' naj bi postali koncentracijska taborišča po Mussolinijevem in Hitlerjevem vzoru. Kakšna pa so ta koncentracijska taborišča bila zlasti v Nemčiji, ni bila za svetovno javnost po sedmih letih Hitlerjeve vlada-

vine nobena skrivnost več. To so bili kraji groze, kraji pravega fizičnega uničevanja Hitlerjevih nasprotnikov, kakršni so bili svojčas nemški komunisti in socialisti, v tem času po porazu Poljske, pa so vozili v ta taborišča cele množice Poljakov zlasti s tistega ozemlja, ki ga je po dobljeni vojni s Poljsko Hitler priključil direktno k Nemčiji, podobno kakor komaj leto poprej po uničenju ČSR Čehe iz sudetskih pokrajin, znano pa je tudi že bilo, da so v taka taborišča odpeljali po Hitlerjevi priključitvi Avstrije tudi voditelje koroških Slovencev in še vrsto drugih slovensko zavednih ljudi na Koroškem.

Take stvari so se dogajale v Nemčiji, ki je od marca 1938 mejila na Jugoslavijo in ki je — to so odkrivali nemški časopisi in publicistika — hlepela tudi po slovenskem ozemlju v Jugoslaviji, čeprav se že pet let vsi jugoslovanski oblastniki trudijo, da bi bili Nemčiji čim bolj všečni in da bi Nemčijo tudi v vsem posnemali na svojem ozemlju — po nasilju nad protifašisti in režimskimi nasprotniki in po uničevalnih taboriščih, v kakršnega je morda režim nameraval spremeniti tudi Bileco.

Ta slutnja se je v dr. Ivu Štempiharju še bolj utrdila, ko je prejel odgovor na pismo, ki ga je pisal dr. Ivu Ribarju v Beograd. Dr. Ribar mu je sporočal, da je bil člen 12 a zares naperjen predvsem proti komunistom in drugim neuklonljivim nasprotnikom sedanjega režima. Še več, sporočil mu je celo, da ima tudi sam v Bileći zaprtega sina Lolo skupaj z vrsto Lolovih prijateljev. Med zaprtimi Srbi in Črnogorci so bili tudi slikarji Baruh in Djordje Andrejević (Kun) ter znani revolucionar in slikar Moša Pijade, Ivan Milutinović in še vrsta drugih, ki so jih pozaprli v drugi polovici decembra 1939, nato pa jih 10. januarja 1940 odpeljali iz beograjske Glavnjače uklenjene in zastražene kakor razbojnike v Bileco, kjer so izpostavljeni žandarmerijskemu režimu, ki naj bi 'opravil likvidacijo komunistov', kakor so v krogih dvorne klike odkrito govorili. To 'likvidacijo' so zaupali pomočniku ministra za notranje zadeve, načelniku Vrhovne uprave za zaščito države in javne varnosti Milanu Vlaškalinu, ki je pripravil 'pravilnik za koncentracijsko taborišče v Bileći' in zasnoval 'uredbo o internaciji', vsebovano v znanem dodatnem členu zakona o zaščiti države 12 a, in tako dal vsa pooblastila policijskim oblastem prve stopnje, da 'takoj pošljejo na prisilno delo vse osebe, ki spodkopujejo z besedami ali dejanji obstoječo družbeno ureditev in to ne samo politično, marveč tudi družbeno-gospodarsko'. Policijska oblast, agenti in orožniki so dobili tako neomejena pooblastila, da v prvi vrsti komuniste pa tudi sleherno drugo, oblastem nezaželeno osebo s tem, da jo razglasijo za komunista, lahko brez ukaza aretirajo in pošljejo v koncentracijsko taborišče.

Ob tem je morda dr. Štempihar pomislil na Venclja Perka in Franca Benedičiča, ki sta bila komunista, še bolj pa na Ignaca Kralja, ki ni bil komunist, marveč socialist Bernotove struje, ki je bila v opoziciji do Socialdemokratske stranke Jugoslavije in pripadnica ljudskofrontovskega gibanja. To jim v Kraljevem primeru ne bi bilo niti tako težko, saj je Ignac Kralj deloval v praksi komunistično in ki bi mu kljub njegovemu prijateljstvu z Bernotom komaj še lahko rekli »bernotovec«. V politični dosje policije je prišel že leta 1929 skupaj s svojim somišljenikom Jože-

tom Stražišarjem, ko sta organizirala nabiralno akcijo za mlade telovadce jeseniške »Svobode« zaprte zaradi nekih vaj, ki so jih vadili na besedilo »Internacionale«. Tudi v julijski stavki 1935 je stal takoj za Vencljem Perkom v prvi vrsti, skupaj s Perkom pa je bil potem odpuščen iz tovarne Kranjske industrijske družbe in tožnik le-te proti nezakonitostim, ki se jih je **KID v boju proti delavskim zaupnikom** posluževala, tožnik v pravdi, ki še traja in v kateri bo KID, kakor je videti iz razsodbe Upravnega sodišča v Celju z dne 9. februarja, vsaj kar se Perka tiče, potegnila kratko.

Pravzaprav bi moral dr. Štempihar te dni misliti prav na to pravdo Perka proti Kranjski industrijski družbi. Sodna obravnava je bila razpisana za 17. februar 1940. Zato je takoj, ko je zvedel za razsodbo upravnega sodišča, zahteval tudi od okrajnega sodišča v Kranjski gori, da pošlje njegovemu klientu pozivnico za udeležbo na Srezko načelstvo v Bileći, kar je sodišče tudi storilo. Morda je dr. Štempihar celo rahlo upal, da bodo Perka pripeljali iz Bileće v Kranjsko goro in da bo potem skupaj s Perkom kot tožiteljem razširil obtožbo proti KID tudi v obtožbo proti nezakonitemu Perkovemu odgonu v Bileću.

Toda samo na to upanje dr. Štempihar svoje pravde za osvoboditev Perka in drugih jeseniških internirancev iz Bileće ni mogel graditi. Zato je mnogo bolj mislil na druga sredstva, ki bi jih bilo treba preizkusiti. Bolj kakor pravni boj bodo pomagali **protesti**, ki so se sicer že začeli ob odgonu na Javorniku in se nadaljevali tudi potem v Zalogu pri Ljubljani pri odgonu prve skupine, v kateri so bili tudi vsi trije jeseniški interniranci, pa tudi pri drugem dan kasneje, tako da se tretje skupine zaprtih slovenskih komunistov policija ni več upala poslati v Bileću, saj je že odvoz druge skupine povzročil demonstracije ne samo v Zalogu, pač pa tudi v Trbovljah in nato na postajah vseh večjih mest in delavskih središč vse do Bileće. Morda je bilo prav to vzrok, da je policija tretjo skupino izpustila, ali pa se je zadovoljila že s tem, da so se v Bileći znašli najvidnejši slovenski borci za delavske pravice, za drugimi, ki so se ji znali prikriti, pa je razpisala tiralice in jih bo verjetno skušala še poloviti.

Naj je bilo kakorkoli že, demonstracije in protesti niso smeli prenehati. Javnost je morala zvedeti za fašistično uničevalni namen taborišča, kakor ga je odkrival takoimenovani **»hišni red« — »Kućni red konfinacijskog logora u Bileći«**, ki mu ga je v pismu opisal dr. Ivan Ribar iz Beograda, čeprav mu ni sporočil, kako je prišel do njega, marveč mu je pisal samo to, da je bil že januarja v Bileći na obisku pri interniranem sinu in njegovih tovariših, ki jih je pravno zastopal, bil pa je pripravljen pravno pomagati tudi slovenskim internirancem, saj bi bilo za ta pravni boj treba zainteresirati vse poštene in napredne pravnike v Jugoslaviji.

Nad tem 'kućnim redom' se je sleherni, ki je v resnici in ne samo po besedah sovražil nasilje, lahko globoko in z odporom zamislil. To je bil 'najbolj surovi robijski pravilnik za najhujše zločince s pravo primesjo najhujše in ponižujoče discipline', je o tem 'hišnem redu' konfinacijskega taborišča v Bileći zapisal dr. Ivo Ribar.

Dr. Štempihar takrat ni vedel, da so dr. Ribarjeve besede skoro dobesedni prepis pripisa k 'hišnemu redu', ki sta ga že v nekaj dneh po

prihodu srbskih internirancev na majhnih listkih, napisanih z drobno pisavo, poslala dr. Ribarju Moša Pijade in dr. Ribarjev sin Ivo Lola Ribar, beograjski študent in generalni sekretar Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ). Ko je dr. Ribar po štirinajstih dneh po odgonu komunistov v Bileća obiskal to taborišče kot Lolin oče in pravni zastopnik interniranih, je našel internirance že precej izčrpane. Z nekaterimi, ki so prišli v taborišče bolni zaradi mučenj v beograjski Glavnjači, je bilo še huje. Niso jim pustili, da bi se opomogli in se zdravili, marveč so jih takoj poslali na delo, slabo oblečene in lačne. Bil je januar in hud mraz.

Tako je o svojem prvem srečanju z interniranci v Bileći zapisal dr. Ivo Ribar. Od upravnika taborišča je komaj dobil dovoljenje, da je lahko govoril s svojim sinom Lolom in še to v upravnikovi navzočnosti. Rad pa bi se pogovoril tudi z drugimi kot njihov pravni zastopnik glede njihove pritožbe proti internaciji in jim izročil pakete, ki jih je bil prinesel od njihovih domačih iz Beograda, vendar mu upravnik taborišča tega ni dovolil. Samo pakete je lahko oddal 'po ovinkih s pomočjo nekoga, ki je pomagal v kuhinji', sin pa mu je dejal, da so 'interniranci prepričani, da jih bodo v taborišču pobili, tako da je pisalo v zaupnem ukazu poveljniku orožniške čete v Bileći in poveljniku taborišča: **»Komuniste je treba v taborišču izpostaviti najhujšemu režimu, izzivati jih, da se bodo upirali, in jih v obrambo državne ureditve pobiti.«**

To dr. Ribarjevo sporočilo je potrdil tudi Edi Giorgioni s pismom, datiranim z 11. februarjem 1940, ki mu ga je poslal Vencelj Perko in ki se je moralo na nekakšen način izogniti taboriščni ali oblastni cenzuri in ki ni bilo oddano v Bileći, to pa je, kakor je menil Giorgioni, pomenilo, da je internirancem že uspelo na nekakšen način ustvariti zvezo z zunanjim svetom brez vednosti taboriščnega poveljstva in bileških oblasti. Tudi Vencelj Perko je poslal Giorgioniju hišni red in pravilnik, ki so ga internirancem prebrali takoj po njihovem prihodu v Bileća. Po tem pravilniku so orožniki lahko uporabili bodisi 'hladno (bajonet), ali vroče orožje' in z njim pokončali internirance 'za nepokorščino'. Kaj pa naj bi 'nepokorščina' bila, je lahko odločal sleherni taboriščni žandar po lastni presoji. To bi prav lahko bila tudi vsaka beseda, ki bi jo žandar ocenil kot ugovarjanje in postavljanje po robu žandarskim ukazom.

Na dan, ko je Vencelj Perko pisal prvo pismo Edu Giorgioniju, so se proti večeru **taboriščni žandarji** prvič poslužili te svoje 'pravice' proti veteranom komunističnega gibanja v Jugoslaviji Moši Pijadu in Ivanu Milutinoviću. Orožnik v 'Srbijanki' (tako so imenovali srbsko sobo, slovenska je bila 'Slovenka', makedonska 'Makedonka') ni dovolil pogovora o nekem romanu, zvečer pa je prepovedal 'nujni izhod' iz sobe, ki bi ga rad izkoristil Ivan Milutinović, da bi prišel v stik s Slovenci, ki so bili tedaj v taboriščni obednici in ki so bili nastanjeni v sobi v prvem nadstropju 'turške kasarne' tik nad srbsko, ki je bila v pritličju. Žandar mu seveda ni dovolil, pa tudi srbskemu internirancu Josipu Bosnarju ne, ki mu je postalo slabo. Tako je prišlo do prepira med srbskimi interniranci in orožnikom. Ko so postali interniranci vedno bolj glasni, jih je Moša

Pijade opozoril, naj se brez potrebe ne vpletajo v konflikt, so utihnili. To pa je orožnike še bolj podžgalo, ker se je 'nepokorščina', ki bi jo lahko izrabili za uporabo orožja, v trenutku spremenila v tišino, interniranci pa so se v skladu s 'hišnim redom' spravili k počitku. Zato se je na vratih »Srbijanke« pojavil žandarski podnarednik Josip Kalatić in napovedal, da bo prišel 'gospodin kapetan'. To je bil Milovan Laković, ki je zagrozil z uporabo orožja, potem pa je vprašal stražarja kaplarja Milovana Krezovića, naj bi pokazal tiste, ki so mu ugovarjali. Namesto njega pa se je oglasil Moša Pijade: »Vsi smo zahtevali samo pravico za 'nujni izhod'«. Ta pravica jim je vendar po 'hišnem redu' pripadala. Moša Pijade je še vprašal kapetana, kdo je in kaj predstavlja v taborišču, toda kaplar Krezović ga je že potegnil na hodnik in ga odvlekel v prvo nadstropje, kamor so žandarji potem pripeljali še Ivana Milutinovića, nato pa oba odpeljali v policijski zapor srezkega načelstva v Bileći po nalogu zloglasnega poročnika Terzića pod nadzorstvom policijskega paznika Jokanovića, desetniku Djurovićiu pa ukazal, naj Mošo Pijada 'zasliši' v navzočnosti Jokanovića; ta dva sta potem Mošo pretepala in mučila, tako da sta mu zlomila tri rebra.

Vse to so interniranci že 12. februarja zvedeli od kuharja Laza Kaporja, ki so ga srbski interniranci pridobili zase in prek njega ustvarili eno tistih 'skrivnostnih' zvez z zunanjim svetom, ki jih je bileški srezki načelnik Jojić zaman iskal prav tako kakor tistega, ki je — bil je tudi Laza Kapor — internirance obvestil, kaj se je tisto noč med 11. in 12. februarjem dogajalo s starim komunističnim borcem in srbskim slikarjem Mošo Pijadejem.

Vse to so s pomočjo beograjskega advokata dr. Vladimirja Simića, preko katerega je Moša Pijade vložil tožbo proti srezkemu načelniku Jojiću kot upravniku taborišča v Bileći, in dr. Iva Ribarja zvedeli tudi drugi **advokati** slovenskih internirancev, kakršni so bili dr. Ivo Štempihar, dr. Jože Vilfan, dr. Vito Kraigher, dr. Lemež, dr. Kukovec in še nekateri, saj je kot prvi pisal o tem že 12. ali 13. februarja 1940 dr. Ribarju njegov sin Ivo Lola Ribar (v pismu, ki ga je iz taborišča pretihotapil preko kuharja Laza Kaporja, ta pa pismo izročil svojemu sinu Tomu, ki je potem odšel peš do pošte v Humu, kjer je pismo oddal):

»Izkoriščam to priložnost, da vam sporočim včerajšnje dogodke tu. Bili so strašni in zahtevajo hitro intervencijo v Beogradu. Mošo Pijada in Ivana Milutinovića so nasilno odpeljali v zapor, kjer so Mošo ponoči pretepali in mučili, kar je uradno zdravniško ugotovljeno... Potrebno je o tem obvestiti javnost, zbornice, stranke in izvršiti pritisk na pristojne v znak protesta proti tukajšnji žandarmeriji, kakor tudi zato, da bi rešili položaj, v katerem smo izpostavljeni tudi takim stvarem.« V naslednjem, tako kakor prej oddanem pismu očetu, pa je v zvezi s tem Ivo Lola Ribar pisal med drugim: »Čeprav so tu začeli nekakšno preiskavo proti krivcem, Moši ne dovolijo na rentgenski pregled (medtem ko je zunanje poškodbe — hujše — ugotovil sam okrajni zdravnik in upravnik bolnice v Bileći); človek ima vtis, da hočejo vse prikriti. Dragi moj oče, vem in sam čutim, da delaš vse, kar je mogoče in da si za vse nas — in za mene

— mnogo prizadevaš. Hotel bi ti še enkrat povedati, kako so ti vsi tu za vse hvaležni in kako sem — bolj kakor kdajkoli prej — nate ponosen. Vztrajaj v tem največjem naporu . . .«

O primeru z Mošo Pijadom **Vencelj Perko v svojem prvem pismu Edu Giorgioniju** še ni mogel pisati. Toda pisal mu je o 'hišnem redu' in o namenih, ki jih ima oblast s tem taboriščem. Predvsem pa mu je pisal o tem, kaj naj stori koroškobelska občina.

»Odbor naj bi obravnaval predvsem mojo in Kraljevo konfinacijo in stanje, ki je zaradi tega v naši občini nastalo,« je Vencelj Perko pisal Giorgioniju (tako sklepam po akcijah, ki so sledile po prvem Perkovem pismu, ker pismo ni ohranjeno — op. p.). Pisal mu je tudi podrobnosti o odgonu, o policijskih zaporih v 'šempetrski kasarni' v Ljubljani, o že omenjenih dogodkih na železniški postaji v Zalogu, kamor jih je policija odpeljala uklenjene.

»Bil sem uklenjen skupaj z Nacetom Kraljem. V tej skupini so poleg naju in Benedičiča odpeljali dne 8. februarja proti večeru še Dušana Kermavnerja, Bajuka, dr. Mihelčiča, Šprajca, učitelja Apiha, prof. Mirka Koširja in Korena. Vsi smo bili uklenjeni. Le Vipotnikova, ki je bila ženska ali pa ker je bila enajsta in ni imela para, je bila brez policijskih zapestnic. Druga skupina je prišla davi (11. februarja 1940 — op. p.). Pripeljali so Lojzeta Hohkrauta, Kešeta, Umeka, Kovača, Čačinoviča, Ocepka, Dovčovo, Kardeljevo (tidve je pravno zastopal dr. Joža Vilfan, katere je dr. Ivo Štempihar o tem, kar se je zgodilo na Jesenicah 7. 2. 1940, pisal še isti dan in ga vprašal, če ve kaj več o vsem tem), Maurerja, Oskarja Kovačiča, Kardoša, Demonstra. Pripovedujejo, da je prišlo na postaji v Zalogu do incidenta med Dovčevo in agentom Kukovićem. V Trbovljah so na vlak počakali rudarji in demonstrirali proti odgonu konfinirancev, zlasti trboveljskih sodrugov. Ob tem pripovedovanju sem se spomnil tebe, Adolfa in Mare z njenimi učenkami. Videl smo vas in smo vam hvaležni. Na policijskem komisariatu sem takoj vložil osebno pritožbo proti konfinaciji in odloku brez navedbe vzrokov. V svoji navedbi komisar W. ni navedel niti enega stvarnega vzroka, marveč je navajal samo pavšalno trditev 'ker motite red in mir'. Upam, da je v tem smislu Ivo že ukrepal. Sestri sem naročil, naj v mojem imenu vloži takoj pritožbo na bansko upravo . . .«

To je dr. Ivo Štempihar napravil že 9. februarja 1940 z navedbo kolkovanega pooblastila, ki mu ga je dal Vencelj Perko po sestri Francki Trtnikovi in s takso na pritožbi, potem pa napisal še zasebno pismo na bana, vendar še ni prejel odgovora.

»Tu smo iz Slovenije, Srbije, Bosne in Črne gore ter Makedonije, Hrvate pa so konfinirali v Lepoglavo . . . Občine ne izpustite iz rok . . . Mi smo najbolj daleč od doma. Saj smo potovali celih šestintrideset ur. To je Koroščevo in Natlačenovo maslo. N. je bil svojčas tu konfiniran, le da drugače kakor mi.«

To je bilo v času režima JNS pred letom 1934. Takrat so bili konfinirani tudi slovenski klerikalni veljaki: dr. Korošec v letoviškem okolju na otoku Hvaru, ban dr. Marko Natlačen pa v Bileći, v hotelu, kjer je lahko svobodno sprejemal svoje somišljenike in se boril za 'katoliško

slovenstvo', ki pa ga je prodal že pod Stojadinovićem, ker ni nasprotoval Stojadinovićevemu pojmovanju 'jugonacije' in zaradi česar si je skupaj s svojim 'največjim slovenskim voditeljem' dr. Antonom Korošcem nakopal jezo in odpor množice svojih nekdanjih somišljenikov, s katerimi bi se sedaj rad zbogal ali vsaj sklenil nenapadalni pakt, da bi glede različnih pogledov na sedanjo politiko ne napadali drug drugega in da bi te 'dezidente' dr. Stanovnikovega kova naposled vendarle odvrnil od ljudskofrontovskega združevanja s komunisti in drugimi protifašistično razpoloženimi strujami v različnih strankah. Če pa ne bi šlo drugače, bi pa udaril tudi po teh, kakor je udaril po vidnih komunistih. Bileške kasarne, kakor jih je gledal nekoč iz svoje 'konfinacije', iz mestnega hotela v Bileći, oddaljene kak kilometer iz mesta, so se mu morda zdele kakor nalašč, da bi jih spremenil v konfinacijsko taborišče za slovenske komuniste in protifašiste.

»Kasarne so kakih deset minut iz mesta,« je pisal Vencelj Perko. »Namestili so nas v tako imenovano turško kasarno ... Žandarji, izbrani posebej za to službo so zelo surovi. V vsaki sobi stoji žandar s pripravljeno puško in nasajenim bajonetom. Kaže, da nas namerava režim uničiti ... O vsem tem ti pišem in upam, da te bo pismo dobilo in da človeku, ki ga bo oddal, lahko zaupamo. Vsekakor ti moram o tem pisati. Stvar mora priti v javnost. In to takoj, da boste lahko pravočasno obveščeni, če bi se morda komu izmed nas kaj zgodilo.«

Po Perkovem pismu in Perkovem nasvetu je Giorgioni obvestil Perkovega namestnika v občini Koroška Bela Antona Noča, naj skliče sejo občinskega odbora Koroška Bela dne 15. februarja 1940, na kateri so potem obravnavali protizakonito konfinacijo župana Venclja Perka in občinskega blagajnika Ignaca Kralja. Giorgioni je na tej seji kot občin-

Edo Giorgioni

ski odbornik (in po Perkovi aretaciji akter, ki je nadaljeval Perkovo politiko v občini) poročal o nezakonitosti postopanja policije in drugih oblasti s Perkom in Kraljem in predlagal resolucijo, s katero je občinski odbor na Koroški Beli ob podpori velike večine občanov zahteval takojšen preklic konfinacije v Bileći in takojšnjo izpustitev župana Perka in občinskega blagajnika Kralja, za policijske organe jeseniškega policijskega komisariata pa zaradi protizakonite aretacije suspenzijo in odpust iz policijske službe ter poziv na kazensko odgovornost.

Občinski odbor je soglasno sprejel predlagano resolucijo, to se pravi, da so zanjo glasovali tudi režimski odborniki, pripadniki JRZ, kakršni so bili Janez Erlah, Valentin Smolej in Rafael Šoberl, in seveda tudi za sklep, da pošljejo to resolucijo banski upravi, notranjemu ministrstvu in podpredsedniku vlade dr. Vladimirju Mačku.

Takrat še niso vedeli, da se bo izvršitvi tega sklepa okrajno načelstvo v Radovljici že čez teden dni postavilo po robu, pa tudi tega ne, da bo solidarnost režimskih odbornikov z odborniki liste delovnega ljudstva kratkotrajna.

V tem času je dr. Ivo Štempihar že vedel, da so odlok o aretaciji konfinirancev v Bileći izdale 'višje oblasti' — banovinske na zahtevo bana dr. Marka Natlačena in bivšega Stojadinovićevega policijskega ministra, slovenskega duhovnika in v tem času že stoodstotnega klerofašista dr. Antona Korošca. **Odločbe vseh konfiniranih so bile dobesedno enake in brez podrobnih utemeljenih vzrokov 'kršitve javnega reda in miru'**, kar je dr. Štempihar spoznal že po odločbi svojega četrtega klienta, trboveljskega rudarja Jožeta Umeka, na las podobni odločbam njegovih jeseniških, oziroma javorniških klientov Venclja Perka, Ignaca Kralja in Franca Benedičiča:

> »Z dobesedno enakimi odločbami z dne 6. 2. 1940 sta policijski komisariat na Jesenicah in okrajno glavarstvo v Laškem (trboveljski rudar Jožef Umek je bil doma iz Lok št. 384, srez Laško) odredila navedenim pooblastiteljem prisilno bivališče v Bileći ...« je dr. Ivo Štempihar pisal v svojem protestnem sporočilu Notranjemu ministrstvu v Beograd 16. februarja 1940 in mimo drugega podčrtal: »Dobesedna enakost teh odločb, čeprav izdanih celo istega dne od dveh oblasti tako različnega in oddaljenega sedeža, mi dokazuje, da so bile navedene odločbe izdane po nalogu oblasti višje stopnje, in ne po lastnem preudarku oblasti, podpisanih na odločbah, tako da je dejanski odreditelj prikrit in neznan.«

Da je bilo temu tako in da ukazov o konfinaciji nista po lastnem preudarku odredili oblasti prve stopnje v skladu s pooblastili člena 12 a in ki sta bili (policijski komisariat na Jesenicah in okrajno načelstvo v Laškem) po tem členu edino pristojni, je dr. Štempihar v svoji protestni pritožbi na Notranje ministrstvo v Beogradu navedel tudi 'okolnost, da zgoraj navedeni konfiniranci po 16. 12. 1939 niso izvršili prav nobenega dejanja, ki bi imelo značaj motenja javnega reda in miru', saj se je na primer rudar Jožef Umek 'v času izdaje odločbe nahajal celo v zaporih uprave policije v Ljubljani, torej ni bil niti na svobodi'. Zaprli so ga zaradi 'suma udeležbe pri stavki trboveljskih rudarjev' proti Trboveljski premogokopni družbi, ki je kljub naraščajoči draginji odklanjala vsako

upravičeno zahtevo rudarjev po zvišanju mezd. Tudi tega **dr. Štempihar** ni pozabil zapisati in se tako pokazal kakor že leta nazaj, da je **človek, ki je z vsem srcem pri delavski stvari.** Toda dokaz o udeležbi pri stavki ali neudeležbi v zvezi z Umekovo konfinacijo ni bilo bistveno, je pravilno podčrtal dr. Ivo Štempihar.

»... to tukaj ne igra nobene vloge. Odločilno je to, da človek, zaprt v zaporu, ni sposoben motiti javni red in mir, če že zaradi drugega ne, (ga) zato (ne more) ker je zaprt.«

Dr. Štempihar je v svoji štiri strani dolgi pritožbi na notranje ministrstvo podčrtal, da so se njegovi klientje preko njega kot svojega pooblaščenca pritožili z rednimi pritožbami na kraljevo bansko upravo Dravske banovine in navedel, da je 'ta banska uprava verjetno tista oblast, ki je ukazala izvršitev konfinacije in ki je izdala tudi tozadevne odločbe', to pa se pravi, da 'pritožbe — dasi zakonito utemeljene na protizakonite odločbe o konfinaciji — nimajo izgleda na uspeh, ker ni pričakovati, da bo oblast, ki je dejanje ukazala, hotela priznati, da je bilo to dejanje nezakonito'. Že sama okoliščina, da je to druga in ne v skladu s čl. 12 a pristojna oblast prve stopnje, je predstavljala 'tolikšno prekršitev zakonitega pravnega reda', da bi morala biti že zaradi tega ničnа, ker se je 's strani naslovu (notranjemu ministrstvu) podrejenih oblastev in oblastvenih organov prelomila prepoved javnega reda'.

»To je razlog za nadzorstveni poseg naslova (notranjega ministrstva v Beogradu) v zadevo in se izredno na ta razlog naslanjam v svoji pritožbi,« je zapisal dr. Ivo Štempihar in potem na pravniški način dokazal notranjemu ministrstvu, oziroma šefu tega ministrstva kot članu ministrskega sveta, ki je izdal znano uredbo z dne 15. decembra 1939, ki daje organom prve stopnje (krajevni policiji, žandarmariji) pravico, da 'odredi osebam, ki motijo javni red in mir, prisilno bivališče v drugem kraju': »Z uredbo se območje k r a j e v n e pristojnosti oblastev prve stopnje n e s p r e m i n j a in besedilo uredbe, zlasti po tem, da poudarja pravico pritožbe, ne daje oblasti prve stopnje p r o s t e g a (svobodnega, svojevoljnega) preudarka o tem kdo moti red in mir, ali celo ugotovitvi, da nekdo moti javni red in mir. Pravilno se da uredba uporabljati samo tako, da glede prizadetega zares ugotovi, da moti red in mir in da to z razlogi pojasni in utemelji... kvalifikacija 'motenja javnega reda mora sloneti na d e j a n j i h dotičnega, ki naj bi bil konfiniran... glede na ustavna jamstva, na dejanjih, izvršenih s strani prizadetega po 16. decembru 1939.«

Dr. Štempihar opozarja notranje ministrstvo na čl. 74 zakona o notranji upravi, katerega kršitev je konfinacija njegovih klientov bila:

»V vseh primerih mojih pooblastiteljev ni imel niti policijski komisariat na Jesenicah, niti okrajno glavarstvo v Laškem, ne kraljeva banska uprava Dravske banovine... nobenega gradiva za oceno, ki bi v mejah zakona slonela na dejstvih, da moji konfinirani pooblastitelji kršijo red in mir,« se je dr. Ivo Štempihar skliceval na zakon. »Nasprotno,« je poudaril in notranjemu ministrstvu predstavil svoje kliente: »Benedičič Franc je po odslužitvi sodne kazni — znano je, da odslužitev sodno izrečene kazni ne daje nikomur pravice do očitanja te kazni — opravljal svojo krojaško obrt in preživljal z njo svojo družino, ženo in dva otroka. Soudeležen ni bil pri nobeni javni akciji kakršnegakoli značaja.«

Potem je dr. Štempihar zapisal o Ignacu Kralju, ki se je 'pečal s trgovino, odkar so ga odpustili iz tovarne Kranjske industrijske družbe, v kateri je bil glavni zaupnik delavcev' (na Javorniku). Mimo tega je deloval kot 'ud občinske uprave Koroška Bela in upravljal občinsko blagajno v najlepšem redu'.

»Vencelj Perko pa je opravljal obrt trgovca s premogom in kurivom,* odkar je bil odstranjen iz tovarne KID, kjer je bil prav tako delavski zaupnik. Poleg tega je opravljal od decembra 1936 dolžnost župana (predsednika občine) na Koroški Beli in to tako zgledno, da mu je nadzorna oblast, okrajno glavarstvo (srezko načelstvo) v Radovljici večkrat izrazilo svojo hvaležnost, priznanje in občudovanje.«

Pri Jožetu Umeku pa je navedel to, kar že vemo o njem: bil je rudar, zaprt zaradi rudarske stavke, zaprt pa ni mogel izvršiti ničesar, zaradi česar bi ga lahko 7. februarja 1940 aretirali in konfinirali. Torej so bili vsi štirje 'konfinirani ne v smislu uredbe z dne 15. decembra 1939, marveč zaradi svojevoljne odločitve neke oblasti, ki se na prej omenjeno uredbo samo sklicuje zaradi videza zakonitosti svoje odločitve'.

»Celo to,« je poudarjal dr. Ivo Štempihar, »lahko trdim, da so bili moji pooblastitelji konfinirani prav zaradi tega, ker niso ničesar zagrešili.«

Dr. Štempihar je to svojo trditev oprl na dejstvo, da bi oblast v primeru kakršnekoli krivde konfiniranih, že zdavnaj le-te postavila pred sodišče in 'pokrenila proti njim sodno ali vsaj upravno-kazensko postopanje', kakor je dobesedno navedeno v ohranjeni dr. Štempiharjevi pritožbi na notranje ministrstvo z dne 16. februarja 1940.

»Brez storitve kakršnegakoli kaznivega dejanja ali prekrška, brez ugotovitve kakega takega dejanja s strani oblasti, brez sodne obsodbe zaradi česarkoli ... so bili moji pooblastitelji konfinirani in odpeljani v taborišče v Bileću.«

Potem je navedel že znani način aretacije svojih klientov, ki so 'jim predložili odločbo in jih — brez poziva na zakon — na mestu aretirali':

»Preprečili so jim sleherni pogovor z domačimi, Kralju in Perku so preprečili celo to, da bi oddala svoje posle, prvi kot župan, drugi kot občinski blagajnik, in jih v strogem spremstvu odgnali na policijsko stražnico, od tam pa na kolodvor na Jesenicah, a se tudi tu niso smeli posloviti od sorodnikov ali celo z njimi govoriti, temveč so morali tik do odhoda vlaka čakati v stražarnici obmejnega komisariata.«

Mimo tega je dr. Štempihar protestiral pri notranjem ministrstvu tudi glede odvoda konfiniranih na postajo Zalog pri Ljubljani. Policijski organi bi konfinirancev ne smeli voditi v verigah uklenjene 'po dva in dva skupaj kot nevarne zločince', ker odločba o konfinaciji navaja samo to, da bodo konfiniranci morali 'prebivati v Bileći pod oblastvenim

---

* Perkove obrti »trgovca« si ne smemo predstavljati dobesedno. Perko je bil prijavljen, da se preživlja s prodajo premoga, ki pa ga je sam raztovarjal z vagonov in razvažal. Njegovi dohodki pa so bili manjši, kakor prej v tovarni. Isto velja tudi za Kralja.

nadzorstvom'. Poleg tega je protestiral proti 'hišnemu redu' taborišča, ker 'ta hišni red izenačuje konfinirance s kaznjenci po kaznilnicah, in sicer s kaznjenci — storilci pravih zločinov'.

Čeprav je že celotno pismo zvenelo kot protest, je dr. Štempihar ob zaključku ta protest še enkrat podčrtal:

»V zastopstvu pooblastiteljev **odločno protestiram** proti ravnanju policijskih organov pri odvodu in na vožnji v Bileću, kakor tudi proti temu, **da se njihova, uradno priznana in odrejena konfinacija spreminja dejansko v internacijo in izenačenje konfinirancev s kaznjenci izven custodiae honestae** (dostojnega nadzora). Prepričan sem,« to je zapisal kot pravnik, kar pa ne zmanjšuje bistva njegovega resničnega protesta kljub pravniški 'naivnosti' o resničnem namenu notranjega ministrstva, »da taka usoda konfinirancev in tako ravnanje z njimi ni bila v namenu ministrskega sveta (da je ministrski svet ravnal protiustavno in svojevoljno krojil ustavo, ki bi jo smelo le kraljevo namestništvo, je dr. Štempihar obdržal za kasnejše obtožbe proti režimu nasilja — op. p.)... da torej tudi ni to volja naslovnega ministrstva, temveč (samovolja) podrejenih oblasti in organov. Prepričan sem tudi, da je ministrski svet ob izdajanju uredbe domneval, da morajo prizadeti zagrešiti dejanje, ki moti javni red in mir, in ne, da bi predvideval možnost konfiniranja že samo zaradi posebnega mišljenja oblasti glede prizadetega.«

Ob zaključku pa je zapisal:

»Svojci in družine konfinirancev so izpostavljene največji bedi. Učinek konfinacij (kot posledica) ogroža obstoj svojcev konfiniranih in obstoj njihovih družin z otroki. V primeru Ignaca Kralja in Venclja Perka je kaznovana celo samoupravna enota: občina Koroška Bela, ki je z njima izgubila svoja najbolj delovna in sposobna uda (člana, funkcionarja). Ne samo razlogi zakonitosti, t. j. javnega reda in miru, temveč razlogi človečnosti zahtevajo, da poseže v protizakonito poslovanje omenjenih oblasti naslovno ministrstvo z vso svojo avtoriteto in da z nadzorstvenim potom uniči konfinacijske odredbe glede pooblastiteljev, odredi njihov povratek v domovino in na svobodo in da podvrže poslovanje posameznih organov do njih (v odnosu do konfiniranih) od dne 7. 2. 1940 dalje svojemu pregledu in oceni.«

Tako je dr. Štempihar protestiral na notranje ministrstvo glede bileških konfinirancev, ki jih je zastopal. Ta čas pa je jeseniška policija že zaprla inž. Staneta Osvalda (13. II.), na dan, ko je dr. Štempihar oddal citirano pismo (16. 2), pa še učiteljico Maro Rupenovo. Oba so odpeljali v Ljubljano in videti je bilo, da se bodo aretacije še nadaljevale verjetno zaradi protestov, če že ne zaradi novega odgona v Bileću, saj je policija priprla tudi nekatere, ki so se udeležili protestne demonstracije na železniški postaji v Zalogu pri Ljubljani. Bileća jim verjetno ni grozila, saj so banovinske oblasti prav zaradi čedalje širšega vznemirjenja v javnosti odgodile celo odgon tretje skupine za Bileću namenjenih konfinirancev. Javnost je že vedela za surovo ravnanje komisarja Vladimirja Kukovića, ki je ob demonstracijah v Zalogu ob odgonu druge skupine konfinirancev dal ukleniti konfinirance tudi za noge in ne samo za roke, kakor so bili po dva in dva vklenjeni.* Dr. Štempihar je morda od dr. Vilfana, ki je bil pooblaščenec Dovčeve in Kardeljeve, zvedel, da so Kardeljevo odpeljali v konfinacijo kljub temu, da je imela visoko vročino. Toda aretacije so se nadaljevale, vendar 16. februarja 1940

* Ivan Kreft, Delo, 16. III. 1961.

dr. Ivo Štempihar verjetno ni utegnil mnogo razmišljati o tem, ker ga je naslednji dan — dne 17. februarja 1940 — čakala razprava pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori v zadevi Perkove tožbe proti Kranjski industrijski družbi.

2

Dr. Štempihar nadaljuje Perkovo pravdo proti KID

Dne 17. februarja 1940 je dr. Ivo Štempihar še pred svojim odhodom v Kranjsko goro na okrajno sodišče naglo napisal Venclju Perku pismo:

»Dragi Vencelj! Tvoja sestra je zvedela, da imam danes v Kranjski gori pri sodišču Tvojo razpravo s KID ...«

Ta zadeva, ki jo je dr. Štempihar omenil že v začetku svojega pisma, je s svojim začetkom segala že v maj 1936. Takrat se je ban dr. Marko Natlačen uklonil Westnovemu ultimatu glede zaposlovanja tujcev, v prvi vrsti Nemcev. To pa je bilo naposled popolnoma v skladu s profašistično politiko režima JRZ pod Stojadinovićem in njegovim ministrom za notranje zadeve klerofašistom dr. Antonom Korošcem. Sporazum med delničarji Kranjske industrijske družbe in klerofašističnim banom dr. Natlačenom za skupno politiko proti razredno zavednemu delavstvu na Jesenicah in Javorniku je izenačil stremljenja oblasti s stremljenji KID, zlasti proti Medstrokovnemu akcijskemu odboru vseh treh strokovnih organizacij, ustanovljenem na pobudo ljudi, ki so bili organizatorji julijske generalne stavke l. 1935 in ki so izhajali skoro vsi iz vrst delavskih zaupnikov, kakršen je bil Vencelj Perko, čigar ugled je med delavstvom vseh treh prepričanj tako narasel, da mu ga niso mogli omajati niti nekateri Perku nenaklonjeni voditelji strokovnih organizacij ne v Jugoslovanski strokovni zvezi ne v Narodni strokovni zvezi in ne v podružnici SMRJ, kjer bi 'levičarja' Perka desničarski socialni demokratje še najraje razničili, pa ga niso mogli. S svojim napadanjem 'levice' so dosegli samo to, da je pri volitvah v obratne zaupnike delavstva pri KID bil Vencelj Perko ponovno izvoljen za glavnega zaupnika. Na občnem zboru podružnice kovinarskega sindikata SMRJ pa je potem zmagala levica in prevzela v celoti podružnični odbor. Oboje je vplivalo tudi na strokovno zvezo krščanskih socialistov, na Jugoslovansko strokovno zvezo in na strokovno zvezo narodnih socialistov, na Narodno strokovno zvezo, ki sta potem na zahtevo članstva sprejeli pobudo novega odbora podružnice Zveze kovinarskih delavcev (Saveza metalskih radnika Jugoslavije — SMRJ) za ustanovitev Medstrokovnega akcijskega odbora v jezo svojih meščanskih klerikalnih in liberalnih voditeljev.

Vsi ti pojavi niso šli v račun Kranjski industrijski družbi, ki je načrtovala graditev plavža in novih obratov, stroške zanje pa hotela zvaliti na delavska ramena s spremembo kolektivne pogodbe, in prav tako ne pripadnikom režima JRZ, ki je bil takrat na oblasti in ki se mu je brez pridržkov pridružil tudi 'največji Slovenec', slovenski klerikalni voditelj

dr. Korošec in pri tem pozabil na koristi slovenstva in še vedno neuresničenega boja za slovensko narodno enakopravnost in samostojnost v okviru kraljevine Jugoslavije.

Ta 'največji Slovenec' je najbrž mislil, da se mu bodo katoliški Slovenci brez ugovarjanja pridružili in mu kot svojemu voditelju sledili, pa se je uštel že v prvem letu svojega policijskega ministrovanja. Večina delavcev, organiziranih v krščanski strokovni organizaciji JSZ mu je obrnilo hrbet, kakor se je lahko prepričal sam na Jesenicah že poleti 1936 ob praznovanju štiridesetletnice Kalotiškega delavskega društva, na katero je prišel prav z namenom, da bi dosegel izstop JSZ iz Medstrokovnega akcijskega odbora, pa je prav ob tej priložnosti izgubil še več svojih pristašev, ki so vse do 30. avgusta 1936 slepo verjeli v njegovo 'neomajno slovenstvo' in ki so ga še komaj nekaj let poprej imeli za 'mučenika za slovenstvo', ker se je postavil po robu monarhofašističnemu 'jugoslovanstvu', ki je zanikalo obstoj slovenskega naroda in priznavalo samo 'jugoslovansko nacijo'.

Zato so tisti, ki so še verjeli v Koroščev boj za slovenstvo, s tolikšnim navdušenjem tistega dne — 30. avgusta 1936 razobesili po mlajih slovenske trobojnice, pa so jih — v veliko svoje razočaranje — morali sneti prav na ukaz ‚največjega Slovenca vseh časov' in tako spoznali Korošca in njegovo politiko v pravi luči (čeprav morda še ne dovolj jasno, vendar niso več nekritično gledali na njegovo politiko in politiko slovenskega klerikalizma in mu — če prej ne, pa v veliki večini leta 1941 ob veliki prelomnici slovenske zgodovine pokazali hrbet). Morda je takrat (leta 1936) dr. Korošec mnogo bolj čutil, da izgublja ugled v krščanskem delu delavske množice, in da za izvedbo režimskih političnih načrtov ne more več stoodstotno računati nanjo, kakor si je morda še pred tem utvarjal in morda menil, da bo zadoščala že njegova gola beseda, da bo JSZ zapustila Medstrokovni akcijski odbor in se vključila v režimski JUGORAS, oziroma v takrat pravkar snujočo se njegovo filialo v Sloveniji Zvezo združenih delavcev.

In ker se je dr. Korošec uštel in se razočaral nad krščanskim delom jeseniškega delavstva, se je na Jesenicah zanesel lahko mnogo bolj na nemško-slovenski liberalni kapital — na Westnovo Kranjsko industrijsko družbo in na policijo, ki jo je v zaščito le-te in njenih koristi poslal na Jesenice prav na njeno zahtevo 'za boj proti komunistom in delavskim hujskačem', ki bi jih bilo treba po mnenju KID in oblastnikov JRZ iztrebiti z Jesenic, drugo delavstvo pa ustrahovati in ga pripraviti na 'složno sodelovanje s Kranjsko industrijsko družbo', nad katerim pa bi seveda nenehno bdela policija in s pomočjo svojega opazovanja in obveščevalne službe, ki jo je po vzoru 'notranje organizacije' v tujih — to se pravi predvsem v nemških nacističnih — podjetjih ustanovila tudi uprava Kranjske industrijske družbe v svojih tovarnah na Jesenicah in Javorniku.

Tako sta se oblast in Kranjska industrijska družba zedinili v želji po avtoritarni družbeni ureditvi — v želji po fašizaciji družbe.

Takšne družbe pa napredni del delavstva in slovenskega delovnega ljudstva ni hotel. Tudi Medstrokovni akcijski odbor delavstva na Jese-

nicah in Javorniku je začutil nevarnost fašizma v državi in fašizacije celotnega družbenega življenja. Zato je že s prvo točko svojega akcijskega programa napovedal BOJ PROTI FAŠIZACIJI STROKOVNIH DELAVSKIH ORGANIZACIJ, pa tudi njegova proslava ob tridesetletnici kovinarske strokovne organizacije SMRJ, ki je bila štirinajst dni pred prej omenjeno proslavo, je izzvenela v poziv k delavski enotnosti in skupnemu boju delavstva ne glede na versko in svetovnonazorsko pripadnost. Na tej proslavi je govoril tudi Vencelj Perko o zgodovini delavskih bojev na Jesenicah in naglašal potrebo enotnosti delavskega razreda v boju za svoje pravice, posebno pa je opozarjal tiste, ki so se še utvarjali, da ni nepremostljivega prepada med delavci in kapitalisti, zakaj 'sprave' med delom in kapitalom ni.

Na proslavi je bil tudi predstavnik centrale SMRJ iz Beograda, vendar ni pokazal, da se ne strinja z govorniki, kakršna sta bila Vencelj Perko in Franc Leskošek. Toda centrala SMRJ v Beogradu je bila trdno v socialdemokratskih rokah in se z novim odborom svoje podružnice na Jesenicah ni strinjala. Zahtevala je, da člani SMRJ izstopijo iz Medstrokovnega akcijskega odbora. Ker pa je odbor jeseniške podružnice ni ubogal, ga je odstavila, pri čemer so ji pomagali nekateri okoreli socialni demokratje tudi na Jesenicah in se skupaj s centralo postavili na stran razrednega, s tem pa v bistvu tudi svojega sovražnika.

To je seveda izrabila Kranjska industrijska družba in upala, da bo z represalijami proti nosilcem delavske enotnosti na Jesenicah uničila tudi njihovo delo. Mobilizirala je svoje malomeščanske klečeplaznike Humrovega tipa pri nacionalistih in v vrstah Jugoslovanske nacionalistične stranke, ki je smatrala Narodno strokovno zvezo za sebi podrejeno organizacijo, prav tako kakor v klerikalnem meščanskem taboru smatralo župnišče, v tem času glavna trdnjava JRZ na Jesenicah, JSZ in druge krščanske organizacije in društva za sebi podrejene. Tudi župnišče je stopilo v policijsko službo Kranjske industrijske družbe in za namene KID organiziralo tercijalsko sfanatizirano katoliško akcijo z ljudmi Albin Gaserjevega kova.

Še pred praznovanjem tridesetletnice 'rdečega' kovinarskega sindikata je 10. avgusta 1936 izbruhnila stavka gradbenih delavcev pri tvrdki »Slograd« na Jesenicah in Javorniku. Slograd je opravljal težaška dela pri novogradnjah v tovarnah Kranjske industrijske družbe. Delavci so zaman zahtevali pravico delovanja strokovnih organizacij in njenih predstavnikov, mimo tega pa 50 odstotkov doplačila za nadurno delo in konec samovoljnega odpuščanja gradbenega delavstva s strani podjetja, ki je po vsej Sloveniji slovelo po nizkih mezdah in nečloveškem izkoriščanju in brezpravju delavstva.

Zaradi cenenosti se je tega podjetja poslužila tudi Kranjska industrijska družba, prav tako kakor gradbenih delavcev podjetja Didek pri delih pri tovarniški električni hidrocentrali v Zasipu. Zato so tudi ti 11. avgusta 1936 stopili v stavko, pridružili pa so se jim še delavci pri gradbenem podjetju Svetina na Bledu. Mimo tega je delavstvo pri »Slogradu« zahtevalo povišanje mezde za 25 par na uro, kar pa jim je — to in vse druge zahteve — podjetje odbilo.

Delavci so za stavko izrabili čas, ko je bila gradbena sezona še na višku. Stavko so vodili preizkušeni organizatorji in voditelji stavke železarskega delavstva iz julija 1935. Ob njihovih izkušnjah in podpori se je 20. avgusta 1936 začela tudi velika tekstilna stavka v Kranju, pa tudi stavke v Škofji Loki in Tržiču, da ostanemo samo na Gorenjskem, ker je v tistem času stavkovno gibanje pod vodstvom KPJ zajelo vso Slovenijo in tudi Jugoslavijo.

Organizatorji stavke so upali, da bodo zaradi gradbene sezone »Slograd« in druga gradbena podjetja v službi Kranjske industrijske družbe popustila, po drugi strani pa je pobudnikom akcijskega združevanja delavstva šlo tudi za tem, da bi se delavci, večinoma kmečkega porekla in delavsko še neosveščeni, začeli zavedati sebe kot razreda. Zato je s stavkajočimi na pobudo Medstrokovnega akcijskega odbora solidariziralo tudi delavstvo Kranjske industrijske družbe na ta način, da je odbilo zahtevo le-te, da bi zaradi stavke gradbenih delavcev začeta dela nadaljevali tovarniški delavci. Prav tako so delavci, zaposleni pri KID, pomagali stavkajočim gradbenim delavcem s hrano in z zbiranjem prispevkov za denarno pomoč stavkajočim.

Tako je minil avgust, stavka pa se je nadaljevala v september. Ta čas — dne 5. septembra 1936 — pa je ban dr. Natlačen na pobudo dr. Antona Korošca, ki se je konec avgusta ob že omenjenem praznovanju krščanskega delavstva razočaral tudi nad tem ne samo na Jesenicah in Gorenjskem, kjer se je avgustovsko stavkovno gibanje začelo in potem prepljusnilo vso Slovenijo, izdal poostreno uredbo proti stavkam in mezdnim gibanjem delavstva.

V tej protidelavski uredbi je ban dr. Natlačen poostril policijske kazni za prekrške proti 'javnemu redu in njega očuvanju ob delavskih stavkah in mezdnih gibanjih'. Po tej uredbi so žandarji in policaji lahko aretirali slehernega, ki je 'postajal v gručah pred obrati, v katerih se je stavkalo' ali 'nabiral živila in denarne prispevke za podporo stavkajočim' ali 'branil z odobravanjem in simpatijami stavkajoče' oziroma odvračal 'tiste, ki bi radi delali', torej stavkokaze, ki jih je Kranjska industrijska družba že začela nabirati s pomočjo Karla Luckmana. Ta je potem pošiljal brezposelne delavce v zeleno strokovno organizacijo, v Zvezo združenih delavcev, ki jo je začel snovati jeseniški in koroškobelski kler (in seveda tudi v Zabreznici in pri drugih farovžih) potem, ko ga je dr. Korošec oštel, da kler ni 'storil ničesar, da bi preprečili združevanja delavcev JSZ s komunisti'.

Pri snovanju »zelene« organizacije se je potrudil predvsem koroškobelski kaplan Anton Duhovnik.

Iz vrst nabranih brezposelnih delavcev ustanovljena »zelena« Zveza združenih delavcev (tako organizacijo je že maja 1936 obljubil Westnu dr. Natlačen) je potem ponudila »Slogradu« delavce za nadaljevanje gradbenih del v tovarnah Kranjske industrijske družbe, 'tako, kakor je bilo že poprej dogovorjeno med kapitalom in njegovimi ponižnimi zavezniki za boj proti rdeči ljudskofrontovski nevarnosti'. Seveda so tej ceneni delovni sili obljubljali tudi 'kasnejšo zaposlitev v železarni'.

Tako je prišel 15. september 1936. Prvi dan je pod zaščito žandarmerije večina prve skupine stavkokazov šla na delo. Toda že naslednji dan je bilo videti, da se vedno več stavkokazov nagiba k stavkajočim, Kranjska industrijska družba in Slograd pa sta zahtevala žandarmerijsko pomoč, seveda samo 'zaradi lepšega', ker so bili obojni delodajalci že prej obveščeni o prihodu žandarjev 'specialistov' v Kranj, oddelka leteh pa tudi na Jesenice. Dr. Anton Korošec, ki si je že aprila 1920 kot takratni prometni minister umazal 'posvečene duhovniške roke' s krvjo stavkajočih železeničarjev na Zaloški cesti v Ljubljani, je zopet segel po nasilju nad slovenskimi in jugoslovanskimi delavci v interesu tujega kapitala.

Potem je prišlo do nasilja in odpustov voditeljev stavke v Kranju, pa tudi do aretacij v Škofji Loki, Tržiču in drugod in seveda tudi na Jesenicah, kjer je žandarmerija na zahtevo Kranjske industrijske družbe aretirala delavska zaupnika Jožeta Čelesnika in Franca Ravnika. Sodišče ju je moralo seveda izpustiti, ker za kak prekršek proti veljavnim zakonom ni moglo najti osnove, zato pa ju je kaznovalo okrajno glavarstvo z globo v skladu z novimi protidelavskimi banovinskimi uredbami.

V tem času so delničarji Kranjske industrijske družbe že imeli polno zaščito svojih kapitalističnih interesov s strani Stojadinovićevega režima in kraljeve banske uprave Dravske banovine v Ljubljani. Imeli so zagotovilo, da bo oblast dovolila gradnjo novega plavža, in tudi zagotovilo, da bo oblast s 'pomočjo svojih faktorjev na Jesenicah (mišljena je bila duhovščina in klerofašistična desnica) storila vse za številčno močno Zvezo združenih delavcev, neposlužneže pa bodo krajevni strankini faktorji nagnali iz Krekovega doma', kar se je potem s krščanskimi socialisti in njihovo JSZ tudi zares zgodilo ter da bo z novoustanovljeno 'zeleno' strokovno zvezo vsestransko podprla Kranjsko industrijsko družbo tudi pri pogajanjih in podpisu nove kolektivne pogodbe (staro iz leta 1934 in z izboljšavami, ki si jih je priborilo jeseniško delavstvo pod vodstvom komunistov v julijski stavki 1935, je KID nameravala odpovedati). Prav tako pa je banska uprava nameravala podpreti tudi KID pri mednarodno protipravnem boju proti nezaželenim delavskim zaupnikom, da bi potem lahko uredila 'sožitje' z delavstvom na način, kakršen bi ustrezal delodajalcem.

Tako opogumljeni so delničarji KID odbili zahteve delavskih organizacij, združenih v MAO, po ureditvi delovnih razmer in odnosov. Takoj, ko je bila objavljena banova protidelavska uredba, je izdala tudi KID letak in ga dne 5. septembra 1936 (še v času stavke Slogradovih delavcev) dala zaposlenemu delavstvu 'v premislek' in mu ponujala roko za 'sožitje', seveda v senci žandarskih bajonetov in policijskih pendrekov, ki so se začeli sprehajati po Jesenicah in Javorniku v znamenju 'sožitja', kakršnega si je želela KID in kakršno so delavci že poznali v Hitlerjevi Nemčiji in Mussolinijevi Italiji.

Letak KID z dne 5. septembra 1936 ni padel pri delavstvu na plodna tla. Medstrokovni akcijski odbor, ki so ga vodili razredno zavedni in protifašistični delavci, ki jih je KID imenovala 'nevedne, neodgovorne in zlonamerne elemente', se zaradi tega letaka ni zamajal v temeljih.

Zadnje dni stavke gradbenih delavcev ustanovljena Zveza združenih delavcev se v medstrokovno akcijsko enotnost železarskega delavstva še ni mogla vriniti. Delavstvo ni verjelo propagandnemu tarnanju delničarjev KID, marveč je verjelo dejstvom, delavskim dejstvom, delavski resnici, ki ne more postati nikoli kapitalistična resnica ali obratno, ker to nerešljivo nasprotje med družbeno proizvodnjo in zasebnim lastništvom lahko reši v delavski prid samo delavska socialistična revolucija. Tega so se živo zavedali razredno zavedni delavci, pa čeprav so jih kapitalisti imenovali 'nevedne, neodgovorne in zlonamerne elemente', delavsko resnico na katero so kazali in jo odkrivali na delavskih zborovanjih pa 'parole in gesla za stopnjevanje živčne napetosti (čigave?) in za naraščanje sovražnega razpoloženja do družbe (kapitalistične, ki je stremela k fašizmu, seveda!)', kar pa prav gotovo ni ugajalo lastnikom KID, ki bi radi 'mirno delavstvo','delavstvo z zdravo pametjo', ki mu je KID ponujala 'prijateljsko roko' ob večni asistenci policijskih pendrekov in žandarskih bajonetov.

Seveda so se našli tudi taki delavci, ki so tej 'prijateljski' roki verjeli prav tako kakor tisti SA-Mann, o katerem poje neka Brechtova pesem.*

In taki delavci so se potem znašli tudi v vrstah tovarniške 'obveščevalne službe', obešene na 'prijateljsko roko', ki jo je KID ponujala delavstvu, da bi ga potem lažje zgrabila za vrat. Tako je Kranjska industrijska družba — opogumljena s Koroščevo in banovo obljubo — začela že 10. septembra 1936 kovati zaroto proti delavskim zaupnikom — proti Venclju Perku, Ignacu Kralju in Viktorju Stražišarju, pet dni kasneje pa še proti Jožetu Čelesniku z zbiranjem obtežilnega gradiva, na podlagi katerega bi jim potem banska uprava razveljavila zaupniške mandate, Kranjski industrijski družbi pa dala potem proste roke, da bi jih postavila na cesto.

Oblast je šla Kranjski industrijski družbi takoj na roko, saj je tudi sama s pomočjo jeseniške JRZ vodila boj proti somišljenikom teh ljudi, ki so za oktobrske občinske volitve postavili nekakšno Listo slovenskega delovnega ljudstva z nosilcem in krščanskim socialistom dr. Alešem Stanovnikom.

Tudi Jože Čelesnik in France Ravnik sta bila na tej listi. Morda so ju 16. septembra prav zaradi tega zaprli in ju izročili sodišču?

Dr. Ivo Štempihar se je še živo spominjal tistih dni in ovir, ki jih je oblast delala Listi slovenskega delovnega ljudstva, na kateri je za občinskega odbornika na Jesenicah kandidiral tudi sam. Spominjal se je, kako je kler pritiskal na krščanske volilce, da bi volili listo JRZ z Valentinom Markežem kot nosilcem, dr. Aleša Stanovnika, ki mu ni mogel nihče očitati, da ni kristjan, pa proglašali za izobčenca.

Brez dvoma so duhovniki na tak način dobili kak odstotek glasov tudi med tistimi jeseniškimi verniki, ki bi raje volili dr. Stanovnika kakor Valentina Markeža. Pa bi za zmago tudi tisti glasovi ne zadoščali, ko bi agitatorji JRZ ne pripeljali na volišče volilcev iz jeseniške ciganske družine Rajhardov. Ti glasovi so dali potem oblast listi JRZ dne

* gl. str. 354

23. oktobra 1936 in v jeseniški občini ustoličili Valentina Markeža za župana.

Morda je ban dr. Natlačen čakal prav na izid teh volitev, da je šele dne 26. oktobra 1936 izdal odredbo, s katero je na predlog Kranjske industrijske družbe odvzel mandat delavskim zaupnikom Ignacu Kralju ter Viktorju Stražišarju in Jožetu Čelesniku 'zaradi hude kršitve zaupniških dolžnosti'.

In ker so razrešeni delavski zaupniki po zakonu imeli pravico do pritožbe na ministrstvo za socialno politiko, jim je dr. Štempihar sestavil pritožbe. Le-to pa jih je rešilo v korist KID, oziroma potrdilo 'pravilnost banovinske odredbe'.

Banska uprava je to 22. januarja 1937 sporočila Kranjski industrijski družbi, ta pa, ne da bi čakala, da bodo tudi prizadeti prejeli obvestilo o potrditvi odredbe banske uprave z dne 26. oktobra 1936, je takoj po prejemu dne 23. januarja 1937 odpovedala službeno razmerje vsem trem prizadetim in to celo dva dni prej, preden so Kralj, Čelesnik in Stražišar dobili obvestilo iz Ljubljane.

Tako je potem dr. Štempihar lahko vložil zanje tožbo pri okrajnem sodišču v Kranjski gori, ker po zakonu banska uprava ni imela pravice ne potrjevati ne razveljavljati mandata posameznih delavskih zaupnikov, marveč samo potrditev prejema liste, ki je bila v kakem podjetju izvoljena za posredništvo med delavci in podjetjem.

Toda v tem času se je srd Kranjske industrijske družbe ponovno naperil proti Venclju Perku, ki je bil 6. decembra 1936 izvoljen na listi slovenskega delovnega ljudstva za župana na Koroški Beli. Kranjska industrijska družba je seveda seštevala glasove, dane listi slovenskega delovnega ljudstva v obeh železarskih občinah in ugotovila, da tvorijo volivci te listine večino in da bi bila ta lista, ko bi bila v jeseniškem železarskem revirju ena sama občina, zmagovalka.

Lastniki KID so bili v tem času na Venclja Perka še toliko bolj besni, ker so v njem videli najsposobnejšega delavskega voditelja na Jesenicah, ki je natančno preračunal vse njihove postavke v osnutku nove kolektivne pogodbe, potem ko so odpovedali staro in napravili osnutek nove. Na zborovanjih, ki jih je prirejal Medstrokovni akcijski odbor, je prihajal s številkami in ugotovil goljufivost povprečja delavskega zaslužka, kakor ga je prikazovala KID, in prišel s stvarnim povprečjem ter tako pokazal delavstvu tudi ekstraprofit, ki ga je nameravala KID ustvariti prav na račun nove kolektivne pogodbe.

Tako se je bes delničarjev KID zagnal proti Perku ne samo z odprtim pismom, ki ga je poslala njemu, Jožetu Čelesniku in Ignacu Kralju 28. decembra 1936, marveč tudi z drugačnim pritiskom — z direktno grožnjo podpredsednika KID slovenskega velešpekulanta in bankirja Avgusta Praprotnika, tistega, ki je izhajal iz kroga velikih malverzatorjev in okoriščevalcev bančniškega in gospodarskega položaja po letu 1918 — iz tako imenovanega kroga Žerjavove mladine, kroga, ki je leta 1928 pravzaprav omogočil celjskemu nemškemu velekapitalistu Westnu, da je kupil za neznaten denar Kranjsko industrijsko družbo — in seveda tudi s pomočjo propagandnih sredstev, s Tovarniškim vestnikom KID, ki je

začel januarja 1937 izhajati prav z namenom boja proti razredno zavednemu delavstvu. (Podatke glej II. kongres KPS.)

In res je »Tovarniški vestnik« že v svoji prvi številki dne 7. januarja 1937 napadel Venclja Perka, Jožeta Čelesnika in Ignaca Kralja:

> »Z našim pismom z dne 5. septembra (1936), ki smo ga naslovili na delavstvo in vročili vsakemu delavcu po en izvod, smo izrecno izjavili, da nimamo poželjenja po nasprotstvih in po boju nasproti našemu delavstvu, temveč da je naša samo ob sebi umevna želja, da ustvarimo mirno sožitje z našim delavstvom, da moramo tako skupno delati za razvoj in uspevanje našega podjetja, v katerem naj vlada veselje do dela, tako nameščencev, delavstva in delničarjev. Izrazili smo prepričanje, da je vse to možno le ob skupnem delu, pri katerem je treba nesoglasja izločevati.
>
> Medtem opažamo, da vi nadalje ob vsaki priliki poudarjate vaše sovražno razpoloženje napram naši družbi in vaše sodelavce hujskate proti podjetju in to celo v primerih, ki so v izrecnem interesu delavstva in ki jih večina le-tega pozdravlja. Vi tako z vsemi sredstvi stremite, da onemogočite prijateljsko sodelovanje med delavstvom in podjetjem, ki si ga sicer želi večina delavstva.«

Ta »večina delavstva«, ki jo propagandist v Tovarniškem vestniku tako rad ponavlja, je imela namen, da bi se zajedla bralcem v možgane, zlasti bralcu, ki ne razmišlja preveč, kadar bere. Tako se potem ob tej »večini« čuti osamljenega in edinega, ki se s to »večino« ne strinja in ki ga, če bo to javno pokazal, lahko doleti »kazen«, ki čaka vsakega, ki bi se ne strinjal s podjetjem in podjetju morda celo ugovarjal. Zato »želji večine po sodelovanju« pri takem propagandnem prijemu sledi takoj napoved sankcije — grožnja vsem, ki se z mnenjem »večine« ne strinjajo ali mu celo nasprotujejo.

Dr. Štempihar je bil advokat in je poznal »sofistiko«, h kateri se zatekajo advokati, kadar bi radi omilili »zlo«, ki ga ne morejo izpodbiti na podlagi stvarnih dokazov. Še bolj pa se »sofistike« poslužujejo meščanski politiki in propagandisti, kadar bi radi volivce ali bralce »prepričali«, da imajo samo oni prav in da je nasprotna stran »kriva« vsega zla, ki preprostega volivca in bralca tepe. Toda družbeni razvoj ne rešuje svojih nasprotij s »sofizmi« in s »sofistiko«, to staro laži-vedo. Prej ali slej se zato sofistično zgrajena »resnica« podere in se izkaže za laž, za slepilo, s katerim sicer lahko za določen čas dosežeš učinek in uresničiš svoj smoter, naposled pa se izpod te poplave besed pokaže tista resnica, ki bi jo rad prikril in ki v toku družbenega razvoja najde potem tudi svojo zgodovinsko potrditev.

Tudi zaslepljevanju delavstva s strani delničarjev KID in režimskih politikov je bil namenjen drugačen konec, kakor so si ga obetali v svojem boju proti delavstvu, prikritem v »sožitje«, v »prijateljsko ponujeno roko«, pa tudi za »širokogrudnostjo posojil za gradnjo delavskih stanovanj« je bila drugačna resnica kakor »dobrota delničarjev«, o kateri se je skrivala dobra in za daljše obdobje preračunana misel, da bi delavca priklenili na Jesenice in ga potem lahko po svoji volji »privili«.

In tako je bilo tudi z »izleti — s temi manifestacijami sožitja dela in kapitala«, saj so sredstva za te izlete ustvarjali delavci sami.

Vse, kar so obljubljali delničarji, je bilo v resnici tako, kakor so o tem govorili delavci, ki so se že zavedali, da sprave s kapitalom ni in

da je osvoboditev delavstva izpod kapitalističnega izrabljanja lahko samo delo delavcev samih in prav tako bodoča družba, za katero stremimo.

Taka družba, za katero so se borili ljudje kakor Vencelj Perko, Jože Čelesnik, Ignac Kralj in drugi razredno zavedni delavci, pa — razumljivo — kapitalistom ni bila pri srcu in bi jo radi preprečili. Zato so grozili:

»Ako boste nadaljevali na ta način vaše delovanje proti naši družbi, bomo primorani izvajati edino mogočo posledico in se odpovedati nadaljnjemu vašemu sodelovanju v podjetju.

Namen tega pisma je, da Vam to jasno in nedvoumno izrazimo.«

V tem pismu pa je bila seveda tudi indirektna grožnja proti vsem delavcem, ki bi si 'sodelovanja in sožitja nameščencev, delavcev in delničarjev' ne zamišljali tako kakor delničarji, ki so hoteli s propagando 'sožitja in sodelovanja med delom in kapitalom' vplivati na neosveščeni in zaradi tega omahljivi del delavstva. Brez dvoma ni bilo samo po naključju v isti višini kakor Odprto pismo gg. Venclju Perku, Jožetu Čelesniku in Ignacu Kralju na isti strani Tovarniškega vestnika objavljeno tudi obvestilo: »KOLEKTIVNA POGODBA. Prihodnji teden se začnejo razprave za (do)končno določitev nove kolektivne pogodbe.«

Prav tako ni naključje, da so delničarji Kranjske industrijske družbe novembra 1936 odpovedali kolektivno pogodbo iz leta 1934, dopolnjeno s pridobitvami, ki si jih je jeseniško delavstvo priborilo v julijski stavki 1935. S pomočjo JRZ je KID že dobila na svojo stran Albina Gaserja, ki se je že pripravljal, da za funkcijo, ki so mu jo obljubljali v klerofašistični ZZD, ob pogajanjih za kolektivno pogodbo razbije organizacijo krščanskih socialistov — Jugoslovansko strokovno zvezo, v kateri je zastopal in vodil desno, režimu naklonjeno, a še vedno manjšinsko krilo jeseniške podružnice JSZ. To dejanje pa bi hkrati pomenilo začetje akcijske enotnosti delavstva, zaposlenega pri Kranjski industrijski družbi.

Še bolj kot na vse to, pa se je pri odpovedi stare kolektivne pogodbe KID zanašala na banovo obljubo o že znani razrešitvi razredno zavednih delavskih zaupnikov, pa tudi na policijske pendreke in žandarske bajonete, ki bi v primeru nove stavke, o kateri se je na Jesenicah zopet govorilo kot o sredstvu za dosego delavskih zahtev, to stavko zadušili, kot so tekstilno stavko v Kranju in gradbeno na Jesenicah.

Tako so se delničarji opogumili in šli v akcijo, da bi znižali delavske mezde. Pri tem pa so se seveda sklicevali na jugoslovansko in slovensko povprečje, ki je res kazalo na slab socialni položaj delavstva v Jugoslaviji, pri tem pa seveda zamolčali, da so bile mezde delavstva v metalurgiji vselej višje od teh povprečij, saj so na primer mezde tekstilnega delavstva segale globoko pod povprečje v državi in Dravski banovini. Na splošno pa je bilo povprečje leta 1936 povsod nižje kakor leta 1930, ko je znašalo 26,56 din za osemurno delo.

Dr Štempihar je dobro vedel, da je znašalo povprečje delavske mezde v Jugoslaviji leta 1936 za osemurno delo samo 21,74 din, v Dravski banovini pa 23 din. Najnižje je bilo v Vardarski banovini (Makedonija), kjer je leta 1936 znašala povprečna mezda samo 17 din za osemurno delo. Zato ni nič čudnega, če so prav to leto vso državo pretresale delavske stavke in da jih je bilo 392, kakor so ugotavljale statistike.

Tudi Kranjska industrijska družba je hotela znižati mezde, ki naj bi temeljile na tako imenovani temeljni mezdi po 38 din za osemurno delo moške delovne sile, po 25 din za osemurno delo ženske delovne sile in po 16 din za nepolnoletno delovno silo (za delavce pod 21 let starosti). Na to mezdo bi se dodajale doklade za skupinsko usposobljenost — takoimenovana skupinska mezda (bilo je osem različnih skupin: najnižja je bila prva, najvišja osma skupina, v kateri je bilo samo 16 delavcev, v sedmi 165, v šesti 283, v peti 472, v četrti 490, v tretji 472, več kakor tisoč delavcev pa je bilo v najnižjih prvih dveh grupah: v drugi 405 delavcev, 25 delavk, 32 mladine in v prvi 533 delavcev in 71 delavk). Izkoriščanje delavstva pa so delničarji hoteli priviti predvsem z novimi akordnimi postavkami, pri katerih je po stari pogodbi sodelovalo tudi delavstvo, po novi pa si je postavljanje akordnih postavk lastilo samo obratovodstvo, kar je dajalo podjetju nepregledne možnosti dodatnega izkoriščanja.

Vse to pa je razobličil pred delavstvom prav Vencelj Perko, okrog katerega so se v dr. Štempiharju v tistih februarskih dnevih 1940 zbirale misli kot ob osrednji delavski osebnosti tistega časa ne samo na Jesenicah, marveč tudi na Gorenjskem, o delavski osebnosti, o kateri tista leta niso govorili samo delovni ljudje po Sloveniji kot o 'rdečem' županu občine Koroška Bela, marveč še bolj oblastniki od Jesenic do Ljubljane in Beograda, saj so se več kakor tri leta prizadevali, da bi ga onemogočili, naposled pa so sklenili, da ga konfinirajo za zidove in bodečo žico taborišča v Bileći.

Ta dan, dne 17. februarja 1940 bi moral biti Vencelj Perko tu, saj bi moral z dr. Ivom Štempiharjem na sodišče v Kranjsko goro zaradi tožbe proti KID, ki je 23. januarja 1937, na dan, ko je ta družba odpovedala Ignacu Kralju, Jožetu Čelesniku in Viktorju Stražišarju, poslala na bansko upravo še obsežnejše 'obtežilno' gradivo kakor septembra 1936 prav zaradi njegovih govorov, ki jih je imel na januarskih delavskih shodih 1937 in na katerih je s pravo doslednostjo marksističnega dialektika razobličeval izkoriščevalsko plat nove kolektivne pogodbe in ki je tudi kot župan povezoval delovanje občine z interesi delavstva, zaposlenega pri KID in drugih podjetjih:

»SLUŽITI POVSOD IN BREZ OKLEVANJA ŽELJAM IN POTREBAM SLOVENSKEGA DELOVNEGA LJUDSTVA! V tej najvišji nalogi so obsežene prav vse točke našega delovnega načrta,« je bilo rečeno v letaku, ki ga je naslovil župan Vencelj Perko v imenu Liste slovenskega delovnega ljudstva takoj po izvolitvi in o katerem so govorili potem delovni ljudje po vsej Sloveniji, saj po volitvah navadno niso bili več vajeni, da bi se volivcem in občanom kdo zahvaljeval, ker so mu izrazili zaupanje, še manj pa, da bi kak župan ali občinski odbor smatral predvolilne napovedi volivcem po volitvah še za dolžnost, da bi jih uresničili.

Ta, Perkov letak pa je bil obljuba, ki je zvenela kakor prisega zvestobe slovenskemu delovnemu ljudstvu. Tu so odborniki izjavljali, da se zavedajo odgovornosti, ki je prešla z izvolitvijo nanje — odgovornosti pred volivci, zaradi katerih bodo 'organizirali nameravano delo tako, da bo postavljeno na kar najbolj široko podstavo in pod kar najbolj učinkovito nadzorstvo volivcev'. Poskrbeli bodo predvsem, da 'bodo volivci vsakokrat in popolnoma po resnici obveščeni o vsem, kar je v zvezi z delom danes ustanovljenega KLUBA SLOVENSKEGA DELOVNEGA LJUDSTVA NA KOROŠKI BELI'...

To je bilo novo in tega novega se je meščanska petolizniška gospoda v službi svojih gospodarjev — delničarjev Kranjske industrijske družbe najbolj bala. Avgust Kuhar, že dirigirani urednik Tovarniškega vestnika, ki je začel januarja 1937 mesec po volitvah na Koroški Beli izhajati, je v imenu JRZ poročal svojim gospodarjem; Lovro Humer, nekdanji orjunaš, v imenu JNS.

Pravzaprav je bila zmaga Venclja Perka za delničarje in meščanske politike iznenadenje, saj se je v predvolilnem času pokazala na Koroški Beli mnogo manjša enotnost med krščanskimi socialisti, narodnimi socialisti in marksističnimi delavci kakor na Jesenicah, kjer je na listi slovenskega delovnega ljudstva bil nosilec dr. Aleš Stanovnik. Na koroško-belskem predvolilnem letaku so delničarji KID in njihovi hlapci lahko brali, da se 'namera široke ljudske skupnosti ni posrečila'. Nacionalisti so svoje sodelovanje odklonili, ker jim 'ni bilo všeč ime liste' in ker se še niso otresli 'narodnega jugoslovanstva' iz Živkovićevih in Jeftićevih časov, ki slovenskega naroda kot naroda nista priznavala. V programu liste slovenskega delovnega ljudstva pa je pisalo:

> »Mi priznavamo 'slovensko vprašanje', kar pomeni, da postavljamo zahtevo po taki ureditvi države, v kateri bomo Slovenci kot narod na svojih tleh sami gospodarili in po lastnem preudarku urejali razmerja do drugih narodov.«

Tudi krščanski socialisti na Koroški Beli so odklanjali sodelovanje na listi delovnega ljudstva, kar je bilo prav gotovo znak nepoučenosti ali pa pritisk kaplana Duhovnika nanje, da so zamižali, oziroma pustili, da jim je župnišče nadelo slepočnice in jih vpreglo v voz JRZ, čeprav je Stojadinović-Koroščeva JRZ že razbijala delavsko organizacijo krščanskega delavstva, Jugoslovansko strokovno zvezo, s fašističnim sindikatom Zvezo združenih delavcev, ki se je septembra 1936 osnovala na Breznici, ker ji na Jesenicah takrat še ni uspelo in tudi pri pogajanjih za kolektivno pogodbo ni imela svojih obratnih zaupnikov, dokler ni Albin Gaser izjavil, da izstopa iz Jugoslovanske strokovne zveze in da pristopa k Zvezi združenih delavcev na Breznici, torej k organizaciji, ki je 'izrazila navdušenje nad novo kolektivno pogodbo' že 17. januarja 1937, torej prav na dan, ko je novoizvoljeni župan občine Koroška Bela na delavskem zborovanju nazorno razobličil le-to v jezo delničarjev. Tako je Vencelj Perko, ki je bil delničarjem KID trn v peti že od julijske stavke 1935, padel pri njih v še večjo nemilost. Zakleli so se, da ga bodo oddvojili od delavskih množic, te pa so ga — kakor v posmeh prizadevanju delničarjev — izvolile še za župana v občini Koroška Bela-Javornik.

Dr. Ivo Štempihar ni mogel vedeti (razen če je morda zvedel posredno), kakšno poročilo sta o volitvah napisala za upravo KID uslužbenca Avgust Kuhar kot pripadnik režimske JRZ in Lovro Humer kot pripadnik JNS in se vsak v svojem poročilu obenem opravičevala, ker tidve stranki nista mogli uresničiti želje podpredsednika upravnega sveta Kranjske industrijske družbe Avgusta Praprotnika, ki je tik pred občinskimi volitvami naročal tehničnemu direktorju inž. Dostalu in uradniku Lovru Humru, naj bi se JRZ in JNS (klerikalci in nacionalisti) pri

občinskih volitvah združili in odločili za skupen nastop na Jesenicah proti Stanovnikovi, na Javorniku in Koroški Beli pa proti Perkovi listi slovenskega delovnega ljudstva. Avgust Kuhar je kot predsednik volilne komisije na volišču št. I na Javorniku kot zaupnik JRZ skušal zaman s svojo prisotnostjo vplivati na volivce, da bi lista JRZ dobila večino, čeprav je marsikateri omahljivi volivec prav zaradi Kuharja in njegovega naraščajočega vpliva pri KID glasoval za JRZ. Dr. Štempihar ni vedel, da je Avgust Kuhar v svojem poročilu o koroškobelskih občinskih volitvah Westnu, Praprotniku, dr. Natlačenu in dr. Korošču imenoval njega in dr. Stanovnika kot 'pomagača Venclja Perka in Ignaca Kralja' in ju prištel h Kralju in Perku, da so 'dobili občino Koroška Bela v svoje roke' in da so to 'storili na Javorniku, da bi mogli KID na vrat' (verjetno mišljeno: da bi mogli seči Kranjski industrijski družbi za vrat — op. M. Kl.). Mimo tega je Avgust Kuhar sporočil, da so bili 'vsi volivci komunistov delavci KID' in glasove primerjal z glasovi pri volitvah delavskih zaupnikov, kjer je 'komunistična lista' dobila samo dva glasova manj kakor lista delovnega ljudstva na Koroški Beli. V svoji Pripombi pa je opisal tudi razpoloženje, ki je vladalo ob volitvah na Koroški Beli, čeprav s svojimi zelenimi in komunistom sovražnimi barvami:

»Demonstracije za Perka so se vršile (slovensko: so bile) celi dan (slovensko: ves dan — op. M. Kl.). Na volišče so hodili v grupah pod vodstvom Federla, Mohoriča, Kralja in drugih. Volili so demonstrativno in izzivalno, kakor da bi hoteli demonstrirati (delavski) gnus proti nam. Vtis, ki ga pri teh neumnih množicah dobiš (delovni človek, ne pozabi, da so te meščanski politiki prištevali k neumnim množicam!), je, da ne smemo več slabo igrati, da nam komunisti ne pridejo na vrat (mišljeno: da meščanski politiki morajo spremeniti svojo igro z delovnimi množicami, da bi jim — meščanskim jerobom — ne sedli komunisti za vrat).«

Da se ne bi mučili s Kuharjevo slovenščino, je v tem pismu Kuhar predvideval 'težko borbo' s komunisti, vendar se bodo režimski pristaši prizadevali, da komunisti ne bodo mogli za obstoječi družbeni red razkrojevalno delovati ne v občini ne pri KID. Predlagal je, naj bi KID podprla 'edinstveno fronto, ki je sposobna komuniste pregaziti', torej na fašizem, h kateremu je stremel takratni režim JRZ. Naposled je Kuhar obljubljal, da si bodo režimski ljudje na Jesenicah 'prizadevali dobiti ... povezavo komunistov s centralo in jih tako razpustiti'.

Vsega tega seveda dr. Štempihar tistega dne, ko je pisal pred odhodom na sodišče v Kranjsko goro pismo Venclju Perku v Bileću, ni mogel vedeti. Na zaroto oblasti in Kranjske industrijske družbe proti razredno zavednim delavskim zaupnikom je lahko samo sklepal po posledicah in drugih migljajih, s katerimi je odkrival ozadje, za katerim se je pletla usoda njegovih klientov in sodrugov, ki jih je že po potrditvi odloka banske uprave o odvzemu mandatov branil, oziroma vložil proti nezakonitemu ravnanju KID v njihovem imenu tožbo pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori in ki se je potem prav tako kakor za Venclja Perka vlekla v nedogled.

Venclja Perka, kakor da bi se proti njemu ne čutila dovolj močno, je Kranjska industrijska družba odpustila šele šestindvajset dni po

6. marcu 1937, po dnevu, ko ga je na željo KID banska uprava razrešila zaupniških dolžnosti. Predtem pa je, kakor še proti nikomur drugemu poprej, začela propagandno gonjo v Tovarniškem vestniku, ki jo je dr. Štempihar že pred Perkovim odpustom pozorno spremljal.

Izvolitev Venclja Perka kot župana, kakor že vemo, je padla prav v obdobje, ko je KID konec novembra 1936 odpovedala kolektivno pogodbo in kot datum odpovedi navedla 31. januar 1937. Dne 7. januarja je v Tovarniškem vestniku objavila že citirano Odprto pismo. V naslednji številki je Tovarniški vestnik objavil osnutek nove Kolektivne pogodbe. Delavske strokovne organizacije, združene v Medstrokovnem akcijskem odboru, so nato v prvi številki svojega glasila »Naš kovinar« objavile protipredloge, ob katerih so se potem zataknila pogajanja, ker jih Kranjska industrijska družba ni bila voljna sprejeti, saj je bil namen njenega osnutka nove kolektivne pogodbe znižanje delavskih mezd, na kar je opozoril Vencelj Perko že na delavskem zborovanju 17. januarja 1937 in potem še v članku »V znamenju mirnega sožitja«, objavljenem 3. februarja 1937 v »Našem kovinarju«. Še pred tem je kot župan občine Koroška Bela sprožil razpravo o novi kolektivni pogodbi KID tudi na seji občinskega odbora, ta pa, zavedajoč se, da je večina občanov delavska in zato zainteresirana za položaj delavstva v tovarnah KID na Jesenicah in Javorniku, je podprl upravičene delavske zahteve in strokovne delavske organizacije. Zato je Vencelj Perko pismeno predlagal jeseniškemu županu Valentinu Markežu, da bi le-ta sklical posvet županov vseh zainteresiranih občin Jesenic, Koroške Bele, Breznice in Dovjega-Mojstrane. Podoben predlog sta potem dr. Stanovnik in dr. Štempihar skupaj z drugimi jeseniškimi občinskimi odborniki svoje liste (Liste slovenskega delovnega ljudstva) izročila županu Markežu, ki ga seveda ni mogel zavrniti, saj bi se tako vse prehitro razkril fašistični odnos JRZ do delavstva. Tudi drugi župani, povabljeni na sestanek 31. januarja 1937, so bili režimski. Kljub temu pa so se morali zavzeti za delavstvo in v sprejetih sklepih opozorili med drugim tudi to, da je 'v interesu mirnega sožitja delavcev in (delničarjev) Kranjske industrijske družbe', da družba ne zniža sedanjih delavskih dohodkov, ker bi se pri znižanju le-teh znižala tudi delavčeva 'kupna moč, od katere je odvisno gospodarsko življenje v prizadetih občinah', kot 'zakoniti zastopniki občinskih uprav' pa so se obrnili tudi 'na gospoda bana, naj podpre upravičene težnje vseh delavcev, zaposlenih pri Kranjski industrijski družbi'.

A kaj ko je bil ban dr. Natlačen na strani KID, ki je za 'sožitje' in za 'prijateljsko roko', v teh časih ob sleherni priložnosti ponujano delavstvu, zahtevala od delavstva poslušnost in izpolnjevanje njene volje. Zato bi bili sklepi županov prizadetih občin lahko ostrejši. Kljub temu pa pobuda občinskega odbora Koroška Bela in odbornikov z liste slovenskega delovnega ljudstva ni bila jalova, saj bi drugače do omenjenega sestanka in sklepov, ki so kljub vsemu bili delavstvu KID v znatno pomoč, sploh ne prišlo.

Potem je sledil obisk županov omenjenih občin pri banu. Ban dr. Natlačen, ki je bil poučen o pravih pobudnikih županske akcije, je Perka

docela ignoriral. Perko takrat še ni vedel, da je ban dvanajst dni poprej prejel od delničarjev KID ponovno zahtevo za razrešitev njegovih zaupniških funkcij.

Od bana je vodila župane pot do podpredsednika upravnega odbora KID Avgusta Praprotnika. Ta je županom nedvoumno povedal, da iz njihovega prizadevanja v delavsko korist ne bo nič in se jezil nad delavskimi predstavniki, ker 'nimajo nobenega razumevanja za napore Kranjske industrijske družbe'. Perko, ki je med vsemi najbolj poznal bistvo spora, je Praprotnikove izjave zavračal z dejstvi, ki jih je povedal že na delavskem shodu 17. januarja in ki jih je zapisal tudi v članku, ki je izšel prav dan pred tem obiskom. Praprotnik je ugovarjal, naposled pa je le priznal, da gre pri sedanji pogodbi 'za cirka enajstodstotno znižanje mezd', toda ob slovesu ni prav nič skrival svoje jeze na Perka, marveč mu je zagrozil: »Gospod Perko, vi ste naš delavec in bomo z vami o tem še posebej govorili.«

Vencelj Perko je lahko slutil, kaj ga čaka. Sicer pa je za tak primer že v svojem članku 3. februarja 1937 povedal, da ga grožnja KID ne bo odvrnila od poti boja za delavske pravice. Če se bo uresničila, bo samo nov dokaz o 'sožitju s KID'.

Tiste dni je namreč prišlo že med samimi pogajanji za novo kolektivno pogodbo do odpustov Ignaca Kralja, Jožeta Čelesnika in Viktorja Stražišarja. Vsi trije so bili neposredno udeleženi na pogajanjih, ki jih je uprava KID namenoma prenesla v Ljubljano, da bi delavstvo kakor pri prejšnji pogodbi iz leta 1934 ali pa pri stavkovnih pogajanjih v letu 1935 ne moglo direktno vplivati na potek pogajanj. Kljub temu pa je prav odpust omenjenih povzročil 23. januarja 1937 protest strokovnih organizacij, ki so zahtevale, da KID odpust prekliče. Toda KID tokrat ni odnehala. Odrekla je odpuščenim prisostvovanje na pogajanjih v vlogi delavskih zaupnikov. Če jim hočejo prisostvovati, jim lahko prisostvujejo samo kot zastopniki strokovnih organizacij ali kot eksperti le-teh. Tedaj se je za prizadete zavzel Centralni tajnik Strokovne komisije za Slovenijo Franc Leskošek in s pozivom strokovnih organizacij zahteval od KID to, kar so zahtevale že strokovne organizacije, pa so ga predstavniki KID zavrnili, da prizadetim niso odpovedali zaradi njihovih nastopov pri pogajanjih za kolektivno pogodbo.

Tako se je samovolja delničarjev Kranjske industrijske družbe nadaljevala ob ministriranju Zveze združenih delavcev, ki jo je KID poklicala in kljub ugovorom drugih predstavnikov strokovnih organizacij vztrajala, da prisostvuje pogajanjem, čeprav te organizacije takrat v tovarnah KID na Jesenicah in Javorniku še ni bilo.

Dr. Štempihar je imel kot advokat odpuščenih in njihov pooblaščenec v tožbi proti KID polne roke dela. Delavstvo v tovarnah KID se ni strinjalo s 'sožitjem', kakršno so mu ponujali delničarji. Proti odpovedi Kralju, Jožetu Čelesniku in Viktorju Stražišarju je protestiralo tako, da jih je 30. januarja 1937 ponovno izvolilo za svoje zaupnike kljub temu, da so lahko volili samo 16 zaupnikov, ker je upravi KID s pomočjo banovinskih oblasti uspelo zmanjšati prejšnje število 31 delavskih zaupnikov

na 16 zaupnikov, torej skoraj za polovico, proti čemur je v svojem članku dne 3. februarja protestiral tudi Vencelj Perko. Zaupniške volitve so bile namreč razpisane že 4. januarja 1937, torej 19 dni pred 23. januarjem, ko je KID na podlagi potrditve razrešitve omenjenih zaupnikov s strani ministrstva za socialno politiko odpovedala omenjenim delovno razmerje. Hkrati pa je nova izvolitev že sama po sebi anulirala bansko odločbo z dne 26. oktobra 1936, saj je s 4. januarjem in novim razpisom za volitve delavskih zaupnikov in potem z njihovo izvolitvijo 30. januarja 1937 nastopilo novo mandatno obdobje, torej so bili ponovno zakonito izvoljeni. Zato je banska uprava vnovič priskočila na pomoč Kranjski industrijski družbi in razveljavila demokratično izvoljene zaupnike delavstva Ignaca Kralja, Jožeta Čelesnika in Viktorja Stražišarja, mimo tega pa potrdila predlog KID za razrešitev Venclja Perka, ki je že naslednji dan — dne 6. marca 1937 — prejel odpoved službenega razmerja pri KID prav tako kakor prej omenjeni brez navedbe vzroka.

Dne 23. marca 1937 je o zadevi odpuščenih odločalo okrajno sodišče v Kranjski gori, na katero so se odpuščeni obrnili kot tožniki KID, ki jih je protizakonito odpustila. Sodišče je v razočaranje delničarjev KID odločilo tožbo v korist tožnikov in razsodilo, da je bil odpust pravno neutemeljen. Zato je odpust razveljavilo, to pa je seveda pomenilo, da je delovno razmerje odpuščenih delavskih zaupnikov teklo neprekinjeno naprej. Delničarji KID so seveda ugovarjali in celo oporekali sodišču, da ni bila tožba delavskih zaupnikov pravno dopustna. V svojem prizivu z dne 5. aprila 1937 so očitali okrajnemu sodišču v Kranjski gori, da je prineslo svojo razsodbo v korist odpuščenih delavskih zaupnikov na podlagi nepravilnega tolmačenja pravnih predpisov. Po mnenju delničarjev sodišče ni bilo pristojno odločati o tej zadevi, o kateri je po njihovem precej majavem mnenju lahko odločala samo upravna oblast. To pa je bilo za KID samo obrtno nadzorništvo banske uprave, ki je s potrditvijo razrešitve delavskih zaunpikov samo formalnopravno potrdila predlog KID za odvzem mandata zaupnikom.

Tako se je začela dolgotrajna pravda, za katero Kranjska industrijska družba ni mogla kljub pomoči s strani oblastev nikoli dobiti dovolj močnega prijema, da bi se njenega nezakonitega ravnanja ne dalo izpodbiti celo z zakoni, ki so bili vse prej, kakor delavstvu naklonjeni. To ji je šlo na živce, pa tudi Zvezi industrijcev, na katero se je KID obrnila, da bi dosegla s svojim vplivom take zakonske odredbe, ki bi ne bile tako 'nepopolne in nezadostne' za dosego smotrov, ki bi jih delničarji KID radi za popolno podrejenost delavstva dosegli.

Dr. Štempihar je v imenu nezakonito odpuščenih delavskih zaupnikov vodil pravde skozi vse leto 1937 preko vseh sodnih inštanc in se avgusta 1938 v imenu odpuščenih delavskih zaupnikov pri Kranjski industrijski družbi zatekel naposled na Mednarodni urad dela pri Društvu narodov v Ženevi in tako prenesel boj jeseniških kovinarjev za delavske pravice tudi v mednarodno javnost, čeprav je vedel, da bodo morda njegovo petnajst drobno tipkanih strani dolgo spomenico vzeli samo na znanje, ker se vlade, članice Društva narodov in članice Mednarodnega urada za delo niso čutile dolžne, da bi načela mednarodne delavske za-

konodaje spoštovale. Tako so na pr. leta 1933 ali 1934 k temu uradu pristopile ZDA s pogojem, da s tem določila te organizacije zanjo niso obvezna, oziroma da lahko uravnava svoje zadeve na tem področju svobodno.

In kako naj bi se po tem vprašanju potem pravičneje obnašala Jugoslavija, ki se je v svoji politiki v tem času že skoro popolnoma naslonila na fašistični velesili Nemčijo in Italijo, ki sta iz Društva narodov in njenih organizacij že izstopili in po katerih je skušala uravnavati svojo zakonodajo sedaj tudi Jugoslavija.

Toda vseeno! Spor za Venclja Perka je bil zdaj rešen. Rešen skoro po polnih treh letih pravniškega boja. Upravno sodišče v Celju je dne 9. februarja 1940 odločilo Perkov spor s Kranjsko industrijsko družbo v Perkovo korist, toda Kranjska industrijska družba se je enostavno odpovedala dokazu po spisih Upravnega sodišča v Celju in to prek dr. Iva Štempiharja sporočala tudi tožitelju, istočasno pa je ponovila pogojni odpust, verjetno v upanju, da bo zdaj s Perkom, ki ga je oblast konfinirala v Bileće, dokončno opravila.

Tega zadnjega dr. Ivo Štempihar ni zapisal v svojem pismu. Ni se mu posrečilo, da bi Perka pripeljal iz Bileće k razpravi v Kranjsko goro. Morda so se bali, da bi Perko to izrabil in se jim izmuznil iz rok, kakor so se jim Edvard Kardelj, Tone Tomšič, Franc Leskošek in še nekateri drugi, ki jih 7. februarja policija ni dobila doma in je zato razpisala za njimi tiralico.

O Bileći se je govorilo marsikaj in najbrž se bo oblast res poslužila takih sredstev, kakor se jih poslužuje Hitler v Nemčiji v svojih koncentracijskih taboriščih.

Brez dvoma je ta skrb ves čas vrtala v dr. Štempiharja, ki je vedno manj verjel v uspeh pravnega boja, če ta ne bo podprt s splošnim odporom javnosti proti ustanavljanju in vzdrževanju koncentracijskih taborišč.

Toda o svojih skrbeh ni pisal, marveč je samo sporočal, kaj so te dni pokrenili zunaj Perkovi tovariši na občini in nasploh:

> »Sklep (protestni) občinskega odbora Koroška Bela je že sestavljen in soglasno sprejet. Poslali ga bodo na različna mesta. Prepis nadzorstvene pritožbe sem pripravil in pojde na različne naslove.«

Opozoril je Perka in tovariše na pravico do raporta 'pri srezkem načelniku v Bileći', o katerem je dr. Štempihar zvedel, da je nadrejen upravniku taborišča. Ni vedel, da so to pravico taboriščniki že uporabili prvi dan ob svojem prihodu (10. II. 1940) glede pisem in da je po zaslugi srbskih, črnogorskih, bosanskih in makedonskih tovarišev bil še dokaj ugodno rešen, zato pa so jim dan potem, ko so zvedeli za zverinstvo nad Mošo Pijadom, dne 13. februarja zaman zahtevali, da bi vodstvo taborišča upoštevalo njihove zahteve, sestavljene v desetih točkah. Mimo tega so prav ta dan, ko je dr. Štempihar pisal svoje prvo pismo Venclju Perku v Bileće, slovenski jetniki poslali svojo protestno spomenico na notranje ministrstvo.

»Vsi vaši svojci se zelo brigajo za vašo usodo in so stalno pri nas, pri vaših zastopnikih,« je pisal dr. Štempihar. Sporočil je tudi o akciji, ki je bila pravzaprav njegova pobuda: »Občinski svet na Jesenicah bo imel v ponedeljek (19. II. 1940) priložnost, da se bo seznanil z vašo zadevo zaradi Franca Benedičiča, pa tudi zaradi tebe in Kralja, saj sta občinska funkcionarja, čeprav v drugi občini. Pripravljena je tudi vloga na trgovsko zbornico, pa tudi z drugimi zastopniki iščem stikov, da bo (naš) nastop bolj skladen in uspešen, pa tudi odločen.

Zaradi odhoda na sodišče moram prekiniti pismo do poročila o razpravi. Zato sprejmi od mene in drugih znancev najboljše pozdrave in želje, kar še posebej velja za vse moje znance, o katerih sem zvedel, da so doli, oziroma, ki jih zastopam: Kralja, Benedičiča, Kermavnerja, Bajuka, Koširja, Korena, Šprajca, dr. Mihelčiča, Apiha, Kovačiča, Kardoša, Čačinoviča, Kardeljevo, Dovčevo in Vipotnikovo.«

In še to, na kar je skoro pozabil, je v naglici še pripisal, da je ban dr. Natlačen odgovoril na njegovo pismo glede Borčeve grožnje Perku:

»Piše, da je bilo tisto svarilo mišljeno 'blagohotno' in da naj ga tudi jaz 'blagohotno' obravnavam. Prejem banovega pisma sem potrdil in se zahvalil za pismeno potrdilo ustmenega svarila in ga opozoril, da so včasih — in taki časi so sedaj — blagohotnosti neprijetne in nezaželene. Tako se je ta korespondenca (med banom in dr. Štempiharjem, ki je tako prišel do pomembnega pravniškega drobca za boj proti banu) končala... Še enkrat: Najlepše pozdrave! — Ivo.

Tri dni po tem pismu dr. Iva Štempiharja Venclju Perku v Bileću (in dopisnici, ki jo je dr. Štempihar 17. februarja pisal tudi Ignacu Kralju), je okrajno sodišče v Kranjski gori poslalo dne 20. februarja 1940 pismeno razsodbo, da je bil odpust Venclja Perka s strani Kranjske industrijske družbe protipraven in da zato delovno razmerje Venclja Perka pri KID še traja, to se pravi, potrdilo je samo ugotovitev, oziroma razsodbo Državnega sveta z dne 19. aprila 1939, da je bil v Perkovem primeru odvzem mandata delavskega zaupnika nezakonit, in seveda tudi razsodbo Upravnega sodišča v Celju z dne 9. februarja 1940, na podlagi katere se je KID odpovedala dokaznemu postopku, zato pa je KID na razsodbo Okrajnega sodišča v Kranjski gori vložila prizív, Perku pa iz previdnosti ponovno odpovedala delovno razmerje, kar pa je pomenilo, da sta dr. Štempihar in Vencelj Perko, tedaj konfiniran v taborišču v Bileći, morala čakati na odločitev prizivnega sodišča.

Poizkus dr. Štempiharja in dr. Stanovnika, da bi pridobila občinski odbor Jesenice za apelacijo o izpustu zapornikov iz Bileće

Dan poprej, dne 19. februarja 1940, je jeseniška policija poleg že aretiranega inž. Osvalda in gospodinjske učiteljice Mare Rupenove, ki so ju odpeljali v šempetrske zapore v Ljubljani, aretirala še občinskega tajnika občine Koroška Bela Adolfa Jakhla. Tudi njega so odpeljali v Ljubljano v 'šempetrsko kasarno'. Zvečer tega dne pa so odborniki Liste slovenskega delovnega ljudstva predlagali na seji občinskega od-

bora Jesenice, da bi jeseniški občinski odbor pismeno apeliral na bana dr. Natlačena, da bi banska uprava Dravske banovine nemudoma rešila pritožbo konfiniranega krojaškega mojstra Franceta Benedičiča, pa tudi pritožbi občinskih odbornikov iz sosednje koroškobelske občine — konfiniranega župana Venclja Perka in prav tako konfiniranega občinskega blagajnika Ignaca Kralja. Toda večina JRZ je, ne da bi hotela o pritožbi sploh razpravljati, zahtevo odbornikov, kakršna sta bila dr. Aleš Stanovnik (bivši nosilec liste SDL) in dr. Ivo Štempihar, ki je bil pobudnik tega predloga, zavrnila s štirinajst glasovi večine proti osmim, ki so za predlog glasovali.

To pa je pomenilo, da se bo režimsko nasilje nad razredno zavednimi delavskimi množicami in protifašistično razpoloženim prebivalstvom nadaljevalo. O tem so pričale že prej omenjene aretacije inž. Osvalda, učiteljice Rupenove, občinskega tajnika s Koroške Bele Adolfa Jakhla, pa tudi Eda Giorgionija, ki ga je dal komisar jeseniške policije Wohinz dne 23. februarja 1940 aretirati in ga na zahtevo svojega ljubljanskega kolege dr. Hacina odpeljati v Ljubljano, torej prav na dan, ko je okrajni glavar (sreski načelnik) dr. Vrečar prepovedal izvršiti sklep občinskega odbora Koroška Bela z dne 15. februarja 1940 proti nezakonitemu odgonu župana Venclja Perka in blagajnika občinskega odbora Ignaca Kralja v Bileću. Tudi omenjena prepoved s strani okrajnega glavarstva Radovljica je bila v nasprotju s takratno zakonodajo.

Dr. Štempihar je po vsem tem slutil, da bo boj za osvoboditev konfiniranih težji in dolgotrajnejši, kakor je sprva mislil.

3

Kaj se je medtem dogajalo v Bileći

Ko je prispelo pismo dr. Iva Štempiharja Venclju Perku v bileško taborišče, je mineval že drugi teden njihovega bivanja v tem taborišču. Ta čas so že spoznali okrajnega glavarja iz Bileće Milivoja Jojića, a še mnogo bolj žandarmerijskega poročnika Terzića, ki jim je že ob njihovem prihodu najprej preklel 'majku slovenačku' in jim tako dal vedeti, da je njihov komandant, ki jim, če mu ne bodo brezpogojno poslušni, dal 'skinuti glavu', ker on 'zapoveda samo žandarskim bajonetima'. Toda vse to se jim je zdelo že nekje daleč, saj so v tem času v glavnem živeli pod vtisom žandarskega nasilja nad starim komunistom in slikarjem Mošo Pijadom, vmes pa — tako je zapisal v svoj dnevnik konfiniranec Kardoš — so se 20. februarja v srbski sobi pojavile novice, da bodo zaradi študentskih protestov v Beogradu taborišče razpustili in da bodo konfiniranci 'odšli domov'. Med Slovenci je največ zanimanja prve dni internacije povzročil Ivan Kreft, ki so ga na podlagi znanega policijskega odloka po členu 12a pripeljali iz vojske, kamor so ga bili vpoklicali in kjer niso vedeli, da je bil Ivan Kreft španski borec, ki se mu je posrečilo priti iz Španije domov. Toda to v zvezi s členom 12a 'o kaljenju javnega reda

in miru' ni imelo pomena, ker se Ivan Kreft kot vojak proti temu členu ni mogel pregrešiti. Torej je bil podoben primer kakor trboveljski rudar Umek, ki so ga bili pripeljali iz ječe in ki se v ječi prav tako ni mogel pregrešiti v smislu določb dodatnega člena Zakona o zaščiti države.

V prvih štirinajstih dneh bivanja se je Slovencem poleg žandarskega nasilja nad Mošo Pijadom vtisnil najbolj v spomin 'sneženi mož', ki se je pod rokami srbskih likovnih umetnikov Djordja Andrejevića in Bore Baruha spremenil v pravi kip največjega voditelja revolucionarnega proletariata Vladimirja Iljiča Uljanova-Lenina. Tako so konfiniranci počastili spomin šestnajstletnice Leninove smrti, žandarji pa so v snežnem kipu hoteli videti Stalina. Odnehali so šele, ko so jim povedali, da Stalin nima brade. Toda poročnik Terzić se s tako obrazložitvijo ni zadovoljil in je hotel vedeti, koga potem predstavlja kip, izoblikovan iz snega. Tedaj se je oglasil Kreft, da predstavlja Samenhofa, utemeljitelja esperanta. To se je zgodilo dan poprej, preden so odposlali Slovenci svojo spomenico na notranje ministrstvo in tako začeli svoj legalni boj proti Bileći in konfinacijskim taboriščem nasploh. Vedeli pa so, da bo ta boj uspešen le, če se bo dvignil val ogorčenja tudi zunaj taborišča in če bo zajel čim širše sloje prebivalstva. Zato so vsako pismo — tudi prvo pismo dr. Štempiharja Perku in dopisnico Ignacu Kralju razmotrivali najprej s te strani.

Vencelj Perko in Ignac Kralj sta bila zadovoljna zaradi Giorgionijeve pobude in drugih pobud, ki jih je omenjal v prvem pismu dr. Štempihar. Toda, tako so menili, morda prav zaradi žandarskega nasilja nad Mošom, ki bi v bodoče lahko doletelo slehernega med njimi, tudi sami nadaljevati proteste ne samo z raporti pri Terziću in Jojiću, marveč tudi s protesti na politične osebnosti, predvsem na dr. Vladimirja Mačka, saj so ga v času, ko je bil ta v opoziciji proti režimoma JNS in JRZ (razlike v teh režimih ni bilo!), podpirali ne samo z glasovi pri državnozborskih volitvah, marveč tudi s kandidati na njegovi listi, ki bi jih brez komunistov in delavskokmečkega gibanja pod njihovim vodstvom v Sloveniji komaj lahko postavil. Tudi Vencelj Perko in Lojze Hohkraut iz Trbovelj sta bila napisana med kandidati na zadnjih državnozborskih volitvah na Mačkovi listi.

Dr. Vladimir Maček bi se torej moral za njihovo pravdo proti nezakoniti konfinaciji zavzeti, pa čeprav je sklenil sporazum s Cvetkovićem in svojimi nekdanjimi nasprotniki.

Tako je menil Ignac Kralj in že začel sestavljati spomenico, pri kateri so potem sodelovali tudi drugi, ki si o Mačku niso delali nobenih iluzij več. Dne 24. februarja 1940 so zato naslovili na dr. Vladka Mačka, podpredsednika kraljeve vlade (»Če dela za to vlado, bo tudi zame. Tudi jaz sem Kralj,« se je pošalil Kralj v svoji maniri, ki jim je marsikdaj pripravila tudi kak trenutek, ob katerem so se lahko nasmejali) in predsednika Hrvatske seljačke stranke resolucijo, v katero so zapisali med drugim, da jim resolucijo narekuje 'dolžnost, ki jo čutimo do slovenske demokratične javnosti' in da dr. Mačka 'kot predstavnika celokupne demokratične združene opozicije pri državnozborskih volitvah v letu 1938

informirajo, kako slovenski del JRZ izrablja naredbo z dne 16. decembra 1939 v svoje zločinske politične namene, pri tem pa pljuva na najosnovnejše človečanske pravice'.

»Slovenska (slovenski del) JRZ nas preganja predvsem zaradi našega boja proti vsem šestojanuarskim režimom in za nacionalno svobodo narodov Jugoslavije.«

V tem smislu so podpirali tudi boj hrvaškega naroda. Predvsem pa so se izpostavljali preganjanju zaradi podpore listi dr. Vladimirja Mačka na volitvah 1938, ker so neglede 'na eksistenčno nevarnost in preganjanje Stojadinović-Koroščevih žandarjev in policajev storili vse, da bi zmagala lista, katere nosilec ste bili vi', so zapisali in potem poudarili, da tisti, ki so jih poslali v Bileću, kljub temu da jim 'ne morejo dokazati nobenega konkretnega kaznivega dejanja, trdijo, da je bilo to potrebno zaradi zunanjepolitičnih ozirov', in poudarili, da so ti oziri, ki jim služijo sedanji oblastniki, enaki tistim, ki jim služi slovaška lutka v Hitlerjevih rokah dr. Tiso. Potem so spomnili dr. Vladimirja Mačka njegovih predvolivnih izjav:

»Ko se spominjamo Vaših predvolilnih izjav o demokratizaciji državnega življenja in splošnih ljudskih svoboščinah, Vašega boja proti nečloveškemu položaju robijašev (npr. pismo dr. Koroščcu) in za odpravo zloglasnega Zakona o zaščiti države, nam je razumljivo (verjetno je v osnutku tu pomota in bi moralo stati: nerazumljivo), da je bil prav prvi politični zakon, ki ga je sprejela vaša vlada, prav tisti, ki naj bi uzakonil tiste nezakonitosti, ki so jih počeli prejšnji režimi in ki daje upravnim oblastem neomejene možnosti terorja kakor v fašističnih državah.«

S tem stavkom so pravzaprav že proglasili tedanji Cvetković-Mačkov režim za fašističen, kljub temu da so taktizirali še z nekdanjo predvolilno Mačkovo politiko in ga spomnili na podporo, ki mu jo je dalo v Sloveniji prav ljudskofrontovsko delavsko-kmečko gibanje. Zdaj pa se je Maček pojavil v režimu, ki tepta vse tisto, proti čemur se je Maček s svojo predvolilno demagogijo boril in se pri tem opiral na svoje 'kmete', v resnici pa je bil eksponent hrvaške buržoazije, dokler se ta ni sporazumela s srbsko, kar so ob vstopu Mačka v Cvetkovićevo vlado potem imenovali 'hrvaško-srbski sporazum', na zunaj pa to manifestirali s preimenovanjem Savske banovine v Hrvatsko banovino. To pa je bilo Mačkovo izdajstvo združene opozicije, ki jo je podpiralo v Sloveniji delavsko-kmečko gibanje pod vodstvom ilegalne KPS.

Na to Mačkovo izdajstvo osnutek, ki ga je napisal Nace Kralj in pri katerem so potem sodelovali tudi drugi slovenski konfiniranci v Bileći, še ni direktno opozarjal, marveč je opozarjal na 'ironijo', ki je v tem, da režim, katerega podpredsednik je dr. Maček, preganja prav ljudi, ki so podpirali njegovo listo ali pa bili celo kandidatje na njej, 'kakor Perko, župan s Koroške Bele, in Hohkraut iz Trbovelj, ki jima ni bilo mogoče dokazati niti najmanjšega prestopka, saj je župan Perko vse do (protizakonite in neutemeljene) aretacije opravljal lahko svoje županske dolžnosti'.

Toda podpisniki pri omenjeni 'ironiji', ki je nastala z vstopom dr. Mačka v vlado, niso mogli ostati, ne da bi dr. Mačka ne ožigosali kot soodgovornega za najnovejši položaj v državi, čeprav so z opozorilom na stanje v Sloveniji še 'taktizirali':

»Kljub temu, da ste s sodelovanjem v (sedanji) vladi soodgovorni za nezakonito stanje, o katerem si ljudstvo že ustvarja svojo sodbo, smo prepričani, da vam zlorabljanje (oblasti) s strani Korošec-Natlačenove JRZ v Sloveniji ni znano. Prav zaradi tega pa bi pričakovali, da boste konsekventno nastopili proti teptanju osnovnih človečanskih pravic in svoboščin in da boste v vladi prav tako odločen pobornik zanje, kakor svojčas v opoziciji njihov propagator.«

To je bil seveda očitek in v tem očitku je bilo skrito njihovo sedanje mnenje o Mačku, ker:

»Mi, volivci in kandidati na vaši listi čutimo dolžnost, da poudarimo, da mi svojih načel o demokraciji nismo spremenili in bomo kljub preganjanju tudi v bodoče stali odločno na načelih demokracije in ljudskih svoboščin.«

Iluzij o dr. Mačku niso imeli. Od srbskih tovarišev so že vedeli (ti pa od prvega obiska dr. Iva Ribarja pri konfiniranem sinu Loli), da je bil prav dr. Vladimir Maček tisti, ki je zahteval poostritev Zakona o zaščiti države z 'vsemogočnim dodatnim členom 12 a', ki je legaliziral fašistično nezakonitost predhodnih režimov od šestojanuarske monarhofašistične diktature dalje:

»Kot podpredsednik vlade je Maček v Beogradu priganjal za izdajo uredbe o internaciji 'protidržavnih elementov' in vseh, njemu in njegovi stranki nezaželjenih oseb. Njegov pomočnik Krnjević je obtoževal komuniste za nerede na vseučilišču v Zagrebu in krivil Božidarja Adžija za vse nerede in grozil njemu posebej, če bi skušal delovati v vrstah hrvatskih delavcev znotraj hrvatske delavske zveze, proti vodstvu Hrvatske seljačke stranke. Za njega in 'rdečkarje' je treba organizirati taborišča, so pisali in govorili Krnjević, Pernar, Reberski in drugi. In zares, Božidar Adžija je bil med prvimi skupaj s Prico in Keršovanijem na seznamu taborišča v Lepoglavi ...« je v svojih spominih napisal dr. Ivan Ribar. (»Komunist«, 30. XII. 1960)

To so srbski konfiniranci že vedeli od prvega obiska dr. Ivana Ribarja dalje, Slovenci pa so zvedeli od njih, zakaj v taborišču ni Hrvatov, ker jim je dr. Maček namenil Lepoglavo. Kolikor so se še obračali sami in njihovi pooblaščeni advokati na dr. Mačka — vedeti je treba, da so tudi vsi njihovi advokati sodelovali bodisi v komunističnem, bodisi v ljudskofrontovnem gibanju — so se na dr. Mačka obračali v glavnem zato, da bi ga razkrinkali pred ljudskimi množicami in jim zlasti na Hrvaškem odkrili, da nacionalni in socialni problem hrvaškega delovnega ljudstva s sporazumom Cvetković-Maček še zdaleč ni rešen, ker je bil ta sporazum samo sporazum med najbolj pohlepnima buržoazijama v državi, ki je vsaka po svoje stremela k hegemoniji. Da je bil dr. Maček povezan tudi z Mussolinijem in italijanskim fašizmom, so komunisti sicer že slutili, dokončno pa je to povezanost odkril (po drugi svetovni vojni objavljeni) dnevnik takratnega italijanskega ministra za zunanje zadeve grofa Ciana.

Prav tako slovenski konfiniranci niso bili tako naivni, da bi ne vedeli, da dr. Maček ne soglaša s politiko Korošec-Natlačenove JRZ v Sloveniji, saj je bil v vladi Cvetković-Maček kot minister tudi dr. Miha Krek, pa tudi Koroščevo in Natlačenovo klerofašistično gibanje se je začelo zgledovati po hrvaškem fašističnem gibanju v tako imenovanih 'zaščitah' — gradjanski in seljački, v katerih so imeli glavno besedo že frankovsko-ustaški fašistični elementi. Klerofašisti so zlasti med študentovsko mladino organizirali skupino tako imenovanih 'stražarjev', imenovanih po glasilu »Straža v viharju«, ki jih je vsestransko podpirala Katoliška akcija. Dr. Korošec se je sicer kompromitiral kot najožji sodelavec dr. Stojadinovića, ki je padel zaradi svojih finančnih špekulacij pri dvoru v nemilost, ker le-tega ni povabil (predvsem kneza-namestnika) k svojim dobičkanosnim goljufijam. Toda dr. Korošcu, čeprav je nerad zapustil ministrski fotelj, je to obdobje deloma koristilo, saj se je hotel podobno kakor dr. Maček na Hrvaškem, po padcu Stojadinovića zopet pokazati kot 'pobudnik za slovenski narod', na katerega je pod Stojadinovićem pozabil, in na tihem s svojimi najožjimi somišljeniki banom dr. Natlačenom, policijskim ravnateljem dr. Hacinom, z dr. Ehrlichom in drugimi klerofašističnimi voditelji koval politične načrte za 'sleherno možnost', tudi za tako, kakršna se je ponudila dr. Tisu po razpadu Češkoslovaške na Slovaškem, bil pa je pripravljen zopet stopiti v novo Cvetković-Mačkovo vlado, do katere je 26. avgusta 1939 prišlo, brž ko bi ga povabili. In v tistem času se je že šušljalo, da se bo to tudi kmalu zgodilo. Zato se je prav tako, kakor sta se na Hrvaškem dr. Maček in ban dr. Šubašić trudila pri snovanju lepoglavskega taborišča za hrvaške komuniste in protifašiste, tudi dr. Korošec skupaj z dr. Natlačenom in dr. Hacinom ogreval za tak način 'likvidacije rdečih' s pomočjo koncentracijskih taborišč, ki pa bi seveda ne smela biti v Sloveniji, marveč kje bolj daleč od Slovenije, na pr. kje v Hercegovini v Gackem ali v Avtovcu ali v Bileći, dokler se niso odločili za Bileće.

4

Kardeljevo odprto pismo — navodilo za protifašistično akcijo

V tem času zadnje dni februarja 1940 so slovenski konfiniranci za pobudnike Bileće — tudi za slovenske — že vedeli. Dne 26. februarja 1940, ko je brat Pepce Kardeljeve Polde Maček obiskal svojo sestro in ženo Edvarda Kardelja, za katerim je bila takrat razpisana policijska tiralica, so pa zvedeli še več. Polde Maček je namreč povedal, da so (to povzemam po Milanu Apihu) 'zunaj resno računali z možnostjo, da konfinirance v taborišču tako ali drugače uničijo'. Žandarmerija je baje že na začetku dobila tajna navodila, da s strogim postopkom nad konfiniranci izzove njihov odpor, nakar bi orožniki lahko storili z njimi, kar bi hoteli'. To, kar se je štirinajst dni pred obiskom Poldeta Mačka v Bileći zgodilo z Mošo Pijadom, pa tudi Terzićevo še vedno izzivajoče obnašanje

do konfinirancev, je zares utemeljevalo tako bojazen, narekovalo pa je tudi potrebne ukrepe, ki jih je morala KPJ podvzeti, da bi nakane oblasti preprečila ne samo z razvnemanjem vedno širših plasti jugoslovanske javnosti, marveč je morala organizirati tudi morebitno obrambo s pomočjo bližnjih partijskih organizacij in tudi vojaških oddelkov, v katerih so bili nekateri nižji oficirji ali sami člani KPJ ali pa njeni simpatizerji prav na tem območju. Ti bi morali potem uporabiti silo za obrambo zapornikov pred nasilno likvidacijo, čim bi se pokazali sumljivi znaki za tak namen.

Toda v prvi vrsti so računali na javnost — na akcije 'zunaj', ki so potekale istočasno z akcijami 'znotraj taborišča'. Zato pa je bila potrebna jasna in brezkompromisna beseda, kakršno je naslovil s svojim Odprtim pismom na dr. Vladimirja Mačka Edvard Kardelj in mimo katere ne more nihče, pa naj piše spomine ali kakršen koli drug sestavek o taborišču v Bileći. To pismo je bilo uglašeno na akcije za osvoboditev konfinirancev iz koncentracijskih taborišč, ki so že potekale, bilo pa je tudi idejno navodilo za nadaljnjo akcijo proti fašizaciji Jugoslavije in proti ustanavljanju koncentracijskih taborišč po vzoru fašističnih držav, kakršni sta bili v prvi vrsti Hitlerjeva Nemčija, tedaj že zmagovalka nad Poljsko in v vojni z Anglijo in Francijo na takrat 'mrtvi' zahodni fronti, in Mussolinijeva Italija, ki si je sicer že prisvojila Albanijo podobno kakor Hitler Češko, v vojni pa še ni bila, ker je proti Franciji in Angliji še ni upala tvegati.

O vsem tem (pa tudi o finsko-sovjetski vojni) bi bilo treba pisati, saj je bil vojni položaj v Evropi tudi v Bileći nenehno predmet razmišljanj in pogovorov, pa tudi skrb za obrambo Jugoslavije ne samo pred notranjo, marveč še mnogo bolj pred zunanjo fašistično in imperialistično vojno nevarnostjo, ki bi se je po takratnem mnenju Jugoslavija lahko izognila samo s trdno naslonitvijo na Sovjetsko zvezo.

Tudi konfiniranci v Bileći so se o tem skoro sleherni dan pogovarjali, saj ni šel mimo njih noben evropski in svetovni politični dogodek, ki je pletel usodo njim in človeštvu.

Toda tiste dni po obisku Poldeta Mačka in sestanku Edvarda Kardelja s Pokrajinskim komitejem KPJ za Črno goro v Podgorici, kjer so razpravljali prav o usodi konfinirancev v Bileći, kako ukrepati v primeru, če bi konfinirancem grozila zares likvidacija, so (kakor se spominja Pepca Kardelj v Borcu 1961, št. 2, str. 62) se konfiniranci še bolj veselili Kardeljevih pisem, ki jih je skoro sleherni drugi dan pisal svoji ženi in v katerih ji je, kakor se spominja sama, poročal v 'rožicah' vse pomembnejše stvari, ki so se dogajale zunaj. Zato so bila ta pisma dragocena za vse konfinirance, ki so že po sporočilu Poldeta Mačka vedeli, da so njihovi tovariši — komunisti ukrenili vse potrebno za primer, če bi jih bilo treba reševati pred morebitno likvidacijo. Mimo tega je Edvard Kardelj s črnogorskim pokrajinskim komitejem KPJ organiziral tudi javko v Dubrovniku, če bi se komu od konfinirancev posrečilo pobegniti iz taborišča. Sicer pa so na reševanje pred likvidacijo mislili tudi sami, o čemer priča prav primer Moše Pijada, ki so mu v bileških policijskih zaporih polomili dvoje reber, tretje pa nalomili, in zaradi katerega so tiste febru-

arske dni sprožili vrsto protestnih akcij, ki so na žandarjem neznan način prodrle tudi v javnost in počasi spravile okrajnega načelnika Milivoja Jojića, da je v svoji nepopustljivosti začel kolebati v nasprotju z nepopustljivim poveljnikom taborišča, z žandarskim trinogom poročnikom Terzićem. Če so bile 22. februarja na raportu vse njihove zahteve glede rentgenskega pregleda Moše Pijada, ambulante, dobivanja časopisov odbite, je že 28. februarja uspela enodnevna protestna stavka glede preskrbe z užitnim kruhom.

To leto je bilo za dan daljše in prav na ta dan, dne 29. februarja 1940, je prišlo do spora z žandarji na sprehodu, da je sprehod prekratek, zaradi česar so se pritožili na raportu in uspeli, da je bil že 1. marca 1940 sprehod podaljšan na tri ure.

Tako je potekal prvi mesec konfinacije in prišel je 6. marec 1940, ko je v boju za konfinirance Edvard Kardelj, ki je bil prisiljen zaradi policijske tiralice živeti v ilegali, naslovil na podpredsednika vlade dr. Vladka Mačka znano Odprto pismo, v katerem je napisal, da so 7. februarja t. l. ob pol šestih zjutraj organi Uprave policije v Ljubljani v spremstvu krajevnih orožnikov vdrli 'v njegovo stanovanje', s ciljem, da izvrše odlok upravnika policije ali bolje bana dr. Natlačena', je Edvard Kardelj pokazal na pravega krivca za njegovo aretacijo (in seveda tudi za aretacije drugih) v koncentracijsko taborišče v Bileći na hercegovsko-črnogorski meji.

»Ta dan,« je zapisal Edvard Kardelj, »sem bil slučajno odsoten in sem se tako izognil aretaciji in internaciji z namenom, da pri poštenih ljudeh najdem zatočišče pred nečloveškim preganjanjem.«

O tem je napisala v svojem spominu na Bileću tudi Pepca Kardeljeva naslednje: (potem, ko je uvodoma povedala, da je bilo v začetku leta 1940 triletno obdobje konsolidacije KPJ pod Titovim vodstvom v glavnem zaključeno in da je bila KPJ takrat idejno in organizacijsko močnejša kakor kdajkoli prej, kar je bilo čutiti tudi v javnosti, tako da je oblast začutila, da je KPJ edina sila, ki jo ovira pri izvedbi njenih izdajalskih načrtov, in da je zato segla po sredstvih kakor leta 1929, da bi jo spravila na kolena ter pripravila za komuniste koncentracijska taborišča, da bi jih likvidirala):

»Na aretacije posameznih komunistov,« piše v svojem spominu na Bileću Pepca Kardeljeva, »se je pripravljala policija temeljito. Preden je stopila v akcijo, je napravila natančen seznam komunistov, ki bi prišli v poštev za Bileću.

Preko naših zvez smo bili komunisti opozorjeni, kaj pripravlja policija, in velik del naših tovarišev se je ob tej novici umaknil globoko v ilegalo.*

Takrat sem bila že poročena. Ko sva z možem zvedela za predvidene aretacije, sva se iz svojega stanovanja v Polju pri Ljubljani preselila na Ježico, kjer sva bila bolj varna.

Kmalu pa sva ugotovila, da bi bilo bolje, če bi jaz odšla domov in se pokazala sosedom. Toda imela sem smolo, da sem prišla domov prav tedaj, ko so me prišli agenti aretirat. Dobesedno kot naročena sem jim padla v roke...

Na policiji sem srečala Angelco Ocepkovo, (takrat še Dovčevo) ki so jo prav tako vlovili in še vrsto drugih komunistov, izmed katerih se spominjam tova-

* Žal ta opozorila po izjavi Venclja Perka jeseniških komunistov niso dosegla.

rišev Hohkrauta, **Venclja Perka**, Oskarja Kovačiča . . . « (Borec 1961, št. 2 str. 61 in 62, »Ljudem, ki so mu bili nevarni, je izdajalski režim namenil Bileća«)

Tovariš Edvard Kardelj je 6. marca 1940 v Odprtem pismu dr. Mačku, potem ko je odkril, da si je našel pri poštenih ljudeh zatočišče pred nečloveškim preganjanjem, zapisal:

»Pač pa so to noč namesto mene — in kot talca! — aretirali mojo ženo, ki je bila nato dva dni kasneje s hudo boleznijo ob povišani temperaturi in kljub zdravniškemu protestu brezobzirno odgnana v Bileća.«

Potem je Edvard Kardelj zapisal, da se je 'istega dne izvršil policijski napad tudi na celo vrsto drugih delovnih ljudi' v Sloveniji, ki so jih potem v verigah odgnali v Bileća, in jih poimensko naštel:

»Delavci: Hohkraut Lojze, Keše Ivan, Umek Jože, Ocepek Lojze (Trbovlje), Maurer Viljem (Hrastnik), **Perko Vencelj, Kralj Nace, Benedičič Franc (Jesenice)**, Sprajc Peter (Zabukovica), Koren Rudolf (Šoštanj), Štante Peter (Celje).«

Peter Štante (kasneje znan kot partizanski komandant Skala), je bil res na seznamu za Bileća, vendar se mu je posrečilo, da se je pred aretacijo umaknil, s tem pa tudi internaciji.

Med delavkami je Edvard Kardelj poimensko navajal Angelco Dovčevo (kasneje Ocepkovo), Pepco Maček-Kardeljevo, obe iz Ljubljane in Anico Vipotnikovo iz Zabukovice, nato pa je navedel še internirane slovenske intelektualce:

»Intelektualci (publicisti, novinarji, zdravniki, privatni nameščenci in akademiki in visokošolci): Kermavner Dušan, Košir Mirko, Kovačič Oskar, Kreft Ivan, Bajuk Stane (Ljubljana), dr. Mihelčič Lojz (Metlika), Kovač Štefan, Kardoš Aladar, Čačinovič Rudolf (Murska Sobota), Apih Milan (Celje).

Razen zgoraj navedenih je bilo na prvem spisku za internacijo v Bileća še blizu 20 Slovencev, ki pa so se — kakor jaz — z begom izognili tej nesreči, predpostavljajoč usodo preganjanega begunca peklu koncentracijskega taborišča. Za njimi so danes kakor za najhujšimi zločinci poslane tiralice, njihove opise in fotografije so prejele vse policijske oblasti.«

Nato je Edvard Kardelj opozoril, da to, kar je v uvodu povedal, še ni vse in da se pripravlja 'novi spisek žrtev, mnogo številnejši od prvega, ki bi naj nove desetine najboljših slovenskih ljudi pahnil v koncentracijsko taborišče':

»Nešteti preganjanci, njihove družine in svojci žive danes v popolni negotovosti, v večnem strahu, da jih bo policijsko trkanje sredi noči vrglo iz spanja in da jim bo policijsko nasilje iztrgalo iz njihove srede svojca, hranitelja, očeta, moža, ženo ter ga odgnalo v daljno Bileća, od koder se morda ne bo nikdar več vrnil.«

Ti Kardeljevi stavki bi bili prav lahko za navdih kasneje napisane Apihove »Bilećanke«.

»Bileća je postala sinonim najbolj nečloveškega nasilja, sinonim groze, sinonim brezpravja, sinonim mučeništva, sinonim smrtne obsodbe. BILEĆA — pomeni najgloblji padec človekove vesti!«

Edvard Kardelj ni naslovil svojega pisma na 'gospoda podpredsednika kraljevske vlade', da bi prosil milosti za internirance:

»... za internirane mučenike. Njihova osvoboditev ni vprašanje Vaše dobre volje, marveč vprašanje zmage človeškega nad nečloveškim, svetlega nad temnim, napredka nad reakcijo, ljudske vesti nad besom protiljudskih sil, ki je danes izgubil sleherni človeški lik, ki slepo udarja okoli sebe in s svojo strupeno slino obrizgava vse, kar je plemenitega in velikega ostalo v ljudskem gibanju. Njihova **osvoboditev** je **vprašanje notranje sile ljudstva** (podčrtal M. Kl.), ki kljub neštetim razočaranjem, ki jih je doživelo v dvajsetih letih Jugoslavije in kljub novemu razočaranju, ki ste mu ga prizadejali Vi, ne more in ne bo zatajilo v sebi večnega hrepenenja po boljši bodočnosti, po sreči poedinca, po miru med ljudmi in narodi, po človeka dostojnem življenju. Izviri tega hrepenenja so neusahljivi, ker je neusahljiv narod in zato je neuničljiva tudi borba njegovih najboljših sinov in hčera, da uresniči cilje tega hrepenenja. Teh njegovih najboljših ljudi narodu nikoli ni mogoče iztrgati, kajti prav oni predstavljajo najboljšo misel.«

»Toda,« je nadaljeval Odprto pismo dr. Mačku Edvard Kardelj, »če naslavljam to pismo kljub temu **na Vas, ki Vas smatram enako soodgovornega za vse, kar se danes dogaja v Jugoslaviji** (podčrtal M. Kl.), potem delam to predvsem zaradi tega, da bi pomagal **razbiti varljive iluzije, ki so deloma še zvezane z Vašim imenom,** v katerega so leta in leta neštete ljudske množice polagale vse svoje dobre nade in pričakovanja.«

To je bila razredna razmejitev med silami državnega nasilja, ki mu je pripadal Maček, in delovnim ljudstvom, ki je bilo vsestranska žrtev tega nasilja, pa tudi neosveščenosti svojih lastnih sil in zaostalosti in vsega tistega, kar je dr. Mačku in podobnim še omogočalo, da so del dremajočih, še neprebujenih ljudskih množic izrabljali v svoje politične namene. KPJ, ki se je tega živo zavedala in ki je prebujala ljudske množice za splošno ljudsko akcijo proti zlu vladajočega nasilja, je hotela prav hrvatskim in srbskim ljudskim množicam, s tem pa tudi slovenskim, črnogorskim, makedonskim in množicam drugih narodov v Jugoslaviji odkriti tisto razredno resnico, da s sporazumom buržoaznih vrhov nekega naroda z buržoaznimi vrhovi drugega ali drugih narodov še ne pomeni rešitev nacionalnega vprašanja v neki državi, ki more biti rešeno šele tedaj, kadar je rešeno tudi socialno vprašanje, to pa je lahko samo z zmago ljudskih sil, ki jo zagotovi lahko samo delavski razred, oziroma ljudstvo samo pod vodstvom delavskega razreda in v trdnem zavezništvu z njim na revolucionaren način.

To pa je bilo v tistem času nujno, saj je čas grozil, da se bo prepad med posameznimi narodi in narodnostmi v Jugoslaviji še poglobil, kljubovanje temu času in silam vladajočega nasilja pa je bilo uspešno lahko samo na podlagi bratstva in enotnosti ljudskih množic teh narodov.

Zato je imelo Kardeljevo Odprto pismo dr. Mačku širši pomen kakor samo za internirane v Bileći.

Potem, ko je Edvard Kardelj označil dr. Mačka za 'soodgovornega za vse, kar se (pod vladajočim nasiljem) dogaja v Jugoslaviji' in odkril namen, da bo 'pomagal razbiti varljive iluzije', ki jih goje še ponekod o tem izdajalcu Združene opozicije, ga je spomnil:

»Gospod predsednik Hrvaške kmečke stranke! 1930. leta smo trije od interniranih Slovencev — publicist Kermavner Dušan, zdravnik dr. Lojze Mihelčič

in jaz sedeli z Vami v istih zaporih, Dušan Kermavner celo v isti sobi z Vami, sprehajali smo se v istem tesnem dvorišču beograjskih zaporov, sodili so nas isti sodniki in po istih zakonih, isti žandarji so nas vodili v kaznilnice. V skupnem trpljenju ste tedaj na besedah branili z nami ista **načela ljudske demokracije** (podčrtal M. Kl.), dajali izjave o svobodi, obsojali nasilje, da, celo dopuščali, naj bi svobodno tekmovanje med ljudmi določilo pota ljudskemu napredku. Izjavljali ste tedaj, da ni nacionalne svobode hrvaškega naroda brez polne njegove demokratične svobode in 'socialne pravičnosti'. Izjavljali ste, da ni polne svobode hrvaškega naroda brez enake svobode slovenskega in drugih zatiranih narodov. Dejali ste, da bi moralo bistvo malih narodov navzven biti v tem, da ne bodo **v nobenem slučaju** postali **privesek imperialističnih velesil,** ki bi jih pritegnile v imperialistično vojno. Govorili ste, da je moč naroda v njegovem delovnem ljudstvu in da je zveza delavcev in kmetov baza, na kateri mora sloneti resnična ljudska oblast in država,« je zapisal Edvard Kardelj in nato zalučal dr. Mačku novo resnico: »V imenu teh istih načel danes internirani zaman naslavljamo svoje proteste na vlado, v kateri sedite Vi in za katero delo ste odgovorni tudi Vi.«

Nato je Edvard Kardelj spomnil dr. Mačka, da po Mačkovi vrnitvi iz zaporov in konfinacije 'osvobodilni boj hrvaškega naroda ni imel zvestejšega in močnejšega zaveznika in podpornika v Sloveniji od slovenskega delavstva, okoli katerega se je zbral najboljši del slovenskega naroda':

»Pri volitvah 5. maja 1935 je edino slovensko delavstvo podpiralo Vašo listo, ki smo jo v tedanjih časih smatrali za zbirališče demokracije, pri volitvah 11. novembra 1938 se je slovensko delavstvo, ki je izstopilo ponovno na Vaši listi v tesni zvezi z delovnimi kmeti, zopet pokazalo kot najodločilnejši in najmočnejši faktor ljudske demokracije v Sloveniji. Dr. Korošec Vam je tedaj še govoril: 'Martin v Zagreb, Martin iz Zagreba!'«

Potem je Edvard Kardelj opozoril na ljudi, ki jih je dr. Maček poznal iz takratnega predvolilnega boja Združene opozicije, katere nosilec je bil:

»Danes sta v koncentracijskem taborišču dva kandidata iz Vaše liste 1938. leta; **župan Vencelj Perko in rudar Lojze Hohkraut, medtem ko se mora tretji, delavec in bivši strokovni funkcionar France Leskošek** skrivati pred policijskim zasledovanjem. Vi pa sedite za isto mizo z dr. Koroščem in skupno zasajate koncentracijska taborišča za najzvestejše borce in zaveznike osvobodilne borbe hrvaškega naroda!

V času po volitvah 1938 ste sprejeli na svojem stanovanju 'tovariša iz zaporov' Kermavnerja Dušana, ki Vam je tedaj — kot človeku, na katerega so bili poleg delavskega gibanja tedaj naperjeni najtežji udarci Stojadinović-Koroščevega režima — poslal v dar svojo knjigo o ideologu slovenskega kmečkega gibanja Albinu Prepeluhu in mojo o Razvoju slovenskega narodnega vprašanja (Sperans). Publicistika, ki se je naslanjala na slovensko delavsko gibanje, je bila dejansko v Sloveniji edina, ki je odločno in z uspehom branila zahteve hrvaškega osvobodilnega gibanja, ker je te zahteve obenem smatrala kot zahteve slovenskega naroda, branila jih je proti tistim, ki so v Sloveniji 20 let politično živeli od srbsko-hrvaškega nasprotja. Ob tej priliki ste obljubili vso pomoč demokratičnemu ljudskemu gibanju v Sloveniji. Danes je Dušan Kermavner v Bileći poleg ostalih publicistov, ki so branili iste misli — Mirko Košir, Kreft Ivan, Čačinovič Rudolf — a slovensko ljudstvo z razočaranjem zre na Vašo pomoč, ki jo dajete silam prejšnjih diktatur v Sloveniji in v vsej državi.

Po volitvah leta 1938 sta bili pred Vami odprti samo dve poti,« je zapisal Edvard Kardelj. »Okrepiti zvezo z delavskim razredom in končati desetletje

diktature z resnično ljudsko demokracijo — ali pa ukloniti hrbet pred protiljudskimi silami, zadovoljiti svoje strankarske ambicije, toda zapustiti pot prave ljudske borbe. Zgoraj navedena dejstva so samo zunanji odraz tega, da ste stopili na drugo pot. LOGIKA RAZREDNEGA BOJA PA JE ŽELEZNA: NA POL POTI NI MOGOČE OSTATI (podčrtal M. Kl.), in ko ste sklenili kompromis s protiljudskimi silami, ste se dejansko sami uvrstili v protiljudsko fronto,« je po trajno veljavni dialektiki ugotovil Edvard Kardelj in postavil dr. Mačka na pravo mesto, kamor je po svoji politiki spadal. »Odpor ljudskih množic, ki zahtevajo realizacijo Vaših obljub, pa vas je vrgel popolnoma v naročje najreakcionarnejših sil. Vedno drzneje se poslužujete vseh sredstev in ustanov diktatorskih režimov proti ljudstvu. Ničesar zlega niste odpravili, samo še bolj do vrha ste napolnili gorjupo čašo ljudskega trpljenja.«

Potem je Edvard Kardelj v desetih točkah razgalil vso protiljudskost dr. Mačka in režima:

»1. Nekoč ste govorili, da ni resnične osvoboditve narodov Jugoslavije brez ukinitve ustave iz leta 1931. — Vlada, v kateri sedite Vi, pa je prekršila to ustavo ne s ciljem večje demokracije v državi, marveč novega nasilja. Ustava določa, da se nikogar ne more niti izgnati izven občine, v kateri je pristojen, brez sodne razsodbe. Vi ste z dodatnim členom 12 a) zak. o zaščiti države kršili ustavo, kajti ta člen dovoljuje policijskim organom, da samovoljno internirajo ljudi.

2. Nekoč ste pozivali ljudstvo, naj se bori proti samovolji oblasti. — Člen 12 a) zak. o zaščiti države, ki ga je uvedla vaša vlada, pa tej samovolji tako na stežaj odpira vrata kakor doslej še nikoli, kar obstaja Jugoslavija. Policija je postala absoluten gospodar nad življenjem in nehanjem državljanov Jugoslavije. Brez števila najboljših ljudi je danes z njihovimi družinami in svojci vred v položaju popolne brezpravnosti. Postavljeni so dejansko izven zakona.

3. Vaša vlada je uvedla koncentracijska taborišča za osebe, ki naj bi 'motile red in mir'. Toda člen 12 a) ne določa nikakega merila za 'motenje reda in miru'. Ali je tedaj mišljenje in prepričanje kriterij? — Toda ustava iz leta 1931 določa, da prepričanje ni kaznivo!

4. Ban dr. Marko Natlačen je dejal, da so koncentracijska taborišča namenjena komunistom. Res so med interniranimi tudi ljudje, ki ne taje svojega prepričanja. Toda ban Natlačen je v istem govoru tudi dejal, da komunisti delajo legalno, da delajo v legalnih organizacijah na legalen način in da se legalno publicistično udejstvujejo pri legalnih časnikih in časopisih. Ali torej legalno delo, legalna publicistika pomeni 'motenje miru in reda'?

5. Ob vstopu v vlado, g. podpredsednik kraljevske vlade, ste dejali, da boste Hrvatsko in državo očistili tistih, ki so skozi vsa leta dušili svobodo in prizadejali ljudstvu toliko zla. Toda v koncentracijsko taborišče ni bil poslan niti eden od nosilcev starih diktatur, narobe, isti ljudje danes izvajajo nasilje nad ljudstvom v imenu vlade, v kateri sedite Vi!

6. Dejali ste, da boste s koncentracijskimi taborišči razbili tiste elemente, ki so se s podvitim repom hranili od milosti diktatur, medtem ko so bojevniki za svobodo hrvaškega naroda sedeli po ječah. V resnici ni bil poslan v koncentracijsko taborišče noben človek te vrste — kajti ti isti ljudje so danes znova Vaša opora. Pač pa so odgnani ljudje, ki so v svoji težnji in prizadevanju za lepšo bodočnost slovenskega naroda in delovnega ljudstva trpeli z ramo ob rami s hrvatskimi bojevniki.

7. Dejali ste, da boste s koncentracijskimi taborišči udarili po tisti gospodi, ki v krznenih kožuhih hodi med ljudstvo z demagogijo, a minister Čubrilović je dodal, da ste v koncentracijska taborišča internirali tiste, ki skrivajo svoje premoženje in ki nočejo plačevati davkov. Ni si mogoče misliti bolj mizerne laži. Od 24 interniranih Slovencev je 14 delavcev in 10 intelektualcev, ki so jih prejšnji režimi eksistenčno ubili. Vse tri internirane ženske so mlade delavke (23—27 let). Tisti, o katerih je govoril minister Čubrilović, pa varno počivajo v senci zaščite Vaše vlade!

8. Obljubili ste, da boste pomagali malim ljudem, kmetom in delavcem. Toda v koncentracijskem taborišču v Bileći so delavci, ki so bili odvedeni tja samo zaradi tega, ker so sodelovali v boju za ohranitev svojega vsakdanjega kruha, ki ga delavstvu trgata iz rok draginja in špekulacija. Špekulanti kopičijo dobičke, delavci, ki se bore proti njim, pa morajo v koncentracijsko taborišče.

9. Dejali ste, da jamčite za 'human postopek' v koncentracijskem taborišču. Toda Vam so gotovo znane razmere v koncentracijskem taborišču v Bileći. Taborišče je na področju, ki je tako oddaljeno, da stanejo minimalni stroški za en obisk iz Slovenije najmanj 1500 din. To pomeni, da so internirani povsem ločeni od svojcev, da je torej kontrola javnosti maksimalno otežkočena. Internirani nimajo pravice dobivati časopisov, a od knjig samo tisto, kar jim dovoli upravnik taborišča, ki ne prepušča skoro nič. Niti za svoj lastni denar si internirani ne morejo nabaviti dobre hrane, a pošiljk od zunaj hišni red ne dopušča.

»Taborišče,« je po teh ugotovitvah pisal v Odprtem pismu Edvard Kardelj, »je dalje brez sleherne zdravniške oskrbe. Za bolnike s 40 stopinjami temperature se 8 dni hišni zdravnik sploh ne zmeni. Tako je bilo s Kovačičem Oskarjem, z nekim srbskim internirancem in mojo ženo. Ko so po vsem tem interniranci protestirali, je hišni zdravnik odgovoril: 'Kadar imam izibirati med interesom državnih oblasti in svojo zdravniško vestjo, potem bom brez oklevanja izbral prvo'. To pomeni, da interes državnih oblasti zahteva postopno fizično izhiranje in uničenje interniranih!

To strašno resnico potrjuje tudi hišni red. Dobesedno namreč piše v njem: 'Vsako nepokoravanje organom taborišča se bo najstrožje kaznovalo, razen tega se internirani izpostavljajo nevarnosti, da bodo ubiti z vročim ali hladnim orožjem.' To se pravi, da ima sleherni žandar pravico brez vsakega povoda ubiti interniranca, ne da bi komurkoli odgovarjal za svoj zločin. Interniranci so dejansko v stalni smrtni nevarnosti.«

Potem je Kardelj navedel primer Moše Pijada, '50 let starega akademskega slikarja' in opozoril, da niti eden od krivcev, ki so mučili Mošo Pijada in mu zlomili dvoje reber, eno pa nalomili, ni bil poklican na odgovornost ali kaznovan. Poudaril je, da 'ob teh strahotah ne more in ne sme molčati pošten človek, ki je ohranil v sebi trohico spoštovanja do najosnovnejših pravic človeka' in nato pod točko 10 zapisal:

»10. Nekdaj ste govorili o spoštovanju človeških pravic v 'kmečki državi'. Toda Vi dopuščate, da se organi Vaše vlade poslužujejo 'politike talcev', ki velja za najbrutalnejšo in človeka nevredno obliko nasilja nad osebno svobodo. Teh metod se je policija poslužila proti meni. Potem ko ni našla mene, je Uprava policije v Ljubljani aretirala in internirala mojo ženo. V Bileći so internirane vsega tri ženske — 3 slovenska delavska dekleta. Ali Vas ne oblije rdečica sramu, gospod podpredsednik kraljevske vlade, ko konstatirate, da so med 15 milijonov prebivalcev, kolikor jih ima Jugoslavija, od žena nevarne Vaši vladi edino te tri mlade nezaščitene delavke? Ali je kdo, ki bo še verjel, da gre pri internaciji teh žena za kaj drugega kakor za 'politiko talcev'?

Vsa ta nečloveška akcija,« je poudaril Edvard Kardelj, »se vrši na bazi člena 12 a), ki ga je vlada, v kateri Vi sedite, dodala že tako dovolj drakonskemu zakonu o zaščiti države. Čemu vse to nasilje?

Govorili ste, da boste odstranili metode diktatur in demokratizirali javno življenje. Pripravljate 'demokratične' zakone o volitvah narodnih poslancev, o zborovanju in združevanju itd. Toda igra je preveč enostavna, da bi je ljudstvo ne moglo spregledati: pod farso 'demokratizacije' krepite samovoljo in vsemoč policije, da bi dejansko od spodaj likvidirali še ono formalno 'demokracijo', ki jo obljubljate od vrha. Tako tudi Vaša vlada nadaljuje v najlicemernejši obliki tradicijo diktatur: tradicijo vsemoči vladajočih strank in fizičnega uničevanja vseh tistih, ki drugače mislijo, kakor ta vladajoča stranka. To pa pomeni, da so KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA SAMO ZAČETEK OBČE PROTILJUDSKE AKCIJE (podčrtal M. Kl.), ki bo konec koncev nedvomno marsikoga zadela, ki ji danes pritrjuje ali pasivno dopušča.«

To zadnje bi lahko smatrali tudi kot opozorilo vsem, ki se s politiko Cvetković-Mačkovega režima niso strinjali, a so stali ob strani in jo dopuščali, ali pa se v odnosu do nje po padcu Stojadinovića celo pasivizirali kakor del krščanskih socialistov nasproti Koroščcu, ki si je skušal po Mačkovem vzgledu nadeti zopet 'slovenske barve' in jih je bilo treba zato opozoriti, da bi se kot npr. v Sloveniji s strani klera forsirani 'nenapadalni pakt med režimsko ZZD in protirežimsko JSZ' nadaljeval in utrjeval z namenom, da bi krščanske socialiste dokončno iztrgali iz ljudskofrontovskega gibanja in preprečili njegovo dokončno izkristaliziranje v enotno delavsko protifašistično in protiimperialistično fronto, ki se je na primer na Jesenicah že začela kristalizirati po generalni stavki leta 1935 v prvi polovici 1936 v Medstrokovnem akcijskem odboru, se manifestirala v nastopu pri oktobrskih občinskih volitvah na Jesenicah in nato v novembrskih volitvah 1938, vseeno pa še vedno ni bila tako trdno izkristalizirana, kakor bi bilo to takrat potrebno za boj proti fašizaciji države in je do takega izkristaliziranja potem prišlo šele v času, ko se je protiljudskost slovenske gospode dokončno razkrila v letu 1941. Zato so bila opozorila na nevarnost pasivnega odnosa do stanja v državi, kakor je bilo tudi Kardeljevo v Odprtem pismu dr. Mačku, nujna in so našla zato tudi svojo zgodovinsko potrditev v najbolj usodnem času slovenske zgodovine. Zato so bile umestne tudi take bodrilne besede, s katerimi je zaključeval svoje Odprto pismo 6. marca 1940:

»Slovensko ljudstvo lahko s ponosom ugotovi, da na njegovi zemlji niti najodvratnejši dosedanji režimi niso uspeli zadušiti njegovega stanovitnega odpora proti metodam nasilja. Dr. Korošec in dr. Natlačen sta morala pognati svoje sonarodnjake v drugo deželo v zavesti, da sredi slovenskega ljudstva koncentracijska taborišča niso mogoča. Tudi to pot je ogorčenje brez primere zajelo vse plasti slovenskega naroda od trboveljskih rudarjev, katerim so iztrgali njihove delovne tovariše in sotrpine, pa do dravobanskih svetnikov, ki so pod pritiskom ljudstva morali priznati, da vlačenje slovenskih ljudi v koncentracijska taborišča šele resnično moti red in mir v Sloveniji. Če dr. Korošec in dr. Natlačen vendarle uspevata dušiti voljo slovenskega ljudstva, potem je to samo zaradi tega, ker sta našla podporo pri Vas,« je Kardelj povedal staro resnico o slovenskih oblastnikih, ne glede na njihovo strankarsko pripadnost: »Dr. Kramer (liberalec, pripadnik JNS — op. M. Kl.) in dr. Korošec sta v Sloveniji vedno živela od kakega Živkovića ali Stojadinovića. To pot ste njuno oporišče Vi, zato Vas slovensko ljudstvo s pravico obtožuje za vse zlo, ki se godi v Sloveniji.«

Tako je napisal Edvard Kardelj in svoje Odprto pismo dr. Mačku zaključil s protestom:

»Iz vseh teh razlogov ne zahtevamo samo mi, internirani, ne samo naši svojci, vse slovensko ljudstvo zahteva od Vas:

RAZPUSTITE KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA!
UKINITE ČLEN 12 a)!
UKINITE ZAKON O ZAŠČITI DRŽAVE! ODPRITE JEČE!
LJUDSTVU JE POTREBNO MNOGO IN ZOPET MNOGO SVOBODE, DA BI MOGLO OHRANITI MIR V TEM IMPERIALISTIČNEM POŽARU!«

Po pismu Edvarda Kardelja podpredsedniku kraljevske vlade dr. Vladku Mačku se je odpor taboriščnikov v Bileći še stopnjeval. Tako so 10. marca 1940 z gladovno stavko zahtevali od taboriščne uprave, da bi

sposlovala pregled Moše Pijada na rentgenu. Naslednji dan so (po Kardoševem dnevniku) poslali novo protestno spomenico na notranje ministrstvo v Beograd, obenem pa zahtevali odgovore na prejšnje spomenice. Kruh, ki so ga med gladovno stavko prihranili, so sklenili, da ga bodo razdelili med kmete, ki so prihajali iz vsega okraja v Bileću, na dvorišče nedaleč od 'turške kasarne', da bi dobili iz državnega skladišča nekaj koruze, ker so zaradi slabe letine v letu 1939 gladovali. Tako sta po končani gladovni stavki Dušan Kermavner in Milan Apih, ki sta nosila kruh, izrabila vsakdanji sprehod in se oddaljila od zastražene vrste, da bi ta kruh razdelila kmetom. Takoj ko so orožniki to opazili so stekli za njima, onadva pa sta odvrgla košaro s kruhom med kmete, ki so si kruh razdelili, še preden so hoteli to orožniki preprečiti. Mimo tega so imeli precej opravka z interniranci, da kmetom niso mogli odvzeti kruha. Uprava taborišča je hotela Kermavnerja in Apiha kaznovati, a tega ni upala, ker so interniranci vztrajali kot eden, da je ta kruh njihov in ne taboriščni in da ga zato lahko podarijo, komur hočejo, obenem pa zapretili z vnovično gladovno stavko, če bi uprava kaznovala tovariša, ki sta kmetom odnesla kruh. Okrajni načelnik Jojić je tako izrekel samo prepoved, da odslej ne smejo več razdeljevati kruha kmetom, ki prihajajo po koruzo, kaznovan pa zaradi tega ni bil nihče. Le Terzić, ki ni bil prisoten na omenjenem sprehodu, je ošteval 'svoje bajonete', zakaj niso uporabili orožja. Terzića naraščajoči protesti javnosti proti koncentracijskim taboriščem niso izmodrili.

Pred prej omenjeno gladovno stavko je bil v slovenski sobi partijski sestanek, ki ga je vodil Ivo Ribar-Lola. Razpravljali so o pojavu frakcionaštva, ki sta ga med internirance zanesla dva tovariša, poprej zaprta v Sremski Mitrovici. Sestanek je uspel in utrdil partijsko organizacijo med interniranci. (Pomurski vestnik, 30. aprila 1959.)

Prvi obisk z Jesenic in sporočila dr. Štempiharja in drugih Venclju Perku

Dne 13. marca 1940 pa so interniranci največ govorili o miru, ki je bil po tako imenovani 'zimski vojni' sklenjen med Sovjetsko zvezo in Finsko. Naslednji dan, dne 14. marca 1940 pa je dobil obisk od doma jeseniški konfiniranec Franc Benedičič, ko ga je prišla obiskat žena Ela.

V tem času so bili interniranci pravzaprav v nekakšni 'ofenzivi' proti upravi taborišča. Po navodilih, ki sta jih po mnenju taboriščnikov prejemala upravnik taborišča, okrajni načelnik Jojić, in žandarski komandant taborišča, poročnik Terzić, in ki so se bržkone razlikovala ali si celo nasprotovala, kar so lahko sklepali po izvajanju le-teh, so izrabili nasprotja, ki so zaradi različnih navodil nastajala med Jojićem in Terzićem. Tako so si v tem času že priborili, da je Jojić dal ukaz žandarjem, da jim ni treba stražiti jetnikov v sobah, tudi stik med sobami je postal svobodnejši, to pa je utrdilo povezavo med interniranci različnih narodnosti in okrepilo njihovo organizirano dejavnost prav v času njihovih zahtev, da se ugotovi natančno stanje poškodb Moše Pijada in da

se krivce za Pijadove poškodbe pokliče na odgovornost in se jih kaznuje. Brez dvoma je k temu pripomogla predvsem dejavnost, ki jo je organizirala KPJ zunaj z razširjanjem letakov o stanju v koncentracijskih taboriščih in o primeru Moše Pijade še posebej. S tem pa seveda ni rečeno, da je bil Jojić boljši kakor Terzić in da je imel do internirancev bolj človeške odnose. Najbrž so res nasprotja med njima povzročila samo različna navodila, ki sta jih 'dobivala vsak po svoji liniji' (kakor meni Milan Apih v svoji knjigi »Sredi pušk in bajonetov«). To nasprotje med njima se je pokazalo tudi ob obisku Ele Benedičičeve, ki je prišla 14. marca 1940 obiskat moža Franca Benedičiča in ki mu je na raportu Jojić odobril, da sme z ženo v spremstvu agenta v mesto, poročnik Terzić pa mu je ta odhod in tako srečanje z ženo prepovedal in mu dovolil samo srečanje z ženo v taborišču.

Da je občinski odbor na Jesenicah s 14:8 glasovom odklonil protest proti Bileći, je Benedičič že vedel iz pisma, ki ga je 26. februarja 1940 poslal Venclju Perku odvetnik jeseniških internirancev (pa tudi njihov sodrug) dr. Ivo Štempihar. Ta seja, na kateri je župan Valentin Markež s svojo JRZ večino z navadnim glasovanjem zbrisal z dnevnega reda predlog krščanskega socialista dr. Aleša Stanovnika za izpust Franca Benedičiča ter za izpust koroškobelskih občinskih odbornikov — župana Venclja Perka in blagajnika Ignaca Kralja in s tem dokazal licemernost 'krščanskega usmiljenja' odbornikov JRZ, je bila 21. februarja 1940. Tudi to ni bila za Benedičiča novica, da se je Edo Giorgioni 25. februarja 1940 'po dvodnevnem bivanju v bližini Št. petrske cerkve' vrnil iz Ljubljane, kjer so hoteli zvedeti od njega, kako je prišel do 'hišnega reda KID', kakor je za Hišni red taborišča v Bileći zapisal v pismu Perku dr. Štempihar, je vedel že iz pogovora s Perkom. Prav tako zanj ni bila skrivnost, da bi bil nesmisel vlagati še posebne in kolkovane vloge na bana mimo tiste, ki jo je že napravil dr. Štempihar sam, ki je tak nasvet dal že ženi Naceta Kralja, ko ga je prišla enkrat pred 26. februarjem vprašat, če bi morda kazalo, da bi tudi sama napravila posebno vlogo na policijski komisariat na Jesenicah in na bana v Ljubljani, pa ji je dr. Štempihar odsvetoval, ker je že sam opravil vse 'kolkovane in nekolkovane opravke', ki so bili potrebni, novi pa bi pomenili samo nove stroške, ti bi sicer ne bili veliki, vendar v teh razmerah, kakor je v pismu Perku zapisal dr. Štempihar, 'težko pogrešljivi'. Gospod ban je vendar že v trboveljskem primeru (tako je zavrnil prošnjo žene rudarja Umeka, katerega odvetniški pooblaščenec je bil prav tako dr. Štempihar) odkrito povedal, da 'priprošnjikov glede takih primerov ne sprejema in ne posluša'.

»Meni je,« je dr. Štempihar zapisal v pismu Perku dne 26. februarja 1940 in ki ga je Perko prejel prve dni marca, »ta izjava g. bana zelo všeč.« Dala bi se izrabiti v tožbi proti banu, kadar bo čas zrel za kaj takega.

O tem pismu so prav v dneh, preden so zvedeli za Kardeljevo pismo dr. Mačku, veliko govorili. Perko je bil predvsem zadovoljen, da je bil Giorgioni na svobodi in da bo lahko gnal pravdo proti odgonu župana in občinskega blagajnika Kralja po navodilih, ki mu jih je poslal že v istem

pismu, v katerem je Giorgioni prejel tudi »Hišni red«, zaradi katerega so ga vrteli na ljubljanski policiji. Prvo akcijo na občini je že izpeljal po posvetu z drugimi odborniki občinskega kluba odbornikov liste Slovenskega delovnega ljudstva. Resolucija je bila sprejeta soglasno, tudi s strani odbornikov JRZ. Po sklepu bi jo morali poslati banski upravi, ministrstvu za notranje zadeve, podpredsedniku kraljevske vlade dr. Mačku, županom gorenjskih občin in morda še kam. Na Jesenicah so predlog odklonili. Kako je bilo v drugih občinah — Mojstrani, Gorjah, na Breznici, še niso bili obveščeni. Nič zato! Glavno je bilo v tem trenutku, da se je povsod govorilo o Bileći in da so deževali protesti in pritožbe na vse strani od občinskih uradov do ministrskih kabinetov. Tudi za to je v imenu svojih klientov skrbel dr. Štempihar, saj je tudi v svojem pismu Venclju Perku pisal o tem in jim tudi poslal prepise svojih pritožb razen zadnje, nadzorstvene pritožbe na ministrstvo za socialno politiko. Te ni poslal, ker — kakor je zapisal — najbrž 'take priloge niso prikladna stvar pri pismih', ki jih jim je — to so razumeli — pisal v Bileće.

»V bistvu sem napravil podobne pritožbe, kakor pri drugih primerih v začetku januarja, le to sem še dodal, da je v pritožbi istočasno tudi urgenca odločbe o rešitvi pritožbe v smislu čl. 22 zakona o državnem svetu. Učinek take pripombe v vlogi ti bo že znan...«

Taboriščni cenzor bi vsega tega ne mogel razumeti, četudi bi obvladal slovenščino. Vencelj Perko je razumel, da je dr. Štempihar zahteval obrazložitev primera internirancev v skladu z veljavnimi zakoni, podobno kakor po njegovi aretaciji novembra 1939 v zvezi z njegovim podpisom na letaku »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo«. Dr. Štempihar, če ne bi šlo drugače, je nameraval gnati stvar kakor v primeru odpuščenih delavskih zaupnikov preko ministra za socialno politiko na sam državni svet, seveda če ne bi uspel že pri upravnem sodišču.

Dr. Ivu Štempiharju zaradi njegove požrtvovalnosti in vztrajnosti v boju za delavsko stvar so konfiniranci lahko popolnoma zaupali. »Vsi se tukaj trudimo v danem smislu,« je zapisal, ko mu je na svoj način, ki ga je razumel samo Vencelj Perko, sporočil, oziroma ga vprašal, če je že 'v posesti' njegovega čeka, ki 'je iz neke poravnave'. To sta bila dva tisočaka, ki sta ga internirancem poslala on in dr. Aleš Stanovnik, da 'bo več skupaj'.

Na vse to je mislil tudi Franc Benedičič ob ženinem obisku in njenem pripovedovanju, kolikor je sploh mogla govoriti o stvareh v prisotnosti agenta. Veliko tega je že vedel, saj so bili z novicami, kako se prizadevajo 'zunaj' za rešitev konfirancev, skoro na tekočem. Novo je bilo samo to, da je dr. Štempihar dal pobudo za široko nabiralno akcijo podpisov, ki so jih na Jesenicah in Javorniku nabirali za izpustitev interniranih Francetov brat Ludvik Benedičič in Perkove sestre Alojzija Hamerščak, Ela Medvešček, Francka Trtnik in požrtvovalna mlada komunistka Minka Močnik. Tako je postalo tudi pismo dr. Jože Vilfana z dne 7. marca 1940 Venclju Perku razumljivo:

»Vsi smo veseli, da si se oglasil in zbral toliko podpisov.«

Tudi dr. Vilfan, ki je sporočil Perku, da zastopa Dovčevo in Kardeljevo, je pisal, da je za svoji klientki vložil že pritožbo in urgenco, ki mu je dajala pravico po treh mesecih vložiti pritožbo, oziroma tožbo na Upravno sodišče, če bi že prej ne dosegel nobene rešitve. Mimo tega je prav tako kakor dr. Štempihar za svoje kliente tudi dr. Vilfan vložil nadzorstveno pritožbo.

»Kolektivno smo pa zastopniki v teh zadevah (konfiniranih v Bileći) zahtevali od Odvetniške zbornice, da napravi svoje.«

To so bile zopet vzpodbudne novice, ki jih je Benedičiču pripovedovala žena, manj vzpodbudna pa je bila novica, da okrajno glavarstvo iz Radovljice ni dovolilo izvršiti sklepa resolucije Občinskega sveta Koroška Bela z dne 15. februarja 1940. Do te prepovedi je prišlo dva dni potem, ko je jeseniška JRZ večina 21. februarja odstavila predlog odbornikov z liste Slovenskega delovnega ljudstva glede Bileće z dnevnega reda.

To novico je že naslednje dni potrdilo Giorgionijevo pismo:

»Zgodilo se je (pismo rekonstruiram po Perkovem zapisu Iz naših bojev v občini Koroška Bela) kljub temu, da je upravno sodišče tako postopanje okrajnega glavarstva v prejšnjih primerih označilo kot nezakonito in ugotovilo, da se občinski odbor lahko pritoži proti organom državne oblasti, kadar le-ti ravnajo v nasprotju z veljavnimi zakoni.«

Tudi proti tej odločbi okrajnega glavarstva v Radovljici se je občinski odbor pritožil v skladu s predpisi na bana, kolikor pa bi ban ne ugodil pritožbi, bi se pritožili na Upravno sodišče v Celju.

Tako so sporočali od doma. In Vencelj Perko je zaslutil, da so ga internirali najbrž v prvi vrsti kot župana 'rdeče občine', kakor so pravili v nasprotnem taboru občini Javornik—Koroška Bela, in da se bodo verjetno zatekli k novim protizakonitostim za razpust občinskega odbora, ki ga v teh treh letih od 6. decembra 1936 dalje niso mogli, čeprav so se prizadevali, da bi ga iztrgali odbornikom z liste Slovenskega delovnega ljudstva iz rok. Pa ga niso mogli. Občina je gospodarsko in vsestransko uspevala kakor še nikoli.

Razpust občinskega odbora Koroška Bela

In to, kar je Vencelj Perko slutil, se je 9. marca 1940 tudi zgodilo. Na ta dan je klerofašistični ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen razrešil občinski odbor občine Koroška Bela, med razlogi pa naštel v prvi vrsti protest odbornikov 22. novembra 1939 zaradi aretacije župana Venclja Perka — proti postopanju policijskega komisariata z Jesenic in policijske uprave v Ljubljani — in protest odbornikov z znano resolucijo proti odgonu župana Venclja Perka in blagajnika Ignaca Kralja v Bileću — zopet 'proti odločbi policijskega komisariata z dne 6. februarja 1940'.

Ban dr. Natlačen je označil ta dva protesta kot 'poseg v posle državne policije', 'nastop proti organom državnih policijskih oblastev, obakrat na nedopusten način', 'grobo grajanje uredb, naperjenih proti poedincem radi preprečevanja protipravnega rušenja državnega in družbenega reda ... v stvareh, v katerih so bistveno prizadeti splošni državni interesi' itd.

Ko bi o banovih razlogih napravili med občani koroškobelske občine referendum, bi ban najbrž pogorel z mnogo več glasovi, kakor jih je ob izvolitvi prejela lista Slovenskega delovnega ljudstva. Toda takih razrešilnic niso dajali na glasovanje, da bi o njih odločali volivci, marveč so jih 'reševali' po administrativni poti — prek Sreskega načelstva v Radovljici, kakor je bilo po srbskem pravopisu s srbskim nazivom urada napisano na odločbi, ki jo je podpisal človek, ki je leta 1914 ob sarajevskem atentatu vzklikal kot študent: »Srbe na vrbe!«, potem pa je bil vdani sluga pri vseh režimih, na katere se je naslanjal in v katerih je sodeloval tako imenovani 'največji Slovenec vseh časov', rabelj delavskega razreda dr. Anton Korošec.

'Sresko načelstvo' je 11. marca 1940 na podlagi banove odločbe postavilo začasno občinsko upravo, v katero je imenoval tudi tiste odbornike JRZ, ki so 15. februarja 1940 glasovali za resolucijo, ki jo je ban Natlačen v svojem odloku o razpustitvi občinskega odbora imenoval 'ponovitev nezakonitosti', s katero je po banovo občinski odbor dokazal, da se ne zna držati mej, ki mu jih postavljajo zakoni in uredbe' in da se mu zaradi tega 'ne more več zaupati'.

Prva taka 'nezakonitost' je po banovo bil prej omenjeni protest za izpustitev župana Venclja Perka, ki ga je novembra 1939 policija aretirala zaradi znanih letakov »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo«.

To se je zgodilo 17. novembra 1939, ko je zagrizeni protikomunist, šef policijske izpostave na Javorniku Henrik Jesih s policijskim agentom Pavletičem napravil najprej hišno preiskavo na Perkovem domu, nato pa še na občini. Tej zadnji pa se je Perko kot župan postavil po robu, ker je bil za tako preiskavo na županstvu pristojen samo okrajni glavar. Policist se za Perkovo opozorilo ni zmenil in je terjal ključe od njegove pisalne mize. Ko mu jih po trikratnem pozivu župan Vencelj Perko ni hotel izročiti, je Jesih odvihral po ključavničarja, prepričan, da bo v županovi pisalni mizi našel prepovedano komunistično gradivo.

Ko je policist Jesih odšel, je Perko odprl predale in rekel agentu Pavletiču, naj jih pregleda, ker je Pavletič že pred tem Perku dejal, da 'policist Jesih počenja neumnosti'. Ko se je le-ta potem vrnil s ključavničarjem in zahteval, da ključavničar s silo vlomi v pisalno mizo, ki jo je Perko pred tem zopet zaklenil, se je Jesih v svojo jezo razočaral.

Nekaj dni po tej preiskavi je Jesih Perka aretiral in ga odpeljal na policijski komisariat na Jesenicah, od tam pa so ga odpeljali v Ljubljano, kjer so bili zaprti tudi drugi podpisniki omenjenih letakov, ki ga niso podpisali samo komunisti, saj ga je na primer podpisal tudi dr. Ivo Štempihar, od drugih slovenskih nekomunistov in pripadnikov ljudskofrontovskega gibanja pa tudi duhovnik Jože Lampret (kasnejši partizanski duhovnik in verski referent XIV. divizije NOV).

Ljubljanska policija je podpisnike izročila sodišču, to pa ni našlo osnove za kazenski postopek in izreko sodbe in je podpisnike po enajstdnevnem policijskem in preiskovalnem zaporu osvobodilo. Zato tudi protest občinskega odbora Koroška Bela z dne 22. novembra 1939 proti ravnanju jeseniške in ljubljanske policije ni mogel biti protizakonit in prav tako ni bila protizakonita zahteva, naj policija izpusti župana Perka na svobodo, proti odgovornim policijskim organom pa naj bi se odredil suspens z njihovih službenih položajev in uvedlo sodno kazensko postopanje radi zlorabe oblasti.

Tretji sklep občinskega odbora na seji 22. novembra 1939 pa je terjal, da 'občinska uprava sporoči poročilo Edvarda Giorgionija, protest občine in njeno zahtevo (izraženo v prvih dveh sklepih) predsedniku HSS dr. Vladku Mačku, predsedniku SDS Srdjanu Budisavljeviću in ministru za notranje zadeve Stanoju Mihalđiću'.

Toda kakor še vselej doslej, je tudi te proteste zadržal okrajni glavar, proti čemur se je potem občinski odbor pritožil preko svojega pravnega zastopnika dr. Iva Štempiharja na Upravno sodišče v Celje, ki je (prav tako kakor Perkovo tožbo proti KID glede odpusta in odvzema mandata delavskega zaupnika) to pritožbo občinskega odbora Koroška Bela dne 9. februarja 1940 razsodilo v prid tožiteljev, oziroma pritožnikov nad protizakonitim ravnanjem okrajnega glavarstva.

Torej je za to razsodbo vedel tudi ban dr. Marko Natlačen, pa se na odlok Upravnega sodišča ni oziral, marveč je imenoval prej omenjeni postopek občinskega odbora Koroška Bela kot protizakonit in ga navajal kot prvi razlog, zaradi katerega se je odločil za razpust občinskega odbora Koroška Bela:

> »Na seji z dne 22. novembra 1939 je občinski odbor na predlog odbornika Edvarda Giorgionija **z vsemi proti enemu glasu** (podčrtal M. Kl.) sklenil oster protest proti postopanju, ki ga je bil policijski komisariat na Jesenicah oziroma uprava v Ljubljani uvedla proti predsedniku (županu-pojasnilo M. Kl.) te občine Venclju Perku zaradi sodelovanja v akciji, naperjeni proti državnemu in družbenemu redu. V tem protestu zahteva občinski odbor, da se Venclju Perku brez odloga vrne osebna svoboda in proti vsem poslujočim in odgovornim organom omenjenih policijskih oblastev odredi takojšnja suspenzija od službenega mesta in uvede sodno kazensko postopanje. Ta sklep je občinska uprava takoj izvršila, še preden je nadzorno oblastvo moglo zanj zaznati in izvršitev prepovedati. Zoper sklep je glasoval občinski odbornik Jožef Svetlin.«

Torej so tudi takrat 22. novembra 1939 glasovali odborniki JRZ s Koroške Bele, neglede na njihovo režimsko barvo, za Perkovo osvoboditev iz rok policije, prav tako kakor so 15. februarja 1940 glasovali za njegov in Kraljev izpust iz Bileće. Kljub temu pa je tri od teh imenoval okrajni glavar dr. Vrečar v začasno občinsko upravo, v katero je bil imenovan tudi takratni član JRZ, obenem pa pripadnik Hitlerjeve pete kolone Maks Onič. Tokrat se omenjeni trije člani JRZ (Janez Erlah, Rafael Šoberl, Valentin Smolej) niso držali sklepov, za katere so 22. novembra 1939 in 15. februarja 1940 glasovali, marveč so se uklonili volji svojih političnih in cerkvenih gospodarjev, a bržkone tudi še močnejših od le-teh, svojih tovarniških gospodarjev, delničarjev Kranjske industrijske družbe.

Naj je bilo kakorkoli že, novica o novem teptanju ljudske volje s strani oblasti in razpust zakonito izvoljenega občinskega odbora na Koroški Beli je v tistem času, ko so za to zvedeli, bil eden izmed glavnih predmetov pogovorov tudi med interniranimi v Bileći, saj sta bila med njimi kar dva člana protizakonito razpuščenega občinskega odbora v jeseniškem železarskem revirju — koroškobelski župan Vencelj Perko in občinski blagajnik Ignac Kralj.

O tem je 20. marca 1940 poročala tudi beograjska »Politika«:

»LJUBLJANA, 19. MARCA (članek »Uprava opštine Koroška Bela razrešena je dužnosti« navajam v slovenskem prevodu — M. Kl.).

Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je razrešil dolžnosti celotno upravo občine Koroška Bela zraven Jesenic.

Proti predsedniku te občine g. Venclju Perku je pred nedavnim policijski komisarijat na Jesenicah začel preiskavo zaradi njegovega političnega delovanja. Celotna občinska uprava je na svoji seji v decembru minulega leta protestirala in zahtevala, da se postopek proti predsedniku preneha in da se začne preiskava proti organom policijskega komisariata. Okrajno glavarstvo v Radovljici je razveljavilo ta sklep občinskega odbora, a banska uprava je zavrnila tožbo. Upravno sodišče v Celju je potem pregledalo pritožbo občinskega odbora in konstatiralo, da je odlok okrajnega glavarstva v Radovljici nezakonit. Občinska uprava občine Koroška Bela je po 15. februarju tega leta sprejela sklep, da ponovno protestira proti postopku policijskega komisariata, toda tudi ta sklep občinskega odbora je bil razveljavljen.

V zvezi s tema sklepoma je ban Dravske banovine sedaj razrešil dolžnosti celotno občinsko upravo v smislu paragrafa 130 občinskega zakona (zakona o občinah), navajajoč, da je njegov sklep potreben v splošnem državnem interesu. Istočasno je ban dr. Natlačen postavil začasni občinski upravni odbor z g. Janezom Erlahom na čelu.«

Tako sta Vencelj Perko in Ignac Kralj zvedela tudi iz pisanja »Politike«, ki jo je kakor druge časopise prinašal v taborišče kuhar Laza Kapor. Tako so o tem razpravljali ne samo slovenski, marveč tudi srbski tovariši, med njimi tudi Ivo Lola Ribar, ki ga je tiste dni — dne 24. marca 1940 — prišel obiskat v Bileće oče dr. Ivan Ribar z ženo, sinom Jurico ter še nekaterimi člani družine (kakor navaja Milan Apih, že cit. str. 72). Dr. Ivan Ribar je bil dvakrat poročen. V prvem zakonu so se mu rodili hčerki Božena in Mira ter sin Žarko, v drugem pa sinova Lola in Jurica.

Mimo te družine (ki je prišla tako številna v Bileće ne samo zato, da bi obiskali interniranega Lolo, marveč tudi zato, da so lahko čim več prinesli s seboj za internirane, za katere sta dr. Ivan Ribar in njegova žena Tonica Ribar v Beogradu organizirala nabiralno akcijo, oziroma pomoč v hrani in obleki), so 24. marca 1940 prišli obiskat Milana Apiha, Štefana Kovača in dr. Lojzeta Mihelčiča (navajam po Kardoševem dnevniku — M. Kl.) svojci iz Slovenije in se nastanili v hotelu »Bristol«, kjer se je nastanil tudi dr. Ivan Ribar s svojo številno družino.

Ta dan sta Vencelj Perko in Ignac Kralj, potem ko sta prebrala članek v »Politiki«, najprej ugotovila, da članek ni povedal vseh stvari, kakor so se v resnici dogajale, odgon v Bileće in vzrok protesta s strani občinskega odbora Koroška Bela pa hote ali pa zaradi cenzure izpustil. Zato je Vencelj Perko sestavil popravek, v katerem je namenoma pouda-

ril predvsem odgon njega in Kralja v Bileću, prav tako pa tudi pojasnil vzrok prvega protesta proti policiji, ki ga je navajal članek, in to, da je občinski odbor Koroška Bela ukrepal popolnoma zakonito, kar je potrdilo tudi Upravno sodišče v Celju, v drugem primeru — v primeru protesta zaradi Bileće, ki ga je, kakor že vemo, okrajni glavar prav tako kakor prvega na nezakonit način razveljavil, pa je občinski odbor še pričakoval rešitev svoje pritožbe:

»Pripomniti moram (navajam slovenski prevod po ohranjenem originalu — M. Kl.), da je isti občinski odbor leta 1937 protestiral proti postopku policijskega komisariata na Jesenicah prav tako zaradi aretacije župana. Sklep (protest) občinskega odbora je prav tako razveljavilo isto okrajno glavarstvo v Radovljici. Na (takratno) pritožbo občinskega odbora pa je Upravno sodišče v Celju ugotovilo, da je zaščita osebne svobode pred nezakonitim ukrepanjem upravnih oblasti ne samo pravica, marveč tudi **dolžnost** občinskih organov.«

V zahtevi po popravku objavljene novice v »Politiki« je Vencelj Perko navedel tudi to, da so za sklep občinskega odbora glasovali tudi odborniki JRZ, za sklep z dne 15. februarja 1940, zaradi katerega je banska uprava sedaj razpustila občinski odbor na Koroški Beli, ni pa (vsaj v konceptu, ki je ohranjen v rokopisu) navedel, da so ti člani JRZ zdaj postavljeni v začasno upravo s strani okrajnega glavarstva v Radovljici. Toda to je bila v Bileći tiste prve koledarske pomladne dneve novica, o kateri so interniranci govorili največ.

Tudi dr. Ivan Ribar se je zato osebno zanimal za Venclja Perka in Ignaca Kralja. Ko je pri okrajnem glavarju Jojiću dosegel, da se je s sinom Lolom ter Mošo Pijadejem in Ivanom Milutinovićem lahko pogovarjal zunaj taborišča v hotelu »Bristol«, in to dovoljenje sposloval tudi za druge slovenske in srbske internirance, ki so jih prišli obiskat bodisi svojci bodisi pravni zastopniki, je hotel osebno spoznati tudi Venclja Perka in Ignaca Kralja, češ da je njun pravni zastopnik (kar navaja tudi Milan Apih). Če je dr. Ivan Ribar lahko sporočil Moši Pijadu, da je vložena tožba proti krivcem za nasilje v policijskem zaporu okrajnega glavarstva, je sporočil Perku in Kralju, da je skupaj z dr. Ivom Štempiharjem z Jesenic njun drugi pravni zastopnik.

Dan z dr. Ivanom Ribarjem v Bileći

To je bil dan, ki je ostal internirancem v najlepšem spominu. Francetu Benedičiču je bilo žal, da žena Ela ni za teden dni preložila svojega obiska in prišla raje deset dni kasneje, saj bi lahko potem preživela obisk zunaj, kakor so ga preživljali Milan Apih, Štefan Kovač, dr. Lojze Mihelčič in drugi.

V Benedičičevem primeru je Terzić nasprotoval Jojiću. Tudi ob tem obisku je Terzić skušal to preprečiti Slovencem, tako da mu je Ivan Kreft (navajam po Kardošovem dnevniku) rekel, da 'najbrž ni v Jugoslaviji človeka, ki bi bolj sovražil Slovence kakor Terzić'. In žandarski trinog Terzić je rekel: »Možda.« Popustil je šele, ko je zaradi njegovih

šikan dr. Mihelčičeva žena tako nerodno stopila in se spotaknila, da si je pri padcu zlomila nogo, interniranci pa so zagrozili z enodnevno protestno stavko, za katero pa bi se Terzić komaj zmenil, ko bi okrajni glavar Jojić ne preklical Terzićeve prepovedi in dovolil tudi Slovencem srečanja s svojci v hotelu »Bristol«, kjer so žandarskega stražarja pridno gostili s pijačo in ga tako napravili nenevarnega.

Dr. Ivan Ribar je pripovedoval, da bodo kmalu začeli izpuščati posameznike, v kar pa interniranci niso mogli verjeti. O tem so se pravzaprav pogovarjali že pred obiskom dr. Iva Ribarja na podlagi njegovih pisem. Govorilo se je namreč, da bodo taborišče v Bileći razpustili, oziroma jetnike prepeljali v Banja Luko (navajam po Ivanu Kreftu). Slovenci so imeli le malo ali pa sploh nobenega upanja, ker so o njih odločali v Ljubljani, kjer pa so bili 'izgledi zaradi zagrizenosti, ki se je posebno jasno pokazala iz govora Kreftovega soseda pri S. Juriju', kakor je komunist Ivan Kreft imenoval svojega rojaka dr. Antona Korošca, zelo majhni.

Milan Apih pa je zapisal (v že cit. knjigi str. 73) o obisku dr. Ivana Ribarja naslednje:

»V hotelu smo se skoro ves čas držali skupaj kakor ena sama družina. Jedli smo za dolgo mizo, ki sta ji načelovala dr. Ribar in njegova soproga, da je bilo kakor na banketu. Dr. Ribar in ostali so nam pripovedovali o dogodkih v svetu in doma, predvsem o zunanjih akcijah zaradi nas, mi pa smo jim govorili o zadnjih dogodkih v taborišču. Terzića pri tem ni bilo treba posebej opisovati, ker so ga bili že sami dovolj spoznali.

Ob tej priložnosti smo lahko oddali tudi vsa pisma za partijsko vodstvo in se podrobno pogovorili še o drugih načinih pošiljanja literature, knjig itd. Pozneje je bila skoro v vsakem paketu konserva z dvojnim dnom ali v kruhu zapečen letak in podobno, pa tudi pisma, ki so bila na videz čisto nedolžna, so v naših rokah dobila čisto drugačno vsebino...«

Dr. Ivo Štempihar nadaljuje pravni boj za delavske pravice na vseh frontah

O srečanju z dr. Ivanom Ribarjem je pisal tudi Vencelj Perko svojemu zastopniku in prijatelju dr. Ivu Štempiharju. Vendar tokrat ni pisal toliko o Bileći kakor o občini Koroška Bela, ki jo je treba iztrgati nezakonitemu postopanju in celo po obstoječih zakonih brezpravja brezpravju prepuščeno občino.

»Že tako preobremenjen z našimi zadevami Ti nalagamo novo breme, novo nalogo v boju proti vladajočemu brezpravju, ki ga je treba neprestano biti, dokler brezpravje ne bo prenehalo.«

A brezpravje ni kazalo nobene volje, da bi se samo od sebe umaknilo s pozornice človeške družbe.

Dr. Ivo Štempihar je bil boj proti brezpravju na vseh frontah v jeseniški dolini in Sloveniji pa vse tja dol do Beograda. Proti Kranjski industrijski družbi je še vedno bil pravni boj za delavskozaupniško pravdo. Dne 7. marca 1940 je obvestil ministra za socialno politiko o 'vsebini

odločbe, ki jo je izdala banska uprava v Ljubljani za inspekcijo dela dne 28. februarja 1940 glede na neodločeni izid (8:8) glasovanja pri konstituiranju starešinstva delavskih zaupnikov pri KID na Jesenicah. Ministru je poslal v vednost tudi prepis pritožbe Leopolda Stražišarja, starešine delavskih zaupnikov pri KID, izvoljenega v letu 1939 in predsednika volilnega odbora za delavskozaupniške volitve za leto 1940. Stražišarjevo pritožbo, vloženo 7. marca 1940 bi morala banska uprava poslati v roku treh dni na ministrstvo za socialno politiko, banska uprava pa se je tokrat poslužila šikaniranja in od Leopolda Stražišarja zahtevala, naj plača koleke za pritožbo proti od banske uprave postavljenemu starešinstvu, kar je Polde Stražišar takoj storil, banska uprava pa je 16. marca 1940 izdala novo odločbo, s katero je odredila, da se morajo delavski zaupniki podrediti zaupniškemu starešinstvu, ki ga je določila banska uprava. Polovica delavskih zaupnikov je odklonila ta diktat in se pri tem sklicevala na že vloženo pritožbo in na čl. 22 zakona o inšpekciji dela.

Kranjska industrijska družba je torej s pomočjo banske uprave še naprej na svoj preizkušeni način izigravala delavsko zakonodajo in seveda tudi delo delavskih zaupnikov.

To je bila samo ena od mnogih skrbi, ki je marca 1940 zaposlovala dr. Iva Štempiharja v zvezi z bojem jeseniškega delavstva. Druga skrb so bile šikane policijskega komisariata, ki je kaznoval nabiralce podpisov za izpust internirancev iz Bileće.

Podpise na peticijo za izpust Venclja Perka, Ignaca Kralja in Franca Benedičiča so nabirali, kakor je že znano, sorodniki interniranih in Minka Močnik. Nabrali so toliko podpisov, med njimi celo pri ljudeh, ki jih je režim JRZ štel za svoje, da je že to pri policiji povzročalo zaskrbljenost kljub določenim znakom, da je prišlo do nekakšnega 'pomirjenja' med JSZ in režimsko usmerjeno ZZD po zaslugi pritiska KID na delavstvo, prikritega v tako imenovano 'sodelovanje'. Za tem 'sodelovanjem' so stali policija, okrajno glavarstvo in v prvi vrsti klerofašistična banska uprava.

Tudi pritisk duhovništva na 'katoliško vest' delavstva v JSZ je pri tem odigral svojo vlogo in prav tako novo 'slovensko kameleonstvo' dr. Antona Korošca, odkar ni bil več v vladi in vnovič poudarjal potrebo 'slovenske enakopravnosti', približajoč se s tem Mačkovi politiki, ki ji je pod Stojadinovićem nasprotoval, zdaj pa se je na sporazum med hrvaško in srbsko buržoazijo naslanjal in o tem govoril tudi s Cvetkovićem, kar je bilo razvidno že iz januarskega govora ministrskega predsednika Cvetkovića (6. januarja 1940) v Ogulinu, še bolj pa iz Cvetkovićevega pogovora s predstavniki tiska, kjer je Cvetković odkril, da se je o svoji novi politiki, kakršna je nastopila po sporazumu z dr. Mačkom in njegovim vstopom v vlado, pogovarjal tudi z vodjo slovenskega naroda dr. Antonom Korošcem že v minulem letu (1939), s čigar pomočjo je sploh mogel začeti delo nacionalnega sporazuma z dr. Mačkom in postaviti odnos med Beogradom in Zagrebom na edino možno podlago, obenem pa je predstavnikom tiska (verjetno slovenskega klerikalnega)

obljubil, da bo skušal upoštevati 'željo Slovencev, da bo tudi njihovo ozemlje v novo urejeni državi, ki je nastala z ustanovitvijo Banovine Hrvatske, dobilo primerno mesto, in da bo v novem letu mogel Slovencem izpolniti to željo' (AdG, 6. 1. 1940).

Torej je imel Edvard Kardelj v Odprtem pismu dr. Mačku prav, ko je zapisal, da so slovenski meščanski politiki, ne glede na politično barvo, najsi je bil to Kramer ali Korošec, morali 'imeti svojega Živkovića ali Stojadinovića', zdaj pa je Korošec našel Mačka.

Tako si je dr. Korošec lastil v Sloveniji 'führerski' položaj, klerikalni tisk pa je vnovič poudarjal 'slovenstvo' in Korošec-Natlačenove zasluge zanj. Tako je prihajalo ponekod v Sloveniji že do kompromisov krščanskih socialistov z JRZ, ZZD v teh 'zunanjepolitično tako resnih časih', da uporabim Cvetkovićev izraz z dne 6. januarja 1940 v Ogulinu in njegov klic 'k političnemu premirju med strankami', meščanskimi kajpak, saj so prav temu govoru sledili poostreni ukrepi 'proti osebam, sumljivim, da so komunisti'.

Omenjeni Cvetkovićev govor je bil torej že v skladu z namerami, ki so prišle do izraza v členu 12 a, ki ga že poznamo.

Klerikalni tisk je seveda izrabil za propagando proti ljudskofrontovskemu združevanju tudi zimsko sovjetsko-finsko vojno in za protikomunistično gonjo.

Tako je prišlo do začasnega kolebanja krščanskih socialistov v nekaterih krajih, pa tudi med študenti na ljubljanski univerzi, kakor je v nekem pismu (8. 5. 1940) pisal dr. Štempihar tudi Venclju Perku v Bileću, moral pa je o tem razpravljati tudi z dr. Jožo Vilfanom, ki pa je (navajam po istem pismu) del krivde 'za iztirjenje JSZ' pripisoval tudi komunistom. (»V tej zvezi mi je pisal Joža iz Kr... pismo: nekaj krivde za iztirjenje JSZ pripisuje tudi nam.« Dr. Štempihar v pismu Venclju Perku 8. maja 1940.)

Tudi na Jesenicah so nekateri člani JSZ skušali s kompromisarstvom z ZZD v veliko zadovoljstvo Kranjske industrijske družbe in v temu primerno delavsko škodo dobiti 'glasovalni' prestiž pri delavsko zaupniških volitvah.

To škodo so krščanski socialisti spoznali šele, ko se je režim pripravljal na totalno fašizacijo države in pristop v blok fašističnih držav. Tedaj so vnovič zagledali pravi obraz sovražnikov delavstva in se nato dokončno odvrnili od klerofašizma v Sloveniji.

O tem bi bilo treba napisati posebno zgodovinsko razpravo, ker presega okvir mojega sedanjega pisanja o Bileći, oziroma pisanja o boju dr. Štempiharja za osvoboditev jeseniških in drugih slovenskih internirancev skupaj z drugimi njihovimi pravnimi zastopniki v okviru splošne ljudske akcije, ki jo je v ta namen organizirala KPS oziroma KPJ. V ta okvir pa je spadalo tudi omenjeno zbiranje podpisov na Jesenicah in Javorniku na peticijo, ki jo je dr. Ivo Štempihar dne 4. marca 1940 poslal ministru za socialno politiko dr. Srđanu Budisavljeviću, in pismu mimo sporočila o pošiljki sporočil, da je zaradi te peticije policijski komisariat Jesenice 's hišnimi preiskavami iskal te peticije in da so organi komisariata pri ljudeh povpraševali, kdo je peticije podpisal.'

Prav tako je dr. Štempihar v pismu ministru za socialno politiko dr. Budisavljeviću predvideval, da bo policijski komisariat pobiralce podpisov kaznoval, čim bo to zahteval ban Dravske banovine dr. Natlačen. To se je potem tudi res zgodilo. Dne 16. marca 1940 je policijski komisariat poklical Alojzijo Hameršak, Elo Medvešček, Ludvika Benedičiča, Francko Trtnik in Minko Močnik na zaslišanje (nekatere je zaslišal v ponedeljek 18. marca 1940) in jih zaradi zbiranja podpisov za peticijo ministru za socialno politiko kaznoval z globo 300 din vsakega ali na šest dni zapora, če bi te globe v roku tridesetih dni ne poravnali. Pri tem se je skliceval na člen 69 zakona o notranji upravi.

Proti tej upravni kazni je dr. Štempihar 19. marca 1940 vložil pritožbo, v kateri je navajal izjavo pobiralcev podpisov:

»Prošnja, za katero smo pobirali podpise, je imela namen, da vzbudi zanimanje g. ministra za konfinirane v Bileći — župana Venclja Perka in občinskega blagajnika Ignaca Kralja ter za krojača Franca Benedičiča.... Vsi trije konfiniranci pa po splošnem javnem mnenju niso ničesar zakrivili, kar bi motilo javni red in mir. Nasprotno: župan Vencelj Perko se je kot župan zelo izkazal in je priljubljen pri vseh občanih občine Koroška Bela. Prav tako je priljubljen občinski odbornik in blagajnik Ignac Kralj, pa tudi o krojaču Benedičiču ni mogoče reči kaj drugega, kakor da opravlja svojo obrt, s katero preživlja sebe in družino — ženo in dva nedorasla otroka.

Tako so izjavljali podpisniki in povedali, da so v skladu s čl. 14 ustave po zamisli občanov skupaj z njimi napravili peticijo in jo poslali na ministra za socialno politiko, o katerem so mislili, da se je treba v tej zadevi obrniti nanj, pa jih je zato policijski komisariat Jesenice kaznoval z globo po čl. 3 neke naredbe, ki jo je izdal ban dr. Marušič leta 1933 (takrat proti nabiranju podpisov s strani režima JNS konfiniranih dr. Korošca, dr. Natlačena in drugih) in ki je bila v nasprotju celo z oktroirano ustavo (monarhofašistično) iz leta 1931, mimo tega pa je sam dr. Korošec kot notranji minister Stojadinovićeve vlade 25. februarja 1936, ki je prenesel Marušičevo uredbo na vso državo, vendar v tej svoji odredbi ni postavil zbiranja podpisov med prepovedana dejanja in dejanja pod kazen.

Dr. Štempihar je svojo pritožbo na policijski komisariat 19. marca 1940 pravno utemeljil prav s Koroščevo naredbo, ki — izdana s strani dr. Korošca kot takratnega notranjega ministra, kot 'oblast z višjim imperijem in močjo — oblast bana izključuje'. Zato je policijski komisariat bansko naredbo iz leta 1933 nepravilno uporabil, pri odmeri kazni pa 'povsem prezrl pomembne dejanske okolnosti, predvsem sorodstvene vezi s konfiniranci pri štirih kaznovanih'.

Tudi o tem je dr. Štempihar 21. marca 1940 pisal ministru za socialno politiko v pismu, v katerem ga je opozoril na peticijo in na svoje pismo z dne 4. marca:

»Prizadeti so včeraj vložili pritožbo (20. marca 1940), katere prepis si Vam dovoljujem priložiti, da bi mogli spoznati dejansko stanje v celoti in pravno obeležje zadeve.«

Potem pa je še pripisal:

»K postopku organov policijskega komisariata na Jesenicah razpolagam še z naslednjimi podatki, ki Vas utegnejo zanimati zlasti v primeru, če boste izvolili v smislu peticije intervenirati za konfinirance pri g. notranjem ministru:

1. Čeprav je bila pri iskanju peticij na Vas ukazana samo hišna preiskava, so policijski organi pri preiskavi v stanovanju žene tovarniškega delavca Francke Trtnik odpeljali omenjeno s seboj na policijski komisariat zato, da se je morala v navzočnosti moškega stražnika sleči.

2. Policijski agent ali stražnik Henrik Jesih razširja govorice, da je vaš podvornik vrgel peticije v koš, ne da bi jih Vi prejeli; nikakor pa ni mogoče ugotoviti, da bi imel policijski stražnik Henrik Jesih kako pooblastilo iz Vašega ministrstva, da razširja tak način reševanja vloženih peticij.

Ko Vam dodatno k pismu z dne 4. t. m. o tem poročam, mi je zaradi svojcev konfiniranih v resnici žal, da še nisem prejel potrdila o tem, da ste moje pismo z dne 4. t. m. in k pismu priložene peticije prejeli.«

Poleg zbiranja podpisov in množice podpisnikov peticije za izpust Venclja Perka, Ignaca Kralja in Franca Benedičiča iz Bileče pa so posamezniki pošiljali na oblastvene organe v Ljubljano in Beograd tudi protestne brzojavke, o čemer mi je pripovedoval pokojni predvojni režiser jeseniške »Enakosti« in povojni upravnik gledališča »Tone Čufar« na Jesenicah Alfonz Oblak. On je na primer poslal naslednjo brzojavko:

»Protestiram proti nečloveškemu ravnanju z interniranci v Bileći. Odpravite to sramoto! Alfonz Oblak, Jesenice, Skladiščna ulica 3, Gorenjsko.«

Take protestne brzojavke so poslali poleg njega in neznanih pošiljateljev še Angela in Slavko Saračević, Albin in Julka Pibernik ter Mici in Tone Thaler. Oblak na primer in verjetno tudi drugi so potem dobili te brzojavke vrnjene, poravnati pa so morali tudi tarifne stroške ob vračilu, mimo tega pa jih je kaznoval še policijski komisariat na Jesenicah z globo 10 din pod motivacijo, da so te brzojavke odposlali brez vednosti in dovoljenja krajevnega policijskega komisariata na Jesenicah.

Dr. Štempiharjevo pismo na notranje ministrstvo glede nezakonitega razpusta občine Koroška Bela

Če je dr. Štempihar vložil pritožbo tudi v imenu le-teh, ni ohranjenih dokumentov. Sicer pa mu je v zvezi s konfiniranim Perkom in Kraljem in razpustitev zakonito izvoljenega občinskega odbora Koroška Bela tiste dni po 11. marcu 1940 dalo ogromno dela z vložitvijo pritožbe proti temu razpustu, ki jo je poslal v imenu razpuščenega odbora 26. marca 1940 na notranje ministrstvo v Beograd. V pritožbi je zavračal osnovanost sklepov banske uprave, ki se jih je le-ta poslužila za utemeljitveni vzrok: 1. protest občinskega odbora zoper aretacijo Venclja Perka novembra 1939 in ravnanje policije na Jesenicah in v Ljubljani in 's katerim je občinski odbor zahteval tudi zakonito predvidene ukrepe proti organom obeh državnih oblastev, namreč suzpenzijo, uvedbo sodno-kazenskega

postopka in disciplinskega postopka', in 2. protest občinskega odbora z dne 15. februarja ob odgonu Venclja Perka in Ignaca Kralja v konfinacijo v Bileću na neobrazloženi ukaz jeseniškega policijskega komisariata. To dvoje je, kakor vemo, banska uprava navajala kot vzrok razpusta, češ da je občinski odbor na ta način dvakrat posegel v posle državne policije, nastopil obakrat na nedopusten način proti organom državne uprave, oziroma državnih policijskih organov, in policijskim odredbam, izdanim 'proti poedincem zaradi preprečevanja protipravnega rušenja državnega in družbenega reda' ter tako dvakrat 'daleč prekoračil svoj delokrog' s takim poseganjem v posle državne policije 'v smeri, ki je važnim splošnim državnim interesom nasprotna oziroma škodljiva' itd.

Dr. Štempihar je navajal banovo odločbo in jo razčlenil in v tej razčlenitvi pokazal, kako 'se vzpenjajo (banovi) razlogi po lestvici zelo zamotane in navidezne logike do tistega mesta, kjer naj bi se ustvarila ugotovitev, ustrezajoča paragrafu 130 z. o.', pritožitelji pa 'bodo dokazali, da je stavba razlogov napadene odločbe nesposobna prenesti najmanjši sunek resnične (stvarne) in pravne logike'.

Očitek, da je občinski odbor Koroška Bela 'dvakrat posegel v posle državne policije', je dr. Štempihar zavračal, češ da bi to trditev samo zase lahko razumeli samo tako, kakor da so 'občinski odborniki in odgovorni člani občinske uprave poslovali kot organi državne policije, bodisi s tem, da so oni aretirali župana Venclja Perka in občinskega blagajnika Ignaca Kralja na stanovanjih in ju odvedli na jeseniški kolodvor in od tam v Ljubljano, odkoder so ju potem organi policije odvedli v Bileću' ali pa tako, da so v obeh primerih — 14. novembra 1939 in 7. februarja 1940 — na ta ali oni način 'onemogočili poslovanje policijskih organov, preprečili odvod (aretiranih) in konfinacijo', kar pa se ni zgodilo, marveč so se v obeh primerih šele po aretaciji in odgonu pritožili in tudi povedali na povsem zakonit način, zakaj so se za to svoje dejanje odločili.

Trditev banove odločbe o razpustu občinskega odbora Koroška Bela, češ da je ta odbor 'na nedopusten način nastopil proti organom državnih oblasti', pa je dr. Štempihar izpodbijal, da 'obstoječi državni in družbeni red pravi tudi to, da ni zakon to, kar pravi slučajna oblast (mišljeno: oblast stranke, ki je začasno na oblasti) ali kakor si le-ta zakon razlaga, marveč je (zakon predvsem) tisto, kar pristojni forumi dokončno ugotove kot pravilno razlago in uporabo zakona', mimo tega pa 'državni in družbeni red', kadar se zakon protizakonito uporabi proti državljanu ali ustanovi, vsebuje tudi pravno pravico, da se proti taki uporabi zakona uporabijo proti kršiteljem le-tega tudi 'sankcije, kakor suspenzija s službenega položaja, sodno-kazensko postopanje zaradi zlorabe oblasti in disciplinsko postopanje proti kršiteljem'. Po čl. 14 ustave pa se lahko sleherni posluži še 'neomejene pravice do prošnje'.

Dr. Ivo Štempihar je ministrstvo za notranje zadeve opozoril, da se občinski odbor ni poslužil samo zakonite pravice, marveč da je s tem storil svojo dolžnost, brž ko se je prepričal, da je bilo postopanje z županom Vencljem Perkom in blagajnikom Ignacem Kraljem proti-

zakonito, prav tako kakor že novembra v zvezi z aretacijo župana. Tudi takrat je nadrejena upravna oblast — okrajno glavarstvo zadržalo pritožbo na oblasti višje stopnje, Upravno sodišče v Celju pa je ugotovilo, da je bilo ravnanje okrajnega glavarstva v nasprotju z veljavnimi zakoni, na kar je to sodišče 'že enkrat opozorilo gospoda bana', ki pa se seveda za to opozorilo upravnega sodišča ni zmenil in je nadaljeval s protizakonitimi ukrepi tako proti županu Perku in občinskemu blagajniku Kralju kakor tudi proti zakonito izvoljenemu občinskemu odboru na Koroški Beli.

»Zato je gornja ugotovitev napadene odločbe gospoda bana sama v nasprotju z 'državnim in družbenim' redom in povsem svojevoljna,« je zapisal dr. Štempihar. »To ... tembolj, ker je imel g. ban klasično priložnost dokazati občinskemu odboru neutemeljenost njegovih sklepov (njegove pritožbe) na ta način, da bi predlogom in zahtevam preprosto ugodil, kolikor je bilo to v njegovi pristojnosti. V takem primeru,« je poudaril dr. Štempihar, »bi namreč prišla celotna zadeva pred neodvisno kazensko sodišče, ki bi s svojo razsodbo samodejno tudi povedalo, ali je bilo poslovanje organov državnih policijskih oblastev v danih primerih zakonito ali ne, z drugimi besedami, ali je bilo mišljenje občinskega odbora o njem pravilno ali ne.«

V tej zvezi je prišel dr. Štempihar tudi še do nerešene pritožbe konfiniranih v Bileći na bansko upravo, ki 'leži pred gospodom banom' in ki bi jo ban dr. Natlačen že moral rešiti, pa bi se potem 'tudi pokazalo, vsaj za podstavo pred upravnim sodiščem, kakšno je bilo v drugem primeru (v primeru odgona v Bileco) poslovanje organov policije oziroma policijskega komisariata samega'.

O 'grobem grajanju odločb' s strani občinskega odbora, kakor je o tem zapisal ban dr. Natlačen, je dr. Štempihar zapisal v svoji pritožbi na notranje ministrstvo:

»'Grobost' ali neotesanost je lastnost, ki se je po navadi ne zaveda tisti, ki jo ima. Nikjer ni zapisano, da se bo nekoč isto reklo o razlogih napadene odločbe gospoda bana, ker kaže določeno čustvenost, ki v pravniški jezik ne spada ... Pritožitelji pa zanikajo, da bi bili sklepi z dne 22. novembra 1939 in 15. februarja 1940 'groba graja' odredb in razpolagajo celo z dokazilom, obveznim celo za gospoda bana,« je dr. Štempihar mislil zopet na razsodbo Upravnega sodišča Celje glede protipravnega zadržanja občinske pritožbe zaradi novembrske Perkove aretacije s strani okrajnega načelstva Radovljica. »Omenjeni sklepi so brez dvoma graja odredb, toda graja, katero je obč. odbor skušal omejiti strogo na nečustven opis njemu znanih dejanskih okolnosti ...«

Prav tako je dr. Štempihar izpodbil banovo navedbo, da je 'občinski odbor Koroška Bela daleč prekoračil svoj delokrog v posle državne policije, s katerimi niso niti malo bile, niti niso mogle biti prizadete pravice ali neposredni interes občine same' in da je občinski odbor Koroška Bela s takim ravnanjem prekoračil svoj delokrog 'v smeri, ki je važnim splošnim državnim interesom škodljiva'. Delovanje občinskega odbora Koroška Bela — pod Perkovim županovanjem je skrbelo predvsem za splošni napredek občine in služilo koristim večine občanov v občini. Prizadeto se je čutila le KID, ki jo je npr. branil dnevnik »Jutro«, v katerem je sodelničar KID in pomemben politik v JNS dr. Mohorič dolžil občinsko upravo Koroška Bela, da s svojim odnosom

do KID zavira razvoj slovenske industrije (navajam po spominu Venclja Perka), korist pa so imeli vsi občani koroškobelske občine, saj se je občina kljub vsem oviram s strani KID in oblasti razvijala v prid delovnih ljudi popolnoma na legalen način. Zato je dr. Štempihar lahko zapisal, da bi tak razvoj občine bil tudi v interesu sleherne države, in menil, da so 'interesi občin in države — saj morajo biti taki! — med seboj skladni in ne med seboj nasprotni'. Zato je 'pravnozmotno zagovarjala odločba gospoda bana', da so bili interesi občine Koroška Bela nasprotni interesom države in je zatorej 'občinski odbor s svojim poseganjem naravnost ščitil splošne državne interese, ki so bili prizadeti ravno po prizadetih interesih občinske skupnosti'.

Dr. Štempihar je v svojem pismu na notranje ministrstvo prav tako dokazal protizakonitost odločbe banske uprave o razrešitvi občinskega odbora Koroška Bela po paragrafu 130 z. o., tako glede protesta zaradi Perkove aretacije 14. novembra 1939 oziroma pritožbe občinskega odbora zaradi le-te 22. novembra 1939, kakor tudi glede protesta zaradi odgona Perka in Kralja v Bileće. Novembrsko Perkovo aretacijo 'zaradi sodelovanja pri akciji, naperjeni proti državnemu in družbenemu redu' je razveljavilo s svojo razsodbo sodišče v Ljubljani, ki je oprostilo vse podpisnike letakov 'Kaj hočemo' in 'Vsemu delovnemu ljudstvu', za kar je ban 9. marca 1940, ko je izdal svojo odločbo, že vedel, saj je imel že ves mesec v rokah razsodbo Upravnega sodišča v Celju o tej zadevi z dne 9. februarja 1939, vedel pa je prav tako, da je tudi njegov drugi razlog pravno grajen na pesku prav tako, kakor je bil pravno grajen na pesku odlok o Perkovi in Kraljevi aretaciji 7. februarja 1940, ker ni navedel zakonitih vzrokov, torej prekrškov take vrste, ki bi bili storjeni po 16. decembru 1939 in ki bi bili sodno kaznivi. Zato je odvetnik dr. Ivo Štempihar lahko pravno v skladu z vsemi takratnimi zakoni napadel tudi ta banov vzrok o razpustu občinskega odbora Koroška Bela in zapisal, da 'odločba gospoda bana nima zakonitega razloga oziroma pogoja za uporabo paragrafa 130 z. o.

> »Odločba, kolikor se naslanja na drugi sklep občinskega odbora (z dne 15. februarja 1940), je torej zaradi bistvene pomanjkljivosti razlogov in zaradi nepravilne uporabe paragrafa 130 z. o. **nezakonita.**« Odločba bi morala biti namreč utemeljena s stvarnimi razlogi za zakonit razpust občinskega odbora, teh pa seveda ni bilo.

Dr. Ivo Štempihar je obravnaval protizakonitost banove odločbe o razpustu občinskega odbora Koroška Bela in nepravilno uporabo člena 130 z. o. še z drugih pravnih vidikov. Prav tako je dokazal v skladu z veljavnimi zakonskimi predpisi tudi protizakonito ravnanje okrajnega glavarstva v Radovljici, ki je 'zadržalo sklep občinskega odbora Koroška Bela z dne 15. februarja 1940'. To mu je bilo toliko lažje, ker je imel v rokah že potrdilo o nezakonitosti ravnanja tega oblastvenega organa z novembrsko pritožbo občinskega odbora, kakor je o tem razsodilo Upravno sodišče v Celju. Razsodba tega sodišča pa bi morala biti tudi za bana obvezno veljavna glede prvega razloga, pa tudi glede drugega razloga — drugega sklepa občinskega odbora, čeprav je bila 'veljavnost

tega sklepa sicer še sporna, toda ne pred gospodom banom', ki je imel pravico prejem tega sklepa samo potrditi, ne pa ga brez zakonsko utemeljenih razlogov tudi razveljaviti.

»Razrešitev občinskega odbora je torej v celotnem obsegu nezakonita,« je zapisal dr. Štempihar, nato pa se lotil odločbe okrajnega glavarstva Radovljica. Ta odločba je namreč postavila za člane začasne občinske uprave tudi odbornike z JRZ liste, ki so bili člani razrešenega občinskega odbora in ki so glasovali za sprejem protestne resolucije za izpust župana Venclja Perka in občinskega blagajnika Ignaca Kralja iz Bileće in ki tudi sklepu občinskega odbora v protest proti Perkovi aretaciji 14. novembra 1939 niso nasprotovali. »Postavitev teh treh začasnih članov občinske uprave, namreč Janeza Erlaha, Rafaela Šoberla in Valentina Smoleja se protivi prepovedi iz paragrafa 132 z. u. in je zaradi tega nična samo iz tega razloga,« je prav ugotavljal dr. Štempihar in zapisal, da po tem paragrafu omenjeni 'ne smejo ne kandidirati ne biti izvoljeni', mimo tega pa 'po paragrafu 133 ne smejo biti take osebe imenovane v začasno občinsko upravo'.«

Dr. Štempiharjev osnutek protesta odvetniške zbornice proti Bileći

Poleg vsega tega odgovornega in obsežnega pravniškega dela pa si je dr. Štempihar dopisoval z drugimi odvetniki, se pogovarjal s svojci in sorodniki konfiniranih ter zbiral podatke tudi s te strani. Naj navedem samo njegovo zabeleženo kronologijo dopisovanja: Februarja 1940 je odgovoril na pismo dr. Modica in pisal dve pismi v Zagreb glede Bileće, oziroma posredovanja pri dr. Mačku, in sicer pismo odvetniku dr. Dečku prek katerega je hotel doseči direktne stike z dr. Mačkom in ženi pisatelja Miroslava Krleže, dramski igralki Krleževi, pismo dr. Jančikoviću, potem pisma inž. Košutiću, V. Vilderju, Vladimirju Simiću, ki je bil poleg dr. Ribarja zastopnik Moše Pijadeja v tožbi proti okrajnemu glavarju v Bileći Milivoju Jojiću. Konec februarja je pisal dr. Šukljetu in prepisal memorandum za Košutića, Vilderja in Šukljeta. Dne 4. marca je prejel dr. Jančikovićevo pismo, pisal pa je, kakor že vemo, ministru za socialno politiko dr. Budisavljeviću, v Bileco pa Venclju Perku, potem Čubriloviću. 11. marca je po njegovi zabeležbi prejel pismo od Venclja Perka in si napravil zabeležke iz njega, pisal pa je dr. Modicu, dva dni kasneje — 13. marca 1940 — je samo v zvezi z Bilećo napisal pismo dr. Joži Vilfanu in mu poslal neke listine, dr. Smoljanu, dr. Korbarju, pa zopet dr. Dečku ter pismo Venclju Perku in neki Markovićevi, 14. marca pismo dr. Modicu, 15. in 16. marca pa si je poleg drugega dela napravil beležke iz dr. Dečkovega pisma in prepisoval odlomke iz pisma Venclja Perka, 23. marca je pisal drugo pismo ministru za socialno politiko dr. Budisavljeviću, 25. marca si je izpisoval beležke iz Perkovega pisma, naslednji dan, dne 26. marca, pa je pisal Venclju Perku, verjetno prav o svoji pritožbi na notranje ministrstvo glede razpusta občinskega odbora, ker to pismo ni ohranjeno. Dne 1. aprila je prejel prav tako Perkovo pismo, dne 2. aprila 1940 pa je pisal dr. Joži Vilfanu, obenem pa napisal in poslal na odbor odvetniške zbornice, Ljubljana, Cigaletova 3, naslednji dopis:

»Zadeva: RAZMERE V KONFINACIJSKEM TABORIŠČU BILEĆA.

V nadi, da je priloženo poročilo dovolj konkretno in da bo odbor zbornice upošteval zgled beograjskih zbornic: odvetniške, zdravniške, inženirske itd., predlagam odboru, da prevzame odvetniška zbornica iniciativo za akcijo javnih korporacij v Ljubljani:

1. da se uredba o konfinacijah odpravi ali vsaj, da se brez odloga objavi baje že podpisana nova uredba, s katero se prepušča odločitev (za konfinacijo) sodiščem.

2. da se — podrejeno — uredijo razmere v konfinacijskem taborišču, ki se kjerkoli vzdržuje, tako da bodo (razmere) odgovarjale zahtevam sodobne civilizacije in humanitete, zlasti pa, da se pri tem upošteva okolnost, da proti (sedaj) konfiniranim ne obstaja nobena sodna ali administrativna ugotovitev, kakšno dejanje so zagrešili konfiniranci za utemeljenost (oblastvene) domneve, da motijo javni red in mir.

Tak korak so napravile že prej omenjene beograjske korporacije. Odločen nastop slovenskih korporacij naj bi podprl že storjene korake (beograjskih korporacij in druge), pri čemer opozarjam tudi na okolnost, da je g. minister pravosodja, čigar volilni okraj je Bileća, sam pripadnik za odpravo taborišča v Bileći, čeprav samo v smislu, da bi se to taborišče postavilo v drug volilni okraj.

Z odličnim spoštovanjem! dr. Ivo Štempihar«

V tem pismu je zanimiva in nova ugotovitev, ki je sedanji priložnostni pa tudi memoarski zapisi o koncentracijskem taborišču Bileći ne navajajo, namreč ugotovitev, da je bil za odpravo taborišča v Bileći in za njegovo prestavitev v kak drug volivni okraj sam minister za pravosodje dr. Laza Marković, po narodnosti Srb (AdG, str. 3189 a), kar govori po svoje, da se je bal za volivce, med katerimi je naraščal odpor proti žandarskemu nasilju v Bileći. Protesti beograjskih zbornic, ki jih omenja dr. Štempiharjevo pismo, in drugi, so brez dvoma vplivali na pravosodnega ministra, ki pa se je — kakor je videti — v prvi vrsti bal za izgubo glasov med svojimi volivci. V zvezi s tem je morda pojasnjeno tudi nihanje Milivoja Jojića v odnosu do konfinirancev in nasprotovanje navodil po 'različnih linijah', ki sta jih dobivala od nadrejenih okrajni glavar Milivoj Jojić in žandarski poročnik Terzić in ki so izzivala nasprotja med njima, ki so jih konfiniranci začutili prav ob obiskih zadnji teden marca 1940. Zato so bile akcije, ki so potekale zunaj za razkritje stanja v taborišču in namena taborišča. pomembne ne samo zato, da je oblast morala popuščati in odstopati od svojih namenov, marveč predvsem za razkrinkavanje protiljudskosti režima, skupaj z akcijami, ki so potekale v samem taborišču (gladovna stavka, raporti itd.) in o katerih so konfiniranci obveščali svoje pravne zastopnike in druge javne delavce legalno in na skrivaj prek Laze Kapora in drugih, pa še to, da je javnost slišala tudi glas revolucionarnega mnenja in glas internirancev samih.

Zadnja dva dneva v marcu sta bila izpuščena prva interniranca, dne 30. marca 1940 Anton Kolendić, naslednji dan pa Jakša Damijanov. Dva dni poprej (28. marca) je bila v Beogradu seja vlade, ki naj bi (tudi to je bila posledica pritiska javnega mnenja) odločila o konfinacijah in definitivno sprejela novo uredbo, ki jo je omenjal potem 2. aprila v svojem pismu na odvetniško zbornico tudi dr. Štempihar in o kateri

je internirancem že govoril tudi dr. Ivan Ribar na svojem obisku in jim obljubil, da jim bo novice o tem sporočil v Bileco. Tudi njegova napoved, da bodo začeli izpuščati internirance, se je začela uresničevati. Morda je tudi to po svoje vplivalo na taboriščnike, ki so svojo moralo vzdrževali tudi s šalami, o katerih je marsikaj napisal Milan Apih v svojih spominih in se pri tem najbolj spominjal Ignaca Kralja, ki je imel sam smisel za humor, bil pa je včasih tudi žrtev humorja drugih.

Prvoaprilska potegavščina in smisel za humor med jetniki v Bileći

Kraljev smisel za humor mi je bil že znan iz pripovedovanja Kraljevega prijatelja in političnega somišljenika iz predvojnih dni Jožeta Stražišarja, s katerim sta bila leta 1929 zaradi nabiranja pomoči tovarišem-telovadcem jeseniške »Svobode«, ki so jih žandarji odpeljali v ljubljanske zapore, zaradi simboličnih vaj, ki so jih vadili na besedilo »Internacionale« in ki jim je Tone Čufar posvetil eno izmed svojih takratnih pesmi »V januarju 1929 zaprtim sodrugom«. Kralj, Žumer in Jože Stražišar pa so zaradi nabiranja prispevkov za pomoč družinam zaprtih morali v zapor, kjer se je Ignac Kralj javil ječarju, da prihaja z ukazom, naj ječar 'zapre Kralja', nakar se je ječar zgrozil, ker je mislil na 'kralja' z malo začetnico, ki je bil takrat v začetku monarhofašistične diktature grozo vzbujajoče ime, ne brez osnove, saj ga je zaradi krvavega terorja ilegalni komunistični tisk začel imenovati 'Aleksander Krvavi'. Toda Ignac Kralj je svoj priimek rad spreminjal v besedno igro, kar potrjuje tudi Milan Apih v knjigi svojih spominov na Bileco, ko pravi, da je Kralj v Bileći rad zavračal Perka, da mu mora biti le-ta poslušen, ker je on 'kralj', Perko pa samo 'župan'. Toda 1. aprila 1940 je bil 'kralj' žrtev 'županovega' humorja. Mršnik, tako so rekli rudarju Lojzetu Hochkrautu, ki bi mu po resnem videzu obraza ne prisodil smisla za humor, se je namreč zadnje dni marca domislil, da bi se za 1. april privoščili šalo na Nacetov račun. Za njegovo domislico so se vneli še nekateri. V prvoaprilsko potegavščino naj bi vpletli predvsem govorice, da bodo taborišče razpustili in da bodo šli domov. Da pa bi bile te novice verjetnejše in da bi Nace tako hitro ne 'pogruntal' potegavščine, naj bi taka pisma dobili tudi drugi. Za 'žrtve' so izbrali še Korena iz Šoštanja, Dovčevo in Vipotnikovo, pismo pa naj bi prejel tudi 'zarotnik' Vencelj Perko, ki so mu drugi 'zarotniki' poverili nalogo, naj dobi od Kralja kako Bernotovo pismo, da bi lahko Oskar Kovačič — bil je mojstrski posnemalec tujih pisav — napisal pismo za Kralja, ki je kot Bernotov pristaš največ dal na Bernotova pisma 'o političnem položaju'. Pri pismih za Vipotnikovo, Dovčevo, Korena in seveda tudi za prvoaprilskega 'sozarotnika' Perka pa tudi za slikarja Baruha v srbski sobi, ki naj bi dobil podobno pismo, ni bilo težav za 'mojstra' Oskarja Kovačiča. Toda prav pri Nacetu Kralju, ki naj bi bil osrednja tarča, se je zataknilo, zakaj Bernot je pisal Kralju, podobno kakor dr. Štempihar Perku, vsa pisma s pisalnim strojem,

pa tudi Bernotov podpis je bila prava mojstrovina nekdanjega cesarsko-kraljevega oficirja in kasnejšega socialista in sedanjega pristaša ljudsko-frontovskega gibanja.

»Ne bo šlo,« je nad Bernotovim podpisom obupal Oskar Kovačič, četudi bi imel Bernotov rokopis, kakor je imel dr. Štempiharjevega, s katerim naj bi bilo napisano pismo za župana Venclja Perka, ki je že kot poznavalec Kraljevih razmer sestavil vsebino pisma, da se je 'stara oblast zamajala v temeljih, da so Rusi, ki so zasedli Besarabijo, povzročili v Romuniji revolucijo in da so poklicali na pomoč Ruse, ki so sedaj že na jugoslovansko-romunski meji' itd. Vse to pa je povzročilo padec vlade, novo začasno vlado pa naj bi sestavil Jovanović, tako 'da je nastopil čas, ugoden za revolucionarne spremembe'.

Vse to bi padlo v vodo, čeprav so za potegavščino pridobili celo Sekulića, ki jim je prinašal cenzurirano pošto in ki je pristal, čim so ga prepričali, da ne gre za 'nobeno prepovedano politiko'. To 'verodostojne znamke' s prav tako 'verodostojnimi poštnimi žigi', vse bi v Nacetovem primeru padlo v vodo, da se Perko ni spomnil, da mu je Kralj pripovedoval o Bernotovi hčerki, ki marsikdaj opravlja 'tajniške' posle za očeta, na pisalni stroj seveda, tako da se oče samo podpiše.

»Saj to je tisto, podpis, podpis!« se Oskar Kovačič ni mogel zadovoljiti z Bernotovo hčerjo, dokler se niso spomnili, da bi si Bernot lahko 'zlomil roko', v stroju pa imel kako kopijo, tako da bi 'njegovo pismo za Naceta Kralja napisala Bernotova hči po očetovem nareku'. To pa je bila rešitev in je Oskar Kovačič lahko uporabil poljubno 'žensko' pisavo.

Zadnjega marca je bilo vse gotovo. Sekulić je pisma cenzuriral in jih uradno označil, da se pisma lahko dostavijo konfinirancem in tako 'novice o padcu vlade' in o 'Rusih na romunsko-jugoslovanski meji', o strahu 'bana Natlačena in njegovi nenadni ponižnosti pred osebnostmi, ki jih je imel na črnem seznamu' napravil morda celo nehote še verjetnejše.

Tako je prišel 1. april 1940. V sobo je stopil Sekulić in razdelil pošto. Vencelj Perko je odprl svoje pismo ter zaigral najprej 'presenečenje', potem pa 'dvom'. Mimogrede povedano je bil Perko tudi dolgoletni amaterski igralec na delavskem odru jeseniške »Enakosti«. Korenu in Nacetu pa ni bilo treba igrati. Prvi se je oglasil Koren: »Fantje, fantje, domov gremo!« Nace pa je sprva samo obračal pismo in ogledoval pisavo, ki je ni poznal, dokler ni vzdihnil s svojim 'jojmene' in dejal z resničnim sočustvovanjem: »Le kaj je nesrečnik počel, da si je zlomil roko.«

»Kdo?« so se oglasili nekateri zarotniki.

»Bernot vendar, Zvonimir Bernot,« je poudaril, nato pa se ni več zmenil za njihova vprašanja in je mrmraje bral dalje, ne da bi se zmenil za Korena, ki je že govoril o 'revolucionarnih trenutkih' in celo s sveto jezo ošinil nekatere 'zarotnike', ki se niso mogli več vzdržati smeha, če: revolucionarni trenutki so, oni, ki bi jih morali pozdraviti, pa se samo krohotajo.

Tudi Perko je bral in že začel igrati dvom.

»Nemogoče! Ne morem verjeti.«

»Kaj se je zgodilo? Česa ne moreš verjeti?« se je tedaj oglasil Kralj.

»Tole,« mu je Perko pomolil pismo in povedal, kaj mu pišejo z Jesenic.

»Kaj? Tudi tebi? Ti si večni dvomljivec! Če piše Ivo, je toliko, kolikor bi mi pisal Bernot. Le poslušaj,« je začel brati Bernotovo pismo, ki ga je po 'Bernotovem nareku pisala hči' in v katerem mu je Bernot sporočal mimo 'vsoje nesreče zaradi zlomljene roke' najprej to, da naj ne bo v skrbeh za ženo in hčer, ki sta bili pri njem, pa tudi za trgovinico', saj bo on poskrbel, da bo vse v redu, če bi prišlo do kakih težav in če bo sploh potrebno, saj se je pravkar zglasil pri njem ban Natlačen v strahu, kaj ga čaka jutri in ga prosil, naj vpliva prek svojih somišljenikov tudi na komuniste, da bi se zadržali mirno in brez maščevanja ob spremembah, do katerih bo vsak hip prišlo v državi. Povedal mu je, da se je o Kralju že sam prepričal, da bi ga ne smeli poslati v Bileću in da je že, preden je zvedel za novo smer jugoslovanske politike, dal napisati preklic Kraljeve konfinacije in da bi že čez dan ali dva bil Kralj na svobodi, četudi bi ostali pri starem, saj ima banovina v roki dokaze, da Kralj ni komunist in da je proti nasilni revoluciji, kar mu je potrdil sedaj tudi Bernot, ki se bori za spremembe s pomočjo orožja kritike in uma, ne pa s stremljenjem po nasilnem prevratu in prevzemu oblasti. »Ti si bil vselej proti revoluciji,« je bral Nace, potem pa dejal: »To pa že ne, to pa ne! Tudi za revolucijo sem, če ne gre drugače,« je tu popravil 'Bernota' in povedal resnico, ki so jo že vsi vedeli, čeprav je ta resnica odstopala od starih Bernotovih načel. »No, zdaj je tako vseeno! Do sprememb bo prišlo kakor v Romuniji,« je Nace vedno bolj žarel in se nenadoma celo razjezil na Benedičiča, ki je zvedel od drugih, da je vse skupaj samo prvoaprilska potegavščina.

»Tu je Bernotovo pismo! Tu je cenzura! Ne bi šlo skoz, ko bi že ne prišlo do sprememb.«

»Ne bodi nor, saj je vendar 1. april,« ga je skušal Benedičič strezniti in pri tem kazal na druge, ki so se vedno bolj krohotali.

»Prvi april? Kaj pa ima prvi april opraviti s politiko?«

»Skuhali so ti jo! Meni bi je že ne!«

»O, seveda ne! Kdaj pa si se ti sploh razumel na politiko! Ali ne, Vencelj?« se je Kralj obrnil po pomoč k Perku. »Preberi jim, kar so ti pisali z Jesenic,« je sam vzel Perkovo pismo.

»Najbrž bo res,« so nekateri skušali podaljšati potegavščino, pomagal pa je srbski slikar Baruh, ki je prav tedaj prišel v sobo s podobno 'novico' iz Beograda.

»No, vidite!« je na Nacetovem obrazu zasijalo zmagoslavje. »Bernot je resen politik. Ne vlekel bi me po prvoaprilsko za nos!«

»aSj te ni Bernot, saj smo te mi!« se je tedaj oglasil Perko.

»Jojmene,« je Nace počasi dojemal resnico. »To pa boš plačal drago! Ali veš, kaj čaka župana, če potegne kralja za nos! Ne samo tale kasarna, še kaj drugega te čaka.«

Smejali so se. Tudi smeh je bil pomočnik pri preganjanju taboriščnih dni, o katerih nihče ni vedel, kdaj jih bo konec.

Prvoaprilska epizoda je kmalu ostala samo še spomin. Dne 2. aprila 1940 je prišlo dr. Ribarjevo sporočilo, da 'bodo v ministrstvu sklepali o vsakem posameznem primeru'. Dne 5. aprila pa sta bili proti pričakovanju izpuščeni Anica Vipotnik in Angelca Dovčeva, tako da je od Slovenk in tako tudi od ženskih internirank ostala Pepca Kardeljeva sama. Od moških internirancev pa so bili izpuščeni Marčič (?), Ljuba Radovanović in srbski slikar in grafik Andrejević Kun, ki se je spoprijateljil v taborišču z Vencljem Perkom (in si z njim dopisoval do svoje smrti v letu 1964 — op. M. Kl.)

Dne 7. aprila pa je bil zopet srečen dan za Franceta Benedičiča. Dobil je že drugi obisk. Prišla sta žena in otrok.

14

Govorice o razpustu taborišča v Bileći

Po odhodu Benedičičeve je dne 9. aprila 1940 dr. Ivan Ribar iz Beograda telefonsko sporočil, da bo baje 20. aprila 1940 konfinacijsko taborišče v Bileći razpuščeno in da bodo izpustili veliko grupo konfinirancev. Naslednji dan pa je enolično in negibno vojno na francoski fronti, ki se z boji iz let 1914—1918 vsaj doslej ni dala primerjati, presekala novica o nemškem nezadržnem prodiranju na Dansko in izkrcanju in prav tako naglem prodiranju Hitlerjeve vojske na Norveško. Potem sta prišli na vrsto Belgija in Nizozemska, o čemer je poročalo tudi glasilo KPJ »Proleter« v svoji dvojni 3. in 4. številki leta 1940.

Komunistična partija Jugoslavije je zadnja leta nenehno opozarjala na nevarnost, ki preti Jugoslaviji, istočasno pa je tudi opozarjala na pot, po kateri mora kreniti Jugoslavija, če hoče zagotoviti svojo neodvisnost in se izogniti nevarnosti, da bi jo zapletli v vojno. Ta pot je bila, da JUGOSLAVIJA VZPOSTAVI DIPLOMATSKE STIKE S SOVJETSKO ZVEZO, DA NAVEŽE S TO VELIKO IN MOČNO DEŽELO ČIM TESNEJŠE KULTURNE IN EKONOMSKE STIKE IN KONČNO — KAR JE V SEDANJEM TRENUTKU ZA NAŠO DEŽELO NAJVAŽNEJŠE — DA SKLENE PAKT O MEDSEBOJNI POMOČI, KER VIDIMO EDINO V TEM REŠITEV NE SAMO MI KOMUNISTI, TEMVEČ TUDI VSE OSTALO DELOVNO LJUDSTVO JUGOSLAVIJE...

Tako je svarila KPJ in opozarjala kakor že vsa leta fašistične agresivnosti in agresije najprej v Španiji, potem v Avstriji, nato pri ugrabitvi Sudetov in naposled pri dokončnem uničenju ČSR, ob zasedbi Albanije. Toda zunanja politika vladajočega razreda je bila tudi na področju zunanje politike v nasprotju z željami in hotenjem delovnega ljudstva, kar so na primer v Bileći odkrito povedali interniranci že v svojem prvem pismu dr. Mačku, napisanem na pobudo Ignaca Kralja in v katerem so navajali tudi izgovor oblastnikov za svojo internacijo, češ da jih je treba »držati v konfinaciji tudi zaradi nasprotovanja proti zunanjepolitičnim interesom države«, ki so, kakor vemo iz zgodovine, bili že

od Stojadinovića dalje v vedno tesnejšem 'naslanjanju Jugoslavije na Hitlerjevo Nemčijo in Mussolinijevo Italijo', torej na državi, ki sta že zgodovinsko ogrožali svobodo in samostojnost naših narodov.

Resnični zunanji sovražniki, ki jim je vladajoča jugoslovanska gospoda služila v skladu s svojimi razrednimi interesi, po mnenju le-te niso ogrožali obstoja Jugoslavije kot države, pač pa so jo ogrožali po mnenju te gospode komunisti, ljudje, ki so bili zaradi tega preganjani ali internirani v tem času v Bileći in Lepoglavi in ki so — kakor na primer stari srbski komunist in slikar Moša Pijade več kakor desetletje presedeli za rešetkami robije, Moša Pijade, ki se je vpisal ne samo v zgodovino kaznilnice v Sremski Mitrovici in drugih ječ v Jugoslaviji, marveč tudi v zgodovino taborišča v Bileći kot idejni voditelj interniranih pa tudi kot jetnik, ki so ga v Bileći nameravali likvidirati in bi ga morda tudi likvidirali, ko bi za žandarsko nasilje nad njim tako hitro ne zvedela jugoslovanska javnost in se postavila v njegovo obrambo in obrambo drugih 'Bilečanov' od Triglava do Djevdjelije, tako da se je jetnik Moša Pijade lahko iz človeka, izpostavljenega mučenju in maltretiranju, čez noč spremenil v tožnika in za to, kar se je zgodilo z njim, obtožil okrajnega glavarja iz Bileće Milivoja Jojića kot posredno odgovornega za fizično nasilje, ki sta ga zagrešila nad njim orožniški kaplar Đurović in občinski stražar (policaj) iz Bileće Jokanović, ki ju je Moša Pijade s pomočjo svojega odvetnika dr. Vladimira Simića obtožil za nedovoljeno nasilje. Prav tako je tožil orožniškega kapetana Milana Lakovića, ki je — kakor vemo — 10. februarja 1940 'incident' v srbski sobi sprovociral. Okrajnega glavarja Jojića je obtožil tudi 'za prikrivanje neposrednih storilcev kaznivega dejanja', ker mu 'je preprečil rentgenski pregled, s čimer bi bile ugotovljene tudi poškodbe' — zlom dveh reber in nalom tretjega rebra.

Razprava je bila na Okrožnem sodišču v Trebinjem. Od konfinirancev so se je poleg Moše Pijadeja udeležili še dr. Stajnfeld, Čvorak, dr. Mihelčič in dr. Jovanović. Okrajni glavar Jojić se je pred sodiščem poslužil laži, češ da sta se Moša Pijade in Ivan Milutinović 'najbrž med seboj potolkla, da bi potem lahko kot zagrizena komunista krivdo za poškodbe prevalila na orožnika Dragišo Đurovića in na občinskega stražarja Dušana Jokanovića'. Sodišče je odredilo rentgenski pregled tožitelja. Tako je bil Moša Pijade 13. aprila rentgensko pregledan, rentgenske slike pa so potrdile ugotovitve konfiniranih zdravnikov dr. Stajnfelda in dr. Mihelčiča. Razprava se je potem vlekla v nedogled, ker sodišča niso bila pripravljena dati zadoščenja tožitelju Moši Pijadeju in ker bi žandarsko nasilje nad konfiniranci rada prikrila.

Naj v zvezi s tem navedem še neki utrinek iz spominov dr. Ivana Ribarja, da se je 'prav tisti desetnik, ki je pretepel Mošo, v začetku vstaje pridružil črnogorskim partizanom in se javil Moši, ki je takrat organiziral osvobodilni boj v Črni gori'. »Med drugim nas je do podrobnosti seznanil s tajnimi ukazi od zgoraj (predvojnih oblastnikov do konfinirancev v Bileći), zlasti z nalogo, da morajo s pomočjo orožnikov izzvati upor (konfinirancev) in potem izvršiti pokol internirancev.« (Komunist, 30. 12. 1960. Dr. Ivan Ribar: Iz mojih spominov na ujetniška taborišča.)

15

Aprilski dnevi in rojstvo »Bilećanke«

Dan, preden so poslali Mošo Pijadeja na rentegenski pregled, dne 12. aprila 1940, so bili iz taborišča izpuščeni Slovenci dr. Kermavner, Keše, Ocepek, Šprajc, Maurer, dr. Mihelčič, ki je še dan poprej pričal kot priča Moše Pijade v tožbi proti nasilnikom bilećanskih jetnikov, in novomeški študent Bajuk.

Z odhodom teh tovarišev se je število slovenskih internirancev skrčilo za tretjino, obenem pa so se začele širiti novice, da bodo do konca aprila izpustili tudi druge. Če sodim po nekem Čačinovičevem pismu (Pomurski vestnik, 30. aprila 1959, članek 'Čuje se odmev korakov'), so interniranci v tem času menili, da njihova odsotnost v domačih krajih 'ni tako splošno priljubljena'. In prav to jim je dajalo 'največ upanja', da jih bodo v kratkem izpustili.

»Govori se,« je pisal Rudolf Čačinovič, »da ostanemo začasno v neki domači konfinaciji, ki pa glede na razmere... ni nič novega. Znani dr. Ribar je včeraj sporočil, da je bil sprejet pri podpredsedniku vlade dr. Mačku ter da je tam dobil zatrdilo, da bo bilećansko taborišče likvidirano najkasneje do 24. aprila. Po njegovem mnenju bi bili vsi najprej na prej omenjeni način poslani v domača taborišča.«

Toda že 17. aprila so taka upanja splahnela. Taborišče je obiskal poslanec z notranjega ministrstva, ob njegovem prihodu pa so se začele širiti samo novice o premestitvi taborišča v Gacko ali Gotovac, v kraje okrog 40 km oddaljene od Bileće, le da še bolj 'bogu za hrbtom' kakor Bileća sama.

Vsi trije interniranci iz jeseniške doline pa tudi rudar Umek, ki ga je zastopal jeseniški odvetnik dr. Ivo Štempihar, so ostali v Bileći. Žal je ohranjena samo dr. Štempiharjeva korespondenca z Vencljem Perkom, ki je bila brez dvoma najbolj pomembna in obširna, vendar tudi od te ni Vencelj Perko prejel vseh pisem. Tako v njegovem arhivu ni najti pisem, ki jih je dr. Štempihar pisal Perku 26. marca in 4. aprila in prejem katerih oziroma potrdilo o tem prejemu se je dr. Štempiharju zdelo pomembno. Šele kratko dr. Štempiharjevo pismo z dne 7. aprila 1940 je prišlo v Perkove roke. V tem pismu dr. Štempihar piše zopet o trenutnem koraku nazaj s strani krščanskih socialistov, ki jih je verjetno zbegala 'slovenska' Koroščeva politika (vsaj tako sklepam jaz sam, kolikor se lahko še spominjam takratnega razkola v krščanskih vrstah in drugih vplivov, med njimi tudi nove taktike Kranjske industrijske družbe, ki se je na vse načine prizadevala razbiti akcijsko združevanje delavstva in njenega popuščanja prav nasproti krščanskim socialistom, ki se jim je obetalo mesto glavnega delavskega zaupnika):

> »Aleš (dr. Stanovnik) mi je ponovno pisal daljše pismo, iz katerega razvidim, da vztraja na pravilnosti ravnanja JSZ, oziroma da odobrava vsaj dodatno njen nastop. Vendar se je izkazalo, da pri samem sklepanju pakta 14. 2. t. l. ni bil udeležen, in sem mu to tudi potrdil. Pristavil pa sem ponovno, da ni bistveno to, kdo je bil pri paktu (s Koroščevo klerikalno strujo) udeležen, temveč kdo ga drži pri življenju.«

Dejansko je Jugoslovanska strokovna zveza v tem času napravila korak nazaj. To pa je bil znak, da samo organizacijsko akcijsko združevanje delavstva ne zadošča in da je za dosego ciljev delavskega boja potrebno tudi najširše razredno osveščanje delavstva, brez katerega ni mogoče doseči njegove osvoboditve izpod jarma kapitalističnega izkoriščanja (pa tudi po zmagi delavskega razreda se brez razredne delavske zavesti najširših množic delavstva ni mogoče uspešno postavljati po robu administrativnemu birokratizmu in tehnokratizmu, pojavom, ki se porajajo pri graditvi nove družbe in ki ogrožajo oblast delavskega razreda in ki se lahko razrastejo v bujen plevel zlasti takrat, kadar razredna osveščenost delavstva popusti). Po drugi strani pa je, kakor je v nekem pismu dr. Štempiharju pisal dr. Jože Vilfan, bilo za ta pojav krivo tudi sektašenje nekaterih komunistov, ki so še vedno bolehali za 'otroško boleznijo levičarstva' ne samo do krščanskih socialistov, marveč tudi do delavstva v NSZ in SMRJ. Vse te pojave je seveda mnogo bolj jasno videla in izrabljala na Jesenicah Kranjska industrijska družba — ta volk, ki se je oblekel v ovčji kožuh, da bi lažje razničil akcijsko enotnost, ustvarjeno v času julijske stavke 1935 in v Medstrokovnem akcijskem odboru v letu 1936, in ki si je ta ovčji kožuh slekel leta 1941 prav tako kakor vsa tuja in domača slovenska gospoda. Zato bi bilo treba to obdobje, v katerem se je generacijam, ki so ga doživljale, najočitneje pokazala meja razredne družbe, s tem pa tudi najočitneje resnični sovražniki delovnega ljudstva, vsestransko in podrobno obdelati.

K pismu Venclju Perku z dne 7. aprila 1940 je dr. Ivo Štempihar priložil tudi pismo za 'klienta Umeka', v naslednjem pismu z dne 22. aprila 1940 pa mu je sporočil 'o prizivni razpravi v zvezi s Perkovo in Ravnikovo tožbo proti Kranjski industrijski družbi glede razrešitve delavskih zaupnikov, ki se je, kakor vemo, vlekla že več kakor tri leta. Prizivno sodišče je potrdilo razsodbo upravnega sodišča v Celju v Perkovo korist, medtem ko je pritožbo starega komunista Franceta Ravnika razsodilo v korist Kranjske industrijske družbe. Ta razprava je bila 20. aprila 1940: »Zadeva pojde seveda še v tretjo stopnjo. Ko dobim pismeno sodbo, Ti bom poslal prepis,« je pisal 22. aprila 1940 dr. Štempihar, obenem pa sporočil, da je banska uprava zavrnila pritožbo, ki jo je napravil v Perkovem imenu v zadevi 'Kamnik'.« ... domnevam, da je tudi Tebi Banska uprava dostavila odlok o rešitvi tvoje pritožbe proti naložitvi kazni. Če je tako, te prosim, da mi pošlješ dobesedni prepis odloka z zaznambo dneva, ko si odlok prejel.«

Po 13. aprilu dr. Štempihar ni prejel nobenega Perkovega pisma iz Bileće:

»Po 13. t. m. nimam vesti od tebe,« je rokopisno pripisal k prej omenjenemu pismu, kakor da ga je to presenečalo. Dne 29. aprila 1940 pa je bil v resnici zaskrbljen in presenečen, ko mu je pismonoša prinesel njegovo lastno pismo, ki ga je 22. aprila 1940 napisal za Perka in ga oddal 23. aprila v upanju, da mu bo lahko poročal tudi 'o drugih zadevah', kakor je bil zapisal v rokopisnem pripisu v pismu, ki mu ga je pošta

29. aprila vrnila s pripisom, da naslovljenec — Gospod Vencelj Perko, župan, Bileća, Zetska banovina (tako je dr. Štempihar naslavljal svoja pisma Perku) 'ne obstoji'.

Se je Perku kaj zgodilo? So ga odpeljali kam drugam? Od 13. aprila ni prejel nobenega njegovega pisma. Potem pa se je vrnilo tudi to, ki ga je pisal Perku 22. aprila v Bilećo. Verjetno je vprašal pri Perkovih sorodnikih, pa tudi ti v tistih dneh niso prejeli nobenega Perkovega pisma, čeprav jih jim je pisal. Pisem sestram sestre niso prejele. V Bileći je namreč prišlo do nekaterih sprememb. Dne 20. aprila 1940 je vojska vpoklicala okrajnega glavarja in upravnika konfinacijskega taborišča v Bileći Milivoja Jojića na orožne vaje. Dva dni poprej so si konfiniranci priborili dovoljenje za skupni sprehod, dan kasneje pa so jih žandarji popeljali na prvi sprehod k izviru Trebišnjice. Bila je pomlad.

»Pomladno sonce je tudi pokrajino zelo poživilo,« je tiste dni v nekem pismu zapisal Ivan Kreft. »V dežju je pokrajina monotona, žalostna, v soncu pa se prelivajo barve v barvo, da je kar veselo. Mrke kasarniške stavbe postajajo prijetnejše in prikupnejše. Vse to pa prej ko slej motijo uniforme, puške, disciplina. Če tega ne bi bilo, bi se človek v pomladanskih in poletnih mesecih še kar dobro počutil. Včeraj so nam obljubili sprehod do izvira Trebišnjice. Kakor iz karte (zemljepisa) lahko razvidiš, izvira Trebišnjica neposredno izpod Bileće . . .«

Naj tu mimogrede navedem, kaj je Ivan Kreft v omenjenem pismu zapisal o Bileći in njenih prebivalcih:

»Mesto sem videl pred nekaj dnevi, ko me je zahtevalo sodišče, da me zasliši v zadevi manifesta, ki sem ga podpisal septembra in ki je pozneje izšel kot letak. Hiše so vse iz kamna. Snage je več kakor v Skopju. Ljudje so prijazni in simpatizirajo z nami. Pri volitvah (11. septembra 1938) je v tem srbskem kraju dobil večino Maček, sedaj jo bo pa tisti, ki bo za ljudske pravice storil več kakor Maček, kajti zdi se mi, da jih je Maček pustil popolnoma na cedilu . . .«

O samem prvem sprehodu pa je pisal Ivan Kreft:

»Danes smo bili pri izviru Trebišnjice. Pokrajina je tako lepa, da sta naša slikarja Moša Pijade in Bora Baruh takoj segla po čopičih in navdahnjena po lepi prirodi ustvarila vsak po eno umetnino.«

Mimogrede naj omenim, da je Moša Pijade med drugim naslikal v taborišču tudi portret Iva Ribarja-Lole in Toše Vujasinovića kar z zobno krtačko. Toša Vujasinović je bil konfiniranec in sošolec bilećanskega popa, ki ga je nekega dne povabil na obisk, ki ga okrajni glavar ni mogel prepovedati. Pri popu pa je bil študent Popara, takratni skojevec, prek katerega so potem iz taborišča vzdrževali zvezo s CK KPJ v Beogradu. Tošo Vujasinovića omenjam predvsem zato, ker ima poleg ustvarjalca zasluge za srbski tekst te znane in nepozabneBilećanke Milana Apiha revolucionarne pesmi. **Učitelj in komunist Milan Apih, ki je imel za seboj že robijo v Sremski Mitrovici, je ustvaril slovenski originalni tekst in melodijo te pesmi, ki je nastala prav v teh aprilskih dneh leta 1940 in ki je ohranila za vse čase, dokler bo živa naša revolucija, obraz in dušo bilećanskih internirancev, njihovo razredno in internacionalno komuni-**

stično zavest, ki je nobeno nasilje ni moglo omajati, dušo tistih, ki so bili v tistih usodnih letih našim narodom tako zelo potrebni, kar je pokazalo že naslednje leto naše zgodovine — leto 1941:

Sredi pušk in bajonetov,
sredi mrkih straž,
se pomika naša četa
v hercegovski kras.
Daleč zdaj si domovina,
nas izgnali so,
kot da krivi smo zločina,
ker te ljubimo.
Vzeli materi so sina,
ženi pa moža;
lačna je doma družina,
dosti je gorja!
Že v Sibirijo gonili
brate so nekdaj,
pa je prišel konec sili,
kje tiran je zdaj?
Skoz pregnanstvo in trpljenje,
skozi ječe mrak
prišlo novo bo življenje,
čujte mu korak!
Ko brez pušk in bajonetov
prosta nam bo pot,
stopala bo naša četa
svobodi nasprot.
Refren:
Čuje se odmev korakov
po kamenju hercegovskem
hejaho, hejaho!

Pesem je nastajala in nastala v času, ko je bilo zunaj domačih, še bolj pa zunanjepolitičnih vznemirljivih dogodkov na pretek, o katerih pa so — kakor je pisal Ivan Kreft — zvedeli 'z veliko zamudo'. Med take novice je morda spadala tudi okupacija Danske, kapitulacija danske socialnodemokratske vlade pred 'nepremagljivim' Hitlerjem vsaj za 'majhne' države, vojna na Norveškem, pojav Quislinga, začetek tistih procesov, ki so postali tako značilni za vladajočo buržoazijo vseh manjših evropskih držav (quislingstvo je po Quislingu postalo pojem za narodno izdajstvo pred okupatorjem, emigrantske buržoazne vlade pa ekspozitura onega dela buržoaznega vrha, ki bi se vrnil v okupirane dežele v primeru anglofrancoske zmage). Poleg tega so (podobno kakor v primeru Poljske) lahko spoznali neučinkovitost pomoči zahodnih zaveznikov Norveški.

Po odhodu okrajnega glavarja Jojića na orožne vaje je poročnik Terzić 23. aprila 1940 ukinil sprehode k Trebišnjici, skrčil čas obiskov

na dve uri in še to ob strogi asistenci orožnikov ali agentov. Tudi sprehod po igrišču je odbil. Zato so interniranci zahtevali raport pri Žugiću, ki je začasno nadomeščal Jojića, in ki je formalno ugodil internirancem. Bolj kot to pa je tega dne (24. aprila 1940) internirance navdušila novica, da bodo do 1. maja že vsi doma. Šele potem so pomislili na pisma že izpuščenih, ki so jim že pisali in jim sporočili, da so tudi doma pod policijskim ali žandarmerijskim nadzorstvom in da se morajo dvakrat na teden javljati pri policijskih ali žandarmerijskih oblastnih organih. Poleg tega so izpuščeni pisali, da jim oblast dela težave tudi pri iskanju zaposlitve, prepovedala pa jim je tudi obiskovati javne lokale in celo sprejemanje obiskov na domovih. Naslednjega dne — dne 25. aprila 1940 — je taborišče ponovno obiskal odposlanec ministrstva za notranje zadeve in zatrjeval, da bo večina izpuščena, ostale pa bodo iz bilečanskega taborišča, ki bo razpuščeno, premestili v novo taborišče Autovac. Toda v tem času ni obljubam nihče več veroval, temveč nadaljevanju boja 'z vsemi zakonitimi sredstvi za popolno ukinitev konfinacij', kakor je zapisal Rudi Čačinović 24. aprila v nekem pismu. Zato so že 26. aprila 1940 poslali novo spomenico na notranje ministrstvo in terjali odgovor tudi na prejšnje spomenice, na katere jim ministrstvo ni odgovorilo. Prav tako so se na raportih postavljali po robu Terzićevim šikanam. Dne 27. aprila 1940 so bili izpuščeni dr. Jovanović, Onofrie, Jeftić, Bosnar, Ilc Popo. Istega dne je na Jojićevo mesto prišel nov začasni upravnik bilećanskega taborišča. On je bil tisti, ki je dalj časa zadrževal pošto in začel mnoga pisma pošiljati na notranje ministrstvo.

Ponovno poslabšanje položaja konfinirancev

Tako je prišel delavski praznik Prvi maj. Interniranci so ga proslavili. Od vsega dobro pripravljenega sporeda jim je segla najbolj v srce Apihova Bilećanka. Razpoloženje pod novim upravnikom taborišča Stajićem pa je bilo napeto.

»Poročam ti kot svojemu (in drugih) pravnemu zastopniku, da se je naš položaj zadnje dni zelo poslabšal,« je o tem pisal Vencelj Perko dr. Ivu Štempiharju.

Ne banska uprava v Ljubljani ne ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu nista niti po treh mesecih rešili njihovih pritožb zoper konfinacijo ne njihovih urgenc, v Bileći pa je zopet kazalo, da bo uprava konfinacijskega taborišča vnovič začela izvajati znani 'hišni red'.

»Ker je naš položaj popolnoma brezupen (saj niti po treh mesecih ne vemo, zakaj smo tu, česa nas dolžijo, doma pa se nam dela ogromna materialna in moralna škoda), moramo pač svojo borbo nadaljevati z vsemi zakonitimi sredstvi. Novi načelnik Stajić je poleg vsega drugega uvedel še najstrožjo cenzuro, tako da zadržuje naša pisma svojcem na okrajnem glavarstvu, nekatera pa pošilja celo ministrstvu za notranje zadeve v Beograd ... Mi nimamo ničesar proti, če se ministrstvo na tak način pouči o našem položaju in nezadovoljstvu, toda protestiram proti zadrževanju naše pošte. Saj v teh pismih nismo sporočali domačim samo

o našem brezizglednem položaju, marveč smo domačim tudi svetovali, kako naj ravnajo, da ne bodo naša eksistenčna sredstva doma popolnoma propadla. Meni na primer propada doma posestvo* in ga sedaj niti s pismi, kolikor se to sploh da, ne bom mogel voditi. Prav moja pisma, ki sem jih 1. t. m. pisal svojim sestram in ki so vsebovala taka navodila, so bila zadržana.«

Tako je pisal Vencelj Perko in izrazil zaskrbljenost zaradi negotovosti, ali bodo domači lahko sploh še prejeli kak glas od konfiniranih. Jojić v primerjavi s Stajićem je bil po Perkovo 'vsaj toliko uvideven, da je pisma, za katera je menil, da ne smejo skozi cenzuro, vrnil ali pa nedovoljeno prečrtal, oziroma jih vrnil odpošiljatelju'.

»Danes sem ponovno pisal (4. maja 1940) dve dopisnici sestram, vendar nisem gotov, če ju prejmejo. Zato prosim tebe, da obvestiš sestre o mojem položaju in o tem, zakaj niso prejele zadnje čase nobene pošte od mene. Pisal bi ti o vsem tem kaj več, vendar dvomim, da bi potem prišlo moje pisanje v Tvoje roke. Le to Ti pišem, da sem k pismu sestri priložil neko pesem o nas — konfinirancih...«

Ta pesem je bila Apihova Bilećanka, ki jo je Vencelj Perko prepisal in jo prav v tem pismu poslal dr. Ivu Štempiharju, kar pa je pomenilo, da bo ta pesem prišla iz dr. Štempiharjevih rok tudi v roke razredno zavednega dela jeseniških delavcev. Iz Perkovega pisma dr. Ivu Štempiharju z dne 4. maja 1940 je razvidno, da je »Bilećanka« bila ob času nastanka naslovljena z naslovom »Pesem konfinirancev«. Prepis te pesmi, ki jo je Vencelj Perko 1. maja 1940 poslal sestram, je upravnik taborišča Stajić zadržal. Toda dr. Štempihar je Perkovo pismo s prepisom pesmi prejel, o čemer priča dr. Štempiharjeva dopisnica z dne 9. maja 1940:

»Dragi Vencelj, potrjujem obvestilo 4. t. m. in sem se takoj podal na delo...«

Majska korespondenca med dr. Štempiharjem in Vencljem Perkom

Perkovo pismo z dne 4. maja 1940 je namreč vsebovalo tudi navodila, oziroma zahteve dr. Štempiharjevih klientov Franca Benedičiča, Naceta Kralja in trboveljskega rudarja Jožeta Umeka in njega, da bi dr. Štempihar protestiral proti zadrževanju pošte in 'proti takemu postopanju' novega upravnika konfinacijskega taborišča v Bileći, nato željo, da bi dr. Štempihar stopil 'v stik z drugimi pravnimi zastopniki', med njimi tudi z drugim Perkovim pravnim zastopnikom dr. Ivanom Ribarjem iz Beograda, kar je dr. Štempihar že storil, saj je bil z dr. Ribarjem v stalnem korespondenčnem kontaktu. Potem je Vencelj Perko zahteval, da dr. Štempihar 'ponovno urgira za rešitev pritožb internirancev zoper konfinacijo' in 'potolaži svojce konfiniranih, da ne bodo preveč v skrbeh' za usodo konfinirancev.

---

* To posestvo seveda ni bilo kako posebno bogastvo, prav tako kakor trgovec Perko ni bil trgovec v pravem pomenu besede, kakor sem že navedel — op. p.

O govoricah 'o skorajšnjem izpustu konfinirancev' so bile po Perkovem mnenju v omenjenem pismu dr. Štempiharju samo 'uspavanje javnosti in svojcev, kajti:

»Taborišča ne nameravajo ukiniti, ampak bi radi samo pridobili na času in potem še bolj pritisnili.«

Dokaz za to, je Vencelj Perko videl v počasnem izpuščanju ter v pripravi 'novega taborišča v Gackem', o katerem se je takrat med konfiniranci mnogo govorilo. Mimo tega je oblast dokazovala, da proti komunistom in antifašistom ne misli popustiti, tudi s tem, da tudi za izpuščene niso prenehali veljati konfinacijski ukrepi in bi jih lahko sleherni hip vnovič pripeljali v Bileću ali v kako novo internacijsko taborišče.

Poleg tega so po Perkovo v tem času nekoliko spasivizirala javnost tudi pogajanja z Rusijo, o katerih so zvedeli tudi v taborišču in od katerih so verjetno zunaj pričakovali, da se bo odnos oblasti do revolucionarnega delavskega gibanja omilil, kar pa je bilo seveda zmotno.

»Kolikor bo buržoazija na zunaj (v zunanji politiki do Sovjetske zveze) popuščala, toliko bolj bo na znotraj (v državi) pritiskala (proti komunistom in naprednim ljudskim silam),« je 4. maja 1940 pisal Vencelj Perko. O novem okrajnem glavarju in upravniku bilećanskega taborišča Stajiću pa je zapisal, da se je izkazal 's svojim terorjem že v Višegradu', od koder so ga nekateri konfiniranci poznali že iz leta 1934.

Podobna pisma so iz taborišča pisali tudi drugi v pričakovanju, da bo javnost ne samo nadaljevala, marveč še bolj okrepila boj za ukinitev internacijskih taborišč in konfinacij.

Iz Kardoševega bilećanskega dnevnika je razvidno, da je Stajić zadržal 2. maja 1940 vso pošto in jo 'baje poslal na notranje ministrstvo'. Tudi Ivan Kreft se spominja (Pomurski vestnik, 30. aprila 1959), da je 'cenzura zadržala njegovo dopisnico z dne 1. maja 1940'.

»Poostrena cenzura je bila zaradi tega, ker je bila javnost dobro obveščena o položaju v taborišču«, navajam po istem viru, »in zato vedno odločneje zahtevala razpust taborišča, kar pa je začelo vznemirjati vlado v Beogradu. Prepričani so bili, da interniranci seznanjajo javnost po pošti, katero pa slabo cenzurirajo v Bileći in zato je glavar navadno po 'opominih' iz Beograda kratkomalo zadržal vso pošto. Ne oziraje se na take ukrepe, pa je bilo partijsko vodstvo obveščeno po ilegalnih kanalih o vseh stvareh, ki so se dogajale v taborišču. Čačinovič in tudi Kreft se spominjata, da so ob izviru Trebišnjice imeli staro votlo vrbo, v katero so oddajali in v kateri so sprejemali pošto.

Verjetno je tudi pismo Venclja Perka z dne 4. maja 1940 romalo po tajni poti iz taborišča, saj bi ga drugače cenzura že ob majhni pazljivosti zadržala. Cenzura pa je bila v tistih dneh po Stajićevem prihodu stroga, kar sklepam po Kardoševem dnevniku, kjer je za 4. maj 1940 zapisano, da so interniranci zahtevali raport zaradi zadrževanja pošte, pa se Stajić ni hotel odzvati, čeprav 'je prišel v zgradbo s Terzićem in Lakovićem'. Prav tako se ni odzval 5. maja, šele 6. maja 1940 se je odzval, ko so interniranci napovedali kolektivni raport in zagrozili z enodnevno protestno stavko, do katere pa ni prišlo, ker je Stajić glede zadrževanja pisem odnehal.

Dne 9. maja 1940 je, kakor že vemo, dr. Štempihar potrdil prejem Perkovega pisma. Iz ohranjenih vpisov korespondence dr. Štempiharja v zvezi z Bilećo je razvidno, da je bil v stalnih stikih tudi z drugimi pravnimi zastopniki (pa tudi sodrugi in prijatelji) konfinirancev, tako z dr. Jožo Vilfanom, z dr. Modicem, dr. Lemežem (ki se je zapisal v zgodovino revolucionarnega delavskega gibanja na Jesenicah v letih 1919 do 1925 kot eden izmed vodilnih organizatorjev takratnega Pokrajinskega komiteja KPJ, po letu 1925 pa ni več aktivno sodeloval v gibanju, pač pa je podobno kakor dr. Tuma bil advokat v mnogih razpravah proti predvojnim slovenskim komunistom), dr. Hočevarjem, dr. Kukovcem in seveda tudi z dr. Ivanom Ribarjem iz Beograda, ki mu je pisal 1. maja 1940, njegov odgovor pa prejel prav 9. maja 1940. Kaj je to pismo vsebovalo, ni znano, moralo pa je vsebovati pomembne podatke, kar sklepam prav po dr. Štempiharjevi dopisnici Perku, kjer piše, da se je po prejemu Perkovega pisma 'podal takoj na delo, posebno v zvezi s sočasnim obvestilom iz Beograda in zaradi danes dospelih odlokov banske uprave o zavrnitvi vseh pritožb proti konfinaciji'. Te odloke je dal dr. Štempihar v prepis in jih poslal svojim klientom.

Toda še preden je Vencelj Perko prejel dr. Štempiharjevo dopisnico s prej navedenim poročilom, je 12. maja 1940 prejel dr. Štempiharjevo pismo z dne 8. maja 1940.

Dr. Ivo Štempihar je v pismu z dne 8. maja 1940 najprej sporočil potek Perkove in Ravnikove pravde proti KID glede odpusta in odvzema delavsko-zaupniških mandatov. V prvi vrsti je šlo za Franceta Ravnika, katerega pravdo proti KID je upravno sodišče v Celju rešilo v prid le-te. Zato je dr. Štempihar nameraval v Ravnikovem imenu vložiti revizijo, ki mu je (kakor je zapisal) nudila lepo priložnost, da bi lahko potem branil posredno tudi sodbo glede Venclja Perka.

Potem je poročal Venclju Perku glede že znanega novo nastalega razmerja z Jugoslovansko strokovno zvezo zaradi njenega 'nenapadalnega pakta z JRZ in ZZD' pa tudi o dr. Vilfanovem sporočilu in mnenju, ki ga je sporočil dr. Štempiharju in s katerim je 'del krivde za iztirjenje JSZ pripisoval tudi pobudnikom ljudskofrontovskega gibanja, oziroma gibanja za akcijsko enotnost delavstva'. Koliko je šlo tu za morebitno 'sektašenje' s strani delavske avantgarde, izvirajoče morda samo zaradi nestrpnosti, ker voditelji JSZ na Jesenicah in Javorniku niso spregledali v 'novi' politiki slovenskega dela JRZ pod Koroščevim, Natlačenovim in Krekovim vodstvom samo nove krinke za isto klerofašistično politiko ki jo je podpiral tudi Vatikan in fašizmu naklonjeni papež Pij XII., in hlapčevsko službo te politike do Kranjske industrijske družbe (da omenim samo Jesenice) in njenih delničarjev, petokolonaških nemških kapitalistov Westna in Pfeifferja in slovenskih liberalnih kapitalistov Praprotnikovega kova, ki so se začeli v boju proti razredno zavednemu delavstvu naslanjati na krščanske politike in njihove hlapce na Jesenicah ter jim celo kazati 'krščanski' obraz, kakor na pr. Avgust Praprotnik, ki je dal 'v starem fužinarskem in rudarskem kraju' na Planini pod Golico postaviti celo kapelico svojemu patronu, sv. Avguštinu, kar je duhovščini v jeseniškem železarskem revirju zadoščalo, da so molčali o 'ateizmu'

tega slovenskega magnata in krvosesa delavcev, pa tudi o samem patronu sv. Avguštinu niso črhnili niti besedice, da je preziral bogataše in cerkvene veljake, ker se niso ravnali po Kristusovem nauku in so stremeli bolj po posvetnem bogastvu in sijaju kakor po zveličanju in se iz propovednikov krščanskega bratstva in enakosti, moralnih gesel prakrščanstva ali (kakor to obdobje nekateri imenujejo) 'krščanskega komunizma', ki je privabljal zlasti sužnje in plebejce, da so se borili in umirali za nove ideje, ki so rušile suženjski red, raje spremenili krščanstvo v nov izkoriščevalski družbeni red — v fevdalizem z vladajočo izkoriščevalsko cerkveno in posvetno aristokracijo, torej v nov družbeni red, v katerem je krščanstvo v začetku odigralo napredno revolucionarno vlogo in tako opravilo svoje zgodovinsko poslanstvo, ki pa jo je z zmago meščanske revolucije izgubilo, prav tako kakor jo je meščanstvo z zmago prve socialistične revolucije v našem času.

Komunisti, ki so jim bile jasne zgodovinskomaterialistične družbeno razvojne faze in ki so se jasno zavedali, da lahko samo delavski razred osvobodi sebe in človeštvo od izrabljanja človeka po človeku in po izkoriščevalskih razredih, včasih niso mogli razumeti, da tako jasnih in očitnih stvari ne vidijo vsi delavci in njihovi resnični prijatelji iz drugih slojev delovnega ljudstva. Zato je prihajalo včasih do nestrpnosti, te bolezenske klice za 'otroško bolezen levičarstva' zlasti takrat, kadar niso bili sami dovolj 'doma' v marksizmu ali pa kadar so svojo partijsko pripadnost pojmovali 'strankarsko', podobno kakor meščanske stranke, ki potrebujejo strankarstvo prav za razdvajanje delavstva in delovnega ljudstva, da ga potem lahko vladajo in obvladajo. Zavest — množična delavska zavest — kakršna se je pojavila na primer v julijski stavki jeseniškega delavstva leta 1935 in ki se je leta 1936 manifestirala v Medstrokovnem akcijskem odboru — se je pojavila v trenutku, ko je lahko sleherni delavec po izkušnjah in udarcih leta 1932 ob Westnovem špekulantskem manevru, ob izprtju in po veliki Westnovi goljufiji na račun delavskih mezd z vsiljeno kolektivno pogodbo ter ob hotenem Westnovem zavlačevanju pri sklepanju nove kolektivne pogodbe skozi vse leto 1933 vse do pomladi 1934 — je bila možna prav zaradi teh pojavov, ko je sleherni in celo razredno neosveščeni delavec lahko popolnoma jasno videl, kdo je njegov sovražnik, kdo njegov prijatelj, videl jasno in njemu nasprotno sovražnikovo fronto, po drugi strani pa tudi silo, ki se je proti tej fronti borila za njegove interese — avantgardo, ki so jo predstavljali delavci — člani in simpatizerji ilegalne KPJ in jim zato tudi sledil v julijsko stavko mimo svojih strokovnih vodstev, ki so se stavki pridružila šele tedaj, ko je glavnemu zaupniku delavstva pri KID in vodilnemu organizatorju julijske stavke uspelo le-to organizarati in legalizirati. Posledica tega uspeha je bila, kakor vemo, ustanovitev Medstrokovnega akcijskega odbora, pa tudi protiofenziva KID in režimske oblasti proti delavskim zaupnikom Venclju Perku, Jožetu Čelesniku, Viktorju Stražišarju, Francetu Ravniku in Ignacu Kralju.

O vsem tem bi bilo treba napisati posebno zgodovinsko razpravo, ker je prav ta protizakoniti boj KID in kraljeve banske uprave v Ljubljani

pod vodstvom bana dr. Marka Natlačena povzročil tudi protizakonito konfinacijo Venclja Perka, Ignaca Kralja in Franca Benedičiča, po drugi strani pa tudi novo taktiko KID in vodstva slovenskega klerikalizma v boju proti akcijski enotnosti delavstva v tovarnah Kranjske industrijske družbe na Jesenicah in Javorniku ter proti 'rdeči' koroškobelski občini s protizakonito razrešitvijo zakonito izvoljenega občinskega odbora pod vodstvom župana Venclja Perka.

Vse to je povzročilo, da je dr. Štempihar v tem času moral voditi pravni boj ne samo za osvoboditev konfinirancev v Bileći, marveč tudi pravni boj za koroškobelski protizakonito razrešeni občinski odbor in nadaljevati pravdo proti KID v zvezi z razrešitvijo in odpustom delavsko najbolj zavednih delavskih zaupnikov ter seveda tudi druge pravne zadeve v zvezi s konfiniranimi in drugimi, nad katerimi se je znašala policijska oblast zaradi njihovega boja za odpravo konfinacijskih taborišč. Iz njegovega pisma z dne 8. maja 1940 je razvidno, da je minister za socialno politiko dr. Budisavljević odgovoril na njegov protest glede kaznovanja nabiralcev podpisov za osvoboditev konfinirancev iz Bileće, vendar šamo nedoločeno in izmikajoče se z vprašanjem po podrobnostih. Dr. Štempihar mu je seveda odgovoril, čeprav je 'iz vedenja njegove (Budisavljevićeve) politične stranke v splošnem stanju in načelnih zadevah vedel, da se dr. Budisavljević ne bo postavil v vladi v dobro konfiniranih. Sicer pa tudi konfiniranci niso gradili nobenih iluzij na ministra za socialno politiko dr. Budisavljevića in so glede njega imeli enako mnenje kakor dr. Štempihar. Vsaj tako sklepam po Perkovem odgovoru v zvezi s pismi dr. Budisavljeviću.

Toda boj v javnosti se je vseeno nadaljeval. 'Bolj organizirano', je sporočal dr. Štempihar Venclju Perku v Bileće in obljubil, da bo 'pošteno podregal za nadaljnje ukrepe'. Jasnejši pa v pismu seveda ni smel biti, kar so Vencelj Perko in drugi konfiniranci sami razumeli, Venclja Perka pa je minila skrb, da se je 'javnost uspavala zaradi govoric o ukinitvi konfinacijskih taborišč in zaradi pogajanj z Rusijo o navezavi diplomatskih stikov', češ da se bodo po navezavi diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo 'take zadeve same po sebi rešile'. Torej si tudi dr. Štempihar ni delal nobenih iluzij, da bo profašistični Cvetković-Mačkov režim sedaj popustljivejši do revolucionarnega delavskega gibanja.

Tudi v 'zadevi občine' je dr. Štempihar že navezal stik z dr. Ivanom Ribarjem v Beogradu in mu poslal gradivo. Mimo tega mu je pisal o obnašanju sedanje 'začasne občinske uprave': »To menda veš, da je Janez (Erlah) izgubil dopis (Upravnega sodišča) iz Celja.« V tem dopisu je namreč Upravno sodišče v Celju vpraševalo začasnega župana Erlaha, če 'začasna občinska uprava vzdržuje pritožbo razrešenega občinskega odbora proti ustavitvi sklepa od 15. februarja 1940: »... kljub prekoračenju roka je Janez (Erlah) izjavil dodatno, da to 'svojo' pritožbo umakne in Celje je to enostavno vzelo na znanje. Ta način 'odločbe' sem prijavil pravosodnemu ministrstvu, hkrati pa opozoril notranje ministrstvo, da je Celje zamudilo enomesečni rok po paragrafu 125 obč. zakona in da je zaradi tega sklep občinskega odbora (Koroška Bela) od 15. 2. 1940 po samem zakonu postal dokončen.«

Janez Erlah in drugi, ki so novembra 1939 protestirali proti aretaciji župana Venclja Perka glede podpisa letaka Zveze delovnega ljudstva in prav tako glasovali za resolucijo proti konfinaciji župana Perka in občinskega blagajnika Ignaca Kralja, a ki jih je okrajni glavar protipravno potem imenoval v začasno občinsko upravo in to celo pod vodstvom Janeza Erlaha, bi po svoji postavitvi v občinsko upravo radi preklicali svojo podporo resoluciji razrešenega občinskega odbora. Baje je šel posredovat v Celje sam koroškobelski župnik Matevž Žbontar in skušal doseči, da bi upravno sodišče ne razpravljalo o pritožbi razrešenega občinskega odbora. Naj je bil župnik Žbontar ali kdorkoli drug iz režimskega tabora, ki je skušal doseči pri upravnem sodišču v Celju, da bi le-to o pritožbi protizakonito razrešenega občinskega odbora Koroška Bela ne razpravljalo, dejstvo je, da je taka intervencija bila in da je na podlagi le-te dne 28. marca 1940 upravno sodišče v Celju zahtevalo od začasne koroškobelske občinske uprave, naj se izjasni v roku osmih dni, če pritožbo razrešenega občinskega odbora vzdržuje ali ne. Če bi začasna občinska uprava po tem roku ne poslala drugačnega stališča, bo upravno sodišče smatralo, da pritožbo razrešene občinske uprave vzdržuje. S tem je, kakor je o tem pisal že Vencelj Perko v svoji razpravi »Iz naših bojev v občini Koroška Bela« str. 338) upravno sodišče namignilo začasni občinski upravi, da lahko pritožbo razpuščenega občinskega odbora umakne, čeprav po zakonu začasna občinska uprava te pravice ni imela, mimo tega pa so Erlah, ki je sporočilo upravnega sodišča izgubil, in drugi člani začasne uprave o tem sklepali šele 11. aprila 1940, ko je rok že potekel. Kljub temu pa je Erlahovo izjavo upravno sodišče v Celju vzelo na znanje, proti čemur se je dr. Ivo Štempihar seveda pritožil, kakor je sporočil v prej omenjenem pismu Venclju Perku v Bileću.

Sicer pa je bila ta zadeva Venclju Perku že znana, kakor je sporočil v odgovoru na dr. Štempiharjevo pismo 12. maja 1940. V namigu, ki ga je dalo upravno sodišče v Celju začasni občinski upravi, pa je slutil, da glede protizakonite razrešitve občinskega odbora Koroška Bela zaradi režimskega pritiska pritožniki najbrž ne bodo uspeli:

»Glede pravnih ukrepov proti razrešitvi občinskega odbora postajam vedno večji pesimist,« je zapisal. »To pa še ne pomeni, da nasprotujem takim poizkusom. Nasprotno, storiti je potrebno vse,« se je strinjal s svojim pravnim zastopnikom in prijateljem in mu sporočil, da se bo tudi sam ponovno obrnil na svojega beograjskega pravnega zastopnika dr. Ivana Ribarja, da bi potem dr. Ribar 'zadevo pospešil'.

Dr. Ivo Štempihar je o vsem tem poročal tudi v Zagreb, a je spoznal, da preko zvez v Zagrebu ne bo mogoče ničesar doseči ne za internirance v Bileći ne za vrnitev po zakonu upravičenih pravic razrešenemu občinskemu odboru na Koroški Beli, ker se 'Zagreb nima časa pečati s temi nehrvaškimi malotnostmi', je v pismu Venclju Perku nalašč rabil besedo 'malotnosti', prepisano iz pisma, ki ga je prejel iz Zagreba, nato pa sporočil: »Zadnje pismo iz Zagreba dolži SDS, da vzdržuje nazadnjaško stanje, oziroma ga naprej uvaja na Hrvaškem, to pa zame pomeni samo

to, da si zdaj oba dela SDK drug drugemu očitata svoje neuspehe in svoje odstopke od linije, sprejete dne 11. 12. 1938.«

Dr. Štempihar je zato menil, da je najbolje, če prošnje na Zagreb v bodoče opusti in naročil v zvezi s tem Venclju Perku, naj o tem prepriča tudi Naceta Kralja, ki je takrat še vedno menil, da je treba pritiskati tudi na Zagreb — na nekdanje zaveznike z opozicijske Mačkove liste iz leta 1938, na katere pa, Perku je bilo to že od vsega začetka jasno, v sedanjem položaju ni bilo mogoče računati, saj si o Mačku in mačkovcih niso delali nobenih utvar več.

Tudi odgovor, ki ga je dr. Štempihar prejel iz Zagreba od dr. Dečka, je to potrjeval. Zato je Vencelj Perko v odgovoru dr. Štempiharju zapisal:

»Odgovor iz Zagreba je stvar dokončno razčistil in,« je dodal z olajšanjem, »sedaj si ne bo treba delati stroškov s pisemskim papirjem in znamkami. Prihranili pa bomo tudi na času. Upam, da bo tudi Naceta sedaj minila (zagrebška) manija.«

Ignac Kralj je namreč še vedno nameraval opozarjati nekdanjo Mačkovo opozicijo s pismi, čeprav je dr. Vladko Maček že zdavnaj pokazal svoj pravi razredni obraz. Ob pismu dr. Štempiharja Venclju Perku se je nekaj časa tudi jezil, ker dr. Štempihar ni nameraval vložiti tožbe na upravno sodišče v Celju glede 'prepovedi shoda z dne 24. septembra 1939'.

»Tožbe na Upravno sodišče v zadevi prepovedi shoda 24. 9. 1939 nisem napravil. Šlo bi samo za vprašanje, ali ima banska uprava prosti preudarek ali ne, to vprašanje pa je prepoceni v primeri s koleki. Zaradi tega je bil 'Nace nekoliko hud', kakor je Vencelj Perko sporočil dr. Štempiharju 12. maja 1940. »Ko pa je odloke ponovno pregledal, se je umiril in se strinja, da tožba ni bila vložena,« je pisal Vencelj Perko. Sicer pa je dr. Štempihar že pri svojem sporočilu z dne 8. maja 1940 sam dodal, da bo drugače z zadevo kazni, s katero je oblast kaznovala Kralja: »Tu bom pa tožbo vsekakor napravil. Prav tako kakor zase v kamniški zadevi.«

Zadeva Kamnik

'Kamniška zadeva' je pravzaprav drobna epizoda iz zgodovine slovenskega delavskega gibanja. Toda tudi take, navidez za zgodovino neznatne epizode so bile v tistem času v boju KPJ in KPS za ljudske množice pomembne prav tako kakor sleherna akcija in delavsko razredna manifestacija.

S 'kamniško zadevo' je dr. Štempihar mislil praznovanje delavskega pevskega društva »Solidarnost« v Kamniku ob tridesetletnici njegovega kulturnega delovanja med kamniškim delavstvom dne 9. julija 1939. Te proslave so se udeležili tudi člani jeseniške »Enakosti«, ki ji je takrat predsedoval Polde Stražišar. Po pripovedovanju Venclja Perka so se jeseniški udeleženci odpeljali v Kamnik s tovornjakom, na sami proslavi pa je praznovanje kamniških delavcev pozdravil tudi on v imenu jeseniških sodrugov. V pozdravnem govoru je orisal trenutni položaj jese-

niškega delavstva in govoril o fašistični nevarnosti navznoter, navzven pa o vedno večjem zaostrovanju mednarodnih odnosov s strani nacistične Nemčije, ki se očitno ni zadovoljila z aneksijo Avstrije, Sudetov in uničenjem ČSR ter ustoličenjem fašista Franca v Španiji s pomočjo Hitlerja in Mussolinija in popustljivostjo zahodnih veselil, marveč je prihajala z novimi zahtevami, tokrat do Poljske, kar pa bi lahko pripeljalo do izbruha vojnega požara v Evropi, svoj govor pa je zaključil z delavskim pozdravom: »Družnost!« in s stisnjeno pestjo, kar so navzoči z navdušenjem odobravali in mu odzdravljali na enak način. Ta Perkov pozdrav je v svojem poročilu Okrajnemu glavarstvu Kamnik omenil tudi politično upravni pripravnik Slavko Urbanija, potem pa je poteklo več kakor tri mesece, ko se je 19. oktobra 1939 okrajno glavarstvo v Kamniku odločilo, da Perka 'zaradi pozdrava s stisnjeno pestjo, ki je vzbudil javno zgražanje', kaznuje z globo 200 din ali s štirimi dnevi zapora, o čemer so koroškobelskega župana Venclja Perka 2. novembra 1939 obvestili na Policijskem komisariatu Jesenice, kamor so ga pozvali.

Pozno reagiranje okrajnega glavarstva Kamnik na ta dogodek vzbuja sum, da so za to kaznijo stali Perkovi sovražniki z Jesenic — Kranjska industrijska družba in v njen voz hlapčevsko vprežena režimska stranka in upravna oblast v takratni Dravski banovini z banom Natlačenom na čelu. Če vemo, da je v tem času banska uprava Dravske banovine pripravljala tudi aretacije proti pobudnikom za ustanovitev Zveze delovnega ljudstva in podpisnikom letaka »Kaj hočemo«, med katerimi je bil tudi Vencelj Perko, takrat ustanovni član KPS in član CK KPS in ena najvidnejših in najbolj izpostavljenih takratnih osebnosti komunistične ilegale, potem se človeku sum, da so bili pobudniki za Perkovo globo v 'zadevi Kamnik' prej omenjeni Perkovi sovražniki in njihovi hlapci, še bolj utrjuje.

Vencelj Perko, ki je bil v tistem času odličen taktik in ki je svoj boj za delavstvo znal vselej 'legalizirati', tako da ga oblast ni mogla nikoli postaviti pred sodišče in ga sodno kaznovati, je tudi v 'zadevi Kamnik' takoj vložil pritožbo proti kazni okrajnega glavarstva Kamnik, na Kraljevo bansko upravo v Ljubljani, in o tem obvestil tudi Okrajno glavarstvo Kamnik:

»Zoper kazensko razsodbo naslova (okrajnega glavarstva Kamnik) z dne 26. 10. 1939, sporočeno po policijskem komisariatu na Jesenicah dne 3. 11. 1939 in zoper katero sem prijavil priziv (pritožbo) dne 4. 11. 1939, vlagam podpisani na kraljevo bansko upravo Dravske banovine v Ljubljani nastopno **pritožbo (priziv)** in napadam z njo navedeno razsodbo (okrajnega glavarstva Kamnik) v celoti, zaradi bistvene pomanjkljivosti postopka ter zaradi nepravilne uporabe zakona ...

Z napadeno razsodbo naslova (okrajnega glavarstva Kamnik) sem bil spoznan za krivega po členu 74 zakona o notranji upravi in obsojen po tem členu, češ da sem pri proslavi pevskega društva »Solidarnost« v Kamniku pozdravil navzoče s stisnjeno pestjo, kar je vzbudilo 'javno zgražanje'.«

Kot priče, da ni s svojim dejanjem 'vzbudil nobenega javnega zgražanja', je Vencelj Perko navedel kamniškega delavca in člana odbora

»Solidarnosti« Franca Peternela, potem pa še domačine z Javornika delavca Franca Mencingerja, laboranta Eda Giorgionija, delavca Janeza Šmida ter delavca in predsednika jeseniške »Enakosti« Poldeta Stražišarja. Zahteval je, da navedene priče zaslišijo, potem pa grajal 'postopanje naslova kot bistveno pomanjkljivo, nezakonito in protiustavno', ker je bilo po ustavi 'v kazenskih zadevah sumarno postopanje prepovedano':

»Kar pa ustava prepoveduje, se ne sme izvrševati niti (tedaj), če starejši predpisi (veljavni pred sprejetjem nove ustave) kaj takega predvidevajo. Navzlic temu uporablja naslov leta 1939 še (vedno) patent Njegovega apostolskega Veličanstva cesarja Franca Jožefa iz leta 1854 pri postopkih v kazenskih zadevah, za katere misli, da je pristojen. Pri tem je treba opozoriti, da od 1854—1918 v cesarski Avstriji med njenimi 54 milijonov prebivalci ni bil po tem patentu še nihče kaznovan zaradi postopka — pozdrava s stisnjeno pestjo. Cesarska Avstrija se je prej zrušila, zrušili pa se, kakor je videti, niso njeni predpisi, na katerih je slonela.«

Tega patenta se je upravna oblast v kraljevini Jugoslaviji, oziroma v njeni Dravski banovini (s katero so v času Živkovićeve monarhofašistične diktature zbrisali z zemljevida Jugoslavije Slovenijo, prav tako kakor z drugimi banovinami druga narodnostna ozemlja) poslužila (Franc Jožefovega patenta iz časov Bachovega absolutizma) za obtožbo prestopka — pozdrava s stisnjeno pestjo, ki je — kakor so skrivili resnico — vzbudil 'javno zgražanje', kar pa je Perko brez težav lahko zavračal, saj je kamniška javnost (tudi protidelavska in režimska) prav dobro vedela, da so udeleženci proslave tridesete obletnice »Solidarnosti« Perkov govor z odobravajočim navdušenjem pozdravili, 'ne da bi se med množico pojavil en sam glas (očitanega) javnega zgražanja'.

»Ovaditelj si je 'javno zgražanje' izmislil,« je v Perkovem imenu zapisal v pritožbo dr. Štempihar in dodal: »in če je ovaditelj 'uradna oseba', zlorablja le-ta svojo uradnost za kritje neresnice. Tako so leta 1935 uradni ovaditelji izrabljali kihanje v kinematografih v Karlovcu (?) za ovadbe zaradi nedostojnega vedenja po čl. 74 z. n. u., tako so leta 1938 uradni ovaditelji izrabljali slike z zavezanimi usti (glede tistih, ki jim z ustmenimi ukazi politikov ni bilo dovoljeno govoriti na shodih) za nedostojno obnašanje (kaznivo) po čl. 74 z. n. u.,« je dr. Štempihar omenil svoj, Perkov in dr. Stanovnikov primer, ko so se v protest proti oviranju predvolilnih shodov združeni opoziciji pred državnozborskimi volitvami slikali z zavezanimi usti in bili zaradi tega s strani režimske oblasti kaznovani z globo.

Že po teh primerih uporabe čl. 74 z. n. u. lahko vidimo, da je bil dr. Štempihar, ki je v Perkovem imenu pisal pritožbo glede globe, ki jo je več kakor tri mesece po praznovanju tridesetletnice »Solidarnosti« moral plačati Perko, lahko upravičeno ciničen, preden se je lotil tiste laži o 'javnem zgražanju'.

»Samo v enem primeru je logično mogoče, da se nahaja ovaditelj v dobri veri, ko šteje za 'javno zgražanje' tisto, kar je zbrana množica izrazila kot odobravanje.«

In kot tak edini primer, je bil možen samo tedaj, če je bil ovaditelj 'kot zasebnik strankarski nasprotnik množice', zbrane na omenjeni proslavi kamniškega delavskega društva »Solidarnost«. Kot tak se je zaradi svojega sovraštva do zborovalcev brez dvoma zgražal nad vsem, kar se je na proslavi dogajalo. Samo tako je lahko zapisal tisto označbo o' javnem zgražanju' nad svojimi političnimi nasprotniki.

»Toda v tem primeru bi kazalo, da bi napravil ovaditelj ovadbo tudi zoper pevsko društvo, ker nosi ime 'Solidarnost',« je potem v Perkovem imenu zapisal dr. Štempihar. Do tega bi ovaditelj, ko bi bil na zborovanju kot zasebnik, naposled v svoji strankarski slepoti imel pravico. »Toda v tem primeru bi ovaditelj pač ne bil več uradna oseba, najsi bi bil drugače še tako plačan iz javnih sredstev, ki se zbirajo iz davčnih dajatev vseh državljanov ne glede na njihovo strankarsko pripadnost, temveč bi bil samo ovaditelj (navaden ovaduh), anonimni denunciant,« je zapisal dr. Štempihar in opozoril na pomanjkljivost postopka, ki pa bi se 'dala popraviti samo z dejanskim zaslišanjem prič', ki jih je navedel Vencelj Perko. »Samo to bo odstranilo vzročno zvezo med krivdorekom in pomanjkljivostjo postopka. Zato tudi to (zaslišanje navedenih prič) zahtevam.«

Potem je dr. Štempihar opozoril, da postopek proti Perku ni imel samo te pomanjkljivosti, marveč je bil tudi nezakonit, saj okrajno glavarsto Kamnik tudi 'zakona ni uporabilo pravilno'.

»Kaj pojmujemo pod nedostojnim obnašanjem? Nedostojno obnašanje je po splošnih človeških normah samo tako obnašanje, ki razburja moralna in družbena načela okolice, v kateri se dotični nahaja in ki svoje dejanje zagreši tako, da se okolica razburi in se sprevrže v glasen protest in neodobravanje.«

In takoj nato je poudaril odobravanje, ki ga je podpisani Vencelj Perko dosegel s svojim govorom in pozdravom:

»Če kak govornik s svojim izvajanjem, s svojimi kretnjami vzbudi odobravanje okolice, s katerim je sicer res množica skalila tišino, s katero bi bil ovaditelj bolj zadovoljen kakor z viharnim odobravanjem, govornik s tem ni skalil javnega, tj. javnopravnega reda. Zato njegov govor in kretnje niso bile nedostojno obnašanje, temveč obnašanje, s katerim se je ujemalo nastrojenje okolice. V danem primeru je torej izključeno, da bi podpisani zagrešil prekršek po čl. 74 z. n. u., četudi bi bilo to res, da bi ovaditelj na licu mesta protestiral proti govoru ali kretnjam govornika, česar pa ni storil.«

Venclju Perku in dr. Ivanu Štempiharju se je zdelo potrebno, da tudi v tem primeru opozorita na Stojadinovićev fašizem in njegovo opičje posnemanje fašističnega oziroma nacističnega pozdrava v času predvolivne agitacije decembra 1938:

»Pač pa je bilo čudno obnašanje na primer obnašanje dr. Milana Stojadinovića, ki se je dal od svoje, na državne stroške vzdrževane telesne straže ob priliki volilne agitacije decembra 1938 pozdravljali s stegnjeno pestjo (v nasprotju s stisnjeno) in je tako v zavetju teh straž tudi sam tako (s fašističnim pozdravom) odzdravljal, čeprav je prav gotovo moral vedeti, da vzbuja tako pozdravljanje začudenje množice državljanov,

plačujočih dohodke države v obliki davkov. In vendar ni bil nikdar kaznovan ne po čl. 74 z. n. u., kaj šele po členu 19 zakona o varstvu države.«

Primer dr. Milana Stojadinovića sta Vencelj Perko in dr. Ivo Štempihar izbrala kot primer Mussolinijevemu fašizmu in Hitlerjevemu nacizmu najbolj naklonjenega jugoslovanskega buržuaznega politika, ki je stremel tudi sam po führerstvu nad jugoslovanskimi narodi, ki bi jih rad pretopil v nekakšno jugoslovansko nacijo in upal, da bo imel pri tem več uspeha kakor svojčas monarhofašistični diktator general Živković. Kot ministrski predsednik je zasnoval novo zunanjo politiko Jugoslavije — naslonitev na fašistični velesili Nemčijo in Italijo, politiko, ki ji je ostal zvest tudi Stojadinovićev naslednik Cvetković in jo po sporazumu med njim in nekdanjim voditeljem združene opozicije dr. Mačkom še bolj forsiral, čeprav je dr. Stojadinović* padel v nemilost pri knezu namestniku Pavlu Karađorđeviću zaradi finančnih špekulacij podobno, kakor nekoč pri kralju Aleksandru.

---

* Naj mimogrede omenim, da je bil Stojadinović podoben primer bogataša, kakršni so se med prvo svetovno vojno in po njej porajali tudi v Sloveniji iz kroga takoimenovane Žerjavove mladine. Bil je podoben špekulant in goljuf kakor Avgust Praprotnik, ki je prišel do bogastva s špekulacijami in goljufivo pretopitvijo razvrednotenih avstrijskih kron v vredne krone. Stojadinović pa s podobno velegoljufijo s 'paketi vojne škode'. Bil je tipičen primer novih 'bogatašev' iz vrst srbske čaršije. Po podatkih objavljenih v »Glasu« (Vl. Dedijer: »Josip Broz-Tito«, str. 175) si je Milan Stojadinović na naslednji način pridobil bogastvo. Za časa prve svetovne vojne je bil 'bistroumen mlad človek, a reven kakor cerkvena miš'. Leta 1919 je njegova družina dajala v najem postelje za prenočevanje. Vendar pa je Stojadinović začel hitro bogateti. V politiko je stopil na strani Radikalne stranke, kjer so ga imeli za enega njenih največjih upov. Dvoril je tudi Pašićevima hčerkama. Med republikanci v Beogradu se je namreč govorilo, da je dvorjenje Pašićevima hčerkama za vsakega mladega politika pomenilo 'triumfalna vrata' za vstop v politično življenje. Kot finančni minister je Stojadinović položil temelj svoji obogatitvi, a je potem glede tega prišel navzkriž s kraljem Aleksandrom, ki je prav tako kakor Stojadinović bil velešpekulant in velegoljuf pri oropanju v vojni osiromašenega ljudstva, ki mu je država dala za delno odškodnino zaradi opustošenja v vojni papirne vrednostne obveznice, katerih vrednost pa je zaradi špekulantov Stojadinovićevega kova padla od nominalnih 1000 din na 120 din prav v začetku Stojadinovićeva ministrovanja v finančnem ministrstvu, za kar je poskrbel seveda on sam z napovedovanjem in izjavami, da 'država ne bo zmogla finančne službe z izplačilom teh obveznic'. Tako je pri prizadetih še bolj razblinil vero, da bodo obveznice sploh kdaj izplačane, po drugi strani pa je preko skupine svojih prijateljev začel obveznice odkupovati. Ko je imel v posesti velikanske zaloge, za majhen denar pokupljenih obveznic 'vojne škode', je prišel na dan z novo izjavo, češ da se mu je 'posrečilo zagotoviti izplačilo kuponov' in da bodo zdaj lahko obveznice amortizirane. Napovedal je, da se 'finančna služba pričenja', nato pa so 'ničvredne' obveznice mahoma poskočile za 150 % in dal nalog generalnemu direktorju poštne hranilnice (državne ustanove) dr. Miloradu Nedeljkoviću, da kupi država vsako količino prijavljenih obveznic. Skok se je nadaljeval. Stojadinovićeve banke so vrgle tedaj svoje pakete obveznic na trg, kar je vrglo tej skupini velešpekulantov po oceni takratnih borzijanskih krogov šeststo milijonov dinarjev dobička.

»Iz tega razloga,« je poročal prof. Milan Bartoš leta 1945 v beograjskem Glasu, »je prišlo do navzkrižja med kraljem Aleksandrom in Stojadinovićem. Finančni minister namreč ni pravočasno obvestil kralja o tej veliki (špekulantski) operaciji, tako da so dvorna blagajna in slamnati možje kralja Aleksandra prišli prepozno in lahko pokupili le majhno število obveznic. Tako je bil kraljev dobiček znatno manjši kakor

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

Vencelj Perko in dr. Ivo Štempihar sta Stojadinovićev primer navedla v prvi vrsti zaradi Stojadinovićevih fašističnih stremljenj in obnašanja v času predvolilne agitacije v času pred državnozborskimi volitvami decembra 1938, ko je protifašistično razpoloženje med slovenskimi delovnimi množicami naraščalo. Zato sta v pritožbi zoper upravno kaznovanje Venclja Perka s strani okrajnega glavarstva Kamnik lahko zapisala primer Stojadinovićevega fašističnega pozdravljanja kot primer, ki je v resnici vzbujal zgražanje med slovenskimi in jugoslovanskimi delovnimi množicami.

»In vendar ni bil (Stojadinović) nikdar kaznovan ne po čl. 74 z. n. u., kaj šele po členu 19 zakona o varstvu države. Po logiki naslova (okrajnega glavarstva Kamnik) bi bilo to pač nedostojno obnašanje (ker je vzbujalo javno zgražanje pri množicah delovnih ljudi), po besedilu čl. 74 pa tudi to ni bilo nedostojno obnašanje, temveč samo do skrajnosti smešno, neokusno.«

Razumljivo, da so take besede o Stojadinoviću, katerega hlapca sta bila dr. Korošec in ban dr. Natlačen, dregnile na banovini, kamor je priromala Perkova pritožba zoper kazen, ki mu jo je naložilo okrajno glavarstvo Kamnik, v sršenje gnezdo, okrajno glavarstvo Kamnik pa

---

dobiček Stojadinovićeve skupine. Jezen na Stojadinovića, je kralj takoj po Pašićevem odhodu zahteval Stojadinovićevo demisijo in te 'netaktnosti' Stojadinoviću ni odpustil do svoje smrti (do atentata v Marseillu 1934).«

Sicer pa se s tem Stojadinovićeva politična kariera še ni končala. Leta 1932 v času pred izprtjem delavstva Kranjske industrijske družbe je prišel na Jesenice v funkciji načelnika ministrstva za trgovino in industrijo k podobnim špekulantom — delničarjem Kranjske industrijske družbe, ki je v tistem času hotela zaigrati svoj špekulantski manever za državne kredite in kot pritisk na državo uporabiti delavstvo, nato pa ogoljufati tudi le-to z znižanjem mezd in redukcij več kakor 600 nezaželenih delavcev, kar se ji je zaradi ustrahovanega delavstva in oportunizma vodstev strokovnih organizacij tudi posrečilo. Redki člani ilegalne KPJ, ki so delavstvo svarili, naj ne naseda Westnu in kompaniji delničarskih špekulantov in napovedovali posledice, ki so delavstvo potem res doletele, so bili takrat samo glas vpijočega v puščavi. To je bila bridka šola v najtežjem obdobju zgodovine jeseniškega delavstva, ki je moralo prejeti ta udarec, da je začutilo potrebo po delavski enotnosti in spoznalo svojo moč v času julijske stavke 1935.

Toda vrnimo se k Stojadinoviću kot načelniku ministrstva za trgovino in industrijo, oziroma k poročilu, objavljenem v »Delavcu« 10. decembra 1931, kakor ga navaja predvojni jeseniški kronist v brošuri »Jesenice«:

»V soboto, dne 5. decembra t. l. je bila v podjetju KID vladna komisija pod vodstvom gospoda Stojadinovića, načelnika ministrstva trgovine in industrije iz Beograda.

Gospodu Stojadinoviću se je predstavila deputacija delavskih zaupnikov, ki so ga prosili za izjavo, kaj se bo ukrenilo, da bi se grožnja o ustavitvi obratov ne izvršila.

Gospod načelnik Stojadinović je deputacij izjavil: 'Povejte delavcem, da se to ne bo zgodilo, mi baš delamo na tem, da do tega ne pride'.

Možata beseda je bila to v obupnem položaju naših kovinarjev; kovinarji ne dvomimo v iskrenost teh besed.«

Tako je 10. decembra 1931 poročal eden izmed oportunističnih dopisnikov z Jesenic v »Delavcu« in to v času, ko je Westen z njegovo kompanijo pripravljal svoj špekulativni manever, ki sem ga že prej omenil in ki bi ga bilo treba podrobno obdelati, saj je ta manever tudi pravi šolski primer, kam pripelje delavstvo premajhna razredna osveščenost in malodušje v boju z izkoriščevalci.

se je (morda celo na banovo zahtevo) čutilo 'užaljeno' in je Venclja Perka kaznovalo z novo globo v višini 500 din, kar je bilo le 100 din manj kakor na primer mesečni zaslužek v bivši Jugoslaviji izredno slabo plačevanih progovnih in sezonskih delavcev pri Jugoslovanskih državnih železnicah. Tako je Vencelj Perko v začetku decembra 1939 prejel pozivnico na policijski komisariat na Jesenicah:

»Gospod Perko Vencelj, župan na Koroški Beli

Pozivate se, da se dne 7. 12. 1939 ob 9. uri osebno zglasite na tukajšnjem uradu v sobi št. 3.

Predmet: Kazensko postopanje radi prekrška čl. 78 ZNU.

Zaslišanje...

Po odredbi policijskega komisarja

(podpis?)«

Dne 18. januarja 1940 je prejel odločbo o izreku kazni, proti kateri pa se je vnovič pritožil:

»Zoper kazensko razsodbo z dne 18. 12. 1939, št. 12588/11, s katero sem bil po čl. 78 z. n. u. kaznovan na denarno kazen 500 din, in ki mi je bila sporočena dne 18. 1. 1940, zoper katero pa sem danes (20. 1. 1940) prijavil priziv (pritožbo), vlagam podpisani na kraljevo bansko upravo v Ljubljani nastopno obrazloženi **priziv** (pritožbo) in napadam navedeno razsodbo v celoti zaradi bistvene pomanjkljivosti postopanja in nepravilne uporabe zakona, kakor sledi:

Kolikor sem razumel ustmeno razsodbo, sem bil v očeh naslova (okrajnega glavarstva Kamnik) kriv, da sem žalil oblastvo z vlogo pritožbe zoper prav tako razsodbo z dne 26. 10. 1939, št. 9579/2, prav tako naslovnega glavarstva, ki mi v vloženi prvi pritožbi šteje kot kazniv stavek: 'Ovaditelj si je javno zgražanje' izmislil in če je ovaditelj 'uradna oseba', izrablja to svojo uradno dolžnost za to, da z njo krije neresnico.' Zdi se mi, da mi naslov (okrajno glavarstvo Kamnik) šteje v zlo tudi celotni tretji odstavek.«

V tem odstavku je Vencelj Perko oziroma njegov odvetnik dr. Ivo Štempihar očital okrajnemu glavarstvu v Kamniku postopanje proti Perku kot 'bistveno pomanjkljivo, nezakonito in protiustavno'.

'Žalitev oblastnih organov' je v drugi pritožbi prevzel nase dr. Ivo Štempihar sam, kakor povzemam po le-tej:

»Zaslišani... sem izpovedal, da je napravil pritožbo dr. Ivo Štempihar, odvetnik na Jesenicah... in ki sem mu naročil, naj (prvo) pritožbo napravi in naj jo — če bi sicer utegnila biti prepozna — namesto mene podpiše z mojim imenom. Prepustil sem njegovemu prostemu preudarku, da sestavi pritožbo, ker je izdelovanje takih spisov njegov poklicni posel, nisem mu pa dal nobenega pooblastila, da v mojem imenu koga žali. Na to izpovedbo, proti kateri nima naslov (okrajno glavarstvo Kamnik) prav nobenega dokaza, se naslov sploh ne ozira, temveč me kaznuje tako, kakor da bi bilo dokazano, da izvira pritožba iz moje roke in da je plod mojega razmišljanja glede zakonitosti ali nezakonitosti prvotne odločbe št. 9579/2.«

Tako je dr. Štempihar prevzel odgovornost za prvo pritožbo nase. Zato navaja drugo pritožbo, ki jo je napisal v Perkovem imenu, skoro v celoti:

»Kakor sledi iz mojega (Perkovega) zagovora, da je vloga k št. 9579/2 izdelek tretje osebe in ne moj, da je bila vložena celo brez moje vednosti glede načina izvedbe — vlogo seveda obravnavam samo toliko, kolikor izvaja tudi po mnenju naslova v mejah zakona pritožbene razloge — bi moral naslov izvršiti poizvedbe in dopolniti instrukcijo v tem smislu, da se z zaslišanjem dr. Štempiharja dožene, ali je moj zagovor resničen. Kajti proti temu, da ne izvira vloga iz moje roke ali misli, nima naslov nobenih podatkov, ki bi ga oproščali od dolžnosti, da se na zagovor ozira. Kaznovanje brez dokaza krivde — in pri kazenski krivdi ni mogoče kako pooblastilo storitve po tretji osebi, oziroma pri dejanju pooblaščenca ni dejanja pooblastitelja — je torej nasledek bistveno pomanjkljivega postopanja in nepravilne uporabe zakona. Potrebno je zaradi tega, da se dopolni postopanje z zaslišanjem dr. Štempiharja o tem, ali izvira pritožba od mene in ali sem jo vložil jaz po pošti, oziroma iz čigave roke je podpis na vlogi.«

Kakor vidimo, dr. Štempihar ni okleval prevzeti odgovornosti zaradi prve Perkove pritožbe nase, vseeno pa je tudi v drugi pritožbi v Perkovem imenu opozoril 'na okolnost, da policijski agenti po obstoječem redu niso oblastvo' in da zaradi tega ne predstavlja 'inkriminirani stavek' iz prve pritožbe 'žalitve oblastva', pa tudi na objektivno možnost, da je 'dotični, ki je napravil ovadbo, kot zasebnik politično nasproten prireditvi (praznovanju tridesetletnice »Solidarnosti«)' zaradi svojega strankarskega nasprotstva videl v javnem odobravanju Perkovega pozdravnega govora 'javno zgražanje'. Torej bi tudi v primeru, ko bi Vencelj Perko napravil prvo pritožbo sam, 'žalitev oblastva' ne bi bila kazniva po čl. 78, po katerem so Perku naložili novo globo v višini 500 din.

»Predlagam,« je dr. Štempihar v Perkovem imenu in z lastnoročnim Perkovim podpisom zaključil drugo pritožbo proti postopku okrajnega glavarstva Kamnik, »z ozirom na utemeljeno pritožbo, da kraljeva banska uprava v Ljubljani pritožbi ugodi in — eventualno dopolnitvi postopanja — razsodbo naslova (okrajnega glavarstva Kamnik) v celoti razveljavi tako, da me oprosti vsaktere krivde in kazni ali pa tako, da naloži naslovu dopolnitev postopanja in novo odločbo, s katero bom oproščen sleherne krivde in kazni.«

Upanja, da bi kraljeva banska uprava Dravske banovine pod banom dr. Markom Natlačenom pritožbo rešila v Perkovo korist, seveda ni bilo, saj je prav v tistem času sestavljala sezname konfinirancev za Bileće. Toda tudi, ko bi priprav za Bileće ne bilo, bi banska uprava v Ljubljani ne ravnala drugače kakor v svojih dopisih, datiranih s 24. februarjem 1940, ki pa ju je Perko prejel šele 11. maja 1940. Prvo Perkovo pritožbo glede 'zadeve Kamnik' je po banovem pooblastilu načelnik upravnega oddelka ... (podpis je nečitljiv) zavrnil z naslednjimi besedami:

»S kazensko razsodbo sreskega načelstva (srbski izraz za okrajno glavarstvo — op. M. K.) v Kamniku z dne 19. 10. 1939 ... ste bili radi

prekrška čl. 74 zakona o notranji upravi, storjenega s tem, da ste dne 9. 7. 1939 v mestnem parku v Kamniku na proslavi delavskega pevskega društva »Solidarnost« dvignili v pozdrav stisnjeno pest in s tem vzbujali javno zgražanje, po čl. 78 citiranega zakona obsojeni na globo 200 din, v slučaju neizterljivosti na štiri dni zapora.

Vaši pravočasno priglašeni, a prepozno vloženi pritožbi z dne 7. 11. 1939 se ne ugodi in (se) osporavana (slovensko: izpodbijana — op. M. Kl.) kazenska razsodba potrdi iz razloga prvostopne razsodbe.

Taksa za razsodbo po tarifni postavki 6 taksnega zakona je plačana in uničena na pritožbeni vlogi.

Nadaljnja pritožba ni dopustna.«

Prav tako je po banovem pooblastilu načelnik upravnega oddelka kraljeve banske uprave Dravske banovine zavrnil drugo pritožbo, le da v zavrnitvenem dopisu ni rabil izraza »žalitve oblastva«, marveč žalitev »javnega organa«, zaradi česar je bil Vencelj Perko, kakor že vemo, 'po členu 78 zakona o notranji upravi kraljevine Jugoslavije obsojen na globo 500 din oziroma — v primeru neizterljivosti — na 10 dni zapora:

»Vaši pravočasno vloženi pritožbi z dne 20. 1. 1940 se ne ugodi in osporavana (pravilno in slovensko: izpodbijana) kazenska razsodba (se) potrdi iz (zaradi) razlogov prvostopne razsodbe (razsodbe prve stopnje).

Pritožbo ste namreč lastnoročno podpisali in se mora torej smatrati kot Vaša osebna vloga. V pritožbi nikakor ni označeno, da jo vlagate po pravnem zastopniku, odvetniku dr. Štempiharju iz (pravilno: z) Jesenic, niti ni bilo pritožbi priloženo pooblastilo za imenovanega pravnega zastopnika. Kolikor je dr. Štempihar pri pritožbi sodeloval, je bil samo vaš pomočnik in svetovalec in je kot tak Vam odgovoren.

Kazen je krivdi primerna.

Taksa ... na pritožbeni vlogi uničena.

Nadaljnja pritožba je nedopustna.«

Ti dve odločbi je Vencelj Perko, kakor sem že navedel, prejel šele 11. maja 1940 v Bileću. Že pred tem pa je njega in dr. Štempiharja oblast postavila glede žalitve javnega organa' pred okrajno sodišče v Kranjski gori, kjer bi se morala razprava o tej zadevi vršiti 30. aprila 1940, kakor je dr. Štempihar sporočil Venclju Perku v svojem pismu z dne 8. maja 1940:

»V isti stvari (zadevi Kamnik) je bila v Kranjski gori dne 30. 4. t. l. razprava. Pristopil je samo obdolženec Štempihar, dočim je bilo vabilo za drugega, tebi znanega obdolženca, vrnjeno s strani pošte v B., češ da je adresant odpotoval,« je pisal dr. Štempihar nalašč anonimno. Zakaj, lahko samo domnevamo. Morda ni hotel, da bi v Bileći zvedeli, da je v teku obravnava proti Perku pred sodiščem v Kranjski gori, pa tudi za tožbo oblasti proti Perku pred sodiščem, ki naj bi ga kaznovalo, tako da bi kraljeva banska uprava imela vsaj eno kazensko sodbo proti Perku, kar ji doslej kljub prizadevanju KID, policijskega komisariata na Jesenicah ter okrajnega glavarstva v Radovljici (ki sta delovala, kakor kažejo ohranjeni dokumenti, po nalogu banovine, ta pa od septem-

bra 1936 v vseh zadevah proti razredno najbolj zavednim delavcem v imenu Westna in Praprotnika, v imenu kapitalistov, ki jim je služila meščanska oblast) ni uspelo.

Dr. Štempihar (tako sklepam iz njegovega pisma) je pred sodiščem v Kranjski gori 'izrazil misel, da naslovljenec (Vencelj Perko) ni odpotoval (iz Bileće), sam pa kot Perkov advokat in tokrat tudi soobtoženec ni poslal svojemu klientu pooblastila, ker je smatral, da bo to zahtevalo in storilo sodišče samo'. Če pa je iz Bileće prišlo tako sporočilo, da je 'adresant odpotoval', pač ni bilo 'nekomu všečno', da bi se Vencelj Perko osebno pojavil pred sodiščem. Tako je 'sodnik preložil razpravo za nedoločen čas, hkrati pa vprašal na Kovačevem vrtu (v nekdanji gostilni »Pri kovaču« je bil od leta 1936 sedež policijskega komisariata Jesenice), kje dotičnik prebiva', kakor je o tem poročal Venclju Perku dr. Štempihar.

Ker je Vencelj Perko prejel dr. Štempiharjevo pismo z dne 8. marca 1940 istega dne kakor prej citirani odločbi Kraljeve banske uprave v Ljubljani, ju je že naslednji dan (12. maja 1940) v prepisu poslal dr. Štempiharju.

»Pritožbi prva kot druga sta zavrnjeni,« je poleg tega napisal tudi v svojem pismu dne 12. maja 1940. »Pošiljam ti ju v prepisu in zaradi gotovosti kar v tem pismu. Prosim te, da napraviš tožbo na Upravno sodišče v Celju. Za prvo, ki se nanaša na kazen din 200, napravi tožbo samo tedaj, če (moja) pritožba res ni bila prepozno vložena. To boš sam najbolje vedel. V tej tožbi navedi tudi to, da niso bile zaslišane priče, ki sem jih predlagal in ki bi potrdile, da moj pozdrav ni vzbudil nobenega javnega zgražanja, marveč prav nasprotno. Drugi odlok, nanašajoč se na kazen din 500 zaradi žalitve, trdi, da sem lastnoročno podpisal (prvo) pritožbo.«

Tu sta Perkova kazen in kazen dr. Štempiharja pobijali druga drugo, saj je banska uprava vztrajala, da je prvo pritožbo podpisal Perko sam, pri dr. Štempiharju pa je trdila, da je dr. Štempihar zagrešil falsifikat, ker je pod prvo pritožbo podpisal Venclja Perka lastnoročno, čeprav ni posnemal Perkovega podpisa in čeprav ga ni skušal potvoriti, zaradi česar je bil tudi, kakor vemo, upravno kaznovan in sodnijsko preganjan. In ker je dr. Štempihar odgovornost glede prve pritožbe v 'zadevi Kamnik' prevzel v celoti nase, s tem pa razbremenil Venclja Perka kazenske odgovornosti, Vencelj Perko utemeljitve odloka ni mogel drugače predstavljati, kakor da so ga hoteli na ta način obremeniti z dragimi taksami, kar je sporočil tudi dr. Štempiharju, potem pa zapisal:

»Mislim, da bi bilo dobro zato to v primerni obliki utemeljiti in če bo kaj izgleda na uspeh, vložiti tudi tožbo za povračilo škode.«

Menil je tudi, da bi bilo dobro, da bi dr. Štempihar poslal sodišču v Kranjski gori njegov naslov, čeprav ga je le-to natančno vedelo, oziroma da bi ga poslal sam z izjavo, da ni nikamor odpotoval in da se nahaja še vedno na naslovu 'sreskega načelstva v Bileći'.

»Sporoči mi svoje mnenje,« je v pismu vpraševal dr. Štempiharja za nasvet in mu naročil, naj pritožbi glede omenjenih glob na Upravno sodišče v Celju čimprej vloži.

To je dr. Ivo Štempihar dne 20. maja 1940 tudi storil:

»Upravno sodišče Celje

Tožeča stranka: Perko Vencelj, delavec in župan, t. č. na prisilnem bivališču v Bileći. Tožečo stranko zastopa s priloženim pooblastilom izkazani: Dr. Ivo Štempihar, odvetnik, Jesenice, Cesta kralja Petra 1

Tožena stranka: Kraljeva banska uprava dravske banovine v Ljubljani. Zaradi odločbe tožene stranke z dne 24. 2. 1940, II/2. št. 1653/1. Odločba A.

Tožba

2 krat, pooblastilo, 1 priloga v 2 prepisih.

Sporni predmet Din 200.—«

Taka je bila naslovna stran te pritožbe oziroma tožbe, ki jo je dr. Ivo Štempihar v Perkovem imenu vložil na upravno sodišče v Celju in z njo izpodbijal odločbo banske uprave v tej zadevi v celoti 'zaradi bistvene pomanjkljivosti postopanja in zaradi nepravilne uporabe zakona'. Trditev kraljeve banske uprave v Ljubljani o prepozni vložitvi pritožbe z dne 7. novembra 1939 je bila po dr. Štempiharjevo 'sprta z objektivno resnico'. Venclju Perku je bila razsodba okrajnega glavarstva Kamnik po zaslišanju na policijskem komisariatu na Jesenicah sporočena 3. novembra, že dan kasneje pa je dr. Štempihar napisal v Perkovem imenu pritožbo in jo oddal s priporočenim pismom 7. novembra 1939.

»Obrazložitev je bila torej vložena v tridnevnem roku po prijavi. Tožnik (Vencelj Perko) hrani o tem pri svojem zastopniku (dr. Štempiharju recepis št. 831 pošte Jesenice na Gor. z dne 7. 11. 1939,« je zapisal v Perkovem imenu dr. Štempihar in navedel, da banska uprava glede tega ni izvršila tega, kar ji nalaga zakon, to se pravi: ni se pečala s Perkovo pritožbo zoper globo din 200,—, marveč je 'zaradi domnevne zakasnelosti obrazložitve' odklanjala, da bi se 's pritožbo meritorno (stvarno, dejansko) pečala'. To pa je že dokazovalo 'pomanjkljivost postopanja'. »S pomočjo te pomanjkljivosti si ustvarja tožena stranka (kraljeva banska uprava v Ljubljani) fiktivno pravico, da se z razlogi pritožbe sploh ne peča, četudi bi se morala.« Tako je dr. Štempihar podal 'tožbeni razlog bistvene pomanjkljivosti postopanja'.

Potem se je lotil 'pozdrava s stisnjeno pestjo', ki je po mnenju okrajnega glavarstva Kamnik 'vzbujal javno zgražanje'. Pri tem je ponovno obrazložil, kaj ljudje razumemo pod 'vedenjem, ki vzbuja javno zgražanje'. Ko bi šlo za prepir in bi Perko dvignil pest, da bi z njo udaril sobesednika, bi to lahko vzbujalo javno zgražanje in bi zaslužilo obsodbo.

»Takega primera pa prvostopna oblast ni imela pred seboj, ko je po precej dolgem poteku časa po proslavi (delavskega kulturnega društva 'Solidarnost') dobila občutek, da mora tožnika (Venclja Perka) kaznovati,« je dr. Štempihar opozoril tudi na večmesečno oddaljenost od dogodka, ki je Venclju Perku nakopal globo zaradi pozdrava s stisnjeno pestjo, ki ga je okrajno glavarstvo Kamnik kaznovalo z globo po čl. 74 zakona o notranji upravi, kakor da bi Perko koga nameraval udariti. »Tožnik (Vencelj Perko) pa ni nikomur pretil, se ni z nikomer prepiral, temveč je imel pozdravni govor, ob sklepu katerega je za večji poudarek pristnosti izraženih želja napravil kretnjo z roko, stisnjeno v pest. Navzoči so ta govor očitno odobravali. Tožnikov primer je bil torej z vidika čuvanja javnega reda in miru ali varovanja

dostojnosti na javnem kraju prav nasproten primeru, za katerega bi bilo mogoče uporabiti čl. 74 z. n. u.,« je dr. Štempihar utemeljeval nepravilno uporabljeni zakon: »Nobenega dvoma ni torej, da je potrditev kazenske razsodbe (s strani banske uprave) v tožnikovem (Perkovem) primeru tipična nepravilna uporaba zakona. Podan je zaradi tega ta tožbeni razlog.«

Prav tako je dr. Štempihar napravil v Perkovem imenu pritožbo glede globe din 500, ki je kraljeva banska uprava prav tako kakor prve ni hotela razveljaviti, čeprav je dr. Štempihar vzel odgovornost glede 'žalitve oblasti' v prvi Perkovi pritožbi v 'zadevi Kamnik' nase in je bil zaradi tega ne samo upravno kaznovan, marveč tudi sodno preganjan. Tudi to odločbo banske uprave, ki jo je Vencelj Perko zaradi razlikovanja prve odločbe (potrditev globe din 200) imenoval 'odločbo B', je dr. Štempihar po Perkovem pooblastilu tožil pri Upravnem sodišču v Celju 'zaradi bistvene pomanjkljivosti postopanja ter zaradi nepravilne uporabe zakona, kakor sledi':

»1. Za pravilno oceno pogrešk v postopanju in odločanju tožene stranke (banske uprave v Ljubljani) v danem primeru kaže (bi bilo prav), da upravno sodišče primerja izpodbijano odločbo z odločbo (A)... Tožena stranka je zaradi v narekovaju 'žaljivih mest' pritožbe tožnika (Venclja Perka)... obsodila po čl. 78 z. n. u. dr. Štempiharja in tožnika (Venclja Perka), vsakega od njiju pa s pomočjo razlogov, ki se medsebojno bijejo,« je o medsebojnem nasprotovanju izrečenih kazni Perku in njemu zapisal v tožbi dr. Štempihar in nadaljeval: »Taka neverjetnost (nekaj tako nemogočega) bi bila razumljiva (bi bilo razumljivo), če bi omenjeni odločbi izstavili dve različni oblastvi iz dveh različnih upravnih spisov, ki nimata nobene medsebojne zveze. Tožena stranka (banska uprava v Ljubljani) pa je obe, nasprotujoči si odločbi izdala v istem upravnem spisu. Tožnika (Venclja Perka) je s pritožbo zavrnila, njegovo obsodbo pa potrdila iz razlogov, zaradi katerih bi moral (potem) biti dr. Štempihar oproščen vsake krivde in kazni, le-tega pritožbo pa je zavrnila in potrdila njegovo obsodbo iz razlogov, zaradi katerih bi moral biti (sedanji) tožnik (Vencelj Perko) oproščen vsake krivde in kazni. Tožena stranka (banska uprava) je s takim postopanjem pokazala ne samo prezir do tožnika (Venclja Perka), marveč je prezrla tudi svoje lastne razloge in nagibe, oziroma da je za kaj takega sposobna, kadar naj ji ta način pomaga potrditev kazenske razsodbe prve stopnje,« je dr. Štempihar pokazal na pravo podobo kraljeve banske uprave v Ljubljani pod vodstvom klerofašističnega bana in — kar se Jesenic tiče — zvestega hlapca Kranjske industrijske družbe dr. Marka Natlačena. »Napadena odločba,« je ta odstavek zaključil dr. Štempihar, »je zaradi tega sad pomanjkljivega postopanja, to pa je bistveno, saj je prav zaradi takega pomanjkljivega postopanja tožena stranka (banska uprava) zavrnila (Perkovo in seveda tudi dr. Štempiharjevo) pritožbo.«

V drugem odstavku je dr. Štempihar izpodbijal trditev v odločbi (B) banske uprave, da je Vencelj Perko prvo pritožbo, katere del je bil 'domnevno žaljiv', lastnoročno podpisal, ko pa je Vencelj Perko lahko dokazal, da pritožbe ni lastnoročno podpisal, marveč je njegovo ime na pritožbo napisal njegov pooblaščenec:

»Odločilna trditev izpodbijane odločbe je v očitnem nasprotju s spisi in izreka objektivno neresnico,« je v tožbi na upravno sodišče zapisal dr. Štempihar in navedel kot dokaz zavrnitve njegove pritožbe s strani banske uprave, ki je 'obremenila isti podpis kot falzifikat', ki ga je hotela banska uprava naprtiti dr. Štempiharju in ga tako oblatiti s falzifikatorjem in ga diskredi-

tirati kot odvetnika. To pa je bilo tisto protislovje med odločbo Venclju Perku in odločbo dr. Štempiharju: »Če bi tožena stranka (banska uprava) ne zagrešila tega nasprotja s spisi in z resnico, bi morala tožnikovi (Perkovi) pritožbi ugoditi in prvostopno odločbo (okr. glav. Kamnik) razveljaviti. Ker tega ni storila, je zagrešila bistveno pomanjkljivost postopanja in nepravilno uporabo zakona.«

Tretji odstavek Perkove tožbe proti kraljevi banski upravi je dr. Štempihar posvetil prvi pritožbi, ki jo je sestavil in podpisal s Perkovim imenom:

»Tožnik (Vencelj Perko) je dokazal, da je naročil odvetniku dr. Štempiharju, naj sestavi pritožbo, jo zanj podpiše in odpošlje. Tožnik je dokazal, da je zastopnik vse to storil. Popolnoma brezpredmetno je, ali je dr. Štempihar tudi formalno nastopil, ali pa le dejansko, ker spada to vprašanje v obseg pooblastila med tožnikom in njegovim pooblaščencem in odvetniki po odvetniškem zakonu niso dolžni svoje izdelke vselej tudi formalno izkazovati, marveč ne smejo samo dajati svojega podpisa na od neodvetnikov izdelane sestavke. Zato tožena stranka (banska uprava v Ljubljani) nima pravice izvajati posledice iz okoliščine, da dr. Štempihar pritožbi ni dodal svojega podpisa, niti priložil pooblastila tožnika. To je samo zadeva razmerja med tožnikom in pooblastiteljem in tožene stranke (banske uprave v Ljubljani) ne briga.«

Potem dr. Štempihar daje izpodbijalni odločbi banske uprave prav, ker je štela prvo pritožbo za Perkovo vlogo: »Saj je imel tožnik vendar ta namen. Prav ima (banska uprava) tudi, ko pravi, da je bil dr. Štempihar ob sodelovanju pri pritožbi tožnikov (Perkov) pomočnik in svetovalec in da je dr. Štempihar kot tak tožniku (Perku) tudi odgovoren. Iz teh ugotovitev pa še ne sledi kazenska odgovornost tožnika za brez tožnikovega sodelovanja izvršeno pooblaščenstvo, torej (Perkova kazenska odgovornost) za tuje delo. Če obstaja kaka krivda, je kriv samo pooblaščenec,« je dr. Štempihar zopet jemal vso odgovornost nase, »ne pa pooblastitelj, ki pri delu sploh ni sodeloval. O kaki (Perkovi) sokrivdi ni govora. O tem govori in dokazuje tožena stranka (banska uprava) sama z odločbo o zavrnitvi pritožbe dr. Štempiharja samo zaradi tega, ker le-ta deluje kazenskopravno z zastopniško odgovornostjo,« je dr. Štempihar tudi na ta način podal Perkov tožbeni razlog zaradi nepravilne uporabe zakonov, ker je izpodbijana odločba kraljeve banske uprave v Ljubljani potrdila krivdorek okrajnega glavarstva Kamnik, 'opiraje se na razloge, ki krivdorek izključujejo, kolikor so ti pravilni'.

»Četudi bi dopustili, da odgovarja tožnik za vlogo, ki jo je zanj napravila in vložila tretja oseba, je izpodbijana odločba pravnozmotna, ker razpravljajo inkriminirana mesta pritožbe pogojno in mislijo na ovaditelja, t. j. na tistega neznanca, ki je po domnevi sestavljavca pritožbe (dr. Štempiharja), opravičljivi zaradi njemu znanega upravnega spisa, javil prvostopni oblasti, da je tožnikova kretnja (stisnjena pest) povzročila ali vzbujala javno zgražanje. Iz upravnega spisa proti tožniku (Venclju Perku), še bolj pa iz sodnega spisa proti tožniku pri okrajnem sodišču v Kranjski gori Kps 15/40 — prvostopna oblast (Policijski komisariat Jesenice ali pa okr. glav. Kamnik) preganja namreč tožnika tudi zaradi postopka po paragrafu 302/2 k. z. — pa je razvidno, da prav tega ni nihče javil prvostopni oblasti, marveč je prav ta oblast zato, da dejanje tožnika (Venclja Perka) sploh lahko podredi pod določbo čl. 74 z. n. u., pristavlja sama tisto potrebno 'vzbujanje javnega zgražanja', ki ga dejansko nikjer ni bilo.«

Dr. Štempihar je tako opozoril tudi na razpravo pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori proti Perku in njemu samemu, na katerega se je brez dvoma na zahtevo Kranjske industrijske družbe, ki je večkrat javno rohnela proti jeseniškim advokatom in pri tem mislila predvsem dr. Štempiharja in dr. Aleša Stanovnika, spravila oblast.

Dr. Štempihar je v Perkovi tožbi zoper bansko upravo v Ljubljani na upravno sodišče v Celju pojasnil, da je prej navedeno 'bilo odkrito šele ob poteku sodne obravnave' 30. aprila 1940. Sodišče je namreč 'zahtevalo pojasnila', ker se mu 'ovadba prvostopne oblasti, sklicujoča se zgolj na vsebino pritožbe, ni zdela posebno sklepčna in upravičena'. »Ko je bil tožnik obsojen po prvostopni oblasti, je imel pred seboj samo lastno vednost, da ni njegov nastop vzbujal nobenega javnega zgražanja, temveč nasprotno: odobravanje... Iz nasprotja med resnico in trditvijo oblasti (da je vzbujal javno zgražanje), je moral sklepati, da je nekdo prijavil prvostopni oblasti neresnico, da pa se oblast na dotičnika zanese in ga krije pod 'uradno ugotovitvijo', kakršno oblast vedno napravi, če je ovaditelj neimenovan, in če hoče, da ostane navedenemu neznan.«

In zdaj je dr. Štempihar prešel na tisto, kar mi vzbuja domnevo, da je okrajno glavarstvo Kamnik reagiralo zaradi Perkovega proletarskega pozdrava ne samo od sebe, marveč na zahtevo banovine in drugih činiteljev, ki jim je bil Perko kot delavski voditelj in kot rdeči župan v občini Koroška Bela trn v peti. Poročilo političnega pripravnika Urbanija, ki je kot policijski agent prisostvoval praznovanju tridesetletnice »Solidarnosti«, so izvlekli iz arhiva v času, ko je banska uprava pripravljala aretacijo podpisnikov letaka »Delovnemu ljudstvu Slovenije« in »Kaj hočemo«.

»Politični pripravnik Urbanija je naznanil uradu zgolj, da je tožnik (Vencelj Perko) dvignil pest,« je zapisal v Perkovo tožbo kraljevske banske uprave na upravno sodišče v Celju dr. Štempihar in poudaril, da poročilo agenta Urbanija ni bilo niti naznanitev, marveč je dogodek 'samo zabeležil in svojemu uradu poročal'. »Tisto 'vzbujanje javnega zgražanja' torej v postopku prvostopne oblasti ni dejanska okolnost, marveč pravna opravičba podreditve dejanja s kretnjo pod čl. 74 z. n. u. v svrho utemeljitve krivdoreka. Ta opravičba pa je bila uporabljena brez ovadbe,« je zapisal dr. Štempihar, kar je razkril iz postopka pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori.«

Tako je prišla zadeva Kamnik pred upravno sodišče v Celju, to pa je pomenilo, da bo preteklo zopet nekaj mesecev, preden se bo upravno sodišče s tema dvema Perkovima tožbama ukvarjalo.

Še nekaj pojasnil ob pismu dr. Štempiharja z dne 8. maja 1940

V že omenjenem pismu z dne 8. maja 1940 je dr. Štempihar v pismu Venclju Perku zopet omenil trboveljskega rudarja Umeka. Poleg tega je zapisal, da na 'vesti o skorajšnjem svidenju' ne sme dati ničesar, kar Venclja Perka ni presenetilo, saj se položaj za internirance ni spremenil:

»Naš položaj je tak, kot je bil, le s to razliko, da smo 10. t. m. dobili novega konfiniranca iz Slovenije — Šeška Jožeta, profesorja iz Kočevja. Bil je pred odgonom že tri mesece pri vojakih in so ga pripeljali kar od vojakov. Vozili so ga po šubu ves teden od Ljubljane do tu. Kakor pravi, je bila pot obupna. Odlok o njegovi konfinaciji je datiran z 20. februarjem.«

Šeškov prihod v konfinacijo v Bileću omenja tudi Kardoš v svojem dnevniku, dne 11. maja pa je o tem pisal v nekem svojem pismu tudi Rudi Čačinovič:

»Včeraj smo dobili novega tovariša v našo šolo. Odlok ima še od 12. februarja (datum je identičen s Perkovim, a to ni bisvteno — M. K.). Doma je iz Kočevja, kjer je bil nekaj časa tudi v službi. Je vrstnik in univerzitetni tovariš 'Tomekovemu' staremu (Janko Liška), ki ga pozna. Sedaj imamo Slovenci zopet nesrečno številko 13.«

Kljub temu pa so 11. maja 1940 izpustili iz taborišča Pepco Kardeljevo in Vujasinovića, dva dni kasneje, kakor je v svoj dnevnik zapisal Kardoš, pa še Korena in Verteša. Morda je prav to vzpodbudilo Krefta, da je 13. maja zapisal v pismo domačim:

»Moja stvar bo najbrž tudi ugodno rešena, kajti do sedaj so jih izpustili že polovico, in kakor se sedaj stvari razvijajo, tudi nas ne bodo mogli več dolgo 'držati' tukaj.

O izpustu Kardeljeve in Vujasinovića je poročal tudi Vencelj Perko v svojem pismu dr. Štempiharju 12. maja 1940.

Novica, da je inž. Stanko Osvald doma, za Perka ni bila skrivnost, saj so mu o tem poročali od doma že drugi pred dr. Štempiharjem, ki mu je poročal:

»Stane (Osvald) je doma, Adolf (Jakhel) pa ne, ker je dobil brzojav od Janeza (načelnika začasne obč. uprave Kor. Bela Erlaha), da ni pričakovan. (Erlah ga je namreč odpustil. — M. Kl.) Adolf je bil nekoliko neroden, ker je poprej vprašal, ali naj pride, namesto da bi kar prišel.«

Potem je dr. Štempihar pisal zopet o inž. Osvaldu.

»Če pa je Stane doma že 14 dni, je tudi to res, da se še ni oglasil pri meni, čeprav sem ga prosil, ker sem vložil njuno (Jakhljevo in Osvaldovo) pooblastilo v sodni spis. No, mogoče ima Stane prav sedaj doma nakupovanje prirastka v družini, pa zato ne more priti.«

Morda pa inž. Osvald ni prišel zaradi česa drugega? Venclja Perka so namreč obvestili drugi, da je inž. Stane Osvald 'pisal neko vdanostno pismo Janezu (Erlahu)'. Kot komunist si Vencelj Perko kaj takega ni mogel misliti o komunistu, saj je v tej stvari v odgovoru dr. Štempiharju zapisal, da je 'to vest sprejel z rezervo' in isto priporočal tudi svojemu odvetniku, seveda šele potem, ko se bo o tem prepričal.

Sicer pa je dr. Štempihar poizvedoval sam:

»Kar bom še te dni zvedel in mogel poročati, ti bom sproti poročal,« je zapisal in zaključil pismo s pozdravi Perku, Kralju, Umeku, Benedičiču in vsem drugim.

Ob dr. Štempiharjevem pismu Venclju Perku 11. maja 1940

Dne 11. maja 1940 je dr. Štempihar poslal Venclju Perku, Ignacu Kralju, Francu Benedičiču in trboveljskemu rudarju Jožetu Umeku odloke s 'prekrški', zaradi katerih jih je banska uprava pod banom dr. Natlačenom februarja konfinirala v Bileco. Za 'utemeljitev' teh odlokov je potrebovala natančno tri mesece, saj so ti odloki datirani s 6. majem 1940. Ti odloki, ki jih je policijski komisariat na Jesenicah dne 9. maja 1940 izročil dr. Štempiharju, so bili pravzaprav zavrnitev pritožb, ki so jih omenjeni konfiniranci prek dr. Štempiharja vložili že prvi teden. Iz odlokov oziroma zavrnitev pritožb pa je bilo razvidno, da se je banska uprava prizadevala, da bi s svojimi utemeljitvami izključila pristojnost Upravnega sodišča v Celju, ali pa je poizkušala vsiliti svoje mišljenje o 'krivdi' konfinirancev temu sodišču, kakor je v svojem pismu z dne 11. maja menil dr. Štempihar.

V tem pismu je dr. Štempihar poleg Venclja Perka, Ignaca Kralja, Franca Benedičiča in Jožeta Umeka omenjal tudi Tomaža Godca in trboveljčane Kavška, Rudmana, Čečevo in Senegačnika, za katere je prav tako 'vložil tožbo proti odredbi konfinacije', čeprav vsi ti niso bili v Bileći ali po so bili že izpuščeni in konfinirani v domačem kraju. Med omenjenimi je bil tudi Tomaž Godec, znani športnik in napredni družbeni delavec v Bohinju. Iz njegovega življenjepisa, ki ga je Tomaž Godec napisal avgusta 1941 v partizanih, lahko razberem, da je bil leta 1940 trikrat po en mesec vpoklican na orožne vaje. Pred tem pa je zapisal, da se je leta 1939 bolj 'bavil z obrtjo in s tem, kako bi se rešil dolgov', mimo tega pa se je kot predsednik Zveze kmečkih fantov in deklet v Bohinju še intenzivneje vključil 'v vedno večjo fazo proletarske borbe', kakor je zapisal, ker je 'Evropa dobivala vedno bolj fašistično lice in je bil zato podtalni boj (KPJ) vedno močnejši', njega pa je 'aprila 1940 bistriški orožniški komandir ožigosal z aktom za komunista', ni pa omenil odredbe za konfinacijo, ki jo je v pismu Venclju Perku omenil dr. Štempihar. Morda je to odredbo vseboval prav 'akt bistriškega orožniškega komandirja', ki ga Tomaž Godec omenja in v stavku, da je 'imel doma orožnike vselej za petami' in da so bile 'hišne preiskave na dnevnem redu', ker je bil 'sopodpisnik Oklica delovnemu ljudstvu', zaradi česar je bil 'zahrbtno preganjan'.

Tomaža Godca je boj povezal tudi s takratnimi najpomembnejšimi revolucionarji na Gorenjskem, kakršna sta bila Vencelj Perko in učitelj s Srednje Dobrave pri Kropi Stane Žagar, h kateremu je Godec večkrat prišel, kakor mi je leta 1954 pripovedovala hčerka narodnega heroja Žagarja Savica Hočevar, prihajal pa je tudi k Perku ter se spoprijateljil z njim in s Perkovim dekletom, učiteljico Žugičevo, ki je Tomaža Godca spoznala že na svojem prejšnjem delovnem mestu na Štajerskem, kamor je prihajal k svojemu dekletu Toni Demšarjevi. Ko je bila Žugičeva premeščena v Javorniški rovt, kjer je spoznala Venclja Perka, takratnega koroškobelskega župana in kmalu postala njegovo dekle, sta Tomaž Godec in Godčevo dekle, prav tako učiteljica, prihajala večkrat k njima

na obisk. Tako sta se Tomaž Godec in Perko spoprijateljila, čeprav sta sodelovala že prej tako v času občinskih volitev leta 1936, še bolj pa v času državnozborskih volitev konec leta 1938, torej v času, ko je režim JRZ oviral predvolivno kampanjo opozicije, tako da so se agitatorji za opozicijo Vencelj Perko, dr. Aleš Stanovnik in dr. Ivo Štempihar slikali z zavezanimi usti, zaradi česar je bil 9. januarja 1939 Vencelj Perko upravno kaznovan z globo.

»Politika (JRZ) je zavajala narod s pomočjo vere, ljudstvo je klonilo pod težo kruhoborstva,« je avgusta 1941 zapisal Tomaž Godec o tem času v svoj življenjepis. »Le mala skupina tajnih borcev je ostala. Prišla je doba občinskih volitev. Videti je bilo, da bodo potekle brez resne opozicije. Naša mala skupina (na Bohinjski Bistrici) pa je sklenila, da gre v (volilni) boj za vsako ceno, čeprav smo vedeli že vnaprej, da ne bomo zmagali (zaradi prej omenjenih razmer: zavajanje ljudstva s pomočjo vere in teže kruhoborstva). Toda prizadevali smo se ljudstvu pokazati pot pravice in mu odpreti oči, da bi spregledalo in videlo, kako naši nasprotniki zavajajo poštene ljudi s pomočjo politične svinjarije, pri tem pa se poslužujejo vere kot orožja. Organizirali smo po vaseh sestanke, ki pa so bili povsod prepovedani, a so se kljub temu vršili. Z našo razlago o gospodarstvu in ljudskih pravicah smo dobivali simpatije pri poštenih ljudeh. Kljub težavam smo zbrali vaške zastopnike, da smo sestavili kandidatno listo. Žreb je določil mene za kandidata. Ko so nasprotniki zvedeli, pa se je začel divji boj (mišljeno: so začeli divji boj, pri čemer so se posluževali vseh sredstev pritiska na ljudstvo). V nasprotni grupi je bil kandidat Šimnovec in s kaplanom Burjo sta začela obupno gonjo nasproti nam vsem in meni z (umazanimi) očitki, da nisem veren človek, da ne znam gospodariti, da znam le smučati in uganjati turistiko. Nas je bodrilo vodilo, da pokažemo resnico (gosposke pravice, ki ni bila nikoli ljudska pravica) narodu, nasprotniki pa so se posluževali političnega in verskega pritiska na ljudi. Simpatije pa so se resno nagibale k nam, zato so nasprotniki dva dni pred volitvami (1938) poklicali v Bohinj ministra dr. Miha Kreka (ki je bil Bohinjec — op. M. Kl.), da jih je (kot domačin z obljubami) rešil. Nastopil sem na njegovemu shodu, pa so mi nasilno vzeli besedo. V takih razmerah smo videli, da bo ljudstvo klonilo pod silo (nasiljem) političnih razmer in zaradi nezrelosti za pravično borbo. Na dan volitev smo dali mi narodu (volilcem) svobodo (svobodno izbiro), nasprotniki pa so volilce gonili na volišče z vsem nasiljem. V boju (za glasove) so 'štihali z vsemi barvami bivših strank' (to je meščanskih, ki so bile avgusta 1941, ko je Tomaž Godec pisal svoj kratki življenjepis, že bivše), mene pa so naposled ožigosali kot člana skupine komunistov. Dejansko smo izgubili, toda možje, ki so se udejstvovali (za opozicijo) v tem boju, so bili na svoj, čeprav pičli uspeh ponosni.«

Potem je Tomaž Godec zapisal, da so bili volilci kmalu po volitvah razočarani. Kmalu po volitvah ga je 'Šimnovec prosil odpuščanja', ko je spoznal, da je 'z neresnico nastopal' proti Tomažu Godcu. (Še večje razočaranje nad bivšo gospodo in režimi pa so nekdanji režimski podporniki in volilci doživeli leta 1941 in v času okupacije dokončno pokazali tej gospodi hrbet, saj so Bohinjci skoro stoodstotno aktivno sodelovali v narodnoosvobodilni borbi.)

Perkova pojasnila k odločbi banske uprave o »vzrokih« za njegovo konfinacijo

Če sem mimogrede z besedami Tomaža Godca orisal čas ob volitvah, sem ga zaradi odloka banske uprave v Ljubljani, ki je zavrnila Perkovo pritožbo zoper konfinacijo v Bileči tudi zaradi Perkovega delovanja

v tistem času, kakor bomo videli iz citirane odločbe same. V tej odločbi je rečeno, da je Venclju Perku 'z odločbo z dne 6. 2. 1940... policijski komisariat na Jesenicah odredil na osnovi paragrafa 2 uredbe o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 15. decembra 1940... začasen kraj bivanja pod oblastvenim nadzorstvom v Bileći, srez Bileća', ker moti 'red in mir':

»Proti tej odločbi policijskega komisariata na Jesenicah,« je rečeno v banovinski odločbi z dne 6. maja 1940, »ste vložili pravočasno pritožbo na Kraljevsko bansko upravo.

Kraljevska banska uprava je pregledala navedbe pritožbe in napadene (izpodbijane) odločbe, kakor celi (slovensko: ves, celoten) razpravni spis ter na osnovi par. 122, točka 5 zakona o občem upravnem postopku pozivno (slov.: sklicujoč se pri tem) na predpis točke 2, paragraf 2 citirane uredbe o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi o d l o č a, da se pritožba odbije (slov.: zavrne), napadena (od Perka izpodbijana) odločba pa se potrdi kot v zakonu osnovana.«

Potem je Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani navedla razloge za zavrnitev Perkove pritožbe, ki pa so vsi celo po takratnih jugoslovanskih zakonih stali na majavih nogah. Odločba je najprej 'ugotavljala', da je bilo 'v teku postopka policijskega komisariata na Jesenicah ugotovljeno', da je konfinirani Vencelj Perko 'motil red in mir':

»Ta okolnost je glede Vaše osebe ugotovljena v sledečih dejstvih,« navajam dobesedno v jeziku sestavljalca odločbe, ki je ponekod sprta s slovenskim pravopisom in pravopisnimi pravili: »Sopodpisali ste letak 'Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije' in 'Kaj hočemo', ki je bil v mesecu novembru 1939 izdan kot program za ustanovitev politične stranke pod imenom 'Zveza delovnega ljudstva', ki ni odobrena od ministrstva notranjih poslov in ki naj bi bila po svojem programu v bistvu komunistična ali temu blizu stoječa stranka. Razširjanje tega letaka je zabranilo državno tožilstvo v Ljubljani z odločbo z dne 14. 11. 1939, K. št. 3/80/39, in to iz razloga, ker ta letak vsebuje po členu 1/1, čl. 3 in 4 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi kazniva dejanja.

S podpisom tega letaka (Tomaž Godec ga v svojem življenjepisu imenuje Oklic delovnemu ljudstvu — op. M. Kl.) ste jasno dokazali, da ste solidarni s kršilci javnega reda in miru, ki so letak izdali.

Radi tega ste bili prijavljeni državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države v Beogradu, kateri je v smislu par. 33. odst. 1 zakona o državnih sodiščih za zaščito države to prijavo odstopil državnemu tožilstvu v Ljubljani v svrho kazenskega postopanja proti Vam radi krivde dejanja iz čl. 3, 4 in 5 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi in čl. 69 zakona o tisku.«

Vse to je bilo res. Vencelj Perko, kakor že vemo iz že citiranega protesta občinskega odbora Koroška Bela (protesta, ki ga je kr. banska uprava navajala tudi kot vzrok za razpust obč. odbora marca 1940), je bil 17. novembra 1939 v zvezi z omenjenim letakom zaslišan na policijskem komisariatu na Jesenicah, tri dni kasneje, dne 20. novembra 1939, pa aretiran in odpeljan v Ljubljano, kjer so ga ponovno zaslišali in ga vprašali, zakaj je ta letak podpisal, on pa je odgovoril, da je to storil zaradi tega, ker je smatral vsebino letaka za pravilno, kakor je zapisal dne 14. maja 1940 tudi v svojem pismu dr. Ivu Štempiharju, v katerem je navedel tudi to, da je bil potem v preiskavi od 20. novembra do

29. novembra 1939, potem pa kot vsi aretirani podpisniki pred sodiščem oproščen sleherne krivde, ker pa je odločba Kraljeve banske uprave v Ljubljani enostavno zamolčala, saj bi potem ne mogla navesti osnovnega razloga za konfinacijo delavskega voditelja in zakonito izvoljenega župana občine Koroška Bela.

Drugi razlogi pa so imeli še manjšo težo:

»25. 3. 1937,« je pisalo v banovinski odločbi o zavrnitvi Perkove pritožbe zoper konfinacijo. »Vas je policijski komisariat na Jesenicah kaznoval po par. 23 zakona o društvih, shodih in posvetih na 500.— din globe.«

Ta upravna kazen se je nanašala na zasedanje Saveznega sveta dne 7. februarja 1937, na katerem je bila osrednja točka razprave nova kolektivna pogodba, ki jo je Kranjska industrijska družba hotela vsiliti delavstvu in katere izkoriščevalski značaj je delavstvu razkril prav Vencelj Perko že na omenjenem delavskem shodu 17. januarja 1939 in s tem sprožil bes delničarjev KID in drugih svojih političnih nasprotnikov v prvi vrsti proti sebi, kar je razvidno iz vseh člankov o novi kolektivni pogodbi v Tovarniškem vestniku KID. Tudi v tej kazni, ki jo je policijski komisariat na Jesenicah 25. marca 1937 naložil Venclju Perku, Francetu Ravniku, Viktorju Stražišarju in Francu Rozmanu zaradi zborovanja Saveznega sveta (sveta SMRJ) na Jesenicah, ki se je 7. februarja pečal z osnutkom nove Kolektivne pogodbe, predloženim s strani KID, se zrcali tesno sodelovanje Kranjske industrijske družbe s policijskim komisariatom na Jesenicah, ki je navadno sindikalno posvetovanje označil za neprijavljeno, oziroma nedovoljeno in protizakonito, torej kot prekršek proti zakonu o zborovanjih. Vencelj Perko, kakor je 14. maja 1940 sporočil dr. Štempiharju, je to kazen, ki jo je navajala odločba banske uprave med vzroki za Perkovo konfinacijo v Bileći, plačal.

Kot tretji 'prekršek' in vzrok za Perkovo konfinacijo je banska uprava v Ljubljani navajala:

»Dne 23. 2. 1938 ste bili kaznovani po čl. 1 naredbe kraljeve banske uprave iz leta 1932 na 300.— din globe.«

Ta globa se je nanašala na letak zaupniškega plenuma delavcev KID, izdan 29. decembra 1937. V tem letaku je zaupniški plenum opozoril na nezakonitosti, ki jih je Kranjska industrijska družba samo v letu 1937 zakrivila proti delavskim zaupnikom in drugim zavednim delavcem. Ta letak, žal, ni ohranjen, ohranjeno pa je neko drugo Perkovo poročilo (Potek razvoja dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah in Javorniku).

Nekatere stvari iz leta 1936 (aretacija Jožeta Čelesnika in Franca Ravnika 17. septembra 1936, Odprto pismo KID delavstvu z dne 5. septembra 1936, odpoved kolektivne pogodbe s strani KID 30. novembra 1936, odprto pismo Venclju Perku, Jožetu Čelesniku in Ignacu Kralju, s katerim jim je KID zagrozila z odpustom) so nam znane in so se leta 1937 nadaljevale že 6. januarja 1937 pri pogajanjih za novo kolektivno pogodbo, s katero je KID hotela odvzeti od delavskih zaslužkov mesečno okrog 1,400.000 din, na kar je opozoril Vencelj Perko na že omenjenem delavskem zborovanju 17. januarja 1937. Šest dni kasneje, dne 23. janu-

arja 1937, je KID vrgla na cesto delavske zaupnike in delavske funkcionarje Ignaca Kralja, Jožeta Čelesnika in Viktorja Stražišarja. Mesec kasneje, dne 21. februarja 1937, je hlapec Kranjske industrijske družbe Policijski komisariat Jesenice prepovedal vsa javna delavska zborovanja (med to pa, kakor vemo, je protizakonito štel za nezakonito tudi zasedanje Saveznega sveta). Dne 24. februarja 1937 je z uporabo vseh sredstev pritiska na strokovne organizacije dosegla KID podpis kolektivne pogodbe kljub odklonitvi podpisa s strani SMRJ in tako slavila trenutno zmago nad razrahljano delavsko enotnostjo, trenutno zato, ker sta JSZ in NSZ kmalu spoznali, da je bil njun podpis v škodo delavstvu, kar sta, kakor pravi Vencelj Perko v poročilu o poteku dogodkov v SMRJ na Jesenicah in Javorniku, kmalu priznali, da nista ravnali prav. Toda ta narušena delavska enotnost je takrat prišla Kranjski industrijski družbi kakor nalašč, da je iz tovarne odstranila najdoslednejšega delavskega borca Venclja Perka, poleg njega pa še Franca Ravnika, edinega, še neodstranjenega komunista iz prvega povojnega vodstva komunistične partije na Jesenicah od takratne vodilne trojke, ki so jo tvorili predsednik Štefan Weiss, izgnan ob Obznani iz Jugoslavije, tajnik Ciril Košir, ki je prav tako moral leta 1924 zapustiti Jugoslavijo (glej spominski članek Franceta Klopčiča) in blagajnik France Ravnik, še vedno vztrajni delavski borec, ki ga je KID postavila na cesto skupaj z Vencljem Perkom, ki je to leto (aprila 1937) postal ustanovni član Komunistične partije Slovenije, udeleženec ustanovnega kongresa in član prvega Centralnega komiteja KPS. Dne 23. marca 1937 je KID obema odpovedala delovno razmerje. Potem pa so sledili odpusti drugih najbolj zavednih delavskih borcev: dne 1. aprila 1937 odpust Albina Pibernika in Antona Thalerja, 15. aprila 1937 Jožeta Mavca, 9. junija 1937 znanega režiserja dramske družine jeseniške »Enakosti« Alfonza Oblaka, 11. junija 1937 Viktorja Zavelcino in Vilka Lepina ter 21. junija Jožeta Hamerščaka.

Razrešitev delavskih zaupnikov, zmanjšanje njihovega števila od 31 na 16, odpust najbolj borbenih zaupnikov in drugih naprednih delavcev — same nezakonitosti celo v okviru socialne zakonodaje iz oktroirane ustave iz leta 1931, zaradi česar je zaupniški odbor izdal letak, ki pa ga je policija zaplenila, člane zaupniškega zbora pa kaznovala z globo, proti kateri so se nekateri pritožili, nato pa preko dr. Štempiharja vložili tožbo na upravno sodišče v Celje, ki je kazen razveljavilo in je tudi Venclju Perku, ki takrat pritožbe ni vložil, ni bilo treba plačati. Naj še omenim, da je ta letak pozival delavstvo, naj se zaradi nezakonitosti in krivic, storjenih s strani Kranjske industrijske družbe, ne udeleži volitev za obratne zaupnike, razpisanih za januar 1938, oziroma da se zaradi prej omenjenih vzrokov 'volitve za delavske zaupnike, ki so bile razpisane za januar 1938, to leto ne bodo vršile'.

Torej se je kraljeva banska uprava v Ljubljani tudi v tej točki, ki jo je navajala kot vzrok Perkove konfinacije, opirala na 'kazen', ki jo je Upravno sodišče v Celju že v začetku leta 1938 razveljavilo kot nezakonito, oziroma kot nepravilno uporabo po čl. 1 naredbe kr. banske uprave iz leta 1932.

Kot tretji in prav tako za lase privlečeni vzrok za Perkovo konfinacijo v Bileći je odločba banske uprave v Ljubljani navajala globo 'z dne 15. oktobra 1938 po čl. 3 cestne uredbe v višini din 50.—'.

Ta 'vzrok' je bil med navedenimi 'vzroki' kraljeve banske uprave naravnost smešen, saj je jeseniška policija kaznovala z globo Venclja Perka 'zaradi ovadbe, da je vozil konec septembra ali v začetku oktobra s kolesom po levi strani ceste'. Ko pa je Perko zahteval pričo, oziroma ovaditelja, ki bi ga bil videl v tistem času na cesti, je policija sama razveljavila to globo.

»Pritožbi so ugodili, vendar pismenega odloka o tem nisem prejel. Obvestil me je samo policijski stražnik Florijančič konec oktobra ali v začetku novembra 1938,« je v zvezi s tem 'vzrokom' 14. maja 1940 Vencelj Perko pisal dr. Štempiharju.

Kot četrti 'vzrok' in 'dokaz' za Perkovo 'motenje javnega reda in miru' je kraljeva banska uprava v Ljubljani navajala globo v znesku din 500.—, s katero je policijski komisariat na Jesenicah kaznoval Venclja Perku 9. januarja 1939 po čl. 74 zakona o notranji upravi 'in ki se je nanašala na predvolivno kampanjo Združene opozicije pred državnozborskimi volitvami decembra 1938'. Kakor je že razvidno iz Kardeljevega Odprtega pisma dr. Vladku Mačku, takratnemu nosilcu liste Združene opozicije, je na tej listi kandidiral tudi Vencelj Perko kot namestnik kandidata dr. Stanovnika in kot tak opravljal skupaj z dr. Alešem Stanovnikom in dr. Ivom Štempiharjem predvolilno agitacijo, vendar jim je oblast predvolilne shode enostavno prepovedala. Da bi pokazali protest proti takemu ravnanju, so se na domislico dr. Aleša Stanovnika ali dr. Iva Štempiharja slikali z zavezanimi usti. To pa je v splošni gonji Kranjske industrijske družbe in upravne režimske oblasti proti jeseniškemu revolucionarju in koroškobelskemu županu Venclju Perku izrabil policijski komisariat na Jesenicah in po omenjenem čl. 74 z. n. u. kaznoval Perka s prej navedeno globo.

Tudi ta 'zadeva je bila z amnestijo likvidirana', mimo tega pa Perku 'očitano dejanje' (razširjanje slik z zavezanimi usti med volivci pred decembrskimi državnozborskimi volitvami leta 1938) policija ni mogla dokazati, kar naj bi po Perkovem mnenju poleg amnestije v zvezi s to zadevo dr. Štempihar v tožbi proti banski upravi še posebej poudaril.

Potem je zavrnitvena odločba banske uprave navajala:

»S podpisom navedenega letaka je ugotovljeno, da ste širili miselnost, ki je v nasprotju s sedanjim socialnim in državnim redom ter tvori kaznivo dejanje po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi.«

Ta odstavek zaradi vrinjenih odstavkov o prej navedenih globah nima logične zveze z lepakom »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« in »Kaj hočemo«. Človek, ki prebira to odločbo banske uprav z dne 6. maja 1940, se ne more znebiti vtisa, da se je njenega sestavljavca dr. Hubada lotila nekakšna zadrega, saj je ob 'vzrokih za konfinacijo', ki jih je navajal, kot pravnik in kot človek mogel začutiti, kako neosnovani in neznatni so za odvzem svobode človeku, ki ni storil drugega, kakor to, da se je

dosledno boril za pravice jeseniškega delavstva, in nad katerim je bila v štirih letih pred — vse prej kakor upravičeno — konfinacijo zagrešena cela vrsta nezakonitosti celo po tedanjih veljavnih zakonih. Torej je Perko moral trpeti preganjanja za stvari, ki jih je počel legalno in ki jih zakon ni prepovedal, ilegalnih dejanj pa mu oblast ni mogla očitati, saj bi jih morala poprej odkriti in dokazati. Kot človek bi moral ob takem razmišljanju dr. Hubad spoznati, kako zelo krivičen je družbeni red, ki mu je služil. Kot človek in pravnik je vsekakor moral čutiti, kako so njegove odločbe, s katerimi je zavračal pritožbe konfiniranih zoper njihovo konfinacijo, na šibkih nogah in izvite iz trte, vseeno pa je zmagal v njem uslužbenec in hlapec protiljudske oblasti. Zato je skušal zadrego premagati z novimi utemeljitvami 'o pravilnem ravnanju' prvostopenjske oblasti — policijskega komisariata na Jesenicah, čeprav je prav dobro vedel, da je ta izdal odlok za Perkovo, Kraljevo, Benedičičevo konfinacijo šele na zahtevo banske uprave Dravske banovine in njenega bana dr. Marka Natlačena, prav tako kakor druge odloke za druge konfinirance v Sloveniji. Toda tudi te 'utemeljitve' niso postavile odločbe na trdnejše noge, pa čeprav se je zatekel (v Perkovem primeru) k 'podpisu navedenega letaka', ne da bi pri tem povedal, za kakšen letak gre, saj je bila 'utemeljitev' za letak »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« in »Kaj hočemo« dokončno 'utemeljena' že v prvem 'razlogu' za Perkovo konfinacijo. Toda dr. Hubad je v svoji pravni in morda tudi človeški zadregi, ki pa v njem ni prebudila ne pravnika ne človeka, marveč zvestega hlapca krivične oblasti, kot tak moral najti nekaj, s čimer bi bilo 'ugotovljeno', da je Vencelj Perko 'širil miselnost, ki je v nasprotju s sedanjim socialnim in državnim redom' in je kot taka kazniva 'po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi':

> »To dokazuje tudi dejstvo, da so pod Vašim vodstvom kot predsednika občine Koroška Bela nekateri občinski funkcionarji širili omenjeno miselnost in delovali v smeri, ki je važnim državnim interesom škodljiva. Vsled (navajam v dr. Hubadovi uradni slovenščini — M. Kl.), tega so bili radi kaznivega dejanja po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi aretirani in prijavljeni državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države sledeči: pomožni občinski tajnik občine Koroška Bela Jakhel Adolf, ki je bil aretiran 19. 2. 1940. V zvezi z njim je bila dne 16. 2. t. l. aretirana učiteljica gospodinjske šole Rupena Mara, zaposlena v občini Koroška Bela. Dne 13. 3. 1940 je bil na Slov. Javorniku aretiran pogodbeni inžener omenjene občine. Drugi član uprave Kralj Ignac je pa bil iz tega razloga dne 7. 2. 1940 konfiniran v Bileću.«

Ni čuda, če se je Vencelj Perko v svojem pismu dr. Štempiharju v zvezi 's podpisom na navedenem letaku' vpraševal, za kakšen letak naj bi šlo:

> »Glede očitka 's podpisom letaka' (?), da sem širil prepovedano miselnost, Ti sporočam, da me zaradi česa takega ni nihče ne opomnil ali zaslišal ali kaznoval . . . «

Tudi vodstva pri širjenju 'prepovedane miselnosti' nad Adolfom Jakhlom, Maro Rupeno in drugimi mu ni mogel nihče dokazati. Njega kakor omenjene je v delovanju vodilo komunistično prepričanje, pri-

padnost boju delavskega razreda in delovnega ljudstva, boju, ki ga je usmerjala Komunistična partija Jugoslavije in Komunistična partija Slovenije, katere ustanovni član in član njenega centralnega komiteja je Vencelj Perko tudi bil vse od aprila 1937. Kolikor pa je šlo za vodstvo omenjenih ljudi, je šlo za vodstvo župana med občinskimi odborniki in ljudmi v občinski službi. Te odnose je lahko z mirno vestjo označil za 'službene' ali pa za družabne, do kakršnih ima sleherni človek pravico. Vseeno pa svoje upravičene jeze na krnitev demokratičnih pravic s strani buržoazije ni mogel, niti ni hotel v svojem pismu dr. Štempiharju prikriti prav zaradi tega, ker je vedel, da bo to pismo prišlo v roke cenzure:

»V kolikor pa bi se moglo reči, da so bili ti odnosi (z Jakhlom, Rupenovo in drugimi) tudi politični odnosi, je pa to stvar državljanskih pravic, ki jih priznava zakon vsem, ne samo pristašem JRZ.«

Sicer pa je poleg že omenjenih 'razlogov' načelnik upravnega oddelka Dravske banovine dr. Hubad po pooblastilu bana dr. Marka Natlačena našteval še druga 'kazniva dejanja', ki jih je 'zagrešil' Vencelj Perko 'po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi' in zaradi katerih 'je oblast že tudi v prejšnjih letih morala proti njemu postopati':

»Ponovno so morale biti pri Vas izvršene hišne preiskave. Ponovno ste bili aretirani in v preiskavi, tako n. pr. v letu 1935, v mesecu marcu 1936, v mesecu juliju 1937.«

Te letnice, oziroma datume je Vencelj Perko takole pojasnil v pismu 14. maja 1940 dr. Štempiharju:

»Glede nadaljnih očitkov kaznivih dejanj po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi navajam naslednje: Leta 1936 (in ne 1935!) so mi 1. marca napravili hišno preiskavo. Našli niso ničesar. Zapisnik o preiskavi imam doma. Takrat me je ljubljanska policija zaprla in me zasliševala, če sem sodeloval pri propagandi za Ljudsko fronto. Imeli so me zaprtega tri dni in me nato izpustili in oprostili. Do leta 1937 sem imel potem mir ...«

Ta »mir« je bil seveda mišljen kot mir, ki ga je do 15. junija 1937 dala Venclju Perku policija, saj vemo, da se je že v začetku 1937 začel najostrejši boj Kranjske industrijske družbe proti njemu, najprej z odvzemom mandata glavnega zaupnika in nato z odpustom iz službe, po drugi strani pa tudi kot proti županu občine Koroška Bela, o čemer priča poročilo generalnega direktorja KID Noota predsedniku upravnega sveta KID in vodilnemu delničarju Avgustu Westnu o izidu volitev delavskih obratnih zaupnikov, ki ga povzemam po Perkovi zgodovinski razpravi »Iz naših bojev v občini Koroška Bela«:

»V prilogi Vam pošiljam poročilo našega zaupnika, iz katerega boste razvideli, na kateri višini, kakor trdi gospod Leskošek, je zborovanje potekalo! Zanimivo je tudi to, da Perko ni govoril kot delavec, marveč kot župan občine Koroška Bela in da s strani policije ni bilo ničesar storjeno, ko je bilo govora o Španiji itd. Morda pa je s strani banovine dan kak nalog, ki je v prvi vrsti zainteresirana, dobiti vzrok za razpustitev občinskega odbora na Koroški Beli. Policijsko poročilo pošljem takoj, ko ga prejmem.«

Brez dvoma da je Kranjska industrijska družba to svoje nezadovoljstvo nad policijo sporočila tudi le-tej, ta pa se je potrudila in začela še bolj oprezati za koroškobelskim županom Vencljem Perkom. In ker ni imela sreče, da bi ga zalotila pri kakem 'prepovedanem' dejanju, mu je skušala podtakniti nekaj, česar ni storil. Tako je prišel 25. junij 1937, o katerem je Vencelj Perko v že omenjeni razpravi zapisal:

»Dne 25. junija 1937 sem šel v Ljubljano po službenih opravkih. Bil sem na banski upravi, na železniški direkciji in v Dobrunjah, kjer je v ubožnici živel eden od naših ubožcev. Sestal sem se tudi s Francem Leskoškom in se z njim pogovoril o političnih vprašanjih. Ko sem se zvečer vrnil na Javornik, sta me pri vlaku čakala dva organa policijskega komisariata z Jesenic in mi sporočila, da želi govoriti z menoj policijski komisar dr. Wohinz in da naj stopim nazaj na vlak in se peljem na Jesenice na komisariat. Ker sem odklonil, sta mi napovedala aretacijo in tako smo šli peš na Jesenice.

Takoj so me zaslišali in komisar mi je povedal, da ima podatke, da sem se davi ob četrt na pet zjutraj peljal skozi Jesenice s kolesom in imel zavoj, v katerem je bila ilegalna literatura. Ob enih ponoči so me izpustili, dne 6. julija 1937 pa je o tem razpravljal občinski odbor in ostro obsodil ravnanje policije ter sklenil poslati protest na bansko upravo, obenem pa tudi ovadbo na državno pravdništvo v Ljubljani zoper policijskega komisarja Milana Wohinza, policijskega nadzornika Henrika Jesiha in ostale policijske organe, ki so sodelovali pri nezakoniti aretaciji župana in tako zlorabili uradno oblast, mimo tega pa sklenili še poslati banski upravi predlog, da krivce suspendira in da po ugotovljeni krivdi premesti krivce z Jesenic.«

Na tako dejanje občinskega odbora Koroška Bela je jeseniška policija reagirala tako, da je koroškobelskega župana Venclja Perka 8. julija 1937 ponovno aretirala. Zasliševali so ga štiri dni, zatrjevali, da imajo pričo, ki da ga je videla. Ko je zahteval, so to pričo tudi pripeljali. Bil je tovarniški vratar Dežman, ovaduh, agent KID in policije, ki se ni ustrašil laži s svetohlinskim obrazom, kakršnega je kazal tudi kot 'honorarni cerkveni mežnar'. Trdil je, da je Perka videl in da sta se celo pozdravila. Perko je v protest proti takemu policijskemu podtikanju stopil v gladovno stavko, med jeseniškim in javorniškim prebivalstvom pa je naraščalo razburjenje, zaradi katerega je jeseniška policija odpeljala Perka v policijske zapore v Ljubljani.

Za vse to je vedel tudi dr. Štempihar, saj je prav on pravno posredoval in potem sporočil v Ljubljano Venclju Perku, da bo kmalu izpuščen in da naj zato preneha z gladovno stavko. Istočasno je občinski odbor o postopanju s Perkom obvestil vse občinske uprave v radovljiškem okraju, pa tudi o tem, da se policijski komisariat na Jesenicah za proteste odbornikov občine Koroška Bela niti ne zmeni, niti jim noče pojasniti, zakaj so aretirali župana:

»G. župan se še vedno nahaja v policijskih zaporih. V znak protesta... izvaja gladovno stavko. Policijski komisariat... odklanja vsak sprejem člana uprave naše občine z izgovorom, da je šef (policijski komisar Milan Wohinz) prezaposlen.«

Tako je bilo rečeno v apelu na občinske uprave radovljiškega okraja, obenem pa je bil v njem tudi dokaz, da se je ta dan koroškobelski župan Vencelj Perko nahajal v Ljubljani, kar je vedela tudi banska uprava, saj

se je, kakor vemo, oglasil tudi tam, potrdila pa bi to lahko tudi železniška direkcija, ki so jo v svojem apelu tudi omenili in tako pokazali na umazanost jeseniške policije in ovaduha in 'honorarnega' mežnarja Dežmana, čeprav ju niso omenjali.

»Mnenja smo, da je začela neka, sicer nam znana stran velikopotezno in preračunljivo akcijo v denunciacijah, da bi s tem onemogočila zakonito, pošteno in dosledno delovanje voljenega občinskega odbora in njegove uprave ter da bi ustvarila razlog za razpust občinskega odbora s strani nadzorne oblasti.«

Tako je pisal v imenu župana Perkov namestnik Anton Noč na občinske uprave v okraju, podobno pismo pa je naslovil tudi na radovljiško okrajno glavarstvo. V tem pismu je rečeno, da na občini prevladuje mnenje, da je 'pravi razlog za županovo aretacijo tudi v tem, ker so na seji dne 6. julija 1937 razpravljali tudi o razmerah v tovarni Kranjske industrijske družbe na Javorniku in o aretaciji župana 25. junija 1937'.

Seveda tudi okrajni glavar ni bil na strani občinskega odbora Koroška Bela. Dne 15. julija 1937, je sklepe občinskega odbora Koroška Bela 'zadržal od izvršitve'. Morali so vložiti tožbo na Upravno sodišče v Celju, ki celo po takrat veljavnih zakonih ni moglo ravnati drugače, kakor da je odločbo okrajnega glavarja razveljavilo.

Vse te stvari so bile dr. Štempiharju znane. Zato jih Vencelj Perko v svojem pismu 14. maja 1940 ni podrobneje opisoval, marveč je dr. Štempiharja samo opozoril nanje. V pismu je omenil, da je imel ob aretaciji 8. julija doma in na občini policijsko preiskavo in da je bila ta kakor vselej negativna. V policijskih zaporih v Ljubljani je bil do 16. julija 1937, ko je bil izpuščen in oproščen, ker je bila Dežmanova ovadba brez osnove.

Načelnik upravnega oddelka Dravske banovine po pooblastilu bana dr. Marka Natlačena tega seveda ni omenil, marveč je to aretacijo smatral kot 'razlog' med podobnimi 'razlogi' za Perkovo konfinacijo v Bileći. Še več! Ker se mu kljub vsemu niso zdeli vsi ti 'razlogi' zadostni je privlekel na dan še 'razlog', ki sploh ni spadal v kompetenco upravnih oblasti:

»Kot svoječasni predsednik podružnice strokovne organizacije SMRJ na Jesenicah ste delovali v nasprotju z interesi organizacije ter državnimi interesi, tako da je bil odbor (jeseniške) podružnice v mesecu novembru 1936. leta po centralnem odboru SMRJ v Beogradu razpuščen.«

To je bilo res in bežno vemo tudi zakaj. Centralni odbor SMRJ je zahteval, da jeseniška podružnica SMRJ izstopi iz Medstrokovnega akcijskega odbora. To pa bi seveda bilo izdajstvo nad akcijsko enotnostjo delavskega razreda in njegovega boja. Zato odbor v podružnici SMRJ pod predsedstvom Venclja Perka, tajnikom Janezom Mlakarjem in blagajnikom Karlom Ažmanom zahteve beograjske centrale SMRJ, ki so jo imeli v rokah socialni demokratje, ni mogel izpolniti in jo je odbil, zato pa je centrala razrešila podružnični odbor na Jesenicah, kar je bil pravzaprav njen cilj, odkar je bila v odboru levica.

Nekaj podobnega so na Jesenicah doživeli že leta 1923. Tudi takrat so bili v podružničnem odboru kovinarske organizacije na Jesenicah komunisti. Tudi takrat je centrala razrešila odbor v glavnem na zahtevo Jurija Jerama. To pa je v podobnem položaju kakor leta 1936 (tudi leta 1923 je KID pritiskala na delavske mezde) pripeljalo do ustanovitve sindikata Neodvisne delavske partije Jugoslavije (29. avgusta 1923). Sedaj pa te možnosti ni bilo, saj KPJ ni imela nobene dovoljene politične in sindikalne organizacije. Zato je bilo izdajstvo centrale SMRJ leta 1936 mnogo večje kakor leta 1923, saj se je centrala Saveza metalskih radnika Jugoslavije, ki se je smatrala za razredno in socialistično delavsko strokovno organizacijo, postavila ne samo v isto fronto s Kranjsko industrijsko družbo in fašistično oblastjo JRZ v boju proti akcijski enotnosti jeseniškega delavstva, marveč je indirektno, vendar popolnoma jasno namignilo oblasti, da je razpuščeni jeseniški podružnični odbor komunističen. Razumljivo, da je to dejanje centrale SMRJ, oprto na okorele socialdemokratske politikante in oportuniste na Jesenicah samih, močno pognalo vodo na mlin Kranjske industrijske družbe, da se je opogumila udariti po nosilcih in organizatorjih akcijske enotnosti delavstva, jih s pomočjo banske uprave razrešiti delavskih zaupniških funkcij ter jim odpovedati delovno razmerje. Nekaj podobnega kakor centrala SMRJ je od jeseniške podružnice Narodne strokovne zveze zahtevala tudi centrala te organizacije, češ da je 'Medstrokovni akcijski odbor' jeseniškega delavstva delo komunističnih trojk', v krščanski Jugoslovanski strokovni zvezi pa je prišlo do razkola, desnica se je pridružila fašističnemu Jugorasu, oziroma njegovi filiali v Sloveniji — klerofašistični Zvezi združenih delavcev.

Pritisk njunih central na ti dve nemarksistični delavski organizaciji — na NSZ pritisk liberalnega kapitala, na JSZ pa slovenskega klerikalnega vrha — je bil navsezadnje Venclju Perku še razumljiv, saj se je zavedal, da sta obe meščanski stranki v Sloveniji potrebovali tidve organizaciji za cepitev akcijske in razredne enotnosti delavstva, za ohranitev buržoazne oblasti in kapitalističnega družbenega sistema, medtem ko pritisk centrale SMRJ, ki se je smatrala za marksistično razredno organizacijo delavstva, ni bil drugega kakor popolno izdajstvo boja za osvoboditev delavstva izpod kapitalističnega izkoriščanja v perspektivi, pa tudi boja 'za krušno delavsko stvar', kakor je to vsakdanjo potrebo razrednega delavskega boja nekoč imenoval Ivan Cankar v polemiki z oportunistom Antonom Kristanom, ko se je le-ta lotil Ivana Cankarja zaradi njegove kritike delovanja JSDS kot stranke, ki 'ni videla naroda, in naroda, ki ni videl stranke', kar je pomenilo v tistih usodnih dneh v zadnjem letu prve svetovne vojne, da je ta stranka na usodne dogodke za osvoboditev slovenskega naroda in osvoboditev delavstva nepripravljena.

Usoda socialnih demokratov v fašistični Italiji in še bolj znana zaradi bližnje preteklosti v Hitlerjevi Nemčiji ni jugoslovanskih socialnih demokratov prav ničesar izučila, čeprav so se kazali tudi v Jugoslaviji že pod Stojadinovićem znaki, še bolj pa pod Cvetkovićem in še bolj v letu 1940 pod Cvetković-Mačkovim režimom, da prihaja čas, ko bo k fašizmu stremeča oblast nekega dne udarila tudi po socialnodemokrat-

skem političnem in delavskostrokovnem gibanju in da bo režim skušal nekega dne strpati s silo delavstvo v fašistični Jugoras — inačico Mussolinijevega Dopolavora in Hitlerjeve Arbeitsfront, če se takim namenom delavstvo vseh prepričanj, v prvi vrsti pa marksistično, razredno osveščeno delavstvo ne bo enotno in odločno postavilo po robu.

Vencelj Perko je že po izkušnjah v julijski stavki javorniško-jeseniškega delavstva v letu 1935, pa tudi pri pripravah za ustanovitev Medstrokovnega akcijskega odbora vedel, da so voditelji strokovnih organizacij nagnjeni k 'politikantstvu', to se pravi, da so svojo funkcijo smatrali 'politično' in se pravzaprav še vedno 'šli politiko' v meščanskem pomenu besede. Tudi, ko so ustanavljali Medstrokovni akcijski odbor, so se kazale težnje, kdo bo v tem odboru imel 'prvo besedo', čeprav je bilo v Medstrokovnem akcijskem odboru pomembno le-to — skupen boj delavstva ne glede na politično pripadnost za skupno delavsko stvar, kar pa v končni posledici takega delovanja ni moglo biti nič drugega kakor razredni spopad s kapitalizmom in kapitalističnim družbenim redom za osvobajanje in v končni fazi za osvoboditev delavskega razreda izpod kapitalizma. Treba je bilo biti potrpežljiv in se nenehno zavedati, da ne besede, pač pa spoznanja in dejanja v vsakdanjem boju osveščajo razredno še neosveščene delavce v razredno zavedne borce za delavske pravice.

Vsega tega (tako sodim po ohranjenih dokumentih) se je Vencelj Perko živo zavedal. Nekateri v vodstvih strokovnih organizacij so bili še vedno obremenjeni s 'strankarstvom' v meščanskem pomenu besede in z oportunizmom, kar je vedel že pred izbruhom julijske stavke 1935, izbruh sam pa je to resnico potrdil, saj so voditelji strokovnih organizacij posegli v stavko šele, ko je bila stavka legalizirana, in se združili v Vrhovni medstrokovni odbor, ki pa je delavski boj bolj zaviral kot pospeševal.

»VMO je delala popolnoma samovoljno in brez kontakta s stavkajočimi delavci,« lahko beremo v brošuri »Jesenice« (1936, str. 59). »Zaradi tega je bilo delavstvo brez pravega vodstva in je plavalo v negotovosti; naravno je, da je zavoljo tega borbenost nekoliko pojenjala. Glavni zaupnik (Vencelj Perko — op. M. Kl.), ki je prisostvoval pogajanjem kot ekspert, je dobil od zastopnika VMO (člana SMRJ — op. M. Kl.) svarilo, naj ne nastopa tako 'revolucionarno', ker je njegova funkcija le posredniškega značaja. — Bogve kakšna je bila funkcija VMO?«

Perko je vedel, da so nekateri iz vodstev strokovnih organizacij po nalogu svojih političnih gospodarjev, ti pa po nalogu lastnikov Kranjske industrijske družbe, med stavko delovali razkrojevalno na enotnost stavkajočih.

»To je bil 'likvidacijski manever',« beremo lahko v brošuri »Jesenice«. »Dne 19. (julija 1935) je neka skupina že silila iz tovarne, čeprav so bila pri pogajanjih še najvažnejša vprašanja, to je: sprejemanje delavstva, amnestija, vzpostavitev ponovnega obratovanja... Predstavniki VMO niso nikoli pozabili na zborovanjih v tovarni omenjati težav podjetja in naglašati njegove vrline, nikdar pa niso pozvali delavstva na odločno borbo in vztrajnost, niti niso omenjali težav delavstva in šikan, ki jih mora trpeti. Očitno so tudi oni menili kakor podjetje, da so za slabo stanje krivi 'hujskači'. Omeniti je treba, da je J. Jeram nazval stavko za opereto — priznanja pa zaradi tega (pri delavstvu) ni žel.«

Kljub tem in še nekaterim senčnim stranem pa je med stavko večina delavstva jasno videla črto med seboj in kapitalisti. Videla je, da so kapitalisti kot razred v boju proti delavstvu enotni kljub različnim meščanskim političnim in svetovnonazorskim prepričanjem. Torej je bila enotnost potrebna tudi delavcem, če hočejo izbojevati svojo pravico. To spoznanje pa je bilo tista osnova, na katero je bilo mogoče graditi organizirano akcijsko enotnost delavstva vseh treh strokovnih organizacij.

Gledano z zgodovinske retrospektive je bilo osnovanje Medstrokovnega akcijskega odbora v zadnjem petletju pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo veliko organizacijsko dejanje KPJ in pobudnika te organizacije Venclja Perka na Jesenicah, saj je prav ta oblika služila leta 1941 kot osnova za organiziranje Osvobodilne fronte v jeseniškem železarskem revirju, vsekakor mnogo večje, kakor se je to zdelo organizatorjem leta 1936 in 1937, ko je postal Medstrokovni akcijski odbor tarča vseh nazadnjaških sil v delavskem gibanju in glavna tarča kapitalistov, ki so v Medstrokovnem akcijskem odboru videli sebi najbolj nevarno organizacijsko obliko, proti kateri so uporabili vsa sredstva svojega pritiska in pritiska oblasti.

Medstrokovni akcijski odbor je bil ustanovljen 23. junija 1936, o čemer so 27. junija 1936 obvestili javnost s posebnim letakom »Obvestilo in poziv vsemu delavstvu pri Kranjski industrijski družbi«:

»Zastopniki vseh treh strokovnih organizacij: SMRJ, JSZ in NSZ podružnice Jesenice, Javornik in Blejska Dobrava (letak dopolnjujem, kolikor lahko uganem, kaj je na desnem robu pisalo, ker je unikat ohranjen v poškodovanem stanju, kakor je razvidno iz klišeja) so na svojem skupnem razgovoru dne 23. 6. 1936 razpravljali o splošnem položaju delavstva doma in vobče v zvezi s tem o položaju delavstva v Sloveniji. Ta položaj je iz dneva v dan slabši. (Naša ali delavska?) neaktivnost, razdvojenost in ponižno prenašanje udarca za udarcem, daje podjetju korajžo (da spreminja samovoljno?) akordne postavke brez sporazumnega sodelovanja organizacij, potom delovnega reda. Ne pri(znava naših ali delavskih?) najskromnejših želja, zahtev in upravičenih intervencij, vsled česar so vse razprave in intervencije (delavskih zaupnikov, organizacij?) brez pravega rezultata. Delavce privatnih firm (tu je predvsem mišljen Slograd in druga gradbena podjetja, ki so gradila za KID) se zaposluje pri delih, ki so vezana na kolektivno pogodbo. (To pa) ni samo kršitev naših zakonitih pravic, temveč gre v škodo tudi naši Bratovski skladnici, ki je s (takim početjem pri)krajšana za prispevke teh delavcev. Kaznovanje delavcev kljub določilom delovnega reda, za naj(manjši ali najbolj neznaten) prestopek takojšen odpust, nam ne daje nobene garancije, da jutri tudi mi ne bomo na cesti, če ne (bomo enotni) dali skupnega odpora proti temu.

Proti temu organiziranemu navalu na naše pravice in proti popolnemu zasužnjenju (s strani) kapitala se moramo braniti le skupno s koncentracijo vseh naših sil.«

Naj k temu citatu iz letaka Medstrokovnega akcijskega odbora o formiranju in namenu te organizirane skupnosti navedem, da je bil 'informativni sestanek za ustanovitev Medstrokovnega akcijskega odbora sklican 8. junija 1936 ob 19. uri v Delavskem domu na Jesenicah', kakor je zapisano v ohranjenem zapisniku s te seje, na kateri so SMRJ zastopali Vencelj Perko, Janez Mlakar in Jože Čelesnik, NSZ Adolf Lajnar in Marković, JSZ pa Alojzij Pukšič.

Informativni sestanek je začel pobudnik Vencelj Perko in v svojem uvodnem nagovoru na podlagi dejstev poudaril 'potrebo za skupne nastope vseh treh strokovnih grup' v boju za delavske zahteve in za obrambo že priborjenih, a s strani KID nenehno kršenih delavskih pravic.

Tudi krščanski socialist Alojzij Pukšič je pritrdil potrebi skupnega organiziranega nastopa in dejal, da je 'Jugoslovanska strokovna zveza razmišljala o taki potrebi že leto dni', poleg tega pa poudaril, da bi se ta 'skupni nastop uporabil samo (v boju za dosego) strokovnih in materialnih stvari', 'vprašanj svetovnega nazora pa bi se pri teh akcijah ne smeli dotikati'.

Predstavnik NSZ Adolf Lajner je nato prebral izjavo predsednika Narodne strokovne zveze z Javornika Franca Kralja, v kateri je zatrjeval, da je bil on 'osebno vedno za skupni nastop. Lajner se je potem načelno strinjal s Pukšičevo izjavo. Markovič je prav tako 'poudaril, da naj bi vprašanja svetovnega nazora ostala ob strani, ker gre v prvi vrsti za strokovne stvari', za skupen in enoten boj strokovnih organizacij. Pukšič je potem opozoril na posameznike (imenoval jih je 'godrnjače'), ki bodo nasprotovali skupnemu nastopu, vendar bo treba iti mimo njih.

Iz teh izjav, pa tudi drugih, izrečenih na tej seji, je bilo videti, da se voditelji JSZ in NSZ še ne morejo znebiti nekaterih 'strankarskih' predsodkov. Tako je na primer Adolf Lajner kot predstavnik NSZ, po številu članov tretje med strokovnimi organizacijami v tovarnah KID, terjal za svojo organizacijo predsedniško funkcijo v Medstrokovnem akcijskem odboru. Predlagal je Tina Zupana za predsednika, Pukšiča za podpredsednika, Perka pa za tajnika, naposled pa je obveljal Pukšičev predlog, ki je za predsednika Medstrokovnega akcijskega odbora predlagal Venclja Perka kot predstavnika najmočnejše strokovne organizacije na Jesenicah, podpredsedništvo je pripadlo njemu, tajništvo pa organizaciji Narodne strokovne zveze.

Potem je Vencelj Perko predlagal, da bi o svojem sklepu obvestili svoje organizacije v Ljubljani s pozivom, naj podpro organiziranje delavstva tudi po drugih krajih v Sloveniji. Perkov predlog o skupnih nabiralnih akcijah za funkcioniranje Medstrokovnega akcijskega odbora, so predstavniki NSZ in JSZ zavrnili. Izdatke, ki bi jih imel Medstrokovni akcijski odbor, pa naj bi financirali po 'ključu delavskih zaupnikov', to se pravi v razmerju števila zaupnikov vsake posamezne strokovne organizacije v tovarni, o čemer pa so se pogovarjali šele po ustanovitvi.

Dne 18. junija 1936 so se zedinili za 'platformo Medstrokovnega akcijskega odbora vseh treh strokovnih organizacij' na naslednjih postavkah:

»1. Akcijski odbor tvorijo predsedniki vseh treh delavskih strokovnih organizacij, podružnice na Jesenicah in Javorniku. Kot eksperta sodelujeta oba glavna zaupnika.

2. Po funkcijah sestavljajo odbor predsednik, podpredsednik in tajnik, blagajnik pa bo določen po sporazumu v centralnem odboru (MAO).

3. Dodelitev funkcij določata vrstni red in število članstva (posamezne strokovne organizacije, vključene v MAO).

4. Poleg paritetnega zastopstva v tem odboru je vsako majoriziranje izključeno in sklepi so veljavni za kot soglasno sprejeti za vse tudi v primeru enega protivnega glasu.

5. Delokrog delovanja je strogo strokovnega značaja. Odklanja se vsako politično vprašanje (mišljeno: politično delovanje MAO, do katerega pa je kljub tej, na zahtevo JSZ in NSZ sprejete deklarativnosti v spopadu s podjetjem in pojavom 'zelenega' sindikata, filiale fašističnega Jugorasa Zveze združenih delavcev nujno že v samem začetku prišlo in je naposled že sam akcijski program Medstrokovnega akcijskega odbora vseboval pomembne točke političnega boja, kot boj proti fašizaciji strokovnih organizacij, boj za svobodo združevanja, govora, tiska, prepričanja in stavke — op. M. Kl.).

6. Idejne smernice podpisanih organizacij so nedotakljive. Tozadevne spore je dolžna vsaka stran (organizacija) čimbolj ublažiti.

7. Priznavajo se pravice posameznih organizacij. Privilegij v tem oziru je izključen. (Tudi upoštevanje te točke bi po razrednem delovanju Medstrokovnega akcijskega odbora preraslo v skupen delavski ekonomski in politični boj proti razrednemu sovražniku in vladajočim meščanskim strankam ne glede na to, katera stranka bi bila na oblasti. To pa bi bil tisti boj, za katerega je komunistom šlo že izza Marxovega Komunističnega manifesta sem, to je za razredni in ne za ozki in delavstvo razdvajajoči meščanski strankarski boj, ki je meščanstvu potreben za obdržanje oblasti meščanskega razreda, torej za obdržanje stanja, v katerem spada delavstvo med izkoriščane razrede).

8. Seje se vodijo parlamentarno (demokratično). Sklepi, vnešeni v zapisnik, so polnoveljavni (obvezni za slehernega), če so zapisnik podpisali vsi člani odbora, oziroma z izjemo enega samega člana.«

Taka je bila platforma MAO, kakršno so določili na seji 18. junija 1936. Akcijski program je na tej seji vseboval deset točk, ki pa so jih v končni formulaciji izoblikovali v dvanajst točk: (Najpomembnejše je navedel že Vencelj Perko v svojem zapisu o Julijski stavki 1935, mislim pa, da ne bo nikogar motilo, če jih navedem vse, kakor so bile zapisane na letaku »Obvestilo in poziv vsemu delavstvu pri Kranjski industrijski družbi):

»1. Proti vsaki fašizaciji strokovnih organizacij in njih razpustu.«

Mislim, da je prav ta točka zgodovinsko najpomembnejša, saj sta se KID in oblast prizadevali, da bi s pomočjo fašizacije strokovnih organizacij izbili delavstvu iz rok orožje delavskega razrednega boja.

Druga točka je napovedovala boj:

»2. Za svobodo koalicije, svobodo tiska in govora, svobodo prepričanja in (štrajka).« Kako je pisalo na letaku, ne morem ugotoviti, ker je letak na tem mestu poškodovan. V osnutku je rabljena beseda »štrajk«. v brošuri »Jesenice« (str. 83) pa je ta točka zapisana v lepi slovenščini: »Za svobodo združevanja, svobodo tiska, govora, prepričanja in stavkanja.

»3. Proti demontaži slovenske industrije.« (V brošuri »Jesenice«: Proti uničevanju slovenske industrije.)

»4. Za popolno izvajanje delavske socijalne zakonodaje in proti demontaži iste.« (V brošuri »Jesenice« ... in proti uničevanju iste.)

»5. Za uvedbo 40-urnega tedna ob nezmanjšani obstoječi mezdi.«

»6. Za mezde, ki naj osigurajo (v cit. brošuri: ki naj zagotovijo) obstoj delavski družini.«

»7. Za popolno izvajanje kolektivne pogodbe.«

»8. Za pravičen delovni red.« (V cit. brošuri: Za pravičen in socijalen delovni red.)

»9. Za splošno uvedbo plačanih dopustov, družinskih in stanovanjskih (doklad).«

»10. Za graditev delavskih stanovanj in za izvedbo zaščitnih in higienskih (naprav).«

»11. Za takojšnjo rešitev vseh spornih točk in novih akordnih postavk.«

»12. Proti krivičnemu kaznovanju delavstva in za zahtevo, da se odpuščeni delavci zaposlijo ponovno pri svojem prejšnjem delu.«

Od devete točke dalje je v brošuri »Jesenice« (str. 83) formuliran akcijski program v nekoliko lepši slovenščini, pa tudi točk ni dvanajst, marveč enajst (ta je formulirana tudi v letaku, vendar brez numeracije):

»9. Za takojšnjo rešitev vseh spornih vprašanj in novih akordnih postavk. K spornim vprašanjem spadajo tudi zahteve glede delavskih dopustov, družinske in stanovanjske doklade, graditev delavskih stanovanj in izvršitev varnostnih in higienskih naprav.«

»10. Proti krivičnemu kaznovanju delavstva in za zahtevo, da se odpuščeni in premeščeni delavci zaposlijo ponovno pri svojem prejšnjem delu.«

In še enajsta točka akcijskega programa v brošuri »Jesenice«:

»Podpisane delavske strokovne organizacije, ki tvorijo MAO se zavezujejo, da se bodo za izvedbo teh zahtev borile z vsemi razpoložljivimi silami.«

Seveda medstrokovni akcijski odbor ni ostal samo pri manifestu. V Perkovem arhivu je ohranjen neki predlog, oziroma osnutek predloga na Generalno ravnateljstvo Kranjske industrijske družbe na Jesenicah. V tem predlogu je kot prva zahteva, da se 'pogodbeni zapisnik o delni uvedbi dopustov raztegne na vse delavstvo in sicer po petih letih službe do zaključnega (morda: zaključenega) 21. leta'. Treba je namreč vedeti, da večina delavstva plačanih dopustov sploh ni imela, oziroma je bilo trajanje dopusta tako malenkostno, da ga z besedo dopust sploh ne moremo imenovati. V nekem pogovoru o tistih časih med Vencljem Perkom, Francem Konobljem in menoj poleti 1974 je Vencelj Perko dejal, da on sam ni imel ves čas svoje zaposlitve pri Kranjski industrijski družbi niti en sam dan plačanega dopusta, ko pa si jih je delavstvo priborilo (v veliki meri prav po Perkovi zaslugi in drugih revolucionarnih delavskih zaupnikov), pa je bil Vencelj Perko že odpuščen. Toda tudi takrat (to sem zapisal že leta 1956 ali 1957 v svoj prvi rokopisni zapis Prispevki k zgodovini jeseniškega delavstva na strani 373) je bil tudi najdaljši delavski dopust samo osem dni na leto, do katerega pa je imel delavec šele pravico po petindvajsetletni zaposlitvi pri Kranjski industrijski družbi. Na svoj prvi plačani delovni dopust je smel po petih letih zaposlitve (4 dni dopusta), po desetih letih zaposlitve pri KID je imel 5 dni dopusta, po petnajstih letih 6 dni, po dvajsetih letih 7 dni, po petindvajsetih letih pa se je z osmimi dnevi plačanega dopusta prenehala rast dopustnih dni.

Med drugimi zahtevami v predlogu strokovnih organizacij, združenih v Medstrokovni akcijski odbor, pa so še bile

zahteva po razveljavitvi določbe čl. 3, odstavek 1 kolektivne pogodbe z dne 28. aprila 1934, ki je ukinjal zaposlenim delavcem družinsko in stanovanjsko doklado, ki so ju prejemali do 26. aprila 1932, ko je po izprtju delavstva marca 1932 Westen vsilil delavstvu svojo kolektivno pogodbo, dokler delavstvo ni z enotno akcijo na pobudo komunistov pomladi 1934 izsililo podpisa nove, ki jo je Westen s sodelničarji zavlačeval vse do 28. aprila 1934, vendar tudi ta ni vsebovala omenjenih doklad, ki jih je delavstvo izbojevalo že pod bivšimi delničarji

zahteva po plačilu razlike med bolniškim zavarovanjem in mezdo po čl. 1154 B odredbe o delavskem zavarovanju in ne po čl. 219 o. z.

zahteva po higienskih in varnostnih zaščitnih sredstvih po obratih, ker so ta sredstva bila še vedno taka kakor pol stoletja nazaj

zahteva po obnovi ugodnosti pri nakupu kurjave po znižani ceni, ki si jo je delavstvo izbojevalo že pod bivšimi lastniki, a jo je Westen po izprtju marca 1932 ukinil

zahteva po plačilu nadurnega dela in sicer v delovnikih 50 %, ob nedeljah pa za 100 %

zahteva po uvedbi osemurnika pri ekonomatu

zahteva po šesturniku v martinarni in omogočenju zakonitega odmora martinarjem

zahteva po desetodstotnem povišanju zaslužka v kategorijah izpod 46 din dnevnega zaslužka, saj je Westen po 31. marcu 1932 znižal delavski zaslužek od 5,6 % do 7 %

zahteva po izpolnitvi izjave, ki so jo dali lastniki zadnje dni marca 1932, da bodo novi delovni red izdelali ob sodelovanju delavskih zaupnikov, česar pa KID ni izpolnila in je leta 1936 izdala delovni red, ki pa — kakor je zapisano v brošuri »Jesenice« ni pomenil 'napredka niti za afriške sužnje' (str. 80)

zahteva po gradnji stanovanj za delavce, ker je 'bilo stanovanjsko vprašanje še vedno na dnevnem redu, podjetje je v ta namen kopičilo delavski denar v svoje rezervne sklade, nato pa ga uporabilo pri nakupu novih delnic tako, da so stari delničarji plačali v resnici za delnico samo 10 % (15 din) za vsako tretjo delnico namesto 150 din ter tudi na ta način ropali delavstvo

zahteva, da bi KID novozaposlene delavce sprejemala sporazumno z glavnima delavskima zaupnikoma KID, kar bi seveda preprečilo možnost obstoja fašistične ZZD, v katero so se vpisovali brezposelni največ zato, da bi prišli do zaposlitve pri KID

zahteva, da bi v obratih, kjer so nenehno podaljševali delovni čas, vpeljali rezervne skupine in tako omogočili vsem delavcem zakoniti 24-urni odmor v tednu

zahteva po ponovni zaposlitvi vseh kaznovanih in odpuščenih delavcev

zahteva po rešitvi vseh spornih točk, ki so ostale nerešene še na pogajanjih ob zaključku generalne stavke julija 1935 ali pa je do takih spornih točk prišlo kasneje, saj 'podjetje ni (postalo) danes nič boljše kakor nekdaj' in je tudi 'danes vodi(lo) borbo proti naši (delavski) socialni zakonodaji, izigrava(lo) kolektivno pogodbo'

zahteva, da KID za enako kvalifikacijo in za enak način dela enako plačuje delavstvo kakor na Jesenicah tudi na Javorniku

zahteva, da se pogodba in dogovori dosledno izvajajo po vseh obratih

zahteva, da se glavnemu zaupniku na Savi (Jesenicah) da prosti čas za opravljanje njegove funkcije, glavnemu zaupniku v tovarni na Javorniku pa potreben pisarniški lokal

zahteva, da bi delavci zasebnih firm ne smeli opravljati po obratih KID del, ki so spadala v področje pogodbenih plačil delavcev, zaposlenih pri KID

in zahteva po zaposlovanju mladoletnih delavcev pri težkih delih in strojih (nevarnih za neizkušene mladoletne delavce).

To so bile zahteve, ki bi jih delavstvo pod vodstvom Medstrokovnega akcijskega odbora izbojevalo, ko bi Kranjski industrijski družbi ne pomagale sile meščanskih političnih organizacij, ki so pritisnile na NSZ, katere vodstvo je nudilo tem silam najmanj odpora, in na JSZ, v kateri je duhovščina dosegla razcepitev, tako da se je del njenega članstva včlanil v fašistično ZZD, najbolj tehtno utež, ki se je je KID na svoji vagi najbolj razveselila, pa je bila zahteva centrale SMRJ, da jeseniška podružnica izstopi iz Medstrokovnega akcijskega odbora in se pri tem opirala na okorele socialdemokratske posameznike na Jesenicah in se o razmerah v jeseniški podružnici celo konzultirala z Jurijem Jeramom, čeprav je ta potem, ko je izgubil svojo vodilno vlogo v jeseniški podružnici SMRJ, izstopil iz le-te in se politično organiziral v Jugoslovanski nacionalistični stranki.

Padec Jurija Jerama v SMRJ po njegovem skoro desetletnem neprekinjenem voditeljstvu je omogočil prav Westnov špekulantski manever

konec 1931 in v prvem četrtletju 1932, oziroma njegovo obnašanje v tem obdobju proti vsem, ki so delavstvo svarili, naj Westnu ne naseda in ga — žal, zaman — pozivali na akcijo. Ko se je potem zgodilo, kar so najbolj revolucionarni delavci napovedovali, se je delavski bes v organizaciji SMRJ obrnil prav proti Juriju Jeramu. Delavci 'so spoznali, da so bili ogoljufani in zapeljani' (»Jesenice«, str. 53). Več kakor 600 jih je ostalo na cesti. »Vsa jeza se je obrnila na voditelja — na občnem zboru (v letu po izprtju delavstva) je ta, nekdanji vsegamogočni, žalostno propadel. Prišel je na površje Ivan Čelesnik, Franc Toman je ostal tajnik, blagajnik pa Karl Ažman,« je o prvem pojeramovskem vodstvu podružnice SMRJ na Jesenicah zapisano v brošuri »Jesenice« (str. 53).

Ivan Čelesnik si je priboril to zaupanje članstva SMRJ s svojimi 'tedanjimi nastopi' proti KID in Juriju Jeramu in bi 'po svojih tedanjih nastopih sodeč lahko postal dober delavski voditelj' (»Jesenice«, str. 45), vendar je (navajam isti vir) 'kmalu zašel na stranpota in ko se je postavil na lastne noge, je začel tudi sam korakati že po izhojenih (mišljeno: Jeramovih) potih. In prav tako kakor Jurija Jerama v času Westnovega špekulantskega manevra in Westnovega oropanja delavstva z vsiljeno pogodbo po izprtju, je Ivana Čelesnika izpodneslo njegovo 'voditeljsko' obnašanje v času pogajanj in sklepanja kolektivne pogodbe v letu 1933 in v začetku 1934, ko je potem, ko je delavstvo z ustavitvijo strojev izsililo podpis kolektivne pogodbe, skupaj z desničarskimi oportunisti v podružničnem odboru SMRJ smatral kot 'dolžnost, da razkrinka dotičnega, ki je pri mezdnih pogajanjih dal pobudo, da se obrati ustavijo' (»Jesenice«, str. 57).

Tako in podobno delovanje pa je imelo tudi za delavstvo škodljive posledice. Delavski pesnik in pisatelj Tone Čufar je v svoji drami »Polom«, ki je nastala prav iz takratnih razmer v delavskem gibanju na Jesenicah, pokazal pravi obraz oportunističnih in sporazumaških delavskih voditeljev, obenem pa je prikazal tudi lik pravega, delavski stvari brezkompromisno zvestega delavskega voditelja v liku Jurmana, ki ga je (tudi to naključje se mi zdi za oblikovanje revolucionarne Perkove osebnosti pomembno) igral na odru jeseniške »Enakosti« prav Vencelj Perko, čez dobro leto glavni organizator generalne stavke delavstva, zaposlenega pri KID. Ta stavka pa je pomenila tudi za Ivana Čelesnika konec njegovega 'voditeljstva' v SMRJ. Članstvo ga 1. septembra 1935 ni več izvolilo v podružnični odbor, čeprav so 'stari' (odborniki socialdemokratske oportunistične smeri) zaradi slabe udeležbe somišljenikov 'opozicije' (revolucionarnega krila jeseniške podružnice SMRJ) še dobili večino.

»Veliko število opozicionalcev je ostalo doma,« je očital kronist v brošuri »Jesenice« opozicionalcem, s tem pa odkril še neko slabost v takratnem delavskem gibanju na Jesenicah, namreč: neodpustljivo ležernost in brezbrižnost organiziranega delavstva po veliki, lahko bi rekli zares manifestativni enotnosti v času stavke, kakor da je z le-to že vse priborilo in da je dosledno nadaljevanje boja že nepotrebno. Vseeno pa je opozicija od 12 glasov na občnem zboru leta 1934 narasla na sto glasov, čeprav 'opozicija (na občnem zboru) sploh ni dobila besede, razen glavnih zaupnikov' Venčlja Perka in Ignaca Kralja.

'Naštimanci' so razgrajali in zahtevali takoj volitve. (Gl. »Jesenice« str. 62).

Tako je bil izvoljen 'stari' odbor z 200:100 glasovom. Izvoljeni so bili za predsednika Franc Škrlj, za tajnika Franc Toman in za blagajnika Karel Ažman, med katerimi pa je bil proti opoziciji najbolj nastrojen prav tajnik, kar lahko razberemo iz ohranjenih dokumentov ter kot tak poleg Ivana Čelesnika najbolj zagrizen zagovornik socialnodemokratskega oportunizma in ukrepov, ki jih je proti 'opoziciji' v jeseniški podružnici podvzela centrala SMRJ. Sicer pa citirajmo potek dogodkov v podružnici SMRJ iz brošure »Jesenice« in drugih ohranjenih dokumentov do rezultata na občnem zboru podružnice 1. septembra 1935 dalje:

»Opozicija napreduje (mišljen volilni rezultat od 12 na 100 glasov) gotovo ne zaradi 'razbijaštva' in 'hujskaštva', kakor so jo 'führerji' dolžili, marveč zato, ker so končno tudi naši kovinarji spoznali, da opozicija koraka po pravi (razredno delavski) poti, da zastopa res delavsko miselnost in da je pripravljena (sleherni hip) boriti se za naše skupne koristi. Delovanje stare uprave je bilo že s tem obsojeno. Obsojena (so bila s tem) tudi vsa tista umazana obrekovanja in ovadbe, kakor tudi podli volilni manever.«

S temi besedami, ki jih bralec brošure »Jesenice« ne more do kraja razumeti, ker so nepojasnjene in ki jih je lahko razumel samo delavec iz tistih časov, saj je brošura mislila s tem stvari, ki so segale komaj leto nazaj pred njenim izidom. Tu so bile (to sklepam po drugih ohranjenih dokumentih) mišljene državnozborske volitve, pri katerih je tajnik SMRJ ponujal socialnodemokratske glasove na Jesenicah JNS, torej stranki, ki je nadaljevala v državi monarhofašistično politiko z Jeftićevim režimom, potem njegovo tajniško poročilo na občnem zboru 1935, zadeva z »Rdečim praporom in nekim letakom, razmnoženim na podružnični šapirograf, kar lahko razberem po Federlovem zapisniku v sporu Ravnik-Toman, ki ga je obravnavalo častno razsodišče.

To častno razsodišče SMRJ se je sestalo 3. novembra 1935. Predsednik je bil s. Bešter iz Kamnika, ki je najprej ugotovil navzočnost vseh povabljenih, ko pa je ugotovil, da ni Tomana, se je oglasil Ivan Čelesnik in dejal, da bi bilo 'najbolje, da bi ne bilo niti obtoženca niti tožnika' in da je 'obdolžitev (Tomana) tako resna in težka, da se bo moralo nekaj ukreniti (proti Ravniku), ker drugače ne bo nikoli miru', obenem pa je, še preden je predsednik častnega razsodišča Bešter dal staremu komunistu in delavskemu borcu Francetu Ravniku besedo, podal izjavo, da 'z obema rokama podpiše (Tomanovo) tajniško poročilo (na občnem zboru podružnice SMRJ leta 1935), ker se z njim v celoti strinja'. Šele potem je spregovoril France Ravnik in navedel razloge, zaradi katerih je tajniku Tomanu zalučal v obraz, da je 'policijski špicelj'. Prvi tak razlog je bil, ker je Toman požgal (ilegalni komunistični list) »Rdeči prapor«, ki ga je neznano kje dobil, nato pa 'šel to zadevo prijavit na policijo, oziroma žandarmerijo'.

»Posledica tega je bila, da so imeli potem njegovi tovariši in sodelavci preiskavo. Torej se je Toman zaradi osebne varnosti (pred oblastjo) zavaroval, ni pa pomislil, kakšne posledice bi lahko nastale, če bi orožniki kaj takega ali

podobnega dobili, saj bi bili v primeru, če bi orožniki kaj našli, zaprti po nedolžnem, pa četudi bi prišli v posest 'Rdečega prapora' ali do česa podobnega, kakor je prišel Toman.«

O tajniškem poročilu na občnem zboru jeseniške podružnice SMRJ 1. septembra 1935 je povedal, da je Toman prenesel najnovejšo okrožnico URSSJ, naperjeno proti komunistom, naravnost na opozicijo v podružnici, torej prav na delavstvu najbolj zveste in razredno najbolj zavedne sile v podružnici, katerih ugled je ob julijski stavki 1935 narasel tudi med delavstvom nemarksističnih strokovnih organizacij, kar so v tistem času čutili tudi voditelji JSZ in NSZ med svojim članstvom in kar prav gotovo ni bilo všeč okorelim socialnodemokratskim silam v SMRJ, ki so se imele samo odsotnosti dela članstva, ki je podpiral 'opozicijo', morda pa še mnogo bolj načinu, na kakršen so bile izvedene volitve, zahvaliti, da 1. septembra 1935 ni zmagala 'opozicija' in tako prišla do vodstva v podružnici SMRJ na Jesenicah.

Toda vsi znaki (to se je kazalo tudi po drugih industrijskih središčih v državi, kjer je prihajalo do stavk) so kazali, da komunisti v URS-ovih sindikatih prihajajo do vpliva, to pa se je centrali SMRJ zdelo nevarno in prav tako njej 'zvestim' funkcionarjem v posameznih podružnicah, ki so se potem, ko so odpovedali pri različnih borbenih delavskih akcijah odpovedali in se pokazali kot oportunisti in sporazumaši s kapitalisti, zatekali h klikarstvu, pa tudi h grožnjam, da bodo z opozicijo opravili, če ne drugače pa s policijo, ne da bi se pri tem zavedali, da s takimi grožnjami še bolj rušijo svoj ugled med delavskimi množicami in da z njimi še bolj razgaljajo svoje izdajstvo delavskega boja in s tem tudi delavskega razreda.

Tudi na Jesenicah so bili primeri takih groženj, o katerih so mi že v letih 1950—1959 pripovedovali Janez Mlakar, Alfonz Oblak, Štefi Lehmann-Fedrl, Lovro Albreht in drugi, nekaj pa sem jih zasledil šele ob pisanju tega zapisa med ohranjenimi dokumenti iz arhiva Venclja Perka, med njimi tudi med njegovimi rokopisnimi beležkami, naslovljenimi z »Vzroki, zaradi katerih je prihajalo do notranjih sporov v podružnici SMRJ na Jesenicah« in ki segajo že v leto 1934, v čas predsedovanja Ivana Čelesnika. Tako na primer lahko beremo, da je predsednik Čelesnik na občnem zboru podružnice SMRJ 'zasramoval Lovra Albrehta', da je na pr. Franc Toman ob priliki gladovne stavke trboveljskih rudarjev, s katerim se je sprožil plaz stavk v letih 1934—1936 in ki so bile kovačnica akcijske delavske enotnosti, o tej stavki dal 'telefonsko poročilo', v katerem je dejal, da so 'štrajk uprizorili komunisti in fašisti' (10. maja 1934). Dne 11. junija 1934 je 'predsednik (Ivan Čelesnik) grozil sedmim sodrugom, da bodo izginili, če treba tudi s silo in policijo'. Nedemokratičnost v podružnici SMRJ se je izražala na primer tudi v primerih, ko delegat za kongres v Beogradu, ni bil izvoljen, marveč enostavno odrejen, ali pa pri volitvah obratnih zaupnikov delavstva, zaposlenega pri KID, januarja 1935, ko je 'predsednik (Ivan Čelesnik) zahteval od zaupnikov, da podpišejo reverz', da bodo delovali po njegovih navodilih in zahtevah. Prihajalo pa je tudi do javnih napadov na 'opozicijo' v Delavski politiki

'o 22 plačancih'. Ob začasnem izstopu nekaterih članov (Pogačnik, Jože Čelesnik, Franc Rozman), ki ga je povzročilo vodstvo podružnice, je Ivan Čelesnik zagrozil Pogačniku, da bo 'nekega dne opozicijo ukrotil, če treba tudi s policijo'. Prav tako je trgovec Krašovec (član ilegalne KP) obtožil Ivana Čelesnika denuncianstva, saj se je sam trkal na prsa: »Ti, ki so zaprti, naj se meni zahvalijo.« »Glavni zaupnik,« je pod št. 17 »Vzrokov za spore v podružnici SMRJ na Jesenicah« zapisal Vencelj Perko, »ga enako obtoži (zadeva med stavko),« nato pa je pod št. 18 zapisal, da je Franc Ravnik na občnem zboru podružnice SMRJ dokazal '(Ivanu) Čelesniku, da je izdajalec', nato pa navedel pod št. 19 še Tomanovo tajniško poročilo na občnem zboru 1935, ki je mimo drugih vzrokov povzročilo spor Ravnik-Toman, ki ga je obravnavalo častno razsodišče 3. novembra 1935.

O Tomanovem tajniškem poročilu kot o vzroku Ravnikove obtožbe Tomana je v ohranjenem Federlovem zapisu z zasedanja častnega razsodišča rečeno naslednje:

> »V tajniškem poročilu na občnem zboru 1. septembra 1935 je (Toman) citiral tudi okrožnico tajništvu URSSJ, to pa na takšen način, da je bilo vsakomur razumljivo, da cela stvar cika na 'opozicijo' in da se jo javno denuncira za 'čelijaše' in agente, ki delajo po tujih navodilih... Dalje je bila (v tajnikovem poročilu) tudi obtožba, da ima 'opozicija' svoje tajne sestanke in seje.«

Na tem občnem zboru. kakor že vemo, je Ivan Čelesnik prenehal biti predsednik, zato pa je začel zganjati klikarstvo s pomočjo članstva v martinarni, ki je sicer tvorilo v podružničnem članstvu SMRJ manjšino, vseeno pa se je Ivan Čelesnik prizadeval, da bi delal novemu podružničnemu odboru težave, tako da je novi predsednik Franc Škrlj že 9. oktobra 1935 ugotovil na saveznem svetu, da v podružnici SMRJ na Jesenicah 'obstajata dva savezna sveta, eden v martinarni, eden v Delavskem domu'.

To vprašanje so skušali rešiti na seji saveznega sveta 25. oktobra 1935, ki sta se je (po Perkovem zapisu »Vzroki sporov v SMRJ na Jesenicah«) udeležila tudi Krekić (soc. dem., član centrale URSSJ) in tajnik strokovne komisije v Sloveniji France Leskošek. Na tej seji je Ivan Čelesnik priznal, da je večkrat grozil opoziciji, Toman pa, da je šel (verjetno glede zadeve z »Rdečim praporom«) na policijo. Krekić je razumljivo zagovarjal Tomana, seja sama pa se je končala 'brez pravega sklepa', kakor je pod št. 21 »Vzrokov« zapisal Vencelj Perko.

V oktober 1935 je spadala tudi zadeva s podružničnim šapirografom, ki sta si ga sposodila Franjo Federl (Slavko) in Albin Pibernik in na katerem sta razmnožila neke letake (žal niso ohranjeni) o potrebi enotne fronte. O tem je v že omenjenem ohranjenem rokopisnem zapisniku zapisal Franjo (Slavko) Federl (»Spor s. Ravnik-Toman, pod točko 3):

> »Šapirograf: v mesecu oktobru sta s. Federl in Pibernik razmnoževala neke letake za enotno fronto na šapirografu. Ko je s. Federl prinesel (šapirograf) nazaj v pisarno — je bila ravno seja upravnega odbora — je dal Toman iniciativo (dal pobudo), da se posname kopija, da bodo videli, kaj smo pisali. Dotično kopijo je potem prinesel na navedeni savezni svet ter z njo grozil, da že vedo, kaj

'smo pisali na savezni šapirograf', sodrug Ravnik pa je ob tem pripomnil: »Vidiš ga, špiclja. Torej,« je zapisal Federl, »tudi v tem se je Toman pokazal, da ima popolno detektivsko vlogo in da vohuni in tudi preti in denuncira.«

Kar se tiče obtožbe, da je Toman ponujal dr. Obersnelu delavske glasove za listo JNS, je o tem povedal Perku in Pikonu Tine Zupan, takratni predsednik NSZ.

Vse to je Franc Ravnik povedal tudi pred častnim razsodiščem, nekatere stvari, ki jih je Ravnik premalo pojasnil, pa sta pojasnila še Vencelj Perko in Franjo Federl, tako da jih Ivan Čelesnik ni mogel ovreči s protidokazi, čeprav se je še nadalje zavzemal za Tomana in čeprav bi rad dosegel, da bi razsodišče udarilo po Francetu Ravniku.

Tudi predsednik častnega razsodišča s. Bešter iz Kamnika, je ugotovil, da je 'glede postopanja z Rdečim praporom Toman res obsojanja vreden in da je napravil veliko napako, ker ni o tem obvestil sodelavcev zaradi nedoglednih posledic, ki bi jih lahko doletele'. Prav tako se je Bešter strinjal z Ravnikovo obtožbo o Tomanovem tajniškem poročilu 'zaradi tako težkih obdolžitev čelijašenja in tajnih sestankov' opozicije in da take stvari 'sploh ne spadajo v poročilo o delovanju podružnice':

»Če je že hotel opozoriti članstvo na okrožnico URSSJ, bi moral to storiti drugače,« je Tomanovo tajniško poročilo ocenil predsednik častnega razsodišča Bešter, menil pa je, da je 'Toman zagrešil tudi napako, ker na občnem zboru ni pojasnil, zakaj je prišlo do tajnih sestankov', ki so bili pred občnim zborom 'glede priprav na občni zbor'. »Tajniško poročilo,« je po Federlovem zapisu dejal predsednik častnega razsodišča Bešter, »je tudi zaradi tega obsojanja vredno, ker je politične zadeve pomešal s strokovnimi zadevami in da je nekatere sodruge tako prikazal za nekakšne agente, ki rovarijo proti oblasti in obstoječemu družbenemu redu.«

Tu je Bešterju segel v besedo Ivan Čelesnik in ponavljal, da ni razloga za obdolžitev proti Tomanu, obenem pa pomenljivo dejal Beštru, da se čudi, ker Bešter obsoja Tomanovo poročilo. Tudi zadevo s šapirografom je vzel nase in rekel, da je on opozoril 'sedanjega predsednika Škrlja, da si je Federl sposodil šapirograf' in mu dejal, da ga je 'treba čuvati' in nikomur posojati. Prav tako ni Toman, marveč on sam zahteval da 'se vzame kopija', in da se 'take politične stvari ne smejo razmnoževati na savezni (podružničin) šapirograf'.

Ko je govoril o teh 'političnih stvareh', so ga nekateri člani opozicije, spomnili na petomajske volitve, pa tudi na pretnje, s katerimi je obmetaval posameznike, če ne bodo tiho, Toman pa ga je pri tem podpiral: »Imamo tu, kaj smo pisali,« kar je verjetno veljalo bodisi za Federla, bodisi za Pibernika ali koga drugega od opozicije in kar je bilo treba seveda razumeti, da imajo socialdemokratski 'voditelji' v rokah dokaz, s katerim bi lahko vsak hip postregli oblasti ali tovarni, ti pa — kakor vemo — sta imeli svoje agente in sta bili o marsičem obveščeni, kar se je dogajalo in sklepalo v Delavskem domu pri »Jelenu«.

Bešter je hotel vplivati pomirjevalno, kar pa bi naposled pomenilo, oprostiti Tomanu in tako dati potuho nedelavskim pojavom v podruž-

nici SMRJ in tistim, ki so se odrekli razrednemu boju, čeprav ne vselej v besedah, a vselej v dejanjih. Braniti buržoazno, v tem času že k fašizmu stremečo oblast in njen družbeni red pred 'agenti' in 'plačanci tujih sil', kakor so nazivali resnične delavske borce in revolucionarje, prav gotovo ni moglo koristiti delavstvu in njegovemu boju. Bešter je po eni strani poudarjal, da 'morajo biti delavci kompaktni in ne smejo zmeraj gledati (na to), kaj mislijo razni forumi ali posamezni funkcionarji o političnem življenju, oziroma o razvoju' in da se 'zaradi takih stvari ne smejo drug drugega izpodrivati' ali celo 'spraviti na tak način poštene sodruge ob kruh in v zapor', po drugi strani pa je predsednik častnega razsodišča Bešter 'apeliral na mirno poravnavo', da o tej stvari 'ne more razsojati', ker so 'napake res velike, tako na eni, kakor tudi na drugi strani'.

Potem se je razvnela debata. Franjo Federl in Vencelj Perko sta terjala pravično razsodbo, ki bi, presojana po razredni delavski vesti, morala obsoditi Tomanovo početje, ki ga je Čelesnik skušal zaviti z raznimi izjavami in izmikanji ter obdolžitvami Ravnika, češ da se on sklepom ne bo pokoraval, da mu je tako rekel sam, Franc Ravnik pa ga je prekinil in dejal, da to ni res, pač pa je res, da je rekel, da ga 'ne more nihče prisiliti, da bi svoje mnenje o Tomanu spremenil'. Zdaj se Ivan Čelesnik ni mogel več obvladati in je napadel Venclja Perka, Franceta Ravnika in Franja Slavka Federla, češ da so 'vsi lažnivci' in da je 'res, da snujejo celice in da je bilo Tomanovo poročilo res namenjeno pojavom v podružnici in da so bili imenovani povod, da je tajnik Toman podal na občnem zboru tako poročilo'.

Napadeni so ostali mirni. Vencelj Perko je samo ponovil Beštrove ugotovitve in dejal, da je predsednik razsodišča s svojimi izjavami 'ugotovil krivdo' in da zato sam k tem ugotovitvam nima nobenih pripomb več. Zdaj se je Bešter začel izmikati in predlagal 'salomonsko' rešitev s predlogom, da bi tako Toman kakor Ravnik 'oba svoje obdolžitve preklicala in bi tako vso to zadevo likvidirali'.

Tedaj se je oglasil Federl in dejal, da je taka rešitev nemogoča.

»To je nemogoče,« je rekel. »To bi bila pravzaprav le obsodba Ravnika, ne pa Tomana.«

S Federlom se je strinjal tudi Vencelj Perko, predsednik častnega razsodišča, Bešter pa se je zatekel k izjavi, da bo 'napisal poročilo o poteku celotne razprave in ga poslal centralni upravi, ki bo prav gotovo morala žagati'. Koga pa bo centrala 'žagala', so lahko predvidevali. Kljub temu pa je Fedrl zahteval od Beštra, da pošlje kopijo svojega poročila, Ivan Čelesnik pa se je Federlovi zahtevi postavil po robu, češ da bi 'opozicija potem uporabila to poročilo za blatenje funkcionarjev (mislil je sebe, Tomana in podobne) v svoje namene in naj se ga zato ne pošlje', vendar je Bešter vseeno obljubil, da bo poročilo poslal vsem.

»Opozicija je povsod delovala s ciljem iskrenega sodelovanja z vsem delavstvom,« je zapisano o tem času v brošuri »Jesenice« (str. 62).

Tega pa socialni demokratje Krekićevega kova niso mogli, oziroma hoteli razumeti. Krekić je 15. novembra 1935 pisal v listu »Delavec« proti enotni fronti delavstva. Na ta članek je reagiral »Delavski obzornik«

v svoji 6. številki z dne 21. decembra 1935 v članku »Zakaj ne odgovorite na delavska vprašanja?«, ki ga je napisal neznan avtor, ki pravi, da 'velika večina organiziranega in neorganiziranega delavstva v Sloveniji vprašuje vedno bolj glasno, zakaj še ni prišlo do združitve strokovnih organizacij v Medstrokovno zvezo dela' in to 'na podlagi vseh tistih zahtev, ki so skupne vsem strokovnim organizacijam':

»Združene strokovne organizacije bodo sila, s katero bo podjetnik moral računati in še kako računati! Kaj ne bo potem lažje doseči skupnih delavskih zahtev? Seveda! Kaj ne bo potem veliko lažje pritegniti neorganiziranega delavstva v strokovne organizacije? Seveda! Tako dejanje bo pritegnilo tisoče neorganiziranih v strokovne organizacije, ker se bodo prepričali, da je v slogi in v organizaciji moč. A kljub razpoloženju samega delavstva za združitev še vedno vodstva strokovnih organizacij ne razumejo, da taka združitev ni nikak manever, ne napram organizacijam, ne napram tistim strokovnim vodstvom, ki hočejo iskreno delati v interesu delavstva.« (Delavski obzornik, št. 6, 21. 12. 1935, str. 2)

V takem smislu je na primer tudi 'opozicija' v podružnici SMRJ na Jesenicah na občnem zboru 1. septembra 1935 'izjavila, da je pripravljena podpirati novi odbor v vseh delavskih zahtevah'. (»Jesenice«, str. 63) Odločno pa je naperila boj proti samovoljnim 'voditeljem', kar se 'nikakor ne sme smatrati za boj proti delavstvu, najsi bo tega ali onega svetovnega nazora ali politične pripadnosti' (»Jesenice«, str. 62). Ta boj je korist vseh. Osebnost (v smislu 'voditeljskih' ambicij) in demagogijo moramo izločiti iz delavskih vrst. (»Jesenice«, str. 62). Vendar tega 'voditelji' niso hoteli razumeti.

»Ne razumejo in nekateri — tako je videti n o č e j o še razumeti kot n. pr. Krekić, da je velikanska in delavstvu škodljiva zmota, boriti se proti združitvi strokovnih organizacij in proti enotnosti delavskega gibanja sploh. Ne pozabite, da se resnični nasprotnik (od zadovoljstva) smeje, ko vidi, da je ost vaše ('voditeljske') borbe naperjena ne proti njemu (kapitalistu, razrednemu sovražniku), temveč nasprotno proti posameznim skupinam, ki se bore za zahteve delavstva. Mi obsojamo ljudi, ki padajo v tako zmoto, pa naj se nahajajo v kakršnikoli organizaciji ali izven organizacij ali kjerkoli,« je pisal 21. decembra 1935 neznani avtor (podpisan z 'Organiziran delavec J. K.') v »Delavskem obzorniku«, listu, ki je začel 8. oktobra 1935 izhajati v Ljubljani in se boriti za akcijsko enotnost delavstva vseh strokovnih organizacij.

Te zmote je pisec članka »Zakaj ne odgovorite na delavska vprašanja?« obtožil tudi Strokovno komisijo v Sloveniji:

»V to zmoto pada tudi Strokovna komisija za Slovenijo. Namesto da bi jasno odgovorila na delavsko vprašanje, ali je za združitev strokovnih organizacij ali ne, pa daje v skriti obliki v svojem navodilu 'Vsem centralam, oblastnim odborom in vsem podružnicam organizacij URSSJ v Sloveniji' nalogo za nov napad na tiste, ki so za združitev strokovnih organizacij ... V tem navodilu pravi Strokovna komisija, da se je treba boriti proti tistim, ki smatrajo: 'Delavci, sami vodite svojo organizacijo, sami odločajte, kako in kaj, funkcionar pa naj bo le izvršilec vaše volje in sklepov ... In zaključek navodila je, da je treba tiste, ki zastopajo stališča demokracije (v delovanju organizacije) in ki so za združitev strokovnih organizacij 'izključiti' ... Krekić je napisal odkrito (v »Delavcu«, št. 16) članek proti enotni fronti, proti združevanju strokovnih organizacij. In to je sprejela Strokovna komisija kot svoje. Izključite vse, kar je za

združitev strokovnih organizacij, to je parola Krekića. Tega si (pri Strokovni komisiji) ne upajo napisati in zato pravijo ob zaključku navodil: 'Točnejša navodila in dneve, ko se bodo vršile konference, bomo sporočili pravočasno'.«

In nadalje:

»Prepričani smo, da člani URSSJ ne mislijo tako kot tisti, ki so pisali ta navodila, in da tudi vsi člani Strokovne komisije niso na takem stališču. Upamo, da bodo konference, ki jih sklicuje Strokovna komisija, povedale, da je Strokovna komisija v veliki zmoti in da se bomo delavci združili v Medstrokovno zvezo dela, če drugače ne, tudi proti volji Strokovne komisije.« (Delavski obzornik, že cit. št. 6)

Da socialni demokratje niso gledali v delavstvu kot celoti delavskega razreda, marveč samo v tistem, ki je pripadal njihovim sindikatom, bi iz tega časa lahko navedel vrsto dokazov. Zaradi takega gledanja niso mogli razumeti tistih članov v vrstah svojih sindikatov, članov, ki so se borili za akcijsko enotnost delavstva ne glede na svetovnonazorsko pripadnost, torej tudi za enotnost delavstva izven marksističnih strokovnih organizacij. Tako so bili pripravljeni podpirati tudi delavske stavke samo takrat, kadar so jih organizirala in vodila njihova 'vodstva', če pa so jih — kakor na primer v stavki količevskih delavcev v Bonačevi tovarni papirja — vodile druge strokovne organizacije — JSZ ali NSZ — pa teh stavk niso smatrali za svojo zadevo, to pa se pravi, da jih niso hoteli podpreti s solidarnostnimi akcijami, bodisi s solidarnostnimi stavkami, ali vsaj z nabiranjem podpore stavkajočim. Zato so prav ob stavki količevskih delavcev kritizirali Zvezo delavskih žena in deklet, pa tudi opozicijo v svojih vrstah, ki se je borila za solidarnostno podporo stavkajočim, čeprav je pri tem le-ta opozarjala tudi na napake, ki jih je v količevski stavki zagrešila JSZ, oziroma njen tajnik Lombardo že ob samem izbruhu le-te 17. avgusta 1935 in ki je 8. oktobra 1935, ko je začel izhajati »Delavski obzornik«, še trajala. S kritiko teh napak ob izbruhu stavke so prav delavci, ki so se v edino dovoljeno organizacijo v Bonačevi tovarni papirja na Količevem — v JSZ organizirali 'brez razlike (svetovnonazorskega in političnega) prepričanja, ker so čutili, da je le v (organizirani) skupnosti in slogi tista moč, ki jih lahko zavaruje pred napadi posameznega podjetnika kakor tudi združenih podjetnikov' (Delavski Obzornik, št. 1, 8. okt. 1935 »Junaški boj delavcev v tovarni za papir in karton na Količevem), dosegli, da so Lombardove zahteve (takojšen sprejem odpuščenega delavca F. Bukovca nazaj na delo, odslovitev ravnatelja Wultscha in tretja, s strani Delavskega obzornika kritizirana zahteva po odpustu 'tujcev') dobila 'popolno delavsko obliko' z zahtevo po kolektivni pogodbi, ki jo je Lombardo ob izbruhu stavke imel za manj pomembno in dejal, da bi se o njej lahko pogajali kasneje, a jo je prav na delavsko zahtevo potem postavil kot osrednjo zahtevo stavkajočega delavstva. Druga velika napaka, ki jo je JSZ storila, je pa bila v tem, da je ustregla Bonaču, da so delavci že po izbruhu stavke izpraznili vagone z materialom, namesto da bi te vagone izrabili kot pritisk na Bonača, da bi zaradi ležarine, ki bi jo moral plačati železnici, na delavske zahteve mnogo prej pristal. Ob to kritiko se je obregnila

tudi JSZ, toda delavstvo je dajalo tej kritiki prav, kar so izražali tudi na stenskem časopisu, ki so ga na predlog 'neznanih sil' začeli izdajati med stavko:

»S tem je dobilo delavstvo uspešno sredstvo za izobraževanje, dobilo je pobudo, da samo piše in si samo pojasni svoj položaj in svojo borbo, obenem pa je s tem dobilo organ za uresničevanje prave proletarske demokracije.« (Del. orzornik, prej cit. št. — Ti stavki so se v moji Rdeči kantati spremenili v verz: Količevski delavci svojo besedo so napisali na rdeči letak — prip. M. Kl.)

Za kovanje akcijske delavske enotnosti, za kakršno so se borili v tistem času slovenski komunisti, pa je bila pomembna predvsem solidarnostna pomoč stavkajočim:

»Po šestih tednih junaškega boja je delavstvo na videz še vedno na istem mestu kot poprej,« naj citiram zaključni odstavek prej omenjenega članka v Delavskem obzorniku. »Toda v teh šestih tednih se kaže velik napredek. Delavska zavest se je prebudila... Zavest, da je delavstvo, ki nima ničesar skupnega z izkoriščevalci, prerasla vse drugo. Od moralnih zahtev (po pravičnosti) se je premaknilo težišče (boja) na gospodarske zahteve in le še korak je, da se to delavstvo zave svojih političnih pravic. Gibanje v tej smeri pospešuje široka podporna akcija, ki je povsod naletela na tople simpatije. Tudi Zveza delavskih žena in deklet je že nabrala dokaj prispevkov. Izjema so žal nekateri socialdemokratski voditelji, ki v delavcu, ki je drugačnega svetovnega nazora nego oni, ne vidijo več delavca, nego tujca, ki ni vreden podpore, pa čeprav se odločno bori s kapitalom. Ta solidarnost, ki so jo pokazali vsi sloji, tako kmetje kot delavci po drugih tovarnah, obrtniki kot trgovci iz bližnje in daljne okolice, navdaja lahko krepke borce za delavske pravice na Količevem z gotovostjo, da bodo po tej vztrajni in odločni poti (delavskega boja) zmagali.«

To so bile nove besede, ki niso imele nobene zveze z meščansko pojmovanim strankarstvom, v katerega je že zdavnaj zapadla socialna demokracija in zaradi katerega je tudi na delavski boj gledala 'strankarsko', ne pa kot na skupno akcijo vseh delavcev, tako kakor so na ta boj gledali resnični revolucionarji že iz časov Marxovega Komunističnega manifesta sem, po katerem so komunisti pravzaprav tista združevalna sila v delavskem gibanju, ki ni nasprotna težnjam drugih delavskih strank in združenj, marveč postaja vodilna le zaradi orožja, ki se ga v boju za osvoboditev delavstva poslužuje, znanstvenega socializma, ki gleda na zgodovino kot na boj med razredi in ki na podlagi tega boja in dialektičnega materialističnega razvoja človeške družbe pozna pot do delavske osvoboditve, ki je lahko le delo delavcev samih, prav tako kakor je lahko bodoča človeška družba — socializem in njegov razvoj v komunizem lahko samo delo delavskih rok.

Vsega tega, kar je kasneje potrdil tudi naš zgodovinski razvoj sam, pa socialni demokratje niso, oziroma niso hoteli videti. Zato je tudi v dnevni praksi delavskega gibanja njihove 'voditelje' od dna do vrha, če se preprosto in razumljivo izrazim, razvoj puščal in pustil zadaj, pa naj so se mu — gledano po jeseniškem primeru in celoti — še tako postavljali po robu. Komunistična opozicija, ki se je borila za akcijsko enotnost vsega jeseniškega delavstva, je v boju za delavske zahteve obljubila podpirati septembra 1935 izvoljeni odbor SMRJ, ta pa je 'kmalu pokazal

svojo labilnost in neiskrenost' (»Jesenice«, str. 63), kar smo lahko spoznali prav v sporu Ravnik-Toman, še bolj pa je to prišlo do izraza ob pripravah za volitve obratnih zaupnikov delavstva pri KID.

»Ves notranji spor v podružnici SMRJ na Jesenicah je stopil z volitvami za obratne zaupnike v novo fazo. Upravni odbor je razveljavil listo saveznega sveta, črtal s te liste glavnega zaupnika s. Venclja Perka in bivšega glavnega zaupnika s. Franca Ravnika ter postavil na njihova mesta druge kandidate,« je zapisano v brošuri »Jesenice« (str. 63)

Savezni svet, ki je sprejel omenjeno kandidatno listo za volitve delavskih obratnih zaupnikov, je zasedal 8. januarja 1936. Kandidate so predlagale in izvolile sekcije SMRJ po obratih na svojih občnih zborih, savezni svet pa je sprejel to listo s 27 glasovi proti enemu samemu glasu. Kljub temu je to soglasno sprejeto listo podružničin odbor SMRJ zavrnil in postavil svojo, na kateri ni bilo ne Perka ne Ravnika. Delavci so bili ogorečni, upravni odbor pa ni upošteval protestov večine članstva, ne sklepa večine, da ne gredo volit, če ne bo upravni odbor upošteval liste, postavljene demokratično po obratih in potrjene na saveznem svetu. Tudi opoziciji ni uspelo, da bi skupaj z upravnim odborom našla skupno rešitev, in opozicija je bila prisiljena, da je postavila svojo listo, ker bi drugače pretil listi SMRJ velik polom.

»Upravni odbor,« tako lahko beremo v brošuri »Jesenice« (str. 63), »je vse poskušl, da postavitev liste opoziciji onemogoči. Predsednik je začasno demisioniral... In ko ni šlo drugače so v sporazumu s predstavnikom NSZ onemogočili določeno število glasovnic in (s tem) po pripadnosti volilcev sodeč (odvzeli) en mandat opoziciji. Toda volja delavstva je zmagala. Ta boj je bil obenem tudi preizkušnja sposobnosti in odpornosti opozicije za bodoče delo. Od osem zaupnikov SMRJ je opozicija dobila pet (kljub temu, da je bil en mandat uničen. Glavni zaupnik je ostal Vencelj Perko, ki mu je bilo s tem dano polno zaupanje, kljub blatenju in raznim ovadbam.«

Tudi Vencelj Perko je v svojem poročilu za kongres SMRJ o »Poteku razvoja dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah in Slov. Javorniku«, ki naj bi ga na tem kongresu prebrali v primeru, če bi na kongresu izključene člane napadali in bi se zaradi nenavzočnosti na kongresu ne mogli braniti, zapisal, da je lista saveznega sveta, ki je bila demokratično postavljena, dobila 450 glasov, medtem ko je 'oficialna', nedemokratično postavljena lista prejela samo 269 glasov. V tem poročilu Vencelj Perko odgrinja splošne razmere, ki so po septembru 1935 zavladale v podružnici:

»Odbor, izvoljen septembra 1935, ni mogel, oziroma ni bil sposoben napraviti v podružnici red. Predsednik je delal tako, da je resolucije, izglasovane na javnih zborovanjih, zaklenil v miznico z besedami: 'Naj čaka boljših časov!' namesto da bi jih odposlal na pristojno mesto. S. Vrankar, zastopnik centrale, kadar je prišel na Jesenice, je najprej poiskal stike z bivšim odborom in celo Jurijem Jeramom, ki je bil iz organizacije izključen, javno ožigosan kot izdajalec delavstva in od tedaj eden od vodilnih pri JNS na Jesenicah. In v takem ozračju se je pripravljal občni zbor podružnice.

Dne 9. II. 1936 je bila v Ljubljani seja med centralnimi zastopniki in predstavniki podružnice, ki so se sporazumeli glede kandidature za bodoči upravni odbor. Po tem sporazumu naj bi bodoči upravni odbor tvorili 3 zastopniki grupe

Ivan Čelesnik, 3 zastopniki grupe Vencelj Perko in 4 nevtralni. Kako pa se je ta sklep izvajal, je najbolj jasno videti iz zapisnika saveznega sveta z dne 15. marca 1936.«

Po zapisniku, ohranjenem v Perkovem arhivu, se je tega saveznega sveta udeležil tudi predstavnik centrale Vrankar, v razpravi pa so sodelovali takratni predsednik jeseniške podružnice Franc Škrlj, ki je 'uvodoma pojasnil namen seje saveznega sveta', poudaril 'potrebo skupnosti na složen napad na razrednega sovražnika', potem pa prepustil besedo Vrankarju, zastopniku centrale. Ta je najprej zahteval, da bi ugotovili 'kompetentnost tega (zasedajočega) saveznega sveta', oziroma, če so 'navzoči opolnomočeni, da kaj sklepajo, da bi potem lahko njihovi sklepi obveljali', obenem pa vprašal, kateri obrati (sekcije SMRJ po obratih KID) so na seji zastopani. Po Perkovem mnenju, sestanek ni bil 'popolnoma kompetenten za sklepanje o tako pomembni zadevi, ker člani niso bili o tem poprej informirani', predsednik Škrlj pa je rekel, da 'po vtisu smatra, da so prisotni kompetentni, da sklepajo in da so v glavnem zastopani vsi obrati' in je zato smatral, da bo 'sklep navzočih obveljal tudi po obratih'. Potem je Vrankar pojasnil 'prizadevanje centrale, da spravi jeseniško podružnico do složnega dela', kaj pa si je pod 'složnim delom' mislil, je že večkrat dokazal s svojim delovanjem in z delovanjem centrale proti revolucionarnim in delavsko razredno najbolj zavednim članom v jeseniški podružnici. Zato ne bom navajal vsebine celotnega dokumenta, marveč bi v zvezi s tem sestankom, oziroma s predvidenim občnim zborom omenil samo bojkot Čelesnikove grupe, ki se je naslanjala na martinarsko sekcijo. Iz zapisnika ni razvidno, ali je bil kdo od te grupe razen Avgusta Vistra na tem zboru. Zapisnik med navzočimi, ki so se udeležili razprave na tem sestanku, ne omenja tajnika Tomana, ki je molčal, ali pa ga sploh ni bilo. Vrankar bi rad, da bi 'razpravljali o novem predsedniku', ki bi po njegovo 'moral biti zares sposoben in reprezentant za delovanje tudi izven Jesenic', vendar 'tak, ki v dosedanjih medsebojnih borbah v podružnici ni bil preveč soudeležen'. S tem je očitno hotel odvrniti pozornost navzočih od sestave novega odbora, zato pa se z njegovim mnenjem ni strinjal Vencelj Perko in menil, da je 'treba razpravljati o odboru kot celoti in ne samo o bodočem predsedniku'. Menil je, da bi bila dolžnost vsake grupe, predvidene za novi odbor, da bi se ravnala po interesih celote v podružnici in v tovarni, ne pa zapadala samovolji in ambicioznosti kakega posameznika. S svoje strani je zagotovil, da se bo njegova grupa (ki se je borila za akcijsko enotnost ne samo v podružnici, marveč za akcijsko enotnost vsega delavstva) delala v takem interesu, potem pa pozval še martinarje, naj bi tudi oni povedali svoje mnenje. V imenu le-teh pa se je oglasil Avgust Vister in očitno povedal to, kar mu je naročil 'voditelj' te grupe Ivan Čelesnik, da 'bojnega glasovanja ne bo, ker martinarjev na občni zbor sploh ne bo', nakar je povzel besedo predsednik Škrlj: »Martinarji so odpovedali svojo udeležbo in s tem tudi sodelovanje na občnem zboru in v upravi (podružnice). Torej bo samo ena lista in prosim, da mi to listo izročite.«

Toda Perkov namen ni bil, da bi martinarji ne bili v odboru in je zato vprašal, če z Vistrovo izjavo 'odklanjajo tudi vsako kandidaturo na skupni listi', nakar je Avgust Vister ponovil: »Martinarji ne gredo niti na občni zbor niti na listo« To je omajalo tudi blagajnika Ažmana, ki je po eni strani obsojal stališče martinarjev, vendar pa je, 'ker je uvidel, da složnega delovanja ne bo', odrekel tudi svojo kandidaturo na skupni listi. Franjo Federl, zapisnikar te seje saveznega sveta, pa je opozoril Ažmana, da 'njegov sklep ni pravilen', ker obsoja sklep martinarske sekcije (ki prav gotovo ni služil interesom delavstva pri KID), sam pa odklanja kandidaturo na skupni listi in s tem v novem odboru, ki je (s člani, ki so bili predvideni za ta odbor) vselej zastopal stališče (delavske) skupnosti. Prav zato je bilo po Federlovo potrebno, da Ažman vztraja s svojim delom tudi v prihodnje v novem odboru.

»Občni zbor je ... 16. III. 1936 ... kljub bojkotu Čelesnikove grupe rezerviral tri odborniška mesta za martinarje ... toda grupa Čelesnik je tudi to odklonila,« je že v citiranem poročilu zapisal Vencelj Perko. »Sekcija martinarjev se je popolnoma izločila od dela in ni več hotela vplačevati članskih prispevkov. Razgovor med upravnim odborom in martinarji ni rodil uspeha.«

Novi upravni odbor, izvoljen 16. marca 1936, so tvorili predsednik Janez Malenšek, po njegovem odstopu pa Vencelj Perko, tajnik Janez Mlakar in blagajnik Karel Ažman. Ko je Vencelj Perko postal predsednik jeseniške podružnice SMRJ, je prepustil mesto glavnega zaupnika delavstva pri KID Jožetu Čelesniku.

Delo novega odbora je bilo vse prej kakor lahko. Človek se ne more znebiti vtisa, da je bil bojkot martinarske sekcije pod vodstvom Ivana Čelesnika, če že ne načrtno odrejen s strani centrale SMRJ, pa vsaj z njenim odobravanjem, saj proti Čelesnikovemu klikarstvu ni ukrenila nobenih sankcij, pač pa jih je pripravljala proti novemu odboru, ki se je lotil dela 'z vso vnemo, da bi prišlo med (vsem) delavstvom (pri KID) do enotnosti' (»Jesenice«, str. 67) s pobudo o ustanovitvi Medstrokovnega akcijskega odbora, kakor že vemo, vseeno pa se mi zdi potrebno, da citiram o tem še nekatere stvari po že citiranem Perkovem zapisu o poteku razvoja dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah in Javorniku, v katerem je Perko leta 1937 obravnaval tudi delo odbora SMRJ, izvoljenega 16. marca 1936:

»Novi odbor je delal, kakor je pač mogel. Podpore in nasvetov ni dobival od nikoder, ne od centralnega odbora, ne od bivših funkcionarjev podružnice. V takem položaju je začelo še podjetje (KID) s poostrenimi napadi na naše delavske zaupnike in organizacijske funkcionarje. In ker podružnica ni dobila podpore, predvsem iz vrst onih, ki bi jo bili najbolj dolžni in jo tudi (samo na jeziku) obljubljali, je morala podružnica s svojimi predstavniki iskati skupnost z drugimi organizacijami, da bi si tako zagotovila odpornost in moč proti pritisku podjetja.«

Potem je pisal Perko o ustanovitvi MAO 18. junija 1936, o zahtevah, ki jih je MAO vložil na podjetje 1. julija 1936 in o katerih sem že pisal, o pismu KID z dne 5. septembra 1936, o pripravljanju primernega psiho-

loškega razpoloženja s strani KID za uresničitev pritiska na delavstvo o aretaciji Jožeta Čelesnika in Franceta Ravnika 17. septembra 1936 prav na zahtevo KID.

»Danes je dokazano, da tedaj ni bilo nobenega povoda za njuno aretacijo. Temu pritisku s strani KID in s strani oblasti se je pridružila centralna uprava (SMRJ) s tem, da je podružnični odbor popolnoma onemogočila pri delu. Predvsem pa je zahtevala dne 28. 9. 1936:

1. da mora podružnica z dopisom na podjetje s svoje strani preklicati potom MAO vložene zahteve;

2. da mora podružnica takoj izstopiti iz MAO in o tem obvestiti članstvo potom našega časopisja;

3. da bo v nasprotnem primeru (če zahteve centrale SMRJ ne bodo izpolnjene) o nadaljnjih merah sklepal plenum Centralnega odbora SMRJ.«

Tako se je začelo 'prizadevanje centrale, da pripravi jeseniško podružnico do složnega dela', kakor je sedaj postalo popolnoma jasno, kaj je Vrankar komaj pol leta prej mislil. Take zahteve centrale SMRJ upravni odbor jeseniške podružnice ni mogel sprejeti, saj bi izpolnitev pomenila izdajo skupne delavske stvari, izdajo lastnega razreda. Dne 7. oktobra 1936 je odbor pod predsedstvom Venclja Perka zahtevo centrale SMRJ zavrnil. Dopis o zavrnitvi ni sestavljen izzivalno. Čeprav je imel MAO vsebinsko popolnoma novo, delavsko razredno in s tem revolucionarno podobo, se je Vencelj Perko naslonil že na prejšnje skupne nastope vseh treh strokovnih organizacij še iz Jeramovih časov in skušal na tak način prikazati, da MAO pravzaprav ni ničesar novega:

»MAO, oziroma skupno delovanje strokovnih organizacij obstaja že iz časa Jurija Jerama, kar dokazujejo podpisi vseh treh organizacij na kolektivnih pogodbah, ki jih sami niti ne moremo odpovedovati, niti spreminjati. To, kar je bilo prej neoficialno, je sedaj samo oficialno (imenovano z imenom) in nič drugega. Pri 2600 delavcih 800 naših članov ne more delati čudežev.«

Tako je zapisal Vencelj Perko kot podpisnik odborovega odgovora centrali SMRJ, obenem pa jo glede očitkov združevanja z JSZ in NSZ v MAO opozoril, da je to združevanje v skladu z Marxovim geslom: Proletarci vseh dežel, združite se! V svojem kasnejšem zapisu Potek razvoja dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah in Slov. Javorniku pa je to dejanje imenoval s pravim imenom:

»Če bi podružnica izvršila zahtevo centralne uprave, bi to pomenilo izdajstvo vsega delavstva in (delavskih strokovnih) organizacij . . .«

Potem je Vencelj Perko očital centralni upravi SMRJ, da ta pred svojo zahtevo o izstopu jeseniške podružnice iz MAO ni 'nikoli zahtevala pojasnila o nalogah, prednostih', ki jih je imel MAO v delavskem boju, pri pobudnikih za ustanovitev tega medstrokovnega delavskega akcijskega foruma, pač 'pa je dobivala obvestila o Medstrokovnem akcijskem odboru od nasprotne, podružničnemu odboru in Medstrokovnemu akcijskemu odboru sovražne strani'. Posebno značilen za izdajstvo delavske stvari s strani centralne uprave SMRJ pa je naslednji odstavek v prej citiranem Perkovem dokumentu:

»Centralna uprava je (potem, ko je upravni odbor podružnice SMRJ na Jesenicah njeno zahtevo 7. oktobra odbil) svojo grožnjo uresničila in z dopisom z dne 9. 11. 1936 razrešila oba podružnična odbora, tako na Jesenicah kakor tudi na Javorniku. Istočasno je **centralna uprava SMRJ smatrala za potrebno, da je ta svoj sklep sporočila tudi podjetju KID in okrajnemu glavarstvu v Radovljici.** (Podčrtal M. Kl.)

To sporočilo centralne uprave SMRJ razrednemu delavskemu gibanju sovražni KID in oblasti sumljivo sovpada z razrešitvijo glavnih zaupnikov delavstva pri KID — javorniškega glavnega delavskega zaupnika Ignaca Kralja in jeseniškega glavnega delavskega zaupnika Jožа Čelesnika ter delavskega zaupnika Viktorja Stražišarja, ki je bil obenem predsednik podružnice SMRJ na Javorniku, samo dvanajst dni poprej, dne 28. oktobra 1936.

Potem se je dne 22. novembra 1936 na zahtevo centralne uprave SMRJ vršil izredni občni zbor jeseniške podružnice, ki sta se ga udeležila člana centrale Vrankar in Čurković in ki sta se še pred občnim zborom sestala z martinarsko grupo Ivana Čelesnika v neki kavarni na Jesenicah, torej s takratno 'opozicijo' proti upravnemu odboru jeseniške podružnice, ki je z Vencljem Perkom, Janezom Mlakarjem in Karlom Ažmanom prešla v roke delavsko razredno najbolj predanih sodrugov, trinajst dni poprej razrešenih prav zaradi povezovanja jeseniškega delavstva v akcijsko enotnost proti razrednemu sovražniku in ki bi jih centralna uprava SMRJ rada nadomestila z martinarsko sekcijo pod vodstvom Ivana Čelesnika. Pogovor je bil seveda brezuspešen, saj so 'čelesnikovci' še vedno 'odklanjali vsako sodelovanje v podružnici mnogo bolj zaradi Vrankarjeve finančne politike, kakor pa zaradi (razrešenega) vodstva jeseniške podružnice'.

Po tem sestanku s 'čelesnikovci' je prišlo do pogovora z razrešeno upravo jeseniške podružnice, med katerim je Čurković dejal, da so 'martinarji (čelesnikovci) brez vsake razredne zavesti in tudi politični analfabeti'.

Kaj je Čurković s temi izrazi hotel doseči? Na izrednem občnem zboru naj bi izvolili 'nov odbor' po želji centralne uprave, ki sta jo zastopala prav on in Vrankar, okorel desničar, oportunist in izdajalec delavskega razreda, ki se je popolnoma razkril pet let kasneje, ko so se skoro vsi jeseniški socialni demokratje, ki so leta 1936 še vedno podpirali in uresničevali zahteve desničarske centrale, kakor vsi drugi pošteni delavci ne glede na svetovnonazorsko pripadnost odzvali klicu KP in OF v boj proti okupatorju in domači izdajalski gospodi, ki se ni mogla več skrivati za razne verske in nacionalne krinke in ki se je pokazala z obrazom, na kakršnega so opozarjali že leta prav poborniki za akcijsko enotnost delavstva vseh treh strokovnih smeri in ki jih je v tem času podpirala tudi večina članstva SMRJ, kar je dokazoval tudi izredni občni zbor jeseniške podružnice, na katerem so člani zahtevali ponovno postavitev razrešenega odbora, ta pa je, da bi mu ne očitali, da 'razbija' strokovno organizacijo, pomagal pri postavitvi novega odbora, čeprav ni verjel ljudem

Vrankarjevega kova in obljubam, da bo centrala nudila vso 'pomoč' novemu odboru, in pozivom 'k vztrajnemu delu na težkem strokovnem polju'.

Kakšna je 'pomoč' centrale, oziroma Vrankarja osebno bila, nam pove nadaljnja kronika dogodkov, kakor jo je pred kongresom SMRJ leta 1937 napisal Vencelj Perko:

»Dne 30. 11. 1936 je KID odpovedala kolektivno pogodbo in objavila v tovarniškem listu (Tovarniški vestnik KID) novo po fašističnem vzorcu. O tem smo opozorili centralno upravo, ta pa (se za to ni zmenila in) je odgovorila namesto tega, naj podružnica v bodoče poviša članske prispevke (članarino) in tako zbere sredstva, da bi centralna uprava vzdrževala v Zenici nekaj ljudi, ti pa naj bi ustvarili tam močno organizacijo (SMRJ) v svrho boja za izboljšanje tamkajšnjih mezd in delovnih pogojev . . .«

Ko bi šlo Vrankarju res samo zato, da bi se s pomočjo močne organizacije SMRJ v Zenici izboljšali življenjski in delovni pogoji tamkajšnjega delavstva, in ko bi pri tem v dopisu centralne uprave ne pisalo, da bi na tak način 'zmanjšali konkurenčnost Zenice nasproti Jesenicam', bi Vrankarjev predlog ne bil sumljiv. Tako pa je bil, saj je podoben predlog v času pogajanj za novo kolektivno pogodbo dal tudi podpredsednik upravnega odbora KID Avgust Praprotnik, Vrankarjev sošolec, s katerim se je Vrankar še vedno tikal in se z njim pogovarjal, kakor da bi Praprotnik ne bil razredni nasprotnik delavskega razreda, s tem pa tudi 'nasprotnik' Vrankarja, ki se je imel za socialdemokratskega 'voditelja' delavstva. Prav ta predlog je dišal po sodelovanju med Praprotnikom in Vrankarjem, saj je prav Praprotnik, če sem prav razumel Venclja Perka v nekem pogovoru in si prav zapomnil, ponujal nagrado prav razrešenim in odpuščenim delavskim zaupnikom, naj bi se zaposlili v Zenici in organizirali delavstvo proti zeniški železarni ter to podjetje oslabili s stavkami ter tako 'zmanjšali v korist jeseniškega delavca (mislil pa je: v korist delničarjev KID) konkurenčno sposobnost zeniške železarne proti jeseniški', pa je moral Praprotnik že tedaj spoznati, da v tem primeru nima opraviti s kupljivimi delavskimi 'voditelji' Vrankarjevega kova, pač pa z neuklonljivimi borci za delavsko stvar, ne glede na to, ali gre za jeseniško ali za zeniško ali kakršnokoli delavstvo v državi.

Vsega tega Vencelj Perko takrat v Poročilo o poteku razvoja dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah in Javorniku ni napisal, pač pa je dovolj jasno opozoril na skrajno podobnost Vrankarjevega predloga s Praprotnikovim, nato pa zapisal:

»Razumljivo je, da podružnica v takih razmerah (in za tak namen) ni mogla misliti na nova finančna sredstva (zvišano članarino), oziroma na nove obremenitve (članstva) za zunanje akcije, marveč se je morala pripraviti za boj doma.«

Ker se jeseniška podružnica ni strinjala z Vrankarjevim predlogom, je centralna uprava poslala dopis, po katerem naj bi odslej plačevali jeseniški in javorniški člani SMRJ članarino, moški po postavkah za I. razred, ženske po postavkah za II. razred. Tudi to je bil pritisk na akcijsko politiko jeseniške podružnice, saj se plačevanje članarine po omenjenih

postavkah ni zahtevalo niti v bolj ugodnih časih od Jurija Jerama, ki je od nekdanjega, v tem času že pokojnega tajnika centrale SMRJ Bračinca prejemal celo plačilo 'na akord' za nabiranje novih članov, niti ne od nekdanje uprave(?), katere predsednik je bil obenem tudi centralni predsednik(?), pač pa je centralna uprava to zahtevala od jeseniške podružnice prav v času, ko je prestajala napade ne samo s strani razrednega nasprotnika in oblasti, pač pa tudi s strani centralne uprave, ki bi morala jeseniški podružnici v boju proti lastnikom KID in drugim razrednim nasprotnikom pomagati.

Ta 'pomoč' pa je bila samo pomoč Kranjski industrijski družbi, opisane stvari v Perkovem poročilu o poteku razvoja dogodkov, napisanem leta 1937 pa nam še bolj osvetlijo že v tem sestavku opisani boj KID proti Venclju Perku, Jožetu Čelesniku in Ignacu Kralju, ki se je začel javno z Odprtim pismom KID proti omenjenim dne 28. decembra 1936 in nato z odpusti. Kakor že vemo, se je to dogajalo v času pogajanj za novo kolektivno pogodbo, proti kateri je nastopil prav Vencelj Perko z dokazom, da hoče KID s to pogodbo vsak mesec oškodovati delavstvo pri mezdah za okrog 1,400.000 dinarjev itd., kar že vemo in zato ne bom ponavljal, le to bi še dodal, da centralna uprava SMRJ pri tem ni podprla jeseniškega delavstva in da je k pogajanjem poslala 'samo opazovalca v osebi s. Vrankarja', kakor je zapisal Vencelj Perko že v citiranem poročilu, ta pa se je prav gotovo na tihem strinjal z vsem, kar je storila KID z razrešenimi delavskimi zaupniki, ki tudi Vrankarju niso bili pri srcu, da so delovali kot funkcionarji v podružnicah SMRJ na Jesenicah in Javorniku, in ki jih je KID odpustila — 23. januarja 1937 Ignaca Kralja, Jožeta Čelesnika in Viktorja Stražišarja, 23. marca 1937 pa še Franca Ravnika in Venclja Perka, potem ko ju je 6. marca 1937 banska uprava protizakonito razrešila kot zakonito izvoljena delavska zaupnika za leto 1937. Tudi volilni rezultat pri teh volitvah za delavske zaupnike je pričal, katera lista SMRJ (Ivan Čelesnik je zopet postavil svojo) je med delavstvom uživala več zaupanja, s tem pa tudi več zaupanja pri članstvu v podružnici SMRJ. Od 2602 volilnih upravičencev je dobila lista, SMRJ 1355 glasov, lista Ivana Čelesnika pa samo 184 glasov.

»Kljub napadom na jeseniško podružnico SMRJ z vseh strani, je njeni listi (listi borcev za akcijsko enotnost delavstva) zaupalo ne samo članstvo SMRJ, ampak tudi člani drugih (strokovnih) organizacij,« je že v prej citirano poročilo lahko zapisal Vencelj Perko.

Med dogodki, ki sem jih v zvezi z odpuščenimi delavskimi zaupniki in v zvezi s pogajanji za kolektivno pogodbo januarja, februarja in marca 1937 že opisal, kar zadeva boj KID proti razredno neuklonljivim borcem za delavske pravice in kar zadeva podporo oblasti lastnikom KID, moram pa iz že citiranega Perkovega poročila o poteku razvoja dogodkov v podružnicah SMRJ na Jesenicah in Javorniku citirati še naslednje odstavke o izdajalskem Vrankarjevem početju na Jesenicah:

> »Dne 9. III. 1937 je prišel na Jesenice s. Vrankar in imel sestanek z Jurijem Jeramom (sedaj viden pristaš JNS) in pozneje z grupo Ivana Čelesnika. Prišlo je do sklepa, da se podružnična odbora ponovno razrešita, na njuno mesto pa bo centralna uprava postavila komisarijat. Vrankar se je tako v imenu central-

ne uprave pogovarjal z ljudmi, ki so že celo leto delovali izven organizacije in ki so v tem času napadali politiko centralnega vodstva, posebno blagajniško poslovanje s. Vrankarja.«

Perko s tem odstavkom seveda ni branil Vrankarja, saj so jeseniški komunisti že zdavnaj (na pr. Janez Mlakar na kongresu SMRJ v Celju) napadali Vrankarja zaradi njegovega blagajniškega poslovanja (takrat je šlo za njegov nepotreben izlet v imenu SMRJ v Švico). Perko je nameraval samo opozoriti na 'pomoč centralne uprave', ki sta jo obljubljala Vrankar in Čurković na izrednem občnem zboru novemu odboru, ki pa Vrankarju najbrž že ob 'izvolitvi' ni bil po volji, s tem pa tudi ne centralni upravi, ki je sklenila tudi le-tega razpustiti.

»Dne 12. III. 1937 je podružnica dobila dopis od centralne uprave, da sta obe podružnični upravi (na Jesenicah in Javorniku) ponovno razrešeni. 'Slovenec', glasilo JRZ je prinesel isti dan, t. j. 12. III. obvestilo, da je 'bodoči mož na Jesenicah Ivan Čelesnik iz martinarne in da bo prišlo v podružnici SMRJ do sprememb odbora. To se pravi, da je 'Slovenec' to moral vedeti že dan prej kakor sama podružnica. Dopisnik 'Slovenca' je tovarniški uradnik in glavni urednik Tovarniškega vestnika KID.«

Tudi ta povezava je bila več kakor sumljiva. Na dan, ko je KID odpovedala delo Venclju Perku in Francu Ravniku, je centralna uprava SMRJ izključila iz članstva deset sodrugov, med njimi vseh pet razrešenih in odpuščenih delavskih zaupnikov.

»Obveščamo te, da te je Centralna uprava SMRJ v Beogradu na svoji seji 22. marca t. l. na temelju Saveznih pravil čl. 6. točka d in e izključila iz članstva SMRJ. Izvoli gornje prejeti na znanje!«

Tako je v imenu SMRJ, podružnica Jesenice, z dopisom z dne 26. marca 1937 sporočil Venclju Perku takratni predsednik Rudolf Kunšič (ki se je leta 1941 razkril kot petokolonec in hitlerjevec, ki je po vojni pobegnil v Avstrijo). Med izključenimi člani sta bila poleg omenjenih delavskih zaupnikov še Albin Pibernik in Anton Thaler, kolikor lahko razberem iz ohranjenega Perkovega poročila o poteku razvoja dogodkov v podružnicah SMRJ na Jesenicah in Javorniku.

To je bil vrhunec izdajstva delavskega razreda na Jesenicah s strani centralne uprave SMRJ. Iz organizacije so bili izključeni ljudje, ki niso videli delavskega razreda samo v članstvu SMRJ, marveč tudi v drugih strokovnih organizacijah — v krščanski JSZ in nacionalistični NSZ, pa tudi v neorganiziranem delavstvu in verjeli v akcijsko združitev vsega delavstva v boju za njegovo osvoboditev. Toda vodilni socialni demokratje v SMRJ se za to niso menili, čeprav so se posledice teh izključitev pokazale prav v podružnicah SMRJ na Jesenicah in Javorniku v izstopanju članov, ki so zapuščali SMRJ (zopet podobno kakor leta 1923) kljub temu, da so jih izključeni pozivali, naj ostanejo v organizaciji, da bi ne postal položaj za organizacijo še slabši.

»Nekoč najmočnejše (delavske strokovne) organizacije na Jesenicah ni bilo več,« je v že citirano poročilo zapisal Vencelj Perko.

Izključenim članom se je tak potek dogodkov v podružnici SMRJ na Jesenicah zdel katastrofalen. Zavedali so se resnosti položaja in so zato že 17. maja 1937 hoteli pomagati takratnemu odboru podružnice SMRJ pri ponovni graditvi organizacije. Svoje simpatizerje so pozivali, naj se vrnejo v organizacijo in v ta namen izdali tudi poseben letak s pozivom: »Nazaj v organizacijo!« Poleg tega so storili vse, kar je bilo mogoče, da bi delavstvo pri volitvah za delavske zaupnike (1938) volilo listo SMRJ, čeprav podružnično vodstvo ni izpolnilo vsaj nekaterih predpogojev, ki bi izključenim članom omogočili uspešnejšo agitacijo. Kljub temu pa so s svojim vplivom in borbenim slovesom, ki so ga uživali med delavstvom vseh prepričanj, dosegli, da je lista SMRJ, ki je štela takrat samo 203 članov (celo manj kakor po razkolu leta 1923), pri volitvah prejela 1609 glasov in tako še vedno prednjačila pred drugimi listami v tovarnah KID na Jesenicah in Javorniku.

Toda upravni odbor podružnice SMRJ se po 17. maju 1937 ni spremenil. Ni ga izmodril padec števila članstva na najnižjo raven v obdobju po prvi svetovni vojni. Prizadevanju izključenih in pri delavstvu zaradi borbenosti za delavske pravice najbolj uglednih članov, da bi se člani, ki so po njihovi izključitvi izstopili iz organizacije, vrnili vanjo, celo posmehovali, kar izpričuje njihova Izjava, ki so jo 13. novembra 1937 objavili v 91. številki Delavske politike in ki jo navajam v celoti:

»IZJAVA.

Ljudje, ki so svojčas bili vodilni funkcionarji v podružnici SMRJ na Jesenicah, so izdali letak z naslovom »Jeseniškemu delavstvu«, v katerem pozivajo delavce, da vstopijo v SMRJ in delajo za njegov prospeh. Ta letak je ponatisnil tudi »Delavski list« z dne 22. oktobra 1937.

Pričakovali smo. da bo odziv na ta poziv velik, saj se je vedno naglašalo, da do danes organizacija ne zaznamuje nobenega prirastka in to, kakor smo se uverili, prav zaradi predmetnega poziva.«

To je res, ker članstvu, ki je izstopilo iz organizacije, ni bilo vseeno, ali organizacija ubira delavstvo razdvajajoča ali akcijsko združujoča pota v boju proti podjetju in razrednemu nasprotniku nasploh. Da pa stare, delavstvo razdvajajoče 'strankarske' poti v meščanskem pomenu besede dne 17. maja 1937 postavljeni podružnični odbor ne namerava zapustiti, je le-ta dokazal z zaključkom te Izjave, v kateri je od članstva zahteval, da se podredi stari 'strankarski' politiki v meščansko demokratičnem pomenu besede, ne pa v spremembi te politike v smislu demokracije, kakršno pojmuje razredno zavedno delavstvo, ker mu meščanska demokracija, kakor je dokazala zgodovina in še dokazuje sodobna meščanska družbena stvarnost, ne zagotavlja uresničitve popolne demokracije, ki jo lahko izbojuje le delavski razred zase in za človeštvo, osvobojeno od kapitalističnega izrabljanja in meščanske oblasti, ki to neenakost in izrabljanje omogoča in uzakonjuje. Na stališčih take, za delavstvo in druge izrabljane sloje nedemokratične 'demokracije', ki se je v Jugoslaviji že spreminjala v fašizem vladajoče JRZ, pa je stala tudi jugoslovanska socialna demokracija in z njo tudi omenjeni podružnični odbor SMRJ na Jesenicah, ki se je kot tak pokazal tudi s svojo Izjavo, objavljeno v Delavski politiki, ne samo v boju proti Venclju Perku in drugim,

'svoj čas vodilnim funkcionarjem', kakor jih ta Izjava v svojem uvodu imenuje, ob zaključku pa izpoveduje, da se v svojem odnosu do delavskega boja in članstva ne namerava spremeniti:

»Tudi mi pravimo, da se delavci morajo organizirati v SMRJ, saj je dela za vse dovolj, pri tem pa naglašamo eno: z nikomer se nimamo nič za pogajati (dobeseden prepis — op. M. Kl.), z nikomer nič 'glihati' v organizacijskih vprašanjih. Tu je savezni štatut, ki pove in določa vse. Kdor z njim soglaša in hoče pošteno po njem delati, nam je dobrodošel, vse drugo pa o d k l a n j a m o. — *Upravni odbor S. M. R. J., podružnica Jesenice.*«

Te svoje pogoje so podčrtali in tako zaprli vrata v podružnico delavsko najbolj zavednim članom — komunistom in njihovim somišljenikom.

Taka je dokumentarno rekonstruirana podoba takratnih razmer v SMRJ in Vencelj Perko je popolnoma upravičeno zapisal v pismu dr. Štempiharju dne 14. maja 1940:

»Kar se tiče mojega delovanja v SMRJ in moje predsedniške funkcije, Ti je tako vse znano. Zato Ti podrobnosti ne bom opisoval. **Da smo,**« tu je mislil sebe in druge izključene sodruge, **»delali samo v interesu delavstva** in da je bilo to delo v skladu z zakoni, **ni potrebno poudarjati** (podčrtal M. Kl.). Poudarjati pa mi ni treba tudi tega, da je bila izvršitev odlokov (centrale SMRJ) proti predpisanim pravilom in s tem tudi proti zakonu,« je zapisal in s tem verjetno mislil tudi na odločbo banske uprave, ki je to dejanje centralne uprave SMRJ proti Venclju Perku poleg drugih, že opisanih 'obdolžitev' in 'prekrškov' navajala kot vzrok Perkove konfinacije v Bileći.

Podobnih navedb se je banska uprava poslužila tudi pri Ignacu Kralju in ga dolžila podobnih 'prekrškov', zaradi katerih je moral v Bileće. Morda so bile navedbe banske uprave pri Francu Benedičiču nekoliko drugačne, vendar ne o teh ne o Kraljevih ne morem napisati kaj določnejšega, ker se tadva odloka banske uprave nista ohranila. Edino, kar lahko zapišem glede odloka banske uprave proti Benedičiču, je stavek iz citiranega Perkovega pisma dr. Štempiharju: »Odločno izpodbijaj tudi očitek na Benedičičevem odloku, češ da sem bil ponovno kaznovan zaradi kršenja sedanjega družbenega reda.«

Na dan, ko je Vencelj Perko pisal navedeno pismo dr. Štempiharju (14. maja 1940), se je režim v taborišču v Bileći ponovno poostril. Dan poprej sta bila izpuščena Koren iz Šoštanja in Verteš, toda že 14. maja 1940 (verjetno zaradi petja Bilećanke in drugih revolucionarnih pesmi) je Komanda mesta prepovedala petje v klubu in biti na sprehodu brez srajce. Dne 15. maja je k tej šikani komandir taborišča Terzić prepovedal nositi odeje na sprehod k Trebišnjici, obenem pa hotel izzvati taboriščnike z grožnjami: »Ja ću vas već naučiti pameti!« potem, ko je prečital neko naredbo, nato pa poudaril, da 'on zapoveduje samo žandarskim bajonetom'. Dne 16. maja je prišlo do spora z njim zaradi odej, izpuščeni pa so bili ta dan slikar Baruh, Boro Milutinović in Rajko Jovanović. Dne 22. maja je Kardoš zapisal v svoj dnevnik, da so se 'žandarji preselili v glavno stavbo', proti temu pa so jetniki naslednji dan protestirali na raportu. Dne 24. maja so zaradi Terzićevih šikan odbili večerjo, upravnik pa je izjavil: »Ja nisam nikakav sluga, oni pa neka jedu ili ne.«

V naslednjih dveh dneh — dne 25. in 26. maja 1940 pa so z gladovno stavko protestirali proti Terzićevemu nasilju. V tem času je namreč okrajni glavar Stajić, ki je nadomeščal Jojića, enostavno odšel iz Bileće (Apih, str. 94), komandir taborišča Terzić pa je uvedel stari režim, podvojil je straže okrog zgradbe in jih namestil tudi v zgradbi na hodnikih z ukazom, da naj uporabijo strelno orožje ob vsakem ugovoru taboriščnikov. Mimo tega so v tem času zamenjali vrsto orožnikov in jih nadomestili s suroveži.

Proti vsemu temu so se jetniki pritoževali in v zvezi s tem poslali tudi pritožbo na notranje ministrstvo, obenem pa napovedali gladovno stavko, ki je dosegla svoj namen. Terzić svojih ukrepov ni smel uresničiti. Dne 30. maja 1940 se je vrnil tudi okrajni glavar Jojić, glavni upravnik taborišča, dan poprej pa je bil izpuščen prvi jeseniški taboriščnik — Franc Benedičič.

To je bil mesec, ko je Hitler začel z napadom na Nizozemsko in Belgijo ter s svojo ofenzivo proti Franciji.

»Razširjenje vojne na Belgijo in Holandsko je povzročilo veliko zaskrbljenost med malimi balkanskimi narodi. ki tudi čutijo, da jih neke imperialistične sile ogrožajo. Taka zaskrbljenost se opaža tudi pri nas v Jugoslaviji, ki se ne more pohvaliti, da bi mejila na prijateljske dežele. Nasprotno Jugoslavija meji na države, ki so doslej v različnih oblikah postavljale svoje pretenzije do Jugoslavije ali do posameznih njenih pokrajin ne glede na njihove nasprotne (nemške in italijanske) izjave,« je v delno že citiranem »odgovoru vsem vojnim hujskačem in klevetnikom naše partije« o tem pisal v št. 3—4 ilegalni partijski list »Proleter« in opozarjal na nevarno zunanjo politiko Jugoslavije, obenem pa v isti številki vpraševal: »Mar se bo nadaljevalo z dvolično zunanjo in notranjo politiko?«

Ta članek pozdravlja navezavo trgovskih stikov s Sovjetsko zvezo, obenem pa terja tudi 'pakt o medsebojni vzajemni pomoči s Sovjetsko zvezo, kajti:

»Sedanja vojna je prinesla strašno nevarnost tudi Jugoslaviji. Narodi Jugoslavije so drhteli za svojo usodo in pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije so nenehno, vedno odločneje in odločneje zahtevali, naj se spremeni omahljiva in sumljiva zunanja politika, ki je vodila narode Jugoslavije v neogiben propad. Toda borba za te zahteve, kakor tudi borba proti vojni je zavzela posebno odločen in širok obseg, ko se je jeseni 1939 začela druga svetovna vojna. Delavski razred Jugoslavije na čelu s Komunistično partijo Jugoslavije je drago plačal svojo borbo za neodvisnost Jugoslavije. Sto in sto delavskih borcev in komunistov je vrženo v koncentracijska taborišča. Na ulicah Beograda, Splita itd. je tekla kri delavskih borcev. Zatrt je ves resnični delavski tisk. Skratka režim Cvetković-Maček je izvršil besen napad na delavski razred, ki se ne samo nadaljuje, temveč postaja še srditejši.«

Kot dokaz takega postopanja je članek mimo koncentracijskih taborišč navajal tudi dogodke ob prihodu sovjetske trgovinske delegacije zaradi ratifikacije trgovske pogodbe, sklenjene med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo:

»Javnost do zadnjega trenutka ni bila obveščena o prihodu, ko pa je zvedela zanj, se je na hitro roko zbralo okrog 4—5000 delavcev in meščanov, da bi na kolodvoru pričakali in pozdravili sovjetske predstavnike. Policija je to bru-

talno preprečila; z bajoneti in puškinimi kopiti je razganjala zbrano množico v ogorčenje vseh Beograjčanov, ki so se začudeno spraševali, zakaj se to dela. Pri tem je policija aretirala nad sto mirnih delavcev in drugih meščanov ter jih potem v glavnjači pretepla...«

Tako je poročal »Proleter« v št. 3—4 o prihodu sovjetskih trgovinskih predstavnikov, med katerimi je bil po najnovejših odkritjih znanega revolucionarja in zgodovinarja delavskega gibanja pri nas — Franceta Klopčiča tudi prvi tajnik partijske organizacije na Jesenicah Ciril Košir, ki se je moral že v času Neodvisne delavske partije Jugoslavije pred buržoaznim nasiljem in brezposelnostjo zateči v tujino, v Sovjetsko zvezo, kjer je postal njen državljan. (Glej prispevek Fr. Klopčiča v tej knjigi zbornika »Jeklo in ljudje«.)

Ilegalno partijsko literaturo so v tem času prejemali tudi taborišč-niki v Bileći, za kar je poskrbela partijska organizacija v mestu in jo 'dostavljala' v neko votlo vrbo ob Trebišnjici na ozemlju, določenem za sprehod jetnikom. Tako so v tej vrbi prejeli tudi Prvomajski proglas CK KPJ. O tem proglasu navaja Milan Apih v svoji knjigi »Sredi pušk in bajonetov« (str. 93) neko zelo zanimivo pričevanje:

»Nekega dne, ko smo se ravno odpravljali na sprehod, je neki okoliški kmetič prišel pred našo kasarno in pomolil tak letak (Prvomajski proglas CK KPJ) pod nos žandarju, ki je stražil našo zgradbo. 'Tole sem našel na njivi, pa ne vem, kaj je, ker ne znam brati. Pravijo pa, da je nevarno!'

Ko je žandar videl, kaj ima v roki, je brž poklical narednika. Ta je začel kmeta na vse pretege spraševati, kje je dobil letak. Kmetič pa venomer svojo: 'Na njivi, brate — na svoji njivi! Saj vidiš, da je še ves od zemlje...'

'Ali veš, da je to komunistični letak?'

'Kako bi to vedel, če pa ne znam brati?'

'Pa si že slišal kaj o komunistih?'

'E, slišal, slišal! Kakor vidiš, rastejo kar iz zemlje in bodo gotovo zavladali v državi in na vsem svetu!'

Ne vem, ali je bil ta kmet res tako preprost, ali pa se je zvito pretvarjal. Žandar je najbrž verjel v prvo, ker ga je samo ozmerjal z budalo in ga nagnal iz kasarne...«

V »Pomurskem vestniku«« (7. maj 1959) sem naletel v odlomku nekega Kreftovega pisma z dne 19. maja 1940, da so se tiste dni 'po Štajerskem raznesle govorice, da sem že popolnoma prost (Kreft namreč), kar pa na žalost ne odgovarja resnici':

»Te vesti širijo samo zato, da bi ljudi nekoliko pomirili. Lahko si misliš, kako je v tej situaciji (verjetno je mišljena navezava stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo — op. M. Kl.) težko (oblasti) zagovarjati tako postopanje proti nam. Če bo pritisk na vlado še nadalje tako velik, nas gotovo ne bodo mogli več dolgo imeti tukaj in preselitev v Autovac — najzakotnejšo hercegovsko vas, s katero nam od časa do časa groze, bi bila tudi preprečena in edini izhod (za oblast) bi bil, da nas izpuste domov.«

V tem pismu je Ivan Kreft odkril tudi, da so v drugi polovici maja v Bileći govorili o novih izpustih:

»Za prihodnji teden je napovedan odhod večje skupine. Če se bo napoved uresničila, nas bo od začetnega števila ostala samo še dobra četrtina.«

Toda že naslednji teden je Ivan Kreft pisal o gladovni stavki, za katero je 'dal povod orožniški poveljnik, ki si je vtepel v glavo, da po hišnem redu ni dopustno, da bi vsi tukaj konfinirani skupaj večerjali ali obedovali':

»To je samo povod, vzrok je globlji. Kakor veš, nam že ves čas obljubljajo svobodo in odpravo taborišča. V preteklem tednu so imeli v načrtu odpust skupine 11 konfinirancev, pa jih do danes še niso odpustili, iz česar sklepamo, da prav tako njihova obljuba o likvidaciji taborišča po 1. juliju ni nič drugega kakor pesek v oči javnosti, ki je razburjena nad početjem vlade, ki je vse drugo kakor demokratična. Posebno beograjska javnost s stalnimi delegacijami in izjavami močno pritiska na odgovorne ljudi in energično zahteva razpust taborišča. Da bi to demokratično javnost podprli, smo zaenkrat stopili v omenjen dvodnevni gladovni štrajk...«

Še pred to stavko je 21. maja 1940 o poslabšanju razmer v taborišču pisal tudi Vencelj Perko dr. Ivu Štempiharju:

»... Gotovo se boš čudil, da Ti zopet pišem, vendar... je potrebno, da ste naši pravni zastopniki o vsem (kar se zopet dogaja v taborišču) natančno poučeni. Kakor sem Ti že javil, se je naš položaj... začel ponovno poslabševati. Sicer je res, da skušajo od časa do časa napraviti videz popuščanja, prav tako pa je tudi res, da se potem ponovno spravijo nad nas (v smislu proslulega hišnega reda). Pri tem (kakor vselej) prednjači poročnik Terzić. Dne 15. t. m. nam je odvzel odeje, ki smo jih nosili na sprehod k Trebišnjici... Dne 16. 5. je prišel v srbsko sobo in zagrozil: 'Ja ću vas naučiti pameti!' V makedonski sobi pa je dejal: 'Ja zapovedujem samo bajonetima'. Tako ta gospod po svoje tolmači upravnikove uredbe. Zdaj nam dovoli dohod v druge sobe po opravkih, zdaj pa zopet ne. Zadnjič... nam je prepovedal celo slovo od izpuščenih konfinirancev. Ti odnosi se zaradi takih in podobnih incidentov, ki jih skuša sam izzvati, vedno bolj zaostrujejo in so v nevarnosti celo naša življenja. Ker pri tem upravnik (Stajić) ne kaže volje, da bi nas zaščitil (pred Terzićem), notranje ministrstvo pa na naše pritožbe in spomenice ne reagira, smatramo potrebno, da o tem obvestimo svoje pravne zastopnike in jih opozorimo za vsak primer, če se nam kaj pripeti. Zato te prosim, da stopiš v stik tudi z drugimi pravnimi zastopniki in da skupaj obvestite merodajne, kako v taborišču z nami postopajo in jih spomnite na odgovornost (ki bo padla tudi nanje), če se komu izmed nas kaj pripeti in ponovno terjajte odgovor na naše pritožbe in spomenice, ki smo jih poslali notranjemu ministrstvu 17. februarja, 11. marca in 30. aprila 1940. Pritožbe so bile podpisane in kolkovane, vendar do danes nismo prejeli še nobenega odgovora.«

Šele v času gladovne stavke in zaradi ponovnih protestov zlasti beograjske demokratične javnosti, so se na notranjem ministrstvu prvič zganili, kakor sem zasledil v že citiranem Kreftovem pismu, objavljenem v Pomurskem vestniku (maja 1959):

»Da naša akcija (gladovna stavka) ni ostala brez uspeha, potrjuje dejstvo, da je sam pomočnik notranjega ministra smatral za potrebno, priti danes v nedeljo v notranje ministrstvo in nam sporočil, da bo takoj o vsem obvestil notranjega ministra. Istočasno pa je izjavil, da notranji minister za vso stvar ne nosi odgovornosti, ker je s svoje strani že zdavnaj pristal na likvidacijo taborišča. Tisti, ki mu mečejo pri tem polena pod noge, se po njegovi izjavi nahajajo na policiji v Ljubljani, Skoplju in Beogradu...«

Tako so se na notranjem ministrstvu izgovarjali na podrejene organe verjetno v upanju, da bo tudi ta novica, kakor vse druge o Bileći, prodrla v javnost in učinkovala nanjo pomirjevalno. Dejstvo je, da je

novica o gladovni stavki v Bileći dosegla Jesenice že v času, ko je dr. Ivo Štempihar pripravljal v imenu svojih bileških klientov Venclja Perka, Ignaca Kralja, Franca Benedičiča in Jožeta Umeka tožbe proti banski upravi Dravske banovine. Kakor sam pravi v pismu Venclju Perku z dne 30. maja 1940, je imel vse tožbe razen njegove in deloma Kraljeve napisane že 22. maja, odposlal pa jih je 26. maja. Kot prvo je napisal Benedičičevo, ker se mu je zdela najlažja, potem pa Umekovo in tožbo za Tomaža Godca, ki je bil — kakor zvemo iz omenjenega dr. Štempiharjevega pisma ta čas konfiniran v šentpetrski kasarni v Ljubljani. Prav dogodki, o katerih mu je pisal Vencelj Perko 21. maja (to samo domnevam), še bolj pa dogodki, do katerih je prišlo v taborišču v Bileći po 22. maju 1940 (ta datum omenja sam) so dr. Štempiharja zamudili, ker jih je hotel preveriti, in nato vnesti v Kraljevo tožbo, ki je 'prišla na vrsto kot predzadnja', in v Perkovo tožbo, ki jo je dokončal šele 30. maja kot 'zadnjo', ker je bila 'najtežja', kakor je Venclju Perku istega dne napisal v pismu sam in dejal, da se mu je to zdelo 'koristno', ker mu ni bilo treba enakih stvari v vseh tožbah prepisovati, marveč je te stvari v Perkovi tožbi 'sproti pilil in jih jasneje izražal'.

V tem pismu govori dr. Štempihar tudi o nekem Kraljevem pismu, ki ga je prejel tiste dni in v katerem mu je Ignac Kralj predlagal, da 'bi notranje ministrstvo obvestil o vsebini razlogov, ki jih je banska uprava navajala v opravičilo konfinacij'. Ta domislek se je zdel dr. Štempiharju dober:

> »To nameravam čimprej storiti, ne morem pa takoj, ker moram navedbe za tako poročilo skrbno prerešetati in jih skrčiti na suhe zglede (ter z njimi jasno pokazati), kako ničevni in izmišljeni so bili konfinacijski razlogi v navedbah banske uprave.« (Dr. Št. v pismu Perku 30. 5. 1940)

Iz 'specifikacije stroškov' je razvidno, da je dr. Štempihar v zvezi z Bilećo maja 1940 — 1. maja 1940 pregledal 'informacije o intervencijah', prejel Bajukovo pismo in mu odgovoril nanj, pisal dr. Ribarju in dr. Prodanoviću v Beograd, 5. maja pisal Venclju Perku, 9. maja izpisoval beležke iz pisma dr. Ribarja in sestavil peticijo pravnih zastopnikov na ministra za notranje zadeve, izpisoval beležke iz pisma dr. Modica, pravnega zastopnika prof. Mirka Koširja, napravil zaznambe roka za tožbe zoper odločbe banske uprave, 11. maja pisal dr. Modicu, Venclju Perku v Bileće in dr. Ribarju v Beograd, imel telefonski pogovor z dr. Modicem, 15. maja je ponovno pisal Venclju Perku (to pismo je ohranjeno, v njem pa v glavnem piše, da so 'govorice o vdanostnem Osvaldovem pismu Janezu Erlahu izmišljene') in Perkovi sestri Delopustovi, 18. maja si delal beležke iz Perkovega pisma, 20. maja je pisal Venclju Perku dopisnico v Bileće, že pred tem pa se je 17. maja lotil in dokončal Benedičičevo tožbo na upravno sodišče proti banski upravi in se s tem delom (za Umeka, Perka, Kralja, Godca) ukvarjal vse do 30. maja. V zvezi s tem (vsaj tako domnevam) je 21. maja ponovno pisal dr. Ribarju v Beograd, 23. maja si je napravil beležke iz Perkovega pisma, 27. maja je poslal brzojavko dr. Ribarju (morda prav zaradi

stavke v Bileći) oziroma, kakor je razvidno iz prej omenjenega pisma Venclju Perku, sporočil 'sporočilo, ki ga je prejel od Mirka (Koširja), in mu hkrati pisal pismo, prav tako, kakor je glede omenjenega Koširjevega sporočila iz Bileće pisal tudi prof. Mirku Koširju v Bileću (naj citiram dr. Štempiharja):

»Sporočilo, katero sem prejel od Mirka, sem brzojavil v Beograd dr. Ribarju, od njega pa še nimam sporočila o izvršenem. Upam, da se je položaj popravil.«

Verjetno je dr. Ribar takoj po prejemu brzojavke interveniral in morda prav on povzročil, da je notranje ministrstvo prvič reagiralo? O vsem tem je pisal istega dne še dr. Modicu in dr. Dečku v Zagreb.

Ko je 30. maja 1940 pisal Venclju Perku, še ni vedel za Benedičičevo izpustitev. Toda že 1. junija 1940 si je zabeležil: »Zaznamba vrnitve Benedičiča, zaznamba prejema Vencljevega pisma.« (Specifikacija stroškov). Toda prepis tožbe za Benedičiča je že 30. maja 1940 odposlal v Bileću prav tako kakor prepise za Kralja, Umeka in Perka kot priloge Perkovemu pismu ("4 priloge: A—Č). Ohranjena je samo Perkova tožba, naslovljena na upravno sodišče v Celju:

»**Tožeča stranka:** P e r k o Vencelj, delavec in župan, Javornik, t. č. na prisilnem bivališču v Bileći, ki jo zastopa s pooblastilom pri že vloženi tožbi tožnika z dne 20. 5. 1940 izkazani: odvetnik dr. Ivo Štempihar, Jesenice na Gorenjskem (Slovenija) »Hotel Triglav«.«

V današnjih časih bi človek skoro prezrl ta, za dr. Iva Štempiharja značilen pa tudi pogumen naslov, v katerem ni rabil uradne in še iz časov monarhofašistične Živkovićeve diktature izvirajoče kot edino dovoljene oblike za Slovenijo: Dravsko banovino, s katero so Slovenijo kot narodno skupnost, s tem pa tudi Slovence kot narod v letih monarhofašistične diktature črtali iz zgodovine. Dr. Štempihar pa, kakor je razvidno iz glave njegovih spisov je rabil dosledno in verjetno tudi kot protest proti velesrbskemu jugoslovanstvu izraz Slovenija, ki ga 'tožena stranka' uprava Dravske banovine ni upala uporabljati, čeprav se je v tem času širokoustila o svojem 'slovenstvu'.

»**Tožena stranka:** Kraljeva banska uprava dravske banovine v Ljubljani. Zaradi odločbe tožene stranke z dne 6. 5. 1940.«

S to tožbo je prešla zadeva konfiniranih v Bileću v svojo drugo fazo, s katero pa se bomo seznanili v IV. knjigi zbornika »Jeklo in ljudje«.

Konec 1. dela.

Bertolt Brecht

PESEM O SA-MANNU

Želodec mi je krulil.
Zaspal sem od gladu.
Deutschland erwache!
Me zbudil klic je v snu.

Za klicem sem marširal,
Ne da bi vedel kam.
Baje v Reich Tretji gremo
In kruh baje bo tam.

In ko sem že marširal,
Ga vidim: debeluh
Ob meni je korakal
In kričal: Delo! Kruh!

On v visokih škornjih
In najbrž sit kot bog.
Ob njem korak ubiral
Sem gladen, bosonog

Rad v levo bi marširal,
Me v desno sune on.
Zdaj stopam na povelje
Kot slep rudarski konj.

In z njimi, ki so siti,
Korakam gladen, bled
V Reich Tretji, kjer znabiti
Za lačne ne bo skled.

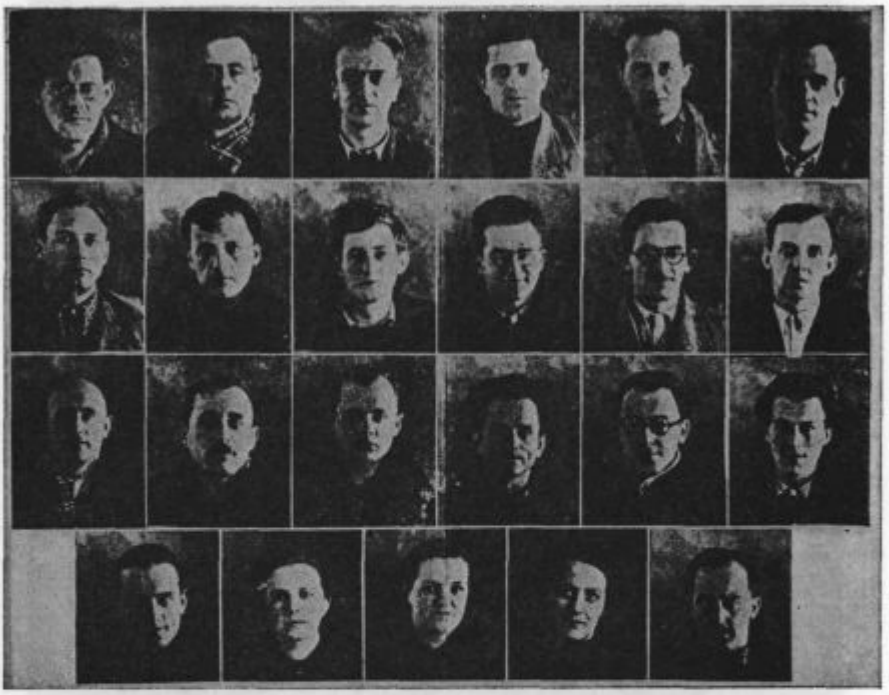
Revolver so mi dali:
Ubij ga! Tvoj sovrag!
Šele, ko bil je mrtev,
Sem videl: bil je brat.

Zdaj vem: tam so mi bratje,
kjer vse nas druži glad.
A jaz še z njim marširam,
z njim, ki je moj sovrag!

Tako je brat umrl.
Jaz sam sem ga ubil.
A vem: če brat ne zmaga,
bom v črni bedi zgnil.

(Prepesnil Miha Klinar)

Билећа — Панорама Требишњице
БИЛЕЋА
Билећа — Главни извор Требишњице

Slovenski interniranci v Bileći

1. dr. Dušan Kermavner
2. **Ignac Kralj**
3. Oskar Kovačič
4. **Franc Benedičič**
5. Ivan Keše
6. Jože Umek
7. Milan Apih
8. Štefan Kovač
9. Rudi Koren
10. prof. Mirko Košir
11. Aladar Kardoš
12. Peter Šprajc
13. Ivan Kreft
14. dr. Alojz Mihelčič
15. Alojz Ocepek
16. Alojz Hochkraut
17. Rudi Čačinovič
18. Vili Maurer
19. Stanko Bajuk
20. Anica Vipotnik
21. Angelca Ocepek
22. Pepca Kardelj
23. **Vencelj Perko**

3001/39-3o374o

N o t r a n j e m i n i s t r s t v o ,

B e o g r a d .

Predmet :

Dr. Štempihar Ivo, odvetnik na Jesenicah, kot pravni zastopnik v Biljeću v taborišču konfiniranih pooblastiteljev :

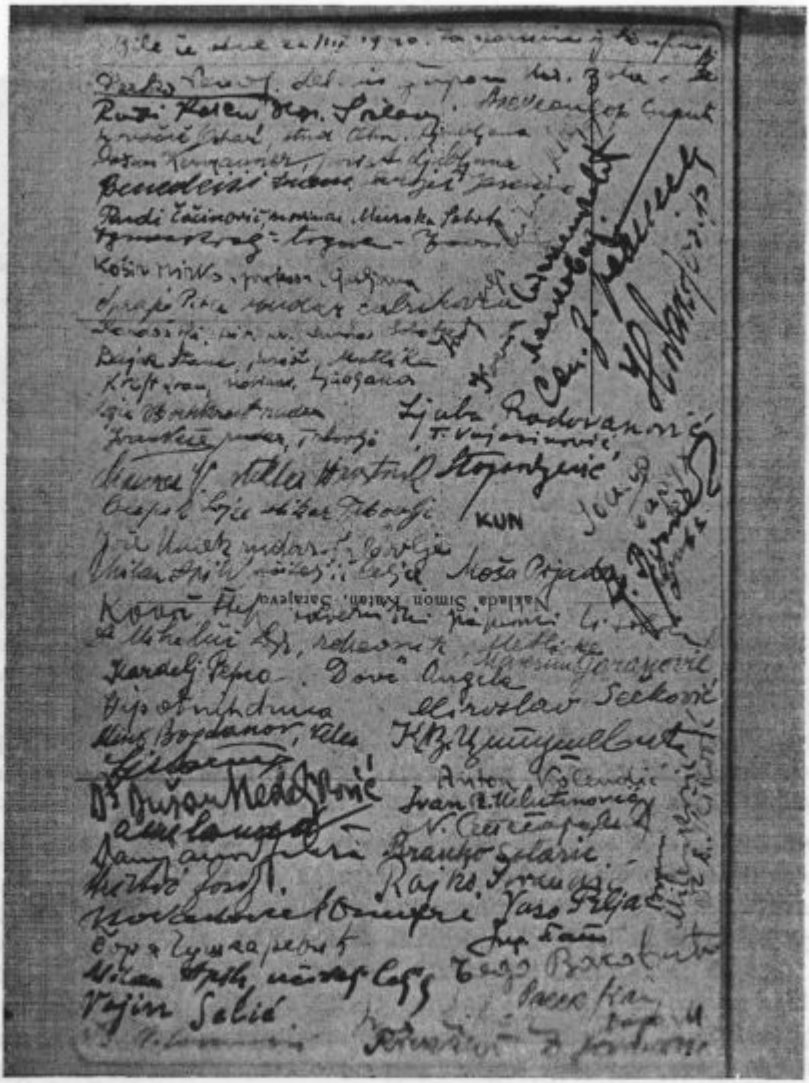
1/ Benedičiča Franca, krojača, Jesenice na Gor.,
2/ Kralja Ignacija, trgovca, Javornik na Gor.,
3/ Perka Venclja, župana /predsednika občine/ na Koroški Beli, Javornik na Gor.,
4/ Umeka Jožeta, rudarja, Loke 384 - Trbovlje;

vloži nadzorstveno pritožbo v smislu §a 133 in sl. z.u.p. in čl. 2 uredbe z dne 15.12.1939.

Z dobesedno enakimi odločbami z dne 6.2.194o sta policijski komisariat na Jesenicah in okrajno glavarstvo v Laškem odredila zgoraj navedenim pooblastiteljem prisilno bivališče v Biljeću, kjer bodo stanovali pod oblastvenim nadzorstvom v taborišču in kamor so dospeli poleg ostalih konfinirancev tudi navedeni štirje pooblastitelji podpisanega dne 6/ 1o.2.194o. Policijski komisariat je storil to glede pooblastiteljev od 1/ do 3/ pod opr.št. Pov.168/1, okrajno glavarstvo v Laškem glede pooblastitelja 4/ pod opr.št. 57/4-4o.

Dobesedna enakost zadevnih odločb, čeprav so bile izdane - celo istega dne - od dveh oblasti tako različnega in oddaljenega sedeža, ki dokazuje, da so bile izdane navedene odločbe po nalogu oblasti višje stopnje, in ne iz lastnega preudarka oblasti, ki sta odločbe podpisali, tako da je dejanski odreditelj prikrit in neznan. Da odločbe niso bile izdane po lastnem preudarku tistih oblasti, ki sta odločbe podpisali in ki sta po redu stanja res pristojni, potrjuje tudi okolnost, da zgoraj navedeni konfiniranci niso izza 16.12.1939 izvršili prav nobenega dejanja, ki bi imelo značaj motenja javnega reda in miru. Umek Jože pa se je nahajal ob času izdaje odločbe celo v zaporih uprave policije v Ljubljani, torej niti ni bil na svobodi.

Faksimile 1. strani pritožbe dr. I. Štempiharja glede interniranih Venclja Perka, Ignaca Kralja, Franca Benedičiča in Jožeta Umeka

Podpisi internirancev, med njimi podpis slikarja in velikega revolucionarja Moše Pijadeja

Đ. Andrejević-Kun: Žandarji mučijo Mošo Pijada (Risba v Bileći 1940)

2)

ODVETNIK
Dr. IVO ŠTEMPIHAR
ZAPRISEŽENI SODNI TOLMAČ
ZA ANGLEŠKI, FRANCOSKI IN NEMŠKI JEZIK
JESENICE NA GORENJSKEM
(SLOVENIJA)
HOTEL „TRIGLAV"
Telefon št. 641 Poštni čekovni račun št. 10.539
Pisarna je v sobotah popoldne zaprta

224337
3o374o

Jesenice na Gor., dne 18.2.194o.

S.
Vencelj Perko, župan občine Koroška Bela,
t.č. Bileće - zetska banovina.

Dragi Vencelj,

Tvoja sestra je zvedela, da imam danes v Kranjski gori pri sodišču Tvojo razpravo s KID, kar je bilo razpisano 9.t.m., ker se je KID odpovedala dokazu po spisih Upravnega sodišča v Celju, in mi je izročila priloženo pismo za Tebe, da ga priložim svojemu.

O poteku razprave Ti poročam z dostavkom ob koncu pisma. Zdaj pa se lotim Tvoje in Tvojih tovarišev tekoče zadeve. Izmed konfinirancev zastopam tudi Umeka Jožeta iz Lok 384, Trbovlje, pa še ne vem, ali je dospel v Bileće. Za Vas tri /Tebe, Kralja in Benedičiča/ sem doslej napravil redno pritožbo, kakor tudi za Umeka, nadalje nadzorstveno pritožbo na notranje ministrstvo posebno zaradi ravnanja pri odvodu. Sklep občinskega odbora Koroška Bela je že sestavljen in soglasno sprejet in odide na različna mesta. Prepis nadzorstvene pritožbe je pripravljen, da pojde s spremnim pismom na razne naslove. Oskrbel sem si "Kućni red za konfinirce u Biljeću", in sicer iz Beograda, torej mi je znan. Vendar mislim, da to pismo prejmeš, ker izvira od Tvojega in ostalih konfinircev pravnega zastopnika, ki je po odvetniškem zakonu upravičen biti v zvezi z Vami. Razun tega sem obveščen, tudi iz Beograda, da je g.sreski načelnik v Bileću korekten uradnik, ker je on najbrže nadrejen upravniku taborišča, kaže, da zahtevate konfinirci, da ima vsaj mesečne, če ne štirinajst dnevne raporte v taborišču on, seveda, kolikor se ne bi mogli sporazumeti z upravnikom samim glede dobrega ravnanja.

Vsi svojci Vaši se zelo brigajo za Vašo usodo in so stalno pri nas, Vaših zastopnikih. Kar se mene tiče, mislim, da sem doslej vse, kar je treba, vsaj pripravil, če ne tudi storil. Bil sem tudi na davkariji, kjer so se pa žalibog postavili na stališče, da se tiče letošnja fasija lanskega obrata; zato sem Vaše svojce opozoril, naj fatirajo po lanskem in naj pripomnijo, da so Vas dne 7.t.m. odvedli v konfinacijo. Občinski svet na Jesenicah bo imel v ponedeljek priložnost, da se peča z zadevo, zaradi Benedičiča, ker prebiva v občini, zaradi Vaju pa, ker sta obč.funkcionarja, čeprav v drugi občini. Vloga za trg. zbornico je pripravljena. Z ostalimi zastopniki iščem stikov v svrho čimbolj skladnega in uspešnega, pa tudi odločnega nastopa.

Ko moram zdaj zaradi odhoda k sodišču pretrgati to pismo do poročila o razpravi, Te prosim, da sprejmeš od mene in od ostalih znancev najboljše pozdrave in želje, kar velja tudi za sledeče moje znance, o katerih sem zvedel, da so doli, ozir.ki jih zastopam.: Kralja, Benedičiča, Kermarvnerja, [redacted], Bajuka, Koširja, Korena, Šprajca, dr.Mihelčiča, Apiha, Kovačiča, Ocepka, Hochkrauta, dr.Kovača, Maurerja, Kešeta, Umeka, Kardoša, Čačinoviča, Kardeljevo, Dovčevo in Vipotnikovo.

Zanimalo Te bo, tudi ostale, da je ban dr.Natlačen odgovoril na moje pismo in sem dobil odgovor en dan po Vašem odhodu, piše pa, da je bilo dotično svarilo, ki ga je potrdil, mišljeno blagohotno in da naj ga tudi jaz blagohotno obravnavam. Jaz sem prejem pisma potrdil, se zahvalil za pismeno potrdilo ustmenega svarila in ga opozoril, da so včasih - in taki časi so sedaj - blagohotnosti neprijetne in nezaželene. Tako se je ta korespondenca tudi končala.

Še enkrat : Najlepše pozdrave :

Perpiva korespondenca, razlika pisma, ker je minister sod. pol. razsojal prejšnje odločbe

Prvo pismo dr. Štempiharja V. Perku v Bileću

ODVETNIK
Dr. IVO ŠTEMPIHAR
ZAPRISEŽENI SODNI TOLMAČ
ZA ANGLEŠKI, FRANCOSKI IN NEMŠKI JEZIK
JESENICE NA GORENJSKEM
(SLOVENIJA)
HOTEL „TRIGLAV"
Telefon št. 641 Račun Poštne hran. št. 10.539
Pisarna je v sobotah popoldne zaprta

3o3Q4o Jesenice na Gor., dne 26.2.194o 4/

G. Vencelj Perko, župan občine Koroška Bela,
B i l e č a , Zetska banovina.

Dragi Vencelj,

v odgovor na Tvojo dopisnico z dne 21.t.m. sporočam najpreje, da je obč.K.B. napravila sklep uprav 21.t.m. Na seji obč.odbora na Jesenicah je bil predlog prošnje na bana, naj hitro reši pritožbo in ji ugodi, zavrnjen molče /brez pojasnila/ s 14 : 8 glasovom. V Tvoji tožbi ca.KID je napravil prepis sodbe Franc in Ti ga - kakor mi pove sestra Mohoričeva - že poslal. Zato mislim, da ne potrebuješ o razpravi drugega podatka, kakor mogoče tega, da dr.Puc ni vedel za odločbo ministrstva in je bil nekoliko presenečen. Navsjal ni proti njej ničesar. Utemeljitev sodbe pa meni ni všeč, ker razlaga odločbo ministrstva tako, da samo posredno - "implicite" - razveljavlja odločbo z dne 6.3.1937, in ne, da jo izrečno razveljavlja. Bomo videli; hladnost je na mestu.

Z odborniki K.B. sem v stikih. Vendar ne v preveč dobrih. Tako sem šele v petek, 23.t.m., da je obč.tajnik /novi/ odsoten že od 19.t.m. in ga še ni nazaj. V petek je tudi odšel Edi, ki pa se je včeraj popoldne vrnil po kratkem bivanju v Ljubljani v bližini št.peterske cerkve. Po mojem je šlo za dogovanje, kako je prišel Edi v posest hišnega reda v poslopjih KID, ker se neki sklep občine K.B. sklicuje na to, da mu je ta hišni red znan.

Nacova žena je bila pri meni in vprašala za nasvet, ali kaže napraviti vloge na pol. komisariat in na bana, in sicer poleg pritožbe, ki je bila napravljena. Opozoril sem jo na to, da je po postavi predvidena pritožba že napravljena, da so izvršeni tudi vsi drugi, kolkovani in nekolkovani opravki, vsled česar mislim, da bi bili z nadaljnimi vlogami zvezani samo izdatki za kolke, torej izdatki, ki sicer niso veliki, vendar v teh razmerah težko pogrešljivi. G. Ban je že v trboveljskem primeru odkrito izjavil, da pripročnikov v teh predmetih ne sprejema in ne posluša. Meni je ta izjava g. bana pravzaprav zelo všeč. To je tako, kakor če se ježiš, da Ti streha zamaka, pa si nsenkrat opazil luknjo, skozi katero zamaka. Sedaj veš za vzrok in vir zamakanja. Kar imam v Nafovljici vselej kak opravek, doženem tam dobre zveze za intervencije, posebno pa v Zagrebu in v Belgradu.

Od prepisov mojih pritožb, izdelanih in vloženih za Vas, sem vse uporabil, razun priloženega, ki ~~je bi~~ se tiče nadzorstvene pritožbe na ministrstvo. V ostalem se bojim, da priloge niso prikladna stvar pri pismih. Zato mi oprosti, če ne bo druge priloge, kot prej omenjena. V bistvu sem napravil podobne pritožbe, kakor v drugih primerih začetkom januarja, samo to sem še dodal, da je v pritožbi obenem tudi urgenca odločbe o rešitvi pritožbe v smilu čl.22 zakona o državnem svetu. Učinek take pripombe v vlogi Ti bože znan. Na žalost je rok v zakonu - za dane primere- zelo dolgočasen.

Upam, da si že v posesti mojega čeka, ki je iz neke poravnave. Vsi se tukaj trudimo v danem smislu. Tudi Aleš sem opozoril na to, da bo več skupaj razun ohega.

Prav lepa hvala Tebi in vsem ostalim, ki se podpisujejo ~~vsi~~ čitljivo, za pozdrave, ki si jih sporočil. Želimo Vam vsem skupaj moči in volje za prestajanje obstoječih razmer in uspeha v skrajšanju njih. Dotlej pa ohranite dobro voljo, zdravje in bodite gotovi, da tukaj ne mislimo vsi skupaj na dosti drugega, kakor na Vas. Kadar imaš kake želje /ali jih imajo ostali/, se kar javi. Če le mogoče, bomo ustregli kar najhitreje.

Pozdrave :

1 priloga.

Pismo dr. Štempiharja V. Perku s poročilom o zavrnitvi predloga opozicije v jeseniškem občinskem odboru, da bi se le-ta zavzel za izpustitev konfinirancev iz Bileče

ODVETNIK
DR JOŽA VILFAN
KRANJ, Vidovdanska cesta 5
(POLEG SODIŠČA)
Račun Poštne hranilnice št. 17.884

V soboto popoldne je pisarna zaprta

KRANJ, dne 7. marca 194

Dragi Venceljl!

Padel sem tako globoko v odvetniško rutino, da se kar težko spravim do pisma, katerega ne narekujem v stenogram. Zato Ti tako pozno odgovarjam na dopisnico z dne 21.2.t.l.

Vsi smo bili veseli, da si se oglasil in da si nabral toliko podpisov. Da je tudi Ivan pri vas, sem šele tako zvedel. Toliko vas je, da je človeku zunaj Bileće kar nerodno.

Sprašuješ, kaj smo napravili. Zastopam Dovčevo in Kardeljevo. Vložil sem pritožbo in sedaj urgenco, ta mi daje pravico, da v treh mesecih vložim tožbo na Upravno sodišče, če ne dobim nobene rešitve. Vložil sem tudi nadzorstveno pritožbo. Kolektivno smo pa zastopniki v teh zadevah zahtevali od Odvetniške zbornice, da napravi svoje.

Pravno se mi zdi stvar popolnoma jasna, vsaj za vse tiste izmed vas, ki so bili pregnani iz svoje domovinske občine. Glede teh je primena uredbe gotovo pro-

tiustavna. Samo da bo Upravno sodišče imelo toliko poguma, kot ga je imelo svoj čas za Natlačena! Formalno so pa konfinacijske odločbe tako in tako nezakonite.

Naša Odvetniška zbornica je pa taka kot vedno.

Ali smo kaj napravili privatno, pa ne spada v to pismo. Na vsak način skrbimo sedaj predvsem za vas v Bileći.

Prosim Te, povej Korenu, ki me je tik pred odhodom prosil, naj zanj vložim pritožbo, da sem odstopil zastopstvo dru Vitu Kraigherju, ki je lažje priskrbel potrebne podatke.

Gospod
P e r k o Vencelj
delavec in župan
Bileća, Sresko načelstvo - Konfinacijsko taborišče.

Iskreno pozdravljamo Tebe
in vse tovariše

Hotel »Bristol« v Bileći, kjer je bil leta 1933 »interniran« dr. Marko Natlačen, od leta 1935 dalje klerofašistični ban Dravske banovine, in kjer je dr. Ivan Ribar sprejel leta 1940 konfinirance

УПРАВА ОПШТИНЕ КОРОШКА БЕЛА РАЗРЕШЕНА ЈЕ ДУЖНОСТИ

Љубљана, 19 марта

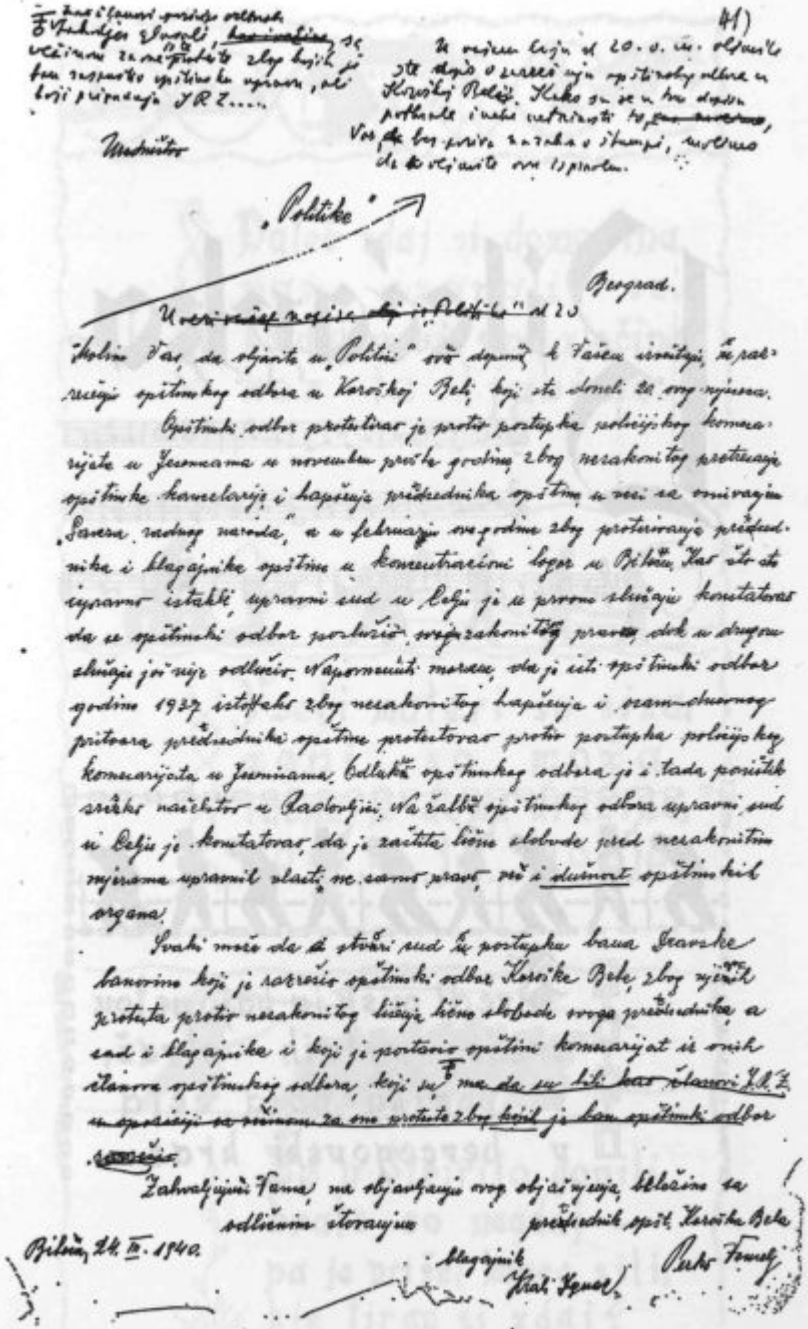
Бан Дравске бановине др. Марко Натлачен разрешио је дужности целу управу општине Коришка Бела која се налази у близини Јесеница.

Против претседника ове општине г. Венцла Перка пре извесног времена полицијски комесаријат у Јесеницама повео је истрагу у вези са његовим политичким радом. Цела општинска управа на својој седници у децембру прошле године упутила је протест захтевајући да се поступак против претседника обустави и да се поведе истрага против органа полицијског комесаријата. Срески начелство у Радовљици поништило је ову одлуку општинског одбора, а банска управа одбила је жалбу. Управни суд у Целу после тога расмотрио је жалбу општинског одбора и констатовао да је одлука среског начелства у Радовљици незаконита. Општинска управа у Коришкој Бели после 15 фебруара ове године одлучила је да поново протестује против поступка комесаријата, али је и ова одлука општинског одбора поништена.

У вези са овим одлукама општинског већа бан Дравске бановине разрешио је сада дужности целу општинску управу у смислу § 130 општинског закона, мотивишући своју одлуку важним општим државним интересима. У исто време бан др. Натлачен поставио је привремени општински управни одбор на чело са г. Јанезом Ерлахом.

ХСС У СРЕЗУ МАКАРСКОМ

Članek v »Politiki« o razrešitvi zakonito izvoljenega občinskega odbora Koroška Bela.

Faksimile rokopisnega osnutka Perkovega in Kraljevega pojasnila na članek v »Politiki«

Bilećanka

Sredi puška in bajonetov,
sredi mrtvih straž,
se pomika naša četa
v hercegovski kras.

Daleč zdaj si, domovina,
nas izgnali so,
ko da krivi smo zločina,
ker te ljubimo.

Vzeli materi so sina,
ženi so moža,
lačna je doma družina,
došli je gorja.

Že v Sibirijo gonili
brate so negdaj —
pa je prišel konec sili,
kje tiran si zdaj?

Ko brez pušk in bajonetov
prosta nam bo pot,
stopala bo naša četa
svobodi naspro̍t!

Refren

Čuje se odmev korakov
po kamenju hercegovskem.
Hejaho, hejaho!

Novi notelnik za kot upor v Vinzendre (svoje
jim tragem.) Dokaz Gaskij jaze in tovarišii, kater
so bili tam konfinirani. leta 1934.

Pesem konfiniranca,

I
Greh puška in bajonetov
sredi matkih stez,
se pomika na leto
s bilečanski tabor,

II
Dolež golaj si domovina,
moj zjunaj sv,
to da kaviš smo zločinci,
ta ljubimo.

III
Vzeli matere so sina,
žene so moža,
žalina je, domna dežela,
dosti je gorja.

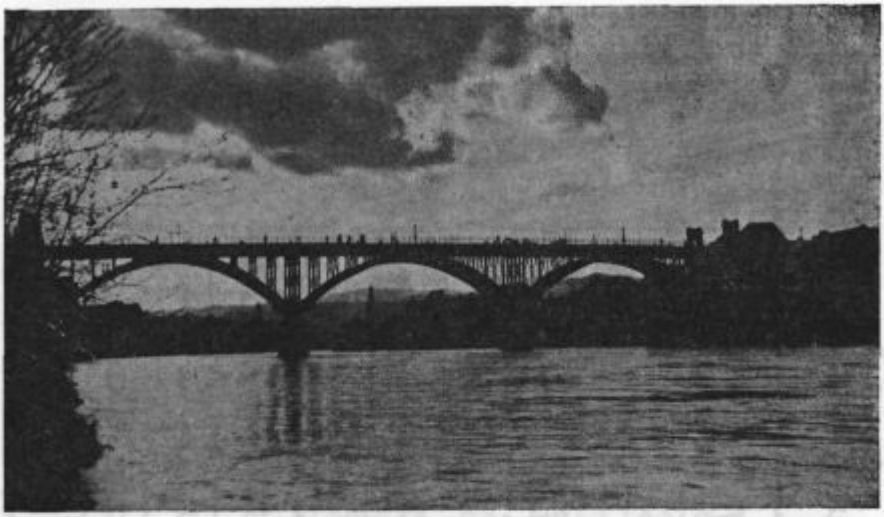
IV
Za v Libirijo gonili,
brate so nekdaj,
pisal pa je roder sil,
kje tvoj je golj?

V
Stroji smrte in trpljenja,
skozi ječe mrak,
pisko novo bo življenja,
cujte mu koraki!

VI
Ko brez puška in bajonetov
pro ta naša bo pot,
bratska bo ta naša leta
svobode nasproti!

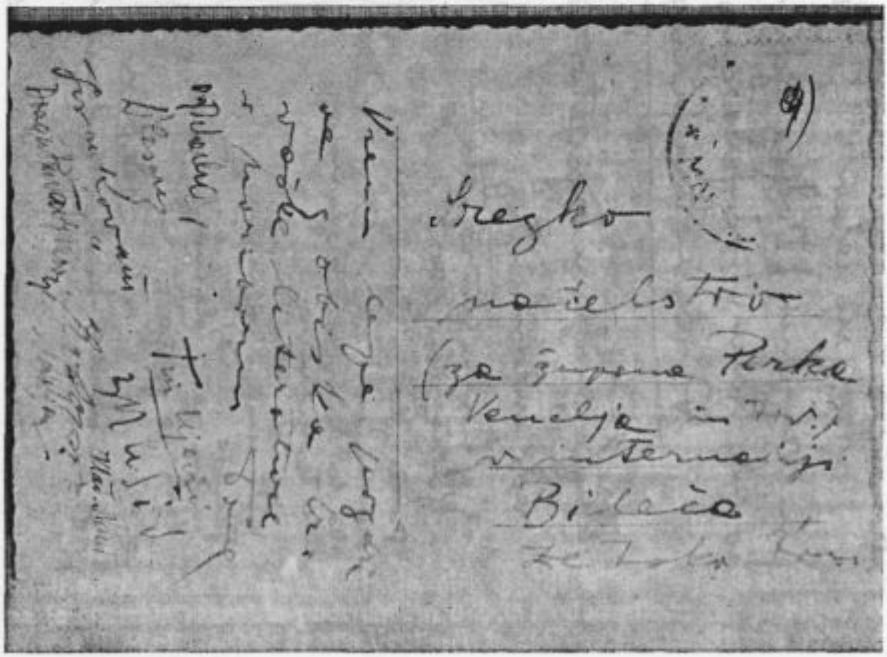
Refren
Igra se odmev korakov, po tovarišu tovarišem, he-ja-ho, he-ja-ho,

Zadnja stran Perkovega pisma dr. Štempiharju z Bilećanko, takrat najslovljeno še s Pesmijo konfinirancev

Razglednica iz Maribora — Most čez Dravo...

... s pozdravi Toneta Čufarja ter hrvaških in srbskih književnikov Venclju Perku v Bileću (med njimi Vladimir Nazor, Avgust Cesarec, Ivan Goran Kovačić, Tin Ujević, pa tudi največji srbski komediograf Branislav Nušić)

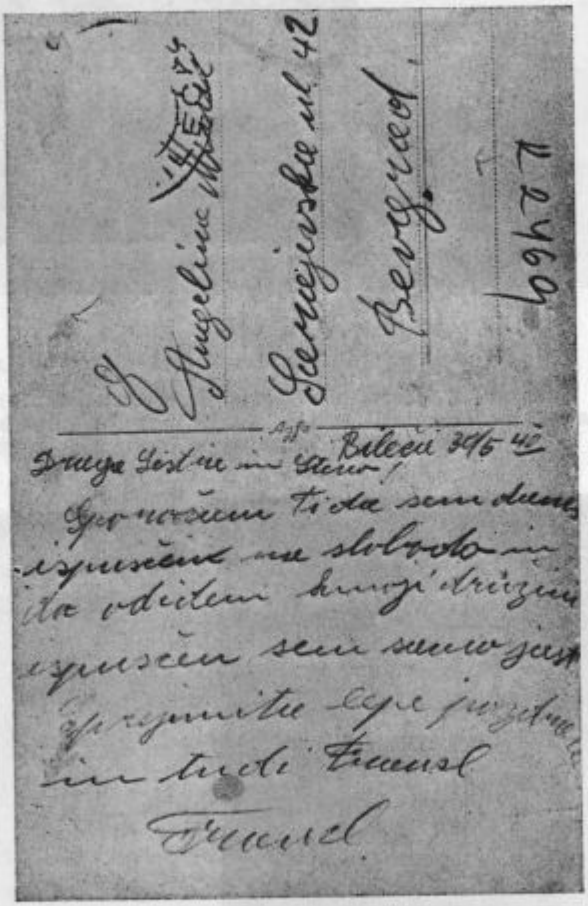

Na Trebišnjici, kjer je bila slovita vrba, v katero so skrivali konfiniranci pisma, ki niso smela skozi taboriščno cenzuro in po katera je prihajal tajni kurir

France Benedičič

Benedičičevo sporočilo sestri o izpustitvi iz Bileče

IV

Neizbrisne sledi

Ivan Jan

SPOMINI NA ZGORNJESAVSKO DOLINO

Posvečeno je vam, ki ste v trdo orali,
vam, ki niste se bali dvigniti svojih pesti!
Vam, ki življenje ste dali,
za nas, za svoje ljudi!

Pred vojno, še nedorasel mladenič, sem bil enkrat samkrat v tej romantično lepi dolini, zato ne krajev ne ljudi tam nisem prav nič poznal. In vendar me je doletelo, da so me sredi junija 1943 iz gorenjskega odreda premestili v tiste kraje, v miru in za izletnike tako neskončno lepe, takrat med vojno pa za partizanski boj in gibanje tako nevarne in neugodne. Ljudje, ki so me poslali v te kraje, so me poučili, da takrat v teh krajih ni bilo partizanov in da so organizacije Osvobodilne fronte v teh dveh letih boja po dovžanski decembrski vstaji 1941 utrpele že nekaj hudih preizkušenj, izdajstev in aretacij. Rekli so mi, da bo treba začeti z vsem skoro znova in da je v tej dolini ostal le še kak zaupnik ali aktivist, druge organizirane pa so pobrale aretacije, streljanja in taborišča.

Prav zaradi tega sem se znašel pred precej težavno nalogo, kako obnoviti osvobodilno gibanje v tej dolini, ki je bila v tistih časih za Nemce važna prometna žila, s cesto in tik ob njej še z železnico z mnogimi mostovi, pa še s predorom skozi Karavanke, skozi katerega je držala železniška proga s koroške strani na Gorenjsko. To pa je pomenilo, da so bile po vseh vaseh od Hrušice do Rateč različne močnejše in manj močne nemške posadke.

In če temu dodam še dejstvo, da je bil ta prelepi košček naše zemlje ob nekdanji državni meji in da so bili prebivalci v Dolini izpostavljeni že pred vojno nacistični propagandi, ki se je zažrla v nekatere, zato pa toliko bolj nevarne domačine, potem si lahko mislimo, da je bila Dolina za partizane takrat zelo trd oreh.

Obmejno prebivalstvo je bilo izpostavljeno različnim vplivom, ki jim je podlegalo dolga desetletja pred vojno. Zato so tisti napredni ljudje, predvsem železničarji in delavci, ki so se vozili v jeseniško železarno, imeli zelo težavno delo. Poleg tega so po vsej ozki Dolini sama strma pobočja s hudourniki, skalami in grebeni. Tak teren pa za partizanske enote kljub gozdovom ni bil preveč prikladen. To sem moral

poudariti, ker sem dolgo nihal med dokumenti in spomini, potem pa sem se odločil za srednjo pot, za dokumentirane dogodke, oprte na svoja doživetja in spomine. Tak zapis oziroma zapisi bodo bralcu povedali najbrž več kot suho naštevanje zgodovinskih podatkov, saj bi bili ti kljub trudu in brskanju po arhivih nepopolni in polni nepojasnjenih vrzeli, lahko pa bi bili tudi krivični ljudem in dogodkom v tej dolini.

Prihod v zgornjesavsko dolino in srečanje z Ivanom Krivcem

Začelo se je sredi junija 1943 na Jelovici. Vinko Hafner, takrat član pokrajinskega komiteja za Gorenjsko, in Stane Kersnik-Jelovčan, sta nas po daljšem razgovoru nekaj odbrala in odpeljala s seboj. Radovedni smo bili, kaj nas čaka, kam odhajamo, a zvedeli smo le to, da bomo dobili novo delo. Poslej nismo več spraševali, kajti tak je bil nenapisan zakon konspiracije.

Prebredli smo Savo Bohinjko, prehodili Pokljuko ter se ustavili na robu Mežaklje tik nad Jesenicami. Tu je bil tedaj sedež okrožnega komiteja KP za Jesenice. Tu je bil dotedanji njegov sekretar Franc Benigar-Gabrin, prišel pa je tudi novi, Tone Peternelj-Igor. Za ostrim skalnatim robom smo se po skriti in strmi stezici spustili do njihovega zatočišča. Človek je tam imel občutek, da je le-to pripeto na stene Mežaklje. Pod nami se je kadilo iz tovarniških dimnikov in če si pogledal navzdol, te je zgrabil občutek, da boš vsah hip padel na sredo Jesenic. V bližini ni bilo vode, zato so jo lovili po kapljicah, ki so polzele po previsni steni. V duplini je tedaj ležal tudi jeseniški prvoborec Rupert Kiršner, ranjen v trebuh.

Tu sem zvedel, da bom odšel na politično delo v zgornjesavsko dolino. Razložili so mi, kako je tam in kaj naj bi storil najprej. Zaskrbelo me je, ker nisem imel dosti izkušenj. To sem tudi povedal, vendar sem bil kmalu prepričan, da bo šlo, da bom vse nadoknadil z mladostjo in pripravljenostjo. Ker sem zvedel, da razmere v tej dolini iz različnih vzrokov za osvobodilno gibanje niso ugodne, sem rad poslušal tudi bogate izkušnje Matije Verdnika-Tomaža, ki je prav te dni prišel prek Karavank s Koroške, kjer je bil na političnem delu. Poznal sem ga še iz tovarne, zato je bilo zaupanje zagotovljeno. Povedal je, da je tam nevarno na vsakem koraku, da je germanizacija na Koroškem pustila negativne posledice, vendar pa, da so pravi Korošci pripravljeni sodelovati v Osvobodilni fronti, ter da imajo tudi že prve odbore. Tomaž bi rad dobil tu še nekaj pomočnikov in še nekaj borcev za četo, ki je že delovala na Koroškem. In ker je kazalo, da so razmere v Dolini glede nevarnosti precej podobne onim na severni strani Karavank, sem si vsako Tomaževo besedo dobro zapomnil.

Nazadnje so mi sporočili, da bom tam rajonski sekretar, da bo treba kar se da naglo snovati odbore OF in da bom onstran Save dobil še Pavleta, starega in izkušenega partizana, ki je bil že v tej dolini ter doslej sekretar.

Ivan Krivec-Pavle

Pred odhodom smo doživeli zanimivo srečanje in odkritje gestapovskega plačanca Franca Kristana, ki je imel še priimka Kralj in König. S seboj je vodil skupino Rusov in Rusinj in jih vodil v »svobodo«. Vendar je bil tu prepoznan in dobil je kazen, kakršno je zaslužil. Toda to je predolga zgodba, vendar pa zame zelo poučna, kajti prevejani gestapovski agent je priznaval taka dejanja, da sem se ob tem marsikaj naučil. Predvsem pa, da je bila njegova moralna podoba skvarjena. Nagnjen je bil k lahkemu zaslužku na kakršenkoli način že.

V nahrbtniku sem poleg najnujnejše opreme nosil nekaj knjig in ciklostirane literature. Tako kot Stane Kersnik in Vinko Hafner, s katerima sem se spustil po strminah Mežaklje k Savi, bi rad tudi jaz šel čez Žvagnov most nad Jesenicami. Ker pa je ta večer kazalo, da tam nekaj ni v redu, smo do pasu goli Savo raje prebredli. Srečno smo prišli pod Jeseniške rovte, kjer smo dobili Pavleta, nakar smo se ločili. Naslednja dva dneva sva s Pavletom pomagala mobilizirati po Jeseniških in Plavških rovtih, pri čemer smo doživljali različno ganljive prizore, vendar tega, ker je sodilo v jeseniški rajon, tu ne bom opisoval.

Čez dva dni sva se s Pavletom končno nad Hrušico odpravila tja, kamor sva bila poslana: najprej nad Dovje, kjer naju je čakal domačin, tedaj edini partizan te doline Aleksander-Ivan Dolžan.

Med potjo sem šele malo več zvedel, kdo je bil Pavle, kaj vse je doživel in kakšen človek je. To je bil Ivan Krivec s Hrušice. Do nedav-

nega je imel partizansko ime Kostja. Zaradi spomladanskih aretacij in odkritij pa je bilo dogovorjeno, da bo to ime spremenil. Prav tako Ivan Dolžan, ki je bil Jovan, poslej pa Aleksander. Gestapu je bilo tudi na ta način treba zamešati sledi. Ivan Krivec je bil železničar-strojevodja, in to eden najboljših. Član KP pa je bil že od 1936. leta in kmalu za tem je bil od jeseniškega komiteja KP zadolžen za politično delo v Dolini. Prav tako dolžnost je imel tudi takoj po okupaciji, o čemer govore spomini Ignaca Strlekarja. In ker je Krivec poznal v tej dolini precej ljudi, predvsem železničarje in nekaj kmetov, ker je bil tod že od 1942. leta, sem od njega zvedel veliko. Takrat se mu je močno poznalo, da so mu živci začeli popuščati. Bil je namreč eden redkih, ki je poleti 1942 ušel pokolu na Hrušici, izgubil je ženo, hčerki pa sta živeli pri drugih ljudeh. Njegove tresoče se roke so izdajale, da je že veliko pretrpel, čeravno je bil star šele okoli 36 let. Zato me je bil, dobrih dvajset let starega mladeniča zelo vesel. Tega ni skrival, kajti prepričan je bil, da bomo zdaj spet nagleje pridobivali ljudi za osvobodilno gibanje. Nerodno mi je bilo ob tako izkušenem in starejšem revolucionarju, od katerega sem se lahko samo učil, vendar mi je dopovedoval, da so ga na okrožju razumeli in ga razbremenili, da on zdaj mora nekaj časa opustiti odgovornost, ki je bila poverjena meni, a da mi bo pomagal na vsakem koraku. To je tudi takoj dokazal. Bil je dober človek in mehka duša in večkrat je ob različnih dogodkih ali pogovorih v očeh imel solze, ki jih ni skrival. Ko smo naslednje tedne živeli skriti nad Dovjem in iskali nove zveze z ljudmi, sem prav njemu med prvimi napisal celo nekakšno pesem. Zame je to zanimivo zaradi tega, ker sem prav ob njem in v teh krajih prvič začel razne misli prenašati na papir. To so bili časi, ko so spričo trpljenja, umiranja in zatiranja mnogi borci segali po svinčniku ali peresu ter na papir zlivali svoja čustva, porajajoča se sredi okupacijskega nasilja in partizanskega boja za svobodo. Prav tako smo hlastno segali po različnem revolucionarnem čtivu, ki je bilo pred vojno množicam nedostopno in neznano. In to je bila, z današnjim jezikom povedano, tista nova množična kultura, ki se je porajala hkrati z bojem za svobodo. Pri tem ni šlo toliko za lepoto besede — saj tega v večini nismo znali — temveč za vsebino, ki je morala biti udarna, upanje vzbujajoča. Pesem, ki sem jo zložil najzaslužnejšemu borcu v zgornjesavski dolini revolucionarju Ivan Krivcu-Kostji-Pavlu, je sicer dolga, a nerodna in komaj zasluži ime pesem, vendar nekaj stihov, ki so vredni le kot dokument časa, navajam:

Že brata so ti umorili,
do smrti ženo so pobili,
je hčerka tu in ena tam,
ti pa si v gozdu — partizan!

Zaslužil v boju in trpljenju
miru si in priznanja,
za svobodo in življenje,
ki se že oznanja!

S Krivcem sva torej hodila proti Dovjem. Povzpela sva se na greben Karavank, odkoder se je odprl čudovit razgled po Koroški. Videlo se je vse do Celovca na severu in do Beljaka proti zahodu. Dobro vidno je bilo tudi podolgovato Vrbsko jezero, vzdolž cele doline pa sta se lesketali Zila in Drava. Pavle je vse te kraje že poznal in vse mi je razkazoval z zanimivimi opisi.

Bilo je konec junija in polja pod nama so že rumenela. Stisnjene vasi v dravski dolini so bile videti kot majhne, drobne igračke. Obkrožale so jih velike in bogate njive. In vse to tam je še slovensko, kjer je Tomaž s prvimi sodelavci budil upor. Tam, pod Golico sva srečala tudi koroško četo, ki je pred kratkim odšla čez Karavanke. Zaradi hajke se je za nekaj dni umaknila na našo stran. V tej četi je bila vrsta znancev: Poglajen-Uroš, Milan Urh-Marko, Ivan Veber-Nace in še drugi, ki so bili poprej na Pokljuki.

Vsa dolina je bila kot na dlani in budilo se nama je nešteto misli, predvsem to, da bo boj za Koroško trd in krvav.

Pogled na gorenjsko stran je bil drugačen. Kazala se je živa zelenina gozdov, ozka dolina, višje pa divje in ostre stene Martuljkove skupine in strma podoba Alp. Naselij in polj ni bilo videti, zato se nama je Koroška zdela še lepša, razprostranejša in bogatejša. A tudi bolj nesrečna in utrujena.

Iz razmišljanja naju je predramil svojstven šum. Nemci? Zopet piskajoč šum. Ozirala sva se na vse strani. V čereh sva zagledala čredo gamsov. Najbrž naju je opazil vodnik, ki je z brlizganjem opozoril čredo. Skokoma so se poganjale poskočne živeli po skalah in izginile med njimi. Kakšna lepota! Sredi vojne sem prvič doživel kaj takega.

Spustila sva se v Mlince nad Dovjem. Tu sva dobila Ivana Dolžana-Aleksandra, ki naju je že nekaj dni pričakoval. Po komaj vidnih »stezicah«, kakor tu pravijo, naju je odpeljal v skrivališče.

Toda, le-to je bilo za tri premajhno in na nepravem kraju. Zato je bila naša prva skrb urediti primernejše taborišče, kjer bomo dobro prikriti, hkrati pa ne preveč daleč od ljudi. Izkušeni in za tako delo nadarjeni Aleksander je kmalu izbral prostor nad ogromnimi skalami, prek katerih je z majhnimi slapovi šumel potok. Tod so tedaj orožniške patrulje še dosti brezskrbno zahajale v gozdove, saj tu ni bilo nobene partizanske enote, ki bi jim pregnala to brezskrbnost.

Tu sem kmalu spoznal, v kakšni nevarnosti je bil le slabo oborožen terenski delavec, ki ni imel v bližini kake partizanske čete. To še posebno v teh krajih, kjer so že dvakrat doživeli številne aretacije in žrtve, pa so ljudje postajali ne le nezaupljivi, temveč tudi malodušni. To tudi ni bilo nič čudnega. Pri zadnji izdaji marca 1943, ko je bilo odkrito taborišče terencev, so enega ubili, ranjenega Kristla Dolžana pa ujeli in nato ustrelili. Ob tej priložnosti je v nemške roke prišel tudi Kristlov dnevnik, kamor je vpisoval kdo in kdaj je kaj dal za partizane, kajti »Vse to bo treba ljudem po vojni povrniti,« je govoril skrbni, a neprevidni Kristl. Ker ni uporabljal kritnih imen, so tedaj na Dovjem spet zaprli nekaj ljudi. Ob nasilju okupatorja in večkrat razbitih organizacijah OF ni bilo čudno, da so se ljudje potegnili vase, okupatorjevi

simpatizerji in sodelavci pa so dvignili glave. Mlačnežev je bilo čedalje več, zato pa so ljudje, ki so bili na strani OF in ki jih tudi ni bilo malo, postali še bolj neuklonljivi in kleni.

Na terenu nad Dovjami

Naloga terencev, zlasti v teh krajih, zame povrh še neznanih, je bila torej vse prej kot lahka. Že tako ali tako je bil terenec vezan le nase. Največkrat je bil oborožen le s pištolo, neprestano je moral hoditi mimo zased, okoli hiš in ljudi, v neprestani nevarnosti, da ga bo kdo izdal. Kadar je zapokalo, ni mogel računati na odpor čete ali bataljona, saj jih na tem koncu Gorenjske sploh ni bilo. Zato ni nič čudnega, da je kot na Gorenjskem vobče, zgubilo življenje toliko političnih delavcev.

Najtežje je bilo spet navezati zveze z ljudmi, ki so bili sicer z vsem srcem na strani OF, vendar so bili po hudih izkušnjah vse bolj previdni. Zdaj je bilo na Dovjem tudi že nekaj takih, ki so se vrnili iz taborišč. Tak je bil tudi kmet Jaka, predan in zanesljiv človek. Z Aleksandrom sva neko noč na skrivaj šla na njegov hlev, da bi ga zjutraj presenetila in spet pridobila za sodelovanje. Res sva ga prestrašila, vendar sva dosegla, kar sva si namenila. Vezi z ljudmi smo začeli ne le množiti, temveč tudi utrjevati. Najagilnejša sta bila spet Janez Skumavc-Marjan in Kati Lakota-Majda, ki sta bila dotlej še vedno gestapu nesumljiva.

Velike težave smo, še posebej spočetka, imeli s hrano. Da bi pred nezanesljivimi in pred Nemci čim dalj prikrivali našo prisotnost, smo bili previdni tudi pri nabavi hrane. Sicer so nam domačini nekaj dajali, a je bilo premalo. Zato smo po ovce in ovčji sir nekajkrat šli tudi na koroško stran. S tem je zvezano zanimivo doživetje.

Med gostimi smrekami smo opazili pastirsko stajo, v bližini pa veliko čredo ovac. Najmanj 300 jih je moralo biti. Pasla sta jih dva fantiča, stara največ do 15 let. Oklevali smo, ali naj se jima prikažemo ali ne. Saj ne moreta izdati, pa četudi bi nas, bi bili že daleč — smo si mislili.

Ko smo prišli bliže, sta nas fantiča začudeno ogledovala. Nagovarjali smo ju slovensko in postala sta bolj zaupljiva. Eden je kar dobro govoril slovensko, seveda v koroškem narečju, drugi pa je znal le nekaj slovenskih besed. Grozljiv izraz germanizacije.

Po prvem obisku, ko smo zaupljivost utrdili, smo se pri njih oglasili še nekajkrat. Vsakokrat sta nam odstopila ovco ali dve ter naložila nekaj hlebčkov posušenega ovčjega sira.

»Kaj bosta pa rekla, če se bodo gospodarji zanimali, kam izginjajo vajine ovce?« smo ju otipavali.

»Nič ne skrbite!« sta odgovarjala. »Vsako leto se jih nekaj izgubi v prepadih, se jih bo pa še letos.«

Naše besede sta kar požirala, hkrati pa nam pripovedovala, da so prej pasli samo starejši, ko pa so ti morali na vojsko, so prevzeli take dolžnosti mlajši. Fanta sta nam kmalu tudi povedala, kdaj so bili na planini orožniki in policisti in koliko jih je bilo.

Nekega dopoldneva — 24. avgusta 1943 — sva se z Aleksandrom vračala s te planine proti Mlincam. Bila sva močno obložena, saj sva imela v nahrbtnikih meso debele ovce in več hlebčkov sira. Ozirala sva se po lepi okolici in skoraj pozabila, da so še kje na svetu Nemci. Lepota sončnega dneva in divje-lepega kraja naju je omamila... Že sva bila skoraj na dnu Mlinc. Prečkala sva vrh senožeti, ko je Aleksander zavpil:

»Beživa!«

Obrnil sem se in obstal, da bi videl tisto, pred čemer naj bi bežal. Kakih petnajst metrov pod nama so bili trije nemški orožniki z velikim psom. Še sem videl, kako je eden izmed orožnikov snel brzostrelko in repetiral, druga dva sta pa isto naredila s puškami.

Pognal sem se proti gozdu. Za mano je zažvižgalo nekaj svinčenk, Nemci pa so vpili svoj: »Halt!«

Na drugi strani pa se je po hudi strmini valil Aleksander. Nemci so streljali tudi za njim. Dobro je bilo, dva sva bežala vsak na svojo stran. Pes se je čez nekaj trenutkov spustil za nama, a takrat sem se pognal že čez ograjo. Poln nahrbtnik me je močno oviral, se odtrgal, a pustiti ga je bilo škoda. Pozneje sem šel ponj.

Ko sva se z Aleksandrom sešla, nisva bila zadovoljna, da se je tako steklo. Žal nama je bilo, ko so naju tako presenetili. Če bi vsaj nekaj minut pozneje prišla na rob gozda, bi bile naše vloge popolnoma drugačne. Čeprav sva imela samo pištole, bi orožnike iz zasede z lahkoto obvladala. Trenutna nebudnost naju je kaznovala. Tudi pozneje se nikoli nisva rada spominjala tega dogodka, kajti tako ugodne priložnosti, da bi zastrašila Nemce in prišla do novega orožja, zlepa ni bilo več.

Tedaj je Aleksander izgubil klobuk, ki ga je dobila nemška patrulja. Zaradi luknjice v njem so ga kazali ljudem po vasi, ki so ga prepoznali. Nastala je govorica, da je Aleksander padel. Toda — luknjico je naredila le miška, zato smo se temu smejali.

O tem dogodku najdemo tudi nemška orožniška poročila, ki pravijo:

»Žandarmerijska patrulja treh mož in enega zaupnika je 24. avgusta 1943 pri koti 1065 v Mlincah, okrog 2 km severovzhodno od Dovjega, naletela na dva bandita, ki se jima je posrečilo, kljub temu, da so začeli nanju takoj streljati, pobegniti proti Borovju.«

To je med drugim tudi dokaz — sicer redek — da so okupacijskim oblastem pomagali tudi **zaupniki**, seveda domači ljudje, ki so poznali kraje.

Iz doline smo dobili tudi obvestilo, da nameravajo planinsko kočo vrh Mlince Nemci spremeniti v svojo postojanko, v kateri bo okoli 30 policistov. Pot, kjer je stala koča, je bila za nas izredno važna. Nemško namero smo morali preprečiti. Zelo nam je bilo žal, a drugače ni kazalo: po odobritvi z okrožja smo skoraj novo, precej veliko in s posteljami opremljeno planinsko postojanko morali zažgati.

Čeprav smo vedeli, da drugače ne gre, nam je bilo hudo, ko smo zrli v ognjene zublje, ki so naglo požirali leseno ogrodje.

Med vračanjem smo se pri potoku hoteli umiti in napiti. Proti potoku je tedaj od spodaj prihajal tudi neki lovec iz Mojstrane, ki ga je Aleksander dobro poznal. Mož v lovski obleki je snel nahrbtnik in se pripravil, da bi se pri potoku okrepčal. Kakor strela z jasnega pa ga je zadel Aleksandrov glas:

»Ne gani se!«

Lovec je v trenutku prebledel. Takega snidenja očitno ni pričakoval. Spomladi je nekdo izdal terence in nekateri znaki so govorili, da je vmes imel svoje prste prav ta lovec. Ko mu je Aleksander našteval grehe, je seveda vse tajil in na koncu celo obljubil, da bo z nami sodeloval. Zaradi te obljube sva ga spustila. Toda, pozneje smo dobili zanesljive podatke, da je bil res kriv smrti terencev on, kar je spričo dokazov tudi sam priznal. Takrat je prejel zasluženo kazen.

Čeprav smo organizacijo že precej razširili, smo vendar lahko hodili okrog le ponoči. Podnevi si ljudje na »javke« niso upali. Včasih smo prespali kar v kakem grmovju ali na svislih, da nam ni bilo treba hoditi predaleč in da smo bili čimprej med ljudmi.

Medtem smo izvedeli, da se je iz taborišča Dachau vrnil tudi domačin dr. Miha Potočnik, ki je že poleti 1941 sodeloval pri snovanju OF in še zlasti v poskusu decembrskega upora, vendar zveze z njim nismo uspeli dobiti.

Dobili pa smo stik tudi z živahnim Gregorjem Klančnikom. Le-ta pa je imel zveze z OF že na Jesenicah, kjer je bil zaposlen. Tako smo stike z ljudmi te doline postopoma še bolj utrjevali. Vsak človek, zlasti v začetku obnove organizacij OF, je bil zelo dragocen, tako znan mož, kot je bil športnik Gregor Klančnik pa še posebno.

Mimo tega smo v drugi polovici avgusta dobili okrepitev iz Gorenjskega odreda. Poslali so nam kar dva partizana: Zdravka Kotnika-Joža, domačina iz Mojstrane, ki je nosil čudovito okrašeno puško, ter Matijo Cvetka-Miška iz Bohinja. Prvi je bil zadolžen za obveščevalno delo, drugi za mladinsko. Poslej se je organizacija na terenu nagleje razraščala v širino. Med najagilnejšimi mladinkami je bila prav hčerka lovca, ki je bil kriv spomladanskega izdajstva. Kljub ljubezni do očeta je obsojala njegova dejanja in požrtvovalno sodelovala z OF.

Čeprav smo bili skoraj neprestano na poti in morali skrbeti za varnost, so tiste tedne nastajale nove pesmi. Ker smo se v teh trdih, a hkrati tovariško lepih dneh med seboj dodobra spoznavali in drug drugemu v dolgih pogovorih odkrivali svoja življenja in hrepenenja, sem kar vsem po vrsti pisal pesmi. Kakršnekoli so že bile, a pesmi so bile le. Med prvimi sta nastali »Spoznanje« in »Tovarišem«.

Naj navedem le dve, četudi okorni kitici, ki izražata pač to, kar smo tedaj govorili in čutili:

Naš kriv hrbet že tisočletja
bi zlomil se sedaj,
ko zver nam tuja množi mretja,
zato smo udarili nazaj!

Odšli v gozdove smo temne,
pustili vse doma!
Postale misli so trde,
od vzhoda krči se tema!

Ali pa kitica iz posvetila Aleksandru:

Že tretja zima se pojavlja
odkar si partizan,
a Švaba se še kar ustavlja,
čeprav pritisk trpi močan!

Nad Srednjim vrhom — nasproti lepi Martuljkovi skupini

Zdaj, ko nas je bilo nad Dovjami »že« pet in je bilo širjenje osvobodilnega gibanja na najboljši poti, smo sklenili, da je mrežo OF treba razširiti naprej po dolini, proti izviru Save in tromeji. Ker je v zgornjem predelu doline poznal največ ljudi in krajev Ivan Krivec, sva se zadnje dni avgusta odpravila v smer Kranjske gore. Hodila sva ves dan in se naslednji večer ustavila v strmini Vojščice nad Srednjim vrhom. Takoj ni bilo mogoče dobiti zvez, kajti tu tudi Krivec-Pavle še ni poznal ljudi, vedel pa je za nekatera imena. Najprej sva poiskala Jureževa fanta — Janeza in nato Andreja Mertlja, ki sta kmalu začela sodelovati.

Vendar pa je bilo prve dni tako trdo, da nisva imela nobene hrane. Ljudje naju še niso poznali in tudi prav vedeli niso, za kaj gre, poleg tega pa je bilo treba najprej vzbuditi zaupanje in njihov občutek, da lahko tudi oni sodelujejo. Brez prebivalcev Srednjega vrha namreč ne bi mogli tam ne obstati, kaj šele prodirati v ostale vasi in vzpostaviti zveze z ljudmi. Okupatorjev teror, pogosto izdajstvo, pomanjkanje domačih borcev, vse to je vplivalo, da je torišče osvobodilnega gibanja postajalo predvsem odročno hribovje in zaselki na raznih področjih.

Toda v začetku sva si morala dobiti hrano sama. Ni nama ostalo drugega, kot čreda ovac nad Srednjim vrhom, ki so se pasle same. A zato so bile zelo plašljive in težko je bilo kako ujeti. Po napornem lovu in ko je potegnil ustrezen veter, sva le ujela nedoraslo živalco, ne da bi vedela, čigava je. Zdaj je prišlo najtežje: kdo jo bo zaklal? Pavel, ki je bil tudi zelo občutljiv, je računal, da jo bom jaz, jaz pa, ki sem težko prenesel pogled na kri, da bo to opravil on. Oba sva pri tem opravilu sicer sodelovala že nad Dovjem, a glavni je bil vedno Aleksander, ki mu je delo šlo kar dobro od rok.

Nazadnje se je zgodilo tako, da sem moral biti za mesarja jaz. A pristal sem zato, ker je bila noč. Sijala je polna luna, ko sem to z žepnim nožem opravil na zajetnem smrekovem štoru. Nastavil sem konico na vrat nedolžne živali, pogledal stran in pritisnil tako, kot sem videl nad Dovjami Aleksandra.

To je bil povod, da sem pozneje napisal zgodbo z naslovom:

Čuden izpit

— Vinko ni prenesel pogleda na kri, niti na svojo ne. A tega ni hotel pokazati, da si ne bi kdo narobe razlagal. Zaradi njega bi človek s presekano žilo prav lahko umrl, kajti Vinko od strahu še rok ne bi mogel premakniti. Vsaj tako se mu je zdelo.

Vinko in Rudi sta se pod večer ustavila v strmem, s smrekami poraslem bregu. Kmalu se je prikazala skoraj polna luna. Odkrila sta tudi skrit studenček in malo naprej preplašeno čredo ovac. Lačna sta legla kar na kup smrekovih vej, kajti bila sta brez vsega. Zgodaj zjutraj sta premraženа videla pod seboj le megleno morje in skozenj sta zaslišala pisk lokomotive. Tudi to je bil znak življenja!

Ustavila sta se nad Jeričem. Okoli hiše je bilo tiho kot bi ne bil delavnik. Pod vrhom nekje sta slišala srnjaka, a kljub miru sta kot živali oprezno prisluškovala okoli sebe. Vonjala sta hrano in njuna želodca sta kar kričala. Rudiju so se na nečem zaustavile oči.

»Poglej za hlev! Nekaj se je zasvetilo!«

Zdaj se je premaknilo tudi med drevjem. Zelena nemška kapa! Potiho sta se umaknila proti Gorjupu. Še bolj sta bila lačna in previdna. Tudi pri Gorjupu sta opazila zelene sence. Zdaj jima je ostala samo še pol ure oddaljena Hlebčeva hiša. Pot pod noge! A tudi tam so bili Nemci! Nemci so zastražili vse dohode v dolino in vse samotne hribovske kmetije. Povsod so prežale skrite zasede. Žalostno sta odkrevsala v breg in sedla nad stezico. Tuhtala sta do večera. Vinko se je tedaj z zdravo roko udaril po stegnu in s tem prestrašil Rudija, ki je še naprej razmišljal.

»Jo že imam! Poslušaj! Ovce imava,« je rekel.

Rudi ga je svetlo pogledal in se začudil, kako je Vinko uganil prav tisto, kar se je tudi njemu podilo po glavi.

»Tako je. Eno ujameva, jo zakoljeva in počasi pojeva!« je pribil Rudi.

Na mah se jima je strašno mudilo navkreber. Usta so se jima kar sama napolnila s slino.

»Že dva dni stradava, meso pa se nama samo ponuja!« sta rekla.

Rinila sta naravnost v poševno strmino, da sta se skoraj grizla v kolena. Preden sta prišla do studenca, se je čisto zmračilo. Pod njima so prijazno migljale luči. Želodca sta neugnano tulila in gonila upehani telesi naprej. Nič ne bi opravila v tej temi, če ne bi zdaj izza vrhov priplavala polna luna. Bilo je svetlo in ko sta koračila čez jaso, sta se njuni dolgi senci spajali s še daljšimi, ki so jih metale tja čez stoletne smreke. Ovac pa nikjer!

Luna je bila že visoko, ko sta obupana in utrujena začela iskati sinočnje ležišče. Zdajci sta nehote naletela na čredo, ki je počivala pod tremi velikimi smrekami. Tišino je pretrgal zvonec vodiča in ovce so plašno pobegnile. Naša lovca sta pospešila korake. Hrana, rešitev je bila tu, pred njima, a žal še živa — in zato je ni bilo nikjer več!

»Za njimi!« je siknil Rudi. »Slediti jim morava! Vidiš,« je učil Vinka, tudi te so od takega gospodarja, ki nima pastirja. Zato jih taki kmetje že spomladi navadijo tako, da pobegnejo brž, ko njihovi smrčki občutijo človeški vonj.«

Pognala sta se za njimi, a spočite ovce so po strmini bežale tako, da bi jim bil še srnjak lahko nevoščljiv. Naša dva sta močno zaostala. Vinka je zadrževala tudi opraskana roka.

Vendar sta se spet spustila za njimi. Navzgor in poprek, pa spet postrani in navzdol: spotikala sta se ob skrite korenine in padala. Ovce pa so bežale, kot ne bi bile domače živali, ampak podivjani gamsi, ki jih preganja medved. V majhni kotanji sta se Vinko in Rudi obupana ustavila in se zasopla sesedla na trhel hlod. Vinku so se noge pošteno tresle. Oddihoval se je in zlogoval:

»Teh norih živali ne bom več lovil! Zaman se pehava!«

Rudi pa ni odnehal. Kaj, če pridejo jutri sem Nemci? Potem sta lahko lačna tako dolgo, da bosta pozabila, kdaj sta zadnjič jedla. Predlagal je nekaj novega:

»Kako sva neumna! Takole ne bova nič opravila. Ti počakaj tamle, jaz pa se jim bom približal po ovinku in jih prignal proti tebi. Potem zgrabi, kar dobiš. Daj, poskusiva še enkrat!«

Rudi se je obrnil in se izgubil med drevjem. Vinko pa je obsedel, kjer je bil. Zdaj je prišel malo k sebi in v ustih je že čutil, kako je pečeno ovčje meso.

»Dobro, da je Rudi tako pripraven. Brž, ko se bo zdanilo, jo bo zaklal. Potem sva na konju. Uh, jaz bom moral držati... Nič, bom pa mižal,« se je menil sam s sabo.

Ob tej misli ga je streslo in na lastni koži je že čutil hladno rezilo. Nehote so ga misli odnesle nazaj. Nekega jutra pred leti so ga zgodaj poklicali. V hlevu je bil živinozdravnik in si ogledoval bolnega prašiča. Z očetom sta ga zvlekla na vrt, zdravnik pa je začel živalico rezati. Res, Vinko je držal pri zadnjih nogah, vendar je moral gledati zdravnikovo rezilo. Izpod njega se je pocedila kri. Vinko je prebledel kot stena, na čelo so mu stopile rosne kapljice in popustil je. Oče in zdravnik sta bila huda, Vinko pa ni hotel povedati, zakaj mu je slabo. Potem ga je mati v kuhinji pokrepčala s kozarčkom žganja...

Glas zvončka ga je na mah zbudil.

»Ali ni zvonček? Je! Približuje se!« je poskočil.

Poln novih upov se je skril za deblo prve smreke in čakal. Čudna zaseda. Čisto drugačna kakor tista pod Hruševjem, ko so čakali Nemce. Zvončkljanje se je hitro približevalo. Zdaj je bilo že razločno slišati blejanje ovac. Valile so se prav proti njemu. Nad smreko je bila majhna jasa, kamor je močno lila lunina svetloba. Videl jih je.

»Tista črnobela bo dobra! Ne smem je zgrešiti!«

Kako mačka se je pripravil na skok.

Iz neznanega vzroka pa so nekaj metrov nad njim živali zavile vstran. So ga mar čutile? Veter je vlekel proti njemu! Srce mu je utripalo, kot bi čakal na prvi strel, ko mine strah pred negotovostjo. Malo stran je zdajci pritekla ovca z mladičem.

»Zdaj, ali pa nocoj nič več!«

Vinko je skočil. Čreda se je na mah razkropila, a se takoj spet združila, v njegovi roki pa je ostal le šop črne volne. Zdaj se je vrgel proti jagnjetu, ki je zaostalo in v roki začutil drobno nožico. Tudi ta živalca bi ušla, a Vinko je zgrabil še z ranjeno levico in pri tem pozabil na bolečino. Jagnje je bilo njegovo! Zablejalo je. Milo, proseče in z mladim glasom. Obšli sta ga žalost in želja, da bi razklenil prste. A to je trajalo samo trenutek, kajti od življenja te plašne živalce je bilo odvisno njuno življenje. Malo nad njima je zablejala žalostna mati, potem pa so se glasovi črede zgubili.

Izza debel je pritekel Rudi:

»Je bilo kaj?«

»Poglej, imam jo! Še majhna je, a za naju bo dosti!« se je pohvalil Vinko.

»Si videl? Končno le nekaj! Ti, ki si se ta čas spočil, jo zdaj zakolji! Saj je svetlo kot podnevi in do jutra bo meso lepo hladno.«

Vinko se je zdrznil in začuden pogledal prijatelja:

»Tega si ti bolj vajen! Saj vem, da sta jih s Kosom pokončala nič koliko!«

Zdaj sta se oba začela otepati mesarskega posla in pokazalo se je, da ni tega še počel nobeden od njiju. No, Vinko je res nekoč, ko je bila mama bolna, odsekal glavo kokoši, a še takrat je zamižal.

»Prav,« je rekel končno, »bom pa jaz.«

Potisnil je žival v Rudijevo naročje in segel v žep po nožič. Sredi strmine je bil pripraven štor, ki je postal zdaj žrtvenik. Bilo je svetlo, a ne tako, da bi se dalo razločiti barve: črno, belo in rdeče. Ravno prav. Svoj težki izpit je opravil z odliko...

Še pred dnem sta tovariša pripravila ognjišče in drva. A imela sta samo dve vžigalici. Ko sta kurila, sta se pokrila s suknjiči čez glavo, a kljub temu je prvo vžigalico upihnil veter, drugi pa se je razletela glavica. In zdaj? Rudi je imel v suknjiču baterijo. Tudi dobro. Nestrpno sta pričakala sonce, dobro osušila hosto in z baterijskim steklom šele sredi dopoldneva prižgala ogenj in se najedla. —

Srednji vrh je bilo torej treba pridobiti, zato sva začela obiskovati vse hiše. Veliko sva hodila k Hlebanju, h Kocjanu, najprej in najbolj domača pa sva postala pri Vahu — pri Robiču, kjer so bili izredno dobrih rok. Cele večere sva se pogovarjala z njimi in jih pridobivala za OF. Ni šlo lahko. Ljudje so se zaradi preteklih izkušenj v početku bali in bili v skrbeh, da ne bi prišlo do kakega izdajstva, poleg tega pa je bilo pri nekaterih čutiti tudi osebna nasprotja. Ko je za nama prišel še Miško, smo še pogosteje obiskovali Serjane, ki so bili vedno bolj z nami. A kmečki človek, ki je tako globoko zaraščen v svojo zemljo, delaven in pošten, je hkrati tudi nezaupljiv. Tudi ni poznal organizacij, ni imel časa in priložnosti za branje, vendar je bolj s srcem kot z razumom — vsaj spočetka — dojemal, kaj pomeni osvobodilno gibanje.

Zato smo pogosto zamišljeno gledali proti Jesenicam, kjer je bilo na tisoče delavcev, ki so že poznali organizacijo in iz katerih bi hitro sestavili nove čete in bataljone. Vendar tedaj do takih središč nismo mogli tako, kot v odročna hribovska naselja, ki so postajala naša zatočišča in zaledje.

In Srednji vrh je to postal v polni meri. Ne le zaledje, temveč in predvsem tudi odskočna deska v dolino. Serjani so bili vedno bolj koristni in za nas nepogrešljivi.

Dokler pa sva bila s Pavlom sama, sva bila vse: predsednika, sekretarja, intendanta, kuharja, stražarja in kurirja. Najtežje je bilo biti intendant in kurir. Intendant zaradi tega, ker je bilo treba npr. kako preplašeno ovco najprej uloviti, nato zaklati, odreti in skuhati. Kurir pa zato, ker so bile poti dolge in nevarne. Takrat sva vzdrževala tudi zvezo s Koroško, z jeseniškim okrožjem in rajonom in zato je moral kurir hoditi tja in nazaj kar 14 ur, in to po nepreglednem, nevarnem ozemlju. Zato sva se običajno vrstila.

Medsebojno zvezo pa smo imeli na Bavhah ob sredah, ko sta prihajala tja z Dovjega Aleksander in Jože, oba ali posamič. Tako je nekoč to zvezo »odkril« zanimivi Makulov Stanko, nemški dezerter s Koroške, ki se nam je tedaj pridružil.

Glavno zvezo pa je tu vzdrževal mlad, slaboten fant, jeseniški prvoborec in dražgoški borec Peter Rupar. Čeprav je bil videti zelo šibak in bled, se ni ustrašil ne celodnevne hoje, ne težkega nahrbtnika, ne zased. Vedno nam je prinesel kake novice, kajti mi tu gori smo bili precej odtrgani od sveta. Vendar pa smo dobivali veliko pošte in napotkov z okrožnega in pokrajinskega komiteja. Včasih kar preveč in v teh krajih neustvarljivih. A ta podatek velja za čas nad Dovjami, ko smo šele začeli obnavljati naše omrežje. Peter Rupar je že 24. julija 1943 padel pod Stolom. Z njim je padlo še nekaj drugih, tudi Adolf Repe-Tilen, prvoborec iz Gorij pri Bledu.

Vendar pa smo majhno taborišče, pokrito z dvema rjuhama, še vedno imeli v strmini pod Jureževo planino, visoko v Vojščici. Ležišče je bilo oprto s koli in nastlano s hosto ter smrečjem. Vsaka pot v dolino je bila zvezana z naporom, vendar smo bili tedaj hitri. Nihče tudi ni

smel vedeti, kje se zadržujemo. Zdaj smo že imeli izkušnje. Ivan Krivec je pravil, da se je jeseni 1942. leta zadrževal v pobočjih Vitranca med Kranjsko goro in Podkorenom. Od tam je vzdrževal zveze z aktivisti kot so bili: Jože Kramar in njegov mladoletni sin Jože, Šercova brata, Skuber-Gregori, Govedar-Gregori, vsi iz Podkorena, pa Vojteh Budinek iz Kranjske gore, Andrej Tarman, ter še nekaj drugih iz Kranjske gore in Podkorena ter Rateč. Nekateri so celo vedeli za Krivčevo taborišče, pa se ni nič zgodilo. Šele marca 1943 so iz že omenjenega dnevnika ujetega Kristla Dolžana Nemci zvedeli tudi za Krivčevo delovanje v Vitrancu, zato se je od tam hitro premaknil v Karavanke. Temu so sledile aretacije aktivistov tudi v kranjskogorskem območju.

Zato je bil zdaj tu le še redek človek, ki ga je Krivec poznal iz prvih let vstaje.

Že nad Dovjem sem večkrat razmišljal o vlogi obmejnih kmetov! Prebivalci Srednjega vrha so bili zavedni Slovenci, trdno zaraščeni v svoje kmetije. Že zaradi svojega elementarnega življenja, ki je sicer potekalo med trdim garanjem v robeh, so vedno spoštovali svoj materin jezik. Bolj kot cela četa graničarjev ali cela brigada vojske take obmejne družine skrbe za ohranitev svojega melodičnega rojstnega jezika. Zato je obstoj njihovih kmetij tudi narodnostnega pomena in ima malce drugačen značaj kakor ravninske kmetije sredi dežele in daleč od meja. Tam, kje ljudje še govore slovensko, tam so naše narodnostne meje! To spoznanje nas je pripeljalo do njihovih duš in src, kar se je kmalu pokazalo.

In zato smo prek prebivalcev Srednjega vrha vzpostavili nove zveze v Gozdu in Kranjski gori, Krivec pa je oživel tudi nekaj nekdanjih. V Gozdu je bil eden takih Grajenek-Robič, ter njegova hčerka Malka. Le-ta je že prej imela zveze s partizani in je zdaj hitro pritegovala mladinke in mladince v naše organizacije. To jesen je prišel na prvo zvezo z nami tudi nedoraščeni in sedanji zdravnik in planinec dr. Andrej Robič ter še nekaj drugih. V Kranjski gori je postal agilen bivši oficir Viktor Benedik-Pero, ki je nedavno prišel iz ujetništva. Ta je kmalu osnoval svojo skupino in bil neprestano z nami v zvezi, dokler se nam ni priključil.

Zvezo smo poiskali tudi z Ivanom Arihom v Kranjski gori, ki se je konec 1942. leta vrnil iz taborišča Kraut. Tega je Krivec poznal že iz prejšnjih let. Prihajal je na zvezo v Robe, kjer smo dobili tudi že blizu 70 let starega Janeza Žerjava-Anjo. Tam je pasel živino, tako kot Jože Mertelj-Jurežev na Vojščici. Anja je postal naš najtesnejši sodelavec in nam je izmed vseh prinašal največ hrane in novic. Nič ga ni zadržalo, da ne bi prišel na zvezo.

Nove ljudi smo pridobivali na vse mogoče načine in tako so se naše mreže v dolini močno zgostile. Seveda smo vsakemu naročali, naj bo sicer drzen, vendar previden, kar je veljalo tudi za nas. In tako so začeli prihajati k nam prvi domačini. Najprej v oktobru 1943 Ivan Zalokar-Tonček, nato Mirko Košir, ki je dezertiral iz nemške vojske, za njim pa alpinist Miha Arih-Mihol. To je bilo prve dni novembra, ko je naše

taborišče zapadlo že okoli 30 cm snega. Vseh smo bili veseli, zlasti Mihola, ki je dvakratno hojo v dolino in nazaj v enem dnevu zmogel z večjo lahkoto, kot ostali enkratno. Mihola, ki je pred tem delal v jeseniški železarni pri nevarnem delu na montaži, sem poznal že prej.

Naše delo se je razmahnilo, zato smo vse bolj pazili na čuječnost. V tem času so prišli v Dolino tudi prvi vosovci, ki so imeli nalogo, da poiščejo in kaznujejo okupatorjeve sodelavce in škodljivce OF.

Da je bila potreba po takem čiščenju zelo velika, priča podatek arhiva okrožnega vodstva, kjer zvemo, da je tiralica vsebovala čez sto imen okupatorjevih sodelavcev in simpatizerjev. V dolini, kjer je bila v vsaki vasi nemška postojanka, je bilo iskanje in kaznovanje le-teh dokaj težavno. Vendar — na žalost — ni bilo vasi, kjer ne bi bil justificiran kak sovražnik in škodljivec OF. Že to govori, kako težavno delo so opravljali tamkajšnji politični delavci, vosovci in obveščevalci.

Znameniti bivak, ki je moral zgoreti

Zdaj je bilo v malem taborišču v Vojščici že 6—7 ljudi in s tem so bili ustvarjeni pogoji, da gre nekaj tovarišev še bolj v smeri proti Ratečam. To sta bila Ivan Krivec-Pavle in Miha Arih-Mihol. Sredi novembra sta šla na Podkoren in si tam uredila majhno taborišče. Ob praktičnem domačinu Miholu to zdaj ni bilo težko, čeprav je bilo že do kolen snega. Tako smo zdaj z organizacijo zaobjeli vso Dolino.

Večina, ki je ostala nad Srednjim vrhom in kjer so postajali vse bolj domači, se zaradi snega ni več mogla zadrževati v tako odročni Vojščici, zato so morali razmisliti, kam in kako se premestiti, da bo delo teklo naprej, kajti obetala se je huda zima. In našli smo rešitev. Odločili smo se za kraj tik nad Srednjim vrhom, kjer bi zgradili lesen bunker, ki bo zdržal tudi sneg in mraz.

Pet nas je ostalo nad Srednjim vrhom: Matija Cvetek-Miško, Ivan Zalokar-Tonček, Stane Križnar-Ciril — komandir VOS, Mirko Košir in jaz. Iskali smo in se odločili za primeren prostor v Borovlju tik nad Srednjim vrhom.

Spomin na graditev tega bunkerja konec novembra 1943 je zanimiv. Najprej smo pod hrbet nad Hlebanjevo žago izkopali ustrezno jamo, tja pa zgradili iz drobnih smrekovih debel lično hišico. Pokrili smo jo še z vejami in prstjo, ob debeli smreki, ki smo jo malce obtesali, pa je bil vhod z majhnimi vrati. Proti zahodu smo vgradili še majhno okence, kar vse smo prinesli iz Srednjega vrha.

Orodje smo dobili pri Vahu-Robiču, kjer so nam nudili vse, kar smo potrebovali. Štiri dni smo gradili ta bivak in vsak dan smo se pošteno spotili ob njem. Sredi dela pa je močno začelo snežiti. Kako močno, ve le tisti, ki je to že doživel v hribih. Z delom pa nismo prenehali. Še bolj smo pohiteli, vsak večer pa smo se spustili k Vahu-Robiču, kjer smo tiste dni tudi prespali. Vsi v hiši so bili z nami zelo gostoljubni: gospodar Janez, mama Franca in oba otroka — Pepca in

Fric. Sami so nas povabili in nič se niso bali zase, gospodinja Franca pa nam je kuhala čaja, mleka, žgance in še druge priboljške. Take postrežbe, zabeljene z dobrimi in razumevajočimi besedami, nismo doživeli že dolgo. Ta hiša je bila v vsej Dolini z nami najbolj gostoljubna, čeravno smo tudi drugod kaj dobili. Nikoli nihče iz nje ni šel lačen ali žejen. Ob tem velja pripomniti, da so tvegali veliko, kajti v prostorni kuhinji, kjer smo bili pogosto, so bile na oknih železne rešetke in če bi nas kdo presenetil, bi se težko prebili iz hiše. Vendar pa se domači niti tega niso bali.

Tako materialno, a zaradi gostoljubnosti Vahovih še bolj moralno podprti, smo naš bivak, ki je lahko sprejel tudi do deset ljudi, končno zgradili. Tonček je od nekod privlekel star železen štedilnik, da je bila tudi kuha olajšana (nekaj let po vojni sem tam našel edino še zarjavele ostanke tega štedilnika, vse drugo je zgorelo).

Da bi sledove v snegu čimbolj zakrili, smo hodili k bunkerju samo skozi Hlebanjevo žago, kjer so Hlebanjevi s sanmi zabrisali naše stopinje, ne da bi vedeli, kje smo. Čez potok smo hodili po kamenjih, po bregu pa smo naredili samo eno gaz — stopinjo za stopinjo. V prve tri, takoj nad potokom, smo postavljali tudi pripravljene smrečice in tako ni bilo lahko odkriti naše poti. Ponoči si te stopinje mogel najti samo s pomočjo baterije. Zato smo bili prepričani, da nas brez izdajstva tu nihče ne bo mogel odkriti, ker smo pri kurjavi pazili tudi na dim. Vendar so nas ...

Zdaj smo si življenje lahko uredili tako, da delo kljub snegu ni dosti trpelo. Po skritih stezah smo odhajali na zvezo v dolino in utrjevali začeto delo. Naši sodelavci kot Malka Robič v Gozdu, ali pa Janez Žerjav-Anja in Viktor Benedik iz Kranjske gore, so bili neumorni. S tem pa ni rečeno, da niso delali tudi drugi. Srednji vrh nam je bil pri tem vse pomembnejši.

Nekaj dni pred novim letom smo v koči za Lepim vrhom priredili celo mladinski miting, ki so se ga udeležili nekateri fantje in dekleta iz Gozda, Kranjske gore in Rateč. Med temi tudi mladi Avgust Oitzl in Lidija Starc, ki jih je pripeljala delavna Malka Robičeva.

V tem času se nam je pridružil tudi mladi rekrut Justin Uršič-Marko, usnjarski vajenec, potem pa Hlebanjev hlapec Miha. Nato pa še Ivan Pristavc ter njegova poznejša žena Pavla. Naš bunker je bil tako kmalu premajhen. Z mesom tedaj nismo imeli težav, ker je Miha Hlebanja-Helj še vedno gojil »ravbšicarsko« žilico. Nekajkrat je z robov prinesel težkega gamsa. Tedaj sem prvič jedel gamsovo meso in njegovo močno juho. Zapomnil sem si jo predvsem zato, ker se je na hladnem zraku hitro strdila in ni bila več užitna. Ta Miha se nam je po nekaj dneh nekam izgubil in potem smo zvedeli, da je v begunjskih zaporih.

Nekega zimskega dne sta v bližino koče nenadoma prigazila Franc Robič-Kocjan in njegov pomočnik Peter Šaupah z žago in sekirami. Prebledela sta ob tem odkritju in očitno je bilo to slučajno. Zabičali smo jima, da o tem ne smeta črhniti nikomur, kar sta rade volje obljubila — in takoj izginila domov.

Spopad nad Podkorenom — prve žrtve

Od tu smo 8. januarja 1944 odgazili tudi na kazensko akcijo k nekemu nemčurju v Podkoren, čeprav so bili tudi tam nastanjeni graničarji. Odšlo nas je pet, z Vomiča iznad Podkorena, kjer sta imela taborišče Pavle in Mihol, pa nam je v pomoč in zaradi varovanja priskočil še slednji, ker je bil domačin. Z okrožja je bilo naročeno, da je tistega človeka v Podkorenu treba justificirati in hkrati tam izvršiti prehranjevalno akcijo. Mi smo bili sredi zime ob vse večjem številu več ali manj brez hrane, hiša, kamor smo šli, pa je bila med najbogatejšimi v vasi.

Toda — ta kazen, čeprav smo tvegali, ni bila izvršena, kajti možak, ki je bil kot okupatorjev sodelavec obsojen na smrt, je bil tedaj hudo bolan. Kdo bi se lotil takega? Tako mu je bilo življenje podarjeno, hkrati pa je obljubil, da se bo v prihodnje poboljšal. Poleg tega nam je obljubil, da nam bo, brž ko ozdravi, poslal za OF najmanj 5.000 mark. Lepa vsota, če je npr. delavec zaslužil mesečno okoli 150 mark. Mož je ozdravel — toda tistih mark OF ni dobila nikoli. Dolguje jih še danes!

Ostali člani družine, zlasti starši, pa so bili z nami kar ljubeznivi. Morda zaradi strahu, a sovražnosti niso kazali, in so nam nahrbtnike napolnili z raznimi dobrotami, ki jih pozimi in po praznikih tu kljub vojni ni primanjkovalo. Justin Uršič-Marko je poleg drugega dal v nahrbtnik tudi hleb kruha. To je bilo pomembno zaradi poznejših dogodkov.

Tako obloženi z različno hrano, smo se potiho in s čudnimi občutki zmuznili iz vasi, kajti nemško patruljo nismo čutili daleč. Nad vasjo smo se poslovili z Miholom in se obrnili v smer proti kranjskogorskim Robem. Svetila nam je polna luna. Pod našimi stopinjami je škripal zmrznjen sneg.

Ko smo že zapustili tisti ostri ovinek nad Podkorenom, je prav Justin Uršič, ki je bil še pred nekaj dnevi v Kranjski gori predlagal, da bi tu, na tem cestnem ovinku za kupi snega postavili zasedo in napadli graničarje, ki vsak večer patruljirajo tod. Nekaj časa smo bili proti temu, ker to ni bila naša naloga in tudi nismo bili primerno oboroženi, ko pa mladenič le ni odnehal, smo popustili. Nahrbtnike smo odnesli malo dalje od ceste, da bi bili pri umiku gibljivejši, potem pa smo po nekaj metrov vsaksebi polegli za visokim snegom, ki ga je tja nagnetel snežni plug. Res ni bilo treba dolgo čakati, ko so s Korenskega sedla v lahnem teku pridrsele sani s parom konj, na saneh pa dva graničarja. Ko so bile sani vštric nas, smo užgali, a konja sta še hitreje dirjala navzdol. Naglo sta se oddaljevala. Tedaj pa je Justin v bojazni, da sani ne bi ušle, skočil čez sneg, pokleknil na sredo pomrzle ceste in ustrelil za odmikajočo se vprego. Takrat se je z dna sani, kar sem natanko videl, potegnil rafal iz brzostrelke, in Justin je jeknil. Bil je ranjen v desno stegno. Nismo mislili, da je smrtno ranjen, a ker je naglo slabel, smo ga skoraj odnesli do nahrbtnikov.

Tedaj pa smo v bližini že zagledali temne sence nemških policistov, ki so se nam naglo bližali, v zrak so se povzpele rakete in hladno tišino je pretrgalo pasje renčanje. Komaj smo ranjenca prislonili k smreki, že so bili policisti za nami. Zapela je nemška brzostrelka. In le nekaj me-

trov od nas. Fanta, ki je že umiral, ni bilo mogoče več odnesti. Zgrabil sem njegov nahrbtnik, nekdo pa puško in se umikal navzgor. Tedaj se je pri Justinovem nahrbtniku pretrgal jermen in nahrbtnik je zdrsel navzdol, naravnost v roke naših preganjalcev.

Zasopljeni in utrujeni smo se vrnili nad Srednji vrh brez mladega Justina in se jezili nase, zakaj smo šli v to.

Justin je bil prvi, ki smo ga izgubili v tem času, Nemci pa so po hišah primerjali kruh iz Justinovega nahrbtnika, da bi ugotovili, kdo nas podpira.

V hišo, kjer smo ga dobili pa seveda niso šli, kajti kaj bi delali pri ljudeh, ki so bili z njimi! V dnevniku nemškega orožniškega okrožja Kranj pa o tem dogodku na kratko piše tole:

»8. 1. 1944. spopad med banditi in graničarji. Ustreljen 1 bandit (ubežnik iz vojske).«

Taki in podobni dogodki so me pozneje vzpodbudili k pisanju črtic, med njimi tudi črtice

Grenko slovo

— Kdo ve katerikrat so se že lotili orožja. Očistili so staro kratko krepelo, ki je bilo nekoč služilo divjim lovcem, dve lovski puški ter velik samokres na boben, ki pa je imel le štiri naboje. Štiri postave, oborožene še z globokimi nahrbtniki, so se potem spustile po zasneženem pobočju. Hodili so drug za drugim po stopinjah prvega, da so laže brisali sled, pa tudi manj utrudljivo je bilo tako. Iz potoka so se izvili na ozko planinsko pot. Svetila jim je kakor rešeto velika luna in včasih so se zaradi njene svetlobe morali spoprijeti tudi s snežno celino, zakaj med hiše ni kazalo zaviti. Pod nogami jim je škripal sneg, mraz jih je grizel v nosove in v ušesa in zato jih je oddaljena svetloba v zmrznjenih oknih hiš, za katerimi so slutili mir in toploto, še bolj vznemirjala. Zdaj temu zdaj onemu se je ob njej utrnila misel na mirne dni, na svojce, na poslavljajoče se leto in prihajajoče, ki je bilo vsem velika uganka. V tihi zimski mesečni noči bi pozabili, da je mir okoli njih le videz; mrzlo železje v rokah jih je opominjalo na stvarnost.

Narava se je še vedno igrala in veter jim je požvižgaval okoli ušes ter jim nosil v obraz lahke oblake snega. Pobeljeni kakor snežni možje so se prebijali po debeli celini, ki se je razen vetra še nihče ni dotaknil.

Tako so prišli v vas, do Kožarja. Poskrili so se okoli hiše in oprezali na preorano cesto. Nič? Pač? Tudi nemška patrulja je bila na pohodu. Prvi ljudje, ki so jih srečali, so bili ti zelenci. A kmalu so izginili za ovinkom. Potem je bilo vse tiho, dokler ni prišla iz hleva Kožarjeva dekla z vedrom mleka. Pred durmi so jo dohiteli in takoj nato so se vrata v hišo zaprla. Trije so se z njo znašli v veliki hladni veži, četrti, Rok, pa je ostal na straži. Ženska se je tako prestrašila, da bi ji vedro padlo iz rok, če bi ga Matija ne bil prestregel. Le od kod so se v teh zametih vzeli partizani?!

Presenečeno družino so zbrali v kuhinji: gospodinjo, otroka, deklo, pa Kožarjeve starše. Ti so jih še kar prijazno gledali. Le ko zid bleda gospodinja se je komaj obdržala na nogah. Zaman pa so se ozirali po gospodarju.

»Kje je gospodar?« je vprašal tršati Matija in pomenljivo zamahnil z lopatastimi rokami.

Na oko zelo prikupna, po tirolsko opravljena Kožarjeva žena je boječe povedala:

»Bolan je! Hudo bolan. V izbi leži.«

Njega so morali dobiti, saj so zaradi njega prišli. Zaradi takih in podobnih so se potikali po gozdovih. Zdaj so bili tu, svoji in ljudski maščevalci.

Ženin pogled je po vrsti obšel vse tri. Stali so pred njo kot sodni dan, a šele v Joštovih očeh je prebrala sodbo in prebledela.

Luka je ostal pri onih v kuhinji, Jošt pa se je z Matijo pognal proti izbi. Da ni past, prevara? je pomislil. Kadar je treba plačati dolgove, je pač najbolje biti bolan! A žena jima je odprla in objela ju je z duhom po zdravilih nasičena toplota, ki je puhtela od zajetne kmečke peči. Pištola in puška v njunih rokah sta bili v hipu rosni. Z enim samim pogledom sta objela ves prostor, ki ni bil opremljen čisto po kmečko, zakaj Kožar, zdaj Koschar, se je ukvarjal tudi s prekupčevanjem. Na postelji, pod veliko sliko svete družine, ki jo je z desne srepo opazoval lepo uokvirjeni Hitler, je ležal Kožar, bled, vročičnih oči, z obkladkom na čelu. V izbi je bilo tiho in le enakomerno tiktakanje stenske ure je poživljalo prostor. Brez besed je Jošt obrnil odejo. Dedec je bil očitno hudo bolan. Tako hudo, da ga smrt ni gledala samo iz vanj uperjenega orožja, temveč je segla po njem tudi z boleznijo. Jošta je spreletelo: S teboj si nam ne bo treba mazati rok.

»Kaj mu je?« je vprašal.

»Pljučnica z angino. Hudo se bojimo...« je rekla Kožarica in svitek las, ki ga je povijala podobno kot uvožene nemške učiteljice, se je stresel, ko je zaihtela. Moža sta se spogledala in Jošt je pomignil ženski:

»Izmerite mu vročino!«

Še vedno nista bila čisto prepričana.

S tresočimi se rokami je potisnila toplomer pod moževo levico. Bolnik je molčal in motni pogled mu je zmedeno preskakoval z drugega na drugega.

Njuno orožje je bilo še vedno nepopustljivo, grozeče. Omahovala sta. Bi nemara ta, ki leži tu pred njima, kaj dosti pomišljal, če bi moral ustreliti ranjenega ali bolnega partizana? Najbrž ne. Ali smo mi prav taki? Ne, prav gotovo ne. Toda še malo; treba je videti toplomer.

Ženska je začela prositi; obljubljala je in obljubljala. Partizana sta molčala in kljub nuji čakala na toplomer. Ženska je zajokala:

»Saj je tako slab! Pustite ga in ko ozdravi...«

Dosti sta čakala. Jošt je pomignil ženski, ki je izvlekla toplomer in mu ga pomolila. Bil je vroč, kot bi ga potegnil iz žerjavice. Štirideset, šest! Povesila sta cevi in skoraj sramežljivo pogledovala na goste kapljice, ki so se nabrale bolniku pod nosom in na čelu. Za trenutek ju je zmedlo. Zakaj, hudiča, niso dobili moža zdravega, odpornega in sovražnega! Nobena prošnja jih ne bi omajala. Tako pa...

Matija je zinil prvi:

»Kožar, tvoja sreča, da si bolan. Če te ne bi stisnilo, pridemo spet, ko boš zdrav. Lepo priložnost imaš, da se popraviš. To naj ti bo za Novo leto!«

Glava v postelji se je zganila, ženska pa je skočila k Joštu in poljubila bi mu roko, če je ne bi bil zadosti zgodaj odtegnil. Rekel je:

»Saj še ni vsega konec. Te tvoje lase pa po kranjsko počeši in pisane tirolske cunje zamenjaj z dostojnejšimi!«

Takoj je začela razpenjati povite kite, kot bi bilo od tega odvisno njeno in moževo življenje. Joštu je ušel smehljaj. Opazila ga je in zardela. »Kaj vse naredi strah! Če bi bili naši ljudje v zaporih in kjerkoli tako boječi, bi Nemci imeli več kot lahek posel z nami,« si je mislil Jošt.

Mož je zatrjeval, da pravzaprav nikoli ni bil proti nam in obljubil, da nam bo, ko bo boljši, poklonil 5000 mark. Za OF, je dejal.

Seveda, ko sta bili vanj uprti nevarni cevi!

Vrnili so se v kuhinjo in Joštu je bilo videti, da se grize, ker so bili preveč popustljivi. A tedaj in nikoli ne bi mogel sprožiti v človeka, bolnega na smrt, pa če bi bil še kaj hujši grešnik kot Kožar.

V kuhinji so bili že zgovorni, a glavno besedo je imel Luka, ki je kot vedno skrbel za prehrano četvorke. In glej: Vsi nahrbtniki so bili že polni. In s kakšnimi dobrotami: suho meso, nekaj klobas, kos potice in še velik hleb še toplega kruha. Stari oče jih je prijazno in kar naprej ogledoval in ponavljal:

»Vzemite, fantje, vzemite, da boste tudi vi praznovali. A le kam boste šli v tej zimi?!«

Potem so jim zavreli še mleka. Če ne bi v hiši našli več dokazov o tem, da so jim Nemci všeč, bi jim bilo skoraj žal, da so jih tako prestrašili. Ta domačnost in toplota sta vplivali zelo prijetno in razlezla se jim je po udih. Svojevrsten, a lep Silvester, napet in miren.

Preden so odšli, so domačim prepovedali hoditi iz hiše. A bilo je odveč, saj z nočjo tako ali tako niso smeli ven zaradi policijske ure. In potem so se neradi spet odpravili v mraz.

Molče, sklonjeni pod tovorom, so izginili iz vasi in se zagrizli v breg. Gazili so sneg in se spet tepli z vetrom. Roka, ki je v nahrbtniku imel še topel kruh, je v hrbet prijetno grelo. Po umitem nebu se je še vedno vozila luna. Dolge sence posameznih dreves za vasjo so v vseh mogočih oblikah stegovale po beli odeji. Tedaj se je oglasil Matija:

»Stoj! Zgoraj se nekaj premika!«

Prisluhnili so. Bili so tik gostega in strmega smrekovega gozda, na krivini enega izmed ovinkov, ki so se povijali od sedla navzdol.

»Sani!« je ugotovil Matija.

»Policaji vozijo v tem času pošto in hrano,« je dodal Rok. Cesta je bila zorana s plugom. Na ovinku je bila gora snega, ki se je brž prekobalil in se stisnil med prve smreke, kakor prezebli otroci k materi.

Rok je kraj dobro poznal in v svoji neučakanosti bi zelo rad storil kaj več, posebno nocoj.

»Na ovinku jim postavimo zasedo!« je predlagal.

»S temle smešnim orožjem?«

Vendar je Rok še kar naprej silil in že začel snemati nahrbtnik. Prislonil ga je ob prvo deblo, da bi bil ob cesti pripravnejši. Kaj če bi res?! In obveljala je njegova. Zdaj nihče ni hotel biti zadnji.

»Če je tako, pa pohitimo. Nahrbtnike vzamemo potem, ko opravimo!«

Vseh se je lotila mrzlica, tisto značilno drhtenje pred pokanjem. Za ovinkom, kjer je plug nakopičil sneg, so jim postavili zasedo. Tresli so se, skoraj šklepetali z zobmi, a bolj od negotovosti, kakor od mraza.

»Ko bom užgal jaz, pritisnite še vi!« je šepnil Jošt.

Pred seboj so imeli tako lep pregled obeh krakov ovinka, da bi jih zdaj napadli kar s kamni, če ne bi imeli drugega v rokah.

»Če bo več sani ali kaj podobnega, ne bomo streljali.«

Zarili so se še bolj v sneg, da se ne bi preveč odbijali od beline. S prsti na petelinih so čakali. Tri slabe puške in stara pištola ... Čudno silvestrovanje!

Z zgornjega konca ovinka so pridrsele dvovprežne sani. Na njih je bilo več senc. Jošt je Roka, ki mu je bil najbližji, komaj potlačil nazaj. Tik nad njimi je zahrzal konj.

Živali v diru sta že zavili in pred seboj so jih imeli na pol od strani, na pol od zadaj. Deset, dvanajst korakov so bili oddaljeni, ko je Jošt pritisnil. Tudi iz drugih cevi je počilo. Zdaj Roka ni bilo moč zadržati. Pognal se je na cesto in meril. Iz njegove risanice se je že drugič poblisnilo. Konja sta bila ranjena, kočijaž pa se je prekopicnil vznak. Iz črne gmote na dnu sani se je trikrat nevarno poblisnilo. Proti njim se je vsul rafal. Takoj potem še eden. Nato so nemške sani jadrno izginile.

»Umik!« je med zobmi zasikal Jošt.

»Ranjen sem!« je zahlipal Rok s ceste.

»Nemogoče! Kam?«

»V nogo.«

»Eh, potem ne bo hudega! Pojdi!«

Rok pa je sredi ceste že klečal na obeh kolenih. Mesečina je bila polna, da je bilo na belini z lahkoto razločiti velike temne madeže. Kri!

»Rok?« je močneje poklical Jošt.

»Ne morem. Pomagajte!«

Luka in Jošt sta skočila na cesto k Roku in ga dvignila vsak na eni strani. Mimogrede mu je Jošt odvezal puško.

Primi se naju okoli vratu! ... Kam pa si jo staknil?«

»V stegno. Zavežite mi. Hitro! Slabo mi postaja!«

Fant se jima je zdel zelo težak. Komaj sta ga vlekla. Za njimi je ostajala dobro vidna krvava sled. Fantu so hitro pojemale moči. Jošt je čutil, da postaja roka, s katero se ga je oprijemal okoli vratu, vedno bolj mlahava. Od tega ga je zazeblo. Bil je vajen, da so bili ob njem ranjeni, pa tudi mrtvi, ni pa se mu še zgodilo, da bi mu tovariš umrl na rokah.

Rok pa je nezadržno ugašal. Zgubili so občutek za čas; zdelo se jim je večnost, a zgodilo se je v nekaj minutah. Zavlekli so ga do nahrbtnikov in položili na debelo smreko. Tam se je zvijal, grgral in nerazločno prosil pomoči. Ko so odstranili obleko, so zagledali nevarno luknjo v stegnu, iz katere je še vedno lila kri.

»Luka! Daj šal, pri njegovem nahrbtniku pa odreži jermen!«

Mrzlično in nerodno so obvezovali ranjenca. Bil je že slab, pa se le niso mogli tako hitro vživeti v to, da gre h kraju. Pa tudi premladi in neuki so bili, da bi mu lahko resno pomagali. In tudi s čim? Še pravkar je bil z njimi, živ in pogumen, zdaj pa...

Žalost jih je držala za vrat, zato so bili slepi za vse, kar se je dogajalo okoli njih.

Takrat je pod njimi zarenčalo. Pes?!

Potem še tisti stresajoči »Halt!« Obrnili so glave. Cela vrsta velikih postav se jim je nevarno približala. Za hip je bilo vse tiho, potem pa se je proti njim usula toča krogel. Rok je bil že negiben, samo včasih je še globoko zahropel. Zgrabili so ga in ga skušali med gostimi smrekami zvleči navkreber. A bilo je prestrmo in tako trdo zamrznjeno, da so neprestano drseli nazaj. S čevlji so se komaj lovili za korenine, ki so gledale iz zemlje. Ropotalo pa je že iz dveh, treh avtomatov. In čisto blizu. Razdvojeni in solznih oči so zgrabili nahrbtnike. Jošt si je na drugo ramo zadel še Rokovo puško in se pognal navkreber. Pes je bil že pri Roku...

Tedaj se je Luki, ki je vlekel Rokov nahrbtnik, odtrgal še drugi jermen. Nahrbtnik se je zakotalil po strmini in polzel na pot, prav k nogam preganjalcev! Trije terenci pa so se sklonjeni, oprijemajoč se vej in debel, kopali navzgor. Po njihovih glavah in hrbtih je padal sneg in okleščene smrekove vejice, ki so jih stepale na gosto padajoče krogle. Vsak si je pomagal po svoje. Na vrhu so se sešli, zadihani in začudeni nad tem, da še živijo. Saj je pokalo z vseh strani in čisto od blizu. »Čudno, da nas niso polovili živih, brez streljanja!?« je menil Jošt.

Obstali so na trikotni jasi. Majhni, zasopli, tihi, žrtve dveh sovražnikov, ki sta si tokrat podala roke! Nemcev in zime. —

Nov vdor gestapa — aretacije

Medtem so v Dolini spet izbruhnile aretacije. Začelo se je v Podkorenu z aretacijami nekaterih žensk. Bile so take, ki so že prej ali tedaj res sodelovale z OF. Zaradi nevarnosti se je aretaciji kmalu po novem letu najprej umaknila Malka Robič-Grajenekova, tedaj stara 18 let, in se nam pridružila v bunkerju nad Srednjim vrhom, nato Avgust Oitzl in njegov oče Miha, potem pa Viktor Benedik-Pero iz Kranjske gore, nato pa Janez Robič-Vah, ki smo mu začeli praviti Oran ter Štefka Robič, oba s Srednjega vrha.

Aretacije so bile izvedene postopno in bilo je očitno, da so gestapovci postopno tudi prišli do informacij. Bili smo v neprestani napetosti: to je bil že tretji obsežnejši vdor gestapa v naše vrste v Dolini v enem letu!

Nekateri pobegi iz nacističnih krempljev so bili zelo dramatični. Skoraj sedemdesetletni in bolehni Janez Žerjav-Anja je tik pred aretacijo

v snegu in mrazu pobegnil kar v copatah in slabo oblečen. Ni čudno, da je že kmalu podlegel bolezni. Konec marca je v partizanski bolnišnici v bohinjskih planinah umrl.

Viktor Benedik-Pero, ki je živel pri Slavcu v Kranjski gori, je pobegnil zadnji trenutek. Po verižnih informacijah so Nemci zvedeli tudi zanj. Policisti, ki so prišli ponj, so bili na prednjih, glavnih vratih, on pa jim je prisebno pobegnil pri zadnjih in se nam pridružil.

Janez Robič-Vah je pobegnil še bolj dramatično. Ko so Nemci prišli ponj, se je na videz odpravil z njimi, potem pa je skozi hlev pobegnil tako, da je izbil opaž in skočil v grapo pod hlev. Še ta dan se nam je pridružil na Borovlju nad Srednjim vrhom.

Največ aretacij v Kranjski gori in okolici so Nemci izvršili med 15. in 17. januarjem 1944. Aretaciji se je že prej hotela izmakniti tudi dobra mladinka Lidija Starc, ki je bivala v elektrarni pri Jasni in je imela pripravljen že nahrbtnik. Med pripravljanjem pa so jo zgrabili in odvlekli v zapore.

Tako so v decembru 1943 in v januarju 1944 najprej aretirali Celestino Kržišnik, potem pa Minko Volc, Rezko in Jožeta Mraka iz Podkorena, Lidijo Starc, Mileno Bizjak, Janeza Koširja iz Kranjske gore, Vahove, Kocjanove, Hlebanjeve in Mertljevega Janeza in Andreja iz Srednjega vrha še nekaj drugih.

Naša mreža je bila spet raztrgana in ljudje so ugibali, kako in kje se je najprej pretrgala. Kmalu smo zvedeli, da je ena izmed žensk med drugim preveč zagnano in neprevidno pobirala prispevke za OF in si darovalce zapisovala kar s pravimi imeni. Vse več teh ljudi je bilo zdaj v begunjskih zaporih. Zaradi tega je bila pretrgana tudi ilegalna zveza po vlaku, kajti pošto smo včasih pošiljali tudi tako.

V spomin na te trde dni in na pobeg tistih, ki so pred aretacijo pobegnili posebno pa zaradi izgube naših sodelavcev v Srednjem vrhu, še posebej tako trdne postojanke kakor je bila Vahova hiša, sem pozneje napisal črtico **KLEMEN.** Njen prvi del je takle:

— Prišla je zima. Kar čez noč in tako zgodaj, da tega niso pomnili niti najstarejši ljudje. Partizane, ki so se držali za vrhom, je presenetila neprijetno.

Zvečer so se prišli gret, počivat in sušit h kmetu Klemenu, ki jim je že dalj časa pomagal z vsem, kar je premogla hiša. Tako večer za večerom in tudi potem, ko so si partizani terenci postavili zasilno zavetišče.

Klemen je bil zajeten možakar, trdno raščen. Njegova kmetija je bila na samem, skoraj v gozdu. Bil je pravičen in pošten mož ter bistrega duha. Zato ni bilo čudno, da se je kmalu zvezal s partizani. In prav taka je bila vsa njegova družina: žena, dva otroka in sestra Alenka.

Okoli hiše je škripalo pod nogami, da je bil vsakdo vesel, če je čutil za hrbtom toplo peč. Takrat je bila zima sredi svoje največje moči.

Tisto jutro so se proti Klemenovi hiši spet približali previdni koraki. Iz teme so se luščile postave: ena, dve, tri, štiri! Nič čudnega, če bi bilo zvečer, kajti to bi bili gotovo partizani. Toda šlo je že proti jutru, čeravno je bilo še temno.

Gospodinja je pravkar odrinila zapah na vratih, da bi šla molst, kajti delo jo je priganjalo in morala je poprijeti že navsezgodaj. A komaj je odprla, bi ji golida skoraj padla iz rok: vanjo so zrle oči Nemcev in njihove ledeno mrzle cevi!

Obrnili so jo nazaj v hišo in z njimi je morala v zgornjico po spečega moža. Takoj je vedela, za kaj gre. Toda s čim mu je mogla pomagati?

»Ko okna ne bi imela teh križev! In, oh, če možu ne bi nagajala noga, bi jim že ušel in izginil.«

Prestrašila se je ob vsem tem, vendar se je bala zanj in za življenje bolj kot za vse ostalo. Po njej je vrtala jeza in ugibanje, kdo jih je mogel izdati. Sicer pa so se takega obiska že dolgo bali. Kmalu so se vsi zgnetli v razsvetljeni kuhinji. Tudi teta Alenka. Le otrok niso budili. Kljub jutranjim uram, je bilo še vedno temno in pa neznansko mraz. Če bi Nemci potrebovali tudi otroke, jih prav gotovo ne bi pustili pri miru. Toda kazalo je, da gre za aretacijo in ne za zasliševanje. Vse to so odrasli kmečki ljudje naglo uganili.

Nemci okoli mize so grdih obrazov priganjali:

»Schnell, schnell!«

Zaradi strmine, ki so jo morali prehoditi v mrzli noči, so bili še bolj nataknjeni. Na vsak način so hoteli odgnati gospodarja.

Klemen je medtem nepremičnega obraza strmel predse in nič ni bilo čutiti, da bi se prestrašil ali da je presenečen. Obračal se je počasi in zavezoval nataknjene čevlje. Taki so kmečki ljudje, če se česa lotijo: zaprti vase in temeljiti!

Tedaj je teti Alenki nekaj namignil in ta, ki je za silo tolkla nemščino, je policaje vprašala:

»Mraz je! Ali lahko skuham malo čaja?«

Poveljujoči je pri vsem priganjanju vendarle prikimal.

Teta je že kurila, gospodinja pa se je znašla še drugače: Nemcem je nalila kozarček močnega domačega žganja, ki je vedno stalo v zidani omarici v kuhinji. Policaji se pijače v tem mrazu in kljub nevšečnim okoliščinam niso branili.

Klemen je tedaj rekel:

»Še klobas in kruha jim prinesi!«

Nemec mu ni več pustil govoriti, čeravno so bile Klemenove besede njim v prid. A teh oni niso razumeli. Ko pa so kmalu za tem na mizi zadišale suhe kranjske klobase, ki so bile pri Klemenovih še posebno okusne, so segli po njih.

Aleš se je medtem oblekel in obul, čakal na čaj in vmes predel svoje misli. Z ženo, ki bi najraje zajokala, sta se v zaskrbljenosti le bežno spogledala, kajti bilo je jasno, kaj čaka Klemena. Zasliševanje, mučenje, morda smrt ob kolu, najmanj pa taborišče. To pa je bilo končno isto.

Klemen je bil krepak človek, kar pa ni veljalo samo za njegovo telo: tudi njegova notranjost, njegov značaj je bil trden, kot iz celega. Vedno je bil naglejših misli in dejanj, kot bi mu človek prisodil na zunaj. Med tihim čakanjem je sklenil:

»Če grem, je konec! Zato z njimi nikamor.«

Toda človek, kako boš pobegnil, kako se boš uprl sili in orožju, ko te imajo v rokah, ko so jim za talca vsi tvoji?

Klemen je znal tudi zaigrati, če je bilo treba. In zdaj je bilo treba. Še nikoli v življenju ne tako.

Ne da bi se kaj pripravljal, je vprašal:

»Ali grem lahko na potrebo?«

Teta je prevedla in Nemci so dovolili. Toda, ne samemu.

Eden izmed policajev je šel z njim in ga počakal pred vrati. To je bila že priložnost za pobeg. Zakaj zunaj v temi vendar ni skušal pobegniti? Morda je bila to edina in tudi zadnja priložnost?

Kako, ko pa je bil visok sneg in še ta nesrečna noga mu je prav te dni zelo nagajala v kolenu. Klemen je verjetno svoj načrt skoval drugače. Zato sta se mirno vrnila nazaj v kuhinjo in gospodar je pri tem očitno šepal.

Čaj še ni bil gotov, pa je Klemen spet poprosil:

»Še k živini bi rad pogledal, lahko?«

Žena se je čudila moževi mirnosti in vdanosti, ko je vendar vedela, kako je ob vznemirljivih dogodkih zmerom naglo vzkipel, teta je spet prevajala, in Nemci so prav čudno spet dovolili. So mar pomagale klobase in tisto žganje, s čimer so se tako vneto gostili?

Spet je Klemena nekdo spremljal k hlevu in mu tiščal cev skoraj med rebra. Ni bilo čudno, ko je domačijo vendar objemala tema. Klemen je v hlevu ljubeče pobožal Lisko, Pisano, Jagodo, počehljal junico, potrepljal zvesto kobilo Luco, s katero sta že toliko zvozila s hribov in se poslavljal od njih. Žival pod njegovimi rokami pa je bila krotka in ljubezniva, kot bi to čutila.

Tudi Nemec se je v hlevu skoraj spozabil. A Klemen tega ni hotel videti. Tudi on je bil verjetno kmečkega rodu. A Klemen se ni zmenil zanj in je pred njim odšel mirnih, težkih in šepajočih korakov nazaj v kuhinjo.

Čaj se je že kadil iz skodelice, ko je sedel. Za vse. Klemen ga je počasi srkal ves miren, kot bi se odpravljal na sejem, in tih je bil ter za nič ni hotel več prositi. Niti od otrok se ni maral posloviti, čeravno je bil nanje silno navezan. Prav zato ne.

»Naj raje spijo, da jih ne bom vznemirjal,« je mislil nanju in srebal čaj.

Zunaj je bila še vedno tema in brez tistih »schnell« je Klemen zdaj naenkrat vstal, prijel pripravljen suknjič, ga vrgel čez rame in si ga mimogrede oblačil. Ne da bi ga kdo priganjal, je sunkovito rekel:

»No, gremo. Zdaj sem pripravljen.«

Pri tem ni gledal ne žene, ne sestre in tudi Nemcev ne. Poniglavo je koračil proti vratom. Nemci so se vzdigovali in ga skoraj ustavljali, kot bi se jim zdaj zdel odhod prehiter. Kdo je vendar šel rad v ta mraz. A se vendar morajo odpraviti za njim. Saj jim vendar ne bo ušel. To je dokazal že dvakrat, ko bi lahko, pa ni. Glavno, da so izpolnili nalogo, da so ga zgrabili. Uro prej ali pozneje, zdaj ni bilo več važno.

Klemenova široka postava v tem že skoraj zakrije vso odprtino vežnih vrat. V naslednjem trenutku pa se že požene h gnoju in naglo naprej k hlevu. Nekaj hipov zdaj boleče noge niti ne čuti več.

Hlevska vrata so samo priprta, kar je uredil prej; zaradi tega je šel k živini. Bolj naglo, kot bi mu prisodil, se obrne in na vrata potisne zapah z notranje strani, da živina zvedavo obrača glave. Požene se naprej čez hlev in nima časa ogledovati nemirnih živali, ki jim rožljajo verige na vratovih.

Hip nato po vratih že zaropotajo kopita.

Na drugi strani hleva je bil ograjen prostor za seno. Skočil je tja. Z levo ramo se je uprl v leseni opaž, da bi odstranil desko ali dve. Toda ne gre. Njegovo močno telo se še bolj usloči, toda tudi tako ne gre, ne popusti. Spet je v nogi začutil bolečino. Stisnil je zobe, stopil nekaj korakov nazaj in se sklonjen pognal naprej.

Deska je zdaj odletela tako, da bi kmalu tudi sam na drugi strani, kjer ni bilo nemške straže, zaplaval v debel sneg.

Pod udarci policistov, ki jih je medtem čutil za seboj, so prav tedaj spredaj popustila tudi hlevska vrata. Po hlevu so že tipali prameni baterije. Toda Klemen si je že izsilil prednost!

Zdaj ni več premišljeval! Spustil se je po sneženi strmini za hlevom, kjer je poleti odtekala gnojnica. Hlastal je po snegu, se zdaj zvalil, zdaj spet znašel na nogah, a se vendar oddaljeval. Spodaj v dnu je bil potok, ob njem pa tako zaželeno grmovje. To je bil njegov prvi cilj.

Klemen je bil že ob vodi. Nemci pa verjetno še niso opazili odprtine na severni strani hleva. Pač, zdaj svetli snopi baterije že tipljejo po bregu. Toda odkriti ga ne morejo več, kajti Klemen je ob vodi že ob mrtvem kotu. Le sledovi jih še dražijo...

»Sem mislil, da bo zaradi tega kolena šlo dosti teže,« se je Klemen veselil povsem izpeljanega načrta in skočil na drugo stran potoka. Ujel se je za grmovje. V tem pa ga je zabolela noga, da bi skoraj zavpil. Koleno je spet izskočilo iz sklepa. Noga je bila tako zavita, da je stopalo gledalo nazaj. Klemen je bil ujet: nikamor več ni mogel. Ne nazaj, ne naprej.

Kljub mrazu je bil v hipu ves znojen. Kaj zdaj? Kadar mu je koleno tako izskočilo, je vedno moral čakati zdravnika, da mu je nogo naravnal. Je mar vse to, ves ta beg res zaman?

Potem je sedel v grm, prijel nogo z obema rokama in jo vrtel, kot bi ne bila njegova: sem, tja, naprej, nazaj. Nemške baterije in glasovi pa so nedaleč stran tipali za njim.

»Prekleta noga,« je zaklel na glas in najraje bi zaradi vsega zajokal. On, Klemen, ki nikoli ni priznal brezizhodnosti. Noge pa še vedno ni spustil in jo je neprestano obračal na vse strani, ne da bi hotel čutiti bolečino.

Naenkrat je v kosteh nekaj zaškrtnilo in stopalo je bilo spet obrnjeno tako, kot je prav. Čašica je spet tičala na svojem mestu.

Čeprav je zdaj bolelo, je Klemen šinil pokonci in med grmovjem odkrevsal v zasneženi breg, ki se je tam kmalu prelil v gozd.

Ta ga je rešil...

Tak je bil njegov nagli odhod v gozdove, kjer je kmalu postal dober partizan. Kako neki ne: vsega takega, kar je bilo treba prenašati v gozdovih, je bil Klemen vajen od majhnega. Zato je znal poprijeti, kjerkoli je bilo treba. Najbolj pa mu je ustrezalo gospodarjenje. Zato se je začel ukvarjati z intendanco. —

Selitev v malo Pišenco in izguba Srednjega vrha

Zdaj so nas in za našo organizacijo nastopili hudi dnevi.

Zaradi vse večje nevarnosti in ker je bilo zdaj v bunkerju nad Srednjim vrhom že 12—13 ljudi, je bilo sklenjeno, da ga je treba zapustiti in se preseliti na drugo stran Save. Izbrana je bila Mala Pišenca. Tja se je ta skupina partizanov odpravila 17. januarja zvečer. Kolona se je pomikala najprej kar po poti iz Srednjega vrha k Savi, potem čez njo do Tarmana v Logu in dalje navzgor po poti k Jasni. Cesto proti Vršiču so pri elektrarni prečkali, da so lahko zabrisali sledove, potem pa čez Pišenco ter po dolini na desno, kjer je bila na koncu precej velika lovska koča bogataša Avgusta Praprotnika iz Ljubljane.

Medtem pa so Nemci v Srednjem vrhu aretirali še nekaj ljudi, med njimi požrtvovalno Frančiško Robič-Vahovo mamo. Kmalu smo zvedeli, da so jo v Begunjah gestapovci zelo mučili, a da niso zvedeli od nje tistega, kar so hoteli. Bila je med tistimi, ki so pretrpeli največ, a tudi mi smo dobili od nje največ. To je bil dokaz, da gre za izdajstvo, da so gestapovci precej poučeni o naših sodelavcih. V tem času smo iz begunjskih zaporov že veliko zvedeli, med drugim tudi to, kako se kdo drži.

Tedaj se je zgodilo še nekaj hudega.

Dva dni pred odhodom skupine iz bunkerja nad Srednjim vrhom, sva morala z Miškom na okrožno posvetovanje nad Jesenice. Utrujena sva se vračala po zasneženih strminah in se razveselila bivaka, ki je čepel pod tistim bregom. Toda — okoli njega je bila mrtvaška tišina in tudi v njem ni bilo nikogar. Tudi nobene hrane, posode ali opreme. Takoj sva začutila nevarnost. Morala je biti huda, če so jo brez naju potegnili nekam stran. Iskala sva po bližnji okolici, a razen starih sledov ni bilo mogoče odkriti nobenih novih. Se pravi, da se bodo morda vrnili zvečer.

Spustila sva se, seveda previdno, tik nad Srednjim vrhom, in takoj sva dobila odgovor: zagledala sva Nemce, ki so se sukali okoli hiš.

Kmalu za tem pa sva visoko nad bunkerjem našla Hlebanjeve tri nedorasle fante: 17 letnega Jožeta, sedanjega inženirja, leto mlajšega Franca, današnjega gospodarja, in dobrih 14 let starega Janeza, ki je že vrsto let v Braziliji. Veseli, da so naju dobili, a žalostni nad dogodki, so nama povedali, da so prišli Nemci po njihove, da so odpeljali tudi Vahove, oni pa so jo potegnili v gozd.

Kaj storiti, ko se je že večerilo? Tu prespati, naslednji dan pa poiskati ostale, za katere mi nismo vedeli, kje so.

Ker Hlebanjevi fantje niso imeli s seboj nobene opreme, smo hoteli prenočiti kar v bivaku, a po dobrem premisleku, zlasti na Miškovo prigovarjanje, smo si postlali kar zunaj, kakih 20 metrov od bivaka. Na majhno, napol kopno vzpetino smo nanosili hoste in nabrali bukovega listja. Z Miškom sva imela s seboj odeje in plašče, pa smo se nekako odeli. Hlebanjeve fante sva stisnila v sredino, še prej pa smo se, vsi utrujeni in z občutkom varnosti, ker smo bili zunaj, tudi sezuli. Kmalu smo se ogreli in zadremali. Ura je bila okoli 18,30, ko je v tem času popolna tema.

Kmalu pa nas je prebudil nek šum, neki tihi koraki. Miško je vprašal, kdo je, ko se je proti nam vsula toča krogel. Nemci so nas odkrili celo ponoči. Očitno jih je nekdo do bunkerja pripeljal, kajti še podnevi s strani, odkoder so nas napadli, dostop ni bil lahek. Moral jih je pripeljati nekdo, ki je natanko vedel, kje naš bunker stoji. Če ne bi polegli zunaj, bi nas v njem lahko zajeli ali pobili in to lahko en sam človek z brzostrelko. Krog tistih, ki bi mogli pripeljati Nemce do bunkerja, se je po raznih ugotovitvah tako zožil, da je skoraj z gotovostjo ugotovljeno, kdo je bil to.

Po ostrem obstreljevanju, smo močno presenečeni le uspeli uiti. Hlebanjevi fantje-novinci, so bili brez orožja in z Miškom nama ni bilo vseeno, kako bo z njimi. Med streljanjem, ki so se mu pridružile tudi rakete, smo bežali kar v nogavicah, vse drugo s čevlji vred, pa je ostalo na ležišču in na voljo napadalcem. Odnesla sva le orožje. Med zgubljenim so ostali tudi najini zapiski, vendar zaradi tega nihče ni bil aretiran. Vse, kar sva si zapisala, je bilo z drugimi, ilegalnimi imeni, brez krajev in drugih pravih podatkov. To ni nepomembno, ker so pozneje nekateri ljudje hoteli razširiti govorice, da so se aretacije v Dolini začele šele po odkritju bunkerja. Med temi zapiski je bilo tudi poročilo z Dovjega, ki nam ga je poslal nedavno Ivan Dolžan-Aleksander. V njem je bilo zapisano, da bo Marjan sprejet v Komunistično partijo. Nič pa, da je ta Marjan v resnici Janez Skumavc.

To, da ni bilo zaradi te nesreče nobenih aretacij, je bilo poglavitno, vendar so sledili hudi trenutki in dnevi.

Nemci so še precej dolgo streljali za nami in bunker zažgali, da je bil velik sij. Mi pa smo se v nogavicah, ki so bile kmalu raztrgane, obrnili v dolino in se kar po cesti približali Podkužam, sicer bi zmrznili. Podplati so se prijemali ostre zmrzali na cesti in v Podkužjah, kjer je le nekaj hiš, smo nabrali pet parov različnih čevljev in nekaj zasilnega oblačila. Nekaj so ljudje kljub strahu dali sami, nekaj smo morali vzeti.

Naslednji dan smo po ovinkih zvedeli kje so preostali, in zvečer smo se jim pridružili v Mali Pišenci v veliki in lepi koči.

Da je bil 18. januarja 1944 zvečer odkrit in požgan ta naš prijetni bivak, potrjujejo tudi nemški dokumenti, vendar niso popolni.

Po hrano v Podkoren — druga žrtev

Tu, v tej grapi, kjer je le redko posijalo sonce, je bilo ogromno snega, najmanj dva metra na debelo, vendar smo nekaj časa vzdržali. Razmere pa so se med tem zaradi vsega tega hudo poslabšale. Nas je bilo zdaj kar 15—16, pa brez hrane. Zato je bila naša prva skrb spet priti do ljudi, ki so bili zbegani in nezaupljivi, poleg tega pa so bili najboljši sodelavci zdaj pri nas ali pa zaprti.

Bilo je tako, da so se zaprli vase celo taki, ki so nam prej obljubljali podporo, zdaj, ko je bila stiska in so nam bili Nemci na sledi, so zatajili. Tako se je zgodilo, da smo po vsestranskem medsebojnem dogovoru kljub nevarnosti šli k enemu takih, da bi si vzeli sami. Kljub veliki hiši v njej nismo dobili skoraj nič.

Tedaj sta kar podnevi šla k Budineku v Kranjsko goro Malka Robič in Stane Križnar. To je bilo tedaj bolj taktično, kot vznemirjati ljudi ponoči. Res se je mož prestrašil tega obiska, kar je bilo razumljivo, vendar je zvečer pripeljal precej hrane. Vendar pa je bilo tudi precej ust in zato je bilo treba kmalu spet obnoviti zalogo, ki je pravzaprav šla iz rok v usta. Tehtali smo kako bi s prehranjevalno akcijo dosegli tudi propagandni učinek, kajti čimprej je bilo treba med ljudmi in nami spet popraviti moralo. Odločili smo se za obisk pri kmetu Sencu-Pečarju v Podkorenu, ki je bil sovražen OF. Odvzem hrane bi mu bil hkrati opomin, naj se popravi, ustreliti ga pa nismo nameravali. Ker je bilo zdaj med nami vse več domačinov, ki so poznali ljudi in razmere v vaseh, je bila taka odločitev soglasna.

Za to priložnost je spet prišel v pomoč Miha Arih-Mihol z Vomiča, vojaško pa je vodil Viktor Benedik-Pero. Na pot iz Pišence je odšlo 13 ljudi, med njimi tudi obe dekleti ter vosovska mitralješka trojka. V koči je poleg nekaterih drugih, ki so težko hodili, ostal tudi stari Anja, ki pa bi se tudi rad pridružil odhajajočim.

To se je odvijalo 9. februarja zvečer. Sijala je polna luna, da je bilo svetlo kot ob mračnem dnevu. Mraz je rezal in pod nogami je neprijetno škripalo.

Dokler je kolona hodila ob gorskem podnožju in izven vasi, je bila lunina svetloba dragocena pomoč. Toda preden so prišli do velike Senčeve hiše, je bilo treba čez odprto vaško polje. Takrat so si vsi želeli, da bi ta sijoča luna mrknila. Prav blizu je bila policijska postojanka in lahko bi jih opazili, vendar so srečno prišli do hiše.

Mihol je vse razmestil okoli poslopja, stražo z »Bredo« pa bolj vstran. Sam je krepko potrkal na vrata. Odgovorilo mu je le votlo bobnenje, v hiši pa se ni nič zganilo. Še enkrat je s pestjo nekajkrat butnil v hrastov les, a spet je odgovorila le zlovešča tišina.

»Čakajte ptički,« je rekel Mihol potiho najbližjim, »ne marate nas slišati! Preveč kosmato vest imate, toda Mihola ne boste ukanili. Če nam ne marajo odpreti, bom splezal do »ganka« in z njega prišel po stopnicah v vežo ter vam odprl,« je Mihol kazal na steno kmečkega poslopja ob cesti. Nič dosti ni premišljeval, temveč se je začel spretno vzpenjati kvišku. Kmalu se je vsem, ki so ga mogli videti, Miholova gibčna postava izgubila izpred oči.

Nekaj trenutkov je bilo treba okoli hiše opazovati. Iz nje se je začul najprej nekakšen ropot. Vsem v bližini je zastal dih. Kdo bi vedel, ali je Mihol v kaj zadel ali pa se je zgodilo kaj drugega. Tišino je pretrgal pridušen strel, takoj nato še eden.

Za hip so vsi onemeli. Nihče se še ni prav zavedel, kaj se je zgodilo, ko so od postojanke sem prihiteli policisti. Partizanov je bilo premalo, pa tudi preslabo so bili oboroženi, da bi se bili z njimi lahko udarili. Okoli hiše pa sama snežna čistina. Nič drugega ni kazalo, kot naglo se umakniti. Zdaj je bila polna luna seveda še bolj izdajalska. Nemci so streljali vsevprek, vendar niso nikogar zadeli.

Ko je neposredna nevarnost minila, je vsak na tihem še upal, da se bo Mihol le kako izvil in prišel za tovariši, a upanje je vse bolj plahnelo. Kot smo zvedeli pozneje, je kmet Sonc, močan in velik, ob trkanju na vrata takoj zaslutil, da so zunaj partizani, ki so mu prišli izplačat dolg. Hitro si je v veži pripravil sekiro. Ko je Mihol stopil na zadnjo stopnico, ga je z njo dvakrat udaril po glavi. Mihol je podzavestno še dvignil roko s pištolo in dvakrat ustrelil. Čeprav je Miholu iz velike zevajoče rane na glavi lila kri, ni bil takoj mrtev. Dokončno so ga ubili Nemci, ki so prihiteli v hišo.

Tako je hrabri neučakani Mihol padel po komaj trimesečnem partizanstvu.

Nič kolikokrat se je Mihol spoprijel z veličastnimi stenami pod Triglavom, Ponco, Jalovcem in Špikom in vedno je nad njimi ostal zmagovalec. Takrat pa je njegov zadnji vzpon odločila podla sovaščanova roka.

Šestindvajset let je bil star takrat Mihol. Skoraj vse najnevarnejše smeri v naših gorah je do takrat že preplezal, po mnogih plezalnih turah so ga poznali pri nas in v tujini. Čeprav še tako mlad, je bil po mnenju mnogo priznanih alpinistov naš najmočnejši zimski alpinist.

Po njem so po vojni imenovali kočo ob cesti na Vršič.

Utrujeni, lačni in prizadeti tovariši so se vrnili v Pišenco prazni in težkih nog.

O tem dogodku je nemški carinski urad iz Kranjske gore poročal v Radovljico še ta večer, 9. II. 1944 ob 23,30 naslednje:

»Danes ob 18.30 so banditi vdrli na kmetijo Franca Pečarja v Podkorenu in vrgli na domačine bombo (to je napak, kot smo že videli — op. I. J.)... Kmet se je branil s sekiro. Nekemu banditu, ki mu je grozil, da bo ubil tudi njega, je iztrgal puško in ga z njo udaril (tudi to ni točno — op. I. J.). Kmet je bil pri tem sam ranjen, zadela sta ga dva strela. Po izjavi njegove hudo ranjene žene, je bilo vsega okrog 10 banditov.«

Še isti večer je bil o tem obveščen tudi železniški urad v Kranju z ugotovitvijo, da je bil ubiti partizan Miha Arih, zaposlen na železniški postaji Hrušica pri Jesenicah.

To govori o veliki čuječnosti nemških posadk v tej dolini, zlasti še tistih, ki so varovale komunikacije.

Kmet Pečar je bil res ranjen in Nemci so mu omogočili, da se je umaknil na Koroško, kajti prelil je kri partizana, čeravno ga nihče ni nameraval ubiti. Pri njem bi opravili le prehranjevalno akcijo. Ta poboj je bil nekaj izjemnega, nezaslišanega, zato ga je spremljal tudi na Koroško. Po čudnem naključju so ga Nemci vtaknili v taborišče, kjer so bili ljudje, ki so jih nacisti nasilno izselili z Gorenjske. Le-ti so ogledovali močnega, obvezanega moža in kmalu zvedeli, kaj je storil. Zato so se ga izogibali. To smo zvedeli kmalu po vojni, ko so se izseljenci vračali domov.

Marca 1944 je moral pasti še sekretar Ivan Krivec-Pavle

Po vsem tem je bilo za nas in naše organizacije še težje, kajti Nemci so poostrili čuječnost, ljudje pa so se bali, če smo se jim približali.

A do hrane in zvez je bilo treba priti, kar je bilo zaradi ostre zime vse teže. Zato se je skupina tovarišev iz Male Pišence previdno odpravila v Srednji vrh. Pri Jurežu so dobili vola, ki so ga srečno prignali prek vseh ovir, le v dolini Pišence so bile z njim težave. Nazadnje je le moral kloniti in nekaj časa smo imeli dosti mesa.

Tu smo zaradi zime in trdih razmer v dolini imeli dosti časa za pretresanje preteklih dogodkov in ljudi, tako tistih, ki so še bili doma, kot onih, ki so bili zaprti v Begunjah. Hkrati smo naša dejanja analizirali tudi kritično, kajti v teh obmejnih krajih je bil vsak napačni korak hitro in trdo maščevan.

Spominjali smo se vseh začetkov osvobodilnega gibanja v tej dolini in bili smo enotnega mnenja, da je nekaj posebnega, čeravno smo pri tem imeli v nekaterih zadevah različne nazore. Enotni smo bili tudi glede ocene tiste osebe, ki je vsa navdušena dobila zveze z nami, a nam je na tretji sestanek prinesla nekakšne ciklostirane papirje in nam jih toplo priporočila. Pokazalo se je, da so bila to četniško-belogardistična glasila za julij-avgust 1943. Te papirje smo z ustreznimi pojasnili poslali na sedež jeseniškega okrožja, nakar smo dobili navodilo, naj s to osebo takoj pretrgamo stike. To smo tudi storili, kajti enaka sporočila so prišla tudi od aktivistov, ki so zvedeli za to zvezo.

Ugotavljali smo tudi, da so se nam nekateri izmuznili iz nadzora in tako nismo mogli takoj ugotoviti, kdo je izdal naš bivak nad Srednjim vrhom. Ugotavljali smo, da bo vnaprej potrebna še večja konspiracija, sicer bo z nadaljnjim organiziranjem slabo. Posebno še, ker v vsem tem času ni bilo v Dolini nobene partizanske čete ali bataljona, ki bi pokazal moč narodnoosvobodilnega gibanja in s tem domačinom pokazal, da je

moč partizanov dejansko večja, kot je to videti v teh krajih. Tako pa so ljudje vsak dan videli le okupatorske uniformirance in hočeš nočeš padali pod vpliv njihove prisotnosti.

Pri tem naj odkrijem, da je bil orožniški komandir v Kranjski gori strpen in uvideven mož. Dostikrat veliko bolj kot nekateri napeti, nemškutarsko obarvani domačini, ki so prijavljali svoje rojake zaradi sodelovanja z nami. Še v Srednji vrh smo — v največji tajnosti seveda — dobili sporočilo, naj se vendar varujemo ljudi, domačinov, ki so za Hitlerja bolj kakor oni, orožniki. Ta komandir je nekajkrat strgal kako prijavo, zaradi katere bi moral aretirati posamezne ljudi.

Vendar je vrh nacističnega pritiska šele sledil.

V teh dneh sem zbolel za angino, temperatura se mi je močno dvignila in po telesu so se pokazali turi. Zdaj smo šele spoznali, kaj nam je pomenil Srednji vrh in njegovi ljudje, kakšna zveza je bila to med nami in ostalo dolino. A morali smo računati s tem, kar je bilo.

Skrbelo nas je za zaprte v Begunjah, a nismo jim mogli nič pomagati. Obžalovali smo le, da jih več ni pobegnilo pred aretacijo.

Končno smo spet vzpostavili zvezo z okrožjem in tedaj sem dobil sporočilo, da sem premeščen. Dolžnost sekretarja sem spet izročil izkušenemu Ivanu Krivcu-Pavlu, ki se nam je po Miholovi smrti spet pridružil ter se kljub vročini odpravil iz Pišence proti Jesenicam. A daleč nisem prišel. Zaradi utrudljive in nevarne poti po debelem snegu ni šlo več naprej. To pripovedujem zato, ker sem se ustavil v Logu in se tak, vročičen odločil in previdno stopil v Tarmanovo hišo. Seveda je to med domačimi sprožilo hud preplah, kar ni bilo nič čudnega, vendar nekaj dni nisem mogel naprej. Tarmanova Minca se je okorajžila najbolj: ko je vedela, kako je z menoj, da se je vročina dvignila na 40° C, se je kmalu odločila in mi od nekod prinesla celo zdravila. Sicer pa je zaradi moje prisotnosti, čeravno sem se skrbno skrival, napetost v hiši neprestano naraščala. Zato sem se čez tri dni, dasiravno še slab, odpravil dalje.

Nad Hrušico sem potem prigazil do Aleksandra, potem pa s kurirji prek Plavškega rovta zapustil to dolino, premagujoč debel sneg in njegove zamete.

Čez nekaj tednov je prišel za menoj pod Stol tudi Viktor Benedik-Pero. Pozdravljala sva se, kot da se nisva videla leta in leta in da je v tem času padlo veliko najinih tovarišev.

In v resnici je padel sekretar Ivan Krivec-Pavle. O tem mi je pripovedoval prizadeti Pero. Zaprlo mi je sapo, kajti na Krivca nisem bil vezan le kot bojni tovariš, temveč in predvsem tudi čustveno.

Ko se je Ivan Krivec-Pavle 10. marca 1944 odpravil v dolino na zvezo, je šel z njim tudi mladi Avgust Oitzl. Srečno sta prešla cesto Kranjska gora-Vršič in zagazila dalje nad Zagmajenco in proti Knapu. Tam, kjer se je steza prevesila, sta srečala patruljo graničarjev. Le-ti so ju presenetili in začeli obstreljevati, partizana pa sta imela le pištoli. Avgusta, ki je hodil prvi, so ujeli, Krivca, ki se je začel umikati nazaj, pa so obstrelili. Ko so z ujetim mladeničem prišli v bližino Jasne, je Krivec že ležal mrtev, obkoljen od graničarjev. Zadet je bil v prsi in v čelo, kamor se je

ustrelil sam. Tudi njegov način smrti je potrdil, da je bil velik človek. A okoliščine o njegovi pogibeli so dokaj nejasne. Vse kaže, da tudi njegove smrti ne smemo pripisati zgolj naključju.

Potem so Nemci mladega Avgusta prisilili — z grožnjami za svojce — da je drugo jutro, ko so pripravili močan oddelek kakih 30 mož, šel pred njimi proti koči v Malo Pišenco. Ker pa so tovariši medtem že odkrili Krivčevo smrt, so bili obveščeni o nevarnosti. Ko je Avgustov oče zjutraj opazil, da se jim bližajo Nemci, so se hitro umaknili prek Vitranca in nad Podkoren. Nemci so kljub temu obstreljevali prazno kočo in jo potem požgali.

Tako je bilo konec tudi s tem, sicer oddaljenim, vendar takrat primernim taboriščem.

Vse tri, v razmeroma kratkem času padle partizane: Justina Uršiča-Marka — padel 8. I. 1944, Miho Ariha-Mihola — padel 9. II. 1944 in Ivana Krivca-Pavleta — padel 10. III. 1944 — torej vsak zimski mesec eden — so Nemci pokopali v Klinu pod neko stajo. Morda zato, da pred višjimi tod ne bi bilo sledov narodnoosvobodilnega gibanja? Po vojni so jih pokopali na podkorensko pokopališče tako, kot so ti borci zaslužili.

Te stvari sem zapisal in opisal, da ne bi utonile v pozabo in da bi bile v pouk zanamcem, zlasti v obmejnih krajih. Na poti v svobodo je bilo treba veliko pretrpeti. To posebno v krajih, ponekod nevarno in v nemajhni meri zastrupljenih s hitlerizmom in nemčurstvom. Zato je bil boj tistih, ki so se bili za svobodo in resnico, toliko bolj junaški in pomemben, zlasti tistih, ki so za stvar slovenskega ljudstva žrtvovali svoja življenja. Tu mislim zlasti na tovariše iz decembrskega upora 1941, pa tudi tovariše, o katerih je na teh straneh tekla beseda. Ti so bili nosilci ali žrtve dogodkov in dejanj, ki nam postajajo tako mnogo bolj živa in bližja, kakor naštevanje golih zgodovinskih dejstev.

Emil Cesar

DELEŽ GORENJSKE V KNJIŽEVNOSTI NARODNOOSVOBODILNEGA OBDOBJA

Pred napadom Hitlerjevih čet na Jugoslavijo, je živelo le malo slovenskih literarnih opisovalcev na ozemlju Gorenjske. Njeni literarni občudovalci in glasniki hkrati so živeli predvsem v Ljubljani ali pa po drugih krajih tedanje države. Zato bi ostala ta pokrajina ob razpadu Jugoslavije brez svojih literarnih spremljevalcev. Na srečo pa je pred vojno na Gorenjskem rastel mladi literarni rod, za katerega rast ima precej zaslug kranjska gimnazija. Tu so izdajali literarni začetniki svoje glasilo »Mlada njiva«. Na njihovo rast pa so vplivali tudi ljubljanski gimnazijski zavodi, kjer so se prav tako šolali bodoči gorenjski izobraženci. Čeprav je kranjska »Mlada njiva« izšla samo dvakrat, nakar je zaradi naprednega svetovnonazorskega mišljenja njenih članov prenehala, pa nam prav to dokazuje, da je bila med mladimi prisotna kontinuirana želja po umetniškem izpovedovanju; njihovo sodelovanje pri predvojnih mladinskih glasilih pa dokazuje, da je znala kljub takim težavam najti pota za svoje umetniško izpovedovanje. Pesem Mihe Klinarja Z g r o b o v, objavljena je bila v »Naši rasti«, glasilu bežigrajske gimnazije, je zgovorni zgled njihove aktivne politične angažiranosti. Navedimo jo kot zgovorni dokument z daljnosežnimi posledicami, ki so pomembne predvsem v času slovenskega narodnoosvobodilnega boja:

Z GROBOV

Pozabil rad bi naš prebridki čas,
pozabil rad bi, da grme topovi
in kličejo, da so pripravljeni za nas.
Le kličite in vpijte njim v obraz,
ki krivi so, da se krvi tokovi
prelivajo, njim vpijte, vi grobovi:
Saj izkopani tudi smo za vas.[1]

Delo teh mladih literarnih delavcev je bilo globlje zasidrano v svoji ožji domovini. Kljub temu pa so aktivno posegali tudi v širše kulturne probleme in jih prizadeto ocenjevali v edini želji, da bi bil njen obseg čim širši, delo samo pa čim popolnejše. Zgovorni primer je mimo Mihe

Klinarja drugi obetajoči literat, mladi Viktor Gregorač, ki je določno spregovoril o tem v jeseniškem »Tovarniškem vestniku«[2]. Prispevek je izšel pod naslovom Pripombe h kulturnemu življenju Jesenic. Celovita kritična ocena kulturno-prosvetnih razmer in poglavitnega dela te družbe dobijo zaradi svoje tehtnosti in napak, ki so jih odkrivali mladi vsepovsod, mnogo širši pomen, saj jih je uzakonil in uveljavil obstoječi državni sistem. Taka radikalna zahteva po premiku in rasti kulturno-prosvetnega dela, ki bi vplivala na nadaljnjo in splošno rast najširših plasti slovenskega ljudstva pa je bila nevarna tudi načrtom o zatrtju Slovencev, ki so ga izdelali na Slovenskem živeči hitlerjanci, v skladu s fašistično osvajalsko politiko in njenim oblikovanjem Evrope. Zato so, bolj kot režim, prav oni opazili v tej mladi slovenski inteligenci svojega največjega sovražnika.

Pri vsem tem moremo upravičeno soditi, da bi ta mladina čez nekaj let pošiljala svoj angažirani in zavzeti glas kot zastopnik svojih rojakov, v osrednja slovenska literarna glasila in ob pomoči številnih somišljenikov premaknila razmere iz utečenih kolesnic. Toda postopno zorenje je preprečila vojna. Prišlo je tako, da so ti mladi ljudje v kaj kratkem času kot borci prevzeli nase odgovorna bremena in postali, komaj odrasli, jedro slovenske partizanske vojske in upora, ter kaj kmalu dokazali, da so kos prevzetim nalogam. Njihove vzravnane žrtve so bile svetal zgled in vzpodbuda vsem tistim, ki so jim v letih boja sledili in teh ni bilo malo. Tako je prav ta mladina, ki je zorela v letih pred vojno, ne da bi se tega v celoti zavedala, postala glasnik literarnega odpora na Gorenjskem.

Pri ocenjevanju literarnega deleža Gorenjske v letih slovenskega narodnoosvobodilnega boja ne moremo tudi mimo literarnih stvaritev širšega kroga slovenskih književnikov, ki niso živeli na tem področju, so pa posegali v svojih aktualnih vojnih izpovedih po resničnih dogajanjih na Gorenjskem in jih komentirali, saj so prizadejali slovensko nacionalno celoto; in kočno mimo del tistih gorenjskih rojakov, ki so živeli na tistem ozemlju okupirane Slovenije, ki so ga zasedli Italijani, v svojih delih pa posegali v vojne dogodke na Gorenjskem.

Med deli književnikov, ki so posegli v vojno življenje gorenjske pokrajine, niso pa živeli na tem ozemlju, navedimo Lovsko pesem Frana Albrehta, ki je nastala mesec ali dva po vdoru fašističnih vojsk v Jugoslavijo. Navdihnilo jo je ogorčenje nad nemškim nasiljem, katerega je moralo z vso trdoto okušati slovensko ljudstvo na Gorenjskem in Štajerskem. Tudi Lovska pesem je poziv k uporu, hkrati pa protest zoper kratenje osnovnih človekovih pravic, prvič pa je bila objavljena v Slovenskem zborniku 1942. — V zimi 1941 pa sta nastali pesmi Rekvizicija in Gorenjska idila Otona Župančiča. Naslov slednje je Župančič pozneje spremenil v Zimsko idilo. Rekvizicijo je inspiriral resnični dogodek, o katerem je pesniku pripovedoval znanec, pripetil pa se je v okolici Moravč. — Čeprav ta delež ni bil velik, ne bi mogli trditi, da je bil brez vpliva na našega človeka.

Med dela književnikov, rojenih na Gorenjskem, so pa živeli v Ljubljani in posegali v svojem delu tudi v dogodke v rodni pokrajini, moremo

šteti Cvetka Zagorskega, kateri je začel v obdobju okupacije ponovno pisati po zbližanju z Lovrom Kuharjem-Prežihovim Vorancem in Tonetom Čufarjem-Jurjem. S slednjim sta bila v Ljubljani tudi organizacijsko povezana v Osvobodilni fronti. Zagorski bi moral sodelovati v Slovenskem zborniku 1942, s tem namenom je celo izročil Čufarju nekaj tekstov, ki so se pozneje, s Čufarjevo aretacijo, izgubili. Psihično prizadet zaradi nejasnega zapletanja slovenske zgodovine se je Zagorski v tem času posvečal predvsem krajšim in ne preveč izrazitim ter učinkovitim miselnim utrinkom. V njih komentira ali obračunava s prvimi nasilji nad slovenskim ljudstvom, s tem pa daje duška akcije željnemu nezadovoljstvu. Med take verzificirane miselne utrinke, za katere moremo trditi, da so nastali že leta 1941. in se nanašajo tudi na Gorenjsko, sodi P o t d o m o v. Inspiriral jih je požig Rašice. V to leto bi mogli uvrstiti le še nastanek kratke verzificirane poslanice mladim — B o d o č i m r o d o v o m. Ob tem pa omenimo še Toneta Čufarja, ki bi se ob drugačnih okoliščinah, prav gotovo vključil s svojimi stvariteljskimi sposobnostmi v ta proces, za kar imamo na voljo dovolj zgovorne dokaze prav iz leta 1941, o čemer več sledi.

Najpomembnejši in seveda zgodovinsko najavtentičnejši pa je bil delež tistih redkih književnikov, ki so v letih okupacije ostali na Gorenjskem. Predvsem v 1941. letu so ohranjale to izročilo tiste redke mlade literarne moči, o katerih smo že govorili: impulzivni Miha Klinar in Viktor Gregorač ter deloma Klinarjev oče France Klinar-Kladivar. Z izjemo Klinarja so bili to mladi ljudje, katerih izpovedna nagnjenja nosilci okupacijskega režima še niso mogli prav zaslutiti ali ljudje, katerim literarno izpovedovanje ni bilo primarnega pomena in je tako njihovo delo ostalo laže neopaženo (France Klinar-Kladivar).

Na publiciranje odporniške književnosti je vplivalo predvsem dvoje: ilegalni tisk in tvorci ilegalne literature. Medtem ko moremo na oboje vprašanj odgovoriti pritrdilno, pa so bili vzroki, da se tudi na Gorenjskem v 1941. letu ne pojavi v tisku literarna odporniška izpoved drugje. Zato je dolžnost, da spregovorimo tako o tisku kot o vzrokih, da se odporniška izpoved v istem času ne pojavi v gorenjskem ilegalnem tisku.

Gorenjska je imela v 1941. letu več ilegalnih tehnik. Prva je bila ustanovljena ciklostilna tehnika na Jesenicah. Aleš Jelenc pripoveduje, da je prevzel skrb za tehniko po sestanku z Gregorčičem, Stražišarjem in še dvema drugima tovarišema konec maja 1941 nad Potoki in jo od tedaj do svoje aretacije januarja 1942 tudi vodil. Pred tem sestankom je bila tehnika pri Francu Mencingerju; v njej sta poleg Keliha, ki je tehniko vodil, delala še Cilka Traven-Nočeva in Giorgioni. Na omenjenem sestanku je Jelenc tudi izvedel za ciklostil, ki je bil pri Noču v Borovljah, zvedel pa je tudi za težave, ki jih je imela tehnika predvsem s prepisovanjem. Ker je bila količina literature, ki jo je prinašala iz Ljubljane kurirka Močnikova s Senožeti premajhna, se je Jelenc takoj lotil organizacije in je začela tehnika pod njegovim vodstvom v najkrajšem času delovati. Da bi bilo delo čim manj sumljivo, so vse, razen razmnoževanja, opravljali v službenem času v jeseniški železarni, kjer so bili tehniki zaposleni. Tako je prihajal Aleš Jelenc v pisarno Slavka Smoleja pod

krinko uradnih razgovorov — oba sta bila zaposlena v elektromehaničnem oddelku, in to kljub budnosti gestapovskega opolnomočenca Hansa Saura. Tako sta v Smolejevi pisarni sestavljala pozive lokalnega pomena, razne vesti in radijska poročila. Pripravljene tekste je pozneje prepisovala na matrice v pisarni centralnega skladišča in na tovarniškem pisalnem stroju Anda Jelinčičeva. Tehniko so v veliki meri zalagali s potrebnim tehničnim materialom tovariši sami; prinašali so ga iz pisarn, pomagal pa jim je tudi računovodja elektrooddelka Rudolf Pavšič. Tako napisane matrice je največkrat odnašal iz tovarne Jelenc, včasih pa tudi Prajer, s katerim sta bila skupaj v pisarni, nekaj časa pa tudi kurir tovarniškega oddelka Tonček Klinar z Javornika. Toda zaradi previdnosti se tega načina niso velikokrat posluževali. Matrice je prevzela Cilka Travnova ter jih izročala Kodru, delavcu v železarni na Javorniku, ki jih je pri Martinu Noču z njeno in Nočevo pomočjo razmnoževal. Ta razmnoževanja pri Noču so opravljali v Kodrovi sobi, ciklostil pa so shranjevali v veliki krušni peči z dvojnim stropom, ki ga je naredil Noč. Delali so včasih po dvakrat na teden; znano je, da so tiskali ob pripravah za vstajo zelo pogosto, največji presledek med posameznimi razmnoževanji pa ni bil daljši od štirinajstih dni. Razmnoževali so radijska poročila, razne pozive lokalnega pomena, ki sta jih sestavljala Jelenc in Slavko Smolej, pozneje pa so razmnoževali tudi izvlečke iz posameznih prispevkov v »Slovenskem poročevalcu«. Število razmnožene literature je bilo skraja tristo do petsto odtisov, na koncu pa so razmnoževali še enkrat toliko, do tisoč izvodov.

Kot pozneje vse druge, se je morala tudi ta tehnika večkrat seliti. Tako je bila nekaj časa na domu Martina Noča, Ane Nočeve na Koroški Beli, pri Petru Kodru, Tinetu Noču, na domu Cilke Travnove in pri Karlu Kozarju pod Mežaklju, prenehala pa je z aretacijo Aleša Jelenca, Ande Jelinčičeve in Slavka Smoleja v januarju 1942.

Literatura jeseniške tehnike je krepila narodnoosvobodilno misel v Gornjesavski dolini ter do Bohinja in Radovljice. Zasluga tehnike je bila, da je po zlomu Jugoslavije mobilizirala vse napredne sile za boj z okupatorjem, zlasti pomemben pa je bil ta delež ob pospešenih pripravah za decembrsko vstajo v Gornjesavski dolini in v Bohinju.

Prvo tehniko v Kranju je organiziral Franc Vodopivec in sicer po posvetovanju CK KPS, ki je bilo 2. junija 1941 v Mencingerjevi ulici v Ljubljani ter na Brodu pri Ljubljani. Razmnoževati so začeli avgusta 1941 v mehanični delavnici pri Kraševcu. Septembra je prevzel tehniko Janez Poljanec, v delo pa je vključil tudi svojo ženo Francko, ki je kot služiteljica v tekstilni šoli že pred vojno razmnoževala dijakom skripta. Bila je dela vajena in ji razmnoževanje ni povzročalo težav, tehniko pa so s tem preselili v Tekstilno šolo. Poljančeva je v Tekstilni šoli razmnoževala približno poldrugi mesec. Tehnika je razmnoževala vso literaturo, ki je prihajala v omejenem številu na Gorenjsko, največ pa »Slovenskega poročevalca«, ki je izšel vsak teden v dokaj visoki nakladi. Odnašali so jo celo na Jesenice. Prenašala jo je Cirila Kozjak-Curk in jo izročala Francki Traven. Tehnika se je selila, delovala pa je do februarja 1942. leta.

1941. so razmnoževali krajša gesla in odlomke iz »Slovenskega poročevalca« tudi na domu Ivana Gašperina-Mitje v Doslovčah št. 26. Delali so na pisalnem stroju, ki ga je odstopil narodnoosvobodilnemu gibanju Franc Prešeren iz Radovljice. To je bil prvi temelj za bodočo tehniko okrožnega komiteja KPS Jesenice.

Podoben, vendar že z določenim namenom je drugi poskus v Žirovnici. Na pisalnem stroju, katerega lastnik je bil Leopold Jesenko iz Žirovnice št. 2, so razmnoževali predvsem dnevna radijska poročila. V ta namen so se posluževali neprijavljenega radijskega sprejemnika, prav tako shranjenega pri Jesenku, nekajkrat pa so pri njem na pisalnem stroju in s pomočjo kopij pretipkali nekaj popolnih številk »Slovenskega poročevalca«.

In še en primer poznamo na relaciji Jesenice-Kranj. Pozimi 1941-42, verjetno že v decembru 1941 se je odločil za samostojno akcijo Dušan Črička. Črička je bil v stari Jugoslaviji orožnik, ki se pa po okupaciji ni vrnil niti domov v Hercegovino niti ni hotel vstopiti v okupatorjevo žandarmerijo. Zaposlil se je kot čuvaj na železniški čuvajnici pri Radovljici. V tej čuvajnici je potem verjetno vrezoval v gumo pozive in gesla ter vse, kar je natisnil, v prostem času tudi sam raztrosil ali nalepil po Begunjah in okolici. Način njegovega dela je neznan, edina priča, ki je vedela za Črička delo, pa postopka tiskanja in razmnoževanja ni videla.[3]

Kljub temu, da so vse ilegalne tehnike, ki smo jih omenili, medsebojno različne, pa bi težko verjeli, da bi katerakoli od njih literarni prispevek, pobujen po tako dramatičnem stanju, odklonila. Zaradi tehničnih pomanjkljivosti morda samo Črička tehnika. Menim, da je vzrok za to, da se v ilegalnem tisku niso pojavili na Gorenjskem primeri odporniške literature predvsem v razvijajoči se organizaciji odpora, ki posveča prav zaradi čimvečjega učinka in ker želi pospešiti razvoj, vso skrb p o s r e d o v a n j u prispevkov tedanjega osrednjega ilegalnega političnega tiska. Poučen dokaz za tako domnevo je tudi osrednji ilegalni tisk v 1941. letu, kjer zasledimo med sodelavci le Otona Župančiča, pač pa se morda prav zaradi tega sklicuje ta tisk na pomen Prešernovega in Cankarjevega dela. Ne bi pa držala npr. domneva, da je vzrok za tako stanje v pomanjkanju literarnih sodelavcev, saj je bila že poleti pri nas kulturniška organizacija vključena v Osvobodilno fronto na taki stopnji, da so lahko pripravili prvi plenum kulturnih delavcev. Med druge vzroke pa moremo šteti skrb za ohranitev težko pridobljenih tehnik, razmnoževalnega gradiva, skrb za varnost tehnikov, ki jo narekuje pomembnost njihovega dela itd. Takoj pa moramo pripomniti, da marsikaj, kar je bilo v tem času napisano, ni bilo objavljeno, za kar so bili objektivni in subjektivni vzroki. Objektivni so pogojeni v izjemnem vojnem komuniciranju in v stopnji organizacije kulturnega dela, subjektivne pa narekujejo izredna vojna doživetja, ki se pogosto prehitevajo in prav zaradi tega marsikdaj ni časa za njihovo dokončno literarno izoblikovanje. Tako se često umika manj tehtno pomembnejšemu. Kljub temu, da vsa, med vojno nastala dela niso bila objavljena v tem obdobju, da

je bilo marsikdaj objavljeno šele pozneje ali pa sploh ni bilo objavljeno, govori vse to za izredno razgibani čustveni svet literarnih ustvarjalcev, za aktivno ustvarjalnost in za odgovornost nacionalni skupnosti pri oblikovanju poštenejših družbenih odnosov. Tudi tu pa so se literarna prizadevanja vsebinsko in idejno spreminjala, kakor se je spreminjal in rasel proces narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi tu bi mogli deliti literarno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju na naslednja obdobja: od 27. aprila 1941 do sredine decembra istega leta; obdobje zaključuje recitacijski nastop Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora decembra v Grosupeljski četi. Od decembra 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943; za ta čas je značilno, da ostane težišče literarne tvornosti vsaj vse 1942. leto v Ljubljani (in drugih okupiranih mestih), čeprav že nastajajo v partizanskih enotah prve literarne upodobitve življenja in bojev partizanskih borcev. Tretje in zadnje obdobje sega od okupacije Italije do osvoboditve maja 1945, ko se težišče umetniškega ustvarjanja domala povsem prenese v partizanske enote ali na osvobojeno ozemlje. Močno se v tem času spremeni tudi način publiciranja, oziroma posredovanja sploh.

Kljub temu, da doživetja v literarnih upodobitvah vojnih let vsebinsko niso izčrpana, tega niti ne bi smeli pričakovati, ker niso izčrpana niti v mnogo daljšem povojnem obdobju, saj bi lahko v tem času prav tem ranam, ki ne bodo v nas nikdar zaceljene, posvečali le več pozornosti. Kljub temu pa si lahko štejemo v čast, da smo kot milijonski narod s svojim bojem služili za vzgled drugim, številčno močnejšim narodom; literarni delež Slovencev v tem bojnem procesu pa je edinstven po obsegu v tedanji zasužnjeni Evropi. Trditi tudi moremo, da je bil literarni oblikovalni delež v tem času tako močan, da še danes ni spremenil svoje karakterne bojne podobe. Današnji književnik, kolikor posega še po tem času, ta lik samo še razvija in ga umetniško izpopolnjuje. Pri tem pa ne smemo prezreti, da je tudi delež gorenjskih literarnih delavcev pomemben pri ohranjanju rasti in gojitvi slovenske književnosti v obdobju narodnoosvobodilnega boja.

Podobno kot drugod v Sloveniji, se kaže odpor do okupacije in njenih nosilcev tudi med redkimi kulturnimi delavci na Gorenjskem. Ocenjevati ga moramo kot začetni in sestavni del splošnega ljudskega odpora in kaže prav nasprotno, kar je želel doseči okupator. Očit je v ponosu in neuklonljivosti, v skrbi po ohranjanju vsega slovenskega v preprostem ljudstvu, v najrazličnejših oblikah medsebojne pomoči, v čuvanju in ohranjanju vsega, kar predstavlja slovensko kulturo ter v kljubovalnosti, ki razkriva srd in celo ironično omalovaževanje. Take individualne oblike protesta so tudi na Gorenjskem zgovorna, pomembna stopnja upornosti in znanilka takšnih radikalnih oblik kot so vstaja in narodnoosvobodilni boj.

Kot tako individualno obliko odpora moremo sprejeti tudi rokopisno literarno glasilo N o č i, za katerega sta se na Jesenicah odločila Viktor Gregorač in Miha Klinar, čeprav ju je pri tem vodila tudi želja po literarnem ohranjanju in nadaljevanju lastnega izpovedovanja. Pobuda zanj je bila Gregoračeva, pisati pa sta ga nameravala s pisalnim strojem v dveh izvodih. Menda je prav pod vtisom predvojnega srečanja s Koro-

ško Gregorač želel napisati nekaj pesmi, vendar se je od celotne zamisli ohranila le naslovna stran glasila, neka Klinarjeva pesem in začetek neke Gregoračeve črtice. Naslov glasila N o č i naj bi simboliziral okupacijo in nasilje nad Slovenci. Tudi podoba na naslovni strani spominja na talca in je do neke mere celo Gregoračev avtoportret.[4] Čeprav ne skriva začetništva pa je zamisel zanimiva, toliko bolj, ker odkriva po eni strani resno literarno zavzetost obeh avtorjev, hkrati pa, dokler ne bi bila vzpostavljena tesnejša povezava prek bojevniške Osvobodilne fronte z revolucionarnimi komunikativnimi sredstvi, izraz njune odkrite aktualne osebne izpovedi, ki ni skrivala odpora do okupacijskega režima.

Sicer pa je Gregorač med okupacijo manj pisal, utehe je iskal kot dober risar predvsem v likovnem svetu. Predvsem zato, kot bi sodili po neizrazitih motivih, da ubeži pred pekočo stvarnostjo in da se kolikor toliko umiri in uredi. V tem času je pisal le novelo P o m l a d p o d o k n o m, v kateri je opisoval odpor in prezir do nemških okupatorjev. Delo pa se ni ohranilo. Najaktualnejši od vsega Gregoračevega umetniškega izpovedovanja v tem času pa je pastel Talci, posvečen Ludviku Stražišarju, Francu Podgorniku, Albinu Šavliju, Francu Frelihu in Karlu Kraguljniku, ki so bili ustreljeni 4. septembra 1941 na Koroški Beli. Njegovo nadaljnje delo je preprečila njegova aretacija in pozneje, 21. januarja 1942, ustrelitev v Begunjah.[5] Kako občutna je bila vrzel po Gregoračevi smrti, ni potrebno dokazovati: padel je kot pripadnik tiste generacije, ki je v literaturi prevzemala nase — v nadaljnjem se bomo v glavnem srečevali le z njo in njenim delom — glasniško breme v tej pokrajini. Tako kot oni, bi tudi Gregorač potreboval še nekaj časa, da bi se ob vseh umetniških ambicijah razvil v učinkovitega in kvalitetnega izpovedovalca.

Podobni vzroki, ki smo jih navedli za povezavo ilegalnega tiska s stikom slovenskih književnikov v 1941. letu, veljajo tudi podobni vzroki za objavljanje mladih v tem času. Povedati pa moramo, da se nam to postavlja kot problem d a n e s, v mirnodobnem času, tedaj pa tega tudi sami ustvarjalci niso čutili, predvsem zaradi tega ne, ker so sami iskali obliko lastnega sodelovanja v odporu, popolnoma pa jih je zadovoljevalo tudi dejstvo, ki se enači s hotenjem in zahtevami posameznika, da se je med ljudstvom začelo splošno odporniško gibanje. Do korenite spremembe pa pride takoj na začetku 1942. leta s pesniško zbirko Vladimira Pavšiča-Mateja Bora in nekaterimi drugimi neuspelimi podobnimi literarnimi poskusi.[6]

Kljub temu pa segajo prav v ta zgodnji čas tudi prve literarne izpovedi v vojni porojene literature tudi na Gorenjskem, kjer postaja prav najmlajši literarni rod njihov poglavitni glasnik. Tako sodi v prvo leto okupacije po svojem nastanku ena od šestih groteskno elegičnih balad o Jerneju Kacjanu iz Krtine Jožeta Šmita. Prav tako pa sodita v sam začetek okupacije pesmi Marjana Klinarja-Mihe S r e d i n o č i in P t i c e. Na delo slednjega moremo opozoriti že na začetku, saj je bil prav mladi Klinar edini, ki nam je v umetniški obliki v tem času ohranil v manjši meri lastno, predvsem pa splošno občutje slovenskega človeka na Gorenjskem. Čeprav je bil še zelo mlad, moremo trditi, da

so bili pred vojno zastavljeni koraki že dovolj trdni, da se morejo v prvih dneh okupacije enakovredno priključiti podobnim pričevanjem književnikov kjerkoli na Slovenskem na začetku nacionalnega gorja. Spomin na prve mesece okupacije nam je ohranil Klinar še v dramatičnih in obtožujočih Julijskih elegijah 1941, ki se vsebinsko združujejo s podobnimi, vendar le vsebinskimi izpovedmi Karla Destovnika-Kajuha, Manka Golarja, Vladimira Pavšiča-Mateja Bora, Franceta Oniča. V obtožujoči in dokumentarno podprti pesmi domiselno poseže po elegični formi, kar tudi najbolj odgovarja prvim spoznanjem in občutkom o odvzemu svobode nacionalni celoti. Nič manj dokumentarna ni pesem Breda, kjer pretresen obtožuje vojno brezobzirnost z naivno preprostostjo male Bredice, hčerke Draga Cerarja, ki je premišljevala ob izselitvi v Srbijo, katero od igrač naj vzame s seboj, medvedka ali punčko in še vesela je bila, da se bo lahko peljala s pred vojno redkim vozilom — avtomobilom... Zaradi motiva in preproste izpovedne govorice, dostopne tudi otroškemu čustvovanju, je Breda prva pesem v slovenski književnosti v obdobju okupacije, ki posega v otroški svet z aktualno vojno tematiko. Breda je dolgo ostala osamljen primer v skromni beri slovenske mladinske literature vojnih let. Ker pa je bila pesem objavljena mnogo pozneje, ne moremo ob njej govoriti o kakih pobudah na nadaljnjo rast medvojne književnosti za mladino, ki drugače prav gotovo ne bi izostale. Sledijo še pesmi Danes, Villonsko pismo prijatelju ter Črna ruta. Slednja je bila posvečena materi že omenjenega Ferda Korena, ki so ji nemške okupacijske oblasti prepovedovale nositi za padlim sinom kakršnekoli znake tradicionalnega žalovanja. S tem pa se že odkrivajo vse strašnejše strani nemškega nacizma, ki ni več pomišljal pokazati svoje resnične podobe s streljanjem talcev in drugimi grozodejstvi.

Okupatorjevim grožnjam o streljanju talcev ljudje skraja niso verjeli. Predvsem zaradi tega ne, ker niso mogli razumeti, da je mogoče na tako zločinski način postopati proti osnovnim človečanskim pravicam. Upanje, da so to le zastraševalne grožnje in da bo pred njihovo uresničitvijo okupator gotovo pomišljal, so demantirale vesti o streljanju prvih talcev v Begunjah. Resničnost grožnje je še trdneje zarezalo streljanje talcev tudi po drugih krajih Gorenjske. Tako so prve septembrske dni uvenela življenja prvih talcev v neposredni okolici Jesenic, na Koroški Beli. Pretresujoča vest je rodila spoznanje o majhni vrednosti človeškega življenja v vojnem času, temprej, ker se je med padlimi skoraj vsakdo srečal z imeni znancev, prijateljev ali celo najbližjih, s katerimi se je še pred kratkim veselil, delal, izmenjaval svoje mišljenje, koval načrte... Klinar, ki je odšel skupaj z Gregoračem na kraj streljanja, je odkril med njimi znanca Ludvika Stražišarja. Prizor, ki je navdihnil Gregorača za prvo, po resničnem dogodku nastalo likovno upodobitev, je tudi Klinarja močno pretresel. Svetopisemska asociacija v naslovu v pesmi Ecce homo, ki ga je pobudil zločin v mladem pesniku, pa odkriva tudi silni družbeno pogojeni protest. Ker pa je pesnik občutil, da pesem premalo odseva pretresenost doživetja, je v naslednjih dneh, pod vtisom istega dogodka, nastalo še nekaj novih

pesniških izpovedi. Med drugim sodita v ta okvir Septembrska elegija, ki se izrazno veže na Julijske elegije, in Rjavi pajek ter še nekatere, katerih pa pozneje, ko je vojni vrtinec zajel tudi Klinarja in so se doživljaji, ki so bili aktualni tudi zanj, prehitevali, ni mogel več izdelati.

Znano je, da je pisal pesmi v tem času tudi Tone Šifrer. Šifrer je bil pred vojno sodelavec Ljubljanskega zvona, pred kapitulacijo je bil profesor v Murski Soboti, po zlomu jugoslovanske vojske pa se je zatekel na očetovo posestvo v Žabnici pri Škofji Loki. Dognano je, da je Šifrer v tem obdobju že pisal pesmi z vojno tematiko, čeprav zaradi njihovega prikrivanja ne vemo, kaj je pisal in koliko, niti približnega datuma, kdaj so pesmi nastale. O vsem tem vemo le toliko, kolikor nam je o tem ohranil Juš Kozak, ki pripoveduje: »... Na Gorenjskem so že pokale partizanske puške. Slutim, ne, prepričan sem, da je Šifrer oživel. Upor, ki ga je pokazala njegova ljubljena zemlja, njen kmet in delavec, sta mu razpihala vero. Nekje na podstrešju je skril, kakor je pripovedoval materi, neke pesmi. Niso jih našli kljub vsemu prizadevanju. Ni treba bogvedi kako ugibati, kakšne so bile. Zemlja se je uprla in Šifrerjeva ljubezen je odkrila pot.«[7] Že to pa je dovolj, da bi, ob poznavanju njegovega predvojnega literarnega življenja, mogli zagotovo sklepati, da pesniškega izpovedovanja tudi med vojno ni opustil. Čeprav nam podrobnosti v zvezi z njegovim literarnim delom v tem času niso znane, moremo med pesmi, ki so nastale v prvem letu okupacije uvrstiti Vojno pismo. Kot iz vse tedanje slovenske lirike odseva tudi iz Šifrerjevega vojnega deleža odpor do okupacije in razočaranje. Razočaran je bil nad pasivnostjo in osebnim reševanjem tistih, ki so bili kot vslijeni vodniki krivi za sramotno nagli državni polom. Pesnik se v teh dneh v skladu s svojim značajem umakne v trdni svet, svet, ki mu je edini preostal, ki ga ni nikoli razočaral in ki mu je hkrati ohranjal vero v ponovni svobodni razvoj slovenskega naroda — k zemlji in delu na njej. Vendar tudi to le za kratek čas. Do tedaj, ko je prepredla s svojimi nevidnimi nitmi osvobodilna misel kraje med Škofjo Loko in Kranjem.

Kljub temu, da nam je Šifrerjev vojni pesniški opus neznan, pa moremo tudi po ohranjeni pesmi sklepati, da njegova vojna izpoved, v primeri z drugimi podobnimi literarnimi dokumenti teh dni, ni bila niti izrazno šibkejša niti umetniško manj dognana. Hkrati pomeni za Šifrerja odmik od ozkega osebnega sveta in njegovega izpovedovanja in se je prav tu najbolj približal času, ki je zahteval, v interesu obstanka nacionalne skupnosti, čim aktivnejšo vključitev vanj. V teh spoznanjih moremo iskati prav tako odgovor, zakaj se je lotil pisanja lirično navdahnjene kronike Kmetovo leto (zunanje pobude so pri tem povsem drugotnega pomena), ki doseže svoj idejni vrhunec v opisovanju kmetovega zimskega življenja, ko se v dolgih zimskih večerih sprošča njegova fantazija in karakterno pogojeni lirizem, ko Šifrer spet najbolj zaživi z živim ljudskim izročilom. Ta pa je v Šifrerju, poleg stoletnega dela na slovenski zemlji, dovolj tehten dokaz za upravičenost do življenja Slovencev na že davno dodeljenem delu evropskega kontinenta. Hkrati pa se v istem času loteva tudi drugega problema, skritega v nas

samih: družbene plasti, ki je bila sicer v primeri s celoto naroda neznatna, vendar z odločujočim vplivom na javno življenje — malomeščanstva. Zaradi tega sili, kljub vojni in njenim problemom pod pero obračun z malomeščanstvom, najbolj nezdravim in ogrožajočim elementom v življenju kakega naroda. Problem, zajet v romanu, se vanj zajeda z enako močjo kot okupacija. Zgodba, ki se okvirno odvija v Ptuju, je ena najzanimivejših, vendar bi po ohranjenem zapisu mogli trditi, da problemu ni bil povsem kos, predvsem zato, ker te družbene plasti ni do potankosti poznal. Občutimo jo kot fragmentarno avtobiografsko delo, ki je premalo dinamično in raznoliko, da bi lahko bralca osvojilo in doseglo poglavitni moralni učinek — obsodbo. Dokaj široko zasnovano delo pa je kljub temu eno najzanimivejših kritičnih del o tej družbeni sredini v svojem času. Po datumu, napisanem na začetku rokopisa, je roman začel pisati 26. januarja 1942, do 19. februarja 1942 pa je končal približno dve tretjini; do zaključka romana pred smrtjo je manjkalo le še troje poglavij. 19. februarja 1942 so ob izdaji vaškega odbora Osvobodilne fronte med drugim odgnali v Begunje tudi Šifrerja in že 20. aprila je padel pod streli v Mauthausenu. Na listi talcev, ki so jo okupacijske oblasti razobesile po Gorenjskem, je bilo Šifrerjevo ime ob imenu pobudnika bohinjske vstaje Tomaža Godca.

Podobnega motiva, le da v dramatski obliki, se je lotil tudi Tone Čufar-Jur. Da bi čim izvirneje prispeval k obračunu s kvarno družbeno kasto, se je poslužil komedije. Lotil se ga je na kar le mogoče komičen in celo pomilovanja vreden način, ki naj bi dosegel pri gledalcu obsojanje in prezir. V njej je nameraval brez moraliziranja, na lahkoten način osmešiti nemoč propadajoče »boljše družbe« in njeno udinjanje okupatorju. Žal se nam to dramatizirano pričevanje iz prvih mesecev okupacije ni ohranilo. Po besedah Ančke Vovk-Sitar v svojih spominih na ilegalno delo v letih okupacije na poljanski gimnaziji v Ljubljani, se je začenjalo dogajanje v Beogradu tik pred začetkom druge svetovne vojne in je prikazoval »preplah buržoazije, naglo zbiranje in skrivanje rezerv in podobno.«[8]

Obžalovati moramo, da ni bil deležen doslej Čufar in njegovo delo tiste pozornosti s strani literarne zgodovine, kot jo zasluži. Zato se ne čudimo, da je ob amaterski obdelavi ušlo marsikaj, kar bi lahko tehtno zaokrožilo raziskave o njem, čeprav po drugi strani sprejemamo prav s te strani tudi dragocene podatke o njegovi smrti, katerih prav gotovo ne bomo mogli bistveno dopolniti. Na tem mestu prvič objavljamo pričevanje, ki ga doslej še nismo upoštevali. Po vsem, kar nam je doslej znanega o njegovem literarnem delu med okupacijo, moremo soditi, da se je s posebno vnemo in prav gotovo z določenim namenom odločil za dramatsko prikazovanje tedanje slovenske stvarnosti. O Čufarjevem dramatskem delu poroča v svojih spominih tudi Juš Kozak. Takole pripoveduje: Čufar, ki se je v Ljubljani skrival pod tujim imenom, pod tem imenom je bil tudi zajet v racijah, se je v internaciji sprostil, čeprav se je tudi tu prav zaradi morebitne izdaje izogibal znancev. Sprostil se je predvsem zaradi tega, ker že v Ljubljani italijanske okupacijske oblasti niso povsem verjele podatkom v njegovi ponarejeni

osebni izkaznici in je kljub vsemu obstajal sum, da je zajeti Čufar, za katerega se je zanimal gestapo. V taborišču ga vsaj za nekaj časa ta skrb, kot je zmotno sklepal, ni ogrožala. Zato se je v tem času lotil pisanja že drugega dramskega dela, tokrat ga je zajel iz taboriščnega življenja. Pisal ga je z lahkoto in kot nam poroča Kozak, zdržema, od jutra do večera, kar pa ne smemo jemati dobesedno.[9] Da se je Čufar lotil pisanja z vso resnostjo, dokazuje tudi poslednja Kozakova opomba o njem, da mu je Čufar ob Kozakovem slovesu pred odhodom globlje v Italijo, ob stisku roke pripovedoval tudi o sebi, da mu delo z dramo lepo napreduje. Ker so kmalu prišli tudi po Čufarja in ga odvedli v Ljubljano z namenom, da ga izročijo nemškemu gestapu, dela prav gotovo ni mogel dokončati. Ugotoviti bi bilo treba, kje se je delo zgubilo, saj bi bilo za nas dragoceno pričevanje o sicer velikih, vendar nikdar izčrpanih upodobitvah vojnih dni.

Čufar je živel v Ljubljani pod ilegalnim imenom Karel Štrukelj, pri sestri komunista Albina Pibernika, Angeli Vovk. Prijavljen pa je bil kot inkasant pri trgovcu Žlendru na Mestnem trgu. Vovkova je izvedela, da je v Oražnovi ulici v Ljubljani živel mesar Karel Štrukelj, ki je v prvih dneh vojne padel. Na njegovo ime mu je nek župni urad v Ljubljani izstavil rojstni in poročni list, na podlagi katerega je dobil osebno izkaznico. 29. junija 1942 je bila v Ljubljani velika racija. Toneta Čufarja so dobili na stanovanju, ne da bi vedeli, koga so zajeli. Odpeljali so ga v Gonars. Poldrugi mesec pozneje so Čufarja s skupino internirancev poslali ponovno v Ljubljano. 8. avgusta so odšli peš iz Gonarsa do železniške postaje San Giorgio, prestopili v Trstu na vlak, ki je peljal v Ljubljano, kamor so prispeli okrog tretje ure popoldne. Prespali so v belgijski vojašnici, naslednjega jutra pa so enajst od njih uklenili po dva in dva. Ker je bil Čufar po spisku enajsti, je bil uklenjen sam. Sedli so v tovornjak, pokrit z veliko ponjavo. Na mejnem prehodu v Šentvidu nad Ljubljano so jih pričakali Nemci. Italijani so jim izročili spisek in osebne izkaznice ujetnikov, katere so jim nameravali predati. Ujetniki so s težavo poskakali z visokega tovornjaka, da bi prestopili na nemški avtomobil, ki bi jih odpeljal v Begunje.[10] Čufar, ki je vedel, kaj ga čaka, če ga izroče Nemcem, je po izjavi Alojza Ambrožiča, s katerim je bil uklenjen od Gonarsa do Ljubljane, pa tudi v belgijski vojašnici sta bila skupaj, že med potjo premišljeval, kako bi pobegnil. Ker je bil uklenjen sam, mu je bil naklep precej olajšan. Med skokom iz tovornjaka je spustil na tla osebno prtljago, pogledal Ambrožiča in mu dejal: »Dobro se drži!« Ujetniki so ga videli bežati in slišali strele, nato pa so jih takoj potisnili na avtomobil in odpeljali v Begunje.[11] Po pripovedovanju Milice Novak, ki je beg opazovala skozi okno sosednje hiše, je videla Čufarja bežati z zvezanimi rokami. Tekel je približno osemdeset metrov, ko je bil zadet. Nanj je streljal carinik Apschner, doma iz Koroške. Tone Čufar po padcu še ni bil mrtev. Čez nekaj minut sta hudo ranjenega begunca pripeljala dva gestapovca, držala sta ga pod pazduho. Malo pred hišo na Celovški cesti 306 se je Čufar sesedel. Očitno je bilo, da umira. Pristopil je gestapovec in ga s pištolo ustrelil v tilnik.[12] — Pri natančnejšem

preučevanju problema sem naletel še na nekaj bistvenih vprašanj, za katera ne morem najti zanesljivih odgovorov. Ker jih še vedno skušam razrešiti, bi se povrnil k njim še kdaj pozneje.

Medtem ko je bilo ljudstvo pod silnim vtisom morečega, kar označuje silovit teror in smrtne obsodbe, ki dokaj zgovorno ilustrirajo tudi žrtve med slovenskimi književniki. Te žrtve dosegajo grozljivo številko v obdobju vojne. Niti prej niti pozneje ne pade toliko književnikov na slovenskem kot prav v tem času. Tudi Gorenjska v tem ni izjema. Ta zastraševalni ukrep si moremo razložiti kot zločinski napor, da vsaj zavro močni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, ker ga zatreti ni bilo mogoče; po tem roku se vidno prevesi premoč boja v korist osvobodilnih sil, s čimer si ustvarjajo tudi spoštovanja vredne pogoje za literarno delo. Po tem je smrt sicer še vedno prisotna, ker je vojna, vendar padajo poslej zaradi svoje privrženosti velikemu nacionalnemu gibanju slovenski književniki predvsem kot borci in ne kot brezmočni talci. Na Gorenjskem so bili v tem času ustreljeni mimo že omenjene smrti Viktorja Gregorača, še: Karel Širok (pozneje v Begunjah še dijak in pesnik Tone Brenk ter Kajuhov prijatelj, urednik Slovenske mladine Konstantin Nahtigal), Tone Šifrer, Tone Čufar, in v Srbiji Josip Vandot, pozneje pa še Danilo Gorinšek.

Zato ostaja 1942. na Gorenjskem edini pesniški izpovedovalec Miha Klinar. Njegova redka pesem v tem času postaja pod silnim vtisom terorja vse bolj trenutni odmev groze, ki hromi misli. V grozi pred neznanim in preživelim se ne more sprostiti niti v redki, mladeniško čisti erotični pesmi, v katero se instiktivno zateka v želji po večji varnosti, po bližini vdanega sočloveka. Kljub temu, da je ostala ta Klinarjeva pesem času neznana, pa je prav ona edina spremljala v tem času dramatično napeta dogajanja, ki jih je vsilila okupacija severozahodnemu delu Slovenije.

Medtem ko je ljudstvo v okupiranih mestih pod silnim vtisom terorja in sovražnikove premoči, kar je hromilo duha, pa je bil nosilec vseobsegajoče slovenske misli, partizanski borec. O tem pričajo razsežne bojne akcije velikega političnega pomena, ki oblikujejo in ohranjajo, skupno s številnimi ilegalnimi partizanskimi tehnikami, slovensko zavest. Poudariti moramo, da je imel slovenski narodnoosvobodilni tisk na Gorenjskem in Štajerskem, kjer si je okupator z vsemi silami načrtno prizadeval zatreti slovensko ljudstvo, prav poseben pomen.

Prav gotovo se ni nihče od sodobnikov zavedal pomena, ki ga bo imelo za prikazovanje partizanstva in trpljenje ljudstva literano delo Boga Flandra-Klusovega Jože. Klusov Jože je pripadal tistim ljubljanskim prostovoljcem, ki jih je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo v Prvo grupo odredov v zvezi z načrtom glavnega poveljstva za vstajo na Gorenjskem. Bil je v skupini borcev, ki so okrepili Poljansko četo.

Predvojna literarna prizadevanja železniškega telegrafista Boga Flandra so bila malo znana, kljub temu pa ob dogodkih v narodnoosvobodilnem obdobju odkrivamo v njih njegova globlja in trajnejša umetniška in oblikovalna hotenja. Njegov široki umetniški čut, lepote in har-

monije željno oko in oblikovalna sla, vse to je ostalo v njem tudi po prihodu v partizane v še večji meri. Zavest, kaj je pomenila ljudem preganjana slovenska beseda ter zavest, da je v teh težkih in velikih časih ostajala ob ogromnem epskem dogajanju še vrsta neopisanih dogodkov in doživljanj ter vrsta misli, ki so s tem v zvezi nastajale ob njih, sta vplivali na odločitev, da se je lotil, s pravim dramatičnim pripovednim darom, njihovega literarnega upodabljanja. Vse to se že v prvih dneh kaže v skromnih zapiskih posameznih dogodkov, ki si jih je začel zapisovati nekoliko odmaknjen od borcev, takoj po prihodu v Poljansko četo. Njegove črtice okvirno zajemajo sicer iz življenja teh borcev; ker pa se življenje v okupirani Gorenjski ni razlikovalo od podobnega življenja na kateremkoli drugem delu slovenskega ozemlja, tako po strahovanju okupatorjeve soldateske kakor tudi po nič manjšem junaštvu naših ljudi, so dobile te literarne upodobitve občeslovensko veljavo. Klusov Jože je bil zgovoren kronist trpljenja enega najtežjih, pa tudi najveličastnejših obdobij, ki smo jih Slovenci doživeli v tisočletnem boju za svoj obstoj. Ker so propadla podobna dela tega zgodnjega obdobja slovenskega partizanstva Ferda Godine, so prav nekatera dela Klusovega Jože prve ohranjene prozne stvaritve, nastale v tem obdobju na Slovenskem.

Med prve objavljene črtice, nastale na Gorenjskem, sodi P a s t i r T o n a č. V njem si je Klusov vzel za model po priimku neznanega borca Jelovške čete, nekoliko pohabljenega, toda pravega jelovškega pastirja, bistrega, z odličnim pripovednim darom. Po Klusovem opisu v črtici je Tonač že 1941. vedel za prve partizanske skupine, ki so bile takrat na Jelovici, jih poznal in jim bil naklonjen. V njem pa je že tudi dozorel sklep, da se jim pridruži, kar je storil marca 1942. Klusov ga je spoznal nekaj mesecev po prihodu v Poljansko četo, verjetno po blegaški ofenzivi. Tonač je padel leta 1942. Pisal je tudi pesmi, po obliki in motivu močno podobne oni, ki je objavljena v črtici, katero pa je Klusov v pripravah za objavo v Ljudski pravici nekoliko popravil.

Snov za naslednjo črtico P e t r o v a d o m a č i j a, pretresljivo podobo iz krvavih dni nemške okupacije, s katero je hotel Klusov tudi psihološko utemeljiti Petrovo dejanje, odhod med gorenjske partizane, mu je nudil v glavnem resničen dogodek. Delo je nastalo neposredno po izselitvi lastnikov posestva, verjetno že naslednjega dne, 27. junija 1942, v taborišču na Zlatem vrhu, nedaleč od dogodka samega. Zgodbo je pisatelj zaradi končnega učinka svobodno zaključil. Kot pomni tedanji komisar bataljona Maks Krmelj-Matija, jo je pisal Klusov pod neko smreko v taborišču, na kolenih na puškinem kopitu.

Ob napadu na Črni vrh je dobil snov za reportažo Č r n i v r h. Njen pomen za leposlovno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju je bil tem večji, ker je bilo delo prva partizanska vojaška reportaža, ki je izšla v samostojni brošuri, izid pa je narekovala izredna pomembnost teh bojev. Čeprav je danes knjižica izgubljena, je njen obstoj izpričan. Brošuro Č r n i v r h je pozneje ponatisnila tudi Dolomitska zvezda, ki je v letu 1942 gotovo najboljša publikacija. kar so jih izdajale partizanske enote na Slovenskem, tako po vsebini kakor po opremi, le da je bil ta ponatis, naslovljen V z h o d ž a r i !, nekoliko okrnjen. Ker je samostojna

izdaja reportaže izgubljena, je danes objava v Dolomitski zvezdi edini ohranjeni zapis o junaštvu Poljanskega bataljona, ki je nastal neposredno po sami borbi.

Po prihodu Druge grupe odredov na Gorenjsko je nastala črtica Meja in je opisovala njen prihod. Črtico je Klusov namenil kot svoj drugi prispevek za Dolomitsko zvezdo in je bila zavoljo tega v tehniko tudi poslana. Težave, ki so nastale zaradi ustanavljanja belogardističnih postojank in zaradi njihove vse večje aktivnosti v Dolomitih, pa niso prizanesle tudi tehniki. List je prenehal izhajati sredi priprav za drugo številko, to pa je bilo že v času Klusovega bivanja v Cankarjevi brigadi, ko mu je bila nadaljnja usoda Dolomitske zvezde in z njo tudi usoda rokopisa črtice neznana. V prepričanju, da je črtica že izšla, se pozneje ponovnega njenega pisanja ni več lotil. Z Mejo so se črtice, nastale na Gorenjskem, ki so bile že v tem času v narodnoosvobodilnem tisku objavljene, zaključile. Manjka samo portretna črtica o Mužiku, toda o njej več med črticami, ki so se izgubile po Klusovem odhodu na Dolenjsko. V nadaljnjem sledijo najprej dela, ki so prav tako nastala na Gorenjskem, pozneje pa jih je popravil in objavil na Dolenjskem.

Take so črtice v zbirki Gorenjski junaki, ki so nastale ob pripravah za zbirko črtic, posvečenih prvi obletnici ustanovitve Cankarjeve brigade, z naslovom Iz dni Cankarjeve brigade. Klusov jih je pri premiku v Dolomite in pozneje na Dolenjsko vzel s seboj, a odlašal z objavo (izvzeta je le črtica Ofenziva). Pred kapitulacijo Italije na to gotovo ni mislil, pozneje, po objavi zbirke Iz dni Cankarjeve brigade, pa se je pogosto ustavljal ob njej. Po ohranjenih dokumentih bi sodili, da je zbirka izšla decembra 1943 z učinkovitimi ilustracijami Pavla Šimca-Paja. Odmev, ki ga je zbirka imela, je bil izredno povoljen. Resnična podoba partizanskega življenja in umetniška dognanost sta dajali zbirki občeslovenski pomen. S to zbirko si je Klusov utrl pot v glavna slovenska glasila. Verjetno še pred izidom naslednje zbirke Tovariš pa so bili Gorenjski junaki ponatisnjeni kot šesta knjižica v zbirki Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije in v lični opremi akademskega slikarja Nikolaja Pirnata.

Zbirka Gorenjski junaki vsebuje kot prvo črtico Poljanska četa gre v napad. Reportaža o napadu na avtobus, ki so ga partizani ustavili v Moharjevi grapi, je nastala, kakor že omenjena Petrova domačija, v taborišču na Zlatem vrhu. Naslednja je črtica Kurirja Tineta zadnja pot. Kurirska pot iz ozemlja, zasedenega po Italijanih, na Gorenjsko, je vodila po ozemlju, na katerem je operaral Poljanski bataljon, in sicer od italijansko-nemške meje do Sore v smeri južno od Črnega vrha in na Zlati vrh pri Lučinah. Tu bi moral kurir poiskati taborišče Poljanske čete, ki se je medtem premaknila čez Soro v smeri Gabrske gore. Zaradi opreznosti in mešanja sovražnikovih načrtov so se partizani posluževali pogostne menjave taborišč, kar je dajalo sovražniku mnogo opravka in jim jemalo mnogo sil. Prav tako so imeli za takšno potrebo pripravljeno novo taborišče in dogovorjen način prihoda do njega. Zato so se v primeru nagle menjave taborišča posluževali dogovorjenega mesta, kamor so nastavili odsotnim borcem sporočilo

o smeri premika. Tako je tudi kurir Tine odšel po takem sporočilu, ki ga je našel zataknjenega v lubju neke smreke, za četo čez Bukov vrh in Polhovec v dolino. — Predzadnja črtica v zbirki in zadnja s snovjo iz življenja, ki ga je Klusov spoznal v Poljanski četi, je črtica A l j o š a. V njej je upodobil enega najstarejših partizanov Poljanske čete, danes po imenu in priimku neznanega tovarniškega delavca iz Kranja. Pod Prevalom sta se hotela s komandirjem Janezom v neki hiši ogreti, zaradi izdaje pa so Nemci hišo obkolili in ko sta hotela iz hiše, so ju ustrelili. Janez in Aljoša sta padla novembra 1942. Zadnja črtica T r i j e t o v a r i š i je nastala v Dolomitih po blegaški ofenzivi in je snovno v zvezi z gornjimi črticami. Z njo se zaključujejo črtice, zajete iz dogodkov po blegaški ofenzivi s prebojem Klusovega in tovarišev v Dolomitski odred ter ponovnim prihodom v Poljansko četo.

Marca 1944 — po datumu, ki ga nosi brošura kot čas izdaje — je izšla naslednja Klusova zbirka T o v a r i š. Izšla je v Dolžu ali v Podgradu pod Gorjanci, kjer je imela Cankarjeva brigada nekaj časa razporejene svoje enote. Kot zbirko G o r e n j s k i j u n a k i je tudi to opremil Pavle Šimec-Pajo. Črtice v tej zbirki so menda najmanj znane, saj so bile objavljene kvečjemu še v katerem izmed brigadnih glasil, za kar imamo zagotovilo v belogardističnem pisanju, ki se je razpisalo o črtici Njegova slika. Kasneje pa razen O f e n z i v e, edinega ohranjenega literarnega dokumenta o ofenzivi na Blegaš, črtice niso bile ponatisnjene.

K svojim partizanskim spominom z Gorenjske, predvsem k dogodkom o ofenzivi na Blegaš ali dogodkom, ki so ji sledili, se je vrnil Klusov Jože tudi v svoji zadnji zbirki B l e g o š. Žal pa sta se ohranili od celotne zbirke do danes le dve črtici, od katerih je prva kljub pomanjkajočem uvodu zaključena, druga pa je ostala torzo. Snov za edino skoraj v celoti ohranjeno črtico te zbirke O č e i n s i n, ki je propadla ob domobranskem napadu na štabne enote XV. divizije, mu je nudil dogodek, v katerem je podlegel kmet Šubic, s hišnim imenom Narigar s Pasje ravni. Klusov je verjetno povzel snov po pripovedovanju Janeza Šubica-Franceta ali iz pogovorov, ki so se pletli med partizani domačini, ki so se na pohodih mimo požgane Narigarjeve domačije spominjali junaškega dogodka. To pa je tem verjetneje, ker je bil Nemec, ki ga je Janez Šubic ustrelil, prvi padli okupatorjev vojak na ozemlju tedanje poljanske občine. — Bolj kot črtica O č e i n s i n je okrnjena druga črtica iz zbirke I z d a j a l e c T o m a ž, z nečitljivimi mesti v sredini odlomka in s koncem ravno na začetku močnega zapleta. Hkrati pa je to tudi zadnja ohranjena črtica s tematiko iz življenja gorenjskih partizanov. V delu pa je prišlo do nekaterih netočnosti, do česar je zavedla pisatelja zbledela slika pokrajine in ljudi. Črtico je namreč ponovno napisal 1944. leta.

Kljub temu, da je spomladi 1943 odšel prek Dolomitov v Cankarjevo brigado, se je tudi pozneje, kot smo že videli, vračal k opisovanju posameznih doživetij z Gorenjske, ki so se mu zdela vredna leposlovne obdelave, le da je pozneje po prihodu v brigado, obogaten z novimi izkustvi, zamisel razširil tudi na Dolenjsko. Tako bi bila ta nova doživetja v brigadi le drugi del opisa življenja slovenskega človeka, nekak razvoj rasti slovenskega osvobodilnega boja in njegove narodnoosvobodilne vojske,

v trilogiji Gorenjska, Dolenjska in Osvoboditev. Čeprav je od vsega začetka posvečal Gorenjski največ pozornosti, še zdaleč ni izčrpal vseh zapiskov, ki si jih je ohranil iz tistih dni. Po ohranjenem delu vidimo, da se je najbolj načrtno lotil obdelave drugega obdobja, čeprav nas razgibanost črtic z Gorenjske potrjuje v domnevi, da je bilo le-to življenje bolj bogato z izkustvi. Do tega je prišlo skraja zaradi pomanjkanja tehnik na Gorenjskem, pozneje pa zaradi časovne odmaknjenosti teh dogodkov ter nujnejša opisovanja življenja v brigadi. Kljub temu pa je prav v zadnjem obdobju svojega življenja ustvaril najzrelejše delo, zbirko B l e g o š, katere delna ohranitev daje največ možnosti za razmišljanje.

Zamisel za zbirko je bila po izjavi Lojzeta Vojeta-Alva Babnikova in sega v prve mesece njihovega partizanstva. Čeprav ni strogo omejena na dni v prvi polovici avgusta 1942, na blegoško ofenzivo, so te črtice zaradi izredne umetniške dognanosti dale pečat celoti, kar je bilo v skladu s pisateljevim načrtom, da bo izdal zbirko črtic s snovjo iz življenja partizanov, ki naj pokaže napore in junaštva, s katerimi so se spoprijemali gorenjski partizani, z močnim poudarkom na prav legendarnem junaštvu blegaških borcev v ofenzivnih dneh. — Pogovori, ki so se po preboju z Blegaša, na pohodu v Dolomite, kamor se je umaknila glavnina preživelih borcev, pogosto sukali okrog junaških smrti posameznikov, so zbirko že tudi bolj ali manj vsebinsko zaključili. Govorili so že tudi o naslovu zbirke, ki naj bi jo po Klusovem predlogu naslovili Junaki Blegoša, po Babnikovem Krvave rože, svoj naslov pa je predlagal tudi Voje, in sicer Blegoške rože in Poljanska vstaja. Drugi dve črtici (O č e in s i n, I z d a j a l e c T o m a ž), ki zajemata dogodke pred ofenzivo, sta bili verjetno vzrok, da se je Klusov odločil za širši naslov B l e g o š, eno izmed črtic pa je naslovil s prvotnim naslovom zbirke, le da je oba predloga, Vojetovega in Babnikovega, združil v B l e g o š k e k r v a v e r o ž e.

Po vsebini izgubljenih črtic, ki se jih spominja Voje, je Klusov pripravljal zbirko že v pozni jeseni ali pozimi 1942, najpozneje pa 1943. leta, še pred odhodom iz Poljanske čete v Cankarjevo brigado, Četice pa so se pozneje izgubile. Za izgubo je moral Klusov vedeti, zato se je pozneje B l e g o š a na Dolenjskem znova lotil, to pot po spominu, ki ni bil pri posameznih dogodkih nič manj živ kot ob prvem nastanku, umetniško pa je zbirka na novi stopnji pripovednega razvoja Klusovega Jože močno pridobila. Po pisateljevih dnevniških zapiskih moremo drugemu nastajanju B l e g o š a slediti v zadnje dni njegovega življenja.

B l e g o š je delo, s katerim se je Klusov z izredno ljubeznijo posebno dolgo ukvarjal in ga miselno oblikoval, predno se je odločil za ponovno pisanje, prepričan, da je v njem zamisel umetniško že toliko dozorela, da se je lahko loti. V kolikem času je nastala druga verzija B l e g o š a, ni znano, vendar je najbližja resnici naslednja domneva: Po vsem tem, kar vemo doslej o B l e g o š u, bi bilo popolnoma mogoče, da je delo nastalo po reportaži o napadu na Trebnje. Moral pa se je že mnogo prej vrniti k snovi, katere rokopis je bil zanj izgubljen, jo po spominu obnavljati, dopolnjevati s posameznimi podrobnostmi in si zapisovati posebno lepo izražene misli — le tako bi držala domneva o enoletnem pisanju. Po vseh doslej znanih Flandrovih zapiskih pa bi sklepali, da je delo na-

stalo v krajšem časovnem razdobju, ko je črpal iz novega življenjskega tovariškega čustva ter v iskrenosti in bogati vsebini tega življenja, verjetno v mesecu dni. Tako bi sodili po Flandrovih dnevniških zapiskih, sklepali pa tudi po tem, da so vse prejšnje zbirke nastale strnjene v daljšem časovnem razdobju, kakor mu je dopuščalo delo, nikdar pa ni pisal dvoje ali več del hkrati, prav tako pa tudi po besedah Lojzeta Vojeta-Alva, po katerih je pisal B l e g o š že za partijske konference funkcionarjev v Semiču, saj mu je tedaj nekaj črtic iz zbirke prebral, o drugih sta govorila. (Da je vzel rokopis s seboj, bi kazalo, da ga je pisal tudi v tem času.)

Po vsem povedanem moremo sklepati, da so se črtice porajale med časom, ko dnevnika ni pisal, po napadu na Trebnje, in nastankom reportaže z istim imenom, med 23. majem, torej že v Prevolah, in odhodom na konferenco v Semič. Le-te je Vojetu tudi prebral, druge, o katerih sta prav tako govorila z Vojetom, pa so nastale po napadu brigade na Ig in Štampetov most, kakor priča dnevnik, ki ga je znova začel pisati v četrtek, 22. junija in v soboto 24. junija, ko je po lastnih besedah B l e g o š tudi zaključil. Večji zastoj v pisanju je nastal le ob odhodu v XII. brigado, kamor je bil premeščen za pomočnika komisarja brigade, in ko je bil zopet premeščen v Cankarjevo brigado, ki je medtem odšla na Ig in Štampetov most in je Klusov moral za njo. Ta vrzel, edina večja med pisanjem, pa ni bila daljša od štirinajstih dni.

Po obsegu je bil B l e g o š najdaljši tekst Klusovega Jože (skoraj štirideset strani), saj je, kakor pripoveduje Niko Košir, dvajset na matrice pretipkanih strani za brošure običajnega formata obsegalo nekaj nad pol celotne zbirke.

Nadaljnji dogodki pa so preprečili, da bi delo po toliko mesecih odlašanja s pisanjem, še preden ga je nameraval natisniti, temeljito pregledal in popravil. Naslednjega dne, 25. junija, je krenila brigada v Belo krajino in dalje proti Hrvaški, z namenom, da napade ustaško postojanko Bosiljevo, v bojih zanj je Klusov tudi padel. Med premikom je pisatelj v noči med 27. in 28. junijem na poti iz Metlike proti Vukovi gorici izročil rokopis Djuru Šmicbergerju, da ga odpošlje za natis v divizijsko tehniko. Rokopis, ki je bil tako za Klusovega kot za leposlovno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju izrednega pomena pa je bil sredi priprav za izdajo, približno mesec dni po pisateljevi smrti, ko so domobranci napadli štab divizije v Žužemberku, uničen. O vsem tem poroča Niko Košir, vodja takratnega propagandnega odseka XV. divizije, čigar zasluga je bila, da se je vsaj del knjižice ohranil.

»Po uspešni obrambi Bele krajine in v zavzetju Bosiljeva je kazalo, da bo za našo vojsko nastopilo nekaj mirnejših dni. Partizani so bili potrebni oddiha, o večjih sovražnikovih pripravah pa tudi ni bilo slišati. Po temeljitem posvetu s člani propagandnega odseka XV. divizije o formatu, opremi in tisku 'Blegoša' smo 1. avgusta začeli z delom. Prvega in drugega avgusta sem sam natipkal na matrice okoli dvajset strani besedila, torej nad polovico, narejen je bil faksimile z roko pisanega originalnega naslova za prvo notranjo stran knjižice, tovariš Zdenko (Hlavaty) je že ciklostiral prvih nekaj strani knjige, ostali člani odseka pa

so, kolikor časa so jim dopuščali tekoči opravki, rezali in pripravljali papir. Če ne bi prišlo kaj vmes, bi že 4. avgusta zvečer lahko izročili kurirjem petindvajset do trideset izvodov 'Blegoša', da bi ga raznesli po vseh partizanskih enotah, ki bi tako lahko brale najboljše pisateljevo delo, zlasti čudovito zadnjo črtico 'Blegoške krvave rože'.«

Omenjeni napad 3. avgusta 1944 na štab XV. divizije sodi med prve sadove domobranskega iskanja novih načinov, kako čim bolj škoditi partizanski vojski in strahovati vse, ki so kakor koli podpirali partizane ali z njimi sodelovali. Napad je bil bliskovit in se je za partizane končal z izgubami, da so na Dolenjskem večje doživeli le še ob tragičnem dogodku na Javorovici pod Gorjanci. V manj kot dveh urah so imeli dvainšestdeset smrtnih žrtev (za primerjavo naj morda omenim, da so istega leta v tridnevnih, nadvse srditih bojih za Žužemberk, ki so ga nato 1. maja zasedli, partizani imeli le dvanajst mrtvih in nekaj ranjenih). Takoimenovani Meničaninov bataljon (iz Stične) se je tisto noč mimo partizanskih patrulj in zased pretihotapil v bližino Žužemberka, zjutraj pa zasedel Cvibelj in Zafaro, torej položaja, s katerimi lahko držiš v šahu vso okolico daleč naokrog, zbral tam težje orožje, udaril na nas, ki smo bili na desnem bregu Krke v Stranski vasi, izrabil prvo zmedo in kmalu po začetku napada vdrl čez Krko na našo stran. Bliskovitost napada je onemogočila sleherni organiziran partizanski odpor v vasi sami.

Prva toča krogel torej, ki se je z Zafare in Cviblja vsula na nas, je bila znamenje za alarm. Tovariši v odseku hite pospravljati arhive in pravkar dotiskane liste v zaboje, ta odklaplja radio, oni spravlja pisalni stroj, nato pa z vsem materialom vred skozi zadnja vrata hiše čez njivo detelje na kolovoz, speljan v globeli, ki nudi vsaj malo kritja pred sovražnikovim obstreljevanjem. Sam sem še vedno v hiši in pregledujem, če smo vse pobrali, predvsem pa iščem rokopis Klusovega Jože, črtasti šolski zvezek v modrih platnicah. Ne najdem ga. V žep suknjiča stlačim nekaj ciklostilnih listov, ki so ostali na mizi. V tem se vrneta v hišo tovariša Zdenko (Hlavaty) in Dušan (Moravec). Povesta mi, da so naše stvari skrili v bližnje grmovje za vasjo, in vprašata, če jima imam še kaj ukazati. Ni mi všeč preveč, da se z našim materialom niso umaknili v gozd nad vasjo, toda ukazovati ni bilo več kaj drugega kot to, da je treba čimprej iz hiše, čimprej tudi iz kolovoza v globeli za vasjo, čez golo reber, v katero je bilo usmerjeno največ sovražnikovega ognja.

Ko sva se zgodaj popoldne s tov. Zdenkom med prvimi vrnila v vas, so se nama začele odgrinjati žalostne posledice tega napada. Domobranci so zajeli vrsto aktivistov, ki se niso mogli ne postaviti v bran ne zbežati, in jih po zverinskem mučenju ubili. Zajeli so tudi več partizanov, ki so se obotavljali z umikom čez čistino v gozd in se poskrili po bližnjih njivah koruze in detelje ter jih zaklali. Ves partizanski material, ki ga je bilo po hišah in po bližnjem grmovju, so zaplenili in odpeljali. Tako vsaj so pripovedovali vaščani, ki so se komaj opomogli od prestanega strahu. Delati zaključke o usodi našega materiala, zlasti pa o usodi rokopisa Klusovega Jože, je bilo še prekmalu, ker nihče od naju ni točno vedel, če morda ni kdo rokopisa shranil v žep ali če niso kaj materiala odnesli s seboj v gozd.

Zvečer, ko so se vrnili vsi člani odseka v Stransko vas, je bilo konec vseh utvar in upanja. Vsi naši zaboji so bili v bližnjem grmovju, kjer so jih torej vzeli domobranci, rokopis pa je po vsej verjetnosti v naglici nekdo stlačil v enega izmed zabojev in je torej tudi izgubljen.

Od zadnjega dela Klusovega Jože so ostali samo ciklostirani listi, ki ki sem jih pobral na mizi zadnji hip, preden sem planil v globel za vasjo. Med njimi je prva notranja stran s faksimilom orginalnega naslova ... pa črtici 'Oče in sin' — brez začetka (listi so bili še mokri, pa se je tisk zabrisal, da ga ni bilo več mogoče razvozlati) in 'Izdajalec Tomaž' — brez konca, ki še ni bil dotiskan, a si ga lahko sami domislimo: konča se s precej dramatično likvidacijo izdajalca. Vrednost omenjenih črtic kritiki lahko presojajo kljub fragmentarnosti. Naslova in vsebine tretje črtice se ne spominjam.

Če pa mi je bilo kdaj žal zaradi izgube rokopisa — in bilo mi je večkrat — potem je bilo to predvsem zaradi četrte črtice v tej zbirki. Pisatelj ji je dal naslov 'Blegoške krvave rože' in je v njej popisal spopad branilcev Bičkove skale[13] pod Blegošem z desetkratno nemško premočjo in njihovo junaško smrt. Z mehko otožnostjo, s katero so se partizani iz let 1941 in 1942 kasneje spominjali svojih prvih partizanskih dni, je opisal zadnji boj ... blegoških junakov, ki njih zadnji pade v rdeči zarji zahajajočega sonca in sredi junijskega bučanja gozda in to smrt obdal s sijem nesmrtnosti. Pisal je v spomin blegoških junakov ... in sebi.[14]

Kljub temu, da se nam je ohranilo toliko črtic z Gorenjskega, pa predstavljajo le-te komaj slabo polovico vseh na Gorenjskem napisanih. Več kot pol je izgubljenih. Kot smo že omenili, je šel Klusov spomladi 1943 v Dolomite, po italijanski ofenzivi pa na Dolenjsko v Cankarjevo brigado, kjer je ostal do svoje smrti, črtice pa je shranil pri Ožboltu nad Škofjo Loko, kjer so pozneje propadle. Za večino teh črtic poznamo le njihovo skopo poglavitno misel. Naštete črtice, ki so se nam ohranile, so po svojem nastanku tudi poznejšega datuma, ali pa nam je čas nastanka neznan (npr. O f e n z i v a ali črtice, ki jih je pozneje predelal in so znane iz zbirke B l e g o š). V razliko od ohranjenih pa velja za izgubljene črtice, ki so nastale na Gorenjskem, naslednja ugotovitev: Ker so bile črtice P a s t i r T o n a č, P e t r o v a d o m a č i j a, V z h o d ž a r i !, M e j a in nekatere druge zajete iz dogodkov pred nemško ofenzivo na Blegoš, moremo po znani vsebini izgubljenih črtic sklepati, da so nastale med 1. avgustom 1942 in Klusovim odhodom na Dolenjsko. Lojze Voje, ki je kot dober Klusov prijatelj spremljal njegovo literarno rast, se nekaterih spominja. Razen prve, ki je zajela snov iz dogodkov v drugi polovici julija 1942, posegajo vse druge v dogodke po blegaški ofenzivi.

V čas pred ofenzivo sega le č r t i c a z o p i s o m n a p a d a n a k o l o n o a v t o m o b i l o v na trebijskem mostu. Ker je dogodkom sledila ofenziva, črtica v tem času ni mogla nastati. Nastala je verjetno po vrnitvi iz Dolomitov v Poljansko četo. Po pripovedovanju Maksa Krmelja-Matije in Antona Peternelja-Igorja je pisal Klusov največ v ok-

tobru v taborišču za Črnim vrhom in mu je partizan Sokol sproti prepisoval na pisalni stroj. To zatrdilo, ki velja za nekatere ohranjene črtice, pa velja prav gotovo tudi za večino črtic, ki so izgubljene.

Za naslednjo črtico danes neznanega naslova o edini žrtvi, ki so jo Nemci v ofenzivi na Blegoš živo ujeli, o Žanu Klemenčiču-Žanetu iz Podutika pri Ljubljani, vemo kratko vsebino: Po neuspelih poskusih proboja Poljanske čete se je Klemenčič skril v krošnjo nekega drevesa, kjer je mislil preživeti ofenzivo. Namera bi mu tudi uspela, da ni s svojim premikanjem v krošnji drevesa povzročil šumenja listja, s čimer je pritegnil pozornost nekega Nemca iz večje skupine, ki je v bližnji okolici preiskovala ozemlje. Ta je na premikanje na drevesu opozoril ostale, nakar so drevo obkolili. Po krajšem prizadevanju se jim je posrečilo Klemenčiča ranjenega dobiti, poslužujoč se pri tem za potešitev lastne podivjanosti zverinskega mučenja. Črtica se konča s Klemenčičevim odgonom na Koroško. Snov zanjo je Klusov zajel iz Vojetovega in Babnikovega pripovedovanja, ki sta prizor iz svojega skrivališča opazovala, saj se je vse to dogajalo prav za prav pred njunimi očmi.

Po blegoški ofenzivi je nastala črtica naslovljena z imenom nosilca dejanja Bajtar. Lojze Voje se črtice takole spominja: »Kržišnik Zdravko, partizansko Tine, se je po prestani blegoški ofenzivi napotil na Žirovski vrh, da bi tam dobil zvezo z drugimi partizani. Pri tem je naletel pri mlinu na Bajtarjevega sina, ki povabi Tineta, naj gre z njim domov, da mu bodo dali hrane. Ko je prišel v hišo, so mu dali jesti, medtem pa je kmet Bajtar vzel s peči vrv, da bi ga zvezal. Tine je uvidel nakano kmeta Bajtarja in je zato prosil, če sme na malo potrebo. Bajtar mu je dovolil, toda šel je z njim ter ga stražil ped vrati. Tine pa je izkoristil priložnost ter skozi straniščno okno skočil na gnojišče in pobegnil. Ker nas je že dalj časa nekdo izdajal okupatorju, brž ko smo prišli na Žirovski vrh, smo se začeli podrobneje zanimati za kmeta Bajtarja in ugotovili, da je bil izdajalec in da je za to izdajanje prejemal denarno nagrado... Zaradi tega dogodka je partizan Tine dobil novo partizansko ime Bajtar in ga tudi obdržal.«

Iz viharnih avgustovskih dni je portretna študija o Mužiku, po vsebini in načinu pisanja podobna Aljoši in Pastirju Tonaču.

V črtici Rekvizicija je Klusov opisal težave partizanov po prestani blegoški ofenzivi, njihovo predanost domovini in odločnost boriti se do končne zmage nad okupatorjem, hkrati pa tudi preplah kmetov, ki so nasedli Nemcem, njihovo zadržanje ter slepo predanost zemlji. V Rekviziciji je opisal doživljaje petih, do onemoglosti izčrpanih partizanov, ki so po ofenzivi odhajali z Blegoša. Nemška propaganda — takoj po ofenzivi so Nemci razširili letake, da so na Blegošu pobili vse partizane, hkrati pa ljudstvo pozivali k sodelovanju — jim je onemogočila, da bi pri kateremkoli kmetu dobili hrane. Nekateri so vestem o uničenju partizanov verjeli. Ti so potem pokazali vso svojo mržnjo do osvobodilnega gibanja, ki se je niso upali pokazati že prej, dobro vedoč, da se je narodnoosvobodilno gibanje močno razmahnilo, okupatorjeva oblast pa vidno slabela. Drugih tako pisanje ni moglo pre-

pričati, niso pa jim dali hrane, misleč, da jih v partizane preoblečeni Nemci le preizkušajo. Zaradi opisanih težav se je pet partizanov odločilo za rekvizicijo, in to pri nekem premožnem kmetu pod Brdi. Kmet jih je še isto noč prijavil Nemcem, ki so jih zasledovali do nemško-italijanske meje, niso se jih pa upali napasti. Črtica Rekvizicija je nastala med premikom v Dolomite.

Njej sledi črtica Ob žici. Patrulja (Klusov, Nande Babnik, Lojze Voje-Alvo, Franci Pustavrh-Skobec in Kostja), ki je zrla na Ljubljano, vso obsijano v večernem soncu, je odšla s Toškega čela proti Dravljam do žice, s katero so Italijani ogradili Ljubljano. Tu je srečal Franci Pustavrh-Skobec sestro Tilko, ki mu je prigovarjala, naj gre le toliko domov, da pozdravi starše, nakar bi se vrnil k tovarišem. Težko se je bilo odločiti; spomnil se je dolžnosti, ki jih ima patrulja — in je šel s tovariši. V nadaljnjem opisuje napad patrulje na italijanski blok pri draveljski šoli ter strah italijanskih vojakov. Nadaljevanje te črtice so Trije tovariši.

Prihod prve patizanke v Poljansko četo je opisal v eni izmed naslednjih črtic. Mladinska aktivistka Saša iz Most pri Ljubljani je odšla v četo septembra 1942 ter bila kot prva partizanka v Poljanski četi deležna posebne pozornosti borcev. Ena izmed prvih, v šali izrečena ugotovitev po njenem prihodu je bila, da so z njenim prihodom postali ljudje. Teh šal pa je bilo toliko, da se je Klusov odločil ohraniti jih, predelane pa je porabil v črtici z naslovom Postali smo ljudje. Črtico je Klusov borcem tudi prebral.

Saši je bila posvečena tudi naslednja črtica, nastala, kot kažejo tudi dogodki, nekoliko pozneje. Naslov: Črnolaso dekle. V njej je popisal Sašino partizansko vživljanje v Poljanski četi ter pozneje njen odhod v Škofjeloško četo, kjer so jo Nemci pri nekem napadu ujeli. V nadaljnjem je Klusov podrobno opisal njeno junaško zadržanje pri zasliševanjih in mučenjih. Sašo so pozneje Nemci internirali na Koroško.

O kuharju Tarzanu, majhnem, debelem, počasnem možaku z govorno hibo, ki je prišel v Poljansko četo iz Polhograjskih Dolomitov, govori črtica Tarzan in hajka. V črtici je Klusov najprej opisal njegove kuharske sposobnosti in njegova prizadevanja, da bi z jedjo tovariše kar najbolj zadovoljil. Toda, kakor je bil Tarzan v kuhi iznajdljiv in marljiv, tako je bil v boju neroden in počasen. V nevarnosti se je iz šotora vedno najprej napotil v kuhinjo po kotle in ostalo. Mnogokrat ga ni bilo po napadu Nemcev po več dni v četo in tovariši so bili že prepričani, da so ga ujeli, ko je prav počasi prikorakal s puško in kotli v taborišče.

Naslednjo črtico — po svoji psihološki poglobljenosti sorodno Petrovi domačiji — je naslovil Srca treh deklet. Pobudo za nastanek te črtice je dobil verjetno v dogodkih, ki jih je spoznal pri P. na Žirovskem vrhu. Vodilna nit zgodbe je bila naslednja: Oče in mati sta bila poštena Slovenca, toda zelo strahopetna. Iz strahu, da ne bi Nemci družine izselili, sta bila v začetku Nemcem celo naklonjena. Njuno

pravo nasprotje pa so bili njuni trije otroci — hčere, ki so prav neustrašeno sodelovale s partizani. Svoje zveze z njimi so skraja pred starši skrivale, zavedale pa so se, da jim bo postalo to slej ko prej očitno. Ko so nekoč zagledali starši partizane tudi v lastnem domu ter videli vnemo, ki so jo hčere kazale do gostov, so jim odločno prepovedali družiti se z njimi. Tej prepovedi pa dekleta niso sledila. Zaradi vse večjega nesoglasja v družini, do katerega je moralo priti, so hčere staršem nekoč odločno povedale, kje je njihovo mesto. Njihova odločnost je vplivala, da so bili poslej tudi starši drugačni do partizanov. Ta nasprotja je Klusov gotovo dobro zaostril in ob pripovedni spretnosti dobro izpeljal.

V tem času je nastala tudi črtica N a m e j i. Povod za njen nastanek je po pripovedovanju Lojzeta Vojeta-Alva skupna akcija Poljanske čete in dolomitskih partizanov pri pobiranju min, partizani so jih imenovali tudi »muštafarice«, z nemško-italijanskega mejnega ozemlja. Pobrane mine so nalagali na voz, ki so ga pripeljali borci Dolomitskega odreda, ker pa so jih izgrebli več, kot so jih mogli spraviti nanj, so si preostale zaradi lažjega prenašanja razdelili. Tako se je nekemu borcu, ki si jih je navezal okrog pasu, taka, preslabo pritrjena mina pred Klusovimi očmi odtrgala, padla na tla in eksplodirala. Klusov je dogodek dokaj svobodno opisal. Ko ga je potem Voje vprašal, na koga izmed borcev je meril v črtici, se mu je pisatelj v odgovor nasmehnil in rekel: »Nekaj pa moram tudi dodati.« — Črtica je nastala v odmorih med premikom na povratku od nemško-italijanske meje čez Žirovski vrh v Poljansko četo.

Med zadnjimi na Gorenjskem nastalimi črticami je bila gotovo črtica B u n k e r, posvečena junaškim borcem, ki so padli na Lovskem brdu. V njej je opisal Klusov Jože boj partizanskega bataljona z Nemci pod Ožboltom, življenje partizanov v bunkerju, njihov poslednji boj z Nemci, ki so bunker obkolili, in veliko ljubezen do domovine ter visoko moralno zavest, ki se je kazala v tem, da so raje vsi junaško padli, kakor pa s predajo omadeževali partizansko ime. Decembra 1942 sta se namreč Poljanska in Škofjeloška četa zaradi večjih akcij in uspešnejše obrambe združili v bataljon, ki je prezimoval pod Ožboltom. Nemci so jih nepričakovano napadli, pri čemer je bataljon utrpel lažje izgube. V teh bojih je padel Ljubljančan Gavrik, trije drugi tovariši pa so bili ranjeni. Zaradi nemške premoči se je bataljon razdelil v več skupin, ker bi se tako laže prebili skozi nemški obroč. V B u n k e r j u opisuje Klusov eno teh skupin (12 partizanov, med njimi so bili tudi trije ranjenci), ki se je zatekla v bunker v Lovskem brdu. Streha, toplota in udobnost so premotili premočene in premražene boce, da so pozabili na nevarnost, ki jim je pretila. Ne da bi postavili straže, so vsi polegli in pospali. Bunker jim je nudil zavetje vse do nemškega napada nanj v prvi polovici januarja 1943. Neke januarske noči pa so se Nemci priplazili do njega in ga obkolili. Prvi je zagledal Nemce stražar, ki je odšel zgodaj zjutraj na opazovalnico. Zavpil je tovarišem, da so obkoljeni.

V boju, ki se je vnel, so jih Nemci večkrat pozivali, naj se vdajo, obljubljali so jim življenje, toda partizani, ki jim je bila smrt ljubša od predaje, so na take pozive odgovarjali z ognjem. Ko jim je po zadnjih rafalih partizanskih strojnic začelo primanjkovati streliva, so v jurišu s poslednjimi bombami napadli sovražnika, toda obroča niso mogli prebiti. Med temi junaki je bil tudi Klusov mladostni prijatelj Nande Babnik.

Z avtobiografsko črtico N a s t r a ž i je Klusov zaključil bogato leposlovno žetev na Gorenjskem. Čas dogajanja — zgodnja pomlad 1943 v Žirovskem vrhu. Po prihodu z rekvizicije v Žireh je bil Klusov, ki je bil znan po tem, da ni bil navdušen stražar, določen za stražarja na stražarskem mestu pred taboriščem. Nemci, ki so partizanom sledili na Žirovski vrh, so poslali svoji komandi sporočilo, da so odkrili večjo skupino partizanov in da jim je za napad potrebna okrepitev ter postavili po naključju svojo zasedo tri metre od Jože. Tu doseže črtica v pripovedovanju vrh zapleta. Klusov se je predobro zavedel nevarnosti, v kakršni je bil, še teže pa mu je bilo, ker ni mogel tega sporočiti tovarišem v taborišču. Ker ni smel streljati — s streljanjem bi opozoril nase in na tovariše — se je odločil, da počaka ugodnega trenutka, da bi se splazil v taborišče ter sporočil tovarišem, kakšna nevarnost jim preti.

Znane pa so iz tega obdobja tudi tri Klusove pesmi: Z a p i s v s p o m i n s k o k n j i g o neki tovarišici z Malenskega vrha, V s p o m i n B i n e t u in S t r o j n i c a j e u t i h n i l a. Slednjo je Klusov spesnil po vrnitvi iz Polhograjskih Dolomitov in opisal v njej junaško smrt Mitje Peternelja. Lojze Voje pripoveduje o vsebini pesmi: Nemški oficir hoče Mitjo na vsak način dobiti živega, zato ukaže svoji soldateski, naj ne strelja nanj, temveč naj ga ujame, kar je bilo tem laže, ker je Mitji zmanjkalo municije. Nemci, ki so spoznali njegovo nemoč, ga v jurišu napadejo. Mitja vžge poslednji bombi ter se vrže poleg mitraljeza. Ob mrtvem Mitji in uničenem mitraljezu pa je ležalo še dvanajst ubitih Nemcev — poslednje delo hrabrega mitraljezca, ki je bil poleg mitraljezca Bineta najboljši mitraljezec v četi.

Ugibanja o literarni zvrsti naštetih Klusovih proznih del bi bila zaman, zavedla pa bi nas lahko v zmoto. Po dokaj uspelem uveljavljanju v reportaži se vsiljuje misel, da je bila med izgubljenimi črticami vsaj ena delo te vrste, in sicer opis napada na nemško kolono avtomobilov na trebijskem mostu. Ostala dela, razen pesmi, so bile verjetno leposlovne črtice. Kaj smo izgubili z izginotjem teh del pa nam postane razumljivo, če prebiramo našteta ohranjena dela ter njihovo umetniško pripovedno moč primerjamo z izgubljenimi črticami. Vrednost teh partizanskih črtic z odmikanjem najtršega obdobja naše zgodovine raste, z njo pa bi pričakovali, da bo rastlo tudi zanimanje za partizanskega pisatelja Boga Flandra-Klusovega Jožo. Pa ni tako. Čeprav prav z odmikanjem tega tako pomembnega obdobja vse globlje v zgodovino, postaja prav tako delo edino verodostojno pričevanje o boju in silno globoki želji in veri v življenje našega ljudstva.

S smrtjo Boga Flandra-Klusovega Jože je izgubila slovenska književnost pomembnega literarnega ustvarjalca. Kot pesnik ni ustvaril veliko, niti ni bilo to pomembno, kljub temu pa ga je prav pesnjenje vodilo v svet umetnosti, v svet bogatega čustvenega doživljanja. Težišče njegovega dela je bilo v prozi, za katero se je odločil toliko laže, ker se je tudi tu lahko izživljala njegova lirična narava. Tu je z vestno in razmeroma natančno obdelavo že v svojem drugem proznem sestavku dosegel tisto plastično jasnost, ki vseskozi označuje njegov slog. Življenjska vedrina, svetla vera v človeka in v zdravje ljudskih sil, iskrenost in nepotvorjeno čustvo — v tem je moč in lepota njegovega dela. V ospredju njegovega dela je vedno človek, borec, nosilec upora, ki z močno vero v pravico in lastno moč začenja neenak boj, katerega končni izid, kljub včasih trenutnim neuspehom, mu je bil znan. Zato še tako velika kritičnost ne bo mogla mimo tega, da nam je podal polnokrvno, dinamično in dramatično podobo vojne in partizanstva. Klusov se kljub temu, da je v prvi vrsti borec, vseskozi zaveda tudi svojega drugotnega poslanstva: kot pisatelj vseskozi odkriva vojnega človeka, ohranja podobe posameznikov, kar pa je v bistvu podoba naše preteklosti. Odkriva tiste moralne vrline, ki karakterizirajo v času narodnoosvobodilno misel in njen boj. V pripovedi je osebno vedno prizadet, kar odkriva njegov lirični pristop do stvari. Domovinska ljubezen je vedno izpovedana z dejanjem in ne z besedami. Njegovi junaki, s katerimi najde vedno mnogo skupnega, nosijo tudi avtobiografske izpovedne črte. — Ustvaril je prvo vojaško reportažo, za katero moremo trditi, ker je bila objavljena, da ni bila brez vpliva na nastajanje podobnih del, ki jih je enakovredno literarni prozi, uzakonil prav ta čas. Že s prvo črtico je dokazal tisto umetniško stopnjo v opisovanju, ki je označevala njegovo vojno delo te vrste tudi pozneje. V njih se vedno očituje literarni pristop do snovi. Ob poznavanju celotnega slovenskega vojnega literarnega opusa moramo trditi, da nam je odkril in ohranil pravo, plemenito podobo jugoslovanskega borca, bil je med prvimi, ki so z umetniško besedo prodrli v upornega človeka in odkrili njegovo revolucionarno bistvo. Klusov je bil eden izmed redkih, ki nam ga je dal boj. Ustvarjal je v času, ko je naše ljudstvo najbolj željno čakalo vsake napisane besede in se z Borom in Kajuhom uvršča med pionirje slovenske narodnoosvobodilne književnosti. Klusov je živel življenje, ki ga doslej v literarnih biografijah nismo pogosto srečevali. Njegovo življenje in smrt sta samo droben členek v mogočni verigi naporov našega ljudstva v preteklih tridesetih, štiridesetih letih. Pojavil se je brez večjih literarnih priprav in začetka v vodilnih slovenskih leposlovnih revijah, kar je bilo pri nas od nekdaj nepisano pravilo in je veljalo doslej za večino književnikov. Rastel je brez tega, toda v pravilnem presojanju lastnih zmožnosti, dobro se zavedajoč, da lahko da tudi še tako nenavadna življenjska pot, z izrednim darom in močno voljo to, kar je dala vrstnikom šolska izobrazba. Zrastel je v boju za osnovne človečanske pravice, ki je bil prav za gorenjskega partizana v tistem času nenavadno težak. Klusov je v njem vsak dan sodeloval, saj bi drugače na Gorenjskem niti ne mogel obstajati, zato je razumljivo, da je zajemal snov iz njega. V boju

je postal partizan umetnik in njegovo pero je dostikrat preraslo moč puške. Zavedal se je, kaj je pomenila Slovencem takrat prepovedana slovenska beseda, zato jo je skušal zapisati s čim tanjšim posluhom. Ko ocenjujemo prav za prav samo njegovo dveletno delo, ki ga ne moremo ločiti od prestanih težav partizanstva, brez kakršnih koli literarnih vzorov in študija, kar bi bilo pomembna pomoč samoizobrazbi in se nam vsili vprašanje, kako je bilo kaj takega mogoče, je najlažji odgovor — primerjava narodnoosvobodilnega boja z mnogo močnejšim sovražnikom, opremljenim z vsem najboljšim, kar je premogla tedanja tehnika. To, kar je vodilo nas, je bilo močnejše od sovražnikovega orožja in tudi močnejše od njegove tehnične premoči: ljubezen do domovine je bila največja dolžnost in zapoved, dvojna pa za pisatelja partizana.

Klusova dela niso nastajala v nekem slepem slikanju izmišljenih dogodkov. Opombe k njegovemu zbranemu delu kažejo, da jih je povzemal iz resničnega življenja, ki ga je v veliki meri tudi sam doživljal. To življenje je bilo po eni strani polno poštenja, občudujoče idealnosti (spomnimo se samo veličastnih blegoških dni) in požrtvovanj, kjer se je ob misli na kolektiv skrb za osebno korist umaknila predanosti kolektivu, na drugi strani pa pomislimo na ozko sebično vzgojo posameznikov in sprostitev vseh negativnih sil v človeku, ki so privedle v narodno izdajstvo. Zato očitek o črno-belem pisanju, ki ga danes tako radi spravljamo na dan, kot da se moramo danes tega pisanja sramovati, za Klusovega ne velja. Njegova beseda je del naše stvarnosti, verni dokument našega partizanstva, njegova umetniška upodobitev, brez najmanjše želje po pretiravanju, je bila del borcev, njihovih naporov, je podoba njihovega življenja, polnega bojev in premagovanj, ki je z veliko iskrenostjo bodrila v težkih naporih in kazala na jutrišnji dan. Pomagala pa bo tudi generacijam, ki teh velikih dni niso doživele — ob njej bodo dopolnjevali svoje predstave o zgodovinskih dogodkih, prebiranje le-te jim bo odkrilo to, kar jim zgolj zgodovinski prikaz ne more dati.

Z odhodom Klusovega Jože na Dolenjsko, ohranja literarno odporniško izročilo na Gorenjskem pesnik Miha Klinar. Njemu gre tudi zasluga, da smo dobili kolikor toliko zaključeno literarno podobo partizanskega življenja na slovenskem Koroškem. Med prve Klinarjeve pesmi, ki jih je navdihnilo življenje med koroškimi partizani, sodi, po vsej verjetnosti, K o r o š k a b a l a d a, intenzivneje pa je zaživela njegova pesem v septembru in oktobru 1944. Iz tega obdobja datirajo pesmi J e s e n s k a s l u t n j a, K o r a k i v d e ž j u, H r e p e n e n j e, T a b o r in P r v i s n e g; motivno in vsebinsko so zajete iz sveta med Rutami, Ovčno in Kopajno. Kljub splošni zavesti, da je partizan in maščevalec nacionalne sredine, nosi Klinarjeva pesem teh dni, pod silnim vtisom preživelega, baladni pridih, hkrati pa odkriva tenkočutnega lirika, nagnjenega k intenzivnemu razmišljanju, polnega hvaležnosti za vrnjeno vero v človeka. Take so pesmi V e č e r, V R u t a h, M i m o g r e d e, Z i m s k a p r a v l j i c a, V i h a r, P o č i t e k, T e s n o b a, J e s e n in V p o z n i j e s e n i. Pesmi so do današnjega dne ohranile vso trdno resničnost in pristno občutje. Le v redkih pa se vzklaja pesni-

kov zanesenjaški ponos ali opis bojnega življenja z občo bojno zavestjo borcev. Tako, do neke mere idilično zatišje izzveneva tudi iz tako globoke intimne izpovedi kot je Ljubezenski psalm, medtem ko je prolog temu posvetilu Plamen me posluša.

Ne smemo pa prezreti še druge, za koroške razmere prav svojske oblike slovenskega slovstvenega poslanstva, ki bi tako kot na Primorskem, prispevala k poživitvi svobodnega kulturnoprosvetnega dela. Če bi zamisel uspela, bi bil prav gotovo Klinarjev delež pri tem izredno pomemben. — Četa, ki je številčno svoj okvir prerasla in bi morala postati bataljon, bi morala med drugim pripraviti izdajo lastnega literarnega glasila Mlada rast. Izredno močan sovražnikov pritisk v ofenzivi, imenovani Schneegestöber, pa je komaj začeto literarno delo preprečil, še preden je glasilo prvikrat zakrožilo med borci in koroškimi Slovenci. Avtor teh prispevkov, tudi edinega prispevka v prozi, novele Mojca, je bil Miha Klinar, ki bi moral, po ustanovitvi bataljona, skrbeti za rast kulturnega življenja v enoti. Dejstvo, da je bilo prav po Klinarjevi zaslugi glasilo literarno, saj je bil Klinar avtor vseh prispevkov, in ker bi postal njegov urednik, je gotovo velikega pomena, s tem bi prav gotovo vplival na globljo medvojno kulturno rast, tako da bi s svojim zgledom in delom dajal vsebinski in estetski ton nadaljnjemu literarnemu delu na Koroškem. Tako delo pa je zastalo pri rokopisu prve številke. To, dokaj grenko idiliko in pomembne literarne načrte je prekinil nenadni nemški napad na četno taborišče 16. novembra 1944. S tem pa se začenjajo v Klinarjevi liriki motivi o veliki bojni tragediji Ziljske čete. Začetek moremo iskati v Baladi o Milanu Prežlju, ki je padel v začetku teh bojev. Silna pretresenost, ki ni pogojena samo v usodnem naključju, da ga je dohitela smrt, ko je odhajal na sestanek z materjo — zgodbo poznamo tudi iz Klinarjeve črtice Mati, temveč tudi pod vplivom karakternih lastnosti, ki so vplivale na končno sodbo o človeku v bojnem kolektivu, je pesnik prelil v dikcijo ljudske pesmi izredno toplo ter z izbranim, vendar ustrezajočim pesniškim izrazom. Tudi v teh dneh silne preizkušnje pa se oklepa, psihološko povsem razumljivo, literarne izpovedi. V njej ne išče le utehe lastni negotovosti, temveč postaja glasnik celote. Tako je med samimi preboji nastala pesem V beli grozi, ki razkriva vso resnost položaja, predvideva pa tudi usodne nasledke. Dogodki, ki so sledili, so slutnje povsem opravičili: Smrti se je četa izognila le tako, da se je odločila za umik po prepadnem kaminu in se tako osvobodila sovražnikovega pritiska. Ko se je četa nad Kopajno ponovno zbrala, je štela le še šestnajst borcev, preostali, bila jih je dobra polovica, so padli v bojih na Kepi. Izčrpanost in trenutni vojaški položaj sta vplivala na odločitev, da so se razdelili na manjše skupine in se nastanili pri koroških aktivistih. Ker pa se je šele po tej odločitvi oddvojil od čete gestapovski vrinjenec, ki je tragedijo povzročil, so nemške enote obkolile vasi, za katere so domnevali, da skrivajo partizanske borce. Zato je bil zlasti težaven umik tistih partizanskih skupin, ki so se zatekle v Dob pri Dobskem jezeru, v Ledenico in v Loče. Nemški ofenzivni sunki pa niso prenehali niti po tem, ko je od čete ostalo le še šest borcev. Ti so se po tri in pol dni trajajočem

preboju čez zasnežene Karavanke in čez Mežakljo prebili na Gorjuše. Prva kompleksna oddolžitev spominu tovarištva v Ziljski četi je Klinarjeva pesem Mrtvi bataljon. Ker je nastala 30. novembra na Belem polju nad Hrušico, je časovno najbližji odmev na boje na Kepi. V celoti pa je dnem, preživelim med koroškimi partizani, bojem na Kepi in tovarištvu sploh posvečena Klinarjeva pesniška zbirka Mrtvi bataljon, ki je nastala še med vojno, izšla pa je 1945. leta na Jesenicah. Zbirka je po svoji dokumentarnosti izredno občuten spomenik, posvečen določeni bojni enoti in ji pripada svojsko mesto v slovenski vojni literaturi. Posvečena je bila borcem Ziljske čete, s tem pa posredno plebiscitarnim bojnim naporom koroških Slovencev v letih narodnoosvobodilnega boja za priključitev k matični domovini. Kako živi in pretresujoči so bili ti spomini, izraža tudi rahel, preprost in elegično podčrtani motto, ki poudarja tovarištvo in življenjsko povezanost, vrline torej, ki so mu, kljub temu, kar mu je dalo svojsko bojno življenje, spet vrnile vero v človeka, človeške ideale in etične norme. Vse to dolguje pesnik preprostim nosilcem človečanstva, ki ga še po smrti druži s padlimi v trdno bojno celoto. Kajti mrtvi bataljon še živi svojsko življenje in v mislih ga preživlja z njimi tudi pesnik sam:

Ko pade večer in veter v vejah ihti,
tedaj se mrtvi bataljon okrog Kepe zbudi...
Junaki prihajajo, taborni ogenj prižgo,
v rožnatem siju gori večerno nebo.

Sedemnajst pesmi je razvrstil v troje poglavij: Zemlja in ljubezen, Nagrobni spomenik in Pesem nad grobovi.

Kljub temu, da je bil Klinar predvsem pesnik, je na Gorjušah napisal pod vtisom Prežljeve smrti realistično črtico Mati, ki učinkuje na bralca podobno kot njegova pesem: V človeka posega brez večjih besed, le z dejanjem in čustvom. Delo preveva, kljub trpki prizadetosti, globok optimizem in karakterna vizionarnost. Kljub temu, da je Klinar črtico bral kmalu po njenem nastanku na mitingu na Koprivniku, je bila prvič objavljena po vojni v Glasu Gorenjske. Ob njej omenimo tudi to, da je bila v povojnih letih večkrat prevedena, saj se s tako ugotovitvijo pri partizanski literaturi ne srečujemo pogosto. — Mimo Silvinih pesmi, ciklusa pesmi o borki Prešernove brigade, ki je padla v Polhograjskih Dolomitih, je iz tega obdobja še nekaj pesmi. Objavljene so bile v Zelenem torzu, v zborniku Pod Mežakljo in Karavankami so se uprli ter v zborniku Preprosto življenje. Hkrati je predelal v bolnišnici v Farjem potoku v skeč novelo Mojca. Ker so delo z uspehom uprizarjali na mitingu v Farjem potoku, se je verjetno pod tem vtisom lotil druge enodejanke Mobilizacija. Resnično, vendar dokaj komično zapleteno mobilizacijsko zgodbo iz kmečkega življenja mu je pripovedoval komandant Albin Drolc-Krtina. Nasploh pa postaja v tem letu pod vplivom političnih in vojaških dogodkov, ki vodijo strašno vojno dramo k njenemu koncu, Klinarjeva pesem jasnejša. Kot toliko drugih slovenskih književnikov, tudi Klinar obra-

čunava s preživelim v zadnjih letih in se v mislih že vrača v odrinjeno svobodno mladost. Med pesmi takega žanra moremo uvrstiti Mačice, K obalam miru, Tvoja pesem in Veter. Ker pa so zajele spomladi 1945 mimo Primorske tudi zahodne predele Gorenjske močne ofenzivne akcije združenih sovražnikovih sil, se simbolična prazničnost umika vse trpkejšim mislim, tudi takim o lastnem žrtvovanju. Pribiti pa moramo, da niso bili ti dnevi samo za pesnika dnevi najtrše preizkušnje, ki jih je odmeril vojni čas. V slednje obdobje sodi pesem Ni še pomladi, predvsem pa sedem ciklično povezanih pesmi Porezen, ki sodijo med pesnikove najtrpkejše izpovedi vojnih let. Vso trdoto življenja in spoznanja je prelil Klinar v naslednje verze:

Daleč je v boju pomlad.
V boju je bližja smrt,
čutim,
čutim njen hlad
in sikajoči srd.

Prve tri pesmi tega ciklusa so nastale 21. marca 1945 nad Novaki, preostale štiri maja istega leta v Gorici. Večino omenjenih pesmi je objavil Klinar v povojnem revialnem tisku, nekaj pa jih je uvrstil tudi v zbirko Zeleni torzo.

Ko ocenjujemo po tem Klinarjevo medvojno literarno delo, moremo iz prikaza razbrati, da je bil edini stalni oblikovalec življenja in boja na Gorenjskem v letih narodnoosvobodilnega boja. Spremljal ga je od začetkov, od navidezne brezizhodnosti in prvih znanilcev upora in njegove rasti, do priborjenega miru in svobode. Nekaj časa je bil Klinar tudi edini literarni glasnik vojnih globin slovenske Koroške. Zaradi kvalitetnih izpovedi je bil Klinar najvidnejši literarni predstavnik v letih osvobodilnega boja v severozahodnem delu Slovenije. Že kaj kmalu se je izoblikoval v tenkočutnega opisovalca in glasnika kolektivnih misli. Vendar se tudi samo s tem ne zadovolji. Dogodke vseskozi analizira in išče njihove globlje vzroke. Prav to, da lahko takoj in z dovolj veliko izpovedno močjo poišče primerni izraz za še aktualno občutje, podpira trditev o Klinarjevem literarnem deležu v preteklosti in njegovem pomenu sploh. Hkrati pa med drugim dokaj zgovorno odkriva podobo lastnih spoznanj in postopnega zorenja v vojnem času, kar naslavlja na bralca v kontekstu, predvsem z željo, da se ne bi dogodki vojne fantastike in moralne propalosti nikoli več ponovili. Taka spoznanja so mu odkrila globoko in dragoceno podobo človeka in njegove vrednosti. Zato postavlja ob stran vojne vse tiste vrline, ki jih ob takem miselnem razvratu vse bolj občuti kot pravilne, vredne človeškega dostojanstva, vredne boja za življenje. V Klinarju smo dobili tenkočutnega izpovedovalca vsega, kar doživlja, njegova izpoved pa izzveneva v bridka spoznanja o življenju in človeku. Zaradi tega ni v izpovedi vedno sam prizadet, nikdar povsem sproščen. Taka doživetja, ki so oblikovala vojno generacijo, so tudi vzrok, da se ne more mladostno sprostiti niti pozneje, ob zavesti moči, ki jo more občutiti v oboroženem kolektivu. Še najbolj

pester in razumljiv je v vrsti impresij in pejsažev, vendar tudi tu ni težišče na opisovanju zunanjega. V takih primerih je rahla realna skica predvsem simbolična prispodoba trpkega občutja. Žal le, da je Klinar ostal kljub intenzivnemu umetniškemu ustvarjanju ob robu literarnega življenja tega obdobja v slovenski književnosti, ki bi mu, kot tolikim literarnim delavcem, dalo že v vojnem času priznanje za njegovo literarno delo. Edini vzrok za to moremo iskati v dejstvih, da se je narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem prav zaradi ostrega okupacijskega režima in izredne obljudenosti pokrajine tudi po vojaški plati ves čas vojne razlikovalo od podobnega dela na Dolenjskem, Notranjskem in v Beli krajini, s katero so imeli boljše stike celo Primorci. Zaradi tega je bilo partizanstvo na Gorenjskem tudi v kulturnem oziru včasih vezano celo na svojske oblike delovanja. Ker pa se je Klinarjevo literarno poslanstvo uveljavilo v bojni enoti, je doživel vidnejša priznanja dokaj pozno, večjo veljavo pa šele v štabu Gorenjskega vojnega področja.

Prikaz pa ne bi bil popoln, če ne bi omenili tudi svojske podobe Ota Vrhunca-Blaža Ostrovrharja. Ostrovrhar je bil delavec — kot pesnik torej samouk. Novembra 1944 je izšla v škofjeloškem okrožju njegova pesniška zbirka z značilnim naslovom Pesmi padlih borcev. Njegovi verzi so bili bližji ljudski epiki, oblikovno je bil dokaj trd, vendar je prav v tem moč Ostrovrharjevega pesniškega zagona. Pesmi so bile namenjene predvsem recitiranju. Zorele in nastajale so v dveletnem partizanskem življenju, v bojih in ob žrtvah, ki jih je to življenje zahtevalo. Zato je bila njegova preprosta pesem partizanov spremljevalec na bojnih pohodih, pa tudi iskano čtivo gorenjskega prebivalstva in ni čudno, da je mesec dni po prvem natisu doživela ponatis. Medtem ko je prvotna izdaja, ki jo je natisnila tehnika Groga na Martinj vrhu 15. novembra, obsegala dvanajst pesmi, je ponatisu dodal še tri nove pesmi. — Blaž Vrhunc, komandant Škofjeloškega odreda je padel 5. aprila 1945 v bližini Topol v Selški dolini. Tega dne je člane ožjega štaba na poti iz Selc napadla domobranska vojaška enota, boji z njo pa so zahtevali med drugim tudi Vrhunčevo življenje.

1944 je prišel na Gorenjsko tudi Peter Levec, katerega medvojno pesniško žetev poznamo iz zbirke Koraki v svobodo. V prid pesmim Petra Levca lahko ugotovimo, da v njih ni opaziti velike odvisnosti od klasikov slovenske partizanske pesmi. Levčevi prvenci razodevajo dovolj samoniklo jezikovno kulturo ter resničen in lasten pesniški izraz. Levec sveta ni samo opazoval, temveč je o njem tudi kritično razmišljal. Zaradi tega se mu je posrečilo, da je v nekaterih zelo preprostih pesmih, brez bojnega patosa spregovoril o intimnih doživetjih slovenskega partizanstva.

Levec je bil partizan od konca julija 1943. Eno leto je bil v Šlandrovi brigadi, nato pa vse do konca vojne na letališču v osvobojeni Beli krajini. Pisal je pred vojno, vendar pomeni v njegovem pesniškem razvoju prelomnico že prva pesem, ki je nastala v partizanih, Požgana vas, ki je nastala avgusta 1943. leta. Z njo je prvi med mladimi ustvaril

v elegičnem distihu nepozabno in globoko doživeto podobo požgane vasi, ki kljub uničenju živi s svojim veličastnim mirom, in z vpijočim molkom obtožuje zločinsko dejanje. Pobudo za pesem mu je dala vas Koreno, komaj pol ure oddaljena od njegove rojstne vasi. Pesem je bila objavljena v bataljonskem stenskem časopisu v taborišču nad Korenom. Maja 1944 pa je motivno posegel na Gorenjsko, kjer je v neki vasi pod Menino planino nastala pesem N a š a l j u b e z e n, hkrati z njo pa še B o ž i č n i o b i s k in V e č e r n a i d i l a. Zadnji dve izvirata v glavnem iz resničnih doživljajev. Zanimivi sta tudi pesmi T o v a r i š u in P a d l e m u t o v a r i š u. Od marca do avgusta 1944 je v Šlandrovi brigadi Levec najmanj desetkrat recitiral svoje pesmi na partizanskih mitingih, pozneje pa je omenjene pesmi bral tudi v partizanskem radijskem studiu v Črnomlju. Kljub dokaj plodnemu leposlovnemu delu pa Levec v tem času ni izdal svojih pesmi v samostojni zbirki, pač pa so v štabu Šlandrove brigade marca ali aprila 1944 izdali pesniški zbornik I z t e ž k i h d n i, ki kljub sodelovanju drugih pesnikov, pomeni pravzaprav afirmacijo Levčeve pesniške izpovedi. Obsega namreč nad deset njegovih pesmi in le nekaj je prispevkov drugih avtorjev, pa še te je Levec pred objavo temeljito popravil. Zbornik je bil šapirografiran v približno tridesetih izvodih. Levčevo pesniško ime je bilo še skrito za njegovim partizanskim imenom Boris. Avtorja je široki javnosti predstavila šele antologija Mileta Klopčiča Pesmi naših borcev, v katero je sprejel urednik tudi nekaj njegovih pesmi. V zborniku I z t e ž k i h d n i je sodeloval Levec z naslednjimi pesmimi: P o ž g a n a v a s, P a d l e m u t o v a r i š u, V s p o m i n ž r t v i, O d l o č i t e v, P r o l e t a r c i, N o v a m l a d i n a, B r a t j e, v b o r b o n a p r e j !, N a p l a n, P a r t i z a n s k a a l e l u j a, P r i v i d s v o b o d e in P e s e m u d a r n e b r i g a d e S l a v k a Š l a n d r a.

Dokument okupacije so tudi pesmi delavskega pesnika in dramatika Franceta Klinarja-Kladivarja. Po zajetni rokopisni zbirki bi sodili, da je velik del nastal med samo vojno, čeprav bi zaokroženost dala slutiti, da jo je pesnik v povojnem obdobju, z določenim namenom seveda, da jih morda objavi v zbirki, popravljal. Po pesmi bi sodili, da je spremljal nemško okupacijo od samega začetka, od izseljevanja (I z g n a n c i) in prvih talcev na Koroški Beli 1941. leta (K r i k ž e n e). Kot smo že omenili, je isti motiv zajel tudi sina Miho in njegovega prijatelja Viktorja Gregorača. Po tem bi lahko sklepali, da je bilo streljanje prvih talcev na Koroški Beli med največkrat upodobljenim motivom v književnosti našega narodnoosvobodilnega obdobja, prav gotovo pa edini določeni motiv, ki je bil tolikokrat upodobljen ali bil povod za upodbitev v 1941. letu. — Ni mu neznano niti trpljenje v taboriščih (M a u t h a u s e n), za opesnitev ima dovolj globljih vzrokov, saj skriva to in druga taborišča številne Kladivarjeve prijatelje in znance. Najbolj se med takimi pesmimi približuje obtožujočemu trpljenju celote pesem P i s m o o č e t a, kjer se sprošča tudi pesnikova fantazija in z vso zgovornostjo razkriva trpljenje kmeta izgnanca, svoj komentar pa podkrepljuje pesnik še z ironijo. Hkrati pa načenja tudi druga aktualna vprašanja, ki jih odkrije in

začne vojna. Sem sodi na primer pesem Pismo sina, kjer na enak način spregovori o tehtnem problemu, in odkriva hrepenenje mladega človeka od nasilno odtrgane domovine in doma. Med take pesmi, ki so pogojene v široki problemsko zastavljeni realnosti in ki jih potem literarno oplemeniti ter poda kot monolog, je tudi pesem Žena. Ob njej še danes pretrese človeka vdanost in pereča skrb za ohranjanje slovenstva. Tako je tudi razumljiv vseslovenski boj za obstanek. Zato menim, da se v tej pesmi najlepše združi harmonija ideje, doživetja in izpovednih sredstev. — Najučinkovitejšo in najzgovornejšo Kladivarjevo izpoved vojne utesnjenosti pa predstavlja ciklus Bitnost krvi. Tu bi tudi dobili hvaležni ključ za odkrivanje idejnih izhodišč ne le v pesmi, temveč tudi vpogled v pesnikov miselni svet.

Nedvomno je Kladivar predmetno obogatil slovensko vojno izpoved. Njegova pesem je sicer zgovorna, vendar privzdignjena nad vsakdanjo govorico, pogosto se zateka v metafiziko, to pa pri bralcu, ki je želel realne, konkretne izpovedi, prav gotovo ni nudilo tistega učinkovitega zadoščenja kot bi ga tako pristno čustvo zaslužilo.

V ta pregled sodita tudi tako pomembna tiska kot so pesmi Vladimira Pavšiča-Mateja Bora in Prešernova Zdravljica. Vse to govori za izredno razvito partizansko tiskarstvo na Gorenjskem. O njem nas uverja dokaj razširjena mreža ilegalnih tehnik, ta skrb pa se je z leti še stopnjevala. 1943. je dosegla Gorenjska tak grafični razvoj, s kakršnim se druge slovenske pokrajine v tem času ne morejo ponašati. Če izvzamemo kamniško okrožje, so od 1943. delovale samo na desnem savskem bregu, v tako imenovanem grafičnem oddelku B, tri partizanske tiskarne: Julija, Trilof in Donas. Zdravljico je natisnila tiskarna Trilof.

Da bi bili izdelki tiskarn Trilof in Donas čim lepši, je vodstvo pokrajinske tehnike ustanovilo risalnico, njena člana sta bila med drugimi inž. arhitekture Marjan Šorli-Viher in slikar Janez Vidic. Pobuda za natis Zdravljice je prišla iz oblastnega komiteja za Gorenjsko. Po zamisli bi bila izdaja skromna, predvsem zaradi pomanjkanja tiskarskega materiala, zlasti linoleja. Ker pa so tega pozneje dobili v neki vili na Pokljuki, se je Vidic odločil za ličnejšo izdajo Zdravljice: za vsako kitico pesmi je izdelal samostojen linorez, ki je simbolično ponazarjal njeno vsebino. Delo sta si razdelila z Marjanom Šorlijem, še prej pa sta se sestala z vodjem tiskarne Trilof Francem Boštjančičem-Bošem in skupaj so pregledali, kakšen material bi bil za natis take izdaje na razpolago. Ko jima je Boštjančič omenil, da razpolagajo tudi s prozornim papirjem, sta Vidic in Šorli izdelala koncept izdaje, katerega sta potem tudi uresničila. Šorli se je lotil izrezovanja vinjet; njegova je bila tudi zamisel, da bi postavili kitice v obliki čaš. Da bi delo potekalo čim bolj nemoteno, so v tiskarni uredili poseben prostor, kjer so zlatili rdeči tisk vinjet z bronzo, ki so jo z vato nalahno nanašali na svežo rdečo bavo. Več sto izvodov je bilo vezanih v bele risalne liste, robovi pa so bili prepleteni s trobojnico, ki jo je spletlo in posamezne pramene iz domače volne barvalo okoliško kmečko prebivalstvo. Nekaj izvodov so zvezali v rdečkaste mape, nekaj v navaden, sivkastorjav ovojni papir. Celotna izdaja

je bila kot posebno priznanje namenjena partizanskim borcem in vsem, ki so se na kakršenkoli način odlikovali v boju. Zdravico so tiskali od 11. do 21. decembra, natisnili pa so jo v 1512 izvodih; od teh je bilo 1500 oštevilčenih. — Zdravljica je tudi najuspelejše delo grafičnih delavcev v slovenskem narodnoosvobodilnem boju. Kolikor sem mogel zasledovati tisk drugih odporniških gibanj tedanje zasužnjene Evrope, mu skoraj ni mogoče najti enakovrednega tekmeca.

Pomembna pa je tudi izdaja P e s m i Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora. Zakaj je zaupal »dvorni poet revolucije« njen natis gorenjskim grafikom, moremo samo ugibati. Prav gotovo pa je bila med prvimi argumenti sposobnost gorenjskih tiskarn natisniti tudi zahtevnejše tekste. Zbirka tudi v grafičnem pogledu sodi med zahtevnejše izdelke. Žal je bila ob nenadnem domobranskem napadu na tiskarno uničena, ohranila se je le v treh ali štirih izvodih.

V naš pregled pa nismo vključili ljudskega ustvarjanja, ki ni bilo neznatno in je blažilo po posameznih krajih potrebo po svobodni slovenski besedi.

Prebiranje del književnikov, ki so med narodnoosvobodilnim bojem ustvarjali na Gorenjskem, nas vodi do ugotovitve, da so bila ta dela pomemben prispevek k ustvarjanju slovenskih književnikov v tem času. Obžalovati moramo, da moremo zaradi nasilne smrti nekatere le omeniti. Kljub temu, da je tako zbrana podoba svojska in je del splošne podobe in splošnega trpljenja, ki ga je doživljal naš človek na kateremkoli delu izmučene slovenske domovine. Gorenjska nam je dala vodilnega proznega ustvarjalca v našem narodnoosvobodilnem obdobju Boga Flandra-Klusovega Jožo, čigar delo je dragocen leposlovni prispevek o človeku, katerega vrednosti se bomo vse bolj zavedali, čim bolj se bo stapljala njegova resnična podoba z zgodovino. Pomembno mesto pa pripada tudi Mihi Klinarju, ki sodi, kljub mladosti, med najzvestejše, najbolj avtentične in najplodovitejše oblikovalce slovenske besede v tem obdobju. Tudi za leposlovno delo na Gorenjskem lahko trdimo, da ni nastajalo načrtno — izvzeto je le delo Klusovega Jože, ki je skušal v svojem delu podati literarni prerez življenja partizanskega borca, bilo pa je kontinuirano in daje kot celota pretresljivo in dokaj zaključeno podobo slovenskega trpljenja. Najzgovorneje pa nam to delo predstavi ugotovitev, da smo mogli marsikatero misel širše formulirati in utemeljiti prav zaradi zgodnjega ustvarjanja na Gorenjskem.

OPOMBE

1. Naša rast, letnik III, št. 1.
2. 1. julij 1940.
3. Emil Cesar, Ilegalne in partizanske tehnike na Gorenjskem do aprila 1943, Loški razgledi 1960.
4. Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.
5. Več o tem: Viktor Gregorač, Razmerja, Beseda o Gregoraču; Mala Čufarjeva knjižnica, 3, Jesenice, 1972.
6. Emil Cesar, Partizanska književnost v prvem letu NOB, Borec, 1971.
7. Tone Šifrer, Kmet in stvari; Juš Kozak, Tonetu Šifrerju-Jernu Ledini, str. 11.
8. Ančka Vovk-Sitar, SKOJ na poljanski gimnaziji, Ljubljana v ilegali, II, str. 454.
9. Juš Kozak, Lesena žlica, 1947, str. 357, 358.
10. Jože Vidic, Beg z morišča, Zavod Borec 1971, str. 384, 835.
11. Isti vir, str. 385, 386.
12. Isti vir, izjava Milice Novak, str. 386, 387.
13. Niko Košir zamenjava tu Bičkovo skalo nad Dražgošami s podobno skalo na Blegošu. Skala nima imena, je pa od treh strani zavarovana in le od ene odprta. Ob ofenzivi na Blegoš je pod to skalo padel neki Ljubljančan.
14. Pismena izjava Nika Koširja.

France Klinar-Kladivar

PISMO OČETA...

Preljubi domači

in dom moj tihi in rodna vas
in vrt poln sadja, žito ozar,
lesovi senčni in sončna laz,
pozdravljam vse vas, gospodar.
Studenci bistri in čar gora,
živinica, pozdravljena!

Godi se dobro nam, tako vsi pravimo,
ob juhi in lupinah se ne davimo,
če nimaš griže, driske, si pač zdrav
in mrzlica tako še huda le je bavbav.

Življenje prekrasno je v podzemnih dvoranah,
vse v lučih dremotnih, kakor v babičinih sanjah
smo princi zakleti, podobni rdečim smo škratom,
če vrečaste obleke zamenjamo z dragim brokatom.

Brez dela ni jela, pregovor naš zlat,
je vtisnjen nemalokrat na goli podplat.
Vse manjkajoče je pri nas izobilje,
uboganje pa ni nobeno nasilje.

Ni treba pošiljati, kar imate preveč,
pri nas je še lakota sita, žeja odveč,
saj nočem Vam delati za sladkostmi skomine,
zato vam za koruzo prihranil bom vrečovine.

Ne bom se izgubil, ne bojte se zame,
številko rdečo imam od kolkov do rame
in pošto na mesec le dvakrat vam dam,
ker dolgčas mi noče biti nikoli po vam.

Pozdravite znance, pozdravljeni vsi,
letoviščarju vašemu se dobro godi.

Črtomir Šinkovec

SLAVKO SAVINŠEK JE PADEL NA BANJICI

V mladih letih sem se kot ljubitelj knjig in književnosti večkrat srečeval z imenom Slavko Savinšek. Rad sem bral nekatere njegove povesti. Zato sem se pozneje, v letih študija zanimal zanj, prebrskal sem prenekatero zgodovino slovenske književnosti, toda o Slavku Savinšku ne duha ne sluha. Nekaj beležk sem zasledil le v Bibliografskem leksikonu, več pa so so mi o njem pripovedovali pisatelj Vladimir Bartol, slikar Ivan Čargo, slikar Miha Maleš in njegov sin akad. kipar Jaka Savinšek.

Usoda je včasih nekaterim ljudem zelo krivična. Niso bili le na nekakšnem stranskem tiru v življenju, temveč popolnoma pozabljeni tudi po smrti. Vendar čas kdaj pa kdaj stvari spravi v prave meje in na pravi tir, često marsikatero podobo dvigne iz zaprašenosti in pozabe ter ji pravično oceni vrednost in ceno. To se je nedavno zgodilo z Jakobom Aleševcem. Njegove spomine »Kako sem se jaz likal« so pri Prešernovi družbi ponovno natisnili in marsikdo jih je prebral z velikim zanimanjem. Ne kot veliko umetnino, pač pa kot zelo odkrito in iskreno pričevanje o že davno minulem času in življenju. S tem ponatisom bo morda Jakob Aleševec ponovno našel svoje pravo mesto v zgodovini slovenske književnosti.

V prvi pomembni obsežni knjigi, ki je izšla na Slovenskem po osvoboditvi, v Slovenskem zborniku 1945, so na strani 278 navedena vsa imena med narodnoosvobodilno vojno padlih v vrstah NOV, kot talci ali kot žrtve v taboriščih. Kar trideset jih je in naštejmo jih po abecednem redu: Ivo Brnčič, Ivan Čampa, Anica Černejeva, Tone Čufar, Drago Destovnik-Kajuh, Bogo Flander-Klusov Jože, France Golob, Ivo Grahor, Jože Gregorič, Miran Jarc, Maks Jeza, Jože Kerenčič, Edvard Kokalj, Ivan Korošec, Vinko Košak, Vito Kraigher, Sveto Marolt-Špik, France Mesesnel, Marta Osterc-Bezjakova, Avgust Pirjevec, Ivan Rob, Hinko Smrekar, Tone Šifrer, Karel Širok, Franc Šturm, Lojze Šušmel, Stanko Vuk, Janez Weiss-Belač in Avgust Žigon.

Na prvi pogled vemo, da so to imena književnikov, likovnih umetnikov, glasbenikov in znanstvenikov, ki so že pred vojno stali v vrstah naprednih in svobodoljubnih ljudskih sil in ki so se že tedaj opredelili za širša obzorja, v veliki domovinski vojni pa zastavili svoje sile za zmago ljudskih pravic in nove človečanske kulture.

Toda med imeni tridesetih ni Naceta Kranjca-Pajlina, Cirila Drekonja, Mare Husove, Franceta Kozarja, Josipa Vandota, Toneta Pipana-

Črtomirja, Otona Vrhunca-Blaža Ostrovrharja, Slavka Savinška, Viktorja Gregorača in morda še katerega. Tudi le-ti so padli kot partizani, kot talci ali podlegli kot žrtve taborišč.

Med slovenske rodoljube, ki so jih pokončali okupatorjevi streli, sodi tudi Slavko Savinšek. Ustreljen je bil 11. avgusta 1942 na Banjici pri Beogradu.

Slavko Savinšek se je štel za Jeseničana, čeprav se je rodil v slikoviti Novi Štifti pri Gornjem gradu v Savinjski dolini, tri leta pred prelomom stoletja (1897). Njegov oče je bil organist in podrejen vsem muham posvečenih predstojnikov, razen tega pa mu je skromen zaslužek nudil le premajhen kos kruha, zlasti potem ko si je začel spletati družinsko gnezdo. Ker so se mu obetali boljši življenjski pogoji, se je izpod Menine preselil na Gorenjsko. Zasedel je razpisano mesto organista v Radovljici, pozneje pa je zasedel mesto organista v svetu železarjev, na Jesenicah. Ta svet je bil popolnoma drugačen, nič podoben Radovljici, še manj kmečkemu okolju in zelenim livadam ob Dreti. Toda vse kaže, da se je organist Savinšek v njem bolje znašel, saj so v »modernem svetu« železarske industrije prevladovali drugačni življenjski nazori. Delavska miselnost je bila tudi njemu, organistu, v oporo, razen tega pa je bila sprememba okolja prijetnejša tudi v tem, da mu je nudila večji kos vsakdanjega kruha.

Sčasoma se je družina organista Savinška namnožila na dvanajst bratcev in sestric, na dvanajst vedno lačnih ust. Kljub očetovemu zaslužku je bila pri njih doma vedno prisotna revščina in pomanjkanje. Oče ni mogel ustvarjati čudežev, čeprav je bil sam več kot skromen. Žena mu je večkrat očitala dobrodušnost, da se preveč lahkomiselno da zavajati pivskim bratcem. Očitkov ni zlahka prenašal, zato je prepustil vajeti njej ženi in materi. Mati je postala steber družine, ona je bila tista, ki je morala ob preskromnih moževih dohodkih in ob tako veliki družini ustvarjati čudeže.

Materi je bil v pomoč pri vseh družinskih opravilih najstarejši sin Slavko. Razumel je njeno stisko in skrbi. Računati je bilo treba na vsako drobtinico, na vsak groš, a vsak dan je bila na dnevnem redu skrb za še tako skromen črni kruh. Slavku so se iz materinih in očetovih pogovorov polagoma svitali odgovori na vprašanje: zakaj taka razlika že med otroki iz bogatih, gosposkih hiš in iz bornih delavskih stanovanj? Zakaj nekje izobilje, drugje revščina? Zakaj nekje brezdelje in bogastvo, drugje žulji, zgaranost in pomanjkanje?

Kljub številni družini, pomanjkanju in revščini, ki je silila od vsepovsod, pa Savinškovima, očetu in materi, ni bilo vseeno, kaj bo iz njunih otrok. Kako jih spraviti k boljšemu kruhu, k človeka vrednemu življenju? To vprašanje jima je včasih sivilo lase, vendar ju je podžigalo upanje, da se bo le kako dala izpeljati želja v resničnost.

Najprej je bilo treba poskrbeti za Slavka. Že v osnovni šoli je kazal bistrost in nadarjenost. To so potrdili tudi učitelji in svetovali očetu, naj ga pošlje v šole. Ni se bilo lahko odločiti. Če bi šel v železarno ali za obrtnika, bi bil hitreje preskrbljen. To bi bilo že nekaj drugega, kakor biti organist, ki je vedno suh kot cerkvena miš.

Slavko Savinšek

Navzlic temu, da se je bilo treba zaradi Slavkovega šolanja še marsičemu odpovedati, sta se starša odločila. Sina sta poslala v gimnazijo v Šentvid, kjer je obiskoval šest razredov. Sedmega in osmega je dovršil leta 1916 z vojno maturo na klasični gimnaziji v Ljubljani. Kmalu zatem je moral obleči vojaško uniformo in tak se je znašel na bojišču ob Soči. Bil je še napol otrok, kot mnogi drugi, ko se je moral hočeš nočeš sprijazniti s krvavo resničnostjo vojnih grozot.

Do šeste gimnazije je Slavku šlo še nekam po sreči. Ob pritrganih grižljajih domačih si je kakšen priboljšek zaslužil z inštrukcijami, toda ko se je začela vojna, je stiska čedalje bolj pritiskala na sicer že tako lačne dijake. Vojni vrtinec je požiral vse, tudi najmlajše letnike. Maturante so pretentali z vojno maturo, da so jih lahko po hitrem postopku

poslali na bojišče. Kljub temu je kazalo, da za staro in razmajano stavbo avstroogrskega cesarstva, ni več pomoči. Na tihem je bilo znano, da ji spodjeda korenine tudi čedalje očitnejša zahteva slovanskih narodov po samoodločbi in samoosvojitvi.

Čeprav je v zaledju vladalo hudo pomanjkanje, se povsod šopirila lakota in nasilje, kar je še posebej občutila doraščajoča mladina, tega ni bilo moč primerjati z grozovitostjo bojišča. To je bilo najstrašnejše poglavje mladih ljudi, ki so umirali za tuje račune. In tudi mladega Slavka, ki je nepretrgoma šest mesecev preživljal te strahote ob Soči. Stiska je bila tako huda, da se mu je kar sama od sebe rojevala povest Utopljenec v krvi. Toda v neki italijanski kanonadi ga je zasula granata z rokopisom vred. Slavka so rešili, rokopis pa je ostal v ruševinah strelskih jarkov nekje na pobočju Krna.

Temu je sledil prodor pri Kobaridu, razsulo italijanske vojske in njen beg. Sledili so upori kranjskih Janezov ob Piavi, zmeda in zmešnjava, v kateri se je približal dan popolnega razsula, ko je sestradano vojaštvo doživelo svoj srečni dan — konec prve svetovne vojne.

Vojna je bila sicer končana, toda njene posledice so bile rane in ruševine. Mir ni takoj prinesel blagostanja, kruh je bil še vedno redka stvar in življenje je bilo še vedno životarjenje. Na razvalinah avstroogrske je nastajala nova, jugoslovanska država z vsemi porodnimi krči. Sovražnik se je zagrizel v naše narodno ozemlje, v Primorsko in Koroško. Kruh miru je imel za nas mnogo grenkega in jedkega priokusa.

Vendar je bilo treba misliti na jutri, poprijeti tam, kjer je bila presekala vojna. Tudi Slavko Savinšek je sklenil začeti tam, kjer je nehal pred odhodom na bojišče. Maturo je imel v žepu, rad bi se bil posvetil pravu. Odpravil se je tja, kamor so se bili nekoč že mnogi odpravili, na Dunaj. Domači so ga razumeli in mu niso ugovarjali. Mati mu je pripravila za popotnico hleb ovsenega kruha in culo jabolk, sam pa je imel s seboj veliko merico vztrajnosti in volje.

Dunaj je bil že tedaj velemesto in je med vojno pretrpel veliko gladu. Posledice vojne so bile tudi zdaj, v miru, še vedno vgnezdene v vse kotičke. In če so bili že nekoč naši študenti na Dunaju bolj lačni kot siti, je bilo zdaj v povojnem medvladju še huje. Še bolj je bilo treba živeti od danes do jutri, iz rok v usta. Vendar sila kola lomi, stiska rojeva iznajdljivost. Tudi Slavko se je nekako znašel. Čez dan je poslušal predavanja na pravni fakulteti, z nočjo pa se je preselil v neko kavarno, kjer je v orkestru igral klavir. Prav to mu je prinašalo znosno življenje in ga reševalo skrbi za skromno preživljanje. Ob tem pa je veliko bral in ni zanemarjal svojega veselja do pisateljevanja. Napisal je izvirno otroško igrico in vrsto otroških pesmi, ki jih je kmalu nato zbral v zbirko »Poredni smeh«. Poizkusil se je tudi v prevajanju; posebno sta mu bila pri srcu Dehmel in Dauthendey.

Medtem je Dunaj postal daljna tujina. Razmejitvene komisije so začrtale nove državne meje, razmere v novo nastali državi so se polagoma uravnavale in uredile. Ker so medtem tudi odprli vrata zagrebške

univerze, se je Slavko z Dunaja preselil na zagrebško pravno fakulteto, kjer je leta 1922 diplomiral in nastopil prvo službo pri finančni upravi v Kamniku.

Kamnik je postal njegov drugi dom. Njegova vsestransko ustvarjalna osebnost mu ni dopustila, da bi se zadovoljeval zgolj z uradniško službo, temveč je poprijel, kjer je bilo treba. Kot v gimnazijskih letih na Jesenicah, tako je tudi tu sodeloval v prosvetnem društvu, udejstvoval se pri glasbenih in dramskih prireditvah. Sodeloval je pri pevskem zboru in godalnem orkestru, ki je v raznih krajih prirejal celo koncerte. Z največjo vnemo pa se je oklenil pisateljevanja. Po vzoru in pod očitnim vplivom Frana S. Finžgarja je napisal več povesti iz kmečkega (»Na Žerjavini«, »Grče«, »Izpod Golice«), delavskega (»Delavci«) in meščanskega (»Zgrešeni cilji«) življenja. Motivika njegovih povesti se opira večinoma na pokrajino jeseniškega in kamniškega kota. V njegovih delih se zrcali do preprostih ljudi, odsvita se značaj gorenjskega delavca in kmeta. V poseben okvir sodi iz najožjega družinskega okolja zapisana socialna povest »Milica, otrok bolesti«, ki je zaradi osebnega odnosa do bolehne sestrice preveč pobarvana s čustvenostjo in osebno prizadetostjo. Po svoje značilna je tudi daljša črtica »Peter Križ in njegove nadloge«, kjer je upodobil mladostne boje in pota Ivana Cankarja.

Slavko Savinšek je bil vsestransko razvejana, nemirna in vitalna osebnost. Pritegovala ga je glasba, likovna umetnost, pisal je sestavke iz umetnostne zgodovine in arhitekture, sodeloval z mnogovrstnim blagom pri raznih listih in revijah. Zadnja njegova povest »Zgrešeni cilji«, ki je izšla pred njegovim odhodom v Niš in nato Beograd, je doživela dokaj nepovoljno kritiko, kar pa ni čudno, saj je založba iz nje črtala začetnih štirideset strani zaradi še živečih junakov — kamniške jare gospode.

Po svoje je bilo Savinškovo delovno obdobje najbolj plodovito v Beogradu, kjer je bil višji svetnik na ministrstvu za finance. Ni toliko pisal, kot organizacijsko deloval med beograjskimi Slovenci. Povezanost naših ljudi v prestolnem mestu je zahtevala društvo Enotnost in celo lasten časopis »Slovenski beograjski tednik«. Ta resda ni živel niti eno leto, vendar se je Savinškov dom z njim spremenil v nekako slovensko kulturno središče v Beogradu. V njem so se shajali številni slovenski in srbski umetniki. Ta dom pa je tudi odseval ljubitelja lepih umetnosti, saj je bil natrpan z umetninami Jakopiča, Pavlovca, Maleša, Cudermana, Čarga, Pirnata in bratov Kraljev. Kot že rečeno, živel je za glasbo, slikarstvo, umetnostno zgodovino in arhitekturo. Najbolj priljubljen izhod iz jopiča pravnika in finančnega strokovnjaka pa mu je bilo pisateljevanje. Njegova zapuščina priča, da je zlasti v zadnjih letih pred vojno mnogo pisal. V njem so živele trpke slutnje na bližajočo se vojno. Povest, ki jo je pisal in je njegova nekakšna labodja pesem, pa je ostala nedokončana. Od pisanja ga je odtrgala Gestapo v juniju 1942. Očitali so mu, da je organiziral Slovence, ki so jih bili v začetku nemške okupacije Slovenije pregnali v Srbijo ter da je imel zveze s subverzivnimi

elementi. Res, bil je član ilegalnega odbora. Kot nasprotnika okupacijske vlade in zaradi protinemškega delovanja so ga zaprli na Banjici, v taborišče na smrt obsojenih vodilnih komunistov in španskih borcev.

Nekaj dni pred svojo smrtjo je Savinšek zapisal: »Če se že moram prepustiti zveri, naj ostanejo vsaj sledovi moje klenosti na njenih zobeh.« Zadoščenje, da je pomagal ljudem, ki so bili kot izgnanci žrtve nacističnega nasilja, da je pomagal osvobodilnemu gibanju, je v njem rodilo nezlomljiv pogum in junaštvo. Padel je kot pokonci mož, 11. avgusta 1942. Presenetljivo naključje pa je, da sta istega dne na dveh krajih pod gestapovskimi streli omahnila dva slovenska književnika — oba Jeseničana. V Šentvidu nad Ljubljano je istega dne otrpnilo srce delavskega pisatelja Toneta Čufarja. Oba sta bila pokošena v najlepšem cvetu moških let.

Pot, ki jo je hodil Slavko Savinšek v svojem pisateljevanju, se v bistvu drži že utrtih poti, čeprav je marsikatera njegova upodobitev slikana s svežimi, svojskimi in pristnimi barvami. Kritika mu je sicer očitala površnost, ki ga spelјuje na neizvirna, tradicionalna pota oblikovanja, vendar mu priznava epski talent. Opisoval je življenje, kakršnega je poznal, mikal ga je svet socialnih vprašanj; bil je blizu preprostemu človeku, delavcu in kmetu ter njunemu pojmovanju ureditve kričečih neskladij in protislovij v človeški družbi. Čeprav ni bil revolucionar in ne marksist, je vendarle slutil, kaj prinašajo napovedi novega časa. Zato si je že zgodaj zapisal svoje življenjsko geslo:

»Radovati se nad življenjem, kakršno ti je dano, ni modro; spoprijeti se z njim in ga pregnesti po svoje, to je prav in možato.«

Vencelj Perko

DR. ALEŠ STANOVNIK IN SPOMINI NANJ

Ime dr. Aleš Stanovnik je tesno povezano z borbo delavstva za njegove pravice in za politično enotnost v boju proti nacionalnemu izkoriščanju in zatiranju. V tem boju je odigral posebno pomembno vlogo na Jesenicah.

Po odvetniškem izpitu je leta 1930 odprl na Jesenicah odvetniško pisarno in tu deloval skoraj 11 let, to je do leta 1941, ko so ga Nemci aretirali in izselili. Tovariš Stanovnik je deloval na Jesenicah v najburnejšem predvojnem obdobju. V tem obdobju so se do skrajnosti zaostrovala razredna, politična in nacionalna nasprotja. Vladajoče politične sile niso izbirale sredstev, da onemogočijo naš boj. V naših vrstah pa prihajajo do izraza vse močnejše težnje po enotnem boju jeseniškega delavstva in zahteve za enotno politično akcijo proti obstoječim družbenopolitičnim razmeram.

V začetku tega obdobja t.j. leta 1934 sem se prvič srečal z dr. Stanovnikom. Medsebojni stiki so se v poznejših letih, zlasti po veliki stavki 1935 in pri občinskih volitvah 1936 ter državnozborskih volitvah 1938 še poglabljali.

Tovariš Aleš se je rodil leta 1901 v Horjulu. Šolal se je v Ljubljani in na Dunaju.

Že v študentovskih letih se je resno pripravljal za delo v političnem življenju, ki mu je pomenilo skrb za splošno blaginjo in dejavnost, ki posega najgloblje v življenje posameznika in družbe. V delavskem razredu je videl tisto pomembno politično silo, ki mora imeti odločilno vlogo pri reševanju nacionalnih in socialnih vprašanj takratne družbe. Zato se je kot katoličan vključil v sindikalno organizacijo Jugoslovanske strokovne zveze, bil njen pravni svetovalec in predsednik njenega nadzornega odbora. V jeseniškem delavskem okolju so se Aleševi politični nazori še jasneje izoblikovali. Svetovno nazorske razlike ga niso ovirale, da ne bi spoznal nujnosti skupnega socialnega in političnega boja z vsemi naprednimi silami. Po njegovem prihodu na Jesenice so se kmalu začele kazati v katoliških vrstah razlike med reakcionarnimi silami, ki jih je vodila klerikalna hierarhija s Koroščem in Natlačenom na čelu in progresivnimi silami v JSZ, na katere je imel on velik vpliv. V veliki stavki leta 1935, ki so jo organizirali in vodili komunisti, je podpiral upravičen boj stavkajočih kovinarjev. Pri tem se je zavedal, da je ta stavka imela poleg socialno-ekonomskega boja močno obele-

dr. Aleš Stanovnik

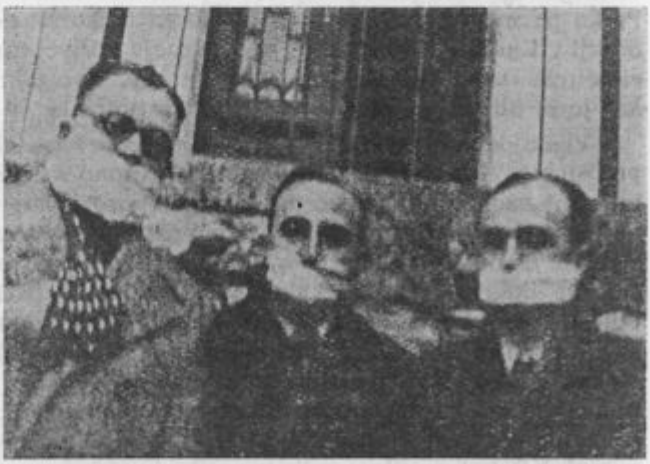
žje političnega boja proti obstoječim družbeno-političnim razmeram. Od tedaj je sodeloval v mnogih političnih in drugih akcijah, katere so organizirali ali v njih sodelovali komunisti. Leta 1936 je bil v akcijskem odboru za zgraditev ljubljanske klinične bolnice in univerzitetne knjižnice. Na velikem zborovanju 14. januarja 1936 na Jesenicah, na katerem so sodelovali delavci, kmetje in inteligenca, je med drugim govoril tudi on ter odločno obsodil obstoječe politične razmere. Tega leta je pomagal pri organiziranju medstrokovnega akcijskega odbora (MAO) jeseniških strokovnih organizacij SMRJ, JSZ in NSZ delavstva železarne, katerega pobudniki in vodilna sila so bili komunisti. Na skupnih zborovanjih delavstva, kjer so se oblikovala stališča za enoten boj delavstva proti izkoriščanju in za politične svoboščine, je spodbujal k enotnosti vsega delavstva. Zastopal je mnenje, da je v boju proti socialnemu in narodnemu zatiranju nujna zveza tudi s kmeti. Kot odvetnik in človek je pomagal preganjanim revolucionarnim delavcem. Skupno s tovarišema dr. Ivom Štempiharjem in dr. Jožom Vilfanom ter drugimi je nesebično pomagal braniti pravice odpuščenih in preganjanih delavcev in njihovih zakonitih predstavnikov (delavskih zaupnikov). Ko so Natlačenovi žandarji brutalno zadušili stavko kranjskih tekstilnih delavcev leta 1936, je pomagal odpuščenim zaupnikom, ki so bili v večini komunisti, ustanoviti tekstilno zadrugo v Otočah. Tudi sam je postal ustanovni član in spodbujal tudi druge, da so pomagali tem delavcem, da je zadruga zaživela. Vedel je, da je pobudnik in organizator te zadruge vodilni komunist — narodni heroj Stane Žagar.

Po odpovedi kolektivne pogodbe KID novembra 1936 in z začetkom izdajanja tovarniškega vestnika, katerega namen je bil speljati delavstvo na pozicije »sožitja« med izkoriščanimi in izkoriščevalci po fašističnem vzoru, so organizacije SMRJ, JSZ in NSZ na Jesenicah ustanovile konzorcij za izdajanje svobodnega glasila delavstva KID »Naš kovinar«. Glavni pobudnik in podpornik tega lista je bil tovariš Stanovnik. Oktobra 1936 je bil nosilec enotne liste slovenskega delovnega ljudstva pri občinskih volitvah na Jesenicah, na katerih so skupno kandidirali komunisti, socialisti in krščanski socialisti. Prizadeval se je, da bi tako enotno listo postavili tudi pri občinskih volitvah na Koroški Beli, ki so bile 6. decembra 1936 in na katerih smo tudi zmagali. Ker so vodilni krščanski socialisti iz občine Koroška Bela podlegli pritisku in grožnjam klerikalne stranke in zato podpirali in agitirali za listo JRZ, so to ravnanje on in njegovi sodelavci na Jesenicah ostro obsodili.

Pri naših naporih za izvajanje programov na občini nam je stal vedno ob strani in nam s svojimi nasveti in z drugo pomočjo pomagal proti nameram vodstva KID in politične oblasti, da nas vržejo iz občine. Bil je pristaš ljudske fronte, katere pobudnik je bila KPS. Sodeloval je pri razpravah za realizacijo te zamisli.

Zavzemal se je za enotno delavsko kmečko gibanje in sodeloval pri naših naporih za ustvaritev ljudske fronte vseh naprednih sil. Bil je eden od pobudnikov za skupen sestanek z nekaterimi demokratično usmerjenimi politiki kot dr. Lončarjem, dr. Vavpotičem, dr. Mačkom in drugimi. Tega sestanka smo se z Jesenic udeležili: dr. Stanovnik Aleš, dr. Tomaž Furlan, dr. Štempihar Ivo in jaz.

Leta 1939 se je udeležil skupaj s komunisti zborovanja in praznovanja kmečkega praznika v Bohinju, katerega je organizirala Zveza kmečkih fantov in deklet pod vplivom KPS.

Dr. Štempihar, župan Vencelj Perko in dr. Aleš Stanovnik z zavezanimi usti, slikani kot protest proti oviranju predvolilne kampanje opozicijskih kandidatov pred državnozborskimi volitvami leta 1938

Pri parlamentarnih volitvah leta 1938 je bil kandidat na listi delavsko kmečkega gibanja, jaz pa njegov namestnik. Ob priliki predvolilne agitacije za te volitve so nam prepovedali vsako politično zborovanje ali sestanke, orožniki pa razganjali naše pristaše. Ko smo prišli v Bohinj, da bi imeli pred cerkvijo predvolilni govor, je župnik Anton Dodič javno napadel dr. Stanovnika, češ da kandidira skupaj z znanim komunistom Perkom.

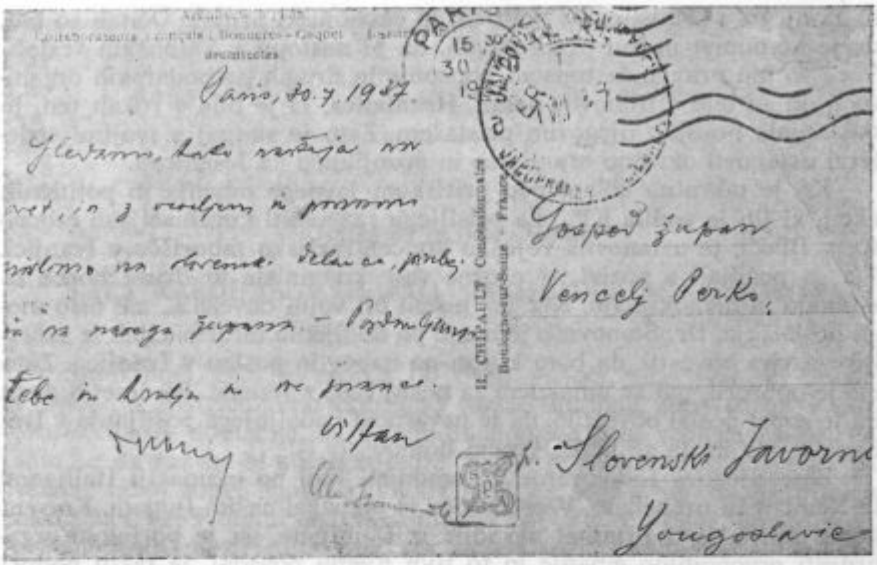
Ker nismo smeli javno nastopati v predvolilni agitaciji, smo se na pobudo dr. Štempiharja slikali z zavezanimi usti dr. Stanovnik, dr. Štempihar in jaz.

Dr. Štempihar pa še z obvezano roko, ker se naši politični članki niso smeli objavljati v časopisju. Te fotografije smo nato razmnožili in delili kot predvolilni propagandni material.

To našo pobudo so pozneje posnemali tudi naši somišljeniki drugod.

Naše stališče o skupnem nastopu pri teh volitvah je bilo, da mora biti kandidat za poslanca komunist, namestnik pa naj bi bil tovariš Stanovnik. Glede na močan pritisk klerikalnih krogov na krščanske socialiste in v zvezi s tem na omahovanja v njihovih vrstah za skupen nastop, če bi bil nosilec kandidature komunist, je precejšen del krščanskih socialistov bil za skupen nastop samo pod pogojem, če je nosilec kandidature njihov človek. Mi komunisti na Jesenicah smo bili mišljenja, da je pod takimi okolnostmi važnejše pritegniti za volilni program kmečko delavsko gibanje in proti vladajočemu režimu čim več volivcev kot pa vprašanje, ali naj bo nosilec kandidature komunist ali drug, ki ima ustrezne politične kvalitete, pa čeprav je krščanski socialist. Tak človek pa je bil Stanovnik, katerega politični pogledi niso bili v nasprotju s politično linijo partije, pač pa so se v mnogem skladali z njo. Zaradi vsega tega smo pristali na to, da je nosilec kandidature dr. Stanovnik, Perko pa njegov namestnik. Meni so za ta korak nekateri naši funkcionarji v Ljubljani zamerili in sem pozneje doživel zaradi tega marsikateri očitek. Danes sem še bolj prepričan, da smo takrat pravilno ravnali, kar je že bližnja prihodnost takrat tudi potrdila.

Vladajoči klerikalni krogi Slovenije so se zavedali, kakšno nevarnost predstavlja taka njegova kandidatura skupno s komunisti. Zato mu je takratni nadškof dr. Jeglič pisal in ga opozoril kot vernika r. k. cerkve na »nevarnost« njegove zveze s komunisti. Toda Aleš je menil, da v teh stvareh ni odstopanja. Ko sva skupaj hodila na predvolilno agitacijo, sem ga odkrito vprašal, kako gleda na to, če bi komunisti prišli na oblast. Aleš o tem ni imel pomislekov. Kljub temu, da sva po ideološkem naziranju imela različne poglede, sva postala dobra prijatelja. Njegov čut za človečnost in socialno pravičnost, njegov demokratičen duh in pa visoka nacionalna zavest niso ovirali njegovega verskega prepričanja, katerega je smatral za svojo zasebno zadevo. Zato je tudi priznaval KP kot vodilno politično silo in se skupno z nami komunisti boril za ustvaritev njenega političnega in družbenega programa. Zaradi takega odnosa do komunistov so vladajoči klerikalni krogi izvajali nanj

Pozdrav dr. Jožeta Vilfana, dr. Aleša Stanovnika in dr. Iva Štempiharja s svetovne razstave v Parizu leta 1937, kamor so pravzaprav potovali, da bi se seznanili z ljudskofrontovskim gibanjem v Franciji, s katerim so jeseniški kovinarji, pristaši ljudskofrontovskega gibanja navezali bratske stike, o čemer pričajo bratski pozdravi voditeljev francoskih kovinarjev prvemu ljudskofrontovskemu županu v Sloveniji (spodaj)

in na njegove somišljenike politični in ekonomski pritisk. Očitali so mu, da je komunist in mu preprečevali, da bi nastopil v katoliških vrstah. Vzeli so mu pravno zastopstvo konzuma in drugih gospodarskih organizacij, ki so bile v njihovih rokah. Hranilnica, ki je bila v rokah teh, je odklanjala posojilo njegovim pristašem. Zato je skupaj s svojimi sodelavci ustanovil okrajno hranilnico in posojilnico na Jesenicah.

Ko je takratna oblast pod pritiskom javnega mnenja in političnih akcij, ki jih je vodila KP, bila prisiljena razpustiti konfinacijsko taborišče v Bileći, je ustanovila vojaško koncentracijsko taborišče v Ivanjici. Tja so pošiljali s pozivi na orožne vaje komuniste in druge borce za svobodo in demokracijo. Ker jaz nisem bil vojni obveznik, me niso mogli poslati tja. Dr. Stanovnik je mene po dobljenih informacijah iz zanesljivega vira obvestil, da bom klican na nabor in poslan v Ivanjico. Zato me je opozoril, naj se umaknem za nekaj časa z Jesenic. Po desetih dneh mi je zopet poslal obvestilo, da je nevarnost nadaljnjega pošiljanja v Ivanjico mimo in da se lahko vrnem domov.

Zato njegovo sodelovanje s komunisti tudi po okupaciji Italijanov in Nemcev ni prenehalo. Vsestransko je pomagal našim ljudem. Ko sem konec aprila 1941 prinesel navodila iz Ljubljane, da je potrebno organizirati osvobodilno gibanje in to tudi njemu povedal, je takoj podprl to delo.

S svojim vplivom je odločilno pripomogel zgodovinski odločitvi krščanskih socialistov, da se povežejo s komunisti, z njimi koordinirajo politiko ter se odrečejo vsemu, kar jih je še vezalo na klerikalizem.

V začetku maja 1941 so ga Nemci aretirali in odvedli v Begunje, od tod pa v zbirališče za prisiljeno izseljene v Št. Vid. Tudi tu je nadaljeval s svojim delom in se povezal s svojimi tovariši v Ljubljani. 6. julija so ga z drugimi izselili v Srbijo, od koder se je po nekaj dneh vrnil v Ljubljano in se takoj vključil v delo OF ter bil izvoljen v njen plenum.

V tem času so tudi bila moja zadnja srečanja z Alešem. Ko sem bil s strani CK KPS poklican v Ljubljano in ker javka ni delovala, mi je on posredoval sestanek s tovarišem Leskoškom pri Brecljevih na domu. Zadnje srečanje pa je bilo konec novembra 1941, ko mi je bilo odrejeno politično delo na Dolenjskem. V odvetniški pisarni svojega brata Janeza na Miklošičevi cesti me je takrat seznanil s krščanskim socialistom in svojim poznejšim soborcem na področju Gorjancev tovarišem Jožetom Penco-Dečkom.

Alešu so bile zaupane posebno delikatne naloge. S tem se je toliko izpostavil pred nasprotniki OF, da se je moral umakniti v ilegalo, kjer je z delom nadaljeval. Toda 22. maja 1942 ga je fašistična policija izsledila in zaprla. Po izvršitvi smrtne obsodbe OF nad narodnim izdajalcem — klerikalcem dr. Erlihom, so ga fašisti skupno s petimi telci ustrelili. Umrl je pogumno, zvest svojemu krščanskemu prepričanju in prepričanju o nujnosti skupne osvobodilne vojne s komunisti. S svojo smrtjo je Aleš potrdil zvestobo svojemu narodu in delavskemu razredu ter privrženost enotnosti slovenskega naroda temelječo na enotnosti slovenskega proletariata, kakor jo je izražala Osvobodilna fronta. Zato se s spoštovanjem spominjamo tega plemenitega človeka, humanista in borca.

Janez dr. Kmet - Mirko

SMRT NARODNEGA HEROJA MATIJE VERDNIKA - TOMAŽA

Sredi noči, bilo je morda ob dveh ponoči, smo prinesli Tomaža v Spodnjo Bistrico. Previdno smo metali majhne kepe snega v okna Mostečnikove domačije, da bi zbudili domače brez večjega hrupa. Bali smo se, da nas ne bi slišali sosedje. V hiši je za trenutek posvetila luč, vendar takoj zopet ugasnila. Vedeli smo, da so nas opazili. Odpreti pa niso upali, saj v temni noči niso mogli razločiti, kdo kliče. Lahko bi bili preoblečeni v partizane Nemci, kar se je v tistih časih pogosto dogajalo. Stali smo v zavetju hiše sredi vasi, v kateri bi nas lahko vsak trenutek presenetila nemška patrulja.

Posvetovali smo se, kaj nam je storiti. Padla je odločitev, da ostanem pri Tomažu in zgodaj zjutraj obvestim Mostečnikove o Tomaževi nesreči. Prenesli smo Tomaža v majhno shrambo, ki je bila na srečo odprta. Molče smo si stisnili roke in tovariši so odšli, da še do dneva pridejo v opuščeni bunker nad Mačami.

Tomaž je ležal na zasilnih nosilih in stiskal zobe od bolečin in mraza. Čeprav je bil dobro oblečen, sem ga ogrnil še s svojim kratkim zimskim površnikom. Bila sva premočena od snega in potu in od obeh se je kadila sopara. Oba sva bila lačna in žejna. Stikal sem po temni shrambi in našel nekaj jabolk, ki so nama gasile žejo, še posebno Tomažu, ki je izgubil mnogo krvi.

Počasi so tekle nočne ure. Skozi priprta vrata sem prisluškoval v tiho noč. Pogovarjala sva se šepetaje. Premlevala sva preživeto borbo, dolgi in naporni marš in o naši sledi, ki je nedaleč prečkala cesto in se ob Dravi zgubila v vasi. Pomenkovala sva se, kaj bi bilo storiti, če bi Nemci naleteli na sled in naju našli v skrivališču. V tem primeru nama ne bi preostalo drugega kot sprejeti borbo in zadnji naboj prihraniti zase. Prav gotovo se je streljanje z Mošenika slišalo v dolino in brez dvoma je bila posadka na policijski postojanki v stalni pripravljenosti.

Zvezdnata januarska noč se je počasi odmikala. Mraz proti jutru je bil vedno hujši in vse bolj ščipal v premrla ušesa. Na obzorju se je pričelo svetlikati. Skromni občutek varnosti pod okriljem noči je plahnel, čim bolj se je danilo. Bila sva v strahu, da ne bi domači vstali prepozno, ko bo že dan. Takrat bi bilo težko priti v hišo neopaženo.

Ob šesti uri zjutraj je v hiši zagorela luč in vežna vrata so odprli. Stopil sem v hišo in povedal, kdo sem in da leži Tomaž težko ranjen v shrambi. Povedal sem, da mora na vsak način priti v toplo sobo, kjer

Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž

mu bo možno nuditi potrebno pomoč. Brez besed sta odšli z menoj Mostečnikovi dekleti in ga pomagali prenesti v podstrešno sobico. Preoblekli smo ga v suho perilo in položili v posteljo. Šele takrat sem lahko pregledal rano. Ta je bila spredaj, deset centimetrov nad levim kolenom in je bila na izgled normalna. Krogla je zdrobila stegnenico in obtičala v nogi.

Napisal sem pismo, naslovljeno na dr. Viktorja Marčiča na Jesenicah. Popoldne se je odpeljala na Jesenice ena Mosteničnikovih hčera. Zvečer se je vrnila. Prinesla je Kramarjevo opornico, mavec, nekaj povojev in brizgalko ter nekaj ampul morfija. Tomaža je rana zelo bolela. Ponoči mu je noga pričela otekati. Narahlo sem jo privezal na opornico. Odločil sem se počakati, da oteklina splahne, nato pa mu napraviti mavčev ovoj.

Drugi dan popoldne se je Tomaž počutil zelo slabo. Oteklina ni hotela splahneti, postajala je vse večja in večja. Noga ga je strašno bolela. Stiskalo ga je okrog srca. Postal je bled in nemiren. Ko sem mu hotel dati injekcijo morfija, mi je po nerodnosti razbil brizgalko. Tako mu nisem mogel olajšati niti bolečin. Hotel se je za vsako ceno ustreliti. Moral sem mu odvzeti orožje. Tolažil sem ga, da je pri vsaki večji rani zelo težko prve dneve in da bolečine pozneje popustijo.

Tretji dan je dobil Tomaž znake težke zastrupitve krvi. Popoldne se mu je pričelo blesti. Govoril je v pretrganih stavkih. Klical je svoje domače in prijatelje ter postajal vse bolj in bolj nemiren. Sedel sem ob postelji. Držal sem ga za roko in tudi sam strašno trpel. Pomagati mu

nisem mogel. Edino takojšen prevoz v bolnico bi ga morda lahko rešil smrti. Prevoz v bolnico pa bi pomenil smrt ne samo zanj, temveč tudi za tiste, ki bi ga pripeljali. Švabi v Rožu so vedeli, kdo je Tomaž.

Tretjo noč ob eni ponoči je izdihnil. Zaprl sem mu oči in brez moči obsedel ob postelji. Mostečnikovi so slutili, da je Tomaž slab, vendar na najhujše niso računali. Nisem jih budil sredi noči. Ostal sem sam z mrtvim tovarišem. Smrt soborca je strašna stvar, čeprav sredi vojne v svoji življenjski računici sam ne veš, kaj te čaka. In Tomaž je omahnil v smrt v svojem polnem življenjskem poletu. Omahnil je v smrt prav takrat, ko so se pričeli kazati plodovi njegovega dela po vseh slovenskih vaseh v Rožu. Omahnil je v smrt takrat, ko mu je Koroška pričela hvaležno vračati tisto, kar je žrtvoval zanjo. Utrdili so se odbori OF in vsi Slovenci so bili pristaši NOB. Vzpostavljeno je bilo enotno politično vodstvo za vso deželo. Pomnožili so se partizanski bataljoni, vanje so vstopali domačini in pobegli nemški vojaki.

Ko so Mostečnikovi zjutraj vstali, sem jim povedal, da Tomaža ni več. Vsi smo jokali. Še v temi smo ga prenesli iz hiše v shrambo, v kateri sva čakala tiste usodne noči. Zjutraj je odšla domača hčerka na dve zvezi. Najprej na Mače, kjer je oddala sporočilo, naj pride partizanska patrola, ki bo Tomaža pokopala. Zatem je odšla na Gure, kjer je sporočila brodniku, naj čaka na zvezi, da me prepelje preko Drave.

Tomaž je bil pokopan v zasilnem grobu za Dravo v Sp. Bistrici. Po osvoboditvi je bilo truplo prenešeno in pokopano v skupnem grobišču v Svečah v Rožu.

France Klinar-Kladivar

MAUTHAUSEN

Žulji krvavi so moje življenje,
hlad božajoč le znojnih kapelj potenje,
v roko zajel bi telesa svojega pas.
V ustih za žejo skelečo grgrajoč glas,
mrtev pogled je mojih oči,
in telo, o telo se v uljesih gnoji.
O moje mladosti čas
je v verige vklenjeni Jaz.

Še misli moje so mrtev vrt,
živ okostnjak se vlačim potrt;
in zvečer se zgrudim na slamo ves strt,
jaden in gladen,
zbit in ubit,
saj nosil težek sem kamen

kakor Krist križ,
le da breme mojih se ramen
ponavljalo dnevno je petdeset vič:
v breg
in zopet tek
navzdol,
ko trpinčeni vol,
do krvi
me bič jermen podi.
Že blazen
prenašam kazen
za zvestobo Domovini materi.

Zasanjal bi omamen sen,
poletel bi tja v gozd zelen.
O gozd zelen in resje rdeče cvetoče...
Oko ne solzi se več, le suho joče, suho se joče...

Trupa mojega koš koščen
ko črepinjast kup je lončen
in šklepeta
kakor kolesa polomljena.
Prsti mi davijo zasluzeno grlo,
v mojem srcu vse sveto je umrlo,
le bolečina še v smrti kriči,
muka brezkončna le še živi.
O razbičano telo
je smrdeče meso,
ki ga še hijena noče,
ko se pošastno krohoče
nad hropečo maso krvi...

O da! Stisnil bi goltanec do mrtvega si,
ko bi trpljenja mogel ubiti v bičih organ
zakletve osvete krvi — ure groznih maščevanj!

O razbičan organ gori, vre in kipi
ter grozi sekunde sleherne dneva, noči
in še ko curek mučilnic name prši,
ko mi dušo, telo ubogo mesari,
ko hudič me zdaj ledeni, zdaj pari,
da še mrtvo telo v krčih bolesti se zvija
ter mi duh megla nezavesti groze oblija
v kalužo krvavo večne noči.
O še takrat podzavestno organ osvete kriči:
Milijon kapelj za eno kapljo krvi!
Grozo in muko prestanem,
da vas ob uri svoji v prah črepinj zmanem.

Valentin Cundrič

HUDOURNI RODOVNIK

V. Polanšku,
pesniku Karantanskih

(Vrata,
skozi katera beseda
obišče tvoj rod
in tvoje telo,
zazidaš,
ker to so vrata
na ulico,
vrata v pustinjo,
v ogolelost,
vrata v tuj rod.
Saj vse je odvisno
od vrat,
skozi katera
zapuščaš življenje
in trpkost
in pesem pestunjo
in pesem rednico.
Igral si se s to kačjo
kito
ob marelični uri,
s to kačjo prepasico,
zato te vznemirja
postanek na gotskem
nebu,
počitek v valujoči jati.
Odbija te
sproščena dopolnitev.)

(Telo
je nekaj ptica,
nekaj
od vekomaj do vekomaj.

Dolge struge besed
z mlečnimi temelji
vsrkajo
njegov nerazvozlani
hod.
Odhaja, da se razodene
gonu.
V oklepu prilaščenega
časa.
Jemlje v zahvalo
vse, kar se je,
vse, kar se pije.
Trguje
z večnostjo.
Izziva
in ne prenese
smrti,
ki vse zaroti
v svoj god.)

(Beseda je val
in breg.
Popotnik in palica popotna.
Ko te prebrodi bosa,
brez obutve,
je več ne slišiš,
ker oleseniš.
Vendar se zdaj
to še ne bo zgodilo.
V tebi beseda
skovika

s kostjo zemlje
v levi roki.
Pije te
naveličana tvojega stropa.
Za snidenje
in za nasvidenje
se ji udvarjaj,
ne udvarjaj:
smrt bo lesenitev.
Ona igra s popolnim
pomenom.)

(Vidljivost,
otipljivost,
dorečenost
ni vse,
ni dovolj.
Beseda se tudi
vrača
v skalnati rod.
Ne le ti.
Ni nesmrtna.
Z zlatimi usti
se pači
v smrt,
a umreti mora
slej ko prej.
Pomisli: še ona.
Tudi beseda.
Ošabnica.
Dorečenost ni duša.
Ni nikogaršnja duša.)

(Dogodke je treba
pahljati,
pojiti,
kaditi.
Nekateri jih pestujejo,
oblačijo,
šemijo
v neotipljive pomene.
Dogodki naznanjajo
vrnitev,
vrnitev v Triglav moj dom.

Častihlepje se dimi,
peni se,
pljuska
gledalcem čez rob.
Se lupi v gomazeče
nagone.
Triglav moj dom vibrira
kakor vetrovnik
z leščerbo v trebuhu.
Razprostrli smo ga
čez mizo,
čez posteljo,
čez prag.
Kako je mila
podoba Gorenjske.
To, kar ti vzamejo,
je nagnita
dorečenost.)

Koronida je zgorela.
Karantanska in koroška.
Orakelj gluh je.
Gazijo centavri.
Raka se zapira.
Sliši pesem se otroška.
Objokano osuplost
pestujejo pavri.
Širom po šegi.
Skozi mit pojoči!
Kažipot je v svetih
znamenjih. Vsaj sled.
Asklepij živ bo.
V vsaki tvoji koči.
Vbogajme Apolonovih
mladih let.
Prerokba je na tvoji
strani, Koronida.
Enojambornica saintgermainska
in golida!
Sozvok z viharjem
nas, Asklepije, pokliče.
Mlinski kamen-pesem
nam obešajo za vrat.
Izkleše jih
koroški Had.
Hrumimo po deželi.
Zaznamovane priče.

Koronida
je zgorela.
Karantanska.
In koroška.
Saintgermainska kača
sope v njena
vpepeljena lica.
Vendar vzletavajoči cvet,
v bližini njeni,
ta porok
bedenja nad življenjem,
vznikne,
vznikne,
vznikne.
In se ospe;
in se ospe.
In se ospe
na gole petnice
sveta.
O Koronida,
česa vse ne vidiš,
česa nimaš več!
Pod krono joka,
bežečega skoz sobe
in skoz čas bežečega,
se svetijo
prazni peclji
usod.
O Koronida,
zakopana v žagovini
ur,
razobešenih
in razmotánih.
O Koronida!
Koroška Koronida!
Iz žagovine te
ne vstaneš več.
Počrnelo rastlinje sloni,
sloni,
sloni
ob prividu nagrobnika.
Poziva,
oblega,
blebeta izbruh ihtenja.
Obzorje
— izgleda —
kot bi odvrglo svet.

In zgodovina
je mesečina,
ki nas nosi
sem ter tja.
Zato zaključki mojih
pesmi iščejo
začetke,
že rjaste in mrzle.
Čez razmejitev,
ki vzplapola,
da bi povnanjila
poslednjo slutnjo
kraja, časa,
se ne pride.
Se ne pride.
Se ne pride!
S prsti
med godnimi lasmi
— pretreseni Asklepij
in pomrznjen oder hkrati —
spremljam te prívide,
Koronido,
koroško Koronido
v kameniti dan.
O Koronida,
naj žalost ne doni.
Glasovi so izžeti,
so izžeti,
pa naj žalost
ne doni.
Kretnje so sprijete,
so sprijete,
pa naj žalost
ne doni.
V kamnitem dnevu
se očistiš
do krvi.
Mavrične sledi
ostanejo za tabo.
Za spomin.
Za vabo.

Jok je čudna
žeja
in smeh čudna
lakota.

V nadaljevanju
tega sna,
ki nima stropa,
nima dna,
je brez oken,
je brez vrat,
je čudna kletka
in ti si čuden
tat,
ki v njej postopaš
in izropaš
zlato kad.
Pritihotapil si se
v kameniti svet
od tam do tu.
Če v kamnu
boš ujet
kot zlat odmev,
nihče do tebe
ne bo spustiti mogel,
ali hotel,
ali smel
več dvižnega mostu!

Gorska karavana
je navzoča
z usmiljenim, okrušenim
obrazom.
Nedolžna je brezbrižnost
časa.
Kraja.
Mesa.
In duha.
Besede
in molka.
Nedolžna je
in s prvobitnostjo
tako zavda.
O Koronida,
čigava si
in v kaj se krušiš
v meni!?
Saint Germaine kot capa,
odtrgana iz giba
gosposkega,
nad tabo plahuta.

In zdaj
še vzdih po vetru
poje:
Pojdimo malo v Kärnten!
Zahrope v izgubljenih
dragih:
Pojdimo malo v Kärnten!
Golči v ihtenju —
zeleneti in obrasti se:
Pojdimo malo v Kärnten!
Ker odmoljeni
so dnevi
sijaja in luči
in spomin na Koronido
razsvetli se
s trpkostmi.
Zlomljeno kopje
zgodovine izgubljene
v ramenih nas skeli.
Pomiri se vihar
življenja,
slednji dan
zaman rotim.

Če se oprimem globine,
če se oprimem daljave,
se mi v telesu zgostijo
pojoči prividi
v žareče podobe.
Z udarcem telesa
ob dušo,
s trkom duše
ob meso
odgovarjam
na trkanje bisernih prstov
in glej: svet
se sprime v žogo
mavričnega ognja.
V globeli tega ognja dogorevajo
naša žalna oblačila
in zatrjujem si
in hočem vedeti
le eno,
le eno,
le to:
ta ogenj je večen.
V vzplahutalem besu
zaznamujem te smeri.

In zakoličim s pesmimi
vse rane zemlje.
O Koronida,
ki si izgubila
v koledarju god!
V moji pesmi
ga ne boš,
kaj zato,
če mojih knjig
ne lista bog!
In pesem prezrta
je trpkost,
trpkost osamosvojena,
hiteča v svojo tesnobo,
hiteča, hiteča
in jo mrtvo
naplavi čas.
Pesem je past
za življenje
in za bogove.
Seme, ki ga človeštvo
ne nebo
ne smeta zavreči.
Pesem je prostor
in zemlja
in zrak
in ogenj
in voda
se borijo,
kdo ga bo naselil.

O Koronida,
ti, ki si razpotje
moža in otroka,
in prošnja, naj človeštvo
oprosti,
da nisi mati vesolja,
da nisi zvezd rodila,
prošnja,
da dojemljivost
ne postane
častihlepnost, greh in sramota,
pesem te čuti
kot vročo kapljo
in nož.
Ko boš ti zahtevala
kruha in iger,
bodo bogovi iz stroja
tekali sem pa tja,
kako bi se izselili
iz ljudskega števila.
O, le pojdimo malo
v Kärnten!
Tam v vsakem človeku
je kamen zavaljen
na kapnico čutov,
na razkrojeno
zvezdo rojstva.
Kokoni teme te zasujejo,
usedlina tišine si,
začepen s kletvijo.
Dekle zapušča telo
brez popkovine
v želji in sli,
da bi ga našel
in vzel urin vojščak.
V prividu ji sulica
para meso
in jo pripenja
na kraj sramu.
Sedemsobotni teden živi
in čaka nedeljo,
ko bodo prihajali
mrtvi centavri
za njen prosojni hrbet.
Njena ramena
so pašniki in lovišča.
Ribe nasedajo piskajoče
v njenem raztrganem
naročju.
O, le pojdimo malo
v Kärnten!
Dnevi
so snežnobeli glasovi,
obešeni na gosposvetski zvon.
Le redek dež neba
kaplja
skoz panteonsko streho
Avstrije.
Tam telo je nema,
gluha pot.
Ne ve se,
čemu jo hodijo,

zakaj po njej blodijo,
zakaj se je oklepajo.
Krik podtalne vode
poigra se
s to šibo na vodi
in krogle misli
druga ob drugo trkajo.
Tam beseda je
komaj slišna smer
iz časov pred rojstvom
in je spomin na spomine.
Spomin na spomine.
Tam čas
izrine te iz tvojega telesa,
iz tvojih potov,
ti pa si njegova lajna,
njegova živa plošča.
Pojdimo malo
v Kärnten!
(Življenje je moralo priti,
mojbog,
a gorje, po komer pride.)
(Ko bo smrt življenje, življenjce,
bomo živeli, živeli.
Ko bo smrt zibel, zibel,
se bomo zibali.
Ko bo smrt protje,
jo bomo upogibali.
Ovijali okoli prstov.
Ko bo smrt solza,
jo bomo potočili.)
(Ko se telo nagovori,
besede po pasje zakoplješ.
Do uhljev v telesu
vse življenje čepiš.
In vztrajaš v sesirjeni krvi,
kleče,
na komolcih,
na glavi.)
(Parameter vesti udarja
z zadnjim čekanom
ob hladno oko, ki preureja
temeljna razmerja na čelu.
Množica uplahne v prilagoditev
ravnini,
gladini
in točki.

Navijamo se okrog žeblja,
zabitega skoz rojstvo
in skoz smrt.)
Oživil sem pripoved
o tebi, Koronida,
prišel sem v drago Kärnten.
Tu beseda je bližnjica do smrti,
lahko tudi smrt sama.
Saj tale pesem
ni nikoli izgubljena.
Tale pesem
ni nikoli najdena.

Koronida je zgorela.
Karantanska in koroška.
Orakelj gluh je.
Gazijo centavri.
Raka se zapira.
Sliši pesem se otroška.
Objokano osuplost
pestujejo pavri.
Širom po šegi.
Skozi mit pojoči!
Kažipot je v svetih
znamenjih. Vsaj sled.
Asklepij živ bo.
V vsaki tvoji koči.
Vbogajme Apolonovih
mladih let.
Prerokba je na tvoji
strani, Koronida!
Enojambornica saintgermainska
in golida!
Sozvok z viharjem
nas, Asklepije, pokliče.
Mlinski kamen — pesem
nam obešajo za vrat.
Izkleše jih
koroški Had.
Hrumimo po deželi.
Zaznamovane priče.

P. scriptum:

Ne pozabi na rože,
grobar mojega ljudstva!

Črtomir Šinkovec

BESEDA O JOSIPU VANDOTU

Slovenci imamo razmeroma bogato, pa tudi staro mladinsko književnost. Že prva slovenska tiskana knjiga Primoža Trubarja Abecedarium iz leta 1550 in 1555, v katero je naš prvi pisatelj položil temelj slovenskemu jeziku, je bila pravzaprav namenjena mladini. Prav tako je bila namenjena mladim bralcem Kreljeva Dečja biblija iz leta 1566, ki je sicer prvi učbenik za slovenske otroke. Toda leta 1788 je izšla prva, slovenski mladini namenjena knjiga, ki pa ni bila več učbenik, temveč branje v pravem pomenu besede. To je bila zbirka Marka Pohlina Kratkočasne uganke in čudne kunšte iz bele šule od Petra Kumrasa, zbirko ljudskih, deloma po raznih koledarjih nabranih in prevedenih ugank, ki naj bi služile za bistrenje duha. K ugankam so bili dodani tudi napotki za razne igre in spretnosti ter koristni nasveti za zdravo življenje in zdravljenje bolezni. Pohlin je po tedanjem vzorcu in običaju napisal predvsem knjigo iz smotrov svojega racionalnega prosvetiteljstva.

Strogi prosvetiteljsko poučni in vzgojni namen je imela mladinska književnost tudi v poznejšem obdobju, ki je hkrati nosila izrazito podobo svojega časa. Valentin Vodnik je namreč v Mali pratiki objavil mladini namenjene basni, ni pa mu uspelo izdati otroških pesmi, ki so zaradi njegove prezgodnje smrti, ostale večinoma v rokopisu. Vendar je Vodnik vplival na razvoj slovenskega pesništva za otroke. Tu naj omenimo še Slomškove Drobtinice, pa po tujih vzorih prikrojene spise Andrejčkovega Jožeta; v ta krog sodi še cela vrsta raznih spisovateljev, ki so pisali moralizujoče zgodbe o pridnem Janezku in hudobnem Mihcu, skratka, njihov osrednji namen je bila vzgojnost, seveda po starem in sila nerodnem kopitu.

O mladinski književnosti kot pripovedništvu lahko govorimo komaj od sredine 19. stoletja. Svetli mejniki o tem pripovedništvu so spisi Frana Levstika, Martin Krpan z Vrha in vrsta pesmi, ki še dandanašnji niso zgubile na vrednosti in svežini, dalje povest Josipa Jurčiča Jurij Kozjak, spisi in pesmi Josipa Stritarja in drugi. Ob prelomu stoletja pa sta že nastopila Oton Župančič in Dragotin Kette in vnesla v mladinsko književnost pravo svežo umetniško besedo, s katero sta krepko prevetrila zatohel položaj v mladinskem periodičnem tisku, ki je bil domala monopolno v rokah ozkih in omejenih klerikalnih pokroviteljev. Pozneje so mladinski književnosti posvetili svoje pero domala vsi največji tvorci

slovenske umetniške besede kot so Ivan Cankar (Moje življenje), Prežihov Voranc (Solzice), France Bevk (vrsto povesti), Igo Gruden in drugi. Na straneh Vrtca in Zvončka, pozneje tudi Novega roda pa se je pojavilo po prelomu stoletja tudi novo ime Cvetko Slavin, ki je bilo psevdonim za Josipa Vandota, ki doslej ni našel zasluženega mesta v nobeni zgodovini slovenske književnosti.

Josip Vandot se je rodil 15. januarja 1883 v Kranjski gori. Bil je deseti otrok od dvanajstih načelnika železniške postaje Franca Vandota, ki se je nekaj časa učil za trgovskega vajenca v Trstu, se vrnil v Kranjsko goro ter se zaposlil kot progovni delavec, ki pa je z vestnostjo in marljivostjo kmalu napredoval do prvega železniškega moža v Kranjski gori. Oženil se je bil z domačinko Robičevo Nežo iz Gozda Martuljka, ki je bila skromna žena in skrbna mati. Imela je, kot kaže, izredni pripovedni dar.

Kot vsi Vandotovi otroci je tudi Josip živel v domači hiši, ki se ji je reklo po domače pri Turnu, obiskoval vaško osnovno šolo, v prostem času pa se s sovrstniki igral po kranjskogorskih kotanjah in travnikih, po senožetih in bližnjih gozdovih, v romantičnih in divjih soteskah Pišnice. Domača pokrajina v zavetju visokih gora se je vanj vtisnila za vse življenje, k čemur je pripomogla tudi mati, saj je svojim otrokom zelo rada pripovedovala pravljice o Kekcu, Rožletu, Tinkari, pa o Bedancu, Kosobrinu, Vitrancu, Pehti in o drugih dobrih in zlih pravljičnih bitjih, ki so živela v gorah, od koder je po divji in ozki grapi žuborela v dolino Pišnica. Te slikovite in skrivnostne materine pravljice so za vse življene obogatile domišljijo malemu Josipu, saj je poznejši pisatelj prav iz njih oblikoval priljubljene otroške povesti, polne ljubezni do narave in pravljične skrivnostnosti gora.

Že v osnovni šoli je Josip kazal neusahljivo željo po znanju in učenosti. In leta 1895 sta se starša, kljub revščini in veliki družini, odločila jo sinu uresničiti. Vpisala sta ga v novomeško gimnazijo, na kateri je maturiral leta 1905. Bil je dober dijak, zlasti mu je bila pri srcu slovenščina. Kmalu, v peti gimnaziji se je v njem prebudilo veselje do pisateljevanja. Kot petošolec je objavljal svoje prvence v dijaškem listu, kot sedmošolec pa je že objavil prvo povest. Do mature se je podpisoval kot Cvetko Slavin ali Kranjskogorski, pozneje pa vselej le s pravim imenom.

Ko je leta 1905 srečno maturiral — bilo mu je že dvaindvajset let — bi se bil rad vpisal na medicino. Toda ker bi bil kot študent revni in številni družini v preveliko breme, se je temu cilju moral hočeš nočeš odpovedati. In ker se brez kruha ne da živeti, se je odločil za službo pri železnici, ki pa je bila daleč od njegovih želja in sanj. Prvo službo je nastopil v Št. Vidu ob Glini blizu Celovca. Ta služba mu ni bila samo zoprna, temveč je kmalu začutil, da ga kot Slovenca zapostavljajo. Zato je tudi tej službi v kratkem času dal slovo in se vrnil domov. V to odločitev je vpletel tudi upanje, da se mu bo morda na kakšen način le posrečilo odstraniti ovire na poti k medicini. Toda ovir, ker je bila revščina, se mu ni posrečilo odstraniti, upanje je padlo v vodo. Za nekaj časa je vzel celo pastirsko palico in pasel čredo pod Prisankom. Kot

pastir se je počutil srečnega, bolj kot v nemški službi, saj je bil vedno sredi narave in v zavetju skalnih gora, kjer so živele njegove pravljice in pripovedke. Tu je lahko bral in pisal ter se pogovarjal s pastirjem Jokom, ki je bil prava zakladnica ljudskih pripovedi in povesti.

Vendar je kmalu spoznal, da tudi to ne pelje nikamor, zato je stopil v službo k Južni železnici. Služboval je v Litiji, Postojni in Trstu, toda kolikor mu je dopuščal čas, se je zatekal h knjigam. Zanimala ga je klasika in sproti je spremljal, kar se je novega pojavilo na knjižnem trgu. Besedoval in razpravljal je rad o književnosti z Golarjem, Strnišo, Pugljem in Petruško. Zatekel se je tudi k tuji književnosti, med tujimi ustvarjalci so mu bili najljubši Goethe, Schiller in Dostojevski. Ko se je začela prva svetovna vojna je spričo vojnih razmer moral službeno v Gradec in šele proti koncu vojne je bil zopet premeščen v Trst, kjer je ostal vse dotlej, ko je bilo že očitno, da bo po krivični razmejitvi Trst pripadal Italiji. V Jugoslaviji je kot železničar služboval v Sisku, Slatini Radenci in Pragerskem. Zaradi rahlega zdravja pa tudi odpora do železničarske službe, se je leta 1922 predčasno upokojil in se posvetil samo mladinski književnosti.

Začetki pisateljevanja Josipa Vandota segajo na prelom stoletja, v čas moderne, zlasti pa se je njegova plodovitost razmahnila po letu 1922, ko se je predčasno upokojil. Prav v času, ko je Vandot objavljal svoje prvence v Vrtcu, Angelčku in Zvončku, sta nastopila Župančič in Kette in nakazala, kakšna naj bo mladinska književnost v nasprotju z ganljivo vzgojno poučnostjo, ki je dotlej preplavljala domala vse strani tiska za otroke. Nedvomno bi v Vandotovih prvencih zasledili te vplive, pa tudi vpliv Levstika in Jurčiča. Po svoje motive se je vračal med preposte ljudi. V njem so oživljale materine, pa Jokove pravljice in pripovedke, ki so bile zvečine staro ljudsko izročilo. Tako je v Vandotovih črticah in povesti zaživel gorski svet, v katere je postavil svoje junake, polne prave otroške samozavesti, poguma in naravnega humorja. Vandot je vedel, da otrok ljubi preprosto, živahno pripovedovanje, ki pa mora biti podrejeno dosledni logiki. Vandot ni samo vedel, kako je treba pisati za mladino, pač pa je tako pisal in sicer v lepem, klenem slogu, njegov jezik je preprost, pripovedoval je v kratkih, jedrnatih stavkih, najskrbneje se je otepal pretiravanj in nikoli ni zašel v pusto in prazno didaktično pridiganje, kar je tedaj prevladovalo v vsem spisovanju za mladino. Med Vandotova najboljša dela sodijo planinske pripovedke o Kekcu, kot so: Kekec na hudi poti, Kekec na volčji sledi, Kekec nad samotnim breznom in Kocljeva osveta. Te so ohranile pristnost in svežost do današnjih dni, saj so jih uspešno prenesli na filmsko platno in danes razveseljujejo mladi rod doma in izven naših meja. Seveda je napisal še mnogo drugih krajših povesti. — Potovanje naše Jelice, Ob siničjem pogrebu, Sin povodnega moža. Ko je bil ded še mlad, Mihec gre v Korotan in Leš v zameni in druge, ki pa ne dosegajo vrednosti in pristnosti povesti o Kekcu.

Čeprav je Vandot uporabil snov za svoje povesti iz ljudskega pripovedovanja, jim je vtisnil svoj lastni pečat. To se mu je najbolj posre-

čilo v treh povestih o Kekcu, o dečku, ki je bil po značaju dober in pogumen, sposoben mnogih junaških dejanj. Skratka, povesti o Kekcu so take, da jih z zanimanjem berejo mladi in stari. Ni čudno, da sta zaradi dogajanj v gorskem ambientu pripovedki Kekec na Volčji sledi in Kekec nad samotnim breznom dramatizirani za oder in prirejeni za film. S Kekcem nad samotnim breznom, ki je bil posnet leta 1951, smo Slovenci dobili prvi otroški film. Doživel je velik uspeh, ne samo doma, temveč je dobil na mednarodnem filmskem festivalu v Benetkah leta 1952 tudi prvo nagrado. Filmski strokovnjaki so pohvalili izbiro filmske zgodbe in naravno igro otrok. Menili so, da je film take vsebine, ki ga bo rada gledala mladina po vsem svetu. Otrok si ob takem filmu bogati značajske lastnosti — tovarištvo, nesebičnost, poštenost in domoljubje.

Tu smo omenili le nekatera Vandotova dela, od katerih so nekatera prevedena v srbohrvaščino in makedonščino. Celotno njegovo delo obsega kakih dvestopetdeset črtic in povesti in čez dvesto pesmi, ki pa v večini še niso bile objavljene, nekatere so raztresene po raznih listih in revijah. Precej rokopisov so mu 1941, ko so okupirali mesto Maribor, zasegli Nemci in jih z izredno bogato knjižnico uničili. Zažgali so okrog tri tisoč knjig in med njimi tudi zapiske novih mladinskh povesti, na primer četrti del povesti o Kekcu. Nedvomno pa sodijo njegove povesti o Kekcu, Rožletu, Koclju in Bedancu, pa o Vitrancu, Pehti in Prisanku med priljubljeno branje mlajšega rodu.

Druga svetovna vojna ga je bila zatekla v Mariboru, kjer je z družino preživljal skromno življenje. Imel je le dvanajst let uradniške službe pri železnici, zato je bila pokojnina dokaj pičla, priboljšek k temu so bili prav tako skromni honorarji.

Kot že rečeno, ga je druga svetovna vojna zatekla v Mariboru. Nemci so se sprva spravili nad slovenske izobražence, da bi štajersko čimprej spet »spremenili v nemško deželo«, kot je bil takoj po okupaciji zaukazal Hitler. Na tisoče Slovencev so izselili na Hrvaško, v Srbijo, nato pa v Šlezijo. Sredi junija 1941 je prišel na vrsto tudi Vandot, ki so ga z družino odselili kot Čiča v taborišče v Slavonski Požegi, nato pa v Brčko in v Turbe pri Travniku, naposled pa v Slavonski Brod. To izgnanstvo je v obliki dnevnika opisal v pričujočih spominih, ki jih objavljamo. Žal, da je Josipu Vandotu bilo usojeno, da se ni nikoli več vrnil živ v domovino. Leta 1944 je zavezniško letalstvo začelo bombardirati Slavonski Brod kot pomembno železniško križišče. Zato se je Vandot s svojci umaknil v Trnjanske Kute, kjer je 11. julija 1944 izgubil življenje pod bombami zavezniškega letalstva. V domovino, ki jo je tako ljubil, so ga prepeljali šele po osvoboditvi, v domači kraj, kjer se je rodil in se odpravil na strmo pot življenja.

Tudi kot človek je bil vse življenje velik idealist, pošten in plemenit. Zaradi vsega tega, zaradi pisatelja in človeka so mu bile te vrstice napisane v trajen spomin.

Josip Vandot

Josip Vandot

SPOMINI NA PREGNANSTVO

1.

Ko se je pomlad prebudila, je bila zle volje in klavrna, kot da se je prebudila prezgodaj. Dnevi so bili hladni in brez sonca. Hladna in neprijazna je bila mariborska okolica. Vel je mrzel veter; sivi, dolgočasni oblaki in tu pa tam sneg, usipajoč se iz temnih oblakov.

Le cvetna nedelja je za kratek dan razpršila oblake. Navsezgodaj so zapeli zvonovi stare stolnice in od vseh strani so jim odgovarjali nevidni zvoniki. Tudi ptiči so peli po skoro še golih vrtovih.

Zvonovi so hipoma utihnili, kakor da jim je nevidna moč prerezala vrvi. Skozi prvo pomladno jutro so rezko zatulile sirene. Njih glas se je odbijal od mračnih, vase zaverovanih pohorskih obronkov. Tam gori na severu se je začelo nebo čudno gibati, črni madeži so se hipoma zajedli v modrino in človeku se je zdelo, da se tam zbirajo oblaki, ki bodo že čez uro sipali sneg na komaj porojeno pomlad.

Stal sem na balkonu Sedejeve palače, stoječe v neposredni bližini Trga kralja Petra. Na ruški šoli je sirena tulila oglušljivo, sem od Šentilja in izza Kozjaka so se naglo bližale črne, nedoločene pike, ki so postajale vedno večje in razločnejše. Silno brnenje je zajelo vse ozračje, kakor ogromna jata sestradanih jastrebov so se razsula črna letala nad mestom in nad vso okolico. Na Trgu kralja Petra so zaregljale strojnice in bledikasti povesmi dima so se poganjali proti hrumečim in besnečim pošastim. Pomladno sonce pa se je čudilo. Topli žarki, ki jih je pošiljalo na zemljo, so se odbijali od jeklenih pošasti, divjajočih že po vsem prostranem nebu.

Iz hiš so drveli ljudje na ulice, ne meneč se za letala, ki se jih je sto in sto vrtelo nad mestom in se poganjalo s strašno brzino proti jugu. Otroci so se radovedno gnetli na Trgu kralja Petra in z veseljem opazovali streljanje molčečih vojakov, ki so zaman iz strojnice usipali krogle na jeklene pošasti. Bila je igra, nenevarna in kakor nalašč prirejena za otroke. In da se človek ni zavedal strahovitega položaja, bi mislil, da je vse skupaj le komedija, ki so jo uprizorili za bogve kakšno parado.

Peta kolona, ki je že vrsto let prej podrobno pripravila vse potrebno za današnji dan, je slavila zdaj svoje zmagoslavje. Na zunaj se je delala strašno zavedno in je prednjačila celo v sokolskih vrstah. Bila je skrbno in dobro organizirana in je celo pri slepi oblasti imela največjo zaščito. Obveščena je bila o najmanjši stvari, ki se je dogajala tokraj in onkraj meje. In je zaradi tega vedela, da vsa ta letala, ki so se spreletavala nad Mariborom, ne pomenijo nič drugega kakor bahav pozdrav tistim ljudem, ki so četrt stoletja v slovenski državi uživali največje blagostanje.

Peta kolona je že pred dnevi razglasila po mestu, da se ni treba bati letal, ker Maribora ne bodo napadla in ker ga smatrajo za prijatelja. Zaradi tega se ni nihče vznemirjal in je brez skrbi opazoval jeklene kolose, ki se jih je vedno več preganjalo po zraku. Sprehajališča in ulice so bile polne ljudi, živo se razgovarjajočih o že dolgo pričakovani vojni, ki je izbruhnila, vendar nenadoma, da jih je presenetila v jutrnjem snu.

Sirene so umolknile, tišina je legla nad mesto, ker so se prvi roji nemških letal razgubili proti jugu.

Vojaki so posedli okrog spehane strojnice in se gledali molče, ne vedoč, čemu in zakaj so jih postavili semkaj. Nesmiselno se jim je zdelo vse njih početje in čutili so, da so nesmiselni tudi oni sami, ki so tako nenadoma in nepripravljeni zabredli v vojno. Bilo jim je čudno pri srcu, tako čudno, da so pričeli polglasno prepevati otožno pesem, porojeno nekje doli na Kosovem. Tudi otroci so se jih bili že naveličali in se razkropili. Le ljudje so naglo hodili mimo njih in novi roji letal so hrumeli nad njimi, a vojaki so peli svojo pesem in le eden je vstal, da je nekaj drobnih krogel spustil v zrak.

V vsej okolici se ni zgodilo nič važnega. Vse je bilo kakor druge dni, kakor druge nedelje — povsod samo praznično oblečeni ljudje, ki so hiteli po ulici, čez trg in široki dravski most. Novo je bilo le pomlad-

no sonce, ki se je zakasnilo toliko dni, nov je bil le Maribor, ki je bil danes tako slovenski kakor še nikoli, zakaj Nemci so že pred desetimi dnevi zbežali s konzulatom vred v Gradec, a peta kolona se je danes z nemškutarji vred cedila od samega jugoslovanstva, ker jo je bilo na ulici strah posameznih vojaških oddelkov.

Zvon na stolnici se je spet oglasil, a s ponižnim, skoro javkajočim glasom, ki pa je že v naslednjih hipih onemel v renčanju letal, ki so v novih rojih preletavali mesto. Zvon je vabil k službi božji, a malo je bilo ljudi, ki so ga poslušali. Cvetnih butar ni bilo nikjer, še najmanj pa palmovih vejic, ki jih letos nihče ni nosil blagoslavljat. Iz vseh kotov so vstajale mračne sence in se počasi vlekle po slabo razsvetljeni cerkveni ladji. Orgle so molčale, molčal je tudi duhovnik in peščica ljudi, ki je ždela po klopeh, zgrbljena v silnih skrbeh in nemem strahu.

A misli so hitele po posameznih hišah, od katerih je že od zunaj prihajal nedoločen zadah. V najlepšem kotičku v germanskem slogu opremljene izbe je bil postavljen oltar, okrašen s trakovi in kljukastimi križi. Sredi oltarja je med venci in živimi rožami stala Hitlerjeva slika.

Sto in sto takih oltarjev je stalo po Mariboru in sto in sto ljudi je danes stalo pred temi oltarji. Nad mestom pa so grmela letala, posamezni streli so se votlo oglašali preko gričevja.

Zakaj sem od Pohorja so se na visokem nebu začele razpredati mrežaste megle, hiteče na vso silo proti še jasnemu vzhodu.

Pomlad je zamirala naglo, kakor se je porodila. In nad pohorskimi vrhovi je že naletaval sneg...

* * *

Nebo se je zvečerilo in bilo je pusto in prazno. Letala so se že davno zavlekla čez mejo in mir je zavladal po mestu. Ljudje so se rano umaknili v svoja stanovanja in so bili skoro razočarani. Vsak je pričakoval, da bodo Nemci že v prvih jutranjih urah, takoj po izbruhu vojne neovirano ukorakali v Maribor, zakaj mejo so branile le neznatne čete, ki pa niso bile bogve kako dobro opremljene. A dan je minil, Nemcev ni bilo od nikoder, a tudi o jugoslovanski vojski se ni vedelo ničesar. Le posebna izdaja Večernika je v kratkih stavkih sporočila, da je bil v jutru šentiljski predor razstreljen in da so jugoslovanske čete zapletene v neprestane praske z Nemci.

Ista negotovost je vladala po mestu ves drugi dan. Ljudem ni bilo do dela in še celo državni uradi so praznovali. Dan je bil čemeren, nebo je bilo zagrnjeno z dolgočasnimi, sivkastimi oblaki, naletaval je droben sneg. Po okolici so se oglašali rezki streli. Kazno je bilo, da divja boj že neposredno pred Mariborom, a čet ni bilo videti nikjer, ne naših, ne nemških. Ulice so bile spet polne in ljudje so se križem izpraševali, a nihče ni vedel ničesar, zakaj Večernik ni niti izšel, a ljubljanskih listov ni bilo, ker je bil železniški promet celotno ustavljen.

Šel sem skozi mesto, da vidim kakega znanca in zvem kako novico. A znancev sem imel le malo, ker sem se šele pred nekaj meseci preselil

v Maribor. A še ti znanci so se v dnevih prvega preplaha umaknili nekam na Kranjsko, kjer so mislili, da bodo varni. Na vogalu Aleksandrove ceste sem zavil v dalmatinsko klet, kamor sem zahajal, ko mi je bilo dolgčas in nisem imel drugega dela. Klet je bila vedno polna gostov in v njo so zahajali tudi mestni odličniki, ki so imeli v najskrajnejšem ozadju svojo rezervirano mizo. Med temi odličniki sem poznal osebno le dr. Leopolda, sošolca iz novomeške gimnazije, in dr. Kukovca, bivšega ministra, s katerim sem se pred dvajsetimi leti seznanil v mariborski koči na Pohorju. A poznala me nista več in sem bil vesel tega, ker sem tako mogel nemoteno poslušati visoke pogovore o politiki in sem zvedel marsikaj, kar bi mi bilo drugače ostalo skrito.

A danes je bila ta miza prazna. Po vseh prostorih obširne kleti so sedeli nepoznani ljudje, ki jih še nikoli nisem videl v teh prostorih. Potihoma so se pogovarjali, kakor da se boje lastnih besed, da izdajo čustva, v današnjih dneh skrita v najglobljem kotu duše. Le gori pri prvi mizi je razgrajal človek, ki je bil oblečen v delavsko obleko železniškega kurjača. Imel je rdečkaste lase, bil je neobrit in precej pijan.

»Kaj jih brigamo mi?« je govoril uporno s pogrkavajočim glasom. »Še sami nimamo nič in hočejo nas izropati, kot so izropali skoro že vso Evropo. Ne bojimo se jih, hehe, naši so jih že naklestili in vrgli čez mejo. A mi jih vržemo iz Maribora. Kdo je z mano? Ljudje, vprašam vas, kdo je z mano?«

Nihče mu ni odgovoril. Udaril je s pestjo po mizi, da so kozarci zažvenketali. Pričel je kriliti z dolgimi rokami in sipati najhujše psovke. Sprva je psoval Nemce, a nenadoma se je premislil in utihnil. Strahoma se je ozrl okrog sebe, a že je psoval Jugoslavijo in Čiče, ki so mu bili menda na poti pri napredovanju v službi. A že se je izza sosedne mize dvignil postaren, koščen moški. Z neverjetno naglico je zgrabil razgrajača za vrat, ga potisnil k durim in ga brcnil čez prag. Mirno se je vrnil na svoje mesto, nobene besede ni izpregovoril in je mirno in preudarno izpil kozarec vina.

»Poznam ga,« je dejal pri sosedni mizi mlad človek svojemu tovarišu. »Tu zabavlja čez Nemce, a doma mu je z ženo in otroki vred vse nemško. Strašni so ti ljudje in strašna je naša sodrga. Gorje bo nam, ko nas bo imela v pesteh.«

A tovariš mu je ugovarjal. Govoril je sicer potihoma, a vendar sem slišal vsako njegovo besedo. Pripovedoval je, da je zvedel od zanesljivega človeka dobre vesti. Naše čete so danes in včeraj vrgle Nemce nekajkrat nazaj čez mejo. Na jugu so zavzele Zadar in Reko, vkorakale v Postojno in bliskoma napredujejo proti Trstu. Krog Soluna se zbirajo močne angleške čete, ki bodo že v nekaj dneh v Beogradu, in še preden se Nemcem posreči zavzeti Maribor, bodo Angleži preplavili že vso Slovenijo in potisnili Nemce daleč gor proti Dunaju.

Mladi človek je zmajeval z glavo, a vendar so se mu oči svetile. Molče je poslušal tovariša in tu pa tam srebnil iz kozarca. Neverjetne so bile vse te vesti, a vendar je bilo v njih nekaj, kar je bilo prijetno duši, ki je že nekaj dni iskala tolažbe v vesteh, pa naj so bile še tako

neverjetne. A vse te utvare je hipoma pregnala tolpa delavcev, ki je bučno stopila v gostilno in se vsedla za prazno mizo, kjer so navadno sedeli imetniki.

»Nemci prihajajo,« so govorili brezobzirno. »Že so v Kamenici in se bližajo Krčevini. Srbi so ušli čez Dravo, kolikor se jih ni podavilo. Že nocoj bomo spet gospodarji v mestu, kakor smo bili v tistih davnih časih. HEIL HITLER! Eks!«

Čaše so žvenketale, vino je lilo na mizo. Mlada človeka sta se samo spogledala, vstala in odšla. Tudi jaz sem zapustil gostilno in šel proti domu. Večer je bil pust in mrzel. Rahel veter je vel iz pohorskih gozdov, ulične svetilke so le medlo gorele in sneg je naletaval. Le malo ljudi je bilo na cesti in še ti so skoro tekli po zamrznjenem pločniku, kakor da beže pred nevidno nevarnostjo. Čudno se mi je zdelo vse to in vprašal sem stražnika, čemu beže ljudje, ko vendar še ni nobene nevarnosti.

»Most bo zletel vsak hip v zrak,« je odgovoril stražnik. »Če mislite priti na drugo stran, se požurite. Nemara bo že prepozno.«

Zdrvel sem naprej in tekel skozi najbližje ulice. Most je bil prazen in živega človeka ni bilo na njem. Gruča vojakov, ki je stala pred mostom na straži, me je spustila naprej in mi svetovala, naj tečem, kolikor morem, če nočem z mostom vred zleteti v Dravo. A prišel sem srečno na drugo stran in odšel domov. Po prostorni hiši je vladalo veliko razburjenje. Stopnice so bile polne ljudi, ki so drveli gor in dol in prenašali z vseh nadstropij svoje imetje v klet. Moja žena je že znosila iz stanovanja vse, kar je bilo kaj vrednega, in je bila v skrbeh zaradi mene, ker me ni bilo od nikoder. Strahoma so se vsi stanovalci umaknili v klet in so z grozo pričakovali, kdaj se strese zemlja in poruši hišo nad njimi. Zakaj bili so prepričani, da so mine, položene v most, tako močne, da ne bodo ugonobile le mostu, temveč vso okolico s stavbami vred.

V prostorno pralnico v kleti se je poleg mene umaknila tudi družina Kendova, ki mi je bila najbolj simpatična v hiši. Gospa je bila mirna, lepa in čeprav je bila nemškega rodu, se je vendar navduševala za Jugoslavijo. Obe hčeri sta bili zavedni in živahnega temperamenta, a oče je bil molčeč in resen človek, ki je bil v življenju pretrpel marsikaj in se je moral z vso silo boriti za obstanek. V zadnjih letih se je bil toliko opomogel, da bi mu bila lažja prihodnost, da ni izbruhnila vojna.

Mirno in molče smo čakali, kdaj se bo stavba zavrtela nad nami. A čakali nismo dolgo. Nenadoma je zagrmelo, kot da se je podrlo nebo, zemlja se je stresla, omet se je usul s stropa in sten in zunaj so v noč odmevali javkajoči glasovi, podobni krikom nevidnih apokaliptičnih jezdecev. Prvi detonaciji je sledila druga, ki pa je bila slabša, ker je prihajala od železniškega mostu, ki so ga umikajoči se vojaki razstrelili.

»Križev teden se je začel«, se je Kenda oglasil iz kota. Njegov obraz je bil čudno bled in glas se mu je tresel, ko se je počasi prekrižal in nadaljeval. »Naš narod je stopil na križevo pot...«

Molčali smo in strmeli predse. Globoka tišina je ležala po kleti. Nič se ni zganilo, šele čez dolgo časa je zagrmelo nekje v daljavi — studenška brv se je preklala na dvoje in se povezla v naraslo Dravo...

2.

S Kendom sva odšla v noč, da pogledava škodo, ki jo je napravila razstrelitev mostu. Trg kralja Petra je bil prazen, le po sencah so švigale sumljive postave, ki so prežale kakor na plen. Po vseh hišah v okolici mostu so bile šipe razbite. Črepinje in opeke so zasule pločnike, izložbe po trgovinah so zijale na stežaj in blago po njih se je ponujalo samo od sebe. Stražnikov ni bilo nikjer, le dva sta stala tam ob razrušenem mostu in branila radovednežem pristop k razvalinam. Lastniki trgovin so večinoma stanovali v mestu onstran Drave in jim je bila zdaj pot do zapuščenih in podrtih lokalov zaprta.

»Naši znajo razstreljevati,« se je Kenda namuznil. »Priznati se jim mora, da so mojstri.«

Šla sva v bližnjo gostilno. Gostilniški prostori so bili prazni. Natakarica se je začudila, ko sva vstopila in je radovedna prisedla k nama. A nama ni bilo do govorjenja, zato se je umaknila v točilnico.

Skozi nezagrnjena okna je zasvetlikal rdečkast žar, podoben zarji. Ta žar se je večal in večal. Ob železniški progi je bruhnil visok plamen proti nebu in je krvavo razsvetlil vso okolico. Presunljiv krik je odjeknil skozi noč in razločno so se videle posamezne gruče ljudi, ki so hitele proti gorečemu vojaškemu skladišču. Ta ogenj je imel na sebi nekaj grozljivega, saj je grozil, da bo uničil vso okolico s hišami.

»Naših žensk bo strah,« je menil Kenda. »Najbolje je, da greva domov.«

Spotoma sva videla, kako so ljudje vdrli v razbite lokale in grabili, kar jim je prišlo pod roke. Od gorečega vojaškega skladišča so že prihajali posamezni moški, težko natovorjeni. Delj ko sva šla, več je bilo ljudi. Ulice so postale žive kot podnevi. Vse je drvelo proti skladišču. Stražniki so se umaknili; uvideli so, da so odveč. Tudi vojaštva v mestu ni bilo.

Na Teznem je gorelo in v bližini Razvanja se je pokazal ogenj, ki je uničeval novo vojaško zgradbo. Streljanja ni bilo slišati. Kazno je bilo, da se naše čete umikajo kljub temu, da Nemcev še ni bilo nikjer. Človek ni vedel, kaj bi storil.

Komaj sem zadremal, me je prebudil glas hišnega zvonca. Skočil sem s postelje in šel odpirat vrata. Prišla je patrola treh vojakov, mokrih in premraženih, ki jih je poslal moj zet, ki je kot častnik zapovedoval oddelku, nastanjenemu nekje v okolici Razvanja. Povedel sem jih v kuhinjo in zakuril ogenj, da se ogrejejo. Ponudil sem jim cigaret, kruha in čaja, ker že od včeraj zjutraj niso bili zaužili ničesar. Prvi je bil Srb, drugi Hrvat, a tretji Slovenec, doma iz bližnje Kamnice. Vedeli niso nič novega, ker kljub bližini prodirajočih sovražnikov do zdaj še niso videli nobenega nemškega vojaka. A v tem so bili prepričani vsi, da proti sovražniku jugoslovanska vojska ne bo opravila ničesar, ker je le slabo oborožena in nima niti najpotrebnejše municije. Kot dokaz so navedli žalostno resnico, da ima v njihovi četi le vsak tretji nekaj nabojev. In res se je izkazalo, da jih je izmed trojice imel le Srb pet, a Hrvat in Slovenec sta imela le puško, municije pa nobene.

»Žalostno se vlečemo proti jugu,« je dejal kamniški vojak. »Nemci so najbrž že v mestu onstran Drave, a jutri bodo že na desnem bregu. Čemu naj se še upiramo, ko nas je vodstvo pustilo na cedilu?«

Hrvat, sluga mojega zeta, je bil med trojico še najbolj preplašen. Bil je še mlad dečko, nežen in skoro še otroški. Bil je sluga že nekaj mesecev in imeli smo ga radi, ker je bil miren, pošten in jako ustrežljiv.

»Kapetan je naročil, da se nocoj in jutri umaknete v klet, streljali bomo s topovi na levi breg. Vaša hiša je visoka, pa jo lahko zadene granata. Zato je najbolje, da v kleti pričakate konec streljanja. Saj dolgo itak ne bo trajalo...«

S slastjo je izpil vroči čaj in pograbil puško, ki jo je bil prislonil v kot. Solze so mu privrele iz oči, ko mi je segel v roko. Besede ni mogel izpregovoriti, naglo se je obrnil in odšel iz kuhinje. Tovariša sta šla za njim in njih trdi koraki so še dolgo odmevali po stopnicah v nočno tišino, zakaj vsa hiša je trdo spala kljub strahotam, ki so prežale iz noči.

Z ženo sva šla nazaj v klet, kakor nama je zet po vojakih naročil. Prebudila sva tudi Kendove, ki so stanovali v drugem nadstropju. V kleti smo si pripravili ležišča, da zaspimo, naj se zgodi karkoli.

Jutro je bilo čemerno in obupno. Dež je bil prenehal in sneg je padal le še na redko. Požar v vojaškem skladišču je bil ugasnil popolnoma, le črn dim se je tu pa tam še pognal iz pogorišča. Sem od pohorskih obronkov se je slišalo živahno streljanje in regljanje strojnic, ki pa se je vedno bolj oddaljevalo proti jugu. Top je zagrmel le enkrat, granata je siknila čez Dravo in se nekje razpočila. Maribor je strmel mrko v to neprijazno jutro.

Stal sem na balkonu, odkoder se je odpiral razgled po vsem mestu na levem dravskem bregu, od Kamnice čez Melje do Sv. Petra. Le malo ljudi je hodilo po Koroški cesti in le nekaj radovednežev je stalo ob porušenem mostu. Nemcev ni bilo še nikjer v mestu. Nihče ni vedel zanje. Desni mariborski breg je bil odrezan od levega brega in čez Dravo ni prišla nobena vest, vsi mostovi so bili porušeni.

Ure so se leno vlekle. Človek se je sam sebi zdel odveč na svetu. Vedel je, da se je v teh nekaj dnevih podrlo vse, kar je gradil dolga leta. Preteklost je bila prekrižana z eno samo potezo, za vse, kar je storil v življenju, je prišlo grenko plačilo.

Maribor je bil pogreznjen vase. V zvoniku stolnice se je vrtelo nekaj črnega, nerazločnega — bili so tam trije ali štirje ljudje, ki so švigali sem in tja. Radovedno sem jih opazoval, a še preden sem utegnil pomisliti, že se je tam gori zasvetilo nekaj rdečega, kar je bilo v strašnem neskladju s sivim, umazanim zidovjem. Tisto rdeče je hipoma zaplapolalo v vetru, ki je sem od Pohorja zaganjal snežinke, in sredi tistega rdečega, vihrajočega platna se je kakor kača zvijal ogromen, črn, kljukast križ. Po Koroški cesti so begali ljudje, nerazločno vpitje se je zibalo čez Dravo in od Piramide sem se je podila jata vran in presunljivo krakala. Kmalu so z najvišjih streh visele rdeče zastave s kljukastim križem.

Nemci so zasedali levi breg Drave. Z mrzlično naglico so gradili pod Meljem pontonski most. Iz daljave je bilo videti, kakor da so se mravlje zapodile na reko in gomaze zdaj po vodni površini. Z neverjetno

naglico so se bližali desnemu bregu. In že so smukali čez Dravo nizki in visoki avtomobili, zgoščevali so se vedno bolj in naposled se je človeku zdelo, da je čez vodo potegnjena velikanska veriga. Ti členki so se na bregu trgali od verige in drveli po hripavi cesti proti jugu. Nad njimi pa so v istem tempu rohnela siva letala.

Doma nisem mogel več zdržati. Stopil sem na ulico, ki je bila polna ljudi v živahnih pogovorih. Postal sem ob križišču Radvanjske cesti in prisluškoval. Vse je govorilo le o Nemcih in se čudilo, zakaj jih ni še na to stran. In nekaterim se je na obrazu razločno videlo, da so razočarani in skoro užaljeni, ker Nemcev še vedno ni v njih sredi.

»Glejte, prišel je!« je nenadoma zavrisnila ženska, okrogla, s trajno nakodranimi lasmi, ki so bili že vsi osiveli. Okretno se je pognala naprej in z drobnimi koraki hitela proti vogalu.

Izza vogala se je prikazal nemški vojak s čelado na glavi. Hotel je po ulici naprej, a ni mogel nikamor. Ženske so ga obkolile od vseh strani in tiščale vanj. Vojak je bil še mlad, čokat, topega obraza in še bolj topih oči. Obraz mu je bil razjeden od koz in na debelih ustnicah in širokem licu se mu je režal čuden, vendar dobrodušen smeh.

»Ach, wie herzig!« so ga ženske občudovale. Grabile so ga za roke, tipale ga po obleki, božale po hrbtu in rinile vanj, da so ga skoro prevrgle. »Glejte, glejte — zum Küssen herzig.«

Vojak je gledal, stal nepremično in se režal. A okrogla ženska, ki ga je prva zagledala, je s komolci odrinila druge in trdo prijela vojaka za roko. »Moj je,« je zavrisnila. »Prva sem bila, ki sem prišla do njega. Moj je, ve pa naprej!«

Povlekla je vojaka iz gneče. Vojak se ni prav nič upiral in se je samo režal. »Ins Wirtshaus geht mit mir,« mu je ženska govorila. »Bei Gläser werden wir zwei dein Kommen feiern, ja, bei Gläser. Herzig bist du, zum Küssen herzig...«

In vlekla ga je do bližnje dalmatinske gostilne. Ženske so vreščale in psovale tovarišico, ki je bila tako srečna, da je vojak šel z njo pit. A vdale se niso. Vsa truma je stekla v gostilno, odkoder se je kmalu razlegal glasen vik. Skozi odprta gostilniška vrata se je videlo omizje razvnetih žensk, stiskajočih se k vojaku in nalivajočih mu kozarce, ki jih je izpil duškoma. Obraz mu je bil rdeč kakor kuhan rak in režal se je še vedno do ušes in molčal. A najzadnje se mu je vendarle zazdelo, da bo kozarcev menda preveč. Dalmatinskega vina gotovo še nikoli ni pil in postalo mu je vroče, da se mu je znoj zlil po obrazu. Naglo se je dvignil in z rokavom potegnil čez obraz. Zagodrnjal je, odrinil ženske od sebe in stekel iz gostilne.

Ženske so za trenutek osupnile in se spogledale. A debeluška je nenadoma skočila na noge. Z roko je udarila po mizi, da so kozarci odskočili in se je vino polilo.

»Babe, ve ste ga pognale odtod,« je vpila s hripavim glasom. »Kaj vam je bilo mar? Zakaj ste ga ščipale v hlače? Preklete kurbe!«

A ženske ji niso bile tiho. Sipale so ji v obraz vse mogoče psovke v krasni slovenščini, pomešani s tisto blaženo mariborsko nemščino. Pesti so se zavihtele in pričele padati po debeluški, ki je z nogami in

rokami brcala okrog sebe. Še preden se je utegnila zavesti, so jo pririnile do praga in jo sunile ven. Omahnila in telebnila je na ulico. Kratko krilo ji je zdrsnilo čez boke, da so se ji pokazale raztrgane, umazane spodnje hlače.

Ljudje na ulici so se krohotali in ploskali. A debeluška se je naglo pobrala s tal. Popravila si je obleko in se strupeno ozrla po ljudeh. Pljunila je in počasi odšla po ulici.

Skupine nemških vojakov so se prikazovale vedno češče, tu in tam je že zdrknil po ulici avtomobil, natrpan z do zob oboroženimi vojaki. Na vse več hišah so se pojavile zastave s kljukastim križem. Še preden se je večer razgrnil nad mestom, je po vsem magdalenskem okraju zavladalo živahno vrvenje. Po ulicah so se podili motorizirani oddelki. Drveli so na Tržaško cesto in dalje po nji, dalje za namišljeno jugoslovansko vojsko, ki je že ni bilo več, ker je sprhnela že prvi dan in se v civilni obleki povlekla na svoje domove. Bilo ni nikogar, ki bi ji zapovedoval, zakaj častniki so odpovedali takoj, ker s svojimi slabimi neoboroženimi oddelki niso mogli ne naprej in ne nazaj. Pri prvi priložnosti so zavrgli uniformo in se preoblekli v civilno obleko. Moštvo jih je posnemalo in vsak je zdaj poizkušal, da se reši na lastno pest. Aktivni častniki srbskega rodu pa so se s svojimi vojaki brez počitka umikali proti hrvatski meji. Prepričani so bili, da se zbira nekje tam pri Zagrebu pravo jedro jugoslovanske vojske. Žurili so se, da bi pravočasno dospeli tja, a niso vedeli, da jih že za mejo čaka poguba, ker do njih še ni dospela vest o ustaših in NDH.

Drugi dan so Nemci z deskami in hlodi popravili železniški most, da so pešci za silo mogli po njem priti na drugi breg. Promet na tem provizornem mostu je bil tako velik, da je prehod postal že smrtno nevaren in je moralo vojaštvo vzdrževati red. Delo je počivalo že nekaj dni po vsem mestu, trgovine in vsi industrijski obrati so bili zaprti, železniški promet je bil ukinjen in ljudstvo ni imelo drugega dela, kakor da je hodilo iz kraja v kraj in prodajalo zijala. V mestu na levem bregu, v središču Maribora, je človek na vsak korak zvedel marsikatero novico, ki je bila naravnost zanimiva, čeprav ni bilo v nji niti trohice resnice. Zato se je od jutra do večera čez železniški most valil neprekinjen val ljudi, hitečih na levi breg ali vračajočih se proti domu. Tu in tam se je ta val zagozdil, da ni mogel ne naprej, ne nazaj. Nemški vojaki s čeladami so se z glasnim vpitjem zaganjali v posamezne žive klobčiče in jih s težko muko razvozljevali, da je mogel ljudski val nekaj korakov naprej, a se je zavozljal spet in ni mogel nadaljevati svoje poti.

Vse hiše na levem bregu so bile prepleskane z raznimi razglasi, povelji in naredbami nemške komande. Vsi ti plakati so bili dvojezični, med njimi celo taki, ki so bili samo slovenski. In človek se je čudil vsemu temu in je bil skoro prijetno iznenaden. Že so mu po glavi pričele krožiti misli o nemški pravičnosti napram narodom, pa čeprav so še tako majhni in neznatni. Slovenski narod ni propadel 6. aprila, ostal je in je v strašni preizkušnji le še okrepil svojo žilavost in svojo veliko vero v bodočnost. Prišli so s severa ljudje s posebno vero v svoj lastni narod, a ta vera jim ne pusti, da bi zaradi njih zamrl narod, ki si je

z naporom in marljivostjo priboril prostor pod svobodnim soncem in z lastno kulturo oplodil samega sebe. Pustili mu bodo ta prostor in mu v svoji veliki kulturni uvidevnosti še celo pomagali, da se dvigne, dvigne še više in doseže mesto, ki so o njem sanjali sto let njegovi največji duhovi. Zakaj bi ne bilo mogoče? Kakor evangelij se že nekaj let oznanja po svetu nov red, ki bo veliki začetek sijajnega življenja narodov, sprtih med sabo, sovražnih in ubijajočih se med seboj. Evangelij je svet in kdor ga sprejme, bo zveličan.

A že pade pogled na plakat, ki je odrinil svoje vrstnike in se šopiri na najlepšem mestu belo prepleskane in visoke hiše. Naredba, da morajo v določenem, najkrajšem času izginiti ne samo na javnih prostorih, temveč tudi po vseh lokalih slovenski napisi in se zamenjati z nemškimi. Slovenska imena in priimki pa se morajo označiti edino le v nemški pisavi, ker je Maribor postal sestavni del nemškega rajha in se mora torej kazati le v pravi, svetli nemški luči.

Čudno so se po mestu izpremenili tudi ljudje, ki so še pred nekaj dnevi hodili po ulicah in kazali svoje dobrodušne, izrazite slovenske obraze. A z večine teh obrazov je danes gledalo nekaj tujega, kar ni bilo prav nič v skladu, ker ni bilo v njih prav nič slovenskega. A ljudem se je zmedla tudi govorica. Še včeraj so govorili lepo slovenščino, danes pa so govorili nemško mariborščino. Prav posebno znamenje tega edinstvenega jezika je bilo neverjetno pogrkovanje. Tudi štajerske nemške obleke so vstale spet iz zaprašenih skrinj.

Nemčurji so se zbirali povsod. Že od nekdaj so hoteli Mariboru pritisniti nemški pečat. Prej so se bili potajili, se vrgli na slovensko stran, zdaj, ko so prišli Nemci, so se prelevili čez noč in pokazali svojo pravo naravo. Iz Gradca so prihajali stari nemškutarji, ki so bili leta osemnajstega pobegnili. Spretno so pričeli organizirati zbesnelo sodrgo, da jo povsem izšolajo za svoje namene. Stara Marburgerica, ki se je dvaindvajset let naravnost slinila v lojalnosti in patriotizmu, je zdaj prešla v službo te sodrge in njenih voditeljev. Z vsem sovraštvom je bruhala iz svojih stolpcev laž in smrt vsemu, kar ni nemškega. Prva žrtev je bila pravoslavna cerkev. Porušili so jo samo zato, ker niso mogli iz muzeja izvleči starega admirala Tegethofa in ga postaviti na njegovo staro mesto. Slovensko zunanjost mesta so poizkušali popolnoma prepleskati in jo zadelati z nemškimi krpami. Povsod je strašil napis: HEIL HITLER!

A kljub nemškim vojakom, mrgolečim po ulicah, je Maribor obdržal slovensko lice in slovenski izraz. Kljub številni sodrgi, postavajoči po javnih prostorih, je slovenski jezik prevladoval na cesti in na ulicah. Ljudi je prevzemala neka čudna samozavest in odločna trma. Slovenska govorica je ostala povsod in je postala le še glasnejša, kakor da bi hotela izzivati tujce. Sodrgo in njeno vodstvo je vse to grizlo do kosti. Javno se sicer niso upali napadati, a pričeli so delovati podtalno, zagrizeno in brez čuta za pravičnost in človečnost. Nove nemške oblasti so jim popolnoma nasedle in jim slepo verovale, ker niso niti malo razumele razmer kraja, kjer so morale uradovati po poveljih vojaške ko-

mande. Slovenske osebnosti so izginile druga za drugo, da nihče ni vedel kam; šole so zaprli in odslovili učitelje in profesorje ter jih vrgli na cesto. Razgnali so bogoslovce in v semenišča nastanili vojaštvo. Nune so vrgli iz samostana in jih izgnali iz mesta, v samostanu pa so ustanovili šolo GESTAPA. Še slabše se je godilo frančiškanom. Vrgli so jih iz tihih celic in jih odvedli v Rajhenburg, kjer so jih zaposlili pri cestnih delih. Izpraznili so škofijsko palačo in pustili v nji le škofa in enega kanonika, palačo pa spremenili v navadno vojašnico.

Zvonovi niso pritrkovali niti Veliki noči. Bila je tiha, le po cestah in ulicah so neprestano grmeli vojaški avtomobili. Po gostilnah se je trlo delavstvo, ki je bilo tiste dni polno denarja. Nemci so rabili delovnih moči in so jih menda za reklamo dobro plačevali.

Popoldne me je nepoznana gospa obvestila, da je moj zet v meljski vojašnici, kamor so ga nemški vojaki z drugimi našimi zajetimi častniki privedli sem od hrvaške meje in prosi, naj pridem pod okno, da spregovori z mano nekaj besed. Nemudoma sva z ženo odšla čez nevarni železniški most in sva postala na ulici tik ob vojašnici. Ulica je bila polna ljudi, po večini sodrge, ki se je zbrala tu, da na svoj način pozdravi obsovražene, ujete častnike. Po pločniku je z nasajenim bajonetom hodil nemški vojak in osorno odganjal ljudi, če so hoteli stopiti k ograji in se pogovarjati z ujetniki.

Tu in tam se je prikazal častnik pri oknu v prvem nadstropju. Komaj ga je sodrga zagledala, že je izbruhnil vik in krik. Najhujše in najnesramnejše psovke so letele nanj v mariborskem jeziku. Častnik se je samo pomilovalno nasmehnil in se umaknil od okna.

Ko sem zagledal zeta, ki je z okna motril kričečo množico, sem mu pomigal z roko. Naglo sem skočil do ograje, kjer je bil stražnik in mi je kazal hrbet. Kljub vrišču sem razumel zeta, ki mi je naglo povedal nekaj besed. Dejal je, da jih jutri odženejo proti Dunaju in da so strašno žejni. Stražnik se je pravkar obrnil in moral sem skočiti od ograje. Sodrga je navalila name in me psovala z dvignjenimi pestmi.

V bližnji gostilni sem kupil steklenico vina. Vojak, ki je stražil pri vhodu v vojašnico, je bil dobrodušen in prijazen fant. Nisem dolgo mešetaril z njim, pa je poklical z dvorišča tovariša. Na listek sem napisal zetovo ime in vojak je vzel steklenico in odšel z njo. Umaknil sem se nazaj v trumo in se ozrl na okno. Pri njem se je takoj pokazal zet, držeč v roki poln kozarec in je nazdravljal z veselim smehom. Za njim pa so stali njegovi tovariši in mi mahali z rokami. Tolpa je spet zarjovela in ker sem se resnično bal, da bo navalila name, zato sem se previdno umaknil.

Drugi dan so odpravljali ujete častnike iz vojašnice. Na ulici se je zbrala še večja truma ljudi kot včeraj. Velik tovornjak na visoko pregrnjen s črno plahto, je stal na ulici pred vhodom v vojašnico. Krog njega je stala močna vojaška straža. Ko so se težka vrata odprla, je sodrga zatulila. Ujeti častniki so šli drug za drugim skozi duri. Bili so neobriti, neprespani, obleka jim je bila zamazana in vsa pomečkana. Ko so stopili na ulico, je sodrga pobesnela. Vse se je hotelo vreči nanje,

vse se je rinilo naprej in vpilo psovke. Pljuvali so in mahali divje z rokami. Vojaki so sprva molče odrivali nazaj, a vse to ni pomagalo prav nič.

»Na vešala z njimi!« se je drlo sto hripavih glasov. »Na vešala z njimi! Na vešala s srbskimi svinjami!«

Moja žena se je pririnila do zeta. Množica ju je zagledala in se je pognala proti njima. Zaman sem poizkušal, da bi si napravil pot do žene in jo branil pred podivjano sodrgo. Pot mi je bila zaprta, ker se je množica zgrnila še tesnejše in se še zmenila ni za moje prošnje in pesti, ki sem udarjal z njimi po skrivljenih hrbtih.

»Glejte jo — srbsko vlačugo!« je tulila tolpa. »Pred našimi očmi poljublja svinjo. Na kandelaber z njo, na kandelaber...«

Nedaleč za mano je stal rejen nemški podčastnik, ki je z mrkimi pogledi opazoval to početje. Obrnil sem se do njega in ga prosil pomoči. Podčastnik se je samo posmejal in potegnil najbližjemu vojaku puško z ramen.

»Zurück, verdammtes Gesindel!« je zarjovel. »Zurück, sage ich, zurück...«

Ljudje so hipoma od strahu onemeli. Naglo so se umaknili nazaj in se niso upali črhniti niti besedice. Moja žena je izkoristila to priložnost in je zbežala v bližnjo gostilno.

Podčastnik je vrnil vojaku puško. Obrnil se je k meni in nekaj časa molčal. »So ein Gesindel haben wir aber noch nie gesehen,« je dejal porogljivo. »Wahreich, eine schöne Stadt haben wir erobert! Na, wir können uns gratulieren.«

Zasukal se je na peti in odšel v vojašnico. Ujeti častniki, ki so se že zgnetli v avtomobil, kjer jih je zakrila črna ponjava. S silnim truščem se je vozilo premaknilo in zavozilo po ulici. Tolpa je spet zarjula in kazala pesti. Mlad fant, od vina in onemoglega gneva ves zaripel v obraz, je skočil naprej, držeč v roki težak kovček. Ker ni vedel drugega, je z obema rokama dvignil kovček in ga besno zagnal za kamionom.

»Svinje srbske!« je bruhnilo iz njega. A hipoma se je umiril in je stresnil z glavo. Sklonil se je, pobral kovček, ga od vseh strani ogledoval in se je naposled bedasto zasmejal.

Strumno se je okrenil in odšel naravnost v bližnjo gostilno.

Tisti dan sem pozno v noč slonel na balkonu. Pod mano je onstran ležal glavni del Maribora, a ni spal. Hrup in ropotanje težkih vozil sta pretresala vse mesto, ki je bilo le slabo razsvetljeno. Iz dalmatinske gostilne pod mano je prihajalo pijano petje, ki ga je spremljalo divje udarjanje klavirja. Nebo se je bilo popoldne zjasnilo. Zvezde so nemirno brlele nad mestom in z juga je pihal topel veter, daleč z juga, kjer so se borile zadnje naše čete. Ob rani zori pa bo domovina ležala kot slabotno jagnje, ki so ga iz zasede napadli gladni volkovi. Konec je z domovino, ki jo ljubimo, ker nimamo drugega na svetu. Domovina umira in jutri je ne bo več.

Pijano petje v gostilni je utihnilo. Le ropot vojaških vozil je enakomerno prihajal z levega brega Drave, a vse drugo je molčalo, razen strašne bolečine, ki je žgala v duši. Človeku je klonila glava in oči so

ga pekle, a solze ni bilo v njih. Domovina umira. Raztrgale so jo štiri zemlje lačne, do zob oborožene pošasti, a od treh bratov jo je eden izdal, za pest srebrnikov. In sredi divje, razgrajajoče sodrge, ki sta jo spočela slovenski oče in mati in ki jo je mati rodila za to domovino, mora človek z zvezanimi rokami gledati, kako umira najlepše, kar je poznal v življenju — domovino.

Veter je začel pihati močneje. Od Pohorja je prihajalo šumenje, kakor da so se gozdovi zganili v divjih sanjah in zdaj odganjajo strahove, ki so jih napadli v nočni temi. Iz daljave se je oglasilo šklepetanje strojnice. Izdana domovina se zdaj v zadnjih zdihih zvija daleč doli v bosanskih gorah. Od tam in od morja je prihajal veter, ki je pihal nad Pohorjem in Mariborom.

3.

Neverjetno naglo so Nemci zgradili lesen most na mestu, kjer je še pred petdesetimi leti stal stari mariborski most. Med levim in desnim bregom se je zopet otvoril promet, ki je počival skoro tri tedne. Novi most seveda ni bil bogsigavedi kakšna umetnina, a vendar je dobro prenašal strahoviti naval in težo, ki se je od zore do noči valila preko njega. A koncem aprila je stekel tudi vlak s koroške postaje. Vozil je dnevno enkrat v Ljubljano in nazaj. In ta vlak je bil nekaj posebnega. Bil je vsak dan do zadnjega kotička natrpan z ljudmi in kovčki, ki so jih ljudje odnašali iz Maribora. Postopanje nemškutarske drhali in slepa vera, ki so z njo nemške okupacijske oblasti gledale na to drhal, je hipoma zaskrbela vse. Delavci državnih in privatnih ustanov so bili čez noč vrženi na cesto. Ljudi se je polotil strah in trumoma so vreli na vlak in odnašali v Ljubljano vse, kar so mogli odnesti. Nobena oblast jih ni ovirala pri tem delu. Podoba je bila, da jih Nemci še celo podpirajo pri tem početju, ker so pač že tiste dni sklenili, da vržejo iz Maribora vse, kar ne nosi nemškega pečata. Kdor je le mogel, je znosil vse v Ljubljano na varno, a ko ni imel ničesar več, se ni vrnil in je ostal v Ljubljani. Pohištvo in stanovanje pa je v Mariboru prepustil usodi in grabežljivim nemškim rokam.

Ta strah je v veliki meri povečala naredba, da se morajo pri posebni komisiji priglasiti vsi mariborski prebivalci, ki so se po letu osemnajstem priselili v mesto. In cele procesije so romale dan za dnevom do urada, ki je bil odrejen za štetje. Tej množici se pač nihče ni čudil, saj je bilo splošno znano, da je bilo v Mariboru takoj priseljencev več kot 20.000, torej več kot polovica vsega prebivalstva. Posebno veliko je bilo Primorcev, ki so se v mestu popolnoma udomačili. Sorazmerno s temi priseljenci se je Maribor v teku zadnjih dvajset let prostorninsko povečal in je iz nekdanjega neznatnega in zakotnega gnezda postal povsem lepo mesto. Da pa se je povzpel do te višine, je bila posebna zasluga priseljencev, ki so si zlasti na desnem bregu Drave postavili lične hiše in si pridobili mariborsko meščanstvo.

Oblasti so zatrjevale, da to štetje nima za nikogar nobenega pomena in se vrši le zaradi statistike. A temu zatrjevanju ni verjel nihče. Vsak je vedel, da je to premišljeno popisovanje, ki ima zle namene. Prijaznim besedam uslužnih uradnikov ljudje niso zaupali več. Pričele so vstajati črne slutnje in nemir se je polastil vsega mesta. V zadnjem času so se razmere strašno zaokrenile, a ne na bolje, kakor so Nemci obljubovali prvi dan po svojem prihodu, temveč na slabše. Cigarete so pošle in izginile že prvi dan, ker so jih nemški vojaki razgrabili. Dalmatinski gostilničarji so zaprli svoje lokale, ker jim je vojaštvo v nekaj dneh izpilo vse zaloge. Izložbe so prazne strmele na ulico. Kot živa ironija se je šopiril napis: Wir danken dem Führer. Vojaki in številni izletniki iz Gradca so po manufakturnih in špecerijskih trgovinah za žive in mrtve kupovali blago, ki se jim je zdelo smešno ceneno. Tudi trg je od dneva do dneva postajal praznejši. Mesarske stojnice so bile vedno bolj skromne, branjevke so izostajale vedno bolj pogosto in so le nerade na trg prinašale povrtnino ter poljske pridelke. Zaupale niso novemu denarju, a še bolj so jih ogorčili številni komisarji, ki so hodili od košare do košare in narekovali cene. Izbire v blagu ni bilo več in gospodinje so bile nezadovoljne. Nemškutarice so se pač cedile od zadovoljstva nad novim redom, saj je prihajal od ljudi, ki so jih oboževale in se jih niso mogle nagledati. A nemškutaric je bilo malo in še te se pri kupovanju niso mogle v mariborščini sporazumeti s prodajalkami, ki še malo niso znale nemščine in so bile trde Slovenke. Trg je imel popolnoma slovensko podobo kakor že dolga leta, vkljub zatrjevanju nemškutarjev, da je vsa dežela z Mariborom vred, čista nemška posest, ki jo je v teku let oskrunilo nekaj priseljencev.

Popis priseljencev pa ni bil edini strah, ki je mučil in plašil prebivalstvo. Še hujše zlo je bila ustanovitev štajerskega Heimatbunda, zveze, ki so jo nemškutarji propagirali v nemškem in slovenskem jeziku. Z medenimi besedami so v začetku vabili ljudi, naj pristopijo k temu društvu, ki nima v sebi prav nič političnega, temveč ima le ta namen, da združi obe narodnosti v eno celoto pri delu za gospodarski napredek vse dežele. Ves program je bil hinavsko sestavljen, gorel je od navdušenja za blagostanje spodnje Štajerske. A že v prvih dneh je ljudem ta program postal sumljiv, kajti »Marburgerica« se je le malo preveč zavzemala zanj. Ko pa je pričel izhajati Štajerski gospodar, ki je bil v slovenskem jeziku bolj nemški nego »Marburgerica« sama, in je v zvezde koval to zvezo, so ljudje postali oprezni in nezaupljivi. Ta nezaupljivost je bila čisto naravna, ker je zloglasni kulturbund kot prvi v celoti stopil v to zvezo in je postal njen voditelj.

Naši ljudje so se odločno branili te zveze. Toda poznali niso nemškutarske zlobe in njih odpor je bil zaman. Nemci so anketirali spodnjo Štajersko in jo priključili rajhu. Zveza je bila edini predstavnik te dežele in kdor je bil proti tej zvezi, je bil proti rajhu in torej veleizdajalec. Veleizdajstvo pa se je kaznovalo s takojšnjo smrtjo. Ni čudno, da se je ljudi polastila groza, ki je niso smeli javno kazati. Poleg tega pa naš človek ni dobil nobene službe, ako ni imel spričevala, da je član kulturbunda in heimatbunda. Le s tem spričevalom so mogli dosedanji

državni in zasebni nameščenci ostati v službi, a vsi drugi, kolikor jih ni pobegnilo v Ljubljano, so kot brezposelni tavali po mestu in si zaman iskali zaslužka.

Naš človek je bil primoran, da se priglasi v to zvezo, pa najsi mu je duša krvavela od sramote in ponižanja. A tolažili so drug drugega, da bo ta zveza zaradi ogromne večine slovenskih članov postala čisto slovenska in se bo prav lahko otresla nemških vplivov. To jim je kolikor toliko dalo moči, da so prenesli ponižanja, ki so jih morali prenašati ne samo pri vpisovanju, temveč prav posebno pri dveh kontrolah, kjer so jih komisije, sestoječe iz članov kulturbunda in gestapa, prerešetale in pretehtale prav do zadnje pike njih dosedanjega življenja in mišljenja. Pri teh vprašanjih in odgovorih je človek od sramote krčil pesti in bi bil najraje udaril. Toda siloma se je moral premagovati, tudi tedaj, ko je začutil, da ga nekod iz skritega kota nevidna kamera snema kakor zločinca.

Medtem pa so ljudje znašali svoj borni imetek v Ljubljano. Maj se je bližal, pomlad se je s svojim cvetjem razgrnila tudi okrog in po Mariboru. V jutrih sem videl s svojega okna množico, ki je s kovčki natovorjena hitela na postajo. Hlastno so stopali po ulici in so se tu pa tam ozrli nazaj, kakor da se boje, da jih nekdo preganja in jih zadrži še v zadnjem trenutku. Ko sem zagledal te ljudi, sta me prevzela silno hrepenenje po Ljubljani in strašna mržnja do Maribora, ki se mi je zastudil globoko do dna duše, saj sem videl, kako so ljudje križali lastno slovenstvo in se tujcu povsod ponujali, da kot rablji more, kar jim je mati s svojim mlekom vlila v meso in kri. Prvi maj je bil nemški nacionalni praznik. Spomini na ljubljanski Rožnik so bili presilni in nisem se mogel več zadržati. Naglo sem se napravil in odhitel na postajo. Vlak sem ulovil že v zadnjih trenutkih, tik pred njegovim odhodom.

Vožnja je bila počasna. Sedel sem v oddelku, popolnoma zatrpanem od ljudi in prtljage. Bili so sami mariborski begunci, ki so se pogovarjali le o svoji usodi in so javno in v rezkih besedah obsojali novo stanje. Optimizma ni v tistih dneh poznal nihče, vsak je videl pred sabo le propast in popolno pogubo. Le tu in tam se je v njih besedah posvetilo nekaj, podobno sončnemu žarku, ki se skrivaj in skoro nevidno krade daleč tam izza črnega oblaka — Rusija. Rusija s svojim zagonetnim ponašanjem. Rusija, zadnje upanje naših ljudi, ki so tonili v nemoči in skrajnem obupu — Rusija, ki se zgane v zadnjem trenutku in zamahne z orjaško roko in stre vse, kar ji sovražno stopi na pot.

V kupe je stopil gestapovec, da pregleda naša potna dovoljenja. Dvignil je roko in se posmejal skoro nesramno: »Heil Hitler!«

Nihče mu ni odgovoril. Pogledal je nas, drugega za drugim in se začudil. Po naključju smo bili vsi v kupeju oblečeni v črno obleko, kakor da se peljemo na pogreb. Gestapovec je bil presenečen, a samo za trenutek. Že se je spet smejal z ironičnim posmehom.

»Die Herrschaften sind alle im Trauer?« je govoril z največjo prijaznostjo. »Nanu, was ist denn passiert?«

Nihče ni črhnil besede. Tedaj pa mu je prešel nasmeh. Pričel nas je motriti s sumljivimi pogledi in se še zmenil ni za naše listine. Hipoma se je okrenil. Naglo je stopil iz kupeja in zaloputnil vrata za sabo.

Spogledali smo se in do Pragerskega pričakovali vsak hip, da se vrne in prične strogo preiskavo, a ga ni bilo več blizu. Predor pri Črešnjevcu je bil sestreljen in tu smo morali prestopiti v drug vlak, ki je čakal onkraj predora. Tam pa smo se porazgubili in se vso pot nismo videli več.

Vožnja do Ljubljane je bila utrudljiva. Z vseh postaj so bili izginili naši napisi in človeku se je zdelo, da je bil ves čas od osemnajstega leta samo kratka sanja, ki je naglo izginila, naglo, kakor je bila prišla. Potniki so večinoma molčali in nestrpno pričakovali, kdaj bo konec vožnje. A vlak se je zakasnil v Celju in je v Zidanem mostu zamudil ljubljanski vlak. V Ljubljano smo prišli šele v večerni uri, ko se je že mrak razgrinjal nad čudno tihotnim in mirnim mestom.

Počasi sem stopal po ulicah, ki so mi bile nekoč tako prirasle k srcu in sem jih ljubil zaradi njih tople poezije, ki je dihala iz vsakega okna, vsakega zida in vogala. Mrak se je kakor nekoč razpredal nad strehami, okrog zidov, med okni, po negibnih pročeljih, a mrak ni bil tih, temveč je govoril čudno, a vendar ubrano govorico, razumljivo le tistemu, ki se je z dušo raztajal z njo in je vesel, da te ulice niso le od danes, temveč iz dobe, ki jim človek ne more prešteti leta nazaj. Hiše so zamaknjene vase, a nikjer ni na njih trde poteze, ki bi človeka spomnile življenja, plazečega se po umazanih sencah tam zunaj in tam blizu nekje. Ljubljanske skrite ulice, prelepe v svojem sanjarjenju, so večno iste in njih slika se ne menja nikoli, pa naj njih hiše še tako prezidavajo in jim zidove še tako pisano prepleskavajo. Iste so in še celo ljudje, ki stanujejo po teh hišah, so vedno isti in človeku se zdi, da so neumrljivi le zaradi tega, ker so del sanjave poezije, ki se razpreda od hiše do hiše.

V Rožni dolini sem se zatekel k prijatelju Janku Poláku. Pozno v noč sva prebdela pri pogovorih, ki nama niso bili prav nič prijetni. Ljubljana je doživela morda prvič v življenju sramoto, ne po svoji krivdi, temveč po naključju usode, ki v današnji dobi ne izbira prav nič in hodi po čudni krivulji, zavedajoč se, da pozneje lahko z eno potezo popravi vse, kar je zagrešila, hodeč po trmasto izbrani čudni krivulji. Kot priložnostna poeta sva kovala osmrtnico in epilog naši literaturi in naši kulturi. Pri srcu pa je nama bilo, da bi se bila razjokala, ako bi naju ne bilo sram drug drugega.

Prenočil sem pri prijatelju. Drugo jutro sem zarana odšel v mesto, da vidim, kako preživlja nove razmere. Oblaki so viseli nad mestom, leno in brezdušno so polzeli z juga in se zgoščevali ob Kamniških planinah. Gorenjski kot je bil zadelan, le Šmarna gora je strmela v oblake. Ljubljana pa ni bila več Ljubljana, temveč nekaj, kar se prav nič ni skladalo z njeno pravo podobo. Še grad ni bil več to, kar je predstavljal še pred dvema letoma, še pred kratkim mesecem. Ljubljana se je skrivala v bolečini in to bolečino je človek začutil pri vsakem koraku, kakor da je puhtela iz hiš in se zagrizla v človeka. Ljubljana je trpela, vsak njen

utrip je bilo trpljenje, vsak obraz, ki si ga zagledal na ulicah, je bil le odraz tega trpljenja. Maribor se mi je studil, a Ljubljana smilila.

Po ulicah sem srečaval postave, ki so mi ostale v spominu še izza leta osemnajstega. Bili so to italijanski karabinierji s svojimi dobrodušnimi obrazi in smešnimi pokrivali. Postavali so po ulicah, kakor so leta osemnajstega postavali po tržaških ulicah. V njih okrilju se je tržaška fakinaža čutila popolnoma varna in kljub njihovim dobrodušnim obrazom in medeni govorici so naši ljudje drug za drugim ginili po zaporih, zapuščali domove in bežali čez mejo. A vsi tisti, ki so ostali na svojih domovih, so pod okriljem dobrodušnih »lastovic« trpeli gorje, ki ga bo morala sedaj Ljubljana trpeti, pa čeprav se danes tega niti ne zaveda, niti ne pomisli, kaj bo jutri in čigava kri se bo razlila po tlaku njenih ulic in po mračnem dvorišču njenih jetnišnic. Ljubljana se še poizkuša smehljati kakor je navajena, saj je prepričana, da pojde tudi to mimo nje, kakor je šlo že marsikaj, kar je bilo še hujše. Lastavice so krhke ptice in odžene jih že prvi dih jeseni.

Ljubljana se je smehljala kljub oblakom, ki so se vlekli nad njo. Jaz pa sem jo ljubil in se mi je smilila in tisti dan bi bil dal življenje zanjo in bi bil umrl, čeprav sem vedel, da ne bom nikoli pokopan v njeni prsti.

Iz oblakov se je nenadoma ulil gost dež. Premočen do kože sem hodil po ulicah in sem jemal slovo od njih. Vedel sem, da jih ne bom videl nikoli več, kakor ne bom videl bleščečih tržaških ulic, ki sem jih nekoč ljubil prav tako kot ljubljanske. Srečal nisem nobenega znanca, le pred pošto sem se skoro zaletel v Gustava Strnišo. Segla sva si v roke in nisva izpregovorila besede. Skozi črno obrobljene naočnike so me gledale skoro otroške oči, v njih pa sem videl prav isto, kar je mene žgalo v očeh. A gledala sva se le tri trenutke in sva bežala vsak v svojo stran.

Vesel sem bil skoro, da me je usoda prehitela, zakaj že pred meseci sem bil sklenl, da se prvega maja povrnem v Ljubljano in je ne zapustim nikoli več. Maribora sem bil do grla sit, čeprav sem živel v njem le nekaj mesecev in komaj sem čakal, da mu za vselej pokažem hrbet. A vojna je z največjo ironijo napravila to, kar je bilo po njeni volji. V tistih zadnjih marčevih dneh, ko so ljudje brez glave in brez premisleka bežali iz naših mest in še pomislili niso, da drve iz kraja vragu naravnost v kremplje, je zet poslal mojo hčer v Črno goro, prepričan, da bo med njegovimi junaškimi rojaki popolnoma varna. Obljubil sem ji, da bom v Mariboru čuval njeno stanovanje in imetje, in zaradi tega sem ostal, čeprav me je vsaka misel silila nazaj v Ljubljano. A zdaj, ko sem videl Ljubljano v vsej njeni ponižnosti in sramoti, sem bil vesel, da sem ostal v Mariboru, vesel, da bom mogel kljubovati usodi tam, kjer sam ne bom mogel izgubiti prav ničesar.

Obiskal sem nekaj gostiln, kjer sem bil nekoč domač in z žejo popil nekaj vina, ki je bilo v Mariboru redkost, ker so ga Nemci že davno vsega izpili. Žepe sem si napolnil s cigaretami, ki jih človek v Mariboru ni mogel dobiti niti za kupe denarja. Opoldne sem šel na postajo in se moker stisnil v kupeju v kot. Zaprl sem trdo oči, da ne vidim ničesar več, zatisnil ušesa, da ne slišim ničesar več. Še misliti nisem hotel niče-

sar več. Dremal sem vso pot in vlak se je vedno bolj bližal svojemu cilju. Zunaj je nehalo deževati in izza oblakov se je kdaj kdaj pokazalo sonce. V kupeju je bilo tesno, ljudi je bilo več kot prostora. Tu pa tam mi je udarila na uho rezka kletev, namenjena bogve komu, saj so bile vse postaje polne rejenih nemških vojakov, ki so kdove zakaj buljili v vlak. A onkraj Celja so utihnile tudi kletve, zakaj hodnik je natrpala truma nedoraslih mladeničev, ki je brez prestanka tulila udarno pesem in pogrkavala, da ni bilo slišati niti škripanja koles in vzmeti.

»Wir marschieren, wir marschieren
durch die ganze Welt...«

Maribor se je že mračil in še sonce, ki se je pogrezalo za Kozjakom mu ni moglo dati vedrejše barve. Ulice so bile mrtve in prazne. Le tu in tam se je prikazal nemški vojak, ki je šel proti vojašnici, trdo ob tlak udarjajoč s petami svojih škornjev, le enkrat se je izza vogala prerinila neznatna peščica mladih ljudi, ki je na ves glas pogrkavala nemško pesem. Naši ljudje, ki so čez dan preplavljali s svojo govorico vse trge in ulice, so se ob sončnem zahodu zapirali v svoje domove. Po tem času jih nisi več našel na ulicah. Bali so se sodrge, ki se je potikala po mestu in izzivala, kjerkoli je bilo le mogoče. Saj je bila zdaj vsemogočna. Nji se je uklanjal ves Maribor in brez nje se ni moglo zgoditi ničesar. In se je tega zavedala prav tako, kakor se je samosilnik zavedal, da je vsa Evropa njegova.

Iz sosednje ulice je nenadoma udarila tista pesem, ki me je mučila vso pot do Celja. Mrak se je čudno zganil, kakor da so ga zadale nevidne pesti.

»Wir marschieren, wir marschieren
durch die ganze Welt...«

Čas je dober kronist, a še boljši računar. Z mirno potezo potegne črto pod računom. Račun pa bo plačal tisti, ki se je vsedel nekje pod hrasti na trhli prestol in zavladal nad ljudmi.

4.

»Štajerski gospodar« je v svojih stolpcih oznanjeval čudovite reči, ki jim niti sam ni mogel verovati. V čisti slovenščini se je srdito zaganjal v ljudi, ki so trdili, da je jezik, ki ga govore od davna, slovenski in nič drugega. Ne vem, kateri naš človek je bil ta učenjak, ki nam je razlagal te nove nauke, a toliko vem, da je bil diplomiran doktor, ki ga je siromašna slovenska mati hranila s svojimi krvavimi žulji in da je do smrti stradala samo zato, da je postal njen sin tako velik učenjak, da so se mu pojmi zmešali in naposled niti vedel ni, kateri jezik prav za prav govori. Štajerski ljudje niso pripadali nobenemu narodu na svetu, je trdil ta učenjak. Bili so in so ostali Pranemci, ki so jim stari Panonci zamešali govorico. To zmedo pa so izkoristili Ljubljančani, ki so prihajali na Spodnjo Štajersko in prepričevali ljudi, da so Slovenci in govore slo-

venščino, ki je v nekaterih ozirih čistejša nego kranjska govorica. Diplomirani doktor je z gnevom v duši zavračal te lažnive trditve, pomagala mu je »marburgerica« in nenadoma so bili vsi prebivalci Spodnje Štajerske čistokrvni Tevtoni, ki so jih kranjsko govoreči Ljubljančani nasilno poslovenili. Za časa Jugoslavije so morali pozabiti nemški jezik, ki se ga bodo sedaj v odrešeni domovini oklenili z vso ljubeznijo in pozabili, da so se nekoč jezikovno mešali s Panonci, že davno izginulimi z zemeljskega površja. Kri jim je ostala nemška in njih duševne in telesne vrline so se tekom dvajsetih suženjskih let samo okrepile in bodo veliki domovini le v ponos in čast.

Ljudje so prečitali le enkrat ta novi list in te nove nauke. Sicer jim je redno prihajal v hišo, a otresti se ga niso mogli zaradi strahu pred veleizdajo in so ga lepo in neprečitanega spravljali na polico. Vohunov je bilo povsod dovolj in raztrgani »Štajerski gospodar«, bi lahko vsakega spravil če ne v ječo, vsaj v izgnanstvo. Vsem je bilo jasno, da je ta list glasilo Heimatbunda in da je zastopal njegove ideje in njegov program čigar glavno načelo je bilo izrečeno le v kratkih besedah: »Slovenski jezik in slovenski živelj morata s štajerskih tal izginiti najdlje v dveh letih, ker sta sramota te čisto nemške dežele.« Bila je pač lepa ironija, da je moral germansko navdahnjeni list brisati to sramoto v slovenskem jeziku, ker bi ga sicer ne razumel nihče. Še večja ironija pa je bila, da je avtohtone Štajerce v najlepši slovenščini izganjal kot nevšečne pritepence iz njihovega, od davnih prapradedov sezidanega doma.

Največje zmagoslavje pa je ta list praznoval, ko so bili objavljeni rezultati vpisovanja v Heimatbund. Uradno poročilo je ugotavljalo, da se je nič manj kot pet in devetdeset odstotkov prebivalstva vpisalo v Heimatbund in se je torej vsa pokrajina spontano izrekla za Hitlerja in rajh. Naši ljudje so bili presenečeni in šele zdaj so se jim odprle oči in so spoznali, da so se ujeli v pretkano nastavljeno past. Komedija, ki so jo Nemci uprizorili z vpisovanjem v Heimatbund, ni bilo le preračunano poniževanje in sramotenje Slovencev, temveč očitna prevara, zasnovana za umazane politične namene. To vpisovanje so pred svetom proklamirali za plebiscit in rezultate so brez oklevanja in brez pomisleka navedli kot pravno podlago za priključitev Spodnje Štajerske k rajhu.

Srečavali smo se na ulicah in se spogledovali. Bilo nas je sram drug drugega in te sramote si niti nismo prikrivali. Prva naša misel je bila, da bi zbežali, a nismo vedeli, kam. Še smo bili prepričani, da nas bo Ljubljana rešila in nas z ljubeznijo sprejela, kot je sprejela tiste, ki so k nji pribežali v prvih tednih. A Ljubljani so bile tedaj že zvezane roke in še ganiti jih ni mogla, da bi nam pomignila, naj pridemo k nji in se rešimo sramote, ki smo si jo nakopali s svojo kratkovidnostjo.

V jutru sem nad mostom srečal prijatelja Franceta Trevna. Njegova v starih letih še vedno čvrsta in čila postava je bila zgrbljena kakor od nevidne teže. Oči so mu izgubile blesk in roka se mu je vidno tresla, ko mi jo je položil na rame.

»Izgubljeni smo,« je rekel in glas mu je skoro jecal. »Iz Ljubljane sem sinoči dobil sporočilo. In bilo mi je, da bi se zjokal. Železniško ravnateljstvo nas je izbrisalo iz svojega staleža. Nemci nam ne bodo nikoli

priznali pokojnine, ker nismo njihovega rodu. V Ljubljano ne moremo, ker nas ne sprejme več. Italijani nas odženejo, če pridemo na kranjsko ozemlje, odženejo, kakor nas bodo Nemci odgnali. A kam, te vprašam, kam naj se denemo, ko na svetu za nas ni nikjer prostora? Crknili bomo in še smejali se nam bodo.«

France Treven je bil človek najmirnejše narave, ki ga je mogla razburiti le redko katera stvar. A danes je bil vznemirjen in ves iz sebe. Včeraj so mu Nemci izgnali hčer, soprogo orožniškega majorja Sošiča, ki so ga Italijani zajeli nekje pri Novem mestu. Izgnali so jo z otroki vred in ji zaplenili vse imetje in zasedli stanovanje. Treven je ostal sam v mestu in ker je stanoval pri hčeri, je bil zdaj brez strehe in pod milim bogom ni vedel, kam bi se zatekel.

»Proklete naj bodo svinje!« je škrtnil, da sem ga mogel slišati le jaz. A vendar se je ozrl okrog sebe in se je naglo spustil po stopnicah navzdol proti mostu in utonil med vrvečo množico.

Drugo jutro me je znanec obvestil, da je Treven ponoči umrl. Zadela ga je kap. Ko smo ga pokopavali na Pobrežju, nismo bili žalostni zaradi njegove usode, temveč smo ga blagrovali. Marsikdo bi bil rad na njegovem mestu, marsikdo bi bil rad legel z njim v grob, da bi ne videl in čutil tega življenja.

Brez cilja sem pohajkoval po mestu. V Gosposki ulici se je nenadoma nekaj razletelo s strašnim pokom, kakor da je od nekod padla bomba in eksplodirala. Pohitel sem tja in sem videl v ozki zagati avtomobil, ki je gorel z velikim plamenom. Truma ljudi se je zgrnila okrog avtomobila in se razburjeno prerekala. A že je pridrvel nemški kamion. Iz njega je skočilo nekaj mladih ljudi, nosečih na rokah obvezo s črnim kljukastim križem. Le površno so pogledali goreči avtomobil in že je bila njih sodba izrečena.

»Sabotaža . . .«

S komolci so siloma odrinili zijajočo trumo in poskakali na kamion, ki je zdrvel po ozki ulici na Aleksandrovo cesto. Tam se je ustavil za trenutek in nanj sta skočila dva oborožena gestapovca. Kamion se je zagnal naprej, a že se je spet ustavil. Po pločniku sta šla dva naša študenta in še preden sta se utegnila zavesti, ju je pograbilo deset rok in ju vrglo na kamion. Izpraševala sta sem in tja, a nihče jima ni odgovoril. Kamion je že drvel dalje, se spet ustavljal in spet so metali nanj mlade ljudi, ki od presenečenja niti govoriti niso mogli. Ko je kamion privozil do postaje, je bil že natrpan do zadnjega kota. Zaradi tega se je obrnil in zdrvel naravnost do policijskih zaporov.

Ljudje so se ustavljali in gledali za njim. In slišal sem penzionista, rejenega človeka s pasjim obrazom, ki si je mel roke in govoril v nemški mariborščini: »Kanalje čičovske! Česa vsega si ne izmislijo! Danes so razstrelili avtomobil, jutri bodo metali bombe na mesto samo. Čička jih še ni dovolj nahranila s svojim kislim mlekom, pa že hočejo zobe kazati Nemcem. Nam Nemcem! Pobesijo naj jih! Vse Čiče naj pobesijo, kolikor se jih še skriva po Mariboru . . .«

Racija pa se je nadaljevala po vsem mestu. Ne vem, koliko mladih ljudi so polovili in kaj so storili z njimi. Samo to vem, da je šofer pogo-

relega avtomobila pil v krčmi in je pustil svoje vozilo brez nadzorstva zunaj na ulici. Avtomobil je bil defekten in šofer sam je bil kriv, da se je benzin vnel in eksplodiral. Ta eksplozija pa je bila dobrodošel povod, da se je nemškutarska sodrga zagnala po mestu in lovila slovensko mladino. Nalovila pa je toliko študentov, da nemška oblast ni vedela, kam z njimi. Bila je v zadregi, ker ji nikakor ni šlo v račun, da je toliko protidržavnih elementov v mestu, ki se je cedilo od samega nemštva in že ni več vedelo, kako bi v praksi kazalo, da to nemštvo izgleda še veličastnejše.

Doma me je čakalo iznenadenje. Po čudnem naključju je od hčere prišlo pismo iz Črne gore. To pismo pa je bilo zmedeno in naravnost obupno. Iz vsakega stavka je zvenel le krik: »Rešite me — mene in otroka...«

Z ženo sva nekajkrat prečitala pismo, a še vedno nama ni bilo jasno. Vedela sva le to, da s hčerjo nekaj ni v redu in da je z malim triletnim otrokom v nevarnosti. Znano nam je bilo, da so Črno goro zasedli Italijani. Poznala sva dobro Črnogorce in sva dobro vedela, da ne bodo prodali svoje svobode za slepo ceno. Zaskrbelo naju je in si nisva znala pomagati. Pot v Črno goro je dolga. Vojna je povsod porušila mostove in železnica je nezanesljiva, ker je umikajoča se jugoslovanska vojska zlasti v Bosni in Hercegovini razdirala za sabo proge, da dolgo časa ne bodo za rabo. Poleg vsega tega je bilo treba potovati skozi Hrvatsko. O ustaših pa so se v zadnjem času po Mariboru širile strašne reči. Ustaši so si prilastili vso oblast in so s kruto roko opravljali krvavi posel. Morili so srbske in slovenske vojake, ki so po sarajevskem porazu bežali proti domu. A tudi civilnemu prebivalstvu niso prizanašali. Srbe in Slovence so zapirali, jih mučili in nazadnje usmrtili, njih trupla pa pometali v Savo.

Moja žena pa še pomislila ni na vse te nevarnosti. Hči jo je klicala, da ji pomaga in jo reši. Žena se ni razjokala, samo zobe je stisnila in je že vedela, kaj naj stori.

»Ali poginem ali pa se vrnem s hčerjo,« je rekla odločno. »Druge poti zdaj ni in čemu bi še oklevala?«

Spremil sem jo na postajo. Vlak je zdrknil in se je skril za bližnjim ovinkom. Tedaj pa sem bil prepričan, da žene ne bom videl nikoli več, kakor ne bom videl niti hčere niti male vnukinje, ki mi je bila prirasla tako tesno k srcu.

Sam sem zdaj ždel v prostornem stanovanju. Nekajkrat je prenočilo pri meni par nemških častnikov, ki so se vedli povsem korektno in me gostili s toliko pogrešanimi cigaretami. A bili so molčeči in o vojni niso hoteli črhniti niti besedice. Vendar se je na njih videla utrujenost in razočaranje. Njih misli so bile nekje daleč in ko sem videl na njih prstih poročne prstane, sem vedel, kod hodijo njih misli in čemu to razočaranje. V duši so bili skrivaj siti vojne in brezmiselne moritve po prostrani Evropi.

Da bi se rešil vojaštva, sem sprejel na stanovanje dva nemška višja železniška uradnika, ki sta prišla iz Gradca, da v kurilnici in delavnici napravita red in uvedeta nemško poslovanje. Bila sta srednjih let in v obnašanju in zahtevah prav prijetna. Bila sta nacionalista, a sta ven-

dar imela dovolj razumevanja za usodo, ki je zadela Slovence. Obsojala sta obnašanje mariborskih nemškutarjev in jih prezirala, prezirala prav tako kot Slovenci sami.

Včasih smo zvečer sedeli v kuhinji in kadili cigarete, ki sta jih dobivala iz Gradca. Govorili smo o marsičem, le o vojni smo molčali, ker sta jo bila sita kakor jaz. Zlasti smo se navduševali za graško lepo okolico, ki sem jo poznal prav dobro, saj sem preživel vso svetovno vojno v nji. Mlajši, Fritz Paul je bil jako naobražen in se je zanimal zlasti za književnost, a ne samo za nemško, temveč za splošno svetovno. Ko je nekoč videl na mizi knjigo, katere avtor sem bil jaz, je bil veselo iznenaden. Segel mi je v roko in jo krepko stisnil.

»Veseli me, da sva se spoznala,« je dejal. »Tudi jaz se ukvarjam s pesništvom. Seveda, knjige še nisem izdal nobene. A kar se ni zgodilo do sedaj, se lahko še zgodi. Samo da vojna mine in bo konec teh grozot.«

Pozno v noč smo se pogovarjali in čas nam je hitro mineval, zlasti ker je bil Paul zgovoren in duhovit človek. Priznal mi je skrivaj, da se navdušuje za Heineja, čeprav ga je Hitler postavil na indeks in dal po vsi širni Nemčiji na grmadah sežgati njegove knjige. Heinejev kult je pri nemških mladih ljudeh ostal kljub preganjanju nezmanjšan. V njem niso gledali Juda, temveč rojenega pesnika, ki ga v mehki, globoko iz srca prihajajoči lirski pesmi ni prekosil noben nemški pesnik. Če je sovražil Pruse in jih bičal z bridko ironijo, je imel prav, ker so Prusi zaslužili njegovo posmehovanje. Sicer pa Prusi niso bili nikjer v Nemčiji sami priljubljeni. Bili so kos naroda, čigar stremljenje in notranje življenje je hodilo po vse drugačni poti nego Prusi v svoji zagrizeni in brutalni nadutosti. Paul jih ni trpel, kakor jih niso trpeli niti drugi, še hujši nemški naconalisti. Vedeli so, da v Nemčiji in tudi na svetu tako dolgo ne bo miru, dokler se srboritim pruskim junkerjem ne vzame vseh sredstev, ki z njimi rovarijo in podpihujejo ne samo svojih ljudi, temveč vso Nemčijo. Hitler nikakor ni samonikla veličina in svojega dela ni izvršil iz lastnega nagiba in lastne pobude, temveč se je že v začetku prostovoljno predal Prusom, ki so ga sprejeli kot zakupca svojih prevratnih in naravnost blaznih idej in naklepov.

Take in podobne misli so se skrivaj porajale v duši starejših Nemcev, ki so imeli za sabo že dobršno pot trdega življenja. A te misli so s strahom skrivali v sebi, ker so bile smrtno nevarne. Le mladina, strogo vzgojena po načelih pruskih junkerjev, se je iskreno navduševala za Hitlerjeve ideje. Te misli sem razbral v Paulovem pripovedovanju, čeprav se je v besedah in dejanjih kazal velikega hitlerjevca. Kot Nemec je bil zaljubljen v svoje nemštvo in v nadčlovečnost nemškega naroda, čeprav je smatral to nadčlovečnost le za posledico velike kulture, ki so jo Nemci dosegli tekom dolgih stoletij. Torej ni bilo čudno, da je nekega večera prav resno trdil, da je sedanja vojna pomendrala Slovence tako korenito, da v dveh letih na vsem Štajerskem in Kranjskem ne bo niti enega človeka, ki bi govoril slovensko in se smatral za Slovenca.

Posmejal sem se mu in odgovoril: »Morda bo pa le narobe res. Naš Cankar je bil velik mislec in je vam Nemcem govoril v obraz: 'Tisoč let

ste nas preganjali in nas iztrebljevali, a stojimo zdaj na še trdnejših tleh. Poizkusite še tisoč let in slovenska tla bodo tako trdna in varna, kakor danes niso niti vaša'. Torej?«

Z roko je zamahnil in me pogledal, kakor bi hotel pobrskati po mojih mislih. A rekel ni ničesar in nikoli več ni hotel govoriti o tej stvari.

Dnevi so tekli in maj se je že bližal koncu. Sedel sem v svojem zapuščenem stanovanju in čital in urejeval knjige, ki sem jih imel precejšnje število v svoji knjižnici. Zlasti so mi bile pri srcu mladinske knjige. Kar jih je izšlo v slovenskem jeziku zadnjih štirideset let, je le redko katera manjkala na polici. In večinoma vse so imele posvetilo in avtorjev lastnoročni podpis. Zato sem jih ljubil in čuval. Rad sem prebiral zapuščino ranjkega Petruške in na čisto prepisoval njegove še neobjavljene pesmi, da bi jih imel pri rokah, če bi jih bilo treba izdati. A pri vsem tem se me je včasih polastil čuden strah. Od žene in hčere ni bilo nobenega sporočila, čeprav je preteklo že toliko dni, kar je žena odpotovala. Zdelo se mi je, da ju je čas požrl, kot vojni žrtvi. Ta strah se je posebno ponoči zagrizel vame. Zaspati nisem mogel in zaman sem se poizkušal omamiti z najlepšo knjigo. Naslonil sem se na odprto okno in gledal v noč.

Ulica je bila gluha in je molčala. Le enkrat ali dvakrat je šel mimo stražnik, s puško, trdo prislonjeno ob rame. Doli iz vinotoča je udarjala svetloba; zamolkla nemška planinska pesem se je prizadevala, da bi s prisrčnim smehom planila v noč, a se ji ni posrečilo, ker so bili glasovi že pijani. V vinotoču so se shajali nemški podčastniki, kakor so se nekoč shajali jugoslovanski oficirji, ki pa niso bili nikoli pijani. Krčmar in krčmarica sta telesno ostala ista: on, debeluhar z nabitimi lici, z neprestano švigajočimi, vodenimi očmi, ki v njih ni bilo niti sence iskrenosti; ona, ženska srednjih let, črnolasa, črnooka, z židovskim obrazom in z mrzlo, neobčutno nemško govorico, ki še malo ni spominjala na mariborščino. Če sta bila ob navzočnosti jugoslovanskih oficirjev izvrstna Slovenca, sta bila zdaj zagrizena Nemca, da človek ni mogel verjeti, da sta doma iz Murske Sobote. Kadar sem videl ta dva človeka, me je vselej spreletelo nekaj mrzlega, in če sem hotel stopiti v vinotoč, me je od tega odvrnila odvratnost, ki sem jo čutil globoko v duši. Bila je mračna slutnja, da sta mi ta dva človeka sovražna in snujeta proti meni črne naklepe. Obenem se mi je zdel lokal kot skrit brlog, kjer se zbirajo nemškutarski vohuni in ovaduhi. Ta slutnja me ni varala, zakaj zavedni Kenda, stanujoč v drugem nadstropju, mi je potrdil to domnevo in me je svaril. Obenem mi je povedal, da je trgovec, čigar stanovanje je bilo v drugem nadstropju, zaupnik gestapa, a take zaupnike je imela vsaka ulica v Mariboru. Bili so naduti in nemškutarsko zagrizeni ljudje, ki jih ni bilo sram izdajati še včerajšnje prijatelje, a nam v sramoto so nosili vsi poštena slovenska imena.

Pijana pesem doli v vinotoču se je pretrgala. Iz lokala je stopila četverica vojakov, debeli gospodar pa se je glasno poslavljal od njih. Ko se je vračal, je za hip pogledal navzgor. Zamahnil je z roko in izginil v lokal.

Tišina je bila zdaj popolna, a ta tišina ni bila prijetna, temveč je bilo v nji nekaj mrzlega, sovražnega. Misel me je silila, da bi stopil v vinotoč. Prepričan sem bil, da najdem v njem tri ali štiri ljudi, ki z gospodarjem vred stikajo glave in snujejo propast bogve kateremu našemu človeku. Mogoče sem tisti človek jaz in so me zapisali z kdove katerimi grehi v svoj spisek, ki ga jutri zarana predlože gestapu.

Luč v vinotoču se je pretrgala, kakor da jo je nekdo odrezal. Tri črne postave so naglo odhitele po ulici in so se skoro stiskale k zidu. Izginile so za prvim vogalom in za njimi je ostala le še globja tišina.

5.

In v jutru tistega dne se je začelo.

Komaj sem vstal, se je oglasil zvonec. Odprl sem vrata in se začudil. Zunaj je stal mlad gospod, ki sem ga na videz poznal kot magistratnega uradnika. Videl sem ga večkrat v slovenski družbi in sem ga smatral za narodnjaka. Pozdravil je vljudno in vprašal, če je tu stanoval stotnik Lazarević.

»Seveda je,« sem odgovoril in gledal pozorno na dva vojaka, ki sta s puško oborožena stala za uradnikom. Mrzlo mi je šinilo po hrbtu, zakaj vojaka sta bila gestapovca. »Kaj bi radi od njega?«

Iz žepa je potegnil polo papirja in jo razgrnil. »Tu je zapoved vojne komande,« je rekel prav mirno. »Prišli smo, da zaplenimo stotnikovo imetje. Vse, kar ima: perilo in pohištvo. Stanovanje pa zasežemo v vojaške namene.«

Gledal sem ga in sam nisem vedel, kaj bi rekel. Vse to se mi je zdelo nesramno in umazano in da nisem slišal na lastna ušesa, bi nikdar ne mogel verjeti, da tako postopajo Nemci, ki sami trdijo, da so najbolj pošteni ljudje na svetu. Molčal sem in od presenečenja nisem vedel, kaj bi storil.

Gestapovca sta stopila bliže in me hotela na vljuden način odriniti s praga, da bi prišla v stanovanje. A nisem se hotel umakniti, ker se me je hipoma polastila jeza. Stopil sem ven na hodnik in zaprl vrata za seboj.

»Gospod,« sem zavrnil uradnika, »vi hočete storiti največji nesmisel. Stanovanje ni stotnikovo in tudi pohištvo ni njegovo. Perilo pa je odnesel s seboj, ko je šel na vojno. Dokaze pa vam prinesem takoj.«

Stopil sem v stanovanje in poiskal priznanico, podpisano od gospodarja in od njega potrjeno, da sem plačal najemnino. Hitro sem našel tudi fakture, glaseče se na moje ime in potrjujoče, da sem pri mizarski zadrugi na Viču kupil toliko in toliko kosov pohištva. Vse to sem pokazal uradniku, ki je vestno prečital list za listom in tolmačil gestapovcema njih vsebino. Razoračanje se jim je videlo na obrazu in so se v zadregi spogledovali. »Hm, richtig, alles richtig,« sta brundala gestapovca. »Eine verfluchte Geschichte, ja eine verfluchte . . .«

Uradnik mi je vrnil listine. »Pravo je na vaši strani,« je rekel. »Prav veseli me, da je tako. Oprostite, da smo vas vznemirili. A ne morem pomagati. Saj veste, služba je služba.«

»Lopova, ki je zakrivil vse to, kličite na odgovor. Nesramni ovaduh je pošteno nalagal vojno komando, vojna komanda pa je vendar resna oblast.«

Gestapovca sta odšla brez pozdrava, uradnik pa se je vljudno odkril in odhitel za njima. Drugo jutro pa je pozvonil starejši gospod, tudi magistratni uradnik. Poznal sem ga, ker sem ga nekajkrat videl v sokolskih vrstah. Bil je v zadregi in ni vedel prav, kako bi začel.

»No, ali ste tudi vi prišli plenit moje stanovanje?« sem se mu posmejal. »Čudno, da se je visoki magistrat zagnal prav vame, ko me niti ne pozna.«

»Ne, o, ne,« se je zagovarjal in videlo se je, da ga je bilo sram govoriti z mano nemško, a obenem se je sramoval govoriti slovensko, ker se je menda bal, da ga nekdo posluša na stopnicah. Zaradi tega je znižal glas in nadaljeval potihoma: »O tem ni niti govora. Slišal sem, da bo vaše stanovanje kmalu prazno. Rad bi se vselil semkaj, ker mi je to stanovanje jako všeč in pri rokah. Ali bi si ga mogel malo ogledati?«

»Česa mi ne govorite?« sem se začudil. »Kdo vam je natvezel, da se hočem preseliti? Še na kraj pameti mi ne prihaja, da bi se v teh časih selil. Vesel sem, da sem pod streho. Stanovanje je prav po mojem okusu in bedak bi bil, če bi ga zapustil.«

Trikrat je prestopil z noge na nogo in me pogledal. »Saj to je, saj to je,« je dejal. »Oprostite, gospod, vi ste Primorec, a vsi Primorci bodo morali v kratkem času zapustiti Maribor. To ni več uradna tajnost. To je že splošno znano. Prišel sem, da si pravočasno zagotovim stanovanje in bom prvi, ki se zavzemam zanj. Upam, da uvidevate moj položaj.«

»Popolnoma ga uvidevam, dragi gospod,« sem mu odgovoril. »A tudi vi morate uvidevati moj položaj. Človek, ki vas je prepričal, da sem Primorec, je idiot. Ali veste, kje je Kranjska gora? To je najlepše letovišče daleč naokrog. Nemci so ga zasedli prav tako kot Maribor. Svetujem vam, da vprašate v Kranjsko goro in tam naj pogledajo v krstno knjigo, kjer je moje ime zapisano in potrjeno.«

»Vi niste Primorec, vi ste Kranjec?« se je zavzel. »Čudno, čudno. Vaše ime — če ga človek sliši, bi prisegel, da ste Primorec.«

»Po vsem Primorskem boste pač zaman iskali moje ime, morate pač stopiti nekoliko bolj daleč. Recimo, na Francosko ali na Nizozemsko. To pa je v današnjih časih težko, dejal bi, skoro nemogoče.«

»No, no — jako mi je žal«, se je izgovarjal. »Tako sem se veselil tega stanovanja. Pa če ni nič, ni nič. Oprostite, da sem vas nadlegoval.«

Godrnjaje je odšel po stopnicah. Skozi okno sem ga videl, kako je doli na vežnem pragu nekaj okleval. A že je odločno zamahnil z roko in krenil naravnost v vinotoč. In sedaj mi je bilo marsikaj jasno in sem vedel, da je res vse tisto, o čemur mi je Kenda pripovedoval pred dnevi. Nesrečni vinotoč se mi je hipoma zazdel kot veliko pajkovo gnezdo, od

koder so bile niti razpredene po vsej ulici in morda še dlje. Kdor pa se je zapletel v tiste niti, se bo težko izvil iz njih. Obtičal bo v njih, kri mu bo izpita in še sam ne bo vedel, kdaj pride njegov konec.

Nekaj dni sem imel v stanovanju mir in nihče me ni nadlegoval. Vsak večer sem šel na postajo in čakal na edini vlak, ki je prihajal z juga. Iz njega so se usipali večinoma vojaki in trume hrvatskih delavcev, ki so odhajali v Nemčijo. A žene in hčere ni bilo od nikoder, še manj pa sporočila, da so še pri življenju. Vsak večer sem se razočaran vračal s postaje in krenil čez most v gostilno, kjer sem večerjal.

Promet v tej gostilni se ni prav nič poslabšal, temveč še celo povečal. Težko je človek našel prazno mesto in če ga je našel, je bil takoj stisnjen v gnečo, da se niti ganiti ni mogel. Nekoč je bilo prijetno tu sedeti, saj so semkaj prihajali ljudje vseh slojev in poklicev. Tudi zastopnike naše književnosti si srečeval v tem prostoru. Če si hotel poiskati znanca, pa nisi vedel za njegov naslov, bi ga gotovo in brez truda našel v tej gostilni. A zdaj ni bilo teh ljudi od nikoder več. Ves lokal je bil zaseden od nemških vojakov, med njimi pa so se smukali ovaduhi iz vrst mariborske sodrge in peli slavospeve nemški vojski in rajhu in sramotili brez konca in kraja prejšnjo slovensko upravo.

Končno je v poznem večeru prispela žena in z njo sta se pripeljali tudi hči in vnukinja. Pripovedovali sta strašne reči o razmerah v Črni gori in o poti, ki sta jo morali prevoziti iz Nikšiča do Maribora, ki je trajala ves teden. Bili sta smrtno utrujeni. Le mala vnukinja je bila razigrana, veselo se je lovila po stanovanju in iskala igrače, ki jih je bila zapustila pred dvema mesecema.

Veselje, da smo v teh nesrečnih časih zopet skupaj, je pričela kaliti skrb za življenje. Pokojnine mi nemška oblast ni hotela priznati, ker sem bil Slovenec. Reklamiral sem jo na več mestih, a povsod so zahtevali potrdilo Kulturbunda ali Heimatbunda, da sem njegov član. Ker pa tega nisem imel, so me kratkomalo odslovili. Zatekel sem se naravnost do mestnega poglavarja, ki je bil sicer na vso moč prijazen z mano, dejal mi je, da mi ne more prav nič pomagati, ker še nisem star šestdeset let in torej nimam nobene pravice do pokojnine. Zakon v rajhu je tak in tega zakona ne bodo prevrgli na ljubo mariborskim upokojencem.

»A čemu se izplačuje pokojnina drugim, ki imajo kulturbundovo legitimacijo?« sem se drznil ugovarjati. »Bili so upokojeni od jugoslovanskih oblasti prav tako kot jaz. In čemu priznava rajh njim pravico do pokojnine, a meni ne? Zdi se mi, da to ni dosledno in pravično.«

»No, to ni tako, kot si morda mislite,« se je smehljal, nato pa s prav takim smehljajem malce zlokobno vprašal: »Saj ste se prijavili v Heimatbund ali ne? No, ko dobite člansko izkaznico, dobite tudi vi pokojnino. Do tedaj pa potrpite. Če nimate sredstev za življenje, se obrnite na delavski urad. Tam vam preskrbe primerno službo, da vam ne bo težko čakati na pokojnino.«

Ubogal sem ga in odšel v delavski urad. Tam sem izpolnil nekakšno listino, potem pa so mi dejali, naj se spet oglasim čez osem dni. Čez osem dni so mi veleli, naj pridem drugi teden, drugi teden so mi ukazali, naj se oglasim spet čez osem dni. In ko sem se javil, so mi izročili izkaz-

nico, da sem brezposeln in mi veleli, naj se zglasim pri njih dvakrat na teden. Uradnik, ki je bil nekoč Slovenec, a si je zdaj na koncu svojega imena namesto črke k prišil dva gg, mi je razložil, da mi je ta izkaznica neobhodno potrebna, ker si bom z njeno pomočjo marsikod lahko izposloval podporo. Sicer pa se bo na vsak način potrudil, da mi dobi službo ali pa vsaj malo, redno podporo na račun delavskega urada.

Skrajno ponižan sem se vrnil domov, kjer sem molčal o vsem tem. Fritz Paul je prav tisti dan sprejel mojo hčer v službo v kurilnici in ji zagotovil precej dobro plačo, skrb za preživljanje je bila kolikor toliko odstranjena in upanje v bodočnost je dobilo zdaj vsaj nekaj slabotne podlage.

A že so spet vstali stari strahovi, ki je bil človek nanje že skoro pozabil. Nevidno razpete pajkove mreže so spet oživele in se spet razpredle naravnost v moje stanovanje. Po zadnjih brezuspešnih poizkusih pajek ni bil zaspal, temveč se je spet zganil in prežal, da vendarle ulovi svoj plen.

Lepega popoldneva je prišel dolg, postaren gestapovec v stanovanje. Delal se je strašno priljudnega in močno je dišal po vinu in žganju. Imel je rdeč nos in njegov pijansko dobrodušni obraz je bil ves prepleten z gubami in rdečkasto modrimi žilicami. Na videz sem ga poznal, ker sem ga nekajkrat videl v gostilni. Pripovedovali so mi o njem, da je bil pred leti sluga v nekem hotelu najnižje vrste, pa je pobegnil v Gradec, kjer je začel sedanjo, dobro plačano kariero.

Moja hči je bila še pred nekaj tedni prosila dobrodelni urad za podporo, ker ji je mož v vojnem ujetništvu in sama nima nobenih dohodkov, da bi mogla preživljati sebe in otroka. Dobrodelni urad pa je poslal v hišo gestapovca, da se prepiča o vsem potrebnem. A videlo se je takoj, da mož ni prišel le zaradi podpore, temveč iz drugih namenov. Strogo nas je popisal in se pri tem delal dobrodušnega kot največja dobričina na svetu. S svojim prijaznim obnašanjem bi bil prevaral marsikoga. A jaz mu nisem nasedel, preveč sem videl in izkusil gestapovske manire, še bolj pa gestapovsko potuhnjeno, narejeno dobrodušnost.

Mož je ostal pri nas dobri dve uri in nas moril s svojim žlobudranjem. Ogledal si je vse stanovanje in ga ni mogel prehvaliti. Pripovedoval je razne zgodbe iz svoje prakse in je do neba povzdigoval pravičnost in red nemških uradov in nam je pod nemško upravo obljuboval nebesa, ko smo se rešili iz srbskega pekla. V rajhu so vse mize bogato pogrnjene in obložene, v rajhu je sit vsak človek, samo če malo giblje s prstom.

Pokazal sem mu svojo izkaznico o brezposelnosti in mu omenil, da sem že dva meseca brez dohodka in da stradam že od tedaj, ko so Nemci zasedli Maribor. Razrogačil je oči, zmajal z glavo in pričel prepisovati izkaznico.

»V Nemčiji ne sme nihče stradati,« je važno poudaril. »In tudi vi ne boste. Še danes grem v delavski urad. In videli boste, da ne boste stradali nič več.«

Zaprl je beležnico in jo vtaknil v žep. Vstal je in se vendarle enkrat odpravil. Še pri vratih nam je zagotavljal svojo naklonjenost in nas je pozdravil z največjo vljudnostjo. Videl sem ga, ko je stopil na ulico in krenil naravnost v vinotoč.

Čez teden dni je hči dobila od dobrodelnega urada petnajst mark, ki pa jih je takoj vrnila, ker je imela že službo. Meni pa je ta urad priznal petdeset mark podpore s pripombo, da je ta znesek zadnji, ki mi ga izplačajo, ker nimam še šestdeset let in torej po zakonu nimam nobene pravice do pokojnine. Zavrnili in napotili so me na delavski urad, kamor sem hodil dvakrat na teden. A službe ni bilo nikoder in nikoli zame. Gospod z dvema »g« na koncu svojega imena, je na izkaznici potrdil, da sem se po predpisih oglasil. In to je bilo vse, kar sem dosegel na delavskem uradu.

Tisti čas se je začelo nasilno izseljevanje naših ljudi. To izseljevanje so Nemci pripravljali že delj časa in so do podrobnosti pripravili vse, kar je bilo treba, da ga gladko in v najkrajšem času izvedejo. Seznam so nemškutarji sestavljali na podlagi poročil svojih zaupnikov, ki so jih imeli v vsaki ulici. Ime zaupnikov je bilo strogo tajno in njih poročila so pri nemških oblasteh trdno in sveto držala, pa čeprav je bilo v njih polno laži. Kjer je bilo kaj nejasnega, so gestapovci posegli vmes, da je bila mera še bolj polna. V prvi vrsti je šlo za ljudi, ki so imeli nekaj pod palcem in je bil torej plen obilen, a Nemcem je bil plen dobrodošel. Iz takozvane statistike prebivalcev, ki so prišli v Maribor po letu osemnajstem, so napravili priročno kartoteko. Na podlagi poročil zaupnikov so vsakega prebivalca oštevilčili in sicer po večjem ali manjšem narodnjaštvu s številkami od ene do pet. S številko eno so bili označeni pravi Nemci, s številko dve napol Nemci, ki so si zase izmislili pridevek »volksdeutsch«, s številko tri Slovenci, ki se v preteklosti niso bavili s politiko, s številko štiri bivši Sokoli in politično in narodno zavedni slovenski ljudje, a s številko pet Slovenci, ki so bili tako veliki narodnjaki in sovražniki nemštva, da bi jih morali vreči v temnice, kratko in malo postreljati ali pa obesiti.

Številka ena in dve jim nista delali preglavic, še manj pa številka pet, ki je bila že takoj po prihodu Nemcev popolnoma likvidirana. Ostali sta le še številki tri in štiri, a najprvo so segli po številki štiri, ki so jo hoteli čim brže odstraniti, ker se jim je številka tri zdela bolj zavita in komplicirana in jim je radi tega povzročila mnogo dela. Pri odstranjevanju žrtev niso poznali nobenega usmiljenja in obzirov in če je človek od strani gledal to kulturno novodobno ljudsko izseljevanje, se mu je zdelo, da se je nenadoma znašel v dobi starih Asircev in Babiloncev, ki ženejo premagane Izraelce kot sužnje na bregove Evfrata. Prve poizkuse so napravili pri belem dnevu. Oboroženi gestapovci so se na kamionu pripeljali pred hišo, kjer je stanovala žrtev. V dveh, treh besedah so ji povedali, naj tekom pol ure spravi v kovčke toliko prtljage, kolikor jo more nesti. Ljudi se je seveda polastil silen strah in še večji obup. Letali so po stanovanju in iskali, kar naj vzamejo s sabo, a so bili tako zmedeni, da včasih niso našli ničesar. Pol ure je minulo in gestapovci so jih silili vedno bolj, naj se požurijo. A ko so ljudje še vedno iskali po oma-

rah, so jih prijeli in siloma pririnili iz hiše. Naložili so jih na kamion in se še zmenili niso za ljudi, ki so se zbrali pred hišo in glasno protestirali. Med jokom otrok in jadikovanjem in vpitjem se je kamion spustil v dir in je obstal nedaleč pred drugo hišo, kjer je natovoril nove žrtve. Ko je bil poln, je zavozil čez pontonski most in se je ustavil na dvorišču meljske vojašnice, kjer so ga izpraznili in ljudi zaprli v kleti, nastlane z umazano slamo, ki je bila polna mrčesa. Kamion pa je že spet oddirjal v mesto na lov za novimi žrtvami.

A že prvi dan je v mestu zaradi tega nastal škandal, ki ga nemške oblasti niso mogle gledati z mirnim očesom. Prebivalstvo se je zgražalo nad tem barbarskim početjem in ga obsojalo z glasnimi besedami na ulicah. Kjerkoli se je kamion ustavil in so gestapovci tovorili moške in ženske, otroke in bolnike, se je takoj nabrala truma ljudi, ki niso bili tiho, temveč z rezkimi besedami obsojali tak postopek z ljudmi. In ko se je zgodilo, da so gestapovci prinesli iz hiše onesveščeno mlado žensko in jo trdo položili na kamion, se ljudje niso mogli več vzdržati. Tesno so se prerinili k avtomobilu in pričele so padati grozeče besede. Gestapovci so jim zaman prigovarjali, naj bodo tiho. Ljudi se je pričela polaščati besnost, pesti so se dvignile, ostre besede so letele proti gestapovcem, ki so osupnjeni gledali na ljudi, do sedaj ponižne in v strahu trepetajoče pred njimi. Vendar jim ni bilo po volji, da pride do skrajnosti. Zato so se naglo odpeljali, a ljudi niso več lovili in selili pri belem dnevu.

Zato pa so ponoči brez nevšečnih incidentov praznili stanovanja. Po mestu je nastala panika. Nihče se ni zdel varen v svojem domu. Ponoči je človek vsak hip pričakoval, da se zdajci črni kamion ustavi pred hišnim pragom in gestapovci potrkajo na duri. Skoro vsak je že imel zavezano culo z najpotrebnejšim perilom, ker drugega ni smel vzeti s seboj. Skoro vsak se je že poslovil od znancev in od najljubših stvari v stanovanju, ki jih bo moral zapustiti in jih morda ne bo videl nikoli več. In starcu so se krčile pesti in iz ust so mu vrele do sedaj nepoznane kletve. Vse življenje je skoparil in stradal, da si je za starost postavil udobno hišico, kjer bo v miru preživel zadnje dni. A morda ga že nocoj odženejo v siromašnost in bedo. Z malimi vnuki vred ga nekje v nepoznani deželi postavijo na cesto, kjer nemara pogine od lakote.

Vse mesto je trepetalo. Če je znanec na ulici srečal znanca, se je čudil, da ga še vidi. Bežal je mimo njega, ker se je zdaj brat bal brata. Noči so bile nemirne in spanca ni bilo od nikoder. In če so se trudne in skeleče oči zaprle, je človeka hipoma prebudil ropot kamiona, ki je kakor črna pošast drvel po ulici in požiral ljudi, da jih izvrže v kleti meljske vojašnice.

Hiše so bile trdo zaprte in zapahnjene, kakor da bi zapahi človeka varovali pred pošastjo, ki je povsod prežala nanj. A zapahi so se kakor treščice prelomile, če je gestapovec brezobzirno potrkal na duri. Krika in vika zdaj ni bilo slišati nikjer več. Kjer se je kamion ustavil, so ljudje vstali tiho in pograbili že pripravljene borne culice. Mirno, brez besed in obotavljanja so šli za oboroženimi tujci, le oči so se jim svetile v čudnem blesku.

Pozno v noč sta prišla Fritz Paul in njegov tovariš domov. Bila sta razburjena in sta stopila naravnost v kuhinjo. Povedala sta, da je Nemčija začela vojno z Rusijo in da so nemške čete že vdrle čez mejo. Ta vest je presenetila vsakogar, ker je Nemčija še včeraj hlinila največje prijateljstvo do Rusije. V prvem trenutku nisem mogel verjeti, a ker sta me Nemca prav resno prepričevala, sem naposled verjel.

»A kaj bo zdaj?« sem vprašal, ker v silni radosti nisem vedel, kaj bi govoril. Trdno sem prikrival to radost, ker je pred Nemcema nisem smel pokazati.

Paul je bil vedno velik optimist. »Mnenja sem, da bo Nemčija z lahkoto prebrodila to novo vojno,« je dejal. »V dveh tednih bomo v Moskvi. Revolucija bo izbruhnila po vsej Rusiji, ker so ljudje že davno siti boljševiške diktature. In potem bo zavladal mir, ker Anglija se sama ne bo mogla upirati, saj bo vsa Evropa ležala Nemčiji pod nogami.«

Toda tovariš mu je ugovarjal. »Kamerad, motiš se. Rusije ne poznamo in ne vemo, kaj je počela teh dvajset let, ko se je skrbno zapirala pred Evropo. Za Nemčijo bo ta vojna veliko zlo, ti rečem, prijatelj, tega zla pa ne bo mogla zatreti v dveh tednih in niti ne v dveh mesecih. Pa naj bo, kakor hoče, žrtve vendarle bodo padale in te žrtve bodo hude.«

Že dolgo sta se prerekala, a ju nisem poslušal. V meni je pela le ena pesem in vsa ta pesem se je izlivala le v eno upanje: Rusija. Hipoma je bilo pozabljeno vse gorje zadnjih mesecev, pozabljena sramota in poniževanje, ki ga je moral pretrpeti naš narod. Obupovanja ni bilo več, pred človekom je spet vstalo novo življenje, ki je bilo lepše kot življenje za njim. In veliko, bleščeče upanje se je smejalo vsepovsod, kamor je človek le pogledal. Maščevanje prihaja, strašno maščevanje za sramotne dni, ki jih bo zdaj čez noč konec.

»Rusija ... Rusija«, je pelo v meni vso noč, da nisem mogel zaspati. »Rusija, ki nas bo maščevala.«

Zjutraj sem šel v mesto. Srečeval sem množice nemških vojakov, ki so mrzlično hiteli vsi v eno smer. Ulice so bile polne naših ljudi in slovenske govorice. Kjerkoli sta se srečala dva znanca, sta se veselo pozdravila in se posmejala. Tesno sta šla drug mimo drugega, dregnila se s komolcem in si rekla tiho, da ju ni nihče slišal: »Rusija ...«

»Rusija«, je pelo tudi v ljudeh, ki so jih gestapovci nakladali na črni kamion in jih zvažali v meljsko vojašnico. Nesrečneži zdaj niso jadikovali in tarnali. Z odkritim posmehom so gledali oboroženim gestapovcem naravnost v oči, ironično so sekali besede mladim, nezrelim nemškutarjem in nemškutaricam, ki so uradovali v vojašnici in jih z vsemi podatki zapisovali v bogve koliko registrov in jim odvzemali denar in vse dragocenosti. Mirno in s posmehom so delali vse, kar so jim ukazovali. Le na ustih jim je bil utisnjen odgovor, ki pa je zdaj še molčal. »Le dajte, rablji, in učite nas, kako bomo čez nekaj dni delali z vami. Maščevanje bo prišlo za vaše hudodelstvo!«

Srečal sem transport, ki so ga vojaki z nasajenimi bajoneti gnali na glavni kolodvor. Moški, ženske, otroci, starci, izobraženci in delavci — vse je bilo pomešano, a vendar se je vse skladalo v enotno celoto: v slovenski narod. Na ulici se je hipoma zbralo veliko ljudi. Vse je pozdrav-

ljalo in odzdravljalo in mahalo z rokami. Vojaki niso mogli storiti nič drugega, kakor da so priganjali ljudi k čim večji naglici. Čeprav nihče ni vedel, kam ga ženejo in kakšna usoda ga čaka v nepoznani deželi, vendar nikjer nisem zapazil žalostnega obraza. Beseda »Rusija« je ležala na vseh jezikih, a je morala ostati za zdaj še neizrečena in se je skrivala le v pozdravu: »Na svidenje!«

V sredini se je stiskala desetorica mladih fantov, ki so peli z ubranimi glasovi:

»Oj, zdaj gremo, oj, zdaj gremo,
nazaj spet pridemo...«

Ker se je vojakom pesem zdela jako žalostna in prav nič nevarna, so jih pustili v miru. Fantje pa so se muzali in gledali po ljudeh, kjer jim je marsikdo ploskal. Mislili so vsi na Rusijo in peli, peli...

»Oj, Jože na konj' sedi
in bridko sabljo v roč drži...«

Ves sprevod je kmalu utonil za ovinkom. Ljudje pa so se molče razšli po sosednjih ulicah. A zaradi odhoda tega transporta se meljska vojašnica ni prav nič izpraznila. Vso noč je črni kamion letal po mestu in grabil žrtve, ki so bile na vrsti. Vsak dan je na postajo odšel nov transport, ki ga je vlak odvedel naravnost v Srbijo, menda v taborišče pri Arandjelovcu. A čudno: kljub neprestanemu izpraznjevanju mesto ni hotelo izgubiti slovenske podobe. Še vedno je po trgih in ulicah zvenela le slovenska govorica, ki je nemško vojaštvo, še manj pa nemškutarska sodrga ni mogla prevpiti. Še celo po uradih, kjer so zdaj sedeli nemškutarski uradniki in uradnice, ki so bili včeraj še navadni rokodelski pomočniki, šivilje ali natakarice, ni bilo nič bolje, ker je naš človek trdovratno govoril le slovensko, pa čeprav je znal nemščino bolje nego uradnik, ki je še včeraj krpal njegove raztrgane čevlje, ali pa uradnica, ki mu je še snoči v zakotni gostilni nosila vino na mizo.

V junijskih dneh se je prikazalo v mestu nekaj hrvatskih vojakov v jugoslovanski uniformi in s hrvatsko kokardo na čepici. Bili so oholi in niso nič govorili z našim človekom, ker jim je bilo skoro gotovo prepovedano. A vendar je moral biti med njimi nekdo, ki je izdal vzrok, zakaj so prišli v Maribor. Bila je delegacija, poslana iz Zagreba, da se z mariborskimi oblastmi dogovori zaradi transportov izseljenih Slovencev, ki so jih Nemci hoteli poslati na Hrvatsko. Nemške oblasti so zahtevale, da morajo Hrvati sprejeti nič manj kot trideset tisoč Slovencev, ki jih bodo Nemci izgnali iz Maribora in okolice. Hrvatom to ni bilo nič kaj všeč, a vendar so morali skloniti glavo, ker svojim gospodarjem se niso upali in smeli upirati, še manj pa ugovarjati. V njihovih očeh je bil Slovenec prav tako manjvreden kot Srb, v obeh pa so videli spotiko in oviro, ki jim je zapirala pot do njihove »nezavisne« države. Pobratili so se z Nemci in to pobratimstvo jih je skrivaj peklo in brutalno preganjanje Slovencev jim je budilo slabo vest, ki so jo hoteli udušiti s tem,

da so tudi sami pričeli preganjati Slovence. A zdaj jim je veliki zaveznik preprečil tudi to in jih prisilil, da so morali v svoje okrilje sprejeti novo armado trdno jugoslovansko orientiranih ljudi, ki so jih kulturno in napredno visoko nadkriljevali. Tudi Slovenci so zamrzili Hrvate, ker jih niso smatrali samo za državne, temveč tudi za narodne izdajalce. Torej se niso prav nič veselili, da pridejo na Hrvatsko, temveč so si želeli priti v Srbijo, kjer bi živeli kot enaki z enakimi.

Komedija in očitna goljufija, ki so jo Nemci uprizorili z upisovanjem v štajerski heimatbund, sta postajali vedno bolj očiti. Jasno je že bilo, da vanj ne bo sprejet nihče, ki ni Nemec ali vsaj napol Nemec. Vsi drugi prebivalci bodo brezpravni in ne bodo imeli nikjer zaslombe in jih ne čaka nič drugega kot nasilna izselitev. Ljudje so spoznali vse to, a vendar niso izgubili dobre volje in so mirno čakali, kdaj jih zadene usoda in kdaj pridejo na vrsto. »Štajerski gospodar« je javno zanikal vse vesti, ki krožijo po deželi in inozemstvu zaradi izseljevanja štajerskih in kranjskih Slovencev. Grozil je z najhujšimi kaznimi vsem tistim, ki razširjajo take vesti. Iz Štajerske je bilo izgnanih le nekaj slovenskih prenapetežev, a vse drugo prebivalstvo živi v miru in v največjem zadovoljstvu v državi, ki jih je osvobodila iz srbske sužnjosti.

Zastopniki slovenske književnosti in umetnosti so se že pred prihodom Nemcev razpršili kot ovce pred volkovi. Le Danila Gorinška in Antona Mohorja sem še včasih videl. A tudi ona dva je zajela meljska vojašnica. Nekega dne sem na mostu srečal mladega, nadarjenega pesnika samouka, Milana Jerota. Začudil se je, da me vidi še svobodnega in brezskrbnega. Zavila sva v njemu dobro znano gostilno, kjer so še točili nekdanje dobro štajersko vino. Stisnila sva se v kot, da v miru in neslišano pretreseva dogodke, ki so se dogajali okrog naju.

Jerot je skrušen izpovedal, da je prestopil v vrsto napol Nemcev. Bil je prisiljen, ker bi bil drugače popolnoma propadel. Sicer pa pri tem ni goljufal svoje vesti in ne svojega naroda. Priznal je samo resnico, da je bil njegov oče trd Nemec, ki ni znal niti ene slovenske besede.

»Če imam telo od Nemca, imam ime in dušo od matere,« je trdil. »Ali naj gremo vsi? Nekaj nas mora ostati, ker drugače res propade ves narod. Kljubovati moramo nalašč in odbijati vse udarce. Štajerska je zdaj poleg Gorenjske popolnoma odrezana od Kranjske. Razen nebodigatreba »Štajerskega gospodarja« zdaj nimamo nobenega slovenskega lista in ga najbrž tudi ne bomo imeli. A vsaj eno revijo si moramo priboriti. Za gmotna sredstva nama ni treba skrbeti. Preskrbiva si jih več kot dovolj. Glavno je, da si za izdajanje preskrbiva dovoljenje od nemških oblasti. To pa je težavno in bi morala stvar z vso politično pretkanostjo dobro premisliti, kako naj začneva, da nama bo uspeh zagotovljen.«

In sva do pozne noči pila in ugibala. Izmislila si nisva nič pametnega in sva sklenila, da se čez teden dni zopet sestaneva in med tem vso zadevo premisliva. A videla se nisva več, ker so naju dogodki prehiteli.

Brivec, bosanski Hrvat, ki je imel v hiši vinotoča poleg svoj salon, mi je drugo jutro skrivaj povedal, da so sinoči nepoznani ljudje poizve-

dovali po meni in se informirali o meni tudi pri njem. Pri tem je večkrat padla beseda »strogo naroden«, ki ne pomeni zame in mojo družino nič dobrega. Brivec se je zavzel zame in je izpovedal o meni le dobro.

»A kje je bil ta informativni sestanek?« sem ga vprašal. »No, pa saj ni težko uganiti. Pajek, ki tam prede najhujše mreže, se bo nekoč zapletel vanje. Samo povejte mu, da ni še vseh dni konec.«

Segel mi je v roko in se pomenljivo nasmehnil. Bil je mož, ki ga človek težko pozabi in mu je hvaležen za vsako novico, ker ve, da je ta mrvica prišla iz srca.

V stanovanju sem našel gestapovca, tistega, ki se je delal tako prizadevnega in je dišal po vinu in žganju. Ko me je zagledal, me je pozdravljal kot najljubšega znanca. Gosto kakor ploha so mu besede lile iz ust, ko mi je zagotavljal, da je po njegovem posredovanju zame že preskrbljena služba pri železnici. In sicer imenitna služba na glavnem kolodvoru, v ekspeditu samem, kjer bom videl teči le med in mleko. Prišel pa je, da izvrši še majhno, nepomembno formalnost: da popiše vse, kar je v mojem stanovanju. Pustil sem ga, da je popisoval, verjel pa mu nisem ničesar. Vedel sem, da popisuje moje imetje iz vse drugačnih nagibov in vzrokov, a ugovarjal mu nisem. Umaknil sem se v sobo, ki jo je bil že popisal in napolnil z gostim cigaretnim dimom.

Takoj za njim je prišel mil in drag znanec, Albin Močnik, vodja in propovednik slovenske sekte adventistov. Poznala sva se že dalj časa, še takrat, ko je bival v Beogradu in je bil urednik revije »Preporod« in »Življenje in zdravje«. Zaradi živčne bolezni se je preselil v Maribor, da se nekoliko opomore, a vojna ga je zatekla in mu prekrižala vse lepe načrte. Ušel ni zasledovanju gestapovcev, imeli so ga mesec dni zaprtega v meljski vojašnici in so ga hoteli izgnati v Srbijo. A nazadnje se mu je vendar posrečilo, da so ga izpustili. V dobro so mu šteli to, da je bila njegova soproga Nemka in da je on sam Trboveljčan. Predvčerajšnjim je prišel domov, a je našel tam ženo živčno popolnoma uničeno. Strah in skrb za moža sta jo spravila iz ravnovesja in šele moževa vrnitev jo je nekoliko pomirila, da se ni bilo treba bati najhujšega.

Močniku se prestano trpljenje ni poznalo prav nič na obrazu. Le lasje so mu malo bolj osiveli, še to tako, da je človek komaj opazil. Mirno in brez najmanjšega razburjenja je pripovedoval, kaj so vse počenjali z njim in o mukah, ki jih morajo ljudje trpeti v vojašnici. Po vsem njegovem obrazu je bil razlit tih smehljaj kakor vedno, ko je govoril. Glas mu je bil krotek in mil, da je kakor pesem šel človeku do srca. Posebno, če je govoril o svoji veri, je ta glas zvenel tako ubrano in skladno, kakor da prihaja naravnost z uglašenih strun. Oči so se mu smehljale v dobrotnem, otroškem blesku. Močnik je v duši ves gorel za svojo vero in prepričanje in bi z vedrim srcem dal življenje za to vero. Med Slovenci je imel še precejšnje število resnično vnetih privržencev, ki so gledali nanj in ga ljubili.

Z mano je rad razpravljal o vsem mogočem. Dejal je: »Domovina je skala, ki je nanjo postavljena naša ljubezen že iz otroških let, a te skale ne more prelomiti niti samosilnik, pa čeprav ima vse moči hudodelca.«

Pri vratih se je ustavil še za trenutek. Podal mi je roko in rekel: »Obiskal sem vas, ker mi nekaj pravi, da ste zdaj vi na vrsti. Naj se zgodi karkoli, vedno mislite na skalo, ki je nanjo postavljena vaša ljubezen iz otroških let. In ker je to ljubezen iz otroških let, je čista in vas ne bo prevarala nikoli.«

Ko je odšel, se mi je zdelo, da sem izgubil nekaj lepega, nekaj resničnega, česar ne bom našel nikoli več. Do večera me je trla žalost in neprestano sem moral misliti na človeka, ki nikakor ni spadal v naš čas.

Zvečer mi je Fritz Paul prinesel dekret, da sem zopet sprejet v železniško službo, ki sem jo bil pustil skoro pred dvajsetimi leti. Vrli Gradčan se je trudil in potil pri raznih instancah, da mi zagotovi eksistenco. Bil sem mu hvaležen za trud, ker me je rešil gmotnih skrbi. Vendar nisem bil njegovega sporočila posebno vesel. V duši mi je nekaj govorilo, da je vse to prišlo prepozno, ker je moja usoda že dopolnjena in ker bom moral stopiti na pot, po kateri so pred mano odšli že tisoči.

Sedel sem na balkonu in gledal v poletno noč, ki je črna in brez zvezd ležala nad Mariborom. V nedoločenih, skoro nevidnih obrisih se je nad mestom dvigala Kalvarija, ki se je v temi kazala kakor kup razvalin. Iz vinotoča v pritličju je zamolklo prihajalo nerazločno pijano vpitje in ženski smeh.

Med črnino na nebu se je pokazala zvezda, v magdalenskem parku se je oglasila sova. Ni hotela utihniti, temveč je pela z vso vnemo, kakor da odgovarja rezkemu ženskemu smehu.

6.

Tisto noč sem malo spal in če sem za trenutek zadremal, so me pričele mučiti neprijetne sanje. Skozi nezagrnjeno okno sem videl, da se je na vzhodu začelo že daniti in doli na dvorišču je že spet zapel petelin, ki je sameval v vrataričnem kurniku. Mukoma sem vendarle zaspal, a prebudil sem se nenadoma, zakaj zazdelo se mi je, da je nekdo prišel na hodnik in s trdimi koraki hodi po njem. Skočil sem s postelje in pogledal ven.

Luč je gorela na hodniku in prvo, kar sem zagledal, je bila moja žena, oblečena samo v spalno srajco, je slonela ob zidu in tiho jecala. Pri vratih pa stala dva vojaka. oborožena s puško in s čelado na glavi. Spoznal sem, kaj pomeni njun prihod: to spoznanje me ni prav nič razburilo. Stopil sem k vojakoma in ju mirno vprašal, kaj želita.

Vojaka sta trdo udarila s puškinim kopitom ob tla. »Prišli smo po vas«, je rekel starejši. »Pol ure imate časa, da poberete najpotrebnejše stvari, kolikor jih morete nositi. A povem vam, da se mudi. Kamion že čaka v sosednji ulici. Torej le hitro na delo.«

Žena je zajokala, hči je pritekla vsa prestrašena iz sosednje sobe. A kmalu sta se pomirili, kakor da ju je pred vojakoma sram. Mirno sta začeli polniti kovčke, vojaka pa sta stala poleg in skrbno z očmi pregledovala vsako stvar, ki je izginila v kovček. Stopil sem v sobo, da

rešim nekaj rokopisov, ki so mi bili posebno pri srcu. Odprl sem mizni predal in segel po papirjih. Že je bil poleg mene vojak. Porogljivost mu je ležala na nabreklih licih, ko me je odrinil od mize.

»Proč roke!« je velel osorno. »Dovoljeno vam je vzeti le obleko in perilo. Vse druge stvari pa pustite v miru, ker so zaplenjene in jaz pod prisego odgovarjam zanje.«

Gledal sem po knjižnih policah, kjer so lepo zložene stale moje najljubše prijateljice — knjige. Srce se mi je stisnilo od bolečine, ko sem jih gledal in sem vedel, da jih ne vidim nikoli več. Hotel sem vzeti s seboj le tistih nekaj knjig, ki sem jim bil avtor. Razložil sem to vojaku in mu pri nemškem bogu prisegel, da v knjigah ni nič nevarnega in da imajo le osebno vrednost.

»Ne,« je dejal kratko. »Rekel sem vam že, da pustite tiste stvari tam, kjer leže. Pobrigajte se za kaj drugega, kar je bolj važno, in požurite se! Čas beži.«

Pogledal je na uro in zagodrnjal. Šel sem v kuhinjo in našel na kredenci vezan rokopis moje Gorske romance, obsegajoče dvesto erotičnih pesmi, ki sem jih v najlepših urah napisal v zadnjih desetih letih. Bil mi je drag in hotel sem ga rešiti, pa naj se zgodi karkoli. Vojak je bil kakor senca za mano. A urno sem snel lepo vezan prt z mize in ga bliskoma vrgel na rokopis. Nenadno sem ga zamotal v prt in ga odnesel na hodnik. Tam pa sem ga vrgel v kovček. In srečno sem ga rešil.

Vojak je zapečatil jedilno shrambo. Razgrnil je po mizi zapisnik, kjer je imel natančno popisano vso mojo imovino. Čital je vse naše osebne podatke in vse stvari, ki so bile v stanovanju. Podpisati sem moral zapisnik. Seveda, prečitati ga nisem mogel, ker ni dovolil. Na koncu je bila rubrika, kjer so bili uradno navedeni vzroki mojega izgnanstva. Rubrika je bila tesno popisana, a je nisem utegnil prebrati. Le to sem videl, da je bila na koncu z velikimi, debelimi črkami napisana beseda »Tschitsche«, opremljena s tremi klicaji in trikrat podčrtana. Na glas sem se zasmejal. Ker mariborski nemškutarji niso vedeli drugega vzroka, da se me znebijo, so me proglasili za Čiča.

»Čemu se smejete?« me je vojak vprašal in je nagrbančil čelo.

»Kar tako, ker se moram čuditi, kako so Nemci dobro podkovani v zemljepisu«, sem odgovoril mirno. »Ali morda veste, na katerem koncu naše zemlje je Čičarija?«

»Ne vem in me tudi prokleto malo briga«, je zarobantil skoro užaljen.

Užigal sem na štedilniku plin in pristavil lonec, da si za slovo skuham močne kave. Čutil sem, da so mi živci vendarle pričeli nekam popuščati in treba jih je bilo podkrepiti. Vojak ni rekel ničesar. Vtaknil je zapisnik v nekakšno torbo, ki mu je visela ob strani. Vprašal sem ga, ali ima v zapisniku navedene tudi moje rokopise in knjige.

Zmajal je z glavo: »Kam pa pridemo, če bi zapisovali tudi take nepotrebne stvari,« je dejal. »Ne bojte se! Ko pride čas, dobite vse nazaj. Ničesar vam ne bo zmanjkalo.«

Šel je iz kuhinje, a je iz hodnika vsak hip pogledal, kaj počenjam. Nisem se zmenil zanj nič več, temveč sem mirno nalival vročo kavo

v skodelice in jo poželjivo srebal. Zunaj na hodniku sta bili žena in hči že napolnili kovčke in zavezali nekaj cul. Paul je stopil iz svoje sobe in gostil oba vojaka z žganjem. Videl je, da prtljage ne bomo mogli nesti do kamiona sami. Zaradi tega je šel ven, da nam poišče voziček in človeka, da nam pelje stvari do kamiona, ki nas je že čakal na radvanjski cesti. Srečno je našel oboje in znesli smo prtljago na ulico. Hčerka pa je Paulu skrivaj izročila vso zlatnino, da jo čuva in jo ji pozneje vrne, ko pride čas za to. Paul je bil razburjen, ker je videl zdaj na lastne oči, kako Nemci delajo z ljudmi, ki jim niso storili prav nič žalega. Bil je bled od ogorčenja in sam ni prav vedel, kaj nam naj reče in s čim nas naj tolaži. Samo to nam je zagotavljal, da še predpoldne obleze vse oblasti in se z vsemi močmi zavzame, da nas izpuste iz meljske vojašnice in se vrnemo domov. Vedel sem, da bo ves njegov trud zaman.

Mala vnukinja Bojka je še vedno trdno spala. Morali smo jo zbuditi in napraviti, ker sta nas vojaka hotela že s silo poriniti iz stanovanja. Dekletce si je zaspano melo oči in se na vso moč čudilo, zakaj smo jo prebudili iz najlepšega spanja. A ko je zagledala vojaka, se je zbala za svoje igrače. Tam v kotu je stal njen voziček. Pod belo, s čipkami obrobljeno odejo je spala njena punčka. Punčko pa so stražili medvedek, psiček, mačica, palček in črn zamorček. Krog vozička so bile razvrščene igrače in bilo jih je toliko, da mali Bojki ves dan ni bilo dolgčas, ko se je igrala z njimi. Zajokala je na glas in se vrgla na svoje igrače, da jih brani. Vojaka sta bila menda navajena takih prizorov. Osorno sta nas pogledala in velela: »Niti sekunde več se ne bomo zadrževali. Vzemite otroka in hajdi!«

Siloma sem dvignil Bojko v naročje. A otepala se je z rokami in ni hotela od svojih igrač. Hotel sem jo tolažiti z najlepšimi besedami, a besede mi niso šle z jezika.

»Le pusti igračke, Bojka,« sem naposled rekel vnukinji, »Saj se kmalu vrnemo. Nemci so dobri ljudje. Ta dva vojaka ti bosta čuvala igračke. Nič se jim ne zgodi. Le meni verjemi.«

A Bojka je ihtela, kakor so tista leta ihteli milijoni otrok. Naglo sem odnesel otroka iz stanovanja in ga izročil materi. A Bojka se še ni umirila. Solze so ji tekle po licih in tresla se je po vsem telesu. »Nemci so mi vzeli igračke,« je ponavljala kakor v mrzlici.

Naložili smo na voziček našo prtljago, a voziček je bil premajhen in z obema rokama sem moral tiščati cule in kovčke, da niso zdrknili na tla. »Vorwärts!« se je vojak zadrl in fantič je potegnil na vso moč. Še enkrat smo se ozrli po hiši, kjer smo preživeli toliko žalostnih ur. Videli nismo nikogar. Le v prvem nadstropju se je skozi okno sklanjala soproga profesorja Bračuna, ki je že davno izginil iz mesta, ker se mu je studilo početje mariborskih nemškutarjev. Gospa je bila Nemka, a naš človek. Mahala nam je v slovo z robcem in jokala.

»Bog s teboj, duša zlata«, sem ji odzdravljal. »Ti si edina, ki žaluješ za nami. Ko se vrnem, bom znal ceniti tvoje sočutje.«

A bila ni ona edina, ki je gledala naš odhod. Izza vogala se je prikazala močna, črnolasa in črnooka ženska. Bila je lastnica vinotoča.

Škodoželjno se je posmehnila in je stopila na prag vinotoča, da nas bolje vidi in da do konca užije ta trenutek, ki si ga je nemara že dolgo želela in vsak dan pričakovala.

»Vorwärts!«, se je vojak zadrl v drugič in cepetnil z nogo. »Vorwärts!« je ponovil njegov tovariš s še hujšo jezo. In odšli smo in se nismo več ozrli.

A že pri ovinku je prtljaga začela siliti na tla. Napeti sem moral vse moči, da sem jo zadržal na vozičku. Ker je bil fantič slaboten, je le težko vlekel in moral sem mu pomagati. A komaj sta petkrat prestopila, je bil dobršen del prtljage na tleh in morala sva jo vnovič naložiti.

»Vorwärts!« sta kričala vojaka in prestopala z noge na nogo.

Minila me je potrpežljivost. Zarobantil sem in zaklel, kot je navada v mojem rojstnem kraju tam daleč pod Prisankom. Vojaka sta me srepo pogledala in stopila še bliže. »Kaj ste rekli?« me je nahrulil oni, ki se me je držal že vse jutro. »Zdi se mi, da se hočete nekaj upirati. Rečem vam, da se čuvajte.«

»Cepec!« sem mu odgovoril v borovškem jeziku. »Ali ne vidiš, da ne morem nikamor? Rajši pomagaj, saj ti čelada ne bo padla z nadčloveške buče, ako mi pomoreš.«

»Maul halten!« je zarjul nad mano. A vendar se je obrnil in se lotil moje žene. Zgrda jo je hotel spraviti naprej. A žena mu je pokazala od revmatizma znakaženo in otečeno koleno. »Pustite nas v miru in imejte vsaj malo obzira do bolnih ljudi. Saj pojdem in se prav nič ne upiram. Pojdem pa tako, kot morem.«

Na pločniku se je ustavilo pet delavcev, ki so šli na jutranje delo. Nekaj časa so nas molče gledali, nenadoma pa je eden izmed njih pritekel k meni in mi pomagal, da sva prtljago spravila na voziček. »Prokleta svojat napihnjena!« je godrnjal. »Kdo jo je klical? Ostala naj bi tam, kjer jo je mati nasrala . . .«

Prtljaga je bila spet na vozičku, s fantičem sta jo varno odpeljala proti kamionu, ki je kakor črna pošast stal pod drevjem pri železničarski nabavljalni zadrugi. Bilo je še rano, zato je bilo le malo ljudi na cesti. Le kraj kamiona se je nabrala truma radovednežev. Delavec je spretno zmetal našo prtljago na vozilo, dvignil mojo ženo na kamion in se od nas poslovil.

»Le nič strahu«, je dejal. »Grdo morate odhajati, a vrnitev bo lepša. In tedaj bomo popili liter najboljšega!«

Segel nam je v roko in naglo odšel. Kamion, ki je bil prenatrpan od ljudi in prtljage je zdrvel po ovinkih do pontonskega mostu, preko njega in še preden smo se zavedli, se je že ustavil na dvorišču meljske vojašnice. Zdaj je vsak moral znositi svojo prtljago po stopnicah v prvo nadstropje, kjer jo je pregledovala posebna komisija, katere člani so bili mariborski nemškutarji. Govoriti so morali z nami slovensko, ker nismo hoteli znati nobene nemške besede. Videlo se jim je na obrazih, da so že pošteno trudni, prtljago so le površno pregledali in nas poslali v poseben prostor. Tam je stolovala precej čedna in mlada ženska s prijaznim obrazom in lepimi očmi. Pomagala sta ji dva moška, ki sta nam

pretipala žepe in pobrala iz njih vse, kar je bilo kaj vrednega. Denar in dragocenosti so se na kupu zbirali pred lepo žensko, ki je malomarno in površno zapisovala v debelo knjigo.

»Le brez skrbi izročite ves denar«, je priliznjeno govorila. »Marke vam zamenjamo v dinarje. Tam doli, kamor pridete, jih nikjer ne boste mogli zamenjati in jih boste morali kot ničvredne zavreči. Posebno pa vas opozarjam na hranilne knjižice. Z mirnim srcem mi jih zaupajte, ker bodo tu najbolj varno shranjene. Tam doli bodo brez vrednosti, saj veste, da vam bodo zaplenili vse. Ako torej samim sebi hočete dobro, ne prikrivajte denarja, še manj pa hranilnih knjižic.«

In bila je večina, ki je verjela sladki ženski. Česar moška nista našla v žepih, so našle ženskine lepe besede v skrivnih, dobro prikritih prostorčkih. Zatajeni denar in še bolj zatajene hranilne knjižice so hipoma ležale na mizi pred žensko, ki jih je z največjo naglico zmetala na kup. Kot odkupnino za vse to premoženje pa je vsakemu izročila petsto dinarjev, ostali znesek pa je zapisala na košček papirja brez vsakega potrdila in podpisa.

»Ta vsota vam bo izročena pri odhodu prav pri vratih«, se je zadovoljno muzala. »Zdaj pa pojdite v sosedno sobo. Tam boste opravili še nekaj formalnosti.«

Izropani, s petsto dinarji v žepu, smo kot berači stopili v sosedno sobo. Tam so še enkrat zapisali naše osebne podatke in nam na listek pritisnili številko kleti, kjer bomo na slami vse dotlej, dokler nas ne zrinejo v transport. Pograbil sem najtežji kovček, da ga ponesem v klet, ki mi je bila odkazana. A že na stopnicah sem srečal narednika, ki se mi je zdel še precej prijazen in dobrodušen. Vljudno sem ga vprašal, kam naj se obrnem, da pridem do svoje kleti.

»Nikamor ne greste«, mi je odgovoril zares prijazno. »Transport odide opoldne in vi vsi ste prideljeni temu transportu. Pojdete pa v Slavonsko Požego, a ne v Srbijo. Znosite prtljago na dvorišče, da jo avto odpelje na postajo.«

Njegove besede so me iznenadile in v duši mi je odleglo. Vsaj življenja v vojašnici nam ne bo treba prestajati, prihranjene nam bodo muke, ki so jih morali tisoči in tisoči trpeti. Še nekaj ur — in za nami bo mariborska močvara, za nami bo sramotno poniževanje, ki smo ga morali s stisnjenimi zobmi trpeti. Nekje tam doli začnemo novo življenje, ki bo sicer beraško, bo pa vendar človeško življenje.

Šel sem nazaj in znosili smo prtljago na dvorišče, kjer smo čakali med vrvečo množico uro rešitve. Ljudje so brez cilja hodili po dvorišču. Nikogar nisem poznal, kakor tudi mene ni poznal nihče. Bila je velika mešanica iz vseh slojev: trgovci in hišni posestniki, višje in nižje uradništvo, kmetje in delavci, siromaki z zakrpano obleko, berači, ki si jih srečaval na ulici in ki so ti trkali na vrata; elegantno oblečene gospe in gospodične, služkinje in kmetice, beračice in sumljive ženske iz zakotnih lokalov, betežne starke, ki so le še komaj hodile, mlade matere, ki so jih siloma vrgli iz otroške postelje in ki so zdaj onemogle dojile komaj tri dni stare otroke, sedeč na drobni culi, ki je bilo zdaj njih edino premoženje. Otroci so se podili po dvorišču, glasno vreščeč med množico.

Ob ograji sem zagledal zastavnega častnika, ki je govoril z vojakom in mu nekaj dopovedoval. Hipoma sem se domislil, da bi moral danes nastopiti službo, ki sem jo dobil po tolikem času in trudu. V žepu sem našel dekret, ki mi ga je Paul sinoči izročil. Vnovič sem ga prebral in moral sem se na glas smejati. Za ta dekret je dobro vedel gestapovec z vinskim obrazom. Videlo se mu je, da je zrastel sredi mariborske nemškutarske sodrge, ki ga je rodila. Premeteno je znal prehiteti dekret in ga razveljaviti, še preden je dobil veljavo. Bilo je smešno vse, kar je človek doživel v Mariboru. Za smešnost so skrbeli že nemškutarji sami.

Zastavni stotnik — bil je komandant vojašnice — se je bližal z mogočnimi koraki. Stopil sem predenj in ga prosil, naj mi svetuje, kaj naj storim z dekretom. Pogledal me je od nog do glave in prečital pisanje.

»Ob osmi uri bi bili morali nastopiti na kolodvoru službo?« se je zavzel in je zmajal z glavo. »In zdaj ste tu in na poti na Hrvatsko . . .« Še je godrnjal nekaj sam zase. Nato mi je prav prijateljsko položil roko na rame. »Dobro spravite ta dekret«, je dejal »zakaj rabili ga boste. Ko pridete med Hrvate, se lahko z njim obrnete do nemške komande, naj revidira vaš izgon in vas pokliče nazaj v Maribor. Mi ne moremo tu napraviti ničesar. Transport je že pripravljen za odhod. Prepozno je. Na postajo bom takoj javil, kaj se je z vami zgodilo. Le brez skrbi.«

V beležnico je zapisal moje ime in mi prijazno pokimal z glavo. Potem pa je izginil nekje med množico.

Sedeli smo na svojih culah in mirno čakali. Nič se ni hotelo spremeniti. Ljudje so se še vedno kakor živina poganjali sem in tja. Vročina je pritiskala in smrad je postajal neznosnejši. Vendar smo se nekako pomirili, le hči se ni mogla vdati v usodo. Prehud je bil udarec, ki jo je strmoglavil iz najlepše, zasanjane višine v prepad, odkoder ni videla nobenega izhoda. Od povsod se ji zdaj roga razbito življenje, razbita mladost in razbita sreča.

S komolci se je uprla ob kolena in si podpirala glavo z obema rokama. Njene oči so bile suhe, a vendar je v njih gorela bolečina, ki ne pozna solz. Do dna duše se mi je zdaj zasmilila ta mlada žena, ki jo je ogoljufala sreča že v prvih dneh mladosti in materinstva.

»Čuj,« sem ji rekel naposled. »Stresi s sebe vse, kar te tišči. Stisni dušo in stisni zobe! Saj ni še nič propadlo. Vse, kar se godi okrog nas, ni nič. Za nas ima pomen le to, kar bo. Tisto pa bo veliko in lepo. Spomni se pesmi, ki smo jo v večerih prepevali:

»Oj, Joža pa korajžo ima,
ker same mlade fante ima . . .«

Nič ni odgovorila. Vzela je dete v naročje in stopila do ograje, onkraj katere so stali angleški in jugoslovanski vojni ujetniki. Po dvorišču je začelo šumeti. Šum se je razlil v pesem, ki so jo polglasno prepevali izmučeni in lačni izgnanci. Srbske ujetnike je prešinil nasmeh, pesem jim je bila znana in so vedeli, komu je namenjena.

»Oj, Jože pa na konj' sedi
in bridko sabljo v roč drži . . .«

Pesem je odmevala po dvorišču in noben nemški vojak je ni motil. Nemo so gledali po ljudeh, katerih misli so bile daleč na ruskih krvavih poljanah...

7.

Transport je bil pripravljen za odhod. Še enkrat so nas prešteli in z imenom pozvali vsakega. Videli so, da jim ni ušel nihče in tedaj so se odprla težka dvoriščna vrata. Vsuli smo se na ulico v polnem redu, štiri po štiri. Oboroženi vojaki so nam šli ob strani in mrko gledali po ljudeh, ki so se nabrali po pločnikih in nas radovedno gledali. Tu in tam je zamahnil kdo z roko in nam zaklical: »Na svidenje!« A že je umolknil, ker se je zbal mrkega pogleda vojakov. Čim bolj smo se bližali železniški progi, tem gostejši je postajal špalir. Le oči so govorile, v njih je bilo upanje, da ni nič vse to, kar morajo zdaj trpeti. Saj daleč ni več dan, ko bo vsak izmed izgnanih in ponižanih dvignil pesti.

»Fej te bodi!« je spregovoril mlad fant, ki je stopal pred mano. Pljunil je predse v prah in zaklel, da se ga je slišalo daleč med vrstami molčečih izgnancev.

»Kaj je?« sem vprašal. »Ali vam je slabo?«

Okrenil se je in me mračno pogledal: »Kaj naj storim drugega?« je odgovoril. »Pljunil sem v ta prekleti prah, ker drugam ne morem.« Pljunil je še enkrat in je potem mirno stopal naprej.

Zunaj postaje je vlak že čakal na nas. V nekaj trenutkih smo ga napolnili do zadnjega kotička. Kdor je bil pri oknu, je gledal po mestu, ki se je kopalo v žarkih poletnega sonca. Ulice so bile mirne in prazne. Do polovice jih je zakrivala dremajoča senca, okna so bila zastrta s sivimi ali rjavami zavesami. Nad mestom pa se je vilo temno zelenje pohorskih gozdov, vrhovi so bili skriti v sivkast čad, ki se je le včasih za trenutek zganil, kakor da je skrivna roka segla vanj in ga stresla. Oči so iskale dom, kjer je človek zapustil vse, kar je imel na svetu in kar je zanj pomenilo življenje.

Ko je vlak potegnil, peljal skozi postajo, čez za silo popravljeni most je Maribor polagoma ginil in izginil izpred oči. Marsikdo se je oddahnil in globoko v srcu mu je odleglo. Vedel je, da je zdaj morebiti za vedno ušel strahovom, ki so ga plašili in preganjali toliko dni in noči. Zrak, ki ga je dihal zdaj, se mu je zdel čistejši, misli, ki so mu bile v zadnjih mesecih skoro otopele, so postajale vedrejše in smelejše. Zunaj so se zgrinjale poljane, kmetje so želi žito. Toda vlak beži. Ljudje so tesno pritisnjeni drug k drugemu. Moški molče, ženske pa si z nezavedno radostjo pripovedujejo, kaj vse so jim gosposki razbojniki ukradli in ugonobili. Nihče ne misli na kaj drugega, preveč je bil zarasel v tisto, kar so mu ugrabili.

Kmalu pa se je oglasila lakota. Začutili smo, da že ves dan nismo ničesar zaužili. Tisto fižolovo juho, ki so jo nam v vojašnici nudili za kosilo, je skoraj vsakdo zavrnil. Nihče pa ni imel ničesar s sabo. Pri odhodu z doma je vsak mislil na vse drugo, le na hrano ne. Pritisnila je tudi vročina, z vročino pa žeja. Otroci so začeli sitnariti in zahtevati

kruha, a kruha ni bilo. Hoteli so vode, a vlak se ni nikjer ustavil. V Celju, kjer je stal vlak delj kot uro, pa nihče ni smel iz voza, a tudi vlaku se ni smel nihče približati. Sedaj šele smo se zavedli, da nismo potniki, temveč brezpavni pregnanci, ki ne smejo niti do vode.

Mračilo se je že, ko smo pri Dobovi zapustili štajersko mejo. Mislili smo, da v Zaprešiću, prvi hrvatski postaji ostanemo delj časa in si vsaj za otroke izprosimo nekaj hrane. A vlak se je komaj ustavil, že je drvel dalje. Obrnili smo se do vojakov, ki so spremljali transport. Zmajevali so z rameni in nas tolažili z Zagrebom, kjer nas čaka obilna večerja. In smo jim verjeli.

Zagrebu smo se bližali, ko je bila že trda noč. Vlak se je ustavil zunaj postaje, zakaj v mestu so se vežbali v vseh mogočih stvareh za primer, da sovražniki iz zraka napadejo mesto. Slišali smo streljanje in tudi letalo smo videli, a vsa reč se nam je zdela klavrna in smešna, ker smo doživeli še kaj hujšega. Naposled smo le odrinili in zavozili na savsko postajo. Tam pa nas ni čakala večerja, bilo je le nekaj miz Rdečega križa.

Postreči so nam mogli le s čajem in kruhom ter s črno kavo. Čeprav smo bili razočarani smo bili hvaležni ženskam, ki so bile na vso moč prijazne. Ko so zvedele, da že ves dan nismo zaužili ničesar in da so v vlaku tudi otroci in celo dojenčki, so ukazale po vozovih raznašati kruh in toplo mleko in vsakovrstno pecivo. Kruha je vsak dobil, kolikor ga je hotel, in tudi otroci so se nasitili z mlekom.

Stopil sem z voza in šel naravnost do belo pogrnjene mize. Sestra, ženska srednjih let, prijaznega, lepega obraza, mi je postregla s čajem brez vseh dodatkov. Izpraševala me je po vsem mogočem, a iz njenih vprašanj sem uvidel, da so bili ljudje v Zagrebu napačno informirani o nas. Mariborski nemškutarji so poskrbeli tudi za to, da se je po Hrvatskem raznesla čudna govorica. Bili smo politični zločinci, zasramovalci rajha, srbski prisklednik in vohuni, največji sovražniki Hitlerjevi in njegovih idej ter goreči pristaši Rusije in najhujši boljševiki. Zaradi tega so nas nemške oblasti izgnale in nas izročile Hrvatom, da po mili volji delajo z nami, kar hočejo, ker smo izven zakona.

Smejal sem se in ljubeznivi sestri razložil vse, zakaj so nas pognali iz domov in nam nasiloma ugrabili domovino. Čudila se je in po njenem prijetnem obrazu se je razlilo toplo sočutje. »To je res velika žaloigra,« je rekla žalostno.

Predstavil sem se ji in ji povedal, da sem bil dober znanec ranjkega Dragutina Domjana. Razveselila se je in mi prijateljsko stisnila roko. Ponudila mi je cigareto, ki sem jo s slastjo prižgal.

»Že nekaj dni nisem kadil, čeprav sem strasten kadilec.«

Nasmehnila se je in mi stisnila štiri zavitke ibarc. »Škoda, da so trafike že zaprte. Pri nas je še dovolj tega blaga,« je rekla.

Iskreno sem se ji zahvalil in sem hotel oditi. Tedaj pa sta stopila dva železničarja, ki sta prej nedaleč od mize poslušala najin razgovor. Mlajši mi je v žep nasul pest cigaret, a starejši je iz torbe potegnil šilasto steklenico.

»Gospa, dajte gospodu še skodelico čaja,« je rekel. »Tu imam še nekaj ruma.«

Sestra se je nasmejala in postavila predme precejšnjo skodelo. Železničar pa je prilil ruma, da je bila skodela do roba polna. Pil sem s hlastnimi požirki. Ko sem skodelo izpraznil, je železničar zahteval novo merico. Izlil je vanjo ves rum, kolikor ga je bilo še v steklenici.

»Naj vam dobro tekne, tovariš, povrnete mi, ko bo mene zadelo, kar je zadelo vas. Vrag čudno otepa po svetu in človek ne ve, kaj ga jutri čaka.«

Vlak je spet drvel v noč. Hčeri se je posrečilo, da je našla prazen oddelek, ki je bil že v Mariboru rezerviran za hrvatske izgnance. Ker pa teh ni bilo, je ostal oddelek prazen. Udobno smo se tu namestili in postlali mali Bojki, ki je takoj zaspala. Ker mi ni bilo do spanja, sem stopil na hodnik. Po drugih oddelkih so se ljudje glasno pogovarjali. Hvalili so Hrvate, ker jih je njih Rdeči križ tako lepo pogostil in prijazno sprejel.

Po vlaku so hodili nemški vojaki, ki so spremljali naš transport. Obrazi so jim bili rdeči. V zagrebški kolodvorski restavraciji so se dobro okrepčali. Videl sem jih, kako so v svoj vagon nosili polne steklenice. To noč so hoteli pošteno poveseljačiti, zato so s priliznjenimi besedami vabili k sebi dekleta. Dekleta so odločno odklanjala njih vabilo. A ne vse. Videl sem tri ali štiri komaj dorasla, načičkana dekleta, ki so naglo smuknila k vojakom, ki so jih sprejeli z glasnim krikom.

Kaj so tam počenjali vso noč. Slišal sem prepevanje in žvenket kozarcev. Vojakom se ni slabo godilo: sedeli so pri polnih steklenicah in pri bogatih narezkih. Dekleta še malo niso pomislila, kdo so tisti, ki jim ponujajo ljubezen in jih gostijo, da so jih izropali in nemara za vedno uničili življenje. K sreči so bile le tri ali štiri zavrženke, ki niso poznale sramu, še manj pa ponosa.

Vlak je dirjal skozi nepoznane planjave. Sedel sem še vedno na hodniku, na sedežu za sprevodnika. Oči so me začele neprijetno ščemeti, misli se mešati in domislil sem se mehke postelje, ki je ostala v Mariboru in na kateri ne bom ležal nikoli več. Bedel sem in sanjal.

Sedel sem v svoji sobi pri mizi. S polic so gledale vame knjige, skozi okna se je usipalo sonce. Temni pohorski vrhovi so bili polni nemirnih poletnih sanj. Že sem bil v gorah, kjer se je divji Martuljek sekal pot skozi skalovje, pokrito z rdečim ravšjem. Soba je bila polna vonja tega ravšja in šum, ki je prihajal od zunaj, ni bil šum uličnega prometa, temveč šumenje razpenjene vode, padajoče v strmih slapih s pečin. Sedel sem pri mizi in pisal najlepšo legendo o Martuljku.

Nenadoma mi je sedel nasproti Albin Močnik, s smehljajočim se obrazom. Ko sem začutil njegov pogled, sem se zganil in prebudil.

Prebudil sem se — vlak pa je vozil na neko postajo. Zunaj se je prvi svit že prelevil v jutro, nebo na vzhodu je bilo rdeče. Vlak se ni ustavil, naglo je vozil skozi mrtvo postajo.

Zdajci so se odprla vrata vojaškega vagona in iz njega so stopila štiri dekleta. Bile so v zadregi, ko so me zagledale.

»Kaj ste delale pri Nemcih?« sem jih vprašal. »Vas in vaše starše so izropali do golega in vrgli iz doma. Ve pa se vlačugate z njimi. Sram vas bodi!«

Tri so skozi priprta vrata naglo zbežala, četrta pa je obstala. Z roko si je popravila razmršene lase, ki so ji silile na oči. Togotno se je obrnila in me pogledala od nog do glave.

»Kaj tebi mar!« je siknila. »Brigaj se zase, dedec stari . . .«

8.

Zavozili smo v Novo Kapelo in se ustavili. Sonce se je bilo že razlilo po ravnini, kjer so zoreli celi gozdovi visoke turščice. Ves vlak se je bil že prebudil, bledi obrazi so zrli skozi odprta okna, vsak je bil radoveden, kam se je prav za prav pripeljal in vsak je gledal, kako bi prišel do vode, da se je napije in umije. A vode ni bilo nikjer in z vlaka ni smel stopiti nihče, ker je bil odhod najavljen že za prihodnjo minuto. Res se je vlak kmalu zganil in se po stranskem tiru usmeril proti Požegi. Oddahnili smo se in nekaj vedre volje je prišlo v naša otopela srca. Zavest, da bo v nekaj minutah pot končana, je dvignila ljudi s trdih sedežev. Nagnetli so se na hodnike in radovedno gledali v svet, ki je v lepem jutru bežal mimo vlaka.

»Kam nas denejo v Požegi?« je vprašal droben in suh možic soseda, ki je bil velik in debelušen.

»Stanovanj pač ne bo za nas, prijatelj,« mu je odgovoril. »Potisnili nas bodo spet v ušivo, prazno kasarno. Meni je pač vseeno. Navadil sem se vsega. Pet tednov sem bil v meljski graščini. In sem se pošteno privadil vsemu.«

»Česa ne govorite!« ga je zavrnil starec. »Pri gestapu imam znanca. Večkrat je bil pri nas in je rad gledal za našo služkinjo. Seveda, odkar so me odgnali v Melje, ga ni bilo več blizu. In ta znanec mi je sveto zatrjeval, da izgnacnem v novih krajih ne bo hudega. Vsak bo tam dobil povrnjeno vse, kar je izgubil doma. Če ne v naravi, pa v gotovini. Opravljal bo tam isto službo kot prej, delal bo isto delo. In nam se bo pošteno izplačevala pokojnina. Tako mi je gestapovec povedal. In njemu bi skoro verjel.«

»Tudi meni je komandant meljske vojašnice zatrjeval isto,« se je oglasil zalit možakar, posestnik nove trinadstropne hiše v najlepši mariborski ulici. »Dejal mi je, da v zameno dobim na Hrvatskem hišo, ki je prav taka kot moja in je morda vredna še več. Tu na Hrvatskem najdemo vsega v izobilju, ker so ustaši izgnali iz dežele Srbe. Srbsko imetje pa bo izročeno nam, da se ne bomo mogli prav nič pritoževati.«

»Kako«, se je bučno zasmejal debeluhar. »Gestapovec in komandant meljskih uši in stenic! Tako sta vam rekla? No, no — če sta ta dva tako rekla, bo pa res. A jaz vam rečem, da do zdaj še niste poznali hrvaških uši, poznali jih boste nemara še danes.«

Ljudje so mu ugovarjali, zakaj vsi so bili polni slepega upanja in vere, da njih izgnanstvo ne bo trajalo dolgo, da bo nazadnje kot nekakšno letovanje.

»Boste videli, da nas na postaji v Požegi sprejmejo z godbo«, se je spet oglasil zgrbljen starec. »V Srbiji so vsakemu našemu transportu priredili svečan sprejem. Hrvati so razboritejši od Srbov. Le pomislite, kako lepo nas je Rdeči križ pogostil v Zagrebu. Zato pa vem, da nas v Požegi čaka še lepša pogostitev.«

»Budalo!« ga je zavrnil debeluhar. »Slišal boš v Požegi muziko, seveda jo boš slišal. A tista muzika bo prihajala iz tvojega praznega trebuha . . .«

»Glejte, kako krasne gorice so tam,« ga je prekinil mali možic, ki se je sklanjal skozi okno. »In glejte vinograde! Lepše so obdelani kakor naši na Jeruzalemu.«

Slikovito gričevje se je dvigalo na levi strani doline, ki se je bila ukradla v brezkončno slavonsko ravan. Sonce se je upiralo naravnost na gorice, kjer je bil vsak pedenj zemlje skrbno obdelan in zasajen z visokim trsjem. Brajde so stale v vrstah kakor vojaki. Pod griči je dremalo nekaj vasic, ki so bile prav tako zasute s sončnimi žarki kot gorice nad njimi.

»Lepe izlete bomo delali,« se je muzal starec. »Iz Požege do sem bo le nekaj kilometrov. In lačni ne bomo in tudi pri praznih kozarcih ne bomo sedeli.«

Vlak je zavozil čez kretnice. Ljudje so se gnetli k oknom, zakaj po vsem vlaku se je razletela novica, da smo prispeli v Požego, ki je ni bil videl še nihče izmed vseh, ki so bili na vlaku. Kolesa so zaškripala, vozovi se stresli in vlak je obstal.

Gledali smo in gledali, da bi videli ljudi, ki nas bodo sprejeli in pozdravili. A bilo ni nikogar, pred vlakom pa se je pojavil odred ustašev, kakor da se je pognal naravnost iz zemlje. Na puškah so se zasvetili bajoneti, srepe oči so se sovražno uprle v vlak. Že je padlo kratko povelje. Odred se je pretrgal, pred vsakim vagonom se je postavil ustaš, ki je mrko gledal v okna, kakor da bo vsak hip skočil in zasadil bajonet v človeka, ki bi se mu približal.

Debeluhar, ki ga je prežel mrzel nasmeh, je zdaj vprašal zgrbljenega starca: »Kje je tvoja muzika? In kje je tvoja pojedina? Glej ustaš te bo pograbil za vrat in ti lačni trebuh prebrska z bajonetom. Poglej ga, kako prijazno te gleda.«

Starec je prebledel in se še bolj zgrbil vase. Ljudje so molčali, bili so presenečeni, ker takega sprejema ni nihče pričakoval. Spogledali so se, a nihče si ni upal črhniti besedice. Le dojenček, ki ga je mlada mati, sama še skoro otrok, preveč pritisnila na prsi, je zavekal s tenkim glasom.

Večina ljudi se je umaknila s hodnika in posedla po klopeh. Glavo so si podprli z rokami in zamišljeno zrli predse. Sedaj šele so se zavedli, da njihovo letovišče ne bo tako prijetno in udobno, kot so si domišljali še pred pol ure.

»Kdo je ta vojak?« je vprašala Bojka.

»Hrvat je, ne boj se ga«, sem jo tolažil. »Nič hudega ti ne bo storil. Tudi vzel ti ne bo ničesar. Saj nimaš že ničesar več. Nemci so ti vzeli vse, pa ti bodo tudi vse vrnili. Samo toliko počakaj, da se vrnemo v Maribor. Še radi bodo dali nazaj, kar so ti vzeli.«

Tedaj so na peron prišli nemški vojaki, ki so spremljali naš vlak. Usmerili so se naravnost k ustašema, ki sta se ves čas živo pogovarjala in se nemara prepirala, ker sta bila menda v zadregi, kaj naj počneta z ljudmi, natrpanimi v vlaku. Ko sta zagledala Nemce, sta se strumno vzravnala in jih pozdravila z dvignjeno desnico. Nemški vojaki so jima govorili nekaj česar gotovo nista razumela, ker sta samo kimala z glavo in nista izpregovorila besedice. Ponižno in spoštljivo sta jih poslušala, kakor da stojita pred visokimi predstojniki. Vojaki so jima izročili sveženj podpisanih papirjev.

Častnika sta nekaj časa gledala v papirje. Zmajevala sta z glavo, kar je gotovo pomenilo, da prav nič ne razumeta, kaj je pisano v tistem svežnju. Zlovoljno sta odšla v prometno pisarno, menda, da tam najdeta nekoga, ki bi jima raztolmačil vsebino nemškega pisanja.

Zgrbljeni starec je še vedno stal na hodniku in radovedno gledal skozi okno. A tudi debeluhar je še slonel ob steni in potihoma žvižgal predse. Starec je bil nervozen, sunkoma je stresal z rameni in mežikal nemirno z očmi, kakor da ga muči svetloba, prihajajoča skozi okno.

»Ne žvižgajte, gospod Krivec,« je osorno rekel starec. »Rajši nam povejte, kaj Hrvati nameravajo z nami. Bistri ste, pa boste gotovo uganili, zakaj stoje ustaši z nasajenimi bajoneti pred našimi vagoni. Saj nismo zločinci, temveč mariborski meščani.«

»Če bi Hrvati vedeli, da smo vse časti vredni mariborski meščani, bi nam postregli z bariglico dobrega vina in s pošteno besedo. A tega ne vedo. Le to vedo, da smo nevarni razbojniki, za katere je dober le bajonet. Mislijo, da smo polni komunizma. No, bom povprašal tega krvi željnega ustaša, kaj namerava s teboj«, se je muzal debeluhar.

Nagnil se je skozi okno. »Ej, momče«, ga je nagovoril v hrvaščini. »Gladni smo in žejni in bi radi jedli in pili. Daj, odgovori nam kdaj bomo smeli zapustiti te vagone, da si v mestu poiščemo pošteno krčmico, kjer se napijemo in nasitimo. Čas je že, čas . . .«

»Šuti!« se je zadrl ustaš, ki se je pred dvema mesecema gotovo še držal matere za krilo. Dečji obraz se mu je hotel nabrati v odločne, moške gube, a se mu je le smešno nakremžil, ko je togotno ponovil: »Šuti i odlazi!«

»No, ali si videl?« je Krivec prijazno potrepljal starca po rami. »Čudno je, čudno. Če so že otroci žejni tvoje krvi, pa naredi križ čez svoje življenje.«

Starec je težko zasopel in s čela obrisal znoj. Ničesar ni rekel, temveč se je zastrmel v ustaša.

Dve uri sta že minili na požeški postaji. Sonce se je bilo dvignilo, vročina se je širila, strehe vagonov so pričele žareti. Kljub odprtim oknom je človek komaj dihal. Znoj je curkoma lil po obrazih, ljudi je začela mučiti neznosna žeja.

Gospod Krivec ni več žvižgal. Le ustnice so mu trepetale.

»Ali ne bo te muke konec?« se je obregnil nad ustašem. »Vsaj malo vode nam prinesite, ker crkavamo od žeje. Če se že za nas nočete pobrigati, pomislite vsaj na otroke. Saj ste menda ljudje, a ne.«

»Šuti i odlazi!« je zarjovel deček v ustaški uniformi. Prsti so se mu zakrivili okrog puškinega jermena in ves je bil pripravljen, da skoči v voz in s puškinim kopitom odžene predrznega človeka od okna. Gospod Krivec pa se mu je samo posmejal v obraz in se ni umaknil. Uporno je gledal po postaji, da bi našel železničarja in ga poprosil, naj prinese za žejne otroke malo vode. A njegovo oprezovanje je bilo zaman. Ljudje so bežali s postaje, kakor da je vlak poln kuge.

Naposled sta častnika vendarle stopila iz prometne pisarne. Za njima so prišli trije gospodje v civilu. Častnika sta stopila naprej in zavpila nerazumljivo povelje. Ustaši so se obrnili in zdrveli k častnikoma, ki sta jim nekaj razlagala. Hipoma so vojaki sneli puške z ramen in iz njih izdrli bajonete. Počasi so se spet vrnili k vagonom, bili so malce prijaznejši.

»No, Kljukec«, je Krivec rekel starcu. »Kakor kaže, te ne bodo še nataknili na bajonet. Če pa vislicam ubežiš, je drugo vprašanje.«

Starec ni utegnil odgovoriti, ker so ustaši zapovedali, naj zapustimo vlak. Globoko smo se oddahnili in skakali z največjo naglico iz vagonov. Ustaši so poizkušali, da bi iz nas napravili urejeno vrsto, a se jim ni posrečilo. Bilo nas je preveč in nihče ni hotel imeti smisla za vojaški red. Vse je sililo k izhodu, zakaj prepričani smo bili, da bomo zdaj zapustili postajo in odšli na mesto, ki so ga nam odredili. Vrata so se odprla in usuli smo se na cesto. Nikjer ni bilo človeka. Le tu pa tam se je skozi okno sklanjala ženska glava. Ustaši so nas obkolili in z rezkim poveljem gnali naprej. Šli smo kakor ovce, ki jih pastir žene v stajo. Molče smo stopali po prašni cesti, toda že na prvem ovinku se je procesija začela krhati in ustavljati. Iz vrste je nenadoma planila starejša ženska in je bežala po ulici, že se je premislila in se okrenila. Ustavila se je ob stebru ob križišču, dvignila desnico in kričala:

»Kam greste, ljudje božji? Ali ne vidite, kam vas ženejo? Tam gori je hrib, na hribu tisoč križev, pod vsakim križem stoji rabelj in čaka. Obrnite se in bežite!«

»Stokrat prokleta naj bo nemška golazen«, je začela vreščati in trgati obleko. Gledali smo jo z grozo, a nihče se ni ganil.

»Zblaznela je,« je šlo od ust do ust.

Dva ustaša sta skočila k nji in jo zgrabila od dveh strani. Ženska se je upirala z nogami in rokami, a vpila ni več. Le težko je sopla in po licu so ji tekle solze. Ustaša sta jo kmalu ukrotila in potisnila v vojaški avtomobil.

Sprevod se je spet zazibal. Cesta, polna prahu in sončne pripeke je kmalu zapustila neme, mrtve hiše in krenila med poljem naprej. Le gori nad prvim klancem je stala ogromna zgradba, na vso moč podobna vojašnici. Bali smo se, da nas bodo nagnali v te mrke prostore, toda šli smo mimo in se oddahnili. Mala Bojka ni mogla več hoditi. Noge so jo

ščemele in sonce jo je bilo popolnoma prevzelo. Začela je stokati in se opotekati. Dvignil sem jo na roke in jo nesel, čeprav je znoj tudi meni lil curkoma z obraza. Ustaš, ki je stopal vštric, je naju skrivoma opazoval. Nagloma je segel v žep in na njegovi dlani se je zasmejalo lepo, rdeče jabolko.

»Na, vzemi,« je rekel dobrovoljno Bojki. »Žejna si, pa se malo pokrepčaj.«

Deklica je hlastnila po jabolku in zagrizla vanj. Tudi jaz imam prav takšno doma,« je dejal ustaš. »Daleč na selu onstran Zagreba.«

Ustaš je s kmečko odkritostjo in zgovornostjo povedal, da nas vodijo v barake, ki jih je že zgradila Jugoslavija, a jih ni utegnila dokončati, ker je delo prehitela vojna. Barake so zidane in namenjene za motorna vozila. Poleti se bo lahko prebivalo v njih, ker so zračne in prostorne, pozimi ne bo nihče zdržal v njih, ker bodo premrzle. Spali da bomo na slami, za hrano pa bo skrbela vojaška kuhinja. Le zaradi vode bo težko, ker v njih ni pitne vode, ne vodnjaka, ne studenca.

»Povejte mi, zakaj ste nas sprejeli tako strogo?«

Pogledal me je z nič ustaškimi očmi. »O vašem prihodu smo bili obveščeni v zadnjem trenutku,« je odgovoril. »Prav nič nismo vedeli, kdo ste. Razširila se je bila vest, da pripeljejo vlak ruskih ujetnikov. Davi pa so govorili, da ste najhujše vrste komunisti, ki so jih Nemci izgnali z zasedenega slovenskega ozemlja in smo se čudili, ko smo vas zagledali in smo vedeli, da se vse te govorice prav nič ne skladajo. Kaj ste prav za prav, še zdaj ne vemo. Nemci čudno molče in govore samo po ovinkih.«

Barake smo zagledali vrh položnega klanca, ki so stale na ravnici pod širokim, s travo poraslim bregom. Barake so bile surovo zidane in pokrite z opeko. Nikjer ni bilo drevesa in sence in živega bitja. Človeku se je zazdelo, da stoji pred zapuščenim, izumrlim mestom.

9.

Kakor ovce so nas nagnali v goli, šele pred nekaj dnevi skrbno pokošeni breg nad barakami. Vsa karavana se je zleknila po prepečeni zemlji in radovedno čakala, kaj se bo zdaj z njo zgodilo. A zgodilo se ni nič. Za nami je prikorakala v taborišče četa ustašev, ki je zasedla vse tri vhode in se razvrstila okrog nas, da se nismo mogli ganiti nikamor razen do primitivnega stranišča. Sonce je stalo na zenitu in neusmiljeno žgalo. Kdor je imel dežnik, ga je odprl in iskal pod njim sence in hladu, a hladu je iskal zaman, ker sta zrak in zemlja žarela in ni bilo od nikoder niti najtanjše sapice. Pred nami so onkraj doline stale skrbno negovane gorice, zasute od sonca, pod nami pa so v pripeki spale barake v strogem redu.

»Ni vrag, da bi nam ne dali vsaj vode,« je rentačil starec. Stisnil se je bil pod dežnik, kljub temu mu je znoj lil po nagubanem obrazu. Glas mu je bil od žeje popolnoma zaripel.

Zagnal se je po bregu in je obstal kraj debelega ustaša, ki je bil sam ves polit z znojem. »Povej mi, kje naj se napijem vode,« ga je nahrulil. »Mar misliš, da bomo tu crkavali od žeje? Nismo se za to rodili.«

»Odlazi!« je debeli ustaš zarjul nad njim. »Marš nazaj v vrste!«

Nekaj časa se je obotavljal in godrnjal, naposled se je obrnil in se med stražo izmuznil proti stranišču. Od tam jo je ucvrl proti bližnji baraki, kjer si je naš tovariš dr. Drnovšek urejeval zasilno ambulanto. Nenadoma nam je izginil izpred oči, kakor da se je vdrl v zemljo. A že čez nekaj trenutkov smo ga spet zagledali. Na vso sapo je hitel nazaj v breg. Z rokami je krilil in ko se je prerinil v naše vrste, smo videli, da je bil njegov obraz bled in preplašen. Izpraševali smo ga, kaj se mu je zgodilo. A zmajeval je z glavo in lovil sapo. Z roko je kazal dol na barako, pred katero se je nabrala gruča ustašev.

Povedal je, da je videl tam doli, kako si je človek z britvijo prerezal vrat, prerezal pred očmi ustaša, ki je stražil pred barako. Vsedel se je bil na tla in še preden se je ustaš utegnil zavesti, je potegnil iz žepa britev in jo nastavil na vrat. Z roko je močno potegnil in kri mu je curkoma brizgnila po obleki. Človek je omahnil, brez glasu se je zleknil po tleh in se ni več ganil. Ustaš je zdirjal v barako po dr. Drnovška. Doktor je prišel nemudoma, a ni mogel nič pomagati, ker je bil človek že mrtev.

»Kdo je?« je izpraševalo več glasov. »Ali ste ga nemara spoznali?«

Starec je zmigal z glavo. »Na videz ga poznam,« je odgovoril. »Starejši človek, lepo oblečen, gladko obrit, toda kakšna strahota!«

»Že druga žrtev,« se je oglasil suh in koščen človek. »Komaj smo prišli, pa že smrt straši med nami.«

Nekaj trenutkov so ljudje molče stali, že so se zganile zadnje vrste: »Pojdimo pogledat,« je šlo od ust do ust. »Nemara ga kdo izmed nas pozna.«

Vrste so se pognale naprej. »Natrag!« je vpila straža, a se nihče ni zmenil za njo. Ljudje so odrinili ustaže in se vsuli pred barako. A tedaj so mrtveca že zavili v rjuho in ga odnesli v ambulanto. Iz rjuhe so gledali le rumeni čevlji, ki so bili skoro popolnoma novi, in na gornjem kraju je kri predrla belo platno.

Debelušna ženska, ki se je nevede stiskala k meni, se je trikrat prekrižala. »Prekleti naj bodo«, je rekla glasno. »Prekleti naj bodo zaradi naših otrok, ki morajo umirati od žeje in gladu . . .«

Pred ambulanto se je ustavil oguljen avtomobil. Vanj so vrgli mrtveca, vrata so zaloputnila in avtomobil je oddrvel. Kdo je bil nesrečnik, nihče ni zvedel.

Ustaška straža se je umaknila, ker je uvidela, da nima nobenega pomena več. Množica se je razlila na vse strani in se zatekla v prazne barake. Nihče jih ni izganjal in ustaši so zasedli vse izhode iz taborišča in jih močno zastražili.

Nenadoma je zagrmel na cesti tovornjak do vrha natovorjen s kovčki in culami. Za njim je privozil še drug tovarnjak, ki je bil še večji kot prvi. Mladina je naglo splezala nanje in pomagala razkladati. Zmešnjave

ni bilo nikjer. Vsak je lahko našel svoje stvari, ker jih je moral že v meljski vojašnici opremiti z natančnim naslovom. Vsak se je oprtil s svojim siromaštvom, ki mu je preostalo. Zavlekel se je naprej v barako, sedel na culico in mirno brez misli čakal na usodo. Ljudi ni več razburila niti vest, da je nekje na ulici kap zadela znanega mariborskega uradnika, zdaj pa se dr. Drnovšek v ambulanti trudi, da ga prikliče nazaj v življenje.

Množico je razgibala šele cisterna, ki je privozila v taborišče in je bila napolnjena z dobro pitno vodo. Žejni ljudje so jo pili in pili, dokler niso cisterne izpraznili do dna. Ko so se napili, so postali živahnejši. Iz mesta so pripeljali poln kamion pšeničnega kruha in ga razdelili. Bilo ga je skoro preveč in vsak ga je dobil, kolikor je hotel. Obenem so ustaši sporočili, da je kosilo za vse že pripravljeno in ga vsak čas pripeljejo iz mesta. In res je čez nekaj trenutkov zavozila vojaška kuhinja pred ambulanto. Lačni ljudje so se usuli krog nje in odnašali v loncih kadečo se jed v barake, kjer so jo uživali z vso slastjo. Jed ni bila kaj prida, a bila pa je okusno pripravljena, topla in tečna.

Bilo je že pozno popoldne in sonce se je nižalo h goricam. Nasičeni in odžejani ljudje so se zbirali v gručah. Ugibali so, kako bodo nocoj spali, ker niti v eni baraki niso videli slame. Tla so bila betonirana; na golem betonu ne bi bilo prijetno spati. Tudi uprave ni bilo čutiti in sumili smo, da je sploh ni. Ustaško poveljstvo je bilo v zadregi, ker ni vedelo, kaj naj počne s tolikim številom ljudi, saj ni imelo niti ene postelje, še manj pa življenjskih potrebščin. Kazno je bilo, da so nas Nemci semkaj zavlekli na lastno pest in se jim še vredno ni zdelo, da bi o našem prihodu obvestili civilne in vojaške oblasti v Požegi.

Končno sta se v spremstvu treh žensk pripeljala dva civilista. Takoj za njimi so ustaši pripeljali nekaj miz in stolov. Zvedeli smo, da je to komisija, ki ima nalogo, da nas prešteje in preišče, če nimamo pri sebi prepovedanih stvari. Prepovedane so bile zlasti cigarete, vžigalice in ostra rezila. Med dragocenosti pa so šteli tudi denar, ki so ga posamezniki znali skriti pred oblastmi v Mariboru in ga utihotapiti na Hrvatsko. Priznati moram, da komisija ni preiskovala strogo in natančno, ker se ji je mudilo in se je skoro že znočilo. Zlasti so se odlikovale uradnice, ki so bile na vso moč prijazne in so nam šle na roko. Že na besedo so verjele, da nimamo nobenih prepovedanih stvari. Po zapisu osebnih podatkov so nas izpustili in vsakemu navedli številko barake, ki mu je bila določena za bivališče.

Tisto noč vendar nismo prenočevali na betonskih tleh. Še v zadnjem trenutku so pripeljali iz mesta cele tovore slame in jo nametali v tri barake. Postlali smo si po tleh, kolikor smo mogli in znali, zakaj po baraki je vladala že trda tema. Ustaš, ki mu je bila poverjena straža pri baraki, je zaprl vse štiri ogromne duri. Vsak se je oblečen zleknil po slami, ne vedoč, kdo leži tik njega. Po vsem dolgem prostoru je zavladal molk, ki ga je le tu pa tam pretrgal ženski vzdih. A vse drugo je spalo kakor ubito.

Hreščanje in cviljenje težkih duri sta drugo jutro prebudila prebivalce barak. Ljudje so prestrašeni skočili na noge, ker so v prvem hipu mislili, da gori slama. A ko so videli, da v barako sije le sonce, so se pomirili.

Stopil sem iz barake na sonce. Onkraj ozke, s kamenjem in malto posute tratine se je na debelo ovijala rjasta bodeča žica, ki je na visoko oklepala vse taborišče. Med to žico so bili le trije izhodi, ki pa jih je straža neprestano čuvala. Zastraženi niso bili le izhodi, temveč vsa ograja, ki je bila okrog taborišča. To sem spoznal takoj, ko sem se približal žici. Ustaš s puško na rami je nenadoma stopil predme:

»Hoditi ob ograji je prepovedano«, je rekel s strogim glasom in njegove črne, nemirne oči so me merile sovražno. »Odlazi!«

Že zgodaj so razdelili med nas kruh in neko tekočino, ki je na kavo spominjala samo po barvi. No, ker ni bilo drugega, je nam teknila. Še v dopoldanskih urah smo zagledali sprevod, ki se je vil proti barakam. Vse je hitelo k ograji in radovedno gledalo izgnance, ki so šli po isti poti kakor mi včeraj. In našli so med njimi dovolj znancev in jih pozdravljali z glasnim krikom.

Vsako dopoldne je prišel nov transport. Barake so se polnile in postajale so bolj živahne. Pregnanci so v glavnem bili iz Maribora, med njimi jih je bilo precej s štajerskega podeželja. Bili so po večini bogati kmetje, ki so jih Nemci s petsto dinarji pognali z grunta in iz rodne hiše. Ti ljudje so imeli najbolj mrke obraze. Govorili so le malo in če so se razgovorili, so se jim prsti neprestano stiskali v pest, kakor da hočejo zdaj pa zdaj planiti na človeka. Nekega jutra sem za barako naletel na takega gruntarja. Bil je iz Savinjske doline, majhen, čokat, toda zelo zaveden. Sedel je na kamnu, obraz si je zakrival z rokami in ramena so se mu tresla, kakor da joče sam vase.

»Kaj se je zgodilo?« sem ga vprašal in obstal pred njim.

Dvignil je glavo in me pogledal. Oči so mu bile suhe, a vendar je gledal iz njih strah. »Povejte mi, ali je res vse izgubljeno. Vse noči se grizem v mislih in dušo bi iztrgal iz sebe.«

Ponoči tudi jaz nisem mogel spati. Hotel sem misliti na nekdanje življenje in na prijatelje, pa je nekdo sanjal hude sanje in je od groze zavpil. Ta vrisk me je pretresel do mozga. Dvignil sem se in strmel v temo. Znoj mi je lil po obrazu in čutil sem se tako utrujenega in spehanega, kakor da se po dolgem, vratolomnem plezanju po stenah vračam z gora. In ko je ustaš v jutranjem svitu odprl duri, sem z veseljem zbežal iz barake.

Na svojem dopoldanskem romanju po ulicah sem nekoč srečal tistega starca. Obraz mu je bil porasel s sivimi kocinami, razmršeni lasje so mu štrleli na vse strani. Bil je še bolj zgrbljen in beden, odkar sem ga bil spoznal na vlaku.

»No, kako je z vami?« sem ga vprašal in se hotel malo ponorčevati, ker se mi je v resnici zdel smešen. »Kdaj gremo na izlet v gorice?«

Pogledal me je z drobnimi očmi: »Hudič naj jih vzame, vam rečem«, je odgovoril. »Ali sem nemara vse to zaslužil, ker sem se petdeset let mučil in trapil v službi? Hudič ga bo vzel, prav zagotovo . . .«

Zamahnil je z obema rokama in odšel naprej, ne da bi se zmenil za ljudi.

Obhodil sem vse barake in zašel na prostor, kamor ni smel nihče stopiti. Že na prvi pogled sem videl, da sem zašel med pravoslavne Srbe, ki so jih sem prignali in od nas popolnoma odločili. Že sem se hotel vrniti, pa so me nagovorili. Pripovedovali so mi žalostne stvari. Večinoma so bili izobraženi ter lepo oblečeni. Posebno na ženskah se je videla obleka, skrojena po najnovejši modi. Bilo jih je polna baraka. Ustaši so jih polovili po raznih krajih in jih pred tremi dnevi prignali semkaj. Že na domu so jim pobrali, kar so imeli,v taborišču so jih spet preiskali in jim do zadnje pare pobrali ves denar in dragocenosti. Celo s prstov in z ušes so jim sneli in potrgali prstane in uhane. Skriti niso mogli ničesar, ker so jih ustaši nenehno stražili in niti za trenutek izpustili izpred oči. Starček, ki je na prstu nosil dva zlata prstana kot edini spomin na umorjeno ženo in hčerko, je prstana skril na stranišču. Skril pa ju ni dobro in ustaš je našel oba prstana. Zato so bili kaznovani: tri dni niso dobili hrane ne vode. Starček se je sam prijavil, pa ni pomagalo.

»Vidite, tako je z nami,« je dejal Srb, ki mi je vse to pripovedoval. »Ne verjamem, da bi Nemci tako postopali z nami, in nikoli bi ne bil mogel verjeti, da bodo tako ravnali z nami ljudje, ki so nam bili še včeraj bratje.«

Pokimal mi je z glavo in počasi odšel proti baraki. Previdno sem se zmuznil skozi ograjo. Ustaš mi je k sreči kazal hrbet in me ni opazil. Šel sem po ulici in se nekajkrat ozrl na barako, kjer so od lakote in žeje umirali ljudje.

Na ulici sem srečal še mladega moža, oblečenega v oguljeno, zakrpano delavsko obleko.

»Zakaj me tako gledate?« me je vprašal. »Ali me morda poznate?«

»Ne«, sem mu odgovoril. »A zdite se mi vendar znani. Zdi se mi, da sem vas nekoč že videl. A takrat niste imeli te obleke.«

»Seveda je nisem imel,« se je posmejal. »Šele v Rajhenburgu so me preoblekli v te imenitne krpe. A še predobre so bile pri delu, ki so mi ga naložili. Popravljali smo cesto in rečem vam, da je bil kramp težak in hrapav. Le poglejte moje roke.«

Bil je pater Andrej, ki ga je ves Maribor poznal kot izrednega govornika. Takoj po prihodu, so Nemci izpraznili samostan in patre skrivaj odvedli v Rajhenburg. Preoblekli so jih v delavsko obleko in jih kot težake zaposlili pri popravljanju cest. Trpeli so, ker niso bili vajeni težaškega dela in surovosti, ki so jo morali prestajati med delom. A veselja in vedrosti niso izgubili, ker so bili trdno prepričani, da bo te sramote kmalu konec.

»In res je prišel konec,« se je pater Andrej smehljal. »Pred dvema dnevoma so nas pognali na vlak in pripeljali sem v Požego. In zdaj živimo v tejle baraki, pomešani med drugimi ljudmi. Res je trpljenje, vendar ga prenašamo kakor tisoči drugih.«

Nato je še dejal: »Veseli smo, da so nas vrgli naravnost v muke, ki jih mora prestajati naš narod in veseli smo, da trpimo z njim in z njim delimo nesrečo naših dni.«

Naglo je odšel v barako. Tudi jaz sem se zavlekel v slamo. Toda zaspati nisem mogel. Nedaleč od mene je v temi zajecal ženski glas, odgovarjalo mu je suho, tenko kašljanje. Tam sta v vsej revščini ležala mariborska perica in njen sin, študent osme gimnazije, ki je bil jetičen v zadnjem stadiju. Smrt je bdela ob njegovi strani, študent jo je čutil in je krčevito stiskal materino roko. Govoriti ni mogel, le kašelj mu je silil iz pljuč in mu zapiral sapo.

Perica je glasno molila, njen glas se je mešal z jokom.

10.

Letovišče, ki smo o njem sanjali vso pot do Požege, je že prve dni postalo neprijetno. Mrtvo mesto se ni hotelo razgibati, čeprav se je vanj naselilo na tisoče ljudi. Vsak dan je prišel nov transport. Štajerska se je praznila, a mrtvo mesto sredi plodne Slavonije je postajalo že pretesno, ker so bile skoro že vse barake polne. Ljudem, navajenim dela, je bila brezposelnost strašna, zlasti ženskam, ki so prej živele v neprestanem hišnem delu in so jim bile od jutra do večera misli pri tem delu. Zdaj jim je zmanjkalo vsega tega in okrog sebe so videli le grozno praznino, ki je niso mogle napolniti z ničemer, niti z mislimi na bodočnost, Vsako upanje jim je plahnelo od dneva do dneva, dokler ni splahnelo popolnoma. Čez noč se je nenadoma v nji zagrizla zavest, da je vse izgubljeno: domovina, dom in smisel za življenje. Še celo tisti, ki so živeli v trdnem upanju, so pričeli povešati glavo in godrnjati. Propaganda, ki so jo ustaši širili po taborišče, je bila dobro zamišljena in je rodila tisočere sadove. Bila je usmerjena zlasti proti Rusiji, v kateri so pregnanci videli svojo rešiteljico. Ruski porazi, ki so ustaši o njih pripovedovali, so bili strahoviti. Z največjo škodoželjnostjo so vsako jutro govorili o boljševiški splošni kapitulaciji, o revoluciji, ki je izbruhnila v Moskvi in Petrogradu, in o nemških armadah, ki so z nezmanjšano naglico drvela v notranjost Rusije in se niso ustavile nikjer, ker je vsa ruska vojska v divjem strahu pred njimi bežala v Sibirijo. Stalin je propadel in se skril. Z njim pa so izginili vsi komunisti, a ruski narod z največjim navdušenjem in ljubeznijo pozdravlja zmagovalce, ki so prišli, da ga rešijo največje strahovlade, kar jih zgodovina pomni. Hitlerjev genij je objel vso brezkončno, sestradano in do smrti izmučeno Rusijo, da je odreši in zveliča, kakor je do zdaj odrešil skoro že vse evropske narode s Hrvati vred.

Propaganda je bila močna in na vso moč rafinirana. Ljudje so ji nehote nasedli, ker že dolgo časa niso vedeli, kaj se prav za prav godi po svetu. Tu in tam je pač prišel v taborišče hrvatski dnevnik, ki pa so ga ljudje metali iz rok, zakaj dnevnik se je od prve do zadnje strani cedil od slavospevov, namenjenih Nemcem. Neverjetno klečeplastvo pred vsem, kar je nemškega, in hlapčevanje vsemu, kar je prihajalo od nemške strani, se je režalo iz vsake vrste. A najhujše, nad čemer so se naši ljudje najbolj zgražali, je bilo sovraštvo proti slovanstvu, ki so ga polni

vsi hrvatski listi. To pisanje se je popolnoma ujemalo s pisanjem »Štajerskega gospodarja«, kar pa temu človek nazadnje ni zameril, ker so ga urejevali najzagrizenejši nemškutarji.

In zgodilo se je, da me je mlad ustaš ustavil na ulici. Srepo me je gledal, kakor da mi hoče iz duše iztisniti najskritejšo misel. »Zakaj sovražite Nemce?« me je vprašal naravnost in brez ovinkov. »Ali ne veste, da vas danes ali jutri lahko potegnejo na vešala? Nemci se bore za srečno bodočnost nas vseh. Vi pa jih sovražite, namesto da bi jim bili hvaležni, in jim želite pogubo. Čuvajte se!«

Dobrodušno sem ga potrepljal po rami. »Prijatelj, pustiva politiko drugim«, sem mu odgovoril. »V današnjih dneh je politika nevarna, zlasti nam, ki se prav nič ne razumemo nanjo. Kaj morem za to, da me je rodila slovenska mati, in kaj moreš ti zato, da si Hrvat? Mislim, da ostaneš kljub vsemu Hrvat, kakor jaz ostanem Slovenec.«

Namršil je čelo in zamahnil z roko. »Kaj govorite o Sloveniji?« je skoro zavpil. »Slovenije ni več. Likvidirali so jo naši veliki zavezniki. Za zdaj ste Hrvati, dokler vas z Rusi in Srbi vred ne pošljejo v Sibirijo. Tam pa bodite, kar hočete, nam je malo mar.«

Naglo se je obrnil in odšel. Trdo je stopal v zavesti, da je storil dobro delo, ker me je posvaril.

Ljudem so živci pešali od dneva do dneva in vsaka stvar jih je začela razburjati. Po barakah so nastajali prepiri za vsako malenkost, sloga, ki je nekaj dni vladala med pregnanci, je nenadoma odpovedala. Zlasti v naši baraki ni bilo nikoli miru. Ženske so se krčevito oprijele vsake stvarce, ki se jim je zdela pripravna za prepir. A tudi moški niso bili nič boljši. Razmere so jih dražile vedno bolj. Imeli niso nobenega razvedrila in nobene zabave. Kvartanje je bilo prepovedano, prav tako kot alkoholne pijače. Kot sence so se vlačili po taborišču, a si niso iskali družbe. Naveličali so se drug drugega in so se drug drugemu umikali. Bilo jim je neprijetno poslušati jadikovanje in neprestano govorjenje o nesreči in trpljenju, ki ga morajo prenašati. Vsak je nosil v duši svoje breme in težko in mučno je bilo, če je moral gledati, kako tudi drugi nosijo prav isto breme. Zato so se začeli umikati drug drugemu in so iskali skritih kotov, kjer so molče ždeli in bili zakrknjeni sami vase.

Naša baraka je bila neprestano razburjena, zlasti ko je postal naš starešina neki Komac, rodom iz Kobarida. Poveljstvo taborišča je zapovedalo, da si mora vsaka baraka izvoliti zaupnika, ki bo zastopal njene interese in posredoval med poveljstvom in prebivalci barake. Na kak način je Komac mogel postati starešina, ne vem. Vem samo to, da so bili od tistega dne ljudje razburjeni in se niso nikoli mogli pomiriti. Komac je bil sicer že starejši človek, vendar pa ni imel prav nobenega čuta za splošne potrebe ljudi, ki jih je zastopal pri poveljništvu. Jezik je imel dobro nabrušen in tudi njegov nastop je bil tak, da si človek boljšega ni mogel želeti. A za svoje ljudi ni storil ničesar. Pred komandantom taborišča, še čisto mladim ustaškim stotnikom, pa se je potuhnil še bolj in je na vse kriplje gledal da je pri vsaki zadevi uprava imela korist, a nikoli pregnanci. Pravili so, da dela to zaradi tega, ker ima pri tem

svojo korist. To so mu govorili naravnost v obraz, a čeprav se je opravičeval na vse kriplje, mu vendar nihče ni verjel. Če se je pokazal v baraki, je takoj vse planilo nanj in ga obsipalo z vsemi mogočimi očitki. A mož se je hladnokrvno smejal in nobena beseda ga ni mogla vznemiriti. Zahtevali so od njega, naj se odpove starešinstvu. Smejal se jim je v obraz in je šel po svojih potih.

Sredi tega razburjenja in neprestanih prepirov, sta le dve osebi ostali ravnodušni in mirni: dve dekleti, katerih sončni in vedri značaj sem občudoval vsako jutro. Z očetom, upokojenim podpolkovnikom, sta imeli ležišči tik pred mano, skoro pred mojimi nogami. Vstajali sta rano in se urejali, čeprav sta vedeli, da je vanje uprto več oči. Pri tem delu pa sta neutrudno žgoleli kot dve ptici, ki se v jutru sestaneta na veji samotnega drevesa. Mlajši, Hermini, so bili bogati, krasni lasje razpuščeni in so se v soncu blesteli, kot da so resnično zlati. Bilo mi je, kakor da gledam kraljično, ki sem o nji sanjal v mladih dneh in ki je zdaj stopila iz prelepe pravljice in se s soncem smeje v umazano življenje. A starejša, Hilda, je imela smeh vedno na obrazu. Dekle ni hotelo poznati nobene grdobije tega sveta. Slišal sem, da je pesnica in da s satiro opeva to življenje, ki je morala vanj zabresti in ki ji ni prav nič prizanašalo, kakor ni prizanašalo tisočim drugim.

Smejali sta se vedno s prisrčnim, gostolečim smehom in se naglo napravljali. Ležal sem na trdi slami in ju gledal ves čas. Tesno mi je bilo pri srcu in čudna tolažba me je prevzemala. Zdelo se mi je vse kot bežna sanja. Smeh na teh dveh dekliških obrazih je bil prerok o sreči, ki se bo vrnila in temu preroku sem verjel, moral verjeti, saj v njem ni bilo laži in niti najmanjše sence, ki bi le za trenutek zasenčila to resnico o človeku.

Sosed mojega ležišča je bil Štandekar, mariborski gledališki igralec, ki se je bavil tudi s književnostjo. Nikoli ni tožil nad življenjem, ki ga je mučilo, nikoli ni govoril in se prerekal, kdaj bo konec temu življenju.

V naši baraki so bile le tri osebe, ki so stale nad razprtijami, ki včasih niso mirovale niti ponoči. Do polnoči se je slišalo iz vseh kotov naglo govorjenje, pomešano s kletvicami. Sosed se je prerekal s sosedom o stvari, ki v navadnih razmerah ni bila vredna počenega groša. To prerekanje pa je polagoma postajalo tiše in tiše, dokler ni popolnoma utihnilo. Že se je sredi teme oglasil krik, nekoga je davila mora. Med glasnim smrčanjem se je razločno čulo obupno stokanje in ječanje žensk, ki so še celo v spanju trpele muke. Tu in tam se je razlegnila glasna kletev: moški je planil kvišku in je zaklel, a še sam ni vedel, zakaj mora kleti celo v spanju.

Najbolj razločen je bil glas zgrbljenega starca. Ležal je sredi barake, zadelan od vseh strani z deskami. Do polnoči je bil miren, nato se je začel premetavati. Sopel je, ko da ga duši naduha in hropel. Potem je začel govoriti sam s seboj, besede pa niso imele nobene zveze. Klical je svojo ženo in sina, ki je bil pri izbruhu vojne pobegnil med četnike. Končno se je dvignil in je obsedel na ležišču. S stisnjenimi pestmi je grozil v temo in govoril: »O, da, da — moja hišica pri sveti Magdaleni in vrti-

ček okrog nje, ki je zdaj poln rdečih in rumenih vrtnic. Z ranjko ženo sva jih bila posadila, s sinom sva jih požlahtnila. Potrgali jih bodo drugi in pomendrali, ker sem jih gojil jaz, slovenski človek.«

»Mir!« ga je nahrulil sosed, bivši policijski stražnik, ki ga je starčevo govorjenje prebudilo iz spanja. Starec je umolknil in se stisnil v dve gubi ter se brez besed prepiral s seboj in vsem svetom.

Na levi strani je kašljal študent, ob njem je bila mati perica. Človeku se je zdelo, da je baraka napolnjena z nevidnimi strahovi.

Mladina je od samega dolgega časa sredi taborišča zgradila primitivno letno gledališče. Seveda, iger niso mogli uprizarjati, ker je primanjkovalo vsega, kar je za igro potrebno. Radi tega so večer za večerom prirejali koncerte z edinima instrumentoma, ki so ju premogli: s harmoniko in z gosli. Izvajali so večinoma slovenske narodne pesmi, ki so privabile v bližino tudi ustaše. Iz mraka je često bučala in jokala pesem, ki jo je rodila domača gruda, tisočkrat poteptana in oskrunjena. Vse taborišče je pelo to pesem in se jokalo z njo.

»Zdaj vse minulo je,
nič več pel ne bom,
zdaj ni več moj
ljubi, dragi dom...«

Tisto popoldne sem zgrbljenega starca komaj rešil iz ustaških pesti. Šel je po ulici, med zadnjimi barakami je srečal ustaša. Ustavil ga je in vprašal:

»Brate, oprosti mi, od kod si doma?«

»Iz Zagorja, tokraj Krapine,« je ustaš odgovoril in se čudil nenadnemu vprašanju.

»Kaj, iz Zagorja?« je dejal starec. »Torej si kajkavec in vsi kajkavci so Slovenci. Ti pa se zdaj kot ustaš postavljaš med nami in nam odmerjaš pravico. Ali te ni sram?«

Ustašu se je namrščilo čelo, dvignil je pest. »Človeče predrzno!« je zarjul. »Ti hočeš žaliti ustaša?«

Zamahniti je hotel s pestjo. A še v pravem času sem odrinil starca, da se je opotekel in skoro padel.

»Ne zamerite mu,« sem prosil ustaša. »Siromaku se blede. Dosti je moral in mora še trpeti. Pa se mu je um pomračil. Sam ne ve, da je vas hotel žaliti. Saj je najboljši človek na svetu. Pustite ga!«

Ustaš je zagodrnjal, starca še enkrat hudo pogledal, se obrnil in izginil.

»Hehe,« se je starec za njim smejal in si mel roke. »Uščipnil pa sem ga le, rečem vam, pošteno uščipnil.«

Na soncu za barako je sedel jetični študent. Na kolenih mu je ležala odprta knjiga — fizika. Gladil si je dolge, razmršene lase in je polglasno predse mrmral učene formule.

»Fizika je zame najtežji predmet,« mi je rekel, ko sem šel mimo njega. »Kmalu jo bom obvladal popolnoma. Mature se ne bojim prav

nič. Jeseni jo napravim z največjo lahkoto. In potem se vpišem na univerzo. Veste, na filozofsko fakulteto. Jesen bo kmalu tu; v jeseni Lahov ne bo več v Ljubljani, še manj pa Nemcev v Mariboru. Kako se veselim letošnje jeseni!«

Šel sem naglo naprej in mu nisem mogel reči ničesar. Vse dni se je sončil in včasih me je zvečer vprašal, če je njegov obraz že močno zagorel. Bil je namreč prepričan, da se sonce prime le zdravega človeka. Smilil se mi je in sem mu lagal, da mu je ves obraz že skoro kot hrastova skorja. Smejal se je zadovoljno in se z vsemi mislimi veselil jeseni, ko ga bo ljubljanska alma mater objela v svoje okrilje.

Zavalil sem se v svojem skrivališču med travo in sem po neprespani noči začel dremati. Nebo je bilo brez oblaka kakor vse dni, ki smo jih preživeli v tem mrtvem mestu. Vsa okolica je bila brez glasu. Le ob bodeči meji se je oglašal samoten čriček. Jaz pa sem bil daleč in v ušesih mi je zvenelo šumenje Martuljkovega potoka. Hlad je vel s snežišč pod Poldnem in vonj ravšja se mi je razlival po duši in po srcu, ki se je boječe preril iz dremavice.

Zaslišal sem korake in kmalu zagledal Krivca, ki se mi je smejal z dobrodušnim obrazom.

»Nekdo mi je povedal, da se skrivate v tem kotičku,« je rekel. »In sem prišel, da vas poiščem. Rad bi se pogovoril z vami. V vsem taborišču je prekleta zmešnjava, da ne moreš z nikomur izpregovoriti pametne besede. S sabo sem prinesel nekaj, kar nama namaže besede, da bodo lažje tekle in se ne bodo spotikale.

Izza suknjiča je potegnil dve dobro rejeni steklenici in ju postavil na trato. Sedel je kraj mene in vzel iz žepa dva kozarca. Natočil je vanju vina do vrha. Trčila sva in do dna izpila rumenkasto slavonsko vino.

»Kapljica ni slaba,« se je Krivec muzal zadovoljno. »Seveda, z našim jeruzalemcem ali ritoznojcem se še malo ne more meriti. Vendar ni, da bi ga človek zametaval. Deset steklenic sem iz mesta utihotapil v taborišče. Izpila jih bova v miru božjem in bova pri tem uganila marsikatero. Ustaši in naši malodušni ljudje pa naj naju v uho pišejo.«

Znova je nalil kozarca in vrgel na trato šop cigaret. »Dolg čas nama ne bo,« je nadaljeval. »Le poslužite se, kolikor vas je volja. Meni ne primanjkuje tega blaga, dobim ga v mestu, kolikor hočem. Naš komandant je sicer zagrizen ustaš, a vendar me vsak dan pusti iz taborišča. V mestu brž ko zavohajo, da sem Slovenec, umikajo se, kakor da sem okužen. Še čudno, da vzamejo denar od mene. Čas je že, da nas vržejo iz tega prekletega taborišča, ker drugače postanemo popolni norci.«

»Bo že res,« sem mu pritrjeval. »A kam hočejo z nami? Hrvatska je majhna in je je komaj za dve prgišči. Sam ne vem, kam naj nas utaknejo. Večno vendar ne bomo sedeli tukaj v tej puščavi.

»Ne vem,« je zmajal z rameni. »Da so Nemci zavzeli Sibirijo ali Saharo, bi nas že davno pognali tja. Od strani sem slišal, da pojde prvi transport že te dni iz Požege. Pravijo, da nas bodo dali med muslimane po Bosni. Tam jim bomo najmanj nevarni in tam bodo imeli z nami najmanj dela. Poturčimo se in vest ne bo nikogar pekla zaradi nas.«

Na dušek je izpil poln kozarec. »Sicer pa je vse to velika neumnost,« je nadaljeval. »Dopoldne sem v mestu bral zagrebški dnevnik. Ne morete si misliti, kako se slini od samega zmagoslavja. Pljunil sem na vsako stran posebej, seveda, če bi me bili ustaši videli, bi me bili pri priči razkosali ali pa obesili.«

Krivec je bil človek, ki nikoli ni izgubil samega sebe. Že davno je bil prekoračil štirideseto leto, a je bil še vedno bolj prožen kot dvajsetletni mladenič. Bil je premožen, imel je vinograde, polja in polne hleve izbrane živine. Na njem ni bilo prav nič kmečkega, čeprav je opravljal vsa kmečka dela. Bil je izobražen in jako načitan. V njegovi, z veliko ljubeznijo urejeni knjižnici si našel skoro vsako delo iz slovenske literature. Književnost je ljubil in če je prišel literat k njemu, ga ni izpustil tako kmalu od sebe. Gostil ga je in mu stregel, kakor rodnemu bratu.

»Sploh pa imam vražjo srečo in dober nos, pa sem o pravem času spravil v denar, kar se je dalo. Nemci so mi zasedli posestvo in so mi že prvi dan vrinili komisarja. Žena je še pred izbruhom vojne pobegnila na svoje posestvo na hrvatski strani Sotle. S sabo je odnesla ves denar in me zdaj pričakuje vsak dan. Rečem vam, da je hrabra ženska. Predvčerajšnjim se je pripeljala v Požego in sestala sva se v zakotni gostilni. Prinesla mi je denarja, da se zdaj lahko brez skrbi smejem Nemcem in Hrvatom v obraz.«

In sva pila in kadila. Pripovedoval mi je marsikaj, česar nisem vedel, ker že dolgo dni nisem imel v roki časopisa. Bil je do duše prepričan, da bodo Nemci poraženi in da bodo doživeli strahovit konec. Ruska vojska se neprestano umika v nepregledno notranjost svoje brezkončne zemlje. Zaslepljeni Nemci vriskajo od zmagoslavja in v svoji pijanosti niti malo ne pomislijo, da drve naravnost v pogubo, od koder jim ne bo več rešitve. Za Rusi stoji rezerva: Anglija in še nedotaknjena Amerika. Pravi ples se še ni začel. Pravi vihar še ni zarjul nad Evropo. A ko bo zarjovel, se bo vse zamajalo v peklenskem vrtincu. Vihar bo čistil in prečistil vse. Za njim bo vstajalo človeštvo, prerojeno in prekvašeno z novim duhom. Narod, ki ruši vse dobro po Evropi, pa bo končno pogažen in strt. A do tedaj bo preteklo še nekaj let in do tedaj bodo izkrvaveli še milijoni in milijoni najboljših ljudi.

Krivec je bil od trenutka do trenutka bolj razpoložen. Ker sta bili steklenici prazni, je šel v barako po drugi dve. Sama nisva vedela več, kako je čas naglo zbežal mimo naju. Še se nisva dogovorila, pa se je sonce že pomaknilo za gorice. A še to sva le komaj zapazila. Bila sva nekje daleč gori v domovini in še čutila nisva, da se krog naju mrači. Prebudilo naju je petje. Na večernem koncertu so ljudje iz vseh barak spet prepevali svojo pesem o izaru in gmajnici.

»Vrag naj vzame to sentimentalnost,« je vzrojil Krivec. »Ne razumem naših ljudi. Vedno in povsod prepevajo stare pesmi in mislijo, da jih bodo rešile iz vsake zagate. Sentimentalne pesmi so jim vse na svetu, pa se prav nič ne zavedajo, kako so smešni in otročji. Še te preklete barake jih ne prebude iz lenobne sentimentalnosti, še te preklete barake ne...«

V naši baraki ni bilo nikogar, ker so bili vsi zunaj pri koncertu. V temi sem se splazil do svojega ležišča in se zleknil po njem. Nocoj nisem razmišljal kakor druge noči. Bilo mi je čudno prijetno v duši in vse trpkosti zadnjih dni so izginile. V globoki tišini, ki se je bila razpredla po baraki, je bila neka trdna zbranost.

Ta mir se je kmalu pretrgal. V temi se je nenadoma oglasilo kratko, pretrgano kašljanje. Mladi študent se je v spanju nemirno prevrgel, da je slama zašuštela in spet zaspal.

Perica je glasno vzdihnila. In spet se je mir razlil po baraki. Oči so se zaprle same od sebe in tisto noč sem spal, kakor že dolgo ne.

10.

Tisto popoldne sem bil po tridesetih letih spet v Trstu.

Ob zadnji baraki sem nedaleč od zanikrnega stranišča srečal starko. Stopicala je sem in tja in je pri vsakem koraku s stopalom desne noge preizkušala tla, če so zadosti varna, da stopi naprej.

»Kaj ste izgubili?« sem jo vprašal.

Dvignila je glavo in uprla vame oči, ki so bile mrtve. »Na stranišče bi rada,« je rekla in zardela. »Nikogar ni, da bi me vodil. Sama pa nikakor ne morem, ker sem slepa.«

Prijel sem jo pod pazduho in jo odvedel do stranišča. Počakal sem jo, da jo spremim nazaj v njeno barako. Oprijela se je moje roke in stopicala kraj mene z drobnimi koraki. Smehljala se je, kot da je v zadregi, ker jo je moral moški voditi na tej nerodni poti.

»Res mi je bilo nerodno,« je rekla. »A kaj hočem? Že tri leta sem slepa in ne vidim niti prsta pred seboj. Vodi me tovarišica Katarina, ki ima pohabljeno nogo. Danes sem sama, ker je Katarina odšla v četrto barako, da bo pomagala neki ženski pri porodu. Veste, Nemci so naju našli v sirotišnici, kjer sva mirno živeli. Menda jim vendarle nisva nevarni?«

»Težko je, če je človek slep,« je nadaljevala. »V sirotišnici mi ni bilo dosti mar, a tu v tujem svetu mi je hudo. Da ne bi imela Katarine, ne vem, kaj bi bilo z mano... Čudne čase smo doživeli. Slepce mečejo na cesto in jim ne privoščijo varnega kotička. Še treh korakov ne morem prestopiti, pa so me nagnali na Hrvatsko. In kaj naj Hrvati počno z mano, ne ve Bog, še manj pa Hrvati.«

Z naglo kretnjo si je popravila črno, z rdečimi pikicami posejano ruto. »Stanujem v peti baraki, a v šesti baraki so pred nekaj dnevi od lakote in žeje umirali pravoslavni. Ustaši so z njimi ravnali kot z živino. Neke noči pa so jih nenadoma odgnali. Pravijo, da so jih nekje v samoti poklali. Ljudje, da so opolnoči slišali vpitje in jok otrok, ki so klicali na pomoč, ko so jih ustaši davili in klali. Tudi nas ne čaka nič dobrega...«

Molčala je vso pot in šele pred njeno barako je spet spregovorila. Povabila me je, naj sedem k nji na klopico, prislonjeno k baraki. Ko

mi je povedala zgodbo svojega življenja, sem že pri prvih njenih besedah spoznal, da je moja stara znanka, ki sem jo nekoč v Trstu videl skoro vsak dan. Takrat je bila še mlada in prijetna, priljubljena v družbi zaradi svoje živahnosti in veselja do petja.

Shajali smo se v Rojanu, ki je bil naše kraljestvo, tam sem sedel z Marijo skoro vsako nedeljo zvečer v Katalanovi krčmi za isto mizo.

A kraljestva v Rojanu je bilo kmalu konec. Po vojni so nas Italijani vrgli iz mesta, Marija se je z možem zatekla v Maribor, kjer je bilo spočetka kar dobro, potem pa je moževa obrt šla po rakovi poti, da sta še komaj životarila. Še huje je bilo, ko se je moža lotila trdovratna bolezen. Ko ga je Marija pokopala na Pobrežju, ji je od nekdanjega izobilja ostalo le še toliko, da je plačala pogrebne stroške. Zabredla je v silno bedo, ki se je ni mogla več otresti. Preživljala se je kot služkinja in perica. Kmalu je opazila, da ji pešajo oči. Za zdravnika ni imela denarja in tako je oslepela. Utaknili so jo v sirotišnico in tam se je vdala v usodo. A prišla je vojna in mariborski nemčurji so jo iztaknili v sirotišnici. Prišel je gestapovec in s silo odvedel njo in šepavo Katarino v meljsko vojašnico, kjer sta bili tri tedne zaprti v zasmrajeni kleti. Od tam pa je z našim transportom prišla v Požego.

Govorila je mirno kakor otrok, ki pripoveduje vsakdanjo zgodbo. Veselo mi je stiskala roko, ko sem ji povedal, kdo sem. Dobro se me je spominjala, čeprav je odtlej preteklo že trideset let. Govorila sva o davnih znancih, ki jih ni več.

Ob letnem gledališču se je zbirala množica ljudstva in se glasno in živahno pogovarjala. Ustaško poveljstvo je izdalo poziv, naj se zberejo prebivalci prvih treh barak, ker se jim bo prečitalo nekaj važnega. Čakali nismo dolgo, ko je visok in rejen ustaš stopil na oder. S kričečim glasom je naznanil, da jutri zjutraj odide prvi transport iz taborišča in je poveljstvo izmed nas izbralo dvesto ljudi, ki naj bodo jutri zarano pripravljeni na odhod.

Množica je zašumela od veselja in strahu. Ustaš je razdražen mahal z rokami in vpil, dokler se mu ni posrečilo, da je napravil mir. In je začel brati s seznama dolgo vrsto imen, med katerimi je bilo tudi moje. Ko je končal, se je strogo ozrl po ljudstvu.

»Da se ne boste preveč vznemirjali, vam povem, kam pojde transport,« je nam velikodušno pokimal. »Seveda, tega ne bi smel povedati. A naj bo, da ne boste ugibali. Poslani boste v Brčko in tam boste menda ostali.«

Zamahnil je z roko, skočil z odra in odšel. Ljudje so molčali in se spogledovali. Še malo niso vedeli, kaj naj pomeni ta nenadni in nepričakovani odhod dvesto tovarišev. Če ustaši mislijo pošteno in če ne bo ta transport končal prav tako, kot transport pravoslavnih?

In spet sem sedel pred barako. V baraki je umiral jetični študent. Umiral je brez glasu in nihče ni vedel, da umira. Še mati ne, ki je dremala ob njegovi strani in so ji bili prsti še celo v spanju skrčeni v molitev.

Puškino kopito me je dregnilo pod rebra, da sem omahnil. Pred mano je stal ustaš, visok in mrk, kakor noč nad barakami. »Hajde

u krevet,« se je zadrl. Vstal sem in se obotavljal. A že me je porinil čez prag, da sem se opotekel proti prvim ležiščem. Duri so zaškripale, železni zapah je tresknil čez les. Tiho sem se splazil do svojega ležišča.

Po baraki je bilo vse tiho. Ljudje so skoro neslišno sopli. Skozi ozko lino je gledal mesec in je na nasprotni steni začrtal ozek pravokot. Nedaleč od mene je ležal mrtvi študent. Mesečev pravokot mu je bila edina luč.

11.

Dvesto ljudi so kot živino naložili v šest živinskih vagonov. Ljudje so zgneteni čepeli na razdrapanih tleh. Natovorili so nas že ob desetih dopoldne, a vlak je odpeljal šele ob dveh popoldne. Vročina avgustovskega sonca je žgala na vlak, in ko je potegnil, je prijetna sapa hladila skozi vagone. Ljudem je skoro odleglo. Toda bili smo še vsi tešč, ustašem pa še na misel ni prišlo, da bi nam dali kaj hrane. Čepeli smo na tleh in poizkušali, da bi zaspali in prespali lakoto in vso nevšečnost živinske vožnje.

Ustavili smo se v Novi Kapeli. Ustaši, ki so nas spremljali, nam niso delali težav. Poskakali smo iz vagonov in navalili na gostilno pri postaji. Takoj je zmanjkalo vsega, žejo in lakoto smo si tolažili s kruhom in vinom.

V Brodu nas je zajela noč.

Slepa Marija je kot otrok stiskala glavo na moja kolena. V temo so se nedoločno svetili njeni beli lasje, sicer je bilo vse tiho, le vagoni so poskakovali in naposled se je vlak ustavil. Ljudje so skočili na noge. Medla luč je posvetila v vozove. Bili smo v Vinkovcih. Železničarji so stopili k vozovom in nam prijazno povedali, da so za nas pripravili mleka in kruha, ker drugega niso mogli dobiti. Ljudje so poskakali z vozov in vse je hitelo po mleko in kruh. Vsak je dobil, kolikor je hotel, ker je bila zaloga obilna.

Med železničarji je bil Slovenec, ki sem ga poznal še iz Trsta. Tudi on me je takoj spoznal in se je začudil, ko me je videl med pregnanci. Pogostil me je s cigaretami, ko sva sedla na prazno klop na peronu.

»Povejte mi, kaj se dogaja v Sloveniji,« je dejal železničar. Na stotine vlakov je že šlo tod mimo. Vsi so bili natrpani s Slovenci. A z nikomer nisem mogel govoriti, ker so bili vsi vlaki zastraženi od nemških vojakov. Šele vaš vlak nam je dosegljiv. Vesel sem, da vam lahko z malenkostjo ustrežemo. Dvajset let sem že v Vinkovcih, kjer sem se udomačil.

Tukajšnji ljudje pripovedujejo, da Nemci iz Slovenije izvažajo samo izvržke. A kako je to mogoče? Saj menda pri nas ni toliko zavrženih ljudi, da bi z njimi mogli napolniti toliko vlakov, kolikor sem jih videl na lastne oči.«

Povedal sem mu v kratkih besedah vso resnico.

— — —

V

Franc Konobelj - Slovenko

Spomeniki in spominska obeležja revolucije in narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice

Spomeniki, spominska obeležja, grobišča padlih in poimenovanja kulturnih in športnih društev, šol, gospodarskih ustanov in raznih zavodov po zaslužnih borcih in drugih zaslužnih občanih so pomembni pomniki bogate revolucionarne zgodovine Jesenic.

Poimenovanja stavb različnih zavodov in ustanov po borcih in revolucionarjih so žal kdaj pa kdaj podvržena spremembam. Tako je bilo na primer tudi na Jesenicah s stavbo, kjer je zdaj pomožna šola. Prvotno je ta stavba nosila naslov Otroški vrtec Cirila in Metoda, po osvoboditvi pa je ta vrtec nosil ime po padli partizanki-aktivistki Cilki Župančič-Sonji. Z vselitvijo pomožne šole pa je ta zgradba ta naslov izgubila.

Manj sprememb je pri spomenikih in spominskih obeležjih. Tu prihaja predvsem do zamenjav plošč, ki jih je bodisi nagrizel zob časa, bodisi terjajo njihovo zamenjavo pomanjkljivi dokumentarni napisi ali pa jih nadomeščamo s ploščami ali spomeniki (na pr. spomenik talcem na Belem polju pri Hrušici), ki so arhitektonsko in likovno bogatejši. Do takih sprememb bo še prihajalo, toda kraj obeležja bo kljub temu obdržal svojo zgodovinsko pomembnost. Prav to pa je namen mojega zapisa, ki naj bi služil kot informativni vodič našim občanom, predvsem pa šolski mladini in različnim društvom ter organizacijam na izletih ali počastilnih obiskih k tem spomenikom in spominskim obeležjem. Pomagal naj bi jim spoznavati zgodovino naše revolucije, zlasti pa razmišljati o ljudeh, ki so se za njene cilje žrtvovali, in se ob teh vzorih vzgajali v nesebičnosti, požrtvovalnosti v našem vsakdanjem delovnem ustvarjanju, pa tudi v trdnosti pri obrambi pridobitev naše revolucije in plodov našega ustvarjalnega dela in pripravljenosti na žrtve, kadar bi bilo te plodove treba braniti z orožjem v roki pred morebitnim napadalcem ali razrednim sovražnikom, predvsem pa to, da bi pri tem utrjevali v sebi zavest, da smo nadaljevalci in ustvarjalci tistega življenja, za katerega so se borci in revolucionarji žrtvovali.

Spomeniki in spominska obeležja, ki smo jih v naši občini doslej evidentirali že okrog 150, niso zato samo oddolžitev padlim borcem in drugim žrtvam, marveč so namenjeni predvsem živim kot vzpodbudniki in utrjevalci naše zavesti pri ustvarjanju samoupravne socialistične družbe. Tak je bil naš namen, ko smo postavljali spomenike ali s spominskimi ploščami zaznamovali obeležja na krajih,

kjer so padli posamezni borci NOV
kjer so padle skupine borcev NOV
kjer so bili streljani talci
kjer so padle žrtve črne roke
na hišah, iz katerih so odšli v partizane nekateri padli prvoborci

v posameznih obratih Železarne Jesenice, kjer so bili padli borci pred odhodom v partizane ali pred odgonom talci in druge žrtve nacističnega nasilja zaposleni

potem spominske plošče na krajih in objektih, kjer so se dogajali pomembni dogodki iz naše pretekle in polpretekle zgodovine pred NOB, med NOB in po NOB

in spominske plošče izven naše občine na mestih, pomembnih za našo zgodovino revolucije in narodnoosvobodilne borbe.

Ti spomeniki in obeležja pa so tudi dokaz povojnega delovanja občinske organizacije Zveze združenj borcev in drugih družbenih organizacij na področju zgodovinske dejavnosti. Razumljivo je zato, da smo se zato najprej oddolžili padlim borcem narodnoosvobodilne vojske, talcem in pomorjenim in umrlim žrtvam v nacističnih taboriščih smrti. Manj smo v prvem obdobju naše spomeniške dejavnosti mislili na zaznamovanje krajev, kjer so bile med NOB večje bitke, pomembnejši politični posveti in zborovanja pri medvojni graditvi ljudske oblasti, še manj pa smo v prvem obdobju našega spomeniškega dela mislili na spominske plošče za zaznambo pomembnih dogodkov iz predvojne revolucionarne zgodovine jeseniškega delavstva.

Svoj zapis o spomenikih in spominskih obeležjih sem razdelil po predelih naše občine in sicer najprej za ožje področje Jesenic (krajevne skupnosti Plavž, Podmežaklja in Sava), nato pa še po drugih predelih, kakor bo razvidno iz samega vodiča.

Spomeniki in grobišča na Jesenicah

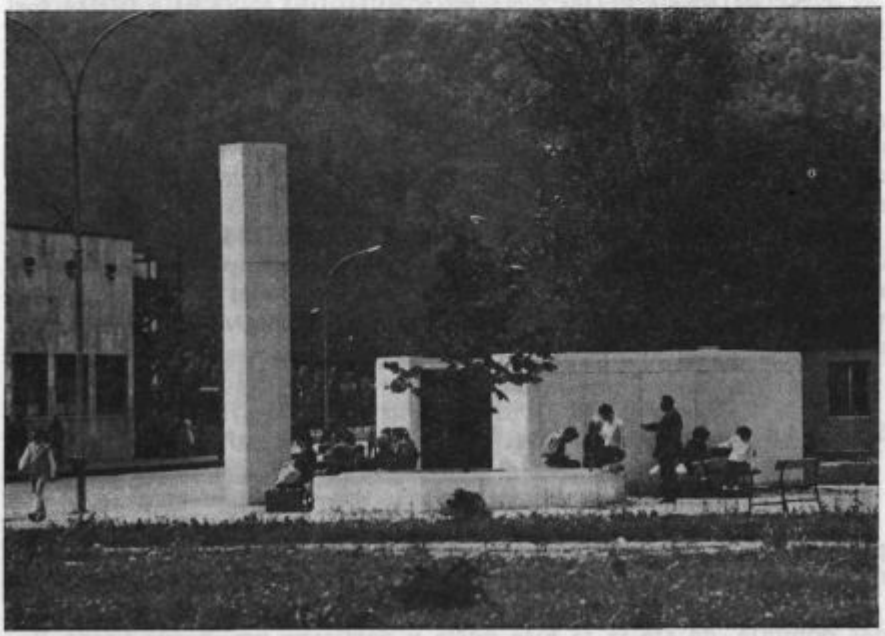
SPOMENIK REVOLUCIJE IN NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA pred železniško postajo smo postavili leta 1960 po arhitektonski zamisli Eda Ravnikarja in v umetniški izvedbi kiparja Borisa Kalina. Kipar Boris Kalin je s svojimi reliefi izpovedal revolucionarno pot jeseniškega proletariata od predvojnih delavskih bojev preko narodnoosvobodilnega boja in zmage revolucije do povojne graditve in ustvarjanja. To je seveda omogočil osvobodilni boj in žrtve, ki so se v tem boju žrtvovale za svobodno slovensko in delavsko prihodnost. Spominski verz pesnika Mihe Klinarja, vklesan v spomeniški steber, je zato posvečen predvsem žrtvam, hkrati pa tudi opozorilo, da teh žrtev ne smemo nikoli pozabiti.

SPOMENIK PADLIM BORCEM NOV IN ŽRTVAM NACISTIČNEGA TERORJA PODMEŽAKLJO je bil zgrajen že leta 1951. Dolga vrsta imen dokazuje, da je bil krvni davek te krajevne skupnosti v času NOB izredno velik. Med imeni na spomeniku je tudi ime delavskega pisatelja Toneta Čufarja, ki je živel pred svojo preselitvijo v Maribor v tem predelu Jesenic. Spomenik je skromen in plod prostovoljnega dela tamkajšnjih članov ZB in Socialistične zveze. Park, prav tako plod povojnega prostovoljnega dela, je skladna dopolnitev spomenika. Nič ne bo narobe, če omenimo, da je bil pobudnik za ta spomenik španski borec Ivan Gregorčič, brat narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV v parku, preurejenem iz nekdanjega jeseniškega pokopališča je nastalo že leta 1946 po prekopu padlih borcev iz gozdov in prenosu njihovih posmrtnih ostankov na jeseniško pokopališče. Do pravega izraza pa je prišlo šele v hortikularno urejenem parku. V doglednem času pa bo treba misliti na tem mestu tudi na dostojen spomenik.

Poleg tega grobišča je v sedanjem parku tudi spomenik, posvečen padlim v prvi svetovni vojni in padlim borcem v bojih za severne meje v letih 1918—1919 ter ruskim vojnim ujetnikom, ki so našli smrt pod sneženim plazom pri gradnji ceste čez Vršič med prvo svetovno vojno. Mimo tega je ostal v parku tudi spomenik ponesrečenim delavcem-graditeljem Karavanškega predora iz leta 1904 kot spomin na graditelje, ki so pod nečloveškimi pogoji s svojim težaškim delom in žrtvami ustvarjali človeški napredek.

Zgraditev spomenika v doglednem času na grobišču padlih borcev bo šele primerna oddolžitev padlim v NOB ter postreljenim talcem in žrtvam nacističnega terorja z ožjega območja Jesenic, to se pravi z območja jeseniških krajevnih skupnosti. Tu bodo vsa imena padlih, postreljenih talcev in žrtev nacističnih koncentracijskih taborišč s tega območja. Sedaj je v tem grobišču pokopano 42 borcev NOV, med njimi tudi delavski pisatelj in revolucionar Tone Čufar. Ureditev parka je še vedno v začetnem štadiju, saj smo ga začeli urejati šele leta 1973.

Spomenik NOB na Jesenicah

Spominske plošče na Jesenicah

1. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU STAVBE SEDEŽA KOMUNALNEGA SERVISA (pred prvo svetovno vojno nemška, med obema vojnama meščanska šola) nas spominja, da se je v tej stavbi 6. marca 1920 ustanovila Delavska socialistična stranka Slovenije, ki se je 11. aprila 1920 na svojem prvem zboru (kongresu) v hotelu Tivoli v Ljubljani združila s Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov). S 6. marcem 1920 se je začelo na Jesenicah organizirano komunistično gibanje, ki pa je moralo že čez dobrih sedem mesecev v ilegalo, doživljalo osip zaradi buržoaznega terorja, kljub temu pa po letu 1932 postalo zopet vodilna organizatorska in združevalna sila in v julijski stavki 1935 združevalna sila jeseniškega proletariata vseh treh strokovnih svetovnonazorskih smeri, osnovateljica Medstrokovnega akcijskega odbora, izpostavljenega sicer najostrejšemu pritisku razrednega sovražnika, vendar ustanova, ki je postala predhodnica kasnejše krajevne organizacije Osvobodilne fronte slovenskega naroda na Jesenicah, organizatorke narodnoosvobodilnega gibanja in boja, v katerem je slovensko ljudstvo pod vodstvom Komunistične partije zmagalo in izbojevalo socialistično revolucijo.

Ploščo smo odkrili ob petdesetletnici obstoja organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah leta 1970 na pročelju nekdanje telovadnice, v kateri se je marca 1920 od sto delavskih delegatov izreklo 99 za ustanovitev komunistične organizacije in le en sam proti.

2. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU DELAVSKEGA DOMA (pri Jelenu), Cesta železarjev 11, je bila odkrita v spomin padlim prvoborcem NOV.

Prav tako je stavba Delavskega doma sama po sebi pomemben spomenik predvojnega delavskega gibanja na Jesenicah kot sedež strokovne organizacije SMRJ, gospodarske konzumne zadruge ter delavskih kulturnih in športnih organizacij, ki so dale in tvorile leta 1941 jedro narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

3. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU HIŠE 1. maja 107, izpričuje, da je od tu odšel leta 1944 v partizane Jože Zupan-Ježek, kasnejši sekretar Okrajnega komiteja SKOJ za Jesenice, padel 1. novembra 1944 v Javorniških rovtih, kjer je tudi pokopan v grobu, obeleženem s spominskim kamnom in ploščo.

Spominske plošče na hišah padlih prvoborcev na Jesenicah

1. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Mencingerjeva 7, nas spominja prvoborca Draga Ažamana, ki je padel kot borec NOV 10. decembra 1943 na Dolenjskem.

2. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Cankarjevega bataljona 7, nas pominja, da sta iz te hiše odšla v partizane prvoborca Franc Benedičič, ob dražgoški bitki januarja 1942 komandir čete Cankarjevega

bataljona, padel aprila 1942 prav pred domačo hišo, in Albin Žemva-Izidor, komandant Cankarjevega bataljona, padel 5. oktobra 1942 v Hrašah pod kroglami tako imenovane Vaške straže, ki jo je organiziral gestapo iz vrst domačega prebivalstva.

3. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta pod Golico 8, nas spominia na Staneta Bokala, prvega predsednika jeseniške Enakosti in revolucionarja, prvoborca in enega izmed organizatorjev prvih partizanskih skupin junija in julija 1941 na Jesenicah ter enega izmed organizatorjev decembrske vstaje 1941 na blejsko-gorjanskem področju in prvega političnega komisarja pokljuškega Prešernovega bataljona, ki je padel 19. januarja 1942 na Lipanskem vrhu na Pokljuki.

4. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta 1. maja 7, nas spominja, da je tu živela Čufarjeva družina, ki je dala sina Toneta Čufarja, revolucionarja in pisatelja ter sina Jožeta Čufarja, prvoborca, ki se je žrtvoval za svobodo v boju 1. maja 1942 na Mežaklji.

5. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta 1. maja 7, nas spominja Franca Jerale, delavca in prvoborca, zajetega v začetku aprila 1943 na Vrsah nad Blejsko Dobravo na poti na novo dolžnost v Okrožnem komiteju KPS Jesenice in ustreljenega kot talca 28. aprila 1943 v Logu pri Škofji Loki.

6. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica Viktorja Kejžarja 15, nas poleg ulice, imenovane po njem, spominja prvoborca in kasnejšega sekretarja Okrožnega komiteja KPS Jesenice Viktorja Kejžarja, ki je to dolžnost prevzel za Jožetom Gregorčičem-Gorenjcem, bil težko ranjen ob nemškem napadu na štab I. grupe odredov narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije kot pomočnik političnega komisarja te grupe in kot tak 28. avgusta 1942 podlegel ranam.

7. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta železarjev 27, nas spominja prvoborca in sekretarja Okrožnega komiteja SKOJ Jesenice, Ferda Korena, ki je 1. avgusta 1941 ob nemškem napadu na jeseniško Cankarjevo četo v partizanskem taborišču na Obranci padel skupaj s soborcem Viktorjem Arzenškom, ki sta bila obenem prva slovenska partizana, ki sta žrtvovala svoje življenje za zmago delavskega razreda in slovenskega ljudstva.

8. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta heroja Verdnika 41, nas spominja prvoborca Stanka Sekardija, ki si je, izdan s strani sorodnika, v tej hiši, obkoljeni z gestapovci, sam vzel življenje, in njegove matere, ki so jo gestapovci ob tej priliki aretirali in jo odpeljali v zapore 'Pri Kovaču' (stavba nasproti glavne pisarne železarne Jesenice, kjer je bila od konca leta 1936 policija, od leta 1941 dalje pa gestapovski zapori in ki bi jo bilo treba obeležiti), jo zverinsko mučili in jo naposled umorili.

9. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta bratov Stražišarjev 26, nas spominja, da je tu živel pred vojno delavec in revolucionar Polde Stražišar, prvoborec in prvi komandir jeseniške Cankarjeve čete, padel 8. avgusta 1942 ob nemškem napadu na štab Gorenjskega odreda v Jezercih pod Triglavom.

10. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica Viktorja Kejžarja 28, nas spominja predvojnega revolucionarnega delavskega zaupnika Viktorja Stražišarja-Silvestra, prvoborca, kasnejšega sekretarja Okrožnega komiteja KPS Kamnik, ki je 19. aprila 1943 postal žrtev nemške zasede v Kolovcu, in prvoborca Petra Ruparja, nečaka bratov Stražišarjev, borca jeseniške Cankarjeve čete, kasneje partizana na Koroškem, ki je padel s skupino koroških borcev 23. julija 1943 v Hrastniku v Karavankah.

11. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Mencingerjeva ulica 3, nas spominja na narodnega heroja Matijo Verdnika-Tomaža, sina koroških staršev, delavca in komunista, ki je bil nekaj časa sekretar CK SKOJ Jesenice, po nemški okupaciji pa borec Jeseniške čete, nato komisar Cankarjevega bataljona pod Stolom in komisar Gorenjskega odreda, pozimi 1942-43 pa politični delavec in organizator narodnoosvobodilnega gibanja in boja na Koroškem, kjer je bil konec januarja 1944 ob nemškem napadu težko ranjen in čez dva dni podlegel težkim ranam. Po vojni je bil proglašen za narodnega heroja. Pokopan je v partizanskem grobu na pokopališču v Svečah v Rožu na Koroškem.

12. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Tomšičeva 10, nas spominja predvojnega revolucionarja in prvoborca Bertija Verglja, 14. aprila 1942 zaradi izdajstva zajetega na domu, kamor je bil prišel po ženo, da bi je Nemci ne aretirali, in odpeljanega v Begunje, od tam pa v taborišče smrti v Mauthausen, kjer so ga nacisti umorili.

Spominske plošče v Železarni Jesenice

Sindikalna in druge družbenopolitične organizacije v Železarni Jesenice so ob pomoči in podpori Uprave železarne odkrile v povojnih letih spominske plošče v CEVARNI, V ENERGETSKEM ODDELKU, V GRADBENEM ODDELKU, V LIVARNI, V MARTINARNI, V MEHANIČNI DELAVNICI, V METALURŠKI ŠOLI, V PLAVŽARSKEM OBRATU, V PREDELOVALNIH OBRATIH, V ŠAMOTARNI, V ŽEBLJARNI, V PROMETNEM ODDELKU, V ŽIČARNI IN HLADNI VALJARNI, V ŽIČNI VALJARNI — SEDAJ VALJARNA BELA, V JAVORNIŠKIH PREDELOVALNIH OBRATIH (nasproti stare vratarnice) IN JAVORNIŠKIH VALJARNAH (starih) v spomin na sodelavce, ki so padli kot partizani ali bili postreljeni kot talci ali pa postali žrtve nacističnih taborišč smrti.

SPOMINSKI PLOŠČI na veliko železarsko stavko julija 1935 na Javorniku in Jesenicah, ki ima za jeseniško delavsko in družbeno zgodovino velik pomen, saj je bila ta stavka manifestacija delavske enotnosti in kovačnica le-te v usodnih letih notranje in zunanje fašistične nevarnosti. Medstrokovni akcijski odbor — plod te stavke, je leta 1941 služil kot osnova za lažje organiziranje Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v okrilju katere je slovensko delavstvo in slovensko delovno ljudstvo izbojevalo zmago nad okupatorjem in domačo izdajalsko gospodo in si tako izkrčilo pot do samoupravne socialistične družbe.

SPOMINSKA PLOŠČA na upravnem poslopju Železarne Jesenice, Cesta železarjev 8, nas spominja na prevzem železarne po prvem Delavskem svetu leta 1950 in na začetek ustvarjanja samoupravne socialistične družbe. Ploščo je odkril Janez Mlakar, jeseniški komunist od 6. marca 1920 dalje.

Ostale spominske plošče na Jesenicah

SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU STAVBE ŽELEZNIŠKE POSTAJE JESENICE, Cesta maršala Tita 19, nas spominja na borce-prostovoljce 1918—1919, branitelje Jesenic pred avstrijsko nemško zasedbo in borce v predplebiscitnih bojih na Koroškem. Relief je izoblikoval akademski slikar Jaka Torkar, posvetilo pa je napisal pesnik Miha Klinar.

SPOMINSKA PLOŠČA V AVLI ŽELEZNIŠKE POSTAJE, nas spominja na železničarje, padle kot partizane ali ustreljene kot talce ali umrle v nacističnih taboriščih smrti.

SPOMINSKA PLOŠČA NA STAVBI ŽELEZNIŠKE POSTAJE, Cesta maršala Tita 19, je bila odkrita leta 1960 v zahvalo mladinskim delovnim brigadam, ki so sodelovale pri odstranjanju ruševin in ureditvi prostora za gradnjo nove železniške postaje.

SPOMINSKI PLOŠČI NA STAVBI ŽELEZNIŠKE KURILNICE JESENICE sta posvečeni — prva sedemnajstim padlim partizanom, talcem in žrtvam nacističnih koncentracijskih taborišč in druga predvojnemu komunistu, organizatorju OF med železničarji in partizanu — aktivistu Ivanu Krivcu-Pavlu, ki je padel v boju 10. marca 1944 ob gostišču Jasna v Kranjski gori.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Franceta Prešerna 37, nas spominja smrti partizana Borisa Čebina-Džima, borca Cankarjevega bataljona, ki ga je 30. septembra 1942 z okna svojega stanovanja ustrelil voditelj nemške tovarniške straže (Werkschutza) Wilhelm Wallis.

SPOMINKSA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Franceta Prešerna 48, nas spominja na sodelavca OF Franca Marklja, ki so ga 31. marca 1944 odpeljali pripadniki gestapovske Črne roke in ga v Hrenovici (nekdanjem naravnem parku, kjer so sedaj hladni in drugi, po vojni zgrajeni obrati Železarne Jesenice) zverinsko umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta bratov Stražišarjev 22, nas spominja zakoncev Juste in Leopolda Pajer, aktivistov OF, ki so ju 31. marca 1944 odpeljali pripadniki gestapovske Črne roke in ju za progo umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA STAVBI GASILSKEGA DOMA, Cesta železarjev 35, je posvečena padlim borcem, talcem in drugim žrtvam nacističnega nasilja, članom bivšega Prostovoljnega gasilskega društva Jesenice.

Skulpture revolucionarjev in druge pomembne kiparske storitve v prostorih družbenih stavb

RELIEF V SEJNI DVORANI SKUPŠČINE OBČINE JESENICE — delo akademskega slikarja in kiparja Jaka Torkarja predstavlja trpljenje ljudstva med okupacijo in osvobodilni boj. Posebno občutno je kipar izoblikoval okupatorsko nasilje nad družinami, ki so imeli svojce v partizanih, in ki so jih zato nacistični oblastniki pregnali z rodne grude. Čutiti je, da je kipar vse to sam doživel kot desetleten deček, ki so ga Nemci skupaj z materjo pregnali v Wernfels, njegov oče Jaka Torkar pa je bil tedaj partizan na Dolenjskem, kjer je tudi padel kot borec Cankarjeve brigade.

DOPRSNI KIP PISATELJA TONETA ČUFARJA v dvorani delavskega doma na Jesenicah je delo kiparja Segolina. Odkrili so ga leta 1958 v spomin na pisatelja in revolucionarja, ki je v tem domu deloval kulturno in politično vse od leta 1928 dalje pa do svojega odhoda v Maribor v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, od tam pa ob okupaciji 1941 v Ljubljano, kjer je ilegalno deloval kot organizator OF, dokler ni postal žrtev italijanske racije, bil interniran v Gonarsu, od koder pa so ga Italijani odpeljali in ga 10. avgusta 1942 izročili Nemcem, ki pa jim je skušal pobegniti, a so ga pri tem poizkusu ustrelili.

DOPRSNI KIP NARODNEGA HEROJA JOŽETA GREGORČIČA v dvorani Delavskega doma na Jesenicah je delo pokojnega akademskega kiparja in partizana Staneta Keržiča. Tudi Jože Gregorčič je bil vsestranski športni, kulturni in politični delavec jeseniške »Svobode« in kasnejše »Enakosti« vse od svojega prihoda na Jesenice v prvih letih po prvi svetovni vojni do svojega odhoda v Španijo leta 1937. Po vrnitvi na Jesenice oktobra 1940 je živel pollegalno, ob aprilskem napadu 1941 skupaj z Vencljem Perkom organiziral prostovoljce, po kapitulaciji bivše jugoslovanske vojske pa postal organizator OF in poleg Staneta Žagarja najpomembnejši partizanski voditelj na Gorenjskem, vodil partizanske bitke od prve (1. avgusta 1941) na Mežaklji in (8. avgusta 1941) na Jelovici, ki ju slovenska zgodovina NOB smatra za ognjeni krst slovenskih partizanov do slavne in herojske dražgoške bitke januarja 1942 vse do svoje junaške smrti septembra 1942 in bil za svoje zasluge odlikovan po vojni z redom narodnega heroja.

DOPRSNA KIPA TONETA ČUFARJA IN PREŽIHOVEGA VORANCA sta delo slikarke in kiparke Nike Hafnerjeve in sta bila postavljena v avlo osnovnih šol »Toneta Čufarja« in »Prežihovega Voranca«.

Poimenovanje kulturnih društev, šol, ustanov in ulic na ožjem območju Jesenic

IME PISATELJA IN REVOLUCIONARJA TONETA ČUFARJA nosi osnovna šola »Toneta Čufarja«, amatersko gledališče »Toneta Čufarja«, Svoboda »Toneta Čufarja«, pa tudi Kulturno-umetniški klub »Toneta Čufarja« v okviru le-te in njegova založba »Mala Čufarjeva knjižnica«.

IME PISATELJA IN REVOLUCIONARJA PREŽIHOVEGA VORANCA nosi osnovna šola »Prežihovega Voranca«.

VZGOJNO VARSTVENA ORGANIZACIJA JESENICE »ANGELCE OCEPKOVE« na Plavžu nosi ime te predvojne slovenske revolucionarke, aktivistke v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja in soustanoviteljice Zveze AFŽ (antifašističnih žena) Slovenije.

VZGOJNO VARSTVENA ORGANIZACIJA »JULKE PIBERNIKOVE« na Savi nosi ime po predvojni jeseniški revolucionarki, prvoborki, ki se je s svojim možem Albinom Pibernikom, prav tako predvojnim revolucionarjem in prvoborcem, komandirjem »Cankarjeve čete« v Srbiji in kasnejšim komandirjem Zaščitne čete Vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, dokler ni bil poslan v Slovenijo, vključila v boj v Srbiji in umrla zaradi zmrzlin, dobljenih na premiku osrednjih enot NOV in POJ iz Srbije na napornem igmanskem pohodu leta 1942.

ODDELEK TE VARSTVENO VZGOJNE ORGANIZACIJE PODMEŽAKLJO je nosil ime po partizanki Mariji Šivic-Minki, bolničarki štaba Gorenjskega vojnega področja, ki je padla marca 1945 v zadnji okupatorjevi ofenzivi na enote IX. korpusa na Poreznu v trenutku, ko je hotela pomagati prav tako na smrt zadetemu narodnemu heroju Andreju Žvanu-Borisu. Bolničarka Minka je bila lik prave in na sleherno žrtev pripravljene partizanske bolničarke.

ODDELEK TE VARSTVENE USTANOVE NA HRUŠICI nosi ime Frančiške Ambrožič, aktivistke OF in junaške slovenske matere, ki je julija 1942 med talci, ustreljenimi na Hrušici, izgubila tri svoje sinove.

POIMENOVANJE ULIC po osvoboditvi z vključitvijo Javornika in Koroške Bele v mestno območje se je izvršilo

Z IMENI USTVARJALCEV SLOVENSKE KULTURE: Aljaževa cesta, Cesta Ivana Cankarja, Čopova ulica, Gradnikova ulica, Gregorčičeva ulica, Janševa ulica, Kosova ulica, Ulica Srečka Kosovela, Medvedova ulica, Cesta Franceta Prešerna

PO VODITELJIH NAŠE REVOLUCIJE IN DRŽAVNIKIH: Cesta maršala Tita, Cesta Borisa Kidriča

PO POMEMBNEJŠIH PREDVOJNIH REVOLUCIONARJIH: Cesta Toneta Tomšiča, Trg Toneta Čufarja

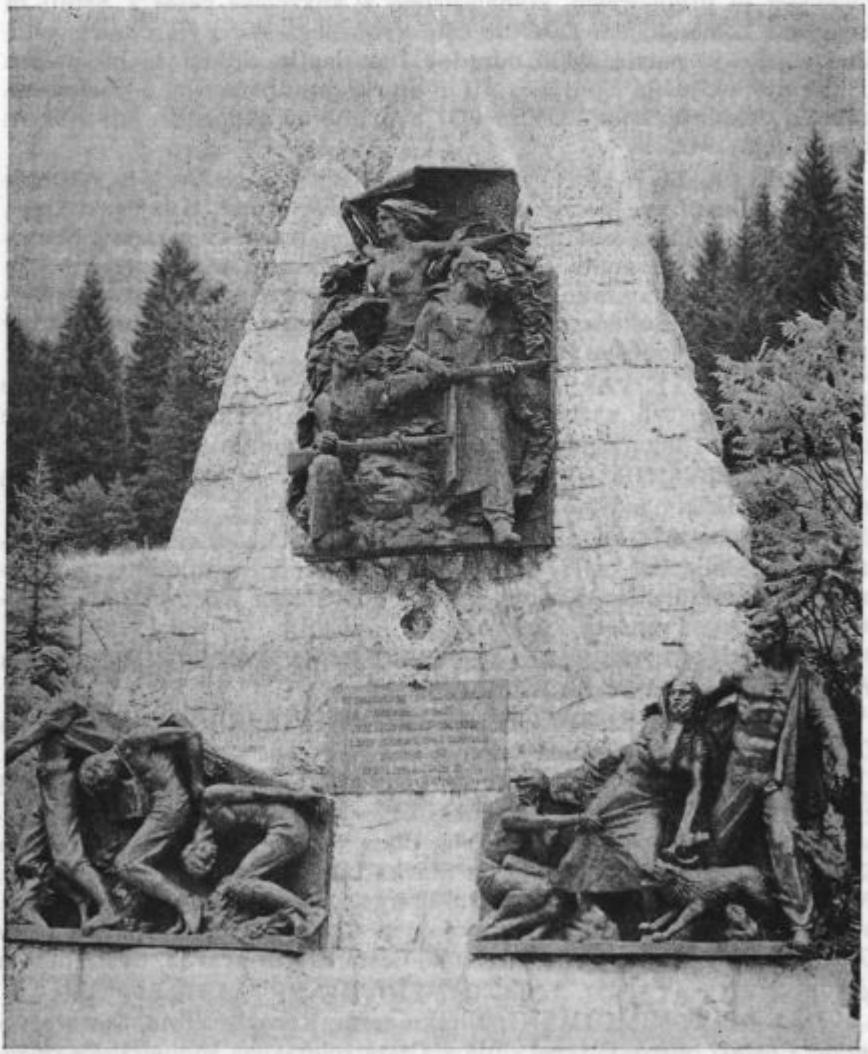
PO NARODNIH HEROJIH, PARTIZANIH, TALCIH IN DRUGIH ŽRTVAH NACISTIČNEGA NASILJA: Ulica Franca Benedičiča, Ulica Staneta Bokala, Cesta Janeza Finžgarja, Ulica Franca Jerale, Ulica Viktorja Kejžarja, Log Ivana Krivca, Cesta Slavka Likoviča, Mencingerjeva ulica, Pot Otmarja Novaka, Ulica Vojka Premrla, Ulica Mirka Roglja, Ulica bratov Rupar, Ulica bratov Stražišarjev, Cesta Viktorja Svetine, Ulica Gustla Štravsa, Cesta Cirila Tavčarja, Cesta Alojza Travna, Cesta heroja Verdnika

IN S SPLOŠNIMI IMENI: Ilirska cesta, Koroška cesta, Cesta revolucije, Cesta 1. maja, Delavska ulica, Cesta železarjev, Industrijska cesta, Ledarska ulica, Ulica Cankarjevega bataljona, Ulica prvoborcev, Parti-

zanska pot, Pot ilegalcev, Terenska ulica, Cesta talcev, Minerska ulica, Mladinska ulica, Udarna ulica, Pionirska ulica, Strelska ulica, Prosvetna cesta, Nova ulica.

Nekatera med temi poimenovanji bodo v prihodnje doživela kako spremembo.

Spomenik in spominska obeležja na Hrušici

Spomenik talcev na Belem polju pri Hrušici

SPOMENIK TALCEV NA BELEM POLJU PRI HRUŠICI je bil v obliki slovenskega grba z vzidanimi fotografijami talcev postavljen že leta 1949 v spomin na krvavi 27. julij 1942, ko so Nemci na tem kraju ustrelili 45 talcev, večinoma domačinov s Hrušice, kot represalijo za partizanski napad borcev Cankarjevega bataljona na nemški vojaški avtomobil, v katerem sta našla smrt dva nemška oficirja in dva vojaka. Ta spomenik so na pobudo družbenih organizacij na Hrušici nadomestiti z novim po zamisli arhitekta Vlasta Kopača, relief zanj pa je izdelal kipar Božo Pengov. Novi spomenik je bil postavljen leta 1974.

SPOMINSKI STEBER nedaleč od prej omenjenega spomenika nas spominja na kurirsko pot, ki je vodila tu mimo preko Save med kurirskima postajama G-8 in G-28. Ta nevaren vsakdanji prehod preko ceste, železnice in Save, ki so jo kurirji navadno bredli poleti in pozimi, je služil kurirskim zvezam od leta 1943 dalje vse do osvoboditve.

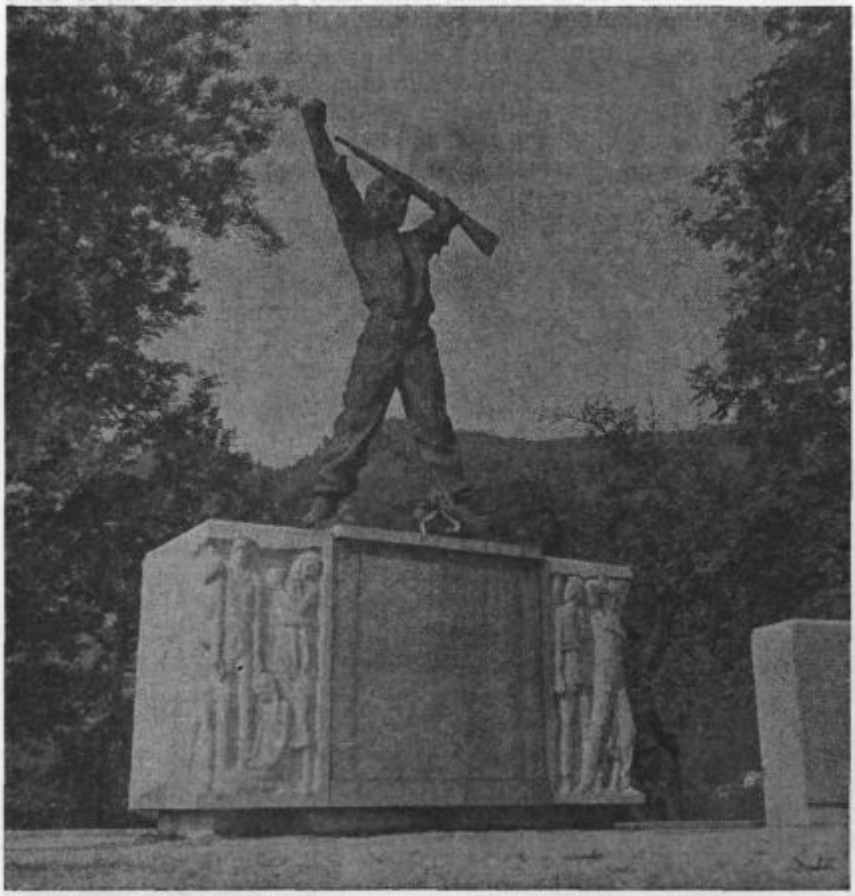

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU je bila odkrita 1955 v spomin 10 članov Prostovoljnega gasilskega društva Hrušica, padlih v NOB kot borci ali talci.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Hrušica št. 1, pri Korenu, nas spominja na tragični dogodek iz leta 1944, ko so partizani hoteli kaznovati lastnika-izdajalca, njegov hlapec pa je odvrgel z okna na partizane ročne bombe in tako ubil dva borca — Antona Starmana-Branka, kurirja 10-G in Rudolfa Toplikarja, borca Zahodnokoroškega odreda.

Spomenik in spominska obeležja na Javorniku in Koroški Beli

SPOMENIK — KIP BORCA, delo kiparjev Draga Tršarja in Juleta Renka, so odkrili leta 1954 v spomin padlih borcev, talcev in drugih žrtev okupatorskega nasilja. Kip simbolizira predvojno uporništvo tukajšnjih

domačinov in občanov takratne koroškobelske občine proti izkoriščevalskemu razredu in takratnim oblastnikom, uporništvo, ki se je med okupacijo razplamtelo v osvobodilni boj, v katerem je ta jeseniška krajevna skupnost plačala velik krvni davek, o čemer priča 147 imen žrtev za svobodo in revolucijo, izpisanih na stranskih stebrih spomenika.

GROBIŠČE TALCEV, ustreljenih 4. septembra 1941, na travniku pred koroškobelskim pokopališčem, sedaj spremenjenim v spominski

park talcev, še ni dokončno urejeno. Načrt za preureditev je pripravil inž. Gregor Velepec, idejni osnutek za skulpturo talcev pa je izdelal akademski slikar in kipar Jaka Torkar, ki bo izdelal tudi novi spomenik.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI, Cesta talcev 6, izpričuje, da je bila v tej hiši pomladi 1920 ustanovljena Krajevna organizacija Socialistične delavske stranke Slovenije, ki se je 11. aprila 1920 na svojem kongresu v Ljubljani združila s SDPJ (komunistov).

SPOMINSKA PLOŠČA NA CIMPKOVI DOMAČIJI, Potoki št. 22, nas spominja na leto 1941, ko so se na tej domačiji vsakodnevno zadrževali prvi ilegalci in organizatorji narodnoosvobodilnega boja, med njimi Jože Gregorčič-Gorenjc, Viktor Kejžar-Peter, Karel Preželj in Franjo Vodopivec. Sem so prihajali na zvezo posamezni aktivisti OF z Jesenic in Javornika, oskrbovali ilegalce, prejemali navodila za delo. Zato je bila Cimpkova domačija ena izmed najbolj pomembnih javk vse do aprila 1942, ko so gestapovci prisilno preselili domače v izgnansko taborišče v Wernfels blizu Nürnberga. Tik nad Cimpkovo domačijo je bilo zasilno partizansko zatočišče, kamor so se čez dan zatekali 'nočni gostje' Cimpkovih.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Strelska ulica 18, izpričuje, da je bila v hiši pri Martinu Noču leta 1941 jeseniška partizanska tehnika, v kateri so razmnoževali partizanske letake in literaturo. Pisalni in razmnoževalni stroj so hranili v kmečki krušni peči, dokler tehnike niso premestili drugam.

SPOMINSKA PLOŠČA V AVLI OSNOVNE ŠOLE JOŽETA ZUPANA-JEŽKA, Cesta talcev 2, je posvečena nekdanjim učencem in kasnejšim revolucionarjem in prvoborcem, pa tudi talcem in drugim žrtvam med NOB, ki pa bi jih bilo treba dopolniti z vsemi, še manjkajočimi imeni.

VZGOJNOVARSTVENA ENOTA, ki ima prostore v tej šoli, nosi ime po padli partizanki-aktivistki Cilki Župančič-Sonji.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU NA KOROŠKI BELI je posvečena padlim borcem, talcem in drugim žrtvam iz vrst predvojnega Prostovoljnega gasilskega društva Javornik-Koroška Bela, ki pa bi jo bilo treba izpopolniti z imeni.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Pionirska ulica 2, je posvečena prvoborcu Ludviku Benedičiču, padlemu v Levstikovi četi leta 1942 v Poljanski dolini.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Janeza Finžgarja 3, je posvečena prvoborcu Cirilu Grintovu, ki je iz Cankarjeve čete odšel na področje Polhograjskih Dolomitov, bil tu ranjen zajet in leta 1943 ustreljen kot talec.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica prvoborca 1, nas spominja na znanega predvojnega borca za delavske pravice Ignaca Kralja, prvoborca, ki je iz jeseniške Cankarjeve čete odšel 1941 na Dolenjsko, kjer so ga Italijani septembra 1942 zajeli in zverinsko umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA OB HIŠI, Cesta Slavka Likoviča 3, poleg imena same ulice je posvečena padlemu pripadniku VOS Slavku Likoviču, ki je končal svojo borbeno pot 16. aprila 1944 ob priliki partizanske mobilizacije na Borovljah pod streli pripadnikov tovarniške straže Werkschutza, ki so ga ranjenega ustrelili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Savska cesta 12 (včasih Borovlje), nas spominja na mladinko in prizadevno podpornico OF Maro Kelih, ki so jo 31. marca 1944 umorili pripadniki Črne roke v prisotnosti domačih.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta železarjev 24, je posvečena aktivistu OF Gustlju Štravsu-Lipetu, prvi žrtvi gestapovske Črne roke 22. decembra 1943.

SPOMINSKA PLOŠČA OB ŽELEZNIŠKEM MOSTU V RATIBOVCU PRI POTOKIH je posvečena prvoborcema Jožetu Šavliju in Ivanu Kavčiču, takrat borcema Levstikove čete, ki sta padla leta 1942 v nemško zasedo. Šavlija so našli ustreljenega na kraju samem, Kavčič pa se je verjetno umaknil ranjen do Save in utonil, ker trupla niso našli in je za njim izginila sleherna sled.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta talcev 11 (Planinškova), obeležuje hišo, v kateri so pripadniki zločinske Črne roke v kletnih prostorih, ki sta jih trgovec Planinšek in prosluli organizator Modre garde in Črne roke Janko Soklič preuredila v mučilni bunker, zverinsko mučili požrtvovalno aktivistko OF Jožico Kunstelj in jo 18. januarja 1944 umorili in odnesli pod Sotesko, kjer so potem našli njeno truplo. Bunker je služil omenjenima črnorokcema tudi kot skrivališče pred partizani. Kljub temu pa trgovec Rudolf Planinšek ni ušel zasluženi kazni, ki so jo izvršili nad njim pripadniki VOS.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA Poti Otmarja Novaka 2 označuje kraj, kjer sta se 10. decembra 1944 srečala pripadnik VOS Otmar Novak in pripadnica Črne roke Mici Pivk, ki naj bi jo Otmar Novak aretiral.

Pivkova je zaslutila, kaj ji preti, in je vosovca Otmarja Novaka, ki se na tem mestu srečanja s Pivkovo ni nadejal, prehitela in ga z revolverjem ustrelila.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Dobravska ulica 2, nas spominja Ivane in Dolfeta Oblak — matere in sina, ki so ju 31. marca 1944 v stanovanju umorili zločinski pripadniki Črne roke. Oba sta bila zvesta pripadnika OF.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta talcev 1, nas spominja na predanega in požrtvovalnega aktivista OF Viktorja Svetine, ki sta ga dne 24. decembra 1943 prestregla na poti v tovarno organizator Črne roke Janko Soklič ter belogardist in črnorokec Ludviger in ga ustrelila.

DELAVSKI DOM JULKE IN ALBINA PIBERNIKA NA JAVORNIKU nosi ime imenovanih jeseniških komunistov, ki sta se po odpustu delavskega zaupnika Albina Pibernika iz tovarne preživljala s prodajo mleka in mlečnih izdelkov, njun lokal pa je bil zbirališče in javka za člane KP. Oba je že bivša oblast pregnala z Jesenic, oziroma z Javornika. Naselila sta se v Zemunu in se vključila v tamkajšnje delavsko gibanje. Po okupaciji sta se med prvimi vključila v partizansko gibanje. Albin je postal komandir slovenske partizanske Cankarjeve čete, nato pa zaščitne čete Vrhovnega štaba, s katero se je vsa Pibernikova družina udeležila znanega pohoda čez planinski masiv Igman, na katerem je Julka Pibernik podlegla ozeblinam, Albin pa je bil poslan v Slovenijo, kjer je padel ob napadu Nemcev na Tomšičevo brigado oktobra 1942.

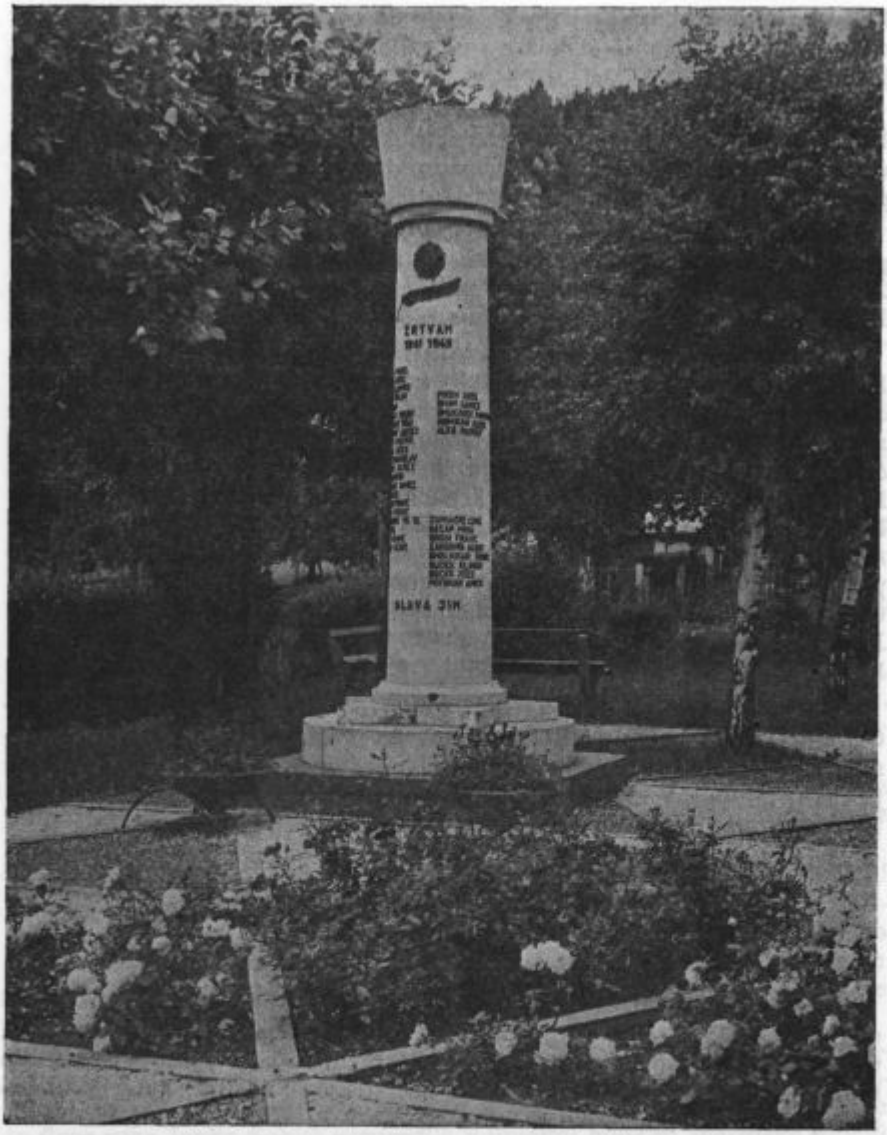
DELAVSKO KULTURNO DRUŠTVO SVOBODA FRANCETA MENCINGERJA NA JAVORNIKU nosi ime po imenovanem znanem predvojnem revolucionarju in pevovodji predvojne javorniške »Svobode«, ki se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje, a ga je gestapo že leta 1941 aretirala. Ustrelili so ga kot talca 3. januarja 1942.

Spomeniki in spominska obeležja na Blejski Dobravi

SPOMENIK PADLIM BORCEM NOV IN ŽRTVAM FAŠIZMA je bil odkrit leta 1953 pred šolskim poslopjem, v katerem so zdaj nižji razredi Osnovne šole Koroška Bela in vrtec. Postavili so ga v spomin 34 padlim borcem, talcem in drugim žrtvam nacističnega nasilja, katerih imena so zapisana na spomeniku.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI, Blejska Dobrava 46, je posvečeno Jožetu Pikonu, ki so ga Nemci 28. avgusta 1941 ustrelili v skupini talcev v Spodnjih Gorjah kot maščevalni ukrep za izdajalca Florijana Ulčarja, ki so ga pred tem obsodili na smrt partizani in ga likvidirali.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI št. 65 je posvečena Milanu Kalanu-Kleku, mladinskemu funkcionarju in po smrti sekretarja Špika nekaj časa sekretarju Okrajnega komiteja SKOJ Gorje-Bled, ki je padel 27. aprila 1945 kot borec Vojkove brigade blizu Grgarja na Primorskem.

Spomenik NOB na Blejski Dobravi

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI št. 66 je posvečena Janku Rekljuškiku, partizanu iz leta 1943, ki je padel junija 1944 kot sekretar Okrajnega komiteja SKOJ Gorje-Bled.

SPOMINSKO OBELEŽJE NAD HIŠO št. 2, Na poseki, je oddolžitev svojcev sinu-partizanu Leopoldu Kovačiču, borcu Jeseniško-bohinjskega odreda, ki je padel 27. marca 1945.

Predvojni jeseniški revolucionar Vencelj Perko odkriva leta 1961 spomenik delavske enotnosti na Poljanah

SPOMENIK NA POLJANAH je bil odkrit leta 1961 v spomin na predvojna ilegalna in legalna zborovanja komunistov in razredno zavednega delavstva, zlasti prvomajska. V času NOB pa je bilo tu prvo zbirališče partizanov z Jesenic in bližnje okolice in znan partizanski prehod z Blejske Dobrave na Mežaklјo skozi vso okupacijo. Idejo za spomenik je izdelal arhitekt Boris Kobe, načrte pa pripravil arhitekt Nande Jocif, stihe za spominsko ploščo pa je napisal pesnik Miha Klinar. Sredstva za spomenik so prispevala jeseniška gradbena podjetja.

SPOMENIK NA KOČNI je posvečen štirim padlim borcem in eni žrtvi nacističnega nasilja iz tega majhnega zaselka. Načrt zanj je pripravil inž. Evgen Guštin, spomenik pa je bil odkrit leta 1966.

Planina pod Golico

SPOMENIK PADLIH BORCEV NOV OB CESTI POLEG DOMA POD GOLICO je posvečen padlim borcem s Planine pod Golico. Zgrajen je iz kamna, v ploščo pa so vklesana imena 16 padlih. Odkrili so ga leta 1954.

SPOMINSKO OBELEŽJE NASPROTI HIŠE SODJEVIH NA PLANINI POD GOLICO spominja na stalno partizansko pot, ki je vodila tu mimo in na žrtve Cilko Župančič-Sonjo in Janeza Pangeršiča-Jelka,

ki sta padla 31. decembra 1944, ter na Tineta Koselja-Vanjo, Mirka Roglja-Petka in Elo Treven-Rustjo, ki so padli 4. februarja 1945 pod streli zased, ki so jih tu postavljali kdaj pa kdaj Nemci in »raztrganci« — pripadniki pomožne gestapovske policije.

SPOMINSKO OBELEŽJE POLEG RUŠEVIN NEKDANJE ZAKOŠIČEVE DOMAČIJE V PLAVŠKIH ROVTIH nas spominja na dva tragična dogodka iz naše krajevne zgodovine NOB. Na tej kmetiji je živel kmet in lovec Gasar, po domače Zakošičev, in takoj, ko so se pojavili prvi partizani, začel stikati za njimi in o njihovih premikih in krajih, kjer so se zadrževali, obveščati gestapo na Jesenicah. Zato so ga partizani kot narodnega izdajalca obsodili na smrt in ga hoteli maja 1942 aretirati, a se je izdajalcu posrečilo, da se je umaknil v zgornje prostore, od koder je z lovsko puško smrtno ranil mitraljezca Cankarjeve čete Alojza Koračina-Sava, nato pa pobegnil na Koroško, kamor ga je poslala gestapo in ga tako zaščitila, Zakošičevo družino pa so partizani pregnali v dolino.

Leta 1944 so se na tej kmetiji dalj časa zadrževali pripadniki VOS jeseniškega okrožja, o čemer so zvedeli gestapovci in 4. aprila 1944 obkolili Zakošičevo domačijo ter jo napadli. Pri tem napadu so ubili vosovca Franca Grobotka-Črtomirja in ga vrgli v hišo, ki so jo zažgali. Poleg tega so zajeli nekaj vosovcev in jih odpeljali v Begunje.

Dne 5. avgusta 1944 pa je ta kraj terjal smrt partizanskega kurirja Jaka Klinarja-Gustlja.

Spominsko ploščo v neposredni bližini tega obeležja pa so vzidali v spomin padlemu vosovcu Grobotku še Grobotkovi svojci.

Spominska obeležja v Javorniških rovtih

SPOMENIK PADLIH V NOV nekaj deset metrov vstran od stare šole je posvečen vsem padlim borcem NOV, ki so padli na območju te vasi in med katerimi je bil tudi domačin in kurir kurirske postaje G-22 Jože Žvab-Ivan.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB POTI V JAVORNIŠKE ROVTE je posvečeno padlemu partizanu Tonetu Štumpflju-Anteju, ki ga je na tem kraju 9. maja 1944 pokosila nemška patrulja, ki je spremljala dovoz živil za nemško posadko pri električni centrali. Tone Štumpfelj-Ante, ki je hotel rekvirirati nemški proviant, patrulje ni opazil in je padel tik ob vozu.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ODCEPU POTI ZA LENČKA V JAVORNIŠKIH ROVTIH je posvečeno spominu na mladinsko aktivistko-partizanko Ivanko Krničar, doma s Kočne-Poljan, na katero so 6. novembra 1944 na tem mestu naleteli Nemci v svoji večji akciji na partizane na tem področju in jo ranili, kasneje pa jo zajeli in ustrelili, ko so ugotovili, da je partizanka. Pri tej akciji so sodelovali tudi domači izdajalci z Jesenic, ki so služili v vrstah gestapovske pomožne policije.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI PRI JOŽETU KLINARJU nas spominja na obveščevalca-partizana Evgena Bizjaka-Iztoka, ki so ga zjutraj 28. avgusta 1944 na njegovi poti v partizansko taborišče na tem mestu ustrelili pripadniki gestapovske pomožne policije 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA PARTIZANSKEM GROBU V BLIŽINI KOGOVŠKOVE DOMAČIJE izpričuje, da v tem grobu počiva sekretar jeseniškega okrajnega komiteja SKOJ Jože Zupan-Ježek, ki je padel 21. novembra 1944 ob nemški preiskovalni akciji v Javorniškem rovtu, pri kateri so sodelovali tudi 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA PARTIZANSKEM GROBU ob hiši, Javorniški rovt 30, pri Bogmanu izpričuje, da tu počiva partizanski kurir Jože Žvab-Ivan s kurirske postaje G-22, ki je padel 22. januarja 1945 v Medjem dolu in ki so ga partizani s pomočjo domačih pokopali na vrtu Bogmanove domačije.

Spominska obeležja na področju Žirovnice

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŽELEZNIŠKEM MOSTU V MOSTAH PRI ŽIROVNICI nas spominja na akcijo borcev Cankarjevega bataljona v noči med 26. in 27. junijem 1942, na blokado nemške postojanke v Mostah in na požig tamkajšnjega z lesenim ogrodjem podloženega in

zasilno obnovljenega železniškega mostu (prejšnjega je minirala jugoslovanska vojska na svojem umiku — op. p.) Ta most je že več kot leto dni služil železniškemu prometu. Zato so ga borci Cankarjevega bataljona uničili s požigom, česar ni mogla preprečiti niti nemška straža, niti nemška posadka, ki jo je partizanska zaseda blokirala v postojanki. Zaradi te akcije je bil železniški promet prekinjen 20 dni. Pri akciji partizani niso utrpeli nobene izgube.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTNEM MOSTU V MOSTAH nas spominja 29 talcev, ki so jih 1. julija 1942 ustrelili na tem mestu Nemci kot represalijo za uničeni železniški most. Ustrelili so jih ob opornem zidu. Talca Franc Rekar in Karl Perdih-Žar sta skušala pobegniti, vendar se je to posrečilo samo Karlu Perdihu, ki se je potem umaknil v partizane in padel 9. septembra 1942 kot borec Selške čete skupaj s komandantom I. grupe (gorenjske) partizanskih odredov Jožetom Gregorčičem-Gorenjcem na Lipniški planini. To spominsko obeležje je v prenovi po načrtu arhitekta Vlasta Kopača, novi kip talca pa ima v delu akademski slikar in kipar Jaka Torkar. Tako bo ta spomenik dostojna oddolžitev talcem, ki jih bo po kiparjevi zamisli predstavljal talec z zavezanimi očmi. Ne zato, ker so mu jih zavezali Nemci, da bi mu prihranili predsmrtni strah, pač pa zato, da bi jim ne bilo treba gledati pri streljanju v poslednji pogled streljanega človeka.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POSLOPJU ŽELEZNIŠKE POSTAJE V ŽIROVNICI nas spominja na požig te postaje s strani borcev Cankarjevega bataljona 13. septembra 1942. Partizanska akcija je popolnoma uspela, prav tako kakor rekvizicija v bližnji trgovini, čeprav je bila v bližini močna nemška postojanka.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Moste 47, nas spominja na požrtvovalnega aktivista OF Rudija Baloha, ki so ga Nemci aretirali zaradi izdajstva po decembrski vstaji 1941, ga odpeljali v Begunje, od tam pa v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je leta 1942 umrl.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Moste 12, izpričuje, da je bila v tej hiši pri Tavčarjevih v prvem letu narodnoosvobodilnega boja partizanska javka, na kateri se je narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc sestajal z žirovniškimi aktivisti. Hčerka Marta-Ria je padla kot partizanka skupaj z narodnim herojem Jožetom Gregorčičem 9. septembra 1942 na Lipniški planini na Jelovici, sin Beno pa je bil pod partizanskima imenoma Zdravko in Valter najprej borec Cankarjevega bataljona, kasneje pa politični aktivist na območju Žirovnice.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Žirovnica 69, izpričuje, da so bili tu prvi sestanki KP za Žirovnico v letu 1941, in da je bil tu doma eden prvih aktivistov OF v Žirovnici Mirko Mežek, ki je bil ustreljen kot talec leta 1942.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Žirovnica 97, izpričuje, da je bil tu prvi sestanek odbora OF za to območje in da je bil tu doma eden prvih tukajšnjih organizatorjev OF Franc Svetina, ki pa so ga leta 1942 prijeli Nemci in ga še isto leto ustrelili kot talca.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Selo 31, nas spominja na naprednjaka in borca za napredne ideje Franja Krča, ki je pred drugo svetovno vojno živel tu, dokler ga julija 1941 niso izgnali Nemci v Srbijo, v Zemun, kjer se je takoj vključil v osvobodilno gibanje, dokler ga niso Nemci ponovno aretirali in ga 24. januarja 1944 ustrelili. Po njem se imenuje sedaj tovarna avtokaroserij v Zemunu.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI V DOSLOVČE, nas spominja na borca Kokrškega odreda Mirka Kapusa, ki so ga Nemci zajeli, dan nato, dne 20. februarja 1945, pa na tem mestu ustrelili.

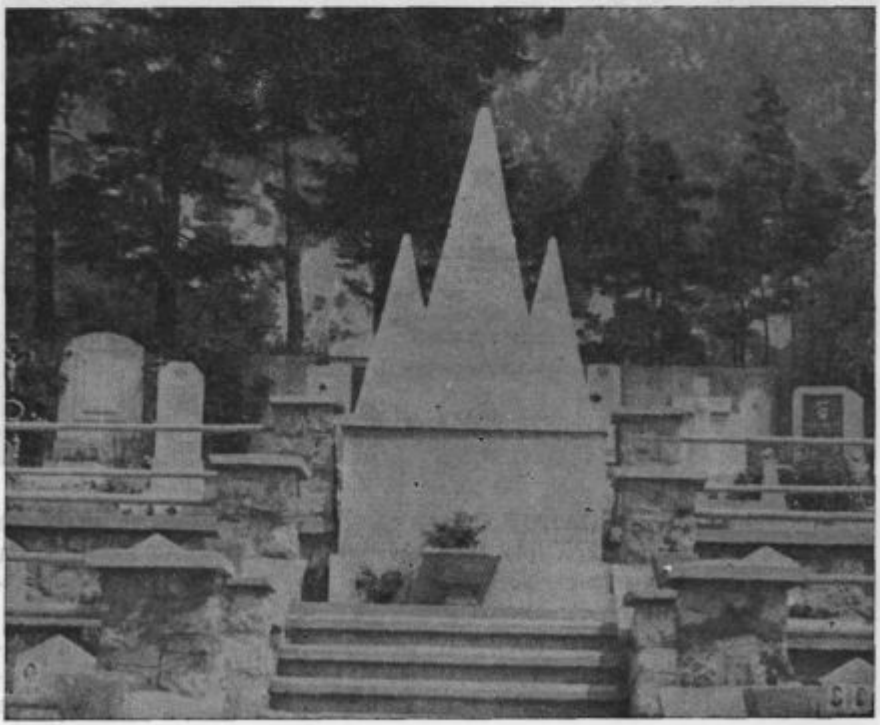
SPOMINSKO OBELEŽJE V REBRU-SELO, nas spominja žirovniškega domačina Ignaca Zupana, vodnika v Kokrškem odredu, ki je med potjo, da bi stopil domov po perilo, na tem mestu padel pod streli nemške zasede.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI V SMOKUČ, nas spominja, da je 19. februarja 1945 padel borec Kokrškega odreda Vinko Horvat, ki je skupaj z Mirkom Kapusom šel domov po okna za 'Titovo vas'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA STENI CERKVE SVETEGA MARKA V VRBI, nas spominja na 28. april 1944, ko je bil ob cerkvi Sv. Marka sklican širši posvet domačinov-sodelavcev OF, v resnici pa je bil ta sklic gestapovska past, za katero je večina članov OF pravočasno zvedela in se umaknila. V nemško zasedo je prišel le partizanski obveščevalec Franc Talar, ki so ga ob cerkvi do smrti pokosili nemški streli.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU V ZABREZNICI, je posvečena padlim borcem NOV in žrtvam nacističnega nasilja, bivšim članom Prostovoljnega gasilskega društva Zabreznica.

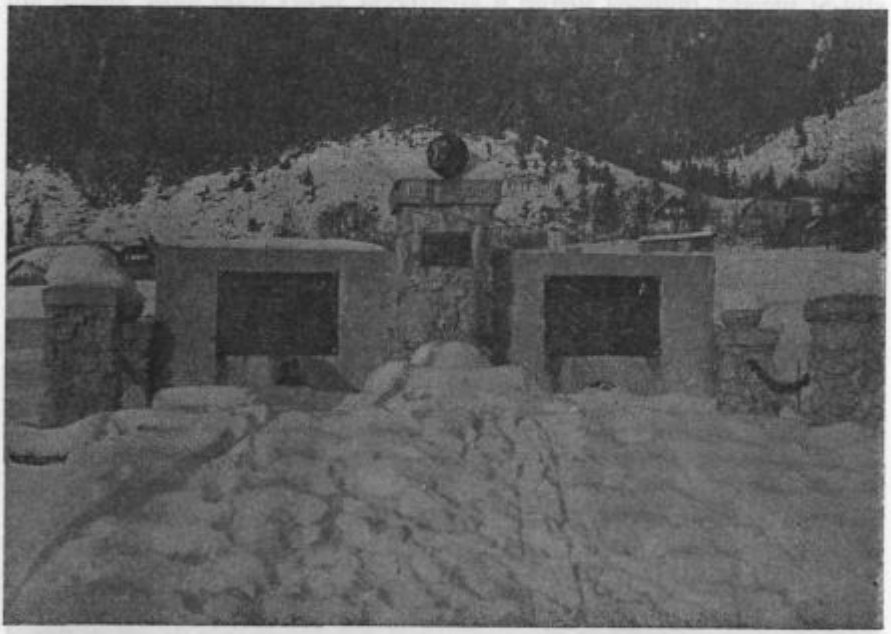
SPOMENIK S POSVETILOM NA SKRBNO UREJENEM GROBIŠČU PADLIH BORCEV IN ŽRTEV NACISTIČNEGA NASILJA izpričuje, da je tu pokopano 31 vaščanov iz Žirovnice, Sela, Zabreznice, Doslovč, Vrbe, Breznice, Brega, Most in Smokuča. Grobovi so zaznamovani z vklesanimi imeni žrtev.

GROB SEKRETARJA CK SKOJ DRAGOLJUBA MILOVANOVIĆA NA POKOPALIŠČU V BREZNICI je skromna oddolžitev komunistu, ki se je pri opravljanju svoje dolžnosti za KPJ in SKOJ žrtvoval na svoji poti z Dunaja v domovino po ilegalni poti, na kateri se je jeseni 1922 smrtno ponesrečil v bližini lovskih koč. V spomin nanj so po zmagi revolucije poimenovali Izobraževalni center mladih v Beogradu, od koder je bil sekretar CK SKOJ Dragoljub Milovanović doma.

Spominska obeležja na Dovjem in v Mojstrani

SPOMENIK PADLIH IN ŽRTEV FAŠISTIČNEGA NASILJA je postavljen ob starem pokopališču na Dovjem nad grobovi borcev NOV in žrtev nacističnega nasilja z območja Dovjega, Mojstrane in Belce. Je delo domačinov. Na spomeniku je plošča z imeni 35 borcev NOV, 9 talcev in 24 drugih žrtev okupatorskega nasilja.

SPOMENIK PADLIM PARTIZANOM-GORNIKOM V VRATIH POD TRIGLAVOM je bil odkrit leta 1953 kot oddolžitev Planinskega društva ob njegovi šestdesetletnici. Načrte je pripravilo Planinsko društvo Jesenice, sam spomenik pa je zvarjen iz železa v obliki plezalnega klina.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Dovje 72, je posvečena štirim padlim Rabičevim sinovom — Alojzu, Jaki, Maksu in Mirku. Rabičeva družina je bila tesno povezana s porajanjem osvobodilnega gibanja na

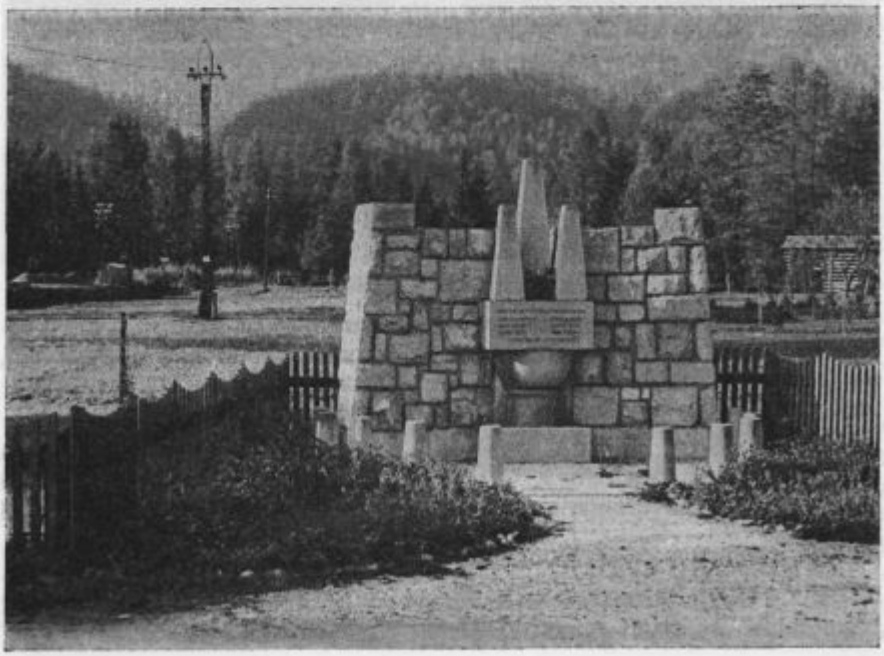
Dovjem in v Mojstrani. V času decembrske vstaje 1941 so na Rabičevem domu pripravili načrt za upor. Zato so Nemci domače po vstaji pregnali.

SPOMINSKA PLOŠČA ZA OREHARJEM NAD VASJO DOVJE, nas spominja na decembrske dogodke iz leta 1941, ko so se tu zbrali uporniki-domačini in se odločili, da se za določen čas umaknejo pred Nemci v gore. Tam so nato ustanovili Triglavsko četo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA BIVŠI GRANIČARSKI KARAVLI, Mojstrana 110, nas spominja na boj, do katerega je tu prišlo ob decembrski vstaji 1941 med Nemci in partizani, oziroma uporniki-domačini iz Mojstrane. Skupina upornikov je pod vodstvom partizana in soorganizatorja vstaje Ivana Vovka-Živana nameravala razorožiti Nemce. Akcija pa je bila izdana in so se uporniki morali umakniti. Pri tem je padel domačin Alojz Rabič, ki je to akcijo tudi predlagal in v njej tudi aktivno sodeloval.

Spominska obeležja v Gozd-Martuljku

SPOMENIK PADLIH V NOB IN ŽRTEV OKUPATORSKEGA NASILJA ob glavni cesti je eden najlepših spomenikov, ki z ozadjem Martuljkove gorske skupine dobiva dopolnilo svoje arhitektonske oblike in je kot tak res lepa oddolžitev žrtvam osvobodilnega boja tega kraja. Načrt zanj je napravil arhitekt Viktor Glanc. Na spomeniku je izpisanih 6 imen, odkrit pa je bil leta 1955.

SKULPTURA MIRANA CIZLJA NAD PRVIM SLAPOM V MARTULJKU, delo kiparja Marjana Keršiča-Belača, je oddolžitev prijateljev planinca Mirana Cizlja, ki je padel 18. januarja 1944 v Zgornjem Vetrnem kot borec Gorenjskega odreda.

Spominska obeležja v Kranjski gori

SPOMENIK NARODNOOSVOBODILNE VOJNE z napisom »VOJNIM ŽRTVAM« je stal najprej ob poslopju stare sodnije, potem pa so ga prestavili v vrt hiše št. 127. Na spomeniku je 9 imen borcev, padlih

v NOB. Za kraj sam in za njegov bodoči razvoj je ta spomenik preskromen in je v programu postavitev novega spomenika, upoštevajoč pri tem, da je Kranjska gora prvi večji obmejni kraj in da so v njeni bližini padle prve vojne žrtve aprila 1941 ob fašističnem vdoru v Jugoslavijo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Kranjska gora 52, je posvečena Slavku Černetu, zvestemu aktivistu OF, ki je padel sovražniku v roke in si zaradi nečloveškega mučenja v Begunjah 29. maja 1943 sam vzel življenje.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI NA VRŠIČ V BLIŽINI GOSTIŠČA JASNA je posvečeno spominu na predvojnega komunista med jeseniškimi železarji in kasnejšega aktivista in organizatorja OF

v Zgornjesavski dolini Ivana Krivca, s partizanskim imenom Kostja in kasneje Pavel, ki je 10. marca 1944 zaradi izdajstva domačina na tem mestu dokončal svojo revolucionarno in partizansko pot.

Spominska obeležja v Podkorenu

SPOMINSKA PLOŠČA V PODKORENU NA HIŠI OB KRIŽIŠČU CESTE NA KORENSKO SEDLO, je posvečena bojem za severno mejo v letih 1918 in 1919 in četi, sestavljeni večinoma iz domačinov in imenovani po njenem poveljniku domačinu Štefmanu.

SPOMENIK NA GROBIŠČU PADLIH V NARODNOOSVOBODILNI VOJNI, je na pokopališču poleg cerkve in je posvečen padlim na tem področju. Tu so pokopani Ivan Krivec-Kostja-Pavel, Miha Arih-Klemen in Justin Uršič.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Podkoren 79, je posvečena Mihi Arihu-Klemenu, znanemu predvojnemu alpinistu, po vstopu v NOV pa pogumnemu partizanu, ki ga je 9. februarja ubil izdajalec kmet Sonc s sekiro, s katero je Miha Ariha-Klemena, ki je bil določen, da justificira tega izdajalca, pričakal za vrati.

Spominski obeležji v Ratečah

SPOMENIK NARODNOOSVOBODILNE VOJNE na križišču glavne ceste, kjer se odcepi pot v Planico, je posvečen osmim padlim borcem in trem žrtvam nacističnih taborišč smrti iz tega kraja.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU, Rateče 83, je posvečena štirim gasilcem tega društva, padlim v narodnoosvobodilni vojni.

GORSKA OBELEŽJA

Karavanke

Zaradi jasnejšega pregleda dogajanja med narodnoosvobodilno vojno v Karavankah je treba o tem področju posebej spregovoriti, saj so bile Karavanke operativno področje različnih partizanskih enot. Kot prvi so se zbirali tu borci Jeseniške Cankarjeve čete, nato Cankarjevega bataljona, leta 1943 se je tu formiral I. Zahodnokoroški bataljon, severna stran je bila področje koroških partizanskih enot ter tamkajšnjih oblastnih in političnih narodnoosvobodilnih forumov, o čemer tu ne bo govora, čeprav so se nekatere koroške enote (na pr. Ziljska četa Koroškega odre-

da v prvi polovici novembra 1944) zadrževale tudi kdaj pa kdaj na južni strani Karavank. Tu je 1944 in 1945 operiral Kokrški odred, mimo tega pa so delovali tu sedeži okrožnih in okrajnih obveščevalnih enot, kurirskih postaj, močna je bila mreža političnih aktivistov-terencev, kdaj pa kdaj so se v Karavankah zadrževali tudi radiotelegrafisti različnih partizanskih enot.

Prikaz narodnoosvobodilnega boja v Karavankah z opisom spominskih obeležij seveda ne bo popoln, saj smo obeležili samo tiste kraje, kjer je prihajalo do nemških in naših žrtev. Večjih borb na tem področju ni bilo mogoče voditi in so se v Karavankah vse do zadnje bitke za svobodo lahko gibale in borile manjše in lažje gibljive partizanske enote tipično gverilskega značaja, zato pa jih je bilo zaradi značilnosti Karavank (relativno ozek in razgiban gorski masiv z odličnimi komunikacijami, ki so omogočale nagle sovražnikove premike z gorenjske in koroške strani) Nemcem toliko lažje in nagleje napasti bodisi s policijskimi oddelki, žandarmerijo, protiletalskimi enotami, pa tudi s prehodnimi vojaškimi enotami, namenjenimi na italijansko fronto po izkrcanju zaveznikov v Italiji.

Položaj partizanskih enot je bil (zlasti na področju naše občine) zaradi prej omenjenih vzrokov težaven. Marsikdaj je odpovedala tudi partizanska obveščevalna služba zaradi ozemlja, ki so ga v dolini ves čas okupacije nadzorovali Nemci in ga terorizirali z najbolj surovim gestapovskim terorjem. Zato je partizanska obveščevalna služba le težko dobivala točne in pravočasne podatke.

Popis obeležij prav tako ne more prikazati popolne slike partizanskih akcij, zlasti še, če so se te končale s popolnim partizanskim uspehom in brez žrtev na partizanski strani in ki so bile večinoma v dolini ob cestah, železnicah in drugih, za okupatorja pomembnih objektih.

Obeležja v Karavankah naj začnem nizati z zahodne strani: POD KEPO NEDALEČ OD VRHA NEKDANJE DRVARKSE ŽIČNICE OB POTOKU BELCI bi morali obeležiti pogorišče nekdanje drvarske koče, v kateri se je v prvi polovici novembra 1944 zadrževala Ziljska četa. Dne 16. novembra 1944 je njeno tričlansko patruljo na ovinku, kjer se odpre razgled na vas Belco, pričakala nemška patrulja in pri tem ubila sedemnajstletnega partizana Milana Prežlja, enega zajela, obveščevalca Miha pa z lovsko puško ranila v glavo, a se mu je posrečilo pobegniti in se vrniti v polrazpadlo drvarsko kočo, v kateri se je zadrževala desetina pod vodstvom politkomisarja Vojana Rusa, glavnina čete pod poveljstvom komandirja Lovra Blažina-Dušana pa se je nahajala v akciji na koroški strani Karavank. Obe skupini sta se 17. novembra 1944 ob svitu srečali na sedlu zahodno od Kepe in se hoteli izogniti sovražnim kolonam, ki so jo zasledovale z obeh strani Karavank, s premikom proti bivši avstrijski koči Anna-Hütte, kjer se je četa znašla v nemškem obroču in sprejela borbo. Pri preboju v dveh različnih smereh je padlo več borcev, med njimi vodnik Janežič, Srečka Hoznerja, ki je obležal ranjen, pa so Nemci zajeli, ga odpeljali s seboj in ga vrgli v gorečo drvarsko kočo. Prav tako so ta dan Nemci zažgali nemško planinsko kočo Anna-Hütte.

MLINCE. Tudi tu bi bilo treba postaviti obeležje v spomin partizanu Francu Cimermanu-Nacetu, padlemu 1. avgusta 1942 ob nemškem napadu na Cankarjev bataljon Gorenjskega odreda. Bataljon se je ta dan nahajal na prelazu Mlince le nekaj deset metrov pod vrhom na koroški strani. Naceta, ki je bil edina žrtev, so Nemci presenetili ob štirih zjutraj na stražarskem mestu. Ta strel je povzročil kratek spopad, v katerem sta padla dva Nemca, potem pa je bataljon izmanevriral umik na prelaz in se nato premaknil v smeri proti Jeklu. Padlega stražarja Franca Cimermana-Naceta so domačini po osvoboditvi prekopali in pokopali na domače pokopališče.

SPOMINSKO OBELEŽJE V STRUGI POTOKA MLINCE, nas spominja na partizansko taborišče »Orlovo gnezdo«, v katerem so se od maja 1943 do oktobra 1944 zadrževali politični delavci in partizani-terenci, člani Okrajnega odbora OF Kranjska gora. »Orlovega gnezda« Nemci niso mogli nikoli izslediti.

SPOMINSKO OBELEŽJE RUPE, kraj, kjer sta padla partizanska kurirja z G-19 Mirko Pezdirnik in Jože Markelj dne 11. julija 1944 pod streli žandarmerijske zasede nemškega orožniškega komandirja Kazianke in žandarja Amserja, ki sta sreljala na skupino štirih kurirjev, od katerih sta se dva umaknila iz dosega krogel in se umaknila.

SPOMINSKO OBELEŽJE V BREVANTU NAD SEDELCAMI, nas spominja, da je bila tu leta 1944 kurirska karavla G-19 in da je zaradi izdaje, ki je povzročila nemški napad, v karavli izgubilo življenje šest kurirjev, kuharica in dva prehodna gosta-partizana. Prebil se je en sam kurir. Spominsko obeležje in ohranjeni temelji ležišča nas spominjajo na ta tragični dogodek.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA KOLENU OB GOZDNI CESTI V BELCO nas spominja, da je tu pokopan vosovec Beno Horvat, padel 3. maja 1944 kot žrtev nemške zasede.

SPOMINSKO OBELEŽJE V STRUGI MLINCE POD RJAVČEVIM ROVTOM, nas spominja, da je padel tu 22. aprila 1944 kurir kurirske postaje G-31 Franc Knaflič.

SPOMINSKA PLOŠČA, VZIDANA V SKALO NAD HRUŠIČANSKO PLANINO V JAVORJU označuje kraj, kjer je bila kurirska postaja G-28. Ploščo so odkrili ob dvajsetletnici vstaje leta 1961.

SPOMINSKO OBELEŽJE V BAŠARJU POD GOLICO je posvečeno spominu kurirjev Valentina Čudna in Joža Razingerja, ki sta vzdrževala zvezo s Koroško in padla tu 16. marca 1945.

SPOMINSKO OBELEŽJE V KRAMPARICI — SEKANIH POD GOLICO, nas spominja, da so tu le mesec dni pred osvoboditvijo 1. aprila 1945 padli štirje partizani-kurirji, ki so bili določeni za zveze s Koroško, in sicer: Janez Drolc, Boris Kos, Viktor Pregelj in Štefan Stare.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA SUŠJEM POD ČRNIM VRHOM označuje kraj na severnem pobočju Sušja, kjer je bilo leta 1944 dobro skrito partizansko taborišče VOS za jeseniško okrožje. Akcije vosovcev jeseniškega okrožja so bile dokaj uspešne, saj so kaznovali nekatere izdajalce-domačine, zbrali pomembne podatke za partizanske operativne enote, mimo tega pa jim je uspelo razkrinkati zločinsko skupino doma-

čih izdajalcev iz vrst bele in modre garde ter Črne roke. Naposled je gestapo le ugotovila, kje je vosovsko taborišče in ga dne 2. februarja 1944 v zgodnjih jutranjih urah ukazala napasti. Pri tem napadu se je vosovcem posrečilo uiti smrti razen Pavlu Gmajnerju-Ljubu in Marjanu Ruparju-Miru, ki sta pod nemškimi streli obležala mrtva.

Na kraju, kjer je izkrvavel Pavel Gmajner-Ljubo, so tudi njegovi svojci postavili spominsko obeležje.

SPOMINSKO OBELEŽJE V MEDJEM DOLU, nas spominja, da sta padla na tem mestu poleg kurirjev komandant III. gorenjske relejne linije Štefan Demšar in obveščevalec Kokrškega odreda Ivan Sršen-Luka. Nemci so že dolgo čutili, da poteka po pobočjih Karavank dobra in stalna partizanska kurirska zveza, in so se zato odločili, da bodo skušali kurirje zajeti ali pobiti in tako onemogočiti kurirsko zvezo. V ta namen so 22. januarja 1945 postavili v Medjem dolu močno zasedo in iz nje ubili pet partizanov, komisarja Leopolda Trtnika-Iztoka pa so težje ranili, a mu je vseeno uspelo, da ga Nemci niso zajeli.

SPOMINSKO OBELEŽJE GRANIČARSKA KARAVLA V JAVORNIŠKEM ROVTU so po dogovoru med ZB Javornik in graničarsko komando v Radovljici imenovali po karavanških partizanskih kurirjih, ki so padali pri opravljanju svoje dolžnosti v času narodnoosvobodilne vojne. Plošča na karavli pa je bila odkrita decembra 1974.

SPOMINSKO OBELEŽJE V URBASU NAD POTOŠKO PLANINO je posvečeno kurirju Janku Pretnarju, kurirju G-22, ki so ga na tem kraju iz zasede ubili 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE POD POTOŠKO PLANINO, nas spominja na leto 1942, ko so gestapovci in domači izdajalci 'raztrganci' na tem mestu postavili konec junija zasedo, na katero so naleteli dr. Edvard Pohar in borca Franc Guzelj in Janez Reven-Jur, ko so nameravali iti obiskat ranjenega borca Cirila Trilerja-Čira. Iz te zasede na križišču poti, ki vodi od Valvazorja proti Koroški Beli, in poti, ki vodi s Potoške planine na Potoke, so udarili na partizane. Reven je obležal na mestu mrtev, Guzelj pa je izkrvavel nad Potoki, le partizanski zdravnik dr. Pohar se je utegnil umakniti nepoškodovan.

SPOMINSKA PLOŠČA NA VALVAZORJEVEM DOMU POD STOLOM, nas spominja 20. junija 1942, ko je bil na Ravneh pod pečinami nad Potoško dolino ustanovljen I. bataljon Gorenjskega odreda, znan pod imenom »Cankarjev bataljon«, s komandantom Albinom Žemvo-Izidorjem in politkomisarjem narodnim herojem Matijo Verdnikom-Štajzijem (kasneje Tomažem). Poleg borcev domačinov so bili v bataljonu tudi borci iz Ljubljane. Bataljon je ves čas svojega obstoja izvedel vrsto tveganih, a uspelih akcij, med njimi požig železniškega mosta v Mostah pri Žirovnici, požig postajnega železniškega poslopja v Žirovnici, iztirjenje vlaka pod Kočno itd. Operiral je na področju Karavank od Kepe do Zelenice, pa tudi na desnem bregu Save. Prav tu pri Valvazorju so se borci zelo pogosto mudili, dokler je bila v koči oskrbnica Kristina Pečar s hčerkama Zlato in Majdo. Na predvečer 1. maja 1943, potem ko so Nemci Kristino Pečar in njeni hčeri aretirali, so partizani Valvazorjev dom zažgali, da bi ga Nemci ne spremenili v svojo postojanko. Po vojni

so dom obnovili, spominsko ploščo v spomin Cankarjevega bataljona pa je leta 1958 odkrila Kristina Pečar, ki so jo borci Cankarjevega bataljona klicali 'partizanska mama'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŽIROVNIŠKI PLANINI, je posvečeno Vojku Školarisu, kurirju 3. čete II. bataljona Gorenjskega odreda, ki so ga Nemci ubili iz zasede v pastirski koči, kamor je šel Školaris po mleko in, ko jih je zaslišal, se je hotel umakniti, a se ni več mogel.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POBOČJU AJDNE, ZNANEGA HRIBA NAD POTOKI, nas spominja skupine borcev razpuščenega in zaradi ustanovitve Prešernove brigade odpoklicanega I. Zahodnokoroškega bataljona, ki so jih 23. julija 1943 na tem mestu napadli Nemci in 'raztrganci'. V tem spopadu so padli partizani Julij Obermajer-Bobi, Adolf Repe-Tiln in Peter Rupar-Pero.

SPOMINSKO OBELEŽJE V JAMOVCU POD STOLOM, kjer je ob novi vozni poti proti Valvazorju stala zasebna Šušteršičeva koča, leta 1944 kurirska postaja G-17, nas spominja na 24. april 1944, ko so Nemci in 'raztrganci' v zgodnjih jutranjih urah presenetili kurirje. V spopadu je padlo 6 kurirjev z G-17, tri pa so sovražniki zajeli in jih še istega dne v Završnici ustrelili. Ploščo v njihov spomin so odkrili leta 1958.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ZABREŠKI PLANINI, nas spominja tragičnega naključja, v katerem je izgubila življenje partizanka Julka Jensterle. Tu so namreč februarja 1944 stale tri koče. V Baragovi so se pred novim letom 1942 naselili borci Jeseniške čete, med katerimi sta bili tudi prej omenjena partizanka in Ivanka Kozar. Nemci so prav tiste februarske dni pripravljali napad na to četo, dan pred tem napadom, dne 19. februarja 1942, pa je borec Albin Žemva-Izidor, kasnejši komandant Cankarjevega bataljona, pritisnil na petelina na brzostrelki, misleč, da je brzostrelka prazna, in nehote zadel partizanko Julko, ki so jo potem borci zvečer pokopali v bližini prej omenjenih koč. Sveži grob so naslednji dan odkrili in odkopali Nemci, Julkino tragično smrt pa uporabili za blatenje partizanov, češ da je taka smrt 'običajna praksa partizanov do partizank'. Take klevete pa so odkrivale pravzaprav nemško nemoč, da bi uničili partizanstvo in partizansko gibanje. Tragično preminuli Julki Jensterle so leta 1958 odkrili spominsko ploščo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA PREŠERNOVI KOČI NA MALEM STOLU IN SPOMINSKA PLOŠČA PADLEMU BORCU, sta posvečeni borbi in prvoborcu Jožetu Kodru, ki je padel ob nemški hajki na Jeseniško četo 20. februarja 1942. Nemci so najprej obkolili pastirsko stajo na Zabreški planini, misleč, da bodo v njej presenetili borce Jeseniške čete, le-ti pa so se medtem že umikali iz Baragove koče na Stol. Čez nekaj ur so se za partizani povzpeli tudi Nemci, vendar so jih na pobočju Malega Stola pred Prešernovo kočo sprejeli partizani s streli, kjer se je bitka nagnila v partizanski uspeh. Edina žrtev, ki jo je utrpela Jeseniška četa, je bil borec Jože Koder. Koliko izgub pa so utrpeli Nemci, ni bilo mogoče ugotoviti, ker so Nemci, kadar so le mogli, svoje izgube skrbno prikrivali in držali v tajnosti. V spomin na to bitko in padlega tovariša Jožeta Kodra so na novo Prešernovo kočo (staro so požgali po umiku partizanov Nemci), vzidali spominsko ploščo, drugo pa je občinski odbor ZZZ NOV

in alpinistični odsek Planinskega društva postavil na mestu, kjer je Jože Koder padel. V spomin na to bitko prirejata omenjeni organizaciji 20. februarja vsakoletni spominski pohod na Stol. Februarja 1975 je ta pohod doživel že svoj prvi desetletni jubilej.

SPOMINSKO OBELEŽJE V ZAVRŠNICI POD VODOVODNIM REZERVOARJEM, je posvečeno spominu že omenjenih zajetih, in tu ustreljenih kurirjev z G-17 Franca Debeljaka, Jožeta Dolarja in Janeza Zime dne 24. aprila 1944.

SPOMINSKO OBELEŽJE PRI VODNEM BAZENU HC V ZAVRŠNICI je bilo odkrito 26. septembra 1959 ob sedemintridesetletnici smrti sekretarja CK SKOJ Dragoljuba Milovanovića v okviru praznovanja ju-

bilejnega leta štiridesetletnice ustanovitve ZKJ in SKOJ. Bronasti relief ponazarja tragično Milovanovićevo smrt. (Glej tudi pod obeležji v Žirovnici.)

SPOMINSKA PLOŠČA PRI SMOKUŠKEM MOSTU V ZAVRŠNICI, je posvečena spominu devetih borcev iz vrst Cankarjevega bataljona (1942-43), Gorenjskega in Kokrškega odreda (1944), ki so žrtvovali svoja življenja na tem področju. Sedanja plošča je bila odkrita leta 1973.

SPOMINSKA PLOŠČA PRI LOVSKI KOČI V ZAVRŠNICI je posvečena spominu na 4 borce, ki so padli na tem mestu v letu 1944. Med njimi je bil tudi neznan koroški partizan.

SPOMINSKA PLOŠČA OB POTI LOVKSE KOČE — VALVAZORJEV DOM, je že tretje spominsko obeležje v jeseniški občini, posvečeno spominu sekretarja CK SKOJ. ki se je na povratku z Dunaja, kjer je bil takrat CK KPJ v emigraciji, enkrat med 17. septembrom in 19. septembrom 1922 smrtno ponesrečil na tem kraju le nekaj sto metrov, oddaljenem od sedanjih lovskih koč. Tu so ga našli domačini in ga pokopali na brezniškem pokopališču, ne da bi vedeli, kdo je bil ponesrečenec. Spominsko ploščo na tem mestu so odkrili leta 1972 ob štiridesetletnici Milovanovićeve smrti.

Julijske alpe

SPOMINSKA PLOŠČA NA TIČARJEVEM DOMU NA VRŠIČU, nas spominja na zadnji odločilni pohod enot IV. armade JA dne 6. maja 1945 preko Vršiča v Zgornjesavsko dolino in nato preko Podkorena na Koroško. Pot skozi Trento in čez zasneženi Vršič so za prehod motoriziranih in oklepnih enot usposobile tehnične ekipe IX. korpusa JA.

Spomenik padlim planincem-partizanom

SPOMINSKA PLOŠČA NA MIHOVEM DOMU POD VRŠIČEM, nas spominja na znanega slovenskega planinca in partizana Miha Arih-Mihola. Odkrili so jo kranjskogorski smučarji in alpinisti. Drugo spominsko ploščo na Mihovem domu pod Vršičem pa sta odkrili Planinski društvi Jesenice in Kranjska gora.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŠKRLATICI so odkrili jeseniški planinci kmalu po osvoboditvi na vrhu Škrlatice v spomin padlim partizanom, članom predvojnih planinskih društev.

Mežaklja

SPOMINSKO OBELEŽJE POD JEREBIKOVCEM v pobočju Mežaklje je posvečeno sedmim padlim borcem 1. čete I. bataljona Jeseniško-bohinjskega odreda. Ti so padli 8. novembra 1944, na povratku s pohoda

Krma-Triglavsko pogorje-Belopeška jezera in nazaj preko Kranjske gore, na obeleženem mestu na Mežaklji, kjer so se zadrževali kratek čas, a jih je moral nekdo opaziti in izdati. Ob nemškem napadu je padel skoro celoten vodstveni kader te čete.

SPOMINSKA PLOŠČA PRI BIVSI LOVSKI KOČI KID (Luckmannovi) NA MEŽAKLJI NA ZAKOPIH, je posvečena prvoborcu Slavku Omanu, borcu Jeseniške Cankarjeve čete, ki se je na tem kraju zadrževala septembra 1941, dokler je 20. septembra v ranih jutranjih urah niso napadli Nemci. Le-te je straža sicer opazila, vendar se jim je nemška patrulja približala prej, preden so se domenili o manevrskem premiku, in začela streljati. Pod temi streli je omahnil v smrt Slavko Oman, drugim v četi pa se je umik iz sovražnega ognja vseeno posrečil.

SPOMINSKO OBELEŽJE V VZNOŽJU MEŽAKLJE nasproti cestnega mostu čez Savo pod Hrušico je posvečeno spominu neznanemu partizanu, ki je našel tu smrt.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA ŽVAGNOM, je posvečeno prvoborcu Rupertu Kiršnerju, borcu Cankarjevega bataljona in kasnejšemu bolničarju v partizanski bolnišnici na Mežaklji, ki je padel na tem mestu 27. maja 1944.

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA NA MEŽAKLJI, v skalah tik pod robom Mežaklje nad železniško kurilnico (kot orientacijsko točko v dolini) je lesen zasilen objekt, ki so ga postavili partizani leta 1942 in v katerem so se do poletja 1943 zdravili ranjenci. Kasneje so se v tej zasilni baraki zadrževali začasno nekateri politični delavci. Tega objekta niso Nemci izsledili ves čas okupacije, pač pa je bolnišnico razjedal zob časa, dokler je po vojni niso obnovili kot spominski objekt, pot, ki vodi z Jesenic od strelišča ali pa z Raven na Mežaklji proti tej bolnišnici, pa markirali.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA OBRANCI NA MEŽAKLJI, nas spominja taborišča Jeseniške ali Cankarjeve čete in njene prve bitke z Nemci 1. avgusta 1941, ki je bila hkrati prva odprta partizanska bitka s sov-

ražnikom na Gorenjskem in verjetno tudi v Sloveniji, torej ognjeni krst slovenskih partizanov, pa tudi prvih partizanskih žrtev za svobodo, med katerimi sta bila kot prva sekretar OK SKOJ za Jesenice Ferdo Koren in delavec Viktor Arzenšek. Poleg te plošče v spomin prve bitke in prvih žrtev, pa je mati Ferda Korena dala vzidati v skalo še posebno ploščo v spomin sinu Ferdu.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA MAROLTOVI PLANINI POD OBRANCO NA MEŽAKLJI, je pravzaprav umetniško izdelan spomenik, ki ga je dal postaviti Občinski odbor ZZB Jesenice leta 1954 v spomin na prvo borbo jeseniških provoborcev in delavcev-partizanov dne 1. avgusta 1941.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NA MAROLTOVI PLANINI POD OBRANCO NA MEŽAKLJI, nas spominja kraja, kjer so bili do prekopa po vojni pokopani borci NOV, padli na tem območju. Nagrobni kamen in plošča z imeni štirih padlih partizanov in imenom ene padle partizanke priča po svoje tudi o pogostih sovražnikovih vdorih na Mežakljo in zasedah, s katerimi je sovražnik hotel razbiti in demoralizirati partizanske vrste.

POMEMBNEJŠA SPOMINSKA OBELEŽJA IZVEN JESENIŠKE OBČINE, NANAŠAJOČA SE NA DEJAVNOST JESENIŠKIH REVOLUCIONARJEV IN BORCEV, NELOČLJIVO POVEZANO NA JESENIŠKO REVOLUCIONARNO ZGODOVINO

SPOMINSKO OBELEŽJE — BOŠTJANOVO KOPIŠČE NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI v obliki spominskega kamna je pomnik na partijsko konferenco jeseniškega okrožja leta 1936, na kateri so komunisti jeseniškega okrožja sprejeli pomembne sklepe za delovanje na območju Jesenic, Radovljice, Bohinja in Bleda, Begunj in Podnarta, torej za območje takratnega jeseniškega partijskega okrožja.

SPOMINSKI KAMEN POD MALIM GREGORIJEVCEM NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI je pomnik velike zgodovinske revolucionarne odločitve 20. julija 1941 za začetek oboroženega boja proti okupatorju na Gorenjskem. Na posvetu, ki so se ga udeležili vodilni komunisti iz jeseniškega, partijskega in kamniškega okrožja in ki ga je vodil instruktor CK KPS narodni heroj Stane Žagar, so se odločili za takojšnjo vstajo in oborožen boj za osvoboditev slovenskega naroda izpod okupatorskega jarma pod vodstvom KP in OF slovenskega naroda.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POGROŠARJEVI PLANI NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI, nas spominja 5. avgusta 1941, ko so na tem mestu iz jeseniške Cankarjeve čete in iz Jelovške čete Ilije Gregoriča ustanovili Cankarjev bataljon. Za komandanta bataljona je bil imenovan španski borec in narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc, za politkomisarja pa Ivan Bertoncelj-Johan. Ustanovitvi je prisostvoval član Glavnega

poveljstva Partizanskih odredov Slovenije in instruktor CK KPS narodni heroj Stane Žagar. Operativno območje bataljona je bila vsa Gorenjska vključno s kamniškim področjem.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA LIPNIŠKI PLANINI NA JELOVICI, nas spominja 8. avgusta 1941, ko je prišlo na Jelovici do prvega večjega boja med Nemci in Cankarjevim bataljonom. V bitki so padli trije partizani. Kotlič, kjer je ta bitka bila, pa je med ljudstvom dobil novo ime Partizanski vrh. Poleg tega nas to obeležje spominja septembrskih bojev 1942, ko je 9. septembra padlo v teh bojih 25 borcev Selške čete Gorenjskega odreda, med njimi tudi narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc, takrat komandant I. (gorenjske) grupe partizanskih odredov Slovenije, ki se je takrat skupaj s štabom te grupe zadrževal pri Selški četi. To je bil težak udarec za gorenjsko partizanstvo, pa tudi za Selško četo, od katere se je prebilo iz nemškega obroča le malo borcev. V spomin na ta dan obišče šolska mladina z Jesenic in iz jeseniške občine sleherno leto 9. septembra Jelovico in ob tem obeležju počasti spomin na narodnega heroja Jožeta Gregorčiča in druge padle junake, ki so se žrtvovali za njihovo sedanjost.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA JEZERCI POD TRIGLAVOM NA POKLJUKI je kraj, kjer se je leta 1942 večkrat zadrževala Pokljuška četa. Zato so še avgusta 1942 na svojem povratku z Jelovice ustavili tudi člani štaba Gorenjskega odreda: komandant Polde Stražišar, politkomisar Franc Potočnik, načelnik Ernest Zajdler-Iztok, Ivan Bernard in kurir Franc Jerovšek-Vasja. Prav v tem času pa se je Pokljuška četa premaknila in Nemci, ki so jo nameravali napasti, so naleteli po naključju prav na štab Gorenjskega odreda in ga napadli. Iz nemškega obroča sta se živa prebila le načelnik štaba Ernest Zajdler-Iztok in kurir Franc Jerovšek Vasja, komandant Polde Stražišar in Ivan Bernard pa sta padla. Politkomisarja in nekdanjega španskega borca Franca Potočnika pa so Nemci zgrabili živega in ga odpeljali v Begunje, od tam pa v taborišče smrti v Mauthausen, kjer je Franc Potočnik podlegel mučenju. Pri tej akciji Nemci niso niti slutili, koga so pravzaprav ubili in uničili, saj bi ta uspeh v nasprotnem primeru prav gotovo na široko razbobnali.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA LIPANSKEM VRHU NA POKLJUKI, nas spominja na boje in žrtve Pokljuškega bataljona, nastalega v decembrski vstaji 1941 in čigar vodstvo je prevzel jeseniški prvoborec Stane Bokal. Po dražgoški bitki in nemški akciji na Jelovico so se nemške enote pognale tudi za preostankom Pokljuškega bataljona, ki se je tiste dni premaknil visoko v planine pod Triglav. To pa je bilo za to skupino usodno. Dobro in za zimo opremljeni Nemci so se na smučeh poganjali celo za posameznimi partizani, ki so se brez smuči mimo vsega morali boriti še z globokim snegom. Skupina, v kateri sta bila jeseniška prvoborca Stane Bokal in Franci Kravs, se je izvila Nemcem in se umaknila v prepadne pečine nad dolino Krme, odkoder sta Bokal in Kravs zaradi prezeblosti (tistega dne 20. januarja 1942 je bila temperatura 29 stopinj pod ničlo) in premrlosti strmoglavila v dolino Krme, kjer so njune posmrtne ostanke našli šele pastirji.

GROBIŠČE TALCEV V DRAGI PRI BEGUNJAH je večen pomnik na kraj, kjer so Nemci leta 1941 in nekaj časa tudi leta 1942 v glavnem streljati talce. Tako so prav v Dragi pokopani naši prvi aktivisti in zajeti borci Jesenic, Javornika in Dovjega, med njimi vsa skupina jeseniških in javorniških mladincev, ustreljenih januarja 1942. Grobišče z imeni na kamnih, razporejenih v grupe, je okamenela priča grozodejstev, ki so jih počeli Nemci, da bi zdrobili nezdrobljivi odpor večine gorenjskega prebivalstva, ki je krepilo partizanski boj z novimi borci in s pomočjo, ki jo je nudilo partizanom in njihovemu boju. Bronasti kip ponazarja trpljenje in junaštvo talcev, saj so posamezniki, kakršen je na pr. bil Franc Mencinger, predvojni pevovodja zbora javorniške »Svobode«, še v poslednjih trenutkih vzpodbujali sostreljane. Posvetilo za spomenik je napisal največji pesnik NOB Vladimir Pavšič-Matej Bor v slavo 184 postreljenim, kolikor jih je na tem grobišču, med njimi 28 iz jeseniške občine.

GROBIŠČE TALCEV V BEGUNJAH NA VRTU NEKDANJE KAZNILNICE, spominja na kraj največje in najbolj krvave groze v letih okupacije na Gorenjskem. To je bil kraj, ki so ga med okupacijo ljudje izrekali z grozo v srcu, pa tudi s sovraštvom, ki jih je podžigalo k še večjemu odporu in ki je bilo močnejše od groze. Tu so bile ječe, mučilni bunkerji, tu so Nemci ves čas okupacije in še aprila 1945 mučili in streljali talce ali pa iz tega kraja odvažali jetnike v taborišča smrti širom po Evropi. Med pokopanimi na tem grobišču so tudi mnogi talci iz naše občine, med njim najbolj množična skupina, ustreljena 27. julija 1942 na Belem polju pri Hrušici. Tako je med 451 talci, pokopanimi na tem grobišču 63 iz naše občine. Vsak ustreljeni talec ima spominski kamen z imenom. Trije kipi na tem grobišču izražajo predvsem junaštvo in kljubovalnost ustreljenih do zadnjega diha. V bunkerjih pa je sedaj spominski muzej, ki obtožuje nacistične morilce in svari prihodnje rodove, da bi se časi takega nasilja nikoli ne ponovili.

SPOMINSKO OBELEŽJE IN GROBIŠČE NA GORELJKU NA POKLJUKI, nas spominja na 15. december 1943 — na II. bataljon Prešernove brigade, ki se je po prehranjevalni akciji na Češnjici v Bohinju premaknila v nekdanji Lovčev hotel na Goreljku, ne vedoč, da brigadi sledijo Nemci po zaslugi domačega izdajalca. Tako so z močno enoto neopaženo obkolili hotel, zgrešili pa so iz obroča više ležečo stavbo, kjer se je bil naselil bataljonski štab obkoljenega partizanskega bataljona, ki je ob nemškem napadu izgubil 79 borcev in se jih je le 10 prebilo iz nemškega obroča. Spominsko obeležje je obogatil s posebnim spomenikom, zvarjenim iz trofejnega orožja, pisatelj in kipar Tone Svetina. Za ploščo, na kraju, kjer je bil hotel, ki so ga Nemci ob napadu zažgali, in za spominsko obeležje grobišča 50 m višje od obeležja je prevzela skrb Železarna Jesenice.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NOV V RADOVLJICI je grobnica, ki so jo uredili na bivšem graščinskem vrtu za Grajskim dvorom in vanjo prenesli po osvoboditvi posmrtne ostanke padlih na Lipniški planini

9. septembra 1942, med njimi tudi posmrtne ostanke narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca. Grobnica je lepo urejena in okrašena z umetniško oblikovanim spominskim stebrom.

SPOMINSKO OBELEŽJE V KASARNI JLA V ST. VIDU, nas spominja na nemško zbirno taborišče iz leta 1941 in kasneje za vse, ki so jih potem nasilno preselili v Srbijo ali v delovna taborišča v Nemčijo. Pri prvih izselitvah julija 1941 so se Nemci ravnali v skladu s svojimi germanizatorskimi načrti na Gorenjskem, kasneje (zlasti pomladi 1942) pa so sem zapirali predvsem svojce partizanov in jih potem preseljevali v delovna taborišča v Nemčijo, misleč, da bodo tako odrezali partizane od dobivanja materialne pomoči s strani prebivalstva. V obeh primerih so svoje sklepe gradili na pesek. V spomin na izgnance so to obeležje odkrili leta 1974.

SPOMINSKO OBELEŽJE V HRAŠAH PRI LESCAH, je posvečeno spominu komandanta Cankarjevega bataljona izpod Stola Albina Žemve-Izidorja in borca iste enote Tineta Kokalja-Bertija, ki sta padla 5. oktobra 1942 pod streli iz zasede takoimenovane vaške straže, ki so jo za boj proti partizanom iz vrst domačinov mobilizirali Nemci.

SPOMINSKO OBELEŽJE V MIŠAČAH, nas spominja na tragičen dogodek, ki se je dogodil 7. aprila 1943 na domačiji kmeta Cirila Pečnika-Poglajena, kjer je bila v podrti kleti pod hlevom partizanska tehnika-tiskarna, dokler ni bila izdana. Ob nemškem napadu nanjo so padli ali bili ujeti vsi člani tehnike. Med padlimi je bil tudi jeseniški revolucionar in prvoborec Karel Preželj, v tem času član Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA JAMNIKU, v bližini kraja, kjer je spomenik padlemu narodnemu heroju Lojzetu Kebetu-Štefanu bi bilo treba še postaviti in ga posvetiti spominu na jeseniškega prvoborca Viktorja Kejžarja-Petra, sekretarja Okrožnega komiteja KPJ Jesenice od maja 1941 in kasnejšega pomočnika politkomisarja I. grupe partizanskih odredov Slovenije, ki je padel 28. avgusta 1942 v veliki poletni nemški ofenzivi na partizane na Gorenjskem.

SPOMINSKO OBELEŽJE V VOJAŠNICI GARNIZIJE JLA V ŠKOFJI LOKI, ki nosi ime po narodnem heroju Jožetu Gregorčiču-Gorenjcu, je muzejska soba, v kateri so razstavljeni dokumenti in predmeti, ki pričajo o življenju heroja Gregorčiča: sina revne družine v Opatiji, ki je moral že v otroških letih za kruhom, fanta, ki ga je nosila pot iz Šent Petra na Krasu na Koroško k sestri v Beljak, od tam pa na Jesenice, kjer se je vključil v kulturno in športno življenje v Jeseniški »Svobodi« in »Enakosti«, dozorel v komunista, ki je izpolnil svojo internacionalistično dolžnost kot španski borec, po svoji vrnitvi v domovino in takoj po nemški okupaciji pa postal organizator in nato najpomembnejši partizanski komandant na Gorenjskem in kot tak s svojo žrtvijo potrdil svoje partizansko in komunistično prepričanje in tako dokončal svojo herojsko pot.

Muzejska soba narodnega heroja Jožeta Gregorčiča v škofjeloški garniziji je odprta javnosti, zlasti mladini.

SPOMINSKO OBELEŽJE V PREDJAMI PRI POSTOJNI, nas spominja, da se je tu dne 30. avgusta 1944 ustanovil Jeseniško-bohinjski odred iz borcev III. bataljona Prešernove brigade in se od tam podal na pohod na svoj domači sektor na Gorenjsko.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE V SVEČAH V ROŽU NA KOROŠKEM V AVSTRIJI, je priča našega osvobodilnega boja ter osvobodilnega boja koroških Slovencev in redkih protinacističnih Nemcev na Koroškem v okviru NOV Jugoslavije, edine

realne sile, ki je bila zmožna na ozemlju Avstrije organizirati osvobodilni in protifašistični boj. V tem grobu počiva tudi jeseniški prvoborec in narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž, sin koroških staršev in organizator narodnoosvobodilnega gibanja in boja v zahodnem predelu koroškega ozemlja. Od konca leta 1942 do konca januarja 1944 so odbori OF segali že daleč na severni breg Drave. Tudi on — sin delavca, sam delavec, leta 1934 sekretar SKOJ in komunist, družbeni delavec v športnih odsekih društva »Enakost«, zbiratelj pomoči za pobegle avstrijske socialiste in komuniste po porazu vstaje avstrijskega socialističnega delavstva februarja 1934, slabih sedem let kasneje pa vpoklican pod krinko vpoklica na orožne vaje, v resnici pa interniran v taborišče Međureće pri Ivanjici, julija 1941 organizator OF in mladine, kasneje politkomisar

Cankarjevega bataljona pod Stolom vse do odhoda na novo dolžnost na Koroško, kjer je bil konec januarja 1944 ob nemškem napadu na bunker Oblastnega komiteja za Koroško ranjen prenešen na Mostečnikovo kmetijo na Bistrici, kjer je 2. februarja 1944 umrl zaradi zastrupitve rane in tako končal svojo revolucionarno borbeno pot. Po osvoboditvi so ga domačini prekopali in pokopali v partizanski grob na pokopališču v Svečah v Rožu, njegov grob pa oskrbuje Zveza koroških partizanov v Celovcu.

S tem obeležjem zaključujem pregled do sedaj obeleženih spomenikov naše narodnoosvobodilne borbe in revolucije. Ta pa še vedno ni popoln za osvetlitev krajev, kjer so borci iz naše občine bili bitke in se žrtvovali za svobodo naših narodov. Še so kraji v Sloveniji in Jugoslaviji, ki bi jih bilo treba obeležiti s spominskimi ploščami, ali pa so že obeleženi s ploščami, na katerih najdemo med imeni padlih tudi padle borce iz naše občine. Prav tako je mnogo krajev, kjer so padali talci.

Tudi za te se večkrat ne ve, od kod so. Na nekaterih obeležjih pa so tudi naša znana imena.

Tu nas čaka še težka naloga, da bomo izpopolnili sedanjo evidenco. Znano je, da so nekatere talce sežgali v krematoriju v Grazu in v raznih kaznilnicah in taboriščih, da so nekateri umrli zaradi mučenja v zaporih in da ne vemo, kje so pokopani, da so padli borci še ob zadnjih bojih za Trst ter da so nekateri borci v vrstah KNOJ padli v bojih z bando celo že po osvoboditvi.

Poleg tega pa moramo na tem mestu ugotoviti, da je prav skozi tovrstno dokumentacijo težko ugotoviti širino in uspešnost naše partizanske borbe. Še mnogo je krajev, ki jih pa zaradi skromnosti pri dokumentiranju po osvoboditvi ni obeleženih.

Mnoge partizanske hiše, partizanske javke ob cestah, skritih poteh in samotnih senikih, razni kraji partizanskih akcij, ki so jih izvedli mladinci, sabotaže na mostovih, v tovarnah, na električnih daljnovodih na visokotlačnih vodnih napeljavah itd. so še ostale neobeležene. Vključujoč vse to bi bilo šele možno prikazati celoviteje naš kraj v narodnoosvobodilni borbi.

Kljub temu pa tudi ta dosedanja obeležja kažejo veliko težo partizanskega boja, kažejo, kako vztrajen je bil sovražnik, kaj vse je poskušal, da bi uničil te male partizanske skupine v Karavankah in na Mežaklji, na Pokljuki in na Jelovici.

Ta obeležja tudi dokazujejo, da je sovražnik razpolagal s širokim aparatom, z mnogo policijskih in žandarmerijskih enot, z velikim gestapovskim aparatom, da je uporabljal tudi razne vojaške enote, in da je protiletalska obramba skoraj stalno bila uporabljena za akcije na partizane.

Spominska obeležja širom naše občine in drugod dovolj zgovorno pričajo, kako velik je bil naš krvni davek, kljub temu pa ugotavljamo, da sovražniku ni uspelo razbiti naše enotnosti in borbenosti.

Do zadnjega je bil sovražnik aktiven in nepopustljiv in še pri umiku je skušal kazati svojo bestijalnost in zverinstvo.

Do zadnjega je v nepravični borbi in totalni vojni dokazoval, da bo zmagovala Nemčija in njen vodja Hitler.

Tako je v spominskih obeležjih, spomenikih in grobiščih skrit del naše bogate zgodovine narodnoosvobodilne borbe.

V zadnjih letih tudi dopolnjujemo dokumentacijo z dodatnimi arhitektonskimi posegi, likovnimi obogatitvami in lepšo hortikulturno ureditvijo.

Posamezne delovne, kulturne in športne organizacije ter vzgojno izobraževalne institucije prevzemajo obveznost za čuvanje in urejanje teh spomenikov. Spominska obeležja predstavljajo tudi razna poimenovanja določenih ustanov, kulturnih in športnih objektov. Občinska skupščina podeljuje vsakoletno Čufarjevo in Gregorčičevo plaketo, skupno z ostalimi gorenjskimi občinami podeljuje Prešernovo nagrado.

Tudi razna tekmovanja v počastitev nekaterih važnejših partizanskih dogodkov ali znanih revolucionarjev ali borcev predstavljajo pomembna spominska obeležja.

V zadnjem času so bile poimenovane tudi graničarske karavle. Vse to bo lahko mnogo prispevalo k prenašanju in spoznavanju tradicij NOV.

Tako bo laže spoznati ta del naše nacionalne zgodovine, ki je bila tako bogata v samopremagovanju, junaštvu, odrekanju in trpljenju.

VSEBINA

Tone Čufar	*Pionirji novega sveta (pesem)*	5
	I.	
France Klopčič	O jeseniških komunistih v dvajsetih letih	9
Vencelj Perko	Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinovem	19
Ivan Jan	Nekaj posebnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem v letu 1941—1942	59
France Klinar-Kladivar	Alešu Jelencu (pesem)	74
Aleš Jelenc	Prevzem oblasti na Jesenicah	75
France Klinar-Kladivar	Dorici (pesem)	86
Milan Polak	Zapis o delavskem samoupravljanju v Železarni Jesenice	87
	II.	
Miha Klinar	Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki (pesnitev)	101
	III.	
Vencelj Perko	Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935	155
Tone Čufar	Mladi jetnici (pesem)	194
Vencelj Perko	Pravda odpuščenih delavskih zaupnikov proti KID pred Mednarodnim uradom dela v Ženevi	195
France Klinar-Kladivar	Jožetu Čelesniku (pesem)	220
Miha Klinar	Prva faza boja dr. Iva Štempiharja za osvoboditev internirancev iz Bileće (dokumentarna rekonstrukcija)	221
Bertolt Brecht	Pesem o SA-Mannu (prepesnil Miha Klinar)	254
	IV.	
Ivan Jan	Spomini na Zgornjesavsko dolino	375
Emil Cesar	Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega obdobja	405
France Klinar-Kladivar	Pismo očeta	438
Črtomir Šinkovec	Slavko Savinšek je padel na Banjici	439
Vencelj Perko	Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj	445
Janez Kmet-Mirko	Smrt narodnega heroja Matije Verdnika-Tomaža	451
France Klinar-Kladivar	Mauthausen (pesem)	453
Valentin Cundrič	Hudourni rodovnik (pesnitev)	455
Črtomir Šinkovec	Beseda o Josipu Vandotu	461
Josip Vandot	Spomini na pregnanstvo (fragment)	465
	V.	
Franc Konobelj-Slovenko	Spomeniki in spominska obeležja narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice	525
	Vsebina	567
	Slikovno kazalo	568
	Seznam oseb	573
	Okrajšave	583

SLIKOVNO KAZALO

Št. slike	Slika	Stran
1	Štefan Weiss, prvi predsednik krajevne organizacije KPJ na Jesenicah	9
2	Ciril Košir, prvi tajnik krajevne organizacije KPJ na Jesenicah	10
3	France Ravnik, prvi blagajnik krajevne organizacije KPJ na Jesenicah	11
4	Ivan Mulej	12
5	Tomaž Volf	13
6	Tine Vister	14
7	Janez Mlakar	15
8	Tone Vergelj, prenovitelj in pomladitelj krajevne organizacije KPJ na Jesenicah	46
9	Albin Pibernik, udeleženec pokrajinske konference KPJ v Goričanah	46
10	Tone Čufar, jeseniški delavski pisatelj in revolucionar	46
11	Vencelj Perko, glavni zaupnik delavstva pri KID in voditelj generalne stavke v jeseniškem železarskem revirju leta 1935, pobudnik Medstrokovnega akcijskega odbora, župan na Koroški Beli, izvoljen leta 1936 na listi slovenskega delovnega ljudstva, revolucionar ter ustanovni član KPS in član predvojnega CK KPS	47
12	Odlomek iz Platforme Medstrokovnega akcijskega odbora	47
13	Obvestilo o ustanovitvi Medstrokovnega akcijskega odbora	48
14	Odlomek iz zapisnika seje, na kateri je MAO sklenil obvestiti svoje centrale JSZ, SMRJ in NSZ o njihovem skupnem delovanju in pozival k posnemanju tudi po drugih industrijskih krajih v Sloveniji	49
15	Proslava tridesetletnice SMRJ na Jesenicah leta 1936 je izzvenela v zahtevi po akcijski enotnosti delavstva ne glede na svetovnonazorsko pripadnost	49
16, 17	Lista slovenskega delovnega ljudstva za občinske volitve 1936 na Jesenicah z nosilcem dr. Alešem Stanovnikom	50, 51
18, 19	Centralni upravi SMRJ, dopis, v katerem se jeseniška podružnica noče odpovedati članstvu v MAO	52, 53
20	Dopis o izključitvi Venclja Perka, pobudnika MAO in glavnega organizatorja ljudskofrontovskega gibanja na Jesenicah, iz SMRJ	53
21	Podatki o Venclju Perku, ki jih je zbrala obveščevalna služba KID, organizirana po vzoru v nemških nacističnih podjetjih, o komunistu Venclju Perku	54
22	Franjo Slavko Federl, jeseniški komunist, ki je prinesel Venclju Perku obvestilo, da mora 17. aprila na 'nujni sestanek' v Trbovlje, kjer ga bo čakala zveza z nadaljnjimi pojasnili. To je bilo povabilo na ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije	55
23	Hiša na Čebinovem, kjer je bil ustanovni kongres KPS	55

Št. slike	Slika	Stran
24	Izba, v kateri je zasedal ustanovni kongres KPS	56
25	Gojmi A. Kos: Prvi kongres KPS na Čebinovem	56
26	Z naslovne strani Manifesta, ki ga je sprejel ustanovni kongres KPS	57
27	Narodni heroj Stane Žagar	58
28	Narodni heroj Jože Gregorčič	58
29—32	Ponatis notranjih in zunanjih strani Priznanja za nesebične žrtve v kampanji »Vse za našo vojsko« Pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko	72, 73
33, 34	Fotomontaža Slavka Smoleja »Od delavca proletarca — do delavca samoupravljavca«, ob devetdesetletnici Železarne in štiridesetletnici ZKJ leta 1959	84, 85
35	Franc Leskošek-Luka, veliki revolucionar in borec, ki se je v vseh zgodovinskih trenutkih vpisal v zgodovino jeseniškega delavstva, govori na zletu Svobod leta 1935 v Celju	182
36	Zbor delavskih zaupnikov SMRJ leta 1932	183
37	Posebni vlak članov jeseniške Enakosti na zlet Svobod v Celje	183
38	Vencelj Perko (slika iz policijskega arhiva), starešina delavskih zaupnikov pri KID in glavni organizator julijske stavke 1935	184
39	Ignac Kralj, glavni zaupnik v valjarnah KID na Javorniku in začetnik julijske stavke 1935	184
40	Predvojne valjarne KID na Javorniku	184
41	Stavkajoči delavci jeseniških valjarn	185
42	Žene javorniških valjavcev so zastražile vhode v tovarno	186
43	Delavci so ostali v tovarni	186
44	Z javorniškimi valjavci so solidarizirali tudi jeseniški jeklarji in železarji	187
45	Množica stavkajočih v žični valjarni na Jesenicah	188
46	Delavci žične valjarne na Jesenicah	189
47	Delavci so zasedli tovarniške obrate in prometne naprave	189
48	Po ulicah ob tovarni so neprestano krožile okrepljene orožniške patrulje	190
49	Žene pred vhodom jeseniške tovarne so se borile ob strani svojih mož, očetov in sinov	191
50	Množica se je poslovila od umrlega kurjača Tomazina, ki se je tik pred stavko neozdravljivo nevarno ponesrečil v tovarni	192
51	Odlomek iz zapisnika s pogajanj	193
52	Stavka stavbincev avgusta 1936	218
53	Orožniki pred vhodom v javorniške valjarne v času stavbinske stavke leta 1936	218
54	Jože Čelesnik, leta 1936 glavni zaupnik delavstva pri KID	219
55	Viktor Stražišar, delavski zaupnik in komunist, udeleženec partijskega posvetovanja v Joštovem mlinu na Silvestrovo 1939/1940	219
56	Odvetnik dr. Ivo Štempihar, ljudskofrontovec in sobojevnik jeseniškega proletariata za njegove pravice	221
57	Edo Giorgioni, komunist in po Perkovi konfinaciji v Bileći nadaljevalec Perkove politike v koroškobelski občini	229
58	Bileća, panorama	355
59	Slovenski konfiniranci v Bileći	356
60	Pritožba dr. Štempiharja glede konfiniranih na Notr. ministrstvo	357

Št. slike	Slika	Stran
61	Podpisi konfinirancev	358
62	Đorđe Andrejević-Kun: Žandarji mučijo Mošo Pijadeja (Bileća 1940)	359
63	Prvo pismo dr. Štempiharja V. Perku v Bileće	360
64	Pismo dr. Štempiharja z dne 26. 2. 1940 V. Perku v Bileće	361
65, 66	Pismo dr. Joža Vilfana V. Perku v Bileće	362, 363
67	Hotel Bristol v Bileći	363
68	Vencelj Perko v Bileći	364
69	Članek v »Politiki« o razpustu Občinskega odbora Koroška Bela	364
70	Osnutek Perkovega in Kraljevega odgovora na članek v »Politiki«	365
71—77	Apihova »Bilećanka« iz bilećanskega albuma konfiniranca Packa	366—368
78	Perkov zapis Apihove »Bilećanke« v pismu dr. Štempiharju 4. maja 1940	369
79, 80	Razglednica Toneta Čufarja s podpisi hrvatskih književnikov in B. Nušića, poslana V. Perku iz Maribora v Bileće	370
81	Na Trebišnjici z votlo vrbo, v katero so oddajali konfiniranci pošto, po katero je prihajal tajni kurir	371
82	France Benedičič	371
83	Benedičičevo sporočilo o izpustu sestri v Beograd	372
84	Ivan Krivec-Pavle	377
85	Miha Maleš: Slavko Savinšek	441
86	Dr. Aleš Stavnik, krščanski socialist in borec za akcijsko enotnost slovenskega delovnega ljudstva	446
87	Dr. Štempihar, Vencelj Perko in dr. Aleš Stanovnik z zvezanimi usti v protest pri oviranju predvolilne kampanje za opozicijsko listo pred državnozborskimi volitvami leta 1938	447
88	Pozdrav dr. Vilfana, dr. Štempiharja in dr. Stanovnika Venclju Perku iz Pariza	449
89	Pozdravi voditeljev francoskih kovinarjev V. Perku	449
90	Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž	452
91	Josip Vandot	464
92	Spomenik NOB na Jesenicah	529
93	Spomenik talcev in NOB na Hrušici	536
94	Spominski steber kurirjem	537
95	Spomenik NOB na Javorniku	538
96	Grobišče talcev na Koroški Beli	534
97	Spomenik NOB na Blejski Dobravi	542
98	Predvojni jeseniški revolucionar Vencelj Perko odkriva spomenik delavske enotnosti na Poljanah	543
99	Spomenik talcem v Mostah pri Žirovnici	545
100	Spomenik padlih borcev in žrtev nacističnega terorja iz Žirovnice, Sela, Zabreznice, Doslovč, Vrbe, Breznice, Brega, Most in Smokuča	547
101	Spomenik padlih NOV in žrtev nacističnega nasilja na Dovjem	548
102	Spomenik padlih v NOB in žrtev okupatorskega terorja v Gozd-Martuljku	549

Št. slike	Slika	Stran
103	Spomenik NOB v Kranjski gori	550
104	Spominsko obeležje v spomin sekretarja SKOJ Dragoljuba Milovanovića	556
105	Spomenik planincem, padlim v NOB	557
106	Spomenik na Obranci na Mežaklji	558
107	Nagrobna plošča padlim partizanom v Svečah na Koroškem, kjer je pokopan tudi narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž	563

SEZNAM OSEB

A

Adži Božidar: 254
Albreht Fran: 406
Albreht Lovro: 169, 170, 332
Alegro: 221
Aleševec Jakob: 439
Aljaž Jakob: 535
Ambrožič Alojz: 415
Ambrožič Anton-Božo: 82
Ambrožič Frančiška: 535
Amser: 553
Andrejčkov Jože: 461
Andrejević Đorđe-Kun: 224, 252, 288
Apschner: 415
Apih Milan: 228, 250, 255, 258, 264, 270, 271, 272, 289, 350, 356, 358, 360, 366 do 368
Arh Franc: 89
Arih Ivan: 387
Arih Miha-Mihol (Klemen): 387, 388, 400, 403, 404, 551, 557
Arnež Peter: 173
Arzenšek Ivan: 89
Arzenšek Viktor: 531, 559
Avbelj Viktor: 75
Avsenek Janko: 173
Ažman Drago: 530
Ažman Jože: 16, 21, 22, 29
Ažman Karl: 50, 322, 330, 331, 341, 343

B

Babnik Nande: 424, 425
Bach: 300
Bajuk Stanko: 228, 250, 258, 286, 352, 360
Baloh Rudi: 544
Baraga Evgen: 165, 168, 169, 176
Barlič: 32
Bartelj Anton: 50
Bartol Vladimir: 439
Bartoš Milan: 302
Baruh Bora: 224, 252, 289
Bedenk Viktor: 69
Beguš Vinko: 82
Benedičič Ela: 231, 264, 265, 266, 271, 275
Benedičič Franc: 172, 221—353, 356, 357, 358, 360, 371, 372, 530, 535
Benedičič Ludvik: 266, 275, 540
Benedik Viktor-Pero: 387, 389, 390, 391, 395, 400, 403
Beniger Franc-Gabrin: 376
Bergant Jernej: 22
Bernard Ivan: 560
Bernard Jaka: 63, 66
Bernard Jože: 50
Bernot Zvonimir: 224, 282, 283
Bertoncelj Ivan-Janoš: 76
Bertoncelj Ivan-Johan: 70, 559
Bertoncelj Jože: 50
Bešter: 331, 334, 335
Bevk France: 462
Bizjak Andrej: 166, 167
Bizjak Evgen-Iztok: 545
Bizjak Milena: 395
Blažin Lovro-Dušan: 552
Bogman: 545
Bokal Stane: 23, 66, 531, 535, 560
Bonač: 337
Bor Matej-Vladimir Pavšič: 410, 411, 412, 435, 436, 561
Borz (-Vižintin-Kalc): 222, 223, 250
Bosnar Josip: 226, 291
Boštjančič Franc-Boš: 435
Bračinac: 345
Brajc Filip: 50, 169
Brecht Bertolt: 239, 354
Bregant Alojzij: 50
Bregant Matevž: 50
Brejc Tomo: 62
Brenk Tone: 416
Brišar Ivan: 82
Brnčić Ivo: 439
Brodar Ivan: 69
Broz Josip-Tito: 21, 44, 45, 64, 70, 99, 535
Bucek Jože: 159, 162
Budinek: 387, 400
Budisavljević Sretan: 274, 275, 280, 296
Buharin: 16
Bukovec Franc: 337
Bukovnik Ciril: 171
Burja: 313
Butler Harold: 217

C

Cankar Ivan: 38, 323, 409, 462, 535
Cankov: 15
Cerar Breda: 412
Cerar Drago: 412
Cesar Emil: 405—437
Cesarec Avgust: 370
Ciano: 254
Cimerman Franc-Nace: 553
Cimpkovi: 539
Cizelj Miran: 550
Cuderman: 443
Cundrič Valentin: 455—460
Cvetek Matija-Miško: 382, 387, 388
Cvetković Dragiša: 252, 253, 254, 255, 273, 302, 323, 349

Č

Čačinovič Rudolf: 228, 250, 258, 260, 286, 291, 293, 312, 356, 358, 360
Čampa Ivan: 439
Čargo Ivan: 439, 443
Čebin Boris-Džim: 533
Čeč Tončka: 10, 313
Čelesnik Ivan: 24, 26, 50, 162, 173, 176, 178, 179, 330, 331, 332, 334, 335, 340, 341, 343, 345, 346
Čelesnik Jože: 29, 49, 50, 171, 196, 202, 203, 205, 206, 209, 212, 215, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 248, 295, 316, 317, 325, 333, 341, 342, 343, 345
Čemažar: 165
Černe Slavko: 550
Černejeva Anica: 439
Čop Avgust: 50
Čop Jože: 172
Čop Matija: 535
Čop Metod: 50
Čričković Dušan: 409
Črnologar Vladislav: 50
Čubrilović: 261, 280
Čuden Valentin: 553
Čufan Jože: 531
Čufar Tone: 5, 21, 22, 23, 46, 161, 166, 169, 177, 183, 194, 330, 370, 407, 414, 415, 416, 439, 444, 528, 529, 531, 534, 535, 565
Čurković: 30, 343, 346
Čvorak: 285

D

Daluege Kurt: 63, 68
Damijanov Jakše: 281
Dauthendey Max: 442
Debeljak Franc: 556
Dečko: 280, 298
Degleria: 82
Dehmel Richard: 442
Demonster: 228
Demšar Andrej: 22
Demšar Štefan: 554
Demšar Tončka: 313
Destovnik Karl-Kajuh: 412, 416, 439
Dežman: 167
Dežman Rudolf: 321, 322
Didek: 236
Dimitrov: 20
Dodič Anton: 448
Dolar Jože: 556
Dolinšek Tone-Metod: 66
Dolžan Ivan-Jovan-Aleksander: 377, 378, 379, 381, 382, 383, 386, 399, 403
Dolžan Kristl: 379, 387
Dostal Leo: 158, 162, 168, 169, 200, 244
Dostojevski: 463
Dovč (Ocepek) Angela: 228, 233, 250, 257, 258, 267, 285, 356, 358, 360, 362, 535
Drekonja Ciril: 439
Drolc Albin-Krtina: 431
Duhohovnik Anton: 237, 244
Đurović: 227, 285

E

Ehrlich: 255
Engels Friedrich: 16
Ercoli-Palmiro Togliatti: 20
Erlah Janez: 229, 269, 270, 280, 296, 297, 312, 352

F

Farčnik Franc: 11
Federl Franjo-Slavko: 31, 55, 163, 169, 245, 331, 333, 334, 335, 341
Ferenc Tone: 63, 70
Finžgar Janez: 535
Finžgar Fran Saleški: 443
Fischer: 164, 169
Fischer Ruth: 16
Flander Bogo (gl. Klusov Jože)
Flik Jakob: 53
Florijančič: 318
Franc Franc: 22
Franc Jožef I.: 300
Franco: 299
Frelih Franc: 411
Frelih Matevž: 50
Furlan Tomaž: 447

G

Gasar Albin: 173, 181, 236, 242, 243, 244
Gasar Martin: 50
Gasar (Zakošičev): 544

Gašperin Ivan-Mitja: 409
Gavrik: 426
Genussi: 82
Gerčar Janez: 70
Gerdej Anton: 173
Giorgioni Edo: 163, 222, 223, 228, 229, 250, 252, 165, 266, 276, 269, 407
Glanc Viktor: 549
Glavič: 157
Gmajnar Pavel: 554
Godec Tomaž: 29, 66, 313, 314, 315, 352, 419
Godina Ferdo: 417
Goethe: 463
Golar Cvetko: 463
Golar Manko: 412
Golob Franc: 439
Gorenjc: 23
Gorinšek Danilo: 416, 496
Gradišnik Jože: 50
Gradnik Alojz: 535
Grahor Ivo: 439
Grasser Janko: 11
Gregorač Viktor: 406, 407, 409, 410, 412, 416, 434
Gregorčič Ivan: 528
Gregorčič Jože-Gorenjc: 22, 23, 63, 407, 528, 531, 534, 539, 546, 559, 560, 562, 565
Gregorčič Simon: 535
Gregori-Govedar: 387
Gregori-Skuber: 387
Gregorič Jože: 439
Grintov Ciril: 157, 540
Grobotek Franc-Črtomir: 544
Gruden Igo: 462
Guštin Evgen: 543
Guzelj Franc: 23, 554

H

Hacin: 251, 255
Hafner Ivan: 50
Hafner Jernej: 50
Hafner Nika: 534
Hafner Vinko: 376, 377
Hamerščak Alojzija: 266, 275
Hamerščak Jože: 317
Handl: 62
Himmler: 63
Hitler: 34, 35, 60, 64, 66, 69, 70, 223, 224, 249, 253, 256, 286, 290, 299, 302, 324, 325, 349
Hlade Franc: 22
Hlavaty Zdenko: 421, 422
Hlebanjevi: 386, 388, 389, 395
Hlebanja Janez: 399
Hlebanja Jože: 399
Hlebanja Franc: 399
Hlebanja Miha-Helj: 389
Hlebec Albert: 23
Hochkraut Lojze: 228, 252, 253. 257, 258, 260, 356, 358, 360
Hočevar: 294
Hočevar Savica (Žagarjeva): 313
Horvat Beno: 553
Horvat Vinko: 547
Hoznar Srečko: 552
Hribar: 75
Hubad: 318, 319, 320, 322
Humer Lovro: 157, 244, 245
Husova Mara: 439

I

Iskra Janez: 16

J

Jagodic Srečko: 89
Jahkel Adolf: 222, 228, 250, 312, 319, 320
Jakopič Rihard: 443
Jan Ivan-Srečko: 59—71, 375—404
Janežič Tone: 552
Janša Anton: 535
Janžikovič: 280
Jarc: 167
Jarc Miran: 439
Jeftić: 291
Jeftić Dragoljub: 244, 331
Jeglič Anton Bonaventura: 448
Jekler Matevž: 50, 170
Jelenc Aleš: 74, 75—83, 407, 408
Jelinčič Anda: 408
Jenstrle Julka: 555
Jeram Jurij: 24, 26, 323, 324, 329, 330, 339, 342, 345
Jerala Franc: 531, 535
Jeraša Alojz: 50
Jerot Milan: 496
Jerovšek Franc-Vasja: 560
Jesenko Leopold: 409
Jesih Henrik: 221, 268, 276, 321
Jeza Maks: 439
Jocif Nande:
Jojić Milivoj: 227, 249, 251, 252, 257, 264, 265, 271, 272, 280, 281, 285, 289, 290, 291, 292, 349
Jokanović Dušan: 227, 285
Jovanović Joco: 167
Jovanović Rajko: 285, 291
Jurčič Josip: 461
Jureževi: 402

K

Kaclerović Triša: 12, 13
Kajuh (gl. Karl Destovnik)
Kalan Matevž: 165, 166, 173

Kalan Milan-Klek: 541
Kalatić Josip: 227
Kalc (Vižintin-Borc): 223
Kalin Boris: 528
Kapor Laza: 227, 270, 281
Kapor Tomo: 227
Kapus Mirko: 546, 547
Karađorđević Aleksander: 302
Karađorđević Marija: 167
Karađorđević Pavle: 16, 302
Karađorđević Peter: 167
Kardelj Edvard: 21, 32, 33, 41, 42—62, 64—67, 70, 249, 255—263, 274
Kardelj Pepca: 228, 233, 250, 255, 256, 257, 258, 262, 267, 285, 312, 356, 358, 260, 362
Kardoš Aladar: 228, 250, 251, 258, 264, 270, 293, 312, 348, 356, 358, 360
Kašič Josip: 11
Kavčič Alojz: 50, 170
Kavčič Ivan: 50, 550
Kavčič Niko: 70
Kavšek: 313
Kazianka: 535
Kebe Štefan: 62, 562
Kejžar Viktor-Peter: 170, 531, 535, 539, 562
Kelih: 407
Kelih Mara: 540
Kenda: 469, 470, 471
Kerenčič Jože: 439
Kermavner Dušan: 228, 250, 258, 259, 260, 264, 286, 356, 358, 360
Kersnik Stane-Jelovčan: 70, 376, 377
Keršič Marjan-Belač: 550
Keršovani: 254
Keržič Stane: 534
Keše Ivan: 228, 287, 356, 358, 360
Kette Dragotin: 461
Kidrič Boris: 21, 22, 23, 24, 535
Kiršner Rupert: 376, 558
Klančnik Gregor: 352
Klavžar Peter: 50
Klinar Anton (Tonček): 408
Klinar Ciril (Hrušica): 50
Klinar Ciril (Jesenice): 50
Klinar Herman: 81
Klinar Jaka-Gustelj: 544
Klinar Jože: 545
Klinar France-Kladivar: 74, 86, 407, 434, 435, 438
Klinar Franc (Planina pod Golico): 50
Klinar Franc (Pl. rovt): 50
Klinar Miha-Marijan: 101—152, 221—353, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 416, 429—433, 434, 436, 528, 533, 543
Klopčič France: 9—18, 317, 350
Klopčič Mile:
Klusov Joža-Bogo Flander: 416—429, 436, 439
Kmet Janez-Mirko: 451—453
Knaflič Franc: 553
Kobe Boris: 543
Kocjan: 386
Kocjanovi: 395
Koder Jože: 555, 556
Koder Peter: 408
Kogovšek:
Kokalj Edvard: 439
Kokalj Tine: 562
Kolar Anton: 50
Kolendić Anton: 281
Konobelj Franc-Slovenko: 70, 328, 525 do 565
Kopač Josip: 25
Kopač Vlasto: 536, 546
Koračin Alojz-Savo: 544
Korbar: 227
Koren Ferdo: 412, 531, 559
Koren Franc: 72
Koren Ivan: 50
Korenovi (bratje in pevci, med njimi znani France Koren): 175
Koren Rudolf: 228, 250, 258, 312, 348, 356, 358, 360, 363
Korošec Anton: 35, 36, 200, 201, 228, 229, 230, 234, 235, 237, 238, 244, 245, 253, 254, 255, 260, 263, 272, 273, 274, 275, 287, 294, 303, 495
Korošec Ivan: 439
Koselj Tine-Vanja: 545
Kosmač: 167
Kosovel Srečko: 535
Kostja: 425
Košak Vinko: 439
Košir Mirko: 387, 388
Košir Mirko (prof.): 228, 250, 258, 260, 352, 356, 358, 360
Košir Niko: 421
Košutić: 280
Kotnik Zdravko-Joža: 382
Kovač Štefan: 228, 258, 270, 271, 356, 358, 360
Kovačić Ivan-Goran: 370
Kovačič Leopold: 542
Kovačič Oskar: 228, 250, 257, 258, 262, 356, 358, 360
Kozak Juš: 414, 415
Kozar Franc: 439
Kozar Ivanka: 555
Kozar Karl-Romi: 408
Kozjek Cirila (Curk): 408
Kraigher Boris: 75
Kraigher Vito: 227, 363, 439
Kraguljnik Karl: 411
Kralj Ignac: 22, 29, 30, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 170, 175, 178, 184, 196, 204, 205, 206, 209, 212, 215, 221—353, 356, 357, 358, 360, 540
Kralj Franc: 49, 326

Kralja (brata kiparja in slikarja): 443
Kramar Jože st.: 387
Kramar Jože ml.: 387
Kramer: 38, 263, 274
Kranjc Nace-Pajlin: 439
Kranjskogorski (Josip Vandot): 462
Kraševec: 408
Krašovec Franc: 22, 23, 172, 333
Kravs Franc: 560
Krč Franjo: 546
Kreft Bratko: 24
Kreft Ivan: 251, 252, 258, 260, 271, 272, 285, 290, 293, 312, 350, 351, 356, 358, 360
Krek Miha: 200, 255, 294, 314
Krekić: 333, 335, 336, 337
Krelj Sebastijan: 461
Krezović Molovan: 227
Kristan Anton: 323
Krivec Ivan-Kostja-Pavle: 50, 375, 377, 378, 379, 383, 387, 388, 390, 402, 403, 404, 533, 535, 551
Krivec: 510
Križnar Ivan: 63, 70
Križnar Stane-Ciril: 388, 400
Kristan Franc-Kralj-König: 377
Krleževa: 280
Krmelj Maks-Matija: 417, 423
Krničar Ivanka:
Krnjević: 254
Kržišnik Celestina: 395
Kučina: 164, 167
Kuhar Avgust: 244, 245
Kuhar Lovro-Prežihov Voranc: 407, 534, 535
Kuharič Boris: 77
Kukovec: 227, 294, 468
Kuković Vladimir: 228, 233
Kunstelj Jožica: 540
Kunšič Rudolf: 53, 346

L

Lajnar Adolf: 325, 326
Lakota Katja-Majda: 380
Laković Milan: 227, 285, 293
Lampret Jože: 268
Lavsegar Rado st.: 173
Lautenschläger: 156
Lazar Anton: 50
Lazarević: 488
Lazarević Bojka: 500
Lenček:
Lenin: 14, 16, 252
Lemež Milan: 227, 294
Leopold: 468
Lepin Viktor: 317
Leskošek Franc-Luka: 26, 31, 89, 90, 165, 168, 176, 236, 247, 249, 260, 320, 321, 333
Levec Peter: 433, 434
Levstik Fran: 461
Likovič Slavko: 535, 540
Liška Janko: 312
Ljotić: 35
Logar Josip: 11
Lombardo: 337
Lončar: 447
Luckmann Karl: 167, 170, 171, 237
Ludviger:

M

Maček Polde: 255, 256
Maček Vladimir: 230, 252, 253, 254, 255 do 263, 266, 273, 274, 280, 285, 287, 289, 298, 318, 323, 349, 447
Magdič Pavel: 25
Makulov Stanko: 386
Malenšek Janez: 50, 341
Maleš Miha: 439, 441, 443
Marčič Viktor: 452
Marinko Miha: 69, 79, 89
Markelj (?): 23
Markelj Jože: 553
Markelj Franc: 533
Markež Valentin: 208, 239, 246, 265
Marković Dušan: 14
Markovićeva: 14
Markovićeva (n. n.): 280
Markovič Ivan: 173, 325, 326
Marković Laza: 281
Marolt Sveto-Špik: 439
Marx Karl: 16
Marušić: 275
Mascus: 60
Maurer: 228, 287, 356, 358, 360
Mavec Ivan: 22
Mavec Jože: 317
Medved Anton: 535
Medveščak Ela: 266, 275
Mejač Vid: 69
Mencinger Franc: 407, 535, 540, 541, 561
Mertelj Andrej: 383
Mertelj Jože: 387
Mesesnel Franc: 439
Mežek Mirko: 546
Mihelčič Lojze: 228, 250, 258, 259, 270, 271, 285, 286, 356, 358, 360
Mihelčičeva: 272
Milovanović Dragoljub: 548, 556
Milutinović Ivan: 224, 226, 227, 285
Mlakar Janez: 11, 13, 15, 18, 21, 23, 169, 322, 325, 332, 341, 343, 346, 533
Modic Lev: 280, 294, 352
Močnik Albin: 497, 498, 506
Močnik Minka: 266, 273, 275, 407
Mohor Anton: 496
Mohorič Franc: 245
Moravec Dušan: 422

Mostečnikovi: 451, 452, 453, 564
Mrak Jože: 315
Mrak Rezka: 395
Mulej Ivan: 12, 13, 17, 18, 23, 50
Mulejeva: 23
Mussolini: 34, 36, 256, 286, 299, 302, 324

N

Nahtigal Konstantin: 416
Nakrst Ivan: 17
Natlačen Marko: 167, 200, 202, 223, 228, 229, 230, 234, 237, 238, 240, 245, 246, 250, 254, 255, 257, 261, 263, 265, 267, 268, 269, 270, 274, 275, 277, 278, 279, 294, 299, 303, 305, 309, 313, 319, 320, 322, 360, 363, 445
Nazor Vladimir: 370
Nedeljković Milorad:
Nikolič Ivan: 50
Noč Albin: 50
Noč Ana: 408
Noč Andrej (Glažar): 76
Noč Anton: 229, 322, 407
Noč Janko: 163
Noč Martin: 408, 539
Noot Karl: 81, 162, 164, 168, 169, 200, 320
Novak Ciril: 50
Novak Milica: 415
Novak Otmar: 535, 540
Nušić Branislav: 370

O

Obermajer Rudi-Bobi: 555
Obersnel Maks: 157, 162, 164, 168, 334
Oblak Alfonz: 22, 276, 317, 332
Oblak Dolfe: 541
Ocepek Lojze: 228, 258, 287, 356, 358, 360
Ocepek Angela: gl. Dovč Angela
Oitzl Avgust: 389, 390, 403
Oitzl Miha: 390, 404
Oman Slavko: 558
Onič Franc: 412
Onič Maks: 269
Onofrie: 291
Osolnik Bogdan: 76, 79, 81
Osterc Marta-Bezjakova: 439
Osvald Stanko: 223, 233, 250—312, 319

P

Par Franc: 50, 82
Pajer Justa: 533
Pajer Leopold: 533
Pangeršič Janez-Jelko: 543
Panić Ika: 168
Papler Franc: 22
Pašić: 303
Paul Fritz: 486, 491, 498, 503
Pavletič: 268
Pavlič Franc: 22
Pavlovec: 433
Pavšič Vladimir (gl. Matej Bor)
Pavšič Rudolf: 408
Pečar Franc (Sonc): 400, 401
Pečar Kristina: 554, 555
Pečar Majda: 554
Pečar Zlata: 554
Pečnik Ciril-Poglajen: 562
Penca Jože-Dečko: 450
Pengov Božo: 537
Perc Stanko: 82
Perdih Karl-Žar: 546
Perenič Janez: 23
Perko Vencelj: 19—45, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 155—181, 184, 196—217, 221—353, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 369, 370, 445—450, 534, 543
Pernar: 254
Perovšek Franc: 76
Pesjak Franc st.: 83
Peternel Franc: 300
Peternelj Anton-Igor: 79, 376
Peternelj Mitja: 427
Petrač Lenart: 25, 26
Petrič Jože: 10
Petruška: 463
Pezdirnik Mirko: 553
Pfeiffer: 155, 294
Pibernik Albin: 21, 23, 46, 169, 170, 171, 276, 317, 333, 346, 541
Pibernik Julka: 169, 170, 276, 535, 541
Pij XII.: 294
Pijade Moša: 224, 226, 227, 249, 251, 252, 255, 256, 257, 262, 263, 264, 265, 271, 280, 286, 287, 289, 358, 359
Pikon Jože: 541
Pipan Tone-Črtomir: 439
Pirjevec Avgust: 439
Pirnat Niko: 443
Pivk Mici: 540
Planinšek Rudolf: 540
Pleš Andrej: 22
Podgornik Franc: 411
Pogačnik Nande: 169, 170, 333
Poglajen-Uroš: 379
Pohar Edvard: 554
Pohlin Marko: 461
Polajnar: 16
Polak Milan: 87—100
Polanšek Valentin: 445
Poljanec Janez: 540
Poljanec Francka: 540
Poljka Tomaž: 50
Popara: 289
Popo Ilc: 291
Potočnik Franc: 560

Potočnik Miha: 83, 382
Prajer: 408
Praprotnik Avgust: 30, 81, 155, 168, 169, 196, 209, 211, 240, 244, 245, 247, 294, 302, 307, 344, 398
Praprotnik Cena: 165
Praprotnik Jože: 173
Praprotnik Vinko: 173
Premrl Vojko: 535
Prepeluh Albin: 260
Prešeren Andrej: 22, 23
Prešeren Franc: 409
Prešeren France: 7, 47, 57, 409, 435, 535
Prešeren Martin: 82
Pretnar Janko: 554
Preželj Karl: 163, 539, 562
Preželj Milan: 430, 552
Prežihov Voranc (gl. Lovro Kuhar)
Prica: 254
Pristavc Ivan: 389
Pristavc Pavla: 389
Pšenica Fani: 31
Puc Dinko: 199, 200
Pucelj: 38
Pugelj Milan: 463
Pukšič Alojz: 48, 49, 325, 326
Pustavrh Franci-Skobec: 425
Pustavrh Tilka: 425

Q

Quisling: 290

R

Rabič Alojz: 548, 549
Rabič Jaka: 548
Rabič Maks: 548
Rabič Mirko: 548
Radovanović Ljubo: 285
Ramovž Janez: 167
Ravnik Jože: 50
Ravnik Ivan: 50
Ravnik Franc: 11, 12, 24, 29, 30, 50, 169, 178, 196, 203, 209, 212, 238, 239, 288, 294, 295, 316, 317, 331, 333, 334, 335, 339, 342, 345, 346
Ravnik Štefan: 50
Razinger Ivan: 50
Razinger Jože: 553
Regitnik Franc: 10, 11
Rekar Ciril: 157, 164
Rekar Franc: 546
Rekelj Janko-Špik: 542
Renko Julij: 538
Repe Adolf-Tilin: 386, 555
Repinc Janez: 23
Repinc Jože: 14, 16, 23
Rešek Simon: 50
Reven Janez-Jur: 554
Ribar Božena: 270
Ribar Ivan: 223, 224, —5, 226, 254, 270, 271, 272, 280, 285, 286, 287
Ribar Ivo Lola: 224, 225, 226, 227, 254, 264, 270, 271, 289
Ribar Jurica: 270
Ribar Mira: 270
Ribar Tonica: 270
Ribar Žarko: 270
Rihtaršič Franc: 50
Rinaldo Mihael: 50
Rob Ivan: 439
Robič Andrej: 387
Robič Franca: 388, 389, 395, 398
Robič Fric: 389, 395
Robič (Grajenek): 387
Robič Janez: 14, 23
Robič Janez-Vah (Oran): 386, 388, 390, 391, 395
Robič Malka: 387, 389, 390, 400
Robič Neža: 462
Robič Pepca: 388, 390
Rogelj Mirko: 535, 544
Rösener: 63
Rozman Jože: 167
Rozman France: 50, 169, 170, 316
Rozman Franc-Planinc: 82
Rožič Franc: 50
Rudman: 313
Rudolf Janko: 89
Rupar Marjan-Miro: 535, 554
Rupar Peter: 386, 532, 535, 555
Rupena Mara: 222, 228, 233, 250, 319, 320
Rus Vojan: 552

S

Salaj Đuro: 89
Samenhof: 252
Saračević Angela: 168, 170, 276
Saračević Slavko: 172, 276
Sauer Erich: 171, 408
Savinšek (oče): 440
Savinšek (mati): 440
Savinšek Jaka: 439
Savinšek Slavko: 439—444
Schiller: 170
Schiller Friedrich: 463
Schreyer: 63
Sedej Ivan: 169, 172
Segolin: 534
Sekardi Stanko: 531
Semlak: 164, 165
Senc-Pečar: 400
Senegačnik: 313
Simić Vladimir: 227, 280, 285
Sirc Franc: 163
Skobec Tilka:
Skumavec Janez-Marjan: 380, 399

Slavc: 395
Slavin Cvetko (Josip Vandot): 461
Slomšek Anton Martin: 461
Smolej Anton: 165, 173
Smolej Slavko: 85, 407, 408
Smolej Valentin: 165, 166, 173, 230, 269, 280
Smoljan:
Smolnikar Albin: 23
Smrekar Hinko: 439
Soklič Janko: 540, 541
Sperans (gl. Edvard Kardelj)
Sršen Ivan-Luka: 554
Stajić: 291, 292, 293, 349
Stalin: 15, 252
Stanovnik Aleš: 28, 50, 51, 229, 239, 244, 245, 246, 250, 251, 265, 266, 287, 300, 311, 314, 318, 445—450
Stanovnik Janez: 450
Stante Peter: 258
Starc Lidija: 389, 395
Stojadinović Milan: 35, 36, 198, 199, 228, 234, 238, 244, 253, 255, 263, 273, 274, 275, 285, 301, 302, 303, 323
Stojan Ivan: 50, 172
Stražišar Jože: 22, 164, 224, 225, 531, 535
Stražišar Leopold: 22, 273, 298, 407, 531, 535, 560
Stražišar Ludvik: 411, 412, 531, 535
Stražišar Viktor: 28, 48, 49, 50, 163, 170, 196, 205, 206, 209, 212, 215, 239, 240, 243, 247, 248, 295, 316, 317, 345, 531, 532, 535
Stritar Josip:
Strlekar Ignac:
Strniša Gustav: 463, 481
Sušnik Albin: 23
Svetina Franc: 546
Svetina Tone: 561
Svetina Viktor: 535, 545
Svetlin Jože: 269

Š

Šaupah Peter: 389
Šavli Albin: 411
Šavli Jože: 450
Šentjurc Lidija: 75
Šešešek Jože: 312
Šifrer Tone: 413, 414, 416, 439
Šimec Pavel-Paja: 418
Šimnovec: 314
Šinkovec Črtomir: 439—444, 461—464
Širok Karl: 416, 439
Šitikov Aleksander: 10, 11
Šitikov Urška: 10, 11, 12, 18
Šivic Marija-Minka: 535
Škofic Ciril-Sandi: 81
Školaris Vojko: 555
Škrlj Franc: 24, 173, 178, 331, 333, 334, 340
Šmicberger Djuro: 421
Šmid Janez: 163
Šmit Jože: 411
Šoberl Rafael: 231, 269, 280
Šorli Marjan-Viher: 435
Šprajc Peter: 228, 250, 258, 286, 356, 358, 360
Štajnfeld: 285
Štefman: 551
Štempihar Ivo: 50, 196—217, 221, 253, 360, 361, 369, 446, 447, 448, 449
Štravs Gustelj: 535, 540
Štravs Pavel: 22
Štumpfelj Tone-Ante: 544
Šturm Franci: 439
Šubašić: 255
Šubic Janez-France: 419
Šubic (Narigar): 419
Šuklje: 280
Šušmelj Lojze: 439

T

Talar Franc: 547
Tancar: 172
Tarman Andrej: 387
Tarman Minca: 403
Tavčar Beno-Zmago-Valter: 546
Tavčar Ciril: 535
Tavčar Marta-Ria: 546
Terzić: 227—251, 252, 255, 257, 264, 265, 271, 272, 281, 290, 293, 348, 349, 351
Thaler Tone: 169, 276, 317, 346
Thaler Mici: 276
Thalheimer Avgust: 16
Thälmann Ernst: 16
Tiso: 253, 255
Tišov Lojze: 23
Tito (gl. Josip Broz-Tito)
Togliati Palmiro (gl. Ercoli-Palmiro Togliatti)
Toman Franc: 330, 331, 332, 333, 334, 335
Tomazin: 175
Tomšič Tone: 249, 535
Torkar Jaka ml.: 533, 534, 539, 546
Torkar Jaka st.: 534
Traven Alojz: 535
Traven Cilka-Nočeva: 407, 408
Trbojević: 162, 202
Trebušak Jože st.: 50, 171
Tresoglav Jože: 50
Treven Ela-Rustja: 544
Treven Franc: 483, 484
Triker Ciril-Ciro: 554
Triplat Kati: 25
Trocki: 16
Trojar: 11

Tršar Drago: 538
Trtnik Francka: 221, 228, 266, 275, 276
Trtnik Leopold-Iztok: 554
Trubar Primož: 461
Truhler Rudolf: 50

U

Udvanc Matija-Vajs: 66
Ujević Tin: 370
Ulčar Florijan:
Ulčar Lojze: 77
Umek Jože: 228, 230, 232, 252, 258, 265, 288, 292, 311, 312, 313, 352, 356, 357, 360
Umnik Janez: 69
Urbani Slavko: 299, 311
Urh Milan-Marko: 379
Uršič Justin: 389, 390, 391, 404, 551

V

Vahovi (gl. Robič): 395
Vandot Franc: 462
Vandot Josip: 439, 461—464, 465—523
Varga Evgen: 16
Vavpotič: 447
Veber Ivan-Nace: 379
Velepec Gregor: 539
Verdnik Janko: 188
Verdnik Matija-Štajzi-Tomaž: 376, 451 do 453, 531, 532, 535, 554, 563
Vergelj Berti: 23, 50, 169, 532
Vergelj Tone: 17, 22, 23, 46
Verteš: 312, 348
Vidic Janez: 435
Vidic Jože: 437
Vidmar Maks: 50
Vilder V.: 280
Vilfan Jože: 227, 228, 233, 266, 267, 274, 280, 286, 294, 362, 363, 446, 449
Vilman Lojz: 23
Vipotnik Anica: 228, 250, 285, 356, 358, 360
Vister Albin: 50, 171
Vister Avgust: 340, 341
Vister Valentin: 13, 14, 16, 17, 18, 22, 156
Vižintin (Kalc-Borc): 223
Vlaškalin Milan: 324
Vodnik Valentin: 461
Vodnov Jaka: 22
Vodopivec Franc: 408, 539
Voje Lojze-Alvo Babnikov: 420, 421, 423, 425, 426, 427
Vojvoda: 16, 23
Volc Minka: 395
Volf Tomaž: 12, 13, 15, 18, 164
Vovk Ančka-Sitar: 414
Vovk Angela: 415
Vrankar Vinko: 30, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346
Vrečar: 165, 168, 169, 202, 203, 250, 322
Vrhunec Oto-Blaž Ostrovrhar: 433, 440
Vujasinović Toša: 289, 312
Vuk Stanko: 439

W

Wagner: 171
Wallis Wilhelm: 533
Weiss Janez-Belač: 439
Weiss Štefan: 9, 10, 17, 18, 317
Westen Avgust: 24, 81, 155, 156, 196, 197, 234, 235, 237, 240, 245, 294, 295, 303, 307, 320, 328, 329
Wohinz Milan: 221, 222, 228, 250, 251, 321
Wultsch: 337

Z

Zagorski Cvetko: 407
Zajdler Ernst-Iztok: 560
Zalokar Ivan-Tonček: 387, 388
Zavelcina Viktor: 317
Zetkin Klara: 16
Ziherl Boris: 21
Zima Janez: 556
Zinovjev: 16
Zupan Ignac: 547
Zupan Jože-Ježek: 530, 545
Zupan Tine: 49, 173, 327
Zupanc Janez: 16
Zupančič Cilka-Sonja: 540, 543

Ž

Žagar Stanko st.: 21, 26, 29, 62, 63, 66, 70, 313, 446, 534, 559, 560
Žagar Savica (Hočevar): 313
Žbontar Matevž: 297
Žerjav: 240, 302
Žerjav Janez-Anja: 387, 389, 390, 400
Žemva Albin-Izidor: 531, 554, 555, 562
Žigon Avgust: 439
Živković Petar: 244, 263, 274, 300, 302
Žlebir Janez: 171
Žlender: 415
Žnidar Alojz: 163, 164
Žnidar Anton: 50
Žorga Jaka: 17
Žugić: 290
Žugić Pepca (Perko): 313
Žujer Franc: 22, 164
Župančič Oton: 406, 409, 461
Žurman Franc: 77
Žvab Jože-Ivan: 545
Žvan Andrej-Boris: 535
Žvan Franc (Godčev): 17
Žvanovi (Godčevi): 15, 16, 17.

OKRAJŠAVE

AVNOJ — Antifašistično veče narodne osvoboditve Jugoslavije
AFŽ — Antifašistična fronta žena
BIT — francoska kratica za Mednarodni urad dela pri predvojnem Društvu narodov v Ženevi
CK KPS — Centralni komite Komunistične partije Slovenije
c. kr. — cesarsko kraljevi
DE — Delavska enotnost
DS — Delavski svet
G — označba za kurirske postaje na Gorenjskem
IS — Izvršni svet
JBO — Jeseniško-bohinjski odred
HSS — Hrvatska seljačka stranka
JNS — Jugoslovanska nacionalistična stranka
JRZ — Jugoslovanska radikalna zajednica
JSZ — Jugoslovanska strokovna zveza
JUGORAS — Jugoslovanski radnički savez (fašistični sindikat)
KI — Kominterna, Komunistična internacionala, III. internacionala
KID — Kranjska industrijska družba
KPJ — Komunistična partija Jugoslavije
KPS — Komunistična partija Slovenije
KZ — nemška kratica za koncentracijsko taborišče
KZ — Kočevski zbor (kočevsko zasedanje SNOS leta 1944)
LO — Ljudski odbor
MAO — Medstrokovni akcijski odbor
MUD — glej BIT
NOO — Narodnoosvobodilni odbor
NOB — narodnoosvobodilni boj
NOG — narodnoosvobodilno gibanje
NOV — narodnoosvobodilna vojska
NSZ — narodna strokovna zveza
OC — obveščevalni center
OF — Osvobodilna fronta
OLO — Okrajni ljudski odbor
OK — okrajni komite
PB — politbiro
PK — Pokrajinski komite
PK KPS — Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije (za Gorenjsko)
SDS — Srbska demokratska stranka
SKOJ — Savez (zveza) komunistične mladine Jugoslavije
SLS — Slovenska ljudska stranka
SNOS — Slovenski narodnoosvobodilni svet
SMRJ — Savez (zveza) metalskih (kovinarskih) radnika (delavcev) Jugoslavije
SZ — Sovjetska zveza
VMO — Vrhovni medstrokovni odbor (med stavko 1935, ne zamenjuj z MAO)
ZZD — Zveza združenih delavcev (podružnica fašističnega JUGORAS-a v Sloveniji)

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Izdala in založila skupščina občine Jesenice s financiranjem Krajevne kulturne skupnosti Jesenice — Sodeloval Muzej delavskega gibanja na Jesenicah in Tehnični muzej železarne Jesenice — Uredniški odbor: Zvone Labura, predsednik in člani Vencelj Perko, Franc Konobelj-Slovenko, Anton Grošelj, Dušan Stare, Miloš Magolič, Jože Podobnik, Jože Varl, Edo Žagar, Jaka Klinar in Miha Klinar — Urednik, lektor in korektor Miha Klinar — Zunanja oprema Miloš Magolič — Tisk, klišeji in vezava Gorenjski tisk v Kranju — Naklada 1500 izvodov, avgusta 1975